

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

MAGYAR NYELVŐR.

MEGINDÍTOTTA

SZARVAS GÁBOR.

★

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND.

XXVII. KÖTET.

BUDAPEST,
HORNÝÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA
1898.

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

STACKS
JAN 17 1971

PH 3001

M33

V. 2

A MAGYAR NYELVŐR

1898. ÉVI DOLGOZÓTÁRSAI ÉS GYŰJTŐI.

Albert János	Éles Károly
Alexander Bernát	40 Feltóthy László
Arany János	Fenyő Miksa
Ásbóth Oszkár	Ferencz Miklós
5 Balassa József	Fiók Károly
Bálint Kelemen	Gencsy István
Balkányi Kálmán	45 Gergulecz Gábor
Baloghy Dezső	Goldziher Ignác
Bánffay	Gombocz Zoltán
10 Bárdos Remig	Györkönyi L.
Bartók Jenő	Györffy Iván
Bartha József	50 Gyulai Ágost
Bellaagh Aladár	Harmath Géza
Belányi Tivadar	Harmath P.
15 Benkő József	Hegedűs Pál
Bergmann Ágost	Herman Miksa
Berky Gusztáv	55 Herman Ottó
Bérczy Jenő	Hubert Emil
Biedermann Adolf	Ince Béni
20 Bódiss Jusztin	Istvánffy Gyula
Bodonyi Nándor	Jaksics Lajos
Bodor Dezső	60 Jámbor Tamás
Brancsics Blagoje	Jendrassik Ernő
Brassai Károly	Jenő Sándor
25 Brukner Gyula	Joannovics György
Budapesti Napló	K. Gy.
Czuczsa János	65 K. Zs.
Csapodi István	Kalma István
Császár Elemér	Kalmár Elek
30 Csefkó Gyula	Kardos Albert
Cs. E.	Katona Lajos
Csúzi Antónia	70 Kimnach Ödön
Demek Győző	Korányi György
Deutsch Ármin	Kóth Sándor
35 Dobozi	Kovách Albert
Domokos István	Kőrösi Sándor
Duliskovich Elek	75 Kőszeghy János
Ekker J. Szende	Krausz Sámuel

DOLGOZÓTÁRSAK ÉS GYŰJTŐK.

	Krebsz Ernő		Simonyi Zsigmond
	Kropf Lajos	115	Somssich Sándor
	Kúnos Ignác		Sörös Pongrác
80	László Géza		Stricker Simon
	Lukács Lőrinc		Stromp József
	Magyarország		Szabó Béla
	Magyar Hírlap	120	Szarvas Gábor
	Marczali Pál		Szemnecz Emil
85	Máté Lajos		Szente Arnold
	Melich János		Szigeti József
	Molecz Béla		Szigetvári Iván
	Molnár Sándor	125	Szilasi Móric
	Nagyszigethi Kálmán		Szokolay Hermin
90	Nagy Lajos		Sztrócai Lajos
	Navarra József		Tarka Ferenc
	Nyácsik Béla		Tell
	Oldal János	130	Természettudományi Közlöny
	Országos Hírlap		Tolnai Vilmos
95	P. Thewrewk Emil		Tóth Béla
	Paal Gyula		Tömlő Lajos
	Paál Sándor		Trencsény Lajos
	Paitly Nándor	135	Trencsény Károly
	Patrubány Lukács		Turcsányi Andor
100	Papp Dániel		Vajna Károly
	Pápay József		Valder Lajos
	Perényi Adolf		Vázsonyi Izidor
	Pesti Hírlap	140	Vida Sándor
	Petz Gedeon		Vikár Béla
105	Pollák Béla		Viszota Gyula
	Pordán Manó		Voith Antal
	Prónai Antal		Volák Lajos
	Pudrinsky Vazul	145	Ifj. Vozári Gyula
	Radó Antal		Vozári Gyula
110	Rechnitz Ignác		Zilahy József
	Ribinszki József		Zichy Jenő
	Rupp Kornél		Zlinszky Aladár
	Sassi Nagy Lajos	150	Zolnai Gyula.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség
és
kiadó hivatal
Budapest
New-York palota.

XXVII. kötet.

1898. JANUÁR 15.

I. füzet.

A NÉP BÖLCSESÉGE.

Nálunk is eléggé ismeretes már ez az angol szó: *folklor* vagy mint az angol írja: *folklore*. Németül ez felelne meg neki: *Volk(s)lehre* s ez összefoglaló névvel meg van jelölve mindaz, amit a nép tud és tanít, ami a nép ajkán nemzedékről nemzedékre száll: történeti emlékek, mondák, mesék, dalok, orvosi ismeretek stb.

De egy-egy népnek tudományát, bölcsességét semmi sem fejezi ki jobban, jellemzőbben, mint az ezer meg ezer közmondás, amely szájról-szájra jár s amely jelentékeny s föltűnő eleme a nép gondolkodásának s beszédének. Közmondásaiban mintegy leszűrődik az egész népnek világnézete. Egy-egy tapasztalt s köztiszteletben álló emberének velős mondásait ellesi a nép, ismétli s néha átalakítja új meg új, elmés és tetszetős formával. S ez az átalakítás a tartalmat sem kiméli s néha csekély módosítással épen ellenkező világnézetet visznek bele a közmondásba. Ismeretes például ez a pesszimista tétel: Jótét helyébe jót *ne* várj, de az optimista mesemondó így mondja: Jótét helyébe jót várj (Arany-Gyulai Népk. Gy. 2:446; így Arany J. Aristophanesében 3:234; l. „Gondolám, jó-tétemért jót várhatok viszont“).

S nem hiába olyan érdekesek a közmondások, a művelt nemzeteknél egész irodalom foglalkozik gyűjtésükkel s magyarázatukkal. Nálunk is ismeretesek Decsi, Kisviczai, Szirmai, Dugonics. Erdélyi, Ballagi gyűjteményei, s ezeket akarja helyettesíteni legújabb s legteljesebb gyűjteményével Margalits Ede.* Munkájának sok jó tulajdonságát dicsérhetni. Egyesítette benne majdnem mindazt, amit elődeinél találunk s fölhasználta a Magyar Nyelvőr s a Nyelvtörténeti Szótár gazdag anyagát.

* Magyar közmondások és közmondásszerű szólások. A Magyar Tudományos Akadémia s a Kisfaludy-Társaság támogatásával. Kiadja Kókai Lajos Budapesten, a „millennium évében“. (12 füzet 40 krajcárjával.)

Mindezt az anyagot igen jól elrendezte, úgy hogy amit keresünk, könnyen meglegljük. Magyarázataiban elég óvatos, talán kelleténél takarékosabb, de mindenesetre helyes, hogy mellőzte a magyarázatul annyiszor föltálat sületlenségeket, cigányanekdotákat s más efféléket, amelyek legizléstelenebbül Dugonicsnál vannak fölhalmozva.

Az nézetem szerint nem helyes, hogy elődei példájára a közmondások közé elegyítette a „közmondásszerű szólásokat“. Ezeknek fogalmát nagyon nehéz meghatározni, s a szerkesztő mindenesetre túlmént a kellő határon, amikor néha a legjelentéktelenebb szólásokat, sőt egyszerű jelzős főneveket is besorolt a közmondások közé, aminők például *alpári ember*, *alamusta teremtés*, *faragatlan ember*, *fán akadt*, *lucspocsos idő*, *irígy mint a koldus*, *irígy mint a kutya*, *légy tova* (pusztulj innen) stb. Ilyen van egy pár ezer, pedig ezeket ugyancsak nem fogja senki a közmondások gyűjteményében keresni.

Másfelől azonban meg kell jegyeznünk, hogy Margalits gyűjteménye mégsem olyan teljes, amilyennek látszik. Először is elkerülte figyelmét néhány apróbb gyűjtemény, így például Pelkó Péteré: Eredeti magyar közmondások és szójárások (Rozsnyó, 1864.), így Kriza János gyűjtése a Vadrózsákban, Máriafi: Pázmány Péter munkáiból gyűjtött közmondások és példabeszédek (1788), Kresznerics és Kassai tartalmas szótárai stb. Maga megvallja, hogy „Pázmány és a népdalok még nincsenek kellően kiaknázva“, pedig Pázmány közmondásait az imént említett Máriafin kívül többen is összeállították már a Magyar Nyelvészeti és Nyelvtudományi Közlemények című folyóiratokban. De legfőltűnőbb mulasztás, hogy egyrészt a fölhasznált gyűjteményeket sem aknázta ki teljesen, másrészt pedig a többi irodalomból, jeles írókból s népies humoristáinkból úgyszólván semmit sem idéz. Fölötte különös, hogy aki, saját állítása szerint, harminc évnél tovább gyűjtötte a közmondásokat, e hosszú idő alatt semmit sem jegyzett ki olvasmányaiból, holott például Jókainál, Vas Gerebennél s más íróknál is minden lépten-nyomon akadhatott volna fölhasználható anyagra. Hiszen az ilyen írók magát az élő nyelvszokást tükröztetik vissza, holott magukban a gyűjteményekben sok koholmány s fordítás van, ami sohase lehetett magyar közmondás, s amit Margalits is kritika nélkül ismételt Dugonics, Ballagi s más gyűjtők után.

Hogy fogalmat adjak róla, mennyi valóságos közmondás

hiányzik szerzőnknel, íme felsorolok egy csomót, amelyet csak utóbbi időben, alkalmilag jegyezgettem, s amely jobbára egészen hiányzik Margalits könyvéből, részben csak más, kevésbé sikerült alakban van meg:

Az *alamuss* macska is elfogja az egeret: etiam piger felis interceptit murem. Proverbium. (Beregsz.: Diss. 113.)

Amely *asszony* igen hányja-veti jámborságát, fekszik ott valami. (Kovács: Közm. 26. M. — hibásan — Ballagiból.)

Az *aszu* fa mellett az nyers is megég. (Csanaki: Dőghalál 1636. 14. l. Pázm.: Préd. 301. M. csak Erdélyiből.)

Egy régi jó magyar közmondás szerint a csapás csőstől szakad. (Főv. Lap. 1895: 963. M. csak így idézi Erdélyiből: A szerencse ritkán elégszik meg egy csapással.)

Dobbal nem fogják a verebet. (Jókai: Fekete vér II. 1. fej.)

Egyszer *dobi*, másszor *kopi*. Dobi, kopi. Nagy dobinak nagy kopija van (székely mondások, a. m. egyszer bőven, másszor szűken; egyszer dobasz v. dobár az ember hasa, máskor koplal, koppan a szeme; Nyelvőr és M. Tájszótár).

Faj fajra út. (Beregsz.: Diss. 1815. 93. M. csak a Nyelvőrből.)

Előbb a *forgács*, aztán a szekrény. (M. Paedagogia II. 559.)

A *fösvény* kétszer fizet, a lusta kétszer jár. (Volf, Nyr. II. 314.)

Sűrű *gazda*, ritka csuha. (Zala vm.)

Minden ember egy *halállal* tartozik, én is többel nem (Kriza 364.)

Hamar elvész, ami hamar kész. (Batsányi 55.)

Hamari hamvas, késő kedves. (Faludi jegyz.)

A *hamis* és csalárd egy fának ágai.

Ha fölköttöttem a *harangot*, tehát illő, hogy húzzam is. (Nagy Ig.: Tisztuj. III. 4.)

Jól találja a magyar közmondás: *Hetesével* jár a rossz. (Jókai: egy nevezetes csók. M. Szalón 1893. okt.)

Gonosz *hirnek* sebes a szárnya. (Kovács: Közm. 155.)

Főlkél a nap *holnap* is (Dug.: Szerencsenek 1:193).

Akkor mondj *hoppot*, mikor átugrottad az árkot (Kresznerics megjegyzi, hogy ez természetes magyar hexameter).

Ifjúnak ereie, öregnek esze. (Kovács: Közm. 149.)

Akasszák föl, aki *kártyajátékba* igazságot kíván (Kriza 362).

Ha én *kend*, -kend is kend (vö. Tóth Béla: Szájrul-szájra 215).

Nehezen felejtí . . . vágását farkának a *kigyó* (Gyöngyösi: Chariklia).

Ha az *koncával* jól laktatok, az levét es reá ti megigyátok. (Tinódi: Eger, 247.)

Jobb, ha az ember előtt viszik a *lámpást*, nem utána; jobb, ha még életében ad a lelke üdvösségeért misére pénzt (M. így javítja: mint utána s elhagyja a magyarázatot. — Nyelvőr, 21:381.)

Jobb a kevés *magamé*, mint a sok másé. (Nyr. 6:267.)

Magda Magdának, Magda az egész világnak. (Dug.: Pb. 1:134. — M. nem nevezi meg a forrást.)

Ami *meglett*, nem tehetni többé meg nem lettnék. (Dug.: Pb. 1:92).
Minden jó *méz* nyalatja magát. (Nyelvőr, 21:391. M. így javítja:
A jó méz nyalatja magát.)

Már közmondássá vált az egyszeri embernek az az éles megkülönböztetése, hogy más a kell és más a *musedj*. (Kicska E. Nyr. 25. k.)

Aki két *nyulat* hajt, egyet se vér. (Dug.: Pb. 1:281.)

Fekvő *ökrön* nem szántnak hódat (hold földet. Tofeus; Zsolt. 1683. 712. l.).

Nem mindig *papsajt*. (Veszprém.)

Jutékony *rókának* síkos a szőre, fekszékeny rókának rongyos a bőre. (Őrségi, vas megyei közm. Magyar Nyelvészet. 5:104.)

Jobb a *síralmas* házhoz menni, hogysen lakadalmas házhoz. (László: Petrarca 180. 1720-ban, szintügy 1672. Nógr.: Idv. 488.)

Távolról jó szeretni a jó atyafit. (Nyr. 10:134.)

Köszönj a barátnak, de csak *távolra*, mer ha közerre mész, a kereszt a tiéd lesz. (Nyr. 10:45.)

Ott telik, ahol van. (Dug.: Pb. 1:156. M. csak Erdélyiből.)

A törött *tojást* a kovács se forrasztja össze. (Dug.: Pb. 2:107.)

A fősvénytől jut, a *torkostul* nem jut. (Nép. Veszprém.)

Addig uszik a *tők* a vizen, míg egyszer elmerül. (Nyr. 10:524.)

— Addig uszik a *tők* a Dunán, hogy egyszer elmerül. (Lehr: Toldi 348.)
Aki a *tűznél* van, melegszik. (R.-Palota.)

Mit (ér) egy *úr*nak egy arany? (néha ezt is hozzátesszik: könnyen kicsapja, ha van).

Reggeli *vendég* nem szokott meghálni. (Nyr. 8:561.)

Ki a *esidőnek* nem köszön, általesik a *küszöbön*. (Nyr. 1:244.)

Margalits sokszor újabb forrásokból idéz oly mondásokat, melyeket más források sokkal régiebbnek bizonyítanak; például már Decsinél megvan: Addig keressz lágy párnát . . . holott ő csak Kisviciaiból idézi, s így többször is.

Nagyobb hiba, hogy idézetein önkényes változtatásokat tesz. hozzájuk told vagy elhagy belőlük, vagy szóalakokat módosít stb. Például Dugonicsnál ez van: Bolondnak bú a járása (Példabesz. 1:115), s ő így idézi: A bolondnak . . . Viszont Dugonicsnál: A polgár s paraszt között csak a fal van közben (1:291), s ő nála: Polgár és paraszt . . . Hol szóval, hol bottal az ember ellen (1:136), ő nála csak: Hol szóval, hol bottal. Dugonicsnál *gedő* (1:54), ő nála *gedő*; a Nyelvőrben: Botnak is végén a *bunkaja* (2:143), ő nála *bunkója*; s így sok más esetben. Nyelvészek tehát csak óvatosan, kritikával használhatják e legújabb gyűjteményt. A kritika hiányosságára vall az is, hogy például Dugonicsból három közmondást idéz, melyben előfordul az *ujonc* szó, holott maga ez a szó elárulja, hogy ezek nem lehetnek a népnek közmondásai.

Dugonics és más gyűjtők is sok közmondást koholtak fordítás útján, például Dugonicsnál: A bolondok és gyermekek leghamarább kimondják az igazat, — nyilván a németnek fordítása: Kinder und Narren reden die Wahrheit; vagy: Ember lappang a kis bőrben is = In kleine' Häut' stecken oft grosse Leut'. Az ilyenek nem valók magyar gyűjteménybe.

Igaz, hogy élőbeszéd útján is elvándorolnak a közmondások egyik néptől a másikhoz, s igen érdekes és szükséges tanulmány volna az ilyen egyező közmondásoknak s általában a közmondások eredetének kimutatása. A mieinknek is jó részét a két nyelven beszélők honosították meg németből, szlávból, olaszból, latinból stb. Ime néhány példa az efféle feltűnő egyezésekből, melyeket a leg-ritkább esetben tulajdoníthatnánk a véletlen szeszélyének.

Némettel való egyezések: Nem mind arany, ami fénylik. Es ist nicht alles Gold, was glänzt. — Új söprő jól söpör (Petőfi írja, l. Arany s Petőfi lev. 16., de már Kisviczainál is előfordul). Neue Besen kehren gut. — Hivatlan vendégnek ajtó mögött a helye (már Kisviczainál). Németül már régi iratokból idézik: Wer kompt Gast ungebeten, der mag hinter die Thür treten. (Lásd Zeitschrift für die deutsche Sprache 8:788.)

Szlávval való egyezések: Sok bába közt elvész a gyermek. Egészen így mondják a horvátok és szlovének is. — Meghalt a gyermek, oda a komaság. Így a szerbeknél (de a cseheknél s németeknél is). — Gazda szeme hizlalja a jószágot. Kisviczainál: a lovat s így a szerbeknél is; a horvát azt mondja: A gazda szeme hizlalja az ökröt s a lovat. — Kár haszonba jár. Szakaszott így mondja a tót: *škoda do osuhu id'e*. — A lónak négy lába van, mégis megbotlik. Ugyanilyen mondasuk van az oroszoknak.

Olasz (velencei): *Gh'è più dè che lugagna* — több nap, mint kolbász (erre Radó Antal figyelmeztetett).

Latin eredetűek: Sok kicsi sokra megy. *Levia multa faciunt unum grande*. (Archiv. für lat. Lexicographie 8:23.) — Sok kicsiből halom nő. *Congere minuta et faciunt ingentem acervum* stb. (Ugyanott.)

Némely közmondásunkat különféle nyelvekben viszontláthatjuk. Pl. Adjon Isten sok irigyet, kevés szánakodót. Jobb egy irigy száz szánakodónál. Ném.: Besser Neider, als Mitleider. Fr.: Il faut mieux faire envie, que pitié. (Görög eredetű, már Herodotosnál előfordul.) — Pénz emberség, ruha tisztesség. Ném.: Vor schönen Kleidern zieht man den Hut ab. Ehrt eure Kleider, sie ehren euch

wieder. Kleider machen Leute. Olaszul: I vestimenti fanno onore. Si è stimati, come si va vestiti. Latinul: Hunc hominem decorant, quem vestimenta decorant. Vestis virum facit stb. — Mindenhol jó, de otthon legjobb. Az erdélyi szászoknál: Es ist überall gut, aber am besten daheim. Alsó-Ausztriában: Überall ist gut sein, aber daheim ist's am besten. (Norvégiában azt mondják: Jó a kelet is, a nyugat is, de mégis otthon legjobb.) Latinul: Domus optima. Nullus est locus domestica sede jucundior. Nusquam commodius, nusquam liberius vivitur quam domi.

Van aztán sok közmondás, mely Európa-szerte el van terjedve (nagyreszt bibliai vagy klasszikus eredetűek). Ilyenek pl.: Aki másnak vermet ás, maga esik bele. Az alma nem mészse esik fájától. A fát gyümölcseről megismerheted. (Más példákat idéztem A M. Nyelv c. könyvemben 2:153.)

Reméljük, hogy derék fiatal nyelvészeink és etnografusaink a magyar közmondásoknak eredetével is foglalkoznak majd. Margalitsnak ez nem volt célja, ő csak össze akarta gyűjteni közmondásaink gazdag kincsét s fáradságos munkájáért (ámbar vannak tetemes hiányai s hibái) elismeréssel adózhatunk neki.

SIMONYI ZSIGMOND.

A JELENKORI NYELVÉSZET ALAPELVEI.*

I. Általános fölfogás a nyelvről.

Steinthal Heymann föllépése új korszakot kezd a nyelvészet történelmében. Továbbépítve azokon az alapokon, amelyeket nagy elődje, Humbolt Vilmos rakott, ő volt az, aki a modern nyelvészeti irányt tulajdonképen megteremtette. Főérdeme az, hogy a Herbart-féle lélektan eredményeit a nyelvészet szempontjából értékesítette, elméletileg nagyobb munkáiban (Einleitung in die Psychologie und Sprachwissenschaft. Berlin, 1871. Abriss der Sprachwissenschaft I. Die Sprache im allgemeinen. Ugyanazon mű 2-dik

* A jelen számmal meginduló cikksorozatban annak a nyelvészeti iskolának alapelveit szándékozom fejtegetni, amelyet egyideig új-grammatikus iskolának neveztek (Junggrammatische Schule). Az egész munka nem kíván más lenni, mint néhány alapvető, a modern nyelvészet elveit tárgyaló munkának (kül. H. Paul, Principien der Sprachgeschichte) bővebb, bár talán kissé elkészt ismertetése s a finn-ugor összehasonlító nyelvészet eredményeinek ily szempontból való megvilágítása.

A SZERZŐ.

kiad. 1881. Berlin), gyakorlatilag az 1860-ban alapított *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft* című folyóiratban. Steinthal alapján véve mindig inkább filozófus volt, mint nyelvész. s bár egyes speciális kérdéseket is előbbre vitt, — így az attrakció tanát,* — fő érdeme inkább abban van, hogy irányt szabott a haladásnak, általános elveket állított föl, amelyek termékenységét a gyakorlati nyelvészet terén az új irány meglepő eredményei fényesen igazolják. A logika, lélektan és nyelvtudomány helyes viszonyának megállapítása nagyrészt az ő érdeme. Steinthal működése nélkül olyan kitűnő könyv, mint Paulé, aligha keletkezett volna.

Két gondolat az különösen, amely a mai nyelvészet alapját teszi. Az első annak belátása, hogy a nyelvi folyamatok sohasem, vagy csak nagyon ritkán tudatosak s a második a lelki asszociáció-viszonyok fontosságának fölismerése. Ebből a két alapgondolatból kiindulva, megváltozott a nyelvészet módszere, megváltozott fölfogása a nyelvi jelenségek legnagyobb részéről, sőt magáról a nyelvészet tárgyáról is. Pedig hogy a kutatóra elsődrendű fontosságú, hogy tisztában legyen annak a tárgynak természetével és körével, melynek kifejlődését vizsgálja, nem szorul bizonyításra.

A régebbi irány leíró nyelvtana olyan volt, mint a boncoló, aki szétszedi az emberi testet legkisebb alkotórészeire, elválasztja a húst a csonttól, izomtól, kifejti az idegeket, de hogy ezek hogyan működnek, arról fogalmat csupán boncolgatás útján nem szerezhet. Így tett a leíró nyelvtan is. Följegyezte azokat a nyelvtani alakokat, amelyek egy nyelvegységen belül bizonyos időben járatosak, amelyeket mindenki használhat anélkül, hogy félreértene, vagy a hallgatókat idegenszerűen lepné meg. Tartalma nem a beszédben valóban megtörténő tények, hanem a tényekből levont absztrakciók. A történeti nyelvtan egy lépéssel tovább ment. A nyelv életének különböző koraiban állapít meg ilyen absztrakciókat, s azt találja, hogy azok különbözők; talán bizonyos szabályszerűséget is fölfedez kölcsönös viszonyukban, de a változások tulajdonképeni mivolta felől — ép úgy, mint az az anatómus — fogalmat nem alkothat. Az oki kapcsolat rejtve marad, amíg csak ezeket az absztrakciókat vesszük számba. És ez természetes is, mert absztrakciók közt egyáltalában nincsen összefüggés, oki kapcsolat csak valóságos tények között van.

* Assimilation und Attraktion. Ztschr. f. Völkerpsych. I:83—179.

Ezzel eljutottunk az új-gramatikus iskola alapelveéhez. A régi irány főhibája, hogy Ziemer szavait használjam, az, hogy a nyelvet nem azok szerint a tényezők szerint ítéli meg, amelyek az emberben mint a nyelv hordozójában működnek, hanem eleve formált s nem a tényekből következő nézetekkel lát a dolgok vizsgálatához. Más szavakkal kifejezve a dolgot, a nyelvészetnek nem logikai, hanem lélektani alapra kell helyezkednie. A nyelvészet is a történeti kulturtudományok közé tartozik s a lelki elem a legfontosabb tényező minden kulturai fejlődésben; de tisztán lelki alapon nincsen kultúra, az emberi lélek csak a testtel, a környező természettel együtt képes kulturai haladást létrehozni s az eredmény ép annyi lelki, mint fizikai tényezőtől függ. Ismerni kell tehát a lelki törvényeken kívül azokat a törvényeket is, amelyek szerint a fiziológiai tényezők működnek. Kutatni kell azokat a feltételeket, amelyek szerint a lelki és fizikai tényezők a maguk különös módja szerint közösen működhetnek egy célra.

Az első és legfontosabb dolog eszerint nem választani el a nyelvet a beszélő embertől. Ebből önként következik a második; amint láttuk, a nyelvészetnek tekintetbe kell venni azokat a lelki erőket, amelyek a beszélő tevékenységnél közreműködnek s a fiziológiai tényezőket, amelyek fontossága nem csekélyebb; de minden ilyenmű hatás, csak az *egyes* ember lelkében mehet végbe; lélek hatása egy másikra csak közvetve, fizikai eszközökkel történhetik. A nyelvészet tulajdonképeni tárgya tehát az összes egyének lelki világa, a nyelvtévékenység összes nyilvánulása minden egyes egyénben s e lelki egyedek egymásra való kölcsönös hatása. Minden nyelvi jelenséget az egyes emberből kiindulva magyarázni meg, valamely hang, szóalak, jelentés vagy szerkezet általános használatát az egyénire vezetni vissza: ez az alapgondolat, mely Paul könyvének végigvonul, következetességgel, majdnem makacssággal, ez a vezérlő eszme nyer a többi új-gramatikusnál is többé-kevésbé világos kifejezést.

Minden hangalak, amit akárki hall, kiejt vagy gondol, a vele asszociált képzetekkel, melyeknek jelképe, ezek legkülönbözőbb viszonyai, vonatkozásai a nyelvtörténet körébe esnek. De a működő erőknél csak kis része nyilvánul. A Herbart-féle lélektan talán legfontosabb eredménye annak belátása, hogy a lelki folyamatok egy nagy része a tudat mögött megy végbe s hogy ami egyszer a tudatba belépett, az a tudatból való kiesése után is ható tényezőként marad a tudat mögött. Steinthal érdeme, hogy a lélektan-

nak ezt a fontos eredményét fölhasználták arra, hogy a nyelvészet kérdéseit és föladatait új oldalról világítsák meg. Ily szempontból azután kibővül a nyelvészet tárgya. Így nemcsak a beszélés és hallás nyelvtörténeti folyamatok, nemcsak az általok fölkelte vagy a gondolkodás közben a lelken átvonuló beszédképzetek. A nyelv történetére nézve a tudatos folyamatok mellett époly fontosak, vagy talán még fontosabbak azok a folyamatok, amelyek a tudat mögött játszódnak le. A léleknek e mondhatnánk homályos részében van minden nyelvtevékenység kútforrása. Ott van fölhalmozva mindazon nyelvény, természetesen képzetek alakjában, ami fölött az ember közönséges körülmények között rendelkezhetik. Ezen képzetek csoportokba alakulásának törvényeit vizsgálja Steinthal *Einleitung in die Psychologie und Sprachwissenschaft* című munkájában.

... Az emberi lélek természetéből következik, hogy ezek a képzetek nem maradhatnak a lélekben egymástól elszigetelve; asszociatív (kapcsolt) viszonyba jutnak egymással, ami nem jelent mást, mint hogy, ha valami körülmény az egyik képzetet a tudatba idézi, ez magával vonja a vele kapcsolatban levő képzetet is, vagy legalább megkönnyíti tudatba jutását. Ezek a csoportok azután viszonyba kerülnek egymással s egy sokféleképen összeszővődött képzetszővedéket alkotnak, amelynek, mint minden szervezetnek, megvannak a maga működése törvényei. Ez teszi lehetségessé, hogy ami egyszer a tudatban volt, kedvező körülmények között oda vissza is térhet, hogy amit egyszer mondtunk vagy megértettünk, azt ismét mondhatjuk és megérthetjük. A nyelvtevékenység által a tudatba bevitt képzet nyom nélkül el nem enyészhetik, bár sokszor a nyom nagyon gyenge. Épen úgy, mint két összehangolt hangvilla közül, ha az egyiket megütjük, a keletkező hang rezgésbe hozza a másikat: valamely kedvező képzet hatása új életre ébresztheti az alvó képzetet s a tudatba juttatva, tevékenységre indíthatja.

A fejlődésnek legalacsonyabb fokán az a hangsor, amelyet pl. egy gyermek előtt kiejtenek, illetőleg a hangsor nyomán támadt képzetsor társul azzal az eleinte mindig közvetlen benyomáson alapuló érzéki képzettel, amelynek jelképül a beszélő a hangsort választotta. Evvel az érzéki képzettel s így közvetve a vele kapcsolatban levő hangképzettel társul a kiejtéssel együtt járó mozgásérzetek sora, mely akkor jut a beszélő tudatába, amikor a hallott hangot reprodukálja. De a fejlődés itt nem áll meg.

Nemcsak egyes hangalakok, szók, egész mondatok is társulnak gondolati tartalmukkal. Ezek a képzetcsoportok, amelyeket mint láttuk, legalább eleinte a külvilág szolgálatát, bonyolult szövevénnyé alakulnak, mely nagy részben sohasem jut ugyan tiszta tudatra, de fontossága azért nem csekélyebb.

A fejlődés további menetében azután a szerzett képzetek külső benyomás nélkül is csoportokba alakulnak. Társulnak egymással egy szó vagy kifejezés mód különböző alakjai, egy névszó különböző esetei (*ember, embernek, emberben, emberre...*), egy ige különböző idei, módjai, személyei (*várok, vártam, várni fogok...*; *várok, várjak, várnék...*; *várok, vársz, vár...*), egy fő különböző származékai (*kicsiny, kicsinység, kicsinyít, kicsinyedik...*) az alak vagy jelentés közössége alapján. Társulnak ugyanazon szerepű szavak: főnevek, melléknevek..., különböző tövekből ugyanazon képzővel képzett származékok (*aranyoz, esüstöz...*). az összes genitívusok, az összes többesszámok stb., végre alakra vagy jelentésre egyező mondatok.

Mindezeknek az asszociatív csoportoknak a régibb nyelvtanban grammatikai kategóriák felelnek meg, de az a nagy különbség a kettő között, hogy amíg a grammatikai kategóriák holt abstrakciók, addig ezek a csoportok való dolgok, élő, fejlődő képzetekből alakulnak.

Az asszociációk természetesen nem egyenlő erejűek s folytonos változásnak vannak kitéve. Minden egyes mozzanat, mely megújítás vagy az öntudatban való újabb megjelenése által erősítést nem nyert, mindinkább veszít erejéből. Másrészt a beszéles, hallás vagy gondolkodás minden tevékenysége kapcsol valami újat hozzá. Tehát a régi elemek erősítése vagy gyengítése és új elemek bevitel az a két tényező, amelyek hatása alatt az asszociáció-viszonyok folytonosan változnak.

Egy másik fontos dolog, amit sohasem szabad szem elől téveszteni, az, hogy a nyelvre vonatkozó képzetek organizmusa minden egyénben külön fejlődik s így sajátos alakot nyer. Még ha mindegyiknél ugyanazon elemekből állana is (ha pl. két ember minden külső befolyástól menten tökéletesen egyforma viszonyok közt nőne fel), még akkor is a különböző elemek különböző sorrendben, különböző erővel kerülnének a lélekbe és így kölcsönös erőviszonyuk és ezzel együtt csoportokba rendezkedésük különböző lenne, egy szóval ugyanazon elemekből álló, de egymástól mégis sokban eltérő két organizmus jönne létre. Ez áll még akkor

is, ha az egyes ember különös lelki tehetségeit nem vesszük is figyelembe.

Ezek a leírt lelki szervezetek azok, amelyek a nyelvtörténet folyamán változnak.

Tévedés azt mondani, hogy egy szó egy régibb szóalakból fejlődött. Mi a szó? Egy hangsor, tisztán fizikai termék, amely a beszélő szervek mozgatta levegő rezgése által keletkezik. Ha a beszélő szervek nyugalmi helyzetükbe visszatérnek, a szó nyomtalanul eltűnik. Ugyanígy a hallgatóra való fizikai benyomás. Ami megmarad, ami állandó, ami tehát fejlődésre képes, az csak az a képzet, amelyet a hangsor a hallgatóban fölkelt, vagy amelynek jelképeül a beszélő a hangot választotta. Ha én háromszor-négyszer ugyanazt a mozgást végzem el beszélő szerveimmel, ezen egyenlő mozgások között semmi oki kapcsolat nincsen; a közvetítő ismét a lelki organizmus. Csak ebben marad meg nyoma a nyelvtevékenységnek, ami az újabb tevékenység feltétele. A szó fizikai értelemben csak eszköz, rendeltetése csak az, hogy a lelki szervezetek egymásra való hatását közvetítse.

Most már a leíró nyelvtannak rendeltetése az volna, ha biztos alapul akar szolgálni a történeti nyelvtannak, hogy valószínű dolgokat, t. i. ezeket a lelki organizmusokat írja le. A tökéletes leíráshoz szükséges volna tulajdonképpen valamely nyelvközösséghez tartozó minden egyén beszédorganizmusát és ezek viszonyát megfigyelni. De természetesen ez nagyon is ideális cél; valóságban ennél sokkal tökéletlenebbel kell megelégedni. Rendszen csak néhány egyén beszédorganizmusát figyelhetjük meg, sőt ezeket is csak részben. Az egyes organizmusok egybevetésével azután bizonyos átlagot nyerünk, amely szerint a nyelvi átlagot, a nyelv szokást állapíthatjuk meg. Ez az átlag természetesen annál tökéletesebb, illetőleg pontosabb lesz, minél több egyén volt a megfigyelés tárgya s a megfigyelés minél pontosabb volt. De azért mindig lesznek kétséges esetek, mikor nehéz lesz megállapítani, mi az egyéni, mi az általános.

Hogy magyarázzuk már most az előbb tárgyalt szempontokból a nyelv szokás változását? A felelet önként kínálkozik, csak nem szabad szem elől téveszteni azt, amiből kiindultunk, hogy a nyelv nem elvontan, magában él, hanem csak az egyes egyén lelkében, s másodsor azt, hogy a nyelvi folyamatok nem tudatosak.

Hangsúlyoznunk kell mindenekelőtt, hogy a nyelv szokás változása sem történik tudatosan. Igaz ugyan, hogy a nyelvhasználat

önkényes változtatása nincsen kizárva, csak a nyelvújításokra kell gondolnunk. Így, mondhatnánk, erőszakolta Révai az újabb magyar nyelvre az ikés igéket; egy híres író fölkap egy szót, használja s tekintélyének súlya alatt eleinte kisebb körben, de sok esetben aztán az egész nyelvközösségben elterjed. De az ilyen változások az önkényes változásokhoz képest, mindig elenyésző csekély számmal lesznek, az ok legnagyobbbrészt magában a közönséges nyelvtevékenységben rejlik. Itt céltudatosságról nem lehet szó, mindig a pillanatnyi szükség a döntő. A beszéd célja, hogy t. i. az egyén gondolatait a másikkal megértesse, célszerűséget követel meg, s a célszerűség kisebb vagy nagyobb foka dönt, hogy a szó vagy kifejezés megmaradjon-e vagy sem? Ez az egyik. A másik dolog, amit mindig szem előtt kell tartani, az, hogy minden nyelvi jelenség lelki folyamat s mint ilyen csak egyes ember lelkében mehet végbe. A nyelvhasználat változása is egyes emberben indul meg s ha találkozik több egyén önkéntes egyirányú eltéréssel, meg van adva a lehetőség a szokás megváltozására. Hogy pedig ez az eltérés az általános nyelvszokástól az egyes emberben megindulhat, az onnan van, mert a szokás sohasem uralkodik teljesen az egyéni nyelvhasználaton, s mindig van az egyes szabadságának helye. De mivel nem minden egyéni eltérés talál kívülről, a nyelvközösséghez tartozó más egyénektől támogatást, nem mindegyik változtathatja meg az általános nyelvszokást.

Az egyéni és általános nyelvszokás viszonyának helyes fölfogása rendkívül fontos, s az egyes nyelvi jelenségek magyarázatában gyakran lesz alkalmunk rá hivatkozni.* A nyelvi változásnak három fajtát különbözteti meg Paul.

I. pozitív változás: új hangok, szók, szerkezetek keletkezése, jelentésbővülés stb.;

II. negatív változás: hangok, szavak, jelentések, mondattani szerkezetek kihalása;

III. midőn a két folyamat egyidejűleg történik: az elveszött rögtön az új helyettesíti, szoros értelemben vett *átváltozás*. Ez az eset forog fön a hangváltozásokban.

Tartalmi tekintetben vonatkozhatik a változás a nyelvnek

* Fontossága eléggé kitetszik Paul szavaiból: „*Es ergibt sich demnach, dass sich die ganze principienlehre der sprachgeschichte um die frage concentrirt: wie verhält sich der sprachusus zur individuel-len sprechfähigkeit*“.

külső, hangbeli alakjára (hangváltozás); azokra a képzetekre, amelyeknek a hangalakok jelképei (jelentésváltozás) és arra a viszonyra, amelyben a szavak az összefüggő beszédben állanak (mondattani tagolás eltolódása, ragok, képzők keletkezése stb.).

(Folyt. köv.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

DŐZSÖL.

A *dőzsöl* ige etimológiáját mindeddig senki se vizsgálta behatóbban. Hallgatagon beletörődtünk abba, amit róla Dankovszky 1833-ban állított, írván a következőket: „*Dőzsölni* (tischeln, tischen, german.) mensae accumbere, epulari, computare, bei tische sitzen, tischen, schmausen, zechen“ (Lexicon, 274). Aki ismeri a Dankovszky tárgyalása módját, már ebből az idézetből is következtetheti, hogy Dankovszky a szót német jövevénynek tartotta. Magam a német jövevényszók összeállításában szintén átvettem a Dankovszky-féle származtatást, sőt meg is toldottam a következőkkel. „Bár egy dial. *dischen* alakot nem találok forrásaimban, de ilyenre következtethetek már csak azért is, mert az osztr.-baj. nyelvjárásban igen gyakori a *d : t* megfelelés szó kezdetén; osztr.-baj. *drämpl*: irod. *trampel*; osztr.-baj. *drottl*: irod. *trottel*“ (Nyr. 24:159). A *drämpl* és *drottl* példák azonban nem támogatják a *dőzsöl* < *tischen* etimológiát, mert hisz köztudomású, hogy finyáskodó beszédünkben jó magyarán *trotli*-t, *trampli*-t mondunk. A *dőzsöl* < *tischen* etimológiánál azonban magyarázatlanul maradt, holott magyarázatot követelt volna, a *d : t* megfelelésen kívül az *ö* < *i*, *zs* < *sch* hang is. Hogy pedig mindeddig ezeket a körülményeket a kutatók figyelmen kívül hagyták, annak egyes-egyedül az az oka, hogy a *dőzsöl* ‚mensae accumbere‘ és a ném. *tischen* egyezés nagyon is kelleti magát.

De vajjon a *dőzsöl* csakugyan azt jelenti-e: ‚mensae accumbere‘? A NySz. a *dőśl*, *dőślés*-t ‚zechen, computatio‘-val értelmezi. Itt mindjárt meg kell jegyezni, hogy a mai nyelvből kiindulva a *dőśl* alakot *s*-sel semmi se igazolja. Mind a közbeszédben mind pedig a nép nyelvében csupa *zs*-s alakokat találunk, s ez följogosíthat arra, hogy a régi adatokat szinte *zs*-vel olvassuk. A Nagy Szótár szerint a *dőzsöl* a. m. „korhelyek, dorbézolók módjára dűskálkodva eszik-iszik, részegeskedéssel tölti az időt“. Nézetem szerint a *dőzsöl* ige származtatásánál első sorban a MTsz.

adatait kell figyelembe vennünk. A MTsz.-ban ezt olvassuk: 1) *dézsüni*, *dőzsöl*: henyél, vesztegel, hiába tölti az időt. Ott *dézsütem* egy egész óráig. 2) *dőzsöl*: ellenkedik, ingerkedik, torzsalkodik || *dőzsölés*: mértéktelen evés-ivás. (Nézetem szerint a Tsz. *bősölés* adata, mivel csak egyszer fordul elő, olyan sajtóhiba, amely a szó közlőjének, Buczynak a kéziratában már íráshiba volt.) Ebből a *dőzsöl* igéből van aztán elvonva a *dőzs* főnév (vö. Zolnai Nyr. 20:171) s jelentése: 1. láрма, zsvaj, 2. eszem-iszom, dőzsölés. Ez elvont főnévi alak aránylag újabb keletű lehet, mert hisz a régi nyelvben semmi nyoma.

Ezekből az adatokból mármost joggal következtethetjük azt, hogy Dankovszky a *dőzsöl*-nek azért adta a *,mensae accumbere*, bei tische sitzen' jelentést a helyes *,compotare, epulari'* jelentés helyett, hogy így annál világosabb legyen a *dőzsöl* < *tischen* etimológia. Ez az etimológia pedig egyszerűen a jelentések szempontjából is megtámadható, mivel a *dőzsöl* németül legkevésbé se *tischen* (= tafeln, speisen, vö. Grimm: Wbuch 11:513).

A németben tudvalevőleg van egy *dösen* ige, amelynek Grimm (Deut. Wb. 2:1310) így írja körül a jelentését: „stille sein, schlummern, betäubt, verwirrt sein, dann auch schlemmen“. Egy Fastnachtsspielből meg a következő példát idézi Grimm: „Ob wir ein geltli köntent lösen, | dasz wir die firtag heigent *zdösen*, | als ander puren duont binu win“; vagy egy másik, de kevésbé találó példa: „die (bösen) yetz in freud und wollust *dösen*“. Ez a német *dösen* csak alakváltozata a *tosen*, *tös* (tosender braus, lärm, Sanders, Kluge: EtymWb.⁶ 378) igének. Az osztrák-bajorban ennek a *dösen*-nek *,corrumpere'* jelentése is volt (Schmeller 1:548). Ebből a ném. *dösen* *,schlemmen'* igéből való nézetem szerint a *dőzsöl*, amelynek szóközépi *zs*-je akár a magyarban is keletkezhett.

Meg kell még említenem, hogy az erdélyi szászban van egy *dēželn* (getöse machen, lärmern, *gedēželn* gelärm, getöse, Keintzel, Archiv 26:216, *dēschn*, Kramer: Idiotismen 18) ige, amely azonban aligha magyar eredetű. Keintzel ugyan az ilyen *ž*-ről azt állítja, hogy magyar hatás szüleménye (stimmhaftes *ž* kömmt auch sonst in Idiotismen vor, zuweilen in folge entlehnung aus dem magyarischen, Archiv 26:215), de a *dēželn* legfeljebb analógias alakulás és semmi köze a mi *dőzsöl*-ni szavunkhoz.

MELICH JÁNOS.

OLYAN, AMILYEN.

Már ezentúl a szegény ember szerény házacskája nem lesz olyan, amilyen; sem ugyanaz, amelyik eddig; nem úgy lesz már, mint volt régen; nem elégedélünk jó egészségben, lassacskán: úgy, ahogy; sőt az egészséges arc sem lesz többé szebb, mint a rózsá: hanem lesz a ház olyan, mint amilyen; ugyanaz, mint amelyik és úgy, mint ahogy volt; az egészséges arc helyett pedig a hozomány lesz szebb, mint amilyen a rózsá. Legalább ilyen buja fattyunövéseket hajt most ez a *mint* kötőszó. Vegyük föl vaktában akármelyik lapot s azonnal találunk bőven ilyen sallangos pleonazmust, de még könyveink, sőt legjobb íróink is tenyésztik ezt a dudvát. „Falairól még sohasem verődtek vissza *olyan* beszédnek hangjai, *mint a minőt* ma II. Vilmos mondott“ (Egyetértés 1897. szept. 22. 1 l.). A nemzettel való együttérzés hamisítatlan tisztasága kellett ahhoz, hogy királyunk *oly* férfiakról, *mint aminők* Bocskay István és Bethlen Gábor erdélyi fejedelmek voltak, kegyelettel emlékezzék meg (uo. szept. 26. 1. l.). Az érseki helynökségnek *abban* a formában, *mint amelyben* Cselka idejében volt, nincsen semmi értelme (Magyarország 1897. szept. 24. 6. l.). A román királyi pár fogadtatása (mért nem csak: fogadása?) a budai királyi várban *ugyanolyan* lesz, *mint amilyenben* Vilmos német császárt részesítették (Magy. Hirl. szept. 25. 7. l.). Azt hittem már, a bajom épen *oly* gyorsan elmúl (!), *mint amilyen* váratlanul jött (Pesti Napló szept. 22. 1. l.). A dolog mégsem *olyan* egyszerű, *mint amilyennek* látszik (uo. okt. 7.). *Annyi* mondani-valót sohasem bíztak semmi szoborra, *mint amennyit* mi bízunk erre a tízre (Pesti Hirlap szept. 29. 1. l.). A tér nem *olyan* sivár, *mint a minőnek* Nagl úr látja (Nyelvőr XXVI. 418. l.). Sőt még a nép(?)dalba is belejutott ez a libegő-lobogó sallang: Volt nekem szeretőm mindenféle fajta: Szakácsné, szolgáló, szobaleány, dajka, De még *olyan* sohse volt, *mint amilyen* most van: Göndörhajú zsidó lány szeretőm van mostan. (Tállyai cseléd-től hallottam.)

Mindezekben vagy a *mint*, vagy az *aminő* fölösleges: ahogy az előrebocsátottakon kívül a következő példák is bizonyítják: Pedig az is van palotának *olyan* palota. *mint* a soproni törvényház. (Nyr. 26:416. l.) A királyi pár lakosztálya is *ugyanaz* lesz, *amelyben* Vilmos császár lakott. (Magy. Hirlap szept. 25. 7. l.)

Csak olyankor lehet a kötőszót halmozni, 1) ha a mutató *úgy, olyan* stb. ki van hagyva: Erőtelen mindkét erő, Győztes, legyőzött, mint ahogy Két bírkózó egymásra rogy (Arany); sőt

ha a vers nem kívánná, itt is elmaradhatna a *mint*; 2) középfok mellett ilyen esetekben: „Ez a rózsza szebb, mint aminőt vártam“, mert ez különbözik a másik kifejezéstől: „Ez a rózsza szebb, mint vártam“. Az utóbbi esetben éppen ezt a rózsát vártam, csak kevésbé szépnek gondoltam, míg az előbbi esetben nem éppen azt a rózsát vártam, melyet kaptam.

De már az alapfokban csak az egyik kötőszó állhat: Ez a rózsza olyan, mint vártam, v. Ez a rózsza olyan, aminőt vártam, mégis érezzük a finom különbséget a két mondat értelme között, de a *mint aminő*-vel zavarossá tesszük e különbségtételt.

A *mint aminő* első példája Mikesnél fordul elő, utána pedig egyenest Kazinczyra kell átugrani, hogy ismét példát találhassunk rá (l. NySz. 2:1122. Simonyi: M. Kötőszók 3:160—169 és 181—184 ll.). A jelen században azonban már sürűen élnek vele s még legjobb íróinknál is megtalálhatni. De azért állok amellett, hogy nem kinccsel, hanem cafranggal gyarapítottuk benne nyelvünket. Ugyanis a *mint minő* csupán a *mint midőn*, *mint ahol*, *mint aki* kezdetű hasonlatok hibás utánzásából származott. Pedig ezekben a második szó már nem hasonlító természetű, hanem egy oly mutatónévmásra vonatkozik, amely a hasonlító *mint* után volna kitehető: Minden oly ünnepélyes, hallgatag, mint ahol haldoklót virrasztanak (Tompá): mint ott, ahol stb. És ilyen a Simonyinál „mint aki, mint ahol stb.“ cím alatt közölt példák legnagyobb része (egy kisebb része középfoki természetű: Sokkal másképp toroltatott volna meg, mint ahogy a győri eset hőséivel elbántak) és csak a legkisebb rész hibáztatható: „Nem talál emberben annyi igazságot, mint amennyi lakik ezen nagy Deákban“ (Sárosi), itt nem lehetne a *mint* után kitenni a *mennyi*-re mutató *annyi*-t, azért hibásan két hasonlító kötőszó van, a gondolat nagyon kiterpeszkedik.

Legbiztosabb vezető tehát a hiba elkerülésére az a könnyű kérdés, hogy az alapfoku hasonlításban megállhatna-e a *mint* után egy mutatónévmás; ha nem állhatna, vagy a *mint*-et vagy a másik szót ki kell törölni.

KALMÁR ELEK.

HELYREIGAZÍTÁSOK.

Mi orthologusok az imént lefolyt évben is megtettük a magunkét. Munkásságunk sikeréről csak annyit tudunk mondani, hogy az új év kénytelen átvenni a mult év végéig életben maradt magyartalanságokat és azt a hanyag, pongyola nyelvet, amelynek

egyik különlegessége az, hogy csakúgy hemzsegni benne a szükség nélkül használt idegen szók.

Egy napilap vezércikkének a címe ez: *Blamázs*. Gyönyörű alak, francia honpolgár sujtásos magyar köntösben! Pedig teljesen megfelel jelentésének a *kudarc*; másodrendben még a *felsülés* is. Elő is fordulnak ezek magában a vezércikkben a *blamázs* mellett. De hát nem emelik ki kellően az utóbbiban rejlő finomságot és előkelőséget, nemde?

Ilyen a magyar szók közt már olvasva járó, újabb keltű *affér* is, e különös kifejezője a párbajügynök és másféle kellemetlen dolgoknak. E fogalmat mindeddig az *ügy* fejezte ki. Hisz *affaire* is csupán csak *ügy*-et jelöl. Mi szükségünk van hát az *affér*-re? Nos ezek: *rezsim*, *kampány*, *szoaré*, *egzisztál*, *precedens*, *attrakció*, *szatiszfakció*, *denikve*, *protezsál* (nem is *protegál*, hanem franciásan a *zs* hang révén), hát ezek szükségpótló, és már meghonosodott szók-e, amelyeket okvetetlen magyarosan kell írni?

Az ilyen nyelvhasználat láttára méltán kérdezhetem: mire való az a sok régibb és újabb jó szavunk? mikor íme mindenféle nyelvekből fölszedett szókkal is lehet magyarul beszélni és írni, mihelyt magyar képzőt vagy ragot függesztünk a jövevényhez és — ami a földolog — magyar ruhát adunk rája.

És most mutassunk be néhány honi barbarust. Ezek abban különböznek amazoktól, hogy testük magyar; de így sincs köszönet benne.

Által névutó. Ferde használata; pl. a bizottság *által* kidolgozott javaslat, e. h. e bizottságtól kidolg. . . — „senki *által* ki nem számítható”, e. h. senkitől . . . „a mindenki *által* perhorreskált irány”. — Az Antibarbarus szabatosan magyarázza e szónak a szereplését: „*Által* az eszközt jelenti, melynek közvetítésével eszközöljük a cselekvést; pl. kifárasztották az országot a szakadatlan támadások *által*”. Mondja továbbá, hogy még az eszközt is még többször jelöljük *-vel* raggal: szeretetét megvetéssel viszonzozza; ellenkezésével megharagítja.

Ennek kapcsán ideiktatom Arany Jánosnak azt az *által*-os mondatát, amely 1867. évi (akad.) főtitkári jelentésében olvasható: „ma már engem is meglep szokatlansága *által*”. Ezt is így mondhatni: szokatlanságával. Ha már ott áll a mondatban egy *-tól*, *-től* ragú név, a *részéről* szót tesszük a másik név után, az *által*-bitrolta helyre; pl. a választók *részéről* tőle megvont bizodalom. — Az eszközt nem egyszer az *útján*, *révén* szók is jelölhetik; pl. kieszközöltem szerencsés alkudozások *útján*; befolyásos atyafisága *révén* jutott hozzá. Mivellető igével szerkesztett mondatokban a hibásan alkalmazott *által* a *-vel* ragot is kiszorítja a forgalomból; pl. a fia *által* másoltatta le, e. h. a fiával; melyik szabó *által* készítetted ruhádat? e. h. m. szabóval. — Ne terheljük meg tehát az *által* névutót mindenféle végzendőkkel.

Gyanánt névutó. Ferde értelmet tulajdonítanak neki; pl. föltétel *gyanánt* kötötte ki (e h. *föltételül* v. *föltételnek* k. ki). *Gya-*

nánt helyettesítést fejez ki; e példában tehát a föltételt nem valódi, hanem álföltételnek tünteti föl, amit a mondat írója nem akart kifejezni. Helyes példák a következők: Jó pénz *gyanánt* adja vki a rosszat (Antib.) — Az ötvös arany *gyanánt* árulja a sárga rezet (Füredi Ign.) — Bálványt Isten *gyanánt* ne imádj (NSz.) — Anyám *gyanánt* tisztelem (*mintha* anyám volna).

Alkalomkor, alkalmakkor, sőt még: *ennél* az alkalomnál is = *bei* dieser Gelegenheit. Az utóbbiról csak annyit mondok, hogy a parlamenti legjelesebb beszédek egyikében bukkantam rá a mult évnek végső napjaiban, tehát nem régen. A másik kettőről is csak azt jegyzem meg, hogy csak így van helyesen: alkalommal nem pedig: hasonló alkalomkor; és így a többese is csak így helyes: az ilyen alkalmakkal és nem: alkalmakkor. A sok *a*-nak kellemtlen hangzása nem elegendő ok rá, hogy megdöntsük a ragozás szabályait.

Közepett névutó. Személyragos (*közepette*) alakját sokan ragtalan név után teszik: a *tó közepette* (e h. a *tó közepett*, v. a *tónak közepette*). — E kétféle viszonyítás egyaránt kiterjed minden független névutóra: a *fa alatt* v. a *fának alatta*; nem: a *fa alatta*. Nem alanyesetben állnak itt a névutók, mint áll az igazi birtokszó, amelynek birtokosa a mondat természetéhez alkalmazottan, ragtalan is, ragos is lehet; pl. a *ház teteje*, v. a *háznak teteje*. E névutók személyragozva a rájuk vonatkozó névnek *-nek* ragját kívánják meg kivétel nélkül: a *pártok fölött* áll v. a *pártoknak fölött* áll és így: *erdőm közepett* v. *erdőmnek közepette*.

Összetételek, amelyekben hol az előtag, hol az utótag szükség nélkül meg van toldva; pl. semmittevés, mittevők (legyünk); — bérfőlemezés, kormegalkotó, világfelszabadító; e h. *semmittevés*, *mittevők*; — béremelés, koralkotó, világsszabadító. — Összetételekben 1. az előszónak tárgyeseti ragját nem szokás kitenni: *biró-küldés*, *borjúnyúz* (péntek), *számvetés*, *adóemelés*, *a-mondó* (vagyok), *korszakalkotó* stb. Ezekben: *ellent-áll*, *ellent-mond* az előtag ige-határozó: *ellen-mondás*, *ellene mond vminek*. — 2. Az utószónak határozójául szolgáló igealak csak ott kap igekötőt, ahol az nagyobb világosság kedvéért vagy épen kétértelműség elkerülése végett szükséges; pl. *adóbehajtás* (e h. *adóhajtás*), *adófelhajtás* (*adóhajsza*), *önmegtagadás*, *önfentartás* (*öntartás* homályos értelmű), *önfeláldozás*, *szókimondó* stb.

Hibás szólás: következtetést levonni. — Az előzőleg *mondottakból* (praemissákból) *következményt* szoktunk levonni, t. i. *következtetünk vmit*, tehát: *következtetést teszünk*, *eszközlünk*, *viszünk végbe*. — Mondják is a latinosan beszélők: Megtettem; *le is vonom belőle a consequentiákat* (vagyis: a ténynek *logikai következményeit*). Más példák: (Nem jött el); de ebből még nem következik (nem kell mindjárt azt *következtetni*), hogy beteg. Hogy lehet ez *előzményből* ilyen *következményt* levonni?! JOANNOVICS GYÖRGY.

TISZTESSÉGTUDÁS A NÉPNÉL.

Csak úgy lehet ennek fejlődése tüneteit jól áttekinteni és észrevenni visszahagyott nyomait tettben, gondolkozásban, ha a nép közt élünk és közvetlen érintkezés alatt szerezzük be tapasztalatainkat. Vegyük a fejlődésben levő alsóbb osztályok bármelyikét, azonnal észlelhettük, hogy a részeges kántorok, tudákos parasztok, a korcsmákban okoskodó, fontoskodó csizmadiák jellemalakjai lassankint eltűnedezve ismeretlenné válnak, eredeti alakul nem állják meg többé helyüket a népszínművekben. Helyettük tisztetletreméltó jellemalakok lépnek elő, akik szorgalommal dolgoznak, tanulnak, tovább hatni igyekeznek és tanítanak; tisztességesen, okosan viselkednek és beszélnek.

Ezt észleljük a pórnépnél is. Magyar embernél — legyen férfi vagy nő — úgyis meg volt mindig az a szép vonás, hacsak egy csepp nevelése van is, hogy beszéde közben soha nem használ durva szólásmódot vagy tisztességtelen kifejezéseket. Legyen bár a népből való, gondosan elkerüli, hogy haragjában vagy ha csodálkozik valamin, fenét vagy még rosszabbat, csúnyábbat ne emlegessen. Kerüli a durva tréfát, bár jókedvének szívesen enged szabad folyást jóhangú enyelgésekben.

Néhány ellesett beszédképben lehet leginkább ezt az összehasonlítást, a régi móddal szemben, szemlélhetővé tenni annak ugyanis, aki mind a kettőt alaposan ismeri. Szolgáljon erre például néhány ellesett beszélgetés.

1. Fiatal menyecske meséli az öregebb asszonynak, mint visszaemlékezést elmúlt eseményre:

„Nekem emlékezetes marad a mindenszentek tája, akkor voltam én csak a bajban egyszer!”

„Hát mit talált akkor *irmagom*, * bajba' voltál?”

„Az ám, lássa Ila néni, akkor még csak olyan süldő menyecske voltam, mikor oda hittak a testvér-nénémhez, hogy ott legyek, még a betegágyát fekszi, akkor volt, tudja, mikor megbabázott. E még csak hagyján lett volna, mert nem volt neki semmi baja. Egyik nap este egyszerre csak fölült, olyan piros volt a két orcája annak, mint a bazsarózsa, osztán el kezdett kiátozni (kiált), hogy elfutok, elfutok, gyere, gyere, osztán köröskörül, futkosott a szobában. Én, tudja, ilyen sohase láttam, úgy megijedtem, *még a hideg is rázott bele*.”

„Mi a lölke! Annyira volt?”

„Az ám, nem is tudtam már hová lenni vele; jó meleg volt a szoba, hát azért én rajtam csak a kis *röfikém* volt (rövid, könnyű karton ujjas), ebbe' ültem a kályha mellett, mikor neszezni kezdett. Ottkinn meg dudult a szél, az ura meg fuvarba' volt. Mit csinál-

* Irmag: magyszem, a legnemesebb fajtából. S még: egyetlenem, csilagam is az értelme.

lok itt magam vele, már az eszem is elment, annyira féltem, mert a szóra oda se hallgatott. Kaptam az ura régi kőcöllejét, magamra öltöm, becsuktam, osztán eszem nélkül futottam segítségért“.

*

Az aláhuzottakat — az elsőt kivéve — csak két évtizeddel előbb is sokszor durva, ilyenforma kifejezések pótolták: úgy féltem, majd a f..e kórságja gyötört ki bele; úgy kátózott, mint a veszett farkas.

A másikat ez: mi a fészkes f..e találta hát?

A harmadik meg akkor *rékli* vagy *kacabajkó* volt.

Az ilyen szépséges kifejezések, mint a *ludvérc*, *rossz-seb*, melyek egészen napi használatúak voltak, ma már legfőleg régi öregek vagy elkorcsosult, elzüllött, elvetemült emberek beszédében fordulnak elő.

A trágár tréfák pedig legfőleg a mulató duhajok ajkán jelennek meg — társas körben, a közbeszédben nem szokás velük élni.

Úgy a rút szitkozódások, eget rázó káromkodások is mintha kihalnának lassankint, mert az ilyenekre a saját háznépe, a szomszédság, úgy a közmegegyezés azonnal kimondja a megrovó elbírálást: azt ugyan másképp is megmondhatta volna; vagy pedig: most így jobb? többet ért el vele? Neha az útról is bekiáltanak: szomszéd, de neki van keseredve, de kigyött a sodrából.

2. Lehet, hogy a bor hiánya is okozza, de a részegeskedés is alább hagyott az utóbbi évtizedekben.

Jobb módú, a neveltség bizonyos fokáig eljutott községekben a múltban is szégyenletes dolognak tekintették, ha valaki közülük részeg fejjel támolgott haza felé az utcán.

Emlékemben van még egy eset a húsz év előtti időkből; egy nagyobb faluban akkor közbeszéd tárgya volt s az öregbíró maga adta közre, mint egy közbejött eseményt, az ő ifjúsága idejéből:

„Egyik őszőn igen jó borunk termett, magam is egy kicsit bele találtam kóstolgatni, mikor a hordókra szűrtük, még a szagától is megszédültem.

Ekkor esett meg velem először, de merem mondani utoljára is, hogy a lábomba szállott az ital. Akkor voltam első éves kisbíró, nagyon rösteltem a dolgot, ha nem tudnék egyenesen állva végig menni az utcán, egész falu csuffja késérne hazáig.

Én *abban* is *voltam*, mikorra elindultam, hogy nem látszik meg a járásomon, mert erősen tartottam magamat. Rá se néztem a csutorára, amit a tarisznýamba' haza hoztam, hogy édes szülém is ihassék egy kortyot az édeséből.

Csak rá egy esztendőre mondta meg a csordás, hogyan *bistogattam* magamat az úton, osztán pörbe álltam a kadarkával, hogy az az oka mindennek, ha szégyenben maradok.

Hallotta, hogy azt mondogattam magamban, mikor meg-megtántorodtam: Kadarka, ne taszigálj; kadarka, ne izélj velem, ne szégyenítsd meg a falu biráját.

Pedig én úgy tudom, hogy nem tántorogtam.

Meg is fogadtam akkor, hogy többet ki nem fog én rajtam, de nem is fogott ám; mert annál utálatosabb nincs a világ földjén, mint az elázott ember.

Szerencsémre, mire a faluba értem, egészen kijózanodtam az aggodalomtól, hogy meglátszik-e rajtam? Mert ha észreveszik, sohase lettem volna az öregbirótok, aki mast vagyok“.

3. Egy más csoportban gazdag lakodalom emlékét elevenítik föl, a teritéket emlegetik:

„Volt ott, tudjátok, a Jézus tudja, mi minden. Eleinte csak úgy *módjával* gyött az étel, mint más szegényebb embernél; hanem mikor a pecsenyékre került a sor, az volt osztán a valami! Az embernek szeme, szája elállott rajta (v. tőle)“.

„Milyen volt hát, mondjad csak“.

„Tudod, volt ottan egy hizott lud, az úgy *meg volt teremve*, hogy — nem mondok sokat — akkora nagy tálat befogott, mint egy kenyérsütő teknő. Osztán föl volt cifrázva mindenféleképp, borzas volt a bele fűzdelt szalonnától, végig a hátán meg rózsák voltak vörösrépából, körű-körű a szélén koszorut csináltak, sárgarépából meg vakart tormából volt a virágosa, hasogatott savanyú buborka volt a zöldje közte. Az ember alig mert hozzá nyulni, olyan szép volt.

Jól *körül volt teremtetve* — szóltak bele itt, ott.

Hát inkább jó volt-e — kérdezték a csodálkozók.

„De elhiszem ám! nincs mód rá, hogy az ilyen jószág valakinek ne *izledjék*. (Eredeti szó náluk.)

Hozzá még a jó vörös bor, már ültében mozgatta az ember lábát, vigan volt ott örege, apraja, kedvünk lett volna nyomon összeszókolózni a lányokkal.

„Volt hát jó világotok“.

„El lehet gondolni. Ottkinn meg összecsódlult a népség a nagy muzsikaszóra, egyenkint *hullároztak* az ablak alá, hogy valamit láthassanak is belőle. Ugy irigyelték mikor a *szapora* csizmakopogásunkat hallották a táncolás alatt.

Nem is ürült ám a pohár ráköszöntő nélkül, *szórtuk a boldogságot* jobbra, balra, áldottuk az apját, annyát a menyasszonynak; vőlegénynek, sógornak, komának kijutott belőle, csakugy sírtak-réttak az asszonyok, lányok bele“.

„Osztán lett-e foganatja a sok áldásnak, lett-e sok menyasszony a lakodalom után?“

„Ugyám, szerit-számát sem tudnám venni“.

„Talán te is vőfél voltál ott?“

„Én voltam harmadiknak, az első a lányokat táncoltatták én meg ott *saslogtam* a menyecskék körül, hogy azok is jól mulassanak“.

Igy és ehhez hasonló beszédekkel fűszerezik együttlétüket munkaközben, vagy ha vasárnapokon a házak elé kiülnek, s így a tengeri-fosztásnál. Mint az aggodalmait, úgy önti a humorát is a nép elbeszéléseibe, s ma már olyan móddal űzi enyelgő tréfáit a neveltebb része, hogy megválogatott kifejezéseit akárki utána mondhatja, más körökben is. *

SZOKOLAY HERMIN.

NYELVTANI MŰSZÓK.

A készülő Középiskolai Műszótárból. **

Abéce: Alphabet, Abc.

ablativus absolutus, *ablativus modi*, *limitationis* stb.

ablaut (hangzóváltás).

accusativus cum infinitivo.

ajakhang: labialis; Labial, Lippenlaut; labiale.

ajakhangzó: Labialvokal (*ajakműködéssel ejtett magánhangzó*).

alak: Form; Genus (des Zeitwortes). *Kettős a.* Doppelform. *Cselekvő a.* activum; Activ, thätige Form (Thätigkeits-form). *Szenvedő a.* passivum; Passiv, leidende Form (die Leideform).

alaktan: Formenlehre, Morphologie (szóalaktan *).

alaktani: morphologisch.

alany: subjectum; Subjekt, Satzgegenstand; sujet; *pusza a.* nacktes oder reines Subjekt; *sujet simple*; *teljes a.* vollstän-

diges S.; s. complexe; *általános a.* allgemeines Subjekt; *logikai a.* logisches S.; s. logique; *nyelvtani alany* (ném. fr.) scheinbares, grammatisches Subjekt (es); *sujet grammatical* (il, ce); *állítmányi v. állítványkiegészítő v. magyarázó alany*: 1. *állítmányi névszó*.

alanyeset: nominativus; Nominativ, Werfall, erster Fall (*nevező* †); *pusza a.* reiner Nominativ; *személyragos a.* Nominativ mit Possessivsuffix, Possessivnominativ; *állítmányi a.* 1. *állítmányi*. *alapfok*: gradus positivus; Positiv. Grundform (alsó fok †).

alap szó: Grundwort (amely alapul szolgál valamely származéknak). *alárendelés*: subordinatio, hypotaxis.

állapot: Zustand.

* Az ilyen elbeszélések régebbi időkben ritkán folytak le cifránál cifrább káromkodások nélkül: rézangyalt. mit emlegetve.

Megjegyzés. A harmadik elbeszélésben aláhúzott szók értelme: *módjával*: mérséklettel, okkal-móddal. Mondják is, ha valamilyik nyelve kissé félre járt: „csak módjával a beszéddel!”

Biztogatam: biztatgattam.

Meg volt (van) teremve: nagyra nőtt, kihizott.

Körül volt (van) teremtetve: furcsa módon körül cifrálták, ördögösen kieszték a módját.

Hullároztak: szállangóztak fölváltva vagy sorban.

Szórtuk a boldogságot: sokat kívántak nekik belőle.

** A Műszótár szerkesztője közli mutatványul s azért, hogy a szakemberek a kétesebb részletekhez még hozzászóljanak. (A † elavult, a * ritka, a ? helytelen műszót jelöl.)

állapothatározó: Zustandsbestimmung; complément circonstanciel d'état.

állítvány: praedicatum; Prädikat, Satzaussage (mondomány †); **puszta állítvány**: nacktes oder reines Prädikat, prédicat simple; **bővített állítvány**: erweitertes Prädikat, prédicat complexe; **igeállítvány**: Prädikatsverbum (állítványi ige); **névi állítvány**, **állítványkiegészítő alanyeset**: 1. **állítványi alanyeset**.

állítványi: prädikativ, Prädikats-; **állítványi alanyeset**, lat. gör. fr.. subjectum praedicativum, complément attributif prédictatif (**állítványi alany**, **állítványi nominativus**, **állítványi névszó**, **állítványkiegészítő alany**, **névi állítvány**, **magyarázó alany**; vö. **kettős nominativus**); **állítványi accusativus**, 1. **állítványi tárgy**; **állítványi főnév**: Prädikatssubstantiv; **állítványi melléknév**: prädikatives Adjektiv.

állító: affirmativ, positiv, -ive.

álszenvedők v. **álszenvedő igék**: 1. **igék**.

analógia: Analogie.

analógiás képzés: Analogiebildung.

anyagnév: Stoffnamen.

anyagszó: 1. **fogalomszó**.

arány, **viszony**: proportio, Proportion.

átvitel: fr. liaison (hangátvitel).

átvitt értelem: übertragene Bedeutung, übertragener Sinn.

Beszéd: oratio, sermo; Rede, Sprache; discours; **egyenest beszéd**, oratio recta, direkte Rede, discours directe (független b., nem függő, egyenesen idéző b.); **függő beszéd**, oratio obliqua indirekte Rede, discours indirect (nem egyenes v. viszonyított beszéd).

beszédrészek: partes orationis, Re-

detheile, parties du discours; **nem ragozható beszédrészek**, particulae; Partikeln, unbiegsame Wortarten.

betű: litera, Buchstabe, lettre; **nagy b.** Majuskel, grande lettre, 1. majuscule, 1. capitale; **kis b.** Minuskel, petite lettre, 1. minuscule.

betűrend: alphabetische Ordnung, Alphabet.

birtok-képző (-é): possessives Stamm-bildungssuffix.

birtokos: possessor, Besitzer.

birtokos-eset: genitivus, genitivus, Genitiv, Wessenfall, zweiter Fall, possessiver Genitiv (genitivus; **sajátító eset** †); **dolog birtokos esete**, Genitiv der Sache; **alanyi b. e.** genitivus subjectivus, subjectiver Genitiv; **tárgyi b. e.** genitivus objectivus, objectiver Genitiv; **minőségi b. e.** genitivus qualitatis, qualitativer Genitiv (pl. **a tett embere**, **síralom rölgye**); **részelő b. e.** genitivus partitivus, partitiver Genitiv.

birtok-szó (-é képző): nomen possessoris.

bizonyosság: Gewissheit, certitude.

bővelkedők: abundantia.

bővítmények (**a mondat bővítői**): Ergänzungen.

cédille (pl. **a leçon** szóban; **horgacs**).

célhatározó: Umstand des Zweckes; complément circonstanciel de but.

cselekvés: actio, Thätigkeit, Handlung, Zeitstufe (cs. **módja**); **follyó cs.** actio imperfecta, imperfectum, unvollendete H. (**folymatos cs.**, **tartós cs.**); **befejezett cs.** actio perfecta, perfectum, vollendete H. (**bevégezett cs.**); **bedálló cselekvés**: actio instans, eintretende H.; vö. **jelen**, **mult jövő**.

cselekvő: activum, aktiv.

csillag (*): astérisque, étoile.

Dativus, 1. *eset*; *dativus commodi*, lat.; *ethikai d.* dativus ethicus, ethischer Dativ (pl. *ide nekem ne gyere*, ich lobe mir . . .).

disseimiláció: dissimilatio.

Egyenlő-hangedsú szók: homonyma; gleichlautende, lautverwandte Wörter (*hasonló-h.*, *rokon-h.*)

egyes, egyesszám: singularis, Einzahl.

egyezés: congruentia, accord, concordance (*szóegyezés, egyeztetés*; *értelmi e.* constructio ad intellectum, ad synesin.

egyidejűség: Gleichzeitigkeit, simultanéité.

egytagú: monosyllabum, einsilbig.

ékezet: gör. accentus, Accent(zeichen); *éles é.* acutus, scharfer Ton, accent aigu; *tompá é.* gravis, gedämpfter Ton, a. grave; *hajtott é.* circumflexus, gedehnter Ton, a. circonflexe.

elemzés: analysis (*mondattani e.* analyse syntaxique; *szótani e.* an. grammaticale).

ellentét: oppositio, Gegensatz.

ellentétes: oppositio, entgegengesetzt, gegensätzlich.

elmaradás: 1. *kiesés*.

előidejűség: Vorzeitigkeit, antériorité.

előmondat: Vordersatz.

előrag: gör. augmentum.

előszak (körmondatban): Vordersatz.

előszó: praepositio, Verhältniswort (*elüljáró, viszonyzó*).

előtag: (összetételben): vorderes Glied (Bestimmungswort).

elv: principium, Princip, Grundsatz.

elválaszthatatlan (igekötő): ném. untrennbar (el nem választható).

elválasztható: ném. trennbar.

elvont: abstractum, abstrakt.

eredet: origo, Abstammung, Herkunft.

eredethatározó: Ursprungsbestimmung.

eredményhatározó: 1. *véghatározó. értelmező*: appositio (*é. jelző; értelmezvény?*); *meghatározó é.*, appositio praedicativa.

eset: casus, Fall; *szólító e.*, lat. gör. vocativus, Vocativ (*megszólítás esete*); *függő e.* casus obliquus, abhängiger Casus; *részes e.*, dativus, Dativ, Wemfall, dritter Fall (*részes tárgy esete, tulajdonító*); *helyhatározó e.*, lat. locativus, Locativ (*helyeset*); *határozó e.*, lat. gör. ablativus, Ablativ (*távolító †*); vö. *alany-, tárgy-, birtokos e.*

eszközhatározó: Bestimmung des Mittels.

Fajsszámnév: Artzahl (pl. egyféle, einerlei).

felső-fok: gradus superlativus, Superlativ; *nyomatékos f.* (pl. legeslegjobb; *túlzó-fok?*).

fogalom: Begriff.

fogalomszó: Begriffswort (*anyag-szó?*).

foghang: dentalis, Zahnlaut.

fok: gradus, Grad (1. *alulfok, köséfok, felsőfok*).

fokhatározó: Bestimmung des Grades.

fokozás: comparatio, Steigerung (*fokragozás?*); *körülírt f.*, lat. comparatio periphrastica; *hiányos f.*, lat. defectiva gradibus.

folyónév: Flussname.

fosztó képző: magy. suffixum caritivum, Caritivsuffix; *fosztó melléknév*, adjectivum caritivum.

főidők: lat. gör. Haupttempora, absolute Zeiten.

főkiáltó-jel: Ausrufzeichen, point d'exclamation.

föltétel: conditio, Bedingung; *való f.*, réelle B.; *nem-való f.*, irréelle B.

föltételező: 1. mondat.

föltetés: suppositio, hypothesis, Voraussetzung.

főmondat: Hauptsatz; proposition principale (alapmondat *).

főnév: (nomen) substantivum, Substantiv, Hauptwort; *konkrét f.*, s. concretum, konkretes S.; *elvont f.*, s. abstractum, abstraktes S.; *főnév gyanánt* (főnévileg) *használt szó*, substantivisch gebrachtes Wort.

főnévi: substantivisch.

főnévképzés: Substantivbildung.

főrész: Hauptglied.

fűvó: 1. hang.

Gégehang: laryngalis, Kehllaut.

genitívus: 1. *hirtokos eset*; *g. abso-lutus*. gör.

gerundium: lat.

gerundivum: lat.

gondolatjel: Gedankenstrich; points de suspension, points suspensifs.

Grimm törvénye: ném. Lautverschiebung (*hangmosdítás*, * *laut-verschiebung*).

gyökér: radix, Wurzel (*szógyökér*, *gyök*).

gyökérhangzó: Wurzelvocal.

gyökérszó: primitivum, radix, Wurzelwort (*gyökszó*).

gyökérszótag: Wurzelsilbe.

gyöngít: abschwächen.

gyűjtőnév: nomen collectivum, Sammelnamen (*gyűnév*!).

Hang: sonus, Laut; *zöngé h.* (magánhangzó és folyékony h.), Stimmlaut; *folyékony h.*, liquida (*r, l, m, n*); *orrhang.* nasalis, Nasenlaut (*orrhangú magánhangzó* és *orrhangú mássalhangzó*); *lágú h.* vagy *zöngés h.*, stimmhafter (tönender) Laut, Sonorlaut, weicher Konsonant; *kemény h.* v. *zöngétlen h.* stimmloser L., tonloser L., harter Konsonant; — *sárhang*, muta,

explosiva, Verschlusslaut, explosiver L., momentaner L. (*néma h.*, *pillanatnyi h.*); *lágú sárhang*, media, stimmhafter V.; *kemény z.*, tenuis, stimmloser V.; *hehezetes z.* aspirata; *rész h.*, spirans, Reibelaut (*fűvó h.*; a *folytonos hang*, Dauerlaut, pontatlan, mert a zöngé hangokat is magában foglalja); *síszegő h.*, sibilans, Zischlaut (a foghangú részhang); — *ajakhang*, labialis, Lippenlaut; *foghang*, dentalis, Zahnlaut, *ínyhang*, palatalis, Gaumenlaut; *torokhang*, gutturalis, Kehllaut; *magas h.*, hoher Laut, hoher Vokal (*felhang**); *mély h.*, tiefer Laut od Vokal (*alhang**); *közös hang* (é, é, i, í; nem: *középhang* v. *közelő hang*; sem *éles hang*), indifferenter Vokal; *sárt(abb) h.*, geschlossener(er) Vokal; *nyílt(abb) h.*, offener(er) Vokal.

hangátvetés: metathesis, Umstellung.

hangkülöklés: elisio (*hangvesztés*).

hangsúly: accentus, Ton; *fő-h.*, Hauptton; *mellék h.*, Nebenton (*másod h.*).

hangsúlyos: betont.

hangsúlyozás: Betonung.

hangsúlytalan: tonlos, unbetont.

hangtan: phonetica, Lautlehre.

hangtani: phonetisch.

hangtörés: Brechung der Vocale (*e > i, u > o*).

hangtörvény: Lautgesetz.

hangutánzás: onomatopoeia. Schallnachahmung.

hangváltakozás: Lautwechsel (*hangcsere*).

hangváltozás: Lautwandel.

hangvegyülés: krasis.

hangzó: 1. *magánhangzó*; *ajaktalan h.*, illabialer Vokal (*ajakműkö-*

dés nélkül ejtett magánhangzó;
1. *ajakhangzó*).
harmadéles: gör. *πρωταποξήτρονον*.
háromtagú: dreisilbig.
hasonlítás: comparatio, Vergleichung.
hasonlóság: similitudo, Ähnlichkeit.
hasonulás: assimilatio; *teljes h.*, vollständige Assimilation oder Angleichung.
használat (igemódok -a, igeidők -a): usus, Gebrauch, emploi.
határozatlan: indefinitus, unbestimmt.
határozó: adverbiale, (adverbiale) Bestimmung, präpositionales Objekt, (complément) circonstanciel; [NB. nem „kiegészítő“, sem „vonzat“; vö. Nyr. XI. 210.] *dílandó h.*, ständige B. („vonzat“); *képes h.*, metaphorische B.; *hasonlító h.* (pl. munka jobba a koplalásnál); *részes h.*, dativus, Dativobjekt, entfernteres Objekt (*részes tárgy?* *idővelabbi tárgy?*); *h. birtokos esetben*, Genetiv-Objekt; — 1. még *hely-h.*, *idő-h.* stb.
határozó-szó: adverbium, Adverb,

Umstandswort (*határozó szócska*; *igehatározó?* *határozó?*); *hely-h.-szó*, adv. loci, Umst. des Ortes; *idő-h.-szó*, adv. temporis, Umst. der Zeit stb.
határozott: definitus, bestimmt.
hegynév: Bergname.
hehezet: spiritus, Hauch; *kemény h.*, sp. asper, rauher H.; *lágý h.*, sp. lenis, weicher H.
hehezetes: l. *hang*.
helyesírás: orthographia, Rechtschreibung.
helyhatározó: Ortsbestimmung, B. des Ortes, circonstanciel de lieu.
helynév, *helységnev*: Ortsname.
helyrag: l. *rag*.
heteroklisia: Heteroklisie.
hiányjel: Apostroph.
hiányos-ragozásuak: defectiva casibus (*egy esetekkel bíró szók*, *hiányos esetűek*).
hiátus (*hangűr*).
hímnem: genus masculinum, männliches Geschlecht.
hímnemű: masculinum, männlich.
hosszan: gedehnt, lang (*nyújtva*).
hosszúság: Länge; *h. jele*, *nyújtás jele*, Dehnungszeichen.

(Vége köv.)

KEMÉNY ZSIGMOND SZÓKINCSEBŐL.

„Gyulai Pál“. 5 kötet. Pest, 1847. Hartleben.

robban. Nagy mozgás lőn. A nép felrobbant a padokról (a tornajáték nézése alkalmával). 2:64.

rózsamáli bor 2:66, 83, 112. 5:77. stb.

rusnya börtön. 3:41.

sá pít á s. Barbara (vén hű cseléd) mondott valamit üres sá pít á s s ó k k a l és mély érzéssel vegyítve. 3:17.

sá p p a t a g. Sőt ha arca sá p p a t a g a b b v o l n a, stb. (Férj és nő. 75.)

sáté: vízi növény. Mert sá té- és nádvankosain meg b ő d ű l t a nilusi barom. 2:145. És fanagságú sá té k setét árnyában pihent az óriás gyík. 3:160. Ezek (a hangok) népesíték meg a tengert Nereus sá té f ű z é r e s l é a n y a i v a l. (Férj és nő. 51.)

s a r u. Holdsaru. 3:158.

s e g é d: segítség. Nincs szükségem uraságod segédére. 5:54. Világos szavakkal nem monda, minő segédet vár Markházytól? 5:97. Eleonora, ki imént segédért zörgetett, ijedve vonult hátra. 5:112. stb.

s e r k e d: fakad, keletkezik. A székelyek elégtelensége három fő okból serkedett. 2:41. A csillámló tó tükrebből kis vizszalagok serkedtek s terjedének szét. 2:153. Azon kútfejből, honnan mostanig erény serkedett. 2:162. A bőrtön falán egy vékony vérsugár serkedett egész a boltozatig. 5:118. Ki fogja találni a dohány használatából serkedő eszméket. 5:20. Illy szabad és független szellemből serkedő megjegyzés után. 5:64. Serkedő vércseppek áztatták a ciliciumot. 5:166.

s i k a m l ó. A pálya, melyen járok, sikamló. (A kétszínű Gergely mondja magáról.) 1:63. Sikamló célzat (ma: sikamlós) 5:96.

s i k ú l. Pierro... ovakodva, mint a tojás közt táncoló, sikult a kertajtó felé. 5:77.

s i n d e v é s z: betegeskedik. Aztán míg sindevészett, nem hozatunk-e sebeire drága balzsamot s más patikai szereket? 4:5.

s í r á m: siránkozás. Cartigam siráma. 1:67. A viharzúgás sirámai közé egy tördelt, de tisztán érthető „Gesu Maria!” olvadt fel. (Férj és nő. 51.)

s i v a r (e h sivar) 5:134. 4:152. stb. stb. Sivarabb. 3:127.

s o h a n n a. Ti ebek, ... ti szemeten fogantatott, sohannában hizlalt kölykök! 4:4.

s u d a r törzs. 3:158.

s u h a d: csúszik, zuhan, súlyed. A szánt szándékkal hamis adatokat közlő (vádoló egyén) a vádpadról azon ülhelyre megy (a kaszatömlőc felett lesüllyedhető széket érti), melynek kockaköve a vashenger mozgása szerint suhad le. 4:18.

VOZÁRI GYULA.

NYELVUJÍTÁSI ADATOK.

Gyöngyösi és Faludi. Lukács Lőrinc a Nyr. 25:342—45. és 396—99. l. összefoglalásban közli azon szavakat, melyekkel Faludi irodalmi nyelvünket gazdagította. Természetes, hogy ilynemű kutatásaink eredményein, amennyiben nem felelnének meg a valóságnak, nyelvtörténetünk érdekében folyton igazítanunk kell. Szükségesnek tartom tehát közölni azt a néhány adatot, melyre Gyöngyösi nyelvének tanulmányozása közben akadtam.

Az idézeteket Dugonics kiadásából veszem. Ez adatokra nézve megbízható Dugonics kiadása. Egybevettem régebbi kiadásokkal.

Nem Faludi adott tehát irodalmi nyelvünkben polgárjogot a következőknek:

Bal-sors: Van-e még valaki az én bal-sorsomban — A' ki segíteni kívánna dolgomban. Pal. 133. — Illy hely volt, a' hová a' bal-sors ezeket Jádzatva vetette vala szegényeket. Char. 12. És még több helyen is, így: Char. 59; RK. 245; KJ. 407, 479.

Bal-szerencse : Mostoha sorsából a bal-szerencsének ... Igaz szeretetét hozta meg szívének. KJ : 480; és még: Char. 40; MV. előb. 2; KJ. 358, 412, 430 stb.

Ki-fitt : bizonyára a népnyelvből vette Gyöngyösi; a MTsz. szerint ma is használatos Csongrád m.-ben ugyancsak ily jelentésben: kifordít, kimutat: Színből engemet is sokat nyala s' fala — De kígyó volt belől ki-fittolt hala. Char. 19.

Meg-hittség : Bizott meg-hittséget egymáshoz viseltek ... Kevés meg-hittség van, melly mindig megtartson. MV. 30.

Teremtmény : A bölcs Isteneknek ritka teremtménnye. Char. 231.

Vér-patak : A' kik' záporától vér-patakok nőnek — El-szakkadt a' nyaka már nem kevés főnek. KJ. 564.

EKKER J. SZENDE.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Hogyan mondják ezt magyarul? *Aufschlagen ein Buch*: felütni könyvet? Ez a ma divó szólás németnek is látszik, rosszhangzásúnak is, az ige kétértelműségénél fogva. Ballagi Teljes Szótárában olvasom: akárhol *üsd fel* a könyvet; nem helyesebb-e: akárhol *nyisd ki* a könyvet? Ma így mondják szeltiben: *üssétek fel* a huszadik oldalt; egy régi jó tanárom mindég ezt mondta: *nyissatok a huszadik lapra*.

Aufgezwirbeltes Schnurrbärtchen; *sich zieren*, *Ziererei*; *er schiebt alles der Katze in die Schuhe*; *das war eine Leistung*; *Vermächtnisnehmer*; *findig—spitzfindig*; *es ist mir flau im Magen*; *er hat frisch vom Fleck weg geheiratet*; *Gelbschnabel*, *Grünschnabel*; *einer Gewohnheit fröhnen*: *das ist ein (gefundenes) Fressen für ihn*; *auf Freiersfüßen gehen*, *freien*, *werben*.

Hogyan mondják ezt németül? *Trabális*, *drabális*; *két pofára dolgozik*, *eszik (mit vollen Backen essen?* Pozsonyban: *einhausen*); *majszos*: a kis fiú szája majszos ebéd után; *jukker*, a dsentri nyelvből való: *jukker*-leány, -kocsi, -ló (hogy mondják ezt magyarul is?); *fejére olvasni vkinek vmit*; *csillagot rúgni és rúgatni valakivel*; *fruska*, *kis fruska*, *futri*; *kardos menyecske*, *kuruc asszony*, *tűzről pattant asszony*; *lehurroggni*, *lehurrogatni vkit*; *meg-ejteni a választást*; *köti az ebet a karóhoz*; *ponyvairódom*.

TOLNAI VILMOS.

Christkindl. Midőn Jézus születését ünnepeljük, midőn a kis és nagy gyermekek annyira várják a karácsonyi ajándékokat, lépten-nyomon egy átkozott, rossz hangzású, gyütt-ment szó, a *krisztkindli* sérti jobb sorshoz szokott füleket. A német gyerek rettenetesen örvend az általa jelentett valaminek, de a

szegény magyar fiúcskát és lánykát majd kileli a hideg tőle, t. i. a *krisztkindli* szótól.

A karácsonyfák szép honában, a remek Székelyföldön, bezzeg senki sem ijesztgeti gyermekét a *krisztkindlivel*, mert ott régi szokás szerint most is *karácsonyfiát* hoz a jó anyyalka a jó gyermeknek, épen úgy, mint ahogy a legény *vásárfiát* vagy *bucsfúfiát* ad az ő kedvesének.

Ha e pár sort közlést teszi a t. szerkesztő úr, talán meg fogja szállni a jó lélek a budapestieket, s a jövő karácsonykor nem *krisztkindlit*, hanem *karácsonyfiát* fognak venni. PAÁL SÁNDOR.

Napilapokban már többször szóvá tették azt a kellemetlen hangzású *krisztkindlit* s a többi közt *anyalfiát* is ajánlottak helyébe.

A SZERK.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Fél szem, egy szem. Joggal veti szememre Wolff Béla, hogy szótárának ismertetésében (Nyr. 26:510) hibázatom az *egy szem* kifejezést, holott szótárában nem is az van, hanem ez: *egyik szemére vak*, auf einem Auge blind; ez az én bűnöm, beösmerem. De evvel még nem mondom azt, hogy ez a kifejezés: *egyik szemére vak*, magában, pusztán, mint szótári adat, megállja helyét és jó is. A kifogásolt kifejezés támogatására Simonyi Zs. egész példatárt sorol föl s én azt hiszem, hogy nincs olyan ép fülű magyar ember, aki ezeken kivetni vagy hibáztatni valót talál: Vak *egyik* szemére, *egyik* lábával léptére (Abafi, Göcseji Népd. 87); *egyik* szeme csak úgy nevet (Népdal, id. CzF.); *egyik* kezében kard. *másik* kezében háborúi zászló (Petőfi); *egyik* kéz a *másikat* mossa (Kisviczai, PP.); *egyik* kézzel épít, a *másikkal* ront (Dug.); *egy* szemökkel sírnak, *más* szemökkel kacsintanak (Erdélyi, Közm.). Hozzátehetjük: sirt az ég *egyik* szemével, a *másikkal* nevetett (Arany, Gyermekek és szíve) és fölösen szaporíthatnók a példákat, melyekben mind előfordul az *egyik*, *egy* oly nevek előtt, melyeket rendszeren páronként egynek szoktunk venni. Régi szabály, hogy „a magyar mindazt, ami *párosan* fordul elő, egy egésznek veszi. azért neki *fél* keze, *fél* lába, *fél* szeme van, nem *egy*“ (Lehr, Toldi, nagy kiadás, I. é. 10. vsz., 9. vsz., IV. é. 23. vsz., V. é. 9. vsz.) Ha ez a szabály valóban áll, akkor kell is okának lennie, mikor *nem* jár el szerinte a beszéd, hanem azt mondja: *egyik* keze, *egyik* szeme. Ha már most az előbb említett példákat jobban szemügyre vesszük, meg is találjuk az eltérés okát. Az első két példát kivéve, mindegyikben az *egyik* szem, kéz nem magában, mint önálló kifejezés áll, hanem ellentétben a *másikkal*, hangsúlyozva, kiemelve a pár egyik fele a másik féllal szemben, ami kivált a hozzátartozó állítmányból is következik: *egyik* kezében kard, *másikban* zászló; *egyik* mossa a *másikat* (*egyik* mos, a másik *mosódik*); *egyik* épít, a *másik* ront; *egy* sír, *más* nevet,

~~kacsint~~. Nem is volnának ezek a kifejezések elég erősek, sőt helyesek sem, ha így mondanók: *fél* keze épít, *fél* keze ront; *fél* szeme sir, *fél* szeme nevet. ~~Hisz~~ épen ez az *egyik* és *másik* névmásoknak szerepe, hogy kiválasszanak, kiemeljenek: alter eorum, einer von beiden, der eine und der andere. A két első példában, ha nincs is külön megemlítve a *másik*, így ~~kell~~, csakis így lehet érteni az *egyik* használatát: „Vak *egyik* szemére, ~~egyik~~ lábával lép tére; *egyik* szeme csak úgy nevet”; mint a mágnesnek, ha *egyik* sarka megvan, föltétlenül ott kell legyen a másik is, ezekben a mondatokban is ott érezzük a *másikat* ellentétül. (Talán ott is van, de nincs módomban az eredeti szöveget idéznem.) Így nézve a dolgot, nem tarthatjuk helyesnek, ha szótárban, egymagában, önállóan olvassuk: *egyik* szemére vak; ha nincs ott az ellentét, a *másik*, akkor nincs ok az *egyik* használatára és akkor az ilyen kifejezés: *auf einem Auge blind*, nem hangozhatik másképen; mint így: *fél* szemére vak.

Barack, kajszin. Wolff Béla (Nyr. 26:553) nem jól értette megjegyzésemet, melyet szótáráról szóló ismertetésemben a *barack* szóra tettem. Azt hiszi ugyanis, hogy én a német *Aprikose*, *Marille* szót kifogásolom, holott a magyarra céloztam. Az *Aprikose*, *Marille* igenis *Prunus Armeniaca*, de nem *barack*, ami tulajdonképpen a *Persica* neve. A *Persica* már a régiségben is, s a mai általános nyelvszokás szerint *barack* (*baraszk*, *borock*, *boroc*); fajai a *magaváló barack* és a maghoz tapadó *duránci*, (*duránci*, *duránszki*) vagy *Szt.-Iván-barack*; minthogy későbbben érik, mint egy összefoglaló névül használják szerte az *őszi-barack* nevet. Ennek német neve *Pfirsich* (Pfersch, Pferschn). Az *Aprikose*, *Marille* igaz magyar neve *kajsz*, *kajszin* (*Prunus Armeniaca*), mely az előbbihez hasonló külseje miatt kapta a *kajszin-barack* nevet; minthogy korán érik, *nyári-barack*-nak is hívják. A régiségben *tengeri*, *kopasz barack* is. Zalában két fajtát különböztetik meg: a *kajsz* a húsosabb, édes magú, a *sárga barack* az apróbb, keserű magú. Az őszi barackkal semmi rokonságban sincs; kertész emberek jól tudják, hogy *kajszint* szilva-vadócba jó oltani, míg a másfajú *barack* a vele rokon mandula-vadócon fogamzik meg és terem legszebben. Ezért szótárban pontos különbséget kell tennünk (*őszi*) *barack*: Pfirsich (*Persica*) és *kajszin*, *nyári barack*, *sárga barack*: Aprikose, Marille (*Prunus Armeniaca*) közt. Hozzáteszem még, hogy a *kajszin* Wolff szótárában nincs meg.

TOLNAI VILMOS.

Paprika. Tolnai Vilmos barátommal a paprika hazai történetét kutatgatjuk. Itt természetesen csakis a szóval foglalkozhatom. Nincsen benne se a régi szótárakban, se a NySz.-ban. Újabb, még pedig délszláv jövevény. Melich Jánosnak köszönöm azt az adatot, hogy a délszlávságban is elsőben Jambressich szótárának (1742) indexe említi: „*paprika: pyperis*“ (igy). Mindmostanig azt hittük, hogy a *paprika* mint magyar szó először Csapó József Új füves

és virágos magyar kertjében (Pozsony, 1775) bukkannak fel. Fontos hát Pap János kegyes-tanítórendi kormánysegéd, régi kedves tanítomnak az a szíves közlése, hogy a jászberényi születésű Franyó Rajmund szeged-felsővárosi piarista h. plébános számadáskönyvében már 1748. okt. 5-iki kelettel olvasható ez az adat: „Pro paprika 4 xr.“ 1758. jún. 3-án Tapolcsányi Gergely szegedi piarista rektor írta a rendház számadásaiba: „Pro plantis Papricae 6 xr.“, és egy héttel később, jún. 10-én: „Servilibus ad conventionem pro Papricis 39 xr.“ Ezeket az igen becses adatokat közleni fogom egy nemsokára megjelenő könyvemben; de azt hiszem, az elsőség mégis csak a Nyelvőrt illeti meg. Példát akarok adni a magyar kutatóknak: mikép járjanak el, ha munkaközben nyelvtörténeti kincsekre bukkannak. Igaz, hogy az adat nem vész el a könyvben sem; de kérdés: megakad-e rajta és mikor akad meg a nyelvészek szeme? Haj, sok az olvasni való! Minden szerzői hiuságnál elsőbb nyelvünk ismerete. Még egyet mondok, még pedig a mi tudós szerzeteseinknek: régi számadó könyveikben bizonyítan sok nyelvkincs hever. Kövessék Pap János példáját. „Colligite fragmenta, ne pereant“.

Esse. A NySz. szerint: vox increpandi. A négy idézet közül három („esse lelkek“, „ez esse fiai“, „esse-,* bestye-fiával“) melléknévnek mutatja, egy („ezek az essék németek“) főnév voltára vall. Sokszor töprenkedtem már rajta, mert bizony titkos értelmű egy szó. Tudniillik magam is azt hittem, hogy *egy* szó. Holott *három* szó. Mindjárt megmondom, hogy-mint. Gyulafi Lestár följegyzéseit olvasgatva nem rég, a Csukat Péter híres birkózásáról szóló anekdotában szemembe tűnt, hogy a gáncsvető törököt földhöz vágó magyar így szitkozódik: „Nem tudtam, *esez* lélek, hogy fortélyos légy“ (MonIrók. XXXI. 30). Mi ez az *esez*? Kolumbus tojása! *E s ez*,** az a még rejtelmesebb *esse* meg *e s e* (ez s ez). Szerencsés véletlennek köszönöm, hogy ép azon órában nyitottam gróf Bethlen Miklós önéletírásának e soraira: „Szidogattam: *ez s ennek* a fia, ihon a te parázñaságod s hittől való szakadásod miatt az Isten majd ideveszt bennünket“ (I. 337). Ezek után, azt hiszem, nem is kell sokat bizonyítgatnom, hogy az *esse* nem érdemelt saját cikket a NySz.-ban; igazság szerint az *ez*, *e* származékai között kellett volna emliteni. Igen érdekes az *essék* alak, mely *eszezek* (ez s ezek) helyett áll, s arra vall, hogy azt a három szót gyakran egynek érezték a régiek; gyakran, de nem mindig, mint Bethlen Miklós teljes alakú *ez s ennek* írásából is látszik. Megjegyzem, hogy egy rozsnjó ember szájából ma is sűrűn hallom az *ez s ez* szavakat, mindenféle rossz és csunya

* Ez a kötőjel sajtó- vagy íráshiba.

T. B.

** Ugyanígy magyarázta a Debrecen város régi jegyzőkönyveiben előforduló „*essee* lélek leánya, *essee* fiának szidta“ kifejezéseket Zolnai is, ebből *ez s ez*, I. NyKözl. 1896. évf. 345. l. A SZERK.

jelző rövid és tisztos sommázatja gyanánt. Vagyis ez a szólás voltaképen euphemismus. Hogy csak egy világos példát említsek: a Bethlen-féle „ez s ennek a fia“ bizonynyal azt jelenti: „kurva fia“ vagy „ördög fia“.

TÓTH BÉLA.

Krisztár. Ez a sajátyszerű jövevény próbálgat meghonosodni a magyar nyelvben. Szükség ugyan nincs rá, de mégis félős, hogy itt reked. Ismerkedjünk meg legalább a származásával, amikor még a laikus is megérzi az új sütet szagát. Később tán a bölcsek is törhetnék rajta a fejüket.

A kerületi betegsegélyő pénztár poliklinikáján igen sok tót munkás jár el rendelésemre. Az intézet szolgálja a tolmácsom, de a magam füle is kezdi már megszokni, megérteni a gyakorabb kifejezéseiket. A foglalkozásuk bevallásakor föltűnt a *kristar* elnevezésük; de talán kevésbbé ügyeltem volna rá, ha magyar munkás is nem mondta volna, hogy ő *krisztár*. Kérdésemre, hogy mi az, az volt a felelet, hogy *állványos, állványkészítő*. Tehát azokat a munkásokat nevezik *krisztár*-nak, akik a házak építéséhez szükséges állványokat (túl a Dunán *állás* a nevük) összeróják. Hogy az állás-rovó vagy állvány-készítő munkást miért híjják tótul *kristar*-nak, annak okát talán a tót nyelvben kutattam volna, ha tótul tudnék. Mivel azonban én inkább a német paraszt nyelvében vagyok járatos, a fülem emerrefelé sejtett ismerős hangokat. Azt hiszem, nem csalódom, ha a szláv nyelvek tudósainak figyelmét illetén világításban irányzom reá erre a magyar székesfővárosban termett tót mesterszóra.

Az építkezéshez való állásokat Budapesten külön munkásosztály készíti, amely semmi egyebet nem szokott dolgozni, csak az állások összerovásában ügyeskedik. E munkások legnagyobb része tót, de vezetőik, oktatóik, vagy legalább a pallérok németek. Persze ezek a németek nem éppen az irodalmi német nyelvet beszélik, hanem afféle nyelvjárások hívei, amelyekben pl. a *gerüst*, állvány, *krüset* sőt *kriset* formát ölt. Az *ü* hangot nem ismerő tót munkás természetesen a *kriset* alakot fogadja el. Ezen a néven nevezi foglalkozása tárgyát, erről a tárgyról veszi aztán a foglalkozása nevét, a saját munkája jelzőjét is. Élő tót képzővel lesz e munkások neve *kristar*. Mivel pedig oly sok a tót *kristar*, ne csodáljuk, ha a magyar munkások nemtörődőmsége mellett megél itt a fővárosban az új magyar *krisztár* is.

Ezért tartottam érdekesnek, sőt szükségesnek e kis közlést.

CSAPODI ISTVÁN.

Belenyugodni vmibe, megnyugodni vmiben. (Nyr. 26:515.) Helyes mind a kettő; de az én érzésem szerint jelentésük nem egy. Aki csak *belenyugodott valamibe*, még nem *nyugodott meg benne*. Mert más a *belenyugvás* és más a *megnyugvás*. Az ember *belenyugodhatik* olyasmibe is, amit nem vall helyesnek; de amiben *megnyugszik*, azt már igaznak kell ítélnie. Az egyik a „fiat piscis“, a másik a „iustum est“. Tudtam, mit akarok mondani, mikor azt írtam: „e ferdeségekbe nem nyugszik bele mindenki“. *Ferdeségekben megnyugodni* contradictio in adiecto. Ha valamit ferdeségnek bélyegzünk, nem nyu-

godhatunk meg benne, legfőljebb belenyugodhatunk; mihelyt megnyugszunk valamiben, már nem illethetjük a ferdeség szóval. A Joannovics György idézte hasonló példákban ugyancsak jelentésbeli különbségekkel találkozunk. *Beleegyezni valamibe*: magam is megtehetem; *meg-egyezni valamiben*: legalább két ember kell hozzá. *Belefáradtam a munkába*: az a munka fárasztott el, abba a munkába untam bele és kétséges: fáradt vagyok-e már egyáltalán. *Elfáradtam a munkában*: bizonyos, hogy fáradt vagyok, és elfáraszthatott volna bármi más munka is, nem ép ez. Aki *belemerül valamibe*, mondjuk adósságba, még csak a kezdetén van a dolognak; de aki *elmerült benne*, annak már a füle se látszik. Aki *megbotlik a kőben*, még odább is mehet; de aki azt mondja: „*Belebotlottam ebbe a kőbe*“, alkalmasint a földön hever; az utóbbi szöveg nagyobb bajt jelent. Ez a két szerkezet, azt hiszem, mindig ilyen jelentésbeli finom különbségekkel jár. Gyűjtésük, meghatározásuk kívánatos. Talán ez egynéhány rövid magyarázatomat is érdemes lenne meghányi-vetni, mert több szem többet lát, s mikor az érzéknek kell döntenie, jó, ha nemcsak egy ember mondja el: mit érez.

TÓTH BÉLA.

Francia szók a magyarban. Én is tudok egyet: *zsánfuttér*. Ez a fr. *jean-foutre*. A franciában „hitvány, gyáva, pimasz” az értelme. Nálunk azt hiszem, csak katonás káromkodás. Gyermekegemben sokszor hallottam. Írott nyomát hirtelenében csak az Adomák és jellemző vonások a forradalom és honvédeletről (Pest, 1868) könyvből idézhetem: „No, zsánfuttér! (így) most már menjünk! szöla a nekibátorodott kántor elhatározottan” (115. l.). Bizonylyal a francia háborúk idejébeli jövevény. De érdekes lenne tudnunk: meg van-e eredeti francia jelentése is? A huszár, de még a bakancsos is nagy megvetéssel *kránfuttérnak* hívja a *szanélécet*, a betegápoló katonát. Honnan került ez a szó? Tévedek-e, ha azt hiszem, hogy a *krankenwärter* népetimológiájának és a *zsánfuttérnak* keveredése?

BÁLINT KELEMEN.

Szittyá. Szilády Áron újra a *szittyá* szóról beszél az Irod. Közl. 8:122. lapján. Újabb védekezése is olyan győnge, hogy az ítéletet bátran közös olvasóinkra bízhatom. Csak két megjegyzést teszek rá. 1) Sz. így kezdi most: „Bocsásd meg Dugonics szelleme, hogy értelmetlennek mondja szócsinálásodat a magyarkodó orthologia!” Ez félreértés. Én a Nyrben nem Dugonics szócsinálását mondtam értelmetlennek, hanem Szilády fonétikai magyarázatára mondtam; hogy nincs értelme. — 2) Sz. rám fogja, hogy én azt állítottam, hogy ő a Pannóniai ének *Zythyá* szavát nem olvashatta másképp, mint *Szythiának*, tehát nem olvashatta *Szittyának*. Pedig minden elfogulatlan olvasó csak úgy érthette utolsó soraimat, hogy azt a *Zythyát* csakis *sz* kezdőhanggal lehetett olvasni (nem *s-c*-vel).

SIMONYI ZSIGMOND.

Henc (26:266). Kiss Ernő szerint a vas- és sopronmegyei *henc*-*cek* (a szó eredetibb alakjában *hiencek*, *heancok*) neve a *Hans* változata. Az Ungrisches Magazinban (4:76.) ezt az adatot lelem: „*Hienzen*

nennt man die Deutschen im Eisenburger Komitate, weil sie unter andern, anstatt itzt, *hienc* sprechen" (Die zu Pressburg üblichen Idiotismen). Az bizonyos, hogy a *hienc*, *heanc* a németiség diftongizálását csúfolja. De mi az elferdített szó? [*Itzt* = *jetet*. A szerk.]

BÁLINT KELEMEN.

Liba. A hölgyekre alkalmazva ez a kitétel bizony elég sértő. Nem épen butaságot jelent. Ennél kevesebbet, de a naivságnál többet. amennyiben a gyöngébb szellemi tehetségre való célzás ebben a szóban benne van. — A *csirke* elnevezés sokkal enyhébb és a bakfisokra [süldő lányokra] alkalmazva nem is ritka.

(Szerk. üz. VIII. 13.)

PESTI HIRLAP.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Államgimnázium és o-tövek. Még költő-filológusok is, azaz oly filológusok, kik költők, azt hiszik, hogy ők államgimnáziumban tanítanak, vagyis oly gimnáziumban, mely állam! Pedig, amennyire az én államtudományom terjed, ilyen gimnázium a föld kerekén sehol sincsen, hanem csak olyan, mely az államé, tehát röviden *állami gimnázium*. Mert van ugyan tyúkfej, mely a (vagy helyesebben egy) tyúké. csirkecomb, mely egy csirkéé és beforr az ebcsont, mely egy ebé; de az a fej nemcsak a tyúké, hanem egyúttal bizonyos mértékig tyúk is, a comb nemcsak a csirkéé, hanem csirke is és a csont is egyúttal egy darab eb, míg a gimnázium nem egy darab állam. Sőt nem is annyira az ebé, csirkéé, tyúké az a csont, fej és comb, hanem belőlük való, a birtokviszony itt az eredettel, anyaggal van párosulva. nem az alannyal, azért nincs az összetételben a birtokosnak ragja. Az *államtudományban* is az állam kiindulópontja a tudománynak, nem az állam tud valamit, hanem róla tudunk, az államot tanuljuk és tudjuk. De az *állami gimnáziumnak* az állam pusztán birtokosa és ha a gimnáziumot intézménynek vesszük, akkor alanya is: állami intézmény, az állam intézi általa az oktatásügyet. Adjuk meg az államnak ami az államé, az alanyi birtokost i képző illeti meg. De viszont a *győzelmi dal*, *győzelmi rivalgás* példájával, mikor a győzelem dalol, vagy dalra indít, daloltat, nem lehet védeni, mint épen most tette valaki, a *győzelmi reményt*, hisz itt a *győzelem* nem alany, hanem tárgy: a győzelmet reméljük.

Az állami gimnáziumban tanítják a latin nyelvet s ebben az o-töveket, mintha azok a tövek o-k volnának, vagy legalább o-ból volnának. Rég csiklandoz ez a furcsaság, s ahol alkalmam volt, ki is pótoltam a helyes szerkezettel, de nem tartottam érdemesnek külön szóvá tenni. De most már megérintem, mert még a legutóbbi években írt nyelvtanokból sem szorult ki, pedig ezek szerzői közt olyan is van, kinek magyaros nyelve más téren méltán érdemel elismerést. Pedig nemcsak németes ez a kitétel, hanem kétértelmű is. Ha papok, litterátusok (tényeket beszélnek) kis öccsüket, fiukat a latin nyelv kemény

gyakorlóterén meg akarják regulázni, ügyessé edzeni, leülnék melléjük s nap-nap után tanítják őket. Hamar eljutnak az *a*-tövekhez, utánuk az *o*- meg az *i*- és *e*- vagy *u*-tövekhez és megtanítják szépen a fiatal csemetét, hogy az első deklinációban minden szónak a töve *a*, a másodikban mindeniké *o* stb. Ez az egy betű a *tő*. Igazuk van. Aki magyar nyelvérzéssel, nem német filológiával tanulja a latin nyelvtant, az e kitételeket csakis így értheti és a fiú is tudni fog annyit, hogy az *a*-t többnyire oda kell tenni a „szóhoz“, melynek van egy isten-adta *a* töve is a rag előtt. Könnyen érthető ez, hiszen a magyarban is van a „szó“ után a rag előtt egy kötőhangzó. És eszembe jut erről, hogy valaha régen ifjabb és öregebb pálya- és kartársaimmal nem egyszer értekeztem a felől, és nem mindig volt könnyű győzőm abbéli fölfogásommal, hogy nem az *a* a *tő*, hanem az egész szó az *a*-ig ezzel együtt.

Azért hát kérjük a latin nyelvtanok szerzőit, hogy mikor új kiadást fog érni nyelvtanuk, szúrassanak be az *a* és *o* után egy kötőjelt s egy magyar *s* betűt, hadd legyenek a latin nyelvnek a már úgyszólamint régen jól kifejezett mássalhangzós tövek példájára *a-s* és *o-s* stb. tövei, mert itt meg birtoka az *a* a *tő*nek, nem eredete vagy tárgya, hogy képző nélkül állhatna az előtagban. KALMÁR ELEK.

Kikeriki. A multkor a városban járkálva, egy ujságos bolt kirakatában látok egy képes lapot, fején nagy betűvel e szó: *Kikeriki*. Meglepdtem ezen, mert tudtommal a bécsi *Kikeriki*-t irántunk való nagy jóakarata miatt kitiltották az országból. De mennyire fokozódott meglepetésem, mikor közelebb lépve azt látom, hogy nem német a lap, hanem magyar. *Magyar Kikeriki!* Lehetséges-e ilyen nevű magyar lap? Háromszor is *nem*. Talán szórshasogatásnak vehetné valaki, kicsinyeskedésnek, hogy egy lapcímbe kapaszkodom, egy szóba, mely tulajdonképen nem is szó, hanem csak állat hangjának utánzása. Pedig nem kicsinyeskedés ez. A nyelv szelleme nemcsak nagy dolgokban nyilvánul, értelmes, művészileg épült szavakban, sajátos szókötésben és szólásokban, hanem még olyan kezdetleges dolgokban is, mint a hangutánzó szó. Hallott-e már valaha magyar fül *kikeriki-teni*? *Kukorít* bizony, *kukurikú* az igaz magyar kakas szava; valamilyen képen a liba németül *wuri-wuri* szóról ért, magyarul pedig erről, hogy *li-li-li* — s a német *quack-quack* békát is, rucát is jelent. magyarul az első becsületesen *kuruttyol* meg *brekeg*, avagy *vartyog*, a második pedig *hápogván*, azt mondja, hogy *sáp-sáp* vagy *tas-tas-tas* — német kutya *wau-wau*-ozik, a magyar mély torokhangon ugatja: *u-u-u*. Folytathatnám váltig ezeket a példákat, melyekből mind az tűnik ki, hogy a magyar nyelv egészen másképen fejezi ki az állatok hangjait, mint a német, s azt hiszem, hogy minden nyelv más-más módon teszi ezt és hogy ezeknek egybehasonlításából igen sok érdekes adatot meríthetnénk. Bámulatosan gazdag a mi nyelvünk az állathangok utánzásában és elnevezésében és ha jól tudom, egy kiváló nyelvtudásunk már jóval több anyagot gyűjtött egybe, mint amennyit a német Wackernagel (*Voces variae animantium*, Basel, 1867.) halmozott össze

és magyarázott meg egy igen tanulságos és érdekes programmértekezésben. Nagyértékű volna ilyen magyar gyűjtemény is. Hanem akit rávisz a lelke, hogy a *Kikeriki* szót magyar szónak írja le, idegen az vagy legfeljebb amolyan *ótott magyar* (lásd Szinnyi Magyar Tájszótárát).

TOLNAI VILMOS.

Nagy kezdőbetűk. Kétségtelen, hogy a nagy kezdőbetűk használatában valami megállapodásra kell jutnunk. Ennek tisztázásában ezúttal csupán a természettudományi nyelvnek azt a szokását ajánlom a nyelvészek figyelmébe, hogy nagy betűvel írja a *Nap, Hold, Föld* szavakat, mint ezen égitestek tulajdonnevét. De természetesen ez csakis csillagászati közleménybe s könyvbe való, ahol a *Jupiter, Mars, Vénus* neve mellett amazokat is megilleti a nagy kezdőbetű. Sőt ilyen közleményben az *Oroszlán, Göncöl szekere, Fiastyúk, Késés* stb. is így írható. Ellenben a köznyelvnek semmi szüksége sincs rá, hogy a *nap, hold, föld* régi írásmódjától eltérjen. Az meg a természettudományban sem járja, hogy amikor változó jelenségekről szólnunk, a napvilágot, napsugarat, holdfogyatkozást, holdújtságot, holdtöltét nagy betűvel írjuk, hacsak nem a tárgyalt égi test, a Nap sugarairól, a Hold fogyatkozásairól értekezünk.

CSAPODI ISTVÁN.

Tetszhalott : holtteleven. A Nyelvőr nov. számának „Kérdések és feleletek” rovatában a *tetszhalott* ügyében azt a feleletet olvasom, hogy Antibarbarus már rég ajánlott kifogástalan szókat e fogalomra: *álhalott, álhalál*. Ezeket azonban senki sem akarja elfogadni; van is helyettük egy igen jó és nagyon szép régi szavunk. Ez a régi jó és nagyon szép szó a *holt-eleven*. A NySz.-ban a szónak magyarázatául ez olvasható: 1. exanimus, semimortuus C. semianimis, intermortuus, enectus MA. (halbtot, scheintot, ohnmächtig), tehát kétségtelennek látszik, hogy teljesen fedi a *tetszhalott* fogalmát. A NySz. ban közölt példákat a következővel szaporíthatom Gersei Argirusából:

Asszonytól adatott tömlőt megszorítja,
Álomhozó szellőt urára hocsáta,
Mely miatt Árgirus úgy elaludt vala,
Mintegy holt-eleven ágyra borult vala.

Azt hiszem, semmi sem áll útjában annak, hogy e szép és jó régi magyar szót újra forgalomba ne hozzuk.

HEGEDŰS PÁL.

A budapesti vincellérképezde évkönyvéből (1885). 31. l. évenként *ujbólútandó*. Uo. a *magoncok benemesítettnek*. 32. *bogyárok* gyűjteménye. 33. a tanítás támogatására szolgálnak az *úszeládák*. — Vajjon ma is ezek a műszavak járatosak a vincellérképezőben?

PERÉNYI ADOLF.

EGYVELEG.

Kérelem. Fölkérjük mindazon gimnáziumokat és önképzőköröket, valamint t. olvasóinkat, akik érdeklődnek a magyarországi diákok nyelvének speciális szótára iránt, hogy azon diákműszókat s kifejezések

seket, amelyeket tudnak 1898. febr. 15-éig küldjék el Dobos Károly tanárjelölt (Budapest, VI. Andrassy-út 33, II. 7.) címére. Az eszme igen életrevaló s mindenki, aki a diákokat szereti, örömmel fog véleményünk szerint a kérdésnek eleget tenni.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. A *csismadia* szó jó magyar szó-e? Nézetem szerint képezve van a *csisma* szóból, de tudomásom szerint *-dia* főnévképző a magyarban nincs, ilyet kutatva se találok. A szerb nyelvben *-dia* képző gyakran előfordul: *Srbadia*: szerbség, *momčadia*: legénység, s az a nézetem, hogy a képzés nem magyaros és maga a képzett szó szláv eredetű.

F. A *csismadia* ép olyan jó szó, mint a többi meghonosodott jövevényszók. Mint foglalkozást jelentő név a NySz. tanúságtétele szerint a XVII. században fordul elő először. A magyar szó története nem is igen régebb e századnál, esetleg a XVI. végénél. Hozzánk a *csismadia* szó délszláv, szerb-horvát úton került, ahol meg viszont török eredetű. Ime az adatok: horv. *čismešija*, *čismedžija* (XVI. száz.). *čis-mešija* (XVII. sz. Akad. nagy szót és Jambr.); szerb *čismedžija* (Vuk). Vuk adatát csillaggal látta el, ami nála azt jelenti, hogy nézete szerint a szerbben török eredetű a szó. A magyar szó délszláv eredete meg van írva Dankovszky ismeretes lexikonában is. A *csisma* szóra meg vő. Mikl. Türk. El. Denkschrift. 37:24; Fremdwörter 15:82. A törökben a *csismadiának* *čismedsi* az alakja, amely a *-dsi* foglalkozást jelentő névszóképzővel van ellátva. Hogy mikép lett ebből a *čismedsi*-ből a szerb *čismedžija* stb., azt a szerb-horvát nyelvészeti ismerőire kell bízunk. Hogy azonban a t. kérdezőnek nincs igaza abban, hogy a *csismadia* olyan *-dia* (helyesen: *dija*) képzővel van alkotva, mint a *Srbadija*, azt az eddig elmondottakon kívül bizonyítja a következő, Miklosichból vett idézet: „serb *ija*, in den meisten Fällen fremd, dient a) zur bildung von fem. aus masc. b) von collectivem, vorzüglich aus fem.-themen auf *-aḍ*. Zu den collectivem sind auch die namen von ländern zu zählen. An *-aḍ* wird *-ija* gefügt in *grčadija* graeci. *momčadija* pueri. *njemadija*: inventus, terra germanica. *njemčadija*, *srbadija* serborum natio. *turadija* turcae“ (Mikl.: Verg. Gr.² 2:71). A *csismadia*, melynek a magyarban *csisemasija* (MTsz. NySz.) mellékalakja is van, nem fogható tehát egy kalap alá a *srbadija*, *momčadija*-féle szavakkal.

MELICH JÁNOS.

2. Az itt következő és egyéb kocsiműszavak eredeti ős magyar szavak-e, vagy milyenek? *Szekér*, *kocsi*, *iga*, *járom*, *juhafa*, *kisefa*, *saraglya*, *nyújtó*, *tengely*, *lőcs*, *nyereg*, *kápa*, *istráng*, *szabola*, *ostor*. — Vannak-e még más ilyen, a kocsihoz tartozó szavak? vagy voltak-e s talán már kiveszték a használatból?

F. A *szekér*, *szán*, *tengely*, *nyereg*, *ostor* a honfoglalásnál is régebbi szók. A *nyereg*, *ostor* a rokon finn-ugor nyelvekben is meg-

van; a *szán* s talán a *tengely* is török eredetű; a *szekér* eredete bizonytalan. — Szintén régi, eredeti magyar szók a *nyujtó*, *juhafa*, *késefa* s a *hintó*. Az utóbbi nyilván hintázó-kocsit jelent; a *nyujtó* a *nyujt* igéből való; a *juhafa* első része az elavult *juh*, *joh* szó, mely belsőrészt és gyomrot jelent; a *késafának* eddig csak hozzávető magyarázata van (l. M. Nyelvőr 1896. 280. l.). — Eredeti magyar szó a *kocsi* is, de ez csak a XV. században keletkezett a komárommegyei *Kocs* helység nevéből (mint a Philologiai Közlöny 1896-iki évfolyamában kétséget kizárólag be van bizonyítva). — Az *iga*, *járom*, *sabola*, *saraglya*, *eplény* szláv jövevényszók, a *kápa* az olaszból vagy a déli szlávsgból, az *istráng* a németből jött hozzánk. A *lőcs* kora és eredete bizonytalan.

Az utolsó kérdésre igennel felelhetünk, de hamarosan nem állíthatjuk össze az idevágó szókinccset. Át kellene nézni a Nyelvtörténeti Szótárt s az új Tájszótárt. A Nyr. különböző köteteiben szintén vannak közölve kerék- és nyereggyártó műszók, s találni efféléket a sokszor közölt gazdasági műszók között is (az ill. helyek föl vannak sorolva az új Nyelvőrkalauz 29. lapján).

3. Szíveskedjék velünk tudatni, hogy a következő francia mondat magyar fordításai közül melyik a helyes:

Il ne les lui a pas encore apportés.

Ennek magyar fordításai:

Nem hozta el neki még azokat.
Nem hozta el még azokat neki.
Még nem hozta el azokat neki.
Még azokat nem hozta el neki.
Még azokat neki nem hozta el.
Azokat még nem hozta el neki.
Azokat nem hozta még el neki.
Neki nem hozta még el azokat stb.

F. Leghelyesebb a következő két fordítás:

Még nem hozta el (őket) neki;*

vagy nyomatékosabb tagadással:

Nem hozta még el (őket) neki.*

Minden egyéb fordításnak más francia fogalmazás felel meg; pl.

Neki még nem hozta el (őket) —
A lui il ne les a pas encore apportés.
Azokat még nem hozta el neki =
Ceux-là il ne lui a pas encore apportés.

SIMONYI ZSIGMOND.

* Az *őket* szó, mivel hangsúlytalan, el is maradhat. L. Simonyi: M. nyelvtan felsőbb oszt. 166. szakasz.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Ruhanevek.

Sopron megyéből: *Káskét, káskétos sipka*: aminek ellenzője van, *sűög* (sűveg) csak ritkán hallani. A díszítetlen paraszt kabát neve leginkább: *mántli*; a *dómán* díszesebb; a *bekecs* prêmes, zsinóros rövid posztó kabát; ha hosszú, úrias, *buda* a neve; a *krispin* nevet egy kopott, zöld, bő fölöltőre hallottam, a barna vagy fekete posztó szűr *déák*.

A mellény neve *lájbi*, van azonban a falusi embereknek *mellés-ük* is, olyan ujjatlan ruha, melyet hátul kötnek össze, avagy már úgy van összekötve hátul, hogy bele lehet bújni, elül a mellen elég bő, hogy az ember a kebelibe rakjon egyetmást.

A leányok *cipűöt* v. *cipellűöt* viselnek, úri gyerekek cipőjét választékosan *topánká*-nak is mondják; a botosra *kalap-csizma* nevet hallottam (olyan szövethől készül, mint a kalap).

A *kendő* inkább annyi, mint törülköző, a viselő kendő neve *keskenyűő*. A kötő mindig *kötin*; *kötőnek* a keskeny galandot mondják, pl. gatyakötő, kapcakötő, a kötény kötője.

A testhez álló női kabát *majkuó*.

A nadrág vagy *magyar nadrág* vagy *nímét nadrág*, inkább tréfasán *bugyoguó*. Egy időben divatba jött a *lengyel nadrág* is.

Akin semmi ruha sincs, *mesztelen*; akin csak fejéremű van, *pűőre*.
CSAPODI ISTVÁN.

Szólások.

Marostordamegyeiek.

Kejj fel te, mer a kúdos már
a harmadik faluba énekel!

Akinek nem fáj, nem köti.

Menny el inset, te kapával vá-
gott szájú!

Játékhushnak híg a leve.

Örökké puffad, ha az ember
megmondja neki az igazat.

Fene ingem egyen meg apróra,
mind a mákot, ha valaha még egy
párnára teszem veled a fejemet!

Kejj fel, most estél el!

Az igaz, hogy mű is összezán-
dorodunk némejkor az apjakam-
mal, de amejik kinyeren megha-
ragszunk, azon meg is tudunk
békélni.

Amióte [így?] egy són, egy kinye-

ren élünk, még csak egy ujjal se
bántott az én uram.

Ha haragszol, harapj a hasadba.

Annyit kinlódtam a fogammal,
hogy még a kigyófiúnak se kívá-
nom.

Ugy vótam vele, hogy az Isten
még a kigyót is őrizze az ojan
fájdalomtól.

Se tűcs ki, se hajcs ki! Ugy
maradt, mind az ujjam, semmi
nélkül.

Még egy bornyufarkat se ha-
gyatt rám apám, s az Isten mégis
megsegített.

Annyira szereti a feleségit, hog-
még soha egy szalmaszálat se tett
keresztbe előtte.

Annyi kinyerünk sincs, amit
egy légy a szárnyán elvihetne.

Egy fuvintásnyi lisztet ső tud-
tam örölni.

Ugy kiborultak avval a kicsi
szánkával, mint egy kupa liszt.

Ha vasbocskort kötsz s addig
mégy, amég a lábad térgyig vásik:
még se kapsz többet ojan igaz
lelkű fejrénépet, mind az a te
feleséged.

Egyik füle bal, a másik nem
hall.

Bizd csak rőjám, majd beszélek
én a fejivel.

Azt mondam, nem érzi javát ez
az ember, azér van ojan szokatlan
jókedve.

Gyer ide, lássuk, tudsz ojan
betűt vetni, mind én?

Férre csipar, hogy férjen a fa-
zék is!

Na te! ugy úsz ott, mind Ho-
moród végén a menkő!

Ojan, mind az ért kilis: mingyár
vannyag, ha egy kicsit hozzá ér az
ember.

Hadd el csak, mer megkaplak
valahol, de kitekerem a nyaka-
dat!

Egyik eszemmel azt gondoltam,
hogy én biza hozzá menyek; de
a másik eszemmel ujból csak abba
tőkéltem el magamat, hogy ne
mennyek.

Koporj Kurta, s neked is lesz!
Fizetsz, mind Kurta s aztán
vége!

Nem szégyeled a kutyától, hogy
az ellen támadsz, akivel elmontad
a hűtet!

Na én hűtet merek tenni az
Istenem előtt, hogy azt montad.

Ha nem hiszed, hágj fel a hi-
szemfára.

Ugy elverte a jég, hogy csak
a siralmas föld maradt; egy sza-
kasztó szál buza sincs a lábán.

Tisztességes hazugság nem szé-
gyen.

Na az igaz, hogy azt a fertel-
mes vén boszorkánt borsószalmán
kéne megegetni!

ZILAHY JÓZSEF.

Párbeszéd.

— Szerencsés jó napot, komám uram. De elmerülve megy az
úton, alig vesz észre.

— Adjon Isten! De régen nem láttuk egymást. Merre jár
erre kend?

— Én biz Balkányban voltam papot választani.

— Ne beszéljen, csak tán nem halt meg az öreg tiszteletes úr?

— Hát nem hallotta kend, még télen meghótt Nagy Kálmán
úr, az Isten nyugosztalja meg szegényt. Mondom, tennap vót a pap-
választás. Hát onnét jövök most.

— Oszt kit választottak el?

— A létai tiszteletes urat. Én is arra szavaltam (a. m. szavaz-
tam). Ma napfelkelte előtt vót kin a mi tagunkon is egy ember, kortes
vagy miféle, a' felszedte egy szekérre a kálvinistákat és vitte őket
Balkányba. Hát ken' mér' nem ment be szavalni?

— Nem tudtam a dologról, komámuram esz szót se. Meg osztán
nem bánom én, akárki fog engem eltemetni, csak istenes ember legyen.
Máskülönben hogy megy a munka kenteknél?

— Hát takarunk javában. A nagyságos ur nem kapott elég

aratót, hát bejár (a. m. eltart) a takarás még az egész jövő héten. Hát még, ha olyan rossz idő lesz, mint eddig vót!

— Ott is vót olyan zivatar a múlt szeredán, mint mi felénk?

— Zivatar épen nem vót, ha' folyton esett az eső.

— Dejszen mi nálunk jég is vót, az eső pedig csak úgy duhogott. Engem meg épen Biribe küldött a tiszt ur lovon. Visszafelé jöttömbe oszt' utólért a rossz idő. Míg a lú is nagyot nízett, amikor a jég az orrára koppintott, én meg csak vigignyúltam a nyeregbe, oszt' ha a lábamra csapott, még ugyan fájt.

— Borzasztó ez az idő. Emiatt van az idén olyan rossz termés? Ezelőtt pár héttel még szép szem játszott a búzában, azt hittem tudj' Isten mennyit ad majd keresztje. Jött ez a sok eső, oszt' egészen elhomályosította a szemet. Alig lesz fél véka egy kisebb fajta keresztben, amilyet a tótok csinálnak.

— Olyan kicsik a kereszttek?

— Bizony nem egyformák. Amiket a magyar takarók csinálnak, jóval nagyobbak, mint amiket a tótok. Némelyiknek alig bírták feltenni a papját (a legfelső kévét) a tetejire, olyan nehéz vót. Adjon egy kis pipadohánt, komámuram, az enyim elfogyott és elfelejtettem venni Balkányban trafikot.

— Szívesen. Hát azt nem hallotta ken, ami nálunk történt tennapelőtt?

— Nem én.

— Úgy vót ah, hogy behordtuk a szénát a szérűbe. A kazlat nagyon magosra csinálták, oszt' megintelen keskeny vót. Hát estefele eccerre csak zsupsz, lefordút az egész jobb ódala. A tetejin vót két ember: az egyiknek nem lett kutyabaja se, de a bíresgazda, ak kitörte a lábát. Még az éccaka bekütte a nagyságos ur a doktorho'. Összekötözte a lábát ott a bokájánál. Fekszik benne vagy tíz hétig.

— A többieknek nem lett semmi bajuk se?

— Hál Istennek, nem. De ha csak két perccel előbb történt vóna... jaj akkor. Mer' akkor öt ember ült a lábtón (= létra, lajtorja) és adogatta fel a szénát. Ezeket mind beborította vóna a sok széna. Egy se menekűt vóna meg elevenen.

— Mér' nem állítottak drugárt (a. m. támasztófa) a szérűhő', ha látták, hogy olyan görbín áll?

— Vót ott négy is, de mind eltörte az a nagy esés.

— Ki most az első bíres, amíg a gazda fekszik?

— Az én sógorom, Kis Gyuri. A gazda ökrei meg pihennek. Legalább nincs velők baj, mer' az egyik nagyon gyepelős (a. m. rakoncátlan) és nekimegy a keresztnek.

— Ösmerem én azt a Gyurit jól. Együtt szolgáltunk a Kecskésen bíres képile. Jó cseléd vót a'. Szorgosan dógozik, de azír' a lelket nem hajtja ki a jószágból. Ösmeri kend a mi kocsisunkat?

— Vas Janit, mán, hogy ne ismerném. Egy szomszédok vótunk mi tavaly. Oszt' mi van vele?

— Hát a nagyságos úrral ben vót a múlt vasárnap a faluba. Hát amikor a nagyságos uram ebéd után akarna jönni hazafelé, csak

keresi a Janit. Nincs sehol. „Ejnye adta, teringette — aszongya — hol van az a kocsis?“ Nagy sokára meglelik, ott feküdt az ólba, nagyokat hortyogva. Felülteti a bakra, de úgy dülöngőzött csálérahajszra, hogy nem lehetett vele menni. Mérget lett a nagyságos úr. „Ejnye mihaszna, semmirekelője — aszongya — takarodjál innen le. Mars, haza gyalog. Kerítek magamnak — aszongya — más kocsiszt“. Le kellett szállni Janinak. Egy félóra mulva aztán megindult a nagyságos uram, vót ott kocsis, amennyi csak kellett. Alig érnek ki a faluból, látják, hogy a falu végén nagy mulatság járja. Húzza a cigány, a nép meg ott táncolt nagy vígan. Oda níz a nagyságos uram, hát la, a Vas Jani ott járja a csárdást egy menyecskével.

— Akkor tán nem is vót részeg.

— Hát részeg nem, mert akkor nem tudott vóna a lábán megállni, csak ittas* vót. Hanem komám uram jó sokáig elbeszélgettünk, már magasan áll a nap. Nekem mennem kell, hogy dére otthon legyenek. Isten áldja meg!

(Nyírség, Abapuszta. Szabolcs m.)

BALKÁNYI KÁLMÁN.

Rímes mondások.

Buszullod-ē, bánod-ē?
Szemed szőrit szurja-ē?

Három huszas, látod-ē
Ha megiszom bánod-ē?

Oláh fáta, fáj a háta,
Kenje meg a járompáca.

Lepattant az ipi pap ipa
Papi pipa-kupakja.

Ezt én irtam, akarki
Ha nem hiszed, vakar' ki.

Probatio calami,
Kell-ē neked valami?

Rezes villa, rezes kés,
Gyere pajtás, táncolj tés.

Addig szoricsd, meddig él,
Mert ha meghal, semmit ér.

Kicsi leány, kicsi kócs,
Mikó... visznek, ne sikócs!

Ezt a kicsit csínyád ki,
Nainnyádat kiács' ki.

Mincsább beled [így] táncónék,
Inkább tőkét bűtűnék.

Jár ki lábam, ne hibázz,
Ha nem dockás és a ház.

Az én csidmám bornyubőr,
Ha megcsapom, amúgy bög.

A bocskorom disznyóbőr,
Apó hozta Sükőbő.

Zergő dió, magyaró,
Megveszett az unio.

Ide vigyázz figurára,
S nem az anyád fazakára.

Az én gágyám lengyenvászon,
S abba van a kalajbácom.

Tenta, penna, kalamáris,
Enyim vagy te szívem Máris.

Jár ki fiam bácsivá,
Beszéltetem anyóvá,
Anyó bizén nám bálnya,
Csak a csidmát sajnálja.

* Érdekes, milyen különbséget tesz a nép az *ittas* és *részeg* szók között.
B. K.

Kicsi nekem ez a ház,
Majt kirugom a pádlást.

Hopp a Jézus birivé,
Szűz Mária képivé.

Ésszevágom magamot
S kivetém az ablakon,
Mégsem hagyom magamot.

Ingem szeress, nem anyád,
Én csókolom meg a szád.

Pista Pista piárista,
Vesd a gagyád áristomba.

Kejj fē Ferkő, ég az erdő.

Minden jókot, páros csókot.

Tērēkbuza csutika,
Enyim vagy te Jucika.

Sok a baj s mind szorgos,
Sok a gyermek s mind rongyos.

Ugy tesztek, pálinkává bort veszek.

Ammi étőt, étőt, s ammi ékőt, ékőt.

Hej Udvarhelyszék Korondon születtem, nē te nē!
Nézd meg, mijen legény lőttem, nē te nē!
Ott tanótam meg táncóni, nē te nē!
S a lányoknak gratulálni, nē te nē!

(Székelyf.) GYÖRFFY IVÁN hagyatékából.

Tájszók.

Hajdúmegyeiek.

g a m ó: juhászbót.

g y ő k é r: petrezselyem.

h a m i s: mérges, rossz. „Hej, ha-
mis ember az a kis tanító úr,
olyan pelágákat adott, csak úgy
csattant.

k a n y a r g a t n i: jégen csuszkalni.

k a s i t a: fás kosár.

k a s k a: kézi kosár.

k i á l l ó: vasúti állomás. „A ki-
állónál vótam én három évig
cseléd“.

k e s z k e n ő: a főre való kendő,
megkülönböztetve a nyakra való
kasmir és nagykendőtől.

k o m ó t: szekrény.

m e n y e c s k e leány: megesett

leány. (A templomban is úgy
hirdeti ki a pap: Nagy Péter
eljegyezte Kis Mihály menyecske
leányát, Lidiát.)

s u p p a n t: út.

s u p r i k á l n i: megverni.

t a k a r o s: szép, becsületes. „Nem
is takaros ember az egy percig
se, komám“.

t a n y á z n i: időt tölteni, beszél-
getni. „Mit csináltak a piacon
olyan soká te? — Tanyáztunk
egy kicsit Rébus nénénkkel“.

v a s z ó k: aszalt gyümölcs. „De
jó vóna egy kis vaszók!“

z u g: keskeny utca. „Hol laktok
te? — A Madarász zugjába“.

(Hajdú-Szoboszló.) FELTÓTHY LÁSZLÓ.

Hevesmegyeiek.

m i s l i n g: csalamádé azaz sűrűn
vetett s nem magnak, hanem
takarmánynak szánt tengeri.

„Megyünk mislinget vetni“.
m o r v á n y: tézstasütemény. (Ri-
maszombat.)

mi hej: mihelyt. „Mihej lesz, tús-
tént lesz“.
muskatálgyufa: komisz. (Gú-
nyosan.)
otteng: osztán, azután.
örvénytelen: érvénytelen. Pl.
„örvénytelen a szerződés“.
összezsikkantotta: össze-
koccintotta (a poharat).
piskátnék: piskálhatnak, pe-
selhetnek (3. szem.).
rávirdí: ráordít.
rezoníroz: zsenírozza magát.
„Ne rezonírozzák kee“.
rögvest: rögtön.
serget: forgat. „Sergesse meg
a menyasszont“: forgassa meg
(táncban), járjon vele körül.
szállít. „Szállítónk mi az öreg-
gel a hegynek“: átszállunk, át-
megyünk a hegyen.

széjjel nő a dunna: szétmegy.
szemők: szemrevaló, hamis (?).
„Szemők kis lány Marcsu“.
szével: széllal (vento).
szodrászott a bottal: hado-
nászott, forgatta a botot a feje
fölött.
tezola: szekérrúd.
urít: kiabál. „Ne most uríj,
maj később kiabájj“.
űt. „Üssünk egyet az pohárval“:
koccintsunk.
vastagon ettek: sokat ettek.
vékony: csekély, kevés. „Enge-
delmet kérek a vékony szolgál-
latért“.
verdik: vedlik (a kígyó).
zsaggódik: folyton kér, pl. a
gyerek.

VOZÁRI GYULA.

(Sirok, Heves m.)

K ü l ö n b ö z ő v i d é k i e k .

eldíberedett a kezem: meg-
dermedt a fagytól. (Hatvan vi-
déken.)
feletékor: Pál fordulóján (fele-
télkor). (Hatvan vid.)
gágó: nádvagó eszköz, olyan-
forma, mint a régi kasza volt.
(Hatvan vid.)

ódalba kedvellek: oldalba
ütlek. (Szűcsben vagy Csehiben.)
kis egres: savanyú kis szőlő.
(Hatvan vid.)
iringál: csúszkál a jégen. (Hat-
van vid.)
hételő: előfogat 24 órára. (Mar-
kaz, Gyöngyös körül.)

VOZÁRI GYULA.

T i s z a v i d é k i e k .

husnyántag: husnyántagon
van ásva az árok, ha a fala
lejtős, nem meredek.
kopótája van a hálnak. (A
ragtalan „kopóta“ használatát
kikerülik. Így tesznek az orja,
garaggya szavakkal is; de:
orjaleves.)
karszék: a közönséges (hát-
támasztós) szék.
kapócska: kis kövecsek fel-

dobása és elkapásából álló gyer-
mekjáték.
karisztol, megkarisztol: ha-
marjában könnyűszerrel (az öt
újjával) megfésülködik, a haját
rendbe szedi.
kupa: pakli. „Aggyék egy kupa
masinát“.
kecél: kecélnek a gyermekek,
ha szökdösnek, ugrándoznak.
kiskorig: egy kissé.

k ö t a dinnye, tök, ha a virágzás után az apró gyümölcs látható.

k a b á t: szoknya (de csak Tisza-Dadán).

l á c c ó d i k: láccik.

l u s t a s á g: piszok, rondaság.

l á p t ó (T.-Dada) létra.

l o p o s: „Csak úgy csendessen loposba (lopva) halgatóztam“.

m a c s k á s o d i k a rosszul sodrott fonál, összegubancolódik. A feszülés abbahagyásával egyes szakaszokon kétrét vetődve még egyszer sodródik.

m a n d r ó: fekete, rosszul sült kenyér.

n y o m o z n i. „Nagy még a sár felétek? — Vigyázva már el lehet nyomozni“ a. m.: az egyik nyom képezte mélyedésből a másikba lépni.

n y ű s t ő l (tréfás): ostorral csapdos. „Eleget nyűstőli a szegény párát, de még se hűz“.

n ó t a f a: a sok nótát tudó aszszonyféle vagy leány.

n y e z z s e n, n y e z z s e n é s: „Mikor eltört a lábam, hallottam a csontya nyezzsenését“.

ő k l i k, kiőklik, öklés: pattanás, persenés a bőrön.

p ó k a: pelenka.

p á h o j o g a szél: lassan fájdogál.

p a c é t k a: Prunus padus (nem T.-Dob vidékitől hallottam).

p o r o n g: kicsi, pár □-méternyi sziget.

p o n y ó k a s z á j ú: akinek vastag, lelógó alsó ajaka van. „Csak úgy ponyókára veszem, lelógósan“ (slampetul).

p e n d ű l. „Úgy látom a kis jány pendül már“: veszi magát, gyarapszik.

p i s l a: csúfnév, pislogó szemérről így nevezve.

p á s z í t, hozzá pászít: szorosan hozzá alkalmaz.

p e z s d ű l a Tisza: kissé árad. r a g a s z t: a rendes fogathoz még egy másat hozzácsatol.

r é r, l é r: süttő cső.

s a n c o l: sanyargat.

s e n c (ritkán hallani): tajtékpipára mondták, hogy sences szennyes, piszkos.

s e n y e, s e t e: balog kezű.

s e r k e s z t e n i; elserkeszteni: szép szerivel a kompániából ki-rekeszteni; beszerkeszteni: vmi úton-módon praktikával a kiválasztottak közé bejuttatni.

s e g g e l n i: hátrálni; megseggelni: coitust végezni.

s i j e d é s: a víz medrének kimosás következtében való hirtelen bemélyedése.

s i m a k o n n i, megsimakonni: megfészülködni. Egy régi gyermekversikében: „Hej simakoggy meg szépen, hej törülközz meg szépen“ (Ritkán hallani.)

s u h a r c: vastagabb, kasfonásra nem alkalmas vessző.

s i l l á m l i k: hirtelen föl- és eltűnik mint a repülő fecske.

s i l l o m: illaberek! uzsgye! „Ott feküdt a vackán, aszt hittem már meghótt. Eggyet fordulok — sillom — már az uccán termett.“

s z e l i c e: eleven sövény (Lycium).

s z i p o j, h ó s z i p o j: zuzmorából képződő, télen a fákat, bokrokat ellepő fűrtszerű csapok.

s z e r: a kötél alkotó elemei. „A kötél megfagyott, a szereit megtágtak“.

s z ú r ó: a kisebb vágómarhát (borjút, birkát, sertést) ölö mézsáros.

s z i r o n y: színes csík a levelen.

s z i r o n y o s: csíkos, tarka.

t e t e j é z, t e t é z: „megtetejéz-

tem lapdával a kéményt, a toronyt": fel birtam a kéményig, toronyig hajítani.

tengeri szőlő: ribizke.

tőkít, eltőkít: félre tesz az útból, elsikkaszt, elprédál, megemészt. „De sok szemet tőkít el naponként az a kassai gázgyár!”

tojogat: takargatva, vigyázva ápol, gondoz, babosgat.

tippan íz: tikkánó, tippanó ízű. „Se édes, se savanyú, se sós, ojjan tippan íze van”.

tud, letud. „Eszt is letuttam”: ezt is elvégeztem.

tutaj; benger formára összekötött nád, káka; összegöngyöltetett ruhadarabokból is csinált egy bába tutajt, a vajudó aszszony fara alá.

termis: pattanás, kiütés a szemgolyón. „Termis van a szeme bábuján” (cornea), vagy a szemhéjon.

ület: üllep, alfél.

vakútés: a nem vérző ütés nyoma, ha a bőr nincs megrepedve, megsértve.

vaknap: világos folt a felhős égen.

vaszon edény: mázolatlan cserépedény.

viszálni: mielőtt a fonalat szeszodornák, meg kell viszálni, nehogy megmacskásodjék.

vita: „nagy vitába vagyok”: nagy zavarban.

vas: 1. békó, bilincs, még pedig csincsér vas (legkönnyebb), katonavas és nehéz vas; 2. patkolás: „Vasba van a láb”: meg van patkolva.

vögyi: még pedig a kelés vögyi (közepe belseje); a vetélő vögyi, a mozdulatlan tengely, amelyen a csíve forog; a rúd vögyi a rúd töve, a melyen rúdszeg megy keresztül.

(Tisza-Dob.)

JAKSICS LAJOS.

Székely tájszók Jósikánál.

(Jósika István, 4:220—222. l.)

azsag: pizskafa.

bocs: medvekölők.

bodacs: csigbig marha.

bű: ocsmány.

csapos: fiatal, még rugalmas fenyőág.

csepesz: főkötő. „A csiki nők fekete csepeszt vagy csepszét viselnek annak emlékezetére: midőn egykor férjeik a hír szerint Brassó környékéről érkező tatárok elibe menvén, a fekete fővegekkel ellátott nők, férjeik távollétében az Udvarhely felől érkező tatárokat visszaverték”.

cserge; pokróc.

csutika: gyümölcsstorzsa.

élet: telek.

érzékeny: becsületes, érzékeny embőr.

éveg: üveg.

feteke: fekete.

fiu-leány: székely leány, hol nincs fiú a házánál s kire az örökség száll.

gyakran: a székely e szót „sűrű” helyett is használja; pl. Gyakran van a gerenda házában.

gyülekezet: csorda, pl. Dőfd ki a gyülekezetbe — annyit tesz: hajtsd ki a csordába.

hóhár: hóhér.

kapuzábé: kapufélfa.

kecskekórázni: bukfencezni.	pest megett: kemence mögött.
kecskeolló: kecskegidó.	piliszye: penész.
kiszáradt járma: a. m. eldöglött marhája.	radina: keresztelési lakoma.
kiszi: háromszéki pép.	sodalja: kemence alja.
korcsolyázni: szánkázni.	szilany: olvadásnak indult hó.
kőrelepcs: palacsinta.	szórdiszno: tövisdisznó.
kujak: ököl.	tapsifüles: nyúl.
ménés: a székely egy lovat is ménésnek nevez.	toportyánféreg: medve.
mézes mákos laposka: székely étel (úgy látszik mézesm. laska.)	vész: ingoványokká vált, halomra gyült rothadt fák a székely rengetegeekben.
négyelni: megverni.	virics: nyírvíz.
nyugalom tőkéje: nyereg.	zcke: székely szűr.

Közli: BARTHA JÓZSEF.

Tolna megyeiek.

babos: himlőhelyes.	terhes kocsira vaspántokkal erősített hordóból áll.
elhal: elájul.	lapít: félrehúzódik; lapít a bűnös a lelkiismeretnyomása alatt;
elhibint: elhibáz.	lapít a nyúl, ha vesztét érzi.
elkukul: elnémul.	lélektelenség: bűn, vétek.
elvádol: beismer.	saraboló: vasból készült, kézzel és löerővel használható útgymoláló.
félnótás: féleszű, együgyű.	sumagolni: hévizálni.
gága: gége.	sunyít a ló, miker fület hátra húzza s rugni akar.
géva-gomba: hydnum repandum, kanyargós gerben. Van földi és fa-géva.	szegedés: oldalnyílás, szúrás.
gondoskodni: tünődni, fejét törni vmin. „Épen azon gondoskodtam, hogy...”	szusza: náthás disznó.
gurgulázni: labdázni.	tálas: fazekas.
horgas, horhó: hegyszoros, hegyszakadék.	tutyi: vastag pamukból kötött lábbeli. A svábok viselik.
kászli: egylovas kis szán.	vederni: inni; „ne vederj anynyit”.
kecmereg: feltápázkodik.	vermellő: kőfejtő csákány.
klumpa: egy darab fából készült sárcipő.	vetet: porció (széna), egy vilára való.
kosár: véka.	
kutyaszorító: térjmeg-utca.	
lajt: vízhordó szekér, mely egy	

(Dombovár.)

TÓMLÓ LAJOS.

Családnevek.

Agócs. Albert. Antal. Balajti. Balázs. Bálint. Balla. Bárdos. Bari. Barta. Bata. Bató. Bencs. Bencsik. Berki. Berta. Bial. Bódi. Bodor. Bojti. Bojtos. Borbás. Bozó. Bőd. Cene. Cikó. Cikora. Címer. Ciprusz.

Cirják. Csák. Csank. Császár. Cseh. Csernei. Csóka. Csutor. Dancso. Danko. Deme. Dér. Elek. Endrész. Fodor. Frecsko. Futák. Fűrész. Gál. Góbis. Gonda. Görög. Habodász. Holló. Hován. Hurcoki. Imre. Jakab. Jamriska. Kamogya. Károlyi. Keresztes. Király. Kisbenedek. Kispap. Kiszél. Kónya. Koren. Kőből. Körtvélyes. Kriston. Lajban. Lajos. Lakatos. Lengyel. Lesták. Losonci. Lőrinc. Mag. Magyar. Makó. Marik. Marusi. Matalya. Mede. Mihályi. Novák. Oláh. Orosz. Ortó. Őkrős. Pantikál. Pelle. Pengő. Pucok. Pusztai. Putnoki. Radics. Rusznyák. Serét. Simko. Simon. Surányi. Szigyártó. Szőke. Tanko. Tar. Turcsányi. Türi. Turza. Utasi. Vas. Vég. Veres. Virók. Vitko. Zagy. Zimányi. (Gesztete, Gőmör m.) MÁTÉ LAJOS.

G ú n y n e v e k.

Basa. Belembogya. Borzas. Bozselka. Bódi. Bruncik. Buborka. Cepedli. Cica. Csálé. Császkai. Csibe. Csiri. Csucsos. Dalfi. Darvas. Dölcsi. Dölles. Egér. Enyves. Erőszakos. Farki. Fogacsi. Fót. Gebe. Heves. Hosszúlábu gólya. Imre papa. Isten papucsa. Juci. Judás. Ketyi. Koca. Koléga. Koroncica. Kőmény. Kricsi. Kuka. Kuki. Magagyütt. Mátha nyanya. Medve. Mese. Mettsi. Mingyárkéri. Misi. Mityusz. Mocskos. Mokoga. Muci. Nyisti. Nyizger. Pacska. Patykó. Pápa. Pejko. Pintyőke. Pizok. Náci. Pizter. Pogány. Potyész. Próféta. Purci. Puci. Puskás. Rögtönkéri. Sajtos. Sintér. Sörge. Kati. Sós. Szentes. Szepi. Szifri. Szirgi. Sziszi. Tasakli. Tacska. Talpas. Tarisznás. Tikfos. Tiz a paci. Toldi. Torkos. Turhás. Zöld béka. Vadas.

(Sümeg.)

ÉLES KÁROLY.

H e l y n e v e k.

Dűlők nevei: Ámintai d. Veszprémi országút. Kódás telek. Zsidó temetői d. Hegyesdi-uti, Fenyősdombi, Belátai dűlő (Bélátó domb). Kamocsai d. Királykúti d. Kisberki, Almafai, Magyarósalajai, Murva-gödri, Diskai úti, Diófáki, Hatosi, Pátra dűlő. Raposkai út. Raposkai malomi meg pénzés réti dűlő. Kölesheli d. Viszlói sédre d. Billegemelletti d. Érhidi d. Két gát közti d. Kertallaji d. Kiskúti d. Kesztheli úton aluli, homoki alsó d. Füzési Lesencze-tomaji határra d. Alsó-prágai úton aluli d. Felső homoki d. Vizesi d. Csonkási d. Varjadi d. Kesztheli meg sümegi út közti dűlő. Magyarósdombi d. Piros kereszt-fai d. Alsó-prágai úton felüli, felső-prágai úton fölül d. Viszlói d. Gátvereti d. Véndeki hegy. Város erdeje. Urodalom erdeje. Szent-kúti d. Csuszkatói d. Póznási d. Sűrű-haraszti d. Palánkosi d. Város fölötti d. Hértói d. Puskaporosházi d. Nagymezői legelő.

(Tapolca, Zala m.)

VÁZSONYI IZIDOR.

ÚJ KÍSÉRLET A HATÁROZÓK OSZTÁLYOZÁSÁRA.

I.

Gulyás István debreceni tanáré ez az új kísérlet.* Tulajdonképp nem is új. Mert *Gulyás* csak elfogadja és pontosabban körvonalazza *Dóczi Imre* debreceni igazgató határozó-rendszerét, melyet a Tanáregyesületi Közlöny 1885. évfolyamában fejt ki (A határozók logikája), *Görög* nyelvtanában pedig alkalmaz is.

Mielőtt azonban fölállítaná *Gulyás* a maga és a *Dóczi* közös rendszerét, egy terjedelmes és beható kritikai részben bírálja használatban levő nyelvtanaink határozó-osztályozásait. E kritikai rész igen nagy szorgalommal és helyenkint éles elmével van megírva. És bár kritikája nem mindig találó, szempontjai nem mindig helyesek; mégis egészben véve sikerül kimutatnia, hogy legkiválóbb magyar nyelvtanainknak is rossz — vagy legalább nem elég jó — a határozó-rendszere.

A határozók osztályozása szempontjából három csoportba foglalja össze nyelvtanainkat. Az első csoportba az úgynevezett *kiegészítő*s nyelvtanokat sorolja (*Imre Sándoré*, *Király Pálé*, *Szvorényié*, *Ihász-Barbaricsé* stb.), melyek a hely-, idő-, mód- és okhatározón kívül más határozót nem ismernek; ami e négy osztályba be nem illik, azt vagy egyszerűen tárgynak vagy tárgyi kiegészítőnek nevezik s mint állandóan vonzott mondatrészt tárgyalják. A második csoportot azok teszik, amelyek már minden viszonzóval ellátott mondatrészt — kivéve a tárgyat — határozónak neveznek, de a legelvontabb viszonyokat kifejező mondatrészek (gondolkodik valamin') számára az *állandó határozó* vagy *képes helyhatározó* kényelmes nevét használják, mint pl. *Bárány*, *Bodnár*, *Torkos*, *Halász Ignác*, *Szinnyei* stb. A harmadik csoportba végre azokat a nyelvtanokat sorolja, amelyek a viszonzóval ellátott

* A határozók rendszere középiskolai magyar nyelvtanításunkban. Külön lenyomat a Debreceni Protestáns Lapból. 1897. Debrecen.

minden mondatrészt a határozók határozott névvel megjelölt valamelyik osztályába sorozzák, mint pl. Simonyié, Kalmár Eleké. Ezeket egyszerűen *határozós* nyelvtanoknak nevezi.

Miután mindezeket a különböző rendszerű nyelvtanokat több vagy kevesebb sikerrel s meglehetősen hosszadalmassággal végigcáfolta, előadja a határozók új osztályozását, a maga és a Dóczi közös rendszerét.

Gulyás szerint a magyar határozók mostanság szokásos osztályozása tele van határozatlansággal, zavarral, rendszertelenséggel: még pedig azon oknál fogva, mert a „határozó mondatrész tárgyalásában valamennyi nyelvtan a *határozó mondatrész alapjúl szolgáló névszó jelentéséből indul ki*... Ez a szempont az, ami a határozatlanságnak, rendszertelenségnek oly tág kaput nyitott. A névszók ugyanis annyiféle dolgot jelentenek, ahányan vannak, minthogy minden egyes névszó valamely érzéki vagy gondolati dolognak a neve. Ezen az alapon a határozó mondatrésznek is annyifélének kellene lenni, ahányféle jelentésű névszó van. Ez pedig egyenesen képtelenség és biztos áttekintést, rendszeres csoportosítást nem eredményezhet még akkor sem, ha a határozókat a névszók bizonyos kategóriái szerint osztályozzuk is“. Ez a Dóczi fölfogása is.

A debreceni gramatikusok tehát elvetik a határozók osztályozásának eddigi alapját, a névszói — fogalmi — kategóriákat, a hely, idő, állapot, módozat kategóriáit. Ez valóban merész lépés, gyökeres reform. De vajjon mit tesznek hát helyébe?

Dóczi „a legtermészetesebbnek s a nyelv szellemével is legjobban egyezőnek tartja, ha a határozó *ragok és névutók jelentését véve osztási alapul*, a kifejezésökre szolgáló nyelvanyagok szerint osztjuk föl és csoportosítjuk a mondat határozó tagjait“. „Tehát az osztási alap: a határozó ragok és névutók jelentése. Ha pedig ezeket vizsgáljuk, az összes viszonyozók jelentésök szerint három csoportra különülnek: egy csoport jelenti a cselekvés *eredetét*, a másik a cselekvés *folyamatát* határozza meg, a harmadik pedig azt az irányt vagy *végpontot* jelöli, amely felé törekszik a cselekvés. Vagyis a határozóknak ez alapon három osztálya van: 1. *eredethatározók*; 2. *folyamathatározók*; 3. *végthatározók*.

„Az eredethatározók általánosabb kategóriája alá tartoznak: 1. a *honnan* kérdésre felelő *helyhatározók*; 2. a *mióta* kérdésre felelő *időhatározók*; 3. az *eredethatározók*; 4. az *okhatározók*. — A folyamat- vagy nyugváshatározók jelölnek: 1. *helyet* ezen kér-

désre: hol? 2. *időt* ezen kérdésre: mikor? 3. *állapothatározást*; 4. *módhatározást*. — A véghatározóknál tekintetbe kell vennünk: 1. a *helyet*, a hova a cselekvés irányul; 2. az *időt*, a meddig tart; 3. a *távolabbi tárgyat* (részes- és végh.), melyre hat; 4. az előttünk lebegő *célt*, melyre cselekvésünkkel törekszünk...“ (Gulyás, A határozók... 60—61. lap.)

Ime a Dóczi határozó-rendszere, mely a következő táblázat által válik még áttekinthetőbbé:

	Helyhat.	Időhat.		
Eredethatározó	honnan?	mióta?	eredeth.	okhatározó
Folyamathat.	hol?	mikor?	állapoth.	módhatározó
Véghatározó	hova?	meddig?	részes és véghatározó	célhatározó

E felosztást elfogadja Gulyás is, csak az eredet, állapot és tárgy (részes és végh.) kategóriáit küszöböli ki, mint amelyek a főcsoportok neveit egy-egy alcsoportra szorítják. Az állapothatározót pedig Gulyás egyszerűen módhatározónak veszi, mert a cselekvésre és a névszóra vonatkozó határozók megkülönböztetését ő nem tartja jogosultnak. Ami nem hely-, idő- és mód-, ok-, célhatározó, azt Gulyás nem osztja be alcsoportba, hanem meghagyja 'általában' eredet-, folyamat- és véghatározó néven a főcsoportban. Ez azonban csak didaktikai fogás lehet, de nem logikai osztályozás. A valóságban mégis csak úgy áll a dolog, hogy a főcsoportok egy csoportja helyhatározó, egy másik csoportja időhatározó, egy harmadik csoportja ok-, mód-, célhatározó (körülmenyhat.), egy *negyedik csoportja* pedig külön névvel meg nem nevezhető határozó. Tehát a kiküszöbölés logikai módszerével, Gulyás akarata ellenére is, önkénytelenül megcsinálja elmenk azt a negyedik csoportot, melyet a Dóczi rendszeréből elhagyott. Csak az a különbség, hogy míg Dóczi a fogalmi kategóriák elnevezésében Simonyit követi, addig Gulyás visszamegy Gyurits Antal álláspontjára (Mondattan, Pest, 1861.), aki éppen így osztotta be a határozókat: hely-, idő-, mód-, ok- (beleértve: cél-) és *többrendbeli* határozók (Gulyásnál: *általános* eredet-, folyamat- és véghatározók). A 'többrendbeli' és az 'általános' határozók kategóriája egyaránt

az a bizonyos 'lomtár', melybe minden belefér, amit nem tudunk megnevezni és amelyet Gulyás gramatikáinkban oly erősen támasztott. A Gulyás táblázata a következő:

	Helyh.	Időhat.		(Általában)
Eredethatározó	honnan ?	mióta ?	okhatározó	eredeth.
Folyamathat.	hol ?	mikor ?	módhatározó	folyamath.
Véghatározó	hova ?	meddig ?	célhatározó	véghatározó

Azt hiszem, mindenki meglepetve fogja kérdeni, mi ebben az új osztályozásban az új? Valóban semmi lényeges dolog. Megtartja a *fogalmi kategóriákat* is (hely, idő, mód, ok, cél), épen mint azok a nyelvtanok, melyeket ezért annyira leszólt; megtartja azt az 'általános' *lomtárt* is, melyet Szinnyei képes helyhatározónak, Simonyi tágabb értelemben állapothatározónak, mások kiegészítőnek neveztek el, és amelyet szintén annyira elítélt; megtartja határozóknak a *három irány* (honnan ? hol ? hova ?) szerinti felosztását is, amelyet Simonyi már legrégibb nyelvtanaiban is világosan bemutatott. Új mindössze is az, hogy e három irány nevét, az eredeth., folyamath. és véghatározó nevet, melyet Simonyi régebben csak a tágabb értelemben vett állapothatározók körében alkalmazott, Gulyás és Dóczi kiterjesztik valamennyi határozóra, amint azt magam is tettem (Nyelvőr, 26:392); továbbá, hogy ők a három irányból indulnak ki, az irányt határozzák meg előbb, s csak miután már meghatározták, hogy valamely határozó eredet-, folyamat- vagy véghatározó-e, azután határozzák meg, hogy e kategóriákon belül melyik fogalmi kategóriába tartozik, a hely, idő, módozat vagy csak az általános (?) kategóriába-e. Van-e ebben lényegileg különbség? Semmi.

És erre az újnak hirdetett osztályozásra mondja el Gulyás, miután előbb az összes eddigi osztályozásokat alaposan lecáfolja: „Ime, ez a Dóczi — *mi* hozzá tehetjük: és a Gulyás — szigorú logikával felépített rendszerének a vázlata. Osztályozása *szilárd*, mert nem önkényes alapon indul el, *a kiinduló pontot a nyelv legbensőbb természetében kutatja fel*. Rendszere *általános*, nem egyes nyelvre van felépítve; minden nyelvre illik, mert az *emberi gon-*

dolkodás törvényei, az ember és világ közötti viszonyoknak minden népnél és minden időben egyformán megnyilatkozó formái találhatnak benne a lehető legszerencsésebb kifejezésre“.

Tant de bruit pour une omelette!

A debreceni grammatikusok új osztályozásából kevés haszna lesz a határozók nehéz kérdésének. Mindössze más alakba önti az eddigi anyagot; a táblázat négyszögén fordít egyet: ami eddig oldalt volt, nálok fölülre kerül. Sőt a fogalmi kategóriák megállapításában határozott visszaesést mutat; Gulyás elejti az állapot-határozóknak már rég megállapodott és a tárgyhatározóknak (képes helyhat., kiegészítő) nagy nehezen alakuló kategóriáit. Az eredet-, folyamat- és véghatározó elnevezések kiterjesztése valamennyi határozó-kategóriára elfogadható, csak a 'folyamat' helyett kellene jobb elnevezést kitalálni. Azonfölül részemről helyén valónak tartanám negyedik irány-kategóriául a *mérték* fogalmát is fölvenni. Mert igaz ugyan, hogy a térbeli vagy időbeli mértéket sokszor a 'honnan—hova' jeleivel fejezi ki a nyelv, de van külön ragja is, az *-ig*. Ez új kategória fölvétele véleményem szerint hasznos volna, ha nem is épen elkerülhetetlenül szükséges.

(Vége köv.)

BALOGH PÉTER.

A JELENKORI NYELVÉSZET ALAPELVEI.

II. A hangváltozásokról.

Talán semmi sem nehezítette meg a régibb nyelvészetben a hangváltozások mivoltának megértését úgy, mint hogy nem voltak tisztában avval, hogy tulajdonképen mi változik. Az általános fölfogás a hangot, mint a beszélő szervek és a levegő rezgése által létrejött fizikai terméket tartotta a változás tárgyának. Mint a nyelvészet legtöbb kérdésében, úgy itt is az új grammatikus iskola érdeme, hogy a lélektani elv bevitelével a dolgot tisztázta.

A hang mint fizikai termék, a beszélő szervek mozgásának megszűntével nyomtalanul elenyészik. Ha egymásután kétszer vagy többször ismétljük ugyanazt a hangot, ezen hangok között semmiféle oki kapcsolat nincsen. Egymástól teljesen elszigetelt, független fizikai tűnemények ezek s így természetesen egyik a másikból nem is fejlődhetik. A hang e szerint nem teszi a hangváltozás tárgyát. Mi változik tehát?

Hogy a helyes feleletet megtaláljuk, tisztába kell előbb jön-

nünk azzal, hogy micsoda tényezők szerepelnek a hang képzésekor. Ennek a folyamatnak is két oldala van: fiziológiai és lelki oldala. A hangképzésnek fiziológiai része a beszélőszervek mozgása. A mozgató idegek tovább adva a nyert benyomást, ingerlés útján tevékenységre indítják az izmokat. Az így mozgásba jött tüdőből kitóduló levegő a hangszalagok és a szájrészek segítségével artikulált hangot képez.*

De mint az emberi test minden működésének, úgy ennek is van lelki oldala is. A beszélő szervezet fentebb leírt mozgásait, szükségszerűleg érzetek kísérik: a mozgásérzetek sora. A keletkezett hang érzeteket kelt a hallgatóban: a hangérzeteket. Ez vonatkozik természetesen magára a beszélőre is, ki rendes körülmények között maga is hallja, amit beszél. Az emberi beszédet tehát mindig két érzetsor kíséri, a mozgásérzet és a hangérzet és épen ebben különbözik lényegesen a jelbeszédtől; természetesen a hangérzet a hallásérzék finom kifejlődésénél fogva sokkal erősebb, mint a mozgásérzet. Magától értetődik továbbá, hogy azok az érzetek, amelyeket az idegközpontban a szervek mozgása és a keletkezett hang előidézt, nemcsak fiziológiai, hanem lélektani természetűek is, mert a fizikai hatás megszűntével, vagyis mikor a beszélőszervek nyugalmi helyzetükbe visszatérnek, megmaradnak az érzetek emlékezetkép alakjában. Ez az emlékezetkép köti össze az egymástól független fizikai folyamatokat. A véghezvitt mozgás emlékezetképet hagy hátra a lélekben s ha most az illető hangot újra képezni akarjuk, ebből az emlékezetképből indul ki a hatás a mozgató idegközpontra s adja meg ugyanazon hang ismétlésére a föltételeket.

Beszélő szervezetünk mozgása idézi föl lelkünkben mind a mozgásérzetet, mind a hangérzetet, de azért a kettő egymással nem áll, legalább szükségszerűleg nem, oki kapcsolatban. bár a külső társulás megvan, mert a beszélő maga is hallja, amit beszél. Ezért csupán a hangérzet nem adja meg a mozgásérzetet. Ha valamely hallott hangot újra képezni akarunk, sok próbálgatásra, kísérletezésre van szükségünk. A hallott szó hangképet hagy lelkünkben. Ehhez a hangképhez hasonlítjuk most azt a hangképet, amely akkor jut lelkünkbe, mikor a hallott hangot újra képezzük, s

* Lásd bővebben Techmer, Internationale. Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft I. 69—170. Sievers, Grundzüge der Phonetik. Leipzig, 1893. Balassa J. A phonetika elemei. Bpest, 1886.

beszélő szerveink mozgását abban az irányban változtatjuk meg, amint azt a hangkép, ha nem is mindig világosan, élénk szabja: csak így juthatunk el a hangkép pontos reprodukálásához. Ha az utánzandó hang olyan, amelyhez csak némileg is hasonló artikulációjú hang a magunk nyelvében teljesen hiányzik, a hangkép egyáltalában nem segít a képzés utánzására. Aki valamely nyelvet tanul, mindig saját hangjaival igyekezik a hallott hangot visszaadni. Így a fr. *génie* (*šenī*) *šenī* alakban megy át a németbe, mert a németben a zöngés *š* hang ismeretlen. A latin *technika* a magyarban *tehnika* vagy *teknika* lesz.

A régibb nyelvészeti iránynak egy másik tévedése is számos félreértésre adott okot: hogy a tudatosságnak nagyon is nagy szerepet tulajdonítottak a hangok képzése körül. Azt hitték, arra, hogy egy szó, mint bizonyos hangok sorozata, a vele társult képzeteket fölkeltse, szükséges, hogy az egyes hangok tudatosakká legyenek. A képzet, amelynek az illető szó jelképe, nem az egyes hangokkal társul, amelyekből a szó áll, hanem mindig az egységes hangképpel, amit a kiejtett szó lelkünkben fölkelt. Még egy mondat megértéséhez sem szükséges mindig, hogy az egyes szavak tudatosakká legyenek. Sőt még az írásnál sem jut a tudatba minden egyes betű, amit leírunk, Legjobban mutatják ezt a tudattalan íráshibák, amelyeknek magyarázata az, hogy a képzettársulás vagy gyenge, vagy megzavartatik más társulás által bármi oknál fogva.

A szó egyes alkotó részei tehát nem tudatosak, de tulajdonképpen nem is beszélhetünk itt egyes alkotó részekről. A szó nem bizonyos számú önálló hang összetétele, legalább a beszédbeli szó nem, hanem alapjában véve, mindig végtelen sok hang folytonos sorozata. Ha ezt a hangcsoportot nézzük: *ama*, ez nem három hang, *a*, *m*, *a* összetétele; a három betű csak az artikulációnak legjellemzőbb helyzeteit jeleli. Amíg a beszélő szervek az *a* artikulációjától átsikamlanak az *m*-éhez, a hang tovább tart s így közbe egész sor átmeneti hang esik (l. Sievers 33). S így van ez mindenütt, ahol a beszélő szervek helyzete változik a kilélegzés folytatódása közben.

Ami a hangképről áll, még jobban áll az a mozgásérzetről. Gyakran még a tudományos vizsgálat sem tud kellő fölvilágosítást nyújtani a beszélő szervek mozgásának természetéről. A folyamat a következő. Minden mozgása a beszélő szerveknek bizonyos mértékben izgatja az érző idegeket, s érzeteket idéz föl, amelyek a mozgásnak a mozgató idegek eszközölte létrehozatalával társulnak. Ha

a társulás elég erős, ami hosszas gyakorlás, ismétlés után áll be, akkor az érzet emlékezetképe a vele társult mozgást, mint reflexet hozza létre. Az érző ideg ugyanis átadja az ingert a mozgató idegnek, és ez az izmok segítségével mozgásba hozza a szerveket, anélkül, hogy ez az egész folyamat a „tudatküszöb” értékét elérné. S megint, ha az így létrejött mozgás fölkelte az érzet az emlékezetképpel egyezik, megvan a biztosíték a mozgás egyezésére is.

De azért, ha ez a folyamat nem tudatos is, az ellenőrzés nem lehetetlen. Igaz, bármilyen sokszor halljuk vagy ejtsük ki ugyanazt a hangot, nem jut eszünkbe, hogy a hang természetét vizsgáljuk. Amíg a hangkép az emlékezetképpel egyezik, nem tűnik föl az egyezés, de amint a hallott hang kiejtése a szokottól eltér, észrevesszük a különbséget. Az ellenőrző és megkülönböztető tehetőség határai egybeesnek.

Ezek előrebecsátása után, nem lesz nehéz a hangváltozások tulajdonképeni mibenlétét megmagyarázni. A gyermekkori kiejtés ingadozásai után a kiejtésben bizonyos állandóság áll be. De a dolog természetéből következik, hogy ez az állandóság nem föltétlen. Bármilyen fejlett is a mozgásérzet, azért sok tekintetben mégis mindig a véletlentől függ, hogy vajjon a hang képzése tökéletesen pontos vagy a rendestől némi csekéllyel eltérő lesz-e? Épen ezen utóbbi esetek lesznek a gyakoriak, míg az előbbieket csak kivételesen fognak előfordulni. Ha tehát a hang képzése sohasem tökéletesen egyforma, az érzetek, amelyek a képzéskor a lélekbe jutnak, szinte különbözők lesznek.

Ha a mozgásérzet, illetőleg a nyomában maradt emlékezetkép mindig ugyanaz maradna, akkor az előbb említett eltérések, mindig ugyanazon pont körül történnének ugyanazon maximummal. De mivel az emlékezetkép mindazon érzetek együttes eredménye, amelyek a lélekben a hang minden egyes képzésekor támadnak, természetes, hogy minden új érzet az emlékezetképen bármi csekélyet, de mindenestre módosítani fog. E mellett tekintetbe kell venni azt is, hogy ezek a képzetek nem egyszerre, hanem hosszabb időközökben jutnak a lélekbe. És mivel az újabb, a későbbi érzetek hatása erősebb, mint a régieké, az emlékezetkép nem az összes képzetek átlaga, hanem a számra nézve kevesebb képzetek frissességük által elnyomhatják a nagyobb számú, de régibb s így homályosabb képzeteket.

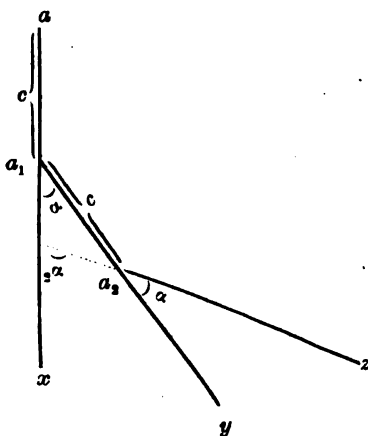
A hangképzés ellenőrzése mindig a mozgásérzetek emlékezetképéhez való hasonlítás, ha tehát ez eltolódik, feltéve, hogy a

maximális kitérés ugyanaz, lehetségessé van téve a határpontok eltolódása is.

Ezeknek az eltéréseknek megvan a maguk oka, mely a mozgásérzettől függetlenül működik. Ha ezek az okok vagy erők mind a két irányban egyenlő erővel működnek, hatásuk nincsen. A két ellentétes irányú egyenlő nagyságú összetevő megsemmisíti egymást. Ez azonban a legritkább eset. Legtöbbször az egyik vagy a másik oldalon lesz a túlsúly.

Bármilyen csekély legyen is az eltérés, mivel ezáltal a mozgásérzet egy bizonyos minimummal eltolódik. a következő alkalommal már megvan adva a lehetőség nagyobb eltérésre és ezzel ismét a mozgásérzet újabb eltolódására.

A mozgásérzet iránya legyen ax . Ha valamely ok állandóan egy irányban működik, megtörténhetik, hogy valamely c idő múlva a mozgásérzet kitér ay irányba, ha az α azt a minimális eltérést jelenti, amely a megkülönböztetés és így az ellenőrzés határán innen esik. Ha az erő tovább is működik, úgy ismét megvan adva a lehetőség az α eltérésre, de most már az a_1y iránytól és így tovább. Sok ilyen eltérés együtt véve, bár külön-külön észrevehetetlen, a hangnak eredeti mivoltát egészen megváltoztatja.

Annak az oka, hogy miért hajlik a nyelv az egyik vagy a másik kiejtés felé, a *kényelemszeret*ben keresendő, legalább sok esetben. Mindig arra törekszik a nyelv, vagyis jobban mondva a beszélő ember, hogy minél kevesebb izommunkával értesse meg magát. Nyilvánvaló ez a célzat a hasonulásoknál. Hogy *egészség* kiejtése könnyebb, mint *egészségé*, nyilvánvaló. Ugyanezen ok hat, ha a magyarban *prókátor*ból *porókátor*, *trombita*ból *torombita*, a franciában *scolam* > *escole* > *école* lesz.

De nagyon sok eset marad, ahol a kényelemszeret elve semmit sem magyaráz meg. Ehhez járul, hogy a kényelem nagyon szubjektív valami. A közös finn-ugor nyelv zöngés zárhangjait a szuomi-finn nyelv zöngétlenné változtatta, míg a finnmarki lapp még a zöngétleneket is zöngéssé. Nyilvánvaló a kényelmesebb kiejtés felé való hajlás, midőn több nyelvjárás az *el*(mégýék) ala-

kot *é*(mëgyëk)-ké változtatja, de ha ez a későbbi fejlődés folyamán sok helyütt *‘é*(mëgyëk)-ké lesz, kényelemkeresésről nem igen beszélhetünk. Vagy mennyivel kényelmesebb a keleti finn *maa* (föld), *peä* (fej) kiejtése, mint az irodalmi *maa*, *pää*-é (vagyis *má*, *pé*-é)? S így bármely nyelv történetéből akárhány példát idézhetnénk.

Másban is keresték a hangváltozások okát; így Osthoff a természeti viszonyok befolyásában, mely szerinte hat a beszélő szervezet fejlődésére. Felhossa például a kaukázusi nyelveket, hol urál-ajtáji, indogermán s őseurópai népek laknak s hanganyaguk a közös éghajlati viszonyok befolyása alatt csaknem azonos. De azért mindig marad nagyon sok eset, ahol meg kell elégednünk egyszerűen a tény megállapításával.

A mozgásérzet fentebb leírt egyéni elváltozásának mindig megvan a maga ellenőrzője, gátja: a hangkép. Míg a mozgásérzet mindig csak az egyes szervezeteinek mozgásaiból alakul meg, addig a hangkép nemcsak azokból az érzetekből alakul, amelyeket a saját maga ejtette hangok keltenek, hanem a mások ejtette hangok érzeteiből is együttesen.

A hangérzet így folytonosan javítja a mozgásérzetet. Amíg az egyén eltérésre való hajlamával az egyetemessel szemben áll, addig hajlamának tért nem engedhet. Jelentősebb eltérés csak akkor áll be, ha a hajlam egy csoport minden egyénében, vagy legalább az egyesek nagyobb részében megvan, kik a közlekedés élénkségére s a kifelé való elzártagra nézve egy önálló egészet képeznek.

Egy nemzedéken belül az eltérés mindig csekély. Ha azonban egy nemzedéknél bizonyos tekintetben többség van, a következő nemzedék mozgásérzete már a többségé szerint fog igazodni. De megtörténhetik, hogy az ifjabb nemzedék mozgásérzete eleitől fogva eltért az idősebbétől. Azok az okok, melyek az idősebb nemzedéknél a mozgásérzet eltolódását eredményezték, hatnak az ifjabb nemzedékre is és tovább viszik az illető irányban. *A hangváltozásnak főoka tehát a nyelvnek új egyénekre való átítelében rejlik.*

Hangváltozás tulajdonképen nem is jó szó, inkább eltérő újra-képzésnek kellene nevezni.

Érdekes példát említ Setälä Emil *A liv nép és nyelve* című értekezésében. A liv nyelvben éppen most folyik az a változás, amely egészen el fogja pusztítani az *õ* és *ü* ajakmagánhangzókat.

Az öregeknél még tisztán hallani ezeket a hangzókat, bár gyenge ajakműködéssel; a középkorúak rendkívül gyengén labializált sajátos magánhangzókat ejtenek, míg a fiataloknál már tisztán *e* és *i* hangot hallani.

A hangváltozások különböző szempont szerint való részletes osztályozására nem akarok kitérni, csak egy fő főlosztást említek meg: az önkénytes (spontán) és föltételezett (kombinatorius) hangváltozásokra való főlosztást.

Önkénytesnek nevezzük a hangváltozást akkor, mikor, legalább jelenlegi tudásunk szerint, nem tudjuk megmondani az okot, mely a változást előidézte.

Ilyen hangváltozás pl., hogy a finn-ugor szókezdő *p*-nek *f* felel meg a magyarban. Ha azonban több ilyen önkénytes hangváltozás közös irányát kimutathatjuk, úgy fölvehetjük legalább közvetlen oknak a nyelv hajlamát az artikulációnak bizonyos módja iránt. Így a finn-ugor és magyar $p > f$, $k > h$, szóközépi $d, t > z$ hangváltozások* közös jelleme, hogy zárhangból réshang lett. Természetesen minél fejlettebb a tudomány, annál kevesebb önkénytes hangváltozást enged meg. A végcél az volna, hogy minden önkénytes hangváltozást föltételezettnek ismerhessünk föl.

Az ismeretes Verner-féle törvény azt a látszólagos spontán hangfejlődést, amely a Grimm-féle hangmozdítást keresztezte, egy-szerre föltételezett hangváltozásnak tüntette föl.

Föltételezett vagy kombinatorius hangváltozás alatt azt értjük, hogy valamely hang a környező hangok vagy a hangsúly hatása alatt változik át s rendszeren különös nevet adunk neki: nazalizálás, palatalizálás stb. Ilyen föltételezett hangváltozás a finn-ugor *k*-nak magyar *h*-ra változása mélyhangok előtt: finn *kala* ~ *hal*, finn *kuute* ~ *hat*, de már finn *käte* ~ *kéz*.**

A hangsúly hatása alatt a magyarban a második nyílt szótág hangzója kiesik háromtagú szavainkban, pl. *szédér*, de *szédérés* > *szédérés*. Ugyanez a törvény megvan más rokon nyelvben is, pl. a vogulban. Ide tartoznak a hasonulások, hasontalanulások, amikre példákat szükségtelen fölhozni.

A szorosan vett hangfejlődésektől meg kell különböztetni

* A rövidített nyíl ($>$ vagy $<$) a fejlődésnek irányát mutatja, tehát pl. $p > f$ annyi mint p -ből fejlődött f ; $f < p = f$ a p -ből.

** A \sim jel nem fejlődést, hanem általában megfelelést vagy egybevetést jelent, pl. *kuute* ~ *hat* = a finn *kuute*-nek megfelel (v. *kuute*-vel egybevetendő) a magyar *hat* szóalak.

azokat a hangváltozásokat, amelyeket nem a mozgásérzet fokozatos eltolódása, hanem az egyéni nyelvhasználat általánossá válása magyaráz meg.*

Valaki beszédközben véletlenségből pl. felcserél két hangot. A hiba emlékezetképe már elősegíti annak ismétlését, ez pedig ismét az új emlékezetkép erejének javára történik. Ez folytatódhatik mindaddig, amíg a hibás ejtés emlékezetképe erősebb lesz a réginél. Ha ez egy egyénről többre is áttérjed, megvan adva a lehetőség az általános elterjedésre.

Ide tartozik a hangátvetés: 1. Két egymás mellett álló hang cserél helyet: pl. *szöcske* > *szökcse*; *laska* > *laksa* Nyr. 5:474. Finn *anneskele* > *anneksele*-. 2. Két nem egymás mellett álló hang cserél helyet; pl. *kalabér* < *karabél* (Thaly), *kalán* < *kandl*.

Még egy fontos kérdésről kell megemlékeznünk: a hangtörvények kizárólagosságáról.

Legtanulságosabb e tekintetben az indogermanisztika története. Eleinte egybevetettek mindent, a szanszkritot véve alapul, ami alak vagy jelentésre többé-kevésbbé egyezett. Bopp még épen nem riadt vissza ugyanazon fonétikai helyzetben levő hangnak több megfelelőjét venni fel. Schleicher pedig már oda jutott, hogy pl. az eredeti *k*-nak a szanszkritban *k*, *č*, *ç*, *p*, *h* megfelelőit feltetelezte. Ez az állapot idővel tűrhetetlen lett. Hangsúlyozni kezdték azt a tapasztalást, hogy ami mechanikusan fejlődött, annak egyöntetűen kellett fejlődni, s a kivételeknek egy más szabály alá kell tartozniok. Már Curtius törekvése oda irányult, hogy a hangfejlődésekben szigorúbb szabályosságot fődözzön föl, mint elődei.** A hangtörvények kizárólagossága mellett nyilatkoznak Osthoff és Brugmann is.***

Ez az egyformaság természetesen csak akkor nyilvánul, ha

* L. Brugmann: Zum heutigen Stand der sprachwissenschaftlichen Methoden.

** Grundr. 80: Vielmehr lassen sich gerade in dem Leben der Laute am sichersten feste Gesetze erkennen, die sich beinahe mit der Consequenz von Naturkräften geltend machen.

*** Morph. Unters. I. 13:1. Aller Lautwandel, so weit er mechanisch vor sich geht, vollzieht sich nach ausnahmslosen Gesetzen d. h. die Richtung der Lautbewegung ist bei allen Angehörigen einer Sprachgenossenschaft stets dieselbe und alle Wörter, in denen der der Lautbewegung unterworfenen Laut unter gleichen Verhältnissen erscheint, werden ohne Ausnahme von der Änderung ergriffen.

az analógia működését nem tekintjük. Azt lehetne tehát mondani: a hangállapot magában véve egyforma. Kérdés, megáll-e ez az állítás?*

Minden új egyénnek, ki valamely nyelvtársaságba belép, megvan az a törekvése, hogy elődei beszédét lehetőleg pontosan utánozza. S valóban az újabb nemzedék a régibb nemzedék hanganyagát részben átveszi, de a másik részében, amint már láttuk, változások állanak be. Minden egyénnél fog változás beállani, mert a tökéletes utánpótlás nem sikerülhet. S ha valamely ok az egyéni eltéréseket mind egy irányba viszi, úgy létrejön a hangváltozás a fönnebb leírt módon. Már maga az a körülmény, hogy a szokott iránytól való eltérés minden egyénben külön megy végbe, kizárja a hangállapot egyformaságát. De meg a hangállapot egyformasága nem alapulhat máson, mint a mozgásérzet emlékezetképének egyformaságán; hogy pedig ez mennyi változásnak van kitéve, azt szintén láttuk. Nemcsak, hogy a különböző egyének mozgásérzete nem tökéletesen egyforma, hanem még egy ugyanazon egyénnél is folytonosan változik. Így, ha pontosan akarjuk magunkat kifejezni, hangállapot egyformaságáról csak egy egyénnél s akkor is csak életének egy pillanatában beszélhetnénk.

Nem lehet helyeselni azt a fölfogást sem, mely a hangtörvényt egynek veszi a természeti törvénnyel. A hangtörvény megtörtént tények közt megállapítható egyezés és semmi rokon vonása nincsen a természeti törvénnyel, legalább olyan értelemben, mint ezt a fizikában vagy kémiában alkalmazzák.

A fizikai törvény nincsen időhöz kötve. Ezer évvel ezelőtt ép úgy működött, mint most működik. Hogy pedig a hangtörvény mindig helyhez, időhöz van kötve, eléggé ismert dolog. Hogy egy kínálkozó példát idézzek, a német vendégiszók *ch*-ja egy bizonyos korig *h*-ra változott a magyarban (*kelch* > *kehely*), később ezt a hangváltozást fölváltotta egy másik: *ch* > *k* (*wachter* > *bakter*).

A hangtörvény tehát nem természeti törvény. A hangtörvény nem más, mint megállapítása a hangállapot helyhez és időhöz kötött kisebb vagy nagyobb egyformasággal végbemenő változásának.

(Folyt. köv.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

* Ellene: Schuchardt H. Über die Lautgesetze. Delbrück: Einleitung in das Sprachstudium. Friedrich Müller: Sind die Lautgesetze Naturgesetze? Techmer. Int. Zschrft f. allg. Sprachw. I.

OSZMÁN-TÖRÖK JÖVEVÉNYSZÓK.

Csollák. E szót gúnynévnek ismerik egy Alattyán nevű községben, Jász-Nagy-Kun-Szolnok megyében. A Molnár familiát gúnyolják ott e szóval. Az eleik közül — beszél a közlő — egyiknek a keze hibás volt, s csak bal kezével tudott dolgozni; de mivel minden munkája csonkásan esett ki, azért elnevezték *Csollák*-nak, s így nevezik ma is a *maradványait* (Nyr. X:142). A Tájszótár szerint Nagy-Kőrösön kancsalt, Kis-Kún-Halason félszeműt is jelent e szó. Eredetileg bénát jelenthetett, és gúnynévvé csak később válhatott, mikor eredeti jelentése homályosodni kezdett. Az oszmánli nyelvben megvan az eredetije. Az oszmánli *çolak* olyan béna embert jelent, akinek karja vagy keze hiányzik, és általában nem tudja használni a tagjait. Nyilván ebből a szóból keletkezett a *Csulak* tulajdonnév is.

Szarahora. A Nyelvtörténeti Szótár a következő adatokkal ismerteti: „Kakas Gergelynek attunk, hogy Nógrádba ment az *szarahorák* hírók vinni. A császár Isabella királyné asszonyt minden vitézlő népével össze fegyver nélkül *szarakori* módjára Budából kiküldé. Az kovács mestereket ne háborgassátok sem kaszálással, sem *szarahorsággal*, sem más dologgal“. MA. „solivagus, vulgivagus“, vagyis csavargó, bolygó jelentéssel ismeri. Az adatok olyan íróktól valók, kik a török hódoltság idejében éltek, és olyan munkákból, amelyek ezen korszakkal némiképp összefüggésben is vannak. A *szarahora*, amint a példákban — habár homályosan is — kitűnik, valamely hódoltsági fogalom lehetett, és fegyvernélküli embert, amolyan szolgál-félét jelenthetett. Ismeretes az oszmán nyelv régibb hadászati műszavai közt egy perzsa eredetű *silah-şor* szó, melynek tulajdonképeni jelentése: fegyvertisztító. Ahmed Vefik pasa — Thury szerint — úgy magyarázza e szót, mint udvari szolgának a nevét, akinek a fegyverek gondozása a feladata. És ilyen minőségében az *emrahor* vagyis a császári istálló-mester parancsnoksága alatt áll. Ismerik e szót még lovász jelentésében is, és azt hiszem, hogy ezzel a jelentéssel került át a mi nyelvünkbe. A *silah-şor* népies kiejtése manapság is *salahor*, és ez az alak magyarázza meg a magyar *szarahora* szót, melynek vég *a*-ja délszláv közvetítést bizonyít.

Csanak. A Tájszótár adatai szerint jelent 1. kis cserépedényt, 2. fából készült, néhol kanál-alakú, hosszabb vagy rövidebb nyelű vízmerítőt, melyet a víznek a csónakból való kihányá-

sára vagy ivásra használnak. Ugyanilyen, főleg cserépedény-féle jelentése van az oszmánli *csanak* szónak is. *Csanak-kálesszinak* vagyis Edény-varának nevezik a Dardanellák egyik erősségét, mert ott készítik a *čanak* nevű cserépedényeket és a mindenféle alakú cserépkorsókat. (Vö. *Csanak* nevű falut Györmegyében.) Mint halászó műsót Munkácsi is megemlíti a magyar népies halászat műnyelvével foglalkozó értekezésében. — Aligha török szó nem lap-pang a Tájcsótárbeli *csini-csanak* kifejezésben is, mely haszon-talan apró edényt jelent és törökül is *csini-csanak*-nak hangzik. A *csini* szó ugyanis az oszmánliban porcellánt jelent és tovább-képzet alakja a *csin* (China) szónak.

Kokonya. Tóth Béla szóbeli közlése szerint Borsodban mint csúfolódó szó ismeretes és főleg vén asszonyt, szipirtyófélet jelent. Az oszmánli nyelvben is van egy *kokona* szó, mely valószínűleg az új-görög nyelv *κοκωνα* alakja révén került a törökségbe. *Kokona*-nak nevezik a törökök az európai keresztény dámákat és általában az úri asszonyokat, az örmény nőket kivéve, akiket *dudunak* neveznek. A magyaron kívül az oláh nyelvben is megvan e szó, ahol a nőneműnek magyarázott *kokona*-ból, egy hímnemű *kokon* 'fiatal úr, legény' jelentésű szót is elvontak. Nem lehetetlen, hogy az oláh nyelv közvetítésével jutottunk e török szó birtokához.

KÚNOS IGNÁC.

HELYREIGAZÍTÁSOK.

Valahányszor hozzá akarok fogni valamely kérdésnek behatóbb tárgyalásához, legott incselkednek velem olvasás közben azok a többnyire régi ismerőseim, vagyis a barbarizmusok nagy nemzetségének tagjai, és arra ingerelnek, hogy újra meg újra foglal kozzam velük. Vannak köztük halottak is, akik a hazajáró lelkek módjára csak nagyritkán mutatkoznak és újra eltűnnek; például ezek: *sikerdús, szeretetteljes, horderő, látképesség; pártfogol, kárpótol, meg nem élem (erleben)* stb. Hátha még ezek is — hogy az ő nyelvükön szóljak — csak *tetszhalottak*! Mindegy; nem bajlódok velük; hanem mutatok be olyan korcsokat, akikkel ma is lépten-nyomon találkozunk. Lássuk őket:

Föllép. „Hisz ez kifogástalan szó” — ezt mondják rá teljes joggal. Én is mondom. Ámde mi mindent *föl* nem léptetnek a mostani irodalom színpadján! Példa: A *járványok* újra *föllépnek* (németül: Die Epidemien *treten wieder auf*). — A nagyobb tömegekben *föllépett sáskák*. — Ez állatocskák, igaz, hogy élő teremtesek; a szárnyon kívül lábuk is van. De azért mégsem szoktak fellépni a magyar nyelv birodalmában, hanem: *mutatkoznak, jelenkeznek*, (elég illedelmesen) *beköszönnek, ellepik a mezőket*.

— A járvány is *támad, mutatkozik, beköszön, pusztít*. Ha tehát beszélünk vagy írunk a járványok vagy kártékony állatok áldásos 'működéséről', ne *léptessük föl* őket, hanem viszonyítsuk az itt elősoroltam igékkel.

Megszívlel (a német *beherzigen* révén); pl.: Remélem, hogy *megszívleled* majd az intő szót. — Azt hiszem, hogy ezek: *figyelembe, fontolóra, gondolóra veszed, szívedbe vésed* (szívembe vészem, *incordio*. Pápai P.) — föltéve, hogy a megintett egyénen egyáltalában fog a szó — elegendők az intés sikerének biztosítására.

Szível ige van a magyarban. *Szívelli, diligit, vel dolet, graviter fert*, Vajda, *meg szívelli*, Faludi (Kreszn. szót.). Leginkább tagadólag használjuk: *nem szívélhetem* ezt az embert. — Ezt az igét, mint látjuk, *megszíveli* a nyelvünk; de már a *megszívlel* nem kell neki; époly kevéssé kell, mint a *nézel*, amelyre csak most akadtam rá. Én már a *nézel* alakot is megsokaltam; és ime a szótárakban nemcsak ezt találom származékaival együtt *nézelés, nézelő, el-, megnézel* stb.), hanem a *nézel* igét is (ein wahrhaftiges *Näseln*!). A NySz. amazzal bővebben foglalkozik (*nézel, nézél: contempro, inspecto, aspecto; nézélés, nézélés: contemplatio (betrachtung)*). Számos példát idéz: Mindeneket *nézel* vala és Decsi Sall. J. 60. — A dolgokat vizsgállya, *nézéli* (Com. Jan. 167). — *Nézel: accurate intueor, sorgfältig besichtigen*. — Megjegyzem még, hogy *nézlés, nézlet* (összevonva) nincs a szótárakban.

Amaz igéknek van e szerint törvényes multjuk. Mégis azt javaslom, hogy érjük be ezzel a pusztá multtal. A *nézlet* különben sem töltene be érezhető hézagot. *Világsemlélet* szabatosan megfelel a *Weltanschauung* fogalmának (I. Antib.).

Meglepetés és társai. Az *at et, tat tet*, külszenvedő értelembe használva, erősen uralog nem egy alakon. Nem támadom meg a jegyzőkönyvnek *elfogadtatik, tudomásul vétetett*-féle passívumát. Írtunk erről már eleget. A nem hivatalos nyelvről van itt szó. Ebben is gyakran pattog, még pedig szükség nélkül az *at, tat* stb.; pl. Nagyot bámult *meglepetésében*, e h. *meglepettségében*. Az utóbbi époly kifogástalan képzés, mint a már használatos *izgatottság, elfoglaltság, megterheltség*. Emezeket még nem igen régen az *elfoglaltatás, megterheltetés* előzte meg; de most már hátraszorítja az *elfoglaltság* stb.

E helyett: *rendeltetése* helyére juttatni, ezt mondom: *rendeltsége* h. j. — Ennek egészen más a *rendeltsége* (*Bestimmung*). *Hivatás* (*missio, Beruf*) helyett *hívottság*-ot kellene mondanunk; de már ezt alig merem remélni szemben az annyira megszokott és kellemesen hangzó *hivatás*-sal. Mindamellett is célszerűnek tartottam szóba hozni amiaz a helyes képzésű alakot is.

Elhagyatva, indíttatva (érzem magamat), *vezéreltetve*. Ezekkel minduntalan találkozunk; pedig jobb is, szebb is a rövidebb forma:

„elhagyva (kerülve leányaitól“ Vörösm.), *indítva, vezérelve*. Gyakori terjengés ez is: *elhagyottán* (a hexameter kedvéért); holott *elhagyottan, magára hagyottan* a helyes szó.

Megtiszteltetés, megválasztatás, kinevezetés helyett is bátran használhatjuk ezeket: nagy *megtisztelés* érte; *megválasztásom* kétséges; várja *kinevezését*. Gyakran az igekötő hozzájárulása is elegendő arra, hogy a cselekvő jelentés szenvedőre változzék; pl. (Ezt szemelted ki?) rossz a *választásod*; — ellenben: *megválasztásod* biztosítva van. Eljősz a *választásomra*? Itt is szenvedő a jelentés: de más az árnyékla. A *meglepés* használata is helytáll ott, ahol a meglependő egyénre áthatólag alkalmazzuk; pl. a betegnek ilyen módon való *meglepése* helytelen eljárás.

Nap nap után. Mindeddig így beszéltünk: *mindennap* pőről (*minden áldott nap*); vedd be háromszor *naponként* (így is: *napjában*); a baj *napról-napra* növekedik; — és be is értük e kifejezésekkel. Nemrég azonban a fönnt kitett új időjelelés mutatkozik itt-ott. Mikor csöppent ide, és aki gyártotta, „Vaj’ ki ő és merre van hazája?“ A szótárak nem iktatták a *nap* szóra vonatkozó cikkeikbe. Főlössleges nyelvgazdagításnak, következésképp kerülendőnek tartom; hacsak hiteles kútfőből ki nem mutatja valaki e kifejezés jogosultságát; amiben kételkedem.*

Ami, amely. Egy vezércikkben ezt olvastam: „... *bilincsek*ből, *mit* a hiúság stb. rájuk rak“; továbbá: „*reformnak*, *mi* a bajokat megszüntetni... *képes*“. Itt elég lesz csak annyit mondanom, hogy ezt: *bilincsek*ből nem követheti más, mint: *amelyeket*, és ennek a *reform* nem felelhet meg más, mint: *amely*. Az előbbi mondatban a cikkíró a visszamutató névmás minőségét is, számban egyezését is elhibázta. A *képes* szót élettelen tárgyakra nem vonatkoztatnám, hanem a helyett azt írnam: a bajok orvoslására *alkalmas* volna, v. a bajokat *orvosolhatná*, v. a bajok orvoslását *elősegíthetné*.

Rendőri hírek. Ez több napilap állandó rovatának a címe. A jelző itt hibás; mert nem egyes rendőrök viselt dolgairól van a szó, illetőleg: nem egyes *rendőrök* (*Polizeimann, Polizist*) tudatják a híreket, hanem a *rendőrség* mint testület, mint hatóság teszi ezt. A helyes cím e szerint: *Rendőrségi hírek*. A tárgyaló szó ekkor, igaz, hogy egy taggal hosszabb; de ez még tűrhető, úgy hiszem.

JOANNOVICS GYÖRGY.

* Aki ezt a kifejezést újabb irodalmunkban meghonosította, bizony nem csekélyebb író, mint Arany János. Ő írta 1877-ben a remek Tetemre hívásban: „Vérben, ahogy volt, *nap nap után* hever egyszerű ravatalán“. Alkalmasint a népnyelvből vette, a nép pedig ilyen szólásokból: *nap nap után elmúlik* stb. Vö. „Év év után gyorsan lejár“ (Ar: Keveháza).

A SZERK.

A MOHÁCSI NYELVJÁRÁS.

A Magyar Nyelvőr pályázatán második díjjal jutalmazott pályamunka.

A mohácsi nyelvjárás az alföldi nyelvjárás-területhez tartozik; jellemző sajátága, hogy az *ē* hangzó helyett *ō*-t mond a törzsszavakban, valamint a képzőkben és ragokban. Példák: 1. szótókben: *bōtū, Cōgléd, csōrōsznye, csōmōte, derōglye, Dōmōtōr, Dōbrōcōn, fōst, gōrōzd, gerebōny, kōcsōge, kōtrōc, rōcsōg, rōnd, szōkrēny, Tōmōsvár.* — 2. képzőkben: *kērelōm, segōdelōm, kēnyōs, pēzōs, tōrēkōny, szēpōbb, kēkōbb, ēpōbb, kemēnyōbb, szōgēnyōbb, kōvērōbb, vēnyōbb (= vēnebb), lisztōl, tisztōl, szemetōl, vermōl, rōndōl* (de: *fōdel, tōgyel, vōgyel, nevel, ūgyel* stb.); *nyōgdēcsōl, szōkdēcsōl; lēpdōs, nyel-dōs; csōrgedōz, sōrkedōz, zōngedōz; csipkōd, lēpkōd; nevetkērōz, sūtikērōz; vetemōdik, ēlemōdōtt; fehērōdik, ēlevenyōdik; ērōz, lisztōz; veszekōdik, ūgyeskōdik; vētkōzik, tōrvēnykōzik; izōg(-mozog), szēdōlōg; mōndōgēl, ērdōkōl; —* többes képző: *kēpōk, kēsōk; —* 3. ragokban: *kēpōt, szēkōt, illedelmōt; pēzōn, tējōn; kērthōz, ētelhōz; meszelōk, melegszōl, kērtōk, ēpītōttetōk; kērōm, kērōd, kērītōk, kērītōm, kērītōd, kērītōtōk.*

Az *ē* hangot ejtik a következő szavakban: *Bērētna, Bērta, Bērtalan, Dēák, dērēk, dēsza, ēb, ēggy, (fazēlka), gērēnda, gyērtya, hērnyō, hērvad, lē, lēány, lēkvár, lēnt, nē, sē, sēm (sēmme), szērda, tē, tēhāt, tēnnap (tēgnap), Tēra, Tērka (ārēnda, ārēdāl, tēa, fēr-tály), plētyka.*

I. Hangtani sajátágok.

Magánhangzók változásai.

1. Rövid helyett hosszú magánhangzó: *forró: fōró, orrom: ōrom, forrás: fōrás, vitat: vītāt, atyafi: atyafī, hurut: horūt.*

2. Hosszú helyett rövid: *bátya: batya, lángos: langos, szánkó: szankó.*

3. *a* vagy *o* helyett *i*: *sapka: sipka, szakaszt: szakiszt, golyva: gilva, polyva: pilva, abroncs: abrincs, lapos: lapis, káposzta: kapiszta, lapocka: lapicka, hosszú: hosszi, koldus: kódis, lyuk: lik, tyúk: tīk.*

4. Mélyhangzó magashangzóra változik: *dombos: dōmbōs, vasárnap: vēsárnap.*

5. *a* helyett *o* és *o* helyett *u*: *arra: ōra, amarra: amōra, magas: magos, aztán: osztán, varr: vōr, sarló: sōró, tarló: tōró, kamara: kamora és kamura; bokor: bukor, bokréta: bukréta, borít: burīt, borul: būrul, dohány: duhány, dorong: durung, golyó: gulyu, hogyan: hugyan, hol: hun, kukorica: kukurica, nyoszolya: nyuszolya, ostor: ustor, óta: ūta, sonka: sunka, sajtó: sutú (borsajtó), vánkös: vānkus, turó: tūrú, bojtár: bujtár, rózsa: rūsza. Viszont *o* h. *a*, *u* helyett *o* áll: *borbély: barbē, borona: baránnya, portéka: partéka; font: funt; Hunyadi: Honyadi, hurut: horūt, unoka: onoka.**

6. *e* helyett *é* vagy *i*: erre: *ére*, emerre: *émére*, betevő: *betéő*, cső: *cséve*, hüvelyk: *hívék*, keszeg: *keszeg*, menykő: *ménkü*, kel: *kél*, nyel: *nyél*, nyer: *nyér*, ver: *vér*, tej: *téj*, gerezd: *gerizd* és *girizd*, gerinc: *girinc*; egyenes: *igenyős*, veder: *vidör*, kegyelmed: *kigyelmed*, lepedő: *lepidő*, messze: *messzi*, össze: *összi*, pecsenye: *pecsinye*, sekély: *sikély*, setét: *sitét* (sütét, sötét), zsillér: *zsillér*, penész: *pinisz*, hely: *pike* és *pihi*, öt(et): *itet*, öket: *iket*.

7. *ö*, *ő* helyett *ü*, *ű*: bő: *bü*, bőr: *bűr*, cső: *csü* (és *cséve*), cővek: *cüvek*, Duna-Szekcső: *D.-Szekcsü*, fűtől: *fütyül*, gyepő: *gyöplü*, gyökér: *gyükér*, jön: *gyün*, kő: *kü*, lőnek: *lűnek*, lők: *lük*, ő: *ű*, sötét: *sütét* (és *sitét*), tőle: *tülle* (és *tüle*), töről: *türül*, tőve: *tüve*, tövis: *tüvisk*, dörgeti: *dürgeti*, korszó-csőcs: a korszó *csücs*.

8. Más magánhangzó-változások: enyém: *enyöm* (és *ényöm*), éhes: *ehös*, gégeje: *gegéje*, néném: *neném*, hirtelen: *hörtelen*, ing: *üng* és *ümög*, tüskés: *tüskes* és *tüskös*, hétfő: *hetfü* és *hetfe*, szérű: *szürű*, bélyeg: *billeg*, émiyeg: *imölög*, Irénke: *Irínke*, hiába: *hédába*, lép: *líp*, tép: *tép*, vén: *víny*, néz: *níz*, kőmíves: *küméhes*, ri: *ré*, villa: *välla*, villog: *völlog*, giliszta: *galisztya*.

Mássalhangzók változásai.

1. Ajakhangok változásai: mozog: *bozog*, József: *Józsep*; próbál: *tróbál*, paradicsom: *paradicsony*; *v* helyett *h*: *sihatar*, *küméhes*.

2. Foghangok változásai: hintál: *hincál*, kocog: *kotog*, bajszom: *bajcom*, szécska: *sëcka*, bodza: *borza*, dugó: *gyugó*, pióca: *pióka*; gerencsér: *gölöncsér*, liba: *riba*, hol: *hun*, hanem: *halem* (*halom* és *helöm*), szelel: *szenel*, dalol: *danol*, talál: *tandál*, saláta: *sajáta*, fon: *fony*, ken: *keny*, csalán: *csalány*, kalán: *kalány*, csinál: *csinyál*, vén: *vény* (és *víny*), eleven: *eleveny*, borona: *baránnya*, nő: *nyöl*, egyenes: *igenyős*, teknő: *teknyő*, rokon: *rokony*, vászon: *vászony*, haszon: *haszony*, Iván: *Ivány*, István: *Istvány*, Kálmán: *Kámány*.

3. Inyhangok változásai: borjú: *borgyú* és *bornyú*, sarjú: *sargyú* és *sarnyú*, varjú: *vargyú* és *varnyú*, gyász: *jász*, jön: *gyün*, hagyma: *hajma*, vőfély: *vőfény*; torony: *torom*.

4. Torokhangok változásai: bogrács: *bokrács*, huny: *kum* (bekumja a szömit); szum (a bújósdi játéknál): *én szumok*, a Józsi szum; de: jól bekumd ám a szömöd!).

Mássalhangzók kihagyása.

1. A szó elején: zászló: *ászló*, zacskó: *acskó*, záp: *áp*, a tojás *mögápu*, *ápfo*.

2. A szó belsejében: inkább: *ikább*, rothad: *rohad*, öregebbik: *őrebbik*, pénz: *péz*, szedhet: *szöhet*, kellene: *kőne* és *kéne*, forró: *fóró*, sarló: *sóró*, tarló: *tóró*, pulyka: *póka*, sajtó: *sutú*, fejkötő:

félkötő, tejfől: *téffő*, alkuszik: *ákszik*, helyre: *hére* (jó hére mönt), olyan: *oan*, halkal: *hakká*.

3. A szó végén: hamar: *hama*, majd: *maj*, már: *má*, lám: *lá*, mert: *mer*, mindjárt: *mingyá*, inkább: *ikább*, *iká*. A magánhangzó megnyújtásával vagy megváltoztatásával: pehely: *pihe* és *pihi*, bagoly: *bagó*, Gergely: *Gergő*, messzely: *messző*, tengely: *tengő*, zsindey: *sindő*, törköly: *törkő*, pisztoly: *pisztó*, zsámoly: *zsámó*.

Az *l* kihagyása. A szótag és szó végén álló *l* rendszeren kimarad, még pedig a következő módon:

1. Ha hosszú magánhangzó előzi meg, ez változatlan marad kapálni: *kapáni*, kaszáltunk: *kaszáltunk*, beszéltünk: *besszéltünk*, henyéltünk: *henyéltünk*, éltünk: *étünk*, jól van: *jó van*, szóltak: *szótak*, kimúltak: *kimútak*, megnyúlnak: *mőgnyúnak*, meghűltek: *mőghűtek*. Az *l* nem marad ki e ragos névszóalakokból: *vállba*, *tálba*, *szakálba*, *nyálba*, *bálba*, *ólba*, *halálba*, *kanálba*. Ha az *l* után *r* következik, az *l* áthasonul *r*-ré: *vállra*: *várra*, *tálra*: *tárra*, *szakálra*: *szakárra*, *halálra*: *halárra*.

2. A rövid magánhangzó megnyúlik az *l* kiesésekor: *alföld* *áföld*, *alkuszik*: *ákszik*, alhatik: *áhatik*, nappalra: *nappára*, sokallja: *sokálja*, éjjelre: *éjjére*, ételt: *étét*, tiltva van: *títva van*, molnár: *mónár*, voltunk: *vótunk*, toldás: *tódás*, patkolják: *patkóják*, öltés: *ötés*, zöld: *zöd*, tanulnak: *tanúnak*, megdrágult: *mőgdrágút*, megsárgultak: *mőgsárgútak*, ültünk: *ütünk*, elkerülte: *ékerülte*, épült: *épült*.

3. Az *l* hangot megelőző rövid magánhangzó zártabbá válik: *alma*: *óma*, *szalma*: *szóma*, nyalták, falták, mégis megcsalták egymást: *nyóták*, *fóták*, mégis *mőgcsóták* egymást, elment: *émönt*, kitelelt: *kitelét*, meszeltünk: *meszéltünk*, kitelétünk, emétünk, *évisétük*, közelre: *közére*, föl vállalta: *fővállóta* (és *fővőddúta*), hajoltak: *hajútak*, dolgozni: *dúgozni*, gondolta: *gondúta*, szagolta: *szagúta*, kérlelte: *kérülte*, bélelte: *béllöte*, fűtyölnek: *fűtyülnek*, lehelnek: *lehűnek*, megérlelte: *mőgérölte*. Az *l* nem marad ki e szavakból: *falba*, *lelke*, *telke*, *tollba*, *ölbe*, *tulkot*, *nyiltan*, *llka*.

Néha a szó végén levő *l* is elmarad, ha az utána való szó nem mássalhangzóval kezdődik is, vagy ha nincs is utána más szó: *pacal*: *pacó*, *kazal*: *kazó*, *gondol*: *gondú*, *nappal*: *nappá*, *éjjel*: *éjjé*, *távol*: *távú*, *pirul*: *pirú*, *legel*: *legé*.

Kivételes eltérést mutatnak ezek; kefélni: *kefelni*, *keféje mög*, *lékefétük*, mesélni: *meselni*, *meséje el* azt a szép mesét! *cserélni*: *cserelni*, *écsereitem* a lovamat.

Szótagok kihagyása.

Mángorol: *mángol*, vándorol: *vándol*, hová: *há*, aztán: *oszt*, hát hiszen: *hász*, tetejére: *tetire*, hadd lássam: *hadd lám* és *hallám*.

Hangátvetés.

Comb: *bonc*, elegyít: *egyelít* és *ögyelít*, kanál: *kalány*, teher: *teri* és *terü*, eredj: *ergye*, térdepel: *térbetyül* (térd = *térgy*, tehát *térgyepül* helyett: *térbetyül*); *kanális*: *kalánis*.

Hangok betoldása.

a) Magánhangzó betoldása: barack: *baracka*, akác: *agáca* és *agárci*, Csongrád: *Csongorád*, kenőcs: *kenyőcse*, min: *mijönn*.

b) Mássalhangzó betoldása: család: *csalárd*, furulya: *furuglya*, szőlő: *szőlke*, csók: *csolk*, penészes: *piniszölös*, egészen: *egészlen*, történik: *történlik*, pedig: *peding*, ragaszos: *ragasztos*, arasz: *arasz*, alku: *alkum*, piac: *piarc*, kerék sín: *kerék sing*, innen: *innend* és *innent*, onnét: *onnénd* és *onnént*, osztán: *osztánd*.

c) Mássalhangzó-kettőztetés: elülled, felülle, belülle, mellüllem, túllem, nállam, élled, szélled, szóllás, utánna, kocsonnya, esső, sáppad, kutat: *kuttat*, vitat: *víttat*.

Mássalhangzók hasonulása.

Nagy tél: *nattél*, nagy tál: *nattál*, nagy lábú: *nallábú*, hogyné *honné*, ügyse: *ussé*, séhogsé: *séhossé*.

II. Alaktani sajátosságok.

Képzők.

Igen gyakran használják a *-csa*, *-cse* és *-ka*, *-ke* kicsinyítő képzőket: *marokcsa*, *virágcsa*, *szőgcse*, *kendőcse*, *székcse*, *verébcsé*, *tálcsa* és *tácsa*, *nadrágcsa*, *gyerőkcse*, *vastagcsa*, *szépcse*, *mézcse*; — búza: *búzika*, szoknya: *szoknyika*, tarka ruha: *tarkika ruhika*, katoná: *katonika*, alma: *ómika*, szalma: *szómika*, kefe: *kefike*, körte: *körtike*, csihe: *csibike*, gyufa: *gyufika*, gyenge: *gyöngike*; *lábikája*, *kézikeje*; *kővike*, *tővike*, *lovika*, *borsika*, *házika*, *szömike*, fiú: *fika*, szita: *sztika*.

A *-ka*, *-ke* a kicsinyítés fokozására *-kika*, *-kike* kettőztetett alakot is felvehet: *aprókika*, *picikike*, *pohárkika*, *kosárkika*, *hordókika*, *borsókika* (babocska), *sókika*, *padkika*, *könyérkike*, *gulambkika*, *földkike*, *rétkike*, *fácskika* (fa).

Az ige-képzők közül használják az *-oszik*, *-őszik*, *-amosz-ik*, *-enősz-ik* képzőt: *bátoroszik*, *verekőszik*, *keverőszik*, *kővérőszik*, *leheverőszik*; *folyamoszik*, *vetemőszik*, *élemőszik*.

A *-va*, *-ve* határozói igenévképző *-val*, *-vel* vagy *-vá*, *-vé*-nek hangzik s a *o* gyakran illeszkedik:

Lé van *vágval*, mög van *ütvel*, lé van *írvál*, ki van *ódozval*, ki van *tével*, fő van *szántval*, be van *gyugval*, mög van *títval* (tiltva), *tátval*, *meszéval* (meszelve). Vagy:

Lé van *vággal*, mög van *üttel*, lé van *írral*, ki van *ódozzal*, fő van *szánttal*, be van *gyuggal*, lé van *törrel*.

Lé van *vággá*, mög van *ütté*, ki van *szöddé*, őszi van *horddá*, mög van *kötté*, be van *sózzá*.

Egyéb eltérések: koptat: *koptat*, szoptat: *szoptat*, alig-alig: *aligság-alig*; egyetlen egy: *égygyületlen égygy*; futkos: *futosgál*, rekedtes: *rekecső*.

Rágok.

A birtokos személyrag *é*-je ragok előtt *i*-nek hangzik: *kert-jiben, bőviben, szűkiben, melegiben, kedviben, pénzire.*

A birtokos személyrag a több. 3. személyben *-ik*-nek hangzik: *házik, főggyik, lovik, leányik, kalapjik, könyvik, búzadjik, tálik, kárik.*

A mélyhangú igék mellett a föltételes módbeli *-nék* rag illeszkedik: *adnák, hoznák, vónák, tunnák, birnák, várnák, szalannák.*

A tárgyas igeragozás 3. személyében a mélyhangú igék mellett a rag *-i*, a magashanguak mellett *-a*, *-e*, *-ja*, *-je*: *adi, hozi, bánti, óvasi, tri, tudí, láti, tagadi.*

Meszeli: *meszéje*, veszi: *vössze és vögye*, teszi: *tössze és tögye*, megeszi: *mögössze és mögögye*, *kisöpörje.*

A többes 2. és 3. személyben: meszelitek: *meszjétök*, veszitek: *vögyétök*, keveritek: *keverjétök*. (Józsi! hát igazán *mögmeszjétök* a házat?)

Meszelik: *meszjék*, kergetik: *kergetjék* és *kergessék*, ütik: *ütjék* és *üssék*, sütik: *süssék*. (Mögsüssék kêtök ma a récét?)

Tárgyas személyrag helyett alanyi személyrag: *elhozunk* a könyvet; *összivadgunk* a fát; *mögíthatunk* még *mögötétünk* a lovat *kidjünk* (kiássuk) a fát, *mögiszunk* a vizet.

Elhoztunk a könyvet; *mögájtunk* a vermet, *évdgtunk* a köteleket, *mögkapátunk* a szöllöt, *mögöttünk* az ebédöt.

Iktelen ige ragozása ikes igék módjára: *adjál* és *adjá*, *trjál* és *trjá*, végy: *vögyé*, tégy: *tögyé*, légy: *lögyé*, menj: *mönnyé*, hozzá, *várjá*, *kaparjá*, állj: *ájá*.

Ikes ige ragozása iktelen igék módjára: *iszok, ászok, őszök, fázok, haragszok, ugrok, ázok, játszok.*

Igyak, ögyek, aluggyak, haraguggyak, ugorjak.

Igyék: *igyon, ögyön, aluggyon, ugorjon, fázzon, másszon.*

Innák, önnék, alunnék, ugnárnék. (Ha én *mögönnék* egy tüköt, egészen jól laknék.)

Inna, önne, alunna, játszana, fázna. (Nem *inna* az úr egy kis mustot? vagy tán *önne* valamit?)

Az *-ít* képzős igék végső *t* hangzóját a fölszóltó módban így ragozzák: *tantíjja* mög a fiamat; *meríjjön* kē ēkkis vizet; *segtíjje* az Isten; *számíjja* ki kē a buza árát; *pusztíjja* kē szét azt a sátozt; *igazíjja* mög ezt az órát!

Ikesen mondják ezeket az igéket: *fagyik, fogyik, rogyik, vívik.* Az *engedni* igét a fölszóltó módban így mondják: *engess, engessön, engessünk, engessetök, engessenek.* El ne felejtse helyett: *é nē felejje, felejjétök, felejjék!*

Ragok kettőztetése.

Mája: *májája*, szarva: *szarvája*, apjaik: *apjaikak, anyjaikak, lovaiakak, házaikak, rétjeikak, földjeikak, fiaikak, könyveikak*; — meszet: *meszetöt*, öt: *itet* és *ület*, azt: *aztat* és *aztotat*, ezt: *eztet* és *eztötet*, kellett: *köllötött.*

A birtokos névmásokhoz oda teszük az *-é* képzőt:

Enyém: *enyömé, tiedé, mienké, üviké, tietőké*. Ez a könyv az *enyömé*, a kréta mög a *tiedé*; *mienké* vót ám az a ház, aki most a *tietőké*.

A ragok végéről az *-l* elmarad:

-nál, -nél h. *-ná, -né*: Az *ablakná* meleg van; a *fálná* állók.

-ból, -ből h. *-bú, -bű*: A *házbú* gyűvök; a *vidörbű* iszik.

-ról, -ről h. *-rú, -rű*: A *Dunárú* fúja szél; *szögrű-végrű* éveszött.

-tól, -től h. *-tú, -tű*: Émek a *háztú*; *sénkitű* sē félők.

-stul, -stül h. *-stú, -stű*: *Ruhástú* fekszik; *tüvestű* kiajtunk a fát.

-ul, -ül h. *-ú, -ű*: *Magyarú* mög *némötű* beszélők.

-val, -vel h. *-vá, -vé*: *fává* mög *szénné* tüzelünk.

A *-ban, -ben* helyett mindig *-ba, -be* hangzik, s a *-hoz, -höz* rag helyett *-hó, -hő* vagy *-hol, -höl*:

A *falhô* dütem; az *étêhő* kalány kell.

A *falhol* átam; nē mōnj a *vīzhöl*.

A *-szor, -szēr, -ször* ragok h. mindig *-szó, -sző*: *kéccő, háromszó, öccő, valahányszó, ezörsző*.

A *-vá, -vé* rag helyett gyakran *-val, -vel*-t ejtenek. *Arany-nyal* vát (arannyá vált), *kámforral* vát, *sēmmiwé* lött.

(Vége következik.)

KALMA ISTVÁN.

NYELVTANI MŰSZÓK.

(Vége.)

Idegen szó: Fremdwort (vö. *jövevényssó*).

idézet: Citat.

időjel: Anführungszeichen, guillemets.

idő: tempus, Zeit; *egyszerű idők*, einfache Zeiten; *összetett idők*, zusammengesetzte Zeiten, umschriebene Zeiten; l. *jelen, múlt, jövő, földő, mellékidő, cselekvés; idők viszonyulása*, l. *idővonsat*.

időhatározó: Zeitbestimmung, Bestimmung der Zeit.

időfolyás: Zeitabschnitt (*időszak, időtartás*).

időmérték: quantitas, Zeitdauer (*időtartam*).

időpont: Zeitpunkt, moment (de l'action).

idővonsat: lat. consecutio temporum, Abhängigkeit der Tempora (*idők viszonyulása*).

ige: verbum, verbum finitum, Zeit-

wort; *cselekvő i.*, v. activum thätiges Z.; *szenvedő i.*, v. passivum, leidendes Z. (*külszenvedő ige* †); *díszszenvedő i.*, lat. gör. v. deponens; *résben díszszenvedő i.*, semideponens; *visszaható i.*, v. reflexivum, rückbezügliches Z. (*bélszenvedő i.* †); *tárgyas i.*, v. transitivum (*dítható ige* †); *tárgyatlan i.*, v. intransitivum (*dínemható ige* †; *kősepige*? †; *benható ige*?); *műveltető i.*, v. causativum (*íéttető ige* *); *tehető i.*, v. potentiale (*ható i.*); *gyakorító i.*, v. frequentativum; *mozgató i.*, v. momentaneum; *kezdő i.*, v. inchoativum; *kapcsoló i.*, copula; *személytelen i.*, verbum impersonale, unpersönliches Zeitwort (*egyszemélyű i.*, *harmadik személyű i.*); *mondást jelentő i.*, v. dicendi, v. declarandi; *akarást jelentő i.*,

v. volendi; *érsést* jelentő i., v. sentiendi; *hiányos* i., v. defectivum; *rendhagyó* i., verbum anomalum, unregelmässiges Z.; *erős ragozású* i., starkes Z., ablautendes Z.; *gyöngye ragozású* i., schwaches Zeitwort; *magánhangsós tövű* i., lat. gör. verbum purum; *mássalhangsós tövű* i., lat. gör. verbum impurum; *folyékony-mássalhangsós tövű* i. verbum liquidum; *néma-mássalhangsós tövű* i., verbum mutum; *összevont* i. gör. verbum contractum; *ikes ige*, magy. Z. auf -ik; *iktelen ige*, Z. ohne -ik.

igéálltmány, l. álltmány.

igéidő, l. idő. *jelen*, mult, jövő.

igeképzés: Bildung der Zeitwörter;

igéből való i. B. der deverbale Z.; *névszóbból való* i. B. der denominalen Z.

igekötő: praefixum (verbale), (Verbal-)Präfix.

igemód, l. mód.

igenév: nomen verbale, Nominalform des Zeitwortes; *főnévi* i. Infinitivus, Infinitiv (*határozatlan mód* †, *igehatározatlan* †); *főnévi* i. viszonyssóval, praeositionaler Infinitiv; *melléknévi* i., participium, Particip, Mittelwort (*részesülő* †); *folgó* i., participium praesentis (*folyamatoss cselekvés* *igeneve*; *jelen részesülő* †); *befejezett* i. (*bevégezt cselekvés* *igeneve*), participium perfecti (*mult részesülő* †); *bedülő* i., participium futuri (*bedülő cselekvés* *igeneve*; *jövő részesülő* †); *határozó* i., gerundium (*állapotjegyző* v. *-jelső* †).

igenlés: Bejahung.

igeragozás: conjugatio; *körülírt* i., lat. conjugatio periphrastica.

ikérszó: Zwillingssort, Reimwort.

illeszkedés: Vokalharmonie; l. még umlaut.

indulatssó: interjectio, Empfindungswort.

inyhang: palatalis, Gaumenlaut, son mouillé (*jés hang*).

irásjel: Interpunctionszeichen.

Járulék v: gör. v ἐπακροστικόν, bewegliches v (*mozgóv, függelékesv*).

járulékhang: parasitischer Laut (*közbesevűrás*).

járulékhangsó: l. segédhangsó.

jel, l. idézőjel, összefoglaló jel, választó jel, ködőjel, zárójel.

jelen: praesens, Gegenwart (*jelen idő*); *folgó* (*folyamatoss jelen*, praesens imperfectum, unvollendete Handlung in der G. (*jelenben folyó cselekvés*; *végzetlen j.?*); *befejezett* (*végzett*) *jelen*, praesens perfectum, perfectum, vollendete H. in der G. (*jelenben befejezett cselekvés*; *mult* † *általános* v. *értéssző mult*); *bedülő j.*: pr. inchoativum, eintretende H. in der G; *elbeszélő j.*, pr. historicum, historisches Praesens (*történeti jelen*).

jelentés: significatio, Bedeutung.

jelentéstan: Semasiologie.

jelentéstani: semasiologisch.

jelzett szó: Hauptwort mit einem Attribut.

jelső: attributum, Attribut; *melléknévi j.*, attributum qualitatis. attributives Adjektiv (*tulajdon-sági.*); *birtokos j.*, attributum possessivum besitzanzeigendes Attribut (*főnévi j.?*); *értelmeső jelső*, appositio, Apposition (*értelmeső; értelmessvény**); *viszonzszós j.*, praepositionales Attribut (*elösszó* v. *névtűs j.*; *jelsőal használt határozó*); *meghatározó jelső* attributum praedicativum (*álltmányi j.*); *dissző* (*ékesítő*) j., stil., epitheton ornans.

jövevénysszó: Lehnwort (*meghonosult idegen szó*; *kölcsönsszó* † *vendégsszó* †).

jövő: futurum, Zukunft (*jövő idő*); *folgó* (*folgyamatos*) *j.*, f. imperfectum, unvollendete Handlung in der Z. (*jövőben folgó cselekvés*; *végzetlen j.?*); *befejezett* (*végzett*) *j.*, f. perfectum, f. exactum, vollendete H. in der Z. (*jövőben befejezett cselekvés*; *jövömult* †, *multijövő* †); *beálló* *j.*, f. inchoativum, eintretende H. in der Z. (*jövőben beálló cselekvés*).

Képez: derivat, format; ableiten, bilden; pl. igékből *képzett* szók, deverbalia; névszókbl. képezett igék, verba denominalia.

képzés: derivatio, formatio; Ableitung, Bildung; *új k.*, l. *új szó*; *többszám k.-e*, Bildung der Mehrzahl, Pluralbildung; *az idő k.-e*, B der Zeiten.

képzet: phil. Vorstellung.

képső: suffixum derivativum, Ableitungssuffix (Ableitungssilbe, Ableitungslaut); *fosztó k.*, suffixum caritivum.

kérdés: interrogatio; Frage; *egyes k.*, interrogatio directa; direkte Frage (*kérdő főmondat*); *függő k.*, interrogatio indirecta, indirekte Frage (*kérdő mellékmondat*); *eldőntendő k.*, Entscheidungsfrage (*névmástalan k.*, amelyre t. i. igen vagy nem a felelet); *kiegészítendő k.*, Ergänzungsfrage (*névmás k.*), amelyben t. i. kérdő névmás van, pl. ki volt itt? hol voltál? hogy vagy?); *seónoki k.*, stil., rhetorische Frage.

kérdő: interrogativus, fragend.

kérdőjel: Fragezeichen.

keresztnev: Vorname.

kétjegyű betű: Doppelbuchstabe; *kétjegyű magánhangs*, fr. monophthongue (ai, ou stb.).

kéttagú: zweisilbig.

kettőspont: colon, Doppelpunkt.

kettőzés: reduplicatio, Verdoppelung (*kettőztetés*).

kezdőbetű: litera initialis, Anfangsbuchstabe.

kicsinyítő: deminutivum; *k. szó*, nomen d., Verkleinerungswort; *k. képső*, suffixum d., Verkleinerungssuffix.

kiegészítő: l. tárgy; állítmány *kiegészítői*, Ergänzungen des Prädikats.

kiejtés: pronuntiatio, Aussprache.

kiesés: Ausfall, Wegfall, Schwund (*elmaradás*, *elvessés*); *magánhangs* *k.-e*, syncope (*hangs* *vessés*).

kifejtés: Ausdruck.

kihagyás: ellipsis, Ellipse.

kihagyásos: elliptisch.

kikésés: Alinea.

kivétel: exceptio, Ausnahme.

kizárás: exclusio, Ausschluss.

konkrét: phil. concretum, konkret (*magánvaló**, *összevont**).

koronis: κορωνίς, Koronis (*gamó?* *horgacs?*).

körmondat: periodus, Periode;

k. tagjai, Glieder der P; *k. fordulója*, Wendung der P.

körülírás: paraphrasis, Umschreibung.

körülírni: umschreiben.

körülírt: umschrieben, periphrastisch.

körülményhatározó: Umstandsbestimmung.

kötőhangs: Bindevokal.

kötőjel: Bindestrich, trait d'union.

kötőmód [a magyarban nines]: conjunctivus (*kapcsoló m.* †; *foglaló m.* †; *kötőmód*)

kötőszó: conjunctio, Bindewort (*kötőszó* †); *mellérendelő k.*, beiordnende (coordinierende) Conjunction; *alárendelő k.*, unterordnende (subordinierende) C.; *egymásra vonatkozó kötőszók*, correlativa Conjunctionem; *k.*

- nélkül való kapcsolat*, asyndeton, asyndetische Verbindung.
- következtetés*: conclusio, Folgerung.
- közbesséd*: lingua vulgaris; Umgangssprache.
- közbessúrás*: incisum, Einschaltung. Zwischensatz (*közbessúrt kifejezés*, *k. mondat*, *közbetett m.*, *közbetetés*).
- középfok*: gradus comparativus, Comparativ.
- középsárságú*: halbgeschlossen.
- kösnév*: nomen appellativum, Gattungsnamen (*közös-név**).
- kösnyelv*: lingua communis (κοινή), Gemeinsprache.
- különféle-ragozásúak*: heteroclitia (*más-más alakúak*).
- Lehetőség*: möglichkeit, possibilité.
- Magánhangzó*: vocalis, Vokal, Selbstlaut (*hangzó*; *önhangzó!*); *rövid m.*, kurzer Vokal; *hosszú m.*, langer Vokal; *egyszerű m.*, einfacher Vokal; *kettős m.*, diphthongus, Doppellaut (*ikerhangzó †*); *orrhangú m.*, voyelle nasale; *m. elveszése*, Vocalschwund (Apokope, Synkope); *l. még hang*, *hangzó*.
- magánhangzó-gyöngyülés*: Vokalschwächung.
- magánhangzó-illeszkedés*: Vokalharmonie (*illeszkedés*; *hangvonzat †*).
- magánhangzó-nyújtás*: Vokaldehnung.
- magánhangzó-rövidítés*: Vokalkürzung.
- magánhangzós szótők*, *magánhangzós-tövék*: vokalische Stämme.
- magánvaló*, *l. konkrét*.
- másodéles*: παροξτόνων.
- másodhajtott*: προπερισπόμενον.
- mássalhangzó*: consonans, Konsonant, Mitlaut; *rövid m.*, kurzer K.; *hosszú m.*, langer K.; *kettőstegett m.*, verdoppelter K.; *egyszerű m.*, einfacher K.; *kettős m.*, zusammengesetzter K., Konsonantendiphthong; *egyjegyű m.* (pl. *k, t, s*); *kétjegyű m.* (pl. *gy, ny, sz, sch*); *kemény m.*, tenuis, harter K.; *lágú m.*, media, weicher K.; *folyékony m.*, Liquida; *orrhangú m.*, Nasalkonsonant.
- mássalhangzós szótők* (*mássalhangzós-tövék*): konsonantische Stämme.
- medium*: *alanyi m.*, medium subjectivum v. dynamicum, das subjective oder innerliche Medium; *tárgyi m.*, medium directum v. objectivum, direktes M.; *dativusi m.*, m. indirectum, das indirekte oder dativische M.; (*tulajdonítói*, *közvetett*, *vég-határozói m.*); *miveltető m.*, causativum.
- megengedés*: concessio, Einräumung.
- megszólitás*: stil., Anrede.
- megszorítás*: restrictio, Einschränkung.
- mellékidők*: lat. gör. relative Zeiten (történeti idők?).
- mellékmondat*: Nebensatz (*függő mondat*, *alarendelt mondat*); *kérdő m.*, interrogatio obliqua, indirekte Frage, indirekter Fragesatz (*függő kérdés*; *nem egyenes kérdés*); *alanyi m.*, *alanyi mondat*, Subjektsatz; *tárgyi m.*, *tárgyi mondat*, Objektsatz (*kiegészítői m.?*); *helyhatározó m.*, ortbestimmender Nebensatz; *időhatározó m.*, zeitbestimmender N.; *okhatározó m.*, causaler Nebensatz, Causalsatz; *célhatározó m.*, Zielsatz; *megengedő m.*, concessiver N. stb.; *főnévi m.*, Substantivsatz; *melléknévi m.*, Adjektivsatz; *határozói m.*, Adverbialsatz.
- melléknév*: adjectivum, Eigenschaftswort (*tulajdonságnév*);

fosztó m., adjectivum caritivum;
jelzői m., attributives Adjectiv;
állítmányi m., prädicatives Ad-
 jectiv; *igei melléknév*, adjec-
 tivum verbale (*igemelléknév*).
melléknévi: adjectivisch
melléknévképzés: Adjectivbildung,
 Bildung der Beiwörter.
mellékrész (a mondatban): Ne-
 benglied.
mellérendelés: coordinatio.
mennyiségjelző: attributum quan-
 titatis (*számjelző*).
mértékhatórózó: Massbestimmung
 (pl. egy öllel hosszabb).
metaplasmus: Metaplasmus.
mód, *állítás módja*, *igemód*: mo-
 dus, Aussageweise; *jelentő mód*,
 indicativus; *anzeigende Art*;
föltételes mód: conditionalis
 (*föltétes m.*); *fölszólító mód*:
 imperativus, befehlende Art
 (*parancsoló mód*); *őhajító mód*:
 optativus, Wunschform; *kötő*
mód: conjunctivas, verbindende
 Art, subjonctif; l. modus.
módhatórózó: Modalbestimmung,
 Bestimmung der Art u. Weise.
modus: realis, irrealis; conjuncti-
 vus potentialis, conditionalis, obli-
 quus, adhortativus, concessivus,
 optativus, causalis, finalis, conse-
 cutivus stb. (megmaradnak latinul).
mondat: I. Satz; *pusztá m.*: nack-
 ter S. (*tőmondat*; *csupasz m.*?
tiszta m.?); *bővített m.*: er-
 weiterter S.; *kihagyásos m.*:
 elliptischer S. (*hiányos m.*);
értesítő m.: Mittheilung; *jelentő*
m.: Anzeige; *fölszólító m.*: Auf-
 forderung, Befehlssatz (*paran-
 csoló m.*); *fölkialtó m.*: Aus-
 rufesatz; *őhajító m.*, *kivánó m.*:
 Wunschsatz; *kérdő m.*: Frage-
 satz; *állító m.*: Behauptungs-
 satz, positiver S.; *tagadó m.*:
 Verneinungssatz, negativer S.;
tiltó m.: Verbotsatz.

II. *egyszerű m.*: einfacher S.;
összetett m.: zusammengesetzter
 S.; *többszörösen összetett m.*:
 mehrfach zusammengesetzter S.;
halmozó m.: zusammengezo-
 gener S. (*összevont m.*); *főmon-
 dat*: Hauptsatz; *mellékmondat*,
Nebensatz; *alárendelt m.*: un-
 tergeordneter, subordinierter S.,
 (*függő m.*); *mellérendelt m.*:
 beigeordneter, coordinierter S.
 (*egymásmellé sorozott m.**; *öss-
 szesorozott m.**; *függellen m.*);
főmondatok kapcsolata: Satz-
 verbindung; *fő- és mellékmon-
 datok kapcsolata*: Satzgefüge;
közbeszúrt (közbevetett) m.: Zwi-
 schensatz, eingeschalteter S.;
idéző (bejelentő) m.: Ankündi-
 gungssatz; *idézeti m.*: Anfüh-
 rungssatz.

III. *kapcsolt mondatok*: copula-
 tive Satzverbindung; *választó-
 mondatok*: disjunctive Satzv.;
ellentétes mondatok: adversa-
 tive Satzv.; *megengedő mondat*:
 concessiver Satz; *magyarázó*
mondat: erklärender S. (*meg-
 okoló m.*; *okadatoló m.*); *kö-
 vetkeztető m.*: Consecutivsatz; —
alanyi m.: Subjektsatz; *tárgyi*
m.: Objektsatz; *főnévi m.*: Sub-
 stantivsatz; — *határozó m.*:
 Adverbialsatz; *helyhatározó m.*:
 Localsatz, Ortsatz; *időhatározó*
m.: Temporalsatz, Zeitsatz; *kö-
 rülményhatározó m.*: Umstands-
 satz; *állapothatározó m.*: Ad-
 verbialsatz des Zustandes, Zu-
 standssatz; *eredethatározó m.*:
 Adv. des Ursprungs; *véghatá-
 rozó m.*: Adv. des Ziels; *mód-
 határozó m.*: Adv. der Weise;
Modalsatz; *okhatározó m.*: Adv.
 des Grundes, causal Adver-
 bials.; *célhatározó m.*: Adv.
 des Zweckes (der Absicht). Fi-
 nalsatz; *föltételező m.*: Adv.

- der Bedingung, Conditionalsatz; *megengedő mellékmondat*: Adv. der Einräumung, Koncessivsatz; *következményes m.*: Konsecutivsatz, Folgesatz; *hasonlító v. összehasonlító m.*: Vergleichungssatz, Komparativsatz; *jelző m.*: Attributsatz; *relatív m.*: Relativsatz; *melléknévi m.*: Adjektivsatz; *kötőszós mellék.*: Konjunctionalsatz.
- mondatelemzés*: Satzanalyse.
- mondatkép*: Satzbild.
- mondatrend*: Satzfolge; *fordított m.*, Satzinverson.
- mondatrész*: Satztheil, Satzglied (*mondattag*); *egyenemű (egyfajta) m.-ek*: gleichartige Satzglieder; *közös m.*: gemeinschaftliches S.
- mondattan*: Satzlehre, Syntax.
- mondattani*: syntactisch.
- mondomány*: l. állítmány.
- mult*: praeteritum, Vergangenheit; *folyó (folyamatos) m.*: pr. imperfectum, Imperfect (*folyó cselekvés a m.-ban*; *félmult* †); *befejezett (végzett) m.*: pr. perfectum, Plusquamperfect (*befejezett csel a m.-ban*; *régmult* †); *beálló m.*: pr. instans (*beálló csel. a m.-ban*); *elbeszélő m.*: pr. historicum, Aorist (*történeti m.*; *fél.* †, *aligm.* †).
- Nem*: genus, Geschlecht; *ingadozó nem*: schwankendes Geschlecht (pl. der, das Scepter); l. *hímnem*, *nőnem*, *semleges*.
- néma*: muet, muette.
- német*: deutsch; *főln.*: hochdeutsch; *ófél.*: althochdeutsch; *középfőln.*: mittelhochdeutsch; *újfél.*: neuhochdeutsch; *al-n.*: niederdeutsch.
- nemváltoztatók*: heterogenea (*különböző neműek? más-más neműek?*)
- népnev*: Volksname, Völkernamen.
- név*: nomen, Namen; *egyedi név*: nomen individuale (*egyéni név*); l. *gyűjtő-n.*, *tulajdon-n.* stb.
- névelő (határozott és határozatlan n.)*: articulus, Artikel, Geschlechtswort; *részelő n.*: article partitif.
- néomás*: pronomen, Fürwort; *személyn.*: pr. personale, persönliches F. (*személyes n.*); *birtoikos n.*: pr. possessivum; *besitzanzeigendes F.*, Possessiv; *visszaható n.*: pr. reflexivum; *Reflexivpronomen*, *zurückbezügliches F.*; *mutató n.*: pr. demonstrativum; *Demonstrativpronomen*, *Demonstrativ*, *hinweisendes F.*; *kérdő n.*: pr. interrogativum; *Interrogativpronomen*, *fragendes F.*; *határozatlan n.*: pr. indefinitum, unbestimmtes F.; *vonatkozó n.*: pr. relativum, Relativpronomen, *Relativum*, *bezügliches F.* (*visszamatató n.* †, *visszahozó n.* †); *főnévi n.*: pr. substantivum; *melléknévi n.*: pr. adjectivum; *határozó n.*: pr. adverbiale.
- névragozás*: declinatio (*ejtegetés* †).
- névszó*: nomen, Nennwort; *állítmányi n.*, l. *állítmányi alanyeset*; i. *név*.
- névszóképzés*: Bildung der Nennwörter.
- névutó*: postpositio.
- nominativus*, l. *alanyeset*; *nominativus cum infinitivo*.
- nőnem*: (genus) femininum, weibliches Geschlecht.
- nőnemű*: femininum, weiblich.
- nyelv*: lingua, Sprache; *irodalmi nyelv*: Schriftsprache.
- nyelvhang*: lingualis, Zungenlaut.
- nyelvjárás*: dialectus, Mundart, (*tájszólás*).
- nyelvszokás*: usus (loquendi), Sprachgebrauch.

nyelvtan : grammatica, Grammatik, Sprachlehre.

nyelvtani : grammaticus, grammatisch.

nyílt : apertus, offen, ouvert.

nyújtás v. nyúlás : Dehnung; **szerves nyújtás** : organische Dehnung; **pótló ny.** : Ersatzdehnung.

Ok : causa, Grund; **indító ok** : motivum, Beweggrund.

okhatározó : adverbiale causae, Causalbestimmung, Bestimmung des Grundes.

orrhang : nasalis, Nasenlaut; **l. hang**.

országnev : Ländernamen.

összeejtés : synizesis, Verschleifung (összeolvastás).

összefoglaló-jel : accolade (— —).

összetétel : compositio, compositum, Zusammensetzung, zusammengesetztes Wort; **mellérendelő ő.** ; beiorndnende (coordinierende) Z.: **alárendelő ő.** : unterordnende Z.: **valódi (tulajdonképi) ő.** : eigentliche Z.; **nem valódi ő.** : uneigentliche Z.; **többszörös ő.** : decompositum.

összetett : compositus, zusammengesetzt.

összevonás : contractio, Zusammenziehung.

összevont, l. konkrét.

Participium attributivum, midőn a participium jelző; **participium praedicativum**, midőn határozó (-va, -ván); **part. coniunctum**, midőn mellékmondatlaltal fölbontható.

pont : punctum, Punkt; **elkülönítő pontok** : diaeresis, tréma (választó pontok).

pontosvessző : semicolon, Strichpunkt.

rag : suffixum, Endung, Flexionsendung, Biegungssilbe; **esetpótló ragok** : casusartige Endungen; (**esetféle ragok, esetragféle végződészek, esetnemű végződészek?**);

helyhatározó ragok v. helyragok : Localsuffixe (marasztaló, beható, kiható, veszteglő, határvessző stb. rag +); **időhatározó rag v. időrag** : Temporalsuffix (kor-rag); **módhatározó ragok** : Modalsuffixe; **okhatározó rag** : Causalsuffix (okadó rag +); **részes-határozó ragja** : Dativsuffix (tulajdonító rag +); **társhatározó ragok** : Comitativsuffixe (segítő, társttó, tömegeztő r. +); **vég-határozó rag** (-vá, -vé) : translativus ragja (átváltoztató r. +, fordító r. ?); **vő. még személyrag.**

ragoz : abwandeln, abändern, affigieren, agglutinieren; **főnevet ragozni** : declinieren (ejtegetni); **igét ragozni** : conjugieren (hajlítani, hajtogatni).

ragozás : flexio ; Suffigierung, Abwandlung, Flexion; **alanyi (ige) r.** : subjektive (objektlose) Konjugation (**tárgyatlan r.** ; **határozatlan r. ?**); **tárgyas (ige)r.** : objektive Konjugation (**határozott r. ?**); **erős r.** : starke Konjugation, starke Declination; **gyöngye r.** : schwache K., schwache D.; **vegyes r.** : gemischte Declination.

ragozástan : Flexionslehre.

ragozatlan : unflectiert, undeclinert.

ragozhatatlan : indeclinabile, unflectierbar.

ragtalan : suffixos.

rekeszjel v. rekesz : parenthesis, Klammer (zárójel; zárjel!).

rendes : regularis, regelmässig.

rendhagyó : irregularis, unregelmässig.

rendszámnev : l. sorszámmnev.

részes határozó : l. határozó.

részesülő, l. igenév.

rokonértelmű szók : synonyma, sinnverwandte Wörter.

rokon-hangzású, i. **egyenlő-hangzású**.

rokonjelentésű : synonym.

rövidítés : abbreviatio, Abkürzung.

rövidség : brevitás, Kürze.

rövidülés : Verkürzung, Kürzung.

Segédhangzó (pl. *ál*m : *á*lom ;

*hát*alm : *hát*alom) : Hilfsvokal

(*járulék*-hangzó ; — NB. nem

= *kötő*hangzó).

segédige : verbum auxiliare, Hilfs-

zeitwort, Hilfsverb.

semleges (-nemű) : neutrum, generis

neutrius, sächlich.

szóló, i. **szó**.

sorszámnev : numerale ordinale,

Ordnungszahl (*rend*sorszámnev †).

sólyhang : oralis, Mundlaut.

szám : Numerus, Zahl ; *egyes szám* :

singularis, Einzahl ; *többes szám* :

pluralis, Mehrzahl ; *kettős szám* :

dualis, Dual ; *csak egyes számban*

használatos főnevek, ném. : singularia tantum (pl. Gehorsam) ;

csak többesben használatos főnevek :

pluralia tantum (pl. Eltern).

számhatározó : Zahlbestimmung.

számnév : numerale, Zahlwort ; *határozott sz.* :

n. definitum, be-

stimmtes Z. ; *határozatlan sz.* :

n. indefinitum, unbestimmtes Z. ;

szorzó sz. : n. multiplicativum ;

Vervielfältigungszahl (pl. *kétsze-*

res, *kétrétű*) ; *tört-sz.* : fractio,

Bruchzahl ; i. még *sor-sz.*, *tő-sz.*

számnévképzés : derivatio numera-

lium, Zahlwortbildung.

számsor : Zahlenreihe.

származék (sz. szó. sz. ige, sz.

*nő*szó, származott szó stb.) i.

képzett szó.

személy : persona, Person ; *első*

(*második*, *harmadik*) sz. : p.

prima (secunda, tertia), erste

(zweite, dritte) P. ; *a beszélő sz.* :

die sprechende P. ; *a megszólított sz.* :

die angesprochene P. ;

a szóban levő v. forgó sz. : die besprochene P.

személy-alak : Personalform.

személynev : nomen personae, Personennamen.

személynévmás : pronomen personale, persönliches Fürwort (*személyes névmás* †).

személyrag : suffixum personale, Personalsuffix, Personalendung ;

alanyi sz. : subjektives Ps. ; *tárgyas (tárgyi) sz.* : objektives Ps. ; *birtokos sz.* : Possessivsuffix (*személyi birtokragok* *).

szenvédő : passivum, passiv.

széphangzás : euphonia, Wohl-

laut.

szekeszteni : construieren.

sziszegő : sibilans (i. *hangok*).

szó : vocabulum, vox, Wort (plur.

szók, *szavak*, egyaránt helyes) ;

új szó : Neubildung ; *származott*

szó, i. *származék* ; *összetett szó* :

vox composita, compositum, zu-

sammengesetztes W. ; *képzett*

szó : derivatum, abgeleitetes W.,

Ableitung (*származék*, sz. *szó*) ;

hangsúlytalan szók : atona, vo-

ces procliticae ; *szóló szók* :

voces encliticae.

szóalak : Wortform.

szóalkotás : Wortschöpfung.

szócsalád : Wortfamilie.

szócseke : particula, Partikel ; *kérdő*

sz. : p. interrogativa ; *tagadó sz.* :

p. negativa ; *határozó sz.*, i.

határozó-szó.

szógyökér, i. *gyökér*.

szóképzés : Wortbildung ; *belső sz.* :

innere Wortbildung.

szóképző, i. *képző*.

szókészlet : Wortvorrath, Wortbe-

stand.

szókincs : Wortschatz.

szókezdő : Anlaut ; **szókezdő** : an-

lautend.

szóközép : Inlaut, Wortinneres.

szóközépi : inlautend.

szórend : Wortfolge; **egyenes sz.** : gerade W.; **fordított sz.** : invertierte, versetzte W. (*a rendestől eltérő sz.*).

szótag : syllaba, Silbe; **szótagok elválasztása** : Trennung der Silben.

szótan : Wortlehre, étude des mots (lexilogie); **szótani**, in die W. gehörig.

szótd : Wortstamm, Stamm (*tő, szó - töve*); **1. tő**.

szóvég : Auslaut, Wortende.

szóvégi : auslautend.

szupinum : supinum.

szükségesség : necessitas, Nothwendigkeiten.

Tagadás : negatio, Negation, Verneinung.

tagadó : negativus, negativ, verneinend.

tárgy : objectum, Objekt. Accusativ-Objekt; (*mondattárgy; szenvedő tárgy? közelebbi tárgy? kiegészítő?*); **külső t.** : ausseres O.; **belső t.** : inneres O.; **kettős t.** : doppeltes O.; **állítmányi t.** : objectum praedicativum, *magyarázó tárgy*); **távolabbi t.**, **részes t.**, **1. részes határozó**.

tárgyas, tárgyi : objektiv.

tárgyeset : accusativus, Accusativ; **a személy tárgyesete** : A. der Person; **t. főnévi igenéssel** : accusativus cum infinitivo; **időhatározó t.** : accusativus temporis.

tárgyrag : Accusativsuffix.

társhatározó : comitativus, sociativus.

tekintethatározó : respectivus.

tompahangú : tompa, gravis, βαρυνον.

torokhang : gutturalis, Guttural (laut).

tő, szótd (szó töve) : Stamm, Wortstamm; **változatlan tő** : unver-

änderlicher St.; **változó tő** : veränderlicher St.; **teljes tő** : voller St.; **csonka tő** : verkürzter St.; **hangnyújtó tő** (pl. *csere* : *csere-l*; *kapa* : *kapá-t*); St. mit Vokaldehnung; **hangrövidítő tő** (pl. *madár* : *madarat*; *szekér* : *szekerek*); St. mit Vokalkürzung; **hangvesztő tő** (pl. *álom* : *álmot*; *forog* : *forogok*); St. mit Vokalverlust; **hangváltoztató tő** (pl. *erdő* : *erde-i*; *ajtó* : *ajta-ja*); **erős tő** : starker St.; **gyenge tő** : schwacher St.

többsz, **1. szám**.

többsztagú : mehrsilbig.

tőhangzó, **1. tövégi hangzó**.

tőszámnév : numerale cardinale, Grundzahlwort.

tőszótag : Stammsilbe.

tőváltoztatók : metaplasta.

tulajdonnév : nomen proprium, Eigennome; **földrajzi t.** : geographischer E.; **vö. még** : **személynév**, **keresztnév**, **népnev**, **helynév** stb.

tulajdonság-jelző, **1. jelző**.

Umlaut : Umlaut (*hátraható ileszkedés*).

utóidejűség : Nachzeitigkeit, posteriorité.

utómondat : Nachsatz.

utószak (körmondatban) : Nachsatz.

utótag (összetételben) : hinteres Glied (einer Zusammensetzung).

Választójel : Trennungszeichen.

valóság : realitas, Wirklichkeit.

valószínűség : Wahrscheinlichkeit.

végleges : δέδοται.

végelhajtott : περιπλοκων.

végelhatározó : Bestimmung des Ziels.

vessző : comma, Komma, Beistrich (*vonás**).

végződni : auslauten.

vezetéknév : Zuname, Familienname (*családnev*).

viszony : relatio, Verhältnis.

viszonyítás : relatio, Beziehung.

Négyezni: négyszeresét venni.
négyszög: négyszög.
Pais: rombusz, dülény. (*Nyúlt*-,
 romboid, dülényded.)
párkány: kerület.
piciny: perc. (*Első*-, első-; *másod*-,
 másod-; *harmad*-, harmad-.)
Sokszoroztassék: szorozzuk.
szegő: körszelő (secans).
szelet: metszet.
szeres: arányos. (*Fősz*er, arány;
*fősz*eres, arányos; *szert áll*-
nak, aránylanak; *szeresen kur*-
túlnak, arányosan kisebbed-
 nek; *viszált szerben*, fordított
 arányban; *fő-középszerű*, mér-
 tani középárányos.)

szöglető: a szög csúcsa.
szög szárai: a szög szárai.
Talp: alap. (*Fél*-, az alap fele.)
távogat: távolság.
temérdek: test. (*A henger temér*-
deke: a henger köbtartalma.)
tér: tér.
tomp szög: tompa szög.
több lap: szögletes test. (*Ren*-
des-, szabályos test.)
többszög: sokszög.
Udvar: terület.
Váltószög: váltó szög.
vég nélkül terjed: végtelenül ter-
 jed.
vétel: feltétel.
vittatás: bizonyítás.

A könyv végén Molnár János tíz versszakból álló költemé-
 nye dicsőíti Dugonicsot. A kilencedik versszakban elmondja, hogy
 mi volt szükséges e könyv megírásához:

„Uj Fáradság, Nyelv-ujjítás
 Kellett, és nagy Elme“.

SZABÓ BÉLA.

Pethe Ferenc műszavai. Pethe F. Mathesis-ából (Bécs,
 1812) a műszók nagy részét közölte Simonyi Zs. Nyr. 3:409.
 Minthogy azonban az összeállítás nem teljes, pótlásul közöljük
 még a következőket:

egyenyszárú: rectilineus.
egy-, két-, háromtagú: monom,
 binom, trinom.
határozatlan: indeterminatus.
határozott, meghatározott: deter-
 minatus.

húr: chorda.
meg: plus.
számvetési: arithmetictus.
szár: crus:

KIMNACH ÖDÖN.

Képezde. A M. Paed. Szemle (2:99. l. jegyzetben) a tanító-
 képzőkről szólva e szóról a következőket közli. „Ekkor (ez inté-
 zetek keletkezéséről volt szó) még praeparandiák. A képezde szót az
 ezekre kilátásba vett tanárok hozták létre, Soltész Dániel sze-
 gedi pályatárs indítványára 1846-ban a pesti dunapartnál induló
 félben levő bécsi hajón, melyen tapasztalásszerzés végett állami
 költségen Bajorországba voltak indulandók. Azóta országos hasz-
 nálatú a szó“. Nyugodjék békében!

RECHNITZ IGNÁC.

KEMÉNY ZSIGMOND SZÓKINCSEBŐL.

„Gyulai Pál“. 5 kötet. Pest, 1847. Hartleben.

s u h a m. Falében vijjongás és suham, agyában őrlt káprázatok, szívóben jég félelem. (Egy ifjú állapota, ki rémitőn magas kösziklára mászott, s az anyakeselyt látja közeledni.) 2:135.

s u h a m l i k: suhan. Mogyorófák és hárs ernyőiből a közelgő lódobogásra vadgalambok szárnya csattogott, a bábaszarka suhamlék tovább, a banka tévedett ki stb. 3:143. A villám kékvörös lángja a meny [így] egyik szögétől a másikig suhamlott át. 4:31.

s u n y o g; Nem merész banditák vagy kalózok, de zseborzók, íráshamisítók, ledér nők és kétszin [így] udvaroncok találták ki e sunyogó, álnok szót: titok. 2:143. Sunyogva vegyült tehát a tömeg közé. 5:77.

s z a k a d. A kis polgárleánykák igéző tündéreké váltak s oly bűbájjal lebegtek előttünk és körülünk, hogy nálamnál fiatalabb legénynek esze szakadt volna minden mozdulatuk után. (Férj és nő 84.)

s z é l t ő l: szélen, szélről. Ezek addig kityegnek, míg puskaport fognak szagolni, jegyzé meg egy kék darabant széltől. 5:47.

s z e l e z. Az a fiatal titkár mindent elszelez (= elsiet, elhamarkodik.) 5:45.

s z e r e n t ű l: szerfölött, nagyon is, túlságosan. Szerentűl közlékenyű lőn. 5:11. Karjai szerentűl fedetlenek valának (a kacér lánynak) 5:12. Ily hírre azon komor hangúlatban tán szerentűl keveset építene. 3:116.

s z i l o k. Ha szinte minden pillantása égő kanóc volna is s te mellelte egy puskaporos hordó, mely fedél nélkül áll és legott szilokra pattan. 1:38. Oly ósvényeken, hol egy ballépés őt és terhét szilokra zúta volna 3:146. Szilokra tépik őt a haragos planétákban rejlő erők. 5:79.

s z i r t (hol magas, hol mélyhangú ragozással.): szirtjeikkel. 3:143. szírtre. 3:146. szirtok. 3:160. szirtokra. 3:142. szírtől. 3:145. vég-szirtokra. 3:152. szírtön. 4:79.

s z ű k ő l: szorul. Gyógyszertárra nem szűkölő egészséggel. 5:55.

s z ű r k ű l e d i k. Valamellyik felső szobában, noha még alig kezd szűrküledni, mécslámpa- vagy kandalóvilág volt. 3:161.

t e r ű: teher. Terűt (terhet). 4:185. Terűhvel (teherrel) 5:90, 179.

t o r z o m b o r c [így] alakú kék darabant 5:47.

t ő r z s e s ú r. 3:165. (Így is: köpcős úr, zömök úr v. vastag úr. 3:160—176. lap közt). Törzsos lovag. 4:37.

t ű c s ő k. Ezt ismétetem saját tücskeim ellen száz meg százszor. (Férj és nő. 190.) E finom tapintat s a kellem, mely Eliz kiváló tulajdona, hamar elűzé Albert tücskeit s megint a régi hangba esett vissza. (Férj és nő. 257.)

t ű r e m l i k. Csontos szikár arcán habzó indulatok türemlének. 4:19. A patyolat asztalterítők öblei türemlének. 3:130. Fehérvárt semmi párafátyol reddői nem türemlettek a hajnal szűz arcára. 4:105. Türemlés (gyűrődés, ránc). 1:75. 4:135. 4:137.

türkölődött, férkezék, haladott, míg végre a hídfőhez jut. 5:41.

türközteté [így] fecsegési hajlamait. 1:85.

türköző szélvészekkel (cseveg) 1:59.

tűzni. Hol veszély tűzi elő magát. 3:140.

uhu: bagoly. Vadász-uhu. 3:145.

ványol. Senno bősztéltékenységgel őrzé nejét. Ez a hő szívnek volt-e érdekes gyarlósága vagy egy blazirt s elványolt indulatnak mocskos őnzése: ki mondhatná meg? 1:75. Kimerült arccal, forró homlokkal, zsibbadó, elványolt és dermedező szívvel űlt szalma-ágyán. 3:49.

verhenyeg. Fűrteit fehér hálósapka takarta, melly verhenyeg, sőt csaknem vörös arcszínével éles ellentétben állott. 1:10. Az űregben a vadállatok halomra gyűlt csontjai közt verhenyeg földnemekkel színezett források apró mocsárokat teremtének. 5:143.

vers: Gyulai több versen kialudta mámorát. 1:53. Senno több versen gördítette maga elébe. 1:128. Balázsnak köteleességévé tette naponként több versen meglátogatni a maestrot. 3:45. stb.

vészvény 5:106.

viszong: viszálkodik. Rég megszokván bátyjával viszongani. 2:137.

vonszalom: vonzalom. 2:156.

zökög. Az alatt, hogy a kőpadra kényszerített vén űr ezen szavakat kizökögte. 4:3.

zsendűl: Észvirágainak egész tavasza kizsendűl. 2:95. (Zsendűl a barack, a tengeri = érik, pirulni kezd. Debrecen.)

Érdekesebb nyelvtani alakok: magosabb 4:31. stb.; táragató 2:59. stb.; derekban 1:66; alkot: alkat 1:174 stb.; nedvalkota. 4:151, 5:106; város: város 3:38; hófuvatog 3:160; öklezés 4:170; marcangol 3:71; vállolat 1:156; átvállolta 1:25; álmadott 2:121; haza szállangó 2:109; boszont 1:57; bontokozik 5:18; hátodat 1:30; ángyam asszony 2:101; közülek 4:164. híretők 3:44; ágokat 1:58; ajkok: ajkak 5:9, ajkokkal 5:76, ajkokat 1:4; kosarak 5:4; lámpákat 1:90; űstöket: űstököt 1:88; másodikat 2:71; tollakat 4:150; villákat 5:73; férfiakot 5:136; vádot 4:162; néhányon 5:43.

Érdekesebb összetételek: moh-szakál 1:54; völgytányér 3:158; szirt-halánték 3:158; rom-párta 3:158; űkonérzet 3:77 (de: rokonszenv 1:117); varju-zug 1:26; iszapápadt 1:56.

VOZÁRI GYULA.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

A *Katzenjammer*-kérdéssel most már elég jól állunk. Ime a helyette ajánlott magyar szavak: *macskajaj*, *macskanyöször*, *korhely-láz*, *borcsömör*. Mások a Háromszék vármegyében divatos *gösnya* (gózsnya, guzsnya, gösnnyadozik) szót ajánlják, ami teljesen megfelel a Katzenjammernek. A Szinnyi-féle Magyar Tájszótár szintén ismeri ezt a szót, de úgy látszik, nemcsak ez az értelme,

hanem Kriza Vadrómái szerint ez is: „nagyon gyorsan harapózó fene“. Ezt a szót nem tartjuk alkalmasnak, mivel kis térre szorítkozó tájszó s emellett szemmel láthatólag idegen nyelvből (oláh?) van kölcsönvéve.

Más helyről azt írják nekünk, hogy Mosony, Győr és Heves vármegyékben, sőt Halason is (ami jelent valamit) a katzenjammeres embert *zákányos*-nak mondják. Más vidéken meg a zavaros, megtört bort hívják így. [Ismét máshol a *mémores* szót használja így a nép, l. MTsz.]

Azt gondoljuk, hogy eddig a *borcsömör* a legjobb valamennyi közt, tréfás fordításnak pedig a *macskanyőször*.

(1898. I. 8.)

PESTI HIRLAP.

Válaszok a januári kérdésekre. a) *Aufgezwoirbeltes Schnurrbärtchen*: fölpödrött v. fölkunkorított bajusz: *sich zieren, Ziererei*: pipeskedni, pipeskedés; *das war eine Leistung*: ez aztán virtus; *Gelbschnabel, Grünschnabel*: nedves fülű; *auf Freierrfüßen gehen, freien, werben*: háztüznézni v. leánykérőbe jár, házassul, leányt megkérni. — b) *Trabális, drabális*: vierschrötig; *lehurrogni, lehurrogalni okit*: niederdonnern, abkanzeln; *megejteni a választást*: die Wahl treffen; *ponyvairodalom*: Bänkelliteratur, Bänkelschriften.

CSÚZI ANTÓNIA.

Christkindl. Kalotaszegen az *angyalfa* és *angyalhozta* járja. Itt a nép nem állít föl karácsonyfát. Az angyal a *kócsjukon* (kulcslyukon) jön be és az alvó gyermek párnája alá, vagy lábbelijébe helyezi el, amit hozott.

Aufschlagen ein Buch. A Ballagi-szótár 1854. évi kiadásában is úgy van: *könyvet felütni*; azonban helyesebb *kinyitni* a könyvet, mint *felütni*, s fölszólító módon csak így helyes: *nyissátok ki könyveteket! Keressétek meg* (de nem *föl*) ezt vagy azt.

Gelbschnabel. Erre Kalotaszegen jó kifejezés van: *zabolás*; talál a verébfiúra is, az éretlen kamaszra is. CZUCZA JÁNOS.

Das Buch aufschlagen. Ennek a német kifejezésnek fordítását én kísérleti úton tudtam meg. A tanulóktól kérdeztem s két évben ugyan meddő volt a kísérlet, mert a tanulók is csak a németes *fölüt* kitételt tudták s nekem kellett azt mondanom, hogy jobb ennél a *fölmit* igét használni. De mikor egy újabb osztályomban újra fölvettem a kérdést, hogy mikép kell kifejezni azt, ha hirtelen nyitunk föl egy könyvet s ahol épen rányitottunk, ott olvasni kezdjük, vagy ha gyorsan vesszük elő a könyvet s azon a tájon nyitjuk föl, ahol a keresett dologról szó lehet: akkor egy nagyszalontai fiú (V. osztályos volt) azt mondta, hogy ilyenkor *fölvetjük* vagy *fölcsappjuk* a könyvet.

S ez a két kifejezés tetszik is nekem. *Fölvetjük* a könyvet, mint lesütött szemünket, a kártyának is lapjai vannak s „kártyát vetünk“. *Fölcsapni* a könyvet, ez meg épen szép párja ennek: *becsapni* a könyvet.

KALMÁR ELEK.

Hogy fordíthatni találan a következőket?

Sparmeister (vö. „Az öreg Zsedényi volt az ország legnagyobb sparmeistera“ P. N. 1897. V. 13. 6. l.).

Kraftausdruck (vö. „Megerszoktuk már, hogy a N. l. elevenek és holtak fölött Kraftausdruck-okban szokott ítélni“, Néptanoda. idézve Nemz. Isk. 1897. 45. sz. 5.).

Prügelknabe (vö. „A nép a régít megunta és új Prügelknabét akar“ M. Hirl. 1897. XI. 30. vc.). Kiss József *ostorosnak* mondja egyik költeményében.

Hinterland (vö. „Ausztria megkapja Dalmácia Hinterlandját, Boszniát és Hercegovinát“ B. Hirl. 1898. I. 30. 5. l.). Érdekes, hogy a franciák is használják ilyen értelemben a *hinterland* szót.

A SZERKESZTŐ.

Morgue. Szemrehányó levelet kapott a szerkesztőség, hogy még a *Budapesti Hirlap* is *morgue*-ot ír s nem nevezi magyarul ezt a fájdalom olyan gyakran szereplő közházat. Igaza van a felszólalónak, mulasztás, ha rajtunk szárad ez a francia szó, mert biz az nem valami ritkán tollhegyre kerülő kuriózum, ami bátran megmaradhatna idegen nevéen, hanem úgyszólván, naponta leíróddó intézmény. Igaz, sok idegen szó meghonosul az átvett új fogalom révén, de azért ne hagyjuk szabadjárá, hogy minden itt rekedjen, amit röstek voltunk megmagyarosítani. Aztán meg éppen a *morgue* írása, a köntöse olyan idegenszerű, hogy képtelenség így megtartani. A franciául tudó olvasó *morg*-nak ejti; aki nem tud franciául, annak az ajkán *morg-u-é-vá* alakul. Ha pedig magyarosan *morg*-nak írjuk, belefurakodik a *morog* igénk családjába, ahogy a Nyelvőrt már is értesítették, hogy a fővárosi köznép *morgó*-nak bérálta el. Itt az ideje, hogy tisztességes magyar nevet adjunk neki.

A *morgue* szó magyarországi használata, egyes régebbi közléseket nem említve, alig egynéhány éves, szorosan az állóí-úti pompás törvényszéki orvostani intézet fölépüléséhez csatlakozik. Addig csak azt tudtuk, hogy híres hely a párisi *Morgue*, de új intézetünk, melyben olyan kitűnő berendezésű kamara van, ahol áveges szekrényben, mesterséges fagyon akármeddig változatlanul áll az ismeretlen tetem, kitesz immár a párisin is. Járult a dolgunkhoz egy kis főnhéjazás is talán. Jól esett, hogy nekünk is van már *morgue*-unk. Nem is gondolkoztunk többé, hogy magyarul nevezzük. Még azt hinné a világ, hogy a mienk nem igazi *morgue*, hanem csak afféle közönséges *halottaskamra*, *halottaskamra*, vagy hogyan is nevezik ezt a minden kórházban és temetőben meglevő szomorú helyet.

Ebből a fölfogásból csak annyit helyeselhetünk, hogy okvetetlenül meg kell különböztetni az új intézetet egyéb halottaskamráktól. Egészen más a berendezése, más a célja. De az is világos, hogy az eddigi kisebb szabású rokon helyek megnevezése módjától messzire nem távozzunk. Összetett szót kell szerkesztenünk, mert nyelvünk mai

fejlettsége mellett nem szabad föltenni, hogy valami szócsonkítmány megélhet, ami pl. a *morgue* lefordításával születne. Hiszen ki tudja, hogyan lett a „bűszke, gőgös tartózkodás, merev hivatalos arc, sértő önhietség, gőg, bűszke dac“ jelentésű francia *morgue*-ból ama bizonyos intézet hivatalos neve. A Nyelvőrnek beküldött *morgó*, legfőlebb az intézet szolgálira illene, akár mert morognak, ha a nézők nagyon tolonganak, akár pedig, mert franciául is *morgueau* a nevük.

A magyar mesterszó egyik alkotó része a *hulla*, *halott*, *holttest*, *tetem* lehetne. No, a *hulla* szótól borsózik a közönség háta, inkább állatokra érti, habár Arany János énekelte is: Mint hulla a hulla! veszett a pogány. A *halott* kifejezést bizalmasabb értelműnek vesszük, az ember a maga halottjáról szeret beszélni. Az ismeretlen tárggyá vált halott csak *holttest*, *tetem*. Ez a *tetem* szó figyelmet érdemel. Igaz, eredet szerint *csont* volt az értelme, a Nyelvtörténeti Szótár adatai így ismerik. De ma már alig értenénk meg, hogy Isten Évát az Ádám oldala teteméből alkotta s nem a feje teteméből. Egyes egyedül az ember kezecsnklóján támadó intágulást, az *überbein*-t nevezik még *holttestem*-nek. Nem éppen ritka jelentésváltoztatással ma már *holttest* lett a tetemből. Így ismeri már a régi Tájszótár, mely megjegyzi, hogy „leginkább erőszakos halál következtében“; a Tájszótár jegyzi föl a *tetemre földhívás*-t, *tetemre esküvés*-t is. Arany *Tetemre hívás*-a pedig, új életre keltette irodalmunkban. A kiveszőben levő *tetem* szavunk nemcsak megérdemelné, hogy megóvjuk, hanem a köznyelvből való eltűnése egyenesen olyanul jelöli meg, amit az orvosi mesterszavak között kell értékesíteni.

A *morgue* magyar kifejezőjének másik alkotó része lehetne ugyan *ház*, *kamra*, *hely* stb., de mivel ezek már a fentebb említett értelemben le vannak foglalva, inkább a hely célját kifejező igére kell gondolnunk. Ilyen, hogy ott *kiteszik* a tetemet a látogatók elé, de még inkább, hogy ezek a látogatók azért járnak oda, hogy *megnézzék*, ki lehetett, akit oda kitettek. Így minden nehézség nélkül megalkotjuk a *tetemnéző*-t.

Csak használni kell. Jó is, szép is, választékos is. Ne sajnáljuk cserébe adni érte a bűszke *morgue*-ot.

(B. Hirlap, 1897. 341. sz.).

CSAPODI ISTVÁN.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Bence. Kubinyi Ferenc régi magyar nomonclaturájában (18:87) azt állítja, hogy a *Benc* meg a *Bence* a 'Benedictus' származéka. Azt hiszem, téved. Már abban csak Páriz Pápainak van igaza, hogy *Bentzentz*, *Vintze*, *Vintz*, *Bentze*: 'Vincentius'. Mert, bár Gilles Ménage még mindig él, és nem is hal meg soha, aligha akad szöfejtő, aki a 'Benedictus'-ból ki tudná hüvelyezni az *encet*. Egyszerűen a régiségbeli *Benc*, *Bench*, *Benche* rossz olvasásáról van szó; *Benk*, *Benke* az. Jómagammal is megesett, hogy Georgius Sirmiensiából fordítván egyet-mást, a *Benche* nevet *Bencének* olvastam; de a betű ('textus', Pázmány) legott megoktatott rá,

hogy a *Benedictus* magyar kicsinyítőjéről van szó, tehát mégis csak *Benke* az, akivel dolgom van. Nem tudom, van-e, volt-e *Benc* nevünk. Ha van, ha volt, a *Bencenc* csonkulása, valamint a *Bence* is; tehát *Vincentius*. A magyar Benedek-rendiek ennél fogva szent Vincét vallják patrónusuknak, mikor *bencéseknek* mondják, írják magukat. Scientibus dico.

TÓTH BÉLA.

Duttyán. Dugonics András (Példabeszédek és jeles mondások, 2:4) azt mondja a szabácsi török rabokról: „Árnyékos duttyánokban nevedtek, munkára nem szokott herék, sima bőrkű voltak“. A *duttyán* szó, melyet máshol nem lelek, nyilván hódoltság korabeli maradvány; az arab-török *dükian* („bolt, zárt hely“) délszláv *dutyán* ejtéséből keletkezhetett. Hátha belőle lett a *dutyi*?

BÁLINT KELEMEN.

Vakfűl. Eddig csak a *vakszém*-et ismertem, halánték jelenéssel. Van azonban ennek az érdekes szavunknak párja is. Bőke professzortól hallottam, hogy a fül mögött levő csontdudorodást, a *csecsnyulványt* (processus mastoideus-t) *vakfűl*-nek nevezte. Megkérdeztem, honnan vette. Azt mondta, náluk Komárom megyében szélteben így mondja a nép. Az észjárás világos. A *vakfűl* ugyanaz a fűlnek, ami a halánték, a *vakszém*, a szemnek. Vajjon egyebütt tudnak-e róla?

CSAPODI ISTVÁN.

Bitangságba venni (Nyr. 26:558) nem eredeti és nem is népies szép-szólás, mint Lukács József hiszi. A gazdátlan, kóbor jószág Földes község környékén meg az egész Hajdúságon *bitangságba esett*, *bitangságba került* (az ember ott bitangságra jut); ha pedig behajtják a jószágot a község házára, népies titulusa: *bitangságban fogott*, hivatalos neve: *gazdátlan állat*. Annál igazabb, hogy a *bitangságba vétetett* kifejezésnél csakugyan megcsúsztott a jegyző pennája, s azt akarta vele nyilvánítani, hogy az 1 darab, koros, félszemű, pej kanca és a 10 éves, sárga kanca az 1894: XII. tc. rendelkezései folytán a gazdátlan állatokról vezetett nyilvántartásba *vétetett föl* s így kerül a törvény értelmében eladásra, — ha ugyan az árverés napjáig gazdája nem akad. Ezt a föltételt ugyanazon jegyzői penna így magyarázza meg: „*ki nem sajátítás esetén*“. Nos hát ez sem *stilus curialis*, hanem az előbbivel együtt bolond-gomba.

NAGY LAJOS.

Mazúr. (Nyr. 26:315.) Adán (Bács-Bodrog vm.) így használják: „Minő úr ez?“ „Biz’ ez csak mazúr!“ (Szegény úr, nem úr.) Hallottam még így is: „Nízd, mije mazúros a kezem!“ (Sebes, karmolt.) De ily alakban alighanem a *plexúr* (blessure; seb, vágás) elrontása.

Kötés és társai. (26:128. és 26:174.) Ami Hont megyében *biracs*, Komáromban *csiripiseli*, az Adán *csiromálé*. Leginkább bójtben eszik. Mivel igen édes, kenyérrel is fogyasztják.

Kész van. Ádám Imre közöl ehhez hasonló szólást Szeremléről a Nyr. októberi füzetében. Hasonló szólást hallottam Adán ilyen alak-

ban: Húzd fő' aszt a ducit (kődmönt), mer' fázik van! Vagy: Montam neki, hogy fázik lész! Vagy: Fáj vót a foga.

Sok lúd mit is győz? Nem kardoskodom Kulcsár mellett, csak az igazságunk teszke eleget, midőn megjegyzem, hogy Baján is hallottam farkast említeni *dísenő* helyett. CSEFKŐ GYULA.

Gyöngyösi István és a Nyelvtörténeti Szótár. Harmadéve, mikor a Nyr.-ben (25:343) „Mely szókkal gazdagította Faludi az irodalmi nyelvet?” című dolgozatomat közzé tettem: az összefoglalásban nem kevesebb mint 189 szót kellett megcsillagoznom, melyek Faludi munkáiban előfordulnak, de a NySz.-ból vagy egészen kimaradtak, vagy csak későbbi korból vannak idézve.

A Nyr. legutóbbi füzetében (27:27) Ekker Szende viszont Gyöngyösi munkáiból sorol fel hat olyan szót, melyeket én, a NySz.-ra támaszkodva, Faludinak tulajdonítottam. E szótár tehát, fájdalom, Gyöngyösit illetőleg is megbízhatatlan.

Ekker Szende behatóan foglalkozik Gyöngyösi nyelvél s be is bizonyítottta, hogy teljesen hivatva lenne annak a kérdésnek eldöntésére: „mely szókkal gazdagította Gyöngyösi az irodalmi nyelvet?” Nagy munka lenne ez, de olyan munka, melyért minden magyar nyelvész és irodalomtörténetíró hálával tartoznék neki. LUKÁCS LŐRINC.

Jeles dolgozótársunk nyilván gáncsképen mondja, hogy a NySz. Gyöngyösit illetőleg megbízhatatlan, mivelhogy nem idézi Gyöngyösinek minden egyes szavát. Ezzel tehát — mint már annyi más gáncsolónk — azt kívánja a NySz. volt dolgozótársaitól és szerkesztőitől, hogy tökéletesek és mindentudók legyenek. Már pedig ez homlokegyenest ellenkezik azzal az elnézéssel, melyet a keresztény felebaráti szeretet parancsa rendel. — Egyébiránt reméljük, hogy még ez évfolyamban bővebben ismertethetjük Gyöngyösi István szókinsét. A SZERKESZTŐ.

Boron-szösszön. Regőci Balog költeményeit bírálva (Nyr. 26:460) a „S ha kínálom azt se kérdik: *Boron* adom vagy *szösszön*?” idézetre azt mondja: „csináltak, pillanatnyi szükségből előkapottnak látszik”; pedig dehogy az! Debrecen vidékén a nép általánosan használja e kifejezést: „Aggyák aszt szösszön-boron, csak vegyük!”

Mi sem. (Nyr. 26:563.) Hajduszováti jegyzeteimben a következőket találok e kifejezésről: Mi sem könnyebb annál; mi sem könnyebb, mint beszélni. Mit se tett írte; mit se mondott ánek; mit se akart tőle. Mikor se beszétem véle; mikor se vótam ott. Mivel se lehet őt jobban megharagítani, mintha a csúfnevin szólítják. Hogy mindezen alakokban valami értelmi különbség volna a *semmi sem* változat ellenében, arról egyáltalában nem tudok, de még — határozottan állíthatom — a szováti nép sem tud. A *mi sem, mit sem, mivel sem* kifejezések nagyon közönségesek s általánosak*; ellenben a *mikor se* változatok többnyire idegenben járó *lúkupecektől* hallhatók.

RECHNITZ IGNÁC.

* Úgy látszik Kalotaszegen is használják a *mi sem*-féle kifejezést, pl. *mibe se kálomdörök* ymitől (l. alább a Válaszok közt, fenn van alatt). Z. Gy.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Hivők. Mikor a herceg-primás *misét olvas*, a kar (Vavrinec Mór vezetése alatt) egyházi *dalokat* ad elő, és a *hivők* nagy számmal vannak jelen. Ezeket a kifejezéseket minden sátoros ünnep után meg méltóztatnak találni az újságokban. Mind a három a magyar nyelvérzék romlásának hirdetője. A tősgyökeres magyar ember érzi és tudja, hogy a templomban csak *ének* van, *dal* nincs, nem szabad lennie; s alkalmasint elrángigálnák a kántort az orgona mellől, ha virágos kedvében *dalra* találna gyűjtani. A másik kettő még durvább barbárság. *Misét olvasni*, a német „die Messe lesen”; a magyar pap *misét mond*. A *hivők* szintén német: „die Gläubigen”. Magyarul *hívek* a „fideles”. *Hivők*: „credentes”. Aki *híve* valamely vallásnak, bizonynyal *hívője* is, logika dolgában hát nincsen hiba. De hogy az idegen észjárás kedvéért végkép sutba kerüljön az ős magyar *hívek* kifejezés, talán csak azért, mert egy újságtudósító a *kedves híveim* megszólítást, véreben levén a „Gläubigen”, *kedves hívőimnek* értette, az nincs rendén.

TÓTH BÉLA.

Letört. A sok mindenféle izmus mellett megtermett már irodalmunkban az anglicizmus is. Az angol lovászok a rokkant futtató lóra azt mondják: „*is broken down*” (letört). Mióta ez az istálló mesterszó hozzánk került (kell-e mondanom, hogy a szolgálmodon fordított *abgebrochen* révén), jőnevelésű magyar nem élhet többé a parasztos *rokkant*, *sánta*, *hibbant*, *béna* stb. szavakkal; *letört* minden. Sőt még a képes beszédben is ez a szó járja. Az én időmben a tönkre jutott gavallérra még azt mondták, hogy vedlett gavallér. Ma már „letört gavallér”. (L. Budapesti Hírlap, 1897. dec. 30. a Törvényszéki Csarnokban, mely szintén csak azért törvényszéki csarnok, mert német újságok ezt a rovatot nagy elmésen *Gerichtshalle*-nak nevezik.)

BÁLINT KELEMEN.

Iszony-viszony. Cs. M. szerint (Nyr. 26:520) Makón a. m. „tiltott szerelem”. Meglehet. Én azonban a mondó volnék, hogy az ilyesmit kár a népnyelvhagyományok közé sorozni. A neologusok persze tapsolnak az efféle jelenség láttára; azt mondják, íme a nyelvújítás szavai meggyökereznek a népben is. Szerintem ez nem meggyökerezés, csak élősködés. Törvény, hogy a magyar nép nyelvérzéke koholt szót nem fogad be; a barbarizmusokkal idegenségek módjára bánik el. A romlatlanok etimológia alá fogják (*gyuha*, *cibár*, *stanfelügyelő*, *dedó* stb.), a tudálékosok ferdén használják (*tessék igénybe venni*: „tessék meggondolni”, *igénybe*: egyenes). És Haraszti Sándor (Nyr. 26:552) még azt óhajtja, bár sikerülne otthont szerezni az irodalomban az olyan szóknak, aminő az *örvényes*: „örvényes”! Quod Deus avertat! A nép nyelvének romlását kötelességünk figyelemmel kísérni és gyászos betűvel följegyezni; de hogy a kincs közé sorozzuk a szemetet, az bizony nem járja.

BÁLINT KELEMEN.

Kerüljük a németességet. Szigeti J. a magyaros szerkesztésre vezérlő könyvében a *mit Rücksicht* kifejezést így fordítja: *tekintve*

ast. Harmat G. azonban helyesnek tartja az ilyen fordítást is: *tekintettel arra* s ezt a Simonyitól vett következő idézettel támogatja: „A M. Nyr. össze fogja állítani a magyar szók és szólások eredetét, *tekintettel* a műveltség *történetére*, ismertetni fogja a tudományos nyelvtannak, kivált a mondattannak fontosabb eredményeit, egyszersmind a *stílusra való tekintettel*“ (26:222).

A németesség annyira átszivárgott már nyelvérzékünkbe, hogy még a nyelvész sem tud tőle mindig megszabadulni. A *mit Rücksicht* kifejezésnek *tekintettel arra* fordítása is tiszta németesség, s a Simonyitól vett idézetnek éppen azért nincs bizonyító ereje, mert a kifejezést nagyon is tudatosan — a rosszhangzás elkerülése végett — használja kétféle alakban; és nyelvérzékünk csakis az utolsó alakot (*a stílusra való tekintettel*) vallja helyesnek, míg az első alaknak (*tekintettel a m. történetére*) már kifordított szórendje is elárulja idegen eredetét (*mit Rücksicht auf etwas*).

A népnyelvben sem találjuk e kifejezésnek más alakját, mint: *vmire való tekintettel*, pl. *egészségedre való tekintettel*, *elulazásodra, becsületére, állásunkra való tekintettel* stb. Ezt kell tehát a *mit Rücksicht* kifejezés fordítására első sorban ajánlanunk s csak ezután jöhet tekintetbe a Szigeti fordítása, megjegyezvén: 1. hogy nem az ő alkalmazta szórenddel (*tekintve azt*), hanem éppen megfordítva, pl. *egészségét t., tehetségeidet tekintve*; 2. hogy amikor alárendelt mondat előtt van is, a mutató névmás (*azt*) mindig elhagyandó: *tekintve, hogy* . . . A Harmat G. fordítását azonban mint németességet föltétlenül mellőznünk kell, mert ha helyesnek tartanók, akkor az ilyen alakokat is meg kellene engednünk! *Nézéssel az égre* nem szerzesz harapni valót; *jutással a pokolra* bünteti Isten a gonoszt; *mászással a fára* veszélyes dolgot mívelsz stb.

Az ilyeneket pedig bizony csak ne ajánlgassuk a mi székesfővárosunk „aranyos“ ifjúságának.

BARTHA JÓZSEF.

Mi van nekem? Nekem van nyelvérzékem s ez azt mondja: „*Mim* van nekem?“ — Ki mit szól hozzá?!

„*Itt tartunk* az olvasásban“. Sokszor felbukkanó germanizmus az iskolai életben. Én rendszeren ezzel szoktam visszariasztani a feneketlen mélybe: „*Itt olvasunk*“; vagy: „Ez következik olvasásra“.

BODONYI NÁNDOR.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. **I.a) osztály vagy a)I. osztály?** melyik a helyesebb? Nézetem szerint a második, mert nyelvünkben a jelző áll elül s nem a jelzett szó.

F. Igaz, hogy erre a kérdésre: *melyik első osztály?* voltaképpen magyarosan így kellene felelni: az a) *első* osztály, vagy a b) *első* osztály. Csakhogy azok az általánosan elfogadott jelölések — I. a), I. b) stb. — úgy is magyarázhatók, hogy „az I. osztálynak a) fele“, „az I. osztálynak b) része“. Hogy ama jeleket mégis

így szokás olvasni: 'első á osztály', 'első bé osztály', az csak olyan kényelmeskedő rövidítés, összevonás, mint ahogy pl. az elemi iskola I. osztályát vagy a reáliskola II. osztályát rövidség kedvéért ezzé alakítjuk át: első elemi, második reál stb.

2. **Agazo.** Régi latin okleveleinkben a. m. lovász. Vajjon nem magyar szó ez? mintegy *aggasó* vagyis gondozó, mert *aggodalom* is a. m. gond.

F. Szó sincs róla! *Agaso* v. *agazo* ősrégi latin szó, már Plautusnál teherhordó-marhahajtót jelent. (Némelyek *ago* és *asinus*ből magyarázzák, úgyhogy eredetileg számárhajtót jelentett volna.)

ANTIBARBARUS.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

1) A 26:135. l. tett kérdésekre:

Élelem: Kalotaszegi kiejtéssel: *ilelēm*, „tisztán-pusztán“ az enni-valókat jelenti.

Élelmes: Kalotaszegi kiejtéssel; *ilelmēs*, a székely életrevalóságot jelenti Kalotaszegen, de ez az életrevalóság ki is terjed *azomba'* minden *teremtett állatra*. *Ílelmēs az embēr*, ha *ügyesen* tud élni. (Az ügyesség bizonyos erkölcsi szempontból elítélendő cselekvényekkel *tanálkosik* — néha-ritkán.) Ki nem életrevaló: *ílhettlen*. *Ílelmēs* a disznó, ha eltúrja társait a *vállutúl*; a veréb, ha a majorság közé *oroszodik* s egy pár búzaszemet *elkaphat*; *ilelmēs* a csóka (varju), ha *félkapja* a *kicsi csirkét*; a macska, ha ellopja a *tálból* a húst; a *prókátor*, ha *mégnyeri* a *pért*; a *dornyu* (borju), ha *kiszophatja* a *tejet* az asszonya *tútta nélkül*; a kutya, ha *még tuggya* keresni a *magáját* stb.

Fenn van: Jelenti a magasban levést. Gúnyosan *emlegetik*: *no ugyan fēnhorgya az órát* (orr). Egyebekben a Paal Gyula *széké'*-közlésétől a kalotaszegi mondás *mibe sē' különbözik*, minthogy a *fenn* határozót lágy *n*-nel és zárt *ē*-vel ejtik. (L. 26:565.)

Lovat játszani: Lovasdit *jáccani gyerték!* így *kiját* (kiált) a kszegi *gyermek* (= mindig *fiu*, a leány: *lejány*; *vaj* (vagy) hozzáteszik jelzésül: *lejánygyermék*).

Mesitelen: Épen ebben az alakjában használatos *erre mi felénk* Kalotaszegen — *úrisabb* kifejezéssel. *Hanēm asír* (azért) amúgy *magyaroson* (parasztosan) csak így mondják: *púrdi* (csúrdé, csóré).

Míg: Nálunk *amég*. „Fussunk, *amég* tudunk. Együnk, *amég* van mit. Igyunk, *amég* itunk. Nē fíjj (félj), *amég engēm lácc*“.

Róvács: Itt teljesen ismeretlen. *Róvás*, az igen. *Szélitibe* (szél-tében) mondjuk: *Ródd az órodra!* *Sok van a róvácson*. *Lē is kéne már faragni* a *róvást* (= tisztába *kéne jöjjünk* egymással).

Szegett szemmel néz: Ilyen alakjában nem ismeretes Kalotaszegen. A merev-nézésnek két változata van *nállunk módiba'* (= divatban, forgalomban). Egyik az, mikor a gyermekek *farkas-szemét* néznek *csupa* játékból; másik az, mikor a megnézett így szól: *nē nészēn*

úgy rejám mér' mégigis! (Igézet.) A féldállról való nézésnek a kifejezése: *görbe szemmel néz rám*; vagy *csak éppen úgy néz rám, mindha vasvilláról lókná, vaj megöltem volna az apját*

Naponként, másként: Naponkint, máskint, halljuk néha-néha, de *gyakorta* halljuk: *napról-napra, másképpen*.

Ötön, haton: Így beszélünk *mik* is. De mondjuk azt is: *ötössivel, hatossával*, ugyanazon mondatszerkesztésben. (Kalotaszeg.) Czuczajános.

2) A 26:472. l. tett kérdésekre:

Fülad v. füllad: Hajdú-Szováton így beszélnek: A tűz megfűl; a tűz megfűladt (elalszik). *Meggyűl*, *meggyűladt* a szalma. Az a ház is már dűlő-félbe van; de mondják még: ez az épület is *dűlledeső-félbe* van. Rechnitz Ignác. — Kalotaszegen mindig: *füllad*. Czuczajános.

Isljék: Eh-hejt aszt mondjuk: „*Szeresse kedves*” és ha a kínált ételt *vonatkozik v. kisedelméskedik* elfogadni, megsürgöttük: „*szeresse nő!*” S ha jól laktunk, úgy szóllunk: „*mégelégítettünk, mér mik csak akkor lakunk jól, ha meghalunk*”. (Kalotaszeg.) Czuczajános.

— *Isljék (isljen v. islhetik)* alakot sohasem hallottam a nép szájából. E helyett a nép Hajdú-Szováton a következőképen beszél: „Ha most úgy jóllaktok, majd nem *islik* az ebéd”. „Hogy *islett* a vacsora?” „Ha én annyit ettem volna, nekem sehogysé *islenék* az ebéd”. „Annyit ett, mint egy farkas, hát hogy *essék* neki az ebéd”. Tehát az *islik* alakot használja a nép a jelentőmódban, de a többi módokban már szokásosabb az *esik*, *jól esik* kifejezés. „De jól esne most egy kis meleg leves”. A kérdésben levő mondatot pedig csak így mondják: „Ha most annyira jóllaktok, hogyan *esik* akkor a vacsora?”

Szűl: Használatos H.-Szováton. „Nehezen szűlte meg a gyereket”. De pl. e német kifejezést „Sie ist schon entbunden” már így mondják csak: „már lebetegedett” s nem: megszűlt.

Mi mindent: H.-Szováton hallani ilyeneket: „Hej, ha tünád, *mi mindent* beszílt rólad az az ember!” „E' se tünám beszíni, *mi mindent* látni *ottanik* (ott)!” Rechnitz Ignác.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Ruhanevek.

Férfi ruhák: Ing, gatyá, mándi, újas, mandli, nadrág, suba (=bunda), bekecs, untercug, kalap, sipka, bandsur (az alja mint a bekecs), csizma, nyakravaló, bocskor (csak sallóba használják).

Női ruhák: Ingvál, pendel, szoknya (téli, moldonból), rokolya (nyári szoknya), velesz ruha (alsó kék szoknya), kik tarka felső ruha, pongyolka (testtől elálló pongyola, felső ruha), paridon (ünnepi felső ruha posztóból), pruszlik, galaris (=üveggyöngy), fülbevaló, gyűrű, kendő, kötő, mider, vizitke, ködmön, kis bunda, cipő, istrimfli, bakkancs, kamásli, topánka, csizma, pepike (karton ruha), fíkető, rece fíkető.

(Tisza-Sas, Heves m.) KOVÁCH ALBERT.

Mesterműszók.

Kovács mesterség.

Fávo, két lábon álló, cső és két rúddal, nagy álló, szarvas-álló, nagyobb s kisebb kalapácsok, gömbölyű és szegletes lukajtók, ráflukajtó, lópatkó-lukajtó, körül-vágó, karika-hajtó, marokvas-homorító, vas gömböjítő, gombozó, kisebb-nagyobb tűzfogók, pántfogó, harapófogó, hidegvágó, tengelyfogó, sotú, srófvgó, fúró, srófokat lefejező, szegfajező, ráfhúzó, bak, köröm, kis harapófogó, reszelő, vágó, lószáj-tisztító vas, zabla-kalapács, érvágó.

(Heves m.)

KOVÁCH ALBERT.

Szó l á s o k.

Menny fiam, hídd haza azt a jó magat!

Akasztófára való gazember; megérdemelné, hogy a lábánál fogva csaptassák fel.

Kejj fel, most estél el!

Aki nem hiszi, hágjon fel a hiszemfára!

Nincs az az óra, hogy belém ne kössen; örökké bennem lakik, mind a szú a fába.

Nem is élek vele, hanem égek.

Nem is élet már az én életem, hanem égedelem.

Ne eméssz már többet, mer eleget emésztődem én a nyomorúság mijatt.

Eleget fő a fejem a sok gond mijatt, dehát mit csináljak? Fel csak nem akasztam magamat, mer nem akaram, hogy még a más-világon is kárhozatra jussak; elég kárhozat az én életem itt is!

Nem szorultam én eggyiketekre se; megsüleek, megrotyogak a magam zsirjába.

Nem fáj a kutyanok.

Ha nem teccik, alá is út, fel is; mehecc, amég a két szemed-del lácc.

Kóstold csak meg, ojan édes, mind a lépes-méz.

Ugy megijett, hogy egyszerre ojan lett, mind a szűrt vijassa.

Kerüld meg a kemencét, ha nem hiszed, térj vissza. (Fonák beszédre mondják.)

Tudad, kivette el Fajér Mányit? Az a sapara beszédjű somosdi ember, akivel a bodoni hegyen találkoztunk.

Gyere haza, te kajlafüty, mer ma bocskorszijjut hasitak a hátad-ból!

Mindent a begyébe szed; nem lehet előtte beszélni.

Akinél a kötőfék, annál vah a csitkó is.

Eriggy, fogd meg te is a végit, ne féjj, nem esik ki az aranygyűrű az ujjadról.

Na, nem igen erőltette meg magát a val a félvékányi törökbuzával, hogy a malomba vitte; biza, nem szakadt meg alatta.

Neked se török el a derekad, ha lehajóssz érte.

Egyenesen ájj előttem, mindha nyársot ettél vóna!

Ojan gyenge, beteges szegény, mind a harmat; csak hálni jár beléje a lélek.

Né, csak né, bácsi! hátul van a sorka!

Vigyázz, fiam, magadra, mer a
füled közti szoritam a fejedet!

Beh fenn esik neki, ha az em-
ber megmongya az igazat!

Most nagyon felhágott az uborka-
fáro, de még eljű az ődő, hogy
neki is letörik a szarva.

Hányódik, vetődik, mind a pénz.

Ugy elfutatt, hogy a lábo se
írte a földet.

Ahol tó nincs, béka sincs.

Még a szalmaszálbó is belé-
koppaszkadik, mind a vízbehaló
ember.

Az ördögnek is mécseset kell tartani.

Ojan még a patikába sincs!

(Maros-Torda m.)

ZILAHY JÓZSEF.

Rímes mondások.

Szita, szita, paszita, kilenc apru pogácsa, iédes anyám sütötte,
mégse éttem belülle.

Hej karácson, karácson, van-e kalács a rácson, ha nincs kalács
a rácson, mitse ér a karácsony.

Jaj, jaj, nagy a baj, kilenc tehin, még sincs vaj.

Gazdája maraggyon, ruhája szakaggyon. (Igy köszöntik föl azt,
aki új ruhát vesz magára.)

Ha nem jó a perece, düllön fő a szekere (kiabálja a gyermek-
sereg a lakodalmas nép után, hogy perecet dobáljanak nekik).

(Alsó-Lendva.)

SZENTE ARNOLD.

Tájszók.

Pótlások a MTsz. II. 2. füzetéhez.*

püstély: pisztoly, tréfásan (H.-
Nánás.)

píte: összetört krumbliból zsír-
ral készült étel (H.-Nánás).

pitty: Várj egy pittyet! =
várj egy kis ideig (Kiskúns.).

pityeg: Visszapityegni: visz-
szafeleselni (uo.) L. pötyög.

pityeri legényke: síró fiúcska,
aki hamarsírvá fakad (Tiszafüred).

pősős idő: esős idő (Kiskúns.).

pötyög: visszafelel, szaggatottan
beszél (H.-Nánás).

prics. Szólás: prics vagyok: (tré-
fásan) végem van, vesztettem (uo.)

pucér. Szólás: [kártya közt] pu-
cír lettem: mindenemet elvesz-
tettem (Sárvár).

prűcsők. Szólás: Te kis prű-
csők: kis pöttön (H.-Nánás).

pumedli. Szólás: Nem vagyok
én a te pumedlid: t. i. kivel azt
teheted, amit akarsz (Tiszafüred).

pléh: az alsószoknya keményí-
tett szegély része (Kiskúns.).

pócis: taknyos (Tiszafüred).

* Figyelmeztetjük a t. gyűjtőket a M. Tájszótár szerkesztőjének azon
kérésére (l. az egyes füzetek borítékát), hogy a pótlásokat és a helyreigazi-
tásokat egyenesen hozzá sziveskedjenek küldeni, még pedig minden egyes
adatot külön lapocskára (egy közönséges nagyságú ív tizenhatod részére) írva.
A szerkesztőség.

picók: ökör (Szatmár): [tulajdon-név? A szerk.].
pogány bor: jó bor, nem keresztelt (H.-Nánás); **zsidó bor:** ua. (Jászberény).
pófeteg: daganat (Kiskúns.).
pupa: kis baba (játékszer), kis gyermek (Kiskúns.).
púni (púzni): evaporare (Tiszafüred).
pupák: kamasz, kótyagos eszű (Tiszafüred).
kipuskázn: kisüttni, rájönni vmire (H.-Nánás).
piskál, pisikál: vizelni (H.-Nánás).
putik: kis házikó, dűledező kunyhó (Kiskúns.).

ra k. Szólás: Berakni: jóllakni (H.-Nánás).
rám pa: sikló, hegyipálya (Pest).
rangos. Szólás: Ezt ugyan rangosan elvertük: alaposan, erősen (H.-Nánás).
red, redni: kályhacső s takaréktűzhely sütője (H.-Nánás).
L. ródli, rérni, rer.
bereked a kocsi a sárba: megakad a sárban (Tiszafüred).
riszál. Szólás: Riszálja a torkát: ráspolja a torkát (Jászágó).
riszál: csikorgat (pl. palaveszszóval) Karcag.
rizs: rizsá-nak mondják katonáék (Pest).
rancs: kerítés (Fehér m.). **L. veréce, recekapú, saraglya.**

KIMNACH ÖDÖN.

Beregszásziak.

a bora: szénatartó. Négy földbe ásott oszlopon háztető alaku tető van, melyet föl lehet emelni s leeresztetni, amint a szénacsomó fogy.
alkó: „Nem alkó azt binni“ = nem elhinni való.
bábaszilva: a szilvafa elnyomorodott termése (Somogyban „tökössziva“).
begérázik a víz, mikor fagyni kezd, „bebörödzik“.
begy: „a föld begye“: kidomborodó része.
bödön: a kutba helyezett kivájt fatörzs, mely megakadályozza, hogy az oldala bedőljön.
bukó: petrence. Pl. „egy bukó széna“.
ciru: cirok.
cseprente, csirittya v. csilittya: a földből kinőtt apró fahajtás, cserje.
cserpák: 4—5 literes, fából készült mérő edény, melynek

egy dongája hosszabb és fogantyút képez.
csúszó: kigyó.
csúszófulánk: folyófű, szulák.
eltirhulni: elfutni, elszelelni.
fecskefonal: a lóherét kiölő „aranka“.
fűlencse: békalencse.
gagó: gólya.
garaszolni: az utakat a gáztól megtisztítani (Somogyban „sarabolni“).
gerdó: gerinc (állatoknál).
hancsok: alacsony földrakás, határdomb.
hidegfogás: hideglelés; „elfogja a hideg“.
kacsabiri: hóvirág.
kongó: kisebb kolomp.
kóti: fakalapács, sulyok.
kukicska: őszikikirics (Somogyban „zsibavirág“).
lapinta: tavirózsa (Nymphaea alba).
lazna: gaz, laz nás: gazos.

legényvirág: nebáncsvirág.
 lingár: naplopó.
 lomottól: lomol, rendetlenséget
 csinál. Használják „zajong” ér-
 telemben is.
 mojolni: majszolni, rágicsálni.

sörény: a nádas és zsúppos
 háztető gerince.
 vajtakó: a molnárak által váms-
 szedésre használt mérő eszköz,
 a köbölnek $\frac{1}{10}$ része (kópée).
 vider: veder.

TRENCSENY LAJOS.

bábán, prés bábán: a borsajtó-
 nak az alsó sarka.
 bozog: mozog.
 borzán van: lazán, az új ásott
 föld, az új rakott boglya.
 etetőt hord a madár a fiának.
 farcinya madár: rucilla.
 gurgató játék: mikor karikát
 gurgatnak a legények.
 kőserven: keservesen.
 magpénz: tőkepénz.
 miskároló: emse-herélő.
 nem addig: nemsokára, rövi-
 desen, hamarosan.

sem mihogyan se: semmikép-
 pen sem.
 soha: „illet még soha láttak”:
 sohasé.
 szakos üdő, út: sáros, nedves
 tapródik: tipródik a ló.
 totyora: egy öregasszony códor
 neve.
 történyik: megesik, megtör-
 téphetik, meglehet.
 túl a felül: túl.
 utas: útkaparó.
 záporon esik az eső.

(Vas m. Hegyhát. Kőrmend vid.) TURCSÁNYI ANDOR.

alányalni: jól odafelelni vki-
 nek.
 écseszte, éfuseráta: elron-
 totta.
 flangíroz: kószál.
 főkácmároggni: föltápász-
 kodni.
 gibernyuz: sovány.
 honciroz: pajkoskodik.

koslat: jár, kel.
 krahicsol: köhög.
 lódítni: hazudni.
 makutyi: alamuszi ember.
 marhulni: bolondulni, durvá-
 nak lenni.
 pacsmag: gyáva.
 selma: tréfás.
 sifli: hitvány, mit se érő.

(Esztergom.)

PAITLY NÁNDOR.

Növénynevek.

aranpár alma: angol arany par-
 mén.
 csarapfű, vadzán [?]: erica (?).
 hódikó: sásféle. A marha felfuvó-
 dik tőle.
 kecskeharapta fű: hasonló a vér-
 fűhöz.
 kokastara-fa: iharfa.
 ludláb-fa: jávor-iharfa.

pötye: parafadugasz; taplógomba.
 siérüdőtt fű: lathyrus silvestr.;
 a sérült ember bajáru használ.
 szunyadó: hóvirág, galanthus niva-
 lis.
 vésu: bab, paszuly.
 ssivorka: sekélyes patakban usz-
 káló soklábú apró állatok.

(Vas m. Kőrmend vidéke.) TURCSÁNYI ANDOR.

*Megjelenik
minden hónap
15-én*

*három ívnyi
tartalommal.*

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

*Szerkesztőség
és
kiadó hivatal
Budapest
New-York palota.*

XXVII. kötet.

1898. MÁRCIUS 15.

III. füzet.

A JELENKORI NYELVÉSZET ALAPELVEI.

III. A jelentésváltozásról.

A megelőző fejezetben azokat a változásokat tárgyaltuk, amelyen a szó, mint bizonyos számú hangok sorozata, tehát mint fizikai termék átmegy. A nyelvváltozások második csoportja a szavak jelentésére vonatkozik, azokra a képzetekre, amelyek a hangalakokkal társulnak, amelyeknek ezek a hangalakok jelképei.

Valamely szó jelentése alatt sohasem szabad logikai fogalomra gondolni; igen sok dologról beszélünk, amiről szoros értelemben vett logikai fogalmunk nincsen. A szó jelentése alatt mindig csak azt a képzetet értjük, tekintet nélkül logikai tartalmára és értékére, amely a kimondott vagy csak elgondolt hangalakhoz kapcsolódik. Hogy ez a képzet aztán tartalmára nézve képzetelem-e, esetleg a tárgy lényegét egyáltalában nem érintő szemléleti tulajdonság vagy képzetszövedék, vagy akár fogalom a fejlődés legmagasabb fokán: az részint a beszélő értelmi fejlettségétől, részint magának a tárgynak természetétől függ, amelyet a hangalakokkal megjelölök.

Már az a kifejezés, hogy a hangsor a képzet jelképe, magában foglalja azt, hogy a kapcsolat köztük nem mélyreható, hanem csak külső, felszínes s csak az asszociatív tényezők segítségével alakul meg. Ha például a nyelvet tanuló gyermek gyakran hallja, hogy valamely tárgyat bizonyos hangsorral jelölnek, a tárgyról benne keletkezett érzéki képzet társul ama hangsorral. Ennek eredménye azután az, hogy az illető tárgy szemlélete vagy képzetének a tudatba való jutása önkéntelenül kelti fel a hangsor képzetét; hogy azután valóban artikuláljuk-e azt, az mellékes. És viszont a hangsor épügy felkelti a tárgy képzetét. Ez a viszony eszerint a szó és jelentése között tisztán lélektani természetű, társuláson alapul s épen nem szükségszerű. Ezt a tényt erősen hangsúlyoznunk kell, mert ez adja meg magyarázatát

annak, hogy a szó alakja és jelentése egymástól teljesen függetlenül fejlődik. Ezt kell szem előtt tartanunk, ha a jelentésselkülönödés magyarázatában tévedésbe nem akarunk esni.

Ezek alapján mármost könnyű lesz megérteni azt a folyamatot, amely akkor lefoly, amikor valaki meg akarja magát értetni egy másikkal; könnyű lesz meghatározni ennek a megértésnek feltételeit. Hogy két egyén megértse egymást, ez mindig a lelki organizmusok, vagyis jobban mondva az asszociáció-viszonyok egyezését feltételezi, ami nem jelent mást, mint hogy az a hangsor, amelyet a beszélő a megértetni kívánt képzet jelképéről választott, vagy jobban mondva amely a beszélőnek az asszociatív tényezők segítségével önként jött ajkaira, a hallgatóban ugyanavval a képzettel asszociálódjék. Ez pedig az asszociáció-viszonyok egyezését feltételezi. Minél nagyobb az egyezés két egyén lelki organizmusa között, a megértés annál biztosabb, s annál inkább ki van zárva a félreértés.

Ez a képzet, amely a hangalakkal társul, teszi tárgyát a jelentésváltozásnak. Változás alatt természetesen itt is fokonként való fejlődést értünk. A jelentésváltozásnak a dolog természetéből kifolyólag két fő faja lehet: a jelentés tartalmának gazdagodása vagy szegényedése, aminek a jelentés szűkülése vagy tágulása felel meg. A jelentés teljes megváltozása csak úgy jöhet létre, ha ez a két folyamat fölváltva több ízben követi egymást. Legjobban nem egy központú körökkel érzékelhetnők meg ezt a folyamatot, amelyet Gabelentz találóan hasonlított a hernyó araszolásához.

Az analógia a hangváltozásokkal nem egészen teljes, mert míg ott az új hang keletkezése egyidejű folyamat a régi elveszésével, itt új jelentés fejlődése nem zárja ki a régi fenmaradását.

A főkérdés, mi szolgáltat alkalmat vagyis jobban mondva mi teszi szükségképivé a jelentésváltozást?

Erre a kérdésre az új-grammatikus iskola úgy igyekezik választ adni, hogy vizsgálja az egyéni és általános nyelvhasználat viszonyát jelentés szempontjából. E célból két új elnevezést kell alkalmaznunk: az *alkalmi* és a *szokásos jelentés* elnevezést. *Szokásos jelentés* alatt azt a fogalmi tartalmat értjük, amelyet valamely szóval egy nyelvközösség minden tagja összekapcsol. *Alkalmi jelentés* alatt azt a fogalmi tartalmat, amelyet a beszélő éppen abban a pillanatban, amidőn a szót kimondja, a szóhoz kapcsol s amit a hallgatóval is vele összekapcsoltatni akar.

Ez a két jelentés egymást a legkevesebb esetben fedi. Leg-

gyakoribb lesz az az eset, amidőn a két jelentés köre nem minden részében lesz közös.

1. A szokásos jelentés rendesen elvont lesz, az alkalmi jelentés konkrét, értve konkrét alatt olyan fogalmat, aminek előtünk érzékelhető megfelelője van, elvont alatt, aminek az anyagi világban nincsen megfelelője vagy legalább nem gondolunk néki megfelelőt.

3. A szokásos jelentés olyan fogalom, melynek köre van, míg az alkalmi jelentésnek köre nincsen, legtöbbször egyedi fogalom.

3. Valamely szónak lehet több szokásos jelentése, alkalmi mindig csak egy.

Ide tartozik mindenekelőtt az az eset, midőn eredetileg egymástól független szavak konvergens hangfejlődés folytán összeesnek, pl. *ár*: Fluth, *ár*: Pfriemen, *ár*: Preis; *lép*: Milz, *lép*: er schreit; az északi vogulban: *khotél*: honnan, *khotél*: nap, *xuri*: alak, *xuri*: félénk. Igaz ugyan, hogy azt lehetne mondani, hogy itt nem egy szóval van dolgunk; de utóvégre is két egyező hangsor ugyanaz a szó, s ha minden, a megértést segítő mellékkörülmény nélkül ejtem ki pl. az *ár* szót, semmi sem igazít el, melyik jelentést kapcsoljam vele össze.

Többféle jelentésről beszélhetünk a szó szoros értelmében ott, ahol a hangalaki egyezés mellett etimológiai azonosság is fenforog. Ezt látjuk az atvitt értelemben használt kifejezéseknél a képes beszédben: *fakó*: szín, *fakó*: bizonyos színű ló; *róka*: állat, *róka*: ravasz ember; *gerinc* embernél, *gerinc* hegynél, *gerinc* hajónál.

Az első példában a *fakó* szónak jelentése kétségkívül kettős, épügy érthetem alatta a színt, mint a lovat, alkalmi jelentése azonban mindig csak egy lesz.

Magában véve, hogy valamely több értelmű szóval melyik jelentést kapcsolom össze, az mindig az egyéni asszociáció-viszonyoktól függ, vagyis a hallgató lelkében a hangkép hatása alatt mindig az az érzet fog feltolódni, amely hosszas ismétlés, vagy más valami oknál fogva legerősebben társul az illető hangsorral. Minden mellékkörülmény nélkül kocsis mindenesetre először lóra, festő színre gondolna.

De rendesen van olyan mellékkörülmény, amely, mondhatnánk kényszerítő erővel hat a hallgatóra, hogy a kiejtett hangsorral azt a képzetet kapcsolja össze, amelyet a beszélő vele összekapcsoltatni akar.

1. Ilyen először az általános szemléleti kép, amely valamely hangsor kiejtésekor a hallgató szemei elé tárul, mely olyan képzeteket szolgáltat, amelyek a lélek asszociatív működését szükség-szerűleg egy bizonyos irányba terelik.

Más képzet fog a hallgatóban feltámadni, ha a tengerparton beszélék árról, vagy ha egy boltban; ha kávéházban beszélék lapról, vagy ha geometria-tanulás közben. Ha levélírás közben levelet említek, senki sem fog falevéltre gondolni stb.

2. A szokásos, tehát elvont (általános) jelentést konkrétá (határozottá) teszi a beszédbeli előzmény (ami az imént volt mondva). A tudatba újonnan bevitt képzetek frissességük-nél fogva uralkodnak a többi felett s az asszociációt magukra irányozzák.

3. Tekintetbe kell még vennünk azt a különös erőt, amellyel egy képzet a hallgatóra hathat a szemléleti kép és a megelőző hatása nélkül is. Ilyen különös erőt némely képzet ugyanazon tartózkodású, életkorú, gondolkodásmódú egyének-nél nyerhet. Görögül az ilyen jellemű képzetet *κατ' ἐξοχήν*-nek szokták nevezni. Így lett az *urbs* (*város*) szó rómaina egy jelentésű Rómával; még ma is, ha egy paraszt ember azt mondja, bemegyek a *városba*, azt a várost érti, amely kerületének, járásának főhelye, vagy mely falujához legközelebb esik, amely reá nézve katexochén város.

4. Egy szó konkrét jelentését átvisszük a másikra, különösen németben, franciában, pl. *et les vents altérés m'ont mis la lèvre en feu.* (Musset.)

Itt a *me* szó konkrét jelentését átterjeszti a *lèvre* szóra is.

Mindezeknek az eddig felsorolt eseteknek az a közös vonásuk volt, hogy mellékkörülmények a szó szokásos jelentését tartalmilag gazdagították, vagyis hogy a szokásos jelentés köre tágabb volt az alkalmi-nál. Ugyanezek az esetek szolgálnak kiinduló pontul a jelentés-specializálódásra is.

Van azonban másnemű eltérés is a szokásos és alkalmi jelentés között, amikor t. i. az alkalmi nem foglalja magában a szokásosnak minden elemét. Ez rendszeren olyankor történik meg, mikor a szokásos jelentés képzetszövedék. Ilyenkor megtörténhetik, hogy alkalmi használatkor a képzetszövedéknek csak egy elemét értem. Ha azt mondjuk, hogy ez az ember számár, ez bizonyára nem matematikai egyenlet, hanem csak annyit mond, hogy a számár képzetének bizonyos eleme, pl. az ostobaság jellemző vonása az illető embernek.

Harmadszor érthetem valamely szó alkalmi jelentésén a vele okilag vagy helyileg összefüggőt.

Mindezen esetek alapul szolgálhatnak a valódi jelentésváltozásoknak.

Ha valamely szónak alkalmi jelentése többször fordul elő, úgy a következő alkalomkor könnyebb az alkalmi jelentés tudatba jutása, s ez a folyamat addig ismétlődhetik, amíg az alkalmi jelentés és a hangsor között erősebb lesz az asszociatív kapocs, mint a szokásos jelentés és a hangsor között, ami más szóval annyit jelent, mint hogy a szó jelentése megváltozott. Természetesen ez a folyamat egy egyénben nem igen mehet végbe, mert a többiekkel való közlekedés kiegyenlítené az eltéréseket; de ha a szokásos jelentésnek valamely akár tágabb, akár szűkebb alkalmi jelentés felé való hajlása több egyénben önkénynt egyidejűleg indul meg, annak eredménye az lehet, hogy az eredetileg egyéni és alkalmi szokásossá lesz s az egész nyelvközösségre kiterjed. Hogy nem mindig lehet pontosan megállapítani, melyik jelentés alkalmi, egyéni s melyik általánosan használatos, magától értetődik; a közbeeső fokok egész sora lehetséges. Akkor mondhatjuk csak tulajdonképen, hogy jelentésváltozás ment végbe, ha már az új, előbb alkalmi jelentés tudatba jutásánál nem szerepel az emlékezetkép, amelyet a jelentés megelőző használatai hagytak hátra, hanem ha a társulás öntudatlanul folyik le.

Egy fontos tényezőt azonban a jelentésváltozásoknál sem szabad figyelmen kívül hagyni: a szó jelentésének az új nemzedékekre való átvitelét. A gyermek természetszerűleg mindig alkalmi jelentéseiben tanulja meg a szót, de mindjárt általánosít is, megcsinálja az átlagot, a szokásos jelentést. Hogy ez sohasem lesz a megelőző nemzedékével tökéletesen egyező, az már az előbb mondottakból következik. Mert feltéve, hogy az új szokásos jelentés a réginek minden elemét magában foglalja, ami pedig nem mindig úgy van, még akkor is ezen elemek erőviszonya, ami az egyes alkalmi jelentések tudatba jutásának számától függ, mindig eltérő lesz. Az asszociáció-viszonyok ilyen megváltozása több nemzedéken keresztül a jelentés teljes megváltozását vonja maga után.

Mivel a jelentésváltozás alapján véve mindig az alkalmi jelentés szokásossá válása, azért itt is ugyanazok az esetek lesznek, amiket már ott felsoroltunk.

1. A jelentés-specializálódás, a fogalom tartalmának bővülése.

Érdekes példa erre az újf. *ehe* házasság szó, melynek gót (*aivs*) és ófn. megfelelője (*ēwa*) hosszú időt, örökkévalóságot jelent, innen sokaig tartó szövetséget, míg a mai szót csak egy bizonyos fajta szövetségre alkalmazzák. Ilyen a bibliai *der jüngere* kifejezés, a görög *μαθητης* fordítása, mely csak Krisztus tanítványaira értetik. A francia *viande* (latin *vivenda*) még a XVIII. században is általában ételmet jelentett, ma csupán húst. *Sevrer* (*separare*) alatt azelőtt mindenféle elválasztást értettek, ma csupán a gyermek és anya elválasztását. Az általában elválasztást kifejező ugor **pada* a finnben speciális értelmet vett fel (*pato* halfogó sövény; a magyarban *fal*). A magyar *odu*, *odor* általában üreget jelent, míg a vogul *vontër* alatt csak az anyaméhet értik. Folytonos jelentésszűkülést tüntet fel a *szerzet* szó, melynek eredeti jelentése *institutum*; a második fokon már *institutió*-t jelent, majd fokozatosan *religiót* s végre *ordo religiosust* jelent.

2. A jelentésváltozásnak második főiránya, amidőn a szó jelentése eredi tartalmának egy részére szoríttatik. Ez az eset forog fenn a képies kifejezések legnagyobb részénél. Ide tartozik az emberi testről vett szemléleti képek átvitele a természet tárgyaira. Beszélünk a hegy lábáról, derekáról, gerincéről, a korsó talpáról, füléről, hasáról és így tovább. Az egyik érzékre vonatkozó kifejezéseket átvisszük a másikkra, az anyagi világra vonatkozó kifejezéseket a szellemire. A németben *hell*, *süss*, *schön* eleinte csak a hallásra vonatkozott. A votjákban *poš* forrót jelent, a vogulban fényeset. Az ilyen kifejezéseket *átlátni*, *felfogni*, amelyek eleinte csak az anyagi világra vonatkoztak, képies átvitelével alkalmazzuk a szellemi világra: átlátni vminek az igazságát, felfogni valaminek az értelmét. Egy-egy kiemelkedő tulajdonságot tartva szem előtt, beszélünk *Catóról*, *Ciceróról*, köznévvé téve a tulajdonnevet.

3. A jelentésváltozások harmadik csoportját végre azok az átvitelek képezik, hol az átvitel alapja helyi együttlét vagy oki kapcsolat. Helyi együttlét alapján: a német *Kragen* még Luther-nál nyakat jelent (ma gallér), vogul *pasän* asztal és lakoma, *tur* hang és torok. Gyakran az anyag nevét használjuk a belőle készült tárgy helyett; pl. *gyékény* tkp. bizonyos nád vagy sásfajta növényt jelentett (némely vidéken még ma is azt jelenti) s ma rendesen a belőle font takaróra gondolunk, ha valaki gyékényt említ. A vogul *jiw* jelent fát és koporsót. Oki kapcsolat alapján való átvitel: vogul *pāñx* galóca, meg a galóca-nedv ivásának eredménye: részegség. Egészen hasonló az orosz *chmel'*, mely komlót s mármort jelent.

A legérdekesebb jelentéstani tűnemények egyike a jelentéselkülönödés (Bedeutungsdifferenzierung). A nyelvi élet folyamata hozza magával, hogy az analógia hatása alatt vagy konvergens jelentésfejlődés folytán több rokonértelmű kifejezőmód támad; vagy az is megtörténhetik, hogy egy szónak különböző irányú hangfejlődésnél fogva több alakja támad, amelyek mindegyikéhez esetleg több jelentésárnyalat fűződik. Ide lehet még számítani azt az esetet is, mikor egy nyelv olyan fogalomra vesz kölcsönszót, amelyre saját szava is van. Az ilyen fölösleges teher a nyelvben nem maradhat meg sokáig. A nyelv megszabadul tőlük vagy negatív, vagy pozitív úton. Negatív úton úgy, hogy az egyik kifejezés egyszerűen elvész, pozitív úton meg úgy, hogy az egyik alakot más jelentésárnyalatra foglalja le. Hogyan megy ez végbe? Ha valamikor két hangalak mindegyikének több jelentése vagy jelentésárnyalata van, ez azt jelenti, hogy mind a két jelentés mind a két hangalakkal egyenlő erős asszociatív viszonyban van. Hogy ez a nagyon is véletlentől függő egyensúlyállapot soká nem tarthat, az a nyelvi élet természetéből, abból, hogy a nyelv folytonosan változik, önként következik.

Láttuk, hogy a szó jelentését mindig alkalmi, különös jelentéseiben tanulja meg a nyelvközösségbe belépő új egyén. Könnyen megtörténhetik mármint, hogy az egyik jelentés többször társul az egyik hangalakkal, mint a másik s így a kapocs köztük erősebb lesz. Már maga az a körülmény, hogy ez az új állapot, egy hangalakhhoz egy képzetnek asszociálása, kevesebb munkával jár mint a megelőző, tovább viszi a fejlődést a megjelölt irányban. Hogy melyik jelentés melyik hangalakhhoz kapcsolódik, az nagyrészt a véletlentől függ s a nyelvjárási eltérések egyik forrásává lehet jelentéstani tekintetben.

Jelentéselkülönödés mutatkozik némely melléknevekben, amelyek főnévileg használva is járatosak a közbeszédben.

Melléknévi alak: *önkéntések*, főnévi: *önkéntések*, mn. *tudósak*, fn. *tudósok*, mn. *adósak*, fn. *adósok*.

Nyelvjárási eltérést okozott a különböző jelentéselkülönödés a dunántúli s néhány erdélyi nyelvjárás között. Erdélyben *törpe* klein, niedrig, *alacsony* erkölcsi értelemben; a dunántúli nyelvjárásokban jórészt megfordítva.

Más példái a jelentéselkülönödésnek: *nő*: *né*; *fő*: *fej*; *szedres*: *szederjes*; *szól*: *szaval*; *helyes*: *heles* (Dunántúl); *véres*: *vörös*; *merő*: *merev*.

(Folyt. köv.)

GOMBOCZ, ZOLTÁN.

ÚJ KÍSÉRLET A HATÁROZÓK OSZTÁLYOZÁSÁRA.

(Vége.)

II.

Nem szándékozom részletesebben foglalkozni Gulyás értekezésének kritikai részével. Hogy jelenlegi nyelvtanaink határozó-rendszere több tekintetben hiányos, azt mindnyájan érezzük; magam is rámutattam néhány hibájukra már említett értekezésemben. Lehetetlen azonban szó nélkül hagynom Gulyásnak néhány feltűnő tévedését.

Gulyás is — mint minden nyelvtanunk — azt hirdeti, hogy a határozó (ide értve a tárgyat is) az állítmány közelebbi meghatározására való. Ez határozott tévedés. Valamint a jelző nem az alany, hanem minden főnév közelebbi meghatározására szolgál: úgy a határozó sem az állítmány, hanem minden cselekvésnév (ige, igenevek, cselekvést jelentő főnév) meghatározására való. Világosan mutatják ezt a következő kifejezések: a *völgyben* harcolni, *egész napon át* harcolni, *ritézől* harcolván, harc a *szabadságért* stb.

Épúgy tévedés az is — ebben sem áll Gulyás egyedül — hogy azt hiszi, a legegyszerűbb határozó-felosztás a legjobb. Hiszen ha az a határozó olyan egyszerű, könnyen áttekinthető valami volna, akkor bizonyára igen egyszerű lehetne az osztályozása is. De mikor köztudomás szerint igen-igen nehezen megfékezhető, mert valóságos élettől nyüzsgő jelenséggel állunk szemben, akkor nem lehet oly igen egyszerű az osztályozás sem. Az egyszerűség és áttekinthetőség nem mehet az igazság rovására. Az egyszerűségre való törekvésből Gulyás elítéli az állítmányra és alanyra (Kalmár, Simonyi) vonatkozó határozók megkülönböztetését. Helyesen szólva nem is az alanyra és állítmányra vonatkoznak azok, hanem a cselekvésnévre és a főnévre. Ezt azonban lehetetlen szem-behunyasal elvitatni. Az ily határozók, mint: a *gyermek a kertben* van, *himlőben* van, *sárosan* lép a szobába, *sokan* vannak — bizony nem a cselekvés módját határozzák meg, hanem a cselekvő személy helyzetét, állapotát. Alakilag, a többi határozók mintájára, az állítmányhoz tartoznak ezek is, de értelmileg nem. Tudtommal egy igen logikus fő, Kármán Mór, tette meg nálunk először e megkülönböztetést.

Nem szerencsés Gulyásnak a polemiája a kiegészítő

nyelvtanok ellen sem, különösen nem Maklári Pap Miklós, sárospataki gramatikus ellen, aki egészen új alapról védi a kiegészítőt.

Régen a kiegészítőt tisztán formális értelemben vették: ami az állítmánynak nem teljes értelmét szükségképp kiegészíti, bármely kategóriába tartozott is az fogalmilag. E felfogással: *„tart valameddig, eljut valahova“* stb. is kiegészítő mondatok volnának, mert *tart, eljut* stb. igék értelmét egészítik ki; pedig ezek nyilván idő- és helyhatározós mondatok. A régi *„kiegészítő“* elméletnek ép az a baja, hogy összekeveri a fogalmi és az alaki kategóriákat. Maklári szakít e felfogással. A *kiegészítő* nevet megtartja ugyan, de azt már — legalább a Gulyás idézetében — nem formális értelemben veszi, hanem igyekszik számára egészen külön fogalmi kategóriát teremteni. Így például azt mondja a többek közt: *„Kínál* igének tárgya a *császárkörtéből, szalonából; bizom-nak* tárgya *Istenben; figyel-nek* tárgya a *tanítóra* vagy *előadásra; metsz-nek* eszköze, tehát tárgya (?) a *késsel* s nem határozója; vagyis a fenti vonatkozásokban épen olyan tárgyi kapcsolat van, mint a *szánt* ige és a *földet* tárgya között, azért neveztem én az ilyen ragos és névutós neveket „egyeses gondolkozással“ tárgyi kiegészítőknak; majd — az Irodalmi Kör óhajására! — egyszerűen kiegészítőknak. A tárgyi jelzővel megjelöltem a helyragos nevek tárgyi mivoltát, a tárgyragos névvel való rokonságát, a kiegészítő-vel a tárgyragos névtől, mint egyetlen, szoros értelemben vett tárgytól való megkülömböztetéseket. A tárgyi kiegészítő tehát ennyit mond: az állítmány értelmét mint tárgy egészíti ki, teszi teljesebbé. Az ellen nem lehet szólanom, hogy ha tárgy, legyen mind tárgy; mert ez így logikus. De az én gondolkozásom azt érzi, hogy az a tárgyas ragozás, az a tárgyrag megköveteli, hogy szorosan csak egy tárgy legyen; azok a helyragos tárgyak legyenek tőle megkülömböztetve“. (Idézve Gulyástól „A határozók rendszere“ 25. lapján.)

Ez egészen logikus beszéd, melyet Gulyás korántsem cáfol meg, midőn azt veti ellene, hogy Maklári „elheti magával s el akarja hitetni másokkal is, hogy a *-vel, -ra* és a többi ragos mondatrész meg az állítmány közt ugyanaz a mondatbeli viszony van, mint a *-t* ragos mondatrész és az állítmány közt. Ezt értse meg, aki tudja. Hogy *„kenyérrel, kenyérből kínálni valakit“*, vagy *„kenyeret kínálni valakinek“*, a közönséges beszédben értelmileg körülbelül egyértékű kifejezések, az érthető; de hogy nyelv-

tanilag is egyértékűek volnának, azt el nem hiheti sem Maklári, sem más. De ha még ezt elhinné is valaki, nem sokat érpe az egész elmélet, mert a hit nem tudomány s csak *subjective* oszlat-hatja el a homályt. A Maklári hypothesisét elfogadó is fölveheti a kérdést, miben leli a magyarázatát az, hogy ha ebben a mondatban: 'bizom *Istenben*' — a *-ben* ragos mondatrész tárgyi viszonyban van az állítmánnyal, miért nincs ilyen viszonyban ebben a másikban is: sétálok a *kertben*".

Bizony ez a Maklári logikus okoskodásának igen gyöngye cáfolata, melynek az a legfőbb argumentuma, hogy: ezt nem lehet megérteni, ezt nem lehet elhinni. Általán valamint itt cáfolásában, úgy a saját határozó-elméletében is Gulyás nem tud megszabadulni a nyelvtani formák (ragok és névutók) nyűgétől. Pedig hova jutnánk — nem a nyelv alakok csoportosításában és elemzésében, hanem azok jelentésének és használatának a magyarázatában, ha nem tudnánk megbarátkozni a szók és nyelvtani alakok eredeti jelentésének teljes elhalványulásával, háttérbe szorulásával. Legyünk vele tisztában, hogy aki a határozók osztályozásába kezd, az voltaképen igen komplikált grammatikai és logikai együttes feladatra vállalkozik; a logikai feladatot természetesen nem az elméleti logikára vonatkoztatva, hanem a nyelv gyakorlati logikájára. A határozók osztályozásában nem lehet pusztán a nyelvtani alakokból indulni ki, mert akkor 'bizom az *Istenben*' és 'sétálok a *kertben*' csakugyan egyazon kategóriába kerülnének (amint hogy Gulyás nem is tudja megmagyarázni köztük az éles különbséget), s ezzel aztán ott volnánk a régi alaktani alapon álló grammatikai rendszernél. Nem lehet tisztán magának a határozóul szolgáló főnévnek a jelentéséből sem kiindulni; nem is indul ki tisztán ebből senki, amint ezt Dóczi és Gulyás tévesen állítják. Hiszen akkor 'bizik a *puskájában*' meg 'golyó van a *puskájában*', — 'a *diófára* gondol' meg 'a *diófára* mászik'. — ugyanabba a határozó-kategóriába tartoznának, mert a határozóul szolgáló főnév mindkét mondatban ugyanaz. Fődolog a cselekvés vagy másféle állapot viszonya a főnév jelentette fogalomhoz. E viszony megállapításában nem szabad megtevesztetni magunkat a szók és ragok meg névutók jelentésének elhalványulásától, a képes beszédétől. A képes beszéd, a jelentés megváltozása lélektani működések folyamánya, tehát *lélektani* mozzanat; míg ellenben a határozó viszonya a cselekvéshez a nyelv logikájának a kér-

dése. Itt nem arról van szó, mily úton jött létre valamely logikai viszony, hanem hogy miben áll ez a logikai viszony. Érdekes lélektani folyamat hozhatta létre például „a gyermek gondol *valamire*, gondolkozik *valamiről* v. *valamin'*” kifejezésekben a különböző viszonzyszók használatát; egyszer úgy fogta fel a lélek, hogy a gondolat az alanytól megy a tárgyra, másszor meg hogy a tárgyról indul ki az alanyhoz, aztán meg hogy az alany huza-mosabban rajta van a tárgyon az ő gondolkozásával. Ez azonban tisztán lélektani mozzanat. A logikai viszony mindegyik kifejezésben ugyanaz: a gyermek a cselekvésnek alanya, az a dolog pedig, amin gondolkodik, a cselekvés tárgya.

Ezen logikai viszonyok megállapítása a határozók osztályozásának a tulajdonképeni célja. A lélektani folyamatok megértése már a gramatikai magyarázatok dolga. Ez is lényeges és érdekes része a nyelvtannak, amannál tán még érdekesebb, de nem ez a cél, mikor a határozók osztályozásáról van szó. Nem az itt a kérdés, miként alakultak ki bizonyos kategóriák, hanem hogy mi az eredménye ama kialakulási folyamatnak, vagyis hogy miféle kategóriákat lehet felállítani. Természetes dolog, hogy, ha már megállapítottuk a kategóriákat, e kereteken belül helyet lehet és kell adnunk a gramatikai alakok érvényesülésének is, ami egyértelmű a lélektani mozzanatok számbavételével. — Legyen ez felelet ama szerkesztői megjegyzésre is (Nyr. 26:392), mely ellenmondást lát ama felfogásban, hogy „ne az alakok vezessenek mondattani kategóriák felállításában” és ama másikban, mely megengedi, hogy a tárgyhatározó „csoportok megállapításában... kiindulhatunk a helyragokból is”.

Maklárít az ő „kiegészítőjének” a megalkotásában már nem a régi formális szempontok vezérelték, hanem egészen helyes elv; a cselekvés meg a dolog közt levő logikai (szerinte: mondattani) viszony megállapítása. Rendszerét a maga egészében nem ismerem; nem tudom, szabatosan körvonalazta-e kiegészítőjének a határait. Annyit azonban a Gulyás idézeteiből is látok, hogy a kiegészítő körülbelül ugyanaz a kategória, mint amit én tárgyhatározónak neveztem el (Nyelvőr 26:389), és amelyet újabb nyelvtanai-ban Szinnyi is használ. A felfogás egy, a név más. De helyes-e ez az elnevezés? Szerintem nem helyes. „Hiszem az *Istent*” fogalmilag Maklári szerint is tárggyal (*Istent*) van bővítve; „hiszek az *Istenben*” szintén olyan értelmű kifejezés, a hívés cselekvése meg az Isten közt ugyanaz a logikai viszony van, vagyis tárgyi viszony.

Az efféle rokonértelmű kifejezések közt (gondolok *valamit* és gondolok *valamire* v. gondolkodom *valamin*; csodálok *valamit* és csodálkozom *valamin* stb.) néha semmi különbség nincs, néha egy kis árnyalati különbség van. De elég ok-e ez arra, hogy őket egészen külön kategóriába sorozzuk, s az egyiket tárgynak vegyük, a másikat kiegészítőnek, vagy akár tárgyi kiegészítőnek? Ha mindakét nemű kifejezésben tárgyi viszony van a cselekvés meg a dolog közt, miért nevezzük akkor az egyik esetben tárgynak, a másik esetben meg már kiegészítőnek? Ami logikailag összetartozik, mért választjuk azt szét a grammatikában? Ez eljárás helytelensége szemmel látható. Maklári itt a régi kiegészítő grammatikusoknak tett engedményt (az Irodalmi Körnek!). A kategória tartalmának a megállapítása új és helyes felfogást mutat, a logikus viszonyra támaszkodik; az elnevezés már formális jellegű, azért hibás.

A kettéválasztást is elég tetszetősen okolja meg Maklári, habár nem lehet is igazat adni neki. Azt mondja, hogy a *-t* tárgyrag és az igének avval járó tárgyas ragozása megkivánja, hogy a *-t* ragos tárgyat megkülönböztessük a helyragos tárgytól. Ez igaz. Mert a *-t* ragos tárgy csakugyan kiváltságos helyzetben van a mondatrészek közt általában, többi társai közt különösen, azért, hogy az ige is jelzi tárgyas személyragjával a (határozott) tárgy jelenlétét a mondatban, míg ellenben a helyragos tárgyat nem jelzi. Ez grammatikai szempontból lényeges különbség, melynek a mondatrészek osztályozásában kifejezést is kell adni. De eme grammatikai megkülönböztetésnek nem szabad odáig menni, hogy — ha már egyáltalán a mondatrészek logikai osztályozásába kezdünk — a logikailag összetartozó mondatrészek egészen külön kategóriába kerüljenek. A *-t* ragos tárgy meg a helyragos tárgy legyenek egy kategóriában, aztán e kategórián belül különböztessük meg a *-t* ragos tárgyat, mely nemcsak a cselekvésnek a tárgya, hanem a mondatnak is, a többi, helyragos tárgytól, melyek csak a cselekvésnek a tárgyai. Még ahhoz is hozzá lehetne járulni, hogy a *-t* ragos mondat tárgyát és a helyragos tárgyat határozókat mondattani szempontokból két külön kategóriába soroljuk ugyan, de a tárgy elnevezést mindkét kategóriára alkalmazzuk (mondat-tárgy és tárgy-határozó); de azt a dolog lényege meghamisításának kell tekintenünk, hogy az összetartozást semmi se jelölje.

Logikai szempontból az sem volna olyan nagy baj, ha

valaki a *-t* ragos és a helyragos tárgyakat nem osztaná be a határozók közé, hanem tárgy néven egy egészen külön kategóriába foglalná össze. (Vö. Imre Sándor: valódi és kiegészítő tárgy, a határozók mellett.) Elvégre is a cselekvés aktív és passzív tényezői (alany és tárgy), meg a cselekvés körülményei (hely, idő, módozat) logikailag csakugyan különböző dolgok, s a cselekvés alanya és tárgya semmikép sem sorolható logikailag egy kategóriába a cselekvés körülményeivel, mint Simonyi a már többször említett cikkemre vonatkozó szerkesztői megjegyzésében állítja.

Hogy részemről mégsem vagyok az egyszerű tárgy elnevezés mellett, hanem a tárgyhatározó elnevezést pártolom: annak az az oka, mert a logikai kategóriákat nem tartom — aminthogy senki sem tartja — egyszerűen átvihetőknak a gramatikába is. A gramatikai kategóriák nem mindig esnek össze a logikai kategóriákkal. A logika azt kutatja, hogyan gondolkodik általában az ember; a gramatika ellenben azt vizsgálja, mikép gondolkodik nyelvében ez vagy amaz a nép. Épen itt, az érintkezés határán, kell szorgosan ügyelni a két tudomány szabatos elkülönítésére. A gramatika nem lehet logika, de logikusnak kell lennie.

E szempontból fogva föl a kérdést, nem lehet a cselekvés különböző tárgyait, amint azok a magyar mondatokban kifejeződnek, kivenni a cselekvés körülményeit (hely, idő, módozat) meghatározó mondatrészek — vagyis a határozók — általános kategóriájából, ha logikailag nem is tartoznak oly igen szorosan oda; mert legnagyobbbrészt gramatikailag ugyanazokkal az exponensekkel (ragokkal és névutókkal) vannak kifejezve, mint a határozók. Gramatikus előtt nem az az egyedüli és tán nem is az a döntő szempont, hogy logikailag mikép áll a dolog, hanem azt kell tekintenie a magyar gramatikusnak, hogy mikép fogja fel a dolgot a magyar ember. A magyar ember pedig nem tesz éles különbséget — amint sokszor nem is lehet — a cselekvés tényezői (alanya és tárgy) meg körülményei (helye, ideje és módozatai) között. Ez okból ugyanazokkal a jelekkel látja el a cselekvés tárgyait is, mint körülményeit. Ez oly fontos gramatikai tény, amely előtt nem szabad szemet hunynunk. Határozónak kell tehát valamennyi mondatrészt neveznünk az ige mellett, mint Brassai akarta, de ez általános kategórián belül aztán éles szemmel meg kell állapítanunk az egyes logikai kategóriákat, amit Brassai már nem tett meg.

Ezt a munkát a magyar grammatikusok — különösen az úttörő Simonyi — a külföldi grammatikusoknál már eddig is jóval több sikerrel végezték, de véglegesen elfogadható osztályozást eddig még nem sikerült adniok. Ezt mindenki érzi, látja. A legtöbb nehézség, a legnagyobb zavar éppen a körül a kategória körül forgott, melyet én tárgyhatározónak neveztem. Mindenki érezte és érzi, hogy itt egy külön, önálló kategóriával van dolgunk, amelynek azonban senki sem tudta megtalálni a logikai alapját. E logikai alap kijelölése volt a célja a mult évfolyamban megjelent cikkemnek is, valamint ezúttal is meg kellett ragadnom az alkalmat a kérdés tisztázására. A tárgyhatározók kategóriája tartalmának a megállapítása azonban ezzel még nincs befejezve, sőt meg sincs kezdve. Ezt még a jövőben kell megtennünk lehetőleg sok adat fölhasználásával.

BALOGH PÉTER.

A MOHÁCSI NYELVJÁRÁS.

(Vége.)

III. Szókincs.

Személyek állapota és egymáshoz való viszonya. *Embör*: férfi, egyszersmind a férj megszólítása („hali kê embör!”); *surgyán legény*: serdülő, 15—16 éves ifjú; *polgár és pógár embör*: földmives; *mestőrembör-asszony*: iparos neje; *mestőrembör-leány*: iparos leánya; *mókher*: az iparos gúnyneve. — A gyermek édes apját úgy szólítja, hogy: *édös apám uram*; anyját: *édös szülém*; öreg apját: *öreg apám uram*; öreg anyját: *öreg szülém*. Az asszony úgy hívja a férjét, hogy: *uram*; férjének a bátyját: *öreibbik uram*; férjének az öccsét: *kissebbik uram*; az ipát: *apám uram*; a napát: *anyám asszony*; idősebb sógornőjét: *asszonyom*. — *Férhő mönt*: ezt a leányra már akkor mondják, midőn megkérték, azaz *kinyerték*. Az öreg asszonyok megszólítása: *szüle* („Szüle! há mén kê?”). A fiatalabbak a náluknál idősebbeket *kê-nek*, a fiatalabbakat pedig az idősebbek mindkét nemén *te-nek* szólítják, s ez így van a testvérek s már az apró gyermekek között is. A keresztkomáknak a gyermekeik is *komá-nak* hívják egymást. A kereskedő, iparos és alsóbb rendű tisztviselő megszólítására a *maga* szolgál. A megtiszteltető megszólítás: *kigyelmed*. — *Cseléd*: családtag, kivált a gyermekeket jelenti („három kis cselédkeje van”). *Család*: szintén családtag („öt családdal vagyok”; „kin vannak a csalárgyaim a rétőu”).

Hítvány és *gőrcsős*: sovány; *nyiszlett*: vézna, gyenge; *vizsla*: szemes, figyelmes; *viszony*: viszály („má régóta viszonyba vannak egymással”); *hére* (helyre): derek („hére legény”). *Kíposzráta*

magát: kiépült, megerősödött. („Kis koraba mindég oan nyiszlett, betegös vót, de kipostráta magát, oszt most jó egéssége van.”) *Szutyogati az úját*: dugdossa, mártogatja vmibe. („Ha möggyülik az újad, szutyogasd fóró vízbe.”)

Viselet, *Farcuk*: hajfonat; *cifra bársony*: gyöngyös bársony pártá; *bikla*: fehér szoknya; *bájkó*: téli kabát; *lőböz* és *leves*: könnyű nyári kabátka („vödd rád a levesödet, vödd rád a lőbözödet”); *pruszlik*: mellény; *mamusz*: szőrharsnya; *csosza*: szőrcipő; *keszkenyő*: kendő; *rostos keszkenyő*: rojtos kendő; *islang*: csillogó fémlemezéből való apró karikák, melyeket a nagykendők díszítéséül varrnak fel.

Ház tartás. *Bendi* és *bendis*: a rostély nélküli bőszejű korsó, úgy is hívják, hogy: *naszszájú*; *szapu*: szalmából szakasztó módra font kerek vívő kosár; *vöndő*: zsíros bődön; *tévdő*: a sütő kemence ajtaja, melyet a kemence nyílásához támasztanak; *ház*: a szoba is („ergye be a béső házba!”); *búszos*: fülledt; *búszmeleg*: fülledt meleg. („Búszos má a ház, azé ászik el a lámpa!”) *Pintő*: kancsó.

Konyha és táplálkozás. *Pempő*: csecsemőknek főzött pép és a tejbe áztatott zsemlye is; *csócsa*: a csecsemő számára megrágott táplálék; *korcina*: tepertő (*pörce*-nek is hívják); *peszmege*: lekvár; *durrogatott kukorica*: pattogatott k. („kukoricát durrogat”); *borsó*: bab (a borsót *cukorborsó*-nak hívják); *vakotás*: a bab között a hibás szem (kivált fehér bab között a sötét színű, hibás szemeket hívják így, amelyeket kiválogatnak). *Kolompér*: burgonya; *petrezsliom*: petrezselyem; *cukorral megsózni*: cukorral meghinteni; *tányér*: a befelé hajló szélű cseréptányér; *tácsa*: oly cseréptányér, melynek a széle egyenesen áll fölfelé; *koros tál*: kisebb tál, melybe egy ember számára tálnak.

Gazdaság. *Pisó*: így nevezik a lovat kis gyermekek előtt; *marha*: a tehén („szép marhát vöttem; itasd mög azt a marhát!”); *a ló mögdobi*: a ló megrúgja; *siska*: a lecsüngő fülű sertés; *göbe*: az emse; *a kecskék tukkónak*: öklelődnek; *a bornyú tusáli az annyát*: szopáskor dőföli; *fejőke*: a fejő sajtar; *főcstéj*: fiatal borjas tehén teje, amely összemege és túrós lesz; *lábító*: lajtorja; *lésza*: lécszerűen készített vesszőkerítés; *gőcs*: tuskó; *csömöge*: cefre és az összetört szőlő az elsűrés előtt is, után is („a csömögét még nem szűrtünk ê; a csömögét kifőztünk pálinkának”); *böndő*: a kicsike szőlőfűrt; *merőglye*: babkaró; *pipőre fű*: szikfű; *cötkény* (cetkény): kutyatej, fűtej; *bönt* és *bent*: a folyó védő töltése; *limány*: a Duna ártérének mélyebb helyein kinmaradó víz, melyet kenderáztatóul használnak (limányok); *malát*: az árvíz visszatérte után az iszapolt földből kinövő vesszők, bokrok („ezt a malátot akarjuk kiirtani”); *összeccsócsáta a jég*: össze-tépte, szaggatta.

Különfélék. *Bütök*: csomó a cérnán vagy madzagon; *halpénz*: a halpikkely; *a halnak a szárnyai és sörénye*: úszószárnyai; *szilvány*: kopoltyú; *pécázni*: horoggal halászni; *plunca*:

kilyukatott kicsike bárka, melyet halászatkor a ladik mellett visznek s abba rakják a megfogott halakat, abból aztán otthon a nagy barkedőbe; *csikli*: kis csolnak; *horítól*: köhög; *tom*: tor, áldomás; *tatyolás*: padmaly (a sűrűreg fenekének oldalt kibővítése, hogy egy sírba három koporsó is férjen); *elkövetközött*: elbúcsúzott; *átall*: röstel; *pityurka*: kavics; *paléta*: idező, fizetésre felhívó, intő levélke; *csinge*: labda; *plincike*: bűge (két végén hegyes rövid fácska); *pucok*: piszok és vakond („puckos. a csizmád; pucoktúrás”); *Szent-György-virág*: gyöngyvirág; *sillye*: a padlásnak sövényből vagy deszkából készült végfala (kibli); *bőved-este*: karácsonyeste; *kaparás*: vállalkozó; *kamarás*: pénztáros; *adonyi*: adakozó; *pogány*: könyörtelen; *csempe*: csorba; *görhes*: rosszul táplált, leromlott (görhes ló); *kűfeffa*: emlékkő; *dángoból* és *tészölög*: ácsorog; *möghívül*: meghül (az étel v. ital); *bök*: szúr; *forró hideg*: láz; *tülekodik*: civódik; *hibázik*: hibát tesz és hiányzik; *elrohad a jég*: elmállik; *lécáfóta*: leszidta, lehordta; *kicsupáli*: kitépi; *böllenkedik*: incselkedik; *szétpusztít*: széjjelbont, széjjelszed („pusztítsa kő széjjel azt a sütt tüköt); *kovaszol*: vmit ütögetve zörög; *gondoskodik*: gondolkodik („né gondoskodjon kő annyit, né törje kő a fejt!”); *képössen* és *képösint*: módjával, mérsékelten; „jelen voltam”, ezt úgy mondják, hogy: *jelönleg vótam*; *mömmög*: ismét (meg-meg); *üstöllést*: egyenest (irányjelző: „ezön mönjön kőd üstöllést!”); *öreg*: régi is (öreg embör, öreg cipő); *étrafála*: eltalálta; *esönnen*: sóvárogva („oan esönnen nízte, hogy öttük azt a dinnyét”); *arra lévest*: arra nézve; *csuriz*: a gyermekek a verebet így is hívják, mint a csacsit *csuzi*-nak; *seivárványos kút*: szivattyús kút; *mögggyesültünk*: megegyeztünk; *ringő*: bölcőd; *vacak*: lim-lom, szemét (emberre is mondják); *igyöm* és *ügyöm*: minden alkalommal használják, amikor az *izé* volna megfelelő, rag nélkül, pl. „Hát igyöm ott vótam, de igyöm sönki ső vót ott-hon”. *Cifra botos*: díszműáros; *gajdina*: rántotta; *balogsuti*: balkezes; *lepény*: a lángos is, ha tejszerű.

Az *igen* szó helyett — ennek állító, helybenhagyó és bizonykodó vonatkozásaiban — feltűnő sokszor használják ezt a szót: *há*, melynek teljesebb alakja volna *hát*. Pl. „Émüt má 5 óra? — Há!” „Má látom, hogy a szomszédomrú lémülük ez a ház; de úgy kő néki. — Há!” „Mér mög nem böcsüte a feleségit... Há!” „Most lá' itt hatta... Há! Peding av vót a jobbkeze. — Há!” „Émönt ám a Pétör Mohácsrú, szomszéd uram, isz tán hallotta is kő?... Há! má hallottam. — Tuggya kő, av vót a baja, hogy a nényivel-é vagy kivé... Há, há, há! — nem tudott kigyűnni”.

Hocci és *hocide*: hozd-sza és hozd ide; *aci* és *acide*: add-sza és add ide; *mámma*: ma.

Óvónő h. *óvóné*, postásnő h. *postásné*, tanítónő h. *tanítóné*, varrónő h. *varróné* stb.

Mondások, szólások. Ha vmit egyesült erővel ütem szerint kell meg-megrántva húzni, pl. a dunai malom horgonyát, akkor az ütem jelzésére ezt a mondatot használják: *Há van*

szived! . . . (az első szótag nyomatékkal és nyújtva hangzik). Ezt a mondatot a munkások közül sokan nem is ismerik az értelme szerint s mint valami varázsszót így mondják: *Hávasziva!*

Ha valaki idősebb, vagy főbbvaló ember beszédébe akar bele szólni, evvel a mondattal teszi: *Szavdt nē felejte kigyelmed* (vagy *kē*)! vagy pedig: *Szavába állok kigyelmednek* (vagy *kének*)!

„Jó szaga van” h. azt mondják: *szép szaga van*.

„Igen nagy, igen szép, igen sok” h. azt mondják: *csuda nagy, csuda szép, csuda sok; ojan szép, hogy csuda*.

Ha valakit, akit *kē* megszólítással illetnek, az alanyi felszólító jelen egyes 3. személyében kellene szólítani valamire, akkor az igét többes számú 1. személybe teszik. Pl. e h. „adjon *kē* egy kis vizet”: *adjunk kē egy kis vizet; hozzunk kē egy darab deszkát; ögyünk kē; igyunk kē; gyerünk kē* (jöjjön); *vágjunk kē egy ágat*.

Feltételes mondatban a *nem* tagadó szó helyett a *ne* szót használják: *Ha nē esött vóna ez a kis esső, kdt nem lőtt vóna a buzábú semmi; ha nē vónék olyan betegős, hát emönnék; ha ē nē mönté vóna; ha nē vóna olyan sovány ez a tehén*.

A vonatkozó névmások között az *aki* általában használatban van mind személyekre, mind dolgokra való vonatkozással: *az a tük, akit a minap vöttem . . .; az a kocsi, aki be vót fösté . . .; az a szomorúság, aki neköm van, mást má el is vitt vóna; az az a csizma, akire ákudtam*.

Ha a bírósághoz megy valaki, így mondja: *Törvénybe mék*.

„Aligha eső nem lesz” h.: *Éggy aligha hogy esső nem lössz*.

— *Éggy aligha ē nem mönünk*.

„Oldalnyilalásom van” h. azt mondják: *Szúr a szögezés*.

„Mi lelte?” h.: *Mi léte mög?* — *A forróhideg léte mög*.

„Ez legalább megmaradt” h.: *Ez bár mögmaradt, vagy: ez de-ē bár mögmaradt. Nekünk de-ē bár termött egy kis kolomp-runk, de: az öcsémnek sēmmi. — De-ē bár éggy hónapot engedtek vóna a fiamnak*.

Szórendi eltérések: *Mér azt az ebet hogy mög nem kötöd ott, mit ugat, vagy kő vas sē?* — *Minek mög nem vötte kē azt a földet, de-ē bár lőtt vóna paskonyunk a szigetbe is*.

A *kē* megkettőztetése nagyobb tiszteletadást jelent s a gyermekek szülei és idősebb rokonaik iránt mindig használják bármely korban: *Kē is ott vót kē?* — *Ha kē-kē öreg apám uram itthon marad, akkó én kímék a rétre. — Ha ott lőtt kē vóna, övött kē vóna kēd is abbú a szép ómábú.*

„Hallja-e kend?” h.: *Hali kéd-ē?*

A református vallású ember az úrvacsorát *jó-nak* nevezi: *jóval étem; fűvöttem a jót*.

Ha dacosan tagadnak meg valamit, akkor a tagadó mondat után a megtagadott cselekményt vagy szolgáltatást ismétlő mondatot is használnak mellékmondat gyanánt: *En nem járok ám ide egész nap, hogy ide járjak!* — *Mink nem fizetünk ám más helütt egy krajcárt sē, hogy más helütt fizessünk!* — *Má peding*

én é nem viszöm azt a hordót, hogy évigyem! — Érté sè mék, hogy érte mönnyek!

„Nagy, természetes ember“ h.: Nagy Mahomed embör.

„Egyet-mást vittem a piacra“ h.: Kít-mifélét vittem a piarcra.

— „Mi van ebben a kosárban?“ h. Ki-miféle; égyetmás.

A.: Há mén kigyelmed ilyen korán? — B.: Sétálgatok, most nincs olyan meleg. — A.: De há! (a de hangsúlyos).

A.: Tán a vásárba mén ké is? — B.: Odamék, mondok, má én is csak mögnízöm. — A.: De há!

Párbeszéd.

— Korán főkét ké András bajám, agyon Isten jó röggét!

— Agyon Isten neköd is Örzse! Korán ám, mer kesköny az éccaka, hama kifordul az embör belülle. Há mégý?

— Hát — igyöm — émék Éva nenémhő, mögnízöm az új löbözzit, mer aszondi, hocs csuda szépon mögvörta a vóró kis-asszony, oszt én is oat akarnák csinyátatni a kissebbik uram lakodalmára.

— Kinyerték má a lőánt?

— Há! má a koszorúkötlő is mögvót ténnap; szérdán lössz a lakodalom; ápumuram má a marhát is mögvötte. Égyün kéd is ugyé András bajám, de-é bár kitáncója ké magát? Lá, ha égyütt ké vóna vésárnap a szentégyházba, láthatta ké vóna kéd is, hogy milyen hère égy pár lött abbú a két nyiszlett györökbű! De kívát ez a Mári csudaszép vót az islangos selyömkendőbe; a farukjába mög szép kik pántlika vót fonnyal. De bizony csak gyertünk kéd el!

— Má nem tom Örzse, hogy émöhetők-é, arra lévest, hogy a herceg erdejibe fővádútunk ezt a 12 léniát, oszt én vagyok a kaparás; osztánd igyöm éppen szérdán lössz az osztály. De mög annyibú is Örzse, mer tudod éccő nagyon lécáfótuk égyemást örebbik uraddá a kocsmába, mikó az a tom vót, össze is vittünk; há! — mondok osztán hátha mömmög történlik kösztünk valami.

— Peding hali ké, ott lössz a trettýös (trombitás) banda is. De most má mék ám, hali ké, mer még a sóróér is é kell mönni, apám uramék hónap ki akarnak mönni azt a kis borsót főszönni, oszt igyöm a borgyúnak is akarnak sórózpi ekkis füvet ott a tóró mellett. — Az embör (a férjem) is kimén, kiájik a nagy epörjefát...

KALMA ISTVÁN.

JÓSIKA MIKLÓS NYELVUJÍTÁSA.

Jósika Miklós a legszorgalmasabb nyelvújítóink közé tartozott. Regényeit olvasván, minden lépten-nyomon egy-egy új szóval találkozunk, amelyeket művei végén rendszerint betűrendes csoportokba foglalt össze. E szavak egy részét a nyelvhasználat ma már szentesítette, nagy részök azonban elhullott, mint annyi sok más.

Itt ez utóbbiakat mellőzöm, mert a közhasználatba nem mentek át s így a nyelvtörténeti szempont sem követeli följegyzésüket; a többiek azonban már csak azért is megérdemlik a figyelmet, mert a regényírónak a maga korában nagy népszerűségéről tesz tanúságot. Ezenkívül találunk közöttük olyanokat is, amelyek habár elvesztek is, de egészen szabályos képzésűek s idegen szavaink nagy özönében, ma is elkelnének.

Jósika újító elveit *A rejtett seb* c. regényében (I. k. 189—196. l.) foglalta össze. Szerinte, nyelvünket az íróknak két neme szaporíthatja: „Először a tudományos nyelvész, főleg, ha a nyelvünkkel rokon más nyelveket is tanulmányozván, összehasonlítási képességgel is bír. Másodszor azok, kik nyelvérzéssel bírnak, kik úgy szólván az anyatejjel szívták a nyelvet magukba; kikben a nyelv vérré vált, s kiknek füleiben minden idegenes, visszás, nem magyaros zamatú szó, szókötés kellemetlenül csendül meg“.

Az újítás határát pedig a következőkben jelöli meg:

„1. amire jó régi szó van, arra újat készíteni mindig felesleges, gyakran káros;

2. műszavak készítése egyedül a tudós társaságot és a szaktudóst illeti;

3. az új szavakban arra kell ügyelni, hogy azokat, hacsak lehet — mert nem lehet ám mindig — első hallásra vagy olvasásra érteni, vagy kitalálni lehessen“.

Ez a harmadik határpont ugyan nagyon kétséges és tetszés szerint tágítható, de a *tudományosan képzett nyelvészek ellenőrködése*, amelyre Jósika többször hivatkozik, megakadályozhatta volna itt a tévelygést, csakhogy ilyen nyelvészekre akkor alig lehetett számítani. Épen ez volt a főok, amiért nyelvujításunk oly téves irányt vett s oly nagy szertelenségekbe tévedett. Jósika sem maradt ment, helyes elmélete mellett sem. kora nyelvtudományának tévedéseitől, de egyúttal számos, ma is közkeletű szóval gazdagította nyelvünket.

Az itt következő szavak mind Jósika regényeinek *első* kiadásaiból* vannak összegyűjtve s az utánok írt rövidítések mutatják, hogy mely műveiből valók.

Álca: álarc, Kir., Gord., Z., B., T., P., synonymja az *álarc* szónak, jobb, mert rövidebb s *álca* és *álarc* közt mégis van egy árnyalata a különbségnek, Rs., Kk. (L. Nyr. 26:300.)

* Azon regények, amelyekben ily újonnan készült szavak találhatók, s a melyekhez a fővárosi nagy könyvtárakban hozzáférhettem, rövidítéseikkel együtt itt következnek: Zrinyi a költő: Zr. (1843), Eszther: E. (1853), Nagyszebeni királybíró: Kir. (1853), A gordiusi csomó: Gord. (1853), A zöld vadász: Z. (1854), A szegedi boszorkányok: B. (1854), A tudós leánya: T. (1855), Pigmaleon: P. (1856), *A rejtett seb*: Rs. (1857), *Két királynő*: Kk. (1857). Az egyes szavakhoz írt fölvilágosító magyarázatok szintén Jósikától valók, kivéven természetesen az újabb forrásokra való hivatkozásokat.

Alérv: sophisma, B., T., scheingrund, Rs.

Altét: sophisma, Gord.

Aradtj: menyasszonyi ajándék, mátká-tál, Kir., Z., B., T.; ez régi tájszó, azon korból, mikor az *eladó leány* és a *vő*, azaz *vevő* kifejezések származtak, Rs. — Csak mint összetétel új, külön-külön előfordul már a NySz.-ban is (1:110., 505.).

Ároda: Halle, virágároda: Blumenhalle, Gord., Z., B., T. P., a *csarnok* szó is alkalmazható, de mivel sokféle értelemben használtatik: az *ároda* szó jelelőbb, Rs., Kk. — Később, sőt ma is még gyakran: *áruda*.

Átszellemült: durchgeistet, Zr.

Badaros: bizarre, B. T., *badar*, régi szólásmód: *badar beszéd*, Rs.

Cég: firma (olasz szó), E., Gord., Z., B., T., P., származtatva a *cégér* szóból, mely újra a *céh* kifejezésből származik, Rs., Kk.

Csepely, *csepegvény*: stalactit (e szó hű fordítás s nem oly kemény, mint a görög), Z., *csepegvény*, B., T.

Dallamos: melodieux (fr. szó), E., *dallomos*: melodicus, hungarice szépen hangzó nóta, Kir., Gord., B., Rs. — A *dallam* szót Döbrentei magáénak vallja (Nyr. 26:303).

Előlség v. *előlmény*: Vortheil, Zr.

Esély: chance (fr. szó), bonne chance: jó *esély*, E., hungarice: szerencse kockája jobb szám reményével, Kir., Gord., Z., B., T., P., ha *esemény* jó szó, akkor az *esély* szó elfogadható és hézagot pótol, Rs., Kk.

Fájdékony: wehleidig, oly ember, ki igen érzékeny a fájdalomra, Rs.

Félded: halblich, *féldedség*: Halbheit, Rs.

Feszély: gêne (feszélyezve valék: *gêniozva* valék), Gord., Z., *fesz* és *feszély* közt a különbség az, hogy az első a francia *contraint* szót pótolja, B., T., P., e szó hiányos, de magyarabb a *gêne* szónál; jobbat kell gondolni, Rs., Kk. — A *fesz* Révainál fordul elő legelőször Antiquit. 224 (Nyr. 26:359).

Fogamzatos: empfanglich, E., Gord., könnyen tenyésző vagy fogamzó, Rs.

Főlény: ascendant (fr.), azaz ama felsőségi hatás, melyet kiváló szellemek köznapi lények fölött gyakorolnak: hungarice eddig: *auctoritás*, Kir.; felsőségi hatás, Gord., Z., B., T., P., Rs., Kk.

Görbély: retorta, E., Kir., Gord., B. [Másoknál *göreb*, ma ismét *retorta*.]

Héjazni: kreisen, Z., B., T., régi szó: *fenhejjázni*, *fenhejjázó* s származik a *héjja* (keselyű) erdélyi tájszóból, s annyit tesz, mint a keselyű v. keselőként fen a légben örvényelni, Rs. — A NySz.-ban is megvan már (1:1390).

Hevély: emotio, Gord., Z., B., T., P., a mi az embert *hevíti*, felrázza Rs., e szó helyett jobb kellene, Kk.

Hirhedt: berüchtigt, azaz *rosz hírű*, pl. *hirhedt zsidó*: a *hires*, *hirneves*, *nagy hírű tudós vagy művész*. A kettőt kár lenne összetéveszteni, Rs.

Idény: saison helyett, P., magyarul lehet *évszaknak* is mondani, de az *idén* szóból készült *idény* közelebb áll a *saison* fogalmához... s szebb és lágyabb, mint az *évszak* szó, Rs., Kk.

Ildom: convenance (fr. szó) és nem Klugheit, mert erre *eszély* a kitétel, E., Kir., Gord., Z., B., T., P. Ha a szép, igen régi s gr. Széchenyi által felelevenített szónak — *ildom*, visszaadjuk régi jelentését, mely mivel az *illő* szóból származik, alig lehetett más, mint az, amit a francia a *convenance* szóval fejez ki; akkor egy szóval gazdagodik a nyelv s csak egy synonymont vesz, mint mikor a hajdan egy értelmű *komoly* és *komor* szavakat külön jelentéssel ruházták fel a szófaragók, Rs., Kk.

Ivar: elefántcsont B., T., P., az elefántnak *ív* alakú nagy agyara levén, a leszármaztatás merész leend, de nem hallatlan s főleg a költészeti irány nyerne általa, Rs., Kk. [Vö. fr. *ivoir*! A szerk.]

Jelleg: typus, mint *jellem*: character. E., Gord., Z., B., T., P. Mikor e szót gyártottuk, eszünkbe sem jutott szükségtelen synonymont faragni, hanem hézagot pótolni jó szóval, Rs., Kk.

Keret: ráma, képkeret: képráma, E., Kir., Gord., Z., B., T., P., ha a *keríteni* szó jó, akkor a *keret* is jó, mert *kör*, *körtés*, *kertés* szavakból származik, Rs., Kk. [Vö. *keretel* MTsz.]

Kezdetleges: primitivus, E., Kir., Gord., Z., B., T., P., *kezetes* egészen mást tesz, Rs., Kk.

Közesély: incident, Zwischenfall, T.

Lakályos: wohnlich, E., azaz lakásra alkalmas, Kir., Gord., Z., B., T., P., Rs., Kk.

Láttáv: perspectiva, E., Kir., Gord., Z., B., T., Rs. — A *táv* Tari Pálnál 1800-ban (I. Nyr. 26:447).

Léh (Gord., *tavaszléh* (Frühlingshauch) Zr., E., hungarice: *pára*, Kir., *hauch*, Z., B., T., P., ha a *lehelni* szó jó, akkor a *léh* is jó, Rs., Kk. — Vö. NySz. 2:561.

Lendületes: schwunghaft, T.

Lendületteljes: schwungvoll, T.

Lépce: Staffelei, E., az az *izé*, melyre a festő képét támasztja, Kir., Z., B., T., P., Rs., Kk.

Mállott: blazirozott, B., T.

Merevély: praecipitium, E., Kir., Gord., Z., B., T., P.; *merevény*: ua. jó szívvel fogadjuk ezt a *merevély* szó helyett, melynek köszönheti létét, Rs., Kk.

Minősíteni: qualifier, Rs.

Minősítés: qualificatio, B.

Minősíthetlen: inqualifiable fr., hungarice: már ez szörnyűség! erre nem is lehet nevet találni amice carissime! Kir., Gord., Z., B., T., P., Rs., Kk.

Negély: affectatio, Zr., *negélytelen*: kiben nincs affectatio, Zr.

Pélke: flacon, származtatva *palack* szóból: *palacka*, *pélce*, *pélke*, E., *egyébíránt tudomra tájászó*, Kir., Gord., Z., B., T., P., Rs., Kk.

Rajgó: rakéta (Schwärmer), Zr.

Sivár (wüst), *siv* gyökszóból, mint *siv-atag* (Wüstenei), *siv-ár* (wüst), *sivár üzelem* (wüster Treiben), *sivár fő* (wüster Kopf) Zr. — *sivar*: wüst, *sivar kedély*: wüster Gemüth, *sivar üzelem*: wüster Treiben, E. — bárdolatlan erkölcsű ember, korhely, néha nagy lurkó, Kir., Gord., Z., B., T., P., Rs., Kk.

Szédületes: schwindelnd, *szédületes magasság*: schwindelnde Höhe, E., Gord., Z., B., T., P., Rs., Kk.

Szenvtelen: indolens, impassible, Z., v. *szenvetlen*, T., Páriz Pápainak *fájdalmatlan* szava helyett, P., Rs., Kk.

Szerettség — ki szerettetik Zr. — A NySz.-ban *szeretség* (3:225) a. m. amor.

Támla: falhoz támasztható fogas, Kir.

Támlány: fauteuil, E., Kir., támlásszék, Gord., Z., B., T., P. régen *karosszéknek* mondták, a *zselyeszék* is igen régi s tesz *hordszéket*, Rs., Kk.

Téveg: labyrinth, nem *tömkeleg*, mert ez *Verknottung*-ot jelent E.; Kir.-ban már: *tömkeleg*, *tévely* v. *téveg*, Gord., Z., B., *téveg*, T., *téveg*, *tévely*, P., *téveg* nem oly faragatlan, mint a *tömkeleg* szó, Rs., Kk. A *tév* megvan már Sándor Istvánnál (Nyr. 25:256).

Üde: frisch, friss, *üdülni* szónak gyöke: *üd*, *üdvezülni* szónak: *üdv*, E., Gord., Z., B., T., P., ezen ártatlan *ősmagyar* szó évekig pihent munkáinkban, Rs.; Kk.

Valóhű: wahrheitsgetreu, nem kell a *valószínűvel* összetévesztetni, mit a német *wahrscheinlich*-nak mond, Rs.

Válság: crisis, a pont, hol valaminek eredménye elválik, az jóra vagy rosszra fordul, Gord., Z., B., T., P., Rs., Kk.

Válságos: criticus, válságos óra, válságos állapot, E., Kir., Z., B., T., Kk.

Viszonkodás: recriminatio, mondhatni *viszonzádnak* is, vagy *viszonzbűnhítésnek*, E.; Kir.-ban: *viszvád*.

Záporlik: záporként szétvál v. hull, Zr. — Rendes denominális képzés a *porlik* mintájára, a NySz.-ban (3:1267) *záporlik* tumultuor.

Az itt felsoroltakon kívül Jósika még több közkeletű szót is alkotott, ilyen pl. a *lelkület* (Nyr. 26:395.), melyet később a *jellem* kiszorított eredeti jelentéséből s ma az *érzelemlátnak* felel meg. Maga a regényíró így nyilatkozik e tekintetben magáról: „Van régi szavaink közül elég, melyekről talán már a legkevesebb ember tudja, *hogy tőlünk eredtek* s mi használtuk azokat legelébb. Ilyen, hogy a sok közöl csak néhányat említsünk, a *szivar* szó W. *szipája* és P. Horváth L. *ssivoldája* helyett. Ilyen a *szentély* — ilyenek az összetett szavak — pl. *erőteltjes*, melyeket és az ezekből származó vagy ezek mintájára készült összetett szavainkat 1835 előtt senki sem használta, s ilyen s más nemű van igen sok (A rejt. s. 195. l.).“

A regényíró jellemzőleg e szavakkal zárja be sorait: *maradjon a jobb — s pereat a rossz!*

BARTHA JÓZSEF.

IRODALOM.

Tót elemek a nyelvjárásokban.

Valló Albert Nándor: Tót elemek a magyar nyelvjárásokban, különös tekintettel a magyarság és szlávok viszonyára történeti, néprajsi és nyelvi alapon. Keszthely, 1897. 80 l.

Nagy jóakarattal megírt dolgozat, kár, hogy a sikerhez nem mindig elég a jóakarát. A szerző célja lett volna a magyar nyelvjárások tót elemeit kimutatni; mindenképen dicsérendő vállalkozás, hiszen, bár nyelvünk szláv elemei részesültek eddig a legtöbb figyelemben, az eddigi dolgozatok mind nagyon rászorúlnak a kiegészítésre s így csak örültünk volna, ha Valló a tót elemeket tisztába tudta volna hozni. Azonban sajnálattal kell kijelentenünk, hogy a szerző nem végezte munkáját kellő szakismerettel és kellő pontossággal; nem vitatunk el tőle minden érdemet, hiszen összeállításában sok jó adat is van, azonban nagyon hangsúlyoznunk kell, hogy csak kellő óvatossággal használható.

A szerző összeállításához 28 lapnyi bevezetést írt, amely egy-két lap kivételével bátran elmaradhatott volna. El akar mondani mindent, amit tanulmányai közben összeszedett. Az elején a fejlett nyelvtudományról beszél, melynek segítségével nemzetünk eredetét lehet kimutatni; felsorolja aztán a kútfőket, melyekből népünk további történetét lehet megismerni. Majd a szlávokra tér át, elmondja történetét a magyarok bejöveteléig, aztán a bonfoglalást, a magyarok viszonyát az itt lakókhöz veszi sorra; a honfoglaló magyarság műveltsége sem marad figyelmen kívül. Következik a tótok eredete és földrajzi helyzete, ez már inkább helyén volna itt, ha jobban ki tudná fejteni. Így azonban vázlatnak is kevés a sok egyéb anyag között.

A következő rész a bevezetésnek talán a leggyöngébb része; ebben meg akarja rajzolni „a magyar és szláv típusok erkölcsi képét, mely alak- és jellemrajzukat is magában foglalja”. Nem tudom, mi az az erkölcsi kép, mely az alakrajzot is magában foglalja. Amit itt mond, az nagyobbára zavaros és igen-igen fölületes. A magyarság józan logikáját a népmesékben keresi, amelyek szerinte a mindennapi életben gyakran előforduló eseményekből vannak szöve. Ahhoz sem kellene nagy tudomány, hogy *A megfagyott gyermeket* ne mondja népmesén alapuló költeménynek. Ezekkel a mesékkel különben sincs szerencséje, jobb lett volna, ha e tárgyról, mellyel csak nagyon fölületesen foglalkozott, egyáltalában nem is ejt szót, mert így folytonosan elárulja járatlanságát. Aki csak valamit ért a dologhoz, nem fogja Kisfaludy S. *Rozáliáját* s Arany *Bor vitézét* egy-egy tót népmesével szembeállítani, hogy kölcsönhatásukat bizonyítsa.

A tót nép jellemét akarván magyarázni, a természeti viszonyok hatásáról így ír: „Állandóan bizonyos homályban úszik közvetlen környezetük. Ezen természeti viszonyok miatt a tárgyakat,

amelyek látókörükbe esnek, nem látják tisztán a maguk igazi alakjában, hatásában". Az ember szinte valami örökös egyiptomi sötétséget képzel oda. Minek az ilyen túlzás?

A következő pontban — mely a magyar és tót nyelv egymásra való hatásáról beszél — ismét többet állít, mint amennyit szabad volna; pár magyar közmondásnak a tótban is megtalálván megfelelőjét, átadást vagy átvevést magyaráz ki. Ilyenek volnának: *több szem többet lát; ahány ház, annyi szokás; mindenütt jó, de legjobb otthon; halál ellen nincs orvosság; szükség törvényt bont; kéz kezet mos*, stb.; látni való, hogy ezek más nyelvekben is előfordulnak s különben is tudnunk kell, hogy az önkéntelen találkozás sem ritka e nemben. Különös, hogy Valló tudja ezt, sőt az említett közmondások egy részét maga is az ilyenekhez sorolja s alább mégis elköveti a hibát.

Végül még az idegen elemek kimutatásának fontosságáról beszél; ismert dolgokat mond el itt is, de legalább nem ejt fűnőbb hibát. Azt azonban, hogy rövid magánhangzóink egy fokkal nyiltabbá váltak, nem lehet most már ilyen kategorikusan állítani.

Maga az összeállítás 335 szót foglal magában, melyek közül 111 Miklosich kimutatása; 60—70 szó nem tót elem, vagy legalább is kétes. Ezzel szemben azonban vagy 80 szóval pótolhatjuk még a tótból vett szavak gyűjteményét, melyeket Valló nem vett fel, ami meglehetősen felületességre mutat, mert legnagyobb részük könnyen felismerhető s nagyobb fáradság nélkül kikereshető a használt forrásokból.

Valló összeállításához sok szó fér; néha úgy látszik, mintha elfelejtette volna, hogy ő céljául csupán a tót nyelvből átvett szavak kimutatását tűzte ki. Felvesz olyan szavakat, melyek korábbi átvételek, amit hangtani alakjuk vagy általános elterjedésük is bizonyít; vannak összeállításában olyan szavak, melyek más szláv nyelvből valók, sőt olyanok, melyek eredeti szókincsükhöz tartoznak. Ez utóbbiakat Miklosich után közli, kinek megrostált dolgozatát mindenben teljesen hitelesnek fogadja el; meg sem nézte azokat a dolgozatokat, melyek Miklosich művét bírálják, ami szinte érthetetlen.

Kétes, meg nem okolt vagy egészen hibás egybeállítások a következők:

abarlovik (úgy látszik t. eredetű, de V. csak ilyen alakkal magyarázza: **obruvlik*), *bács* (nem a t. *bača*, oláh közvetéssel került a m.-ba, Nyr. 22:74.), *balfass*, *béles* (Nyr. 12:7), *bélice* (ószl.), *bibass*, *bicska* (NyK. 17:116), *csap* (Nyr. 10:196.), *csuka*, *csuklya*, *cerkó* (rut. *cerkov*, templom; de hogy függ össze ezzel a 'szegedi *cerkó*, halászmadár?), *coboly*, *drugács* (*drúk*?), *filkas*, *gacsály* (*kaščal*?), *gálna* (*skalina*?), *galuska* (*haluska* jó, de a másoknak *g*-je azt mutatja, hogy korábbi átvétel), *harcsa*, *harisnya*, *hepela* (*pchelo*?), *hőrcsög*, *iromba*, *jérce*, *kan* (tör. szó), *karicsál* (*kričaf*? Tisza mell.), *ketrec* (*katrč*?),

kölíka, koperta, kutat (Nyr. 10:148), *lapu* (Nyr. 12:9), *lentek, lom* (Nyr. 12:9), *lőcs, mocsár, mocsok, mossár* (a palóc *mássár* jó), *murva, palánk, párna, pinty, poloska, pondró, póna, ráró, reless* (Nyr. 12:10), *rucskól* (*ručaf*?), *ssalonka, suskás, susnya* (Nyr. 12:11), *selyp* (tör. szó), *ssamár, sselence, ssikla, ssőkcső* (Nyr. 12:55), *tarka* (Nyr. 12:101), *túró* NyK. 17:99), *vályog, verecce* (*dverce*?), *vihnye, vissla* (Nyr. 12:57), *sabla, sássló, sátony, serna* (*černa*?), *ssertelődni* (Nyr. 10:247), *ssikora, ssurmóka* (Nyr. 12:59).

Ezek egy részének általános elterjedése azt bizonyítja, hogy korábbi átvételek.

Valló sok szóval nagyon mostohán bánik; az érdekesebb feladatok elől sokszor kitér, magyarázni nem igen szeret, s ha magyaráz is, folyton észrevesszük, hogy a szükséges ismeretek híján; a legszükségesebb segédkönyveket sem igen forgatta; pedig legalább Miklosich Etymologisches Wörterbuchját és Lexikon plaeoslovenicumát okvetetlenül használnia kellett volna. Forrásművei között nem látom ezeket sem.

Megjegyzéseim az egyes szavakra a következők:

Babuka. E szónak úgy a szláv nyelvekben, mint a magyarban nagy családja van. Valló azonban nem terjeszti ki figyelmét az egész családra s amit fölvesz és elmond, az se szerencsés. A *báb* (alak), *baba* (kis gyermek, szerető)*, *bába* (vénasszony) mind a szláv nyelvekből kerültek a magyarba; ez utóbbi szavunkat hasonlították össze legtöbben az összes szláv nyelvekben előforduló *baba* szóval, megtaláljuk minden e nemű dolgozatban (Verancsics, Gyarmathy, Leschka, Debr. gramm., Dankovszky, Miklosich). Valló ebből a *vén asszonyt* jelentő *babából* (*baba, babka, babuska*) magyarázza a *babuka* „szerető” jelentését eredeti módon így: „Jelentését metafora útján kapta. Tudjuk ugyanis, hogy az anyókák szokása fejüket több kendőbe ourkolni s így átvitven mindazok, kik az anyókák e szokását követik, *anyókáknak* nevezetnek, vagyis szláv (tán tót?) kitétel szerint *babuska*”. Véleményem szerint a *babuska* „szerető” jelentése a másik *bába* „alak, gyermek” jelentéséből fejlődött már a magyarban. Megjegyzem még, hogy Valló ide veszi a *bábútyka*, bűdösbanka szót is, amely minden magyarázat nélkül nem foglalhat itt helyet.

Babrál. Alig van kölcsönszók, melynek nyelvünkben nagyobb családja volna, mint ennek. Valló ezekből mindössze egy-kettőt említ. Tán nem lesz érdektelen, ha itt felsorolom a szónak egész rokonságát. A *babrál*-ból lett gyakorító képzővel ellátva *babrikál, paprikál*: babrálgat, motozgat és *papirkál*: szállót böngész; *babirkál* és *buborkál* (NySz.): babrál. *Babirkál*-ból = *bibirkál, bibirkél* = *bíbergél*. Ebből

* Kőrösi Sándor (Olasz kölcsönszók Nyr. 13:414) *baba, báb, bábu* szavainkat a lat. *babulus, baburrus* (stultus)-ból lett olasz *baba* szóval veti össze; mivel azonban a tóban e szavaknak egész családjuk van, míg az olaszban az egyjelentésű *baba* csak kis területen használatos s az átvétel a közelebb levő tótoktól úgyis valószínűbb, azt hiszem, hogy *bába, báb* szavaink szláv kölcsönszók (*báb* a *bábika babka*-ból kikövetkeztetett szó).

kikövetkeztetett alak: **bibereg* > *bibeleg* (vö. Simonyi MNy. 2:217; itt Simonyi említi a *lebeleg*, *nebeleg* igéket, amelyek befolyással lehetnek a *bibeleg* alakra). Ebben a nyelvérzék a *bíbel*-t igetőnek érezte s lett belőle visszaható. képzővel: *bíbelődik* s ebből népetimológiával *begyűlődik*, *bíbelődik*, foglalatoskodik valamivel; *bíbelődik*-ből a mélyhangú *bábolódik*, *bíbelődik*, szaporátlan vagy alkalmatlan munkával *bajlódik*. A *bíbergél* mintájára más gyakorító képzővel ellátva: *báboréll*, ujjá között morzsolgat és *bíberéss*, keresgél. Mintha a németből volna kölcsönözve, alakult *babratéros*, *babrál*, *piszmog*, *pepecsel*, *aprólékos* munkát végez. Előfordulnak még mint ikerszók: *bebrél-babrál*, *babrálgat*, *motozgat*.*

A *balaska* szónál figyelmetlenségből Csaplár Benedek érdemes tudósunk nevéből falunevet csinál, úgy tüntetvén föl a dolgot, hogy a *valaska* előfordul Csallóközben, *Csaplár*, *Benedek* falvakban. (A MTsz.-ban mint közlő neve van Csallóköz után.) Az ilyen hiba nagy föltűlésségre mutat.

Bobák. Nem a *bobo*-ból, hanem a tótban szintén előforduló *bobák*-ból (kis hernyóbáb, féreg).

Bojnyik. Növény jelentése („hagymához hasonló növény, amellyel szűkség esetén a szőlőt kötözik“) nem való a „szivány“ jelentésű *bojnyik*-hoz. (Vö. *bujni*, *buján* növő.)

Boti. Alapszónak fölveszi a „cottus gobio“ (halfaj) jelentésű *boti*-t s ezt egyeztetni a „saru, csizma“ jelentésű *buota*-val! Amannak a *boti*-nak más a rokonsága. Itt a *botos*-t kellett volna fölvennie alapszónak. Ez a magyar képzős *botos* visszakerült a tótba *botoša* alakban (a szerb is átvette: *botoše* s tán innen került a bolgárba: *botuš*). Úgy látszik korábbi átvétel, Calepinusnál is előfordul: *botos*, udo.

Bóssik. A tótban is megvan „lidérc“ jelentése.

Csevice. Nem a *ščavnička*-ból, hanem *štavica*-ból (savanyúvíz); ugyanebből való a magyarban *csavisska* (*csavicka*) is (hitvány bor, pálinka, sör, étel; a kicsinyítésre vö. t. *vino* bor, *vinkó* rossz bor, lőre). Valló nem említi föl.

Csira. Mért nem sorolja föl Valló összes alakjait és összes jelen-

* Ezen igék mellett még pár névszót is köszönhet nyelvünk a *babrál*-nak. A *babra*, *babrálás*, *pepecselés*, *aprólékos* *piszmogó* munka (*babra*-munka a *babrál*-ból elvonva keletkezett (mint ikerszó *bibri-babra*). Ettől függetlenül keletkezett egy másik **babra*, melynek jelentése folt, piszok, petty lehetett megfelelőleg a *babrat* alapjelentésének: *piszkol*; ebből megvan a melléknév, *babrás*, *babos*, sűrű pettyes, tarka. Az említett **babrá*-t kiszoríthatta *babírka* (a *babírkál*-ból): petty. Ebből a *bibírka*, ahol a *-ka* mint kicsinyítő képző szerepelt, mely helyett bátran használtak egy más kicsinyítő képzőt a *cs*-t: *bibircs* (*bibirc* is); ebből *bibircses*, *bibircsős*, *bibircsös*; a *bibircs*-ből még egy kicsinyítő képzővel megnövelve (vö. *anyó-ka*, *kővecs-ke*) *bibircsó* (*bubircsó*, *boborcso*). A *bibircsó*-ból népetimológiával > *bibircsők* (*biborcsek*, *böbörcek*, *buborcsek*, *buborcsik*); ebből *bibircsókos* (*buborcsíkos*): *bibircsős*, pattanásos. A *babírka* (petty) > *bibírka*-ból > *bibírkó*: *bodzabogyó*. A jelentésbeli változatok mindezekben könnyen kimagyarázhatók. A *babrál*-ból elvont *babrá*-nak megfelelőleg van *bibírka* is a *bibírkál*-ból: *babrálgató*, *pepecselő*, *motozgató*. Megemlítem még *bibíriscská*-t (*burgonya*), mely a *bubulyicská*-ból lett ugyan, azonban alakítására a *bibírcek* is hatással volt.

fajta svájci tehén; 4. vörös. A 'hermaphrodita' és 'meddő' rokon fogalmak; ez utóbbinak csak a tehénre vonatkoztatásával szűkebb körű lett a 'csira' jelentése; s mivel talán a meddőség a svájci fajnál gyakran téseit? Éppen ez utóbbi szempontból érdekes szó; ime jelentései: 1. hermaphrodita; 2. meddő tehén; 3. kisszarvú, vöröses tarka, apró jelentkezik (?), ez kapta meg a *csira* nevet; e fajnak vöröses színe megadja végül a magyarázatot, mint lett a hermaphroditából: *vörös*.

Gambacs (e. h. *gambács*). *Gambác* tényleg él a tótban, jelentése szintén ajkas korszó. Így tehát elesik Valló merész föltevése, hogy a szóvégi *cs* már a magyarban alakult s melléknévi képzőből.

Gugyela. Előfordul *gongyola* is, mely úgy látszik a *göngyöl* hatása alatt alakult.

Kicska. A *kicke* (bojt) alak nem a *kička*, *rečka* (konty stb.) szóból való, hanem *kistka* (Bern.), *kicka* (bojt, plur. *kicke*) szóból.

Kistül. A *keszölcéhez* való.

Makovita. T. *makovica*, a magyar *t* bizonyosan az *akovita* analógiájára került a szóba.

Minclér. A t. *mincjer* a ném. *münser*-ből.

Morotva. Nemcsak az Ipoly folyónak egy helyét hívják így, hanem más folyónak *holt ágát* is (l. MTsz.); *mrtvá voda*: holt víz, álló víz (vö. Holt-tenger); így elesik az a magyarázat, melyet Valló elfogad, hogy az Ipoly azon helyét azért hívják úgy, mert egy asztalos fult bele.

Pacsmag. A t.-ban *pačmaga*; a szóvégi *a* azt mutatja, hogy a tót vette a magyarból; a m.-ban hova lett volna az *a*? Különben is nyelvünkben a szónak egész családja van (*pacsmag*, *papucsmag*, *pacsmagol*, *pecsmeg*, *pecsmegel*, l. MTsz.).

Paszserák. A t.-ban *pažerák* nemcsak torok, hanem torkos is. Tehát a 'falánk' jelentés ezzel magyarázandó.

Patok (nasenstüber). T. *potka* (Mikl.). A MTsz. nem ismeri. Hol él ez a szó?

Pikó: ebrius (*pivko*). A MTsz. *pikós* alakban közli ilyen jelentéssel. Valószínűleg nem a tótból, hanem valamely más szláv nyelvből. A más jelentésű többi *pikó* nem függ össze ezzel.

Poléka: suppe. A MTsz. ilyen alakban és jelentésben nem ismeri; *pojéka* sült húsból vagy májból készült becsinált-féle ételt jelent Csikban, de hogy került ide a tót szó?

Povedál. Előfordul *poveda* is: bőbeszédű.

Pusdarék, *pusdrék*: geburtsschmaus. A MTsz. nem ismeri.

Supa: szín. T. *šupa*, cortex, velamen (vö. *šopa* fődött hely, szín). Valló a 'szint', 'color'-nak érti s mindjárt kész is a magyarázattal, mely a 'cortex' és 'color' közötti különbséget kiegyenlíti: „Amennyiben a gyümölcsnek vagy bármely tárgynak külső takarója bizonyos *szint* mutat, az átvétel könnyen érthető". Ilyen módszerrel valóban bámulatos eredményeket lehetne elérni; nincs az a két ellentétes jelentés, melyet egy kis képzellemmel kiegyenlíteni ne lehetne.

Szpovedál: össze-vissza fecseg; t. *spovedat*: gyónni. Megelégszünk ezzel a magyarázattal. Minek teszi hozzá, hogy „lehetséges az az eset

is. hogy a *povedal* igéből származott s így az *ss.* az *össze-vissza-pove-*dál kifejezés maradványának tekinthető“. Ez az *ss-szé* zsongorodott *össze-vissza* Valló képzelő tehetségének élénkségét új oldalról mutatja be.

Vodka: pálinka utolja. A t.-ban *vodka* nemcsak 'vizecske', hanem 'gyöngye pálinka' is.

Zsufan. Előfordul *zsufánka* is.

PRÓNAI ANTAL.

(Vége köv.)

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

A műveltető *-tat*, *-tet*-nek egyes alkalmazásairól. Grammatikáink egyhangú tanítása szerint a *-t* végű igék *-tat*, *-tet* alakban veszik föl a műveltető képzőt, kivéve azokat, amelyekben a *-t* előtt mássalhangzó van, mert itt könnyebb kiejthetőség, meg a mássalhangzók torlódásának elkerülése kedvéért pusztá *-at*, *-et* járul az igetökhöz. Tehát: *vet-tet*, *fut-tat*, *fűt-tet*, de csak: *választ-at*, *szakaszt-at*, *emészt-et*, *illeszt-et*, *felejt-et*. Vegyük a két esetet közelebbről szemügyre.

Tehát könnyebb kiejthetőség, meg a mássalhangzók torlódásának elkerülése kedvéért történnék a szabálytól való eltérés. De hiszen nyelvünk — igaz, hogy nem valami nagyon kedveli — elég számos példával igazolja, hogy még a nehéz kiejthetőségtől meg a mássalhangzók torlódásától sem riad vissza, csak az értelem károsodás ne érje. Itt a példák: *hallgat*, *hangzó*, hosszabb-*lekzetű*, *játszsa* el, *kevésbbé*, *különbség*, *mindkét*, *mintha*, *szállodo-gál*, *tollbamond*, *többtagú* stb.; sőt a négy mássalhangzó összekerekülésétől sem irtózik: *bántsá*, *bontsa*, *ejtsa*, *intsa*, *jelentsa*, *kiáltsa*, *mártsa*, *rontsa*, *tartsa*, *teremtsa* stb. Sőt az ilyen igazán nehezen kiejthető hangkapcsolatokban, mint: *ajánlja magát** engedményeket is tesz a kiejtésnek a mi nyelvünk, de — nagyobbára — történeti helyesírásunk itt sem enged el semmit, ami az értelem rovására eshetnék. Azt hiszem, nyilvánvaló tehát, hogy nyelvünk az értelem károsodásával nem igen tesz engedményeket a fonétikának. Legfeljebb az egynemű mássalhangzók háromszorosítását engedi el (pl. *tollval*: *tolllal*). Tehát sem fonétika — mert nagyon is kiejthetők. — sem helyesírás; — mert még könnyebben leírhatók, a logika meg épen nem ellenzi, hogy ezentúl: *el-* v. *kiejt-tette*, *megint-tette*, *kifejt-tette*, *kijelent-tette*, *megért-tette*, *elfelejt-tette*, *emészt-tette*, *illeszt-tette* alakokat ne mondjunk és ne írjunk, az eddig dívott *elejt-ette* stb. helyett. A logika szempontjából egyenesen szükséges, hogy így írjunk, mert más az *intette* (a tanulót) és megint más a *meginttette* (tartozása miatt), amint más az: *elejt-tette* (a palackot), *kiejt-tette* (a szót), *kifejt-tette* (nézeteit), *bejelenltette* (a gyűlésen az elnökségről való lemondást), *megért-tette* (a beszé-

* Ilyenek még: *ajánlhat*, *felajánlta* (szolgálatát).

det), *elfelejtette* (az írást) és más az: *elejtette* (a választáson más segítségével), *kiejtette* (a tanító növendékeivel a hangzókat), *kifejtette* (a gazdasszony cselédjeivel a borsót, babot), *bejelentette* (magát az inassal), *megértette* (vele, értésére adta), *elfelejtette* (vkivel a bántalmat, fájdalmat). DEMEK GYÖZÖ.

Nyelvjárásaink többsége így különbözteti meg: *mégértette* maga — *mégértette* mással. Minthogy az *e* és *ē* hangok jelölése írott nyelvünkben azonos, némelyek megkülönböztetésül tényleg így írják: *megértette* vele. De akkor ezeket is kettőztetve kellene írunk: *megérteti* vele, *lebonttatja* a házat, mindent *elfelejtet*, *kiosztatja* az alamizsnát stb. Ezzel, minthogy a kiejtésben egyszerű *t* hangzik, az írásmód nagyon nehézkessé s mesterkéltté válna, nyerni pedig nem sokat nyernénk vele, mert a beszédnek összefüggéséből rendszerint amúgy is kiviláglik a műveltető jelentés.

A SZERKESZTŐ.

Esse. Valóban Kolumbus tojása ez a „vox increpandi“. Tóth Béla helyesen fejtette meg a jelentését (27:31), de az alakját illetőleg (*e s ez*) pontosabb a Zolnai jelölése: *ez s ez*. Így a mássalhangzó megnyujtása (*ss*) szinte magától magyarázódik.

Maga a szó, mint szidalmazó kifejezés nemcsak a régiéknél fordul elő; igen gyakran hallható a borsod-hevesi palóc nyelvjárásban ma is. Jelentése itt még annyira világos, hogy a *Palóc nyelvjárás* c. dolgozathoz fel se vettem. Feljegyzéseim között ilyes kifejezéseket találok Apátfalva (Borsod) és Mikófalva (Heves) környékéről: *Sëmmire val^o es s e* (ez s e) *külykë!* *Es s e bitang barma, no nêzd csak!* (Az illető megbaklott — csökönyös — lovát szidta.) *Haszontalan es s ef fattya, mingyá mővvellek* (megverlek). Megjegyzendő, hogy itt az *esse* nem valami erős szidalmazás és mindig valamely más jelzővel kapcsolatban fordul elő; a beszélő rendszeren akkor szokta használni, mikor nem akar valami erősebb kifejezéssel élni s hirtelenében nem találja meg a kellő szót gondolatának kifejezésére.

BARTHA JÓZSEF.

Kell lesz, lehet lesz. Két különös magyartalan kifejezést bátorodom a Nyelvőr olvasói elé tárni; különösen Ung, Zemplén, Bereg s Máramaros megyékben hallottam s nemcsak az értelmiség között, hanem a magyarul beszélő népnél is. Ezek: *kell lesz, lehet lesz*. Pl. „Holnap el kell lesz mennem; holnap lehet lesz használni“ stb. Honnan származott e két kifejezés? Nem a ruténból jött-e át a magyarba? Mert ott találhatni hasonló alakokra. *Kell lesz = treba bude*.

DULISKOVICH ELEK.

Erről a furcsa igerkezezettről már több ízben említés történt a Nyrben. Az eddig közölt adatok a 25. k. 352. lapján vannak összeállítva, s ott Melich J. — megkísértvén e szerkezetnek magyarázatát — megállapítja, hogy „az eddigi adatok mind olyan helyekről szólnak, ahol a magyarság az oláhokkal nagyban érint-

kezik". Bizony megeshetik, hogy ez is idegen eredetű szerkezet, mint az *el kell menjek*-féle. Adjanak fölvilágosítást, akik az oláh s rutén nyelv dolgait értik!

A SZERKESZTŐ.

Torva, torván. Anyám *torva szemekkel* áll (Gvad: RP. 36). *Torván nézett* rá a bíró (Gvad: RP. 226). A NySz.-ban ezt a két példát találjuk a *torva* szóra, amelynek jelentése: mogorva, vad, sötét, komor, mérges; wild, finster. Eredeti mását a latin nyelvben találjuk meg. Gvadányinak első példájához hasonló kitélre akadunk Ovidius Metamorphosisában (IX.27.): Talia dicentem iam dudum *lumine torvo* spectat. A *torva* szó tehát kétségtelenül a *torvus* melléknévből származott. Csak az egy föltűnő benne, hogy a-s végzettel vettük át, holott a latinban akár az *oculus*, akár a *lumen* szóval tették össze, ily vége nem volt (vö. *torvo oculo*, *torvo lumine*); ámde ezt a nehézséget megfejti Pápai P. szótára, amelyben egy *torvá* határozót is találunk (*torve* helyett): „kemény tekintéssel, komoron“. Ugyanitt ily kifejezésre is bukkanunk: „*torvá intueri*: komoran nézni vmit“, amely egészen összevág a „*torván nézett rá*“ magyar kitélrel.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

Hátha az olasz *torvo* forma átvétele?

A SZERK.

Mazur (26:315 stb.). A palócián szélteben járatos; tönkrement, züllött, piszok-, rongy-embert jelent. Van egy tréfás szójáték is: Minő úr ez? Biz ez csak mazur.

BALOGHY DEZSŐ.

Hala. A Nyr. múlt évi XI. és XII. füzetében Balassa J. és Róna I. a telhetetlen evőt jelentő *hala* szóra fordítják a közönség figyelmét. Amit a Balassa idézte forrás, a „Száz év Délmagyarország történetéből“ című munka Szentkláray Jenőtől a *hala* eredetéről mesél, hogy t. i. egy bizonyos Hala Ferenc nevű császári biztosról, ki meggyeszerzte híres volt szörnyű étvágyáról, ma minden sokevőt *halá*-nak neveznek, sokkal naivabb okoskodás, sem-hogy bárki is komolyan venné.

A *hala* nem fordul elő a MTSz.-ban, de megvan a Karadzics Vük-féle szerb szótárban, még pedig mint általános, nemcsak egyes vidékeken ismert szó, mert Karadzics különben minden tájszónak megjelöli a hazáját.

Hala e szerint kétségkívül a szerb nyelv révén került a magyarba; eredetére pedig — mint ma kétséget kizáróan ki van mutatva — török. Karadzicsnál ez nincs megjelölve, nyilván mert ő maga sem tudta, hogy a szó a törökből való, különben megjelölte volna, mint minden más török eredetű szót.

Karadzics szótárában ez olvasható: *Ala* (*h* nélkül írva); vide *Azsda*; rákeresvén pedig az *Azsda*-ra, a jelentése ez: „draco (serpens fictum), der Drache, der Lindwurm“, tehát magyarul *sárkány*. Bővebb magyarázatát is adja, mely magyarul így szól: „Az aláról azt tartja a néphit, hogy az *azsdájától* különböző szellemű, repülő képességű, s hogy a felhőket vezeti s jégesőt visz a vetésekre“ ...

Alo nesita! Telhetetlen evő! — ezt a szójárást minden szerb ismeri s Karadzics is feljegyezte.

Hogy a magyarok használják azt a szót ugyanabban a jelentésben, említik Balassa is, Szentkláray is, Rónai is, ez utóbbi avval is megtoldván a közleményét, hogy a *hala* szó a németek és oláhok között is járatos. Magam is emlékszem, hogy Torontál megyében magyar ember szájából hallottam. Minthogy pedig mind Torontálban, mind Temesben, hol Rónai szerint nemcsak magyarok, hanem németek és oláhok is *halának* nevezik a mohó étvágyú embereket, a szerbek régóta és nagy számmal laknak, elfogadhatjuk, hogy a szót a szerbekkel való érintkezés közvetítette mind a magyarba, mind az oláh és német nyelvbe. BRANCSICS BLAGOJE.

Csak. Egyike legsimulékonyabb szavainknak. Annyira hozzáfónódik az egyes szólásokhoz, hogy derűre-borúra lehet használni. Azonban éppen ezen simulékonyága miatt óhatatlan, hogy még a tanult olvasót is kétségbe, csalódásba ne ejtse. Általános jelentése szerint szerepe szűkítő, az állítás terjedelmét, a névszó körét, az ige jelentését korláttal veszi körül; amit *csak* nélkül általánosságban állítunk vagy tagadunk, azt e kis szó beiktatásával egyes különös esetekre szorítjuk. Pl. *sokan vannak a hivatottak, de csak kevesen a választottak*, vagy: *csak sírt a királyfiú, de fájdalma meg nem enyhült*.

A mondat értelmét a *csak* a szerint is megváltoztatja, hogy melyik szóhoz vonjuk — természetesen, csakhogy éppen ezt nem vesszük figyelembe írónk és olvasóink. Pl. Bayer József most megjelent nagy munkájában „A magyar drámairodalom történeté”-ben idéz egy mondatot Kulcsár lapjából, a Hazai és Külföldi Tudósításokból, ahol a Bánk bánról emlékszik meg „*Mi itten csak azt óhajtjuk, hogy ezen jó igyekezet azok előtt kedvet találjon, akiknek vagyon szentelve*” s a mondatot. Éppen a *csak* miatt tévesen érti és magyarázza. A *csak*-ot a tárgyi mellékmondat határozójához vonja „csak azok előtt találjon kedvet” és Kulcsárékon csak mosolyogni tud, hogy a Bánk bánt nem tartották jobbnak, mint hogy *kiedrólag* a kecskeméti civileknek okozon gyönyörűséget, akiknek szentelte az író művét. Pedig a *csak* a főmondathoz tartozik s a bécsi újság azt akarta kifejezni: most nincsen egyéb hátra, nincs egyéb mondanivalónk, mint az az óhajlás, hogy legalább a kecskemétiiek előtt „találjon kedvet”. Ha mások előtt is, annál jobb, ezt azonban a szerkesztőség valószínűleg nem remélte.

Cs. E.

Állathangok. Téved Tolnai Vilmos (27:35), mikor azt hiszi, hogy a magyar liba v. zsiba li-li-li szóról ért, mert ezzel a récéket kicsi korukban csalogatják s némelykor a kis zsidákat is, ellenben a ludakat tán mindenfelé buri-buri-buri (megtoldva így: buricám!) hívogatják; én legalább jártomban-keltemben másképp nem hallottam. Kikirikit is mondottunk Zalában a kis kakasról ilyen formán: „Ez a pici kokas még csak azt tudja mondani, mikor kukorékol v. kukorít, hogy: kikirikiri!”

BÓDISS JUSZTÍN.

Boron-szőszőn (27:88): *szőszir'-borir* (szőszért-borért) „Od'-
adom én *szőszir'-borir*, csak keljen el mán, mér meguntam itt a vásárba
álingálni“ (= álldogál). (Kalotaszeg.) CZUCZA JÁNOS.

Boron-szőszőn, vagy inkább *szőszőn-boron* Baranyában azt teszi,
hogy nem pénzen vett vmi, hanem kócon, buzán, boron cserélt. Ren-
desen edényt vásárol így a köznép. BODONYI NÁNDOR.

Digó, diga. A Nyr. 26:566. lapján olvasom, hogy a *digó* szónak
diga változata is járatos. Én eddig, megvallom, eddigelé csak a *digó*
alakot ismertem, amely-szó tudvalevőleg egyértelmű a *talián* szóval.
N. N.-nek a Nyr. ugyanazon lapján adott magyarázata azonban, hogy
ugyanis „az olasz a férfit *digó*-nak, a nőt *diga*-nak szólítja“, csak
tévedésen alapulhat. A *digó* ugyanis nem egyéb, mint az olasz *dico*:
,mondok' igének velencei és velencés megfelelője. Ebből könnyen
megérthető, miért hívja a velencei és velencés vidéki olasz (s nem
általában az olasz) bizalmasan *digó*-nak azt, akinek nevét nem ismeri.
Ép olyan megszólításforma ez, mintha mi a „*Hallja-e?*“ vagy „*Hej,*
barátom!“-féle frázissal szólítunk meg valakit. Ebből azonban az is
megérthető, hogy a *digó* szónak *talián'* jelentését nem az olasz, hanem
a szomszédos német és magyar fejlesztette ki s így az ol. *digó* szónak
nem lehet nőnemű *diga* alakja. (Van az olasznak egy *diga* főneve is,
de ez hullámgátat jelent.) Ha csakugyan használják az olaszok a *diga*
alakot is megszólításkép, akkor ez nem a *digó*-nak nőnemű alakja,
hanem a *dire* ige imperativusának egy. sz. 3. személye: ol. *dica*:
vel. *diga*: magy. „Mondja csak!“ Részemről azonban úgy tudom, hogy
ez az alak megszólításkép nem járatos.

A magy. *diga* szó tehát véleményem szerint, külön fejleménye
a vel. *digó* alaknak; vagyis a velencés rövid *o* végű alakból a magyar-
ban kétféle alak képződött; az egyik hosszú *ó*, a másik *a* véggel;
vö. magy. *kontó*: ol. *conto* és magy. *pálya*: ol. *palia*.

KÖRÖSI SÁNDOR.

Flastrom. Ennek a szónak az eredete tudtommal eleddig nin-
csen kimutatva. Sándor István a vele egyjelentésű latin *emplastrum*
szóalakkal köti rokonságba (Sokf. 12:34. l.); Dankovszky és Czuczor
szótárai pedig a görög *ἐμπλαστρον* formából származtatják. Hogy azon-
ban e délibábos magyarázatok számba nem jöhetnek, azt fölösleges
volna bizonyítanom. Ha a latin vagy akár a görög nyelvből vettük volna
át, az elején levő *em* szótagot, bizonyára megtartottuk volna ismert
hangsúly-törvényünknel fogva. Véleményem szerint, a *flastrom* szóele-
gyítés folytán jött létre, még pedig a német *pflaster* és a latin *em-
plastrum* alakokból; vagyis tehát a német formát megtoldottuk a meg-
felelő latin formának végével: *pflaster* + *emplastrum*: **flastrum* >
flastrom. Nem ez az egyedüli eset arra, hogy két idegen szóalakból
egy harmadikat alkottunk; találunk más hasonló példákat is nyel-
vünkben.

R. PRIKKEL MARIÁN.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Idegen szók. „Hogy Badeni konzekvensül kitarson a programja mellett“ (Egyetértés; magyarul: *állhatatosan helyt álljon*). — „400 *usque* 600 gyermek“ (uo.; magyarul: 400 *egész* 600 gy.). — „Magyar *liturgia*“ (mostanában sokszor olvassuk, pedig a magyar *szertartás* is megjárna). Még rosszabb a *liturgia th*-val! Vannak, akik azt hiszik, hogy minden görög eredetű szóban kell lenni egy-egy *th*-nak vagy *y*-nak, s azért írnak ilyen nevetséges módon: *katharrus*, *kathalógus*, *ethymologia*, *hyppodrom* stb. — Ő fölsége elfogadta az *összkabinet* lemondását (*össz* és *kabinet*! helyesen: *az egész kormány*). — „*Karnevállkor*, a bálozás idején, szokták választani a kaszinó elnökeit“, így kezdi vezérecikkét az Esti Újság 1.28. Hogy a jó *farsang* helyett mért kellett *karnedvált* írni, azt megfejti a német nyelvnek újságainkkal szemben való hódító ereje: a Pester Lloyd nyelvén *Carnevalt* írnak a népies *Fasching* helyett. — „*Vehemens* és igazságtalan támadás“. Hát már a Tanáregyesület Közlönyében (1898. I.30) sem tudnak annyit latinul, hogy egy ilyen közönséges szót le tudnának fordítani? Vagy tán a magyar *hevest* nem tartják itt elég jó kifejezésnek?

ANTIBARBARUS.

Miért használjuk a *kinéz* kifejezést? Arany János a maga idején kimondotta pereatját a *kinéz*-ről. S mi tagadás, legzamatosabb magyarsággal megírt könyveinkben is felbukkan olykor-olykor (ott, ahol jogosult helye nincs) ez a betolakodott csemete. Lauka Gusztáv, hogy csak egyet említsünk a sok közül, nem egy ízben becsempézi az efféléket: „gróf úr, ön ma *jól néz ki*“ stb. És valósággal bosszantó, mikor a magyar népdal — mert hisz ami a nép ajkáról hangzik, annak minden ízében magyaros színét-szagát elvárhatjuk — így kesereg: „*Úgy néztél ki fekete gyászruhában, Mint lilium sötét erdő árnyában*“ stb. [*Kinéz és árny!* Ez a dal nem a nép ajkán termett! — A szerk.]

Hangoztatjuk, hogy e magyartalanságot könnyen kiszoríthatják ezen kifejezéseink: *jó színben van*, *jól fest*, *jól mutat* stb. A közélet ezekre csak elvétele vet ügyet. Sok-sok szemrevaló dolgon tetszésünknek vagy nemtetszésünknek ezzel adunk kifejezést: *jól néz ki* vagy *rosszul néz ki*. Magyaros kifejezéseink mintegy kényeskednek; nem akarnak mindenes szolgálatot végezni, amire ezt az idegen kifejezést rászorítjuk. Rendes *hogy vagy* frázisunk mellett a *kinéz* hangzik legtöbbször: valóságos közvagyon, vagy inkább mindennapos kritika. Nem válogat, nem ismer árnyalatot, nincs különös vonatkozása: mindenre ráillik. És jó magyar kifejezéseink? — Ebben a mondatban: *ön jó színben van*, a német *aussehen*-t tökéletesen pótoltuk. De nem mondhatom: *ez a ló jó színben van*. *Jó húsból van*, mondjuk. Ámde áll-e ez a kifejezés a gabóra, melyet fényesen felnyergeltek és épúgy a tetszés hatását gyakorolja a szemlélőre? Itt a *jól fest*, *jól mutat* van helyén. A kártyaasztalok tarka szókészletében talán csak egy jó magyar kifejezés árval-

kodik: *ez a kártya jól fest.* A két utóbbi kifejezés általában nem személyekre vonatkozik, míg a *jó színben van* csakis személyi vonatkozásban használatos.

Szeretjük kifejezéseinket általánosítani. Szerény véleményünk szerint ez a magyarázata annak, hogy árnyalati jelentésű jó magyar kifejezéseink máig sem tudták ezt az idegen szórólást a közhasználatból kiselejtezni.

NYÁCSIK BÉLA.

A pénzüintézetek magyarsága. A kereskedői nyelvből talán legnehezebb az idegen szókat és az elfogadott rossz szókat kiküszöbölni, mert — sajnos — nagyon gyökeret vertek. Ilyenkor, hogy a pénzüintézetek évi mérlegeiket és jelentéseiket teszik közzé, garmadával dőlnek az idegen és a magyartalan szók. Annál méltóbb a dicséretre a *Monor-kerületi hitelbank* részvény-társaság, melynek jelentésén meglátszik az a törekvés, hogy a rossz szók helyett régi, jó szókat hozzon forgalomba. Így a *számla* helyett nem ugyan egész következetességgel, de legalább a főbb címekben a *rovás* szót használja. A *mérlegszámla* = *mérlegrovás*, a *nyereség*- és *vesztés-számla* igen helyesen *eredmény-rovás*. Kár, hogy a *visszleszámolást* még mindig megtaláljuk, a helyett, hogy legalább is *viszont leszámítolást* írta a jelentés. A *lombárd* címet így helyettesíti: *előlegre adósok*. Jó volna, ha ezeket a szókat más intézetek is elfogadnák s ha az *elővitel* helyett az *átvitel* szót, a *finanszírozás* helyett a *pénzesítés* szót használnák.

Egyszersmind kereskedőink is megjegyezhetnék, hogy az áru nem *közlekedik*, sem emelkedett, sem hanyatló árak *mellett*, hogy a forintot és krajcárt, a sorozatot és számot (sorsjegyeknél) a magyar nem a szám előtt, hanem a szám után írja, hogy a borszesz, a petróleum, de még a bors sem *marad szilárd helyzetben*, azért, hogy a nagy árát megtartotta s a kávé sohasem *jegy* 37 forinton, mert legrosszabb esetben is a kereskedők jegyzik a kávé 37 forintos árát. Hosszu volna az ilyen kereskedői kifejezéseket sorra kiböngészni, de azt semmi esetre sem hagyhatjuk szó nélkül, hogy akármennyi gabona van a tárházban, az mind csak *gabona* lesz és nem *gabonák* s így *fűszerek*, *kávék*, *árpák*, *babok*, *gyapjuk* sincsenek, hanem van *fűszer*, *kávé* stb., vagy ha a többes szám fajokra vonatkozik, *gyapjufajok*, *árpafajok* stb.

(1898. II. 6.)

BUDAPESTI HIRLAP.

Szálloda v. szálló? A Nyr. olvasói bizonnal mosolyogtak azon a jámbor kérdésen (26:518): melyik a jobb magyar szó: *szálloda*-e vagy *szálló*? Hogy még mindig akadnak ilyen világtól elmaradt emberek! És mily bámulatos az Antibarbarus türelme, hogy az effélére is hűségesen válaszol! Leírja azt a bizonyos harmadfél oktató sort. Nekem azonban ez a jámbor kérdés eszembe juttatja azt a valószínűséget, hogy a *szálló* a Nyelvőr egyik legszerencsétlenebb javaslata volt. Ha nem csalódom. Greguss Ágost ajánlotta elsőben (3:300), igaz, a *fogadó* mellett. (Ugyanakkor járda helyett a járót; mintha nem volna meg a *gyalogút*!) Már abban Gyulai Pálnak van igaza, hogy

a *szálló*: „herberg”, soha sem egyéb. Mindnyájan tudjuk, hogy a jó *fogadó*, *vendégfogadó* szótól a „szállodás” urak irtóznak, mert Ballagi vagy ki, megoktatta őket, hogy *fogadó*: „gasthof”, *szálloda*: „hétel”. Furcsa, hogy a sajtó, mely tiszteli a „szállodásokat” is, a Nyelvőrt is, csupa jóakarat révén ép „herberggá” alacsonyítja az előkelő „hételt” azzal a *szálló*val. Ezt ugyan nem köszönnék meg a „szállodás” urak, ha tudnának egy kicsit magyarul is. Egyébiránt a pozsonyi Hétel Palugyay homlokán vagy ötven esztendeje tündöklék nagy arany betűkkel: „Vendégfogadó a zöld fához”; és még se jutott eszébe soha senkinek, hogy az ország ez egyik legúriasabb „szállodája” csak „gasthof”. Sőt ami főbb: a háznak egyetlen egy kéménye se dőlt le a *vendégfogadó* miatt.

BÁLINT KELEMEN.

Greguss Á. az idézett helyen csak a magyaros -ó -ő végű képzést ajánlotta a korcs -da -de helyett, de a *szálló* mellett mindjárt maga is említette a *fogadót*: „*Képezde* helyébe teendő helyesen *képző* (t. i. intézet), *tanárképezde* h. *tanárképző*; *nevelde* h. *nevelő*; *távirda* h. *távíró* (jobbán *messzeíró*); *szálloda* h. *szálló* (vagy *fogadó*) . . .” A Nyr. szerkesztősége aztán (4:7) éppen megkülönböztetve ajánlotta: „Hétel: *fogadó*, Hételier: *fogadós*; Restauration: *vendéglő*, Restaurateur: *vendéglős*; Herberge: *szálló*”. De a hírlapok mindjárt a *szállót* is fölkapták a *szálloda* helyett, nyilván azért, mert ez a két szó jobban emlékeztetett egymásra. Egyébiránt olyan nagy szerencsétlenséget ebben nem láthatni (az olasz *albergo* is mind a kettőt jelenti: szállót és fogadót), hiszen nagyobb jelentésbeli különbségek is összeférnek egy egy szó használatában.

ANTIBARBARUS.

EGYVELEG.

Hogy ejtse a magyar a deák szót? Már elmondtam egyszer (Nyr. 26:180), miképen gondolkodom erről a kérdésről. Tiltakoztam a Thun-féle rendszer beütésétől terjedni kezdő németes olvasás ellen, visszaköveteltem a velenceies ejtés nyolc százados jussát. A szerkesztő erre azt jegyezte meg, hogy „misem természetesebb, mint hogy mai latin kiejtésünk a németek hatása alatt áll, valamint régente az olaszokat utánoztuk. A nyelv változik, fejlődik, s a tényekkel számolnunk kell”. Erre a megjegyzésre könnyű lett volna ilyesmit felelnem: „Épen nem természetes, hogy mai latin kiejtésünk a németek hatása alatt áll, mert mi magyarok nem a németektől tanultunk és tanulunk deákul; sőt semmi közünk hozzá, hogyan ejtik a németek ezt vagy amazt az idegen nyelvet. Ha helyes volna az a veszedelmes elmélet, hogy már az idegen nyelvek ejtésében is a németeket kell követnünk, akkor nem lenne szabad a *bon jour*, *novella*, *salon* szavakat becsületesen elolvasnunk, hanem ilyenformára kellene az ejtésünket nyomorítanunk: pon sűr, nofella, zalóng. A deáknyelv ejtése világszerte nemzeti vonás. A francia pap így énekli a praefatiót: „Véré dinyóm e zsúsztóm é, ekóm e szalütaré, no tibi száñpr et úbikó grásziasz ázsöré” (tessék még beleképzelni a pergő r-eket); a német meg emígy: „Fere

tiknum ed jusz dum eszt, egfum ed zaludaré, nosz dipi zember ed upikfe kráciász ákere" (tessék még beleképzelni sok minden elképzelhetetlent). Azt kérdezem: van-e a világnak népe, amelyre akár az egyik, akár a másik olvasás hathasson? A mondó vagyok, nincsen. A deák szó ejtése mindenütt 'házi ügy', és mint a nyelvnek minden tüneménye, nem magától és nem tegnaptól mára keletkezett, hanem a nyelv történetében gyökerezik. Nálunk a deák ejtés története nyolcszáz esztendő. Senkinek sincsen jussa megtagadni; és aki arra akar bennünket kényszeríteni — példátlan egy törekvés! — hogy német módra ejtsük a deák szót, a germanizmusnak egy új és szégyenletes bilincsébe verné nyelvünket". De hallgattam ezzel a válasszal, mert elgondoltam: minek *enfoncer des portes ouvertes*? A deákság németes olvasása ma még csak a *gy* meg az *s* eltűnésében mutatkozik; nincs mit félünk tőle. Joannovics György (26:559) most egyszerre eszembe juttatta, hogy van még veszedelem is. „Kurzus, versió, reversális, kontroversia, insultál". Hát ez a „zizégés, zörgés" sült német. Joannovics György azt mondja, nem csodálná, ha ma holnap azt hallaná: „szursum korda". Valóban nem lenne mit csodálnia, mert én a „szursum kordát" már százszor is hallottam. Sőt fiatal papjaink még azt is mondják: „konze-kráció". Azt hiszem, itt az ideje közbeszólانunk: ne tovább! Ám legyen „tény", hogy a *logyika*, *regyina*, *gyenitor* eltűnt (az *angyal*, *Egyiptom*, *gyehenna* az ő népes nemével egybe nem tűnik el soha), ám szálljon sírba deák olvasásunk nyolcszáz esztendővelencés volta; de hogy most költözzék hozzánk a német zézés, melynek képtelen voltáról tanuságot tehet minden romanista, az nem járja. Ennél szégyenletesebb német bilincs nem zöröghet rajtunk. Hapead zipi!

TÓTH BELA.

A tolvajnyelvből. A malom-uccai privát kosztartó úr az ily madarakra ezt szokta mondani: „ez is olyan szép virág! nem *cöldova* s *elprédli*szett!" grammaticae ennyit tesz: „nem *fietelt* és *megszőkött*". Beöthy L.: Poéta és Maecenás.

CSEFKÓ GYULA.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Szádok (zádok). 1600. Leleszi konvent tanuvallatása a Salánk, Beregh és Kovászó közt fekvő Szalva erdő használatáról: „Mikor az meghalt Oroszy Lázár megesküdt, az *szádok-bokorra* (zadok) tevé az lábát, erős hittet azon esküvék meg". A NySz.-ban nem fordul elő. Mit jelent e szó?

F. Megvan a NySz.-ban *száldok* formában, a köv. idézettel: A szőlőt, ha elég vastag, tzigolya avagy száldok vesszőszókkal is meg lehet kötözni (Apáczai Csere: Encyclopaedia 271). Már Baróti SzD. fölvette Kisded Szótárába: „száldok: szádok, hársfa". A régi Tsz. szerint is *szádokfa*, *zádokfa* hársfát jelentő székely tájszó. Az 1825-i Lexicon Budense-nek nevezett oláh szótárban: *száldokfa*, tilia, Linde (l. Nyr. 17:469). *Zádogfa* mint székely szó még Nyr. 2:556. Végre előkerült e szónak eredetibb formája régi nyelvemlékeinkből: „*Száldob*

az oklevelek tanúsága szerint hársfát jelentett: 1391: Sub quadam arbore tiliae vulgariter *Zaldob* vocata. Ad quandam silvam *Malesal-doba* nominatam. 1430: Pervenissent ad quandam arborem tiliae vulgariter *Zaldob* vocatam. (Idézi Szamota, NyK. 25:153). Innen származnak a *Száldobos*, *Száldobágy* helységnevek. „Az oklevélbeli példák és a mai *Száldobágy* nevű helységek tanúsága szerint a *száldob* szó a következő megyékben élt: Bereg, Szatmár, Máramaros, Szilágy, Bihar, Kolozs, Udvarhely stb., tehát csakis a Tiszától keletre”. (NyK. id. h.)

2. **Dandár és Standarte.** A német *Standarte* szó nem a mi *dandárunkból* kerekedett-e? Ez meg a *tándér* mélyhangú változata lehet s voltaképen lengőt, lobogót jelent. A palócoknál „*te dandár!*” lenge, ledér személyt jelent, *dandáros* pedig a. m. dáridóz, dombéroz.

F. A német *Standarte* v. *Standart* a zászlót jelentő olasz *stendardo*-ból lett; ugyanebből való a régi francia *estendard*, a mai *étendard*, s az angol *standard*. Az olasz szó a „kifeszítés, zászlóbontás” fogalmából indult ki: *stendere le insegne* = lat. *extendere insignia*. Mindezek tehát nem a mi *dandárunkból* lettek, de viszont ez sem lett amazokból (mint már CzF. szótára állítja, s Ballagié is nyilván csak ezért hiszi, hogy „*ered. ért. die Standarte, die Fahne*”). Hiszen a *dandár* sohasem volt „zászló”, hanem „derékhad, nagy sereg”. Mátyás Flórián magyarázata szerint török-hozta perzsa szó („*dâne dár* = megtartó, a hadsereg magva”). — Kassai J. szótára szerint *dandár* v. *don-dár* a Hegyaljában a. m. lódarázs. Kérdés, ennek mi köze a másik *dandár*hoz. A *dandáros* ige kétség kívül csak a *dombéros* újabb alakulata (a *dombéros* magyarázatát l. Nyr. 14:489, 19:125). A főt említett „*te dandár!*”-nak sincs köze a rendes *dandár*hoz, hanem csak a *dandáros* igéből van elvonva.

3. **Még egyszer a -val -vel.** R. Prikel Marián sommás úton végzett a *holval* ragjával (25:318.); és mivel az ő nézeténél meggyőzőbbet nem ismerünk, ideiglenesen bele is törődhetünk. Hogy időviszony jelzésére való, az kitetszik minden alkalmazásakor, szintúgy, mint a *tavasszal*, *ősszel* stb. Ez iránt tehát nem támad interpelláció. De igenis van különbség a *nappal*, *reggel* és *éjjel* látszólagos ragja s amazoké közt. Ezek aligha telivér -val -vel ragok, mert utánuk szívesen megtérnek más ragot is, pl. *reggelek*, *éjjelre*, „Alunni fogsz, s nem lesz több *reggeled*”. (Vör.) Sőt az -i képzőt is látszólag ragozott alakjukhoz fűzik. Megteszi-e ezt más szó a magyar nyelvben, hogy ily módon szedje magára a ragot, képzőt? Vagy tán: *ősszel-ek*, *tavasszal-ra*, *ősszel-i* stb.? Belányi Tivadar.

Hogy azt mondjuk *éjjeli*, *reggelre*, ellenben nem mondjuk *ősszeli*, *tavasszalra*, abból még éppenséggel nem következik, hogy amazokban más eredetű a -val, mint emezekben. A ragos alakok csak akkor vehetnek föl új ragot vagy képzőt, ha nyelvézékünkre nézve határozó szókká (adverbiumokká) merevednek. Mondhatjuk pl. *addigra*, *eddig*, de nem *húsvétigra*, *keddigi*. Mondják: *kőbenső*, *errőlő*, de nem *készbenső*, *készrőlő*; *éppenség*, de nem *széppenség*; *ujrás*, *hátrál*,

de nem *útrás*, *hásrál* stb. stb. Az olyan határozó szokat, melyek mintegy önálló névszókká válva főnévül vagy melléknévül szerepelnek vagy új ragot s képzőt vesznek föl, önállósított határozóknak neveztem (róluk szóló tűzetes tanulmányomban, a Budenz-Albumban).

4. *Utóda és utódja, testvére és testvéreje* s hasonlók között mi a különbség?

F. Amely szók így kétféle alakban vehetik föl a személyragot, rendszerint csak abban különböznek, hogy a művelt köznyelvben vagy egy-egy nyelvjárásban az egyik nagyobb divatban van, mint a másik. Az itt említettek közül nézetünk szerint *utódja* természetesebb, mint *utóda*, mert azt mondjuk: *rúdjá, családja, cselédje, padja* (s csak kivételesen: *hada*, de néha ezt is: *hadja*). Viszont *testvére* szokottabb, mint *testvéreje*, mert ez a *vér* összetétele, már pedig ezt így ragozzuk: *vére*. (Vö. Tűzetes M. Nytan 1:710. és Révai Gramm. 466.)

Néha azonban a két alaknak jelentésében is érdekes különbséget tesz a nyelvszokás. Pl. átvitt értelemben, képes beszédben egy-egy olyan szót is *j* hanggal ragozzat, amelyet tulajdonképi értelemben csak *j* nélkül mondunk: a teleknek *lábja*, a dombnak *hátja*, a keréknek *talpja*, a búzának *szemje* (ámbar mondjuk így is: a hegynek *lába*, v. *háta*, a kerék *talpa*, a búza *szeme* stb.). SIMONYI ZSIGMOND.

5. *Doctor philosophiae*. Falusi társaságunk azon vitatkozott, mi a *doctor philosophiae* jó magyar egyértékese? Hosszas veszekedés után végre abban egyeztünk meg: döntse el a kérdést a Magyar Tudományos Akadémia ezidei Almanachja. Ez a gondolat igen szerencsétlen volt, mert az Almanach a visszavonás új üszkét dobta közénk. Sőt nemcsak egy üszköt, hanem szám szerint hetet. Az Almanach szerint ugyanis Acsády Ignác 'bölcészettudor' (98. l.). Csánki Dezső 'bölcselet-tudor' (kötdjellel, 99. l.), Beöthy Zsolt 'bölcselettudor' (kötdjel nélkül, 79. l.), Szinnyei József 'bölcselet doktora' (82. l.), Hampel József 'bölcészet- és jogdoctor' (c-vel, 92. l.), Thaly Kálmán 'bölcseleti doctor' (c-vel, 90. l.), Simonyi Zsigmond 'philosophia doctora' (c-vel, 82. l.). Van továbbá egynéhány 'doctor philosophiae' is. Most már az a kérdés: melyik a helyes a hét vagy nyolc közül? Vagy mind helyes? Meglehet, hiszen az Akadémia mondja, s az Akadémia csak tudja, mit mond. Én legalább ezt vallo. Társaságunknak azonban vannak olyan békétlen tagjai, akik azt állítják, hogy a hét magyar-forma alaknak 71 percentje rossz; egyúttal azt is kérdik: hol keressen az ember tiszta nyelvet és következetességet, ha még az Akadémia leghivatalosabb kiadványában sem talál?

F. Nézetünk szerint az Almanach írásmódja közül egyik sem helyes, hanem ez a leghelyesebb: *filozófia doktora*, 1) mert semmi kényszerítő ok sincs rá, hogy a *doctor philosophiae*-t fordítva eltérjünk a birtokviszonytól (vö. a *filozófia professzora*, a *nyelvi művésze*, a *szerelem bolondja*); 2) mert *filozófia* is, *doktor* is meghonosult szók s így az Akadémia szabályai szerint magyarosan irandók.

ANTIBARBARUS.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI.*

1. Használja-e a nép, hol és minő értelemben a következő kifejezéseket: *füröszik* e h. *fürdik*, *irtódszik* a Balaton, *kikelet*, *ptrüsszent*, *ptrácsók*, *ptrukk*, *rováncs*, *rüheder*, *docsán*, *koppány*, *korhány*, *szemöld*, *főveg* v. *főveg*, *atracél*, *hátrulja*, ebben az *idénben*, erre az *idénre*, *képszik* v. *kébszik*, *répszik* v. *rébszik*, „egy látra két vékával lesz“ (gyümölcs a fán, állítólag Somogyban mondják), *bander*, *bördön*, *pongár*, *jutkás*, *sivaros*, *visszakésből*, *minő*?

2. Az *iny* szó mit jelent? mondják-e a *szájpaddás* helyett? ismerik-e a *foghús* szót?

3. Mondják-e *imádkozni* e h. „olvasni“?

4. Az *egérút* jelent-e kibúvót, menekülést?

5. Hogy hívják a *simának* ellentétét?

6. Mondják-e: *tegyen róla*, hogy ez s ez megtörténjék?

7. Kihagyják-e az *egy* szócskát az ilyen mondatokból: [egy] pár csepp vizet ittam; [egy] szempillantásra v. percre sem felejtí el?

8. Mondják-e: János velem testvér apával?

9. Mondják-e: hányszor *nem* mondtam neki!

10. Használják-e az összetett *mígnemet* az egyszerű *míg* helyett?

11. Mondja-e a nép föltétes móddal: „menjünk, *míg* elérne az eső“?

12. Mondják-e: *ha ki* tudja, *ha mit* akarsz stb.?

13. Mennyire van elterjedve ez a szórend: „*ha nem is mondja*“, „*ha meg is mondja*“ stb.?

14. Mondják-e: *mit én bánom*?

15. Hol mondják: *mindenhutt*, *máshutt* e h. *mindenütt*, *másutt*?

16. Hol mondják: *unokájai*, *ekéjeim* e h. *unokái*, *ekéim*?

17. *Tört* és *törött*: megkülönböztetik-e a két alak használatát, úgyhogy egyik a *tör*, másik a *török* ige befejezett cselekvését jelenti? Pl. az rossz cseléd volt, annyi edényemet *eltört* vagy *eltörött*? *tört* edények?

18. Vannak-e esetek, hogy a viszonyító (relatív) névmást hangsúlyozzák? s ha igen, az *a* előtagon vagy pedig az utótagon van-e a hangsúly? Pl. *aki* csak látta v. *aki* csak látta? *ahányan* v. *ahányan* csak ott voltak? *amit* akartam v. *amit* akartam? *aki* v. *aki* vesz, annak lesz?

19. Hogy mondják: *ohajt*, *sohajt*, *posta*, *ssinor*? vagy pedig: *óhajt*, *sóhajt*, *pósta*, *zsinór*?

20. *Új*, *ujjat*, *ujjabb*? v. *új*, *újat*, *újabb*? — *rúd*, *híd* v. *rud*, *hid*? — *hülök* (sülök?), *fülük*? v. *hülök*, *fülük*?

21. Hol mondják *his*, *bűn*, *szűnik*, *úszik*, csúszik hosszú magánhangzóval, és mégis *husvét*, *bűntet*, *szűntet*, *usztat*, *csusztat* röviden?

* Kérjük t. gyűjtőinket, hogy közleményeiket híven; az illető vidék kiejtése szerint írják le, továbbá, hogy minden egyes kérdésre való választ más-más papirosszeletre; írjanak ezzel nagyon megkönnyítik az egybeállítás munkáját.

A SZERK.

22. Nyílt *e*-vel vagy zárt *é*-vel mondják-e a következő szócskákat: *ne, nem, se; sem, te, le, -e*? (Ez a kérdés természetesen csak *ész* és *ősz* nyelvjárásokra vonatkozik.)

23. Hol mondják: *épen, -képen, -kép*? s hol *éppen, -képpen, -képp*?

24. *Tegnap* v. *tennap*? *orossán* v. *orosslán*?

25. Vannak-e a nyelvjárásokban úgy. emelkedő kettőshangzók (diftongusok), vagyis olyanok, melyeknek második elemét hangosabban, erősebb hangsúllyal ejtenék? Pl. *juó* vagy *juó*? *jou* vagy *jou*? stb.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Ruhanevek.

Részint helyreigazításul, részint pótlásul közlöm a következőket:

A *gúnyának* Szentesen leginkább tréfálkozó, gúnyos értelme van. De használják komoly beszédben is; általában ruházatot jelent, tehát gyűjtőnév. (Csendő abba az rossz gúnyába!) Egyes ruhadarab neve helyett ritkábban; pl. vett fél ag gúnyádat = kabátodat. Mellette azonban a ruha szó is egészen közönséges.

A kis kabátot *jankli*-nak nevezik, a mellényt meg *kis lajbi*-nak és *mándli*-nak is. A *jankli* és *mándli*, ha ünneplő, csaknem kivétel nélkül kék posztóból van. De *mándli* csak másodsorban jelent mellényt, első jelentése: kabát, 'újjas', s a *kik mándli* név csakis az újjast illeti meg.

Puszlík Szentesen csak női mellény s azt hiszem, másutt is; nálunk azonban már nem divatos.

Terebesi azt írja, hogy a *szűr* neve Szentesen *bekecs*. Dehogy! *Szűr* és *bekecs* egészen különböző két ruhadarab. A Nyr. 8:187 lapján is, honnan adatát meríthette: „*bekecs* = juhbőrből készült téli felöltő”. A *szűr* durva, leginkább fehér vagy szürke posztóból készült felső kabát, a *szűrszabó* mesterek varrják, posztóját Nagy-Szeben tájékán gyártják. *Mákos szűr*-nek hívják a sötét szürke szűrt, mely olyan, mintha mákkal volna behintve. Régebben leginkább a mesteremberek viselték. A *szűrnek* nagy négyszögletes gallérja van; a *kankó* vagy *szűr kankó* pedig szőrposztóból készült, de ilyen nagy gallér nélkül való kabát.

Ellenben a *bekecs*, valamint a *ködmön*, mindig juhbőrből van s közöttük az a különbség, hogy a *bekecs* rendszeren vágott derekú, mint az átilla, míg a *ködmön* nem az. A *bekecs*et általában férfiak viselik, a *ködmönt* pedig inkább a nők, de láthatni *ködmönös* férfiakat is. A „*magyar szűcs*” varrja a *bekecs*et és *ködmönt*, míg a „*német szűcs*” az uralabb *dézbundákat* szokta készíteni.

A *subának* általános neve *suba* Szentesen is. A Nyr. 6:232 lapja nyomán említi Terebesi a *dederuja* szót. Ugyanott közli — szentesi ember — a következő subaneveket: *röhencs*, *dallos*, *diktéra*, hét éjtszakai fagyás, hét sovány esztendő,

tókhaj, kölestálló, subella, bánáti bodor, darudő-börgő, ménesijesztő, varkus, dejszeny, tutusz. Én nem tudom, hol szedte őket össze a közlő. Én csak egy párt ismerek közülök s több öreg asszonyt megkérdeztem, azok se ismerik legnagyobb részüket.

Tókhaj olyan ócska suba, amelynek a bőréből már minden zsir kiszáradt — az tartja pedig a meleget — a szőre is lekopott, kisebb is, mint kellene. A rőhencs hasonlóképen ócska suba: „csak egy rossz rőhencs vót rajta”. A többi nevet azonban sohase hallottam, úgy látszik, nagy részük gúnyos elnevezés, pl. a kölestálló nevezetet felrepedezett bőrű subára adhatták, de én és ismerőseim sohasem hallottuk. A közlő pásztoroktól vagy gányóktól (dohánytermesztők) hallhatta őket, valamint a dederuajt is, de szó sincs róla, hogy csak nagyobb körben is — nem hogy még általában — ismeretesek volnának Szentesen. Talán csak tiszavirágok.

Sajátságos fajtája a subának az, melynek alja fel van gombolva saját magából készült bőrgommbal. Juhászok viselik leginkább. A kis subát pedig asszonyok, öreg gazdák viselik, „ez még ojan rövid, bő, kerek; úja nincs; sőt sárgára festik; koszorússan, rúzásosan ki van varva, szíllessen piros, zöd sejémmel”. Igen drága.

A csurákot asszonyok viselik s mindig prémes, ha csak vattával van is béllelve. Nevezik csurapénak is.

A kacabajka vagy kaca pedig őszi-tavaszi női „föltő”.

Télen szoktak viselni a férfiak harisnyaszerű szövetből készült, leginkább kék undercikot vagy untercikot is s e fölé aztán, különösen dolog közben, csak a kis lajbit veszik.

(Szentes.)

MOLECZ BÉLA.

S z ó l á s o k .

A fák meg vannak emberek öde: megnőttek Vő. MTsz. és NySz.

A feleségem nehézkes: terhes. Vő. MTsz., hol az előfordulás helye ismeretlen, és NySz.

Unszolkodnak, hogy eljőnek (szolgálatba): ajánlkoznak. Vő. NySz.

Annyi hüvőst nem találtunk az erdőbe, ahol ehessünk: hüvös helyet. Vő. MTsz. NySz.

Tűzeltek rá (a sáskára): szalmát gyújtottak alája. Vő. NySz.

Lőhetős jó: elég jó. Vő. lőhetős NySz.

A szőmelőhetős (gabonáról): kielégítő.

A tóji kácsa: tóban nevelt kácsa.

Soká nem tanyázok: nem maradok itt.

(Az aratók) szőmül részelték tizedén pévabetolásig: (az aratók) learatnak, lerakosznak (a kévüket asztagba rakják), nyomtatnak. Ekkor a búza tizedik részét megkapták. Ezután jön a pévabetolás: a polyva kivétele.

Az udvari készség: ami az advaron van. Vő. MTsz., NySz.

Úgy volt a szómondatunk: úgy beszéltük meg.

Dolgozok, mint a jószág: állat. Vö. MTsz. NySz.

Míg a családjaim nem embörködnek meg: míg gyermekeim nagyok nem lesznek.

Nekem családjaim vannak: családom, gyermekeim.

Őt családjá van: gyermeke van.

Pesti Ambrus gazdánál voltam (marokverő) Csorba György mellé (részes).

Mikor hazajönnek az alföldi kettőzők: aratók (a kaszás megy elől, utánna a marokverő, ki a lekaszált kévét kezével öszszegűjti).

Ide be majd gyenge kosztra fogom: letartóztatom rendőrileg.

Eléállítom a tekintetes kapitány úrhó.

Időtöltés, három napot elszalajtott (eltöltött).

Magasolom: drágának tartom.

Nem megy 120-on alól: nem adom olcsóbban.

Kutyaszorító: síkator. Tulajdonkép a kutya beszorítása egy síkatorba. Egy vagy két gyermek van az egyik felől, ugyanannyi a másik felől. Akkor azt kiáltják egymásnak: nyessed: üssed.

Viritykölpsz: iszogatsz.

Nem követhetöm a dolgomat: nem végezhetem.

Állítjak napszámot: állítsak.

Nyomorult (Kőrös és Kecskemét): nyomorék.

Vak meleg van: forróság, nagy meleg van.

Égzőngés: mennydörgés.

Csökked az ára: csökken.

Egy kis intézet volna vele: el kellene intézni.

Akinek huzalma van hozzá: vonzalma.

Valami rossz csanakba: edénybe.

Tessék szömlölni: szemlélni, megnézni.

A partossa szép a dinnyének, de alapossát (alacsonyabb részét) víz járta.

A pulykák a dinnyébe (dinyésben) voltak.

Szárazas idő: száraz idő.

Köcsögöt főz (zsályával): a teljes köcsögöt kiforrázza.

Portát venni: üres telket venni.

Ettudva: ezt tudva.

(Az állat) megszelesedik: megvadul.

Kibetegődött: betegsége miatt kimaradt az iskolából.

Csak egy öt-hat év menjen el rajtam: muljék el.

Nyesedék: apró fák, gallyak.

Van itt fejtől-lábtól: kicsi és nagy gyerek.

Fél porta: egyvékás föld.

Tessék megtakarítani: megőrizni, ajándékba elvinni.

Egyszer csak toplé: lefelé mennek, nem fölfelé.

Garabó (Kőrös és Kecskemét): kis gyümölcsös kosár.

(Nagy-Kőrös.) PATRUBÁNY LUKÁCS.

Közmondások és hasonlatok.

Kövér, mint a pólye.

Vékony, mint a szentgáli deszka.

Árva, mint az útszéli kóró.

Ruhátlan, mint az őszi kóró.

Csipős, mint az őszi szél.

Szúrós, mint a kókény túske.

Száraz, mint a tapló. (Tapló lelkü.)

Szívós, mint a csizmatalp, mint az	Mindig olyan, mint a mákos tészta.
áztatott vessző, vagy áztatott	(Nem tiszta.)
kóc.	Mint a vellára szedett. (Rendetlen
Uj sóprá jól sópör.	forma, borzas.)
(Somogy m.)	SZOKOLAY HERMIN.

Gyermekjátékok.

Szülőföldem gyermekjátékaiból fogok bemutatni néhányat, különösen ügyelve a játékoknál előforduló tájszavakra.

1. A bércek között fölövő székely gyermek játékait sok tekintetben e vidéknek természeti viszonyai szabják meg. Itt a patakokra és tavakra még az ősz derekán rárakja a természet jégbilincseit és csak a tavasz közepén szabadítja ki fogságukból őket. Ez idő alatt más játék nincs a gyermeknek, csak a csúszkálás és szánkázás. Mikor a szánkó elébe sem ló nincs fogva, sem gyerekek nem húzzák, hanem úgy szalad le a domb oldalán, ezt az élvezetet *ereszkedésnek* mondják. *Ereszkedik a korcsóján.* Mert itt a kisebb szánkó, melyet nem rúdnál, hanem kötélnél fogva húznak, ez a *korcsója*. Azt a korcsolyát is ismerik, melyet a talpunkra szokás kapcsolni, de más néven. Az acél korcsolya, mely gyárakban készül, *glics*. Állatok csontjait is illesztik talpunkra, melyhez szöges pálca jár, ez a *csáklya*. Szánkó itt nincsen, hanem *szánka* vagyis kicsiny szán, melyben kéjutazást tesznek. A *szán* nevű már vastkosabb, durvább eszköz, mellyel *erdőlni* járnak (fáért az erdőbe). Ilyenkor *utaját* is tesznek reá: t. i. megnyújtják, hogy több fa férjen rá.

A természeti viszonyok eredménye az *ülítés* című játék is, mely paródiája annak, midőn a vércse elfogja a csirkét. (*Üla* = ölyv, ölyű.)

Hasonló e játékhoz a *cikázás*, mely még találóbó allegóriája az *ala* garázdálkodásának. Kettő kezét fog egymással, jelezve ezzel a csirke és a tyúk között levő egyetértést; mely idő alatt a harmadiknak csak az ólálkodás szerepe jut. De mihelyt *elcsapják* (eleresztik) azok egymás kezét, a harmadik azonnal üldözésükre rohan.

2. A gyermek úgyszólván a szabad természetben nő fel, de azért a szülői ház körül is eljátszodgatik. Atyját utánözva, csinál szekeret és játszik szekeresdit. A szeker részeinek nevei ezek: *Téngye* = tengely. *Fürgentyű* és *rókanca* = a tengelyből a széleken fölfelé álló négy törpe rúd. *Héva* = a rúd végén áll. *Drékszög* = a második tengely rúdját az első tengelyhez erősítő szög. *Fentő* = a keréknek töve, honnan a kúllók ágaznak ki. *Járom*. *Pating* = a járom része.

Ha épít az apa, a gyermekek ellopnak valami csutakot onnan, hosszú deszkát tesznek rá és megkezdődik a hintázás. Bocsánat, nem hinta ez. Nálunk is van hinta: a csűrök ajtójánál lecsüngő lánc, amelyen himbálózna, de a csutakra helyezett deszka nálunk *lapinka*. (*Lap* + *hint*?) Olyan hinta, mely nem láncból, hanem lapból, deszkalapból áll.

E játék közben nemcsak azon erőlködnek, hogy a deszka végét le- és fölhasználják, hanem még versikék mondására is jut idejük.

„Gyi lovam Barassóba,
Csengőt, bokrot a farkára“.

„Barassó“ nagyon gyakori a székely nép ajkán. Talán mivel a legtöbb lány odamegy szolgálni. Ha visszajő és *főkötő* alá kerül a feje s gyermekét hintálja ölében, még akkor is e nagy város áll előtte. Ezért gyógyági bizonyára csecsemőjének:

„Egy, kettő, három, négy...
Kopac Mihály hová mégy?
Barassóba dobányért...“

3. Mint harckedvelő nemzet tűnik szemünkbe a székely nép, még a gyermekjátékok vizsgálásánál is. Legörömetesebb a *kerekvált* labdázás. (Körben állva ütlegelik egymást.) Vagy a *szegecs várt* (egy-egy *szögletet* jelölnek ki álláspontul az ütlegelők) és a *lovass várt*. Az utóbbinál az az érdekes, hogy a megvert fél a diadalmasnak lova lesz; a legyőzöttnek a hátára ül a másik és úgy dobálózik tovább.

GENCSY ISTVÁN.

Tájszók.

Különböző vidékiek.

boroc: barack. (Tolna m.)
börmfny: örökzöld (Hedera L.)
csabrak: cafrang. (Bihar m. Nagyvárad.)
csatorál: fecseg, bánt; pl. ne csatorálj! mondják a helytelenkedő gyerekek. (Bihar m. Nagyvárad.)
fölmlik: földagad, földhólyagzik pl. poloskakacspéstől az ember karja, képe. (Bihar m. Sáp.)
meglakni: „Jól meglakom a tekintetes úrékat“ a. m. ugyan-

csak, hosszú ideig tartózkodom a tek. úréknál. (Bihar m. Sáp.)
magyaró: mogyoró. (Tolna m.)
nyervog: nyávog. (Székesfehérv.)
ricsaj: hangos mulatozás, muri; pl. ricsajokat rendezni: murikat rendezni. (Békés m.)
rostokol: vesztegel. (A Tiszántúl nagy részében: Nyírség, Érmellék.)
szíva: szilva. (Tolna m.)

DEMEK GYÖZÖ.

ángária: árenda (H.-Nánás).
bajtár: bojtár (Détül).
Geci: Gergely (Borsod).
kacsigat: kacsingat, kacsintgat (uo.).
kaska: kis táska (Nánás).
kismamák: a szülők, ellenében a nagyszülőkkel (Nánás).
koloncos óra: ingás, súlyokkal ellátott fali óra (H.-Nánás).
köblös föld: H.-Nánáson 1600

□ öl, Búd-Szent-Mihályon 1200
□ öl, H.-Dorogon 1000 □ öl.
krumpely: burgonya (Gömör).
kucor: bicska (Nógrád).
kücsiny: kicsiny (Gömör).
lánc: Zentán 2200 □ öl termőföld, relativ mennyiség. A Kiskunságban pl. 1 lánc kukorica-föld majd háromszor akkora, mint H.-Nánáson 1 lánc szőlő.
lidérces: holdkörös (H.-Nánás).

mont: törköly, amit a présből kivesznek (Szatmáron és az Érmelléken).
 nyilas: egy vékás föld, mert ennyit vetnek bele, terjedelme H.-Nánáson 400 □ öl.
 serküntő óra: ébresztő óra (H.-Nánás).
 sikerít (H.-Nánás). [Jelentése? A szerk.]
 sík-por: az úgyn. „federweiss” (H.-Nánás).
 sinkó: magyaros diák-sipka (Debrecen).
 sió: csermely, patak (Badacsony).
 skófiom: aranyfonal, rézfonal (Jászmonostor).
 szátyiva: szövőszék (Gömör m.).
 szipirtó: kurva (Jászmon.).

Gyakori ilyen szólásban: vén szipirtó.
 tanyázni: elmentem tanyázni: beszélgetni, időzni (Nánás).
 tere-tura: tere-fere, discursus (Jászmon.); pl. „tere-tura, fakótura” (Jászmon.). Ugyane szó-lás Tisza-Füreden: „tere-tura, fa-poltura”.
 téka: fali szekrény (Tisza-Szóllós).
 toszogat: taszítgat (Nánás), ily alakban is: „toszogat”.
 tuliz: szarvaival öklel (Kis-Kuns.).
 törtöly: gerlice. (Talán a német Turteltaube-ból. A szó há-záját nem ismerem.)
 ussan: pl. kiussant a kutya a szobából: kiosont (Jászszág).
 verfölye: kockajáték.

KIMNACH ÖDÖN.

Családnevek.

(Gúny vagy előnevűkkel.)

Sós Balog György
 Kőházi Balog László (első kőháza volt Szalontán)
 Szűcs Boncos Mihály
 Ser Balog Mihály
 Harangos Fazekas Lajos
 Kondor Nagy József
 Görbe Bálint Mihály
 Cser Nagy Mihály
 Zsigó Pataki Sándor
 Francia Kenéz Gábor (csákóforma ember: eszelős, magyarázzák Szalontán).
 Kurdi Nagy Imre
 Ignát Nagy Sándor
 Futó Szabó Sándor
 Szijártó Fazekas Mihály
 Laci Arany Mihály
 Morzsa Arany Sándor
 Görcsös Balog László
 Fűsűs Lakatos Mihály
 Rézfödő Arany Mihály
 Cser Szatmári János

Cser Kis János
 Retkes Bagosi Ferenc
 Kisó Balog Mihály
 Condi Arany Ferenc
 Tudora Arany Ferenc
 Dobozi Mónár János
 Meszes Balog Márton
 Salak Arany János (az apja salaknak nevezte; ennek szépapja állítólag Arany János atyjának testvére)
 Janó Kovács Isván
 Bakator Szűcs Lajos
 Fogas Arany Mihály
 Hegyes Kenéz Sándor (őregapja hegyes legény volt)
 Mocó Balog Sándor
 Poc Fekete Mihály
 Csókis Szabó Sándor
 Cserepes Szabó Sándor
 Técsi Balog János
 Cégé Szemes János
 Borzós Szűcs János
 Dékány Szabó Sándor

Csertető Szűcs József	Szóga Nagy Sándor
Butykos Arany Pál	Istennek háló Balog Ferenc
Bura Oláh Mihály	Lacika ténsúr Balog László
Méhész Kőteles János	Úr Balog János
Vikás Jámbor Ferenc	Zsófi Balog Mihály
Kőrösi Megyeri István	Dongó Bódi Mihály
Bíró Szél István	Burkus Madas István
Tátos Szöllősi Ferenc	Sujtó Bíró Mihály
Árva Szatmári István	Egres Balog Sándor
Kutyamunka Bondár Sándor (munkája nem sokat ért)	Seres Szöllősi Mihály
Szappanos Balog Ferenc	Irtási Balog János
Mohóndófi Oláh Ferenc (egy csődörre mondta: ej be mohón dófi)	Miniszter Kis János
Paszulyos Szél Mihály	Cindri Berecki János
Borzos Jámbor Sándor	Posta Jámbor Ferenc
Fia Domján János	Rédai Kovács János.
Sonkolyos Tömő János	Csaplári Jámbor Sándor
Velő Mados János	Samu Bondár János
Béles Varga Mihály	Nyúl Varga Sándor
Geszti Balog László	Vaszil Kenéz János
Bujdosó Bagosi Mihály	Marhas Szél Sándor
Héver Csete József (héver: a jég, mely alól a víz kiapadt.)	Béres Kádár János
Pozdor Oláh János	Szegelet Kenéz János
Csiha Szatmári Sándor	Káté Cégé István
Csanigó Kis Mihály	Káplár Bagosi Ferenc
Berzák Berecki János	Csokány Oláh Sándor
Pakullár Varga János	Csóré Kenéz Ferenc
Furulyás Lakatos Mihály	Jó járt Berecki Sándor
Ángyi Gyulai Ferenc	Kurdi Nagy Ferenc
Ruszu Lukács Mihály	Kalácsos Bondor Imre
Báró Lajos Mihály	Katona Kenéz Sándor
Juhgége Darvasi László	Bivajos Bajó Lajos
Deszkakár Darvasi László (rosszasztalos volt)	Királypál Kenéz István
Bugyi Boros János	Borzos Kőrösi Mihály
Muszká Bondár Sándor (a testvérehez muszkák jártak)	Sutyi Balog Mihály
Puskás Bondár István	Bacsa Kenéz Péter
Talpas Boros János	Vajas Cégé Mihály
Rocskás Balog Mihály	Zsombok Szőlősi Sándor
Zselükáter Balog Ferenc (első úzte ezt a fénytűzést)	Drótos Balog János
Vak Balog Mihály	Csereskörmű Megyeri Ferenc (tímár volt)
Csupros Tót Péter	Őrsi Oláh Sándor
Duffa Szemes József	Gyártó Nagy József
Kompir Balog János	Csinyipakulár Varga János
	Sütő Kenéz Balázs
	Páppá Illyés Sándor
	Kompírleves Lukács Ferenc
	Pacalos Pap Ferenc
	Galambos Kenéz Péter

Sejemnyakú Kajtor János
 Henák Balog Mihály
 Síma Kenéz János
 Marázi Szabó István
 Senye Mogyorós István
 Dózsa Darvasi Ferenc
 Kilisza Bordás János
 Csimbók Varga István
 Condi Varga Ferenc
 Köldör Fazekas Sándor

Dézi Oláh Mihály
 Sás Illyés Ferenc
 Pihu Farkas János
 Szíki Szőlősi Mihály
 Vári Illyés Sándor
 Dandé Nagy István
 Detto Balog
 Gombóta Megyeri János
 Rongyos Kis János.

(Nagyszalonta.)

BÉRCZY JENŐ.

Csiszár. Demeter. Derzsi. Ferenc. Gábos. Gotthard. Ince.
 Jakab. Kólcár. Lukács. Major. Muszka. Nyisztór. Orbán. Pap. Sándor.
 Tózsér. Zágoni. (Ége, Udvarhely m.) FERENCZ MIKLÓS.

G ú n y n e v e k .

Régi alföldi betyár-gúnynevek.*

A pusztai kóborló bandáknak a régiebb időkben is megvoltak már a maguk saját elnevezései, titkos híradásai, jelzéseik. Nagy szerepet játszott náluk a gúnynév, ami voltaképen csak látszólagosan gúnynév. Igazság szerint arra szolgált, hogy a hatóságok és üldözők előtt lehetőleg ismeretlenné tegyék magukat s olyan beszédmodot folytathassanak, amit más ember meg nem ért.

Egy a múlt század vége felé vagy inkább a mostani század elején lefolyt óriási betyár-bűnpörben, amelyet Szeged város törvényszéke tárgyalt, erre vonatkozólag igen érdekes adatokat mutatnak a város levéltárában heverő poros, régi akták. Majd háromszáz ember került ekkor vizsgálat alá, amelynek mindannyinak más-más álneve volt, amit különféleképp használtak.

Ez a vonás különben minden tolvajfajtánál közös s meg van a mostaniakban is, amely a régiekből fejlett, nemzetközivé vált s ma már egy valóságos, Európa minden nemzetének szavaiból összealkotott tolvajnyelvet képez.

A mostani tolvajnyelv neve *rajhadova*, amelynek gyökszavai Európa minden országában ugyanazonosak. A régi betyárvilágnak ez a nyelve még nem volt meg, hanem azt a banda tagjaira adott gúnyszavakkal helyettesítette úgy, ahogy bírta. Például:

„Ha Salamon király nem köt pamukból télinget, azt izeni neki a bakter, hogy pupot tesz a fejire a prezentir“.

Ez a gúnyszavak ismerete mellett így értelmezendő:

„Ha Mandel Ábrahám (a Salamon király) nem jól fizet a lopott

* Ezt a gyűjteményt mutatóványul közöljük a következő című könyvből: Betyárlegendák. Az alföldi rablóvilág története. Első könyv. Szeged, Engel L. kiadása. Ára 1 forint.

holmikért Dékány Ferenének (téliing) és Bibel Jánosnak (pamuk), akkor Tóth Rozál (bakter) hiralással lesz erről a bandának. Török József (pupos) és Vig István (prezentir) már lesik és be fogják űteni érte a fejét^a.

Hogy a gúnyszavak fölhalálásában határozott tehetségük volt, mutatja, hogy az alábbi, majd háromszáz névnél egyszer sem találjuk ugyanazon gúnyszavakat. Érdekes, hogy e gúnyszavak közül több később ráragadt a tulajdon emberére, annak hozzátartozóira s családnévvé is vált.

Az alábbi nevek szó szerint vannak az említett monstre-pörből kijegyezve:

(Czeplédi János:) Százeszfű. (Tóth János:) Űszőkös. (Nagy Mihály:) Roszfar. — Mások: Rőpülő. Tarka. Sörke. Gubanc. Kabakos. Nyera. Kajla. Tallér. Cicó. Koca. Kácsafejű. Virganc. Hóka. Mufli. Gilvás. Mocok. Dadogó. Kódós. Nyaksi. Bűnös. Betyár. Gyémánt. Bunkó. Puja. Nagyháju. Cirok. Rádás. Cseres. Kucsma. Kárka. Rontó. Szundi. Kupcsó. Bocskoros. Cifra. Lebó. Vén. Buty. Binya. Ebiz. Bun. Vad-vörös. Szurok. Mezitlábos. Kortyándi. Kukli. Angyal. Csicsadó. Vak-ablak. Daru. Bajna. Böcső. Sárga kanca. Sárga. Potura [Poltura? Pótura?]. Tobákös. Zsizsik. Forgószerda. Vakhintó. Ritka. Kulusa. Csutora. Troka. Topor. Rezsuka. Canis. [Latin?] Hasbőr. Salamon király. Kukora. Pacalos. Rohoda. Garázda. Pamuk. Potykás. Siling. Savó. Dojmo. Csontor. Pöckös. Pupos. Cefre. Prezentir. Ványai. Siskó. Vakarc. Kopiás. Edgyes. Sáfrány. Bakter. Cocó. Nehéz. Jeges. Szuffi. Pipa. Hopka. Csajkos. Ráclőcs. Petres. Bicskai. Csöngő. Hódör. Fakó. Zsiros. Pútyi. Gubi. Fonals. Rűcskös. Benyoda. Lisztes. Bogrács. Tyuk. Trifuns. Túrú. Tarka hátú. Hagyma. Csörmő. Cigány. Pántlika. Kakas. Tunkli. Kurcina. Zöldág. Pacsa. Bicska. Barka. Bomhec. Pimass. Muzsika. Kálamista. Galuska. Gyukó. Irba. Csinos. Kosbűr. Bunkó. Nagygeci. Turba. Kopár. Suta. Gubanc. Profus. Fillér. Pisse. Csimpiszli. Turcsi. Tűkőr. Csengő. Píktor. Pántlika. Tapodó. Ponya. Nyomi. Selymes. Ódal. Dömők. Pipacs. Tople. Óthos. Putri. Kutya. Sivalkodi. Parázs. Rupa. Zsidó. Ostor. Tepszi. Nátha. Filkó. Dadara. Fűtyáli. Kacsós. Fakó. Selyem. Deák. Keszegi. Hatnju. Espenc. Kanyi. Kostók. Csaldi. Mulati. Bürgés. Bagoly. Rozsda. Hajma. Málé. Patyes. Lóbűr. Döncöl. Csömör. Kehes. Nyűheli. Ciboja. Ungyi. Hideg. Csintalan. Ponyva. Gyöpös. Rajci. Kappany. Hideg hasu. Dörcögi.

Helynevek.

Ravaszlik Rakottya. Fejdelem főggye. Nyirodala. Szejke. Terem. Malomhegy. Simócsereje. Kecskés csere. Két vég. Hidegség. Derék. Kinyeretlen mező. Szénáskert. Órhegy. Szabós vára (valószínűleg Szabolcs vára lehetett). Senye főggye. Cengellér (valószínűleg Szt.-Gellért). Kőrti bokor. Akasztófa. Csigoja. Tőkés föld. Kápojna mezeje. Tizedes. Agyagas. Samu dombja. Kádár odala. Magyaró. Mocsár. Kővecses domb. Hálógypű.

(Ége, Udvarhely m.)

FERENCZ MIKLÓS.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség
és
kiadó hivatal
Budapest
New-York palota

XXVII. kötet.

1898. ÁPRILIS 15.

IV. füzet.

CSERBEN HAGY.

A Nyr. 2:399. lapján P. Thewrewk Emil fejtegetvén a *cserben hagy, marad* szólást, a kevés adat alapján, melyek rendelkezésre állottak, arra az eredményre jut, hogy *cser* itt nem jelent mást, mint *csel*-t (az *l* és *r* fölcserélődése nem ritka dolog: *Elisabeth-Erzsébet, délceg-dérceg, földhérc-förhérc, mélföld-mér föld* stb.); ebben megerősítette még egy népnyelvi adat is: *csalba maradni*, s így *cserben maradni* nem egyéb, mint *cselben, csalban maradni* szólás párja.

Már P. Thewrewk Emil előtt a CzF. szótár is tesz kísérletet, hogy ezt a szólást megmagyarázza s a göcseji és somogyi *csér*: sár tájszóra támaszkodva, *sárban marad, hagy* jelentést olvas ki belőle, ahogyan már Sz. Molnár Albert is érti: *in luto haerentem fraudulenter deserit*.

Ma azonban, midőn a régiség és a tájnyelvek adatai bőven kezünkre járnak, az említett magyarázatok kétségesekké válnak. Minthogy pedig nézetem szerint itt különböző szavak fölcserélődésével, az eredeti szólásnak idő folytán történt elhomályosodásával van dolgunk, ezért szükségesnek látom, hogy vizsgálódásunkat három irányban terjesszük ki. Legelőbb nézzük a régiség adatait, azután a *cser, csér, csel-csal* kifejezések egymáshoz való vonatkozását, végül esetleges értelmi mozzanatokat, melyek egyik vagy másik szólás mellett döntenének.

A *cser* szónak jelentése a régiségben a) *csertölgy*; b) ennek lehántott *héjja*; c) a belőle készült *lúg*, mellyel a nyers bőrt kikosztják: *cserzik* (cerdonum nautea, lixivium, Gerberlauge). A *cserben hagy* szólás megvan: ErdTörtAd. 2:386; Thurzó: Lev. 2:286; Thaly: VÉ. 2:116, ebben a jelentésben: bajban hagy, közös vállalkozásnál, mely nem sikerül, társát alattomosan elhagyja; PPBl.-ban pedig: meggyalázni a leányt; hasonlót találunk Erdélyi Közmondásaiban is: *cserben hagyja mátkáját: elhagyja. Cserben marad* megvan: Pázm: Kal. 466; Matkó: HRoml. 42 és BCsák.

112; SzD: MVir. 176, 333. Igen fontos és a szólás eredetére világot vet, Matkó: BCsák. 294 és TörtT. 18:225: *az cseres kádba fognak hamisságodért dugni a tímárok*. Ezek az adatok azt vallják, hogy a *cserben hagy, marad* szólás a tímárok, cserzővargák mesterségéből vette eredetét. A nyers bőrt tudniillik cserbe, pár-lúgba teszik, hogy megpuhuljon, simulékonná váljék; ha már most kelletténél tovább hagyják bent, a maró folyadék a bőrt megemésztí: *megeszi*. Könnyen és minden erőltetés nélkül válhattott ebből a képes kifejezés is, kivált ha meggondoljuk, hogy a gyárak fölállítása előtt városainkban milyen elterjedt mesterség volt a tímárság és cserzővargaság. Matkónak s a Történelmi Tárnak legutóljára említett adata pedig amellet szól, hogy ennek a szólásnak a képes átvitelen kívül talán még anekdotás alapja is lehet, talán megesett, hogy a tímárok vagy tímárlegények valakit, aki az udvaron lévő cseresgödörbe esett, mert haragosai voltak, nem húzták ki, sőt hogy szándékosan is lökték bele vagy dugták a lúgos kádba. Különben is a régiségben, sőt a mai közbeszédben is gyakori képes kifejezés: *lúggal leönteni, lúggal mosni a fejét, száraz lúggal szapulni*. Támogatja ezt a magyarázatot, hogy a régiségben és a mai beszédben igen sok szólás van, melyben a *cser* helyett a vele azonos értelmű *csáva* áll (ma sokszor *pác*: német *Beize*: csáva, cserlúg és *szósz*: francia *sauce*, vö. *faire la sauce à quelqu'un*: lehordani, *saucer qu.*: vkivel megvetőleg bánni): Luther is addig hányja a cselt, hogy csávában esik (Pázm: Kal. 153); csávában kel végre bőrötök (Mel: SzJán. 487b; Mel: Sám. 399); bőröd csávába kerül (Vallást. Hhhij; Decsi: Adag. 118; Kisv: Adag. 32); egy csávába vagytok méltók (Helt: Mes. 102); egy csávába veté (Matkó: BCsák. 166. és HRoml. 145); majd összekerülünk a csávában, mondja a róka a farkasnak (CzF.); csávába esni, kerülni, csalni, belekeverni valakit, elkerülni a csávát (Ballagi). Ezt különben már Ballagi is így magyarázza (1227-ik példab.), a CzF. szótár pedig megengedi: „Egyébiránt, mennyiben a *cser* jelent csávát is, a fentebbi mondatok (t. i. *cserben hagy, marad*) erre is vonatkozhatnak“.

Nézzük már most a szólás többi alakját. Az új Tsz Tolna vármegyéből a *cselbe hanni* alakot közli (Nyr. 5:523). Ezt a régiségben egyáltalán nem találjuk, legalább a NySz. s a többi hozzáférhető adat nem tud róla. Ezt úgy magyarázhatjuk, hogy vagy előállott az *l* hangnak *r*-ré való változása, vagy a *cser* jelentése elhomályosodván a szólásban, az ösmertebb *cel*-nek engedte át helyét, annál

is inkább, mert ebben több szólásra támaszkodhatott: *cselt vetni, hányni, szőni*. De azt látjuk, hogy a *csel* szó is idegenebb némely vidéken és értelmileg közel állván a *csalni*, *csalás* szavakhoz, a *cselt vetni* szólásból lesz *csalt vetni* (Balaton mell. 1839; Zala m. Kővágó-Örs Nyr. 17:415; Kis-Kún-Halas Nyr. 14:429; Székelyföld és Kresznericsnél); épen így történhetett, hogy a *cselben maradni, hagyni* szólásból lett *csalba (csóba) hannyi* (Mátra vid. Nyr. 22:240; Baranya m. Nyr. 15:372, 18:93 és P. Thewrewk Emil adata, hely nélkül). Hogy ez a folyamat így mehetett végbe, amellest szól, hogy a szólások értelme rokon, hogy a régiségben egyáltalán nincsenek meg s ezért újabb keletűeknek kell lenniök.

Ép ilyen változásnak magyarázható a *csérben hagy* (Udvarhely m. Vadr. 38), bár a MTsz. a *csér* szót csak Vas és Zala megyékből ösmeri, Udvarhelyből nem. Minthogy *csér* sarat, kátyút jelent, lehetséges, hogy itt a *kátyúban, sárban ragad, elakad, sárba ránt, sárban hagy* szólások csinálhattak a *csér*-ből *csér*-t. Úgy látszik, hogy Sz. Molnár Albert is *sár*-nak veszi a *csér*-t, *csér*-t, mert a szólást így fordítja: *in luto haerentem fraudulenter deserit*. De ezt az adatok hiányossága miatt biztosan állítani nem merem.

Ezekén kívül vannak még olyan értelmi mozzanatok is, melyek a *csér* 'tímárlóg' magyarázat mellett szólnak. Ugyanis a *cselt vet* (insidias parare) szólás a hadi életből való. *Cselt vet* az, aki ellenségét meg akarja zavarni, el akarja fogni, hogy hatalmába kerítse, aztán tegyen vele, amit jónak lát. Hasonlóképen a *törbe, hurokra, hálába, lépre csal* a vadász- és halászeletből azt jelenti, hogy az állatot megfogja, aztán kiveszi a törből, hurokból, hálóból, hogy eladja, megegye. A *csérben hagy* ép ellenkezője ezeknek. Valakit alattomosan, albarátsággal olyan körülményekbe csaljuk, melyek vesztét, kárát okozzák, ha nem segítünk rajta. Így teheték, vagy tehették volna Matkó tímárai is, házukba csalogatták áldozatukat, ott aztán belelőkték a cséresgödörbe vagy kádba, *bennhagyták a csérben*, a szegény *csérben maradt* pedig összeégve-marva nagy ügyel-bajjal, a tímárok kárörvendő nevetése közben kecelgett ki a maró folyadékból.

Véleményem szerint tehát mind a nyelvi, mind az értelmi bizonyítékok amellest szólnak, hogy a *csérben hagy, marad* 'bajban hagy, marad' szólások eredetüket a tímárok mesterségéből, a *csér* 'cserezőlóg' szóból vették.

TOLNAI VILMOS.

OLASZ JÖVEVÉNYSZÓK.

A magyar nyelvbeli olasz elemek. Irta KÖRÖSI SÁNDOR. Fiume, 1892.

A szerzőnek e dolgozata részben bővített s részben javított kiadása ama cikksorozatnak, amely néhány év előtt a Magyar Nyelvőr XIII—XVI. kötetében „Olasz kölcsönszók“ címmel jelent meg. Körösi Sándor e dolgozatával egy lépéssel ismét közelebb juttatott bennünket azon időponthoz, amelyben nyelvünk egyik legszebb emlékoszlopát, a „Magyar etimológiai szótárt“ föllálichatjuk. Fogadja érte köszönetünket.

A dolgozat három szakaszra oszlik: 1. bevezetés, 2. a kölcsönvett szók betűrendben, 3. fogalomkörök szerint osztályozva.

A bevezető rész ama hatás kimutatásával foglalkozik, amelyet két, együttlakó vagy szomszédos nép érintkezése egymás nyelvére kölcsönösen gyakorol. E fejtegetés eredménye, hogy nincs nyelv, amely e hatás alól kivonhatná magát; következésképp nyelvünk is megérezte az idegen s a többi közt az olasz néppel való érintkezésnek elég erős nyomását. E fejtegetés után következik az olaszból nyelvünkbe került szavaknak betűrendes egybeállítása. Összesen 334 szót mutat szerzőnk olyanokul, amelyek az olasz nyelvnek eredeti birtokai, s belőle jutottak át a magyarba.

Ezek a különböző fogalmi körök szerint ekként oszlanak meg: kereszténység 11, kereskedelem, ipar 136, művészet 44, hajózás, vízi művek 17, hadi és állami élet 23, társadalmi élet 29, gyermekek nyelve 7, orvosi szak 10, állatok és testrészek 24, más főnevek 7, mellénevek 18, igék 8.

Ez új sorozatból ki vannak hagyva a Nyelvőrben olasz kölcsönvételekül idézett következő szók: *baba, báb, citrom, csőröge, csutóra, guta, kaka, káma, káplár, kápolna, kappan, karabély, kéve, koleda, kristély, kulacs, malom, marcipán, maródi, molnár, mustra, orja, ostya, pástétom, pisál, skatula, stilet, szigony, tarsoly, truppa, vályú.*

Ellenben újakul vannak fölvéve e második, átdolgozott sorozatban: *ákovita, angyelika, arietta, ármádia, ázsió, bakacsín, ballerina, basszista, basszus, bástya, berzsény, bokál, bombárda, bonaburuttya, bóra, bodza, bruttó, buta, cikória, co, cocó, cokó, cserebogár, csikész, csimarin, dákos, damasz, dárda, dékán, dézsma, dragon, dukát, dupla, endivia, etyepetye, fáklya, falkony, fasina, filigrán, fora, fraszka, galand, galanga, galantéria, galéria, gálya, garaboncsás, gárgya, grotta, gúny, guri-guri, gyenerál, gyesztál, influen-*

cia, intro, jubildál, kanavász, kandia, karafin, karnazsin, kárpit, kártabianka, kártya, kátrány, kazamata, kocsonya, komencio, kordovány, kornéta, kortina, kointin, lámpa, lancéta, lándzsa, lármolya, lárvá, lázsiás, lénező, libéria, limány, linkabas, lombik, lyiút, majolika, makaróni, mama, marcona, markotányos, marmota, matáza, mátra, mazolány, mezzanin, mina, móka, múmia, muskotály, muta, múzsa, muzsika, olíva, oltár, operment, ostábla, paizs, pakéta, palisáta, pamaráncs, parádé, párt, pástély, patkó, pelikán, péra, pianó, pinnáta, pinyó, piom, pirula, piskóta, pocseta, polenta, politika, pomagránát, pomáta, porcellán, porcs, pöce, prépost, rása, ribillió, rozmarin, róza, sálya, sajéta, sajka, saramonta, sárda, serte, skarablya, skárlát, sólya, somma, spádé, spárga, spinác, struc, szablya, szaladia, szardella, szármonta, szerecsen, seimpla, szófa, szőlő, szoprán, táca, tafota, tarántula, tenor, terennella, tortáta, tucin, váza, velence, veranda, zéró.

A fentemlített 334, s a két alakúak s elvált jelentésűek leszámításával 322 szám közül maga a szerző is 24 szót olyanoknak jelent ki, amelyek, lehet, hogy egyenest az olaszból, de az sincs kizárva, hogy valamely más nyelvből jutottak át hozzánk. Tudvalevő ugyanis, hogy a műveltségi tárgyaknak legnagyobb része egyik földről a másikra vándorolva, nevezetükkel együtt a műveltebb népeknél új hazára talált. E közös nevezetek sok esetben vagy épen semmi, vagy oly csekély változtatást tüntetnek föl, hogy alakjuk után ítélve, bajos dolog eldönteni, a kettő vagy több közül melyik a kölcsönadó s melyik a kölcsönvevő nyelv. Ilyen, hogy a sok közül csak egy példát mutassunk be, a következő: lat. *barca*, olasz *barca*, oláh *barcă*, úszl. *barka*, ném. *bärke*, magy. *bárka*. Hogy tehát az öt nyelv közül melyik az, amelyiknek a magyar az ő *bárka* szavát köszöni, nehéz biztosan megállapítani, s bizonyításunkat legföljebb csak a valószínűségig vihetjük.

Ily kétes esetekben tehát, ha kutatásunknak eredményét óhajtjuk látni, nagy körültekintésre van szükség. Vannak ugyanis oly mozzanatok, még pedig nem csekély számmal, amelyeknek egyike-másika elég biztos kalauzul szolgál a kutatónak, hogy ez útvesztőben eligazodhassék. A török *harambasi* például megvan a magyar, szerb és oláh nyelvben, mind a három népnél *harambasi* alakban, s ugyanegy „rahlóvezér” jelentéssel. A kérdést, hogy a magyar egyenest a törökből vette-e által e szót, vagy pedig a szerbből, avagy talán az oláhból, az a körülmény dönti el, hogy nyelvünkben csak mint tájszó s az is igen szűk körben, az Alduna

vidéken ismeretes. Ez a mozzanat amellest szól, hogy a *haram-basa* nem a törökből, sem az oláhból, hanem a szerbből jutott át hozzánk.

Ha a kutató e sokféle mozzanat figyelembevétele nélkül csupán az alakegységre támaszkodva ítéli meg a kérdést, nem egy esetben tévedésnek teszi ki magát. Szerzőnkön is megesett az az emberi, hogy el-elsiklott több ízben a való mellett, minthogy nem volt kellő tekintettel egy és más mozzanatra, amelyek egészen más színben tüntették volna föl egy sereg szó átszármazását.

A *gesztenye* szóról például azt tartja, hogy ez nem, amint Miklosich véli, a szlávsgból, hanem az olaszból jutott át a magyarba. S e véleményét tisztán és egyedül az alakegyezésre alapítja. Így következtetett. A közolasz *castagna* mellett járatos volt egy dialektikus *cāstegnā* alak is, ez pedig szemmel láthatólag tökéletesen egy és ugyanaz a hangalak, mint a magy. *gesztenye*, amelytől akár az ószl. *kostanъ*, akár az úszl. *kosztanj* sokkal távolabb áll, mint hogy a magyar alaknak példaképe lehetett volna. Ez az eltérés azonban csak látszólagos s egyedül a hangfok különbségében áll, s meg is szűnik azonnal, amint számba vesszük és kellő súlyt helyezünk ama gyakori jelenségre, hogy különösen az idegen nyelvek mélyhangú szavának a magyarban elég számos esetben magashangú forma felel meg, pl. ószl. *čaša*: magy. *csése*, *csésze*, ószl. *grънѣсаръ*: magy. *gerencsér*, *görcsésér*, szl. *kominica*: magy. *kemence* stb. Alak tekintetében tehát a szláv szónak ugyanoly sulya vagyon, mint az olasznak. A kérdést tehát a mellékmozzanatok döntenek el, s ezek a szlávsg mellett nyilatkoznak. A nevezetesebb és fontosabb gyümölcs- és veteményfajok nevezete ugyanis mind arról tanúskodik, hogy őseink az itt lakó szlávsg útján ismerkedtek meg velük. Ilyenek: *áfonya*, *bab*, *barack*, *berkenye*, *cseresnye*, *dinnye*, *cékla*, *konkoly*, *köles*, *málna*, *répa*, *szilva*, *ugorka* stb. stb. Ugyanaz a körülmény, amely a *gesztenye* szót a szlávsg birtokának ítéli meg, a *naspolyát* is tőle származottnak erősíti, amelyet szerzőnk szintén olasz földről származtat.

Hasonló okokból az *angyal* szót is ki kell vennünk az olasz kölcsönvételek sorából s visszahelyeznünk oda, ahova való, a szlávsgba. A keresztény terminológiát ugyanis legeslegnagyobb részében az őseinkkel itt lakó szláv papok ismertették meg az új hitre tért magyarokkal. (L. Ásbóth Öskárnak e tárgyra vonatkozó értekezéseit.) . . .

SZARVAS GÁBOR hagyatékából.

IDEGEN SZAVAK A SZÉPPRÓZÁBAN.

Ti fekélyek a hazának testén ... Petőfinek ezt a sorát szoktuk idézni, ha a nyelvünkbe beleférköző idegen szavakra fordul a beszéd. Talán kissé erőshangú a jajszó, de hiszen Petőfi külföldi magyarjai sem szolgáltak rá teljesen a nagy költő és hazafiú átkaira. Valóban van sok egyéb bűn, mit a haza ellen elkövetnek, sok sérelem esik a nyelven is, ami inkább megérdemelné a pellengért, mint az idegen szók használata és a törvénykezés mester-műszavával, akit idegen szókkal való elérésért vádolnak be, nem *vétségben*, hanem csak *kihágásban* kell elmarasztalni.

De a kihágás is baj, ez pedig különösen veszedelmes, mert úgy ragad, akár csak az oláh nyelv. Elkezdi egy külföldieskedő író, folytatja egy másik, aki tekintélyt akar olvasói előtt „tudományosságával” szerezni, ettől eltanulja egy gyorsan gondolkodó, hirtelen kezű, hogy végre eltévélyítse a legromlatlanabb nyelvérzékűt is, aki az anyanyelvén kívül máshoz nem is sejt.

Nem általában az idegen szók ellen szállunk síkra. Azt az álláspontot már — legalább tudományos téren — meghaladtuk, hogy minden idegen szóra kimondjuk az egyházi átkot, nem, sőt mint afféle szabadon gondolkodó nép, szívesen megadjuk nekik is, mint a bevándorlott embereknek, a polgárjogot (Simonyi Zsigmond, M. Nyelv), bár a szó a magyar polgárjogon kívül, megtartja az idegent is, közössé válik.* Nem a meghonosult idegen szók (lehnwort) ellen folytatunk szélmalom-harcot, sőt még a vendégjog védelme alatt itt tanyázókat (fremdwort) sem bántjuk, ha nincsen jó szavunk a kifejeztők fogalom megérzékítésére; hanem azokat a minden szükség nélkül, jogtalanul és céltalanul átvett „ékességeit” a szomszéd vagy nem szomszéd államok nyelvének.

Ide iktatok egynéhányat azon frissiben, amint kijegyeztem őket „a magyar olvasóközönség kedvelt íróinak” prózai, még pedig szépprózai műveiből. Ime: *akció*, *affront*, *arzendl*, *alkoven*, *blaszfémia*, *büszte*, *dezentor*, *feldübung*, *imitál*, *irritál*, *kalkulál*, *kasztzni*, *kongesztió*, *megparlroz* (?), *permanencia*, *pozíció*, *rajtsul*, *sál*, *sin-tér*, *szcéna*, *szuggerál* stb. stb. Longus post nos ordo est idem petentium decus.

Ha elismerjük is, hogy az író néha-néha jellemzés céljából ad effajta szavakat a szereplők ajkára, azt is megköveteljük, hogy figyeljen a korlátokra is, melyeket eléje nem a hazafiaszkodás,

* *Közös lónak* pedig *túros a háta!*

Szedő.

hanem a jó ízlés és nyelvhelyesség zászlója alatt küzdő nyelv-őr állít. Bárcsak mindenki öre volna a maga nyelvének s eme díszes föladat ne volna csak egy kis csapatnak a kenyere.

Honnan hull az az eső, mely ezeket az irodalmi élőködőket annyira megszorította? Keresték már sokan az okát, mert nyilvánvaló, hogy semmiféle bajt nem lehet addig kiirtani, míg az ember a gyökerét meg nem találja. Itt, a gyökérben kell Kazinczy szerint „csípni, döfni, rúgni a gaz latrot”. Hiába irtogatjuk az idegen szavakat, csak úgy járunk, mint a régi módi orvos, aki a lázt akarta minden áron meggyógyítani, jöllehet a tüdő volt megtámadva.

Simonyi Zsigmond idézett munkájában (1:278) két emberi gyöngeséget említ, mint e baj forrását: egyrészt a restséget és kényelemszeretetet, másrészt azt a hiú törekvést, hogy amit írnak, tudósabb színt mutasson. Ezt különben már *Bod Péter* is észrevette és megróttá. Az Isten vitézkedő Anyaszentegyház állapotja stb. című munkájának (Bázel, 1760) előszavában „Most mindazonáltal ha valaha közel van a magyar nyelv a megzavarodáshoz, először mivel a szent-írás magyarázók, hogy tanítások ékeesebb és hathatósabb legyen, minden harmadik szó közé deákat elegyítnek, miket pedig magyarul mind hathatósabban s mind érthetőbben lehetne kimondani, úgy hogy a deák nyelvben nem értő együgyű ember is megérthetné”. Hat évvel utóbb majdnem szószerint megismétli e véleményét a Magyar Athenás előbeszédében. Tagadhatatlanul mindakettőnek, a restségnek is, a tudákosságnak is nagy a hatása. A tudálékosság fitogtatása — a szépprózában természetesen — szerencsére szűnő félben van s ezen gyöngének a révén talán csak lélektani műszók kerülnek regényekbe és elbeszélésekbe; de annál többször találkozunk a másikkal. A magyar ember lusta, el is szenvedtük érte Petőfi gúnyját, leírja ami tollára kerül és ha elolvasná is, mielőtt a sajtóba küldi, törölni... attól irtózik. Különösen az újságírókat éri e miatti vád, bár ők szeretik a gondatlanságot nem a restségnek, hanem a szűkre szabott idejüknek betudni. Pedig higgyék meg, egyideig talán fáradságos mesterség lesz a gondolkodás, de azután annyira hozzászokik, akit meg nem vesztegettek az idegen „kecsék”, hogy egy-egy pillanat alatt eszükbe ölik a helyes magyar kifejezés.

Egy másik forrásra, egyik kiváló nőírónk figyelmeztetett. Ő magyarázta meg nekem, hogyan kerülnek még aggóskodóbb íróink prózájába is effele fölösleges idegen szavak. Épen azok az

írók, akik ügyet vetnek nyelvünk tisztaságára, nem kerülük el ezt az örvényt: gondosan kerülük a rosszul képzett új szókat és helyettük tudatosan választják a latint vagy franciát. Már ez a törekvés, ez az aggodalmaskodó buzgóság annyira elfogja őket, hogy észrevétlenül akkor is kölesőnvett ruhába öltöztetik a gondolatot, mikor a magyar posztóból is lehetett volna ruhát szabni reá. Valóban sok igazság van e szavakban és nem egyszer megkönnyíti a magyarázatot.

Bármennyire meg is állnak ezek a magyarázatok, így magukban mégsem elégségesek. Talán az a magyarázat, mely itt következik, szintén nem találja fején a szöveget, de mélyebben kereskedik a baj gyökere körül s talán van annyi érdeme, hogy egy új oldalát világítja meg a kérdésnek.

Ismeretes, hogy a mai szépprózai elbeszélés, kezdve a regényeken le a tárcaelbeszélésig, nagyon keresi a kapcsolatot a valóval, íróink egyik főtörekvése, hogy műveik minél inkább magokon hordják az élet színét. Nemcsak a környezet, a viszonyok rajzában iparkodnak hűek maradni a természethez, hanem — és reánk nézve ez a fontos — úgy is beszéltek a személyeket, amint azok az életben beszélnének. Mi pedig a közönséges életben azon igyekszünk, hogy minél egyszerűbben beszéljünk, kerüljük a cifrát, a hangzatosat s a régi divatú patétikus beszéd annyira idejét multá, hogy egy-egy ilyen korától elmaradt „szónok” jóindulatú mosolyt kelt ajkainkon. Mi ennek az oka, annak vizsgálata nem tartozik ide, de tény, hogy *proicimus ampulla et sesquipedalia verba*, amint Horatius mondja.

A széppróza, utánaóvván ezt a mai beszédmodot, átveszi úgy, amint az életben találja, átveszi idegen szavaival együtt. Mert a mi beszédünkben bizony töméntelen az idegen szók száma. Agyunk gyorsan működik s a beszéd organuma, a nyelv nem képes követni; ha nem jut mindjárt eszünkbe a helyes szó, használjuk a rosszat. Innen magyarázható, hogy sokan botlanak, szántszándékkal írtam botlanak, beszéd közben olyanok is, kiknek írásában nem akad kivetni való. Az élő és írott nyelvnek ez a kétfélesége tagadhatatlan, bár nem volna szabad közöttük különbségnek lenni. Avagy nem vethetünk-e mindannyian magunkra, ha azt halljuk, hogy sokan *kravátlit* mondanak *nyakravaló* helyett, *kráglit* ha *gallért*, *cvikkert* ha *csíptetőt*, *grájlert* ha *szatócsot* v. *kiskereskedőt*, *strimflit* ha *harisnyát*, *léniát* ha *vonalzót* akarnak mondani?

Nem kell-e ezt a mozzanatot enyhítő körülménynek betud-

nunk a prózairók nyelvéről szóltunkban? Gáncsolhatjuk-e lelkünk szerint a mai író, kinek miatyánkja a realizmus hitoikkelyei, ha föladatának a legpontosabban akar megfelelni s bennünket úgy fest, amint egymás között beszélünk? Az igazi hiba ott kezdődik, mikor az író ezt a zagyva beszédet használja akkor is, ha nem személyeit beszélgeti, hanem maga beszél.

Ez a körülmény mindenesetre egyik oka a bajnak s az ebből a forrásból eredő hibákat úgy lehet legegyszerűbben gyógyítani, ha mint már fentebb jeleztük, magánál az oknál nyújtjuk „az első segítséget”. Kerüljük a beszélgetésben is a fölösleges idegen szavakat, szokjunk hozzá, hogy a mai magyar embert el tudjuk gondolni a maga németeskedő, franciáskodó, latinoskodó stb. beszédmódja nélkül.

Azért tartozunk olyan nagy hálával Gyulai Pálnak. Amint széprózája ebben a tekintetben is mintaszerű, úgy tanítványainak és barátainak beszédét is egyaránt és kérlelhetetlenül kijavítja, ha egy-egy ilyen idegen szó elcsúfítja.

Csak egyet nem szabad elfelejtenünk. Ennek a nyelvtisztító törekvésnek mindég tudományos alapon kell állania. Ha ebbéli törekvéseinknél nem fegyelmezi buzgalmunkat a tudás, akkor abba a hibába esünk, amelybe *Vajda János*, aki nemzeti fölhevülésében, mit nem vezetett helyes irányban a kellő tudományos műveltség, azt állította, hogy a *manöver* helyett *hadargást*, a *trafik* helyett *dohány-árudát*, *garantál* helyett *jótállást vállal-t** kell mondani és írni (Magyarság és nemzeti önérzet 24., 25. és 46. l.). Rosszul alkotott szót ajánlani az idegen helyébe (amint ma az ország-házában igen is divatos) már nem kihágás, hanem büntett.

Ettől pedig óvjon meg bennünket a nemzeti érzéssel szövetkezett tudományosság.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

GYÖNGYÖSI ISTVÁN NYELVE

a nyelvújítás szempontjából.

A XVII. század derekán, majdnem egy időben tűnik föl epikus költészetünk első két valódi nagysága. Sajátságos mégis, hogy Zrínyi Miklós remek klasszikus eposza egészen a jelen századig elfeledve, olvasatlanul hevert; míg Gyöngyösinél a maga korában, sőt még azontúl is századunk elejéig kedveltebb, népszerűbb költsége kevés volt irodalmunknak.

* A helyes szó: kezeskedik.

Hogy Zrínyi M. Vergilius és Tasso remekein megtisztult hatalmas alkotását annyi időn keresztül el tudta feledtetni az eposznak, lírának és krónikás regénynek sajátos vegyülete Gyöngyösinél, annak okát a korviszonyokban találjuk. A kor t. i. az elbeszélésben könnyűséget kívánt, a lírai hangulatok kellemes festésében gyönyörködött; a verselésben tetszetős külsőt, hangzatos, fülbecsengő ritmust, mindenekfölött pedig simulékony nyelvet követelt: s épen ezt nem találta meg a Zrínyiász darabos és csengéstelen verseiben; épen ezt bámulhatta Gyöngyösiben.

Izlésünk a századok folyamán megtisztult, megnemesült. A Zrínyiász megnyerte méltó helyét irodalmunkban; Gyöngyösit pedig a Tinódi nyomdokain járó krónikások közé, de mindegyikük fölé helyezzük, nem tagadva meg tőle nagy költői tehetségét, mely vonzó lírai és leíró részleteiben megnyilatkozik. Verselésének dallamossága, a költői stílus nagyfokú fejlesztése, rendkívül gazdag és fordultatos nyelve pedig, mely korában s még azontúl is másfél századig akkora népszerűsége emelte, ma is legnagyobb érdeme.

Nyelve érdekli leginkább a nyelvészt, különösen a benne nyilatkozó újító hajlamoknál fogva. E tekintetben irányult újabban is Gyöngyösire a figyelem. (Legutóbb Nyr. 26:564.)

Már Kazinczy írja róla a Tud. Gyűjt. 1819:XI. kötetében a nyelvújítást védő cikkében, hogy: „Nem ritkán elkapta a poétai tífz, hogy merjen. Mere, s Nyelvrontónak vádoltaték“. Arany János Gyöngyösiről írt Irói Aroképében, Simonyi Zsigmond röviden Magyar Nyelvében, Fülep Imre Gyöngyösiről írt, mindeddig legbővebb s alapos tanulmányában (Phil. Közl. 1889. pótk. I.) utal Gyöngyösi újításaira. Adataik az újabb nyelvtörténeti kutatások folytán nem egy részben elavultak; de ma is általánosan a XVII. sz. nyelvújítójának tartjuk Gyöngyösit.

Nem alaptalanul. Mert, hogy Gyöngyösi szándékosan és tudatosan újított, tudjuk Kemény Jánosa elé írt nevezetes értekezéséből (erre is utal Kazinczy, i. h.), mely irodalmunkban az első és nem csekély jelentőségű értekezés a nyelvújításról. Ebben fejtegeti elveit s igazolja újításait olvasói előtt. „Az olvasó — úgymond — ahol olly szót és dispositiókat talál versemben, a'-kik vagy a' közönséges szözlásban, vagy a' folyó írásban nem usuáltatnának, ne tulajdonítsa azokat tudatlanságból esett fogyatkozásoknak, hanem a' versek' kedviért lévő szükséges cselekedeteknek“. Újításainak legfőbb mértéke tehát, igen helyesen, a „közönséges szözlás“ vagyis a nyelvszokás; okozója pedig vagy, hogy úgy mondjam, termője

a versbéli szükség. A négy rimes alexandrin — elgondolhatjuk — menuyi nehézséget hordott útjába költői nyelvünk korabeli szegénysége és lapossága mellett. De néhol még az aesthetikai szempont is vezérli újításaiban. Ezt gyaníthatjuk legalább értekezésében egy helyütt odavetett szavaiból: „De azok (t. i. a közönséges szólástól eltérő szók és dispositiók) a verseket ékesíteni szokták inkább, hogy sem mint valami disztelenségére szolgálnának“. Ez azonban, ami Kazinczyt is különösen túlzásokra ragadta, Gyöngyösi erős nyelvérzékét nem tudta megingatni.

Általánosságban mondhatjuk, hogy majdnem mindazon eszközét használta a nyelvújításnak, melyet az újabbkori nyelvújítás munkásainál, Kazinczynál és követőinél látunk, de mindenkor óvatosan, erős nyelvérzékét követve. Megkísértjük az alábbiakban ennek föltüntetését, amennyiben nyelvtörténetünk eddigi eszközeivel lehetséges.

Az újítás módjait rendszeresség kedvéért, grammatikai kategóriák szerint csoportosítottam. Kutatásaim folyamán, mindig tekintettel voltam a Nyelvtörténeti Szótár kilátásba helyezett új kiadására.*

Nem csekély nehézséget okoz a kiadások megbízhatatlansága. Dugonics kiadása nem egészen megbízható; mert, noha kéziratok alapján dolgozott, mégis, különösen szavaiban, többször Faludinak hatása érzik rajta. De a régebbi kiadásokat sem tarthatjuk egészen hiteleseknek már Dugonicsnak Előintéseiben elszórt állításai alapján sem. Az egyik kiadás ellen pl. így fakad ki: „A' Budai nyomtatás mennyit változtatott meg Gyöngyösinek kézírásában, az képzelhetetlen“. E mellett még nehezen is kezelhetők, minthogy nagyrészt nincsenek lapszámozva. A tárgyalás folyamán is látni fogjuk, hogy bizony nagyon kíváncsatos volna kritikus kiadása Gyöngyösi műveinek, Egyelőre úgy segítünk a hiányon, hogy egyöntetűség kedvéért a Dugonics kiadását idézem mindig; de az adatokat egybevetettem régebbi kiadásokkal.

Hangtan.

Gyöngyösi nyelvén nagyon meglátszik, hogy az ország sok vidékén megfordult. Legjobban a palóc nyelvjárás hatása látszik rajta, s ezt természetesnek is találjuk, tekintve, hogy majdnem

* Az idézetekben a NySz. rövidítéseit használtam. Egyéb szokásos rövid jelzéseken kívül: Rny, a Gyöngyösi korát megelőző régi nyelvet; * a NySz.-ből kimaradtakat; † pedig azon szavakat jelzi, melyeket egyébként igen, de Gyöngyösiből nem idéz a NySz.

ötven évet szentelt életéből Gömörmegye ügyeinek szolgálatára. E mellett szólnak a minduntalan olvasható *kén*, *kémél*-féle alakok; az *undlom* (Char. 99.), *tolodj* (Char. 38, 49 stb.) félek; a foghangok fölösleges jésítése, mint: *testye* (KJ. 648; MV. 87.)

Ugyancsak nyelvjárási sajátságoknak kell tartanunk az ilyeneket: *vidám* (Char. 129), *múlasson* (Char. 118), *vólna* (Char. 103), *bóltz* (Char. 104), *nyóltz* (Char. 112), *mióltz* (Char. 115) stb., *imádándunk*, *áldozándunk*, *adándunk*, *fogándunk* (Char. 134); továbbá: az ilyen nyiltabb v. zártabb kötőhangzókat: *viasszas* (MV. 77), *állapat* (Char. 145), *bövön* (Char. 391), *bövílködöm* (Char. 104), *azokat* (MV. 18), *lábokat* (RK. 223), *szókot*, *dispositiókot* (KJ. előb.).

De ezek mind oly nyelvi sajátságok, melyekre nem vehetünk ügyet a nyelvújítás szempontjából. Újnak hangrendi tekintetben, csak ezt tartjuk: *hühöget*, mely nyilván a rím kedvéért támadt a Rnyben rendes s jobb hangutánzó *huhogat* helyett. „Nem elég, a' mivel eddig *kespergette*, A füles bagoly is ezt meg-*hühögette*“. Char. 59.

Sokkal fontosabbak azonban a nyelvújítás szempontjából azon sajátságok, melyeket a hangok kapcsolatában tüntet föl Gyöngyösi nyelve. Siet ugyan kijelenteni, hogy e nemű változtatásai „nem másképen estek annyira, mint a' versek' kedviért tett alkalmaztatásból“; mégis nem egy közülök (*bizalom*, *győzelem* stb.) mai köznyelvünkben is abban az alakban használatos, amelyben Gyöngyösinnél találjuk először. Műveit mindenfelé nagy lelkesedéssel olvasták, közel félszáz kiadást ért, egész költői iskola járt nyomdokain; nem csoda, ha mai nyelvünkön is megérzik hatása.

Hangalaki változtatásait „Metaplasmus“ néven foglalja össze s a „Deák Poézis“ műszavaival jelöli meg fajait. Használta műszavait nincs okom megváltoztatni. Metaplasmusai tehát:

a) Syncope. Gyöngyösi maga kettőt említ értekezésében: *győzelem*, *győzedelem* helyett; *guzslya*, *guzsallya* h. Ez utóbbihoz egészen hasonló: *boglya*, e h. *bogolya* (= bóbítája, Cup. 634). Ezeket azonban *guzslya*, *boglya* újításoknak nem tarthatjuk, hanem egyszerűen a ritkább hangzóvesztő tövekhez kell soroznunk (vö. Nyr. 26:564, ill. Simonyi TMNy. 308. l.). Az összerántott igei alakokat l. alább a szóragozásnál.

Ide sorozzuk Gyöngyösi következő változtatásait:

**Bizalom*: a Rnyben *bizodalom*. Hogy élyen, senkinek nincs ahöz bizalma. Char. 171.

* *Cseleket* (?): e h. *cselekedet*. Azon lévén minden igyekezettemmel, Hogy néked kedvezzek ez *tseleketemmel*. Char. 71. Régibb kiadásokban azonban így találjuk: hogy neked kedvezzek *tselekedetemmel*; úgy lehet, ez is Dugonics keze munkája.

* *Csúflás*: e h. *csúfolás*. Minden kigondolt kénokkal, felkeresett tsúflásokkal lévén az éppen tele. RK. 277.

† *Győzelem*: e h. *győzedelem*; a NySz. csak Amadétól idézi e rövidített alakot. Láb-szíjjat készített most fogott sólymának, Hogy azzal üdvözlye győzelmét urának. KJ. 424.

* *Győzelmes*: a Rnyben *győzedelmes*. Bátorság gyorsaság annak a vezére, Az szokta vezetni győzelmes végére. KJ. 554.

* *Kémkedik*: a Rnyben *kémelkedik*. El-is megyek és addig kémkedem, hogy megtudására annak verekedem. Char. 229.

Könnyebb'te: e h. *könnyebbülte* (vö. NySz. *). Az estve sebet, bé-kötvén az inas, érzem könnyebb-temet. Char. 16.

b) Syncresis. „Némely szókban két syllabát von egybe“, mondja Gy. s ezt nevezi syncresisnek. Két példát említ: *lány pro ledny* (KJ. 428), *mért pro miért* (Char. 94 stb.); ilyen rövidítésre azonban a népnyelv is törekszik, s Gyöngyösi előtt is akárhány-szor olvashatjuk. Ilyen összeolvasztások még: *hál'-adás, hál'-adatlanság* (MV. 61); de az elsőt Pázm.-nál, az utóbbit PP.-nál is megtaláljuk. Ezeket tehát nem tarthatjuk újításoknak.

c) Apocope. „Némely szóknak a' végéből is elvettem a bötőkben — mondja — a' versekben jobban bé-férések' kedviért“. *Veselén-t* említi *Veselényi* h., *győ-t gyün* helyett. Ezeknek azonban semmi jelentőségük. De egy szót meg kell említenünk.

† *Szófi* beszéd: a régi *szófiás* helyett; a. m. mesebeszéd, csalfa b. (vö. Nysz. és Nyr. 19:124.): De ezek csak szófi beszédek lehettek. És mézes madzagként csalva édesgettek. Char. 132.

d) Metathesis. Ide sorolja Gy. azon szavait, melyekben a „bötü' rendit“ változtatta meg. Magyarul a *betűk visszatételének* mondja. Példának említi, hogy *terény* helyett, ahogy a szónak jobb rendi szerént kellett volna lenni, *tenyér-t* írt (l. KJ. 461, 529). E szerint tehát a *tenyér* mai alakját Gyöngyösiire kellene visszavezetnünk. Azonban, bár nem vonjuk kétségbe, hogy Gy. korában *terény* lehetett a rendes alak, a régi nyelvre nézve a NySz. alapján a *tenyér* alakot kell eredetibbnek tartanunk. Csak

* *Könnyebte* nem a *könnyebbülte* rövidítése, hanem a *könnyebb-szik* igéből való képzés, olyan minták szerint, minők pl. *nyugsszik*: *nyugta*, *feksszik*: *fekte*. Így pl. a régi íróknál nem-ritka *haraghatik* nem a *harag* főnév közvetlen származéka, hanem *haragszik*-ből van képezve, mint pl. *nyughatik*: *nyugsszik*, *álhatik*: *alszik*. L. TMNy. 272.

S. Zs.

Decsi: Adag-ból idézi a NySz. a *terény*-t, egyébként mindig így találjuk: *tenyér*, *tenyeres*; tehát ezt újításnak épen nem tarthatjuk. Itt említhetjük ezeket: *hidlotta*, e h. *hidalta* (KJ. 543); *fentereg*, régebben: *ferteng*, *fetren* (Char. 64); *hasznatlan* (Char. 294, 347); *istenetlen*, a Rnyben mindig *istentelen* (Char. 25); *fircsével*, eredeti *fecserével* h. (Char. 293). Merészebb: *elszéled*, *elszédül* helyett (MV. 114); a rím kedvéért.

e) Nagy kedvvel használja Gy. a diplasiasmust is, vagyis a mássalhangzók megkettőzését ilyen alakokban: *nálla* (Char. 156), *töllem* (Cup. 618), *tölled* (Cup. 646), *tölle* (Cup. 650), *kellendő* (Char. 105.); *tüzellő*, *dörgellő*, *metéllő* (Char. 171), *suggállás* (MV. 99), *bénna* (MV. 27), *esső* (Char. 119); *társasság*, *várossában* (Char. 355); ezeket egészben véve nyelvjárási sajátságoknak kell tartanunk.

f) Ugyancsak a népnyelv hatását kell látnunk az ilyen epenthetikus alakokban: *segítségjékből* (Char. 49), *léjend*, leend h. (Char. 313), *tolgyongó*, tolongó h. (MV. 80).

g) Végül a disszimiláció néhány esetével is találkozunk: *tanál* (Char. 17), *gyalánt* (Char. 100); de ezeket megtaláljuk már előzőinél is. Egyet említhetünk, melyet Gyöngyösinél találunk először:

† *Lapány*: e h. lapály; a NySz. a 18. század végéről említ egy adatot. Minden lapányokban magos vizek gyűlnek. KJ. 544.

Jelentéstan.

Jól érezte Gyöngyösi, hogy a korabeli költői nyelv sokkal szegényebb, semhogy kielégíthette volna verselése szükségleteit. Ismerte a régi nyelv kincseit, sok helyen megfordulván, ismerte a korabeli nyelv egész szókincsét; mikor tehát a szükség úgy kívánja, fölújítja a régi nyelv szavait vagy eredeti jelentésükben, vagy új árnyalatot ad nekik; majd meg a jól ismerte népnyelvhez fordul s ennek kincseivel gazdagítja irodalmunkat. Az irodalmi nyelv gazdagításának mind ezen forrásaiból, bár kevésbbé, Kazinczy és követői is merítettek. Az idegen nyelv kincseihez azonban igen ritkán fordul; inkább megtartja teljes alakjában és jelentésében az idegen szót.

1. Felújítja a régi nyelv kincseit, elavult szókat, régi értelmükben. Maga Gy. így ír erről: „Valamint-hogy a' Deák trópusokban még az Orátorok is olly szókkal szoktak élni, a' melyek nincsenek másképp' ususban és azokat verba novátáknak nevezik; találatnak az szerént az én verseimben-is, a' kik nem szokott

közönséges szók". Két példát említ, t. i.: *szomorgott* (l. KJ. 394), mely a kódexek korában is általános használatban volt; a másik ez: *miség* (l. KJ. 438), mely a NySz. szerint Veres B. Verbőczi-fordításában és GKat.-nál található. Természetesen ez csak példa a sokból. Itt említjük még ezeket:

† *Általag*: palack, hordó. Végbe minden dolog csendesen mehetett, Bachus általagja nyertessen telhetett. KJ. 402.

† *Bájolás*: régi incantatio jelentésében (vö. bü-báj). Kinek születése vala Rácز anyától, S' annak sokat tanult volt bájolásától. Van sok mestersége s egyéb varázslása. KJ. 308.

Cselleg: mászik, csúszik, l. NySz.; a népnyelvben ma is használatos hasonló jelentésben (l. MTsz. *celleng* alatt). Noha csak tsellelve és halkán menének. Char. 7.

Csuca: lándsa, l. NySz. Némely csucája hegyével. Némely dorongos kezével Taszigállya s' sebheti. RK. 275.

Csillagzik: ragyog jelentésben. Kövekkel csillagzó gazdag öltözte. KJ. 364.

† *Fog*: régiesen *kezd* helyett. Cupidó nyila gyorsan sebet téstzen... Óhajteni fogja egygyik a másikat. MV. 16.

Furcsaság: agyafurtság, szellemesség. Még csecsemő korában meg-mutattya vala ritka példájú elevenségével és idejét fölül-múló furcsaságával... jövődöbeli katona és vitézi állapotját. Char. előb. 10.

† *Hatalmaz(ik)*: invalesco. A vér-has nyavala akkor uralkodott. Magos Murányban is igen hatalmazott. MV. 73.

† *Inkább*: majdnem. Annyira, hogy inkább ott mind el-fogyának. Char. 43. Vö. Pázm. Kal. 194: A püspökök Mohácsnál inkább mind levágattak vala.

† *Kástélyos*: zavaros, nem tiszta; a népnyelvben ma is használatos (l. MTsz.). A vizek kristályi kástélyossá lettek. KJ. 487.

† *Kegyes*: szüz, jegyes. Követik ezeket száz bokor kegyesek, kettősön ballagván... a melly szüzek pedig bal felől menének, azok lángot hányó tüzeket vívének. Char. 128.

Kény: a főnév Gy. előtt csak a BécsiC-ben, l. NySz. Nincsen olly finnyás kény, 's olly kényes finnyáság. KJ. 430. Nyugalmas szívőknek kedv-legelő kényét... prédálta újjabb bü. KJ. 485.

† *Kóborol*: praedor; vö. NySz. Kiki ő kúnyhóját külön építette. Kóborlott prédáját ezekben eltette. Char. 12.

† *Mály*: a *mell*-nek régi mélyhangú párja. Annak (kopó) háta Holló, Párduc pedig mályja. KJ. 370.

† *Menekedés*: bocsánat. Alig tudta tőle menekedést venni, Sok festékkal kelle a dolgot színlelni. MV. 122.

† *Sors-vetés*: sortitio, a NySz. szerint C.-nál. Sors-vetések nélkül így az Isteneknek, igen veszett dolgok sok szerelmeseknek. MV. 28.

† *Superlát*: velum. Le-szedetik superlálttya: Harmadnapra másként láttya Szent Annya édes Fiát. RK. 190.

2. A régi nyelv elavult vagy éppen szokásos szavait új értelemben használja, új árnyalatot ad nekik, vagy átvitt értelemben alkalmazva költeményeiben érvényesíti újító szellemének tehetségeit. Ez utóbbiról különösen maga is megemlékezik KJ.-a előbeszédében: „Vannak az én verseimben is olly szók, a' mellyek a verseken kívül nem volnának szintén illők a' dolog' egyenesen való ki-magyarázására; de ezek a verseket ékesíteni szokták inkább“. E nemben nagyobb mértékben szólásai és szólásmódjai közt látjuk megnyilatkozni eredetiségét; de nem egyet találunk szavai közt is. Mellőzve azokat, melyek csak stilus tekintetében érdemelnek figyelmet s előzőinél is megtalálhatók, itt csak azokat soroljuk el, melyek nyelvtörténeti jelentőségűek s Gyöngyösinek tulajdoníthatók.

Cifra: a Rnyben 'függő' jelentésben használatos; itt a. m. auricula, fül-cimpa. Hány függők fénlenek füle cifrájában, Annyi Falu, Város sem azok árában. Cup. 611.

Csőrgő: bilincs, vö. NySz. Az sem vala elég nyomorúságára, Hanem oly nagy csörgőt kötének lábára, Mellyet, hogy nem bírhat tolyyák taligára. KJ. 429.

Feletlenség: MA., PP.-nál imparitas; Gyöngyösi az özvegy állapot jelölésére használja. El-múltt tüzed helyett. hevít más melegség. Vig felét talállya a' mord feletlenség. KJ. 381.

† *Heveder*: a Rnyben a. m. öv, cingulum; Gy.-nél átvitten az állati test megfelelő része (ágyék). A medvének... Úgy célozza azzal hevedere táját. Hogy ott-is nem vallya lövése hibáját. Cup. 600.

† *Le-jő*: leszármazik (vö. *Abkömmling*). Ezekből jó-le egyenessen a' Tekintetes Andrási familia. Char. előb. 5.

† *Lejtős*: a. m. táncos. Portán tanúlt lova egygy lábát felvette, Mint könnyű lejtős azt megént le-tette. KJ. 369.

† *Meg-dúl*: a Rnyben a. m. megfoszt, megrabol; Gy.-nél meggyőz, fölülmúl. Ha tekénted kisdedségét, Csudálhatod bölcseségét. Kivel másokat meg-dúl. RK. 182. A Rózsákat felülmulól, Az Klárisokat meg-dulól Orczádnak ékességét. RK. 270.

† *Metéllő*: a. m. kés; a NySz. csak 'anatomicus' jelentését említi, Hozzanak énnékem... Laurus fa ágait jó éles metéllőt. Char. 171.

Naszádos: Gy.-nél először 'hajós, nauta' ért.-ben. Nyúlnak kormányokhoz a naszádosok. Char. 406. Érkeznek... Themesának szomszéd rév-parttyára Ott megelegítvén a Naszádosokat. Char. 410.

Nehез: a Rnyben a. m. terhes, gravidus; Gy.-nél először 'difficilis' j.-ben. Nehéz ugyan s rögös a bötsület úttya, De akkor ezeknek nincs nehezes úttya. MV. 10.

Nehézkedik: a Rnyben a. m. indignor; Gy.-nél molesté incedo. Vadászai lajtrán emelkedik Kazai Jánossal... Fárattan utánnok Ferencz nehézkedik. MV. 110.

† *Pihenés*: a Rnyben is mai jelentésében volt használatos; a NySz. SzD. MVir.-ból idéz két adatot a 'lélekzés' jelentésre; de megvan már Gy.-nél is (vö. *pihegés*). A nagy meredeken rettegő leestét, Nehéz pihenéssel veszi lélekzetét. MV. 95.

† *Percen*: saltito; a NySz. csak Faluditól idézi ily jelentéssel. De egy ág-bog vagy nagy akadályára, Mert a' szinte akkor perczen kéz-íjjára, Mikor kelne abból ő nyila szárnyára. Cup. 601.

Rekkenés: Gy. használja először 'hőség, aestus' jelentésben; MA.: suffocatio. Mord tél óhajtattya a' nyár' kegyességét, Rekkenés kellett szellők frissességét. MV. 103.

† *Szederin* (szédérin, szederjén): a. m. földi szeder, rubus Idaeus, l. NySz.; Gyöngyösi átvittem, melléknévi a vörös szín jelölésére használja. És te is önnön magának *Szederin*, mert a lábának vérén nőtt *Rózsát* szedtél, Azzal mentél eleiben... Venusnak. RK. 174.

Tenyészés: a NySz. szerint Gy.-nek alább idézett helyén a. m. conceptio, Befruchtung. Azonban a leírt történetből és magából a szövegből is azt következtethetjük, hogy inkább az 'ok' szó konkrétebb kifejezése: Tudgya Nansicles is immár leányának A sorsát, hogy Cnemont vette mátkájának, — Értvén azt szájából a Charicliának, — A mely tenyészése otthon nem voltának. Char. 425. E helyett: amely (ami) tenyészése (=okoza, vö. NySz.), hogy otthon nem volt. Vö. A sok ígéreteket... a bor szokta tenyészni. Char. 433.

† *Térül*: a Rnytól eltérőleg Gy.-nél pregnáns jelentésben a. m. terjed, teresedik. Murány megvétele híresedik s térül, Kinn a fejedelem búsul, Császár örül. MV. 124.

Tolongás: mai jelentésében Gy.-nél először. Szent Fiához akar menni, De nehéz annak meglenni, Az nép' tollongásában. RK. 279.

† *Trágya*: dünger, laetamen jelentését gyaníthatjuk az alábbi helyen, bár a NySz. szerint SzD. MVir.-ban találjuk először ebben a jelentésben: A mezőknek szép termési, a' kiknek *legzsírosabb trágyája* az azok munkájára lévő elégséges vigyázás... Char. elöb. 20.

† *Tüzellő*: valami füstölő edény vagy serpenyő. Hozzanak énnékem hamar egy tüzellőt, Laurus-fa ágait jó éles metéllőt... sebes tüzet... temjént, zárják az ablakot. Char. 171.

Varró: a. m. satura, Näharbeit, l. NySz. Bé-köszön Tereus a' Szűznek házában, varrója mellett találván munkában. Cup. 615. Arachné sem henyl, fel-fogja varróját. Pal. 140.

† *Villám*: villogás. Fegyvere oldalán tsördüle és annak villámán a' szívők el-hüle. Char. 6.

3. Nem ritkán a nép nyelv kincseit használja fel. Így szól

róla Kemény Jánosa előszavában: „Találtatnak az én Írásomban is sok szók, a' melyek nem mindenütt közönségesek, a' melyek jól lehet jó magyar szavak, mind-azon-által: a' kik ottan nem jártak, ahhol azokkal élnek, nem vehetik mindgyárt eszekben azok' értelmét“. Két szót említ: „*mogorva*, a ki annyit téssen, mint mord“; *fellyege*k, mint felhők. Mindkettő már előzőinél is szokásos. Mellőzve azokat, melyek Gyöngyösi előtt már szokásosak voltak irodalmunkban, csak azokra helyezünk súlyt, melyek az ő műveiben tűnnek föl először, melyekkel tehát ő gazdagította irodalmi nyelvünket.

Babos: a. m. tarka, foltos; több helyen ma is használatos, vö. MTsz. A szálkás *Harpia* (kopó!), a kopár Sárcsával, babos Leopárdnak egyfészku társával. KJ. 371.

† *Bogoly*: a. m. bóbíta, madárkonty; székelyföldi szó, ma is használatos *bogolya*, *bugoja* alakban (l. MTsz.). Tereus rút bűdös Babuká tétetik koronája helyett boglya nő fejének. Cup. 634.

† *Buliklás*, *bulikol*: a. m. turbékol; ma rendes alakja *burokol*, *burokol*, különösen székely földön járatos (l. MTsz.). A NySz. szerint Szabó Dávidnál jelenik meg először. Nem nyögi Gerlicze eltévedett társát, Az örvös Galamb is hagyta buliklását. KJ. 538.; Ha rekedt gégéje bulikló torkának . . . KJ. 435.

* *Dörgellő*: jelentését a szövegből nehéz kihüvelyezni, hihetőleg a székely *döreklő*, *döröklő*-fával azonosítható (a. m. pizska-fa, zúzó-eszköz, l. Tsz. és MTsz.) s ez alapon soroltam ide. Ez a jelentés beleillik a szövegbe, alakján pedig egyszerű hangátvétellel a rím kedvéért változtathatott Gyöngyösi. Hozzanak énnékem hamar egy *tüzellőt*, *Laurus*-fa ágait jó éles *metéllőt*, Sebes tüzet. viaszt, temjént és *dörgellőt*, Zárják az ablakot, hogy ne érjen *szeállót*. Char. 171.

† *El-nyellik*: a. m. elenyészik, elfogy; a NySz. csak SzD.-tól idéz ket adatot; a MTsz. szerint ma Abaujban használatos. Élete virági hamar elnyellenek. Char. 107. De vig már, hogy nem lett reménnye elnyellet. Char. 212.

Fityerész: a. m. kutat, keres; ma a Csallóközben használatos (MTsz.); a NySz. szerint csak Gy.-nél. Addig fityerész gyors futosásával, Hogy egy Fácán nyomát veszi fel orrával. Cup. 605.

* *Kecseg*: más kiadásokban így: *kétség*; hangutánzó szó, de nem valószínű, hogy Gyöngyösi csinálta, mert a székely nyelvjárásban ma is él *kécég* alakban; jelentése 'szájával csetteget' (MTsz.). A tanúlt ráró mikor tó felett jár buárt látván s űzven ugyan kecseg belé, ha rajta repes már. Char. 166.

† *Kifittt*: a. m. kifordít, kimutat, l. Nyr. 27:27.

Temonda: a. m. pletykaság, ócsárlás; a Tsz. szerint ez is székely szó. A' sok te-monda izgágát ne tégyen s' a miatt szerelmek változást ne végyen. Char. 431.

Szompolyodik: a. m. elkedvetlenedik; a NySz. csak Gy.-ből idézi; a székelyeknél *szonkolyodik*, *szontyorodik*, *szontyolodik* alakban járatos (Tsz.). Az holott ő szompolyodik, Ott szíved is szomorodik, Kedvedet háborítod. RK. 234.

? *Verdik*: a. m. vedlik, hihetőleg ez is a népnyelvből került az irodalomba; eredeti alakja lehet az újabb *vedlik*-nek (*megverdik*, l. NySz.). Megnőnek sugári verdett szárnyamnak is. KJ. 440. Vajha héjjából a kígyó kibújhatna, verdett orcájára gyengébb bőrt vonhatna. KJ. 376.

Zsombók: benőtt föld-buckó; Balaton-melléki szó, l. Tsz. Az irtovánnak, melly (!) posvány van mellette, Nőtt egy hantos zsombók annak közepette.* KJ. 458. Végre el is érem a járt utat... Itten egy zsombókra le-hajtom fejemet. Cup. 577.

4. Végül meg kell még emlékeznünk jelentéstani idegenszerűségeiről is, amennyiben szó lehet róla; mert azt, hogy Gyöngyösi művei sem mentek helyyel-közzel különösen a latin szavaktól, eleve elgondolhatjuk, hiszen e korban is még igen nagy a szerepe nemzeti életünkben a latin nyelvnek s ép e kornak szülötte a Horologium Turcicum szerzője. Németesen képzőjüktől megfosztva ugyan igen ritkán, de egyébként gyakran olvashatunk Gy.-nél is latin vagy német szavakat (*elementum*, *dispositio*, *officiir* stb.); ez azonban stílusbeli sajátság, melyet nem vehetünk figyelembe. Csupán egy-két szót tartunk szükségesnek a feljegyzésre.

Idegenből a 'metathesis'-t fordítja *visszatétel*-lel (KJ. előb.), ha csak ide nem számítjuk, hogy leszarmazás jelentésben használja többször a *le-jő* igét (pl. Char. előb. 5.; vö. Abkömmling). Egyébként pedig a NySz. adatai szerint ő használja először a *berdó* (wer-da!) szót MV. 99.; de ezt nagyon is kétséggel kell fogadnunk, mert a Dugonics előtti kiadásokban mindig *wer-da* van helyén; ő használja először a német *spade*-t (KJ. 523., 524. stb.). Külön kell említenünk sajátságos alakja miatt ezt:

† *Kirizir*: Fel-vett kirizírjek fémlík derekokon. KJ. 523. A NySz. csak *kuracin* és *kuracél* formáját ismeri; a francia *cuirasse*, mellvért, átvétele. Gyöngyösi úgy látszik a *Kürassier* katonaság nevét használja eszközük jelölésére.

Végül ezt a maig is kétes származású:

Úszován szót, melyet két helyen találunk: Pórázra ebeket fogának... igen szép mindkettő úszován is festett. KJ. 370. Maga az Olaj-bék ezeket vezet... Fehér kék a lova úszován festették. KJ. 502. (Régebb kiadásokban: *uszóvan*, *uszóan*, *uszován*,

* Így értendő: amely posvány van az irtovánnak mellette...

úszván meg-is festett, *úszóván* festették; a két utóbbi a soproni kiadásban 1748). A NySzban olvasható *úszely* alak, Faludinál ez a hely: *uszován* királyi palást (l. NySz.), továbbá az a körülmény, hogy egyéb adatokban is mindig a festés fogalmával van társítva: nagyon valószínűvé teszik, hogy nincs köze a szónak az *úszik* igéhez (mint ahogy a Nagy Szótár egyenesen származtatja: *úsz-o-vány*), hanem idegen szó lehet s a Gyöngyösi és Faludinál található alakok már csak későbbi népetimológiás formák. Frecskay János említt néhány hasonló alakot az olaszból Nyr. 20:419; Simonyi Zs. uo. 376. 563); de bővebb adatok hiányában egyelőre megfajtatlanul kell hagynunk.

(Folyt. köv.)

EKKER J. SZENDE.

SZÓZAT AZ ISKOLAI HELYES MAGYARSÁG ÜGYÉBEN.

Úgy látszik, 1896 óta, amikor a magyar nyelv válságát a Magyar Nyelvőr is elismerte (Nyr. 25:83), a nyelvhelyesség nagyfontosságú ügye mind nagyobb hullámokat ver.

Ezt bizonyítja a pápai kör, mely Kaposy Lucian indítványára a következő kérelemmel járult az Országos Középiskolai Tanár-Egyesülethez: „kérje meg az O. K. T. E. vezetősége a vk. minisztert, utasítsa mindennemű iskolák igazgatóit, testületeit, hogy mindennemű, az iskola életében előforduló közleményeikben szigorúan tartsák meg a magyar stílus követelményeit; 2. kérje meg a vk. minisztert, hogy az iskolákban használandó kézikönyveknek csak úgy adja meg az engedélyezést, ha azok stílus szempontjából is megfelelnek a magyar stílus követelményeinek s ép ezért e szempontból is bíraltassa meg azokat; 3. kérje meg a vk. minisztert, hogy a vk. miniszterium, melynek első sorban kötelessége ez irányban fölügyelni, eszközölje ki, hogy miként a maga miniszteriumából, úgy a többi miniszteriumokból származó törvények, rendeletek, törvényszéki stb. végzések magyar stílus szempontjából kifogástalanok legyenek, miért is mindezeket — még most — nyelvi szempontból egy szakember átdolgozására bízzák“.

E dicséretes indítvány különösen két nagyterjedelmű szakkör nyelvhelyességét célozza: az iskolai s a jogászstílus purizmusát.

Jelen soraimmal a két első pontra szándékozom szerény véleményemet elmondani, hozzá tévén, hogy az iskolai stílus helyességét csak úgy érjük el, ha e nagyfontosságú ügy érdekében tanítók s tanulók használatára egy iskolai Antibarbarus mielőbb elkészül.

Visszatérve a pápai kör indítványára, tény, hogy az iskola nyelve megromlott (nem csoda, a tudomány, az országgyűlés, a hírlapirodalom nyelve sem különb!); de tény az is, hogy mindkét szakkör nyelvhelyessége érdekében történtek fölszólalások, bár csak afféle általános észrevételek. Így pl. A magyar nyelv iskoláinkban

(Nemzeti Iskola, 1894, 30. sz.), A magyar nyelv válsága (Néptanítók Lapja, 1897, 41. sz.) általános szempontból vette boncoló kés alá az iskolai nyelv magyartalanságait. A jogászstílusról pedig Simonyi Zs. értekezett két cikkelyben szintén általánosságban (Nyr. 25:49, 193), megjegyezvén, hogy a törvénykezési stílus javításán már Vajkay Károly fáradozott s hogy 1889-ben Vécsey Tamás így fejezte ki óhaját: „hasznos volna előadót találni az egyetemen a szabatos magyar stílus curialisra, törvényszéki ékes-szólásra, a szóbeliség és nyilvánosság előkészítéseül a jogi műnyelv magyarsága, egyöntetősége és csínossága érdekében“. Annyi történt is, hogy 1890-ben Szilágyi Dezső, 1893-ban pedig Hieronymi Károly miniszterek intézkedtek, hogy legalább a törvényjavaslatok nyelve és stílusa szigorú bírálat alá kerüljön.

Mindez azonban édes-keveset használt. Mindkét szaknál nagy és részletes munkásságra és gyökeres javításra van szükség, mely necsak az összes műszavakra, hanem a kifejezésekre is kiterjedjen.

Különösen fontos az iskola tiszta magyar nyelve, mely egész emberöltőre kihat, megrontván vagy megjavítván nemzeti nyelvünket.

Csak akkor nemesedik minden iskola igazán nemzeti iskolává, hogyha a helyes magyarságban is előjár. Ne elégedjünk meg tehát azzal, hogy nyelvünk ügyét csupán a stilisztika meg a nyelvkönyv egy pár fejezete karolja föl. Mit ér, ha a rossz képzésű s hibás összetételű szavak egynéhányát példakép ismerjük s kárhozzatjuk; kell, hogy valamennyit ismerjük, valamennyit kerüljük s kerültsessük a hibás kifejezésekkel s rút idegenszerűségekkel együtt!

Vannak iskolák, ahol tanító, tanulók elég türethősen beszélnek (de hány helyen nem!), hanem csakis az iskolában. Künn az életben azonban ők is az árral úsznak. Így aztán egész természetes, hogy az elemistából gimnazista, ebből jogonc vagy *filozopter* lesz, sőt tudorrá is avatják, noha tisztességesen nem tud magyarul.

Elszomorító, mikor az ember egyik-másik testület gyűlésén ilyeneket hall: A *tantestület* határozza, *miszerint* . . . Az *értekezlet* multi határozata *föl lett terjesztve*. A *megbeszélt* kérdés *elintézést nyert*. Vagy ezek: *tanítj, tantárgy, tanonc, képezdész, ovoda, egyesre áll, kívülről tud, leülni!*

Iskola és sajtó fogjanak kezét egymással. Ne engedjék, ne tűrjék tovább, hogy édes nemzeti nyelvünk épen most, ezredévi főnnállásunk idején élje szégyenletes válságát. Honosítsuk meg iskoláinkban azt a hamisítatlan tiszta magyar nyelvet, mellyel jeleseink halhatatlan műveiket írták. Iktassuk ki mindazokat a könyveket, melyek nincsenek tiszta magyarsággal írva. Mellőzzük az irodalom selejtéseit, az idegen műveken táplálkozó világpolgárokat s a szolga módon utánzó fordítókat. Ellenben olvasgassuk a kitűnő magyarságú írókat, figyeljük meg a tősgyökeres magyar népet s minden rendén lesz. Ne támaszkodjunk pusztán a száz meg száz kísértésnek kitett nyelvérzékre, ellenkezőleg tanuljunk szorgalmasan és kitartóan, mint ahogy a németek. Tanuljuk meg legnagyobb nyelvi ellenségünkötől, hogy csupa szorgalommal is lehet nagy dol-

gokat elérni. Lám a németek a sok Verein, Bund, Kranz, Tafel, Schutz und Trutz szövetségeikkel minő kulturát teremtettek, pedig se nagy szellem, se őserő, se ihlet, se lángész nem működött közre.

Ha azt akarjuk elérni, ami pedig jogos, hogy minden professzor, minden tanító jó magyarsággal szóljon, akkor oda kell hatnunk, hogy minden tanító megismerje és kerülje az összes korcskifejezéseket és idegenszerűségeket. Nem is tudom megérteni, hogy mért nem olvasgatja a nem nyelveket tanító professzor a Nyelvőrt, az Antibarbarust s más efféléket, holott erre ép oly szüksége van, mint bármely más ismeretre.

Harc, szakadatlan harc a mi életünk, küzdünk a létért, küzdünk lépten-nyomon nyelvünkkel a nyelvünkért. Mint a sakkjátekosnak minden mozdulatára, vigyáznunk kell minden szavunkra. mert különben csatát veszítünk a tolakodó idegenszerűség ellen.

Nehéz a magyar tanítóság helyzete, de aki sokat ad szép hivatására, megteszi e téren is kötelességét. Valamint hisszük, hogy megteszi Wlassics miniszter is, ki ép úgy magáévá teszi e fontos ügyet, mint ahogy magáévá tette a közkeletű idegenszók magyarítását is, melyen Tóth Béla és Szily Kálmán már dolgoznak is.

Hiszük, hogy akár pályázat, akár megbízás útján, nemsokára elkészül elemi s közép- (felső leány, polgári) iskolai tanulók számára egy-egy általános, a fő- és szakiskolák részére egy-egy szak- s végül tanítók, professzoroknak egy terjedelmes, e négy füzetet magában foglaló iskolai Antibarbarus, mely *Iskolai Helyes Magyarság* címen a nyelvhelyességet a pedagógia s szaktudományok összes ágazatában fölölelné (hit-, jog-, bölcsészet-, orvostudomány; ipar, kereskedelem, gazdaság, tanítóképzés, erdészet, bányászat, hadtudomány stb.)

SASSI NAGY LAJOS.

A SAJTÓ NYELVÖRKÖDÉSE.

Elégyszer panaszkodunk a sajtóra mint nyelvrontóra, de annyival nagyobb örömmel kell megragadnunk elismerésünk kifejezésére egy-egy alkalmat, mikor a sajtó érdemeit szerez azon ügy terén, melyet magunk is kötelességszerűleg szolgálunk, s különösen ha olyan siker koronázza a sajtó nyelvörködését, aminőt az imént láttunk.

Március 9-én terjesztette elő a képviselőház igazságügyi bizottsága a negyvennyolcas emlékünnepre szánt fölirati javaslatot. A sajtó mindjárt megbotránkozott nyelvének magyartalanságán, stflusának zavarosságán. A Budapesti Napló márc. 10-én bíráló jegyzetekkel közölte, másnap „lefordította magyarra“ s hasábosan egymás mellé állította az eredetit s a fordítást, „hogy a magyar közönség megtudhassa, mi van abban az írásban, amellyel az ő nevében hódol majd a magyar király előtt a magyar országgyűlés“. Érdemes átvennünk a B. N. megjegyzéseit a fordítással együtt, mely — mint a lap maga megjegyzi — még nem teszi széppé a föliratot, de legalább hibáitól és érthetlenségeitől meg-

tisztítja. Tanulságos összehasonlítani a két fogalmazást, mert igen jól mutatja, hogyan kellene a mi kaptaszerű hivatalos stílusunkat kigyomlálni s megjavítani.

Az eredeti:

Felséges Császár és Apostoli
Király!

Legkegyelmesebb Urunk!

Nemzetek élete más, miként¹ az egyéneké, mely természet szerint időhatárokhoz van kötve, mert bár népek is elhalhatnak idő előtt,² ha elavult intézményekhez időn túl ragaszkodnak, de viszont nekik megadatott az, hogy életszerveiket, intézményeiket a haladó idő szellemében cserélve ki, újjá születhetnek.

Ilyen megújulás emlékét ünnepeelve most, kegyeletünkkel és ennek törvénybeiktatásával hálánk³ örök adóját rójjuk le az iránt a korszak iránt, mely a nemzet nagy politikai jogainak intézményes biztosítása s a polgári szabadságjogok kiterjesztése által a magukat túlélő intézmények korát zárta le és a nemzeti erőgyűjtés azt a munkáját⁴ végezte, amelynek alapján az újjászületett önálló magyar állam a maga és koronás királya iránti köteletségének teljesítésére az idők beláthatatlan folyamára képessé vált.⁵

Az átalakulás nem volt sem rögtönös, sem erőszakos. Azt a tudatot, hogy a hanyatló nemzeti életet a régi intézmények felvirá-

A fordítás:

Felséges Császár és Apostoli
Király!

Legkegyelmesebb Urunk!

A nemzetek élete nem olyan, mint az egyes embereké, amely véges és rövid. Igaz, hogy népek is megsemmisülhetnek, ha idejüket múlt, elavult intézményekhez görcsösen ragaszkodnak; de viszont újjászülethetnek, ha elkopott életszerveiket a haladó idő szellemében ujjakkal cserélik föl.

Most, mikor ilyen megújulás emlékét ünnepeljük, kegyeletünket törvénybe iktatjuk, hogy kifejezzük ezzel örök hálánkat az iránt a korszak iránt, amely a nemzet nagy jogait intézményekkel biztosította; a polgári szabadságjogokat kiterjesztette; amely elvégezte a nemzeti erőgyűjtés nagy munkáját, az újjászületett magyar államot képessé tette arra, hogy teljesítse hivatását beláthatatlan időkig.

Az átalakulás nem volt hirtelen, nem volt erőszakos.

A nemzet legjobbjainak évtizedeken át folytatott, hazafias munkája érlelte meg azt a tudatot, hogy a hanyatló nemzeti életet nem lehet a régi intézményekkel föllendíteni és hogy helyüket az

¹ Miért *miként*? Mondják úgy, hogy *mint*, jó urak; *mint*, *mint*, nem *miként*! — ² Hát ha a népek is elhalhatnak, hisz akkor az ő életük szintén időhatárokhoz van kötve és akkor nem más az ő életük sem, *miként* az egyéneké. — ³ *Örök hálánk* adóját méltóztatott érteni, úgy-e bár? — ⁴ A nemzeti erőgyűjtés végezte-e a munkát avagy a korszak végezte a nemzeti erőgyűjtésnek azt a munkáját? Tegyük oda azt a *nek*-et, nemzeti ünnepkor ne legyünk smucigok. — ⁵ A magyar állam képessé vált először kötelesegeinek teljesítésére, aztán meg az idők beláthatatlan folyamára. Ki érti ezt? — ⁶ Nem *asok helyébe*, hanem *helyükbe*. — ⁷ Az államhatalom nem

goztatni nem képesek és hogy azok helyébe⁶ az új idők szellemének megfelelő alkotásokat kell ültetni, a nemzet legjobbainak évtizedeken át tartó hazafias munkája, eszmei küzdelme érlelte meg.

Az intézmények újjáalkotására irányzott ennek az öntudatos munkának az eredményét, az 1848-iki törvényeket felséged királyi előde bölcs szentesítésével ellátva, fejlődmi megnyugvással bocsájtotta a gyakorlati élet útjára.

Igy lőn, hogy az osztályokra, fajokra, felekezetekre tekintet nélkül lépett életbe a népképviselőten alapuló államhatalom⁷ s az ennek gyakorlatára hivatott⁸ felelős miniszterium s hogy az előbbi tagozatok szerint széthúzó erők⁹ meg nem semmisítve, de összhangzatosan egyesítve lettek azon állam-eszme alá rendelve, melyben Szent-István koronájának fényes és örökre változhatatlan tartalma a mai egységben olvad össze.¹⁰ Így lőn, hogy Erdély és a kapcsolt részek egyesítése által a területi sértetlenség helyreállítatott és az egységes területen egyesülő jogképeség a közös teherviselés elveinek alapján az eddigi előjogok megszüntetésével, a politikai jogoknak minden osztály, nemzetiség és felekezetre való kiterjesztésével nagygyá lőn a nemzet, mert a fönntartásában immár egyénileg egyenlően tevékeny fiainak számára szaporodott meg.¹¹

S mindezekhez, hogy az akara-

új idők szelleméhez simuló alkotásoknak kell elfoglalniok.

Ennek az öntudatos munkának az eredményét, az 1848-iki törvényeket felséged királyi elődje szentesítette és megnyugvással bocsájtotta a gyakorlati élet útjára.

Ezzel az osztályoknak, fajoknak, felekezeteknek korlátai leomlottak és fölépült az államhatalomnak népképviselőten alapuló új szervezete; a végrehajtó hatalom gyakorlását felelős kormány vette át; és azok az erők, amelyek a régi tagozásban mind másfelé húztak, összhangzatosan egyesültek a Szent István koronájában örökre változhatatlanul kifejezett állameszme uralma alatt. Erdélynek és a kapcsolt részeknek az anyaországgal való egyesítése helyreállította a magyar állam területének épségét; az egységes területen egyforma lett a jogképeség, érvényesültek a közös teherviselés elvei; megszűntek az addig élvezett kiváltságok; a politikai jogoknak részese lett minden osztály, minden nemzetiiség, minden felekezet és ezzel nagygyá lett a nemzet, mert a kiváltságos ezrek helyett millióknak joga és kötelessége lett fenntartásában közremunkálniok.

És hogy az akaratának érvényesítéséről biztosított nemzet kellőképpen felhasználhassa az új intézményeket állami és társadalmi boldogulására, szabad lett

módosult, csak a szervezete. — ⁶ A felelős miniszterium nem egyedül gyakorolja az államhatalmat, hanem a királlyal, az országgyűléssel s a bírósággal egyetemben. — ⁷ Ha még mindig széthúzó ezek az erők, hogyan lehetnek most összhangzatosan egyesítve. Helyesen így volna: «Azok az erők, amelyek a régi tagozásban széthúzó természetűek voltak». — ¹⁰ *Az államesszmében összeolvadt a Szent István koronájának tartalma?* Szent Laufenauer! —

¹¹ Mintamondat; épnelyvű, ha elolvassa, hebegni kezd, a dadogó ellenben meggyógyul tőle. Hát még a nemzet *egyenlően tevékeny fiainak számbeli szaporodása!* Jó dolguk lehetett akkor a bábaasszonyoknak. —

tának érvényesülése iránt biztosított nemzet az új intézményeket kellően fordíthassa¹³ állami és társadalmi boldogulásának céljaira, szabaddá tétetett a sajtó a köznek és jogos magánérdeknek szolgáló gondolatok nyilvánítására.

Majd visszaállíttatnak a nemzet színei is ősi jogaikba.

Át vagyunk hatva attól a meggyőződéstől, hogy az egyes intézményekben megnyilatkozó nemzeti erő az, mi nemcsak egyedül alkalmas válságok leküzdésére, de szellemében érintetlenül, a felséged bölcs közreműködésével azóta létrehozott alkotásokkal kiegészítve s azoknak az idők és viszonyok által követelt módosításaival a jövőre újra és újra életképpé téve, a nemzet boldog fennállásával és felséged uralkodó háza változhatatlan dicsőségének semmi egyéb által nem pótolható biztosítékát képezi.¹³ Nemzetünk, hála az örök gondviselés és felséged atyai bölcsességének, manem áll létét érinthető válságok¹⁴ előtt és az az anyagiak mellett szellemi kincseit is szaporíthatja. E kincsek egyike a nemzeti kegyeletnek az 1848-iki alkotásokat megünneplő törvényben való megnyilvánulása.

A midőn tehát az ötvenedik évfordulón a félszázad előtti tavasz sok nagy napjából egyet kiválasztunk ünneplésünk tárgyává, nem vehetünk más napot, mint azt, a melyen az ige „testté lőn”, ame-

a sajtó, szabad lett a közérdeket és jogos magánérdeket szolgáló gondolatok nyilvánítása.

Azután a nemzet színei is visszanyerték ősi jogaikat.

Át vagyunk hatva attól a meggyőződéstől, hogy csak az egyes intézményekben megnyilatkozó nemzeti erő alkalmas a válságok leküzdésére; hogy a nemzet boldog fennmaradásának és az uralkodóház változatlan dicsőségének semmivel sem pótolható biztosítéka ezek az intézmények, amelyeket azóta, felséged bölcs közreműködésével létrejött alkotások kiegészítettek és szellemükben érintetlenül hagytak, de az idők és viszonyok követelményei szerint módosítottak. Nemzetünk, hála az örök Gondviselésnek és felséged atyai bölcsességének, ma nem áll olyan válságok előtt, amelyek létét érinthetik és akadálytalanul gyarapíthatja nemcsak anyagi, hanem szellemi kincseit is. Ezeket a kincseket gyarapítja a nemzeti kegyeletnek az a nyilvánulása is, amely az 1848-iki alkotásokat törvényben ünnepli.

Amidőn tehát kiválasztunk egyet annak a tavasznak a nagy napjaiból, amelynek most félszázados évfordulóját ünnepeljük, ünneplésünk tárgya csak az a nap lehet, amelyen „az ige testté lőn”; amelyen felséged elődjének királyi szavára megszűntek csupán nemzeti óhajások lenni azok

¹³ Intézmény, amelyet *fordítanak*. Mi az isten csodája ez? — ¹⁴ Mondatszörnyeteg. Száz aranyat annak, aki megérti; kétszázat annak, aki rosszból tudja megstilizálni. — ¹⁵ Létet *érinthető* válságok. *Érinthető* magyarul nem az, aki érinteni tud, hanem akit vagy amit érinteni lehet; válságok által érinthető lét van, de létet érinthető válság nincsen. — ¹⁶ Nagyságos úr, nem a *fiaink* legjobbjait, hanem az *apáink* legjavát; hiszen ötven évvel

* Ezzel az egy megjegyzéssel nem érthetünk egészen egyet. Igaz, hogy szokatlan az a használat, de mégsem példátlan, mert azt mondjuk: *Isten a megmondhatója; nagyehető, fegyverfogható*; l. Nyr. 5:82. A SZERK.

lyen a fenkölt eszmék, melyek hosszú időn át foglalkoztatták fiaink¹⁶ legjobbjait, felséged elődjének királyi szavára megszűntek csupán nemzeti óhajok lenni, de királyi szentesítéssel ellátva, mint az azokban egybeforrt nép és korona akarata, átadva a való életnek, megkezdhatték és meg is kezdték átalakító örök erejű hatásukat.

Másik kincsként ismerjük fel s tesszük el¹⁶ ez alkalomból és örök időkre azt a nagy tanúságot, amely a nemzet és király közös boldogulását ezek közös egyetértésében látja, amely egyedül képes időn, vészen, ellenségen diadalmaskodni.

E tudatban élve, amidőn nemzetünk dicső korszakának és alkotóinak emlékét ünnepeljük, elfojthatatlanul tör ki történeti hű ragaszkodásunk és hálánk érzete felséged iránt, mint aki a jogfolytonosság alapjaira állott s ezzel a haza és a világ előtt mutatta meg fejlődésünknek állandóan követni kívánt¹⁷ útját, melyen a váltakozó korszakok sötétjében¹⁸ is másvilágító oszlopunk nem lehet, mint alkotmányunkhoz való törhetetlen ragaszkodásunk s a bizodalom és hűség felséged személyéhez, trónjához és az uralkodóházhoz.¹⁹

Ezekről az érzésekről nemzetünk az idők végtelenségeig áthatva lévén, mi, mint annak törvényes képviselője, ez alkalommal is, a minden hazafi szívében élő azt az óhajtatást tolmácsoljuk, hogy felségedet s királyi családját nemzetünk boldogulására és dicsősé-

a fenkölt eszmék, amelyek nagy időn át foglalkoztatták apáink legjobbjait; amelyen azok az eszmék, királyi szentesítéssel ellátva, mint a bennük egybeforrt nép és korona akarata, átadva a való életnek, megkezdhatték és meg is kezdték átalakító, örök erejű hatásukat.

Másik kincsenk ismerjük fel azt az örök időkre szóló nagy tanulságot, hogy a nemzet és a király közös boldogulásának forrása mind a kettőjüknek közös egyetértése, amely időn, vészen, ellenségen diadalmaskodik.

Ennek tudatában, amidőn nemzetünk dicső korszakának és alkotóinak emlékét ünnepeljük, az az ellenállhatatlan vágy támad lelkünkben, hogy kifejezzük hű ragaszkodásunkat és hálánkat felséged iránt, aki a jogfolytonosság alapjára állva, megmutatta a haza és a világ előtt fejlődésünknek azt az útját, amelyet állandóan követni kívánunk, amelyen a váltakozó korszakokban nem vezethet bennünket más, mint alkotmányunkhoz való törhetetlen ragaszkodásunk, s a felséged személyéhez, trónjához s az uralkodóházhoz való hűség és bizodalom.

Nemzetünket ezek az érzések hatják át az idők végtelenségeig és mi, a nemzetnek törvényes képviselője ezzel az alkalommal is azt az óhajtatást tolmácsoljuk — amely minden hazafi szívében él — hogy felségedet és királyi csa-

ezelőtt nem a fiaink éltek! — ¹⁶ Önök *elteszik* a másik kincset, miután fölismerték? Baj lesz ebből, uraim! — ¹⁷ *Követni kívánt út?* Kibérelni akart ház! Elvenni óhajtott hajadon! Megenni szeretett volna káposztát! — ¹⁸ Miért van sötét, amikor a korszakok váltakoznak? Bocsanat, az ilyesmi megyesik nappal is. — ¹⁹ A ragaszkodás, a hűség s a bizalom *bennünk* van; hát akkor hogyan lehetnek *világító oszlopaink*? Hisz ez esetben mi volnánk világító, mert belülről kivilágított oszlopok.

gére a mindenek Ura hosszú, boldog élettel áldja meg.

Kik egyébiránt mély tisztelettel vagyunk császári és apostoli királyi felségednek

legalázatosabb szolgálai:

Magyar-, Horvát- és Szlavon-országoknak országgyűlésileg egybegyűlt képviselői és főrendei.

ládját, nemzetünk boldogulására és dicsőségére, a mindenek Ura hosszú, boldog élettel áldja meg.

Mély tisztelettel vagyunk császári és apostoli királyi felségednek

legalázatosabb szolgálai:

a Magyar-, Horvát- és Szlavon-országok országgyűlésén egybegyűlt képviselők és főrendek.

Tanulságos pontról-pontra összevetni a kettőt, de érdekes mindegyiket magában is végig olvasni: akkor látjuk, milyen kellemetlen, idegenszerű olvasmány az eredeti, s mennyivel természetesebb, folyékonyabb a fordítás.

Hozzászóltak más lapok is. A Budapesti Hírlap azt írta márc. 12-i vezércikkében, hogy a javaslat „stilárisan [vagyis stílus tekintetében] a gimnaziális kritikát nem állja ki. Oly sokszor és oly nagyon hiába szólaltunk föl törvényhozóinknak nyelvbeli szégyenletes pongyolasága ellen, amely hibás és nem-magyaros mondatokat ír törvénykönyvünkbe, sőt nem ártall kőbe vésetni, hogy már szinte fásultan nézzük stílusbeli gyakorlatait... Borzasság, kócoság, pongyolaság az erkölcsben és stílusban: ez a jelszó”. — Ugyanakkor az Országos Hírlap gyöngén védelmezte illetékesen: „Kifogásolták a magyarságát, ami némiképen merész kifogás, mert a felirat magyarsága tipikusan parlamenti. Az egy-két író kivéve talán valamennyi törvényhozó ugyanezt a magyarságot beszéli. De talán a parlamenten kívül sincsenek sokan, akiknek magyarsága ellen nem volna kitogás elképzelhető. Ha az Akadémia esetleg jónak mondaná, az újságíró mindenestre kifogásolná. Mert az Akadémia is, az újságíró is más[-más] magyarsággal él”. — Tóth Béla pedig (A Hétben, márc. 20.) a többi közt azt mondja: „A képviselő uraknak kötelessége volna legalább annyira becsülni a törvényhozás komolyságát és diszét, hogy ne tegyenek anuságot irodalmi és nyelvtudományi műveletlenségökről, valahányszor fogalmazni kell egyetmást. Eszégyen kikerülésének megvan a maga módja. A házban ül egynehány tollfogható képviselő is. Ezeket az urakat kell esetről-esetre megkérni, hogy a rossz stílusgyakorlatokat javítsák ki. Biz az rettenetes egy munka. De bízunk a hazafiságban”.

A képviselőház, mint tudjuk, visszautasította a javaslatot a bizottsághoz. Ez az idő rövidsége miatt nem akart új javaslattal előállni, azért mellőzte egyik tagjának önálló, tartalom és forma dolgában jeles javaslatát s meglegedett avval, hogy kijavította a régit — jobbára a B. N. útmutatása szerint. Persze a végén még most is ott maradt az a csunya *kik egyébiránt*, de az egész immár tisztességes fogalmazvány, s ezt az örvendetes eredményt egyedül sajtónk éberségének köszönhetjük. Bár folytatná hasonló szerencsével!

SIMONYI ZSIGMOND.

HELYREIGAZÍTÁSOK.

Meglepetni és társai. Minthogy már hozzáfogtam a februári füzetben (64. 65.) a *meglepetés, elragadtatás, megtiszteltetés, kinevezetés* stb. és az *elhagyatva, indítatva, elhagyatottan* stb. *at-os, tat-os* szók kérdése tárgyalásához és he is mutattam a helyettük szabatosan használható alakokat: *meglepettség, elfoglaltság (elragadtottság; ezt pótlólag iktatom közéjük); megtisztelés, kinevezés, megválasztás* stb.; *elhagyva, indítva, vezérelve; meglepetten, elhagyottan* stb. — célszerűnek tartom, még föl nem hozott mozzanatokkal kiegészíteni taglalásaimat.

Megjegyzem, hogy *meglepődik, meglepődés* is kifogástalan képzés ad normán: *elfogódik, vívódik* stb. — Vannak olyan igék is, amelyeket *-at* képző nélkül nem használunk. Mondjuk ugyan, pl. Már igen *elkapott, azaz elkényesedett*; de azért mégsem mondjuk: már igen *el van kapva*, hanem a műveltető *elkapat (rosszra szoktat, elkényeztet)* révén mondjuk: *el van kapatva = el van kényeztetve* (NSzót). — Ilyen ez is: *megkapatta* lovait: *pabulavit paululum equos* (Kreszn. megkapatta is olvasható ugyanott; szokatlannak tartom). A melléknévi igenév e szerint: *megkapatott* lovak — „Édes jó barátim, akiket jobbadán Én *kapattam* egykor *fegyvert fogni* csatán“ (Ar. Toldi estéje).

Hátra van még a főnévi igenév külszenvedő formájának a megvizsgálása. Melyik itt a helyes használat? ez-e: Nem hagyom magam *kigúnyolni* — vagy ez: ... *kigúnyoltatni*? Szerintem az előbbi a kifogástalan. Használják is nem kevesen, de sokaknak mégis jobban tetszik az *at-os, tat-os* pattogó hangzás: Fiát nem engedi pellengérré *állítatni (sértegettetni, kineveltetni* stb.) Ne hagyd magadat *zavartatni (megelőztetni* stb.).

A NySz.-ban mind a két alakkal szerkesztett mondatokat találunk: *Hagy: 2. sino MA. lassen, erlauben. „Hagyoc magunkat vezéreltetni. Nem hadgya magát othon találztatni“* — ellenben: *„Hattam magamat zeretóimnek fogdosnia“*. „Midőn az képeknek tiszteletet *hagynak tenni“*. De még a következőben is tisztán műveltető képző a *-tat*: „... nem *hadgya* magát hűtellel *tartoztatni“*.

Arany J. is *-et* nélkül használja a határozatlan módot: „Pedig ne *hagyjuk* asszonytól soha magunk' *legyőzni“* (Arist. ford. Lysistrate). — A népnyelv is kerüli ilyenkor a *tat-os* infinitívust; pl. *Szidni* nem *hagyom* magam senkifiatul. Ki is *engedné* magát *legazemberezni*.

A külszenvedő képző nélküli infinitívus mellett ugyanazon okok szólnak, amelyek az ige — már tárgyaltam — többi származékainak *-at -tat* nélkül való használatát ajánlják. A szenvedő jelentésű képzőnek mellőzése már azért is kívánatos, mert a vele azonalakú műveltető képző általánvéve és különösen az itt szóbanforgó esetekben is elég gyakran szerepel.

Nemcsak az olyan mondatokban, mint: *kelleti, tetszeti* magát, *megdicéérteted* magadat *az öccsét léptetteti föl* stb., hanem ott is

használatos a míveltető képző, ahol a kelletlen dolgok eltűrését jelöljük vele; pl. úton-útfélen *szidatja, meghurcoltatja magát*, és egy szóval sem védekezik. Ne *ámíttassuk*, ne *vesztegettessük meg magunkat* holmi szép szavakkal. Hát azt hiszed, hogy örömet *utasítottam* rendre *magamat*? Ugyan kinek volna kedve *kikacagtatni (kidobatni, vörösre veretni) magát*?

De nem minden módosító ige barátkozik meg akár az *at-os*, akár az *e* nélkül képzett főnévi igenévvel; következésképp valódi szörnyeteg az ismeretes: „*kéretik az ajtót betenni*“. (*Es wird gebeten die Th. zuzumachen.*) De hibás az olyan mondat is mint: *kérem* ezt figyelembe *venni*; *javasolta* a föliratban *megemlíteni* stb.; sőt még a következő szerkezettel sem tudok megbarátkozni: *kérem* őt a szavazók jegyzékébe *fölvétetni*; a javaslatot *sürgette tárgyaltatni*. Míveltető-e itt a határozatlan mód, vagy szenvedő? Nem tudok eligazodni benne. A következő mondatokban ellenben kétségtelennek tűnik föl a míveltető jelentés: Pált *föl szeretném vétetni* a tagok sorába. Nem *érték kigolyóztatni* (t. i. az illető *testületekkel*).

Az előbbi két mondatot én, a határozatlan mód kikerülésével, így szerkeszteném: *kérem* (az *illetőnek*) a szavazók jegyzékébe *fölvételét*. A javaslat *tárgyalását sürgette*. Ez a mozzanat behatóbb tárgyalást kívánna. Itt az egyes módosító igék különböző értelme határoz; ez *pedig részletek kérdése*, amelybe nem bocsátkozom, megelégedvén azzal, ha az itt előadottakkal sikerült *kimutatnom* a kifogásolt szerkezetek helytelenségét. JOANNOVICS GYÖRGY.

IRODALOM.

Tót elemek a nyelvjárásokban.

Valló Albert Nándor: *Tót elemek a magyar nyelvjárásokban, különös tekintettel a magyarság és szlávság viszonyára történeti, néprajzi és nyelvi alapon. Keszthely, 1897. 80 l.*

(Vége.)

Apróbb megjegyzésem még sok volna, de attól tartok, hogy már úgyis hosszas voltam.

Valló rövid összefoglalással fejezi be dolgozatát, melyben a többi között jó dolgokat is állít, így különösen amit nyelvünk türelmességéről mond az újabban átvett tót jövevényszókkal szemben. Ezek legnagyobb részben tájszavak, melyeket csak az azon környéken élők használnak, kik igen sokszor mind a két nyelven beszélnek; ilyen körülmények között természetes, hogy az átvett szók hangalakja alig változik. Az ilyes szók fontossága korántsem oly nagy, mint a közbeszédbe átment szavaké, hiszen ezeket nyelvünk szókincséhez jóformán nem is számíthatjuk.

Kimutatásuk azonban szükséges és érdemes föladat; kár, hogy

Valló dolgozata csak kísérlet marad e nemben. Nincs a kérdésben alapos tájékozottsága, hiszen a legszükségesebb dolgozatokat sem nézte meg. Összeállításának igen-igen alapos megrostálásra és bővítésre volna szüksége, hogy megállja helyét.

Befejezésül összeállítom hevenyében azon szavakat, melyeket ő kihagyott dolgozatából:

Babka: fejes zsúp; tót *babka*: ua. (vö. báb, baba).

Babka-levél: babérlevél; t. *bobkovi list*: ua.

Barbora: bögő; t. *barbora*: ua. *Barborás*: bögős.

Bariska: báránka; t. gyermeknyelvben: *bariška*, ua.

Bosvány: bizonyosfajta kalács; t. *bosvan*: ua.; *bócmány*, *bócmány-alma*: bizonyosfajta alma; valószínű, hogy a tót nép is úgy nevezi azon a vidéken azt az almafajt.

Brengács: 1. keskeny szalag, mellyel a lányok a hajfonatjokat összekötik; 2. azon csokor, melyet a parasztlányok elfül a pruszlin hordanak; t. *brnkač*, zúgni, búgni, *brnkač*: gyermekjáték neve, mely egy fonálra kötött léniából áll, melyet forgatnak és az zúg (*brnčanka* is). A hajfonatra s ebből a csokorra átvitten.

Bubulyicska: burgonya; t. *bobulička*: ua.

Burcsák: szüret utáni új bor; t. *burčak*: must.

Bútka, *bútyka*, *butka*: bódé; t. *búdka*: bódé.

Buviskál: szundikál, bóbiskol; t. *buviškač* (*buvat*): aludni (gyermeknyelvben). Ebből a *buviskál*-ból lett: *bóbiskál* és a köznyelvi *bóbiskol*. Ez tehát újabb keletű kölcsönszó, a NySz. nem ismeri.

Cinka: 1. malac, 2. növendék lányka; t. *cinkó*, *cinko*: 1. növendék lányka; 2. kis fiú; *svinka*: kis disznó, nőtény disznó. A nőv. lányka jelentésre nézve vö. „süldő lány”. (Vö. Cinka Panna.)

Condra stb.: 1. daróc, 2. daróc ruha, 3. ringy-rongy ruha, 4. ringyó, 5. ronda, 6. pajkos kis lány; t. *cundra*: ringyó; vö. *cundrej*, kökörcsin, foszlányos virága miatt. A cs.-ben is előfordul.

Csávig: sóska, a sósokának ennivaló szára; a cs.-ben van *štovik* alak, mely talán a t. népnelvben is él. (*Štava*: sóska.)

Csermelye, *csörmöly* stb. *melampyrum arvense*; t. *čermel*: ua.

Csimény, *csömény*: apró darázs; t. *čmel*: *apis terrestris* (**csemel* > **csemély* > *csömény*; az *ly*: *ny*-re nézve vö. *vőfély*: *vőfény*).

Csiperke, *pecsérke* stb.: *champignon*; t. *pečarka*: ua.

Csirikol, *csivikol*: csiripel; t. *čvirikat*, *čirikat*: ua.; *csviringol*: cincog (a cigány a högön).

Csorbačka, *csorbóka*: hasenkohl; t. *čorbák*: ua. (A Miklosichtől idézett *csorbaka* aligha fordul elő valahol.)

Csucskó: lencse; t. *čočka*: ua.

Dutka: búbos banka; t. *dúdek*, *dudok*: ua.

Flaska: palack; t. *fláška*: ua. (ném. *flasche*).

Frengál: prédál, pazarol; t. *frngat*; dob, vet.

Gajda: duda; t. *gajda*: ua.

Ganca: szaggatott csusza; t. *ganca*: ételfaj.

Glongál: féllábon ugrál; t. *klonkač*: guggolni.

- Gologány*: hórihorgas; t. *galgan*: kamasz.
Gracka: két darab tisztogatófa; t. *grocka*: kis kapa.
Gulajstra: stb.: első tej az ellés után; t. *gulajstra*, *kulastra* (colostra): ua.
Gyetvai: élheteretlen; t. *Ďetva* falu Zólyom megyében.
Gyesserpógyes: együgyű, bamba; t. *de že pōdeš*: hát hová mégysz?
Hampulák: tölcseres cserépedény; t. *hampulka*: (cserép-)mécs.
Handrikol, *handrikál*: hadarva beszél; t. *handrmaj*: hadarva beszélő; *handrkovať*: németül beszélni (gúny., Bern.); *handrmaj*: mindent összezagyváló.
Hliptolní: habzsolni, ahogy a kutya szokott; t. *chlipaf*: szűrcsölni.
Honka: a szelelő rosta csatornáján kifolyó gazos kalász, ocsú; *zhonke*, -i (többes).
Kacabajka: parasztasszonyok fölöltője; t. *kacabajka* ua. A m.-ban előfordulnak még *kaca*, *kaci* és *bajka*, *bajkó*, *majkó* stb. alakok is.
Klapál: ketyeg; *klopkál*: látket; t. *klopať*: zörög; *klopkat*: zörget.
Kollár: kerékgyártó; t. *kollár*: ua.
Komora: kamra; t. *komora*: ua.
Krasnyog, *krosnyog*: t. csoszog; *krošňif*: ua.
Kucserácska: fodormenta; t. *kučeračka*: ua. (*kučeravi*: göndör).
Kupec (Hont m., Bars m.): nyereszkedő; *lókupec*: lókereskedő; *kupec*: kereskedő.
Lajstna: lécs; t. *lajсна*: ua. (ném. *leiste*).
Mernyákol: nyávog; t. *mrňkat*.
Ocsenás: hitvány; t. *očenaš*: miatyánk. Valamiképen gúnyszó lett belőle.
Opatanca: vastag, metélt tészta; t. *opentanec*, *openlance* (többes), *opekance*: ua.
Opica: majom; t. *opica*: ua.
Opsesze: lábbeli sarka; t. *obses*: ua. (ném. *absatz*).
Papanc: kúszó, földfutó gyom, gaz (*convolvulus*); t. *pupenec*: ua.
Papatyi: 1. zöldpihés kis liba, 2. a ház tetején termő moha; t. *papafi*: így hívják a kis libákat, mikor enni adnak nekik.
Paskorta: torkos; *paskortáskodik*: torkoskodik; t. *paškrtni*: torkos.
Patril: gondoskodik vkiről; t. *opatrit*: gondozni vkit (?).
Pazderja: pozdorja, kóc; t. *pazderja*: ua.
Pázsitka: metélő hagyma; t. *pažitka*: ua.
Pipiske: pacsirta; t. *pipiška*: ua.
Pityizál: iszogat; t. *pifi*: inni.
Povalács: naplopó; t. *povalač* (heverő).
Prassiva: rossz viseletű, erkölcstelen; t. *prašivi*, a, o: rühes.
Presmog, *pršemog*: piszmog; t. *prsmif*?
Pumpa: kút szivattyúja; t. *pumpa* (pumpe).
Pusa, *pusi*: malac; t. *puša*, *pušika*: ua.
Rabec: veréb; t. *vrabec*: ua.
Ragács: kötekedő; t. *ragač*: akácfa.
Rajnyelka: lábas; t. *randlik*, *ranjelka*, *ranička*: ua. (ném. *reindl*).
Raki: pálinka; *rakja*: rossz pálinka; t. *rakija*: törkölypálinka.

Rapák: ragyás; t. *rapavi*: ua.
Rocska: egyfűlű faedény (vízhordásra stb.); t. *ročka*: ua.
Saráglya: a kocsí negyedik oldala; t. *šaragle*.
Šmánya: hitvány; t. *šmañi*: giz-gaz (*schmarn*?)
Supál: út, ver; t. *šupat*: hámoz.
Svandra, *sandra*: csúf; t. *švandra*, *šandra*: condra.
Ssakácska: kötény; t. *sakačka*: ua.
Szelimáček: csiga; t. *šlímicaček*: kis csiga.
Semúdos: kozmás; t. *smudli*, *smuditi*: füstölteni.
Štokrássa: százszorszép; t. *stokrása*: ua.
Seuszák: búza, v. lisztartó edény; t. *susák*.
Talicska: taliga, targonca; t. *taliček*.
Trepál: világba beszél; t. *trepaf*: zajosan tör, átv. fecseg.
Trepálkodik: törli magát vhová; t. *trepaf sa*: ua.
Vidla: villa; t. *vidla*.
Vinkó: lőre; t. *vinko*: borocska.
Visnye: meggy; t. *višnje*: ua.

PRÓNAI ANTAL.

Még egyszer Pekár Gyula nyelvéről és stílusáról.

A szoborszép asszony. Novellák. Írta Pekár Gyula. Budapest.
 Az Athenaeum r. társulat kiadása. 1897.

Valóságos szerencséje Pekár Gyulának, hogy sohasem írt stilisztikát, mert bizony olyan, sőt olyanabb dolgokat olvasott volna a fejére Császár Elemér uram a Szoborszép asszonyból, mint legutóbb (Nyr. 26:506) a stilisztával vegyes regényírónak, Szántó Kálmánnak a fejére.

Megesett különben Pekár Gyulán is, hogy megkísérlették effajta orvosi műtétet gyógyítani a baját, mikor Csendes Aladár kiirogatta a Pekár tavalyi könyvéből, az Aranykeztűs kisasszonyból az elriasztó idegenségeket (Nyr. 25:547), sőt a Tóth Béla védelmező cikkelye után még rá is duplázott (Nyr. 26:262). De bizony — úgy látszik — hiába! Jött a „Szoborszép asszony“, mely mindjárt a címével hasogatja a jó magyar nyelvérzékét, mert ott hivalkodik benne egy hatalmas germanizmus. A *szoborszép* épen olyan hü, de égrekiáltó fordítása a *bildschön*-nek, mintha valakit buta helyett *vilámostobának* (blitzdumm) neveznénk, vagy ha elhinnők Pekárnak, hogy szükség van a *szoborszép* melléknévre, mert a magyar nyelv szókincse *vérszegény* (blutarm) ez értelemben: szegény, mint a templom egere s hogy az ilyen új szóalkotásokkal kell *kőgazdaggá* (steinreich) azaz, bocsánat! *dűsgazdaggá* tennünk. Nem a professzor örökké piros ceruzás javító keze hát az, mely most megint számon tartja az idegenszerűségeket s a nyelv szelleme elleni vétségeket a Szoborszép asszonyban is, hanem a Nyelvőr nyesegető kése, mely vagdossa, irtja, pusztítja a fattyuhajtásokat, tudja bár, hogy újra nőnek.

Nem győzzük emlegetni, hogy nem eszeveszett purizmust

kívánunk; nem szeretjük azonban azt s velünk a legtöbb jó nyelv-érzéssel bíró magyar ember (s bizonyára sokan a Pekár elbeszéléseit máskülönbösen kedvelők közül is), hogy ezeket az idegenszerűségeket annyira fölhalmozza valaki, aki a magyar szépirodalom számottevő munkásai közé kíván tartozni, mint Pekár Gyula.

A Szoborszép asszony szerzőjének *szókincse* (lucus a non lucendo!) és stílusa egyaránt megvan mételyezve kirívó idegenszerűségekkal. Mindkét bajnak okát abban leljük, hogy Pekár Gyula nagyon is a francia életnek, francia irodalomnak és francia nyelvnek hatása alatt él s azonkívül enged még egyéb idegen áramlatoknak is. Innen van azután, hogy a francia életben megismert tárgyakat, fogalmakat, pl. a változó divat vagy a föl-fölmerülő sportok legválogatottabb részleteit siet belevinni elbeszéléseibe, természetesen idegen neveikkel nevezvén őket. Különös kívánság pl. Pekártól, ha minden olvasójától megkívánja, hogy értse meg ezt a nagyon is magyaros tárgyú elbeszélésben előforduló részletet: „Ujdonatuj elegáns szürke *courderoy* vadászruha volt rajta“ (27. l.) Bizony kevesen tudják, mit kell rajta érteni! Ezekhez persze hozzájárulnak még a nálunk különben is közkeletű idegen szavak, melyek együtt aztán Pekárnak 176 lapos könyvében ekkora tekintélyes gyűjteménnyé nőnek: *berlin* (a kocsiknak egy fajtája), *jabot*; *empire-pelerin*, *fantom* (ezt nagyon szereti!), *psyché*, *flóra*, *courderoy*, *gardenparty*, *kontur*, *mítosz* (máskor meg: *mithosz*, *mythos*), *analízis*, *kürasszir*, *börzdiárner*, *börzemanöver*, *parkett*, *spekuláció*, *hótel* (= palota), *lanszirozni*, *suggesztió*, *harmonikus*, *passzív*, *monstruozus*, *szerénusan* tisztá, *esprit*, *banális*, *blague*, *vizió*, *szimbolum*, *kabbalista*, *emblemátikus*, *mithologia*, *suggesztív*, *misztikus*, *antik*, *ideál*, *klasszikus*, *hexameteres* *mithosz*, *ignorál*, *plasztikus*, *modellírozott*, *reflex*, *medaillon*, *glyptoteka*, *piédesztál*, *fantázia*, *piktör*, *fantasztikus*, *parfüm*, *fixa-idea*, *mithológikus*, *fantazmagória*, *cinikus*, *reveláció*, *démon*, *szirén*, *pánik*, *intenzív*, *heroizmus*, *walkyrarcu*, *gletscher-karok*, *freya-szőke*, *melódikus*, *géníusz*, *romantikus*, *kritika*, *echo*, *akkord*, *extázis*, *ritournelle*, *finále*, *paródia*, *heroikus*, *fotografia*, *yacht*, *markans*, *profil*, *kurír*, *szimfónia*, *colonel*, *parazol*, *szentencia*, *lunch*, *kabin*, *mantilla*, *diskurzus*, *tropikus*, *table d'hôte*, *kozmpolita*, *ópium*, *head-light*, *prűdség*, *moló*, *tourista*, *piaszter*, *park*, *lampion*, *delirium*, *piazza*, *cockail*, *toddy*, *brandy*, *whiskey*, *mozaik*, *bolero*, *exotikus*, *toreroképü*, *pose*, *fatalista*, *kommandó*, *baccháns*, *penzionált*, *tragikomikus*, *figura*, *charge*, *flirt*, *eszplanád*, *hallucináció*. Mennyi idegen szó s mennyi idegen fogalom! Valósággal össze lehetne belőlük állítani a mai francia és franciás társadalom mindenféle divatjának szótárát.

Stílusban is önkénytelenül utánozza Pekár a francia irodalomban megismert s csodált stílusbeli finomságokat is, melyeknek utánzatai azonban bizony csak idegenszerűségek, gallicizmusok mi nekünk. Ez utóbbiak utánzásából, divatjából ered az ő sok bombasztja, csodásabbnál csodásabb jelzői, szóösszetételei, melyek, különösen ha ellemzésre törekednek, látszik rajtuk, maguk is csak épen hogy

megkísértik közel jutni a fogalomhoz, melyet jelölni akarnak. Pl. *Csak előre nézett a végzetlen síkság szemhatárára, hol a fekete föld alá még feketébb fellegek torlódtak oda párnának* (2. l.) *lelkét keményre égette a nagy forradalomnak távoli rémhve* (4. l.), *a kétségbeesés savaitól összemart lelke* (12. l.), *nem lehetett a szerelemnek olyan nagy ópiumadagja, mely ezt a sebes psychét a boldogságba tudta volna belealtatni* (!) (13. l.), *az asszony eddigi külső élete befelé fejlődött vissza benne* (17. l.), *megromlott természete még maróbbá savasodott itt a magányban* (18. l.), *az ő kétségbeesett lelke is visszafejlődött befelé* (19. l.), *hidegen lélegezve* (!) *mélységesen alutt* (!) *még a rengeteg* (24. l.), *okos szemeiben sohase láttuk felcsillanni a magát kitombolta ifjuság fantomját* (50. l.), *a hajnali gondolatvilág lázasan éles konturjai között* (80. l.), *a cipőcskék apró csoszogása valami emésztő boldog delirium-érzettel közeledett felém* (122. l.), *arcbőre olyan szerénusan tiszta volt* (88. l.), *csak azért szeretem szegényt annyira, mert már emblematicussá vált előttem* (101. l.), *mikor a hullámok eléggé telelocsogták a fejemet hexameteres mithoszaikkal* (148. l.), *az én tizenhét éves, észuki lelkem egyszerre részegedett meg a déli nap költészetétől* (162. l.), *a távolban mint egy antik mithikus álomtemplom mosódott el Capri a szemhatáron* (164. l.), *a villa sápadt fala álomba vesző erkélyével* (168. l.).

Pekár nem zárkózik el ezenkívül — sajnos! — az éktelen germanizmusok elől sem, pl. *Borzasztó bosszuval akar megfizetni a világnak* (2. l.), *hogyan is teremthetne egy jó isten rosszat a földre* (4. l.), *hisz az ő sorsát csak egy jó isten vezetheti* (9. l.), *esemény nem adta elő magát életében* (16. l.), *az ezredes milyen furcsán néz ki civilben* (26. l.), *olyan fonákul vette ki magát szájában ez a szó* (50. l.), *a legkellemesebb arcot kellett csinálni* (70. l.), *a villa sápadt fala úgy vette ki magát* (168. l.), *vékony nyakával és vékony lábaival úgy nézett ki* (108. l.), *e pillanatban felfigyeltem* (107. l.) stb.

Vegyük hozzá ezekhez még Pekár saját, de rossz szóalakjait és kifejezéseit, melyektől sok idegen szava dacára sem kímél meg bennünket, pl. *ott ült egy facsart lábú karosszékben* (83. l.), *felséges, hosszú lökemekkel úszott ki a tengerbe* (154. l.), *pompázatosan csengett a tenorhang* (169. l.), *hidegen lélegezve alutt a rengeteg* (24. l.). Nem megvetendő s bizony fejtörő ez a jelzőhal-mazat is: *egy fehér flanel yacht-ruhás nyulánk leány* (103. l.).

Ha mindezek mellé ellensúlyozásul hozzávesszük igen kevés igazi magyaros kifejezését, ime, előttünk van tiszta képen Pekár legújabb könyve a magyar nyelv szempontjából. GYULAI ÁGOST.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Sparmmeister (27:85) lehetne: *pénzkuvasz, garashuszar, számtartó, zacskómester.*

Kraftausdruck: *teremtettetés?* A *Kraftausdruck* lefordí-

tása fölösleges, a magyar ember *keményen oda mondogat, kemény kifejezéssel illet valamit v. valakit, oda vág neki, borsos beszédű, megnyilaz valamit, keményen oda szól*. Ha már úgy tetszik: *ropogós beszéd* felel meg a német esze járásának.

Prügelknabe: Infanterist Zofcsáktól hallottam e szót: Mán ez a Bandi mindétig csak *tatárnak* került közibénk. — Hát asztán mér, te Zofcsák? — Mert ütöt ütték, ha ja kompánijában zavar vót, még akkor is, ha ott se vót. — *Maflapetkónak* is hallottam Ujvidéken. A *güyyt* is efféle értelemben veszik, bár más az ő rendeltetése; a *mucuri* (cigány szó, egeret jelent), a *bászli*, *pupák* (*pupek*: köldök, csehül) inkább együgyűsége vallanak.

Hinterland: *belső szomszéd*; Dalmácia *hátmöge*.

PUDRINSKY VAZUL.

Kraftausdruck: *nehéz szó* (úgy is: *nagy szó*; Debrecen vidékén: *zok-szó*), ami bántó, sértő, gúnyos, épen a veséig ható s legtöbbször verekedésre ingerlő. (Kalotaszeg.) CZUCZA JÁNOS.

Sparmetster: *kupori* (innét: *kuporgat*, vö. *zsugorgat*, *zsugori*). Ha tetszik, hozzá csatolható a *mester* is, akkor *kupori mester* lehetne. De mért ne tehetnők fel, hogy ez utótag, mint szokás, elmarad?

Kraftausdruck: *szilaj szó*.

Prügelknabe: *bűnbak, veripajtás*.

Hinterland: *hátmegye* vagy *hátmög-ország*. Vö. *Isten háta möge*.

BALOGHY DEZSŐ.

Sparmetster (27:85): *fősvénykirálynak* mondanám.

Prügelknabe (uo.). Ily értelemben használjuk a *bűnbak* szót. A nép szájából hallottam.

Hinterland (uo.): Ausztria megkapja Dalmácia *hátrvidékét*, Boszniát és Hercegovinát.

Aufschlagen ein Buch (27:28). Tanítványaimnak rendszeren így mondom: „*lapozzátok fel* (pl.) a 24. olvasmányt!” De néha megtörténik, hogy a gyermek is egyszerre *rányit* a kellő helyre (vö. *rányítja* az ajtót). Így is hallottam: „*lapozz* a 6. lapra!”

Fressen. *Das ist ein (gefundenes) Fressen für ihn* (uo.): *Kapóra jött neki ez a lakoma*.

Tüxről pattant asszony (uo.): *ein flinkes Weib*.

RECHNITZ IGNÁC.

Prügelknabe lehetne *veréshártó*.

CSAPODI ISTVÁN.

Katzenjammer: *gugyibás* [vö. *gugyi*], *gurnyadozó* [vö. *gornyadoz*, MTsz.], *kelletlen, mámoros*. (Ormánság.)

BODONYI NÁNDOR.

Megejteni a választást (27:84) Csúzi Antónia szerint: *die Wahl treffen*. Nézetem szerint: *den Wahlakt vollziehen*.

NAVARRA JÓZSEF.

Findig, spitzfindig: leleményes, furfangos.

DEMEK GYÖZÖ.

Das Buch aufschlagen (l. 27:84). Úgy vélem, hogy a német szolás magyar egyértékésének keresői rossz úton járnak, mert teljesen megfelelő mássára akarnának találni. De valamint az életben ritkán találhatunk egymással teljesen összeillő házaspárt, két idegen nyelv rokon kifejezéseit sem lehet minden legkisebb vonásig összeegyeztetni. Tanítás közben én e német műszót olyan magyar szólással helyettesíttem, mely szerkezetre nézve eltér az idegentől, de értelmét tekintve egy és ugyanaz, t. i. azt jelenti, hogy a könyvet ott nyitjuk föl, ahol a szóban forgó olvasmány, szabály stb. feltalálható. Az én kommandóm így hangzik: „*Nyissatok rá* erre s erre a leckére, *nyiss rá* ezen s ezen lapra“. Vettem pedig ezt az iskolai műkifejezést ezen régi, de ma is általános elterjedt jó magyar szólásból: *rám nyitja az ajtót*, ami azt jelenti, hogy hirtelen kinyitja az ajtót és ott keresés nélkül rám talál. A tanuló is, mikor rányit a kérdéses olvasmányra, nem tesz egyebet, mint hirtelen fölnyitja a könyvet és ott minden hosszabb keresés nélkül megtalálja a szóban levő szakaszt. Ajánlom e szólást tanártársaimnak iskolai használatra s hogy annál nyugodtabb lelkiismerettel fogadhassák el, ide írok néhány példát a NySz.-ből: *rám nyitja az ajtót és békő házamban; a halál redm nyitja a paradicsomnak udvarát minden örömeivel*. KARDOS ALBERT.

Das Buch aufschlagen. Ennek megszokott s használt kifejezése a magyarban: *nyisd* vagy *nyissuk föl* a könyvet és *fordítsunk* az 1. v. 2. lapra (*nyissunk rá*). *Nyissunk* az 5. lapra!

SZOKOLAY HERMIN.

Lichthof. E Pesten szélteben használt szó helyett ajánlok egy jobbat, a vakablak stb. mintájára, s ez: *vakudvar*. A lichthof keskeny, gyakorta homályos zugoly, célja a világosság közvetítése, de nem nyílt s nem szolgál tényleg udvar céljának. A vakablak is csak jelzi az ablakot. (Ballagínál: *világító udvar*.)

BRUKNER GYULA.

Waschecht (Nyr. 25:316, 414. 26:223). Hogy nálunk ezt hogy fejezik ki, régen lestem. Most véletlenül rájöttem. Épen ruhaféléről volt szó s az egyik beszélgető azt mondja: „Az én ruhám hamar megadta a színét!“ A rosszul festett ruha meg a mosás alkalmával ha erősen ereszti a festéket, akkor az „*nagyon füst, nem jó!*“, mert a „*mosásba megfakú*“; ellenben ha „*tartós színű*“, azt nagyon szeretik, mert „am m'ég a szapuba se *megy ki*, nem hogy a mosásbo“. (Pálfa, Kemenesalja.) SZTRÓKAY LAJOS.

Morgue (27:85). Anélkül, hogy a francia *morgue*-nak

tetemnész-re való fordítását cáfolni akarnám, kérdem: nem helyesebb volna-e *hullacsarnok* nevet adni neki? KÖSZEGHY JÁNOS.

Nem; a *tetemnész* minden esetre magyarosabb, olyan alkotású helynév, mint a *vendégfogadó*, *fürdő*, *temető* stb. Hiszen még az egyszerű *hulla* helyett is jobb és izléseesebb szó a *tetem* vagy *holttest*. A SZERKESZTŐ.

Trödler. A soproni hetivásáron hallottam, viselete szerint rábaközi embertől, mikor a másiknak a rozsdás szekeres láncot mutatta: „A *lomos*-nál vettem!” *Lomos* — mintha sokkal többet érne az *őszeresnél*! GYÖRKÖNYI.

Aufschlagen ein Buch. Könyvet felütni, rút németesség. Úgy mondjuk jól, ahogy Czuczsa J. ajánlotta (Nyr. 27:84): könyvet *kinyitni*, könyvből *megkeresni*. *Nyissunk* a könyvünk 30. lapjára, vagy *keressük meg* könyvünk 30. lapját, vagy: *fordítsunk* a 30. lapra.

Christkindl. Akár a *karácsonyfia*, akár az *angyalfia* nagyon jó. Mindkettő födi az eredetit. Az elsőt mégis inkább ajánlom, mert ősmertebb s valamivel többet mond, mint az *angyalfia*.

SASSI NAGY LAJOS.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Bence, bencés (27:86). Tóth Béla Pápai Páriz szótára alapján azt vitatja, hogy a *Bence* név nem a *Benedictus*, hanem a *Vincentius* származéka. Ennélfogva szerinte „a magyar Benedekrendiek szent Vincét vallják patrónusuknak, mikor *bencéseknek* mondják. írják magukat”. — Pápai P. szótárában ezt találjuk: „*Vincentius*: Bentzentz, Vintze, Vintz, *Bentze*”. Itt tehát a *Bence* név tagadhatlanul a *Vincentius* ivadékaként van elének adva. Csak-hogy erre megjegyzem, hogy Pápai szótárán kívül tudtommal eddig semmi adatunk sincs arra, hogy népünk a *Vincentiust* egykoron *Bencének* nevezte volna, vagy nevezné a jelenben; arra azonban nem egy bizonyosságunk van, hogy a *Benedictust* illetve s illeti e névvel. Kresznerics, Kassai és Czuczor-Fogarasi szótárai egyértelműen vallják, hogy a *Bence* szóalakot szélkében nem *Vince*, hanem *Benedek* értelemmel használják. Ez pedig, azt hiszem, elég alap arra, hogy a *Benedek*-rendűek magukat *bencéseknek* nevezhessék még az esetben is, ha a *Bence* név talán nem volna közvetlen kapcsolatba hozható a latin *Benedictussal*. — Czuczor-Fogarasi szótára megemlíti, hogy a *Benedek*-rendűeket népies nyelven *bencéknek* nevezik; s ezt az állítást magam is megerősíthetem, mert volt alkalmam nem egyszer hallani, hogy közönségesen így híják őket. Ez a körülmény szintén bizonyosság a *bencés* elnevezés helyes volta mellett, főképp ha hozzágondoljuk, hogy magát a *Bence* nevet is éppen a nép használja országszerte *Benedek* helyett.

Jól jegyzi meg Tóth Béla, hogy a *Bence* alakot nem lehet a *Benedictus* formából kihüvelyezni; ámde nem is ebből keletkezett közvetlenül, hanem valamelyik magyar egyértékeseből, amelyeket megtalálhatni bármely nagyobb szótárban. A *Benedek* névnek ugyanis a *Bence* változatán kívül még a következő alakjai járatosak nyelvünkben: *Bene*, *Benes*, *Benkő*, *Benke*, *Bekő*, *Beke*, *Bekény* stb. Ezek közül hitem szerint a *Benedictusszal* csak a *Bene* forma volna közvetlen kapcsolatba hozható, bár valóbszintűnek tartom, hogy már ez is a *Benedek*-nek rövidített ivadéka. Ebből a *Bene* alakból származtak minden bizonyossággal a *k-s* alakok *-kő*, illetőleg *-ke* kicsinyítő képzővel, valamint a *Bence* forma is *-ce* (szintén kicsinyítő) képzővel, amelyet nyelvünk gyakran használ a becéző neveken (l. TMNy. 551—552).

Láthatja ebből Tóth B., hogy a *Benedictus* értelmű *Bence* név nem félreértés eredménye, hanem a *Bené*-nek könnyen igazolható származéka; s ennél fogva mi, magyar Benedek-rendűek teljes joggal nevezhetjük magunkat *bencés*-eknek. Ami pedig azt a mellékes megjegyzését illeti, hogy Szerémi Györgynek *Benche* helyett hibásan olvasták *Bencé*-nek, felvilágosíthatom, hogy tévedésben van, mert ezen író a *k* hangot nem jelöli *ch*-val, hanem igenis a *cs*-t, meg a *c*-t (vö. *tanchos* kiral 133., *harch* 214., *pinche* 53., *hercheghed* 29. stb.); a *Benche* tehát ő nála is csak *Bencé*-nek olvasható.

RÉTHEI P. MARIÁN.

Huja. A Magyar Tájszótárban olvasom, hogy a *huja* Baranyában meg a Balaton-melléken pihenést jelent, de nincs hozzátéve, hogy a halászkónál és hajósoknál. Nemcsak pihenést jelent a *huja*, hanem a távolságot is ezzel a szóval mérik a vizen járó emberek. Mikor két évtized előtt a Dunát és Tiszát csónakkal bejártam, akárhányszor megtörtént, hogy arra a kérdésemre, hogy hány mérföld még ez vagy ez a város, a halász így felelt: „Mér-föld szerint nem tudom megmondani, se pedig óraszámra, hanem úgy amint mi számítjuk, *hujával* megmondhatom”. A tapasztalat azután megtanított, hogy egy *huja* egy órai kemény evezést jelent.

Panyóka. Egy kedves atyámfia, aki jóformán már az egész világot összebarangolta, nemrégiben Mexikóból vetődött haza. Úti tapasztalatainak elbeszélése közt felemlítette, hogy Spanyolországban és Mexikóban úgy a hidalgók utódai, mint az indiánok köpönyeg helyett színes posztódarabot vetnek a vállukra, melyet *panyókának* hívnak. Nem lehetetlen, hogy a török háborúk alkalmával nálunk járt spanyol katonák ajándékozták meg nyelvünket ezzel a szóval. A magyar ember a vállára vetett mentére mondja, hogy panyókásan viseli.

RIBLIÁNSZKY JÓZSEF.

Digó, diga. (27:128.) Kőrösi Sándor észrevételeit illetőleg megjegyzem, hogy a *diga* elnevezés; mellyel az Alföldön az olasz munkásokat illetik, szerintem nem a *dico*-ból lett, hanem igenis

a *diga*-ból. Körösi S. szerint a *diga* megszólításképp nem járatos. Dehogy nem; Goldoni velencei tájnyelvű darabjaiban özönével akad az olyan mondat, melyben *diga*-val szólítanak meg valakit. Hát hogy' is mondaná a velencei olasz ezt, hogy *mondja csak*, ha nem így: *diga!* Ha ugyan ezt példával is kell igazolnom, ott van a Goldoni-féle *Serva Amorosa* II. fől. 4. jel.-ében: *Pantalone*: *Viamo, la diga!* Ezzel egészen analóg elnevezés dívik Algirban, ahol a franciákat, mint a Revue Larousse egyik legutóbbi füzetében olvasom, *didon*-nak hívják, mert sürűen használják e szókat: *dis donc* (szintén: mondd csak!). A nagy Sachs-Villatte szerint (Supplément, sub *Didon*) a spanyolok is így hívják a franciákat, „weil sie oft *dis donc!* sagen“. (Egyébiránt a *digát* már Bálint K. is igen jól megmagyarázta 26:74). RADÓ ÁNTAL.

Akusztikai hatások a nyelv fejlődésében. Helmholtz híres munkájában, melyet a hangérzetekről (Tonempfindungen) írt, részletesen fejtegeti, hogy a nyelv egyes hangjainak minők az akusztikai hatásaik. Legfontosabb a főlő zöngékről (Obertöne) szóló tanítása. Van egy kiegészítő zöngé, mely abban válik ki a főzöngét kísérő egyéb mellékzöngéktől, hogy a főzöngével zenei harmóniát alkot. Ezt a harmóniát vizsgálja nyelvészeti szempontból L. Riemann „Die Beziehungen der Obertöne zur Sprache“ c. cikkében (Beil. z. Allg. Zeitung 1898. Nummer 35.). Azt mindnyájan érezzük, hogy az olyan nyelvek, melyekben több a magánhangzó, melódikusabbak, mint amelyekben sok a mássalhangzó; ilyen például az olasz, szemben a szláv nyelvekkel. Oka pedig az, hogy a magánhangzók kiejtésénél a főlő zöngé harmónikusan összefonódik a főzöngével. Ki is mutatták már az itt jelentkező különféle zenei közöket. Az is bizonyos, hogy alkalom adtán beszédünknek lágy hangzást szeretünk adni, különösen a becéző, kedveskedő szólásokban. S Riemann kimutatja némely német s francia becéző kicsinyítő képzőről, hogy csakugyan zenei köz képződik kiejtésüknél. Ilyenek a n. *-chen*, *-elchen*: nagy terc; *-lein*: nagy terc-oktáva; fr. *-cule*: kvint; *-el*, *-ette*, *-tne*: nagy terc; *-otte*: szext stb. Sőt egyes szavak kiejtése is bizonyos öszhangzattal (Akkord, Konsonanz) jár pl. *wein*, *vino*: nonenaccord; *liebe*: septaccord, ellenben disszonanciások pl. *Schuft*, *Schurke*, *Greuel*, *Streit* stb. Elég esetleg egy mássalhangzót változtatni, hogy kedveskedőbb, lágyabb legyen a kiejtés; pl. *šors* Georg helyett kedvesebben hangzik az *s* miatt, mivel ennek harmónikusabban hangzanak össze a főlő zöngéi. Végre a főlő zöngék titokzatos s öntudatlan hatása miatt szoktuk izgatott állapotban kiejtésünkben nemcsak hangunk fokozatát, de még a szavak rendes hangsúlyát is változtatni, mint pl. a kérdésben, kérdésnél; de különben is ismeretes az ú. n. zenei mellékhangsúly. Sőt Riemann azt is állítja, hogy a szláv nyelvekben azért oly gyakoriak a kicsinyítő képzők, hogy harmóniájukkal lehetőleg megszüntessék a disszonanciát, mely a mássalhangzók torlódása miatt keletkezik. Szóval a széphangzat, mely már sok kárt

tett a nyelvtudományban, még lehetséges, hogy újra tisztességre jut, de persze csak úgy, ha komoly, tudományos módszerrel fogják vizsgálni s alkalmazni.

SZILASI MÓRIC.

Nyelvtani műszók. Úgy gondolom, hogy a *puszta mondat* és a *birtokos névmás* nem helyes elnevezések. Reájuk vonatkozó megjegyzéseim a következők: 1. A *puszta* szó ezt is jelenti: elpusztult, például ebben: puszta ház. Ha az olyan mondatnak, melyben az alanyon és állítmányon kívül más mondatrész is van, *bővített mondat* a helyes neve, akkor a csupán alanyból és állítmányból álló mondat neve csakis *bővítetlen mondat* lehet. — 2. Az ilyen névmások: *enyém, tied* stb. két név helyett állanak: a birtokos neve és a birtok neve helyett; elnevezésüket nem a birtokostól, hanem a birtoktól kapják, mert ez az alapszó; tehát *birtoknévmások*. A birtokos szó és a birtokszó is együtt ketten nem birtokosnevet, hanem birtoknevet képeznek.

GERGULECZ GÁBOR.

Bitangságba venni, bitangságba vétetett (Nyr. 27:87) és az általában használt hatósági ukáz, hogy: a községi előjáróság pedig utasíttatik, miszerint a tilosban elfogott gazdtalan állatot *vegye bitangságba* stb. mégis *stilus curialis*: hivatalos írásmód. De tény, hogy sem a törvények, sem a kormány- és törvényhatósági rendeletek *bitangságba vételt* nem állapítanak meg. Az uratlan barom: *bitang jószág*; vagyis: barangoló (*bitangoló*), csatangoló (csavargó), eltévelyedett, kóborló (kószáló), tévelygő, tilosban (erdőn-mezőn keresztül) járó, urahagyott vagy uraveszett marha. Egyes törvényhatóságok bitang marhának nevezik azokat az állatokat is, amelyeket közigazgatási úton elkoboznak (elkobzott marha). Voltaképen csak az az állat (vagy tárgy) nevezhető *bitang jószágnak*, amelynek urát (gazdáját) nem tudják.

Fázik van (Nyr. 27:88). Egy fehérmegyebeli ettyeki (sváb) gazdától hallottam az alábbi versikét:

Mikor Pesten lóger vót,
Akkor bizony hideg vót,
Az én csizmán lyukas vót,
Az én lábam fázik vót!

Minthogy Ettyeken református magyarok is laknak, bizonyára azoktól tanulta a sváb atyafi ezt a tréfás versikét.

NAVARRA JÓZSEF.

Én is hallottam ehhez hasonlót; azt nem árulom el, hogy hol. Aszongya, hogy aszongya:

Mikor Pésten lóger vót,
Akor nágyon hideg vót;
Mikor nágyon hideg vót,
Az én lábam fázik vót.

No de arról bizonyos lehet Cs. Gy. úr, hogy az nevetett ezen legjobbat, aki mondta. Nem szokás az ilyesmit komolyan venni.

BODONYI NÁNDOR.

Kikelet. A Nyr. 26:565. l. a *kikelet* szóról adott válaszatot kísérő ezen kérdésekre: „Minő értelemben? Például?” imé példáim, amelyek egyszersmind világosan beszélnek a *kikelet* eredeti értelméről is: „Émehették fürödni, csakhogy a merített szájatok bé s osztán *kikelet* is ott jöjjetek ki. Az ágyból *kikölte*(n) kicsikkant a bokája, nem tom (tudom), mitévők légyünk vele. A pisen má(r) a tojásból való *kikölte* előtt csipegni kezd. A nagy sár s a szakadó kód mián, csak lépésbe(n) cséggelhettünk; amind (mint) így mőndögéltünk, éccér csak — supp! bédöltünk az árokba; a lovak egymáson, mű is egymáson; *kikelést* kiködtünk nagy nehezen, osztán a lovakot is kiszabadítottuk a hámból, de a szekér kassa (kasa) mind pozdorjába tört.”

PAAL GYULA.

Csini-csanak. Kúnos Ignác fölveti ezt a szót a 27:62. lapon. Én is elmondom, hogy Kalotaszegen mit értenek alatta. Mindenekelőtt megjegyzem, hogy úgy a *csanak*, mint a *csinik-csanak* összetétel egyformán használtatik. Jelenti a k.-szegi *parasethá*ban a cifra fogasokra *főlakasított kancsókat*, a reá s mi oda *nēm fér*, a falba vert szögekre, a nagy tükör köré, elhelyezett *tángyéro*k és *talak* összességét. S mikor népünk különben kedves edényeit *csinik-csanak* vagy *csanak*-nak csúfolja, boszankodik *rájok*, mert vagy pénzt kell kiadni *írte*, vagy mosogatni kell *üket*, ami évenként kétszer-háromszor esik a *nagy takarítás* (meszelés) idején. Ilyenkor *súgnak* (zúgolódnak) az asszonyok: *Tuggya is a fene: mire való es a sok csinik-csanak! As is bolond vót, aki légelebb felszokta!* Még a főzöedényekért is *morog* az *embér* (a gazda), ha az *asszony* sokat talál vásárolni: *Ugyan te Kata, mír vevél annyi csanakot, tám (talám) hogy eltörjék?* *Ex pedig* haszonra való, *nēm mind* a többi *csinik-csanak*, aki mind *porcollánból való*.* (Bánfi-Hunyad.)

CZUCZA JÁNOS.

Ad vocem *szittyá*. Szilády Áront még most sem értem, ámbár egy „gyermekes beszélgetéssel” iparkodik dolgát a magamféle győnge elméjűeknek is érthetővé tenni (Irod. Közl. 8:251). Viszont ő sem értett meg engemet; így hát kénytelen vagyok még egyszer visszatérni e szóra, pedig eddig ellenségeim sem fogták rám, hogy ha tévedtem, meg ne vallottam volna. Megvallottam biz én akárhányszor, mert mindig azt vallottam, hogy ez hozzátartozik a komoly, módszeres kutatáshoz. Sz. Á. azt állítja, hogy a *szittyái*, *Szittyia* alakokat Dugonics gyártotta, hogy a *Saca* és *szás-ki-ki* szavakat beléjük magyarázhassa. Én megvallom, nem értem, miért kellett volna e célra a *Scythiát Szittyiá*vá változtatni, hiszen a *S-cy-thi*ába még könnyebben beleerőszakolhatta volna a *szás-ki-ki*t, mintsem a *Se-i-ttyi*ába! Ezt tehát én nem értem. — Viszont Sz. Á. azt nem érti, mikép mondhattak Dugonics előtt *Szittyát*, holott e nevet *Scythiá*nak írták. Azt, mint láttuk, megengedi, hogy az *Sc* betűket *sz*-nek olvasták; a Pannóniai énekekben ő maga is *sz*-szel olvassa a *Scythiát*. E szerint tehát csak

* *Csinik-csanak* és *csini-csanak* az egyszerű *csanak*ból nyilván csak afféle játszi ikerítés, minők *flit-falat*, *kicít-kacat*, *nyif-nyaf* stb. A SZERK.

azt nem érti, hogyan olvashatták Dugonics előtt a *thi* betűket *ty*-nek. Bocsánat, ezt már meg én nem értem. Hisz, aki annyira bujja a régi írásokat, az tudhatja, hogy a régiek a *thi*, *thy*, *tihy* betűcsoportokat rendszerint *ty*-nek olvasták, ahogy Nyelvelmlékeink összefoglaló kézikönyve is megállapítja (Zolnai 20, 21). Hiszen ma is úgy írjuk a *Battyány* család nevét, melyet *Battyányinak* olvasunk. — Arra sem gondol Sz. Á., hogy a latin s más jövevényszók *t-i-a* hangjaiból milyen könnyen kerekedett a magyar ajakon *-tya*, még pedig Dugonics segítségével nélkül is; vö.: *Mathias*: *Mátyás*, (*h*)*ostia*: *ostya*, *bestia*: *bestya* (ThewrC.) s aztán *bestye*, *sacristia*: *sekrestyle*, olasz *bastia*: *bástya*, *Sebastian(o)*: *Sebestyén*, ném. *partiè*: *portya* (NyK. 23:59), tör. *saxtian*: *szattyán* (uo. 25:374). Még a *-dia*, *-lia*-féle hangokból is hasonlóképp lett *-gya*. *-lya*; pl. olasz *guardian(o)*: *gárgyán*, *Dionisi(o)*: *Dienes*, *Gyenes*, *palia*: *pálya*, *talian(o)*: *tallyán*, *talján* (*galea*: *gálya*, *solea*: *sólya*, *Matheus*: *Mátyus*). Ime ezekhez nem sok fonétika kell, csak a rengeteg tudomány mellé egy kis elfogulatlanság. — Hogy pedig *szittyát* ejtven, mégis *Scythiát* írtak, azt megmagyarázza a helyesírásnak tudományosságra való törekvése, magyarul mondva: tudákossága.

Nem tudom, ennyi magyaráztatás után átlátja-e Sz. Á., hogy tévedett. Ha igen, mint igazi tudós, ne restelje megvallani tévedését, mert — mint ő maga mondja — „a csűrös-csavarás ilyenkor már úgy sem használ“.

SIMONYI ZSIGMOND.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Hibák a Nyelvőrben. „Legjobban mutatják ezt a tudattalan íráshibák, amelyeknek magyarázata az, hogy a képzettársulás vagy gyenge, vagy *megzavartatik* más társulás által bármi oknál fogva“ (27:55): vagy megzavarja valamely oknál fogva más társulás. — „Valamely szó jelentése *alatt* sohasem szabad logikai fogalomra gondolni“ (28:97): ... jelenlétén. E hiba többször előfordul. — Ezek alapján könnyű lesz megérteni azt a *folyamatot*, amely akkor *lefoly* (27:98).

Lapszemle. „Maga az elnevezés, „nazarénus“, tisztán ezeknek az új hitben *utazó* hiveknek a találománya“. (Szegedi Napló, 98., III.10.) Pompás újkeletli budapesti magyarság. Ott ugyanis már a tisztos polgárok is *valamiben* és *valakire utaznak*. — „A csöngőlei pusztán panaszos levelet *szerkesztettek* a gazdák“. (Szegedi N. 98., II.20. 7. l.) Ime, manapság nemcsak „a bognár *szerkeszt* fából kocsit“, nemcsak „az élet *szerkeszt* embert a fűből“, hanem már a levelet is *szerkesztik*. Szóval mindnyájan szerkesztünk. — „Mely az összes budapesti tanárokat *időbbségi rendben* foglalná magában“. *Időrendben*, *időbeli* vagy *szolgálati elsőbbség szerint* persze nagyon is közönséges szavak. — „A többi vádlottak is valamennyien *beismerésben voltak*“. „Az új ügyész a hivatalos *esküt* *letette* a törvényszéki elnök *kezeihez*“. (Szegedi Hiradó, 98., III.4.) — „A város javadalmi hivatala csomagok

után 750 forintot *vételezett be*“. A Szegedi Híradó *után* szóról-szóra *iratostam le*. — „A hazafias lelkesedés tűzénél ólombetűkre nem olvasztják a nemzet súlyos rabláncait“. Bajosan hiszem, hogy e mondat írója jelesre állt valamikor a magyar nyelvből. — „A nevelés az, amely *által* az alsó néposztálybeliek az állam *által* nekik adott jogok élvezetére képesekké tétetnek“. (Pesti Napló, 98., II. 19.) E mondatban két *által* van, holott egy sem kell (*amellyel, -től*). — „Ott, hol a Dicsőség *táblával* *kezében*, ragyogó angyalként ül isteni szépen“. (Kossuth sírja, Ábrányi Emiltől.) Szakasztott mása ezeknek a rút németességeknek: *kalappal a fején, szivarral a szájában*. — „A beteg *Stefánia hercegnő*“. Stefánia h. betegsége. — „A 25 éves Magyar *Nyelvőr*“. Egy napi- s egy iskolaügyi lapban írtam volt annak idején a M. Nyelvőről. Ismertetésemet mindkettőbe ily címen küldtem be: *A Magyar Nyelvőr 25 éves múltja*, s mégis mindkét helyen a fenti hibás címmel jelent meg.

SASSI NAGY LAJOS.

Kicsuk, kizár. Sokan *kicsukják* az ajtót, én csak *becsukom*, de *kinyitom*. Város-helyen a lakatot (závárt, zárót) *kizárják* vagy *beszárják*; felénk a zárat *rászárják* (néhol *bészögelik*), vagy *felszárják*. A tolvajt *kizárják*, a jószágot *beszárják*. Hanem hát ilyen „aprólékoskodást“ csak az ormánsági nép nyelvében találunk.

BODONYI NÁNDOR.

Szép szöke hajai voltak az aranyosnak. Ez az első sora egy tárcaelbeszélésnek, amely ma jelent meg egy fővárosi ujságban, egy különben nem fiatal és nem is érdemtelen íróársunk tollából. Iszonyú visszaélést kell már elszenvednünk nyelvünk barbár bántalmazása dolgában, de ez meghaladja az elviselhetőt. Különösen tűrhetetlen a német többszámnak illetéktelen elterjedése. Nekünk már nincs *bútorunk*, nekünk csak *bútoraink* vannak. Nincs *feleségünk*, hanem *feleségeink* vannak. Nem süti le a leány a *szemét*, hanem a *szemeit*. Ő *felségük* itt ő *felségeik*, mintha a hősöknek *nagyságai* volnának és nem *nagyságuk*, a lányoknak *szépségeik* és nem *szépségük*. A madarak *tollai*kkal ékeskednek, nem *tollukkal*. Most szöke *hajaink* is vannak már hál' Isten. Hátra van, hogy vacsorára *babokat* együnk, megسيمogassuk a kutyánk *szőreit*, megpukkadjunk és kétségbeesetten fölkiáltunk: *végeink vannak!*

(1898. III. 5.)

BUDAPESTI HIRLAP.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. **Elvessz vagy elvész?** Melyik jobb irodalmilag: „Ügyelj, a hajtű *elvessz* hajadból“, vagy: „Ügyelj, a hajtű *elvész* hajadból“?

F. Irodalmilag mindkét alak egyaránt helyes és írónk vegyesen használják őket. Azonban ha szabad egyéni nyelvérzékünkre hivatkozni, mi inkább az *elvész* alakkal élnénk, amely minden kétértelműséget kizár, míg az *elvessz* az olvasásban nyílt és zárt ő-nek is olvasható lévén (*elvessz* „perit“ és *elvész* „adimit, tollit“), esetleg félreértést szülhet.

2. *Előszóját vagy előszavát?* *Előszóját*, vagy *előszójának* egy részét olvassa-e pl. az elnök a megnyitó gyűléseken, avagy *előszavát* s *előszavának* egy részét?

F. Ha a kérdés úgy volna föltéve: melyik helyesebb, a *szóját* vagy a *ssavát*-féle alak, akkor az utóbbit határozottan nemcsak helyesebbnek, hanem egyedül helyesnek mondanók a mai nyelvhasználat szerint. Már az *előszó*-val kissé másként áll a dolog. Igaz ugyan, hogy *előszó* — a Nagy Szótár szerint — „néhány szóból álló mondás vagy beszéd, melyet valamely dolog előtt erre vonatkozólag elmondunk“, vagyis hogy *előszón* valami bevezető beszédet is érthetünk; de tény, hogy a mai nyelvhasználatban csaknem kizárólag a könyvek „előjáró beszédjére“ értjük, s minthogy a *szó* főnévnek már említett ragozásmódja szerint az *előszó*-t 3-ik személyraggal általában így mondjuk: *előszavát*, *előszavának*, szinte szükségesnek tartja nyelvérzékünk, hogy a különösebb, szokatlanabb értelemben használt *előszó*-t a rendes *előszó*-tól a ragozásban megkülönböztessük s e szempontból az elnök megnyitó *előszóját* egészen helyénvalónak találjuk. (Vö. *lába*, de: a telek *lábja*.)

3. *Estende és esztendő.* Van-e s miféle viszony az *esztendő* és *estende* szók közt? Az utóbbi értelme „este felé! Pl. „*Estende vót mán az idő, mikorrára megérkezett*“. (Hajdú-Szovát.)

F. Az *estende* és *esztendő* között legfőljebb az az összefüggés lehet, hogy mind a kettőnek végső szótagjában az *idő* szó lappang. Az *esztendő* ugyanis így elemezendő: *eszten-idő* és előtagját a régi nyelv így is használta: *eszten szerdán*, *eszten ez nap* stb. (l. az új Nyelvtörkალაუზი), azonban maga az *eszten* alak eddigelé nincs kellően megmagyarázva. Az *estende* szónak a népnyelvben ilyen változatai is vannak: *estendén*, *estendön* (l. MTsz.), amelyekből azt sejthetjük, hogy benne az *eszen* (a. m. estve) és *idén*, *időn* szók tapadtak össze, bár Simonyi a *-de* és *-den* végzetet a *régen-te*, *hajdan-ta*-féle alakok *-ta*, *-te* végzetével tartotta azonosnak (a Magyar névragozás c. dolgozatában 92. l.). Föltevésünket támogatja a kecskeméti *estőnde* alak és még jobban a székely *estő^{le}leg* (v. i. *estőn-leg* úgymint **estőn-idén*), amely aztán hasonlással *estőlle*g, *estőlle*g-gé változott (l. MTsz.).

ZOLNAI GYULA.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szó l á s o k.

Lesz kapsz. (Ki fogsz kapni.)	Émehecc Kukutyinba zabot hegyezni.
Fítőd az irhádát. (Nem mersz kezdeni.)	Kinyáta magát. (Szépen felöltözködött.)
Évitte a lípest. (Elillant.)	
Ha vóna merszje. (Bátorsága.)	
Kápusztás kertbe níz. (Egyik szemére kancsal.)	Jó' laktam, mint a tót karácsonkór.

Eszem-iszom fráter. (Aki nem
törődik semmivel.)

Jó kípú gyerék. (Megnyerő kül-
sejű.)

(Esztergom.)

PARTLY NÁNDOR.

Megröstétem magamat. (Meg-
sértődtem.)

Em már úgy dukál, mint a
papnak a csibe.

Ne kukoricázzon! (Ne csacsog-
jon annyit!)

A.: Igazán bánom! B.: Mit
fizet? én is bánom.

Hát hogy' élünk, ha meghalunk?
(Hogy van?)

Ebben a dologban kettős vagyok.
(Helyeslem is, meg nem is.)

Hótig csak megélünk valahogy.

(Baranya m. Bánfa.)

Hogy az orbánc törjön ki raj-
tad!

Váglak nyakon, hogy taknyon
csúszó Tónáig (Tolnáig).

Szájon kaplak, mint a góla a
pacsirtát.

Húzzon össze a görcs, hogy
dióhéjba cepelpolkát táncolhass!
(Ez a németeknek szól.)

Vigye el a macska!

Morogjon el vele a kutya!

Ha más bajod nincs, ebből még
kigyógyulsz. (Annak mondják, aki
betegségről panaszkodik.)

Íukábbb a templomtorony dű-
jön le!

(Harc-Szegzárd-Agárd.)

JENŐ SÁNDOR.

Népies ráfogások.

1. Rimaszombatról.

Hát* mikor Batyi a hét falubú összetömrűt [így!], építettek egy
szép tēplomot. Má szerettek vóna bėjárnyi, de még nem vót mē'
hozzá a feszület. Elhatározta hát a nemēs tanács, hogy députációt
küld ki, akik maj' Egėrbű hoznak egy mēffelelő Krisztust.

Elindútak hát a mēbbízottak, de előbb beszótak Kalasnyi is,
mer' egy kis itókát akartak vinnyi az útra. Má jó messzire lēhettek,
mikor eszibe jutott az ēggyiknek: „Aunye, mit is akarok csak mon-
danyi? De jó bor is van Kalasnott; mēmmēg oszt' aszt sē kérdēztük
mēg, hogy hogy fejár Krisztust vēgyűnk-ē vagy feketét?” — „Hát
gyerűnk vissza!”

Im hogy visszaballagtak: mēkkérdēsték, amit az úton kisűtő-
tek. Odahaza osztán elkűdték őket, hogy mégis csak fejéret vēgyēnek,
mer' a szébb. Elindútak hát újra. Még a nann yok is kikísérte a jánosi
kapuhoz, hogy nē vájjanak el ojjan nehez szívvel. Má mikor még
tovább vótak, a másiknak jutott az eszibe valami. „Hogy előbb nem
tanátuk ki! Mēmmēg nem kérdēztük mēg, hogy kicsinyt vēgyűnk-ē
van nagyot? Gyerűnk vissza!” Má mikor látták odahaza, hogy újra
visszalōdōrōgtak, mēkkérdēsték: „Tán elfogyott az itókájok?” „Nem
biz' a', de még akarjuk tudnyi, hogy minő fajtájút vēgyűnk, mer' ki

* Az *d* hangot zártabb ajakkal, vagyis *đ*-nak ejtik.

ijjet, ki ojjat óhajt“. „Nocsak!...“ A nemës tanács osztán. elhatározta, hogy sê kicsit, sê nagyot, hanem ojjan fêfajtajút.

Szêrêncsêsen el is jutottak Egêr határáig. Ott má a harmadik útott êgyget a fejlê búbjára: „No iszên, hogy êgyê mêg az íz kentêkê, nem jutott az eszôkbe êzibe, hogy mêkkêrdêztûk vóna, élôt vêgyûnk-ê vagy hôtat?“ „No má én csak aszt mondom, hogy mégis csak élôt vêgyûnk, mer' ha nem lêszt jó, maj' agyonfûtyûk“.

2. Szútorról.

Êstvány* Pesta Rásr*ó kerût le Szútorba. Borzaszt*ó nagyon rossz v*ôt az id*ô akkoriba Szútorba, úgy hogy êfelejtêtték mêg a színêt is a napnak. Êgyûttek mêllátogatnyi Êstvány Pestát a rokonyok, osztêg úgy tanácsô*ták, hogy mênnyênek ê' Szombatba, ott má' mindênt lêhet kapnyi, hát akkor mêmme'g tâng jó id*ôt is árô*nak.

Fêkerekêttek ês bemêntek szombaton Szombatba. A sok b*ódos mind kikûttê *ôket, csak êgy v*ôt ojjan jó lelktû ês êvezêrêttê êgy b*ódba. Bejis állítottak hát Brónnyi (Braunhoz) ês kêrtek jó id*ôt.

A b*ódos mêm fogott êgy legyet oszt jó ôsszêpaklizta êgy masina iskátujában, de rájuk bizalmaskotta, hogy nê nézzêk mêg addig, amíg hazára nem ôrnek.

Bántotta az *ódalukat, hom mi lêhet bennê, hát fêbontották, mer' sokátták értê aszt a têngêr pésztt.

Hát ammint kinyitották az iskátuját, nagy fênnyen kirepût a lé'gy.

— Na s*ógor, mi lêszt? — De a' csak kiabáta a lé'gy után, mer' Szombat felê' repût:

— Hé! erre gyere Szútorba, erre-erre, nê arra te bolond, hogy az íz vigyen ê!

Az*óta nincs Szútorba jó id*ô.

BODOR DEZSÔ.

Tájszók.

Somogy megyeiek.

csalafinta: mint a cserfes; csak hogy ez az élénksêg átmege ennêl a modorra is s a kifejezêse inkább a tagmozdulatokban nyilvánul.

csimota: emberi sarjadék. Így használják: semmifêle csimotája (ôccse, bátya, sôgor, koma) hîrêtt sem hallotta, meg nem êri. Kedvezêsképen is kis gyermeknél: kedves csimotám.

csiricsárê: elszôrtan alkalmazott rikító díszítmény, szo-

bákban, ruhán, épület homlokzatán.

delendôciás: minden, ami nagyon bubosan áll vagy szerte áradó, magasan himbálózó virágokkal, szalagokkal és rikító színben êkeskedik. Ajándêkul nyûjtott, nagy virágcsokorra is hallottam: „akkora nagy delendôciás bokrêtát vittek arra felê“. Delendôciás lehet ember is. Ilyen értelmû szó volt régente „táribubos“.

d u d o s: földudorodott, dagadt.
h e n g e r b ó c o s (táj): hegyes-
 völgyes vidék, bergengócia. Ilyen
 Somogyban a Zselic, Zalában a
 Göcsej. A rónához szokott em-
 ber, mihelyt hegyvidéken uta-
 zott át, arról úgy beszél: „csunya
 hengerbóc világ az ott”.

h o r h ó: mélyút.

h u p ó l a g o s, **h u p a l a g o s**:
 ahol a párna behuzatja fölkel,
 hólyagot vet, fölhányagosodik.

k a s k é t á s (kas alakú): a cilin-
 derkalapra mondják, de magas
 tetejű sapkákra is.

k ó c i p o r: a legalábbvaló, ami
 emberben lehet, mint jellemben
 összes tulajdonság.

k u m m a n c s, **k a m u t i**: alatto-
 mos, aki nem mer beszéd köz-
 ben a szembe nézni.

k u r g y á l: kurjant; a kurjoga-
 tás és kiabálás vegyülete. Csa-
 taráz a tyúk, a kakas kurgyál
 hozzá; kurgyál a kikiáltó; a
 vigan handabandázó, amint ének-
 hangon a tova haladóknak oda-
 kiáltoz; a zsvajgó gyermekek
 az utcai játéknál.

l e g é n y f o g ó: a szállagesokor
 a leányok derekán; amint a
 szél lengeti a hosszú végeket,
 a mellette haladó legényre fo-
 nódik és így fogja a leány mellé
 és ezt jó jelnek tekintik.

n y i f a: aki az orrán át beszél.

r é v e t l e n: a gyermek, mikor
 nem tudja megmondani, miért
 sír, révetlen sírást követ el.
 Akit alattomos baj sorvaszt s
 a rossz talajba ültetett fa zöldje
 révetlen színű.

SZOKOLAY HERMIN.

G ú n y n e v e k.

Apagi. Baksi. Baranyai. Baranyi. Baszodi. Bényei. Birs. Bordás.
 Boros. Bőkőnyi. Cseke. Csendes. Cibere. Dobi. Erdei. Gencsi. Győrfi.
 Hegedűs. Hodosi. Hunyadi. Jakab. Kukli. Ludmán. Sós. Szőnyi. VÉR-
 tési. Zsom. (Nádudvar.) ABAUJVÁRI MIKLÓS.

Agócs. Balajti. Bárdos. Berki. Bial. Birinyi. Bódi. Bodor. Bojtos.
 Borbás. Cene. Csank. Dombi. Elek. Feledi. Földi. Gál. Görög. Gregoly.
 Habodász. Híves. Kabe. Kajsza. Kanta. Karcag. Kasza. Kecskés.
 Kiszely. Kónya. Kőből. Kőkény. Lesták. Mag. Marton. Micsko. Mihályi.
 Mizerák. Nándori. Ortó. Őkrős. Pálista. Pelle. Révai. Sótész. Talmáti.
 Torma. Virók. Zagy. Zsófi.

(Détér, Gömör m.)

Bari. Bató. Bencs. Bozó. Cene. Ciper. Csank. Csuha. Elek. Katyi.
 Kilik. Koriny. Kőből. Martonka. Marusi. Őkrős. Pányi. Petricki.
 Tanko. Tar. Törsei.

(Jeszte, Gömör m.)

Beren. Bódi. Boholy. Borboj. Bód. Ciper. Danyi. Fábri. Fodor.
 GÁL. Házas. Jurák. Kázmér. Kelemen. Klacskó. Kosztra. Matabei.
 Pálista. Petykó. Putnoki. Rendek. Sebestyén. Vince.

(Darnya, Gömör m.)

MÁTÉ LAJOS.

*Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.*

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

*Szerkesztőség
és
kiadó hivatal
Budapest
New-York palota*

XXVII. kötet.

1898. MÁJUS 15.

V. füzet.

A JELENKORI NYELVÉSZET ALAPELVEI.

IV. Analógia és elszigetelődés.

Már Humboldt Vilmos megmondta, hogy a beszéd folytonos teremtes és azóta ennek a tételnek igazságát mindinkább elismerik s módszertani fontosságát mindig erősebben hangsúlyozzák.

A régi nyelvészeti irány tévedései közé tartozott az is, hogy mindazon szóalaknak, mondattani szerkezetnek, amelyet beszéd közben kiejtünk, az emlékezetben kereste forrását; szerinte minden egyes szerkezetet hosszas gyakorlás útján, könyv nélkül megtanulunk s. beszéd közben az emlékezetkép juttat minden egyes kifejezés-módot tudatunkba. A dolog nem így van. A beszéd nem megtanult dolgok ismétlése, hanem folytonos teremtes. A beszéd közben használt szóalakoknak, szerkezeteknek csak legkisebb részét tanuljuk meg könyv nélkül, legtöbbször a léleknek bizonyos kombináló tehetsége működik, amit analógia érzékének nevezünk. Lássuk, mi az az analógia, miben van fontossága nyelvészeti szempontból?

Már az első fejezetben említettük, hogy minden hang, szóalak vagy szerkezet, amit valaki hall, kiejt vagy gondol, a nyelvtörténet körébe esik, vagyis emlékezetképet hagy a lélekben. Hogy ezeknek az emlékezetképeknek ereje nem lesz egyenlő, hanem mindig az egyes esetekben a lélekbe kerülő érzetek számától és erejétől függ, szükségtelen említeni.

De az emberi lélek természetéből következik, hogy ezek a lelekbe kerülő képzetek nem maradhatnak egymástól elszigetelve, hanem csoportokba alakulnak, amely csoportok tagjai az egymással való szorosabb egyezésre s a kifelé való elzártásra összetartozó egészet alkotnak. Ezen csoportokba alakulhatás alapját mindig a hangalak vagy a jelentés kisebb-nagyobb egyezése, vagy mind a kettő egyszerre teszi. Minél nagyobb az egyezés, akár alak, akár jelentés tekintetében, s minél intezivebbek a képzetek, amelyek viszonyba lépnek, annál szorosabb lesz az összetartozás a csoport tagjai között.

El lehet mondani, hogy nincsen a nyelvnek olyan szava, mely valamelyik csoportba ne tartoznék. E nyelvi csoportoknak két fajtát különböztethetjük meg: a *tartalmi* és *alaki* csoportokat. (Paul szerint „stoffliche und formale gruppen“.) Tartalmi csoportot képeznek egy-ugyanazon tőnek különböző ragos vagy képzős alakjai, egy igének különböző idei, módjai, személyei. (Ilyen csoport pl. *ház, háznak, házas, házasodik* . . . ; *megyek, mentem, menni fog, mehet, menj* . . .) Evvel szemben az alaki csoportok alapja a funkció közössége. Egy alaki csoportot alkotnak az összes genitívusok (*háznak, kéznek, fának* . . .) az összes többesszámok, az összes múlt idők (*mentem, jártam, kerestem* . . .) az összes kicsinyített főnevek (*tavacska, kavics, házikó* . . .) és így tovább.

Az egyes nagyobb csoportokon belül, az összetartozás ereje szerint, ami a megegyezés kisebb vagy nagyobb fokától függ, megint új kisebb csoportok támadnak, amelyek egymással szemben ép olyan zárt egésznek képezhetnek, mint képezett a főcsoport más csoportokkal szemben. Egy példa világosabbá fogja tenni a dolgot. Az összes többesszámok egy nagy alaki csoportot képeznek, amelyen belül a hasonló töváltozásuak egymással szorosabban összefüggő tagokból álló kisebb alaki csoportot alkotnak. Tehát pl. a *v* tövűek (*havak, lovak, javak* . . .) szemben a hangugrató tövekkel szorosabb csoportot képeznek (*dílmok, hatalmak* . . .).

Ezen csoportok egymást természetesen sokféleképen keresztezik, úgy hogy ugyanazon szó egyszerre két, alaki vagy tartalmi csoportba is tartozhatik. Ez a szó pl. *fáknak* a *fa, fához* . . . tartalmi és a többesszámok és genitívusok alaki csoportjába tartozik. Az alaki és tartalmi csoportok ezen kereszteződésének eredménye a *nyelvi arányok* keletkezése. Nemcsak egyes szavak lépnek viszonyba az alak vagy jelentés egyezése alapján, hanem egyező viszonyok is egymással asszociálódva arányokat alkotnak. Ezeknek a nyelvi arányoknak fontosságát Paul emelte ki először s tőle való az elnevezés *alaki-tartalmi aránycsoportok* (stofflich-formale proportionengruppen); az egyes szavak viszonyba lépése t. i. tartalmi, a viszonyok asszociálódása alaki egyezés alapján történik. Ilyen egyező viszony van a már említett *v* tövűek egyes és többesszáma között; az arány tehát, mely alakul: *hó : só : ló* stb. = *havak : savak : lovak*.

Ilyen arányok még: *bátor : szives : jó* — *bátorság : szivesség : jóság*; *mond : szól : tart* — *mondani : szólani : tartani*.

Ezen nyelvi arányoknak elsőrendű fontossága van a nyelv

életében. Ha beszédünk minden alkotórészét külön kellene megtanulnunk, vagyis úgy, hogy a szóalakokat, mondattani szerkezeteket minden egyes használatkor a megelőző használatok emlékezetképe segítse tudatunkba, akkor nemcsak sokkal nagyobb nehézséggel, erősebb szellemi munkával járna a nyelv könnyű kezelése, hanem csak akkora nyelvanyagnak megszerzése is, a mekkorával közönséges körülmények között egy ember rendelkezik, egyenesen lehetetlen volna.

A nyelvet tanuló gyermek hosszas gyakorlással megtanulja az egyes szóalakok, mondattani szerkezetek típusát, s ha az emlékezetkép elég erős, ha újra olyanfajta szóalakot, mondattani szerkezetet akar használni azt a már megtanult alakok analógiájára maga alkotja meg. Minden analógiás alkotás tulajdonképpen nem más, mint egy olyan aránynak, amilyenről fentebb volt szó, megoldása, így tehát legalább három ismert tag szükséges. Tegyük fel, pl. hogy a gyermek megtanulta, hogy a *ház* szó genitívusa *háznak*; ha most pl. a *láz* szó genitívusára volna szüksége, az ebből az arányból:

$$\text{ház} : \text{háznak} = \text{láz} : x$$

önként következik a lélek legelemibb kombináló tehetsége segítségével: $x = \text{láznak}$, ami az arányt kielégíti. Hasonlóképpen, ha a hallgató esetleg sohasem hallotta is egy szónak épen azt az alakját, amit a beszélő előtte kiejt, szemléletesen szólva, a lelkében felállított arányok segítségével a legnagyobb könnyűséggel megérti azt.

Ugyanígy van a dolog a mondattani szerkezetekkel, avval a különbséggel mégis, hogy itt azok a viszonyok, amelyek az arányt alkotják, nem saját lelkünk asszociatív munkája, hanem a külvilágból készen jutnak a lelkünkbe. Pl. *a ház teteje = város vége*, azaz a két szó között a viszony, ebben az esetben a birtokviszony ugyanaz.

Látjuk tehát, hogy a szóalakok, szerkezetek legnagyobb része beszéd közben alakul meg lelkünkben a többiek analógiájára. De így nagyon könnyen megtörténhetik, hogy az arányok segítségével olyan alakokat alkotunk, amelyek a nyelvből hiányzanak. Ha az analógiásan képzett alakra vagy szerkezetre a nyelvben már egy régebbi járatos, akkor egyszerűen az erő kérdése, hogy az analógiás alkotás vagy a nyelv törvényei szerint keletkezett lesz-e a győztes? Amíg az analógiás alakulás egy ember beszédtevékenységén belül marad meg, addig a többiekkel való érintkezés hatása

alatt az új alakulás rendesen elvész. De ha a hatás egy szűkebb egységet alkotó csoport több egyénében önként indul meg, úgy megvan a lehetőség, hogy mint nyelvjárási sajátosság életben maradj, vagy akár a nyelvközösség egész területére kiterjed.

Ha az új alakulás olyan, amelyre mindaddig nem volt a nyelvben egy kifejezés mód sem járatos, akkor inkább meg van adva a lehetőség, hogy egy emberből kiindulva is elterjedhet.

Az analógiás alakok keletkezésének feltételeit már említettük. Minél számosabb tagból áll az alakra vagy jelentésre egyező szókból vagy viszonyokból álló csoport, annál inkább megvan az a képessége, hogy új tagokat is körébe vonjon. A magyarban azoknak a többesszámoknak csoportja, amelyeknél az egyszámi alak a többes *-k* jelének hozzájárulásával nem változik, sokkal nagyobb a rés többesek csoportjánál. Ennek eredménye azután az, hogy a nagyobbik csoport lassanként felszívja a kisebb s így gyengébb csoportot, s a *v* tövűek többesszámát is amazok analógiájára kezdi képezni. Még ugyan mondják: *szavak, darvak, falvak*, de emellett csaknem olyan járatos: *szók, darúk, faluk*. Az olaszban a *sum* elszigetelt praesens az *-o* végű praesensnek analógiájára szintén *sono*-vá változott.

De talán még nagyobb mértékben, mint a tagok számától, függ az egyes csoportok attraháló ereje azon képzeteknek az erejétől, amelyek a csoportot alkotják. Érdekes példát nyújt erre a francia nyelvtörténet. Az egyetlen *sumus* > *sons* többes 1. sz. hatása az összes igékre kiterjedt s így keletkezett a hangfejlődésből meg nem magyarázható *-ons* többes 1. sz. típus (*aimons; amamus* hangtörvény szerint *amains* lett volna).

A nyelv történetében a rendes, normális nyelvváltozások mellett nagy szerepe van az analógiás hatásoknak is.

Már Scherer *Die deutsche Sprache* című művében nagy mértékben alkalmazza az analógiás hatást föltételező magyarázatot azoknál a hangváltozásoknál, amelyek a normális hangfejlődéseken kívül esnek. De az analógiás hatás elve is olyan eszköz, mely a vele bánni nem tudónak kezében többet árt, mint használ. Áll ez némileg Schererre is, ki gyakran nagyon is távol eső s csak némi erőszakkal összehozott alakok egymásra való hatását föltételezi. Épen abban van az új-gramatikus iskola érdeme, hogy igyekszik azt a határt minél pontosabban megállapítani, ameddig az analógiás hatás terjedhet.

Hogy azonban az analógiának tényleg van hatása a hang-

fejlődésekben, az olyan tény, melyet kétségbe vonni nem lehet. Hangtörvény szerint a *hal* ige mult idejének *holt*-nak kellene lenni, épúgy, mint *val*-é *volt*, amint hogy a *holt* alak általános a régi nyelvben. Ma azonban a törvényes alakot mindjobban kiszorítja az analógiás *halt*, mert a legtöbb igében a jelen idő magánhangzója ugyanaz, mint a multé (*szaval* ~ *szavalt*) s az *a* ~ *o* hangváltakozás csak elenyésző csekély számú esetben fordul elő. Ugyanígy analógiás alakok *telt* és *kelt* a szabályos *tölt* és *költ* helyett.

A szóragozás és szóképzés terén is lépten-nyomon találkozunk az analógia hatásával. A népies latin korszak íróinál gyakran találunk ilyenfajta genitivusokat: *senati* mely nyilván az *-us* végűek hatása alatt keletkezett ilyen arányban:

murus : *muri* = *senatus* : *senati*.

Sevillai Isidorus gyakran használ egy *prostro* : *prostravi* igét a rendhagyó *prosterno* : *prostravi* helyett az *amo* : *amavi* típus analógiájára. A régibb finn nyelvben *laksi* : *lahden* : *lahteen* volt járatos, épúgy, mint *kaksi* : *kahden* : *kahteen*. Manapság a rendes alak *lahti* : *lahden* : *lahteen*, kétségkívül *tähti* : *tähden* : *tähteen*-féle alakok analógiájára, amelyekben eredetileg sem volt *kt*.

A hangtörvények hatása alatt keletkezett a finnben a *sáapa*, *kumartápa* típus a *lāulava*, *sánova*-féle alakokkal szemben, *p* a hangsúlyos, *v* a hangsúlytalan magánhangzó után. De mivel a *sanova*, *laulava* alakok amazoknál gyakrabban fordultak elő s mivel a zárt szótagban a *p* is *v*-vé változott, a *-va* igenév-végzet lett általánossá s a *sáapa*, *kumartápa* alakokat is *saava kumartava* váltotta föl. Analógiás hatásnak kell tartanunk azt a több nyelvben megfigyelt jelenséget is, hogy az idegen nyelvekből átvett igéket denominális igekepzővel toldják meg. Ilyenek a magyarban *plántálni*, *kántálni*, *trafálni*; a vogulban *ältätä* csalogat (tör. *alda-*) *jimläli* (tör. *imlä-*) stb.

A mondattani szerkezetek fejlődése is számos példában mutatja az analógia hatását. Gyakran előfordul Pestinél s néhány más bibliafordítónál egy kontaminált mondatszerkezet, mely *hogy*-os mellékmondat és accusativus cum infinitivo keveredéséből keletkezett. Így a DebrC.-ben: *és látá asszonyunk Máriát, hogy imádkoznék*. Ez a keveredés természetesen csak ott történhetik meg, hol a *hogy*-os mellékmondat alanya természetes tárgya lehet a főigének. De mikor ez a szerkezet használatossá lett, analógiásan olyan igék is felvették, amelyek mellett a tárgyeset gyakran idegen-

szerften hangzik pl. a VirgC.-ben: *tudom atyádat, hogy engem ezért megháborgatna*. Idézhetünk példát a finn nyelvből is. A participiumos szerkezet szabályos alakjai volnának *näen pojan tulevan*, többes-számban *näen pojat tulevan*. Az utóbbi helyett járatos *näen poikain tulevan* azon alapszik, hogy az egyesszámi *pojan* alakot genitivusnak érezték. Gyakori az analógiás hatás az igevonzatok körében. Eredetileg azt mondták *bövelkedni vmiben és szűkölködni vmi nélkül*, de ez utóbbi kifejezést csaknem egészen kiszorította az előbbi analógiájára támadt *szűkölködni vmiben*. Analógiás hatás folytán keletkezett a nép nyelvében a *drágáért, olcsóért venni* kifejezés a *drágán, olcsón venni* helyett, mert legtöbbször *ennyiért* vagy *annyiért* vesznek egyet-mást. Érdekes az ellentétes kifejezések egymásra hatása. *Rokon hozzá* analógiájára *idegen hozzá* járja a szabályos *idegen tőle* helyett.

Gyakran felvetették azt a kérdést, különösen régebben, hogy az analógia hatása a nyelv régibb korszakaiban is olyan erős volt-e, mint manapság? A felelet rendesen tagadó volt. „Szerintem, mondja Curtius, az analógiás alakok föltételezése csak az újabb korokra valószínű. Bizonyára nem véletlen, hogy a figyelem csak újabban, a román nyelvek vizsgálata közben irányult erre a jelenségre“. Elméleti szempontból tekintve a dolgot, nem adhatunk igazat Curtiusnak. Az analógia érzéke az emberi lélek lényegében rejlik, s ha annak azonosságát a legrégibb korszakokra is föltételezzük, amint föltételeznünk kell, akkor azt is el kell ismernünk, hogy az analógiának a legrégibb korszakokban is hatni kellett. Hogy csak a román nyelvek körében lettek rá figyelmezzék, az azért van, mert itt az összes jelenségek mintegy szemünk előtt folytak és folynak le.

Az analógia fogalmát igen gyakran félremagyarázzák. Nem valami nagy spongya az, mint Bréal találóan mondja, mely végig töröl a nyelven, megsemmisítve a legjogosabb s legszükségesebb különbségeket, mindent egyformává, egyhangúvá téve. Az analógia épen olyan fontos, mint a nyelvi élet akármelyik más ténye. Az analógia teszi lehetségessé, hogy a gyermek olyan rövid idő alatt megtanulja a nyelvet; másrészt meg a nyelv szervezetét, mely az önkéntes nyelvváltozások hatása alatt csakhamar felbomlanék, bizonyos egyöntetűség korlátai közé szorítja. De, mint majd látni fogjuk, az analógiának is, mint a nyelv minden törvényének, megvan a határa.

Többször volt alkalmunk hangsúlyozni, hogy a beszédser-

vezetet alkotó képzetek tartalom és erőfok tekintetében folytonosan változnak, és így természetes, hogy mindazon nyelvtények, amelyek gyökere ezekben a beszédképzetekben van, szintén változnak.

Láttuk, hogy az analógiás hatások alapja a beszélő lelkében keletkezett képzetcsoporthoz. De mivel a csoportokat alkotó képzeteket folytonosan változóknak kell felfognunk, a csoportokba alakulás feltételei és evvel együtt magok a csoportok is kisebb-nagyobb mértékben módosulnak. Mind a tartalmi, mind az alaki csoportoknál a változásnak két főiránya lesz: a kapcsolat erősödése vagy lazulása. Ez utóbbit *elszigetelődésnek* (isolatio) lehet neveznünk, kissé tágabb értelemben használva e szót. Mivel a csoportokba alakulás alapja mindig az alak vagy jelentés kisebb-nagyobb egyezése volt, az elszigetelődés oka is vagy alak-, vagy jelentésváltozás lesz. Harmadik ok lehet még, bár ritkábban, az analógiás hatások keresztesződése. Néhány példa meg fogja értetni a dolgot. Nyilvánvaló, hogy az *állat* szó az *áll* ige származéka, s csak úgy viszonylik alapigéjéhez, mint *élet* az *él*-hez, s eredetileg nem jelent mást, mint valami állót, létezőt, lényt. De midőn később — hogy mi okból, nem tartozik ide — *animal* jelentését kezdte felvenni, az etimológiai kapcsolat mindinkább elhomályosult. A jelentésváltozás kiszakította az *állatot* abból a tartalmi csoportból, amelybe eredete szerint tartozott. Ma már senki sem gondolná, hogy *hagy* és *hajít* egy fő hajtásai, pedig a régi nyelv *hagyít* alakja kétségtelenné teszi, hogy ez utóbbi amannak csak momentán képzős alakja. Az elszigetelődés oka itt a *gy ~ j* hangváltozás volt. Nem nehéz példát találni arra sem, hogy analógiás hatások keresztesződése is okozhat elszigetelődést. *Szó* etimonja szerint épen úgy beletartozik a *szóhoz*, *szónak*, *szól*, *szózat* stb. mint *szavak*, *szavat*, *szaval*, *szavaz* stb. tartalmi csoportba; de az is bizonyos, hogy az első csoporttal az összetartozás a nagyobb hangalaki egyezés révén szorosabb. Már most minden egyes új analógiás alakulás, mely az első csoport erejét növeli (*szavat* h. *szót*, *szavak* h. *szók*), szükségszerűleg gyengíti az utóbbit s az alapszót mindinkább elszigeteli evvel szemben.

A mondattani elszigetelődések leggyakoribb esete, hogy valamely szerkezet mint élő szerkesztésmód elvész a nyelvből s csak egyes esetekben marad meg, amelyek a gyakori ismétléssel nagyon erősen bevésődtek az emlékezetbe. A *kívül* névutó ma rendszeren locativussal jár. Azt mondjuk *ajtón kívül*, *városon kívül*, de a

nyelvemlékek tanúsága szerint régebben alanyesettel használták. E régi szerkesztés nyomait őrzik az ilyen elszigetelt kifejezések, mint: *ektől, rendktől, kétségktől, énktől* (de itt már gyakori *rajtam ktől* is.) A régiségben a *-ban, -ben* ragnak gyakori volt egy partitívus-féle szerepe, amit bizonyítanak az ilyen kifejezések: *a ki eend e kenyérben*. Ennek emlékét őrzi némely elszigetelt határozós kifejezésünk: *válogatni vmiben, részesülni vmiben, benne tart.* Az öltözetneveknél ős finn-ugor szerkezet a belviszonyragok használata az ilyen kifejezésekben: *a kalap fejemben van*; így mondja a finn is (*lakki on päässäni*), így a többi rokon nyelvek is. Így volt ez a nyelvemlékek tanúsága szerint a régi magyar nyelvben is, de az újabb nyelvből, úgy látszik, kiszorul ez a szerkezet. Még ugyan erősen tartja magát ilyen kifejezésekben: *nyakába akasztotta a kendőt, fejébe csapta a kalapot*, de már nem mondják *lábába húzta csizmáját*, pedig még Thalynál azt olvassuk: *Hadd húzzam lábamba fejeles csizmámat.*

A szóképzés terén a tartalmi és alaki csoportok szétdúlására leginkább a képzők elhomályosulása szolgáltat alkalmat. *Álom, roncsol* lazábban függenek össze alapszavukkal (*aluv- ront-*) mint *futás* vagy *vereket* (*fut- ver-*) mert *-m* és *-sol* kihalt, míg *-ás* és *-gel* még ma is élő képzők. Részleges vagy teljes elszigetelődést az alapszóval szemben leginkább az igei névszók körében figyelhetünk meg. Az elszigetelődés oka itt rendszeren a jelentésfejlődés. Amíg az alapszó és a származék jelentésfejlődése párhuzamos, addig a kapcsolat nem lazul; de amint az egyik jelentésfejlődése más irányt vesz föl, az elszigetelődés szükségszerűleg megkezdődik; az igei névszóknál pedig ez a leggyakoribb eset, már csak azért is, mert az ige természeténél fogva nem igen tudja a főnevet jelentésfejlődésében követni. Tkp. azt kellene mondanunk, hogy *írás*, 'schrift' értelemben nem függ olyan szorosan össze az alapigével, mint a *nomen actionis* (das schreiben) értelmű *írás*. De a jelentésfejlődés még tovább mehet. Az igei névszó egészen elvesztheti igei természetét s tárgyszóvá lehet. Ilyen vog. *xuntép* (*xunti* hátára vesz) *putap* szigony (*puti* szűr). Itt már nem is érezzük az etimológiai kapcsolatot: az elszigetelődés megtörtént.

Gyakori az elszigetelődés a szóragozás terén is. A finn-ugor nyelvek névutóinak nem kis része nem más, mint egyes szavak megmerevedett esetei, amelyek kapcsolata a többi esetekkel megszünt. *Mellett* eredetileg a *mell* szó locativusa, de ma már általános *neben* értelmet vett föl s a *mell* szóhoz tartozását nem érez-

zük. Ilyen a finnben *rinnassa, rinnalla, pällä, päässä* eredete is. (*rinta* : mell, *pää* : fej.)

Látjuk, hogy a hang- és jelentésfejlődés eredménye a legtöbb esetben a képzetcsoporthoz arányosságának földúlása volna. De a nyelvnek arra is van eszköze, hogy a szétrombolt rendet ismét helyreállítsa s ez az eszköz éppen az analógia. A szétromboló és reorganizáló hatások szakadatlanul egymást követik a nyelv életében.

(Folyt. köv.)

GOMBÓCZ ZOLTÁN.

A NÉPIES SZÓLÁSOK A SZÉPIRODALOMBAN.

A Magyar Nyelvőr újabban néhány olyan cikket tett közzé, melyek engem — és talán velem együtt sok más íróársamat is — méltán meghökkentettek. Elő-előveszi ugyanis egyik-másik újabb könyvünket és megbírája a nyelvét, főképen abból a szempontból, sok-e benne a népies szó és szólásmód; s mennél többet talál illet, annál nagyobb az öröme és annál jobban megdicséri a könyv szerzőjét. Hát hiszen jól van, jól; ha a Nyelvőr gyűjti a népieségeket, csak azt teszi, ami a programjához tartozik; ám szurkálja gombostűre mindazokat a tájszólásokat is, melyeket újságtárcákban, versekben, színdarabokban fölfedez. De ha e mellett nemcsak nyelvészeti szempontból jár el, ha a népiességek halmozását valami nagy irodalmi virtusnak is hirdeti, annál jobb írónak hirdetve valakit, mennél sujtásosabb és kipitykézetebb az írása: már akkor szerintem nagyon is elveti a súlykot. Mert először is olyan dolgot cselekszik, ami kívül esik az ő feladatán, másodszor pedig hamis tanokat hirdet, melyek egyik-másik kezdő író igen könnyen megteveszthetik.

Itt van előttem a Nyelvőr 1897-iki évfolyama s ebből sze-degetem példáimat. A februári füzet egyik derék írónk munkájából egyebek közt kiemeli ezt a mondást is: Az Igazság csak a koldust *bagyulálta*. Hogy micsoda ez a *bagyulálni*, azt még a Szinnyei Tájszótára sem bírja megmondani. A márciusi szám egy újabb poéta illetén mondásait idézi, mint a törül metszett magyarság példáit: A sziklaormon *búsolog* a vár, Emesz módjával tér ki, *illogat*; *teretlen' furcsul el*, ami derék; *vaklálkodik*, *égedelem*, *levengős*, *bolyókásan* stb. csupa tájszó vagy használatból kiment régiesség. Az októberi füzetben egy népszínműírónak ilyen szavait emelik ki: *alacsony* ember, e helyett: hitvány; *kalangya*, e h.: kelengye; *reketyés*, e h.: rekedtes; *szokotálódom*, *fűtyköstető*. Végre

a decemberi füzetben egy magyaros nyelvű tárcairónk „népies nyelvkincsének virágos mezejéről“ kapunk illatos csokrokat: búgott a *förmeteg*, *barkácsoló*, *suhancár*, *iszos*, *ciheg* (sír), *pámpillás*, *páskálódik*, *örvényes* (érvényes), *fulákol*, *gegő* (gége), *rizsiköl* (szuszog) stb.

Ha az ilyen, csak egy-egy vidéken dívó tájszólásoknak az irodalmi nyelvbe való keverése valóban utánzásra méltó példa, akkor nem tudom, hová jutunk ma holnap; valószínűleg oda, hogy ami úgynevezett magyaros íróink olvasásához még nekünk, irástudó embereknek is szükségünk lesz a Nyelvtörténeti Szótárra, a Tájszótárra, meg a Nyelvőr huszonhat kötetére, s végre amikor mindezek cserben hagynak, levelet kell majd írunk a tisztelt szerző uraknak, hogy ugyan legyenek szívesek megfajteni nekünk az ő rébuszaikat! Némely külföldi irodalomban egyik-másik nyelvjárásnak külön irodalma is van, amelyet aztán más vidékről való ember meg nem érthet; a Fritz Reuter könyveit a bécsi német csak szótárral olvashatja, hasonlóképen a Mistral könyveit a párizsi francia, a Gallina velencei népszínműveit a római, a Burns dalait a londoni. Mindezek a nemzetek most azon fáradoznak, hogy szakadjon már vége ezeknek a külön fiók-irodalomnak. Ha mi most ennek éppen az ellenkezőjét akarjuk csinálni és megkezdjük a nyelvjárási irodalmat, hát az más, erről lehet beszélni. De hogy valaki tele spékélje a nyelvét a magyar nemzet zöme előtt érthetetlen sallangokkal s aztán azt higgye, hogy ő már most mustra-magyarsággal írt, sőt hogy ezért tekintélyes ujságok még agyba-főbe dicsérik is: már azt mégsem lehet szó nélkül hagyni. Egy-egy igen jellemzetes tájszót, nem mondom, hogy helyel-közzel nem lehet belecsusztatni az irodalmi nyelvbe is; hiszen próbált ilyet Arany János is, igaz, hogy ritkán és többnyire csak olyan szókkal, melyeknek értelmét a magyar ember könnyen kiérezheti az illető helyen. De egy ujságtárca őt hasábján tucátjával ontani az ilyen szóvirágokat, biz az, ne vegyék rossz néven író társaim, izléstelenség. A népieskedésnek ez a túltengése nagyban dívott a Petőfi-utánzók lírájában; nem is olvasták őket sokaig. Ne kezdjünk most ilyet a prózában!

Szerencsére ez a ferde divat még csak imitt-amott ütötte föl a fejét s azok a régebbi íróink, kiknek tiszta magyarságát mindenki dicséri, pl. Tóth Béla, szűzek maradtak tőle. Ezek megmutatják, hogy igenis lehet magyar lélekkel és magyar tollal írni anélkül is, hogy az ember csak úgy rázná az újjából a *pámpillás*,

rizsikölő s mit én tudom miféle *fűtykőstetők*et. Ezek után tessék indulni azoknak, akik a magyarosság erényében akarnak ragyogni! Ha pedig ezért a kis firkantásomért össze akarnak szídni, kérem őket alázattal, legalább vasmegyei tájszókkel méltóztassák ezt velem megcselekedni, mert azokat megérttem. Ha pl. elmondanak *bédónak* meg *basának*, szótár nélkül is tudni fogom, hogy az egyik annyit tesz hogy bamba, a másik pedig, hogy nagyfejű.*

RADÓ ANTAL.

OSZMÁN-TÖRÖK JÖVEVÉNYSZÓK.

Peszmet, peszmeg. Ezt a szót Kúnos magyarázta a Nyelvőr mult évfolyamában s a „szőlőiz” jelentésű oszmán-török *pekmez* (népies kiejtéssel: *petmez*), szóalakkal állítja rokonságba. Magyarázata hozzászólást s helyreigazítást követel.

A NySz. két jelentését ismeri e szónak: 1. panis nauticus; schiffbrod, piskoten; kétszersült, 2. congelatum; gefrornes; fagylalt édesség. A népnyelvben négy jelentéssel kerül elő, nevezetesen: 1. rosszul sikerült (keletlen, sületlen v. összesült, agyonégetett) kenyér v. más tésztás-étel, 2. kutyvaszték, 3. vézna, csenevész, hitvány, formátlan és 4. Göcsejben: gyümölcsből készült iz, lekvár (l. Tsz.). Ezt az utolsót azonban bátran összekapcsolhatjuk a 2-ikkal s így három jelentése marad. Könnyen észrevehetni, hogy a népnyelvbéli első értelem egészen összevág a régiségnek ugyan-csak első jelentésével, vagyis más szóval közvetlen ebből fejlődött. Ugyanebből származott — ha nem is közvetlenül — a „vézna, csenevész, hitvány, formátlan” értelem is. A régiség második jelentése a göcseji értelem felé hajlik.

E szerint a *peszmet* (*peszmeg*)-nek két fő jelentése marad: 1. kétszersült, keletlen v. összesült tészta, 2. kásásnemű édesség, gyümölcsíz, lekvár. Kúnos magyarázatában csak az utóbbira volt figyelemmel, holott az előbbivel is számolnia kellett volna. De még itt sem volt elég óvatos. Mikesnek tanuságtétele ugyanis nem bizonyítja azt, hogy a *peszmeg* hajdanta járatos volt nyelvünkben

* Szívesen közöljük a fölszólalást, mert velejében egyetértünk vele. De meg vagyunk róla győződve, hogy ismertetőink sem helyeslik minden egyes esetben az illető tájszó használátát s csak általában dicsérik az írókat, ha iparkodnak a népnyelv üditő forrásából meríteni. Hogy mégis kibőngésszük a népies írókból az összes tájszókat, arra az a tudományos érdek sarkall, hogy ezekből a munkákból is lehetőleg kiegészítsük a népies szókincs ismeretét. A SZERK.

második jelentésével is, mert hiszen ő, mint a törökországi örménység körében divatos eledelről emlékezik meg róla. Egyéb bizonyágunk pedig nincsen régiségbeli illetén használatáról. Igaz ugyan, hogy Göcsejben és Baranyában jelenleg használják 'lekvár, gyümölcsiz' értelemmel, de ebből nem vonhatunk következtetést arra, hogy régente egyebütt is alkalmazták ezen jelentéssel. A délvidékiek különben is közvetlenül a horvát nyelvből kapták a 'lekvár' értelmű *peszmeg* (*pekmec*)-et. Megengedjük, hogy ide meg a törökből került, csak hogy ily körülmény mellett nem állíthatjuk igazi török jövevénynek, hanem horvátnak, mint teszem a *bognár* szót, amely közvetlen a szláváságból került hozzánk, nem mondhatjuk németnek, jöllehet eredete e nyelvbe nyúlik vissza.

Nem számolt Kúnos, mint már említém, a *peszmet*-nek első jelentésével. Pedig meg kellett volna tennie, mert annyi bizonyos, hogy ez a rokonságba állította török formának (*pekmez*, *petmez*), 'szőlőlíz' értelméből nem fejlődhetett. Én legalább ebben a meggyőződésben vagyok s úgy hiszem, mások is hasonlóképen vélekednek. Ez a fejlődés annál is inkább valószínűtlen, mert a régiségben, mint rámutattam, nincsen egy példa is, amelyben a *peszmet*-nek 'szőlőlíz, lekvár' vagy más valami hasonló jelentése volna.

Minthogy a *peszmet* szó a XVI. századtól kezdve vált nálunk használatossá, én is azt hiszem, hogy a törökségből kerülhetett át hozzánk; de annyi kétségtelen, hogy eredeti mássa nem a Kúnostól fölvevett *pekmez* (szőlőlíz) volt. Nincsen-e a törökben egy más ily alakú szó, amely kétszersültet vagy hasonlót jelent? Valószínűleg kell lennie, mert a perzsából közvetlen nem kaphattuk; ez esetben ugyanis már jóval régebben ismertnek kellene lennie nyelvünkben. A perzsában, mint Hosszutóthi György követnek Bethlen Gábor fejedelemhez terjesztett egyik jelentéséből („Itaque Kazul (Persarum) panibus (*Peszmet* vocant) veneno infectis aliquot centenos camelos onerari iubet“ l. NySz.) van egy 'kétszersült' értelmű *peszmet* szó, ámde a magyar rokon alak közvetlen ebből nem eredhetett, hanem nagyon valószínűleg török közletéssel jutott hozzánk. Nézzen utána Kúnos a közlető formának, s ha megleli, joggal a török jövevényyszók közé iktathatja a *peszmeg*-et; addig azonban magyarázata csak lehetséges föltevésnek marad.

Szemény. Kúnos I. a Nyelvőr 22. kötetében (49—55. II.) azt igyekezett e szóról kimutatni, hogy az oszmán-törökségből került át hozzánk. Őse, szerinte a perzsa *szezbán*, amelyből az oszmán nyelv *szejmen*-t alakított, s e forma azután a török hódolt-

ság idejében, talán délszláv közvetéssel, *szemény*-nyé változott át nyelvünkben.

Én ugyancsak e folyóirat 25. évfolyamában (271—273. II.) több nyomós erősséggel megbizonyítottam, hogy ez a magyarázat meg nem állhat s rámutattam az orosz-lengyel *semjeni-kozáki* kifejezésre, mint amelyből a *szemény* kétségtelenül leszármazott.

Kúnos a Nyelvőr mult évi utolsó füzetében (539) a legcsekélyebb cáfolat nélkül egyszerűen kijelenti, hogy magyarázatát föntartja s az én megokolt értelmezésemről azt a nagyhangú, de mit se jelentő állítást bocsátja közre, hogy mint afféle „elég kalandos“ vélemény „alig szorul cáfolatra“.

Tisztelettel meghajlok Kúnos tudománya előtt, de olyan tekin-télynek nem fogadhatom el, akinek pusztá szava elég arra, hogy vele az igazság nyomban napfényre jöjjön.

K. olyasmit cáfol, amit nem állítottam; amit pedig állítottam, azt hallgatással mellőzi. Mutassa ki például Kúnos cikkelyemből, hol állítottam én, hogy „a perzsa *szekban* nem azonos a török *sejmen*-nel“, holott szóról-szóra ezt írom róla: „Szépen igazolja (t. i. Kúnos), hogy a *sekbán* szóból a török népnyelvben szokott hangváltozással *sejmen* alak keletkezett“, csakhogy, hozzátettem, semmivel se tudja igazolni, hogy a *szemény* ennek az ivadéka. Ez az egész cáfolat, amit értelmezésemre fordít; ezt is, mint látnivaló, megfontolás nélkül vetette oda cikkelyébe. A *szemény* szó a régiségben mindössze három irónál kerül elő: Gyöngyösinél (Kemény Jánosában), II. Rákóczy Györgynél (leveleiben) és Szalárdinál (Siralmas krónikájában). Az első kettőnél egész bizonyosan „kozák zsoldos“ az értelme; az utóbbinál („A *szeményi* gyalogság zászlóstul kiment az ellenség közibe“ 325. l.) eddigi hitünk szerint pusztán „zsoldost“ (szövetségest) jelent. Azt mondom: eddigi hitünk szerint, mert ezután nem szabad ezt tartanunk róla. Én ugyanis utána néztem a *szemény*-nek Szalárdi krónikájában s most teljes határozottsággal állíthatom, hogy itt is Rákóczynak pribék, kozák zsoldosaira vonatkozik, akik a szerencsétlen fejedelmet lengyel hadjáratában hitszegően cserben hagyták. Szalárdi művének 320—329. lapjain szól e gyászos végű hadviselésről s a kozák *szemények* árulásáról fájdalmasan emlékezik meg.

Ezt szem előtt tartva, már most kérдем Kúnostól, micsoda jogon s alapon mondja kalandosnak azt az állításomat, hogy a *szemény* név a lengyel-orosz *semjeni-kozaki* kifejezésnek ivadéka? Talán azért, mert a *szemény*-nek minden áron a török jövevény-

szók sorában akar helyet juttatni? Nos hát ez a szándéka valóban „elég kalandos“ igyekezet, amelynek semmi alapja sincsen! Nagyon kérem, olvassa el még egyszer Sándor Istvánnak tanúságtételét; ide iktatom újból, hogy számoljon vele: „Azon *Kozákok*, kik perepütyostul egy helyről más helyre szoktak volt költözködni, oroszul s lengyelül nevezettek *Semecni* vagyis *Semjeni Kozáki* mert oroszul *Semja* annyit tesz, mint *Familia*, azaz Nemzetség vagy Házicseléd“ (Sokféle 7:178. l.). Ezt a magyarázatot pedig Sándor nem maga találta ki, hanem Büsching híres geográfus művéből merítette; tehát föltétlen hitelt érdemel. Amit pedig ő maga hozzátesz, szintén való igaz, mert Erdély történelme tanuskodik mellette, hogy t. i. „a mult XVII. században, az Erdélyi Fejedelmeknél is gyakorta zsoldban valának és *Szeményeknek* mondattak“. Kell-e ennél több bizonyosság magyarázatom helyes volta mellett? Ez az egy nyilatkozat maga semmivé teszi Kúnos egész okoskodását!

Ámde ellenfelem nem jó zavarba, hanem úgy segít magán, hogy azt a föltevést kockáztatja meg, amelynek értelmében a lengyel-orosz *semjeni kozáki* kifejezés is könnyen származhatott a török népies *szejmen* alakból. Tudomásul veszem, azonban figyelmeztetem őt, hogy ez se menti meg az ügyét, sőt inkább ártalmára van! Nem hiszem, hogy eléggé meglátolta volna magában, mielőtt közre adta. Ily oda-vetett állítással semmi követ se mozdít! Álljon elő bizonyítékokkal!

A magyar *szemény* név semmi esetre se származhatik közletlen a törökből, mert ennek „kozák zsoldos“ a jelentése, holott a *szezbán*, illetőleg a *szejmen* török katonát, még pedig leginkább janicsárt jelentett. Már pedig e két értelem között nem igen tudna Kúnos összekötő hidat létesíteni!

Látnivaló e szerint, hogy Kúnos igyekezete, amellyel magyarázatomat nagy fenyen semmivé akarta tenni, egészen kárba veszett. Akad bizonyára az eddig ismerteken kívül még nem egy szavunk, amelyet igazában a törökségből kaptunk, mutassa ki ezeket s hálával leszünk értük; de ne akarjon erővel olyanokat is török eredetűeknek magyarázni, amelyeknek oda semmi közük sincsen!

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

NYELVSAJÁTSÁGOK BARANYA-ÓZD VIDÉKÉRŐL.

E vidéknek (Baranya m. sz.-lőrinci járásának egy része) leginkább szembeötűnő, fülbeötűlő sajátságai az *é*-zés, *ó*-zás (*mére, ére, óra, bóra*) és *ő*-zés (*hőgyős, körösat*); az *l* gyakori elhagyása s az *ly*-nek részint *l*, részint *j*-vel való fölcserélése.

I. Hangtani sajátságok.

1. **Magánhangzók.** Igen jellemző, hogy a hosszú magánhangzók közül csak az *é, ó és ő* marad meg eredeti formájában (*bér, szór, bór*), a többi gyakran megrövidül (*víz, kut, tűz*); viszont a rövid *o-t l* előtt, ennek kihagyásával hosszan ejtik ki (*bót, fót, pógár* stb.), ugyanígy bánnak el az *l-t* megelőző rövid *ö-vel* (*bőcső, őtőzz fő*); de: *bölcs, boldog*.

a) **Rövid magánhangzók:** *e; ö-t* helyettesít *s é-t* is: *szere-teje, serege* (seregély h.), de *ü-t* is: *keszte* (keztű), *pörgete* (pörgettyű).

i: rövid *i-t* ejtenek az egyessz. 3. szem. birtokrag *e-je* helyett. főképp ha ahhoz valamely névrag is járul: *béli, eszi, feji, kezi, pénzi, veji; bőribe, késibű, szőritű, zsebire* stb., de tőszóban is: *pecsinye, vidör* (veder); *u* helyett: *lik, tik, hosszú, kódís; ü-t* is helyettesít: *fige, fírgenc* (fűrge), *íjeg* (üveg).

o; a helyett: *magos, szapont; továbbá a* után álló szótagban: *hátom, lábod, vállom, házod; lábot, hátot*.

ő; a zárt *ë* helyett mindenkor ez szerepel: *embör, helös, högy, kendör, könyér, möggy, öszök; néha é* helyett is: *förges, körges, mörges*.

u; köznyelvi o helyett: *hun, otthun, ruhány* (sovány), *udu, zsumbék; hosszú ó* helyett *e* tőszóban: *túru* (tűrő) *s a -ból, -tól, -ról* ragokban: *ajtóbu, házru, templomtu; egy esetben i* helyett is: *szuhárog* (szivárog).

ű; az imént említett ragok ő-je helyett: *erdőbü, mezőrü, högytű; ö* helyett *e* szóban: *űcsém, türül*.

b) **Hosszú magánhangzók:** *á; o-t* helyettesít ezen egy szóban: *falatázni*.

é; gyakran használják e helyett, ha utána elmarad az *l:* *éső, émént, été* (étel), *fé; így a -vel* ragban: *fejjé, kézzé, késsé, mivé; i* helyett ilyen igékben: *fordét, kerét, merét, nyerét, szorét, terét, ordét; egy-két szóban u* helyett: *foganté, sarkanté; ü* helyett is: *méhel*.

í; néhány szóban ü helyett szerepel: *fí, fír, fíz, tükör; é* helyett is ezen igében: *níz* (néz).

ó; gyakori a köznyelvi a helyett, ha utána elmaradt az *l:* *Antó, bóha, fújon, hógat, karvó* (karvaly), *nappó, óma, a -val* ragban: *bajjó, fávó, hantó* (Antó, mögdoblak egy hantó), *lábbó, sajító* (sajittal), *szénávó, zsákkó* stb.; egy szóban *á* helyett is: *bóba*.

ű; ő helyett használják *e* szókban: *bűt* (bőjt), *kű, űsz*.

2. **Mássalhangzók.** A mássalhangzókat illetőleg, legfőltűnőbb sajátság, hogy egynémelyiket vagy egyáltalán nem használják vagy más hanggal cserélik föl. Így pl. az *ly-t* éppen nem használják; részint *j-vel*, részint *l-lel* helyettesítik (*góla, pujska*), vagy elhagyják, minden pótlás nélkül (*kirá*). A köznyelvi *l* is gyakran, anélkül, hogy pótolnák, elmarad; legtöbbször megnyúlik az előtte álló magánhangzó: *főd, kúcs, mónár, tá* (de *tán* helyett

is tá-t mondanak); házna, házbu, házru, háztu, kertné, kertbü, kertrü, kerttü; hátam (háltam), óvastam, vót; fótos, hódos stb. Két különböző mássalhangzót egymás mellett nem igen használnak; vagy közéjük szűrnak egy megfelelő magánhangzót vagy az egyiket egyszerűen kihagyják: Déráva, dërága, dorótos, këréta, Kirisztus, kovárté, poróbál, tekenyő; férhő (férjhez). ikább, maj, mer, miér, péz, tessvér (Szengyörkor lössz esztendé). Az r-t igékben nem kettőztetik: duran, fór (forr), vór (varr), zören, de a névragos főnevekben igen: fenyerrü, könyérré (fenyerről, kenyérrel). Két mássalhangzót is kilöknek, ezen szóból: mingyá (mindjárt).

cs; egy szóban **ty** helyett alkalmazzák: bácsám.

g; **gy** helyett: gümücs (gyümölcs).

gy; **j** helyett: borgyu, gyere, gyün, de gyakrabban a ragozás közben egymás mellé kerülő **d-j** helyén: horgya, mongya, tuggya; lúggya, rúggya.

h; néhány szóban **v** helyett: bihal, kohács, lohak, suhány (sovány), szuhárog (szivárog); néhány szóban közbeszűrjék: hinda, mihénk, viszha (inda, mienk, vissza).

j; rendszerint az **ly**-t pótolja: ijen, ojan, kájha, pojva, zsája.

l; gyakran **ly** helyett: fogol, góla, gömbölü, hüvel, mél, sül, személ. (Vannak szavak, melyekben az **ly** elmarad: bagó, kevé, kirá, máva.) A **-hoz** rag **z**-je helyett: fáhol, kerthöl. Ugyancsak ez esetben

n is szerepel **z** helyett: házhon, vőzhön, földhön.

ny; néhány szóban **n** helyett: csinyá, kalány, tekenyő.

t; **ty** helyett e szókban: pörgete, sarkanté, foganté, tük, töpörtü.

ty; az egymás mellett álló **t** és **j** helyett: futtya, rántya. uttya stb.

II. Alaktani sajáttságok.

1. NÉVSZÓK. A főnevekhez járuló ragok alakjáról már volt szó. A helyhatározó ragok: **-bu**, **-bü**; **-ru**, **-rü**; **-tu**, **-tü**; **-hó**, **-hő** **-ná**, **-né**; a **-val**, **-vel** rag alakja: **-vá** **-vé**.

A **-ban**, **-ben** rag helyett is mindig a **-ba**, **-be** alakot használnák; az **-ért** ragot pedig **-ér**-nek ejtik. A **-stul**, **-stül** ragból szintén elmarad az **l**: házastu, széköstü, lovastu, mindönöstü stb.

A birtokviszonyt jelölő **-uk**, **-ük** rag helyett következetesen **-ik**-et használnak: ablakjik, baltájik, cernájik, családgyik, dómúnyik, furójik, gabonájik, házik, idejik, járomjik, kutyájik, levelik, mozsarik, nyakik, órik (orruk), pénzik, ruhájik, sajtjik, szögik, tűjik, udvarik, üjegjik, vizik, zabjik, zsákjik. Itt említendő meg e furán hangzó szó: borgyá = borja, borjuja.

A névutók egynémelyike a használatban szintén változást szenved: **elibe** (elé), **elü** (elő), **közü** (közül), **felü** (felől). **kivü** (kivül); **mellü** (mellől). Az **-uk**, **-ük** személyragot itt is **-ik** váltja fel: **elibik**, **elejibik** = elejük; **alattik**, **alulik**, **alájik**; **fölöttik**, **fölülik**, **fölülik**; **előttik**, **elülik**; **közöttik**, **közülik**, **közéjük**; **mellettik**, **mellülik**, **melléjük**; **felülik**, **feléjük**; **utánnik**, **irántik**, **ellenik**.

Birtokos névmások: *zenyöm* (az enyém), *tehd* (tied), *züjje* (az övé); *mihénk* (mienk), *tehdők* (tietek), *züjike* (az övék). Tárgynevek mellett is az *aki* névmást használják: *a pézt, akit kaptá* stb. Kérdő szók: *hun, hó* (hol), *hunnan* (honnán), *há* (hova), *mére* (merre), *mijen* (milyen), *hutyu* v. *hutyun* (hogyan).

2. Igeragozás. Az igeragozás főbb, feltűnőbb sajátosságai: A mély hangú igék a jelenidő tárgyas alakjának harmadik személyében *-i, -ik* ragot használnak: *adi, adik; bántt, bántik; fati, falik; gyújt, gyújtik; hajti, hajtik; kaszáli, kaszálik; mari, marik; szánti, szántik; vári, várík. „Láti, halli, tudí, még is étagadi“*. Ahol pedig csakugyan *-i*-t kellene alkalmazni, így a magas hangú igéknél, azt *-je, vagy -e*-vel cserélik fel: *össze* (eszi), *izlelje, fejjé, hintye, keverje, merje, verje, vissza*; ugyanott a többes számban pedig: *összék, fejjék, hintjék, izleljék, keverjék, merjék, verjék, visszék*.

A tárgyas alak többes számú első személye helyett minden időben a tárgyatlan alakot használják: *mögöszünk, mögöttünk, mögögyünk, mögönnénk; látunk, láttunk, lássunk, látnánk*. Egyik-másik igét a jelenidő alanyi ragozású többes első személyében úgy mondják, mint a főlszólitó módban: *arassunk, ögyünk, igyunk* (aratunk, eszünk, iszunk).

A *tesz* és *vesz* igéket a múlt idő egyes számú harmadik személyében, *evett* módjára, megtoldva ejtik ki: *tövött, vövött*. A *fut, nyit, üt, köt* és *vet* igéket pedig ugyanazon időben megkurtítva ragozzák: *futtam, futtál, futtunk, nyittam, ütted, vette, vettük, vettétök, vették*.

Ha a főnévi igenevet tárggyal kötik össze, a tárgyrag kima-rad: *árpa-kaszáni, buza-aratni, föld-hordani, kukorica-kapáni, möggy-szönni, répa-eggyezni* (r. ritkitani), *szóma-hánni* (szalmát hányni, rakni), *vaj-nönni, zab-vinni*.

Tudom helyett gyakran ezt mondják: *tom*.

3. A szóképzésben az *-ás, -és* képzőt sokszor *-at, -et*-tel cserélik föl: *hordat* (hordás), *kapálat, kaszálat, választat; sütet, szödet, üt* (ültetés), *vetet*; rendszerint a cselekvés tárgyával összekötve s így időhatározóul használva: *árpakaszálatkor, buzavetettkor, fahordatkor, kapisztaütetkor, kukoricakapálatkor*. A *dalol* igéből *-ás* képzővel e szót alkotják: *dallás*. Sajátságos összetett szavaik: *asztófa* (asztalfiók, asztal fiókja), *fonácuc* (fonál-bál), *házhé* (házhéj, padlás), *házszer* (házszer, épületfa), *háztete* (ház-tető, ház teteje), *tetecsuta* (zölden levágott, megszáradt kukorica-szár), *torosház* (halottas ház).

III. Mondatbeli sajátságok.

Az az névelőt mássalhangzóval kezdődő szavak előtt csak a nótákban s akkor használják, amikor módiassan, főkép, ha művelt emberrel szépen akarnak beszélni. Nótában: *Az babám-nak kék a szöme, az haja mög fekete. Píneg-pönög az sarkantém*

taréja. Én vagyok az falu rosszsa egyedül stb. Beszédben: *Az vásárra van igyekeztöm. Tessék velem eljönni az pincéhöz. Majd szíveskodom elmenni.* (Elfogok menni.) *Fogtam tudni, hogy az boraim bevélnak. Az bucsuról fogtam jönni.*

Megjegyzendő, hogy az igék ragozásában, amit különben már ott kellett volna megemlíteni, jövő időt, mint ilyet, nem használnak, azt rendszerint a *majd* szócskával fejezik ki: *majd émék* (el fogok menni); a *fog* szócskát csak múlt időben s mint fönnebb láttuk, akkor használják, midőn „urassan“ akarnak beszélni, szépen akarják kifejezni magukat: *Láttá má főcskét? Igön is, fogtam látni.*

A magánhangzóval kezdődő szavak előtt a névelő *z* hangját a szó elé ragasztják: *A zidő zavaros. A szablak étörött. Négyet ütött a zóra. Nyitta van-é a zajtó? Maj mögmondik a zurak. A zökröket fogd bé! Algya mög a zisten!* Akkor is, midőn csak egyes magánhangzóval kezdődő szavakat mondanak, ilykép ejtik ki: *zasszony, zembör, zóma, züjeg stb.*

(Vége köv.)

SOMSSICH SÁNDOR.

TANULJUNK MAGYARUL OLVASNI.

Tudom, hogy e soraim első következménye egy nagy fölháborodás lesz (sőt talán nem is lesz egyéb), azonban teljesen nyugodt vagyok, annak az embernek a nyugodtságával, aki biztosan tudja, hogy igaza van. Mert biztosan tudom, hogy elemi iskoláink egy részében rosszul tanítják a magyar olvasást. Ha csak egyetlen-egy ilyen iskoláról volna tudomásom, akkor is érdemes volna fölszólalni százak érdekében, azonban nem így van. Ime bizonyítékaim.

Nem régiben somogyi parasztokból álló társaság játszotta Budapesten *A falu rosszát*. Megnéztem őket és olyan tapasztalatokat is szereztem, aminőket nem vártam. Alighogy színpadra lép az öreg Feledi Gáspár, megüti fülemet: Ha valaki keres, *mondjátok* meg neki stb. (olvasd, ahogy írva van). És ilyen művelt magyar nyelvben (*tud-ja, tet-szik, lát-játok*) beszéltek a többi parasztok is, ez egyszer nem színpadi, hanem igazi parasztok. Kitől tanulták ezt a szörnyű beszédet a jámborok? Minden ujságban olvasható volt, hogy a pap és tanító tanította be őket.

Más. Egy vidéki elemi iskola ünnepén vettem részt nem régiben. Nagyrészt paraszt gyerekek, mind magyarok, szavaltak ilyen kiejtéssel. *Men-jen* kedves *kun-jaival*, — nem engedi *gond-ja*, — *szün-jék* meg, ó Isten, ostorodnak súlya, — őseimnek véres *kard-ja*.

Ismét más. Egy fővárosi elemi iskolában olvas egy kis leány: A pénzt mind neki *atta*. „Nem jól van — szól közbe a tanítóné — mondd ki tisztán: *ad-ta*. Nálad már máskor is vettem észre, hogy hajlamod van ilyen rosszul olvasni“.

Mindezeknél fontosabb az a tapasztalat, amit az idén tettem a gimnázium I. osztályában. A tanulók jelentékeny része a leírt

módon beszélt, főként pedig olvasott és vagy 25 közülök azt vallotta, hogy az elemi iskolában egyenesen rájuk volt parancsolva ez az olvasás. Hónapok munkájába került leszoktatni, ha ugyan sikerült már, ami nem egészen bizonyos; ismertem VIII. osztályosat is, akitől folyton ezt hallottam: *tud-juk, von-ja, látja*. Vajjon tisztán véletlen-e, hogy ez a fiatal ember néptanító fia volt?

Ez az olvasásmód tehát megvan, abban ne kételkedjünk. De ha valaki azt kérdezi, hogy mért rossz tehát, nagyon nehéz biggadtan beszélni róla. A hiba ugyanis olyan nyilvánvaló, olyan nevetséges, sőt — mondjuk ki egyenesen — olyan ostoba, hogy megvilágítására csak néhány példát hozunk föl.

Régibb irodalmunk helyesírása lehetőleg fonetikus: *teccik* (BécsiC.), *teczik, laczik* (VirgC.), *mutattya* (EhrC.), *atta, anna* (adna), *szereccz* (Sylvester), de már *Geleji Katonánál*: *setitség, kazdagság, adtam*. Viszont ő utána *Pereszlényi, Kövesdi és Szőnyi* így írnak: *menny* (menj), *attya, annya, rúdgya, szerettyék*. Vajjon hiszi valaki, hogy ugyanazon szókat különbözőkép írva, különbözőkép olvasták?

Van-e valaki, aki e német verseket:

Sie sassen und tranken am Theetisch
Und sprachen von Liebe viel,

vagy e német szavakat: *gehen, sehen, geben* egészen úgy olvassa, amint írva vannak?

Itt van egy francia mondat: *Comme il y a des hommes qui ne sortent jamais de l'enfance*, tessék ezt úgy olvasni, amint írva van és akkor majd megkérdezem, hol az a francia ember, aki ezt megérti?

Ugyan írjuk le ezt a mondatot úgy, ahogy a francia olvassa: *Komm illä dézomm kinszort zsámé döläfusz* és akkor hasonlítsuk össze, hogy ehhez képest miben különbözik a mi írásunk a mi közmondásunktól. És az eredmény mégis az, hogy a francia azt az óriási eltérést meg tudja tanulni, nálunk pedig vannak tanítók, akik nem tudnak annyit megtanulni, hogy *mondjuk: mongyuk, sötétség: sötécsesség, látja: látytya*. Hát nem szégyelni való ez? Hát nem lehet annyit megtanulni, hogy szövelemző helyesírásunkban a kimondás nem mindig egyenlő a kiírással? Kinek a hibája ez?

A Magyar Nyelvőrre bizonyosan nem. Az megindulása után csakhamar rámutatott erre a hibára is, szóvá tette maga Szarvas Gábor, aki egy értekezésében többi közt ezt mondta: Mi magyarok úgy írunk, mint beszélünk. Az ifjú művelt kiejtés e váltig hangoztatott állítást szentírásnak nézve, a tételt megfordította s úgy beszél, amint orthografiánk útmutatása szerint ír: *Men-jen, ad-ja* át ezt *nén-jének*. No *lát-ja*, hogy hamis a *vád-ja* (2:103.). És mi lett az eredménye a Szarvas fölszólalásának? Lett először nagy fölháborodás, lett másodszor pedig az, hogy semmit se tanultak belőle, amint az én soraimból látszik.

Okvetetlenül szükséges, hogy a tanítóképzők nyelvtanai és tanárai megbélyegezzék ezt a szegyenletes tudatlanságot és ugyanazt tegyék az elemi iskolák kézikönyvei is, hogy maga a tanuló ellenőrizhesse tudákos tanítóját. : SZIGETVÁRI IVÁN.

IRODALOM.

Hoffmann Frigyes német-magyar szótára.

Hoffmann Frigyes dr.: Magyar-német és német-magyar zsebszótár. Két részben. I. rész: német-magyar. (16-odré, 400 l.) Lipcse, Holtze Ottó utódjánál. Ára 2.20 márka.

A címbeli kis szótár I. része a millennium évében került ki a sajtó alól Lipcsében, örvendetes jelétül annak, hogy Nagy-Németországban is érdeklődnek már nyelvünk iránt. A II. rész, a magyar-német, még nem jelent meg és épen ez a körülmény indított engem arra, hogy e szótárról, a Nyr. hivatására való tekintettel, e helyen megemlékezzek. Talán hasznára lesznek megjegyzéseim a II. résznek.

Tudvalevő, hogy a legtöbb hiba az újabkori szótárak révén került a magyar nyelvbe; nézzük tehát, hogy ez a szótár jobb magyarságot fog-e terjeszteni a maga körében? Hogy a szerző mily alapról indult, azt szerettem volna az előszóból megtudni, de H. jónak látta álláspontját elhallgatni és előszót nem írt. Összevettem tehát munkáját a Ballagi-féle zsebszótárral (XVI. kiadás, 1890) és azt találtam, hogy szerzőnk a Ballagi szótárából egyet-mást elhagyogatott, egynéhány új címszót fölvelt, itt-ott javíthatott, de meghagyta pl. a következő „csintani” szokat: *felzék, vezényelni, ügynök, okmány, különszenvész. timany, büvereklye, roham, igény, horgony, uszor, lúganyos, elvezényelni, lemozdonyozni, harcászat, árbocozat, érv, hordár, tajok* (Schildpatt), *védenc*, stb.; továbbá: *tiszteletteljes, vérszegénység, szolgálatképtelen* stb.; aztán: „alkoven”: *ágyyszoba*; „Arbeitsbeutel”: *müerszény* stb. De másrészt „abwägen” Hoffmannnál csak *megmérni, megmázsalni*; *mérlegelni* már nem fordul elő nála, „angstvoll” pedig nála nem *aggodalomteljes*, hanem csak *aggódó*. Igaz, hogy ez utóbbi mellé odateszi ezt is: *félénk*, pedig ez németül „ängstlich” v. „furchtsam”, de ez a hiba más rovásra való.

A könyvnek jobbára csak az első 20 lapját néztem, de már abból a kevésből is meggyőződtem, hogy az a fordító, aki e szótárhoz folyamodik, szintén arra fog kifakadni: ami kell, az nincs meg benne, ami pedig benne van, az nem kell. Micsoda fölvilágosítást ad pl. a következő címszó alatti sor az útbaigazítást keresőnek: *als: midőn, mikor; mint; -nál, -nél; hogysen; úgy-mint*. Mit ér ez az egész sor frazeológia nélkül? Azt hozhatná föl a szótár-szerkesztő, hogy frazeológiát zsebszótártól nem sokat kívánhatunk, erre nincs elegendő hely. Persze, hogy nem marad

hely. ha oly szókkal tölti meg, melyekre a közönséges életben soha senkinek nincs szüksége mint pl. *abäschern, abbeeren, abbersten, abfüllen, anbrüchig, andrehen, andrücken, anerschaffen, unfrischen, Anfuge, Anfuhr* stb.

Az első 20 lapon ilyen sor van legalább 100 s így bátran állíthatom, hogy a szótár 10 százalékkal megkönnyebülne, ha az ekkép fölösleges terhet a szerző kivetné. Helyette aztán több szótást vehetne föl.

Hasonlóképen nem kis szótárba valók a műszók sem, mint pl. Abbau : *kiaknázás*, Ablaut : *hangzováltozás* (e h. magánhangzó-változás), abprotzen : *lemondonyozni* (így !), Agiotage : *tőzsde-uzsora*, Anfallsrecht : *birtokháramlási jog*, Ankerwache : *horgonyőrség* stb.

Hogy értse meg az ember szótások nélkül, hogy anfahren : *közelhozni*, Anfahrt : *megérkezés*, anfaulen : *törődni*, Anfechtung : *kisértés*, angeblich : *vélt* jelentésű is lehet ?

A jelentések felsorolásában H. sokszor kelletén túl fukarkodott. Miért volna pl. „abgeneigt“ csak *ellenséges*, bizony inkább *idegenkedő*-t jelent; vagy „abgezehrt“ : *sovány, kiaszott* ? inkább *lesoványodott, megfogyott* felelne meg.

Az a német, aki ennek a szótárnak segítségével fog magyarra fordítani, furcsa fordításokat vesz majd a tollára, pl. Ich werde meine Sachen *abholen lassen* : majd *elhívatom* a holmimat; ich trinke lieber *abgestandenes* Wasser : jobban szeretem az *avas, ízetlen, megromlott* vizet stb.

Ilyen furcsa fordítást az első 20 oldalról vagy harmincat jegyezgettem ki magamnak. De a szerző maga is rosszul fordít, midőn ilyeneket ad : „darauf kommt es an : *attól függ*“ (inkább : azon fordul meg a dolog...); „es kommt ihm auf Geld nicht an : *pénzzel nem törődik*“ (inkább : a pénzt nem sajnálja v. a pénzen nem mulik); „sich angelegen sein lassen : *gondot fordítani rá*“ (inkább : utána járni a dolognak); „es liegt mir daran : *komolyan veszem*“ (inkább : szeretném, ha...); „sich jemandes annehmen : *vkinek gondját viselni*“ (inkább : vkinek pártját fogni); „es ist abgekommen : *divatját elmulta*“ (minek itt az *el*-?). Igekötők helytelen használata tekintetben különben nem egy hibát találtam, pl. az előbbivel ellentétben „scheiden : *választani*“, holott itt már igenis kell az *el*.

A rekeszbe tett magyarázó szöveg majd magyar, majd német nyelven van adva. A német-magyar részben a magyaráztatnak kizárólag németnek kellene lennie.

Jelentéstani hibák is vannak a könyvben, mint pl. „täglich : *naponként, naponta*“. Hasonlóképen : „abstäuben : *le- v. kiporozni*“ (e h. *le- v. kiporolni*).

Az első húsz lapon két sajtóhibát találtam, tehát aránylag nem sokat. De már az furcsa, hogy az *Achse* címszó *Axe*-ra s vizsont az *Axe Achse*-ra utal.

A felsoroltak után a sz. olvasó talán megegyezik velem abban,

hogy a szóban levő munka Ballagihoz képest nem nagy haladást jelent, de a szerzőnek mégis meg kell adni, hogy tőle telhetőleg iparkodott Ballaginak dohos, penészes légköréből szabadulni és tisztább magyarságra jutni. Bár jobban sikerült volna!

A szótárírónak nehéz és fáradságos munkája éppen nem irigylendő foglalkozás. Nem csekély tudással dicsekedhetik az, aki mindkét nyelvet és frazeológiáját teljesen bírja. De hát ne is fogjon e feladathoz csak az, akinek kellő készsége van és ideje javát a kitűzött célra akarja fordítani. Elnézésre a szótáríró a legcsekélyebb hibaért se számítson.

SZIGETI JÓZSEF.

Rusчек Antal munkái.

A keresztény nő. Irta Rusчек Antal, esperesplébános. — **Üdvözlégy Mária.** Irta Stolz Albin. Magyar nyelvre átdolgozta Rusчек Antal. Budapest, 1898. A Szent-István-Társulat kiadványai.

Katholikus egyházi rendünknek e jelese már számos érdemes munkával gazdagította irodalmunkat. S valamennyi művének egy közös vonása a mélységes emberszeretet, istenes hit vallásán kívül az, ami bennünket e helyen első sorban érdekel: nyelvének tiszta, szeplőtelen magyarsága. Valóban, nem utolsó az enémű munkák kellékei közt, különösen mikor oly jól tudjuk, mennyire híján vannak a vallásos iratok a nyelv egyszerű és mégis megragadó szépségének.

A keresztény nő, az asszonyi hivatásnak dicsérete, meglep bennünket tárgyához alkalmazkodó dikciójával; meglep hol merész arkhaiszmusával, hol erős lendületével, hol melázó szomorúságával, hol reményfakasztó költészetével.

„És Te, asszonyok Asszonya, a női hivatás betöltésének szent, tökéletes mintaképe, ki születésedben boldog öröme valál agg szüleidnek, növekedésedben példaadó ékessége társaidnak, szűzi imádban közbenjárója a világnak, hitvesi frigyedben gyámlítója szent jegyesednek, anyaságodban a jászoltól a keresztig hű kísérője isteni fiadnak, özvegységedben segítője minden ügyefogyottnak s most is vagy: a sebhedettek orvosa, szomorúak vígasztalója, az elhagyottak segítsége, hallgasd meg a nő bizodalmas könyörgését, ki hivatása betöltésére kér Tőled segítő kegyelmet“. (34. l.)

„Gyász ül a házon: meghalt a szerető férj, a kenyérkereső apa. Kiszikkadt a család boldogságának tápláló forrása; a jóleső meleget osztó nap kialudt; a családi szentélyre sötét éjszaka borult...“ (143. l.).

És ez a hang *egyenletes*, nincsenek zökkenői; oly jól esik végigolvasnunk anélkül, hogy a nyelv ügyefogyottsága bántana, a stílus lapossága megbontana a gondolat szép harmóniáját.

De ha e könyv érdemes minden föntartás nélkül való dicséretre, sokszorosan megilleti az előismerés Rusчек másik művét, az *Üdvözlégy Máriát*. Csak fordítás, de a fordító érdemét meg-

növeli nyelvezete, amely e könyvet legszebb imádságoskönyveink sorába iktatja. Nem hiszem, hogy a közkézen forgó kath. imádságos és énekeskönyvek közt ebben csak egy is volna hozzáfogható. Tudjuk jól, hogy a latin nyelven szerzett egyházi énekeket mily gyarlón fordították magyarra. a *lingua vernacula*-ra; az imádságos könyvek fordítói bizonyára tiszteletreméltók voltak hitők lángoló erejéért, de avatottak a nyelv kezelésében nem, s így a köznépnek leggyakrabban nehézkes, homályos, magyartalan imádságot adtak kezébe, holott e népnek oly nagy a szüksége rá, hogy zavartalan legyen áhitata, mikor Istenéhez emelkedik. Hock János imádságoskönyve. a legutolsó idők terméke, szép és dicsérendő kivétel, de vajjon megfelel-e a követelményeknek „a lelkiekben“, döntse el más. Mi bizvást elmondhatjuk, hogy e könyvet azok értik meg legkevesebbé, akiknek legtöbb szükségök van rá.

Az *Üdvözlégy Mária* tökéletes munka. Nem érezzük olvasása közben egy pillanatra sem, hogy fordítás van előttünk. Hiszen a *Boldogasszony Anyánk, régi nagy patronánk* dicsérete különös kiváltsága a magyar katolicizmusnak.

E dicséret egy valódi költő ajakán szólal meg azzal a költészettel, mely mélyebb a szerelem, a családi élet, a barátság, sőt a honszeretet költészeténél, mert az emberi kebel legmélyéből fakad, honnan válságos órákban tör elő a hétköznapi szunynyadó hitbuzgalom. És e dicséret kifejezése ép oly ünnepi, ép oly szent és kiváltságos, mint maga az érzés.

„De vajh ki az, kit annyi köszöntés üdvözl, mint a mennyi levél van az erdő fáin, fűszál a mező földjében, harmatcsepp a virágok szirmain, mint a mennyi hópohely hull az egész hosszú télen a földre? És helyes dolog-e teremtetett lényt ily szerföltt való módon tisztelni, üdvözlölni?“ (11. l.)

„A mennyei örök lakoma örömei között most is szíves készséggel hallgatja meg és teljesíti Jézus, *Isten szent Anyjának*, az ő edes anyjának közbenjáró könyörgését, épen úgy, mint a kánai menyegző alkalmával, itt a földön.

Jézus szeretete edes Anyja iránt nem fogyatkozott meg“ (161. l.).

— Végre is az egész könyvet nem írhatom e lapokra végig, mint amily gyönyörűség volt végig olvasnom. De „vere dignum et iustum est aequum et salutare“: elősmernünk egyéb jelességein túl különösen nyelve tökéletes szépségeit. Mert e könyv olvasása a *hívőnek* megkönnyebbülés és szárny, mely az égi pátronához emel; a bírálónak pedig zavartalan öröm és igaz élvezés kútfeje.

SEBESTYÉN KÁROLY.

Tót elemek a nyelvjárásokban.

Prónai Antal, a Nyelvőr utolsó két füzetében 119—124. és 174—177. ll., nagyjában helyesen ítél Valló Albert értekezéséről, amelynek címe (*Tót elemek a magyar nyelvjárásokban, különös tekintettel a magyarság és szlávtság viszonyára történeti, néprajzi*

és nyelvi alapon) olyan szép nagy programot rejt magában, hogy csak azt kívánhatjuk, hogy Valló ne ejtse el az egész kérdést azért, mert ez idő szerint, minthogy nem kellő készséggel fogott megoldásához, sikert nem igen aratott. De ha Prónaival nagyjában egyet is érthetünk, a részletekben ugyan csak sok a tévedés, amint ezt egy pár példán ki akarom mutatni.

Cikke végén összeállítja „hevenyében” azokat a magyarba átvett tót szavakat, amelyeket Valló kihagyott. Kiválasztom a *g-n* kezdődő szavakat. Ezek t. i. azért érdekeseek, mert a tót nyelvben eredeti szláv *g*-nek *h* szokott megfelelni, csak úgy, mint a vele olyannyira rokon cseh nyelvben; tót szóban található *g* tehát mindig föltűnő és magyarázatra szorul. Prónai ezen nem akad fön és magyarázat nélkül a tótból származtatja a magyar *gajda*, *ganca*, *glongal*, *gologány*, *gracka* és *gulajsztra* szavakat. Igaz, csak „hevenyében” állította össze e szókat, nem volt szándéka összeállításainak helyességét be is bizonyítani; de hát milyen értelme van ilyen összeállításnak, ha nem szakember végzi, akinek utóvégre pusztá állításai is érdekelhetnek bennünket? E kérdésre az olvasó valószínűleg maga is megtalálja a feleletet, ha e pár összeállítást egészen röviden megvilágítom.

Prónai azt mondja, hogy „*gajda*: duda; t. *gajda*: ua.” A török *gajda* szó több szláv nyelvben található, tudnunk kellene tehát, hogy Prónai honnan ismeri e szót m a g y a r szónak. A Magyar Tájszótár csakis Újvidékről hoz föl egy-egy adatot a *gajda*: duda és *gajdas*: dudás szókra; ezekre Prónai nem gondolhatott, mert ezek nyilván a szerb *gajde* és *gajdaš* másai. A NySz.-ban igaz, rátalálunk olyan *gajdá*-ra is, amelyet bátran a tót *gajdy* másának mondhatnánk, ha csak biztosan tudnók, hogy nem szőröstül-bőröstül tót, hiszen olyan szótárban olvassuk, amelyben magyar szó alig található: *Az gajdával, az huszlával ulicában jártunk, holubkákat zabijáltunk, magyarul szpiváltunk.* Látnivaló, hogy Prónai összeállításával nem tudunk mit csinálni, mert nem tudjuk, hol, kitől hallotta azt a magyar *gajda* szót, amelyet tót eredetűnek mond.

Áttérek a *ganca* (*gánca*, *gánica*) szóra, amelyről Prónainál ezt olvassuk: „*ganca*: szagztatott csusza; t. *ganca*: ételfaj”. Egy cseppet sem valószínű, hogy a messze elterjedt magyar szó a tót *ganec*-ből (ez a szó nominativusa!) lett volna. Ha Prónai nem nyugszik meg Miklosich magyarázatában, amely pedig igen tetszetős, legalább jeleznie kellett volna egy-két szóval, hogy miért nem fogadja el; de ha mindamellett, hogy Miklosich, aki pedig magát a magyar szót szláv forrásból származtatja, a tót szót mindig magyar eredetűnek tartotta és nem is tarthatta másnak (l. Slav. Elem. im M. a *žganec* cikket és Et. Wörterb. *žeg*- 1. alatt), mondom, ha Prónai mindamellett egyszerűen azt állítja, hogy a magyar *ganca* a tót nyelvből került, akkor azt a gyanút kelti bennünk, hogy nem ismeri kellően az e téren végzett munkát, kezdve Leschkanak 1825-ben megjelent Elenchusától (l. *gánitza* a.) egészen a legújabb munkákig.

Nógrád megyéből a Nyelvőr egy ízben egy *glongál* igét közölt, amely azt jelentené, hogy „fél lábon ugrál”. Ezt Prónai szó nélkül egy előttem ismeretlen tót *klonka*-ból származtatja, amely pedig azt jelentené, hogy „guggolni”.

Legkülönösebb azonban a következő összeállítás: „*gologány*: hórihorgas; t. *galgan*: kamasz”. Nem azon akadok fenn, hogy a szót a tót nyelvből nem ismerem, de fönnakadok azon, hogy a magyar szót az említett jelentésben nem ismerjük máshonnan, mint az Erdővidékről, már pedig oly szó, melyet csakis ott használnak, alig lehet tót eredetű. Kétkedhetik valaki Szinnyi magyarázatában, amely a Nyr. 22:536 l. olvasható, merésznek tarthatja, hogy a „hórihorgas” jelentést a „négykrajcáros” jelentésből származtatja — az oláh nyelvből vett *gologány* t. i. a Székelyföldön négykrajcáros jelent — de addig, míg újabb adatot ki nem mutat, nem szabad azt állítania, hogy egy, csak Erdély egy bizonyos részében használt szó a tótból származik. ha csak azonnal igen nyomós okokkal nem támogatja állítását. Szinnyi szellemes magyarázatát különben csak pusztá lehetőségül állítja („talán a négykrajcáros pénzdarabnak otromba nagyságára vihető vissza”), de a szerb nyelvben, ha nem csal a külső látszat, hasonló kapcsolatot teremtett a néptréfa a négykrajcáros és bizonyos megvetéssel említett személyek közt. A Brancsics-Derra-féle szerb-magyar szótárban a *búger* szó alatt ezeket olvassuk: 1. nazarénus, 2. fajankó, neveletlen, 3. négykrajcáros, 4. koldus. Igaz, hogy ezt a szót sem a Karadzics-féle szótárban, sem a zágrábi akadémia nagy szótárában nem találjuk, de azért a mi szerbjeink jól ismerik, különösen a nazarénus és a négykrajcáros jelentésében, de általános gúnynévnek is, körülbelül a mi *bugris* szavunknak megfelelő értelemmel: így az újdéki diákok a karlócai deákokat néha karlócai búgereknek hívják, a Miletics-pártiak így hitták a klerikálisokat és a kormány híveit. Az, hogy itt a kiinduló pont épen az ellenkező, az teljesen közönyös; ténynek látszik az, hogy egy szó, amely eredetileg egy megvetett szekta neve volt (vö. Littré francia szótárában a *bougre* cikket), mely azután ostoba, otromba ember jelentést is kapott, arra a nagy otromba darab pénzre is rá ragadt, azaz hogy a nép képzelő tehetése két, látszólag egymástól annyira távol eső fogalom közt utat talált, amely az egyiktől átvezet a másikhoz, már akár innen oda, akár onnan ide, az végre mindegy.

Ez az összeállítás is „*gracka*: két darab tisztogatófa; t. *gracka*: kis kapa”, bizonyításra szorul. Én csak annyit akarok megjegyezni, hogy a csak Miskolcra közölt *gracka* szó annyit jelent, hogy „két darab fa, amellyel a csöpű alját tisztogatják” és hogy a tót *gracka* jelentése ehhez sehogy sem talál.

Az utolsó *g*-n kezdődő csoport a következő: „*gulajsztra* stb.: első tej az ellés után; t. *gulajstra*, *kulastra* (colastra): ua.” A szó elterjedése tényleg arra vall, hogy a tótból kaphattuk, de meg kell mindenekelőtt a tót nyelvben található alakjait és elterjedését vizsgálni, mielőtt az eredetileg oláh szóról kimondhatnók, hogy

mindenütt a tótból vettük-e át, vagy pedig itt-ott közvetlenül az oláhból kaptuk.

Prónai összeállításai közt találunk egyet, amely csattanósan bizonyítja, hogy Prónai nem törődött azzal, amit eddig írtak a magyar nyelv szláv elemeiről. Miklosich már 1871-ben azt mondta, hogy a tót *ročka* valószínűleg a magyarból átvett szó (Slavische Elemente in Magy. 689. sz. a.), én *A szláv szók a magyar nyelvben* c. értekezésemben több mint két lapot szenteltem e szó tárgyalásának és a 22. l. található jegyzetben fejtegettem, hogy a tót *ročka* nem is lehet más, mint magyarból átvett szó. És íme Prónai elegendőnek tartja mindezekkel szemben egyszerűen azt állítani, hogy a magyar szó a tótból került hozzánk.

ÁSBÓTH OSZKAR.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Aufgezwickeltes Schnurrbürtchen annyi mint *felkondorodott* vagy *felkunkorodott* kis bajusz. *Kacskaringós* bajuszt is viselnek némely vidéken.

Sich zieren: magát büszkén, rátartósan viselni.

Zierpuppe: piperkőc, *cicomás* vagy *csicsókás* úrfi (ficsur).

Ziererei: cicoma vagy cicomázás; nemkülönben: dicsekvés, rátartóság.

Jemanden etwas in die Schuhe schieben a. m. valakire valamit *ráfogni*, *rákenni*, *rátolni* (rásózni, rávarrni).

Das war eine Leistung, körülbelül egyértelmű a magyar „ez volt ám csak a nagy munka”-féle szólással.

Findig, spitzfindig: találékony, leleményes, elmés.

Gelbschnabel, Grünschnabel annyi, mint: éretlen (idétlen) fickó, gyermek.

Der Gewohnheit fröhnen: a szokásnak hódolni.

Ein Fressen für ihn: neki való dolog, az ő malmára való víz.

Freien, werben: kérőbe menni. kérőbe járni, kérőbe küldeni valakit.

NAVARRA JÓZSEF.

Überbein magyar népies neve, amelyet az orvosi nyelv is megtűr, sőt itt-ott használ is. *holt-tetem*, a mibenléte *inhüvely-tágulás*. *Csontkinövés* csak akkor lehet, ha valóságos csontnemű termés van a csonton, ez hasonló forma lehet, de nem az, amit *Überbein* néven neveznek.

CSAPODI ISTVÁN.

Minthogy azonban a *holttetemet* egészen más értelemben használjuk, alig tehetünk mást, mint hogy az *Überbein*-t az irodalmi nyelvben *holtcsontnak* nevezzük.

A SZERK.

Tüsröt pattant (Nyr. 27:180). Inkább *drall*, mint *flink*. Emez csak „fürge”.

Prügelknabe (Nyr. 27:180). A sok ajánlott közül csak a *bünbak* jár elég közel hozzá, de szerintem ennél is jobb a *csihés*.

Spitzfindig (Nyr. 27:181). Jobb az *agyafurt*, mint a *fur-fangos* v. *leleményes*.

Sparmeister (Nyr. 27:179). Mit vétett a *zsugori*, hogy a sok, részben nagyon is erőszakkal csúrt-csavart és esztergán készült javaslat mellett egészen megfélemeztek róla? E javaslatok közül a *számartó* a legszerencsétlenebb, mert már lefoglalta a nyelvhasználat a *Rechnungsführer*, *Rentmeister* jelentésre.

KATONA LAJOS.

Geil. Uri köreinkben nagyon használatos ez a kifejezés: „Ez a zsíros máj nagyon *geil* étel”. Nem émelyítőt akar ezzel mondani, hanem kelleténél zsírosabbat, vagyis azt akarja kifejezni, hogy ne együnk sokat belőle, mert megárt. Erre nagyon jó a *gerjes*, *gerjes* hús, *gerjes* étel.

BRUKNER GYULA.

A *geil* szónak két jelentése van:

a) *buja*, *fajtalan* (a régiségben: *kacér*, *szilaj* is), emberről, állatról;

b) ételről mondják, ha kelleténél zsírosabb, edesebb, nehezebb, szóval, ha sok van benne a jóból. Azt hiszem, felesleges erre új szót keresnünk, mert van rá több megfelelőnk is: *émelyítő*, *émelyes* (Aradon), *csömörletes*, sőt *buja* ételnek is hallottam mondani; pl. a „magyarság jobban szereti a buja ételt, mint a német-ség”: *geile Speisen* (a *csömör*, mely ép ettől van, úgyszólván magyar betegség).

Gönnen. Valóságos nyelvbeli chiliasmus. Er gönnt es mir nicht: sajnálja tőlem; er gönnt es mir: nem sajnálja tőlem. Nicht gönnen, a Bp. Napló 1897. VII.30 (12. l.) szerint: valakitől vmit *elsajnál*ni. Ősmeri-e az irodalom, vagy a nép?

Koffer. A Bpesti Hirlap 1896. V.28 (7. l.) igen jól írja *bőrönd* helyett: *utiláda*. A többi lap *bőröndöt* írt ugyanabban a napihírben.

TOLNAI VILMOS.

Hogyan mondják ezt magyarul?

Ehekrüppel. Szirmay Antal „Hungaria in Parabolis”-ában (II. kiadás, 79. §.) következőképen nevezi a „feleségének felettébb engedő, feleségétől féltő, felesége után járó” férfit: *kontyot feltérvő férfi*, *Simon Btró*, *Anda Pál hadába való*, adomát is mond ezekről a szólásokról. Van-e rá újabb szó is? — *Ehebett*?

Windelweich hauen, schlagen (elpáhol, alaposan megrak, elrak, elagyabugyal, eltángál).

Kaviar fürs Volk. Shakspeare Hamletjében II.2: Caviar

to the general. Arany fordításában: a nagy közönségnek kaviár volt az. (Szólások: pacsirtaszó számárfülnek, számárra bársony-nyereg, disznóra gyömbért?)

Hogyan mondjuk ezeket: *balek-stósz*, *Bergsteiger* (cipő), *Sonn-tagsjäger*, *Stüssi* (-kebel, -sereg), *stockdumm*, *proletár*, *eine Mode aufbringen*, *delirium tremens*?

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Szádok (zádok). E cím alatt a Nyr. 27:132. l. felvetett kérdésre ad feleletet a szerkesztő. E feleletre akarok kiegészítésül valami észrevételt tenni. A *zádogfa*, *zádokfa*, régebben *száldob* szó, földrajzi elterjedését úgy látszik pontosan állapította meg Szamota. Az az adat azonban, hogy e szó székel y tájszó volna, (mint eddig az irodalomban elfogadva volt), kibővítésre vár. Az a vidék, melyen gyermekkoromat éltem (Nagy-Károly és Tasnád környéke), mai napig is csak irodalmi úton ismeri a *hársfa* nevet. A nép ajkán a hársfa neve e tájon ez: *zódogfa*. Amit a patikában *hársfa-tea* címen adtak, mi csak *zódogfavirágnak* mondtuk. Pedig több és szebb hárs-(zódog)fát, mint e tájon, alig lehet valahol látni. Tehát a neve nem tartozik a ritkaságok közé se. — Amily hallatlan a nép ajkán (legalább én sohasem hallottam) a *hársfa*, éppen oly ismert és használt a *hárs* szó. Hársnak nevezik azon szőlő-kötesre való, vékonyra hasgatott háncsot, melyet a zódoghajtásokról vonnak le.

Kiegészítésem tehát csak annyi, hogy a *zódogfa* szó, mely a régi *száldob*, a székel y *zádok* és *zádogfa*-val kétségtől azonos, ma is a nép ajkán élő szó Nagy-Károly vidékén, hol sem a *zoldog*, sem a *zádog* változatot nem ismerik.

FIÓK KÁROLY.

Kistél. Tömörkény István *Kistélen* című tárcájában (Orsz. Hirl. 1898. IV.16) így magyarázza: „Most áll a *kistél*, így husvétől kezdve május elejéig. Nem azért, mintha hideg volna, hanem mert munka nincsen. A télnek nem a hideg a nevesebb tulajdonsága, hanem a munkahiány“. Ez a magyarázat, úgy látszik, az egész Alföldön el van terjedve, mert Kecskemétről is így közölték Nyr. 19:90: „*Kis tél*: május és június hónapok, mjdőn nincs munka egész az aratásig“. Egy halasi elbeszélésben azt olvassuk: „Egyszer csikónyírás volt, *fűhőgyön*, *kis télbe* (májusban)“. — Érdekes, hogy ezt a kifejezést most ősréginek bizonyítják a rokonnyelvek. Az osztjakok, kik 13 hónapra osztják föl a hónapot, a december hó táját télhónak, a januárt nagy tél mögötti hónapnak, a februárt *kis tél mögötti hónapnak* nevezik. Van továbbá *kis őszhavuk* (október) és *nagy őszhavuk* (november), *nagy és kis kánikula havuk* (l. Ethnographia 9:146—7). Úgy látszik tehát, a *kis tél* eredetileg a télnek enyhébb részét, veget jelentette. Jó volna, ha olvasóink összegyűjtenék a nép ajkán élő hasonló időjelöléseket.

SIMONYI ZSIGMOND.

A Jordánszky- és Érdy-kódexhez. Veinstein-Hevess Kornél egy igen mélyreható tanulmányt kezdett meg a Jordánszky- és az Érdy-kódexről a Nyr. 1896. évf.-ában. Tanulmányának mind- eddig csak az első része hagyta el a sajtót, de ez az első rész is bizonyítja, hogy ha a második rész is megjelen, értekezése a legjobb nyelvemlék-tanulmányaink közé fog tartozni. Hevess pontosan igyekszik megállapítani, hogy a két kódex a „Slavóniával határos alsó-drávai nyelvjárás-területen” keletkezett. — Ezt az állítást, valamint azt a tényt, hogy a Jordánszky- és Érdy-kódex szorosan egybe tartozik, bőséges példákkal meg is bizonyítja. — Már most nekem Hevess K. megállapított eredményeihez következő hozzáadni valóim vannak.

A nem rég megjelent Gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék özö nyelvjárásban van írva, akár csak az Érdy- vagy a Jordánszky-kódex. A szótár-töredékhez irt bevezetésben e sorok írója azt igyekszik bizonyítani, hogy e becses szótár-töredékünk is Dunántúl, még pedig valahol a Dráva mellékén keletkezett. Ha igaz, már most a Jord. és az ÉrdyC. dunántúli eredete — s a kételkedésre nincsen semmi elfogadható okunk — akkor a Gyöngyösi szótár-töredékről kifejtett nézetem a következőkkel is támogatható:

1. Csakis a Jord. és az ÉrdyC.-ből ismertük eddig a *váltóslag* (gegenseitig, entgegengesetzt) szót V.-H. nem említi; vö. NySz. A Gyöngyösi szótár-töredékben *váltóslag* négyszer fordul elő.

2. Csakis a Jord. és az ÉrdyC.-ben olvassuk ezt a szót: *uyonnal valo* (neulich, vö. NySz. és Veinstein-Hevess K. 30. l.). A Gyöngyösi szótár-töredék ezt a két példát is megszerzi a következővel: *vionnal valo* — nous.

3. A kódexek közül csakis a Jord. vagy az Érdy-kódexben van meg a *lapác*: planities, *kútya*: tugurium szó (vö. NySz., Veinstein-Hevess K. 16. 17. 25), amelyek a Gyöngyösi szótár-töredékben három-három példával vannak meg.

E három adat tanuságtétel amellett az állítás mellett, hogy a Gyöngyösi szótár-töredék szerzője dunántúli, drávamelléki ember lehetett; vajjon alsó-drávavidéki volt-e, azt a későbbi kutatás dönti el. Annyi azonban az eddigiek alapján bizonyos, hogy a duna-drávaközi nyelvjárás szűftötte volt.

MELICH JÁNOS.

Panyóka (Nyr. 27:183). Ribianszky József úr jól tenné, ha kedves atyjafiától, aki e szóról neki Mexikóból hírt hozott, megkérdezné, hogyan írják a mexikóiak azt a spanyol szót, amely náluk egészen a mi *panyóka* szavunkkal egyformán hangzik. Spanyol helyesírás szerint az ilyen hangzású szó aligha lehetne más, mint *pañoca*. Ezt pedig a kezem ügyében lévő spanyol szótárakban nem találom. Ezekben *pañó*-nak csak *pañito* és *pañuelo* (zsebkendő, keszkenő, kis vállkendő) származékai vannak meg azok közül, amelyek itt jelentésüknél fogva számba vehetők.

KATONA LAJOS.

Ad vocem. *Szeméremkapálás*: úgy-e bár furcsa egy metafora! Ezt a lehetetlen metaforát irodalomtudásaink fogják rá Apáti Ferencre, mikor az ő Feddő éneke 31. sorában így beszélgetik a lányokhoz (a „csepkékhez“): „Szemérem kapálni bölcsőt rengessetek“, azaz: bölcsőt ringassatok, hogy szemérmeket kapáljatok! Szilády Áron nagy tudósan meg is okolja a RMKTára I. k. LIII. 31. sorához tett jegyzetében: „*Scemerem kapálny.* I. 30. s. *Duna látni*“⁴. Szerinte tehát egészen hasonló kifejezés van a Pannóniai ének 30. sorában, mely így hangzik: (Egy kevetet választának,) Duna látni bocsátának = hogy meglássák, megnézzék a Dunát.

Csodálni lehet, hogy Szilády ezzel a képtelen magyarázattal meg volt elégedve. És nagy baj, ha így szunyókál Homerus, mert a többiek aztán vakon bízza követik. Ime Beöthy Zsolt iskolai irodalomtörténetében még a 6. kiadásban is csak olyan hibásan van közölve az a verssor, mint az 1.-ben: „Szemérem kapálni bölcsőt rengessetek“. S egy különben igen jó értekezésben azt olvassuk Szilády nyomán; „Apáti könnyed tréfával évődik a deákok fodor hajával, a tánc közben elhullatott pártákkal, a *szemérem-kapáló csepkékkel*“ (A XVI. sz. m. lírai költészete. A bp. egyetem b. karától jutalmazott pályamunka. Bp. 1883. 66. l.).

Pedig ama sornak megfejtése valóságos Kolumbusz tojása. Csak vesszőt kell a közepére tenni: „Szemérem kapálni, bölcsőt rengessetek“ = a kapálás most szégyen, hát csak ringassatok a bölcsőt. A *szemérem* régebben nemcsak szégyenérzetet jelentett, mint ma, hanem magát a szégyent s a megszégyenítést is. Szilády, ki olyan apróra ismeri a kódexeket, bizonyára olvasta a WeszpC. köv. mondatát: Amit szemérem mondani, azt szemérem csak gondolni is (149). — Most a NySz. is idéz ilyen példákat: Nagy szemérem az testnek uralkodni az lelken (CornC.). Szemérmről róla szólni (ÉrdyC.). Nem szemérem nekünk is tanulni (Cisio). Szemérem mondani, minemű özvegyiséget viselnek (Telegi). — És a szlavóniai magyarok még mai nap is így mondják: Szömérmről rányizni (Nyr. 23:361).

SIMONYI ZSIGMOND.

Duttyán. Bálint K. Nyr. 27:87 ezeket mondja: „A *duttyán* szó nyilván hódoltság korabeli maradvány; az arab-török *dükian* (bolt, zárt hely) délszlávok *dutyán* ejtéséből keletkezhetett“. Ő e szót Dugonics András egyik munkájában találta.

Utána nézván a *duttyán* eredetének s jelentésének, azt találtam, hogy ez a szegedvidéki tanyai népnél ismeretes s könnyen felállítható s szédszedhető *vászonátort* jelent. Ezt bizonyítja Tömörkény István szegedi író is, ki „A *duttyán*“ című tárcájában (Szegedi Napló, 98, III.6.) ezeket írja: „A két végén van két nagy karó egyenesen, mert a földbe ásattak. Azokra más karók keresztben következnek s mindenre ponyva terül. Vászomból való sátorponyva ez, ami ugyan nyáron épen nem fogja a nap melegét, de télen legalább beereszti a jó friss levegőt. Alattok pedig asztalok vannak, továbbá földbe vert cövekek a lócák, az egész készség olyan, hogy fél óra alatt kocsira lehet

hányni és szaladni vele máshová. Még az öregek találmanya ez, ama régi sátorkorszakból, mikor ló hátára tették a házat s odább vitték egy napi járófölddel. Ez a *duttyán*. Ez valami *rác fajta* szó, azelőtt csak *csiládórnak* nevezték, aminthogy nem is más, mint sátor“.

A „Jegyenék alatt“ című novellás kötet 31. lapján ugyanígy beszél: „A *duttyán* a lóvásárok hotelje s valamely igen foltozott vászonsátorból áll. Abban bort mérnek, sört is és ott sütik a híres cigánypecsenyét“.

SASSI NAGY LAJOS.

A Nyelvörkალაუზhoz. „Pro domo“ szólok, de mentségem legyen, hogy nemcsak a magam javát, hanem a másét is védem. A Nyelvörkალაუზ 9. lapja eltulajdonítja *Kardos Lajostól* a „Folklore“ című cikkelyt, amely a Nyr. 18:113. lapján jelent meg és *Kardos Albertnek* ítéli oda. De ez még hagyján. Azt azonban már nem hagyhatom szó nélkül, hogy kedves dupladruszámtól, a nagybányai *Katona Lajostól* meg nekem tulajdonítanak el uo. egy *Pöce* című közleményt (Nyr. 22:325). S ha már benne vagyok a helyreigazításban, talán egy füst alatt még azt is megemlíthetem, hogy a Nyr. 19. kötetében nemcsak a *morkoláb* szóról, hanem a 481. és 529. lapon a *szivmátra* eredetéről is értekeztem, amint azt különben más helyen, a Szómutatóban t. i., a Nyelvörkალაუზ is elismeri. Végül a *Folklore* szónak nem a Szómutatóban, hanem a Tárgymutatóban lett volna a helye, mert inkább itt keresik majd, mint amott.

K. L.

Igény. Egyik dőcögő társasköcsin hallottam a következő párbeszédet: Utas: Miért nem állt meg, hogy ez a szegény öreg asszony leszállhasson? — Kocsivezető: Kérem alázatosan, nem lehet; itt nincs állomás, s ha megtudja az ellenőr úr, *engem vess igénybe*. A mult héten is két forinttal büntettek meg.

HARMATH P.

Nyelvtani műszók. (27:185.) A *puszta mondat* helyett *bővítellen* mondatot ajánl Gergulecz G. Támogatja ajánlatát azzal, hogy a *puszta* szó *elpusztulást* is jelent, pl. *puszta ház*. A *puszta ház* többször jelenti azt, hogy *lakatlan*, mint azt, hogy *lakhatatlan*, mivel ez esetben *elpusztult ház* vagy *rom* a neve. Ilyen végenyészethez a *puszta mondatot* hasonlítani nem igen lehet, sem azt nem lehet kiokoskodni az elnevezésből, hogy e szerint a *puszta mondat*: *semmi mondat*, tisztán-*pusztán* azért, mert nincsenek benne (nem laknak a házban) *bővítések*. *Dörög*; *villámlik*; *havaz*; *esik*; — vajjon miféle jövevényszavakat a *puszta mondatokat fosztó képzőjű* kifejezéssel *bővítellen* mondatnak, holott azok értelmességéből misem hiányzik? Még a fogyófélben levő *tőmondatot* is alkalmasabb elnevezésnek vélem az ajánlottnál. Nem tartom magam se a *puszta mondatot* valami nagy szerencséivel talált műszónak, de jobb hiányában meg kell vele elégednünk, amíg más kerül.

A *birtoknévmás* elnevezésnek alapokául azt hozza föl G., hogy a birtoktól ered s nem a birtokostól. Hogy miért épen a birtoktól, azt nem magyarázza meg. Elfogadva okoskodásunk praemissájaként azt, hogy az elnevezés valamelyiktől származik, akkor is a birtokos mondhatja

el Phaedrus oroszánál: *nominor quia leo!* 'Az *enyém*, *tiéd* stb. névmás nem áll mindig a birtok helyett is, pl. *az a ház a miénk*, de mindig helyettesíti a birtokost. Véleményem szerint nincs ok a *birtokos névmás* elnevezését megváltoztatni. CZUCZA JÁNOS.

Bence, Benedek. Tóth Béla (27:86) Páriz Pápai szótára alapján azt vitatja, hogy a *Bence* név nem a *Benedictus*, hanem a *Vincentius* származéka. A Nyr. mult havi füzetében (27:182) Réthei P. Marián a *Bence-Benedek* azonossága mellett tör lándsát. Kresznerics, Kassai és Czuczor-Fogarasi szótárai, meg a közhasználat bizonyosságai mellé legyen szabad még Arany Jánosunkat idéznem, aki az öreg Bencében a régi magyar cselédnek olyan kedves típusát alkotta meg az ő Toldi-trilógiájában. Az öreg Bencének fiát szintén Bencének nevezte, az is öreg már, mikor a Toldi estéjében gazdája sírját ássa s a multakról emlékeztén fölshajt:

„Szegény édes apám, jó öreg *Benedek!*
Nyugossza meg Isten sírjában kelmedet“. (I. én.)

Ime Arany János is a *Benedek* kicsinyítőjének tudta a *Bencét*.

ZLINSZKY ALADÁR.

Széljegyzetek Kresznerics Szótárában. A nagyváradi reáliskola birtokában lévő Kresznerics-féle szótár a címlapon található bejegyzés szerint valaha Mészáros István, röjtöki plébános tulajdona volt. Talán nem csalódunk, ha a nagybecsű szótár I. kötetében található 11 bejegyzést, melyeknek ceruzavonásait az idő itt-ott az olvashatatlanságig megviselte, a könyv első birtokosának tulajdonítjuk. Becset vagy legalább érdekességet az a körülmény ad e bejegyzéseknek, hogy — ha föltevésünk a szerzősége nézve nem csal — Kresznerics egy földijétől valók.* A jegyzetek a következők:

A Kr. *csergő*-jéhez hozzászeli a bejegyző, hogy Molnár A. szerint is: *stragulum: czerge*.

A G betűnél e két szót jegyzi a margóra: *gobáncz(s?)ol*, *gyuba weis*.¹

A H betűs szókinccset hat szóval gazdagítja a bejegyző. Az első olvashatatlan, a többi öt: *hibarcz*,² *höppen(t?)ő*, *höttyög*, *hulla* és *huppancs*.

A K betűhöz e két szót biggyeszti: *kaloda-fá (házon, kazalon)* s a Kresznericsben meglévő *kerevet*-hez hozzászeli: *grabat*.

DEMEK GYÖZÖ.

Nánási tájszók jelentek meg a Nyr. 27:94. és 140. l. Kimnach Ödön aláírással. Engedje meg a szerkesztőség, hogy mint hajdunánási megtehessem az igazság kedvéért észrevételeimet, annál is inkább, mivel ezek helyességét több földim is bizonyítja.

* Röjtök t. i. Sopron m. kapuvári járásában van. — ¹ A MTsz. szerint Sopron m.-ben a. m. szöke. — ² A MTsz. szerint Vas m.-ben a. m. híg sár, pocsolya.

A következő szavakat egyáltalában nem használja a nép Nánáson: *püstély, pötyög, prűcsök, kipuskálni, piskál, pisikál, rangos, red*; továbbá *ángária, kismamák, lánc szőlő, lidérces, sük-por*.

Ellenben *píte* használatos, de ez nem krumpliból készül. A *kipuskálni* szót csak diák szájából vehette a gyűjtő úr. *Rak* „jóllakni” értelmében csak tréfásan; de így más helyt is használják. A *red* helyett *ler-t* mondanak. *Kismamák* alakot csak az úri osztály egyes családai használják. A *nyílas* használatos, de nem föld, szántóföld mérésére, hanem szőlőskert egyes kisebb részeire alkalmazva; egy *nyílas* szőlő körülbelül 20—22 sor szőlőt tesz ki. *Sikerű* használatos s jelentése előkerít, előteremt; pl. adjatok ide csak egy rocskát! Felelet: „nem tom ugyan hun (orrhang: huⁿ: bol) van, de azír maj (majd) *sikerítek* egyget mingyán” (mindjárt). A *tossogat* nem oly elterjedt a nép között; inkább *tossigál* alakban használják. A többi körülbelül helyes megjegyzés a gyűjtő úr részéről. BERENCZY JÁNOS.

Alkalmatosság (Nyr. 26:175). Az adai embernél: *alkalom*. Ha valaki ingyenes fuvarral utazik: *alkalommá mén*. Sajátságos e szó használata ilyen mondatokban: „*Nagyobb alkalom kéne, hogy én dolog nélkül legyek*”, mely esetben az *alkalom* vagyoni tehetséget jelent. Így is használják: „...ha é is vőtte vőna feleségű (a paraszt lányt az úr), nem illött vőna ű annak: 'sz *alkalom kő* mindénhő”.

MOLNÁR SÁNDOR.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Kivész. Erről a szóról a Nyr. XIX. kötetében sok mindenfélét írtak. Bódiss Jusztin szemenszedett germanizmusnak ítélte (mint már Kúnos Ignác is, a Budenz-Albumban); Szarvas Gábor tiszta magyarnak vallotta, „mert német egyértékese nincs”; Albert János nemkülönben; Csapodi István pedig azt mondotta, hogy az *etwas ausnehmen* igenis megvan a német nyelvben, s bizonyoságul emlékezetből idézte a müncheni Fliegende Blätter egy anekdotáját. Ebben a kérdésben Csapodi Istvánnak van igaza. A pozsonyi Ungrisches Magazin 1781-iki első füzetében (61. l.) a v. W. (Windisch Károly) közölte „Verzeichniss der meisten zu Pressburg, und in derselben Gegend üblichen Idiotismen” között ez van: „*Ausnehmen*, etwas in der Entfernung sehen. I siech was vo weithn, i kanns abr nit ausnehm”. Vagyis az *ausnehmen* az osztrák-bajor németiségben csakugyan megvan; tehát a *kivész* valamit germanizmus.

TÓTH BÉLA.

Förtelmes helyesírás. Allandóan evvel a disztító jelzővel illeti a Budapesti Szemle az idegen eredetű szónak magyaros írását, s a legjobb könyveket is lerántja a sárga földig, ha ebben a véteken leledzenek. A B. Sz. és Dóczi Lajos ebben az egyetlen egy dologban értenek egyet, és éppen ebben az egyben nincs igaza egyiknek sem. Ő szerintük *sovinizmus-t* csak a „gatyás nyelv-

szek" barbársága irhat. Mink pedig rég kimutattuk, hogy akik *chauvinismus*-t irnak, azok germanizálnak, mert kétségtelen, hogy pusztán és kizárólag a németet utánozzák (nem a franciát, mint Dóczi hiszi, mert hisz a francia így írja: *chauvinisme*, csak a német írja: *Chauvinismus*). — De legújabbán úgy látszik valami nagy reform készül a B. Sz.-nél, mert így írja: *sowinismus*! (93:137.) Tisztelettel interpelláljuk a B. Sz. szerkesztőségét, az akadémiák imádóját: vajjon ezt a helyesírást melyik akadémiától tanulta? s vajjon nem gondolja-e, hogy ez az a förtelmes helyesírás, melynek a mienket nézte ezelőtt? *

ANTIBARBARUS.

Papp vagyok, prédikálok. T. i. Papp Dániel prédikál az Országos Hirlapban, ugyanott, ahol egy pár hónappal ezelőtt Dóczi Lajos prédikált, Mind a ketten okos emberek, de az emberi okosság véges; ahol pedig az okosságnak vége szakad, — azt tartja egy zsidó közmondás — ott kezdődik a hóbort. Az okos ember akkor lesz hóbortossá, mikor okosságában elbizakodva minden ötletét okosnak tartja s bátran föltalálja a hallgató s olvasó közönségnek.

Papp Dániel elolvasott egy Nyelvőr-füzetet, véletlenül az áprilist! Láttá, hogy a Nyelvőr még most is üldözi az idegenségeket, s haragra fakadt a Nyelvőr vaskalaposságán. Nyilván azt hiszi, hogy a Nyelvőr csakugyan vaskalapos, és nem tudja, hogy mások éppen a nagy engedekenységet vetik szemére. De Szarvas Gábort is hiába gúnyolja, mert ha volt is az ő eljárásában némi túlzás, ez a túlzás annak idején szükséges volt, és ha Papp Dániel jobban tájékozódik, meg fog győződni, hogy a magyar értelmiség nem hiába emel szobrot Szarvas emlékének.

Az apró kifogásokkal, melyeket P. D. az áprilisi Nyelvőr ellen említ, nem foglalkozunk, de nem is érdemes, mert csupa tájékozatlanság, csupa ötlet és buborék. Ezt annyival bátrabban kimondhatjuk, mert rendes olvasóink tudják, hogy éppenséggel nem tagadjuk, ha hiba találkozik a Nyelvőrben: hisz a hiba bevallása a tudományos módszernek legelemibb kötelessége

Ami pedig a dolog velejét illeti, magunk is tudjuk és valljuk, hogy az egyes kifejezések használatára nézve — még ha idegen eredetűek is — a nyelvszokás a döntő. De a nyelvszokás fölismerésére a nyelvész legalább oly illetékes, mint a saját egyéni nyelvébe szerelmes író. P. D. szerint annak, hogy az idegen gondolatot mikor kell szó szerint, s mikor kell tartalma szerint lefordítani, nem a Nyelvőr a megmondhatója, hanem a fül. Nem akarunk viccelődni, de annyi kétségtelen, hogy igen különböző

* Némelyek szerint a *chauvinismus* és *chauvinista* azért nem irható magyarosan, mert a *Chauvin* személynévtől származnak (vö. Tóth B. Szájról-szájra). De hisz akkor a *kálvinistát*, sőt még a *kálomistát* sem volna szabad *k*-val írni, mert *Calvin* *c*-vel írta a nevét; szintúgy *makadám*: *Macadam* stb.

fülek vannak a világon. Lám, P. D. füle tűrhetőnek tartja magyar beszédben az *evolúciót*, pedig a magyar fül tudja, hogy ennek a kettős fogalomnak magyar neve vagy *fejlődés* vagy *fejlemény*. Azonban P. D. füle nyilván annyira finom, hogy ezekben a szerény magyar szókban „sarkantyupengést” hall; de ilyen füllel aztán nem lehet meghallani a magyar lélek szavát!

A SZERKESZTŐ

Magyartalanságok a Nyelvőrben. Medice, cura te ipsum! Gyulai Ágost nagyon dicséretes munkát végez a Nyr. 27:177. lapján, mikor „még egyszer” pellengérre állítja a Pekár Gyula nyelvét és stílusát. Én is a' mondó vagyok, hogy kár az ilyesmit megvédelmezni; mert rossz úgy az, még ha olyan jeles prókátora is akad, mint Tóth Béla mester, vagy ahogy az ő párisi magyarkái selypitik e szót: *maichère*.

Hanem aztán, ha már a más szemében meglátjuk a gerendát, a magunkéban se tűrjük még a szálkát sem. (Szándékosan forgatom ki a mi jó közmondásunkat, mert ezáltal a Gyulai Ágost botlásai mégis csak szálkák a Pekár uram gerendáihoz képest.) Tehát, ha mást oktatumk helyes magyarságra, magunk is vigyázzunk, hogy még elvétele se kerüljön ki a tollunk alól ilyesmi, mint: 178. l. *jó nyelvérvézzékkal bíró* (e h. jó nyelvérvézzékkal); uo. *meg van mételyesve*, kissé erőszakolt és bombasztos. Mintha nem lenne elég baja szegény szimbolista honfitársunknak, hogy *tele van* „a szókincse és stílusa kirívó idegenszerűségekkel”. *Mindkét* b. pedig csak írjuk így: *mindakét*. Amazt legalább én nem „iskolázott” embertől még sohase hallottam. A 182. lapon Sassi Nagy Lajos is azt mondja, hogy: *Mindkettő födi az eredetét*. Én ezt a *födi* kifejezést is sült germanizmusnak tartom, habár derűre-borura használják a Nyr. emberei is. Szívesen látom azonban, ha megcáfolnak. Legalább az én szókincsem is gyarapodik egy hasznavehető kifejezéssel, amire fordítgató mesterségemben elég gyakran rászorulok. Ugyanígy vagyok az *értének alatta* (186. l.) kitételrel is, amely helyett az én nyelvérvézzé-
kem *értének rajta* mellett szólal föl.

MILES.

Pardon és társai. Ideje volna, hogy a *pardont*, ezt a franciáskodó nyegleséget kiküszöböljük nyelvünkéből s leszokjunk róla. Úton-átfélen, lépten-nyomon halljuk ezt és a többi, mint *merci*, *kiszetihand*, *adieu* stb.

Hát nem sokkal helyesebb *pardon* helyett a *bocsánat*? Vajjon mire való a francia szóval való tüntetés, mikor ugyanazt szép és jó magyar szóval is kifejezhetjük?

Igazán mondom, hogy egy erzsébetfalvi gubás paraszttól is hallottam már e szót. A kapája nyelével véletlenül megérintett a helyi-érdekű vasút váróterme előtt. Két bütykös újját lassan odaérintette pörge kalapjának zsiros karimájához, hozzá mondván: *pardony*. Bámulatos dolog ez, mert hát megszoktuk a magyar embertől, hogy azt mondja: *megkövetem alásan*, vagy *engedelmet kérek*.

A *merci*-t az ifjúság, helyesebben a pesti ifjú nemzedék hozta forgalomba. Szende varróleányok lekötelező mosollyal és hatással szok-

ták alkalmazni az udvarias fiatal emberekkel szemben. Vélik, így sokkal műveltebbeknek látszanak lovagjaik előtt.

A *kisetihand* talán a Lipótvárosból származott. A *keszt csókolom* kevés nekik. A *kisetihand* elég. Különösen visszataszító németesség, mikor valakit valamivel megkinálnak s a megkinált a szokásos mentegető udvariassággal mondja: *kisetihand, köszönöm*.

Az *adieu* is a Lipótvárosból indult hódító körútjára. Ott kezdték legelőször használni nagy reményű bankárcsemeték. *Adieu barátom! Adieu Ferenc! Adieu papám! e h. Isten veled!*

Erélyesen kellene az ilyes szavak ellen föllépni, mert ha nem, úgy tovább is csak a *pardón*-nal, ezzel a nyájassággal és előzékenységgel elegyesen használt szóval fogják pocskéká tiporni leggondosabban ápolt tyúkszemcsemetéinket. Tovább is e szóval fog a legmosolygóbb ábrázattal nyakunk közé főcskendeni szüretlen dunavizet az utcát öntöző polgártárs.

BRUCKNER GYULA.

Lapszemle I. „Jó reggelt, hogy tetszik érezni magát? — Köszönöm . . . , *úgy, úgy* . . . És ön? — Én? *Úgy, úgy* . . .” (Bp. Napló: = *so, so!* magyarul: jól, v. *megvagyok*). — „Ez oly igazán osztrákkul van csinálva, hogy egy hipochondra nevettében megpukkadhatna *fölötte*” (Magyarország; a *fölötte* egészen fölösleges). — „Nyugodtan *ülni vagy állani maradnak*” (Néptanítók L. e h. *ülve v. állva*). — *G. nem engedi magát terrorizálni* (M. Hirlap; elég: *terrorizálni*). — „*Felolvasó* sürgeti a hibás *Juliáni* naptár elvetését s a Gergely-félének általános használatba-vételét” (Nemzet; először is: a *felolvasó*, t. i. aki már említve volt; másodszer: ha az egyik *Juliáni* naptár, akkor a másik *Gregoriáni* naptár volna!). — „*Walsin-Esterházy* nem nyilatkozik, ő, aki *túlsokat* is nyilatkozott, most *túlsokat* hallgat” (Orsz. Hirl.; helyesen: ő, aki *kelleténél többet* nyilatkozott, most *kelleténél többet* hallgat). — „A kísérletek nagy hűhóval, *vérbő* optimizmussal támadtak” (Esti Ujság; németes összetétel; helyesen: *vérmes*).

ANTIBARBARUS.

Lapszemle II. A Hazánk egyik fürmedvényéből. „A szabadelvű párt szereplése az *appropriacionális* vita folyamán, *aversiót* kelthet az egész országban. Az undor fogja el az embert, ha látja azt a minden *etika* nélkül való politikát, amelyet ez a párt követ, s azt a *merkantilis álliberális* alkotmánytipró nyavalygást, amelyben *laborál*. Ma kevésbé, mint valaha *arrogálhatják* maguknak a szabadelvű címet s azt, hogy az ellenzék *fölött kritikát gyakorolhassanak*” (72:2). — A lapnak ugyanezen számából futtában kisedett kiegészítések: *organum, parlament, konstatál, közfunkció, epochalis, publicisztika, kredo, akkord, komikus, perfidia, nomenklatura, diszekreditálás, tradíció, megaposztrofált, inkompatibilis, passzív, morális, humanitás, konferencia, privát, konfederáció, markáns, rabulisztikus, deficit, spekulatív, konzekvencia, indirekt, krízis, reflektál, luxus, produktum, incidens*.

MOLNÁR SÁNDOR.

Jég. Jogos borzadás töltheti el az ember keblét, ha a kávé-

házban azt hallja, hogy a hölgyek jeget kérnek. Hogyan, hát a jég az élvezeti cikkek közé tartozik? Még borzalmasabb az a jelenet, amikor a pincér előzékeny mosollyal állítja az asztalra a jég helyett — a fagyaltot. A fagyalt nem jég és a jég nem fagyalt, noha a német ember *Eis*-nek nevezi a fagyaltot. De ez nem ok arra, hogy mi jeget kérjünk, ha fagyaltozni akarunk.

(1898. 56. mell.)

MAGYAR HIRLAP.

A rosszul fogalmazott alapszabályok. A belügyminiszter a napokban a kunszentmártoni földmívelő munkások egyesületétől a következő sajtóságos indokolással tagadta meg alapszabályainak megerősítését:

„A kunszentmártoni földmívelő munkás-egylet folyó évi június 19-én, 17,505. sz. a. kelt alispáni jelentéssel felterjesztett alapszabálytervezetét, tekintettel arra, hogy az *abban*, valamint az alapszabályok jóváhagyása iránt benyújtott *kérvényben előforduló írás-, illetve nyelv- és mondat szerkezeti hibák* nagy száma az egyletet alakítani szándékozók *műveltségi fokának oly alacsony voltára mutat*, hogy az illetők egy társaskör alakítására és vezetésére teljesen képteleneknek tekintendők, *bemutatói záradékkal elláthatónak* nem találtam“.

A kunszentmártoni földmívelők alapszabályait és kérvényét nem olvastuk s így arról nem szólhatunk; az azonban bizonyos, hogy a belügyminiszteriumnak ez az egyetlen szórnymondattól álló indokolása sem dísz a magyar fogalmazásnak.

(1897. XI. 30.)

MAGYARORSZÁG.

EGYVELEG.

A latin kiejtés. A Nyelvőr márciusi számában Tóth Béla visszatér e tárgyra és többi közt példán mutatja be a franciák és németek latin kiejtését. Minthogy az előbbivel magam is behatóan foglalkoztam (*A franciák latin olvasása*. Phil. Közöny, 1897. nov.), jóformán kötelességemnek tartom felszólalni, nehogy a Nyelvőr olvasói helyesnek higgyék a Tóth Béla olvasását. Természetesen nem ismételhetem itt egész értekezésemet, azért elégnék tartom ide írni a Tóth Béla olvasását és utána azt, amit én helyesnek tudok. Szerinte a francia pap így éneklí a praefatiót: „*Véré dinyóm e szűstóm é, ekóm e szalütaré, no tibi szafípr et úbikő grásziász ászöré*“. Ez olvasásban sok tévedés van; a francia pap e sorokat valóságban így olvassa: *Vere dignom. et szűstom esz ékom et szalütare, noss tibi szemper* (szamper) *et úbikue grassiasz assere*. — A németek latin olvasását is bemutatja Tóth Béla és erre nem mondhatom azt, hogy tévedett, mert — úgy látom — szándékos torzképet csinált. Azt tette t. i., hogy minden kemény hangot lágyra és minden lágy hangot keményre változtatott. Így nem olvas a német pap, az bizonyos, így a francia vicclapok beszéltetik franciául a „teutonokat“. Friedrich Rietschl, akit idézek említett értekezésemben, csak a *v=f* (*senio, fotum*, — *venio, votum* helyett) kiejtés miatt és a rossz hangsúlyért panaszkodik. És ez egészen érthető is, mert a németnek a *v=f*

(*Volk — Folk*). A kemény és lágy hangokat ő is megkülönbözteti, ámbár más módon, mint mi. Ami a *kursus*, *versió*, *reverzális*, *insultál* kiejtést illeti, abban egyetértek Tóth Bélával, de alig hiszem, hogy a köznyelvből már kiirthatjuk; jó, ha a latin tanításban megőrizhetjük a *versio*, *transitus*, *defensum*-féle kiejtést. Sőt talán nem is megőrzés lenne ez már, hanem újítás.

SZIGETVÁRI IVÁN.

Wonock. Csakis a kalábriához értők tudják azt, hogy mit jelent az, hogy *vannak*. Azok se valamennyien, hanem csak a kiválóbbjaik, azok, akik *alsósan* játsszák a nemes spanyol játékot. Azok, akik a gögös filkót degradálják s a legszánalmasabb figurát, az alsót, teszik meg mindent ütő hatalommá. Az alsós, amely diadallal járja most be az országot, ott született az alföldi rónaságon, nyakas magyarok, és ellenzékiek között, akik mindent elleneznek és épen ezért mindent megkontráznak. Nagy dolog az új játék megszületése nálunk, ahol az idegen szellemnek hódoltunk mind a harminckét kártyával. A *ferblin* végigvonul a germanizáció hatalma. még a népies *kugli* is az idegen szellemet sínyli. Minden játék-műszavunk, minden játékunk neve idegen. A *tártli*, a *máriás*, a *piké*, a *kalábriás*, a *Paskievics*, a *ferbli*, a *makaó*, a *kassinó*, a *kéglí*, a *karambol*, a *kugli* idegen játékok és magyarok vagyunk, akik áldozunk nekik. Végre megvan az első magyar nevű játékunk, az *alsós*. Már nem jelző ez az *alsós* szó, hanem tulajdonnév. Főnév, amelyet ragozunk s melyet gyönyörködve mondunk ki. Nem tartjuk a kalábriás változatának, hanem önálló játéknak, amelyre ezer évig kellett várunk. Magyar a neve, a pszichológiája és magyar a legeslegfőbb műszava. Az, hogy: *vannak*. A *vannak* a jogegyenlőség jegyében született. Azt jelenti, hogy a hetesek és a nyolcasok is érnek valamit, ha néggyel *vannak*. Négy hetes!... micsoda gúny volt e szavakban még nemrég, s mennyi önérzettel jelenti be a gazdájuk most, hogy *vannak*! Igenis *vannak* a hetesek, és kontrára adnak erőt a játékosnak és megdöbbenik a büszke föllevőt. Fiatal még az *alsós*, de már is jóvá teszi régi mulasztásainkat, sőt megboszul bennünket az idegen népeken, akiknek a játékaikat játszottuk és műszavaikat mondtuk eddig. Kell, hogy elégtétel töltsön el bennünket, ha azt halljuk, hogy a német végre magyar kártyaszót használ. Mi, akik a német befolyás alatt *blindeltünk* és *nikszblindeltünk* és *besszereltünk*, a boszú édességét érezzük, mikor a német azt mondja, hogy *wonock*. Mert ez a *wonock* nemcsak azt jelenti, hogy vannak, hanem azt is, hogy az új magyar kártyanyelv előtt meghódol a német. *Wonock!* A paritás a *besszerért* és társaiért. Ha mi *blindeltünk*, ő ezután *wonockiros*. Ne mosolyogjunk a németen, mikor *wonockot* mond, hanem hallgassunk meghatva ezt a kijelentését. A magyar szellem egyik legimpozánsabb diadala az, hogy a négy hetes és társai a németek közt *wonock*. A *wonock* az első lépés, de több is jön utána. Hiszen idehaza is az első magyar kártyaszó a *vannak* s még itt is küzdenie kell jogaiért. Türelem és remény, a *vannak* nyomában még sok örömet érünk.

(1897. VIII. 14.)

PESTI HIRLAP.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. **Tárgyas vagy tárgyatlan ragozás?** Azt olvastuk egy hírlapban: „Szükségesnek véljük mindenkit figyelmeztetni...” Nem tekintve a főnévi igenév magyartalan használatát, nem volna-e helyesebb a tárgyatlan igealak: szükségesnek vélünk mindenkit figyelmeztetni?

F. Bizonyára helyesebb, mert tárgyatlan alakkal mondjuk ezeket is: arra *akarunk* v. *kivánunk* v. *szoktunk* mindenkit figyelmeztetni, nem pedig *akarjuk*, *kivánjuk* stb.

2. **Bútort vagy butrot?** Én *butrot* mondok, az egriek *butort*; én analógiára hivatkozom: *csuprot*, *tükröt*, *ökröt*. Kinek van igaza?

F. Az egrieknek, mert mellettük szól az általános nyelvszokás. Már a Nagy Szótár is megállapította, hogy „*bútort*, ritkábban *bútrót*”. Bajza írja (Munkái 2:78): „Idegen jött, hátán egy nagy *bútrót* hozva”, azaz *bugyrot*, mint a Balaton mellékén is mondják. — Azonban a *csuprot*, *tükröt* analógiájára a köznyelv szokás ép oly kevéssé mond *bútrót*, ahogy az *árkot*, *berkét*, *törköt* mintájára nem mond *cirkot*, *gyerkét*, *törköt*, hanem *cirokot*, *gyerekét*, *törököt*. — A *bútor* mellett különösen érdekes a hasonló végű *sátor*. Ebből szokásos alakok ma: *sátrak*, *sátrai*, de már *sátrat* szokatlan és *sátrast* egyáltalán nem mondunk *sátoros* helyett. A régi íróknál csakis *sátort*, *sátora* stb. található, és Arany is így képezi a többszt: *sátorok* (Toldi Szer. 2:16; lásd bővebben TMNy. 314).

3. **Kiszeretni vkiből.** Ezt az Ország-Világban egy bíráló új és rossz szónak mondja. Igaz-e?

F. Hisz ez épen nagyon magyaros és helyes kifejezés; más nyelvben alig is lehet utánozni. Ilyenformák még: *kiábrándulni vkiből*, *kijózanodni vmiből*, *kitanulni vmiből* stb. ANTIBARBARUS.

4. **Milling, nyösz.** Az éles késre szokta az adai ember mondani, hogy olyan eles, mint a *milling*. Értelmét egytől sem sikerült kitudnom. Ilyen szó a *nyösz* is, melyet az átkozódásban használnak: egyén még a *nyösz*. Egy öreg mosonó úgy értelmezte, hogy a *nyösz* a veszett fene öreganyja. — Molnár Sándor.

F. Az utóbbi értelmezés nyilván csak tréfa. De magunk sem találunk eddigi szótárainkban *nyösz* főnevet. Bajosan függ össze avval a hetési igével, melyet Nyr. 1:380. olvasunk: „Né, de *nyösz*! — beh szeret játszani”, mert ez nem egyéb, mint a *nyöszik*, *nöszik* ige (az új Tsz. félreérti). Esztergom vidékén egy közlemény szerint azt mondják: *nyösztet* e h. unszol, sürget (Nyn. 19:239), de itálán a. m. házasságra unszol, vagyis *nyösztet*; *nösztet*. l. NySz. ... A *milling*-ről valamivel többet tudunk. Bíró Márton XVIII. sz. író azt mondja: Mint a *milling* a csatapaté között, vihogott a tétia

Jósué kardjának lapja és éle. Dugonics pedig ezt a hasonlatot említi: Síma, mint a milling (NySz.). 1834-ben Kassai J. közli az ő Szókönyvében, hogy Hevesben a hóhér kardját híják *millingnek* és hogy 'hóhérol' h. azt mondják: *millingóz* (ez „nyilván hiba“ e h. *millingoz*, mondja az új Tsz.). A *millingnek* régibb történetét s eredetét nem tudjuk; formája német eredetet sejtet.

SIMONYI ZSIGMOND.

5. Tudomásul vétetik, tudomásul szolgál, tudomásul van. E három kifejezés közül melyik a leghelyesebb s legmagyarosabb?

F. A három közül nézetem szerint legtermészetesebb s legésszerűbb a középső, mert azt teszi, hogy az illető közlemény nekünk *fölvilágosításul, tudósításul, tudomásunkra szolgál*. Ép így mondjuk valamiről, hogy *magyarázatul, bizonyítékul, például* szolgál stb. (l. M. Határozók 1:326.). — *Tudomásul venni* szintén ésszerű és helyes kifejezés; mert vannak ilyen szólásaink is: *tudtul ad* (Csiky G.), *értésül ad* (Arany), *hírül ad* stb. (M. Hat. 1:332.). *Tudomásul vétetik* csak a szenvedő forma miatt nem oly ajánlatos, mint *tudomásul szolgál*. — *Tudomásul van*: ez a legkevésbé tetszetős a három közül. A *van* ige *-ul* raggal ma csak ilyenekben szokásos: *rosszul van, csehül van*; ámbar a régiek mondták: *segítségül van, például van* (l. uo. 326). A *tudomásul van*-t jó szándékból kapták föl némelyek, mert a *tudomásul szolgál*-t németesnek tartották. Igaz, hogy a *dient zur Kenntniss* utánzása; mind amellet, mint említettem, egész természetesen beleilleszkedik egyéb megszokott szólásaink rendszerébe.

ANTIBARBARUS.

6. *Kevésbbé* vagy *kevésbé*? A Nyr. szerkesztője 22:16 azt írta, hogy a *kevésbé* szóban „nem érzik a *-vd, -vé* rag, tehát nem is kell két *b*-vel írni“. Mért írja most 27:3 maga is két *b*-vel? Hisz azért sem kell két *b*, mert az *s*-végi mellékevek kötőhangzó nélkül csak egy *b*-vel képezik a középfokot. De mi hát az az *é*? Talán csak a könnyebb kiejthetőség kedvéért járult a szóhoz. Van-e még ehhez hasonló szó a magyarban?

F. Hogy nem kell két *b*-vel írni, abból nem következik, hogy nem is szabad. Eddig éppen a két *b* volt a szabály, s így nem csoda, ha tollunk még most is rájár. A középfok szabályával nem lehet eldönteni a kérdést, mert két *b*-vel kellene írni ezeket is: *díszesebbé, magasbbá*. A *kevésbbé* szó csakugyan *-vd, -vé* raggal alakult: hisz az alapfoka is *kevésbé* s egészen hasonló forma az ezzel rokonértelmű *kissé*, azután *eléggé* s a *kevésbbé* ellentéte *többé* (vö. még *ketté* és *továbbá*, s l. M. Határozók 1:310—1). — De ma mindezekben elhomályosult a *-vé* rag, s mivel nem érezzük, a *kevésbé* alakban nem is szükséges föltüntetni. Szintügy helyes a *lélegsés* a *léleksés* helyett, mert e szóban nem gondolunk többé a lélekre. Továbbá *hadd menjek*, mert nem gondolunk rá, hogy ez a. m. *hagyd (hogy) menjek* (ellenben *hagyd itt*).

7. Orgonál, orgonáz. Több kartársammal arról vitatkoztam, hogy *orgondásik* a. m. orgonán játszani; míg *orgondálni* a macska szokott. Azt hiszem, hogy ha az orgonán játszunk, akkor nem *orgondlunk*, hanem *orgondsunk*. Kartársaim azt állítják, hogy a macska nem *orgondál*, hanem *dorombol*.

F. Az orgonajátékot az irodalmi nyelvben s a művelt beszédben inkább *orgondlásnak* mondják, mintsem *orgondásásnak*, valamint inkább mondjuk *vacsordál*, *ebédél*, ámbár a nép így is mondja: *vacsorás*, *ebédes*, mint általánosan *reggelisünk*. *Orgonál* olyan forma, mint *trombitál*, holott pl. *furulyásunk*, *songordásunk* -s képzővel. — A macska az irodalomban s a legtöbb vidék nyelv szokása szerint *dorombol*, de sok vidéken *orgondál* s néhol úgy látszik *fon* is.

SIMONYI ZSIGMOND.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

L. Nyr. 27:135.

1. Irtódszik: Adán a Balaton érthető okból nem irtódszik, hanem *irtódszik* a vásott *kőjök* a Tisza hideg vizétől. *Trüsszent* is tőle annyit, hogy a *trücsők* is ijedten hagyja abba ciripelését, *aggyig még csak a srülle visszakésbű még nem vágja pofon a durcás gyerekkét*. *Irtódszik a korhél is, ha visszakésbű dütenek bort a poharába, mer tuggya, hogy ijenkő a bor ki szokott kéreckenni a pucorbú.* (A.)

Kikelet nálunk a. m. tavasz. (P.) — *Kikelet:* elszórtan hallik, de általánosabb a tavass. (K.)

Ptrüsszent, ptrücsök a *t* hang lágy elegyedésével. A három más-salhangzó jó élesen kiválik, mikor a béres a befogott négy vagy hat ökröt egy hatalmas (ostor-)pattantással, de nem rácsapással megindítja: *ptrü elől Csákó! Mossár! Ha'-bide Szilaj! Nye!* (K.) — „Hogy lármáz az a *ptrücsök!* (Kvh.) — Karászon (Szabolcs m. Nyírség) a *tücsök* mellett sokszor *trücsök* is hallható, de *p* betűvel az elején se Szabolcs, se Szilágy, se Szatmár, se Bihar vármegyében nem hallottam. (Kar.) — A *ptrücsökök* nem, de *prücsök*-öt vagy *trücsök*-öt mond az esztergomi nép a *tücsökre*. (E.) — *Ptrüsszent* nem használatos, de *tüsszent, prüsszent* és *trüsszent* igen. (Ége.) [Vö. *irtódszik* a.]

Rováncs: használják, mikor egy ellenőrző közeg vagy felsőbb hatóság megvizsgál valamely közpénztárt. (Rovancsol.) (D.) [Csakhogy népies szó-e? Szerk.]

Főveg használatos, a. m. főbeli, kalap, sapka. (Ége.) — „Add ide a *fővegemet!*“ (Kvh.)

Hátrulja. Itt másképp nem is mondja a nép, mint: „Ez az eleje, ez meg a *hátrulja*“. „Én ülök elől, te meg *hátrul*“. (Eg.)

Erre az időre. Hontban és Barsban előfordul, de az *erre* nélkül, csak így: „Az *időre* má elig lessz a tüzelőnk“. Jelenti pedig a folyó évet. Megjegyzem, hogy az *év* szó szinte ismeretlen; még az újévet is csak *újesztendőnek* hívják. „Az *idén* még nem vótam beteg. Tavál több búzáuk lett, mind az *idén*“ stb. Ebben az alakban meg

mindennapi. A címben levő ragon kívül mást el sem is fogad. Belányi Tivadar. — „Az *idénre* több kalapot nem veszek“. (Kvh.). — Az *idén* e két alakban használatos csak: *idén* és *idénre* pl. „Az *idén* jó termés lesz talán“. „Az *idénre* a cukor-gyáros is kifizette az elöllegét“. (P.)

Képzik. „Ismertem a nép nyelvén gyermekkorom óta egy igét: *képzik*. Ez azt teszi, hogy valamely kép megragad a szemben, vagy a képzeletben. „Ne vidd akasztáshoz a gyermeket, mert *megképzik*. Egészen *megképzett* a tarkaságtól a szemem. *Megképzik* a gyermek az ijesztős mesétől, s vele álmodik“. (Ar.: HátPr. 406, vö. Tsz.) — A *képzik*-et így ejtik *kébreik*. (P.)

„Egy *látra* két vékával lesz“ Somogyban nem mondják, hanem azt mondják: „*úgy láttatra*“ és „*úgy nézőm, hogy lesz két vékára való*“. (Kv.)

Visszakézből. Használatos Szentesen. Pl.: *visszakézből tötött a pohárba* vagy *visszakézből ütötte nyakomra, ódalba* stb. Azt jelenti tehát, hogy: úgy fordítva a kezét, amint közönségesen „nem esik kezire az embernek valami dolog“. *Visszakézből* önt az ember, ha az üveget kezébe fogva, nem a tenyér hajlásával egy irányban, hanem a keze fejének a tenyérrel ellentétes oldala irányában önt; *visszakézből* üt nyakon vkit, ha nem a tenyerével üti, hanem ekkor is a keze fejének a külső oldalával. (Sz.) — A *visszakézből* kifejezést Hontban és Barsban mint közönséges szólásformát hallani a *visszajáról* szónak analogiájára, mivel itt a szövet hátsó mezeje, amott meg a kifelé fordított tenyér működése értendő. „Úgy váktam pofon *visszakézből*, hogy mingyá elindót az orra vére. Ne tőcs *visszakézből*, mer megárt! (Ha fölfelé fordított tenyér szorítja a boros üveget.) *Visszakézből* kő megmozdatnyi. (Ha vkinek *szemtől jön*, vagyis megigézték.)“ Belányi Tivadar. [Vö. még *irtódszik* a.]

Minő: Egerben *milyent* sohasem mond a nép; mindig a *minő* járja. (Eg.) — *Minő?* Ezt is használják Esztergomban. *milyen* helyett. Pl. „*Minő* csúnya kipe van!“ Azonban mindig csak felkiáltással. (E.) — *Minő:* használják trefás és gúnyos szójáttékkal. *Csupa minő!* mondják a cifrán felöltözöttre. A *nagydógu ágállóra* (hencegő) is rászólják: *hm! de még minő!* (Kicsinylik *vélle* a munkáját.) (K.)

2. *Íny:* Karáson *inyt* (rövid *i*-vel) is hallani szájpadrás értelembe; azonban gyakoribb a *szájpadrás*; a *foghúst* is ismerik. (Kar.) — Hajdu-Szováton az *iny* = foghús. „Tán vir gyün az *inyemből*“ A *foghús* szót ismerik, de csak nagy ritkán használják, helyette is inkább *inykúst* mondanak. (H.) — *Iny:* jelenti a fogsort körülvevő izmot, a szájpadrás felől is. Pl. A *szárase kénytr megsejtette az innyát. Foj a vir a fogából*; sohasé: az *innyából*. A szájpadrást meg tudják különböztetni az *inytől*: *Hogy ráragada ez a pulika a szájpadrásra!* Vidékünk a *foghúst* is ismeri. A *rossz nyawaja* (*fene, franc*) *egisszen lerádkta foga-húsdát*. (K.) — *Úgy fáj a foghúsom!* (Kvh.) — Az *iny* szót néf. alakban használják: „a *fogainából* is leszaptak e' darabot“ (pl. foghúzáskor); vagy „iz esett a *foginába*“ (gyuladásba jön a foghús és enyeges lesz). (N.) — Nálunk az *in* szó foghúst jelent, rövid *i*-vel pedig az *inszálakat*: *az inem a csútv. az inam. még a mégerötéletű fájul még*. A *foghús* szót nem ismerik, a *szájpadrás* szónál pedig az

alapszót teszi előre az adai ember, mikor pl. azt mondja: *a pallás-számhó ragatt az ostya, mikő ádoztam.* (A.) — *Iny*: csak a *foghús* megjelölésére használtatik kizárólag, és az utóbbi csak az olvasottab-bak előtt ismeretes. Pl. „A fogam *innyát* megvéreztem; nem a fogát. hanem az *innyát* fájditja“. A táplálékra vett húsban azonban *inyek* vannak: „ma nagyon *inyes* húst kaptam“. Az *in* szó a közbeszédben mint egyes szám csak valami összetétellel áll elő; pl. a lába *ina* fáj, t. i. a térden aluli része. Az *ina-késája* (dagadt meg). Az inszálak már *inyek* a testben; pl. az *inyek* meghuzódtak a nyakamban. (Kv.) — Esztergomban a *foghúsra* (ezt a szót nem ismerik!) azt mondják: *iny*. Pl. „Minő az *inye!*“ (E.) — *Iny* használatos: *megdagadt az inyem*, fáj az *inyem*; kalász ragadt az *inyemre*. A *foghús* is ismeretes: fáj a *foghúsom*. (Ége.) — Az *iny* általában használatos a szájpaddlás helyett. Mondják: „fáj az *inyem*, lepállott (még gyakrabban: *lefőtt*) az *inyem*“. A *foghús* szó is közkeletű. (D.) — Az *iny* szót még itt nem hallottam, a *foghúst* igen, úgyszinte a *szájpaddlást* is. (P.) — Az *iny* szót Szentesen *foghús* értelmében használja a nép, nem pedig szájpaddlás helyett. Így mondják pl. a fogzó kis.gyermekre: *ní, mijen dagalt szégtinne az inye!* (vagy még inkább: *ine*); ellenben nem az *inre*. hanem a „*szája pallásra ragad az embérnek a zsengís* (= nem tökéletesen sült) *kényír*“. (Sz.) — Az *iny* szót a szájpaddlás helyett sehol sem hallottam. A *foghúst* is csak idegen nyelvek szomszéd-ságában. [De hát akkor a *foghúst* hogy nevezik? A szerk.] Belányi Tivadar.

4. *Egérút*: *Egérutat* vesz a kergetett, ha kijátszva üldözője éberségét, *écsellen*. (A.) — *Egérutat keresett* a. m. vmely szorult helyzetből hazugsággal, mások félrevezetésével kerülő úton menekült. (D.) — *Egérútát vett*. Szentesen közönséges szólásmód s menekülést. kibúvást jelent. (Sz.) — „Szerencséje, hogy megkapá az *egérutat*, hanem szinte baj leve!“ (Kvh.) — *Egérút*, nálunk nem igen használt szó, csak ebben az értelmében járja: elillant. Itt-ott hallani elvéte ezt is: *egérútra szaladt*, (de gyakrabban így: *cigányuccára szaladt*) t. i. vmi a torokban, amikor is erőszakos köhögésre kész, azaz *cikákol* az ember tőle. Kibúvó, menekülés értelmében nálunk nem használják az *egérutat*; ezt így fejezik ki: *az csak* (vagy *mingyárt*) *talál kibújót*. (Kv.)

5. A *simának* ellentéte természet-szerűen a *borsas*. Egyéb kifejezések: *kusza*, *kuszált*, *kócos*; a beszédre: *nyerses*, *nyers*, *illedelmellen*, *szókimondó*, *faragatlan*. (Kv.) — *Simának* az ellentétét legtöbbször *reszelősnek* hallottam a népnél; itt-ott *ripacsos*-t is hallottam; kistallyai (Heves m.) cselédem *göröncsősnek* mondja. Biedermann Adolf. — *Sima* ellentéte: *göréncses* és *görénces*. (Ége.) — A *sima* ellentéte nálunk: *durva*, *édes*. (Kvh.) — A *simának* ellentéte: *göröngyös*, *göcsörtös*, *reosekes*, *göröncülös*, *redes*, *sértös*, *rúcskös*, *ripacsos*; a hajról: *borsas*, *kócos* (N.) — A *sima* ellentétét Szentesen többféle szó jelentheti, aszerint, hogy miféle tárgyról mondják. Így pl. az ember kezébőre: *kérges* vagy *durva*, ha a szél kifújta: *ki van cserepeséde*; az „embér képe“: *ripacsos* vagy *bibircsós*; a haja: *kócos*;

a szövetre azt mondják: *szőrös*, *kócos* vagy *bojhos*; a bőrre meg a ruhára mondják, hogy *ráncos*. Sok mindent mondanak tehát, csak az irodalmi *érides* szót nem ismerik. (Sz.) — A *sima* szót a székely *simma*-nak mondja (igéje *simittani*, *megsimogatni* v. *megsimogatni*). Ellentéte ritkán szerepel; a nép legtöbbször azt mondja: *nem simma*. Használják azonban a *hőbörzsös* szót is, pl.: *ekkicsitt hőbörzsös még most és, de minnyát úgy meggyalulom (megkészonóloom), hogy ojan lesz mind a tükör*. Ugyanezt a fogalmat jelenti a *darabos* szó is néha (ellentéte *apró*, pl. *apró sót* [= örlött sót] *hosszaké vagy darabost*; *apró pénzem nincs, a darabos elfogyott*); végre *dúrát* is mondanak *nem sima* helyett (ellentéte *finum*). (Hsz.) — *Simának* ellentéte mifelénk, ha *hajról* van szó: *borzos*; ha *érides tárgyról*: *darabos*. Különben *séltibe* mondják: *ném sima*. (K.) — Általános ellentétről a *sima* szónál nincs tudomásom, mert az eddig ismert ellentétek közt árnyalati különbségek vannak. A hajnál ami nem *sima*, az *borzos*; a nem *sima* deszka *szálkás* v. *ripacsos*; az állat szőre ha nem *sima*, *kusdált* stb. (H.) — A *simának* leggyakrabban használt ellentéte: *rücskös*, *redves*, *ripacsos*. (A.) — A *sima* ellentéte *rücskös*. (E.) — A *sima* ellentéte egyes fogalmakhoz alkalmazva változó, pl. az út nyáron *rásós*, télen *göbörödött*, ha t. i. megfagy; sok nem *sima* tárgy (pl. a ráspoly) *göröncös*; a vágó szerszámok rövid nyelei *redesek*, a nem *sima* papír is *redes*. Megjegyzendő, hogy a *göröncös* rendetlen simátlanságot, a *redes* inkább szabályosabb simátlanságot jelent. (P.) — Itt, Rábaközben, Sopron megyének Mibáli községében divatozik egy sütemény, úgy nevezik: *szalangáré*. Valószínű, a *sal calium* nyomán, melyet *szarvas-só* néven árulnak s *fujókának* is neveznek, mivel a tészta-néműt, ha belekeverik, fölfújja. Egy paraszt asszony ennek a süteménynek készítését beszélte el, s így fejezte be: „utójjára pedig öregre törött cukorra köll behintenyi, hogy szíp *rücskös* legyen“. Később többször hallottam ezt a szót, mint a *simának* ellentétét, melyet eddig mint kemény, csúfolódó szavát ismertem. De mellette használják a *ripacsos* kifejezést is. Domonkos István. — A *simának* ellentéte nálunk *borzos*. (D.) — A *simának* az ellentéte *dorozmás*. (Somogy-Szob, Csurgó.) Trencsény Lajos. — A *simának* ellentéte Zalában *dorozmás*. Egyebütt vagy csupán negatív kifejezéssel, vagy *kaparós*, *szúrós*, *göröngyös*, *ripacsos* stb. szóval jelzik. „Oan dorozmás vót a keze, ho' szinte mekkarcút“. Belányi Tivadar.

6. *Tegyen róla, hogy* . . . : A kért kifejezőmódot nem hallottam; de igen ezt: „Akinek nem tetszik, *tegyen róla*“. Ez nagyon gyakran hallható. (E.) — „Valamit *tegyen róla*, hogy kapiam meg már a pénzecskémét!“ (Kvh.) — „Hát *tegyen róla*, ha tud“, mondják, ha nem úgy van valami, mint lenni kellene. (N.) — *Tegyen róla*. Mindig tagadó értelmű kifejezéssel áll szemben. „*Tegyék róla*, ha nem akarja, hogy oda járjak“. „Ha nem tetszik, *tegyék róla*“. „Akármilyen lesz véle, én nem bánom, de ha nem akarja, hogy a tyúkom az ő kertjébe járjak, hát *tegyék róla* vagy kerítesse e!“ (H.) — A kikapós menyecske veti félvállról ura elé, ha ez csapodárságát hányja szemére: *ha nem teccik, tegyék ké róla!* Különben e kifejezéssel

sűrűn él a nyelvjárás, pl. *ké lehetne róla, hogy én is kaphatnék egy pár lánc földet áránádba* . . . (A.) — *Tegyen róla* nálunk használatos; pl. *immán mit tess róla?* mit tehetsz róla, ha így történt. (Ége.) — „*Tegyen róla*, hogy ez s ez megtörténjék”. Így, nálunk, semmiféle rétegben nem beszélnek, hanem azt mondják: „*lásson hozzá*, hogy legalább *révre vihesse*; vagy: *lásson utána*, hogy *meglegyen*. Ezt ellenben mondják: „ha nem tetszik, *tegyen róla*”. (Kv.) — *Ha nem teccik, tegyén rúlla! Lénne csak az én feleségem, lénnek én rúlla. tudom Istenem, hogy minden másképpen lénne! Minditig panasszal, hogy es sincs, as sincs, hát tegyén rúlla s mingyár léssz!* (= Oktatja a *ném tisztelges keresetre*). (K.) — *Tegyen róla*, használják. Valami megtörtént dolog után mondják: „*Tegy róla*, ha tudsz”. „Ne busulj, már úgy sem *tehetsz róla*”. (D.) — Berettyó-Ujfaluban (Bihar, Sárrét) egy paraszt asszony az ügyvédnek elpanaszolván, hogy szomszédasszonya mindennek elmondta, hozzá tette: „most elmondtam kendnek mindent, de olyat nem, a *miir* (így) az ügyvéd tudna *tenni rúlla*”. „Mondja már, tekintetes úr, lehet *erről tenni*”. (B.) — A *tegyen róla* kifejezés itt nagyon általános. (P.) — *Tegyen róla*, ezt a kifejezést Szentesen így használják: *ha nem teccik neki, hát tegyén rúlla*; azt azonban nem mondják: *tegyen róla*, hogy valami megtörténjék”. (Sz.)

7. Hajdu-Szováton az *egy*-et az idézett mondatokban nem hagyják el. (H.) — Kemenesalján nem hagyják el az *egy* szót a kértett mondatokban (P.) — Indulatosabb szólásnál ki-kihagyogatják az *egy*-et. Hallottam így: *mindig mozog. përcët së nyukszik*. De így is: *përcët së pihën, mindig dógosik valamit*. (K.) — „*Percig* sem valék kánn, s már megesék benn a szerencsétlenség”. „*Perc* alatt itt légy!” (Kvh.) — Az *egy* szócskát a kértett kifejezésekben sohasem hagyják ki. (N.) — Az *egy* szócskát nyomatékozás végett mindig ott hallottam a kérdésbe foglalt mondatokban Hont, Bars, Zala, Pozsony, Komárom stb. megyékben. Nem is tudok vidéket, ahol elhagynák. Mégis, mintha Sáros megyében hallottam volna. A palócok így beszélnek: „Ety pár krajcárt vetettem neki. Ety csipetnyi jóborsot hincsrá! Egy minútum alatt visszagyűvők” stb. Belányi Tivadar.

8. Nálunk csak így mondják: „János velem testvér apáról. Egy testvér velem, de anyáról csak”. (H.) — Az édes testvérek *apával*, anyával testvérek. A féltestvérek *apával* testvérek, ha egy apjuk van; anyával testvérek, ha anyjuk egy. (A.) — Afféle beszédmodot, hogy „János velem testvér apával”, nálunk nem hallani. (P.) — „Nem egy anyuk vót, de tesvírök vótak *apával*”, mondják Szentesen. (Sz.)

9. Szemrehányó, sajnálkozó felkiáltó mondatokban egészen közönséges Szentesen: „hányszor *nem* montam neki, hogy *në* igyon annyit, de hát *hijába!*” (Sz.) — „Hányszor *nëm* montam néki! de *nëm* fogadott szót: úgy veszi hasznát!” (K.) — Nálunk a tagadó szócska kihagyásával mondják: „hányszor megmontam neki”. „Hej! de rígen láttam aszt az embert”, de így is: „rigen *nem* láttalak”. (H.) — Igen általános kifejezés: „Hányszor *nem* montam neki!”, sokkal erősebb kitétel a „hányszor montam neki”-nél. (P.) — „Há” számtalanszor *nem* montam neki”. Vagy: „Hát *nem* megmontam ho’ vigyázz

rá"? (N.) — *Hányszor nem mondtam neki!* Ezt nem is veszem vidékiességnek; hát hogy mondanók, ha. így nem? „Ugy-e elvesztette? hányszor *nem* mondtam neki, ne hordja magával!” „Mebukott . . . hányszor *nem* mondtam neki, hogy tanuljon!” „A faképnél hagyta (vőlegénye); hányszor *nem* mondtam neki: Panni, Panni, ne higgy annak a...” stb. És ez minden nyelvjárásunkban előfordul. Belányi Tivadar.

11. „Ménnyünk, *még élne* az eső”, mondják Szentesen, de közönségesebb: „még el nem ír”. (Sz.) — A mi népünk nem is használ jelentő mondatot ilyen esetben: *menjünk, míg élne az eső; takarodj, míg apád hasa jőne; egyél, míg esnék* (mondják a mezőn). (Ége.) — Kalotaszegen a *míg: még*. Mondják: „Ménnyünk sógor, még ki nem löknek”. (K.)

13. A *ha nem is mondja*-féle szórend a szentesi embert nagyon idegenszerűleg érinti, e helyett: *ha nem mondja is*; nem is hallja az ember szentesi születésétől sohasem. (Sz.) — „*Ha nem is mongya*, tudom már! Csak annyi, *ha még is mongya*, úgy is tuggya mindénki, akár né is mongya még”. (K.) — El van terjedve: „nem bánom *ha meg is mondja*; *ha meg is ver*” stb. (Ége.) — „*Ha nem is mondja*, úgy is tudom, hogy megteszi értem”. (Kvh.) — A *ha nem is mondja, ha meg is mondja*-féle kifejezések általánosak. (P.)

14. *Mit én bánom?* Négy éves leánykám mindig így mondja, mióta Egerben lakom; valószínű, hogy valamely hevesmegyei cselédemtől hallotta így. (Eg.) — Nálunk csak így mondják: „*Bánom is én*”. „Bánom is én, akármit mondanak”. (D.) — Nálunk azt mondják: „*Mit bánom én* (akár mi' csinyál). Majd én bánom azt meg; azt te bánád meg legelőbb. *Mit bánod te* aztat, neked se árt, se használ. (Kv.) — „Mit én bánom?” így nem használatos, hanem így: „*Mit bánom én?*” (P.) — „*Mit én bánom*” Szentesen ismeretlen szóelhelyezés. (Sz.) — *Mit én bánom*. Mintha palóc specialitás volna; kivált az ő megyéikben gyakori. „*Mit én bánom*, ha gyűsz, ha nem gyűsz; én émek (elmegek). Hát osztán, ha rí jis: *mit én bánom!*” Belányi Tivadar.

15. *Mindenhutt, máshutt*: Nálunk ezek az alakok járatosak: *mindenhun, sehun, máshun*. (N.) — A palóc nem mondja úgy, hogy *másutt*, még kevésbé azt, hogy *máshutt*, hanem *másütt*, ad norman: *mindenütt*. Hanem a göcsejítől jobbadán így hallani: *máshun. másunan*. Belányi Tivadar.

16. Az efféle alakokat *unokajai, kályhájai, beretvájai*, az öregek közt lehet hallani Hajdú-Szováton, míg ellenben a fiatalja *unokái* stbit mond. (H.)

17. Népünk a *tör* és *török* ige befejezett cselekvését csak egy alakban fejezi ki: *tört, eltört, kitört, bétört* stb. Ugyanezen alakja van a mult idejű melléknévi igenévnek is. (K.) — „Hozz a boltból tíz krajcárra [így? Szerk.] *törött* borsot!” „*Eltört* má' megint egy üveget.” — „*Tört* (és nem *törött*) cserepei vannak”. (Kvh.) — Ha a cseléd vmit *eltört*, fölpanaszolja szülei előtt, hogy az edény árát lehúzzák béréből, de vigasztalásképp esik neki, hogy a *törött* edények övéi lesz-

nek. (A.) — Nálunk azt mondják: *törött edén*. (N.) — Szentesen mind a két értelemben *tört* használatos; pl. „a szögálló két kantát *eltört*” és „sok kanta *eltört* a vásárba”; a befejezett cselekvés ige-neve azonban: *törött*, pl.: *törött edén*. (Sz.) — A *tört* és *törött* között a különbség megvan, pl. „Az a cseléd mindent *összetört*”; a korsó, vagy edény pedig ha csorba, akkor *törött*. (P.)

18. A viszonyító névmást rendszeren nem hangsúlyozzák, de ha hangsúlyozzák, az első tagra esik a hangsúly. (P.) — Azon esetekben, midőn a relativ névmást hangsúlyozzák, a hangsúly mindig az *a* előtagra esik. (A.) — Hangsúlyozzák a második tagot: *aki* csak ott volt, vagy: *ahányan* csak ott voltak, mind látták. (Ége.) — Hajdu-Szovátan a viszonyító névmás mindig hangsúlyoztatik, még pedig a második tagján. „Elírtam, *amit* akartam. *Aki* vesz, annak lesz, *aki* nem vesz, beteg lesz”. (H.) — Az *aki*, *ami*, *ahány* stb. kiejtésénél az első szótagon van a hangsúly. (K.) — A viszonyító névmás első tagját hangsúlyozzák. (N.) — Szentesen csak olyankor hangsúlyozzák a viszonyító névmást, ha bizonyos ritmusos szólásokban ütem elejére kerül: *akki* tuggya | *mé'* nem mongya . . . ; *akki* vész | annak lessz ; *ahun* finyēs | ott ägyenäs. (Sz.) — Nagyon kivételes lehet, hogy valahol széles e hazában a viszonyító névmásnak ne az előtagját hangsúlyozná. „*Aki* vesz, annak lessz. Az *ak* kendő, *akit* tennap vettem, kiment (színét vesztette a mosásban). Gyüzd el, *ammit* kaptá. *Amikor* csak szērit tehetyi, kiszalad *ah* hóba, oszt' *ahány* gyereket meglát, mind meghagyigállya”. (Hont. Bars.) Belányi Tivadar.

19. Nálunk így mondják: *ohajt, sohajt, posta*: de *zsinór*. (Kar.) — Nálunk *ohajt, sohajt, posta, sinór* használatos. (Ége.) — Nálunk *ohajt, sohajt, posta, zsinór*. (K.) — Nálunk *ohajt, sohajt, posta, zsinor*. (Kvh.) — Adán mindig hosszan ejtik az *ó*-t ezekben a szavakban: *ohajt, só zj, zsinór, pósta*. (A.) — Nálunk *ohajt, sohajt, posta, zsinór*. (N.) — Itt *“ohajt, s“ohajt, zsin“ór*; a *postát* rövid *o*-val ejtik. (P.) — Nálunk így mondják: *ohajt, sohajt, pósta, zsinór*. (E.) — Szentesen hosszú hangzóval ejtik: *ohajt, sohajt, pósta, zsinór*. (Sz.) — Nálunk *ohajt, sohajt, posta*; de *zsinór*. (Hsz.)

Rövidítések: (A.) = Ada, Bács m., beküldő Molnár Sándor.

(B.) = Berettyó-Ujfalu, Bihar m., bek. Biedermann Adolf.

(D.) = Dálnok, Háromszék m., bek. Benkő József.

(E.) = Esztergom, bek. Brukner Gyula.

(Ég.) = Eger, bek. Biedermann Adolf.

(Ége.) = Ége, Udvarhely m., bek. Ferencz Miklós.

(H.) = Hajdu-Szovát. Hajdu m., bek. Rechnitz Ignác.

(Hsz.) = Háromszék, bek. Incze Béni.

(K.) = Kalotaszeg, Kalota-Szent-Király, bek. Czuczsa János.

(Kar.) = Karász, Szabolcs m., bek. Biedermann Adolf.

(Kv.) = Kaposvár, bek. Szokolay Hermin.

(Kvh.) = Kézdi-Vásárhely, bek. Vajna Károly.

(N.) = Német-Gencs, Vas m., bek. Pekovits Sándor.

(P.) = Pálfa, Kemenesalja, bek. Sstrókay Lajos.

(Sz.) = Szentes, bek. Molecz Béla.

Fölhívás

az új Nagy Szótár munkálataiban való részvételre.

Az új Nagy Szótár előmunkálatait az állami költségvetésből nyert állandó évi támogatás alapján még e nyáron megindítja a M. T. Akadémia.

E szótár lehető teljességre törekedvén, nemcsak az eddigi szótárak anyagát, hanem a jelesebb újabb írók nyelvkincsét is föl fogja ölelni, s azért a gyűjtés e nagy arányú munkálatában a művelt közönség s főképen irodalomtanáraink közreműködésére is számítanunk kell.

Akik az adatgyűjtésben részt kívánnak venni, szíveskedjenek a M. T. Akadémia főtitkári hivatalánál jelentkezni, megjelölvén az író, amelynek szókincsét földolgozni óhajtják. Megjegyezzük, hogy Petőfi, Vörösmarty és Kisfaludy Sándor földolgozására már eddig is ajánlkoztak dolgozótársak.

A földolgozás az újabb íróknál oly módon eszköz-
lendő, hogy a szótári szempontból fontosnak mutat-
kozó szók, kifejezések, szólások egyszerűen aláhuzatnak,
az adatok kijegyzését aztán a szótár szerkesztősége
végezteti.

A jelentkezőknek az állandó Szótári Bizottság a földolgozás módjára nézve részletes utasítást fog küldeni s gondoskodik a munkálat illő jutalmazásáról.

Simonyi Zsigmond,
a Nyelvtudományi Bizottság előadója.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR

SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség
és
kiadó hivatal

Budapest
New-York palota

XXVII. kötet.

1898. JÚNIUS 15.

VI. füzet.

NÉMET JÖVEVÉNYSZÓK.

Milling. Simonyi Zsigmond e folyóirat legutóbbi füzetében (232. l.) azt a gyanúját fejezte ki, hogy a *milling*, amely írónknál 'kard, hóhér kardja' jelentésben fordul elő, német eredetű szó. Az itt következő magyarázat talán alkalmas lesz arra, hogy e föltevést megerősítse.

Azt tartom ugyanis, hogy a *milling* szó végső forrása a német hősmonda egyik leghíresebb kardjának, a *Miming*-nek a neve. Ez a kard a gót mondakör egy alakjának, Wittich (Witege) hősnek, Detre egyik emberének, volt a fegyvere s Wittich hőstetteinek hírével (Wolfram von Eschenbach azt a mondát említi, hogy Wittich egy napon 18,000 embert vágott le; *Willehalm* 384. 23—25. s.) kardjának neve is híressé vált messze földön: nemcsak német, hanem angolszász és skandináv költői emlékek is tudnak róla. A híres kard azután nemcsak Wittichnek, hanem másoknak birtokaképen is fordul elő az emlékekben. Így a *Valdere* c. angolszász költeményben *Valdere*-nek (azaz a német hősmonda Walther-jének) a kardja; egy XIV. századbéli alnémet költő Morant francia mondai hősnek tulajdonítja, egy 1464-ből való alnémet húsvéti játékban (*Redentiner osterspiel*) pedig Pilatus egyik katonája dicsekszik *Mummink* nevű kardjával (*Zeitschrift für deutsches altertum* XII. 265. 277. 365. 366. l.). Látni való, hogy e mondaszerű kard, a *Miming*, sokfelé terjedő és sokáig tartó hírre és népszerűsége tett szert.

A magyar és a német szó hangalakjának egybevetésénél azonban első tekintetre némi nehézséget okoz az a körülmény, hogy a szóközépi labialis nasalissal liquida áll szemben, ilyen hangváltozás pedig legalább is valószínűtlen. A középfelnémet hősköltemények kiadásai mindenütt *m*-es alakot (*Miming*, *Mimming* v. *-inc*, *Mimmung*) tüntetnek föl: a kiadóknak már csak etimológiai okokból is ehhez az alakhoz kellett ragaszkodniok, minthogy a kard nevét *Mime* óriás nevétől származtatják; a kardnak dán forrásokban előforduló *Mimring* neve is azért tüntet föl liquidát, mivel a skandináv

területen ama mitikus alaknak neve *Mimir*. Azonban, ha a szabályozott nyelvű kiadások mellett a *kéziratok* tanúságára is vetünk ügyet, a magyar szó alakjához sokkal közelebb eső formákat találunk. A *Biterolf* c. hősköltemény (*Deutsches Heldenbuch* I. köt.) 8557—8. sorait a kiadó így adja: *da er sinen Mimmingen ze nutze mohte bringen*, — az apparatus criticus szerint azonban a kéziratban *mynningen* olvasható; ugyanott a 12273. sorban *Miningen* (a szóvégi *-en* az accusativus ragja). A *Laurin* c. költemény (*D. Heldenbuch* I.) 1577. sorában az egyik kézirat *munninck*, a másik *minich* alakot tüntet föl; a *Rabenschlacht* (*D. Heldenb.* II.) 901. 6. versében az *A* kézirat *mynniges*, az *R* kézirat *mimiñiges* alakot tartalmaz; a *Rosengarten*-ban (420, 4) *menung* olvasható. A kard neve előfordul Heinrich von Veldeke *Eneit*-jében is (Behaghel kiadása 5729. s.): itt a hét kézirat közül ötben találjuk a nevet szóközépi *n*-nel (*minning*, *minnenc*, *munnen*, *mimninch*). Neidhart egy XV. századbeli kéziratában egy helyt *menigk* található; *-ninc* végzetet látunk a Neidhart másik kéziratában előforduló, meglehetősen eltorzított *mæcheninc* alakban is (*Zeitschr. f. d. altert.* XII. 366.). Az *n*-es alak tehát igen gyakori (egy 17. századi írónál, Stariciusnál, is: *Meynung*, l. Grimm, *Deutsche Heldensage* 319. l.); úgy látszik, még jobban el volt terjedve, mint az *m*-es alak. Már pedig a *minning* v. *mining* alakból minden nehézség nélkül megfejtődik a magy. *milling*: az *n*-nek disszimiláció útján *l*-lé válása egészen közönséges dolog mind a németben, mind a magyarban; a németben vö. pl. ófn. *sniumo* : *sliumo*; *cuminum*, *kumin* : *kumil* (a mai *kümmel*); a bajor dialektusban a *-ning* végzet *-ling*-gé vált az effélékben: *Prüfling*, *Steffling* (helységnevek, l. Weinhold, *Bair. Gramm.* 158. §); a magyarban is ismeretesek e hangváltozás példái: *Schemnitz* : *Selmec*, *Venence* : *Velence*, *Anton* : *Antal* stb. (Nyr. 20:282).

Hogy Wittich híres kardjának (a melyről Grimm Vilmos azt mondja: „Miminc scheint das berühmteste aller schwerter“, *Heldensage* 59. l., s a melyről Müllenhoff így szól: „Mimming war anerkannt das beste aller schwerter“, *Zeitschr. f. d. altertum* XII. 366) a neve mihozzánk is eljutott, az nem valószínűtlen dolog: a száj-hagyománynál még jobban elősegíthették a névnek terjedését a népkönyvek, melyek később a régi hősköltemények alapján készültek. És hogy azután a tulajdonnévből köznév vált (általában „kard“ jelentéssel), arra is van elég példa a jelentéstanban (vö. *császár*, *kirdly* stb.); érdekes, hogy a szóban levő név hasonló jelentés-

fejlesztést tüntet föl az ó-skandinávban is: *Mimúngr* általában a kard költői elnevezéseképen fordul elő (Grimm, *Heldensage* 153. l.) s alighanem köznévkül használja a nevet Neidhart is e helyen: er treit einen *mæcheninc* der snidet als ein schære. (Zeitschr. f. d. a. XII. 366.)

A *milling* különben, úgy látszik, a magyarban sem jelent közönséges kardot: Bíró Márton mult századi író a Józsué kardját hasonlítja hozzá (Mint a *milling* a csatépaté között, villogott itt a Józsué kardjának lapja és éle. NySz.); a nép használja a szót, de nem tudja értelmét (Nyr. 27:231). és a hóhér kardját különben is valamely a rendestől. elütő néven (vö. a hóhér *pallosa*) szokták nevezni. CzF. szerint a *milling* „villámló fényességű test, különösen maga az égi villám”, a NySz. szerkesztői e magyarázatot (kétségkívül nem ok nélkül) megkérdőjelezték, de érdekes találkozás, hogy a német mitológusok is a villám jelképeként tartják a *Miminget* (E. H. Meyer, *Germanische Mythologie* 163. l.).

Csölle: „hajócska” (Tsz.). Kétségkívül a német *zülle* „flussschiff, kahn” (Kluge, Etym. Wb.), kfn. *zülle*, *zulle* „flusssnachen, flussschiff” (Lexer). Bajor-osztrák területen *i-s* alakok is: Schmeller-nél *die züllen* (II, 1115) mellett *die zillen*; Mareta (Proben eines Wörterbuches der österr. Volkssprache, 1861) a *zille* és *züllen* alakot említi, Schöpfungel (Über die deutsche Volksmundart in Tirol) *zill* fordul elő; P. Thewrewk E. értesítése szerint a pozsonyi németeknél is dívik. Sem jelentés, sem hangalak dolgában nem forog fönn semmi nehézség: a ném. *z*-ből való magy. *cs*-re nézve vö. a *csécs*, *csíz*, *csődör* szokat; a magy. *ő* akár ném. *i-s* alakból (vö. *csönköly*, *gödölye*, *köpe*), akár *ü-s* alakból (vö. *fölöstököm*, *görön-cöl*, *kömény*, *löre*, *törköly*) eredhetett.

Fundér: „árulkodó, áskálódó” (Tsz.). Melich nem említi a német vendégszók sorában, pedig hangalakja német eredetet sejtet s már Leschka is így szól *Elenchus*-ában: „*Fundér*, Ohrenblaser, delator, susurrator, maledicus, sine dubio factum est ex germ. *Finder*, *Funder*, inventor (scil. nugarum), aut *Plunder* nugator”. (1825. 77. l.). A *plunder* már csak hangtani okokból sem jöhet itt szóba, a Leschka említette jelentését sem tudom kimutatni (a Grimm-szótár nem ismeri efféle értelmét). A *funder*-t sem ismerik a kezem ügyében levő szótárak, a Grimm-féle szótárban azonban előfordul *umlautos* alakja: *fünder* („eine seltene von *fund* abgeleitete form”), s így nagyon lehetséges, hogy meg volt a *funder* alak is. Weinhold azt mondja az *-er* képzőről: „Der dialect braucht

dieses suffix *-er* auf das leichteste, um besonders *aus jedem beliebigen substantiv* ein actives, persönliches masculinum herzustellen“. (Bair. Gramm. 211. §.; a ném. *-er*: magy. *-ér* viszonyáról l. *Akad. Értesítő* 1896. 589. l.). A magy. *fundér* jelentése szempontjából már most fontos az, hogy a ném. *fund* szót régebben nemcsak a ma szokásos ,lelet, lelemény‘ értelemben használták, hanem egész általános volt a ,csel, furfang‘-féle jelentése is. Már a kfn.-ben *vunt* a. m. ,dichterische erfindung; ausgedachtes, ersonnenes, *kunstgriff, kniff, ausflucht, núwe vünde* ,unerhörte kniffe‘ (Lexer); Grimm-nél is (s. v. *fund* 2. c) alatt): ,ein anschlag, etwas listig ersonnenes, ein kunstgriff, ein kniff‘, s megjegyzi: „überhaupt ist *fund* im 15. u. 16. sowie im 17. jahrhundert am häufigsten und geläufigsten in dieser bedeutung“. A bajor dialektusban is *fund* a. m. ,kunstgriff, schlich, kniff, ränke, rechtsränke‘ (Schmeller 1.726). Simonyi Zs. valószínűnek tartja, hogy ezzel a *fundér*-ral összefügg a *fondor, fondorkodik* is.

Ispiláng (*ispilángi rózsza*), talán a ném. *spilling* = szilvafa, *kökényfa*. A kfn.-ben *spillinc, spēnelinc, spinlinc*: ,frucht des gemeinen pflaumenbaumes‘ (Lexer); úfn. *spill, spilling*: ,die zunft der apfel-pflaumer mit vielen gattungen‘ (Sanders); a bajor dialektusban *spenling* ,*prunus domestica*‘ és ,*prunus spinosa*‘. Első sorban persze pontosan tudnunk kellene a magy. *ispiláng* jelentését. Nehézséget okoz a szövégi *-áng* is; a ném. *-ing* rendszerint megmarad, vö. *filling, héring, misling, semling*. *

Lapaf: ,hórihorgas termetű s lompos járású tenyeres-talpas suhanc‘ (Tsz.). Kétségtől a ném. *lappe*: kfn. *lappe, lap* ,einfältiger mensch, laffe, bösewicht‘ (Lexer); úfn. *lappe, lapp*, a Grimm-szótár szerint: ,homo stolidus, ineptus‘ [ebből: *läppisch*]; használják ,für einen weibischen schlaffen menschen‘, de egyúttal „ganz im entgegengesetzten sinne in der Zimmerschen chronik: ein großer starker herr, also dass er in seiner jugendt umb der ungewöhnlichen lenge willen und sterke der lap von Zimbern gehaißen ward“. A bajor dialektusban: *der lapp, läppel, lapps* ,blödsinnige taubstumme person, narr, laffe‘ (Schmeller I.1496); az osztrák nyjárásban: *läpp*, blödsinniger thor, narr, oft im guten sinne (Mareta, Proben

* Az *ispiláng*nak 1792-ből ilyen változata maradt fenn: *Kis pillants, kis pillants, kis pillantsi rózsza*; Nagy-Sápon pedig így danolják: *Kis pillang, kis pillang, kis pillangós rózsza*. Úgy látszik, ez az eredeti forma; l. bővebben Nyr. 20:372. — Vajjon van-e német gyermekvers, mely ami *ispilángi rózsánkkal* egyezik? S. Zs.

1861. 39. l.). A magy. alak a Schmellernél említett *lappel*-féle kicsinyítő képzésből magyarázódik; a képző *-l*-je a bajor-osztrák nyelvterület nagy részében *-j*-vé válik: „im suffix *-el*, je nachdem es *-el*, *-il*, *-al* lautet, entsteht *-ej*, *-ij*, *-aj*: *nagaj*, *vögaj*, — *büabei*, *kindei*, *lampai*“. Weinhold, Bair. Gramm. 158. §.

Löc, *löc-pöc*: ,hitvány, silány, ringy-rongy holmi v. ember‘ (Tsz.). Kfn. *letze*, *lez* ,verkehrt, unrichtig, unrecht, schlecht‘ (Lexer); bajor *letz* ,verkehrt, nicht recht, (von sachen) schlecht, (von thieren und personen) schlimm, böse‘ (Schmeller I.1546); osztr. *lötz* ,verkehrt, übel, schlecht, schlimm, böse‘ (Mareta 42. l.).

Majszol (*majzol* is, Tsz.): ,rágcsál‘. Melich (Nyr. 24:346) az osztr.-baj. *maissen* alakból származtatja, ennek a Hoefer szótárából vett idézet szerint ,beschneiden‘ a jelentése. Ismerik a szót a Grimm-szótár (*meissen*) és Schmeller is (*maïßen*, hauen, I.1663), azonban mindenütt csak valami külső eszközzel (innen: *meissel* ,gerät zum schneiden‘, Grimm) való vágást jelent, a bajor-osztr. területen főleg favágást (*holz maïßen*). Lehr A. közlése szerint a *majszol* ige igazi jelentése különben sem ,rágcsál‘, hanem ,vastag ételt fog nélkül eszik‘ s azért leginkább kis gyermekekről, olykor fogatlan öregekről mondják (körülbelül az, amit *pampogásnak* is mondanak). Tehát helyesebb lesz ha a *majszol* alakot egy másik német tő származékaival vetjük egybe. A ném. *malz* ,maláta‘ főnév s az ófn. és kfn. *malz* (hinschmelzend, weich, schlaff) melléknév egy germ. *mett* gyökérből valók s ugyanebből való az angolszász *mēltan* ,sich auflösen, zerfliessen, zerschmelzen‘ ige is (Kluge s. v. *Malz*) a melynek mása a tiroli *maltsə* ige ,speise mit der zunge zerdrücken‘ (Schatz, Die Mundart von Imst 1897., 50. l.). Hogy az *al*, *el* hangsoportnak már magának a bajor-osztrák nyelvterületnek nagy részében is *aj*, *ej* felel meg, arról ép az imént szoltunk; Weinhold szerint (158. §.) pl. *maln* helyett *majn*, *gestalt* h. *gstajt*, *selber* h. *sajbö* stb. fordul elő; a pozsonyi német nyelvjárásban is *kalbl* helyett *kaihl*. Ezek szerint tehát nem ütközik nehézségbe, ha a magy. *majszol* igét ama bajor-osztrák *melzen*, *malzen* (tiroli *maltsə*) alakból származtatjuk. Egész természetes volt, hogy a német eredetű szó jelentésének megfelelően (amely jelentésben nagyon is megvoltak a cselekvés ismétlődésének, folytonosságának, elaprózott voltának mozzanatai, tehát mind a *gyakorító* képzés funkcióját jellemző mozzanatok, vö. Budenz, *Ugor alaktan* I., *Igeképzés*; különnyomat 12. l.) a magyarban képzés tekintetében az *-ol*, *-szol* képzős gyakorító igék csoportjába

került. Az ekkép alakult **majtszol* azután olyformán válhatott *majszol*-lá, mint a hogy a *hajszol* régibb **hajtszol*-ból változott el (l. Simonyi, *Gyakorító és mozzanatos igék*, különnyomat 12. l.). *

Mammâl: ,megrag' (ételt a kis gyerekeknek, Tsz.). Föltéve, hogy nem hangutánzó (mint *mammog*, *mammant* Tsz.), a bajor nyelvjárás *memmeln* igéjével volna egybevetethető, Schmeller szerint (l. 1598) ,ausdruck für das oft wiederholte bewegen der lippen, besonders beim kauen, wiederkauen, leise sprechen u. s. f.'; ófn. *lefs-mammalôn* ,balbutire' (*lefs* = ,ajak').

Múzol: ,örölve rágicsál' (gyermek, fogatlan öreg. Tsz.), bajor *muesen*, *mues'n* ,gekochte speise essen', a *mues* (főkép ,kása' jelentésben, úfn. *mus*) főnévből; ugyanebből a *muesig* melléknév ,wie mues weich' és *der mueser* ,junger laffe, der gleichsam noch brei isst' (Schmeller I. 1676).

Vukli: ,das schneckerl' (Ballagi); gyakori Csokonainál. Bajor *die wuckel*, francia *la boucle*; *hår-wuckl* ,haarlocke' (Schmeller II. 847); úfn. *buckel* ,die ringe der locken' (Sanders).

PETZ GEDEON.

IDŐMÉRTEKES ÉS HANGSÚLYOS VERSELÉS.

Megvallom, nem minden aggodalom nélkül fogok ennek a néhány megjegyzésnek a megírásához; félek, hogy maradiság vádja ér, mert régi, eltemetettnek hitt kérdést bolygatok: az időmértékes és hangsúlyos verselés kérdését. Nem tudok belenyugodni, hogy az újabb elmélet ezt a megkülönböztetést nemcsak feleslegesnek, hanem még hibásnak is, a dolgok meg nem értésén alapulónak nyilvánítja; nem győztek meg erről Négyesy Lászlónak, verselméletünk történetében szinte korszakos munkálatai, sem tanulságos vitája Torkos Lászlóval (Nyr. 18. és 19. k.), de Magyar Verstanának második kiadása sem (1898), melyből elméletét most már meghigultan és világosan ösmerhetjük meg s melyet bizvást egészen új könyvnek is mondhatunk. Még pedig nem győztek meg engem azért, mert e pontot, legalább az én nézetem szerint, Négyesy még nem fejtette ki világosan, mert több helyütt mintha

* Megjegyzem — smire szintén Lehr A. figyelmeztet — hogy a *majszol* igét már Erdélyi János is német szónak mondta s ezért megróttá, hogy Arany János a „Családi kör”-ben használta (a kisebb költeményekről szóló bírálatában), azonban anélkül, hogy a szó német eredetijét megnevezte volna.
P. G.

maga-magának mondana ellent, mintha inkább csak szókon fordulna meg fejtegetése, nem pedig a dolog valóján.

Vizsgáljuk meg közelebbről Négyesy tételeit, talán sikerül helyreigazodnunk.

Előrebocsájtom, hogy fejtegetésemben Négyesyvel teljesen egy alapon állok, midőn azt mondja, hogy a ritmikát szigordán el kell választanunk a prozódiaától; hogy alapul a legkisebb ritmikus egységet kell vennünk, az ütemet vagy lábat (ami elméleti szempontból teljesen azonos, azaz a ritmikus sornak egy hulláma, egy erős meg egy gyenge rész); hogy ezek a ritmikus egységek egy-egy versnembben teljesen egyenlő időtartamúak: ütemegyenlőség törvénye; hogy egy-egy ilyen egységben négy-nél több ütemrész nem lehet; teljesen egy nézetten vagyok vele abban, amit szólamról, rendről, periodusról és szakról mond. De már a következőkben nem értek egyet vele.

Általános főtétele a következő: „Minden vers hangsúlyos is, időmértékes is; mert a magyar versformának ép úgy megvan az ütemegyenlősége, ami időmérték, mint a görögnek; viszont bármely görög versforma taktusaiban lüktetős, erős, súlyos szótagok vannak: ezért helytelen az időmértékes és hangsúlyos megkülönböztetés“ (Magyar Vers, 6; M. Verstan² 24). Ebben a tételben azt veszem észre, hogy össze nem tartozó fogalmakat vegyített össze, hogy éppen abban tévedett, amittől legjobban ő maga óv: összezavarta a prozódia-t a ritmikával. Hogy a magyar versben ép úgy megvan az ütemegyenlőség, mint a görögben, az áll: ez a ritmikára tartozik; hogy az ütemen belül van egy-egy erős, súlyos, lüktető rész, meg egy gyenge, könnyű, nem lüktető, ez is áll; hisz éppen ez okozza a ritmikus hullámozást: ez is a ritmika kérdése. De hogy ez a *lüktető* (= ictus, Négyesynek igen jól megválasztott műszava, M. Vtan² 42) teljesen egy természetű volna a magyar versben meg a görögben is, ez már nem áll, s ez már nem is a ritmika, hanem a prozódia kérdéseibe tartozik, mely a verselés hangtani föltételeit határozza meg. Nem a hangsúly az, ami a görög versben eldönti, melyik szótag legyen a lüktető meg a gyenge rész, mert akkor olyan görög verseket kapnánk, milyeket Arany János csinált, hogy megcsúfolja vele az „új elméletet“:

Hajdani | dicsőse- | günk, hol | késtél az | éjjeli | időn ?

Századok | ültének | el s te | alattok | enyészni | hajolt

Fénnyel | jársz csak | magadban . . . (Hátr. Ir. 1.427.)

De nem is az időmérték az, ami eldönti, melyik szótag legyen lüktető a magyar versben. Hiszen Négyesy maga is kénytelen megtartani mind a két fogalmat, a hangsúlyt meg az időmértéket is az egyes verselési fajok meghatározásában. A magyar ütemről szólva maga mondja: „ — — a hangsúly lesz a rhythmusban az ütem lüktetője“ (M. Vtan³ 42); „ — — a rhythmusérzék gyakran ott is terem az ütemnek ictust, hol az ütem nem hogy egy szólamot nem, de egy szót sem foglal egészen magában, csak az utolsó felét — — — pl.

Este van | este van | kiki nyuga- | lomba“. (M. Vtan³ 43.)

Ezt pedig inkább így mondanám: „A magyar versben a lüktető az ütem elején ott is terem hangsúlyt, ahol természetsszerűen nem volna, például szó közepén, végén“.

A görög versről meg így szól: „ — — az ictus csak hosszú szótagban szeret megmaradni s magának okvetetlen hosszú idő-részt kíván“. (uo. 88). Íme tehát az új elmélet is csak ott van megint, ahol a régi, csak hogy nem nevezi nevén a gyereket, mert nem választja el az ütem és lüktető (ictus) ritmikus fogalmát, a hangsúly és időmérték prozodikus fogalmától, egy neki az ictus és a hangsúly (uo. 24: „ — — a versforma mindig időmértékes és ictusos [hangsúlyos] egyszerre“.)

Torkos Lászlóval folytatott vitájában (Nyr. 19:62) Négyesy ezeket mondja: „A magyar nyelvben kétféle verselés van: hangsúlyos és időmértékes, de háromféle vers: magyar, nyugati és antik“. Nem értem, mi az alapja a verselés meg a vers illetén megkülönböztetésének, amint nem is adja meg magyarázatát; épen így a M. Verstanban (2. kiad. 24): hogy más a „versforma“, más a „verselés mód“. Én azt hiszem, hogy a verselés, verselés mód, ez az actio, az eljárás, a vers, versforma pedig ennek eredménye, productuma, s hogy ez a két fogalom teljesen megállhat egy más helyett is, hajszalnyi megkülönböztetésük nehéz is, fölösleges is. Másan fordul meg a vers és verselés fajainak megkülönböztetése: a) eljárás szerint van időmértékes és hangsúlyos, b) származás szerint van antik, nyugati és magyar.

Annál is inkább kell megtartanunk a verstanban az időmértékes és hangsúlyos verselés fogalmait, annál is inkább kell ezeket megkülönböztetnünk, mivel ezek a tagolt nyelvnek sajátos tulajdonságai. A ritmus törvényei általánosak minden ritmikus mozgásban, ütemegyenlőség és lüktető egyenlőképen meg van a zenében, táncban, verselésben; a hangsúlynak és időmér-

téknék prozódikus különbségei azonban csakis a ritmikus nyelvben vannak meg, mert hiszen más az anyaga a versnek: a tagolt nyelv, más a zenének: a melodikus hang, más a táncnak: a testmozgás. A ritmika valamennyire a közös törvényt szabja meg, a prozódia pedig azt vizsgálja, hogyan illeszkedik be az anyag a ritmikus keretbe.

Ezek után a verstan alapvonalait következőképen állítanám fel:

Ritmika. a) A próza ritmustalan, a vers ritmusos beszéd.

b) A nyelv ritmusa erős és gyenge elemek szabályos váltakozása.

c) A verssor alapegysége az ütem.

d) Minden ütem egy erős (ictus, lüktető) s egy gyenge részből áll.

e) Az ütemek egy-egy versnemben teljesen egyenlő időtartamúak (ütemegyenlőség törvénye).

f) Lüktető minden ütemben van, a gyenge részt szünet is pótolhatja.

g) Egy-egy ütemben legfeljebb négy szótag lehet.

Prozódia. a) A lüktető mindég az ütem elejére, hangsúlyos szótagra esik; ha természetes hangsúlyra nem talál, teremti magának hangsúlyt: hangsúlyos verselés.

b) A lüktető mindig hosszú szótagra esik; ha az ütem elején van: ereszkedő, ha utólján: emelkedő ritmusú lesz a vers: időmértékes verselés.

A versnemek felosztása származásuk szerint:

a) Magyar (hangsúlyos).

b) Antik (időmértékes).

c) Nyugati (időmértékes; t. i. a németek, franciák eredetileg hangsúlyos prozódijú formáit antik prozódiával vettük át).

TOLNAI VILMOS.

GYÖNGYÖSI ISTVÁN NYELVE

a nyelvújítás szempontjából.

(Folytatás.)

Alaktan.

Az alaktan az a része a nyelvtannak, melyen a nagy nyelvújítás korában leginkább megérzik az újítók keze munkája. Természetesnek látjuk ezt annyiban, hogy nyelvünk hajlékonysága miatt ezek kerülnek tán legkevesebb nehézségbe. Gyöngyösinél is sok

új szót találunk; de ő mindig szokott eszközeit használja a magyaros szóképzésnek, erős analógiai érzéke csak igen ritkán inog meg egy-egy kissé szabadabb analógiás alkotásában (*fürtözet, fürteség, tágalalom, rútalom*); idegen vagy csinált képzővel egy szót sem alkotott (az egy *növény* alig Gy.-é!). Nagy számú összetételei közé egy idegenszerű se tévedett. Az elvonásra, mely a nyelvújítás tulajdonképeni korában annyi túlzásra ragadta az újítókat, találunk ugyan néhány kissé merészebb példát; de ezeket, ha egyelőre elvonásoknak is kell tartanunk, legalább is kétséges, nem fogjuk-e előtte is megtalálni. (Egyébként, hogy az elvonást a népnyelv is és mennyiben használja l. Nyr. 21:49.) Az alábbiakban, amennyiben szükséges grammatikai kategóriák szerint csoportosítva, összeállítjuk a Gyöngyösinek tulajdonítható szavait irodalmunknak s fölüntetjük újított-e a szóragozásban.

Szóképzés.

A) Igeképzés.

a) Deverbális igék:

Biztogat: a NySz. szerint csak Gy.-nél. Dcéseit elébb, mint elmenne biztogattya Kemény. KJ. 375.

Csikorít: NySz. csak Gy.-től. Ezen közben Tysbe ajtót csikorita. Char. 37.

Csörögdögél: NySz. csak Gy.-től. Látott ott a völgyben frissen csurgó kútat... bő folyamja a mint csörögdögél. Cup. 576.

**Dolgozdogál*: A mint sok foglalatosságim és örögségem engedhették, addig dolgozdogáltam... RK. aj. l. 1.

Döllög: a. m. vacillo; NySz. csak Gy.-től. Kezd vére csurogni... Már erre már arra döllögve forogni. Cup. 602.

Eldugánt: NySz. csak Gy.-től. Cnemon Theogenes kardját nagy lassan ki-ránttya és magához vévén ki-fut s eldugánttya. Char. 60.

**El-húnyat*: a. m. eltakartat, eldugat. Vélek most itt, most ott, ezt s' azt el-húnyattya. És a keresőket véle meg-csalattya. Char. 392.

†*Epezst*: a NySz. csak Kr.-t említi. Felel a leány: Ne epezd lelkemet. Char. 46.

Fülelget: NySz. csak Gy.-től. Ajtaja... éjjel-nappal nyitva bé sem rekeszteti, hol mi dolgok esnek, onnét fülelgeti. MV. 11.

†*Hortyant*: NySz.-ban *hortyan* Kr.-nél. Nagyot hortyant a' vad s magát megrángattya és végre a sok seb élttét el-fogyattya. Cup. 604.

**Kapdosgat*: Mondván megént: élttét mindgyárt el-fogyattya. Hogy ezt végben vigye kardgyát kapdosgattya. Char. 63.

†*Szédeledik*: a NySz. egy adatot tud a mult század végéről. Tsak szörnyen nem holtál, a mint szédeledtél. Char. 67.

Toldít: a. m. suppleo; NySz. csak Gy.-tól. Bannya. hogy ezekkel szívét szomorítá, Tréfáló szavait valóval toldítá. MV. 63.

Üvöldögél: a. m. clamito; NySz. csak Gyöngy.-nél. Az egész Várban is nincs strázsa több egynél, A' ki üvöldögél a kapu fölénél. MV. 106.

Mint újszerűt említhetném különösen a Charikliában a reflexivumok illetén idegenszerű képzését: *fölvén magát* (e. h. föl-emelkedik), Char. 65; midőn eszére jó *magát megtalálván*, Char. 75; *mutatja magát* nyájaskodni, Char. 83; *magát megrángattya* (e. h. rángatózik), Cup. 604. *emésztí magát* keservében MV. 84; *magát bátorítottya* MV. 108 (e. h. bátorodik, emésztődik) stb.; de ezek mintáit megtaláljuk már Heltainál is s a XVII. sz. német eredetű széphistóriáiban (vö. Simonyi: Magyar Nyelv, I.267).

b) Denominális igék:

Ágyaz: a. m. lectum sterno. Feladta szakács is kövér vacsoráját; De még nem ágyazta egy-is nyoszolyáját. KJ. 365.

Dérlel: a. m. gelo. Dérlelő hidegség fagylalta szívedet. Char. 62.

Duplál: a. m. kétszerez. növel. Nagy sebességgel siet asszonyához, Duplált öröm járul ottan jutalmához. Char. 167.

Feleségl: a. m. feleségnek nevez; a NySz. csak Gy.-tól idézi. Én tégedet miként nevezzelek? Mátkállyalak, avagy feleségellyelek? Char. 62.

* *Fölsött*: a. m. szaporít. Csak magadban főzöd azzal felesztvén nyavaládat. Char. 151.

Fodorodik: a. m. crispo; a NySz. csak Gy.-tól. Ragyogott a nap vidám fényességgel, ha fodorodott is néha a víz jéggel. Cup. 571.

Frissít, frissül: „El-száradott innyt harmatként frissíti“. KJ. 457. „Fénixként frissülni láttatik agsága“. Cup. 610.

Helytelenkedik: a NySz. szerint a. m. ago inepte, erronee; így Sl.-nal, de Gy.-nél, hitem szerint, jobban helyén való ez a jelentés: nem találja helyét. Habzó gondolattya jár, *helytelenkedik*. Bizonyos válaszsza még nem csendesedik. KJ. 383.

Inal: a. m. nyomában jár. A tegzes Apollo ott Dafnet kergeti, szaporán inallya de későn érheti. KJ. 397. Sok veszély inal minden boldogságot. KJ. 430.

Könyhül: a. m. könnyebbül. Várok én-is tovább jobb napokat. Mert érzem könyhülni már a fájdalmakat. Char. 16.

Leleményeskedik: mai jelent.-ben. A más dolgokban foglalatostkodó elme sem leleményeskedhet úgy a Parnassus titkaiban... Pal. aj. I. 1.

Mátkál: a. m. mátkának nevez; l. feleségl.

**Pálmáz*: pálmával jutalmaz, koronáz. Mindkét részt táplálta eddig a reménség, hogy ötet pálmázza a harci dücsőség. KJ. 564.

**Ravaszul*: a. m. ravaszszá válik. Nehéz ennek bírni kősziklás szívével . . . Ravaszult a csaló szirén' erkölcscsével. KJ. 470.

Régit: a. m. megörökit. A' históriák az viselt dolgokat megmaradandóságra régítik. MV. aj. l. 1.

Szépél: a. m. takar, szépítget; csak Gy.-nél a NySz. szerint. Félelmes a követ, alig mer szóllani. Szépelné örömet, de meg kell vallani követsége dolgát. KJ. 383.

†*Színlet*: a. m. színig tölt; a NySz.-ban nincs adat. Saturnus szemét reám veté . . . minden szerencsémert rút veszély követé, Rám köszönt poharát méreggel színleté. Char. 98.

Szorgosul: Város bírának dolga szorgosula Char. 162; Sietvén szorgosul szakácsok munkája. Cup. 612.

Trágyál: a. m. condio, orno; a NySz. csak Gy.-t idézi. Csókokkal trágyált ölegetések. Char. 233. Trágyált ágyak vannak megrakott rózsákkal. MV. 19.

Tündérkedik: a. m. ludifico. Círcé énekével miként tündérkedett. MV. előb. 2. Igaz, hogy Pandóra s' Círcé tündérkedett, Sokakon nem remélt fortélyt cselekedett. MV. 89.

Varasul: a. m. porrigine corripior; a NySz. Szt. csak Gy.-nél. Éktelen homlokjok pörzsöllött szemekkel. Örczájuk' varasult gyakor égésekkel. KJ. 425.

**Vezetékel*: vezetőnek, irányítónak használ (vö. *ural* valakit). Meg-horgasztván egyik lábát fel-emeli, Még a többin ropja azt vezetékei. KJ. 512.

**Záporul*: a. m. záporként hull. Záporult könyvének kiöntött örvénye. Char. 157.

Zajdul: a. m. commoveor, tumultuor. Veszen új éledést ő megént szívében, Csendesíti habját zajdult elméjében. KJ. 439, MV. 8, 107.

B) Névszóképzés.

a) deverbális főnevek.

Füvellő: a. m. rét; PPB. füvelő-hely. Nem tart a füvellő már pányvás lovokat, a' Tél istállóra szorította azokat. KJ. 539.

Roppaj: strepitus; a NySz. csak Gy.-től. Erős roppaj hattya azomban fületem, egy hím szarvast látok felvetvén szememet. Cup. 581. Nagy roppaj esik közel ellenében . . . Cup. 596.

-ás, -és.

Mellőzve itt az egyszerű továbbképzéseket (mint: **leleményeskedés*, RK. a. l. 2.; *mesézés*, Char. 125; *zajdulás*, MV. 83. stb.), csak a valami tekintetben említésre méltókat jegyezzük meg.

Alacsonkodás: a. m. elcsüggedés. Véle született fennnyen járó Nemesi Erkölce megcsüggedő alacsonkodásra esne azokkal . . . RK. a. 9. Nagy elme nem szokta az alacsonkodást, Ha bújva van úgy se mutat szomorodást. KJ. 550.

Avatkozás: a. m. inauguratio (einsegnung); a NySz. csak Gy.-t említi. Eörmödre vólt szülésed, Avatkozásra menésed. RK. 214.

**Ébrülés*: a. m. ébredés; *ébrül* Kr.-nél (vö. NySz.). Esvén közöttük édes álmukból hirtelen ébrülés. Char. 213.

†*Falás*: a. m. harapás. Az ebek... inain sűrő falásokat tettek. Cup. 603.

†*Fel-mészárlás*: a NySz. Faludinak tulajdonítja. Ismét történt osztán Filomélának is rút fel-mészárlása. Cup. 635.

Frissülés: alapszava is Gy.-nél először. El-is ájul, de kezd ő magához térni és frissülésére hideg vizet kérni. Char. 59.

†*Futtatás*: a NySz.-ban nincs adat. Oda a másik völgy csak egy kis futtatás. Cup. 586.

Gémbelődés: a NySz. Gy.-nek tulajdonítja; a. m. stomachatio. Okát kérdi Éva *gémbelődésének*, tön amaz ily választ értekezésének, Vigyázatlanságát únta cselédgyének, ez oka *haragos kedvellenségének*. MV. 77.

**Hajdúkodás*: A mikor Thiamus élt hajdúkodással, Mint fért össze az a papi tartozással. Char. 407.

Irigylés: a NySz. szerint csak Gy.-nél. A kaján irigylés... KJ. 378.

**Kétlés*: nem a *kétkedés* összerántott alakja, hanem a Rny.-ben és Gy.-nél is meglevő 'kétel' ige (KJ. 366, 431, 439 stb.) származéka. A' felől-is ne legyen kétléssel. Char. 65.

**Környösködés*: alapszava sincs meg a Rny.-ben; de az újabb nyelvben is ismeretlen. Minden valószínűség szerint rendes alakjának ezt tarthatjuk: *körmösködés* (vö. *körömködik* Nagy Szótár, MTSz.); jelentése pedig körömhegyre menő küzdelem, elszánt harc. (Vö. körömszakasztó küszködés RK. a. l. 5; Az emberek... körömsön oltalmazták, a mit eleiktől vettek, Zvon PázmP. 263; az előttünk álló dologhoz ugyan körömsön nyuljon, MonOkm. XXIII. 194., köröms oltalmazás, Fal. Jegyz. 934). Látván az ellenség az Várbélieknek erőssen kezdett környösködését és azzal... népének szaporodó veszedelmét... alig tett volna több próbát ottan maga nagyobb veszedelmére a Pogány, hanem... tovább ment volna onnét. De az gonosz meghasonlásnak veszedelmes férgé esik végre közikben... RK. aj. l. 11. Az *m:ny* hangcserére nézve l. TMNy. 118.

Szemeskedés: a. m. örködés, figyelem; a NySz. csak Gy.-től. A Nagyságod szemeskedése miatt dolgaiban elé nem mehető vég-beli pogányság. RK. aj. 6.

**Szemzés*: a. m. nézés, aspectus. Így szokta vizsgálni szem-is a' színeket. A tiszta szeretet Isteni végezés... Ha hová így nem ment olyan ott a' szemzés, Mint habok közt kormány nélkül az evezés. MV. 27.

**Sziveskedés*: a. m. jó indulat, előzékenység. Körülötte való

szíves fáradozásait hasonló szíveskedéssel adgya vissza. Char. előb. 21.

†*Szorgalmaskodás*: a NySz.-ban egy adat a XVIII. sz. végéről. Mária se nyugszik kedvére Murányban, Hanem vagyon gondos szorgalmaskodásban. MV. 72.

-at, -et

Fürtözet: fürtöz nincs a NySz.-ban, úgy látszik nem is volt használatos; a rim kedvéért adhatta neki Gy. ez alakot, mert egyébként a *fürt* is elég megfelelő lett volna e helyen: Kövekkel csillagzó gazdag öltözete, fodorított hajának rengő fürtözete. KJ. 364.

**Hangzat*: a. m. hang. Euterpe sipot hozatott, Ad ahöz kedves hangzatot, Azt fűvő ajakával. RK. 169.

Intézet: a. m. opinio, aestimatio; (I. Nyr. 26:360). A' kinek az árrát böls szokta nevelni Tsak intézet szerint kezdték elemelni. Char. 9.

**Kedvezet*: a Rny.-ben kedvezés. . . . Vagyon ilyen szere-tettel Maga rokonihoz, kiknek kedvezettel, kívánt ő-is lenni. Char. 370.

Kertelet: a. m. terület, határ. Egy fertőhöz jutnak . . . mely-nek erdő közt sok a kerületi, Vizekkel, nádakkkal nagy a kerteleti. Char. 12.

**Varazat*: a. m. var; ,varaz' ige ismeretlen a régiségben (Gy.-nél: *varasul* KJ. 425; de igekötős kapcsolatban előtte is); Kresznerics említ egy ,varazik' igét és SI.-tól a *varazás* főnevet. Nincsen más *ruházattya*, Hanem . . . az sebek *varazattya*. RK. 190.

-alom, -elem.

†*Csüggedelem*: a NySz. szerint csak SzD.-nál. Fogyatozik gyakran és van csüggedelme. Char. 349.

Fuvalom: a. m. fűvás, spiraculum. Fagylaló fuvalmi az erős szeleknek. KJ. 539.

Gyűladalom: a. m. szenvedély, gerjedés, concitatio animi. Szerelem rabja vagy s nem más ártalomnak Vesztett mérge, hanem e gyűladalomnak Nyomott el ereje. Char. 195.

†*Ijedelem*: a NySz. Kr.-ből idézi. A remént, 's elmémnek sob bűját formálom, 's gyakor ijedelmit izzadva számlálom. Char. 339.

**Tudalom*: a. m. tudomány. Megvallom másképpen gondolkodtam, Minthogy tudalmadnak nagy hírét hallottam. Char. 205.

Névszói tövekhez járul ezekben:

Tágadalom: a. m. engedés, csökkenés; a ,tágad' ige ismeretlen a régiségben, tehát látszólagos analógia eredménye Gy.-nél: Őh eltűrhetetlen iszonyú fájdalom, Halálnál keservesb bű és *aggodalom*, Ezekben valaha lesz-e *tágadalom*. Char. 60.

Rútalom: bizonyára a *förtelem* analógiájára. Ne kívánnnyuk magunk olly helybe estünket, Hol minden rútalom kövessen ben-nünket. Char. 239.

-mány, -vány.

**Csurgovány*: a. m. forrás, patak. Pegasus lába nyomában, Hypocréne folyamában Vagyon-é olly csurgovány? A' melynek eredéséből forrana illy tudomány. RK. 195.

Esemény: ruina, verfall (l. Nyr. 26:306). Jó reménnyel vagyok, hogy feljövend már napom szép fénnel, De hogy ne lehessen még az eseménnyel, Nincsen elvégezve bizonyos törvénnel. Char. 380, Cup. 640.

Fuvalmány: a. m. hófuvatag, hófuvás. Olvadnak az havak, fagyos fuvalmánni. KJ. 543.

Ragyogvány: a. m. fulgor, splendor. Az Test Égi ragyogványok', ezer színű szivárványok köntösiben öltözik. RK. 335. Van elég eszköze s helye játékinak, mint a déllel játszó nap ragyogványinak. KJ. 513; 360, 366; Cup. 611, 642.

Sérelmény, más kiadásokban *séremény*: alapszava bizonyára a ,sérelem, sérelmes' kikövetkeztetett alakja; vagy a csak nála található ,sér' ige (l. alább az elvonásnál!) továbbképzése. Mint-hogy annak rögs az ösvénnye, És leszen lábadnak ott sok *sérelménnye*. Cup. 640.

Sértemény: a. m. megsérülés, sebesülés. Tövissel van rakva az öröm *ösvénnye*, Az azt járó lábnak sok a *sérteménnye*. Char. 298.

Szorítvány: a. m. pressura, compressus. Tágulnak az erős derek szorítványi, A kemény jegeknek lágyulnak márványi. KJ. 543.

†*Teremtmény*: l. Nyr. 27:27.

Töltemény: a. m. fartum, fülle, töltelék. Sült is vala ollyan töltéménnyel, Mit látván kezd lenni gyomrok jó reménnyel. Char. 86.

†*Töltvény*: a. m. töltés; a NySz. Orczynak tulajdonítja. Gyönyörűséges ösvények, Hol semmi rögs töltvények, Nem sértenek lábokat. RK. 223. Sok halomnak töltvénni leomolnak. RK. 294.

Külön kell emlitenünk újszerű képzője miatt ezt a szót:

?*Növetény*: a. m. planta; a NySz. szt. csak Gy.-nél található; Kr. is megemlíti SzD. nyomán. SzD. Kisd. Szót.-ban így találom: nőni, növetény (vegetabile) növény. Gyöngyösi régibb kiadásai-ban azonban ,planta' van helyén s így igen valószínű, hogy Dugonics csempészte Gy. műveibe. A' kenett kerék is mert fordul gyorsabban, Nő a növetény-is, ha öntözik jobban. KJ. 375.

b) Denominális névszóképzés.

-ság, -ség.

Ágység: a. m. származás, fajzat. Két ráró szeme-is bizony-ság és egész testének rende-is, hogy e' felséges rend és nem paraszt ágység. Char. 114.

Balság: Ha erre hozta-is szerencse balsága. Char. 76. Bol-dog vagy, hogy jobbra tértél utadnak balságából. RK. 201; KJ. 527 stb.

**Csendetlenség:* a. m. zavar, zendülés. Azon haza csendetlenségének, nevezett árja szélesebben kiöntött. RK. aj. 7.

Csipalyagosság: a. m. lippitudo (csipalyagoskodik l. NySz.).

El-tökéllettség: a. m. elszántság. Nagy el-tökéllettség látszik személyében. KJ. 455, 474.

**Feleségesség:* . . . Drága a szűzesség, Nem ér azzal semmi jó feleségesség. Cup. 641. Régibb kiadásokban így: A' tiszta egyesség Drágább mint akár melly jó fele-segéltség.

**Fogyatkozottság:* más kiadásokban 'fogyatkozottság'; a. m. fogyatkozás, hiány. A tükörnek pedig az a tulajdonsága, Hogy kitől nézetik fénylő tisztasága, Megmutattya hol van fogyatkozottsága. MV. 125.

Fürteség: a. m. fűrt. Haja meg-eresztve vala tellyességgel, Nem lévén bé-fonva semmi fürteséggel. Char. 131.

Hajdaniség: a. m. antiquitas. Bár fel-járjon elméjével, Világ' hosszszával szélével Minden hajdaniságot. RK. 188.

†Illyenség: a. NySz. a mult sz. végéről említ csak adatot. Tetszik Chariclesnek szómnak illyensége. Char. 138.

**Kikség:* Tudja vérségét némellyekhez, de . . . azok' kikségét. Nem vizsgálta, tudván annak régiségét. Char. 334.

Lettség: a. m. ordo, verlauf. Tsudálva nézik a testek sűrőségét, Nem tudván azoknak miképen lettségét. Char. 10. Itt bővön leírja azok mint lettségét. Char. 391.

Lovasság: a. m. ratio equitandi (lovaglás?). Diánának a melly híres vadászása, vagy Athalantának futó gyorsasága, olyan tekintetes ennek lovassága. s minden természetnek deli módossága. MV. 126.

Meg-hittség: l. Nyr. 27:27.

Módosság: a. m. ékesség, kellem (l. 'lovasság'-nál).

**Olyanság:* e h. olyas valami. Sok pedig a bú-báj s ördögi ravasság, Mondhatom, hogy ezt is érhetette olyanság. Char. 183.

**Óvosság:* a. m. óvatosság; alapszava nem található a NySz.-ban (óvatos sem!). . . . Azt nyertem tenéked nagy óvossággal. Char. 175.

**Rendség:* a. m. rang. Olly semmire-kellő meg-vetett nem lehet, Hogy általa úri rendsége nem mehet. MV. 39.

Szerencseség: e h. szerencse. Apollót áldom 's hívom segítségre, Juttasson többször is illy szerentseségre. Char. 30.

Töredékenység: a. m. fragilitas. Szükséges ahoz nagy tökéletesség, Mit nehezen tehet a töredékenség. Cup. 593.

**Tudalmasság:* a. m. okosság, tapintatosság. Én mostan is tudalmassággal azt nyertem tenéked . . . Hogy ég már a lány rád. Char. 175.

Tündérség: 1) a. m. ladicra, gaukelei. Circe legtöbb tündérséget akkor szaporított, sok kedves orczákat rút bőrrel borított. MV. 86
2) A. m. tűnékenység, mobilitas: A szerencsének nézzed tündérségét. KJ. 412.

**Vadászság*: a. m. ratio venandi, a vadászás módja. MV. 126 (l. lovasság'-nál).

?*Veszteség*: eddig Faludinak tulajdonították. Dugonicsnak Gy. kiadásában két helyen: MV. 15; MV. 119; a régebbi kiadásokban mindkét helyen egészen más szó van helyette s egyébként is ez értelemre mindig a *vesztség* (l. NySz.) szót találjuk (pl. MV. 96), Dugonics adatait tehát kétséggel fogadjuk.

Csak egy esetben járul a *-ság* képző egyenesen igetőhöz:

Haladság: e h. halasztás. A szíves várásban soha sincs hamarság, Kevés üdöcske-is sok napi mulatság. Alig vala abban félóra haladság, Keménnek csak az is lön nyughatatlanság. KJ. 460; régebbi kiadásban a *múlat-ságnak* megfelelőleg *halat-ság*.

A vers kedvéért még a határozó szókat is e kedvelt képzőjével bővíti: De ez maradgyon *félségben* (Char. 102); ezennel h. *ezenséggel* (Char. 70).

Kicsinyített névszók.

Bíztatásocská: Bárcsak vehetném valamely bíztatásocskádat. Char. 62.

**Fényecske*: Nézd vidám szemecskéinek, Ragyogó fényecskéinek. Mint jádznak golyóbsi. RK. 229.

**Kacsócska*: Mint adgya kacsócskáját... Hozzád akarván menni. RK. 232.

**Kedvecske*: Most kedvecskéje változik... RK. 229; Cup. 576.

**Továbbacsқан*: Egy kevéssé tarta ez, mintegy óráig. Vagy ha továbbacsқан, de nem lön sokáig. Char. 134.

-s képzős névszók.

Csinziás: a NySz. szerint csak Gy.-nél; jelentése tibicen; alapszava: *csinga*, *csinca* (l. NySz.). Síposokkal mennek már a' trombitások, Dobosok azután és a csinziások. KJ. 511.

Gyüleményes: alapszava *gyülemény* a NySz. szerint Faludié. Öszve gyüleményes gazdag értékével. MV. 14.

Habzós: a. m. habzó. Viseltük (a tengernek) gyakor veszedelmét. A' habzós szeleknek iszonyú félelmét. Char. 14.

Kanótos: Kanótos puskája füstölög kezeknek. KJ. 521.

Pályás: a. m. pályázó. A pályás sereg piatzra indula, 's annak csudájára a nép feltódula. Char. 162. Trombiták kezdék bő rivadásokat és futni inditák ott a pályásokat. Char. 166.

Rögös: Rögös a bősület úttya". MV. 10. Rögös ösvény, Cup. 640.

Vezetékes: a. m. ductor, führer. Nyeritnek, ugrálnak, rúgnak, ágaskodnak, A vezetékesnek nem kis gondot adnak. KJ. 510.

-i képzős melléknevek.

Szenci M. A. hatása érzik egyik-másik -i képzős mellékneven, mint: † hattyúi termet (MV. 66), essői cseppek (KJ. 543)

„Az † oltári kérdést sem viheti végben“, Char. 336 (= az oltár ügyét sem intézheti el; a Rny-ben csak ebben a kapcsolatban: oltári szentség).

Ezek mintájára készülhettek ezek az újabbak: „*Gyémánti* fényesség (Char. 327, 367); *rabi* állapot (KJ. 422); *tüköri* fény-nyel ezelőtt fémlettek“ (KJ. 487).

Fosztó képzős melléknevek.

Gyöngyösinek tulajdoníthatjuk ezeket:

**Csalatlan*: a. m. *csal* nélküli, igaz; alapszava meg volt már a Rny-ben (l. NySz.), Gy.-nél is megtaláljuk ily kapcsolatokban: csalra visz (a. m. megcsal) MV. 86; csalt vet (= lest vet) KJ. 518, 553. Óh Istennek szűz szent Annja és mindennek csalatlan bizodalma. RK. 235.

Csendetlen: a. m. inquietus; alapszava Gy. elvonása. Bú a nagy elmét is teszi csendetlenné. MV. 73.

Fülep Imre (i. h.) Gy. újításai közt említi, hogy a fosztó-képző előtt szereti a szót megcsonkítani. Csakugyan gyakran találkozzunk ily összerántott alakokkal: *győzetlen* (Char. 395, Cup. 600), *hervadhatlan* (MV. 18), *lehetlenség* (MV. 85) stb.; de újításnak ezt épen nem tekinthetjük (vö. TMNy. 530); még a *lehetlenség* mását is megtaláljuk már a Kesztc. (49) *mérhetlenség* szavában.

Melléknevek fokozása.

A középfok képzésében rendszeren a kötőhangzótlan alakot használja, mint: *közelm* (Char. 215), *távúlm* (Char. 4.), *hamarb* (Char. 376), *készb* (Char. 287), *serényb* (KJ. 613) stb.; ezt is az újítások közt említi Fülep I. (i. h.), de ma már tudjuk, hogy ez egyik jellemző sajátsága a Gy.-t megelőző nyelvnek (bőven l. TMNy. 563.). A *nyilvább* fokozott igenévre nézve gazdag példatárt nyújt a NySz. egész Gy.-ig.

A fősőfok képzésében is egészen hagyományos nyomokon jár. A *leg*-es fősőfokot nagy ritkán (csak ilyenekben: *leginkább*, *legfőlebb*) találjuk; helyette leggyakoribb a *felette nagy*, *felette szép* stb.-féle körülírás. (Folyt. köv.) EKKER J. SZENDE.

A NYELVJÁRÁSOK TANULMÁNYA.

A műveltség gyors haladása rohamosan pusztítja a népelet minden eredeti, ősrégi és természetes nyilvánulását. A vasút gyorsan és olcsón elviszi a legkisebb faluba a gyáripár termékeit, melyek azonnal kiszorítják a használatból a nép maga készíttette

ruháit, eszközeit, szerszámain. Az iskola, az irodalmi nyelv terjesztésével, lassanként átalakítja a nép eredeti nyelvét, mely századokon keresztül természetesen fejlődött minden erőszakszaktól menten.

Nem kárhoztathatjuk a nép életének e lassú átalakulását. hisz ez is természetes fejlődés, a mai műveltség és gazdasági haladás szükségszerű következménye. A tudományra nézve azonban nagy kár, hogy nem sietünk megmenteni a mult beszédes hagyományait, míg a rohanó és pusztító jelen nyomtalanul el nem söpri őket. A népies foglalkozások egyszerű eszközei a multról beszélnek, a mult emlékét őrizik meg, s a kezdetleges szerszám történeti kútforrássá válik a hozzáértő tudós kezében. A nemzeti műveltség haladása megköveteli, hogy tagjainak minél nagyobb tömege váljon a tudás, a művelődés osztályosává. Ma már nem elégedhetünk meg avval, ha a nép fia írni és olvasni tud, s habár messze vagyunk Angliától, Skandináviától, ahol a szegény munkás ember szabad idejében a tudomány nehezebb problémáival foglalkozik, a tudás nálunk sem lehet egyes osztályok kiváltsága. S a tudomány terjedésével az egységes irodalmi nyelv lassanként el fogja nyomni a nép sajátosságos színes nyelvét. S ha a nemzeti művelődésnek haszna lesz is belőle, a nyelvtudomány kárát vallja, hacsak idejében meg nem mentjük mindazt, ami még megmenthető.

Ma még nagyobb ellensége a nép nyelvének a tudatlanság, mely benne romlott, elkorcsosodott nyelvet lát, s arra törekszik, hogy a nép nyelvéből a „hibákat“ kiirtsa. E tudatlanság ellen kell megvédenünk a nép nyelvét; s ez első sorban azoknak a föladata, akik a néppel folyton érintkeznek s szellemi fejlődésükre állandó hatást gyakorolnak: a papoké és tanítóké. Minden nyelv a nép ajkán fejlődik, s életmódja, műveltsége változásával a nyelv is változik, néha bővül és gyarapszik, máskor szavakban és nyelvtani alakokban szegényedik. Idegen népekkel érintkezve az idegenszerűség káros hatása is jelentkezhetik a nép nyelvén; ez ellen azonban, amennyire lehet, küzd az ép és romlatlan nyelvérzek.

Az egyes vidékek nyelve között is sok tekintetben különbség van: az egyik vidék szavait a másik nem ismeri vagy pedig más jelentésben használja; a közös szavakat is másképp ejtik az egyik helyen, mint a másikon; különbség van a névszók és az igék ragozásában, a mondatok alkotásában, a szórendben, egyes szólásmódok használatában stb. E különbségek alapján osztjuk a magyar nyelvterületet egyes nyelvjárásokra, melyek között nincs ugyan

olyan nagy különbség, mint a német, francia vagy angol nyelv dialektusai között, hogy a kölcsönös megértést megnehezítenék, de elég jelentékenyek arra, hogy az eltérés első hallásra is észrevehető legyen. S nemcsak a nép fiainak beszédén vesszük észre a nyelvjárási különbségeket, hanem megfigyelhetjük a műveltebb körök beszédén is. A hangok képzésének módjáról, a hanghordozásról, a használt szavakról könnyen megismerhetjük a dunántúli, szegedi, debreceni vagy székely embert.

E nyelvjárási különbségek részben régi sajátosságok, melyeket az illető vidék nyelve századokon át megőrizett, részben pedig új fejlődés eredményei. Az egymással ritkán vagy nehezen érintkező népesség ajkán különböző módon változhatnak a közös nyelv, s hosszabb idő múlva mind nagyobb és nagyobb lehet a különbség az egyes vidékek nyelve között. Az egyik vidék megőrzi a nyelvnek régibb sajátosságait (szavait, nyelvtani alakjait), míg a másik helyen újakkal helyettesítik. Ily módon két vidéknek eredetileg egyforma, közös nyelve idő múltán mind jobban eltér egymástól. Hatással lehet új nyelvjárások keletkezésére az idegen népekkel való érintkezés is, és még inkább az, ha idegen népfajok tanulják meg az illető nyelvet.

A nyelvjárások tanulmányának első sorban a nyelvtudomány látja hasznát. A nép nyelve igen sok régi szót, szólásmódot s nyelvtani alakot őrizett meg, melyet a közbeszéd és az irodalmi nyelv elfelejtett s ma már nem is ismer. Így pl. a kányának *bese* nevét, melyet a régi irodalomban is csupán a Jordánszky-kódex őrizett meg, megtaláljuk mint ma is élő szót a szlavóniai magyarok nyelvében. A Nádor-kódexnek is van egy egyetlen egyszer előforduló szava: *gorza*, melynek jelentése nem világlik ki az illető mondatból, s nem is értenők, ha Herman Ottó meg nem találja a bodrogi halászok nyelvében, ahol a *gorzsa* patkószeges facsákllyát jelent (az Ecsedi láp mellett *garzsa* alakban ismerik, *korzsa*, *körzsa*, *gërzsa* alakban pedig a székelyek használják s náluk görcsös bot, mankó a jelentése). Így világítja meg a mai népnyelv a múlt rejtelyeit. De nemcsak egy-egy fontos adatból, ismeretlen szóból merít hasznát a nyelvtudomány; értékes rá nézve a népnyelvnek minden, bármily csekélynek látszó adata. A magyar nyelvnek aránylag kevés a történeti emléke, s a megmaradt irott emlékek írásmódja is oly tökéletlen, hogy a múltba tekintve, majdnem mindig sötétben tapogatózunk. A nép nyelve azonban mindenütt megőrzött valamit a múltból, s ha a mai nyelvjárásokat

teljesen ismerjük s ha egymással összehasonlítva vizsgálhatjuk őket, a multnak számos titkát megfejtethetjük. Fontos még az is, hogy a nép nyelvének ismerete a nyelv természetes fejlődésének, változásának törvényeit világítja meg.

Nem csekély hasznát láthatja a nyelvjárások tanulmányozásának az irodalom is. Nem is szólva arról, hogy a nép szellemének költői formában történő megnyilatkozásai, a mesék, dalok, balladák, közmondások stb. gyűjtése együtt jár a nyelvjárás tanulmányozásával, pusztán a nép nyelvének ismerete is jótékony befolyással van az irodalmi nyelvre. Szavakkal és szólásokkal, magyaros fordulatokkal és találó kifejezésekkel gyarapszik az irodalmi nyelv, ha időről-időre szülő anyjához, a nép nyelvéhez fordul, hogy fölfrissüljön.

Végül nem csekély hasznót hajt a nyelvjárások ismerete a néprajznak is, hisz nyelvében tükröződik legjobban a nép gondolkozásmódja, beszédében tárja föl egész lelki világát. Természetes tehát, hogy annak, aki a nép lelkét akarja megismerni, első sorban nyelvét kell tanulmányoznia.

Nálunk a nyelvészek kis körén kívül csak igen kevesen érdeklődnek komolyan a nép nyelve iránt. A néppel érintkező műveltebb osztályok legfeljebb a feltűnő furcsaságokat figyelik meg s mosolyognak, mulatnak rajtuk. Arra azonban alig gondolnak, hogy ezek a furcsaságok figyelemre és feljegyzésre méltók, hogy gyakran a multnak tanulságos emlékei, melyekből a nyelvész fontos következtetéseket vonhat le a magyar nyelv multjára vonatkozólag. Az érdeklődésnek ez a hiánya az oka, hogy nyelvjárásainkat ma sem ismerjük eléggé s tájszavaink sincsenek teljesen összegyűjtve. Ha sikerülne felkelteni az érdeklődést a nép nyelve iránt a nemzet minden rétegében, még ma is sok, rövid idő múlva veszendőbe menő kincset lehetne megmenteni a tudomány számára.

Mióta a Magyar Nyelvőr pályázataival a nyelvjárások tanulmányozására fordította a néppel érintkező körök figyelmét, mintha nagyobb érdeklődés mutatkoznék ez irányban. Bizonyosan elő fogja ezt segíteni az az intézkedés is, hogy ezentúl számos népiskola olcsón vagy egészen ingyen jut a Nyelvőr füzeteihez, s így a magyar nyelv ügyének oly köröket nyer meg, kiktől legtöbbit várhatunk ezen a téren. Hogy az így felébredő munkakedvet helyes irányba terelhessük s a nyelvtudomány javára minél gyümölcsözőbbé tehessük, a következőkben részletes útmutatást óhajtok

adni a nyelvjárások megfigyelésére és feljegyzésére, hogy akik a nép nyelvével foglalkozni akarnak, tudják mit és hogyan kell tenniök.

Kik foglalkozzanak a nép nyelvével?

A nyelvjárások megfigyelésével, tanulmányozásával foglalkozhatnak minden művelt ember, ha elfogulatlanul és kellő érdeklődéssel fordul a nép nyelve felé. A megfigyeléshez és feljegyzéshez nem kell több nyelvészeti szakismeret, mint amennyit a tanítóképző vagy a középiskola nyújt, az adatok feldolgozása és tudományos értékesítése úgyszólván a szakemberek feladata. A gyűjtés terén legtöbbször várhatunk azoktól, akik folyton a nép körében élnek, s akikkel szemben minden elfogultság nélkül, a maga természetességében élnek nyelvükkel. Ha idegennel beszél a nép fia, mindig bizalmatlan vagy elfogult; s vagy nem áll vele szóba, vagy arra törekszik, hogy beszéde minél választékosabb, úriasabb legyen, mert szegényli a maga paraszti egyszerűségét. A beszélőnek ez az elfogultsága sok járatlan gyűjtőt megrézt már, és sok oly szó vagy kifejezés került népielhagyományaink közé, amit a maga körében sohasem használ a nép. A tanító, a pap, a jegyző, a gazdatiszt a legalkalmasabb gyűjtők, ha megvan bennük a kellő érzék és kedv e feladathoz. Csak arra kell ügyelniök, hogy ne akarjanak többet tenni, mint ami a gyűjtő feladata.

Sikerrel végezhetik a gyűjtés munkáját az egyetemi hallgatók és tanító-jelöltek is, kik évi tanulmányaik végétével a nyári hónapokat szülőföldjükön töltik. Bennük mint anyanyelv él az illető nyelvjárás, de ismerik az irodalom nyelvét is, sőt módjukban van már összevetni a maguk nyelvjárását más vidékek beszédmódjával. S ha még azt is el lehetne érniük, hogy az egyetemeken s a tanítóképző intézetekben a nyári tanulmányozásra önként vállalkozó ifjak kellő oktatásban, útbaigazításban, sőt még egy kis anyagi támogatásban is részesülhetnének, rövid idő alatt igen szép eredményre lehetne jutni.

Aki csak rövid időt tölthet a nép körében oly vidéken, mely nem az ő hazája, eredményt csak úgy érhet el, ha feladatát minél szűkebb körre szorítja. Elégdjék meg ez esetben az illető nyelvjárás egy kis részletének megfigyelésével, gyűjtsön pl. egy bizonyos tárgyi körbe tartozó tájszókát, vagy figyeljen meg egy bizonyos hangváltozást, vagy a névrágok egy sajátos használatát stb. Az ilyen monografikus gyűjtés szintén igen hasznos, de természetes,

hogy nagyobb készültséget, nyelvészeti jártasságot kíván. A rövid ideig tartó gyűjtés legsikeresebb akkor lesz, ha csupán a szókészlet egy bizonyos körére szorítkozik.

Mit kell megfigyelni és feljegyezni?

A népszellem minden terméke érdemes arra, hogy össze-
gyűjtsük és feljegyezzük, tehát semmit sem szabad csekélynek
vagy jelentéktelennek tartani. Legjobb, ha a gyűjtés rendszeresen és
tervszerűen történik. Ámbár az esetről-esetre történő gyűjtés sem
kárbavesztett dolog; az így összegyűlt anyagot bármikor rendezheti a
gyűjtő s ha kedve van, hiányait könnyen kiegészítheti újabb gyűjtéssel.

A gyűjtés tárgya vagy kész nyelvény (szó és összefüggő
szöveg), vagy pedig nyelvtani adatok, részletek. Az első lépés
mindig a kész anyag minél szélesebb körű és minél gazdagabb
gyűjtése legyen. Jegyezzen fel a gyűjtő mindent, amit hall: sza-
vakat, mondatokat, beszédtröredeket, közmondásokat, meséket,
dalokat, amihez csak hozzáférhet, tekintet nélkül arra, hogy érde-
kesnek és fontosnak tartja-e vagy sem. A feldolgozás alkalmával
tűnik csak ki, hogy mily fontos lehet egy-egy egészen jelentékte-
lennek tartott adat.

A szavakat lehet mindjárt kezdetben bizonyos tárgyi körök
szerint gyűjteni, s így legbiztosabb, hogy a gyűjtés eredményes
lesz. Vegye sorra a gyűjtő az ismert állatok, növények neveit, a
háznak és részeinek nevét, hozzávéve az anyagot, amiből a ház
készül, azután a ház berendezését, a bútorokat, a házi eszközo-
kat és játékszereket; az egyes mesterségek körében a szerszámok
nevét és egyéb mesterműszókat; a határ- és helyneveket; a ház-
tartás körébe tartoznak a ruhaneműek, továbbá a gyümölcsök és
ételek nevei. Össze kell gyűjteni a rokonsági viszonyok elnevezé-
seit a szokásos megszólításokkal együtt, a tulajdonneveket, kereszt-
neveket a szokásos és a családi érintkezésben majdnem kizárólag
használt kicsinyített, bizalmas formában; továbbá a csúfneveket.
Az állatok neveit a hívogató, a terelő és elkergető szókkal együtt
kell összegyűjteni. Összegyűjtendő továbbá a melléknevek s az
igék, melyek akár alak akár jelentés tekintetében a köznyelvtől
eltérnek. Hosszabb ideig tartó rendszeres gyűjtéssel össze lehet
állítani az illető nyelvjárásnak majdnem teljes szókészletét, s a
gyűjtő sohse elégedjék meg avval, ha csak a különös, feltűnő szó-
kat gyűjti össze; a nyelvtudományra nézve fontos a terület meg-
határozása is, melyen az egyes szavakat használják.

A szavakat mindig kellő magyarázattal kell kísérni. Az ismert tárgyak neveit eléggé megmagyarázza az irodalomban használt szó, a különösebb s csak egyes vidéken használt eszközök, szerszámok stb. neveit pontos leírással kell kísérni; legjobb, ha a gyűjtő le tudja rajzolni a szóban forgó tárgyat s evvel is magyarázza az illető szót. Az elvont fogalmak neveit s az igéket, melléknéveket már nehezebb jó és biztosan útbaigazító magyarázattal kísérni; ezeknél többet használ néhány találó szólás vagy mondat, melyben az illető szót használják. Jegyezze föl a gyűjtő mindig az egész mondatot, melyben az illető szót hallotta, maga azonban ne gyártson példamondatokat, hacsak nem anyanyelve az illető nyelvjárás, ekkor is csak jobbnak hiányában. Minél több szólást vagy mondatot közöl a gyűjtő, annál biztosabb, hogy az illető tájszó pontos és helyes értelme fog belőlük kitünni.

Igen fontos, hogy a gyűjtő kellő tapintattal és óvatosan végezze a szavak összegyűjtésének munkáját. Akinek anyanyelve az illető nyelvjárás, emlékezetéből is sok szót tud gyűjteni; igyekezzék azonban ő is ellenőrizni ott a hely színén a maga emlékező tehetségét. Az idegen gyűjtő a legnagyobb óvatossággal figyelje meg a hallott tájszót s minél többszöri hallás után próbálja csak jelentését magyarázni. Nagy tapintattal kell eljárnia, ha egy tájszó előfordulásáról, vagy egy hallott szó jelentéséről akar meggyőződni. Az egyenes kérdezősködés zavarba hozza a kérdezettet, s vagy nem tud felelni, vagy megtévesztő feleletet ad. Csak az értelme-
sebb egyénektől lehet kérdezni, hogy ismeri-e ezt vagy azt a szót s még az ő feleletükben sem lehet föltétlenül bízni. A szó jelentését pedig (hacsak nem valami tárgy neve) sohasem szabad kérdezni. Igyekezzék a gyűjtő alkalmas kérdésekkel a kérdezett szóra vagy fogalomra terelni a beszédet; beszéd közben magától ki fog tünni a keresett jelentés. Megeshetik, hogy sokaig kell a gyűjtőnek várnia, míg fölbukkan előtte a keresett szó; siettetni azonban nem lehet a dolgot: a türelem ezen a téren is rózsát terem.

(Vége köv.)

BALASSA JÓZSEF.

A NÉPIES SZÓLÁSOK PERES ÜGYÉRŐL.

I.

Rákosi Jenő tárca-cikkelye, melyet a Budapesti Hirlap 1898. május 21-iki száma közölt *Próza* címen, érdekesen találkozik Radó Antal legutóbbi fölszólalásával, mely a népies szólásokkal foglal-

kozik (Nyr. 27:201). Mintha csak Radó sugalmazta volna a Rákosi tárcájának második felét. Móra Istvánnak *Atyámfiai* c. könyvét veszi elé s tárca-stílusban mondja el róla azt, amit Radó Antal komoly, tudományos fölszólalás formájában adott elő. „Móra István egészben a szegedi és a szegedtanyai népet énekli. Semmi sem természetesebb, minthogy ezt a népet a maga zamatos nyelvén szólaltassa meg, saját kifejezéseit adja ajkukra, ha egy-egy szót mi más vidékiek nem is értünk meg. Hiszen ez, ízléssel és tapintattal használva, a legpikánsabb, legközvetlenebb és leg-egyszerűbb módja is a jellemzésnek. Igen, jól esik a szegedi tanyást, juhászt, kondását vagy béresét a saját nyelvén hallanunk. Más mondatok is, nemcsak néha más szók az övéik, az indulata, az érzése, a gondolata fejeződik ki sajátos szórákozásában. Szint és zamatot kap tőle a beszélgetés, vagy csak egy-egy oda vetett mondás is. Magából Mórától ki lehet több helyen mutatni, mily ereje, eredetisége, mily precíz fegyvere a jellemzésnek rejlik ebben a dologban s mily hatásokat — elbeszélői és csak stílusbeli hatásokat is — el lehet vele erni“. Azt azonban már méltán nem érti Rákosi, hogy „Móra földataiban annyira megtévedjen, hogy maga is az író, mikor elbeszél, sőt mikor filozofál és mikor leír, a szegedi tanyás nyelvén beszél“. Rákosi ezután tréfára fogja a dolgot s azt kérdezi tovább, hogy „vajjon Móra úr, mikor ír, nem öltözködik-e föl szegedi tanyasnak? Mikor egy-egy zsíros mondásra készül, nem zsírozza-e be hozzá a száját?“

Lám, mennyire rájár a rúd szegény nyelvjárási irodalomra, egyszerre két tekintélyes lapban! Meg kell hát vizsgálni, nem esik-e e rajta igazságtalanság?

A két egyértelmű cikkely közül, melyek egyforma hévvel törnek pálcát a szépirodalomban szereplő népies szólások divatja fölött, a tréfás akkordokban végződő tárcacikkely mondja ki világosabban az igazságot. Radó Antal, tudományosabb és ridegebb álláspontján, egyáltalán nem kegyelmez a népies szólásoknak vagy jobban mondva a tájszavaknak a szépirodalomban; megtagadja még az új provençal irodalmat is, a félbrizmust, a franciák nyelvjárási irodalmának egyik — hagyományainál fogva érdekes — újabb kísérletét; Rákosi szelidebb lélekkel, kegyelmesebb szívvel inkább közeledik a méltányos igazsághoz. Elfogadja egy-két elbeszélés nyelvétül a nyelvjárásokat, kuriózumképen, vagy inkább azok tájszavait, de már egy egész kötetet perhorreskál s még inkább elfordul attól, hogy az író necsak személyeit beszéltesse tájszóla-zokkal vagy a leírásokba vegyítsen tájszavakat, hanem még akkor is ezt a nyelvet használja, amikor elbeszél vagy elmélkedik. Evvel épen nem zárja ki a szépirodalomból a nyelvjárást. Érdekes fejtegetésekkel tárgyalja a művelt nyelv kérdését; elismeri, hogy az „a jó írók tollából kerül közforgalomba“. Mert ők alkotják meg izlésükkel, tapintatukkal, ösztönükkel, ihletükkel a magukéból és mindabból, ami csak van, tehát a nép nyelvéből is. Csak a stílust nem szabad összetéveszteni a dologgal: a szegedi vagy torontáli

vagy a svájci vagy az egyiptomi építkezés stílusában készült lakóház helyett szegedi vagy torontáli tanyaházat, svájci kalibát vagy egyiptomi gúlát ne kínálunk valamely művelt családnak.

S itt az igazság, a közepszerben!

Mindenesetre helytelen, hogy Móra kilép az író megengedett határaiból s félreértve Arany és Petőfi népiességének diadalmas példáját, a helyett, hogy jellemzésül használja itt-ott népies szólamokat — ma, mikor az irodalmi nyelv iránti érzék még nem is nagyon erős — szeparatiztikus törekvésekkel kizárja magát és műveit az egész nemzet közösségéből és úgyszólván nyelvjárást tesz egész könyve nyelvévé.

De viszont elképzelhetnők-e Mikszáth Kálmán bájos palóc elbeszéléseit, főleg párbeszédeit és humorát az ő nyelvének népies zamatja nélkül, melyet pedig leginkább a tájszavakból merít? Hány becses lappal lenne szegényebb elbeszélő költészetünk javarésze, ha azokat az elbeszéléseket kirekesztenők irodalmunkból? Hány jellemző elbeszélése, tárcacikkelye elmaradt volna pl. Petelei Istvánnak vagy Benedek Eleknek vagy éppen magának Mórának is? Ezeket a dolgokat nem szabad figyelmen kívül hagynunk, mikor e kérdésben állást foglalunk. Módjával, jellemzésül alkalmas a szépirodalomban a nyelvjárás, a tájszólás is, éppen úgy, mint pl. a régiesség Arany Jánosnál. Azért nem kárbaveszett a munkája azoknak, akik az effajta kísérleteket sorra regisztrálják a Nyr. lapjain s kipécézik belőlük a tájszólásokat, elismerjük, hogy *néha túlbuzgósággal*; de ez akkor a komikumban, mely törekvésüket kíséri, úgyis megleti a büntetését. GYULAI ÁGOST.

II.

Részben az „én vétkem, én igen nagy vétkem“, hogy Radó A. a minapában úgy rádörrentett a Nyelvőr dolgozótársaira. Vádol bennünket, hogy „gombostűre“ szurkáljuk mindazokat a tájszólásokat, melyeket ujsagtárcákban, versekben, szindarabokban fölfedezünk s mennél többet találunk ilyen, annál jobban megdicsérjük a könyv szerzőjét. Vádol, hogy a népiességek halmozását nagy irodalmi erénynek (virtus!) tartjuk s annál jobb írónak hirdetünk valakit, mennél sujtásosabb és kipitykézetebb az írása. Radó szerint a Nyelvőr most a prózában a népieskedésnek éppen olyan túltengését akarja meghonosítani, amilyen egykor a Petőfi-utánzók lírájában dívott; szóval átkozottul elvetjük a sulykot, mikor a népiességekbe ennyire belegabalyodunk.

Igaza van Radónak, hogy az ilyen irányú cikkek csak „újabbban“ honosodtak meg a Nyelvőrben s én voltam az egyik (a másik Balassa), aki ezt a „népieskedést“ itt ilyen irányban legelőször erősebben hangsúlyoztam (l. Nyr. 25:261—265) Terentius magyar fordításának ismertetése alkalmával. Csak azért bocsátom ezt előre, hogy fölszólalásom legalább „pro domo“ megokolt legyen, mert álláspontom az alábbiakban némi tekintetben talán el is ter a Nyelvőretől.

A népies írókból igenis kiböngésszük mi az összes tájszavakat, népies szólásokat és kifejezéseket. Hogy mi okból, ezt már jelezte a szerkesztő (203) s e lapokon bővebben magyarázni nem kell. De a szorosan vett nyelvészeti szemponton kívül van még egy másik is, amely talán még inkább kötelességünké teszi, hogy az egyes íróknál található népies szólásokat és tájszavakat többi íróinknak is figyelmébe ajánljuk. Ez a szépirodalmi, vagy inkább — ha szabad úgy neveznem — a szépprózai szempont. Irodalmi nyelvünket annyira elárasztották már az idegen szavak és kifejezések, hogy — uram bocsá' — a jóbélű magyar embernek nemcsak a gyomra, de még a feje is fölkeveredik tőle maholnap. A Nyelvőr ezekkel a gyomrokkal szemben nagyon enyhén viselkedik, pedig ha üldözzük — még pedig helyesen — a nyelvújítás korcs alkotásait, akkor üldöznünk kell az idegen szavakat és kifejezéseket is. A nyelvújítás korcsainak legnagyobb részét a nyelv szelleme már úgylis kivetette magából vagy ki fogja vetni; azoknak pedig, amelyeket a nyelvszokás bevett, hasztalanul megyünk neki fölgyürkőzött karral.

De ha rosszak, ha mind rosszak is a nyelvújítás szavai és szólásai, mennyivel jobbak a barbár szavak és szólások? Erre óhajtanék én már egyszer valakitől egy velős és alapos feleletet! Én annyi különbséget tudok köztük, hogy amazoknak a lelkük ugyan idegenszerű, de legalább a ruhájuk magyaros szabású, s a megszokás aztán lassanként egészen magyarra teszi őket kívül-belül; emezek ellenben testestül-lelkestül idegenek s hiába szobagatjuk rájuk a magyar átlát, minden porcikájuk kiordít belőle. Az én palócaimnak bizony hiába mondom a Tóth B. nyelvén, hogy *logyika*, *gramatyika*. Nem értik meg. Azt sem fogják tudni megezik-e, vagy megisszák ezt a valamit. De ha azt mondom, hogy *gondolkodástan*, *nyelvtan*, akkor — habár e két fogalmat ők talán még soha sem hallották — annyit megértene belőle, hogy itt valami *gondolkodásról* és *nyelvtanulásról* van szó. A magyar nemzet nagy *tömege* (és nem: *zöme*!), az igaz, még mindig *spékeli* a nyulat, mint Radó a nyelvet és *mustra*-magyarsággal beszél, mint ő vagy Tóth Béla; de azt hiszem, úgy sem vetik ők meg a jó nyulgerincet, ha a szakácsné épen *meztüzdeli*; valamint minden magyar ember megért bennünket akkor is, ha *minta*-magyarsággal szólunk hozzá (Nyr. 27:202).

A kölcsönvett szavak nem nyelvünk szegénységéről tanúskodnak, sőt épen az mutatná szegénységét, ha az ilyen idegen szót saját szellemének megfelelően átídomítani nem tudná. Szó-kölcsönzés mindig volt és lesz is; lehet is, de csak *módjával*. Nem is juthat eszébe senkinek, hogy a már meghonosodott idegen szavakat nyelvünkől kiküszöbölje; de viszont azt a jogunkat se vitathatja el senki, hogy ha az idegen szó jelölte fogalom kifejezésére helyes magyar szavunk található akár a régiségben, akár a nyelvjáráásokban, ezt az idegen szó kiszorításával az illető fogalom megjelölésére fölhasználnunk ne lehetne.

Mit mondjak a jelenkori szókölcsonzésekről? Nemcsak tudományos, hanem széprózánk is valósággal tömve van idegen szavakkal és szólásokkal. Nem régiben egy vidéki ismerősöm bement az országházba, hogy meghallgassa egyik legkiválóbb szónokunkat. Mikor hazajött, ilyen párbeszéd kezdődött közöttünk:

— Nos, hát mit beszélt A...?

— Barátom, ha a nyakamat leütnék, akkor se tudnám megmondani. Legalább is minden tizedik szava idegen volt. Én magam is tudok több idegen nyelvet, de így magyar munderba bújtatva nem tudom őket megérteni.

Ugyanigy jártam én Pekár Gy. egyik regényével. Kiadták ismertetés céljából. Olvasom, olvasom s hiába! Előveszem a latin, a francia, a német tudományomat, még mindig nem elég. Veszek hozzá olasz szótárt (saját pénzemem!), majd meg angol is (ugyanúgy), s még mindig hiányos volt a tudományom. Mikor megkaptam a bírálati díjat, ugyanakkor a könyvtár is elküldte a szótárakért számláját s ennek kiegyenlítésére *amaz* nem volt elég! Aki nem akarja, ne higgye! Elég az hozzá, hogy hallatlan, amit íróink az idegen szavak halmozásával elkövetnek. Nem tudom, mit gondolnak a magyar olvasó közönségről; de én sem vagyok elég okos elgondolni, hogy hogyan veheti meg és főképen hogyan tudja elolvasni az ilyen hat-hét nyelvű regényeket. Azt talán nem lehet föltennünk, hogy minden olvasó egy-egy Mezzofanti, azt pedig nem szabad mondanunk, hogy gondolkodás nélkül olvas.

Ime tehát ez az oka, amiért mi íróinkból kiválogatjuk azokat, akiknek irománya magyarosabb; megdicsérjük magyarosságukat, mert ez ma már érdem; kiemeljük népies szólásaikat, kifejezéseiket, kiböngésszük tájszavaikat s rámutatunk az idegen szavak mai vízőzönében, hogy mi bennük *általában* követendő. Ez nem a sujtásos és pitykes írásmód (stílus) dédelgetése, hanem az *idegen* mellett a *magyarosnak* hangoztatása. Itt a nagy különbség! Hogy aztán egyesek ez irányban visszaélést követnek el s irományaikat mindenféle *pámpillás*, *rizsikélő* és *hagyulált füttyköstetőkkel* tömik (bocsánat, *spékelik*) meg, erről a Nyelvőr nem tehet. Hiszen íróinkról csak föl lehet tennünk annyit, hogy gondolataikat ki tudja fejezni helyesen, ha akarják. Avagy kátét írjon talán a Nyelvőr nekik, hogy ezt vagy azt a szót hol s milyen értelemben használják!? Hisz legnagyobb részük még a kérő, könyörgő jó tanácsot se veszi be; a keményebb hangra pedig az a válasz, hogy *csak azért is!*

Nem vagyok ismerős a külföldi irodalmi élettel. Radó ezt — hiszem — elég jól ismeri. És azt a kérdést bátorodom hozzá intézni: mit szólna az olasz műbírálat (nekem a *kritika* fölösleges) az olyan regényhez, amely német, francia, angol és más idegen szavakkal s kifejezésekkel volna meggyömöszölve? Azt hiszem, nem vetem nagyon messzire a sulykot, ha azt állítom, hogy az ilyen írónak a derült Italiában legalább is egy jó orvost ajánlana-

nak bírálói. Nos hát mi is megtehetünk talán annvit, hogy az *idegen tollakkal* ékeskedő magyar írónak a körmire koppantsunk s jelezzük neki a nyelvtisztaság ősforrását, a népnyelvet, hogy vagy tisztítsa meg ennek segítségével saját dudvas nyelvezetét, vagy egyszerűen dobja sutba a tollat!

A Nyelvőrnek egyik dolgozótársa nem régiben (151. l.) igen behatóan ismertette az idegen szavak beözönlésének okait s ilyenekül jelöli meg a híres magyar lustaságot, a rosszul képzett új szóktól való idegenkedést s azt, hogy a szépirodalom nagyon keresi a kapcsolatot a valóval és a nyelvben is arra törekszik, hogy minél inkább magán hordja az élet színét (153. l.). Az utolsó ok csak látszólagos és az írónak legföljebb csak ürügy. Ha az író személyeit beszélteti ilyen habaré-knyelven, akkor a jellemzés céljából úgyis helyén van; de az a baj, hogy magok az írók használják ezt a nyelvet, sőt sokszor a falusi ember szájába is olyan szavakat adnak, amilyeneket csak a főváros utcáin hallhatunk. A rosszul képzett új szóktól való idegenkedés már többször használtatja íróinkkal az idegen szavakat, de ezek beözönlésének legfőbb oka az, amit már *Bod Péter* is emleget: *a restség és tudá-kosság.*

Ha már a betegség okait megjelöltük, legyen szabad orvos-ságot is ajánlanunk.

1. A meghonosodott idegen szók ellen korántsem akarunk ugyan szélmalomharcot folytatni, de még itt is arra kell töreked-nünk, hogy ha helyettük tősgyökeres magyar szó található, akkor használjuk inkább ezt.

2. A meg nem honosodott idegen szavak kilencetized részben olyanok, hogy jó magyar szavakkal mindig helyettesíthetők; egy-tized részük pedig jobbadán műszó s csak igen csekély részben szükséges köznév. Ama nagyobb részt használnunk már csak a jó magyaros ízlés is tiltja; a kisebb részből a műszavakat mindig jobb eredeti idegen alakjukban használni, a többieket azonban csak addig szabad megtűrnünk, ameddig helyettük alkalmas magyar szó nem található.

Ha e két kis szabályt igyekszünk megtartani, mind a beszéd-ben, mind az írásban, az idegen szavak újabb beözönlésének máris útját vágjuk, s azok, amelyek már beözönlöttek, jó talaj hiányában lassanként kivesznek.

Ezekkel, azt hiszem, eléggé megokoltam, miért szükséges a Nyelvőrben, szépirodalmi szempontból is, „gombostűre“ szurkál-nunk minden egyes tájszót és népies kifejezést. Aki a nyelvünk tisztaságáról való bármily csekély gondoskodást nem tartja elég fontos ügynek, az először önnönmagára vessen követ.

BARTHA JÓZSEF.

IRODALOM.

Pázmány Péter Összes munkái.

Magyar sorozat II. és III. kötet.

Idestova 300 éve, hogy Pázmány műveit írta s most abban az időben, melyet ő csak szédülettel tudott emlegetni „1900. ha a világ addég tartana“ (II. k. 26. l.) nemcsak a világ, hanem az ő dicsősége, érdemei és intézményei is tartanak még, s egyik intézménye, a tudomány-egyetem, iránta való tiszteletből kiadja összes művei sorozatát, a „világ“ pedig részint támogatja, részint hálásan fogadja a kiadást. A mozgalmat 1881-ben indították meg, s az I. kötetet 1894-ben tették közzé. Újabban a magyar művek II. és III. kötete jelent meg, amaz 1895., ez 1897-ben A II. k. XII és 801 lapon hét művet tartalmaz, a III. és VII. 759 lapon a Kalauz felét

A vállalkozás nagy értékét mutatja, hogy a II. kötet öt oly művet tesz közkinccsé, melyek eddig csak „egyetlen“ példányokban voltak meg; ezek: Rövid tanuság (kiadja Breznay Béla). Alvinczy Péterhez íratott öt szép levél, Alvinczy feleletinek megrostálása, Calvinus hiszek-egy-istene. Posonban lött praedikatio (ezeket kiadja Rapaics Rajmond). A Kalauz legutolsó (4-ik) kiadása is 130 évvel ezelőtt jelent meg, most kiadja Kiss Ignác; a Keresztyéni felelet a megdicsőült szentek tiszteletiről (kiadja Kisfaludy Árpád Béla), eddig csak egyszer jelent meg, tehát szintén ritka lehet, végre az Imádságos könyv (kiadja Breznay Béla), melyet Pázmány összes művei közül legjobban szeretett, most huszadszor jelenik ugyan meg, de ugyancsak ráfért a szakszerű kiadás, mert a Szent-István-társulat a 19-ik kiadást csak 18-iknak jelezte és több helyt hibásan pótolta a most már elavult szokat és szólásokat, a hiteles négy eredeti kiadásból pedig, melyek Pázmány életében keltek, szintén már csak egy-egy példány volt ismeretes.

Az egyes művek előtt bevezetés tájékoztat a mű keletkezése és további sorsa felől, a végén rövid jegyzetek főképp a főlemlített írók életéről, esetleg tartalom-mutatók is vannak Pázmánytól vagy a kiadótól (a Megrostálás után is jó lett volna a 15 fejezet címét összeállítani). Az elavult szók és kifejezések is nagyjában meg vannak magyarázva a sorok alján haladó jegyzetekben.

Mivel a vállalat főképp szövedék-kiadás, a jegyzetek lehető szűk számra vannak szorítva, fölösleges nincs köztök, mulasztást fölhányini alig lenne méltányos, különösen helyes, hogy a Kalauzban az elűtő tulajdonnevek is meg vannak magyarázva: *auráicus* orániai, *tiguri* zürichi. Megjegyzésem mindössze annyi, hogy a Kalauzban a kevés közt is számos jegyzet ismétlődik: *epeség* 261., 298. l. *iszák* 706. *tettetes* 534. stb. 14 szó van így kétszer-háromszor megmagyarázva. A többi megjegyezni valóm is nagy részt a

Kalauzra vonatkozik: *safarina*: satrafa, *ag-lant*: vén totya 548. homályos szót homályossal magyaráznak; (mosdott és) *felkendett*: fölékesített 487. pontosabban kendőzött, festett volna; *fazekokban fő*: teljeseedik rajtok 477. pontosabban: rájuk illik; *metszek*: mit tegyek 329. helyesen: mit teszek, mert mittegyek: *meggyek*; „Nagyobb hitelt nem szerezhettek a mi bibliánknak, minthogy ily apró dolgokat támasztott ellene. Mert ha nagyobb fogyatkozásokat talált volna, ne kételkedgyl, hogy el nem halgatta volna“ jegyzet: „*hogy elhallgatta volna*“ 505. ez határozott tévedés. a „dictum“-ban a beszédbe fölvett egyenes szavak tagadása megmarad akár állító, akár tagadó a főmondat, ha így mondom: „tudom, hogy el nem halgatta volna“, helyesen szólok, és így is: „ne kételkedjél: el nem halgatta volna“, tehát akkor is kell a tagadás, mikor a *hogy*-ot is kitesszük s Pázmány nem botlott meg s a kifejezése nem avult el. Az Imáds. könyv kiadója is megütöközt ügylátszik ezen a kifejezésen: levonná *lábából* megrutított saruját II.89. mert a szövedékben *sic*-et tesz a *lábából* után és a 266. lapon följegyzí, hogy mind a négy hiteles kiadásban így áll a szó; pedig ez a kifejezés ma is járatos a székelyeknél és ennek párja: kalapját fejébe teszi, szemébe vágja, kalap van a fejében; tréfás vers: Piros csizma a lábába, Nem süt a nap a szemébe.

Pár helyt a NySz. cserben hagyta Rapaicsot, úgy hogy a magyarázást mellőznie kellett: Erre te csak egy *grit* sem mondasz II. 689. egyébként érthető: egy kukkot sem, úgy látszik e szó a francia *cri*-ből (kiáltás, szó) származik; Irásomat is minden jóillatú *julepnél* édesben folyónak mondod II.635. a NySz.-ban ez sincs meg,* de megvan a MTsz.-ban *jülep* alakban: szörp, pl. *málnajülep*, hazája Kolozsvár és Erdély; „*cív* vagy csatorna“ II.635. 689. lehet, hogy erőltetett szójáték *csív*, azaz *csév*, *cső* helyett. Megérdemelte volna a magyarázatot: *Kákon pillis*, *tur varju* II.765, melynek értelmét szintén a MTsz. segítségével lehet megfejteni, a *pillis* egyik jelentése kenyér gyürkéje, dúc, a mondás tehát a. m. kákan csomó, kopasz varjú, amilyen igazak ezek, olyan igaz a te beszéded. Kisfaludynál: Némely alávaló és *le tött* könyveket támaszt Gyarmathi a római anya szent egyház ellen II.345. *letött*: abiectus, megvetett, megvetendő.

A Magyar Tájszótár sokszor szerencsésen pótolja a NySz.-t, mivel már az *R* betűig készen van s ennél fogva a kiadók jó hasznát fogják vehetni. Kiss Ignác azonban a NySz.-t sem forgatta, különben nem mondhatna ilyet III.208. l.: a *harap*: harapó tűz, „mindenesetre sajtóhiba“. A NySz. közli ezt a *harap* főnevet (I.1326. l.) Baróti Szabó szótárából, Zrinyi és Haller műveiből, a MTsz. szintén több vidékről és több jelentésben tünteti föl ma is

* Megvan a *gyülep* címszó alatt, melyre a szómutatóban *julep* is utal.

A szerk.

elő szónak. Sőt maga a *harapó-tűz* olyan összetétel ebből a szóból, mint a dolmány-szűr, vagy a dóka-mente stb. *

A II. és III. kötetben néhány hasonmás is van, de nagyon üdvös volna, ha egy-egy belső lapnak a hasonmását is közölnék, akár csak kisebbitett nagyságban is. Akit a címlap érdekel, az a belső lapokat még tanulságosabbaknak is ítélné.

A művek szövedékét nyomtatás alapján lehetett adni, tehát gyanító javításokra, *konjekturákra*, nem igen volt szükség; ami kevés előfordul, tulajdonképp az is fölösleges volt. II.40: nem csak kenyérrel él [az] ember: nem kell az *az*, mert P.-nál sokszor áll az *ember* szó nevelő nélkül: valamíg ember halálos bűnben vagyon 182. az első bűn megfosztja embert 183. stb. és más szók előtt is hiányzik még néha a nevelő nála: én is megbocsátok ellenem vétetteknek 41. de szabadics gonosztúl 43. Hasonlóképp fölösleges a II.103. „[ezt írja]“, P. a latin nyelv példájára hagyta ki ezeket a szokat. II.217: „Kiért éltem elmúlt, mint árnyék: és megfűlt, mint kaszált fű bús testem“ ezt a verset P. előbb így írta, de a III. és IV. kiadásban inkább a jobb kifejezést és gyöngye rímet választva így írt: *megfűlt*, Breznay azonban visszatért a régi kiadáshoz, mely „a rím miatt is jobb“. Nem ez a P. akarata, mert ő a *megfűlt*-et is rímnek tekintette s máshol is alkalmaz régi módra fölhangú szótaghoz mélyhangú rímet: II.214: Hám fék

* A megérthetést a magyarázatokon kívül az is előmozdítja, hogy a Pázmánynál sűrűn előforduló *latin idézetek* nagyrészt le vannak fordítva. A Kalauzban azonban ezek a fordítások teljesen hiányzanak, Breznay pedig kijelenti, hogy nem szívesen tett eleget ebben a tekintetben a kritika kívánságának. Az én véleményem az, hogy a tudós nem köteles meggyőződése ellen eleget tenni a kritikának, de én őszintén hiszem, hogy e fordítások már most is hasznosak és idővel még hasznosabbá fogják tenni a műveket, mert a magyar nyelvész is tanulmányozza őket s néha szüksége van a latin idézet értelmére is, hogy a magyar részt jól megértse, sőt oly teológusok is tanulmányozzák e műveket, teszem görög katolikusok, kik a latin nyelvvel nem élnek oly terjedelemben, mint a róm. katolikusok, végre pedig talán számíthatni rá, hogy a katolikus papképzésben és egyházi életben is idővel akkora tért fog nyerni a nemzeti nyelv a latinnal szemben, amekkorát Franciaországban élvez s ekkor szívesen fogadott könnyítések lesznek ezek a fordítások. A középkori latin nyelv nehezebb, mint az ókori, melyet az iskolában tanulunk, mert minden nemzet fia a maga anyanyelvének némi fzével keveri a világ-nyelvet, s teszem egy-egy angolos metafora egészen megnehezíti nekünk a megértést, még a Pázmány klasszikus latinsága is inkább csak szónoklatilag teljes, nem nyelvtanilag. Különben némileg következetlenség is volna magyar szokat magyarázni, latinokat nem, mikor úgy sejtem, hogy nincs minden plébánián jó szótár. Egyébiránt Breznay bár nem szívesen, mégis szorgalmasan fordítgatta a fontosabb kisebb idézeteket is.

zabla ostor, délceg lovát megtör, uo.: Azért sok kínomban, tövis közt ültömben már csak meg nem fonnyadtam.

E kiadásban legfontosabb a szövedék, a *textus* kérdése. Az előirányzat a legteljesebb hűséget tűzte ki, amennyire csak össze lehet ezt egyeztetni a mai olvasó kényelmével; tehát jóformán csak az elavult betűalakokat kellett kicserélni, azonban mégis meglátszik, hogy több kéz végzi a közlést. Nehézséget okozott Pázmány fejlődő és következetlen *helyesírása*, melyet Breznay (II. k. XI. l. jegyz.) érdekesen jellemez. E következetlenségeket a kiadók, igen helyesen, nagy részt meghagyták, ki minő óvatossággal, azt nem áll módomban ellenőrizni, de úgy tetszik, hogy leg-hívebb Breznay, legélesebb késsel nyesegetett Kisfaludy. Így ámbár P. helyesírása folyton fejlődött, az 1631. megjelent Imáds. könyv (Br.) odonszerűbb írású, mint az 1607. kelt Szentek tisztelete, mert Kisf. többet tesz át mai alakba. Pl. P. úgy látszik, azért, mert kezdetben a hosszú hangzókat kettőzéssel jelezte (*aa* = á), szereti a hosszúság jelzését, ha több hosszú hangzó van egymáshoz közel, elmulasztani: *kérését* 177., *kérését* 174., *szolgaid* 177., *táplálásatul* 124. Ezt a szokást Kisf. kiadásából észre nem vehetni, pedig sokszor kétes, hogy helyesírási sajátssággal, vagy kiejtésbeli eltéréssel találkozunk-e: *szabadulásaért* 150., *langját* 124., *ajtatóság* 44., *Estveli* 68. ezeket ugyanis röviden is ejtik; *cselcsapság* 65, ma: csélcsap, pedig tulajdonképp a. m. cselt csapni, vö. cselcsapott, cselcsapás. Br.-nál mindig rövid az *emlekezet* és párjai, Kisf.-nál *emlékeset* 382., 438., 495. *ajtatos* 345. 463. Rapaicsnál aztán újra visszatér az *emlékeset* alak 533. Az eredeti címlapon *Monoszloi* áll, a Kisf.-én *Monoszlai*. Kevésbé fontos, hogy az a után, ha állitmányi névszólul áll, hiányjelt tesz: *a' bizonyos jele* 382. értsd: az a bizonyos jele.

Pázmány folyton fejlődő stílusát most már könnyen tanulmányozhatja, aki akarja, sőt a fejlődés tanúságait annyiival könnyebb megtalálni, mert ő a művei újabb kiadásait, így a Kalauzt is buzgón javíttatta, s e javításokat akárki összevetheti a jelen és a Bellaagh-féle kiadás segítségével, mert az összes művek a III. jav. kiadást közlik, Bellaagh pedig az I. kiadás alapján adja a Kalauz két első könyvét (a Franklin-társulatnál).

Ismeretésemet azzal az óhajtással végzem, hogy bárcsak sikerülne azokat az összegeket, melyek P. műveinek kiadását fedezik, e sorozat befejeztével Káldi és más jeles prózairónk műveinek kiadására tovább is lefoglalni.

KALMÁR ELEK.

JELENTÉS A MAGYAR NYELVŐR PÁLYÁZATÁRÓL.

A Magyar Nyelvőr mult évi októberi füzetében megújított pályázatra három pályamunka érkezett: 1. A dunántúli nyelvjárás általában és külön a somogyival párhuzamba vonva. 2. Az adai nyelvjárás. 3. A zilahvideki nyelvjárás.

A bíráló bizottság tagjai (Szinnyei József dr., Vikár Béla és alulírott) örömmel látták, hogy e második pályázat, habár a versenyző munkák számával az első mögött maradt, a dolgozatok értékét tekintve, amazz jóval fölülmúlja. Az első számú, mivel nem egy helyi nyelvjárás leírását tűzte ki feladatául, hanem a dunántúli nyelvjárások összehasonlításával próbálkozott meg, még pedig kellő készség nélkül, nem volt figyelembe vehető. A másik két dolgozat valóban gazdagítja eddigi ismereteinket a magyar nyelvjárásokról: Zilah vidékének nyelvét csak töredékes és hiányos adatokból ismertük, Bács megye tiszamenti községeinek nyelvéről pedig még kevesebb adatunk volt. Mindkét dolgozat gondos és lelkiismeretes munkának eredménye, bár mindkettő némi pótlásra és javításra szorul. Minthogy a zilahvidéki nyelvjárás leírása nagyobb készletségről s hosszú időn át folytatott szorgalmas gyűjtésről tanúskodik, a bíráló bizottság ezt a munkát tartja érdemesnek az első díjra, míg az adai nyelvjárás leírását a második díjjal óhajtja jutalmazni. Az előbbi munka szerzője László Géza kolozsvári tanárjelölt, az utóbbié Csefkó Gyula és Molnár Sándor adai tanítók.

Budapest, 1898. június 3.

BALASSA JÓZSEF.

A bírálók véleménye alapján a száz-koronás első jutalom László Géza tanárjelöltet illeti meg. A másik sikerült pályamunkát kivételkép mind a két ötven-koronás díjjal, tehát szintén száz koronával jutalmazzuk, egyért azért, hogy két szerző fáradságának gyümölcse, másrészt azon való örömmünkben, hogy e dolgozat annak a helynek a nyelvét ismerteti, ahol Szarvas Gábor bölcsője ringott, ahol ő tanult magyarul beszélni s ahol éppen most készülnek az ő emléke leleplezésére.

A SZERKESZTŐSÉG.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Fonetikus írás. A fonetikáról, mint külön tudományról, nálunk csak a helyesírási viták alkalmával vesznek tudomást, akkor is csak a nevét emlegetik, mert kényelmes takaró, amit rá lehet borítani a hagyományostól, a régiestől eltérő minden írásmódra. Az Akadémia érdemes főtákará is *furor phoneticus*-nak nevezte el napilapjainknak azt a néha boszantó, néha komikus eljárását, hogy *minden* idegen szót, még az idegen tulajdonneveket is magyarul (de nem fonetikus írással) írják le. Pedig ehhez a fonetikának semmi köze; s igazán kár, hogy egy jobb sorsra érdemes tudomány nevét hurcolják meg oly dolog miatt, amiben teljesen ártatlan. Az igazi fonetikus írásnak, mert ilyen is van, csak tudományos munkában van helye. Mióta a nyelvtudomány a beszélők ajkán tényleg élő nyelv elemzését tekinti egyik legfontosabb céljának, szükségesnek mutatkozott oly írásmód megalkotása, mely lehetőleg híven jelölje a kiejtett szó minden elemét: hangot, hangok kapcsolatait, hanghordozást stb. Ezt az írást, mely

Leírható jelekkel akarja pótolni a kiejtett hangot, nevezzük fonetikus írásnak. Sokan egész új, s az eddigi betűktől teljesen eltérő jelekkel akarták elérni ezt a célt, mint Brücke vagy Bell (*Visible speech*); mások, mint Sweet, Passy stb. a latin betűsor segítségével igyekeztek oly írásmódot teremteni, melyben minden egyes betű mindig egy és ugyanazt a hangot jelölje s viszont egy hangra csakis egy jel legyen. Ez a fonetikus írás főelve. Van is ilyen írásmód elég, több mint kellene; ezeket csak tudományos célra használják, idegen nyelvek vagy nyelvjárások kiejtésének pontos föltüntetésére. Azt azonban nem nevezhetjük fonetikus írásnak, ha az angol, francia vagy svéd nyelv szavait magyar betűkkel írjuk. S a *szón zsen*, *rajkszrát*-féle írástól megborzad a fonetikus; nem egyéb ez, mint az idegen kiejtésnek tökéletlen utánzása. S ép ez ellen küzd a fonetika, midőn helyet kér a praktikus nyelvtanításban is, hogy ha már idegen szót kell kiejtenünk, ejtsük azt ki úgy, mint az illető idegen nép.

A magyar írásmód a kiejtés s a szófejtés elve közötti megalkuváson alapszik. A fejlődés iránya az, hogy a szófejtés minél több engedményt tegyen a kiejtésnek, tehát a leírt szó minél inkább megegyezzen a kiejtett szóval. Ezen az úton halad írásmódunk, s ezt a haladást ideig-óráig lehet gátolni, de megakasztani nem. Az idegen szavak írásának is ilyen irányban kell változnia. A meghonosodott szavakat magyarul (de nem fonetikusán) fogjuk írni, ami pedig nem honosodott meg, s meghonosodása nem is kívánatos, az maradjon külsejében is idegen. A *catholicus*, *rhythmus*, *gymnasium* époly furcsa a magyar szavak között, mint a *szpícs*, *faivokloktí*.

BALASSA JÓZSEF.

Huja. (Nyr. 18:190). Demjén Kálmán egy baranyamegyei, tiszta magyar községből, Csúzából, amely egy pár kilométernyire van a Dunától, közölte a *huja* szót „pihenés a munkában”-féle értelemmel, egy igés kapcsolatot is említett, *huját csap*, azaz pihen: *Nagy huját csaptak*, és egy vele rokonértelmű igét: *hujázni*. Többet az új Tájszótárból sem tudunk meg; Szinnyei Demjén adatain kívül mást nem talált, ezeket is kételkedve közli. Azért nem egészen pontos Ribianszky Józsefnek a Nyr. 27:183. l. található állítása, hogy a M. Tájszótárban azt olvasta, „hogy a *huja* Baranyában meg a Balaton melléken pihenést jelent”, de tény az, hogy Ribianszky közlése következtében a szó egészen új világításban tűnik föl előttünk. Eszerint a szó csak a hajósoknál és halászsoknál jelent pihenést és a Dunán is meg a Tiszán is sűrűn hallható, vagy hallható volt, mert a közlő 20 év előtti időről beszél, mikor „akárhányszor” hallotta a szót az olyan szólásféleiben is, hogy ennyi vagy annyi *huja* van még a városig, amit az előbb mondtak szerint talán úgy kell értenünk, hogy annyi „pihenés”, megállás van még odáig. A közlő tapasztalatára hivatkozva nem a pihenésre, hanem magára a pihenésig végzett munkára érti ilyen esetekben a *huja* szót: „a tapasztalat — így fejezi be érdekes

kis közlését — azután megtanított, hogy egy *huja* egy órai kemény evezést jelent. A szó mindenesetre megérdemli, hogy a Nyelvőr olvasói figyelemmel kísérjék és ha tehetik, újabb adatokkal szolgáljanak a magyar és a horvát-szerb *huja* szó használatáról és elterjedéséről. A zágrábi akadémia nagy szótárában „1. *Huja*” alatt ezeket olvassuk: a hajósoknál híjják úgy a stációt, amikor lovakkal vontatják a hajót (*kaže se kod ladjara štacija kad se košima ladja vuče*); erre következik két idézet a Száva vidékéről: *Og Gošća do Siska imamo dvie huje*. Gostytól Sziszekig két hujánk van, és *Čim mañe koša pod ladjom tim gušće su huje*, minél kevesebb ló van a hajó elé fogva, annál sűrűbbek a huják. Amint a magyar *huja* mellett *hujázni* igét említ Demjén, úgy találunk a zágrábi szótárban *hujati* igét is, de már idézet nélkül és talán éppen azért nem oly konkrét értelmezéssel: *počivati* azaz pihenni. Minthogy a *h* a horvát-szerb nyelvben eltűnő felben van, nem szabad azon csodálkoznunk, hogy a Karadzsić-féle szerb szótárban a *huja* alakot nem is találjuk, hanem csak a vele azonos *uja*-t, „die Rast, Erholung, das Ausschnauben, respiratio, requies”, és a *hujati* igének hű másául *ujati*-t „ausrasten, ausschnauben, respiro”. A zágrábi nagy szótár még csak a *k* betű elején van, az *uja* cikkekre várhatunk még vagy 15 évig; addig is érdekes volna az élő nyelvből összeállítani az ide vágó adatokat. És ezúttal csak az újvidéki szerbek nyelvéből említhetek föl egy pár adatot, amely talán a szó eredetére is némi világosságot vet. Ha csónakon átkelnek a Dunán. a kormányos *uja!* kiáltással adja tudtára az evezőknek, hogy az evezéssel hagyjanak föl, mert a csónak már egészen közel van a parthoz. *Uja!*-val jelzik a munka megszüntetését különben is, például délben. este az építkezéseknél. A műveltek is széltiben használják a szót, pl. ha munka félbeszakításáról van szó: *sad još da pročitam ovo pa onda uja!* most még elolvasom ezt és azután *uja!* (vége, többet nem dolgozom). Egy szerb hallgatóm azt állítja, hogy atyja a helyett, hogy *dosta!* elég! mindig azt mondja, hogy *uja!* Látni való, hogy itt is még sok anyagot meríthetünk az írásba nem foglalt forrásokból, olyan anyagot, amelyet a szótárakban, a legjobbakban sem találunk. Különben az irottakban is találni bizonyosan még elég anyagot, csak figyelemmel kell a szót kísérni. Én amióta e sorokat irtam, azaz egy hónap alatt a *huja*-ra, *uja*-ra is találtam egy-egy adatot. *Huja* előfordul egy újvidéki írónál, a boldogult Trifkovicznál: *A sad huja, momci, dvanaest je sahat, a znate da moja baba ne voli kad se na ručak zadocnimo*: „most pedig huja, legények, 12 az óra, tudjátok, hogy az öreg nem szereti, ha elkésünk az ebédről”. (Mladost Dositija Obradovića I. föl. 3. jel.). Az *uja* alakot talál-
tam egy Szabács közelében született írónál: *Ama, Simo, uja malo — odmore se!* „De, Simon, uja egy kicsit — pihenj”. (Jankó M. Veszelinovics Momče c. elbeszélésében.) ÁSBÓTH ÖSZKÁR.

Bács-Bodrog megyében mást is jelent, nemcsak pihenést.

Pl. *Aluttam egy huját* = egy sort, egy ideig. *Évégeszttem egy hujára v. hujába* = egy végben, egy fűttyre. Baja fölött a Dunán van egy rév (bajaiasan: *ré*), melynek *Kishuja* a neve. Nevét azért kapta, mert — értesülésem szerint — a Sugovica torkolásától a nevezett helyiség *egy evezés*.

A halászok is *egy hujá* evezés után pihennek *egy huját*. Ha az evező mesteremberek csónakja parthoz közeledik, a gazda így figyelmezteti a legénységet az evezők bevonására: *hujá!*

Adán is a könnyebb dolgot *egy hujába* (hamarosan) végzik el s a nehezebb munka után pihennek *egy huját*. *Évégesztük a dógunkat, mos. mán: hujá!* CSEFKÓ GYULA.

Hujá! Sohase jelent távolságot; közönséges értelme: nyugvás, nyugvópont. Jelent még időtartamot is, ha az egyik helyről a másikra való eljutás idejét akarják vele kifejezni. Ha kérdezzük a dunamelléki embertől, hogy egyik hely a másiktól mennyire van, azt feleli, hogy három vagy négy *hujára*, azaz három vagy négy nyugvópont van odáig. A *huják* nem egyenlő távolságra vannak egymástól. Körülbelül úgy vannak vele, mint a kis gyermekek, kik a karácsonyfát várva azt kérdik szüleiktől: hányszor alszunk még odáig? Vagy mikor a pósta-stáció alatt nem a mérőöldet, hanem a valóságos állomást értették; s két stáción néha négy, néha öt mérőöld is volt, amint az állomások közelebb vagy távolabb estek. BÁNFFAY.

Kis dél. (Vö. *kis tél* 27:220.) Adai tanítványaimtól hallottam e szót. Egyszer nem bocsátottam ki őket tizenegy órakor s ily szavakkal figyelmeztettek mulasztásomra Engessen ki tanító úr, mer mán megmút a *kis dél*. Tehát Adán a *kis dél* délelőtti tizenegy óra. CSEFKÓ GYULA.

Cserben *hagy*. (27:145.) Tolnai V. állítását látszik igazolni az: hogy nálunk *csávának* azt az edényt is nevezik, melyben a cserzőlugot tartják; s alkalomadtán hallani is lehet: *bevítte a csávába oszt* (azután) *cserbe hatta*. BÁNFFAY.

Tárgyas vagy tárgyatlan ragozás? (27:231.) „*Szükségesnek véljük* (nem: *vélünk*) mindenkit figyelmeztetni“. A főnévi igenév használatának kérdését itt nem bolygatom. A kérdőnek állításával szemben csak azt jegyzem meg, hogy a szóban forgó mondatban a főnévi igenév használatát nem tartom magyartalannak.

A módosító ige ragozását illetőleg véleményem az, hogy a tárgyatlan ragozás (*vélünk*) nemhogy helyesebb volna (amit a kérdővel egyetértve a szerkesztő is állít), sőt határozottan hibás; és a tárgyas ragozás az egyedül helyes.

A felelet példáiban egyenes vonzat van a módosító igék és a mindannyiszor tárgyatlan ragozást kívánó *mindenkit* tárgyeset között: arra *akarunk* v. *kivánunk* v. *szoktunk* mindenkit figyelmeztetni; a kérdéses mondatban ellenben a módosító igének (szükségesnek *véljük*) semmi köze a *mindenkit* tárgyesethez. Az állít-

mány itt a mondatban lappangó *azt* szót vonzza egyenesen. Az ilyen szerkezet ugyanis mindig két mondatból van összevonva; úgy hogy a független mondatot (*szüks. véljük azt*) a következő függő mondat követi: *hogy mindenkit figyelmeztessünk*.

Ez magyarázza meg a módosító igének az összevont mondatban is változatlan tárgyas ragozását, akár azt mondom: szükségesnek tartjuk v. célszerűnek véltük *mindenkit* figyelmeztetni; akár ezt: ...figyelmeztetni az *illetőket* v. az *öcsémet*; akár benhatólag: *szüks. tartjuk megpihenni, v. más eszközhöz nyulni*. Hisz így beszélünk és irtunk is mindeddig: *Titkot* elárulni nem tartom becsületes eljárásnak (nem pedig így: ...nem tartok becs. elj.). Jónak látta *elhallgatni egyet-mást* (és nem: jónak láttál *egyet-mást* elhallgatni). „...noha nem igen látják szükségesnek *bajlódni a caesurákkal*“ (Ar. J. Prózai munk. 22.)

De van nem egy olyan szerkezet, amelyben a bővített állítmányt tárgyatlanul ragozzuk; jelesül a visszamutató *akit, amit, amennyit* stb. tárgyesetekre vonatkoztatólag; pl. (Nem törődöm azzal), *amit* ők jónak vélték kikürtölni. (Csak annyit mondj), *amennyit* tanácsosnak tartasz közleni vele. „*Ki* valamely kritikusa jónak látott a gyáripár és nyomor költőjének nevezni“. (Ar. J. lev. 2:113.) *Amit* ezennel megemlíteni méltónak tartok“ (Ar. J. Pr. munk. 11.).

Az itt felsorolt példákban eléggé kitűnik a különböző vonzat és a vele együtt járó tárgyas, illetőleg tárgyatlan ragozás, amelyet meg nem változtat a változó szórend, vagyis az, hogy a bővített állítmány (szükségesnek véljük... — *amit*... méltónak tartok stb.) majd elül, majd hátul sorakozik. — Tárgyatlan ragozást vonz még a kérdő névmásnak is a tárgyesete; pl. *Mit* tartasz még szükségesnek indítványozni? *Mennyit* vélték ők jónak felszámítani?

A tárgyatlan ragozásnak itt felsorolt példamondatait már bajos lenne ketté osztani. Ezt úgy értem, hogy a kettéosztás csak önkényes és mesterkélt lenne; péld. (e helyett: *amit* ők jónak vélték kikürtölni) ilyenformán: *amit* hogy kikürtöljenek — jónak vélték (?) — Az ilyen esetekben tehát a határozatlan fogalomtól vonzott tárgyatlan ragozás jut érvényre.

Nem folytatom tovább a kérdés tárgyalását. Minél többet vizsgálhat benne az ember, annál több olyan mozzanatra bukkan, amelyek mindegyike külön fürkészetre készíti.* De az e cikkben fölhozottak, nézetem szerint, biztos alapon állanak.

JOANNOVICS GYÖRGY.

* Az igaz, s éppen hogy olvasóinkat további gondolkodásra ösztönözsem. bátorodom egy rövidke megjegyzést ide tenni. „*Mindent szükségesnek tartok fölemlíteni*, ami e dologra nézve fontos lehet“ — ime ez a példa egészen hasonló ahhoz, amelyből a cikkíró kiindult, s mégsem állhat benne tárgyas alak. S nem lehet-e azt is mondani: *Szükségesnek tartok mindent fölemlíteni*...?

Sok lud mit is győz? (Nyr. 26:554.) Természetes, hogy *disznót* és nem *farkast*. Mert hát mi köze is lenne a farkasnak a ludhoz olyan, hogy a kettőt egy országszerte ismert közmondásban együtt emlegessék. Ha még talán rókaról lenne szó — hagyján, de a farkasról mindnyájan tudjuk, hogy legmelegebb vonzódással a nyájak bárányai és birkái iránt viseltetik. Hogyha pedig a magyar közmondásokat sorra vesszük, úgy találjuk, hogy a nép ezeket leginkább a saját szemlélődése körébe eső tárgyakkal és élő lényekkel népesíti meg s úgy fejezi ki velők az általános igazságot. Ime csak egy pár példa: *Zsák megleti foltját. Hadd ugasson a kutya, csak meg ne harapjon. Minden kakas úr a maga szemétdombján. Minden disznó megleti a maga dörszőlőfáját* stb. E példák alapján világos a következtetés, hogy a népnek nem lehetett sem oka, sem alkalma a ludat az ő mindennapi világától távol eső farkassal egy pórásra fűzni. Annál inkább lehetett azonban a disznóval. Ha valaki huzamosabb időn át figyelte a falusi életet, bizonyára volt alkalma e közmondás igaz voltát a saját szemeivel látni, mert ott nem ritkaság, hogy néhány sziszegő gunár jól megkergeti a házi kutyát vagy az udvaron fitető disznót. Mindebből pedig az következik, hogy a Kardos Albert magyarázatát egész addig aláírom, míg a *győz* ige átvitt értelmét fejtegetni nem kezd. Itt arra nincs szükség, de meg a közmondás valódi jelentése is kizárja az ilyen értelmezést, mert az nem azt jelenti, hogy érték dolgában *sok lud fölér egy disznóval*, hanem hogy a sok győnge lúd, összetéve erejét, győzedelmeskedik a nálánál sokkal erősebb disznón is. Szerintem a közmondás eredetére éppen ennek a képnek a szemlélése adott alkalmat.

Dobozi.

— A közmondásnak *farkasos* változatát én is hallottam Debrecenben.

RECHNITZ IGNÁC.

Lésza (Nyr. 27:111). Kalma I. azt mondja: „*lésza*: lécszerűen készített vesszőkerítés”. Nálunk, Somogyban lécekből összeállított és vastag szalmakötéllel befont *nyugvóágyat* neveznek lészának s hajlandó is volnék Kalma állítását tévedésnek tartani. ha nem ismernék egy beregmegyei szót, mely meg amellet bizonyít, hogy Kalmának is igazsága van. Ez a szó a *lécka*. Ha a földet juhok által részletenként akarják megtrágyáztatni, akkor földbeásott oszlopokra három-sorosan szögezett lécekből álló *kerítésbe* zárják őket s ezt *léckának* nevezik, maga a művelet pedig *léckázás*. Ha a kerítést galyakból, tövisből marhák számára csinálják, az *kosár*, a művelet pedig *kosarazás*.

Állathangok. Bódiss Jusztin magyarázatának pótlására megjegyzem, hogy Somogyban a kis zsiba *bi-bi-bi*, a kis réce *li-li-li*, a kis csirke és a tyúk *pi-pi-pi* szóról ért. Ha az állatkákat messziről hívják, akkor így szól a hívó: *bibi! bibi! bibicám!* vagy *pípi! pípi! pípi!* — ha pedig közlelről csalogatják, akkor így: *bibibibibi!* — *lilililili!* stb. H.-Hadházon a nagy récéket így hívják: *tas-tas-tas!* a ludakat: *ök! ök! ök!*

TRENCSENY LAJOS.

Erőgöl. A Nyr. 27:186. l. a *kikelet*-ről szóló cikk 8. sorában

ejtőhibából 'cséglhettünk' áll *erőglhettünk* helyett; *erégl* a. m. bgyenletes lassú lépésben, téren vagy hágóra megy, mendégél ember, sarom, ló- vagy ökör-fogat. A példabeli *erőgl* az udvarhelyszéki havasalji ő-ző tájejtés alakja. [Nem *erégl*? A szerk.] PAAL GYULA.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Szünóra. A Néptanítók Lapja, mióta megújult, szépirodalmi csemegevel is szolgál olvasóinak. Szerkesztősége megtesz mindent, hogy észnek-szívnek egyaránt jó és változatos táplálékot nyújtson. *Szünóra* a lap e szépirodalmi részének a címe; kár, hogy a másik rész címe nem *Tanóra*. A *Szünóra* név nyilván példázza, hogy e hely igazán 'suor-contrasti', ahova a világ ádáz tusái közül még csak az orthológia szele sem hat el. Tanóra után jól esik a szünóra, vastag étel után a csemege. Az április 14-i szám balatoni különlegességet ad az asztalra. A „Balatoni kép” c. vers ez, mely nagyon szép, mivel egyik strófája beljebb van írva, másik meg kijebb. Ebben van ez a fogás:

Vízében a hal is szebb, jobb
És vigabb, mint máshol:
Talán meg van mámorítva
Édes hullámozástól.

„Ach tán szellemi lágy flöte kerengni csinált?” — mondaná Kisfaludy Károly a t. szerzőnek, mint mondta ezelőtt háromnegyed századdal egy magyartalan magyarítóra, akiből később igen nevezetes tudós lett. Ez a megmámorított fogas is jó fogás. Herman Ottó majd gyönyörködik benne, s bele is iktatja nemcsak a magyar halászat szótárába, hanem az inyes mesterségébe is és a Royal étlapja nemsokára ilyenformán szól majd: „Balatoni kecsge tatármártástól megmámorítva”. — De tovább is van a nóta. Vihar támad. „És a megczikázó villám Tarajzó hullámban Ezer fényt vet, káprázatos Félelmes pompában...” Azonban semmi sem tart örökké, ennek a viharnek is az a sorsa, hogy elnémul, s a költemény egy bájos akkorddal végződik, a kedves villás fecske „fenn szárnyal és hála zendül csicsergő dalában”. Lehet-e ennél szebb leíró költemény? Ime egy balatoni vihar teljes rajza, attól fogva, hogy a hullámozó Balaton beborul, addig, hogy a felhő kiderül, a tó lecsendesül; addig, míg a villás fecske, bizonynyal az édes hullámozástól megmámorítva, beáll pacsirtának. Valóban nagyszertű játéka a természetnek egy rövid szünóra alatt a hullámozó Balaton tetején!

SI—6.

„Tisztelt Cím!” Fölhivom t. *Címedet* stb. Újabban ilyen megszólítású iratokat kap az ember magánosoktól, egyesületektől, vállalatoktól. Ez a „Cím” szó, tudvalevőleg, hivatalos iratok fogalmazványaiiban ideiglenesen használatos alak, amelyet azután a

segédhivatal a címzettnek állása szerint 'tekintetes', 'Nagyságos' stb. szókkal cserél föl. De mit keres ez a 'Címed' a hivatalok falain kívül?

Ott, a hivatalban megkönnyíti a fogalmazás munkáját; de a külvilágban, hahogy érvényre talál jutni, egy új furcsaságot tiltetne át irodalmi nyelvünkbe, amely különben sem szűkölködik furcsaságokban. Tisztelettel kérem tehát a föl- és meghívó egyéneket, hagyjanak föl ezzel a matematikai *X*-nek megfelelő *Cím* szóval; és ha már röviden akorják címezni az embert, írjanak így: Tisztelt Uram! Tisztelt Úrhölgy! Csak hogy az ilyen megszólítás még csak a jövő demokracia zenéje.*

JOANNOVICS GYÖRGY.

A magyartalanságok hódító hatása. Régóta figyeljük a magyartalanságoknak hódító körútját régi jó íróink közt s valóban fájjaljuk, hogy olyan igazán magyaros író is, mint Rákosi Jenő, ki a minden tekintetben legmagyarosabb újságot, a Budapesti Hírlapot írja, bele-beleesik abba a megmagyarázhatatlan hírlapírói tulajdonságba, mely nem tiszteli még legszebb s legszentebb kincsünket, a magyar nyelvet sem.

Magyartalanságai közül különösen egyet akarok most kiemelni, melynek sűrű szereplése utóbbi tárcacikkelyeinek egyikében nagyon sérti nyelvérzékünket. A határozatlan névelőnek, az *egy*-nek, németes használatát értem. A május 21-iki, különben nagyon tanulságos *Próza* c. tárcacikkelyből idézem a következőket: „Hát nem csakugyan *egy* hirtelen felkapaszkodott város-e ez a Budapest?” „Móra István *egy* nagyon tehetséges elbeszélő”. „Ez a dolog nyilván *egy* erős tévedés”.

Nem épületes az sem, ha Rákosi a legsovínisztább újságban ilyen magyartalanságokat mond: „Egyen azonban egészen *el vagyok ámulva*” vagy: „*Mi* a művelt nyelv? Nemde *az, amely* a jó írók tollából kerül közforgalomba”. S mennyire sajnáljuk, hogy Rákosi is elhanyagolja a régi jó magyaros formákat s így ír: „Mennyi élvezetet találtam a *Margalits által lefordított* Kraljevics Markoféle szerb hős dalokban”, ahelyett, hogy a *Margalits fordította* dalokról szólna.

Ha a Budapesti Hírlap ünnepeelt -ő-je így bánik el nyelvünkkel, mit várjunk mástól? hogyan írjon a nagy világba csak úgy tudás nélkül kiszalajtott tudósító s egyéb apróbb szentek?

GYULAI ÁGOST.

A Nyelvőr nyelvőre. Miles fájdalmas meggyőződésünkre bizonygatja (Nyr. 27:227), hogy nincsen olyan magyar írás, még a Nyelvőrben sem, melybe elvértve ne kerülne bele egy-egy kis fia germanizmus vagy egyéb magyartalanság. Bizony beteljesedik még a Nyelvőr nyelvőrén (vagy mondjam: a nyelvőrök nyelvőrén?) is a saját mondása. Avagy mit mondjak, ha Miles ezt írja (27:227):

* Engem' egyszer — már régen — így szólított meg valaki: *Tisztelt ön!*

„*Mintha nem lenne* (e h. *volna*) elég baja szegény szimbolista honfitársunknak?” No meg magyaros, jó szórendnek nevezzük-e azt, mikor így szól: „Rossz úgy az, *még ha olyan jeles prókátora is akad*, mint Tóth Béla mester?”

De elég is már a szórszálhasogatásból! Ebből az ötletből még csak az jut eszembe, hogy nem ártana, ha már csakugyan összegyűjtenék a magyarban divatos és fölszaporodott idegenszerűségeket egy újabb, teljesebb, hiteles Antibarbarusban. Hadd tanulnának belőle Pekár Gyula is, meg Tóth Béla is, meg Gyulai Ágost is, de meg Miles uram is.

Ezeknél a kérdéseknél is eszembe jutott már Simonyi Zsigmondnak fejtegetése az ú. n. *nyelvhelyesség kérdéseiről* (A magyar nyelv I:279—280). Még inkább azonban akkor, mikor Miles Sassi Nagy Lajosnak ezt a kifejezését kifogásolja: „Mindkettő *fődi* az eredetit” (27:227). Sült germanizmusnak tartja, szívesen látja azonban, ha megcáfolják. Nem tudom, elfogadja-e cáfolatnak azt, hogy a NySz. szerint Pázmány is használja olyanfajta értelemben, mint a Nyr. idézett helye (27:182). „Ha megcsaltnak a testi gyönyörűségtől, fajtalan vétkeket a házasság tisztaságos nevével *fedezik*”. (Pázmány, Lutheristák Vezetője: 186.) Ilyen fajtát ért rajta Szenci Molnár Albert is: „Az ő hitec az ceremoniákkal néminemőképpen *béfedeztetet* volt”. (Molnár Albert: Szent Biblia 1:71.) A *fed* és *fedez* igék rokonságát nem szükséges külön bizonyítgatnom. Azt hiszem, hogy Pázmánynak és Szenci Molnárnak nyelvérzékében ezúttal is megbízhatunk. Talán ilyenfajta használata a *fedez* igének az is, melyet a Nyr. közöl egyéb tokaji szólásmódok között (20:336) s melyet a Tsz. is idéz (I:630): „Nem akarom *fedezni*: nem mondom ki rája az igazat”. Kár, hogy több példa nem világítja meg.

A *valami alatt érteni valamit* már sokszor bírálat alá került. Maga a Simonyi Zs. népszerű Magyar Nyelve is háromszor emlegeti a helyes *rajta érteni*-vel együtt (I.270. 272. és 287.), s meg is mondja, hogy Faludi használta először a *darunter verstehen* mintájára. Lásd különben a Nyr.-ben is (11:32). ALLES.

Hibás szórend. Hát a ma divó szórendről — helyesebben: szórendtelenségről mit mondjak? Arany János már 1867-i (akad.) főtitkári híres jelentésében így kiáltott föl: „szórendünk zavarba jő”. Ezt én — amúgy magamban — így igazítottam ki: Nem kell annak mégcsak belejőnie (a zavarba); benne van az már. És most, harminc év multával, ha ugyan lehet, még jobban benne van.

Például: az igét a mondatnak legvégére szorítják. A viláért se tennék előbbre így: A rendőrség *sétkergette* a tüntetőket. A ház *elfogadta* az indítványt; — hanem így írnak: A rendőrség a tünt. *sétkergette*. Az indítványt a ház *elfogadta*; és így tovább: Az elnök az ülést *megnyitván*... Szilágyi Dezső; tehát: Sz. a vitát *megnyitja*. Sz. az ülést *beszárja* — punctum.

Az ige (a határozott módú ige) hátritolásának másik módja:

„amit most *elmondani* akarunk“, „ez a tény az aggódókat *megnyugtatni* fogja“. Az emberek *felizgatva* voltak stb. stb. Az ilyen szórendzők se nem olvastak, se nem hallottak arról, hogy a módosító ige ilyenkor a főige és határozója közé kerül így: amit el *akarunk* mondani; meg *fogja* nyugtatni; föl *voltak* izgatva stb. „Be *van* az én szűröm újja kötve“; nem pedig: *bekötve van*.

Nos ha ez: *bekötve van* rossz elrakás, akkor az olyan is mint: *megölve* vagy *elásva van* — irgalmatlan rossz. Ezeket versben olvastam. Az nem mentség, hogy a jambus kedvéért történt: *mégölve vágy* Helyesen csak így lehet: *Még vágy ölre*. Ez nemcsak jó trochaeus, hanem magyaros szórend is egyúttal. A kötött formára való tekintet soha se mehet annyira, hogy a nyelvnek kétségtelen törvényén is túltehesse magát. — Tehát: előbbre az igével!

JOANNOVICS GYÖRGY.

Pardon és engedelem. Gyulai Pál bizonyára haragszik Brukner Gyulára, amiért a *pardon* helyett azt a népies kifejezést ajánlja *engedelmet* kérlek (Nyr. 27:227). A minap is hallottuk, hogyan magyarázta valakinek, aki *engedelmet* kért tőle valami alkalmatlanságért, hogy a magyar ember utólag *bocsánatot* kér, *engedelmet* csak előre! A magyar kritikusok nesztora szerint így aztán hiábavaló volna a Nyr.-beli *engedelmet* kérlek. Mit szóljunk azonban ahhoz, hogy ennek dacára van a magyarban egy ige, mely az *engedelemmel* egy családból való s így hangzik, hogy: *engesztel* s azt jelenti: *bocsánatot* kér vagy: *megpróbál bocsánatot nyerni*?
G.

Engedelem mai irodalmunkban szokatlan ugyan a bocsánat értelmében, de mind a régi, mind a népnyelv ismeri így és használja. A NySz. a többi közt Heltainak ezt a mondását idézi: Esküvéssel ígérének ezeknek királyi engedelmet. *Megenged* szintén gyakran a. m. megbocsát, pl. Illyés Prédikációiban: Isten kegyelmes, midőn a vétkeket megengedi (több más példa is a NySz.-ban). De a dunántúli népmá is mondja: *Má' megengedjen az úr!* Ehhez sokszor közel jár az egyszerű *enged* is: *enged vkinek*. — *Megenged* e h. megbocsát mintegy ezt fejezi ki: „megengedi, hogy valamit tettem legyen“. „hadd legyen, hagyján“, vagy pedig: elengedi a dolgot, mintegy elengedi a büntetést.

A SZERK.

EGYVELEG.

Kutatások a rokon nyelvek terén. Zichy Jenő gr. Oroszországból Kazánból f. é. május 31-i kelettel a köv. örvendetes levelet intézte lapunk szerkesztőjéhez:

Nagyságod volt oly szíves expediciómhoz Pápay József urat javaslatba hozni és ajánlani. Ezért jövőm ma teljes elismerésemet és hálámat nyilvánítani. Pápay feladata megoldásában igen szépen és ügyesen, fáradhatatlan szorgalommal jár el. Most június közepétől november végéig az Ob és Irtis folyók között végez nyelvészeti tanul-

mányokat és kutatásokat. Szurgut-Berezovon keresztül fölmegy egészen Obdorszkig. Célja az osztják nyelv és nyelvjárások tanulmányozása. Visszatérő útjában az Ufai kormányzóságban, esetleg Orenburg környékén a baskirokat látogatja meg, ott is nyelvészeti kutatásokat végez és nyelvészeti anyagot gyűjt. Két-három hónapot azután még a csuvasoknak szentel; rendkívül érdekesnek tartja a csuvas nyelv tanulmányozását is, mert hiszen a magyar nyelv turk eredetű szavai jó része egy olyan török nyelvjárásból való, amely hangtani sajátosságaira a mai csuvas nyelvhez áll legközelebb. — Pápay csak néhány napja tért vissza a csuvasok közül, három hét alatt bejárta a csebokszári területet. A rövid idő alatt is eredménnyel járt ott, elvegyült közéjük, megismerte szokásaikat, részben hagyományaikat is; úgy találta, hogy ezek között és a mi magyar hagyományaink között is van valami érintkezés. Célja tehát összeállítani mindazon szóegyezéseket, amelyek a magyar és csuvas nyelvben észlelhetők; ily módon talán őstörténetünkre is eshetik némi világítás. — Gyulai Pál is elutazásom előtti napon ajánlta nékem Pápayt; legyen szíves néki is eziránti örömmöm tolmácsa lenni, hogy Pápayban egy ilyen képzett szakerőt és ilyen lelkes hazafit ajánlt és nyertem így expediciómra. Szibériában ő csak egyedül fogja folytatni útját, mert onnét a Góbin át Pekingen úgy tartja, hogy nincs mit keresnie. Úgy intéztem el véle az ügyeit, hogy április elejéig (jövő tavasz) itt folytathassa tanulmányait minden fönnakadás nélkül!... Munkánk egyáltalán szépen folyik minden tekintetben és azt reménylem, hogy nem lesz eredménytelen a magyar tudományos kérdésekért igazán érdeklődő és leskesedő urak előtt!

Öszinte hazafias üdvözléssel maradtam Nagyságod kész tisztelő híve
ZICHY JENŐ.

Iskolai olvasás. Szigetvári Iván cikke (Nyr. 27:210.) eszembe juttat egy ép oly érdekes, mint elrettentő példát, milyen nem természetes fejlődésű vonásokat véshet az iskola jóakarató bár, de tudásban szegény törekvése valamely nyelv arcába.

Kedves, jó öreg Hildebrandom beszéli (Zeitschr. f. d. d. U. VII. 153), hogyan terjedt a német nyelv kiejtésében az *eu*, *du*-nak az *ei* *ai*-tól annyira elűtő hangoztatása. Ő átélte az átmenetet, habár tapasztalatai csak Lipcsére és környékére vonatkoznak. Az ő gyermekkorában, a harmincas években, még a műveltek is *e*, *i*, *ei*-t hangoztattak *ö*, *u*, *eu* helyett: „*deutsche treie, gottes gite, hechste schenheit, Gethe's Getz*“, vagy legjobb esetben „*Göthe's Getz*“, mert két *ö*-t egymás után kiejteni már nagy fáradságba került volna.

Hildebrand az *eu*-nak erőszakos hangoztatását egy Vogel nevű iskolaigazgatóra vezeti vissza, aki tanítványaiiban mesterségesen fejlesztette ezt a hangoztatást. Igaz, mondja Hildebrand, hogy az új költői irány, az esztétikai törvényeknek szigorúbb végrehajtását követelve, a rím tisztaságára is nagyobb gondot fordított; Vogel úr tehát a teóriában már másoktól megpendített elveket alkalmazott iskolai pedanteriával. Hildebrandnak voltak Vogel iskolájából kikerült tanítványai, akik már *doitsche troie*-ért lelkesültek s az új, művelt kiejtés oly lelkes hívekre

akadt, hogy még a szedőgyerekek is Teubner kiadó nevét Twibner-nek ejtették. Mert a jóból inkább többet, mint keveset. HARMATH P.

Hoffmann Fr. szótára bírálatához utólagos szerkesztői megjegyzést kell csatolnunk. A bírálat különben tárgyilagos és igazságos, de igazságtalan a 213. lap egyik bekezdése, mely szerint „a német . . . ennek a szótárnak segítségével . . . furcsa fordításokat vesz majd a tollára, pl. „Ich werde meine Sachen *abholen lassen*: majd *elhivatom* a holmimat . . .” Aki még annyira járatlan a magyar nyelvben, hogy az *elhivat* igét élettelen dologra vonatkoztatja, az a legtökéletesebb szótár segítségével is a legfurcsább fordításokat fogja megcselekedni. A zsebszótártól pedig legkevésbé szabad azt követelni, hogy ilyen szólásokra nézve biztos irányt adjon. A német-magyar zsebszótár voltaképpen csak magyar embernek való, a magyar-német zsebszótárnak meg igazán csak német ember veheti hasznát, szóval az, aki a második nyelvet jól tudja s úgy akar az első nyelvből fordítani.

A SZERKESZTŐ.

Tájszólás a bíróság előtt. Nem mindennapi per folyt le a minap a debreceni törvényszék előtt, amely talán érdekelni fogja azokat, akik a magyar népnyelvvvel foglalkoznak, vizsgálásában gyönyörűséget találnak.

Szemrevaló parasztlány volt az anyjával együtt a vádló. Az volt a panasza, hogy egy másik parasztlány nagyon csúnya dolgot híresztelt róla, sőt még a szemébe mondani sem restelte.

— Aztán mégis mivel sértette meg magát olyan rettenetesen, lelkem?

— Mindig azzal csúfolódott, hogy *ellökték a borjut* meg *bög a borju*.

(Az első azt jelenti a nép nyelvén, hogy gyereke született, a másik pedig, hogy él a gyerek.)

Az első bíróság elutasította a felperest vádjával, mert nem tudta bebizonyítani, hogy abban a szólásban becsületsértés van. Azonban ügyvéde felebbezett és a másodfokú bíróság elé szakértőt készült megidéztetni. De közben a vádlott megijedt egy kicsit és a tárgyalás előtt beismerte, hogy becsületsértést követett el, bocsánatot kért és megfizette a perköltséget.

Ime tehát manapság az ember nem viheti el szárazon, még ha a legártatlanabb szavú tájszólásba bujtatja is be a rágalmazását.

B. K.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Nyelvsajátságok Baranya-Ózd vidékéről.

3. Tájszók.

Ruhaneműek: a) Férőruhák: *ködmény*: téli kabát, *szürkankó*: szűr, beszótt, nem nyitott ujjal, *csuha*: fölöltő, posztóból, *leves-csuha*: fölöltő, mosókelméből, *purusszik*: mellény, *mejjeső*: a mellény-

nek egy külön faja, általvetővel, maguk készítik, *csicsóné-bocskor* : szíj nélküli bocskor. — b) Női ruhák: *Gangár-csuha* : felöltő, kamgarn-szövetből, *viziitli* : felöltő, mosókelméből, *csuha* : kötény, *sémös kesekenyő* : selyem kendő, *csöndes*, *mamusz* : posztóból készült, bőrtalp nélküli lábbeli, *kacabajkó* : téli, prémes rövid fölöltő, kék posztóból, öreg asszonyoknak, *kapca* : hártya, de az a vászondarab is, amelyet a férfiak csizmába használnak, *hacuka*, *botos* : kőből készült, vastag 'kapca', *bikla* : alsó szoknya, *ósó imög* : alsó ing, *déjjesti* : ünnepi délután fölöltött ruha.

Bútorok, házi s egyéb eszközök: *Szőkröny* : ládaalakú, csúcsos fedelű, kicifrázott szekrény, *ámárjom*, *sublat* : fiókos szekrény, *sífonér*, *edény* : magas, egyik felében ruhafogassal, másikkban rekeszekkel ellátott szekrény, *káseli* : konyhaszekrény; *kaldéli* : pohár, *pohár* : korsó, *danda* v. *szájas* : nagy, fekete, vizet hordó korsó, kanna helyett, *tá* : tál, *tácsa* : *tányér*, *vellakés* : villa, *kalány* : kanál, *cserpenyő* : vas lábos, *bokráncs* : üst, *mécshós* : lámpa, *pörgő* : rokka, *rokka* : kender, *sáfo* : fejőke, *bátok szirvő* : szűrő, bádognál, *iszkáva* : vaskapocs, *iskájha* : létra, *sató* : borsajtó, *csórag*, *suháng* : pózna, *porong* : szövésnél a fonálszálatokat összetartó vaslemez, *szapu* : szalmából font véka. — *Ház e h.* szoba: *ész ház*, *hátúszó ház*.

Ételnevelők: *Pecsinye* : szalonna, *kurcinya* : sült szalonna, *koporc* : pörce, *kapiszta* : káposzta, *tökkapiszta*, *töksanyó* : tök főzelék, *sajátakapiszta* : k. saláta, *sajátauborka* : ugorkasaláta, *huppancs* : fánk, *kótt perec* : fonott fánk, *pánk* : forgácsfánk, *kóttés* : kalács, *tészta levérő* : húsleves, *szurmóka* : reszelt tészta, *tekerics* : rétes.

Vegyes főnevek: *Bumbék* : bimbó, *cakó* : huza-vona, *derék* : országút, *diakgyerök* : részeg, *fé* : fej, *févo* : ruhatekerics, *fór* : fuvar, *gyüdiessők* : gyűdi bucsúsok, *hidegasztó* : ravatal, *kibeszéd* : mentegetődzés, *imbora* : cimbora, *imposztor* : ravasz, *isztorhé* : ereszt alja, *megye* : sövény, *nincsentelenség* : vagyontalanság, *paloosna* : záptojás, *paszita* : első lakoma, az ujszülött tiszteletére, *pereverág* : pipitér, *pocsok* : piszok, *taják* : kalászos növény bajsza, *vacak* : egyet-más, *riher*, *ziheter* : vihar.

Igék: Azt *tudtam* : gondoltam, hittem; *áglál* : félcel; *bekáfót*, *besszekurát* : megrészegetett, *bocog* : lassan jár, *bóklászolódik* : céltalanul jön-megy, *böstörködik* : kötekedik, *cakolódik* : húz-von, *ecselődik* : járkel, *eclendőzni* : akadékoskodni, *esplikáni* : magyarázni, *fágyi* : mohón eszi, *fölőzi* : túl tesz rajta, *fuhakszik* : szárad, *kauzaskodik* : zsörtölődik, *kibeszéni* : rágalmozni, *kieggyezte* : megverte, *kutusz* : keresgél, *küjetkőzni* : bucsúzni, *lúgos* : párol, *ócsmál* : ócsárol, *objá tartom* : olykép, úgy tartom, *patallérozni* : hetykén járni, *pilál* : ápol, *porbáni* : próbálni, *rászót* : jól megfelelt neki, *ráterjászkodik* : ráförmed, *regmáli* : szidja, *sarkantél* : ugra-bugrál, *sarmalódik* : settenkedik, *sóhajt* : óhajtja, *szávonnyádni* : szállingózni, *szuhárog* : szivárog, *vatorász* : tapogat.

Tulajdonságot, milyenséget jelentők: *Alpárias* : egyszerű, szegényes, *bakó* : együgyű, *báredok* : bárgyú, *fencse* : csempe, *figyenyős* : lejtős, *fistős* : szennyes, *geribes* : sovány, *gudváncos* : férges, *nem eggyes* : nem egyenlő, *nem számos* : nem számít, *nyiszlett* : hitvány,

puruttya : ronda, *rigyás* : hézagos, *sápekodó* : panaszkodó, *semmijense* : nagyon gyarló, *szépságú* : jó szagú, *telepe* : terebélyes, *szibörködő* : zsugori.

Vegyesek : *Azonba* : azonnal, *átbotába* : össze-vissza, *borzasztó szép* : nagyon szép. *darabék* : kis darab, *deé* : legalább, *egyhu-zomba* : egyfolytában, *egysromba* : egy ízben, egyszer, *encöm-bencöm* : cók-mók, *hejde* : eredj, menj, *képútálásbu* : színleg, *késsülelössen* : útra készen, felöltözve. *kőkönye* : kőkény, *másza* : válasz, levélre, *mesztéláb* : mezítláb, *mihást* : mihelyt, *mindétig* : mindig, *mögentelen* : megint; ehhez, ha valami, amit mondani akarnak, nem jut nyomban eszükbe, hozzáteszik : *isé* s ezt igen gyakran használják : *mögentelen isé*, *mömmög* : már meg, *osztég* : aztán, *örökkétig* : folyton, *ött-kajátt* : kiabál, *pedétig*, *pedétiglen* : pedig, pediglen, *rétüngössen* : ingujjban, *rögvést* : rögtön, *tegét* : minap, *tih-láb* : csetlik-botlik, *tisztára* : egészen, *üstöllést* : tüstént, direkt, *ütölődik* : többször ráüt valakire.

4. Szólasmondások, kifejezések, mondatok.

Leverő hírre : Éfogott a föld hidegje.

Csudálkozás : Éfogott a málé csudája.

Ki nagy időt akar kifejezni : Örökké, még a világ.

Vkivel vidékhelyen találkozá : Hát kél (v. maga) is ett van?

Vkitől hazakészülőben : De le is ítem!

Bevezetés a jövetel céljára : Nem is kérdőzik, minek gyűttem?

Dicsekvés : Möghiszóm azt! vagy : Éhiszóm ám! Ojan szép, hogy még!

Ha vkit vmivel megajándékoznak : Ezt kének (v. magának) sajnátam (szántam).

Vkit vmire kérve : Parancsónék valamit, ha mögfoganná!

Tanácskérés : Mongyon ikább valamit!

Gyengélkedőről : gyöngé szörre van; egy szóm jó möggya sincs.

Gyászba esettre : parasztba esett. „Paraszt asszony“ = magaszótte fehér (gyász) ruhába öltözött asszony.

Kétkedés vki igazmondásában : Egyfelé csak émondi.

Hejde szülöttem, ijeszd é (nyujtsd el) a tészta.

Mög van-e má sikáva (mángolva) a ruha?

Mit tok én belé. (Tudom is én.) De fistős az eruhád! (szennyes a kötényed).

Tiszta pocok ez az imög. (Egészen piszkos ez az ing.)

Ismerkedés : Há valósi ké? — Szenkirái. — Az Isten éltesse. — Kéddel együtt. Hát ké hun lakik? — Mincenön, Tarcsa Isten!

Köszönésmódok : Vkit az úton elérve : Jó szöröncsét aggyon Isten! — Fogaggy is Isten kétü. — Munka közt : Jó munkát aggyon Isten kétöknék. — Aggyon Isten kennek is. — Búcsúzva : Istennek ajálom v. Isten maraggyon kétökké! — Jó szöröncsévé vagy : Isten hírevő járgyon ké! — Étkezés közben : Jó fölöstökömöt (reggelit), ebédöt aggyon Isten! v. Jápitust a fölöstökömhö, déliebédhő! — Köszönünk, része lögyön benne! — Vki a borosüveget ráköszöntve:

Jót aggyon Isten! — Úgy engeggye Isten! Vagy: Adom tisztóletté!
— Aggyon Isten egésségire!

Megszólitások's feleletek: Hali kéd-e? Halod-e? — Hallom. Mija no! Hè! — Beszédközben, ha vmely szót nem értenek meg: Micsinyá?!

Tréfás mondások: Micsinyáná, ha szőmbe gyünne veled egy csizmadia, vagy egy tábor? (Dióval telt csizma, borral telt tál.) — Hát, a diat mögönném, a bort möginnám; a csizmát főhúznám, a tálát mög összitörném.

Akinek beszédközben hirtelen jut eszébe vmi: Veszött terem-tötte, maj éfelejtöm! — Ellenmondások: Persze, hogyne; tisztóstelen tisztán, ippen ni! Akkéne még! Ojan nincs! Ne mongya, mer érontya! Ne kè, már rászokik kè!

(Vége köv.)

SOMSSICH SÁNDOR.

S z ó l á s o k.

Kékbéli ember. (Gazdag pa-raszt, aki már kék posztóruhát visel.)

Jó kiadásu ember. (Jól, ékesen beszélő ember.)

Majd szavazok vele. (Beszélek vele.)

Már szavazásban vagyok vele. (Alkudozásban.)

Legcélszerűbben így van. (Leg-nagyobb valószínűség szerint.)

A szomszédban kedvelteti ma-gát. (Ott van.)

Megdönteni valakit. (Rosszat forralni ellene.)

Egy kis földje van és abból élvezi magát. (Abból él.)

Hogy vannak sógor a csalárdjai. (Felesége és gyerekei.)

Megromlik. (Beteg lesz.)

A derekát fájlalja, a derekától szenved.

Dufla ember. (Szép, magas em-ber.)

Csunya a képes fele. (Az arca.)

Farsangi bál. (Bál.)

Báldozni. (Bálba járni.)

(Tolna-Ozora.)

WALDER LAJOS.

Népmese.

Miért haragszik a kutya a nyulra?

Eccer a kutya meg a nyul elmentek vándorolni. Eccer csak elérnek egy nagy tűzhöz és mongyák egymásnak, hogy hát ki tuggya jobban átugrani?

A nyul átugrotta szerencsésen.

De a kutya valahogy megaklott, osztán oele esett a tűzbe, és a talpáról leégett a szőr.

Nagyon megharagudott a nyulra, hogy hát néki miér van szőr a talpán.

Azóta mindég üldözi, ahun csak látja.

(Patóháza, Szatmár m.)

BARTÓK JENŐ.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség
és
kiadó hivatal
Budapest
New-York palota

XXVII. kötet.

1898. JÚLIUS 15.

VII. füzet.

SZAVATY, ZAVAGY, ZUVAT.

A jövevényszók kutatása csak akkor gyümölcsöző a tudományra, ha a nyelvészet megállapításaiból kellő mértékkel a műveltségtörténet is merithet. A címül írt szó is, kellő óvatossággal megvilágítva, végtelen becses adalék a magyar nyelv szláv elemeihez. Becses azért, mert egy csomó műveltségtörténeti tény tudásának a birtokába juttat.

Az 1897. évi Jogtud. Közlöny 2. számában, később pedig — gondolom, más részekkel is megszerezve — különlenyomatban, Széll Farkas tollából a következő című értekezés hagyta el a sajtót: A bectelenítés és a bíróság előtti megkövetés a Debreczen városi régi jogban. Debreczen 1897, 8° 47. l. Ebben az értekezésben el van mondva, hogy „nem esett büntetés alá a másoktól hallott rágalmazó állítás továbbterjesztése, ha vádlott hallomásának forrását bizonyítani tudta” (24. l.). A bectelenítésnek hallomás útján való elterjesztésére a *szavaty* megjelölést használták, amely a Debreczen-városi jogban a következő négy szólásban volt meg: 1. a *szavaty futamodik*: rágalmazó szavak keltek szárnyra; 2. a *szavaty megáll*: a bectelenítő hír terjesztője ismeretessé vált; 3. a *szavatyot felvenni, felvállalni*: beismerése a bectelenítő hír terjesztésének; 4. a *szavatyot másra adni, eladni magáról*: a kérdőre vont a rágalmazó szavakat mástól hallotta. Ez a csoportosítás a *szavaty* (pletyka, vád, becsmélés, rágalmazás) keletkezését és a rágalmazó kipuhatólását hűen föltünteti. A szónak eredete megállapításához a közlött négy szólás közül a 4-ik a legfontosabb; ép ezért nem fog ártani e szólást a Széll Farkas példái közül az 1677. május 26-án kelt pörös aktával megvilágítani. Az akta így szól:

„Causa Stephani Dobozi A. [Actor] contra Tot András I. [Incantus] proponitur, hogy az I. azt mondta, az A.-nak annyi buzája vagyon és kigyó s békává vált, ő nem hoz buzát. I. non negat. Nagy Mihályra *hittel adta* s felvállalta a *szavatyot*; Nagy Mihály *másra el, utoljára Posta Andrásnéra adta*” (Széll, i. ért. 27. l. Nyr. 26:57).

Ebből a példából látható, hogy a bizonyítást addig folytatták, a rágalmazást addig nyomozták, míg az eredeti kútforrásra vissza nem vezették. A *szavaty* eredetét tisztán ennek az adatnak az alapján is megállapíthatnók; szerencse azonban, hogy Simonyi Zs. Széll Farkas cikkét a Nyr. 26. kötetében kivonatossan lenyomatta (56—60 l.), s a cikket becses adatokkal megszerezte. Simonyi ez írásában összehordta mindazt az adatot, ami a *szavaty*, *zavagy*, *zuvat* (s ebből *zuvatolni*) szóról akár a nyelvtörténetből, akár a népnyelvből összehordható volt (a korábbi dolgokra l. Balassa, Zolnai, Balásy, Ásbóth cikkeit a Nyr. 25. kötetében). Ez adatok közt a szó eredete szempontjából a régi Tsz.-nak a következő két adata a legfontosabb: 1. *„Zuvat, mikor valamely ellopott portéka vkinél megtalálván, arra bizonyít, hogy mástól, pl. Pukától vette, s Pukához menvén, ez ismét urát adná, hol vette. S így mindaddig vinni a puhatolást, míg vkin feneklenék a dolog és a lopó kikerekednék. Innen zuvatra menni v. vinni a dolgot: a már leírt módon cselekedni. (Székely szó és szólás, Szabó Elek).”* — 2. *„Zuvatolni, elébb adni, utasítani. Leginkább a lopáskor használják az inquisitióban, hogy urát adja, hol vette a gyanús marhát, vagy más portékát. Innen zuvatlás szóhordást is tesz’.* (Székely szó, Kállay.) Ebben a két adatban a *zuvat* nem, vád, pletyka, becsmerlés, rágalmazás, hanem valami más. Ha figyelmesen szemügyre vesszük ezt a két adatot s összehasonlítjuk az összes eddig ismert többi adattal, okvetetlen arra a meggyőződésre fogunk jutni, hogy a két székely adatbeli *zuvat* maga a bizonyító eljárás, az a nyomkövetés, mely az igazi tolvajt a bíróság kezébe juttatja, míg ellenben a Széll Farkas, Balásy, Balassa közölte *szavaty*, *zuvat*, *zavagy* újabb, másodlagos jelentés, amely az elsőből fejlődött. S ezt a fölfogást teljesen igazolja a szónak az eredete is. Csak az a kérdés, milyen eredete. Abban teljesen egyetértek Balassával és Simonyival, hogy a szó szláv eredetű. Csakhogy szerintem nem a szerb-horv. *svadja*, *zavada* vagy tót *zvada* „verekedés, rágalom” az átvett alak. A főnehézséget e megfelelésnél szerintem nem abban kell keresni, hogy nem tudjuk urát adni a szóvégi *a* eltűnésének (lásd a *vád*-ra Ásbóth, Nyr. 25:373), hanem abban, hogy a *zuvat*, *szavaty*, *zavagy* eredetileg magát a „nyomkövetést” jelenti, amely abban nyilvánult, hogy a lopást lehetőleg az első forrásra vezették vissza s csakis itt büntették. Ugyanez történt később a rágalmazással is.

A leitmeritzai latin nyelvű alapító levélben, amely Šafařík

szerint a XIII., Dobrowský és Vlček szerint pedig a XI. századból való (vö. Vlček, *Dějiny české literatury*¹ 6.), előfordul egy szó, amelyet az oklevél így ír: *s/vod*. A Šafařík-Palacký-féle *Die ältesten Denkmäler der böhm. Sprache* (Prag, 1840) című mű, ismeretve ez alapító levelet (olyan emléke ez a cseh nyelvnek, mint a mienknek a tihanyi apátság alapító levele), a 40. lapon ezt mondja: „*svod* (*swood*) wenn ein Diebstahl begangen wurde, . . . über das besondere *Rechtsverfahren* bei dem *svod*, welches in Böhmen bis zu K. Otakars II. Regierung herab, in anderen slawischen Ländern aber, z. B. bei den Russen und Serben, noch länger beobachtet wurde, haben wir im *Časopis českého Museum* 1837. I. 83—85 umständlicher gehandelt“. S ha már most megnézzük ezt a Časopis-t, ott Palacký *Srownánj zákonů cara Štefana Dušana srbského s neystaršjmi řády zemskými v Čechách* c. értekezésében a *svod*-ról ezeket találjuk: A *swood* eredetileg a lopás vádjának önmagáról való elhárítása (elvezetése) volt. Az eljárás az volt, hogy a lopott jószág birtokosa megnevezte azt, akitől a marhát vette; ez ismét megmondta, hogy kitől vette. Ez az egyikről a másikra való hárítás addig tartott, míg végre a lopás vádja egy olyanon akadt meg, aki már nem tudta urát adni, hogy a tárgyat kitől kapta. Ez volt tehát a tolvaj. . . Ha a *svod* egy ismeretlenen pl. szökött emberen akadt meg s az igen rendes dolog volt, hogy a tolvaj nem várta meg a *svod*-ot, akkor az egész falu vagy terület köteles volt kártérítést fizetni stb. („*Swood byl . . . původně swedenj se sebe nářku krádeže, a sice tjm, že wěc za ukradenau narčená od toho, kdo gi měl, na toho, od koho gi kaupil nebo dostal, tak dlauho wedena byla, až se na konečného přišlo, t. g. na toho, který se dále, od kohoby gi měl, vykázati nemohl, a protož za krádce právem gmjn byl . . . když svod na negistého vyšel, k. p. na uteklého, a toť obyčegné bylo, že zloděj swodu na sebe nedočkal, celá wes aneb okolina . . . pokutu složití musela*“ stb.) Palacký az idézett cseh szövegben azt állítja, hogy a *svod*: *swedeni se sebe* s ez az értelmezés teljesen egybevág azzal, amit a cseh Jus Con. 10. §-a latinul így fejez ki: „Quandoque *ducitur* quod dicitur *svod*, ultra tres non ducatur, sed in tertio remaneat“ stb. Egy másik helyen pedig ugyan e törvényben egy XV. századi cseh fordításban ez áll: „*Pakli ten řekl, že kůň u jiného koupil a to chce s vesti k onomu, tak s jednoho na druhého svod půjde, dokudš jistý prodavač nebude nalezen*“. — Ha pedig az (értsd, akinél a lopott marhát megtalálták) azt állítaná, hogy a lovat mástól vette

s ezt erre akarja hárítani, akkor a *svod* addig hárul át egyikről a másikra, amíg az igazi vevő elő nem kerül. (Jireček, Slov. pr. 173. 174). Hogy a *svod*: *svedeni se sebe*, azt bizonyíthatjuk a Čelakovský-tól kiadott „Codex juris municipalis regni Bohemiae” c. mű számtalan helyével (I:2, II:21, 22. 25. 78); itt csak a 2. k. 67. lapját idézem, mert ez a hely azt is elárulja, hogy mi a *svod* német egyértékese; a hely így szól: „si quis equum suum apud aliquem detinuerit cum iusticia, que dicitur anevanc, iudici dabit XXX-ta denarios. Si autem ille dicit se ecuum apud alium emissee, et ad illum vult deducere, quod vulgariter dicitur *schieben*, tam diu deducitur, donec verus venditor inueniatur, et tunc cum iusticia ecuus optinebitur”. Ez az idézet bizonyítja azt, hogy a cseh *svod* németül *schieben*, vagy amint Brandl Glossariumában mondja, *schuben* s ma is megvan az emléke a ném. *er schiebt es auf mich*, cseh *on to svodí na mne* szólásban. Čelakovský munkájára még csak az a megjegyzésem, hogy nála a cs. *svod*, ném. *schieben* mindig csak ló-, tehen- vagy egyéb értékes tárgynak az ellopásával kapcsolatban fordul elő.

A cseh *svod*-ra vonatkozólag még két nevezetes forrásnak a tanuvalomásáról kell beszámolnom; az egyik Jireček H.-nek *Slovanské právo v Čechách a na Moravě. Doba nejstarší: Od prvních zpráv do konce X. století* (V Praze 1863) című műve, a másik Brandl V. Glossariuma. Jireček műve 173. lapján ezt mondja: Ha valaki elveszett marháját valakinél megtalálta, nem volt jogában jószágát visszavenni, hanem ha saját jószágát vissza akarta kapni, az akkori tulajdonost *szavatyra* szólította (*vyzvat držitele na svod*). A régi orosz törvénykönyv is azt mondja: Ha valaki megtalálja valakinek a birtokában a saját marháját, nem mondhatja neki: Enyém, hanem így kell szólnia: Gyere *szavatyra*, hogy urát add, hol vetted (*pojdi na svod, gdě jesi vzal*). A *svod* pedig úgy folyt le, hogy az akkori gazda a jószágról, amely másnak az igazi tulajdona volt, megmondta, hogy ettől meg ettől vette, ez ismét másra utalt mint eladóra (*ten to svede zase na jiného*) s ez az egymásra való utalás mindaddig tartott, amíg az igazi tolvaj elő nem került. (A Časopisban az orosz törvénykönyvnek e helye csehül így van: *a kde svod segde na konečného, tu ten atvše zaplatj, i pokutu* = s akin utoljára megáll a *svod*, *szavaty*, az köteles mindent, a büntetést is megfizetni). Jireček művéből még csak azt említem meg, hogy az volt a *szavatyos* (*svodnik*), aki a lopás vádját másra tudta adni (vö. Széllnél: Azt, akire ekként a *szava-*

tyot ráadták, nevezték *szavatyosnak*, Jirečeknél: *Majetník slove přitom pŕovod nebo išĕec, držitel, jenš svádí, svodník*).¹

A másik forrás Brandl, kinek *Glossarium illustrans bohemicomoravicae historiae fontes* (Brünn 1876) című műve a 332. lapon ezeket mondja: „*svod* . . . 1. jene Eigenthumsklage, in welcher der Besitzer eine Sache, die von einem Andern als sein Eigenthum erkannt und angesprochen wurde, seinen Vormann im Besitze nennen musste, um durch die Überführung auf alle Vormänner den Dieben zu erforschen. Es ist dies also dieselbe Rechtsinstitution, wie der deutsche Anefang,² oder das römische *furtum per lancem et licium*, oder die *intertatio* (= in tertium deducere) des mittelalterlichen Lateins . . . von . . . *svod* stammt die noch heute übliche Redeweise *on to svádí na mne* = *er schiebt es auf mich*. Im Verlaufe des 13. Jhrt. verliert sich dieser Rechtsgebrauch aus dem Rechte, im *Stadtrechte* bestand er aber noch im 16. Jht. 2. Das Bussgeld für den Diebstahl. 3. Die Verpflichtung des Vicinates, beim *svod* zugegen zu sein“.³

Ezek után a vallomások után nem marad egyéb hátra, mint még megemlítenem, hogy a szláv népek közt a *svod* (in tertium deducere) csakis a csehknél és az oroszoknál volt meg; maga a jogszokás, amint azt Dušan István törvénykönyve tanúsítja, megvolt a szerbeknél is, a *svod* szó azonban e törvényben elő nem kerül („*ačkoli, slovo svod se v nich nepřipomíná*“, Časopis 85. l.). Már most senki se fog csodálkozni azon, ha azt állítom, hogy a m. *zuvat*, *zavagy*, *szavaty* a szláv *svod*-nak az átvétele. Amilyen szólásokkal kapcsolatban a magyar szó eddig előkerült, ugyanolyan kapcsolatban megtaláltuk a *svod*-ot vagy az egyik vagy

¹ Jireček művének e helye oly fontos, hogy eredeti cseh szövegben is közölnöm kell: *Stalo-li se, že majetník postihnul věc, která se mu stratila, v držení u někoho, provolání trhem prvé neučiniv: tehdy již nesměl vzíti ji sobě jednoduše, ale byl povinen, chtěl-li ji věc opět získati, vyzvat držitele na svod. Pravda Ruská praví: I.13 Ašče poznajet kto svoje, nejemleť jeho, to nerci jemu: „Moje!“ nъ rci jemu tako: „Pojdi na svod, gdě jesi vzjal“. Svod pak jest postup onen, kdež držitel věci, kterou majetník svou býti praví, ukáže postaví toho, od koho ji koupil, ten to svede zase na jiněho a tak pořád až se přijde na toho, kdo se nemůže vykázati, od koho a kterak ji nabyl, a tudíž právem za držitele nepoctivého (zloděje neb nálezce) pokládán bude.*

² Erről l. Paul: Grundriss: Anefangsklage II:2. 160.

³ Vö. még *schuben* és *osada* cikkeket Brandlnál.

a másik szláv nyelvben is (vö. *pojdi na svod, svod sejde na konečného* stb. magy. *zuvatra menni, a szavaty vkin megáll* stb., továbbá *svodnik*: *szavatyos* stb.) — Szlávnak mondtam az átvételt, nem pedig csehnek vagy orosznek, holott a legszorgosabb kutatásra is a szót a jogszokással kapcsolatban csakis e két népnél találtuk meg. A csehet azonban szerintem ki kell zárunk az átadók sorából. Erre az a körülmény kényszerít, hogy a magy. *zuvat, szavaty, zavagy*-ban a áll szláv (cseh-or.) *o*-val szemben (*svod*). Mivel ez *o* > *a* szláv-magyar megfelelésekre egy később kifejtendő elméletem van, kérem az olvasót, nyugodjék ezúttal abba bele, hogy itt is olyan esettel van dolgunk, amilyen van a *popa*: *pap, bobz*: *bab* stb. szavakban. De ha az *a* nem is okoz nehézséget, módszeres eljárás szláv jövevényszavaink kutatásánál mégis csak az, amely az óbolgárból indul ki. Helyreállítva egy ilyen alakot, a *svod* az óbolgárban *svodz* volna s ép olyan magánhangzováltozással keletkezett alak az óbolg. *svesti*, praes. *sveda*-igéből, amilyen pl. a *pri-nos*: a *nesa*, *nesti* igéből (*e*—*o*, vö. Leskien, Altbulg. gr. §. 11. 1.). Ennek az óbolg. **svodz*, cs.-or. *svod* szónak egész szabályos megfelelője a magy. *zuvat* szó, melynek *z*-je akár a magyarban is keletkezhetett. Ezt azonban nem szükséges okvetetlen föltennünk, mert hisz ugyanez a szó a tóthban *zvod*-nak is hangzik, ahol azonban a kút gémmét jelenti, azt a rudat, amellyel a vödröt fölhúzzák (mint egy fölvezetik). A m. *zuvat* *u*-ja egyszerű ejtéskönnnyítő hang, amilyen a két mássalhangzón kezdődő szavaknál igen gyakori. Ez az *u* tehát nem maradványa a *z*-nak, mert bár igaz, hogy a szó belsőjében tovább éltek a félhangzók az óbolgár nyelvben, mint a szó végén, de az óbolgárból a szó, mint már említettem, a jogszokással kapcsolatban ki nem mutatható. Az *u* aztán előreható illeszkedéssel **zavat, zavagy*, ill. **szavat*-tá, *szavaty*-tyá válhatott. A szónak itt adott magyarázatát meg nem ingatja az, hogy a szóvéget a *ty, gy*-t nem tudom kielégítőleg magyarázni; **svodz* alakot föltennünk nem lehet; viszont a *t*: *ty* > *gy* megfelelést a *teperte*: *töppörtyű, sorcante*: *sarkantyú, lettyed*: *lág*y (vö. TMNy. 135) alakok meg nem magyarázzák. A *d* > *gy* megfelelést szláv jövevényszavaink közül legjobban igazolhatná még a magy. *torongy* (vö. NySz.) < óbolg. *trqdz* (art Krankheit, vö. Mikl. EtymWb. 362, Slav. Elem.), vagy esetleg a *vrédz* > *mirigy* szó, ha ugyan a két szó összetartozása teljesen bizonyos volna.

Vizsgálódásunk eredménye tehát ez: a magy. *zuvat, zavagy, szavaty* szó szláv eredetű; szláv megfelelője az óbolg. **svodz*.

cs.-or. *svod*, amelynek megfelelően a magyar szó is eredetileg egy jogszokást jelentett. A magyarban aztán, ahogy a csehben a *svod* magát azt az összeget is jelentette, amelynek megfizetése a tolvaj kötelessége volt, kifejlődött a ,vád, pletyka, rágalom, becsmérés' jelentés. A Zolnai közölte *zavagy* (vö. Nyr. 25.) egészen más szó lesz. Hogy ez a jogszokás, ez az intertatio mennyiben eredeti magyar, nem az én tisztem eldönteni. A jogászok kötelessége megállapítani a német *schieben*, *schuben*, *anefangsklage*, a lat. *intertatio*, cseh-or. *svod* és a m. *szavaty* közti viszonyt; mi csak azt említjük meg, hogy a Magyar Gazdaságtörténeti Szemle (Tagányi K. szíves figyelemztetésének köszönjük) 5:161. lapján ,Lopott lovak nyomának követése' cím alatt hasonló jogszokást közöl; e szerint a *svod* jó magyar neve „nyomkövetés“ volt (vö. uo. ,de az szent-andrásiak azon nyomot semmikép fel nem akarták venni és nem is vették, hanem csak abban hatták').

MELICH JÁNOS.

VEZEKEL.

Az etimológiát ötletek szülik. A képzettársulás elménkben kapcsolatba hozza a kutatott szót más szóval vagy szavakkal, az ötlet nyomán aztán megindul a nyelvbuvár keresni: van-e csakugyan eredeti összefüggés az egybetartozóknak látszó szavak között, és megtalálja az eredet forrását vagy — nem találja meg. Nem ritka az eset, hogy a megkezdett nyomon nem érünk célt, de megtaláljuk a helyes ösvényt más irányban.

Igen érdekes, hogyan jöttem nyomára a *vezekél* szó eredetének. Munkácsi Bernát nem rég nyelvész társaságban azon ötletnek adott kifejezést, hogy a *vezekel* ige talán az *üdvöz* szó második tagjával fakadt egy töből. Az *üdvöz* (régében *idvöz*) ugyanis e két kihalt elemből áll: *id* és *vöz*, mindegyike pedig eredetileg szentet jelent (vö. MUSz.). Ámde a magyar *vöz*-nek megfelelő votják *viš* bőjtöt is jelent s e jelentés alapján egész természetesen támadt Munkácsiban az a gondolat, hogy a magyar *vezekél* is talán a **vöz*-nek ilyen elavult jelentéséből származhatott. Azonban nagy bökkenő volt Munkácsi előtt, hogy a *vezekel* igét a régi nyelvben nem találta.

Kezdtém a szó iránt most már magam is érdeklődni. Ámde a *vezekel* igét nemcsak a NySz.-ban, hanem Kresznericsben (1831—32), Dankovszkyban (1833) s egyáltalán régibb szótáraink egyikében sem találtam. Pedig mily közönséges szó, hogyne ismer-

ték volna vallásos, egész életet is vezeklésben töltő elődeink! És mégis úgy van: egyelőre a Nagy Szótárnál régibb adatot nem tudtam rá találni. Iparkodtam valami szóval kapcsolatba hozni s kettőre gondoltam: a *vezet* igére, amellyel azonban nem tudtam a jelentésbeli távolságot áthidalni, s a régi *veszékel*-re, amint Tinódi-ból eszembe jutott: „Sirva *veszéköl* mast szegin Magyarország, Mert tőle távozek hangosság, vigaság“ (RMK. 3:277); de jelentésbeli és alaki különbségénél fogva ezt a szót is messze levőnek véltem a *vezekel* igétől. Egyik ötletnek sem tulajdonítva valami értéket, kerestem: foglalkozott-e valaki a szó eredetével. A Nagy Szótár magyarázatásán kívül sehol e szóval foglalkozó cikkekre vagy észrevételre nem találtam.

Most már az a gyanúm támadt, hogy a *vezekel*, ez a réginek, középkorinak tetsző szó, csak a nyelvújítás gyártmánya lehet. Szily Kálmánt, a nyelvújítás történetének alapos ismerőjét és kutatóját kérdeztem meg tehát, de e szó eredete ő előtt is teljesen ismeretlen volt. Annyival fokozottabb kíváncsisággal kezdtünk most ketten a *vezekel* legrégibb adata után kutatni.

Megállapíthattuk, hogy szavunk először a *Magyar Tudós Társaság Zsebszótárának* német-magyar részében, 1835-ben bukkan föl, a következő német szók és kifejezések alatt: *Busse thun*: *vezekelni*; *büssen*: *vezekel* bűnéért, hibájáért; *Büssung*: *vezeklés*; *Büsser*: *vezeklő*. E szótár után természetesen már Fogarasi 1836-i Német és magyar zsebszótárában is megtalálható: „*vezekel*: bűsst; *vezeklés*: Büssung, Busse; *vezeklő*: büssend, der Büsser“.

Minthogy ez a lelet a szó eredetéről még föl nem világosít, megfordított irányban kutattunk tovább; kerestük, hogyan fejezte ki a korábbi magyar egyházi nyelv a latin *poenitentia* fogalmát. Ekkor Nagy Nep. Jánosnak 1845-ben Szombathelyen megjelent *Hierolexicon polymathicum latino-hungaricum*ában (magyar címe: Latin Magyar Köztanulatos Egyházi Műszótár) ezeket a nem kevésbé meglepő adatokat találtuk: „*Poenitentia*: bűnbánás, bűntörés, *veszékelés*, töredelem; *poenitentia publica*: nyilvános *veszékelés*, *Poenitentialis*: *veszéklési*, *veszéklési*, bűnbánati, töredelmi. *Poenitentiam agere*: *veszékelni*, bűnbánni, töredelmeskedni“.

E meglepő szótári adat visszavezetett főntebb érintett ötletemhez, amelyre eddig ügyet se vettem: a mai *vezekel* igének okvetlenül összefüggésben kell lennie a régiek *veszékelésével*.

Ezt az összefüggést azonban kétségtelen bizonyossággal egyelőre nem lehetett megállapítanom.

Tény, hogy a *vezekel* alakot sem a régiség, sem a népnyelv nem ismeri; ez utóbbiban legalább Szinnyei nem bírja kimutatni és először csak az idézett 1835-iki szótárban mutatkozik. Az is tény, hogy a régi *veszékél*-nek ‚lamentor, jammern‘ jelentéséből a ‚bűnbánat, töredelem, poenitentia‘ jelentés természetesen fejlődhetett, a kettőt egyszerű metonímia hidalja át. Csupán az a kérdés, még pedig az alakváltozás miatt: vajjon csakugyan természetes úton fejlődött-e a *veszékél vezekel*-lé, avagy valami félreértés adott-e létet az újabb, alig félszázados szóalaknak?

A magyar történeti hangfejlődés tanuságai inkább az utóbbi lehetőség föltevését javallják. A szóközépi *sz*-nek *z*-re változása a magyar nyelvtörténeten belül csak néhány szórványos példában mutatkozik. Ezek: a *vonz* (*vonzok* stb.) ige, amelyet a régi nyelv így ragozott: *vonszok*, *vonszunk* stb. (I. NySz. és TMNy. 407); a *rajzol*, amely régebben *rajszol*-nak hangzott (a ném. *reissen*-ből, vö. Melich: Ném. vendégsz. 58); a népnyelvi *majzol* a közönséges *majszol* mellett (I. Nyr. 27:245); a *csúz* is hasonló esetnek tekinthető, amennyiben szóvégi mássalhangzója az alakok nagy részében szóközépen áll (*csúzos*, *csúza* van stb.) s a régi nyelvben *csúsz*-nak hangzott (= ném. *schuss*, I. Melich id. m.). Ide foglalhatjuk még Szarvas fejtegetése alapján a *pazarol* igét is, amelyet csak **paszarol* alak közvetítésével magyarázhatunk meg német eredetijéből a *prassen*-ből (Nyr. 20:533) és talán néhány *-ász -ész és -áz -éz* végzettel egyaránt járatos gyakorító igének (I. TMNy. 410), valamint a népnyelvi *fáész* és *fátz* alakoknak egymáshoz való viszonya is ugyane hangváltozáson alapul. Mindez azonban oly szórványos jelenségnek látszik, hogy a *veszékél: vezekél*-ben ilyen változás fölvétele óvatos szófejtő előtt már csak azért sem lenne teljesen megokolt, mert még e példák sem egészen azonosak a *veszékél: vezekel*-ben föltételezett esettel; egy részük (*-ász -ész: -áz -éz; fáész: fátz*) magyarázata valószínűleg szintén kívül esik nyelvtörténetünk határain, más részükben pedig vagy mássalhangzó-csoportban áll az *sz* hang (*vonszon*), vagy a német eredetnél fogva a hangviszony eredete is német forrásban keresendő (*rajzol, majszol, csúz, pazarol*). Nehéz a szó két utolsó tagjának átmenetét is (*-ékel = -ekél*) kellőleg igazolni; ambár némely szótövekben vannak hasonló változások, így: *fenék: fenekel; kerék: kereket, kerekes* stb., de e töváltozások is még a történetelőtti időkből valók. Azért szerintem igen valószínű, hogy a *vezekel* alakot — amennyiben régebből ki nem mutatható — egyszerű szótárirói tévedés szülte,

olyképen, hogy a 'lamentor' jelentésű régi igének *veszkel* írásmódját rosszul, betűszerint olvasta a Zsebszótár szerkesztőinek (Antal, Bajza, Bugát, Schedel, Vörösmarty) valamelyike s így vette föl, különösebb jelentéssel fölruházva a szótárba. Hogy ez nyelvújítóinkról föltehető, arra nézve elég a *sírá*m szót említenünk, amely a kódexkori *siramban*, *siramrol*-féle alakoknak (olv. *sirámnak*, *sirámról*, e h. *siralmnak*, *siralmról*) hibás olvasásán alapszik (vö. TMNy. 483).

A *vezekel* szó eredetét nem tekintjük ugyan e fejtegetéssel teljesen tisztázottnak, de nyomozásunk menetét és eredményét elmondani mégis érdemesnek tartottuk, mert annyi bizonyos, hogy a szóra nem a finn-ugor nyelvek távoli analógiáiból, hanem nyelvtörténetünkön belül kell világot deríteni, s ezt az új Nagy Szótár adatai alapján talán nemsokára meg is tehetjük már.

Maga a *veszékél*, *jajveszékél* ige sem könnyen magyarázható.

Mint hogy *jajveszékeln*i, régiesen *veszékeln*i veszedelemben, általában valami bajunkban szoktunk, természetesen a *veszni* 'perire' igében fogjuk a *veszékélés* alapszavát is keresni. A NySz. is ezen ige alá sorozza a *veszékél*-t és származékait. E szótár adataiból többet is megtudhatunk. Nevezetesen a régi nyelvben a *veszékél* igének főnévi alapszava is élt, bár az adatok szerint csupán a *jaj* indulatszóval kapcsolatban: *jaj-veszék*, ezen jelentéssel: ejulatio, calamitas, jammer.

A kérdés most már ennek a *veszék* szónak a megfejtésében öszpontosul, mert innen a fejlődés alaktanilag világos.

Csak hogy maga a *veszék* nem könnyen magyarázható. Mindenekelőtt föltűnő, hogy a legrégibb adatokban nem *jajveszék*-et, hanem következetesen ilyen írásmódokat találunk: nagy *iayvezic* lészön; *jay vezic* mind azoknak; eleiben jó nagy *iay vezikk*el; megszabadul ez világi *yay veyzktew* stb. Ilyenek az összes kódexkori adatok. A NySz. csupán két példát tud idézni -*ék* végzetűt, Pesti Gáborból és Tinódiból.

Igen egyszerű megoldás volna azt mondani, hogy ezek az -*ic*, -*ik* végű alakok hosszú *í*-vel *jaj-veszék*-nek olvasandók s a *veszék* maga egyszerű *í*-s változata az -*ék* képzős *vesz-ék* főnévnek, amely a *vesz* igének olyan hajtása volna, mint *ját-ék* a *ját-sz-ik* alapszavából, *hajl-ék* a *hajol*-ból, *marad-ék*, *hasad-ék* stb.

Ámde az -*ék* névszóképzőnek -*ék* alakját legfőkébb *í*-ző nyelvjárású emlékekben várhatnók (amint pl. a Szalkai-féle glosszákból csakugyan *játték*, *maradték* stbit olvasunk, l. Nyr. 25:168), a NySz.

adatai ellenben a legkülönbözőbb és épen nem 4-ző nyelvjárású kódexekből valók.

A *jaj-veszék* második tagjának tehát másféle eredetének kell lenni.

Fölüljult emlékezetemben egy régi mondat, amelyet valahol olvastam s amely így kezdődik: „*Jaj* hogy *veszik*“. Szerencsére meg is találtam ezt a fölkiáltásmódot a NySzótárban a *jaj* alatt, nem is egy, hanem két példában. Az egyik így szól; „*Jaj* hogy *veszik*! mire jöttem ez földre?“ A másik: „*Jaj* hogy *veszek*“. Mind a két adat *Pontianus császár históriájából* (Bécs, 1573) van közölve. Erre a kifejezésmódra sokszor visszaemlékeztem s mindig azt hittem — anélkül hogy a dolgot tovább kutattam volna — hogy ebben kell keresni a *jajveszékelés* eredetét. Most már kettős kötelességem vele behatóan foglalkozni.

Azt hiszem, hogy régi ötletemmel eltaláltam az igazságot. A *jaj, hogy veszik!* fölkiáltást így értem: Ach, wie das (er) zu Grunde geht! Vagyis: Jaj, hogy pusztul! jaj, hogy vész! Tudnunk kell ugyanis, hogy a *veszni* „perire“ ige a népnyelvben (pl. Dunántúl, Fehér megyében) ikesen járja és ezt az ikes alakját kell keresnünk a most idézett szólásban is.* A NySz. idézetei közt találjuk a RMKT.-ből e helyet is: „Óh mint *veszék* jó szomszédom!“ E mondat szakasztott párja a *jaj, hogy veszik!* fölkiáltásnak s egyszersmind a *jajveszékel*, *veszékel* é hangjának mivoltára is rávezet. Minthogy a *veszékel*-el szemben rendesen (*jaj* hogy) *veszik*-et s egyszer (oh mint) *veszék*-et találunk, azt kell hinnünk, hogy az *-ék*-es alak sem egyéb, mint az *-ik* igeragnak eredetibb hangzása. Hogy az *-ik* rag régente *-ék*-nek hangzott, arra nézve kétségtelen adatokat idéz Simonyi TMNyelvtanában (601. l.).

Ennek a *jaj, hogy pusztul* jelentésű *jaj, hogy veszik* illetőleg *jaj, hogy veszék* és *hogy nélkül jaj veszik*, *jaj veszék* kifejezésnek egyszerű ígésítése a régi *jajveszékél* és (*jaj* nélkül) *veszékél* ige, a mai *vezéklés*-nek rosszul olvasott eredetije, amelynek föl-kutatására Munkácsinak fönt elmondott ötlete ösztönzött.**

ZOLNAI GYULA.

* E szerint Tinódinak fönt idézett mondatát is tulajdonképp így kell olvasnunk: *Sírva veszíköl* (nem *veszíköl*) mast szegin Magyarország.

** Ennek az érdekes fejtegetésnek nézetem szerint csak egy pontban nincs igaza, a *jajveszék* magyarázatában. A *vész* igének a régi nyelvben aligha volt ikes formája. Szarvas Gábor tévedett, mikor a

A NYELVJÁRÁSOK TANULMÁNYA.

(Vége.)

Az összefüggő szöveg gyűjtése már sokkal nehezebb. A gyűjtendő anyag kétféle: 1. megállapodott tartalmú és szövegű, tehát valóságos népirodalmi termékek; 2. a mindennapi beszélgetésnek részletei, egyes mondatok, beszédtrödékek, párbeszéddek, melyeknek alakja és tartalma az alkalom szerint változik.

A népirodalmi termékek, melyekre a gyűjtőnek figyelmet kell fordítania, a következők:

1. Szólamódok, közmondások és példabeszéddek.
2. Tánctörzsek, kurjantások.
3. Játékok (szöveg és dallam); gyermekversikék, kiolvasó versek; rejtvények, találós mesék, adomák.
4. Babonák, kuruzslás; vallásos cselekedetek, bizonyos időszakhoz vagy naphoz fűződő cselekedetek; köszöntők, lakodalmi versek.

5. Népmesék, mondák, regék.

6. Népdalok, balladák, románcok; husvét, karácsonyi s más ünnepekhez fűződő játékok (lehetőleg mindig a dallammal együtt).

E szövegek egy részének, a daloknak, versikéknek, szólamódoknak és közmondásoknak, megállapodott alakjuk van s a gyűjtőnek ehhez a legpontosabban kell ragaszkodnia. Legjobb, ha hallás útján megtanulja, azután írja le s utólag még egyszer ellenőrzi a feljegyzés helyességét. Ha megbízható, értelmes versmondója van, tollba is mondathatja a szöveget, csak hogy ezt is össze kell vetnie a szabadon elmondott szöveggel, mert a tollba mondás

NySz. *vesz*, *vész* címszava mellé mint eltérő ikes formát állítja a *veszék* alakot a RMK. 4:257. lapjáról vett idézet alapján: „*Oh mint veszék jó szomszédom! . . . kisebbségemre leányom énnékem vagyok*”. Mert nyilvánvaló, hogy a *veszék* után vessző kell, s első személyre kell érteni. A búsuló „leányos ember” jajveszékelése ez, azért hogy nincsen fia: *oh mint veszék!* = oh, hogyan elvesztem, megromlottam, el vagyok veszve. Vö. „*Oh jaj veszék!* vallyon mit használt énnékem ez világi kevélység?” ÉrsC. 294. Ezt a mondatot Szarvas G. a *jajveszék* főnév példái közt idézi, pedig itt még félig igeszertű (= jaj, elvesztem!), félig indulatszóféle fölkiáltás. Ebből az első személyből lett aztán a *jajveszék* főnév s belőle a *jajveszékelés*. — A régiségben csak egyetlen egy helyet ismerek, ahol a *vész* ige ikesen van ragozva: „oltalmaz meg engemet . . . hogy el ne *weszem*” (ThewrC. 65), de ez, éppen mert egyedül áll, kétes; vö. „hogy el ne *weryek*” no. 120.

S. Zs.

gyakran megzavarja a legjobb versmondót is. Az énekelt szövegeket dallamukkal együtt kell gyűjteni. A feljegyzés híven kövesse az eredeti dallamot, nem szabad rajt semmit se javítani, s cifrázással sem szabad az eredetinek egyszerűségét meghamisítani. A mesének azonban csak tartalma állandó, szövege nem; a mesemondó a maga meséjét mindig a saját stílusán mondja el. A legkedvezőbb körülmény az, ha akad jó mesemondó, aki tollba tudja mondani meséjét; az utólagos ellenőrzés ez esetben is szükséges. A gyengébb, ügyetlenebb mesemondó szövegét se javítsa ki a gyűjtő; nyelvészeti szempontból így is értékesebb, mint az irodalmi formába átgúrt mese. Ha nincs módjában a gyűjtőnek, hogy pontosan és híven jegyezze fel a hallott mesét, az irodalmi helyesírással kell közölnie annak a jeléül, hogy ez nem tiszta népnyelvi szöveg.*

A nyelvtani adatok gyűjtése részben együtt jár a táj-szavak és a szövegek gyűjtésével. Minden pontosan feljegyzett szöveg gazdag nyelvtani anyagot rejt magában, melyet fel kell használni a nyelvjárás kidolgozásakor. Csakhogy ez az anyag nem teljes, s hogy megkapjuk az illető nyelvjárás hű képét, ki kell egészíteni a nyelvtani vázlat hiányait, tehát keresni kell a hiányzó adatokat. Csakhogy az egyenes kérdezősködés itt még veszedelmesebb, mintha egyes szavakról van szó. Egyes ragok használatáról, az igék bizonyos ragos alakjairól, szórendi kérdésekről stb. soha sem szabad kérdést intézni a néphez. A gyűjtő vagy vár, míg a keresett alak önkényt eléje bukkan, vagy, ha elég ügyes, úgy fordítja a beszéd sorát, hogy a megfigyelt egyénnek ajkára kerüljön a keresett szó vagy nyelvtani alak. Ez az eljárás lassúbbá teszi a gyűjtés munkáját, de az eredmény annál pontosabb és megbízhatóbb.

A nyelvtani gyűjtés első sorban az illető nyelvjárás hangalakjára vonatkozik. Le kell írni, milyen hangokat ejt az illető vidék s mikor használja őket. A gyűjtő ne állítsa szembe mindig az írott nyelvet az ő nyelvjárásával; ne keresse, hogy „mi lett” az irodalmi nyelv hangjaiból, vagy — a mi még rosszabb —

* Az összefüggő szövegek feljegyzését nagyon megkönnyíti a gyorsírás ismerete. A szokásos gyorsírásmódokat azonban nem használhatja a gyűjtő változtatlanul, mert ezek az irodalmi helyesíráson alapulnak, át kell tehát alakítani a maga céljára fonétikus gyorsírássá. Egy ilyen fonétikus gyorsírás szerkesztését megpróbálta az angol Sweet. (*A Manuel of current shorthand, orthographic and phonetic.* Oxford' 1892.).

betűiből, hogy összeállíthassa a hangváltozásoknak minél nagyobb táblázatát. Ez a leghelytelenebb módja a nyelvjárások tanulmányozásának; a gyűjtő ne keressen folytonosan hangváltozásokat, mert hisz ez a nyelvtudós feladata. Le kell írni a nyelvjárást úgy, amint a nép ajkán él. Ez a feladat lebegjen folyton a gyűjtő szeme előtt. Sorolja el a nyelvjárás hangjait s ha képes rá, jellemezze ejtésük módját. Világítsa meg azután minél több példával az egyes hangok használatát s gyűjtse össze mindazokat a szavakat, melyekben az illető hang használata, az ő tudása szerint, más vidékek nyelv szokásától eltér. Így pl. egy palóc nyelvjárás leírója ne mondja, hogy *ú*-ból *ó* lett e szavakban: *koszoró, szomoró, ágó* stb. (ez nem is felel meg nyelvtörténeti ismereteinknek), hanem elégedjék meg avval, hogy elsorolja, mely szavakban ejt az ő nyelvjárása szó végén *ó*-t, s vannak-e olyan szavak is, melyekben *ú*-t ejtenek.

A hangtani sajátságok közül főleg a következőkre kell felhívnom a gyűjtők figyelmét:

1. A zárt *ë* használata. Ismeri-e a nyelvjárás ezt a magánhangzót s mikor használja? Ha rendszeren *e*-t vagy *ö*-t ejt helyette, elsorolandók azok a szavak, melyekben az *ë*-t mégis ejtik.

2. A kétféle *é* megkülönböztetése. A magyar nyelv mai hosszú *é* hangja kétféle eredetű: a szavak egy részében nyiltabb hang volt, a másokban zártabb, s ez a különbség észrevehető az élő nyelvben majdnem mindenütt. Megfigyelendő tehát, hogy milyen hangot használ az illető nyelvjárás e kétféle hang helyén; pl.: *ész, kéz, ég* (főnév), *tél, dél, fél* (felet), *hét, jég*; *egér, tehén, szekér, levél, egyéb*, viszont: *négy, nép, szép, fényes, mély, égni, félni, nézni, élni* stb.

3. Az *í, ú, ü* hangokat a tőszótagban röviden vagy hosszan ejti-e a nyelvjárás (*ír, str, víz*; *tanít, segít*; *úr, út*; *tűz, fűz* stb.); minél több példát kell elsorolni ragozott és ragtalan alakban.

4. Az *ó* és *ö* szintén kétféle eredetű; a szavaknak egy részét sok helyen zártabb hanggal ejtik. Hogy hangzik tehát e szavak magánhangzója: *ló*; *kő, tő, ő, lő-ni, szó-ni*.

5. Ejt-e az illető nyelvjárás diftongust (kettős magánhangzót) valamelyik hosszú hang helyett? Irja le a gyűjtő, amennyire tudásától telik, a diftongus képzésének módját és világítsa meg használatát minél több példával.

6. Az írott nyelvben *ly* betűvel jelölt mássalhangzó helyett az egyes vidékeken vagy *l*-t vagy *j*-t ejtenek. Elsorolandók a szavak, melyekben az egyik vagy a másik mássalhangzót használják.

7. Sok vidéken elmarad a szótag és szó végén álló *l*, s igen gyakran megváltozik az előtte álló magánhangzó. Elsorolandók mindazok a szavak, melyekben ez történik.

Ez a néhány sajátság még nem meríti ki a nyelvjárás hangtanát; a gyűjtő igyekezzék összeszedni minél több szót és szöveget, hogy belőlük minél több példát adhasson minden egyes hanghasználatára. Hangváltozások címén pedig csakis az olyan jelenségeket szabad tárgyalni, midőn valósággal egyik hang helyébe egy másik lép az illető nyelvjárás körén belül, pl. ha egyaránt mondják: *torony* és *torom*, *fogózik* és *fogódzik* stb.

Az alaktan körébe tartozik a szóragozás és a szóképzés. Közölni kell minden egyes rag alakját s használatának módját minél több példával megvilágítva. Igen fontos a birtokos személyragok alakjainak bemutatása, s ezt minél több szó teljes ragozásának (paradigmák) közlésével kell tenni. A példákat a különböző tövű és végű névszók közül kell válogatni, hogy a személyragozás minden sajátsága kitűnjék.

Az igeragozást is mindenféle tövű igék teljes ragozásával kell bemutatni; nem elég a személyragok pusztá összeállítása. Az igealakok közül csak azokat szabad közölni, melyeket a nép tényleg használ, s a gyűjtő sohase csináljon a nyelvtani kézikönyvek alapján paradigmákat, inkább hagyjon hézagot a közlésben, sem-hogy maga csináljon nem egészen hiteles alakokat. Különösen fontos a változó tövű igék ragozásának megfigyelése, mint: *megyek*, *vagyok*; *lesz*, *tesz*, *vesz*, *hisz*, *visz* stb. Az ikes igék ragozását is pontosan kell közölni; mely igéket ejtenek *-ik* raggal a 3-ik személyben, ezek közül melyeknek az 1. személye végződik *-m*-mel, a 2. *-l* vagy *ó*, *ő*-vel; mely nem ikes igéket ragoznak egyes személyekben ikesen, stb.? Meg kell figyelni az elbeszélő mult s az összetett igealakok (*ír vala*, *írt volt*, *írni fog*, *írni fogott*, *írni fogna*, *elment lesz* stb.) használatát s minél több, a nép ajkáról feljegyzett példával (egész mondattal) kell megvilágítani. Figyelje meg a gyűjtő azt is, vajjon használja-e a nép a tárgyas alakban az *írnók*, *kérnök* alakokat.

A szóképzést is minél több olyan példával kell bemutatni, mely az illető képző jelentését és használatának körét jól megvilágítja. Gyűjtőink erre kevés gondot szoktak fordítani, pedig a képzők használatában nagy a változatosság vidékenként. Az ige-képzők közül fontos a gyakorító (*-dos*, *-dös*, *-doz*, *-döz*, *-gat*, *-get* stb.) képzők használata, a névszóképzők közül pedig egyes vidékek nagy

változatosságban használják a kicsinyítőket. A szavak szorgalmas gyűjtése, tekintet nélkül az illető szó különösségére vagy ritkaságára, gazdag anyagot szolgáltat a szóképzés rendszeres tárgyalásához.

A mondattan i sajátosságok megfigyelése nagyobb nehézséggel jár, mert alaposabb nyelvtudományi ismeretet követel, s mindig egész mondatokat, összefüggő szövegeket vagy beszéd-töréseket kell feljegyezni. Az egyszerű mondat körén belül fontos a szórend, az alany és állítmány egyezése, a tárgyas ragozás használata (az igék tárgyas és tárgyatlan alakjainak felcserélése) stb. Meg kell figyelni az összetett mondatok összefüzésének módját s a kötőszók használatát is. A mondattan körébe tartozik a hanghordozás (különösen az egyes vidékeken használt éneklő hangsúly) minőségének megállapítása s befolyása a mondat jelentésének változására. Aki azonban csak a gyűjtés munkájára akar vállalkozni, jegyezzen fel minél több pontos és hű szöveget s bizza a nyelvészre a tanulságok levonását.

Hogy kell leírni a gyűjtött anyagot?

Minden népnyelvi közleményt úgy kell leírni, hogy az élő beszédet, a kiejtést hiven tükrözze, tehát nem szabad ragaszkodni a hagyományos, irodalmi írásmódhoz. Ne alkalmazkodjék a közlő sohase a szó nyomtatott alakjához, hanem arra törekedjék, hogy a rendelkezésére álló betűkkel minél hívebben jegyezze föl azt, amit hallott. A magyar nyelvjárások nem térnek el annyira az irodalmi nyelvtől, hogy a szokásos betűket csekély változtatással ne használhatnók a népnyelvi közlemények följegyzésére. Csak arra kell ügyelni, hogy ugyanaz a betű mindig ugyanazt a hangot jelölje, tekintet nélkül a szokásos írásmódra. Pl. így írjuk *aszt*, ne pedig *azt*, *agygyon* e h. *adjon*, *kösség* e h. *község* stb.

A magánhangzók közül használhatjuk szokott hangértékükkel a következőket: *a, á, o, ó, u, ú; e, é, i, í, ő, ő, ű, ű*. Egyes hangok számára, melyeket az irodalmi nyelv nem vesz figyelembe, külön jelölésről is kell gondoskodnunk. Meg kell mindig különböztetni a nyílt *e*-t a zártabb *ē*-től (*még, tē, lē, nē, embēr*) s ez utóbbit mindig meg kell jelölni. Némely vidéken, különösen a palócok közt, az *á*-nak megfelelő rövid *ā*-t is ejtik. Ejtenek némely vidéken a nyílt *e* helyett egy még nyíltabb, képzésre nézve az *a* és *e* között álló hangot, melyet *ē*-vel jelölünk (*nēm, tēmplom*). Küküllő megyében az *ō* helyén is egy ennél nyíltabb hangot ejtenek, ezt a

nyelvnek olyan alacsony állásával képezik, mint a nyílt *e*-t; ezt a hangot *æ*-vel jelöljük. E néhány betűnél több külön jelre nincs szükségünk, ha a népnyelvi hagyományoknak egyszerű följegyzéséről van szó.

Nagy gondot kell fordítania a gyűjtőnek a magánhangzók időtartamának megjelölésére. A hosszúságot a szokásas ékezet jelöli (*i* és *í*, *o* és *ó*); figyelembe kell azonban vennünk az *a* és *e*-nek megfelelő hosszú hangokat is, s ezeket így jelöljük *á*, *é*. A hosszú magánhangzók sohasem szabad két betűvel (*aa*, *oo*) vagy a magánhangzó után tett hiányjellel (*a'*, *e'*) jelölni. Némely vidéken orrhangú magánhangzók is ejtenek, midőn az *n*, *m*, *ny* valósággal egybeolvad az előtte álló magánhangzóval; ezt az illető magánhangzó mellé tett kis *n*, *m* vagy *~* jelöli: *láⁿ*, *toro^mba*, vagy *lá[~]*, *toro[~]ba*.

A kettős magánhangzók jelölésére is nagy gondot kell fordítani. Minden diftongus két részből áll, egy erősebben ejtett teljes hangból s egy rövidebb hangból, melyen a kiejtés csak átsiklik; ez utóbbit kis betűvel kell jelölnünk az illető magánhangzó előtt vagy után, aszerint, amint a kiejtésben megelőzi vagy követi a teljes hangot. Tehát *“ó* vagy *ó^o*, *“é* vagy *é^e* stb.

A mássalhangzók számára új jelekről nem kell gondoskodnunk, a mi betűsorunk teljesen elégséges a nyelvjárások följegyzésére, csak azt kell ismételve kiemelni, hogy minden hangot a kiejtéshez híven ragaszkodva kell leírni. El kell hagyni minden mássalhangzót, még pedig minden megjelölés nélkül, aminek az élő beszédben nyoma nincs. Tehát ne írjuk *a'ra*, *a'ma* (*arra*, *alma*), *avva'* (*avval*), hanem: *ára*, *ama* vagy *óma*, *avvâ* vagy *avv^o* stb. A kettőzött vagy hosszan ejtett kétjegyű mássalhangzót teljesen ki kell írni kétszer, pl. *agygya*, nehogy kétértelműséget okozzon. (Vö. pl. *vág-gya*, *rág-gya*.)

Van az élő beszédnek sok olyan finomsága, hangárnyalata, melynek megfigyelése és följegyzése fontos a nyelvtudományra, csak hogy ezt nem várhatjuk a gyűjtőtől, ez a hangtanban képzett s a hangok megfigyelésében gyakorlott nyelvtudós föladata. A gyűjtő hasznos munkát végez avval is, ha híven följegyzí mindazt, amit a maga egészséges fülével hall és észrevesz.

Térület és határok.

A nyelvjárások tanulmányozásának az eddig említetteken kívül fontos föladata az is, hogy megállapítsa az egyes nyelvjárások területét s a nyelvjárási sajátságok elterjedésének határait.

A gyűjtőnek mindig meg kell jelölnie a területet, melyre megfigyelése kiterjedt, még pedig a lehető legpontosabban. Sorolja el a községeket egytől egyig, melyekben tudomása szerint a leírt nyelvjárást beszélik, s ne emlegessen határozatlan nagyságú területeket vagy megyét, járást, melynek ő csak egy részét figyelte meg. Helytelen a területnek ilyen megjelölése: Alföld, Sárrét, Balaton melléke, Dunántúl, Székelység stb. A gyűjtő mindig csak azt a területet jelölje meg, melyen biztos tudomása szerint ugyanazt a nyelvjárást beszélik, s inkább a ténylegesnél kisebb területet jelöljön meg, semhogy túlmenjen a határon.

Oly vidéken, melynek nyelvjárását már ismerjük, azt a föladatot is tűzheti maga elé a gyűjtő, hogy megkeresi két érintkező terület határait. Ez esetben ismernie kell mindkét terület nyelvjárását s a sajátságokat, melyek a két vidék nyelvét egymástól elválasztják. Végig kell járnia a két terület érintkező részét községről községre, megfigyelve mint keverednek vagy mint válnak szét az egyes nyelvjárási sajátságok. A mi nyelvészeti irodalmunkban még alig foglalkoztak ilyen föladatok elvégzésével, pedig ez nélkülözhetetlenül szükséges pontos nyelvjárási térképek szerkesztéséhez. Igaz, hogy ez magasabbrendű föladat, melyet meg kell előzni a nyelvjárások egyszerű leírásának. S mi még sok helyt ennek is híjával vagyunk.

Ép ezért ez útbaigazító megjegyzések befejezéseül elsorolom azokat a többé-kevésbbé ismeretlen vidékeket, melyeknek megfigyelése égető szükség, hogy végre ismerjük az egész magyar nyelvterületet.

A Dunán túli vidékek a legismertebbek; itt is vannak azonban egyes kevésbbé ismert területek: Zala és Somogy megyéknek a Balaton melletti része, Baranyának északi fele (Hegyhát), Tolna megye. A Duna és Tisza között alig ismerjük Bács-Bodrog megye egyes más vidékről került községeinek tarka nyelvét s Pest m. északi részének palócos nyelvjárását. A Felső-Tisza vidékén, Szatmár, Bereg és Ugocsa megyék majdnem teljesen ismeretlen területek, Abaúj megyében is van egy ő-ző sziget, melyet csak hírből ismerünk. A Királyhágón túli magyarság nyelvét is alig ismerjük; a székelységben pedig a csiki és gyergyói nyelvjárás a legkevésbé ismert. Igen fontos föladat volna még a moldvai csángók nyelvének újból való megfigyelése és földolgozása.

Ezeket a területeket ajánlom első sorban a gyűjtők figyelmébe, kiket talán sikerült e sorokkal a népnyelv ügyének megnyerni.

BALASSA JÓZSEF.

GYÖNGYÖSI ISTVÁN NYELVE

a nyelvújítás szempontjából.

(Folytatás.)

II. Szóösszetétel.

Nem csekély az értéke a nyelvtörténet szempontjából annak a nagy sereg összetételnek, melyet — legalább eddigi ismereteink mellett — Gy.-nek tulajdoníthatunk. Igaz, hogy legnagyobb részét az alkalom szülte, vagy költői szellemének gazdagsága csillanik meg itt-ott bennük, de eredetiségét nem tagadhatjuk meg különösen az ilyen analógiás alkotásokban: *készen-bánik* (e h. elbánik vele), *félbe-fal* (félbeszakít) stb. Az összetételnek a nagy nyelvújítás korában annyira elhatalmasodott idegenszerűségeit hiába keressük nála, ezektől mindig távol tudja tartani erős nyelvérzéke.

1. Összetett igék.

Tárgyas összetételek közül csak ez egyet említhetjük, ez is alkalomszerű: †*Had-szerencsétlétvén*: a. m. periculo exponendo. Népe a dögtől sűrűn emésztetvén, Bellyebb nem igyekszik had-szerencsétlétvén. KJ. 532.

Határozós összetételek:

**Alá-nyel*: átvitten a. m. visszafojt. Torkára gyúlt mérgét alább-nyeli. KJ. 476.

**Bele-kötődik*: vö. SzD. MVir. 105: mindenbe beléköt, köteleődik (NySz.). Némely társainkban belé-kötődének. Char. 43.

**Egybe-zajdul*: a. m. commoveor. Az őrzők hirtelen egybezajdulának, Megijedvén tolvajt kiáltának. MV. 90.

**Félbe-fal*: a. m. opprimo, elharap; félbe-szakít s hasonló analógiájára. Vala hallgatása félbe-falt szavának. KJ. 379.

**Hátra-zsugorodik*: Az inak ő helyüktől hátrább zsugorotlanak. RK. 286.

**Készen-bánik*: a. m. el-bánik vele (vö. jól kikészíti). Bizony nem egy ördög bánik azzal készen. Char. 177.

**Közre-megy*; a. m. részesül, részt vesz; a *köz* szó, communis' jelentéséből fejlődhetett. A két rabot tartsa ma jó vacsorával, Közre-mennek holnap ők is a prédával. Char. 12.

**Körül-nő*: Rendetlen csemeték körül-nőtték állat. KJ. 448.

**Őszve-érkezik*: De őszve alig érkeznek... edgyé lesznek épen. RK. 335.

**Őszve-gázol*: Őszve-gázoltam, megvetvén törvényedet. RK. 277.

**Őszve-kél*: mai jelentésében. Reméli őszve-kél Keménnyel. KJ. 392.

**Őszve-láncol*: Orczádót orcájával az csók őszve-láncollya. RK. 234.

**Öszve-rothaszt*: Sok derék-allyt, párnát öszve-rothasztottak, Mondtam: szellőztessék, de szót nem fogadtak. MV. 78.

**Öszve-szólít*: a. m. összehí. Szolgáit mind öszve-szólította. Char. 27.

**Öszve-tépi*: Öszve-tépi haját, ruháját szaggattya. Cup. 621.

**Reá-felesedik*: a. m. nagy tömegben reá-tör. Minthogy fegyverétől már sokon sértettek, A' búsult törökök reá-felesedtek. KJ. 566; A' több' ebek-is reá-felesedvén le-vonnyák végtére. Cup. 603.

**Reá-gerjed*: Reá-gerjedt tüze lévén olly szemtelen. Cup. 648.

**Reá-igér*: a. m. elígérkezik. Hogy ők-is véle el-mennyenek kéri, Kire ki-ki magát reá-is igéri. Char. 414.

**Tétova-oszlat*: Felverik őket 's tétova-oszlatták. KJ. 493.

**Vissza-kerget*: Vissza-kergeessenek megént mint barmokat; KJ. 474.

Bár inkább az igekötők érdekes használatára példák, mintsem hogy valóságos összetételek volnának, egyszerűsítés kedvéért mégis itt említem ez igekötős igéket:

Be-köszön: Be-köszön Tereus a' szűznek házában. Cup. 615, 629.

†*El-céloz*: e h. megcéloz, kitűz. Sok háborús üdők... Az el-célzott partól messzszire ejtenek. MV. 97.

El-fajzik: mai j.-ben. Mivel Venus asszony tengerből született, Anyjának el-fajzott lyánya nem lehetett. MV. 84.

**El-meddül*: a. m. elsorvad. Mindjárt virágjában társom el-meddüle. Char. 107.

El-okul: a. m. megokosul, kitanul. Midőn pedig a' vitézi dolgokban annyira el-okult volna, hogy akarmely hadi tisztet is elviselhetne... Char. előb. 15.

Föl-borzad: Rendetlen tollai föl-borzadtak. KJ. 434. Minek-utánna Vénusra akadtam, Azóta dolgaim sokszor föl-borzadtam. Cup. 591.

†*Fel-fodorít*: vö. „orrát fitorítja, fatsarítja“ GKat: Válts. II.1313. Emez orrát fel-fodorította, Amaz fogát vicsorította ellene, úgy csúfollya. RK. 260.

**Fel-forog*: a. m. kitűnik. Abban forog pedig fel leginkább az a tökéletes igaz... szeretet. Char. előb. 3.

**Fel-hajnallik*: Ott léve örvénnye, A mellybe merüle fel-hajnallott fénnye. KJ. 463.

Fel-zajdúl: a. m. commoveor, tumultuor. Ezt a nevet hallván Cnemon fel-zajdúla, Hol sárgult színében, hol pedig pirúla. Char. 96.

Ki-vágyik: Mint ki-vágyó-madár... szorgalmatoskodik szabaddulásában. MV. 76; KJ. 407.

**Le-padol*: a. m. lezár. Fel-bontya az üdö le-padlott fagyait. KJ. 542.

Meg-csappant: a. m. vibro, torqueo. A szarvast... Várja a' Szűzasszony nyílára szívesen... és azt megcsappantván akadgégéjében. Cup. 596.

**Meg-ellenkezik*: Labros (kopó!) a többinél hamarabb érkezett, Még azok elértek, meg-is ellenkezett. Cup. 602.

**Meg-könyvez*: Filoméla sorsát meg-is könyveztem. Cup. 640.

**Meg-lakatul*: Némelynek a szájját meg-lakatulhatni. KJ. 374.

**Meg-töpörül*: a. m. összeszárad. Simul orcádnak is meg-töpörült ránczcza. Pal. 141.

**Meg-zár*: a. m. megkerít. körülzár. A' Betlehem Jánost véletlen meg-zárván, Hagygya Fejedelmét nála nélkül árván". KJ. 494.

Külön említjük ezt a két határozó igeneves összetételt:

†*Lélekszakadva*: Nagy lélek-szakadva Ferenchez jutának. MV. 117.

**Szárnya-fáradva*: Hová a madár is szárnya-fáradva jár. MV. 9.

2. Összetett főnevek.

A *háztűznézni*, *világlátni* tárgyas összetételek mássát látjuk ebben: **Játék-nézni*: Vannak e' városnak ... Piros márvány-kőbül Egyházi rakások, Játék-nézni való szép magas állások. Char. 2

Jelzős összetételek.

**Al-fogás?*: a. m. csel; más kiadásokban *ál-praktika* olvasható helyén. Budai Zsigmond is pendítettik vasban, Mert ál-fogásait érték sok dologban. KJ. 499.

**Bal-sors*: l. Nyr. 27:27. *Bal-szerencse*: uo.

**Gyors-pósta*: a. m. hírnök; vö. Com. Orb. 284: *gyors-inas* = cursor, läufer. Egy gyors-póstát hamar kerestetvén ír a Görögöknek. Char. 413.

**Hajnal-szín*: Az üdő már piros hajnalszínben magát öltöztette. MV. 24.

**Hamis-vád*: Káromlás, szitok, hamis-vád, kiket viseltél érettem. RK. 296.

**Képes-tábla*: a. m. festmény. Láttya, hogy nem messze egy képes táblához viszen az út, ő is indul nézésére. Char. 393.

**Láng-szín*: Gyenge láng-szín kárpit házát terítette. MV. 21. Láng-színnel elegyes barna ábrázattya. Cup. 574.

**Mennykő-villám*: Merő mennykő-villám szikrázik szemében. Cup. 626.

**Ólom-mag*: a. m. puska-golyó, töltés; a NySz. Faludinak tulajdonítja, a régibb kiadásokban meg így olvassuk Gy. e helyét: *ólom meg-járással*; tehát, úgy lehet Dug.-ra Faludi volt hatással. Öszve-egyvelült füst a kard-villogással, 'S azok közt a gyakor ólom-mag járással. KJ. 564.

**Szívó-ég*: vö. levegő-ég. ... A' szívó-eget, mellyel tápláltunk, orrunkon és szánkron magunkhoz szívtatunk. Char. 139.

**Szűz-koszorú*: Pénzért a' szűz-koszorúk is szalma színre kelnek. MV. 39.

†*Vérpatak*: l. Nyr. i. h.

Birtokos összetételek.

**Bú-felejtés*: A' kertbe mennek mind a' négyen, hogy a' Chariclia bú-felejtést végyen. Char. 354.

**Bosszú-adás*: nyilván a *bosszúállás* analógiájára: Avvagy nem lehet-e... Bosszú-adástokért bosszú-állást vennünk. KJ. 476.

**Csillag-nézés*: a. m. jóslás, Mindazáltal... a csillag-nézéshez ért ő is. Char. 389.

**Csúf-tétel*: Csúf-tételek... Dárda, kereszt, kinek mérge halált ereszt Éltére sok kénokkal. RK. 255.

**Dolog-üzés*: Ha volt volna gondja a dolog-üzésre, nem jutott volna ily mocsokba esésre. Cup. 647.

**Fegyver-csendülés*: Fegyver-cs. lón mellette azonban. MV. 53.

**Gyalázat-vallás*: vö. *kár-vallás*, *ktn-vallás* már Gy. előtt. Kezd ott szólni a kártya jádzáshoz, a mely szokott oka lenni... sokféle gyalázat-vallásnak. Char. 418.

†*Szégyen-vallás*: a NySz. Faludinak tulajdonítja. Hogy ha az ellenség megént próbát téssen... Szégyen-vallást vészen. Cup. 647.

†*Hamarja-vetés*: Kresznerics szerint a jövődö-tudás keresetének egy bizonyos módja. Mindazáltal a' csillagnézéshez, 's hamarja-vetéshez ért ő is. Char. 389.

**Játék-csinálmány*: a. m. játékszer. Jádzva mulatának a gazda leányi, A' kiknek vannak sok játék-csinálmányi. Char. 392.

**Kapu-vágás*: a. m. betörés. Kezdgyünk vitéz módra a kapu-vágásnak, Ha vesznünk kell, vesszünk mint fiai Mársnak. MV. 101.

**Maga-unás*: e h. unatkozás. Mennek már... kétség, magának, bánat... Szállanak helyekben víg élet, kedvesség. KJ. 478.

**Préda-hányás*: a. m. prédaszedés, zsákmányolás. Veselényi hadakozásában sok szép jókat szedett préda-hányásában. MV. 60.

**Szerelem-gerjesztés*: Cupido... szerelem-gerjesztést öntött némellyekben. MV. 21.

**Szél-zúggás*: Nem véltem, hogy olyan gyenge szíved lenne, Kit a szél'-zúggás is félelemre venne. Cup. 637.

**Szív-aggódás*: Semmi szív-aggódást nem láttak éltekben. MV. 19.

**Vadászat-üzés*: Minthogy volt mindenkor vadászat-üzésben, Nem akadott módgya a lesre vevésben. Cup. 647.

3. Összetett melléknevek.

Két jelzős összetételt kell megemlítenem:

**Egy-fészkü*: a. m. egy anyától lett. A szálkás Harpia (kopó!) a kopár Sárcsával, Babos Leopárdnak (kopó!) egy fészkü társával. KJ. 371.

**Hamar-sarkú*: a. m. gyors lábú, tűnékeny. Esedez a hamar-sarkú szerencsének, Jobb részén visellye forgó kerekének. KJ. 407.

Tárgyasak:

**Bú-felejtő*: Most a bú-felejtő poharak kerülnek. KJ. 382.

**Kedv-legelő*: a. m. kedvet élvező, jó kedvet adó. Nyugalmas szívöknek kedv-legelő kényyét . . . prédálta újjabb bú. KJ. 485.

**Köröm-szakasztó*: a. m. nehéz, terhes. A' Török ellenség . . . köröm-szakasztó küszködése után . . . dücsőségesen érkezvén-bé vég házában. RK. A. 5.

**Kötél-csináló*: a. m. köteles. Mester sok vala Murányban, Kötél-csináló is lakik vala abban. MV. 79.

**Próba-leső*: a. m. küzdelmet óhajtó, harcias. Nehéz ugyan várni a' szerelmeseknek, A'-szerént a próba-leső Vitézeknek. MV. 71.

**Szív-fogdosó*: a. m. megkapó. Vagyon köze minden szív-fogdosó széphez. MV. 39.

**Szív-fonnyasztó*: a. m. sorvasztó: A' szív-fonnyasztó bánatok távoznak. Char. 354.

4. Szókettözések.

**Irul-pirul*: Midőn eleiben számlálom ezeket, Irul-pirul, óhajt 's változtat színeket. Char. 197.

**Tipog-tapog*: A' hol, mint az agár, állatván helyére tipog-tapog 's ugrik, nézván a' cserére. Char. 166.

**Jutton-jut*: a NySz. csak Kr.-t említi. Jutton-jutnak eszembe a 'Nagyságod' dicsőséges elei. Char. előb. 3.

**Vigadván-vígad*: Vigadván-vígadottl, de csak színeskedett. Char. 19.

**Bú-gond*: . . . Sok bú-gond gyűlt nyavalyájára. KJ. 441, 478.

**Csengő-bengő*: Bakhusnak szoktak áldozatot tenni, és sok csengő-bengő ruhákat felvenni. Cup. 627.

**Csonka-bénna*: Holmi csonka-bénna oly személyt vehetett, kit ép deliség is kedvessen nézhetett. MV. 27.

**Csörgés-börgés*: más kiadásokban 'csörtölözés'. Végre csörgést-börgést egy parton hallának. MV. 93.

**Esze-kedve*: Minden esze-kedve lévén a prédában. Char. 8.

**Módgya-rendgye*: Illyen módgyát-rendgyét halld azok' uttyának. KJ. 501.

III. Elvonás.

Az új szók alkotásának ezt a módját is megtaláljuk Gyöngyösinél, mely a 'szendergő gyököket feltámasztó' Verseghy s a 'szókat elmetsző' Helmeczy korában tán a legnagyobb túlzásokra ragadta az újítókat. Simonyi Zs. is megemlíti Gyöngyösi újításairól szólóban a Magy. Nyelv I:247. l.

Igaz, hogy több adatot, melyet eddig Gyöngyösinek szoktak tulajdonítani (*dal, lak, remény, vád, csal*) a NySz. adatai nyomán ma már törölnünk kell Gy. elvonásai közül; mindamellett, míg nyelvtörténeti kutatásaink az ellenkezőjét meg nem bizonyítják, Gyöngyösinek tulajdoníthatjuk az alábbiakat.

**Csend*: a régi csendességből. Ha bár vigasztalná lanttya Orfeusnak, Ugy se lenne csendgye Tereusnak. Cup. 614.

†*Figyelem*: a *figyelmetesség*ből. Kr.: „figyelm, figyelem, Faludi“. Simonyi Zs. (MNY. I:250) is Faludinak tulajdonította. Apolló leczkését *figyelme*l hallgatták. KJ. 402.

Gémb: teljesebb „gémbeledés“ alakja is Gy.-nél található először a NySz. szerint. Forralván cselédi ellen nagy gémbeket, Mutat haraggal tölt kemény beszédeket. MV. 77.

Korcs: A „korcsos“ melléknévből. Parduc korcsos lehet, mint ösmérni körmén. KJ. 370. Dicső nemességéből elfajzott korcs. KJ. 530.

Lomp: a. m. villus, zotte, szőr; kétséges, hogy Gy. elvonásának tarthatjuk-e a *lompos* mn.-ből, mert nadrág (bracae, caligae) jelentésben Gy. előtt is használatos (l. NySz.). Szij-selyem porázra ebeket fogának. Dervis egyik: farka nagy lompot eresztett... Rángattya mindkettő lomját bal inának. KJ. 370.

**Meg-vét*: a *meg-vétel*ből? Nagy Atlással akár eget is emelne, Murány meg-vétében csakhoggy módot lelne. MV. 10.

**Pitty*: alig rokonítható a Nyr. (27:94) e népnyelvi adatával: „várj egy *pittyet*“ (Kiskúnság); a *pittyed* (l. NySz.) ige elvonásának tartjuk; az analogia hatása nyilvánvaló: Amaz ajakára *pittyet*, Ez orra alá hány *fittyet*. RK. 260.

Ide sorolhatjuk a *sér* igét is, mely hihetőleg a „sért, sérüszik“ elvonása, csak Gy.-nél található (vö. TMNy. 483); átható és behatós jel.-ben is használja Gy.; elvonását a versbéli szükséglet idézhette elő: Nagy hőség kezdti itt Theogenest érni És a' szivét nehéz szorítással *sérni*. Char. 59. Tőlem sokat *kér*, A' kinek gőzétől szédelgő fejem *sér*. KJ. 452.

IV. Szóragozás.

Arany János Gyöngyösiről írt Irói Arcképében mondja, hogy Gy. a hajlításban is újított. Állításának igazolására a *guslya* alakon kívül az *ostromja* alakra hivatkozik. Az *ostromja* (e h. *ostromolja*) alakhoz hasonló összerántásokkal gyakran találkozunk, mint pl.: *futtam* (Char. 20), *juttanak* (Char. 153), *juttak* (Char. 59), *botsátta* (Char. 31), *békötte*, kötötte h. (Char. 246), *hozhadd*, *tehetd* (Char. 155), *gondolhadd* (Char. 415), *tudd*, tudod h. (Char. 139), *ett*, *itt* (Char. 329), *lénk*, levénk h. (Char. 187), *üdvözlye* (KJ. 424), *üdvözlyék* (Char. 410) stb.; ezeket azonban, mivel nyelvjárásainkban is — különösen a befejezett csel. alakok — a gyakoribb jelenségek közé tartoznak (bőven l. TMNy. 229, 237) s mivel már kódexeinkben s a XVI. században pl. Tinódinál is gyakoriak: újításoknak nem tekinthetjük. (Vö. Nyr. 26:564.)

Igealakokban sokkal gazdagabb Gy. nyelve, mint mai köznyelvünk, de egészen hagyományos nyomokon jár. Érdemesnek tartom a megjegyzésre ezt a két körülírt alakot: *fogván szabadulni* (Char. 11) és *várakozva* mindkét részből *löttünk* (Char. 23); ennél többször nem is találjuk nála.

Arany János is említi (i. h.), hogy „az ikes igék iránti érzék

már hanyatlak Gy.-nél. Ezt nem tagadhatjuk. Olyan igéket is, melyek a Rnyben általánosan ikések voltak, Gy. igen gyakran iktelen alakjukban használja, mint: *folyam* (Char. 337), *tün* (Char. 147, 412), *ütközne* (KJ. 359), *tetszhessen* (Char. 144), *tünne, illene, történne* (MV. 111), *futamodna* (MV. 107) stb. Simonyi Zs. már több ízben feltüntette ennek nyelvtörténeti jelentőségét (M. Nyv. 2:243; Phil. Közl. 11:372—399; TMNy. 588—592), fölöslegesnek tartom tehát azt a nagyszámú alakzavarodást mutató igealakot mind felsorolni.

A névragozásban a többes birtokot majdnem kizárólag kötőhangzótlan alakjában használja, a névmások ragozásában gyakran találkozunk ily alakokkal: *ötet, aztat, eztet*; de ezek oly népnyelvi sajátságok, melyeket a nyelvújítás szempontjából figyelmen kívül kell hagynunk.

A *-stül, -stül* ragot egyáltalán nem találjuk műveiben; érdekes körülírással pótolja e helyen: Nemcsak várát, hanem magát mindenével *össze* gyűleményes gazdag értékével. MV. 14.

Eredetinek mondhatjuk tán nyelvének azt a sajátságát, hogy a vers kedvéért szokatlanul elhagyja a ragját a birtokos jelzőként álló névmásoknak, mint ezekben: *E'* fejében tőled e pohárt elvettem Char. 147; *A'* nagy Istennek — *a' kik'* birtokában állanak mindenek Char. 43; *Patyolat* golyóbis keríti fejeiket, *kik'* golyóbítási tartnak szép rendeket KJ. 514 stb. Sőt egyébkor is elhagyja a határozói ragokat: *A'* járula egy *ok'* én elmenésemhez Char. 101; *Mint* éjjeli *dolog*, még azok is félnek *a' kik'* szivesebbek (dologtól!) Char. 212; *E* lövések azért meg ne rémítsenek. Ekhó zengéséből, *kik nagyok'* tetszenek MV. 84. — Az előbbieken még érthető némileg az analógia hatása, de az utóbbit már egyenesen a költői szabadság merészebb érvényesítésének tarthatjuk.

(Vége köv.)

EKKER J. SZENDE.

IRODALOM.

Magyar és német zsebszótár,

tekintettel a két nyelv szólásaira. Szerkesztette Wolff Béla, áll. főreálisk. tanár. II. német-magyar rész. Budapest, Athenaeum, kis 8r.; vászonba kötve 1 frt; az első, magyar-német résszel egybekötve 2 frt.

E hasznos kis zsebszótárnak első részét (vö. Nyr. 26:507) csakhamar követte a kiegészítő második is. Ami dicséretet találunk amabban, az a másodikban még fokozott mértékben van meg: a szóanyag pedagógiai megválogatása; zsebszótárhoz mért bősége, mely még vagy hetven lappal meg is haladja az előbbiét; a szólások földolgozása; a kiállítás csinossága, ami a kiadót is dicséri. De van még ezeken fölül olyan jelessége is, amit eddigi szótárainkban nagyon is nélkülöztünk s így kivált gyakorlati szem-

pontból igen megkönnyebbíti különösen az iskolás fiúk számára az amúgyis nem „nagy közkedveltségnek örvendő” készülést. Eddig a tanuló azon nyersen találta meg a főnevet, melléknévet, igét, német szótárában; hogy alakjait is tudja, elő kellett vennie nyelvtanát, ott sok fáradozással fölkeresni a genitívusokat, többesszámot, fokozást, igeidők alakjait, ha ugyan tette. Wolff könyve ebben kezére jár; a főnév mellett adja a névelőn kívül egyes genitívusát és többes nominatívusát is: pl. *Gast* (der), ~ *es*, t. *Gäste*; a rendhagyó melléknévek fokozását: pl. *gut* (kf. *besser*, ff. *best*); az igék infinitívusát, a jelennek esetleg eltérő 2. és 3. személyét, imperfektumát, föltétes módját, perfektumát a *hat* vagy *ist* segédigével, imperatívusát, pl.: *geben* (j. *ich gebe*, *du gibst*, *er gibt*; tm. *ich gab*; km. *er gäbe*; m. *er hat gegeben*; fszól. *gib!*); milyen nagy haszna van ennek, arról csak a gyötrődő diák s a nem kevésbé gyötrött professzor adhat számot. Ha volna itt kifogásom, az csak annyiban állana, hogy a km. : *kötőmód* jelzés helyett (pl. *er gäbe*) inkább a *föltételes jelent* használnám, minthogy a *kötőmód* kifejezés nagyon határozatlan, a szótár adata pedig csak a tulajdonképeni „nehéz” alakot adja. A főnévként használatos ige-
nevek változó alakjairól is ad fölvilágosítást a szótár; pl. *Bediente* (der), ~ *n*, t. ~ *n* (*ein Bedienter*, *zwei Bediente*). Egyes helyeken az osztrák helyesírástól eltérő porosz helyesírás is külön fel van tüntetve.

A szótár németisége ellen nem lehet kifogásunk; ha belecsúszott is egy-két tévedés, tollhibának vehetjük (*mahlen* : *örteni*, particip. perf. nem *gemahlt*, hanem *gemahlen*, vö. Kummer, Deutsche Schulgr. §. 146:3); *die Scheide*, harcsa jelentésben helytelen, az: *der Scheiden*; *Trumm* : darab, artikulusa tudtommal *das* és nem *der*; *Weichbild* : város határa szónak „menedék” jelentését nem ösmerem; Paul és Kluge szótáraiban sem találtam meg. — Az *Ahle* : ár szó mellé odatettem volna a *s z e r s z á m* jelzöt, különben a magyar fiú nem tudja, vízről, pénzről vagy szerszámról van-e szó. Célszerű lett volna azoknál a szavaknál, melyeknek nálunk más a neve vagy alakja, mint a külföldi németiségben, az eltérő névelőt meg alakot is feltüntetni, mert utóvégre is, ha mi beszélünk németül, osztrák-bajorul beszélünk; pl. *das Meter*. *Liter* és összetételei nálunk hímnemmel használatosabbak, Wolff is a *Thermometert* csak *der*-rel adja; *die Schnepfe* mellett van *der Schnepf* is; *der Trappe* mellett *die Trappe*; a *Germ* elesztő szót a magam részéről csak nőneműnek ösmerem, különben is a hochdeutschban nem ösmerik, helyette *die Hefe*-t használják; a ritka *die Weihe*, héjja, kánya szónak *der Weih* alakja is van (pl. Schiller. Tell, III. 1).

Ezek azonban mind csekélységek. Több kifogásom van már a szótárnak magyarsága ellen. Wolff kelleténél jobban megalkuszik a nyelvünkben felburjánzott korcs és törvénytelen szavakkal, engedékenysége az úgynevezett „pótolhatatlan” szavakon kívül nagyon sokat fogad be azok közül is, miket már felejtteni kezd a mai

nyelvszokás, minthogy megtanulja, mi a helyes. Azt hiszem, hogy a nagy közönség és tanulótság kezébe adott szótárnak kell az elsőnek lennie, mely az ilyen fattyúkat eltemeti s a jó szót igaz örökébe helyezi vissza; mert nyelvtant és Nyelvört a közönség nem forgat, szótárt azonban igen, mert szükség van rá s ezért a szótár az, mely igazában tanít, oktat és javít. Más célja van a tudományos szótárnak; abban, igenis benn kell lennie a korcsnak is, életrajzával együtt: „Született — meghalt, nyugodjek békében!” Ép ezért nem helyes, hogy Wolff, ki szótárát gyakorlati céllal szerkesztette, nem hagyta ki a bugátságokat, annál is inkább, minthogy akárháyszor a jó szó is ott van a rossz mellett.

Ilyen helytelen szavak, különösen hibás összetételek: Arterie, Schlagader: *ütér*, mellette a helyes *verőér* (*ütőér*); Vene, Blutader: *visszér*, holott ma az egyetemen már *vívőeret* mondanak; — Aegide: *védpajzs* (*védőp.*); — Bremse: *dörzsfék* (*fék*, *dörzsölőfék*); — Coaks: *pirszén* (*koks*); — Fuhrwerk: *jármű* (*járomű*, *alkalmatosság*), ép így *járszalag*: Gängelband (*póráz*); — Gesichtskreis, Horizont: *láthatár*, mellette a jó *látó*- és *szemhatár*; — Tragweite: *horderő* (*fontosság*); — Klammer: *zárjel* (*zárójel*); — Rapier: *vítör* (*vívótör*); — Schlussstein: *zárkő* (*zárókő*); — Schutzengel, -geist, -heilige, -marke: *védangyal*, -szellem, -szent, -jegy (*védő*); — Senkblei: *mérón*, mellette a helyes *mérőőn* (*piom*); — Wahlverwandschaft: *válrokonság*, mellette a *lélekrokonság*; — Scheintod: *tetszhalál* (*álhalál*) és *scheintodt*: *tetszhalott*, mellette *holt-eleven* (*álhalott*, *elrejtezett*); — fischreich: *halbő*, *haldús* (de wasserreich: *bővizű*); pathetisch: *hévteljes* stb. Továbbá a sok -da, -de képzős szavak, pl. Eisengiesserei: *öntőde* (*vasöntő műhely*, -gyár); — Pochwerk: *zúda* (*zúzó*); — Sternwarte: *csillagda* (*vizsgáld*) stb. Egyéb korcsok: Bahnhof: *indóház*, mellette a helyes *pályaház*, -udvar; Dimension, Massstab: *mérő*, mellette *mérték*, *méret*; — Division: *osztag* (*osztály*, *rész*); Flur: *virány* (*rét*, *virágos mező*); — Herzlichkeit: *szívélyesség* (*szívesség*), holott a *herzlich* mellett csak a helyes *szíves* áll. — Eleny, légeny, széneny; — Lehrling: *tanonc* (*inas*); — Sänger: *dalár* (*énekes*); — Blende: *fényle* (*-érc*) stb.

Nem helyeselhető, hogy a Jelenkor című lapnak gyártott szavait is felveszi, mikor azokra a halvaszületett csemetékre semmi szükség nincsen: *villanyka* (Epigramm), *alagstr* (Katakomba), *macskanyöször* (Katzenjammer), *báva*, *bávaság* (naiv, Naivetät) stb. sőt a jó Vajda János *csököny*-ét is felvette (strike), zárójelben még külön meg is jelölve a szónak apját.

Nem magyarosak a következő szólások: darunter verstehen. érteni vmi *alatt* vmit, zárójelben mellette a helyes *rajta* (vmin vmit); den Sieg *davon* tragen, győz *felette* (legyőz vkit, vmit; győzedelmeskedik vmin); binnen Jahresfrist, mához egy *évig* (évre); Pech haben, *szurokban* lenni (szegény flótás, nincs szerencséje) stb.

A következőkben nem egészen szabatos, néhol nem helyes a jelentés: anstossen: *dadog*, inkább *selypít* (*dadog*: *stottern*); Aufguss:

rdöntés (forrázat, főzet); *autziehen* : *fölültet*, ez németes, helyesebb : *ugrat*, *bosszant*, *ingerel*; *Augenstern* : *szemfény* (szem bogara, feketéje); *ausbrechen in Lachen* : *nevetésre fakad* (nevetve, sirvafakad); *Ausbund* : *címeres gazember*, inkább *cégéres* (címeres az ökör); *aushecken* : *kohol*, első jelentése *kikölt* (madár); *Bache* : *vaddisznó*, szabatosabban *emse*; *Base* : *néne*, eredetileg lányunokatestvér (*néne* : *Muhme*); *Bockshorn* : *szentjánoskenyér*, ez a jelentése csak az osztrák-bajor németiségben van meg, ott is csupán a diminutivumnak : *Bocksheandl*, *Pucksheandl*, különben kecskebak szarvát jelenti; *gestutzter Flügel* : *szegett szárny* : nyesett, megnyirbált szárny; *Hatz* : *agarászat* (vaddisznó-vadászat); *Häher* : *szarka* (szajkó); *Honigwabe* : *lépesméz* (lép, sonkoly); *kopfhängerisch* : *alamuszi* (bátortalan, foly az orra vére); *schlecht und recht* : *jól-roaszúl* (egyes és őszinte, egyszerű); *Schramme* : *karcolás* (forradás, sebhely); *Schwalch* : *tűzcső* (kürtő, kémény torka); *Takelwerk* : *vitorlakészülék* (kötélzet); *unpaar* : *felemás* (páratlan; felemás : *ungleich*).

Egynéhány szó mellől elmaradtak közkeletű jelentések is, miket pótlándóknak tartok: *abdampfen* : *elpárologni* (intrans.) és *párologtatni* (trans.); *abfärben* : *megfakul* és *színét hagyja* (fest); *abjagen jdm einen Schrecken* : *megijeszt* és *jdm ein Beute*, erőszakkal elvesz, elrabol; *dick* : *vastag* és *sűrű*; *Esse* : *kohó* és *kémény*, *kürtő*; *Fach* : *szak*, *szakma* és *polc*, *rekesz*; *greinen* : *nyafog* és *zsörtölődik*; *Hefe* : *alj*, *seprő* és *élesztő*; *keilen* : *ékelni* és *jdn keilen*, elverní, elpáholni (Keilerei); *Steg* : *palló*, *bűrű* és *ösvény*, *kikötőhíd*; *treffen* : *találni* stb. és *sich treffen*, találkozni; *Tross* : *csőcselék* és *szolgahad*, *kíséret*; *Wirbel* : *örvény* és *dobpergés*; *zerstreuen* : *szétszór*, *eloszlat* és *szórakoztat*.

Véleményem tehát Wolff szótáráról az, hogy rendszere kiváló, hazai német szótáriródmunkban úttörőnek is mondhatjuk, de a magyar szóanyag megválogatásában nagyobb szigorúság igen kívánatos volna.

TOLNAI VILMOS.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Sich zieren. Sohasem jelenti, mint Nyr. 218. l. mondják: „magát büszkén, rátartósan viselni“; se **Ziererei**: „cicoma vagy cicomázás: nemkülönb: dicsekvés, rátartiság“. Mondhatni, hogy e magyar kifejezéseknek még csak árnyéka sincs meg a címbeli német szóokban. *Sich zieren* szószerint: magát díszíteni, fölcicomázni; jelentésbővülés folytán pedig: finomságot affektálni, tettetni, továbbá: affektálan, hamisan szégyenkezni, szabadkozni abban az esetben, mikor valamit visszautasítunk, amit voltaképp megkívánunk. A főnévnek a jelentése megfelelő: finomságnak affektálása, hamis szégyenkezés, szabadkozás és még általánosabban: affektálás, meszterkéltség, mint ellentéte a természetességnek a magaviseletben. A németben a szó főleg a nőkre vonatkozólag fordul elő (*Damengeziere*, *Weibergeziere*).

Findig és spitzfindig nem egyjelentésű. Az előbbi csak találekony, leleményes, az utóbbi sohasem elmés, hanem mint Katona Lajos helyesen mondja: agyafűrt.

Der Gewohnhett fröhnen, helyesebben: rabja vmely szokásnak. ALEXANDER BERNÁT.

Ferencpálinka. Egyike számos leiterjakabjainknak, tisztán a német *Franzbranntwein* hibás fordítása, ami eredetileg csak a bor lepárolása által nyert pálinkát, azaz *konyakot* (Armagnac, Languedocsprit) jelent; minthogy francia találmány, azért kapta a német *Franz*-jelzőt, ép úgy mint a *Franz-mann*, *-band*, *-brot*, *-wein*, *-obst*. A konyakot pedig sós étherrel szokás hamisítani, de megint a sós éther és borszesz keveréke orvosság is, így ragadt a pálinka neve az orvosságra, bizonyára nem minden szándék nélkül a német patikusok jóvoltából. Ha tehát valaki már a *Franz*-ot le akarja fordítani, akkor csak *franciá*-val fordíthatja, amire különben a *Franzbranntwein* szónál nincsen szüksége, minthogy megvan hivatalos neve: *sóshorszesz*. TOLNAI VILMOS.

Stockdumm: tökfejű, tökkelütött, tökfilkó, fajankó, borjúfejű, félkegyelmű, vizeszű, bangó stb.

SZOKOLAY H. BRUKNER GY. SZIGETI J.

Különben van a Nyelvőrben vagy négyszáz kifejezés, a butaság minden fokozatára (7:368; 16:330; 25:334). T. V.

Katzenjammer: a *Pesti Hirlap* (1898. I. 8.) leszámolt a *Katzenjammer*-kérdéssel. Végig mondván az eddig ajánlott fordításokat, abban állapodott meg, hogy „a *borcsömör* a legjobb valamennyi közt, tréfás fordításnak pedig a *macskanyőször*“ (l. Nyr. 27:83). S mégis újra fölvetem a kérdést, mert ennek a *Katzenjammer*-nek régi magyarját látom én abban a kifejezésben, melyet Szenci A. Pál a XVII. század vége felé egy könyve címül választott: *Részegesek jajos pohara*. A könyvet (megj. 1682, Debrecenben) a NySz. is földolgozta. GYULAI ÁGOST.

Lichthof. Ballagi szerint *világtító udvar* (lucus a non lucendo); Révész Sámuel Vasúti Szótára ezenkívül még ezeket mondja: *vakudvar* [ez a legmegfelelőbb. A szerk.], *udvarkuncs* (?), *kuckóudvar*, *zúgudvar*, *fülkeudvar*. A fővárosi építésügyi szabályzat szintén világítóudvarnak nevezi, de ha egy négyszögméternél kisebb területű, akkor *légakná*-nak hívja. SZIGETI JÓZSEF.

Eln Mode aufbringen: divatossá tenni, kezdeni, felkapni vmely divatot vagy vminek divatját.

SZIGETI JÓZSEF. SZOKOLAY HERMIN.

Sonntagsjäger: a vidéken majdnem mindenütt ösmeretes a gyakorlatlan, vadászatra ritkán menő s ügyetlen *kocavadász*, *kocapuskás*. SZOKOLAY HERMIN. SZIGETI JÓZSEF. ADONYI.

A *kocavadász* révén a *koca* jelzöt, mely ügyetlent, járatlant jelent. más szavakhoz is kapcsolják: *kocapipás*: aki ritkán dohányozik s olyankor félszegen bánik pipával, szivarral, szivarkával; *kocaturista*, *kocahalász*, *kocanyelvész* (l. Ballagi Magy. ny. teljes szótára 1873.), sőt *kocadiák* is van (Aradon), a magántanuló, aki nem jár iskolába, csak év végén teszi le ott vizsgáit. Azt hiszem, a *kocavadász* oly módon fejlődött, hogy bizonyos időben a vad-disznónak csak kanját szabad löni, emséjét, *kocáját* pedig nem; tehát ügyetlen, járatlan vadász, aki *kocát* lö. TOLNAI VILMOS.

Bergsteiger (-cipő): *hegymászó*; cipőt nem szükséges melléje mondani, alattomban hozzáértetődik.

SZIGETI JÓZSEF. BRUKNER GYULA.

Szegestalpú, szegesbocskor, talpas, toppancs.

SZOKOLAY HERMIN.

Ehebett: *hitvesi ágy.*

SZIGETI JÓZSEF.

Nászággy.

RECHNITZ IGNÁC.

Ehekrüppel: *rokkant, házasság rokkantja*. Nálunk (Kaposvárt) „rokkantak mulatságát” is rendeztek, mivel házasság emberek, kizárólag maguknak s a maguk érdeméből rendezték.

Koffer: a fölülnyitós ládát igen jól lehetne neveznünk *málházó-nak*.

SZOKOLAY HERMIN.

Gönnen szóhoz (Nyr. 27:219), a Bp. Napló kifejezését megerősíti, hogy Kisházán (Bihar) is mondják: „Kiesett a falat a számbú, valaki *ésajnata* túlem” (= nicht gönnen).

RECHNITZ IGNÁC.

Geil. Feleségem, aki bácsbodrogi születésű, de Budapesten nevelkedett s kinek erdélyi származású volt az anyja, *csömörletesnek* mondja a *geil* ételt.

Überbein. A szerkesztő úr félre értette az én magyarázatomat. Semmi szín alatt nem lehet *holtcsont*. Hiszen semmi köze a csonthoz sem eleven, sem holt korában, hanem *inhüvely-tágulás*, melyet a nép is, az orvosi nyelv is *holttetemnek* hí. Ezt pedig nem szabad, de nem is lehet *holtcsont-ra* javítani, mikor nem az. A *holttetem* ma már mást is jelent ugyan, de *überbein*-féle nem igaz értelmét legalább a régi szokás védi; ellenben új szót ne csináljunk, hazug értelműt.

CSAPODI ISTVÁN.

Kaviar fürs Volk. Csak fordítsuk az angol *caviar to the general*-t úgy mint eddig szoktuk: *kaviár a népnek*. Ez shakspere-i kép, mely ebben az alakjában ment át minden nemzet nyelvébe, amely Shakspere-t olvassa. Nem hiába idézi Tóth Béla a Szálló igék közt. Magyar egyértékűje van elég, de ha ezeket használ-

juk, nem Shakspere-t idézzük. Már pedig a *káviár a népnek* semmi egyéb, mint shakspere-i idézet, olyan, mint *mi neki Hekuba?* stb.

RADÓ ANTAL.

Ausgesprochen. Régóta gondolkozom, hogyan fordíthatnám találóan az *ausgesprochen* szót? (Vö. Sie war eine *ausgesprochene* Schönheit.) Talán *határozott*? Úgy érzem, ez nem adja egészen pontosan az *ausgesprochen* értelmét! Még kevésbé a *kikiáltott*. Ez egészen más árnyalat! Épen úgy nem felelnek meg ezek a próbálgatások sem: *kifejezett, hangos, valóságos*.

GYULAI ÁGOST.

Ebben az esetben legjobb a *valóságos* vagy *igazi szépség*; más esetekben a *határozott*, pl. *ein ausg. Gegner: határozott ellenfél*.

A SZERK.

Hasenfuss. Ballagi azt mondja, hogy a gyáva embert jelentő *Husenfuss* magyarul: „(átvitt értelemben) *nyúlsvíű, golyhó*”. Az első nem egyénit eléggé, tiszta melléknévi formával fejezi ki a német főnév-formájú idiotizmust s nagyon németes ízű; a *golyhó* meg, úgy érzem, egészen mást jelent, azt amit a *bamba*. Mi volna hát jobb?

GYULAI ÁGOST.

A *nyúlsvíű* nem németes; természetes találkozása a két nyelvnek ebben a hasonlatban; a *nyúl*, mint a félénkség, gyávaság jelképe, számos tősgyökeres szólásunkban meg van. Főnév formájú megfelelője a *Hasenfuss*-nak az országszerte használatos *anyám-asszony katonája, gyászvitéz, nyúlvitéz*.

A SZERK.

Stossseufzer. A *Stossseufzer* szót Ballagi így fordítja: *felsóhajtás (imádság közben)*, bizonyára a *Stossgebet* = *fohászkodás, felsóhajtás* szóval való rokonsága miatt. Ez természetesen nem találó fordítás, mert a *Fliegende Blätter* tréfás *Stossseufzereire* sehogyan sem illik. Wo'ff Béla derek kis szótára *mély sóhaj*nak mondja. Nem lehetne-e valami találó idiotizmussal fordítani a német idiotizmust?

GYULAI ÁGOST.

Ennek bizony nehezen kerül magyarja a *sóhajítás, fohászkodás* szavakon kívül; de hiszen két nyelv sohasem felel meg egymásnak minden ízében. *Stossseufzer*, épen úgy, mint párja a *Stossgebet* válságos helyzetben a szív mélyéből előtörő sóhajítást, imádságot jelent, mit nem ritkán, pl. az említett éleclapban, holmi jámbor óhajítás (vigyen el a...) is kísér; ez utóbbi esetben *jámbor óhajításnak, kívánságnak* is mondhatnók, természetesen gúnyos értelemben.

A SZERK.

Hogyan mondják ezt magyarul?

A napokban a párizsi tolvajvilágról szóló német könyvet olvasván, kijegyezgettem belőle a „mesterműszavaknak” következő

sorát, hogy megkeressem magyar egyértékését, ez azonban nem sikerült teljességgel.

Dieb : tolvaj, *Diebsgelichter* : tolvaj népség, *Spitzbube* (jó értelme : kópé, huncut, de van rossz értelme is), *Spitzbubelei*; *Schurke*, *Halunke*, *Strolch*, *Lotterbube*, *Lüderjahn* (-jan), *Bummler* : csavargó, *Strauchdieb* : kapcabetyár, *Einbrecher* : betörő, *Räuber* : rabló, *Raubmörder* : rablógyilkos, *Wegelagerer* és *Strassenräuber* : útonálló, *Gauner*, *Gaunerthum*, *Gaunerei*, *Gaunerkniff*, *Hauptgauner* (könyvem szerint a párizsiak úgy határozzák meg : *Der Dieb nimmt, der Gauner lässt sich geben*), *Schwindler* : szélhámos, *Hochstapler* (*Gauner* és *Hochstapler* megegyeznek abban, hogy mindketten kényelmes és veszéllyel nem járó módon igyekezzenek felebarátaitakat „fölslegüktől” megszabadítani; míg azonban a *Gauner* alkalmi *coup*-ra számít és kevéssel is megelégszik, addig a *Hochstapler* nagyban veti hálóját és „művészete” összes szabályai szerint fosztja ki az embereket, szöval nagyban *szélhámoskodik*), *Bauernfänger*, *Falschspieler* : hamisjátékos, sipista, *Falschmünzer* : hamispénzverő, *Schlittenfahrer* (csaló, aki külföldről különféle ravaszkodás útján hiteltre árucikket hozat s az így szerzett jószágot olcsó pénzen elpocsékolja); — *Nachtspelunke*, *Diebshöhle* : tolvajfészek; — *Gelegenheitscoup*, *Trick* : fogás; — *abgefeimt*, *durchtrieben*, *gerieben* : ravasz, agyafürt, fortélyos; — *stehlen* : lopni, *stibitzen*, *mausen* : csenni, elemelni, *rauben* : rabolni, *ausnehmen*. TOLNAI VILMOS.

Ha valakit hosszas magyarázgatás után valami addig érthetetlen vagy fölfoghatatlan dolognak belátására bírnak, így kiált föl: *Jetzt geht mir ein Licht auf!* (tréfásan így is: *Jetzt geht mir ein Seifensieder auf!*) Vajjon hogyan volna ez magyarul?

Selbstfressen (v. *Selbstessen*) *macht fett*; akkor mondják, ha valakinek mohóságát, kapzsiságát, anyagiasságát, érdekhajhászását mentetik tréfásan-gúnyosan. Hogyan van ez a *Selbstfressen* magyarul?

Nem tudnék hamarosan jó magyar szót ezekre sem: *Pikkem van valakire*; *zizerlweise*; *geharnischte Sonette*; *Paragrafenreiter*; *Saufbruder*; *Kaffeweiberl* (= kávésnénike?); *Kulissenreisser*; ezt az utolsót nagyhangú, nagyképfű, túlzott pátozzsal szavaló, handabandázó színészre mondják. Úgy érzem, a *Siebenschläfert* sem pótolja egészen az *álomszuszek*.

Schlager; *Schlagwort*: *für jemanden in die Schranken treten*; *unberufen*; *Krähwinkel*, *K.-sitte*? GYULAI ÁGOST.

Ansichtskarte? hogy van ez magyarul?

Képes levelezőlap.

A SZERK.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Különös határozók. A NyK. 28:216. lapján magyar és finn észjárásbeli találkozást említ Sz. J., hogy t. i. Háromszékben. Kovásznán azt mondják: *eperbe*, *málnába*, *mogyoróba jártam* stb,

e h. *málnát szedni* stb., s hogy egészen hasonló határozó szerkezet divik a finn nyelvben is. Nem ismerem ugyan a székelységgel szomszédos szászok megfelelő szólásait, de támaszkodva az erdélyi és szépassági németek kétségtelen rokonságára, mely talán ebben az esetben is bebizonyítható, az állítólagos finn egyezésben német hatást látok. Szépasságon a célhatározó infinitívust következetesen helyhatározóval fejezik ki a Sz. J. említette esetekben; pl. *Ich gehe in die Nüsse. Er war in den Himbeeren. Wir waren im Heu.* Sokszor *lop* értelemmel: *Ich war in den Äpfeln*: almát loptam; *du warst in den Pflaumen*: szilvát loptál. Mindezek csak azt határozzák meg, hogy valamivel ellátott helyen szerző szándékkal van az alany. A német alakra pedig a finn nem lehetett hatással.*

KREBSZ ERNŐ.

Szertibe. Valószínűleg a kombináló szóalkotásnak érdekes példájával van dolgunk Aranka György *Rajzolat*-jának egyik szavában, mely így hangzik: *szertibe*. Az említett röpirat 9. lapján szók használatáról beszél s így folytatja: „Egyik helyébe *szertibe* tészik a másikat“. Az irodalmi nyelvben manapság nem járatos *szertibe* alak bizonyára a *szerte* (= mindenfelé, mindenütt) és a *széltiben*, *széltibe* (= sok helyütt, nagy területen) szóalakok kombinációjának eredménye; jelentése körülbelül ugyanaz, mint a kombinált s különben is rokonértelmű elemek bármelyikéé különkülön. A kombináció ebben az esetben is valószínűleg népnyelvi eljárásnak eredménye; erre mutat az a körülmény, hogy Aranka Györgynek a népnyelvhez nagyon hajló röpiratában fordul elő.

GYULAI ÁGOST.

Gri. A Nyr. 271. lapján Pázmány Péter e kitételét: „Erre te csak egy *gri*t sem mondasz“ helytelenül magyarázza. Kalmár Elek a franciából. A *cri*-nek semmi köze a kérdésben levő szóláshoz. Minden egyébtől eltekintve, csak nem gondolhatott Pázmány ilyest, hogy: „erre te csak egy *kiáltást* sem mondasz!“ De igenis használhatta e görög szólásmódot: *οὐδὲ γὰρ* ami szóról szóra azt jelenti, hogy: „egy kukkot sem“; a *γὰρ*-t magyarosan *gri*-nek írta.

GOLDZSIHER IGNÁC.

Löcs. Simonyi e szóról egyik szerkesztői izenetében (Nyr. 27:38) azt írja, hogy „kora és eredete bizonytalan“. Eme megjegyzés, azt hiszem, nem maradhat hozzászólás nélkül. A *löcs* szó eredete ugyanis nem mondható bizonytalanának, amennyiben számottevő erősség hozható föl arra nézve, hogy a szláváságból került

* Vajjon megvan-e ez a szerkezet egyebütt is a germánságban? s vajjon onnan került-e a finnbe is? (vö. *el van adva a buzát* az ormánsági nyelvjárásban s a finnben is alkalmasint szláv forrásból.) A német szerkezet megmagyarázódik az *erdőben*, *mezőben jártam* analógiájából, s ilyen észjárás alapján a finnben idegen hatás nélkül is kifejlődhetett a szóban forgó szerkezet.

A SZERK.

hozzánk. Dankovszky a tót *ljets*, *léots* alakból származtatja, sőt úgy látszik, a vadmagyar Kassai is szláv eredetűnek tartotta, mert szótárában nem etimologizálja, hanem egyszerűen kijelenti, hogy „Slavis *Liuts*. Hungarice posset recte dici: *szekér-kar*“. Miklosich szintén a tót *lievč*, *levča* formákkal köti rokonságba (l. Nyr. 11:317). Én a *lőcs* szónak ezt a származtatását elfogadhatónak tartom annal is inkább, mivel a kocsihoz tartozó szavaink nagyobb része kétségtelenül szláv eredetű (pl.: *eplény*, *iga*, *járom*, *rakonca*, *saraglya*, *zabola* stb.). Azután, bármennyit is töprengtem már rajta, nem találtam eleddig semmi okot-alapot, amely miatt e rokonítást el kellene vetnünk. A *lőcs* mind alakilag, mind jelentésileg teljesen megfelel a tót *lievč* szónak. Hogy pedig a tótság nem mi tőlünk kapta a maga kifejezését, hanem inkább megfordítva, mi kaptuk tőle a mienket, eléggé hathatósan bizonyítja az a körülmény, hogy a *lievč* névnek rokonságát megtaláljuk más szláv nyelvekben, nevezetesen a szerbben és az oroszban is (l. Miklosich: Etym. Wörth. 167. l.). A szerbben *lijevča* alakot találunk: ebből is lehetne a *lőcs* szót származtatni, ha épen valaki nem akarná elfogadni a tót *lievč* formával való rokonságba állítást; bár részemről semmi nehézséget sem tudnék ellene fölhozni.

Egyébként mellékesen megjegyezhetem, hogy Simonyi a *lőcs*-öt maga is szláv eredetűnek vallja Magyar Nyelvében (1:114. l.).

Végül hozzáteszem, hogy e szónak kora se mondható bizonytalannak, mert annyi kétségtelen, hogy Molnár Albert szótárában már megvan; s ha jelenlegi általános használatát tekintjük, joggal következtethetünk arra, hogy már előbb is járatos volt nyelvünkben.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

Rákérd, rákérdéz. Magyar nyelvtanítók az iskolában sokat vitatkoztunk — a kérdés talán a Nyelvőrben is megfordult — vajjon helyes-e használnunk a beszéd- és mondatrészek elemzése alkalmával ezt a kifejezést: *kérdezz az alanyra*, *kérdezz a tárgyra*, *kérdezz rá* stb. Én mindig a mellett voltam, hogy ez a fordulat helyes, nem azért, mivel sokkal kényelmesebben használható, mint pl. *tedd föl a kérdést erre s arra*, nem is azért, mivel az én nyelvérzékem megengedhetőnek tartotta, hanem mivel az én emlékezetemben éltek a népnyelv hasonló kifejezései. Legyen szabad most mellettem, illetve a kérdéses szólás jogossága mellett egy tiszta népnyelvi bizonyítékra hivatkoznom. A Bujdosó Rákóczi c. régi népeinkben (Thaly, Irodalom- és műveltség-tört. tanulm. 408. l.) a fejedelem így szól Károlyi Sándorhoz: „Hová lött az én szép táborom? Most *rejá kérdelek*“. Különben a NySz. ugyancsak sok példával szolgálhat a *kérd* ige ilyen s hasonló használatára, mint: *Arra kérdelek*, hogy az mammonnac akarsz szolgálni; Weres András *reá kérdők*, hogy ha ő is akar bizonyítani. — A *rákérd* és *rákérdéz* iskolai használata annyival kívánatosabb volna, mivel útját állaná egy határozottan germanizmusból fakadó szólásnak: *utána kérdez* (nachfragen).

KARDOS ALBERT.

Toplé. (Nyr. 27:138.) Ez, úgy tetszik. hiányosan megfigyelt szó, mert csakugyan megvan, de nem úgy, hanem így él tisztán: *topp-le* (bele pottyant, a meredeken lefelé gurult, lerogyott). Van ilyen több is: *zuhén, zuhin* (bele zuhant, lezuhant, akár az eső is).

SZOKOLAY HERMIN.

Csicselli. Régen motoszkál ez a dunántúli szó a fejemben, az irodalomban még sohasem láttam. A minap azonban a Pesti Napló egy tárcájában akadtam rá. Már most illő dolog, hogy meg is magyarázza a Nyelvőr. Eleinte azt hittem, hogy a német *zischerlweis* volna a szülője, azonban alkalmasabb magyarázatát adta Berky Gusztáv tanártársam, aki azt mondja, hogy ez a *Zicherli*-ből ered és a győri Zichyek valamelyes aprópénze volt. Már annak utána kell járni, hogy volt-e csakugyan a Zichyeknek pénzverő joguk vagy sem.

PERÉNYI ADOLF.

Huja. Mint dunamelléki szülöttnek megbőkte a szememet a Nyr. VI. füzetében e szóról közölt három rendbeli értesítés. Régi emlékeket újított föl bennem. Szinte látom a még gyermekkoromban is virágzóbb komáromi fakereskedő telepekhez induló talpakat, melyeket egy tucat ember vagy 2—3 pár ló húz nagy-keservesen a 'Kis-Dunán' fölfelé, s mikor odaérnek a stéghez (a hajóállomás magyarosított neve!), ahol befelé kellett kormányozni a zsindeellyel, deszkával erősen megakartott talpat, egyszerre csak fölhangzik a kormányos ajkán a kiáltás: *hujja*, mire a vontatók megálltak, illetve a hajtók megállították a lovakat. Itt 'hagyd abba' (a húzást, vontatást) jelentése van a *hujjának*. E kettőt, amint emlékszem, kapcsolatban is hallottam, mikor egyik nyáron a komárommegyei D.-Radványon malomba mentek ladiikon. A molnármester, mikor már annyira jutottunk, hogy a ladik a már kapott sebességgel odasimulhatott a malomhoz, így szólt a még úgylátszik kezdő evezős inasához: *Hujja! Hagyd abba!* — Éppen ezek voltak az eszemben, mikor beállít hozzánk a borbélyunk, aki szintén becsületes komáromi benszülött és meginterpelláltam, mit tud a *hujjáról*. Még többet is tudott. „Emlékszik rá Főt. Úr, azt mondja, mikor a kis hidat csinálták? Akkor az ácsok, mikor verték le a cölöpöket, mikor a csigán már elég magasra föl húzták a sulykot, hogy ráejtsék a cölöpre, elkiáltották, hogy *hujja*, azután nekieresztették a kötelet és lecsapott a sulyok“. Közbe beszappanozott és mosolyogva azt mondja: „No most már ennek is (a szappanozásnak) *hujja*“. Látnivaló, hogy Komáromban a közlőktől fölhozott jelentések használatosak. Arra is emlékszem s Pali borbély is bizonyítja, hogy az ácsok, mikor elvégzik a munkát, vagy bevégzik a napi dolgot, azt mondják: *hujja* vagy *mára hujja*. Ezek szerint a szóban levő kifejezés a dolog abbahagyását, pihenést, nyugvást jelent.

SRS.

Törülmetszett régi kifejezések. A Tud. Gyűjt. 1817. VI. 137. lapján olvasom Csaplovics egy közleményében, mely a bécsi műegyetem laboratóriumában berendezett gázvilágítást ismerteti, a *seénassér* szót Theer, kátrány értelemmel. Egészen elfogadható analógia

a *hamuszár* (Pottasche) kaptafájára. Ugyane folyóirat 1818. I.136. lapjáról irtam ki a következő kifejezéseket: *vad ölelés* (concupinatus) és *bítang hír* e h. „kósza hír, mendemonda“. K. L.

Sajka. Ez a szó *hajó* jelentésében török eredetű s amint a legújabb kutatások bizonyítják, már az ugarságban is megvolt, mint jövevény szó. Van azonban más *sajka* szavunk is, mely németből került hozzánk újabb időben; jelentése *bádogcsésze*, *bádogszilke*. A szó tulajdonkép csak a magyar katonák szókincsében van meg, de már több alkalommal a nép szájából is hallottam, s ennek megvan a természetes magyarázata. Katonák evőcsészéjét németül *Ess-schale*, *Schale*-nek hívják, ebből lettek a következő, mind használatos alakok: *sálka*, *csálka*, *csájka*, *csajka*, *sajka*. Valószínű, hogy fejlődésére a *sajka*: hajó szónak is volt befolyása. [Vö. tót *šalka*. A szerk.] TOLNAI VILMOS.

Szádok (*szádok*). A Nyr. 27:132 lapján felsorolt *száldok*, *szádokfa*, *zádokfa*, *zöldokfa*, *zádogfa*, *száldob*-féle szók a Szilágyságban *szódokfa*, vagy csak *szódok* zártabb alakokban élnek szintén hársfa jelentésben. amelynek lehántott héjával *kötni* szoktak. („A szőlővennikét a karóhoz kötik“.) LÁSZLÓ GÉZA.

Mazur (26:315). Nálunk nem abban az értelemben használják, mint Baloghy Dezső értelmezi. Olyan embernek mondják, aki kemény, tenyeres munkát végez. Az ilyen *mazur* munkás, *mazur* ember; de lealázó, megbélyegző jelentése nincs, sőt néha a munkás ember dicsérete. (Dálnok, Háromszék m.) BENKŐ JÓZSEF.

Digó, diga. A Nyelvőr februári füzetében rámutattam, hogy a magy. *digó* szó a velencés *digo* (mondok) kifejezésből származik. Radó Antal a márciusi füzetben ezt azzal toldja meg, hogy a *diga* szó is egyenes átvétel az olaszból s nem a *digo*-nak alakváltozása, mint ahogy én véltem. Radónak ebben igaza van. Téved azonban, midőn azt állítja, hogy a *diga* kifejezés a velencés tájszólásban megszólításképp járatos. Én éppen nyelvérzékemre hallgatva mondtam ki oly határozottan az ellenkezőjét. Boerio (Dizionario del Dialecto Veneziano) sem ismeri külön kifejezésként; ellenben a *digo*-t nagyon jól ismeri és külön címszó alatt adja:

„*Digo*, Voce assai familiare, ed è appellatoria o eccitatoria. *Ehi*; *Diunni*; *Amico*“.

A *digo* szó tehát a velencei és velencés nyelvjárásban valóságos megszólítás. A szó jelentése az olaszországban magában is értelemmódosuláson ment át. *Digo* ily olasz kifejezésekben már nem azt jelenti, hogy *mondok*, hanem hogy: *Hallod-e?* vagy *Héj*, *atyafi*!, sőt még oly értelme is van: *Gyere ide!* *Gyűjjön ide!*

Ellenben a *diga* szó magában véve nem használatos; a velencei olasz sohasem szólít meg senkit úgy, mint Radó mondja, hogy: *diga!*

Sűrűn használatos ellenben a *la diga* kifejezés; Trentinóban *El diga!* ném. Sage Er! és *La diga!* ném. Sagen Sie! De ez is mindig csak eredeti értelmében használatos, vagyis azt jelenti, hogy

mondja meg, amit tudni akarok, vagyis hogy *beszéljen*! Ez tehát tulajdonképen nem is megszólítás, hanem csak oly felszólítás, amely minden imperatívsban természetsszerűleg megvan. Hogy állításomat példával is igazoljam, ide iktatom Goldoniból azt a jelenetet, melyre Radó hivatkozik, *La serva amorosa*. II. felv. IV. jel.

Lel. Pantalone de Bisognosi úr, mély tisztelettel üdvözlöm.

Pan. Alázatos szolgája. (Ki akar menni.) *Lel.* Könyörgök alássan, valami mondani valóm volna. *Pan.* Mit akar, barátom? *Lel.* Édes anyám tisztelteti. *Pan.* Nagyon le vagyok kötelezve kegyességeért. (Ki akar menni.) *Lel.* Uram, sürgős dologról kell önnek *szólnom*. *Pan.* Egy kis dolgom volna, nem időzhetek. *Lel.* Két szóval elvégzem. *Pan.* Nohát, izibe, beszéljen! (*Via mo? la diga!*)

Bárhol forgassam Goldonit, mindenütt csak *la diga* fordul elő és sehol sincs *diga* magában. És mindenütt csak a szó eredeti, vagyis *mondja csak! beszéljen!* jelentésében olvasható a kifejezés, vagyis olyankor használja a velencés olasz, midőn azt kívánja, hogy valaki mondjon meg valamit, adjon felvilágosítást valamire nézve.

Ellenben a *digo* szó igazi megszólítás, valóságos interjekció.

Ezek alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a magy. *dígó* = ,talián' szó a vel. *digo* (Mondok! Hej!)-féle megszólításból, a magy. *diga* = ,talián nő' pedig a vel. *la diga* (mondja csak) féle felszólító kifejezésből jött át hozzánk.

A magy. *dígó* szó általánosan elterjedt a *talián* szó párja gyanánt; a *diga* szó ellenben csak kis területen ismeretes az országban s az értelemmodosuláson kívül már csak azért is érdekes, mert amely nyelvvidéken ez a szó használatos, ott tudákos népetimológia útján történt a szónak elvonása a vel. *la diga*-szerű kifejezésből. A magázásra szolgáló velencei *la* (ol. *Lei*) személyes névmást ugyanis nőnemű névelőnek vették.*

KÖRÖSI SÁNDOR.

Lózsian. Ezt a furcsa szót gyermekkoromban, Nagy-Mihály borsodmegyei faluban hallottam, mikor paraszt pajtásaim a lajbi pitykén találgatták, kiből mi lesz, majd ha megnő: „Pap, katona, kondás, kutyapecér, lózsian; pap, katona, kondás, kutyapecér, lózsian; pap, katona“ stb., míg a pitykében tartott. Ami az utolsó pitykére esett, az mutatta meg a jövőndőt. A *lózsian* az elhadart *lózsivány* kopása; nem valami érdekes, a gyermekjátékok nyelvében akárhány mása van. Érdekesebb a *lózsivány* összetétel. Még érdekesebb a pitykéből, gombból való jóslás, melyre gyűjtöink eddigelé nem igen vetettek ügyet; holott ezek a bohóságok mind a nyelv hagyományai közé tartoznak, alig keletkezik egy is máról holnapra.

BÁLINT KELEMEN.

Burgonya, kolompér. A *burgonya* el nem, vagy csak nagy nehezen elfogadott neve helyett nem volna-e célszerű a somogyit állandósítani?

* A szó etimonját tekintve e felfogás nem is mondható tévesnek, mert a vel. *la* névmás épűgy a lat. *illa*-ból származik, mint az ol. *la* névelő.

Az ettől elütő, és hangtani tekintetben nem igen ajánlható elnevezések így vannak: *krumpli* a német után; *krumpely* abból áterőltetve, esetlen magyarsággal; a somogyiaké: *kolompér*.

SZOKOLAY HERMIN.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

A népies szólásokról. E tárgyról a Nyr.-be (27:201) irt cikkemre ketten is tettek észrevételeket, melyekhez volna egy pár szavam. Gyulai Ágost úr nem jól nézte át soraimat, midőn azt olvasta ki belőlük, hogy én „egyáltalán nem kegyelmezek a népies szólásoknak vagy jobban mondva a tájszavaknak a szépirodalomban”. Hiszen világosan megírtam: „Egy-egy igen jellemzetes tájszót, nem mondom, hogy helyel-közzel nem lehet belecsusztatni az irodalmi nyelvbe is”. Tehát én is azt mondom, amit Gyulai úr, hogy „módjával, jellemzésül” lehet tájszóhoz fordulni, de persze csak a nagyon módjával. Ami Bartha József urat illeti, ő is visszaélésnek mondja a tőlem megrótt *pámpillás*-féle szokat, csak azt jegyzi meg, hogy ezekről a Nyelvőr nem tehet. Nem is azt mondtam én, hogy tehet róluk, hanem azt, hogy az illet nem kell *virtus*nak nézni. Igenis *virtus*nak, tisztelt uram, mert a *virtuskodás* nem annyi mint az *erényeskedés*. Hogy mi okból bizonygatja Bartha úr velem szemben, hogy az idegen szók túlságos használata hiba, igazán el nem bírom képzelni. Hiszen én erről egy szót sem szoltam és tudtommal nem is adtam okot arra a föltevésre. mintha én az ilyesmit mentegetném. Abból, hogy elitélem az egyik hibát, t. i. a túlságos tájszó-vadászást, csak nem következik. hogy a másik hibát, az idegen szók hajhászását nem látom hibásnak?! Vagy tán az én stilusomnak szól a lecke, amiért *virtust* irtam. meg *spékelést*, meg *mustrát*? Bámulatos, hogy Bartha úr egyfelől védi velem szemben a szokatlan tájszólásoknak a szépirodalomban való használatát, mert hát *tanulni kell a néptől*: másfelől meg azért támad engem, mert a közkeletű népies *virtust*, *spékelést* meg *mustrát* irtam le! Hogy mért nem mondok *virtus* helyett *erényt*? *spékelés* helyett *tűzdelést*? *mustra* helyett *mintát*? Hat mert ott, azon a helyen ezek a népies szók kellett nekem s mert ott azon a helyen az *erény*, meg a *tűzdelés*, meg a *mintá* részben mást jelentettek volna, részben más szint adtak volna a kifejezésnek. Uramfia! hova jutunk. hogyha még ilyesekért is nekünk rontanak a Nyelvőrben, még pedig a népieskedés védelmére irt cikkben!

RADÓ ANTAL.

Új magyarság. Rákosi Jenő a magyar nemzeti szellem s a magyar nyelv érdekében becses cikkelyt irt a Bp. Hirl. 1898. V.21-iki számába. Érdekes sorozatát közli, csak úgy hevenyében, a magyar társadalmi élet idegen szavainak, melyek nélkül meg sem lehetne az a jó magyar dzsentri-élet, mely újabban a kül-

földnek mázát még nyelvében is imádja. Vagy hogyan is játszhatnák a mi magyarjaink jó kedvvel a labdajátékot, ha nem volna *tennisz* a neve, ha nem kellene benne benne *fiftint*, *sertin-fortit*, *gyúsz* kiabálni, ha nem volna benne benne *plé*, meg *redí*, meg *gém*? Hát még a *kvizett* meg a *fútbal*? No meg a *feifto-klok* és a *raud*? A lóverseny *zsokéi*, *bukmékerjei*, *mecsi-csei*, *ausszejderei*, *tiketjei*, *tipjei*, a színház *premierjei*, a családok *zsúrjai* stb. sem maradhatnak el ebből a gyűjteményből! S ha valahol, hát ezeknél jogosult a Bp. Hírlap helyesirása, — akár gúnyból is, ha úgy tetszik! Mert ha olyan nagyon kellene ezek a szavak, s annyira vérebe mentek át a modern magyarnak, hogy az átvettét átalakítani se tudja már, akkor hát csak tessék szépen magyarosan írni!

GYULAI ÁGOST.

Egy csodálatos igenév. „Másnap válaszoltam Esperanto nyelven, s azt hiszem, kevesebb hibával, mint az általam beszélt 14 nyelv legtöbbjén *irandott* levelemben kapni lehetne“ (Bálint Gábor, a nyelvész, írja Barabás Ábel kolozsvári Esperanto nyelvtana ajánlásában; legalább így van idézve az Egyetértés 1897. VII.29-i tárcájában). — „Egyáltalán az alkalmaztam vagy *alkalmazandottam* ékezetekkel nem kell sokat törődni, azok inkább a kínai hanglejtést jelelik“ (Ürge I. kínai térítőnk írja, A kath. hitterjesztés lapjai 16:83). — „Klamariknak azonban már nem nyujthatta ezen — szívesen *megadandott* — elégtételt“ (Klamarik-émlékkönyv 20). — Ebben az igenévben az a csodálatos, hogy nemcsak a befejezettséget, hanem a föltételes módot is kifejezi! Az *irandott* levél — az a levél, amelyet irtam volna. Az *alkalmazandottam* ékezetek — amelyeket alkalmaztam volna! A nyelv úgyis bámulatos egy alkotmány, de mivé lehetne még, ha sok ilyen lángelekű művelője volna, mint ezek az urak!

ANTIBARBARUS.

Azok az idegen szók. Papp Dániel azt írja minapi tárcájában (Orsz. Hírl. V.7): „Ha valamelyik novella-hősnőnek egyszer azt kell mondania, hogy *pour le roi de Prusse* — akkor én minden habozás nélkül úgy fogom fordítani, hogy: *a porosz királynak dolgoztam, kérem*. Tudom, hogy ez nem magyaros, de a *hijába* vagy a *tengerbe hordtam a vizet*, az nem elégít ki, mert én ep a *pour le roi de Prusse*-re gondoltam. és a porosz királynak ott kell a papiroson lenni“. De kérem, hiába van az ott a papiroson, ha nem megy az olvasónak a fejbe. S vajjon minek irnak az urak, ha avval nem törődnek, hogy az olvasóik megértsék, amit irnak? Hogy pedig ezek nem értik a sok idegenségüket, bizonyítja az a mindig gyakrabban észlelhető tény, hogy az olvasók a szerkesztésektől kéri egy-egy csomó idegen szó magyarázatát. A szerkesztői üzenetek közt aztán néha egész kis szójegyzékeket olvasunk, minő pl. a Bp. Napló V.13-i számában a következő: „*Interviewolni* = meglátogatni, *hipokrizis* = képmutatás vagy álszenteskedés, *solidaritás* = egyetemlegesség, *motivum* = indok, *plutokrácia* = pénz-

uralom, *misszió* = küldetés, *kompenzáció* = pótlás, *szeroilizmus* = szolgaiság, *pure et simple* = tisztán és egyszerűen, *proklamálás* = kihirdetés, *opportunist* = alkalmazkodó, *ankét* = szaktanácskozás, *cinikus* = arcatlan vagy szemérmetlen, *írónikus* = gúnyolódó, *ad hoc bizottság* = alkalmi bizottság, *maliciózus* = rosszakaratú“. — De ha ezek, mint az önök egyenlősegi jele bizonyítja, csakugyan egyértékű kifejezések, s ha csakugyan tudják, hogy kell e fogalmakat magyarul kifejezni: akkor miért nem írják magyarul, hogy a magyar olvasó megérthesse a magyar ujságot? ANTIBARBARUS.

Ellenállási részlet. Jókai Mór a Garay-albumban azt írja, hogy Garay János Kontja egykor a hangversenyeken az „ellenállási részlet“ volt. Mi az az *ellenállási részlet*? Találós mese. Nem tudom, akad-e ember Magyarországon, aki meg tud vele birkózni, ha ugyan nem támad olyan tréfás gondolata, amilyen az én agyamba ötlött, hogy t. i. azt a titkos értelmű két szót franciára kell fordítani, és legott megvan az érthető *pièce de résistance*. A francia szótárak ezt a kifejezést a szakácsmesterség szavai közé sorozzák: „*pièce considérable, où il y a beaucoup à manger*“. Magyarul tehát, (ha megmáradunk a szakácsmesterség mellett) a „legtömősebb fogás“ volna. Mint-hogy azonban az a francia kifejezés német révén nálunk is elvesztette konyhai értelmét, úgy kell magyarra fordítani, hogy „valaminek a koronája, legjava, fő dolga, csattanója“ stb. A *pièce de résistance* „ellenállási részlet“ fordítása, azt hiszem, szántszándékból elkövetett gallizmus vagyis tréfa. De mit ér a tréfa, ha csak nagy nehezen lehet kihüvelyezni az értelmét? Mindezt különben csak azok számára jegyeztem föl, akik talán valaha Jókai-szótárt csinálnak. TÓTH BÉLA.

EGYVELEG.

Szarvas Gábor szobrának leleplezése. Ada város, ahol Szarvas Gábor született, meg a millenniumi ünnepek idején elhatározta, hogy legnagyobb fiának szobrot emel Ada főterén. Az eszmét lelkes adai polgarok, élükön Wolf József és Burtik Győző dr. csakhamar megvalósították, támogatva a budapesti szoborbizottságtól, mely Szarvasnak a fővárosban felállítandó szobrára indított országos gyűjtést. A szobornak alkotója a fiatal művészgárda egy jelese, Jankovich Gyula akad. szobrász.

A leleplezés ünnepére a Tud. Akadémia, a Magyar Néprajzi Társaság, a Középisk. Tanáregyesület s az Eötvös-kollégium részéről küldöttségek mentek le Adára. A megye és Zenta városa is küldöttséggel voltak képviselve. Szarvas Gábornak összes még élő hozzátartozói — özvegye kivételével — találkoztak az ünnep alkalmából.

Zentán a szoborbizottság főemberei várták a fővárosi és megyei küldöttségeket és kísérték Adaig, ahol ünnepies fogadás volt: Latky plébános üdvözölte az érkezőket, s ezek nevében

Simonyi Zsigmond felelt. A város lobogódíszben pompázott, kivált főuccája, a Szarvas Gábor-út és a középületek. Az adai két lap ünnepi kiadásban jelent meg. Az ünnep kezdetét mozsarak durrogása jelezte s a tűzoltók zenekara és az adai daloskör éneke nyitotta meg. Az első szónok Burtik Viktor dr. volt, a szoborbizottság lelke, aki a szobor történetét adta elő velős rövidséggel. Beszéde alatt leleplezték a szobrot, azután Simonyi Zsigmond tartott emlékbeszédet (ez az Akadémiai Értesítőben jelenik meg) s letette az Akadémia koszorúját a szoborra. Szigetvári Iván Szarvas barátai nevében szólt nagy tetszés mellett. Erre Vikár Béla adta elő ünnepi ódáját, mely szintén élénk hatást keltett. Utána Mészáros tanár koszorúzta meg a szobrot a zentai főgimnázium tanári kara részéről. Végre Wolf József elnök átadta a szobrot a város hatóságának. Az ünnep a daloskör énekével záródott. Koszorút küldtek és hoztak még: Harrer Paula úrnő, Szarvas Gábor özvegye, az adai nők, az előjáróság, a tanítóttestület, az iparos olvasóköri a szoborbizottság és „egy külföldi honleány“, a Moszkvában élő Schraderné asszony.

Az ünnep a lehető legszebb időben folyt le. A mellszobor, amely életnagyságot meghaladó méretben ábrázolja Szarvast, mind hasonlóság, mind pedig művészi kivitel tekintetében igen sikerült munka és sokan üdvözölték a szintén jelenlevő fiatal művészt, Jankovichot.

Érdekes, hogy Ada és vidékének vegyesnyelvű, magyar és szerb lakossága tömegesen vett részt az ünnepen s látható nagy érdeklődéssel kísérte annak minden mozzanatát.

Délben fényes bankett, este nagy vacsora volt. Az egész ünnep a maga keresetlen egyszerűségével és komoly méltóságával becsületére vált Ada városának és méltó volt Szarvas Gábor emlékéhez.

Szarvas Gábor dicsősége. Az adai szobor leleplezésekor a napilapok többé-kevésbé — de többnyire kevésbé — komoly cikkekben méltatták a Szarvas G. indította mozgalom jelentőségét. De legnevezetesebb Papp Dániel tárcája (Orsz. Hirl. VI.22), melyben Szarvas G. méltatását a következő sorok merítik ki: „Hervadhatatlan érdeme, hogy Szczerbovszky Szaniszló ma nem *tűzvédeket* vezet, hanem tűzoltókat; hogy továbbá Latinovics Géza külföldön vadászik s nem *külhondban*, és hogy az álarcos bálakat nem a *Vigardában* tartják, hanem a *vigadóban*. S ez itt nem a példa segítségével teremtetett élce, hanem komoly elragadtatás, mert a magyar ember fülét száz latin vagy francia szó nem sérti annyira, mint egy izetlen, örületesen rossz magyar szó“. Tehát egész komolyan, csak ennyi fogalma van Papp Dánielnek Szarvas Gábor jelentőségéről. Igaza van annak a tárcáirónak, aki ugyanezen alkalommal azt mondotta, hogy sehol sem ért annyi hajdu a harangöntéshez, mint édes hazánkban; s igaza van Papp Dánielnek ugyanabban a tárcájában, mikor hibáztatja, hogy kefekötők ítélnek az ecset remekeiről. — De már az nem igazság, ha a művész a műkritikust

is kefekötőnek nézi és ha az író eleve tiltakozik minden nyelvész kritikája ellen. Papp Dániel ennek az ellenkezőjéről senkit sem fog meggyőzni az ő szofizmaival.

SIMONYI ZSIGMOND.

Elhibázott kezdet. Wlassics Gyula miniszter bőkezűsége lehetővé tette, hogy az Akadémia már az idén hozzáfoghat az új nagy szótár munkájához. Ámde az első lépés, melyet az új szótári bizottság tett, igen szerencsétlen lépés. Azt határozta ugyanis, hogy összeiratja, kinyomatja s a dolgozótársak kezébe adja az összes címszókat, melyek eddigi szótárainkban megvannak. Azért kell-e ez a szójegyzék, hogy a gyűjtők aztán azt gyűjtsék, ami ott hiányzani fog? Mintha bizony az volna a fődolog, hogy mennél több új szót gyűjtsünk, hogy mennél több címszó legyen a nagy szótárban. Legfontosabb a szóknak jelentése és használata, erről pedig az a címszógyűjtemény nem adhat fölvilágosítást. A gyűjtő nem fogja kiírni Gyulainak azt a mondatát, melyben „a remény és lemondás, a diadal és kétségbeesés” vannak szembeállítva (Nők a tükör előtt), mert a szójegyzékben ott lesz a *lemondás*; pedig CzF.-nál csak a hivatalról stb. való *lemondás* van említve. Szintügy mellőzni fogják talán Vörösmarty sorát: „Még egyszer fölemelte szavát Sár róna vidékén” (Két szomsz.), mert hisz mindezek az egyes szók meglesznek a jegyzékben. De hogy *szavát fölemelni* mint szólás megvan-e eddigi szótárainkban, az kérdés. Ha megvan, ismét kérdés, nem mondva-csinált példával van-e meg; pedig a Vörösmartyból való idézetnek egész más a tanulsága s a bizonyító ereje, mint a szótáriró csinálta példának. — De annak a szójegyzéknek különben sem lesz semmi haszna. A gyűjtő nem fog, mert nem képes megnézni minden egyes szót a jegyzékben. Ha a könyvben egymásután ezer meg ezer ilyen közönséges szót fog olvasni: *Párizsba, jőni, hogy, lássa, hallja, élvezze, az, ember, e, világváros, bájait* stb. stb. stb., nincsen az az értelmes ember, aki arra a lélekölő gép-szerepre vállalkozzék, hogy ezt a sok ezer szót összevissza keresse a jegyzékben, csak azért, hogy hátha mégis hiányzik valamelyik. Nem, hanem az ilyen mindennapi szókat egyszerűen mellőzni fogja abban a föltevésben, hogy úgyis megvannak már. És akkor mi fog történni? Mellőzni fogja ezeket a közönséges szókat is: *szobácska, furulyaszó, hótakarta, bálkirálynő, dobbanás, dédelget*, pedig ezek mind hiányzanak a régi nagy szótárban! — Vagy vegyük ellenkezőleg a ritka szókat. Valaki talán egy íróban megtalálná ezt a szót: *füröszik*, s nem írná ki, mert már megvan CzF.-nál; CzF. semmivel sem bizonyítja, hogy ez a szó csakugyan megvan a magyar nyelvben, s ha megléte bebizonyulna, ez igen érdekes volna már csak a *fürösz* ige kedvéért is. Vagy pl. Gyulai Pál olvasója erre a szóra akadna: *Széchenyieskedés*; de tegyük föl, hogy ez a szójegyzékben is megvolna s azért a gyűjtő nem írná ki, holott eddigi szótáriróink talán éppen Gyulaiból nem idézik, noha ő alkotta! — A címszó-jegyzéknek tehát se haszna, se célja; legföllebb, hogy egy-két gyűjtőt külön meg lehetne bizni avval a

föladattal, hogy gyűjtsék az ott hiányzó szokat: De ezeknek meg kezükbe lehet adni CzF. vagy Ballagi szótárát, no meg a NySz.-t s az új Tsz.-t, — és nem kellene egy-két ezer forintot kidobni a haszontalan és céltalan címszó-jegyzékre!

SIMONYI ZSIGMOND.

Halasi logika. Szilády Áron az Ir. Közl.-ben még most is a *szittyá* szóról értekezik az ő szokott szittyáalkodó stílusában, mely cifra ízléstelenségben a legizléstelenebb XVII. sz.-i hitvitázókéval vetekedik. Logikája most is csak ebben tetőzik: mivelhogy Dugonics előtt senki sem irt *szittyát* (sőt akad egy szótáríró, aki *stittiait* ír), ennél fogva senki sem mondott *szittyát*. Ugyanezzel a logikával azt is mondhatná Sz. Á.: mivelhogy se *hard*, se *kutya*, se a *csukni* szó nem fordul elő a kódexekben, tehát ezek a szók nem is voltak még meg nyelvünkben a kódexek korában. Ez a tagadó előzményekből való következtetés ép oly logikus volna az egyik esetben, amilyen volt a másikban.

De még cifrább logikával is találkozunk Sz. Á. érdekes apróságai közt. Nagy bátorságra vall, hogy engem plágiummal vádol. Az ő bátorsága is olyan ebben az esetben, mint sok bátóré, aki csak azért bátor, mert nem látja előre a következményeket. A következmény pedig ezúttal az, hogy vádjával komoly-hírét teszi kockára. Hisz minden olvasónk jól tudja, hogy engem komolyan nem vádolhatnak plágiummal. Hisz az a magyarázata, melyet a minap megróttam, olyan szembeszökően hibás és nevetséges volt, hogy nemcsak Szarvas és én, hanem mások is könnyen észrevehették a hibát. (Azt a lehetőséget nem is tárgyalom, hogy hátha Szarvast is én figyelmeztettem a mulatságos dologra.) — De most jön az a cifra logika. Mivel bizonyítja Sz. Á., hogy én különben is megátalkodott plágium-hős vagyok? Egy pár évvel ezelőtt a NyK.-ben azt a nézetemet fejtegettem, hogy a *hold* szó valaha reggelt is jelentett. Az idén azonban ráakadtam a PhKözl.-ben Steuer Jánosnak egy régibb, hasonló (de nem is teljesen azonos) fejtegetésére, s nézeteink érdekes találkozását, mihelyt észrevettem, azonnal közöltem a NyK.-ben, sőt megjegyeztem, hogy e szerint „felfedezésem nem volt új”. Ime ezzel bizonyítja rám Sz. Á. a plágiumot, pedig ez a fegyvere is visszajárul sült el, mert éppen az sült ki belőle, hogy én a plágiumnak még csak látszatát sem tűröm meg magamon.

Viszontlátásra, Uraim!

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. **Veszteség vagy veszteség?** melyik a helyes? Én így okoskodom: a *tő vesztes* (mint *mentes*, *jártas*, *nyertes*), tehát két s-sel kellene írni.

F. Hogy nem a *vesztes* melléknévből, hanem a *veszt* igéből származik, azt bizonyítja párja, a *nyereség* (mint *vereség* stb.). E mellett szól az is, hogy tényleg egyszerű s-sel ejtik.

2. Mesterinas vagy iparos-tanonc? boltosinas vagy kereskedő-tanonc? melyik van helyesebben mondva?

F. Az oktatásügyi miniszter hivatalos rendelete szerint azt kell mondani: *iparos-tanonc*, *kereskedő tanonc*. De ezek csak olyan papirosvirágok, mint a *lábtyű-művész-gyakornok*, mint a hivatalos *laktanya*, s mint a *tanoda*, mely szintén hivatalos műszó volt egy félszázadon át. A helyes magyar kifejezések: *mesterinas*, *boltosinas*, *mesterlegény*, *boltoslegény*, *kaszárnya*, *iskola* stb. Az *inas* és *legény* helyébe az úrhatnámosság és a németesség tette a *tanoncot* és *segédet* (vö. *Lehrling*, *Gehülfe*).

ANTIBARBARUS.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

L. Nyr. 27:235 (a rövidítésekre nézve l. 27:239).

20. A háromszéki székelységben *újj*, *újjat*, *újjabb* mindig rövid. Ellenben *rúd*, *híd*, *hülök* (*meghültem*) hosszú magánhangzóval (*fülök* ismeretlen). (Hsz.) — Esztergomban azt mondják: *újj*, *újjat*, *újjabbat*; *rúd*, *rúddal* (de *rudat*); *híd*, *híddal* (de *hidat*), *hülök*, *fül* (nem: *fülök*). (E.) — Nálunk így mondják: *újj*, *újjat*, *újjabb*, *rud*; *híd*, *hülök*, *sülök* pl. „má megsülök ebbe a melegségbe“. (N.) — Az adai nyelvjárás hosszan ejti ezen szavakat: *új*, *újat*, *újabb*, *rúd*, *híd*, *fülök*; ellenben röviden: *hülök*, *sülök*. Ez utóbbi szavakat is hosszan mondja az esetben, ha az *l* kimarad: *hütem*, *sütem*, *hüni*, *süni*. (A.) — Nálunk *új*, *újat*, *újabb*, *rúd*, *híd*, *hülök*; *fülök*. (Ége.) — „*Újj* ruhám van!“ „Az enyém még *újjabb*!“ „Hozz egy *rudat*!“ „Ott jön a *hidon*!“ (Kvh.) — Hajdú-Szováton hosszú *ú*-val s egy *j*-vel. *Új*, *újat*, *legújjabb* stb. Mindig hosszú magánhangzóval ejtik ezeket is: *rúd*, *híd*, *fülök*. Hosszú magánhangzóval ejtik ezeket is: *lél*, pl. „*külél* a hideg“; *mér*, pl. „nem *mért* rám ütni“; *megvér*: „arra ne meny (menj), mer' *megvér* az öreg!“ (H.) — *Újj*, *újjat*, *újjabb*, mint melléknév hosszú *ú* és *j* hanggal, mint főnév: *új*; de *újját*, *újjod* stb.; *rúd*, *híd*. (K.) — Szentesen a magánhangzó is, a mássulhangzó is hosszú ezekben: *újj*, *újjat*, *újjabb*. *Rúd* hangrövidítő tő: *rudat*, ellenben a *híd* *t*-je megmarad változatlanul minden rag és képző előtt: *hidat*; *hül* és *fülök* szintén hosszú hangzóval hangzanak, *hül* azonban röviden is. (Sz.) — Az egész palócság *újj*-at mond (akár novus, akár digitus értelemben) mind a ragozás, mind a képzés céljaira: „Rongyosba keresik az *újjat*. Énnyihány veres hajma még éddarab kinyér van asz szűre *újjába*. Mit mond az *újság* (itt csak egy *j* hangzik), lessz háború? *Rúd*, *rudas*; *híd*, *hidas*; *hús*, *husvét*; *bűn*, *bűnös*, *bűntet*; *úszik*, *úsztat*; *csúszik*, *csúsztat* a palóc kiejtés; soha másképp. Belányi Tivadar. — Nálunk így ejtik ki: *újj*, *újjat*, *újjabb*; *rud*, *híd*; *hülök*, *fülök*, *csúszik*. (P.)

21. Hajdú-Szováton mondják: *hús* és *husvét*; *bűn* és *bűntet*; *szűnik* és *szűnet*; *úszik* és *úsztat*: *csúszik* és *csúsztat*. (H.) — Azok a szavak „erre felé“ mind hosszú *ú* és *ü* hangzóval ejtődnek. (K.) — Nyelvjárásunk hosszan ejti a *hús*, *bűn*, *úszik*, *csúszik* szava-

kat; rövidül a magánhangzó ezekben: *húsvét, büntet, szüntet*; de hosszú marad az *ústat, csústat* szavakban. (A.) — Esztergom így mondja: *hús, bűn, szűnik, úszik, csúszik*, de *húsvét, büntet, ústat* stb. röviden. (E.) — A 21. kérdésben említett szókat nálunk mindig röviden ejtik. (N.) — Szentesen *húsvét, szüntet, ústat, csústat* hosszú hangzóval épűgy, mint a megfelelő alapszók; *bűn* hosszú *ű*-vel, *bűntet* azonban röviddel. A hangzórövidítésre inkább hajlandó Kis-Ér nevű városrészben, mely múlt századi palócos telepítvény, így mondják: *húsvét, szüntet*, de *hús* és *szűnik* hosszan hangzanak itt is. (Sz.) — A háromszéki székelységben: *hús, bűn, szűnik, úszik, csúszik* hosszú: nem különben *ústat, csústat*, sőt *húvét* is. Ellenben *bűntet, szüntet* rövid. (Hsz.).

22. A *ne, nem, se, sem, te, le, -e* szócskákat nálunk zárt *ē*-vel mondják. (P.) (N.) — Nálunk nyílt *e*-vel mondják; *ne, se, le* stb. (Ége.) — Kalotaszegen: *nē, nēm, -ē* stb. Az utóbbira megjegyzem, hogy helyette általánosabb az *-l* ejtés. (K.) — Adán a *nem* szócskát nyílt *e*-vel, a többit *ē*-vel ejtik. (A.) — Szentesen nyílt *e*-vel mondják: *nem*, ellenben zárt *ē*-vel: *nē, sē, lē, -ē*; *sem* helyett mindig *sē* használatos. A *te* szót nyílt *e*-vel mondják, ha rákiáltanak valakire: *gyeremán, te!* ellenben zárt *ē*-vel máskülönben, pl. *tē is ot vótá!* (Sz.) — A *sē, nē, sēm* a palócoknál zárt *ē*-vel, a *nem* nyílt *e*-vel hangzik. Szintűgy zárt *ē*-vel mondják ezeket is: *lē, tē, -ē?* Belányi Tivadar.

23. „*Ippen* most ment el. Hatfilek*ppen* is meg tutta csináni. *Ippen* megviratt (egy *r*-rel), mikor felébrettem“. (H.) — Szentesen: *ippen, kippen*. (Sz.) — Nálunk: *ēppen, -képpen*; pl. „*ēppen* most ment el; *mikēppen* mű es megbocsáttunk“ stb. (Ége.) — Vidékünkön: *ippen, kippen, máskép van*. (K.) — Esztergomban: *ēppen, képpen, -képp-et* mondanak. (É.) — Palóc ejtés: „*Éppen* nyócvan esztendőt ért meg. *Kétféleképpen* monta el, oszt eggyikēt sē érttettem“. Belányi Tivadar. Nálunk: *ippen, kippen*; a *kép* rag pedig így hangzik: „*máskibb* nem tutta“ (N.) — Háromszéken mindig úgy hallottam s magam is úgy mondom most is: *-képpen* (*-kép, -képp* a népnelyvben nem használatos). *Épen*-nek az első betűje mindig rövid: *ēppen* (néha *ēppeg*, ritkán *ēppeg*). Magánhangzóval kezdődő szók előtt az utolsó *n* betű kettősen hangzik: „*sz ēppenn az a baj!*“ (Hsz.) — Nálunk így ejtik: *ēppen, -k'ēppen, -k'ēpp*. (P.)

24. Hajdú-Szováton: *tennap*. Hasonló asszimilációk: *hallám* (hadd lám v. látom), *hannízzem* (hadd nézzem), *máma* (már ma), *fére* (félre), *abbahatta* (abba hagyta), *gellice* (gerlice), *tunnád* (tudnád). *Oroszlány* helyett *oroszlán-t* mondanak. (H.) — Nálunk: *tennap, oroszlán*. (Kar.) — Nálunk: *tennap*-ot mondanak; *oroszlán* és *oroszlány* fölváltva használatos. (Ége.) — Szentesen *tēnnap*; *oroszlán* és *oroszlány* mind a kétféleképp hallható, de gyakoribb: *oroszlán*, a végén orrhangba átcsapó *d*-val. (Sz.) — Felénk gyakrabban a *tennap* használatos. (D.) — Nálunk: *tēnnap, oroszlány*; míg a lány: *lán* v. *lēján*. (K.) — Nálunk: *tēnnap* és *oroszlány*. (A.) — Nálunk: *tennap, oroszlán*. (N.) (P.) — Esztergomban sem *tegnap*, sem *tennap*, hanem: *tēnnap*, tompa *é*-vel.

[Értsd: zárt *ē*? Szerk.] (E.): — A palócok így beszélnek: *Tennap* még birt beszényi, de a hónapot (holnapot) alyig ha megéri⁴. Belá-ny i T i v a d a r. — Háromszékben csakis *tennap* (*tennapelőtt*) járja; éppen így *oroszlán*,* magánhangzó előtt azonban lehet *oroszlány* is, pl. *oroszlányok, oroszlány és van vaj három*. (Hsz.)

25. A kemenesi nyelvjárás: "o-, "ö-, "ē-, "é-, *ēē* kettőshangzókat ejt, melyek közül a második a hangsúlyos, még pedig annyira, hogy alig vehető észre az első. Pl.: *m'écscs'é* (mécscsel), *l'óv'ó* (lóval), *ēémgy* (elméggy)?, *t'ótótt* (töltött) stb. (P.) — A mi vidékünkön az *ó, ő* és *é* mindig emelkedő diftongus; így beszél különösen az erdővidéki és az Olt felső folyása mellett lakó székely, pl.: *áo hogy a súj egye meg métt is* (vagy *meitt és*) *tudéék ide jőóni!*; *éédes apaó, jőőjjön kee, met a kereket, akü éédes anyaó, csinált kēérík* (a vásárban). A Feketeügy mentén *ie* diftongust is használnak, pl.: *ieédes niénim* (édes néném, Besenyő). Volt a sztyeggyi kollégiumban egy zabolai és egy szacsvai tanulóársam, kik mindig így beszéltek. (Hsz.)

Pótlék a 14. kérdéshez: *Mit én bánom?* Szabolcsban közönséges, valamint a *mit én tudom?* is. Ez a furcsa szórend mindig fitymálást, hosszúságot fejez ki. Bálint Kelemen.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Nyelvsajátságok Baranya-Ózd vidékéről.

(Vége.)

5. Társalgásbeli sajátságok.

Látogatás komáéknál. (Párbeszéd.)

- Dicsérgyünk a Jézus nevét!
- Mindörökké dicsérhessünk!
- Jó röggét aggyon Isten kétőknek!
- Fogaggy Isten kettű, köröszkomám!
- Egésségikre vájjék az éccakai nyugalom minnyájiknak, mindön részrű, közönségössen.
- Aggya Isten kēennek is! Hejde szülöttem, aggyá széköt a körösztapádnak!
- De csak had lén, lányom, nem fárottam é még mamá.
- Újjön kē le komám uram, deé é né vigye kē a kis gyérők ámat!
- Ikább hutyu van kétők?
- Amin láti kē! Az asszony, acs csak mögvóna, ojan gyönge

* Vö. *borosládí* (orgonafa), *lednka*, *rosz lednka*; sőt tréfásan versben is mondják: *boroslád, ross lán* (lány helyett).

Ez a kis lány boroszlán
 Ez a kis lány bo-rosz-lán
 Boroszlán, rosz lán, boroszlán, rosz lán
 Ez a kis lány bo-rosz-lán.

szörre, amin szokott is lőnni, halom nekőm ippen egy szőm jó módóm sincs; azutátu fogton, hogy tegét a sógornak földhordani vótam, lá épűni akar, mer évát a báccsátu, mindétig nagyon hurutok, pedig nem is ittam, hogy én ittam vóna; ikább mongyun kê valamit, hogy mi-csinnyájak?

— Porbájun kê pereverág levét innya, mer éhihettye kêd ám, hogy hűttést kapott. óru pedig az szokott hasznáni.

— Am möglőhet, mer ojan hideg forma üdő vót, ém mőg még a puruszlíkomat is levettem, osztán csak úgy rétűngőssen mőg mesztéláb vótam, asztuttam, hogy an nem árt, halom mihást hazagyűttem, azonba érztem, hogy baj van, még a hideg is kilét, attu félők, hogy tikhusz betegség talá belüle lőnni.

— Ah hát, má hutyu lőnne az, minek rémészti kê magát, mőg ha al lőnne is, lá a kohács veji is abba vót, aszonták, hogy mőghó, mőghó, osztán mégiccsak mőggyógyét.

— Mőg hát. De lá nem eggyes az embőr természettye, mer hát az is hordozí ám!

— No csak porbája kê mőg, amit montam. Ippen kapisztavágatkor mūt esztendé, mikor én is tisztán így vótam, osztán nekőm ah hasznát!

— Halod-e asszon!?

— Mija no!?

— Kutussz fő valahun ekkis pereverágot, asztunnám, hogy az asztófiába van egy marékkó, osztán föld mőg. De eccőribe ett lögyőn ám!

— Jó van no, csak ne terjászkoggy rám annyirá, tá nem vagyok siket. Láti kê komám uram, ijen ám ez az embőr, mingyá kauzásokodik, nem tud hókkó beszéni.

— Ereggy, ereggy, ne járgyon a nyéved, mind a pörgete, tödd a dógodat! Te mőg lányom, hocide azt az ijegőt, aki ott van az ómárjomon, maj éfelejtőm mőgkináni a kőrsztapádat.

— Csak had lén, sze' nem szógátam én rá!

— Dejsze' nem kê aszt keresni! Jót aggyon Isten!

— Aggyon Isten!...

— Adom tisztőletté!

— Aggya Isten egésségire!

— Csak jó huzzun kê rá, ekkicsit sanyó, de nem tőhes-sűnk róla!

— Bá nekőm ijen vóna, de az én szőlőmmé az idén má tisztára végez az a puruttya férőg, az ússze má alig lössz kívántu egykét fé, akit mőgőgyűnk, így osztán maj lőhet házósétani, pedig má Szentmihára hazaszabadú a gyerők a katonaságtú.

— Az ám, hát hutyu van a Pétőr?

— Jobb, ha nem is kérdőzi kê, éfog a föld hidegje, mihást rágondulok. A mūt hétőn kaptunk tüle levelet Pilicsovárú (Pilis-Csabáról), ippen máma küttűnk neki mássát; azt írí, hogy a bó kezének az eggyik ujját mőg taláta szűrni, osztán annyirá járt, hogy parantot kapott és a regemenc-doktor levágta.

— Ejnye, szegén gyerők! Em má bizon egybe nem jó szőrőncse!

— Osztán ha még csak ev vóna! Tennap mőg a kis lánnyó

hunya jártunk! Az anyja a fistós ruhákat szötte ki a szökrőnbű, am móg ott bóklászolódott mellette; vátig monta neki, hogy mőnnyőn onnan, ne eklendőzzőn ott, de nem hógatott rá, osztán a szökrőny tete rácsapódott a kezire, szegénke örökkétig sít-rén; biztossan az a szőr is mari, akit az anyja rátővőtt.

— Am maj csak mőggyógyé, mire férhő mén!

— De le is űtem, haza is kéne má mőnni!

— Raér ké még, ijen pocskos időbe úgy se lőhessőn dógozni.

— Nem is egyébér, halom az asszony hónap lúgzani akar, osztán fűt kéne neki vágni.

— Kikerű még mamá az is.

— Nem is kérdőzi ké: minek gyűttem!?

— Maj mőgmondi ké!

— Hát ha odanná ké hónapra a seckavágóját!

— Óra való, csak hasznája ké.

— Ha a szőga a csikós elű hazahajti a lohakat, mingyá ékűdöm érte.

— Nagyon jó lőesz! Csak kűggye ké!

— Isten maraggyon kétőkké!

— Jó szőrőncsevő járgyun ké! Kőszőntetűnk az otthunvalókat!

— Kőszőnőm. Istennek ajálom!

— Isten hirévő, kőrőszkomám!

— Dicsérűnk a Jézust!

— Mindőrké dicsérhessűnk!

SOMSSICH SÁNDOR.

S z ó l á s o k.

De nem adok én, ha szentűl kukurikul is.

Sorjába mén, mint az alpári bíróság.

Mėgvan mindennek a sorja, mint a dereje-ėvísnek.

Úgy níz rām, mint a kutyára.

Mijen ruhád van Vittorka? Se-lyim poplin (kelme) csipkėvė van ėllátva.

Hanyat ad a tojásbű?

Eltėvejėdėtt, mint a Rettkes erszėnye.

Edzi mint Paska a sajtot.

Regbe sűglak mint Terjėk a pulykát.

Szeretik egymást mint a Zsadanvi lovai.

Úgy szereti mint Paska a tarhót.

Úgy níz, mint akinek gyinyefőd nem tellėtt.

(Kun-Fėlegyháza.)

POLLÁK BÉLA.

T á n c - s z ó k.

I.

Helyėt kėrűnk nekűnk ės,
Ha kicsikėk vagyunk ės!

(Háromszėk m. Kėzdi-Vásárhely).

II.

Kicsi nekėm ez a csűr,
Kirepűlők, mint a fűr' — madár!

VAJNA KÁROLY.

*Megjelenik
minden hónap
15-én*

*három ívnyi
tartalommal.*

MAGYAR
NYELVŐR

SZERKESZTI

SIMONYI ZSIGMOND.

*Szerkesztőség
és
kiadó hivatal*

*Budapest
New-York palota*

XXVII. kötet.

1898. AUGUSZTUS 15.

VIII. füzet.

SZARVAS GÁBOR EMLÉKEZETE.

Szavalta a szerző Szarvas Gábor szobrának leleplezése ünnepén,
Adán, 1898 június 19-én.

Csodás erő, mely lenn a millióknak
Mély rétegében szülsz nagyságokat;
Kipótolod, melyek fönn korhadoznak,
A nemzet fáján sínlő ágakat;
Te szent varázs, az Örökkévalónak
Lehellete, melyből új lét fakad:
Te küldted őt a mélyből a magasba,
Hogy lelke dús virágit osztogassa.

Ideje volt! A magyar szó ügyének
Apostolára mennyi munka várt!
Az ősi nyelv törvényin tort ülének,
Fattyúhajtás belepte a határt,
Nőttén a sok idegen csemetének
A magyar lélek vallott egyre kárt,
Vetési közt vígan virult a dudva —
S mi a vetés? mi a konkoly? ki tudta?!

Ő megtanított. Milyen lecke volt a!
Nem szó áradt ki ajkiról, de tűz.
Igéit a nemzet lelkébe oltva,
Hatása mind tovább-tovább gyűrűz;
A régi törvény láncait leoldja
S a fejlődésnek új irányt kítűz;
Bástyát emel — a *Nyelvőrt* — a nagy ügynek,
S a nyelvrontók, mint szélbe pára, tűnnek.

Leszáll a népi lélek tengerébe,
Hol drágagyöngyök dús termése int;
Leszáll a múlt emlékei körébe,
Az ősi kincset összegyűjtve mind.
Az únott szürkesség helyett cserébe
A nyelvművészet így ölt újra színt:
Megannyi új forrás, megannyi bánya --
És fölvirúl a nyelvnek tudománya.

De, míg fogyasztja életét nagy őre
S a nemzet kincse véle szaporúl,
Reá, titokfejtő szeme egére
A közel vég felhője ráborúl.
Még él, s a munka: egyedüli bére
S a szeretet, amelyre rászorúl;
De fényes napja már leáldozóban —
Egy perc, s az égi láng utolsót lobban.

A félhomályra jött az éjek éje . . .
Hiába jött! Nem árthatott neki.
Úgy élt, míg élt, hogy a halál ne érje,
Csak a múltó létből emelje ki.
Az ily halál csak az élet cseréje,
Idő ennek határát nem szegi,
Ez nem veszít, csak nyer nemes becsében,
Míg nemzet él s eszmény honol szívében.

Eljő a kor, midőn e másod-élet
A mainál lesz még tartalmasabb;
Midőn az eszmény, mely Ő benne égett,
A mainál lesz diadalmasabb;
Midőn a munka, mely magasbra léptet
A szellem útján, méltó díszre kap:
S az lesz a kor, amely ez ércalakhoz
Még szebb adót, még szebb koszorukat hoz!

A JELENKORI NYELVÉSZET ALAPELVEI.

V. A ragok és képzők keletkezéséről.

Mielőtt e kérdés mai állását vizsgálónk, nem lesz érdektelen egy rövid pillantást vetni történetére és azokra a feltevésekre, amelyek a mai fölfogást megelőzték. E tekintetben legtanulságosabb az indogermán nyelvészet története. A kutatásra az igei személyragok adtak alkalmat. Már régtől fogva feltűnt a nyelvtudósoknak a nagy hasonlóság a személyragok és a személyes névmások között; olyan tény ez, mely előtt senki sem hűnyhatott szemet. De már a köztük való viszony tekintetében többféle felfogás lehetséges. Lehet úgy felfogni a dolgot, hogy a személyrag az első és belőle fejlődött a személyes névmás, vagy hogy a névmás az első és belőle fejlődött a személyrag, vagy végre, hogy a kettő egymástól függetlenül fejlődött.*

Időrendben első a Schlegel-féle ú. n. fejlesztő (evolúciós) elmélet, melyet elméletileg csak C. Becker, M. Rapp és R. Westphal fejtettek ki. Szerintök a személyes névmások fejlődtek ki a személyragokból. Az elmélet legfőbb nehézsége az, hogy szerintük fel kell tennünk, hogy az indogermán nyelveknek hosszú időn keresztül nem volt személyes névmásuk, amely feltevést pedig semmiféle nyelvi ténnyel csak a legtávolabbról sem lehet igazolni. Az egész elmélet a nyelv keletkezéséről való ferde felfogás következménye.

Szilárdabb tudományos alapon igyekezett kifejteni ú. n. alkalmazó (adaptációs) elméletét Ludwig *Agglutination und Adaptation* című művében.

A személyragok és személyes névmások egymástól függetlenül fejlődtek. A védák nyelve alapján törekszik Ludwig kimutatni, hogy a személyragok eleinte nem szolgáltak a személy jelölésére; az ősi flekció csak az ú. n. tőképzés. Midőn a későbbi fejlődés fokán a személy megjelölése szükségessé vált, a nyelv az eredeti tőképzőkbe vitte bele a személy fogalmát.**

De ha a személyragok és személyes névmások egymástól függetlenül fejlődtek, honnan van mégis a hasonlóság? Erre a legfontosabb kérdésre Ludwig csak egész általánosságban és épen

* Delbrück: Einleitung in das Sprachstudium.

** Ludwigéhez hasonló gondolatot fejtett ki legújabban M. Bréal *Essai de sémantique* című művében *irradiation* néven.

nem kielégítően felel meg. Hátra van még a harmadik lehetőség, t. i. hogy a személyrag fejlődött a személyes névmásból. Ezt az elméletet, mely időrendben tkp. a második, Bopp alapította meg s a mai tudománynak is ez a felfogása. Ezt az elméletet nagyon valószínűvé teszi az a körülmény, hogy a ragozó (agglutináló) nyelvek is e mellett tanuskodnak, s e tanuskodás annál fontosabb, mert, mint majd később szóba kerül, jó részt jogtalan az a szoros megkülönböztetés, amit a hajlító és ragozó nyelvek között tesznek.

A nyelvnek alaki elemei közül mindaz, ami nem analógiásan keletkezik, összetétel útján jön létre.* Az összetétel nem őseredeti valami, mint a mondattani alapviszonyok, hanem már hosszabb későbbi fejlődés eredménye s alapján véve mindig mondattani eredetű. Természetesen a mondattani viszony és az összetétel között még számtalan átmeneti fokozat lehetséges s a különbséget nem lehet egy általános érvényű meghatározásba foglalni. Az összetételt a mondattani viszonytól nem különbözteti meg sem az, hogy egy hangsúlya van, sem az, hogy beszéd közben egybeejtjük tagjait. Avagy mennyivel kapcsolódik szorosabban a beszédben egy összetétel két tagja, pl. *házfedél*, mint ha azt mondom: *el is ment*? Viszont az is bizonyos, hogy az összetétel első tagjának nincsen erősebb hangsúlya, mint az utóbb idézett mondatban az *el*-nek, s a második tag *fedél* ép oly hangsúlytalan, mint *is ment*. A különbséget nem is itt, hanem a jelentés terén kell keresnünk. A mondattani viszony akkor válik összetétellé, ha az egész a részekkel szemben, melyekből alakult, valami módon elszigetelődik.**

Hogy az elszigetelődés mi módon folyik le, azt már jó részt a megelőzőkben láttuk. Vagy az egész megy keresztül olyan jelentésváltozáson, hogy a részek nem követhetik, vagy viszont a részek jelentése változik meg olyan irányban, hogy az összetétel jelentésváltozása vele lépést tartani nem képes. Elszigetelődés oka lehet az is, hogy az egyszerű szó kivész a használatból s csak az összetételben marad fenn, vagy az összetétel módja vész ki s csak néhány kivételes esetben marad meg. Elszigetelődés történik

* Van ugyan eset arra is, hogy széttartó hangfejlődés szétváló jelentésfejlődéssel új csoportot terem, viszont arra is, hogy összetartó hang- és jelentésfejlődés hoz létre új csoportot, de hogy ez csak kivételes dolog, azt nem szükség hosszasan fejtegetni.

** Brugmann Gr. II. 14. Paul Pr. 278.

vége akkor is, ha az összetétel olyan hangváltozáson megy át, mely ez etimológiai kapcsolat érzését megszünteti. Az efajta elszigetelődés eredménye aztán az, hogy a mondattani viszonyból összetétel lesz. A fejlődésnek el kell tehát jutni egy bizonyos pontra, de egy másik határt meg nem szabad átlépnie, mert azon túl az összetétel ismét egyszerűnek tűnik fel a nyelvérzék előtt. Az összetétel érzése e két határ közé esik.

Ezzel eljutottunk addig a pontig, ahol a képzők és ragozók keletkezése megkezdődhetik. Az első lépés mindig az, hogy valamely összetétel egyik tagjának etimológiai kapcsolata az egyszerű szóval megszűnik. De ez még magában nem elég. Képző keletkezéséhez szükséges, hogy az illető tag minél több összetételnek tegye közös alkotó elemét. Szükséges továbbá, hogy a másik tag etimológiai kapcsolata az egyszerű szóval minden esetben világosan érezhető legyen. Vége megkiváncsít a rendes körülmények között, hogy a képzővé alakulandó tagnak már eleve bizonyos elvont jelentése legyen vagy legalább meglegyen a képessége, hogy elvont jelentést vegyen fel. Ha valamely összetétel egy tagja mindezeknek a feltételeknek eleget tesz, akkor meg van adva a lehetőség, hogy képzővé váljék. Néhány példa meg fogja világítani a dolgot.

Ismerjük a magyar *-ság -ség* képző eredetét. Eredeti alakja *-ség* (a régiségben *magas-ségő*, ugyanaz a szó, mint a finn *sää*, mordv. *-ši* : nap, időszak) valamikor önálló szó volt s a rokon nyelvek tanúsága szerint valami általános 'nap, idő' jelentése lehetett s így alkalmas volt arra, hogy elvont nevek képzésére szolgáljon. Megerősíti ezt az is, hogy a mordv. *-ši* szó szintén képzővé kezd alakulni az ilyen kifejezésekben *šupav-či* gazdagság (*šupav* gazdag). Érdekes, hogy ugyanez a szó (*ši* idő) raggá vált a kondai vogulban. Lokativusa *šit* összerántott *-ist* alakban a *-ne* részesülő-képzővel időhatározói gerundiumot alkot. Pl. *teništ* midőn szőnek, szövéskor, *naï vuor kēsništ* midőn te vadászol, vadásztodban (Vog. Népk. 2:226).

A vogulban a *sup* szó (eredeti jelentése szerint darab, rész) már jórészt kicsinyítő képző értékével bír az ilyen összetételekben, mint *šqs-sup* : órácska (*šqs* : óra), *mant-sup* : lapátocska (*mant* : lapát). Gyakran idézett példák a képzők keletkezésére a német *-lich* (weiblich, männlich), eredetileg *test*, *-heit* (Schönheit) = gót *haidus* : tulajdonság, ol. *-mente*, fr. *-ment* (*eminente-mente*, *rapide-ment*) a latin *mens* 'ész' szó ablativusa (*rapidement* : *rapida mente*).

Arra is találunk példát, hogy jövevénytövből alkot a nyelv képzőt. A folyamat itt jórésben gyorsabb, mert a teljes elszigetelődés az átvevő nyelv etimológiai csoportjaival szemben már eleve megvan. Így vált a vogulban az oroszból vett *лѣсъ* erdő szó képzővé olyanforma szerepben, mint az olasz *-eto* (pl. *arboreto*, *faggeto*); *nāñkläsi* : vörösfenyőerdő (*nāñk* : vörösfenyő), *χālāsi* : nyirfaerdő (*χāl* : nyirfa); kopott *-äs* alakban pl. *ñuläs* : lucfenyves (*ñul* : lucfenyő).

Ugyanígy vagyunk a ragok eredetével is, hiszen a ragok és a képzők között pontos határvonalat húzni nem is igen lehet. Persze itt a nyelvet mintegy munka közben, műhelyében megfigyelni sokkal nehezebb, mivel a legtöbb rag keletkezése a történetelőtti időkbe esik. A személyes névmások és személyragok összefüggését egészen világosan mutatják az összes ugor nyelvek. Például csak a magyar *-muk* és *-tek* ragot említjük, melyek nyilván a *mi*, *ti* személyes névmások *-k*-képzős többesszámai. Épen ilyen világos esetei a személyes névmás és a személyrag egyezésének a finn többes 1. és 2. személy: *me mene-mme* : mi megyünk, *te mene-tte* : ti mentek. Érdekesen figyelhető meg a névmás és az ige összehasonlítása a mai bajor dialektusban, hol ilyen alakok járatosak *mir hammer* (wir haben wir), *ess lebts* (ihr lebt ihr).

Természetesen minden új képzőnek keletkezése a meglévők elhalványulását vagy akár elveszését okozhatja. Tulajdonképpen minden képző kihalt, ha már nincsen meg az ereje, hogy analógias alakulásokat hozzon létre. A képzőkihalás oka leggyakrabban a széttartó hangfejlődés, melynek folytán az eredetileg egységes képző ereje megoszlik, hangteste elkopik. Ilyenkor a nyelv mindig arra törekszik, hogy a meggyengült képzőt egy új, teljesebb, egyöntetű képzővel helyettesítse. Ez a magyarázata annak, hogy miért szorítják ki a legtöbb nyelvben a testesebb vagy összetett képzők az egyszerűeket. Ez magyarázza meg az ú. n. képzőbokrok keletkezését, melynek különösen az ugor nyelvek szóképzésében nagy szerepe van. Az elhomályosult, elgyengült képzőt a nyelv új képzőelemmel erősíti, melynek hasonló jelentése van, s ez a folyamat ismétlődhetik is. A vogulban megtörténik, hogy egy igére három, négy rétegben rakodnak a gyakorító képzők, pl. *oñilālili* : megfut (*oñi-*; *-l + -l + -l* gyakorító képzők). Ennek az eredménye aztán az, hogy a képző általában kezd veszteni jelentőségéből és erejéből, ez aztán még inkább elősegíti a fejlődést ebben az irányban.

Az agglutinációs elmélet bővebb vizsgálata vezette a kutató-

kat arra a föltevésre, amelynek már magában véve igen nagy belső valószínűsége van, hogy amit ragozás, hajlítás és elszigetelés állapotának nevezünk, csak egy körben járó nyelvfejlődés különböző állomásai. Mondattani viszonyokból összetételek keletkeznek; egyes tagok elvesztik önállóságukat, eszközzé lesznek: létrejönnek a ragok, képzők (ragozás, agglutinálás). A fejlődés folyamán a képzők, ragok elkopnak, egészen eltűnnek, de jelentésük érzése vagy valami ilyes megmarad (hajlítás, flektálás) s a nyelv hiányukat a szórenddel vagy valamely jelentős szóval pótolja és visszatér az elszigeteléshez (izoláláshoz). Gabelentz kimutatta, hogy az ó-kinai tisztán elszigetelő nyelv volt, de az új-kinai olyan irányban fejlődik, mely a ragozáshoz közelít. A többi indo-kinai nyelv közül néhány már eljutott az agglutinálásig. De viszont a francia és különösen az angol nem közeledik-e rohamosan az izolálás felé? A fejlődés útja mindig önmagába tér vissza.

(Folyt. köv.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Abora (*abara*, *aborha*): „széna- vagy takarmánytartó és -védő alkotmány, mely négy vastag karóból v. faoszlopból és följebb v. lejjebb csúszthatató könnyű födélből áll”. (Tsz.) Eredetileg német jövevényszónak tartottam, minthogy a bajor dialektusban: „*die obern*, *heu-obern*, *getraid-obern*, *legeplatz für heu oder getreide oben in der scheune*; *späen-obern*, *hängendes gestelle über dem ofen der landleute zum trocknen der lichtspäne*” (Schmeller I, 17; a sváb dialektusban ugyanezt *oberling* és *oberte*-nek mondják, Grimm, DWb. s. v. *obern*). A német szót így magában véve az *ober* középfokú melléknév nőnemű alakjának lehetne tekinteni, ofelnémetre fordítva **obora* volna; az -*n*, amely a mai alakban a szó végén föltűnik, abból magyarázódhatnék, hogy a bajor dialektus a gyöngye ragozású nőnemű főnevek egyes sz. nominativusában általánosította az -*en* végzetet (l. Weinhold, Bairische Grammatik 348. §.). Azt azonban eleve nem tartottam valószínűnek, hogy a szó már abban a korban került volna a magyarba, amikor a föltételezett **obora* alak második és harmadik szótagjában még gyöngyítetlenül megvolt az *o* és *a* hangzó; s már akkor valamely szláv közvetítő alakra gondoltam. Tagányi Károly most arra figyelmeztet, hogy hasonló szóalakok csakugyan vannak a legkülönbözőbb szláv nyelvekben. Miklosich (*Etymol. Wörterbuch* 381. l.,

„ver-2“ alatt) a következőket említi: ószlovén *obora* ,sepimentum‘, újszlov. *obora* ,thiergarten‘, horv. *obor* ,einzäunung für schweine‘, cseh *obora* ,viehstelle‘, lengyel *obora* ,viehhof‘, kisorosz *obora* ,hürde, vieh‘, fehérorosz *obora* ,dünnes band, gehöft‘; egyéb nyelvekben is: ó-porosz *aboros* ,raufe im viehstall‘, litván *obara* ,hofraum‘, albán *obor* ,zaun‘, oláh *obor* ,viehhof‘. Ezekhez még Csopey László rutén-magyar szótárából idézhetem a következőt *obora* n., ,kerített szénatartó‘. Leginkább valószínű, hogy a rutén volt a magyar szónak forrása. A svájci tájszótár mind a baj. *obern*, mind a sváb *oberling* és svájci *oberte* alakokat a ném. *ober* középfokú melléknévből származtatja (*Schweizerisches Idiotikon* I, 54); de lehet, hogy a német szóalakok is szláv eredetűek s a nyelvérzék csak utólag kapcsolta őket a ném. *ober* középfokú melléknévhez. Megjegyzem, hogy a Helységnévtár tanúsága szerint Zemplén megyében van egy *Abara* nevű falu is.

Lecke. A TMNy. e szót az „Olasz és latin eredetű szavak“ szakaszában tárgyalja (182. l.) és első tekintetre alighanem mindenki a latin *lectio* szóból (az olasz *lezione* úgy sem jöhet itt szóba) hajlandó azt származtatni. Pedig, azt hiszem, ha nem is tekintjük a szóközépi mássalhangzócsoporthoz, amely hangátvetésnek köszönheti mai alakját, a szóvégi *-io*-nak *-e*-vé válása legalább is magyarázatra szorulna: a magyarban tudtommal nem szokott az efféle „magánhangzógyöngyölgés“ beállani. Tudjuk azonban, hogy ez a hangfejlődés jellemző sajátsága a német nyelvnek s ép a lat. *lectio* is — amely a németben nemcsak az irodalmi nyelv *lection* alakjában van meg — a németbe jutva, alá volt vetve a hangváltozás emez általános érvényű törvényének. Az ófelnémetben legrégibb alakul kimutatható a *leccia* vagy *leczia*, majd *lecza* (Braune, *Ahd. Gramm.* 226. §.), a középfelnémetben *lectie*, *lecze* (*cz* = *kc*) és *letzze* (Lexer); ezeknek folytatásai ma is megvannak a német népnyelvben, mellettük pedig — s ránk nézve ez a fontos — van egy *letzge* alak is. Lexer kfn. szótárában a *leczg* és *letzge* alakokat említi. A Grimm-szótárban ezt olvassuk róla: „*letzge* f., wie *letzze* aus lat. *lectio* : ,lesung‘; *letzge* : *lectio*, Dasypodius [1537]; *die letzgen*, das vorläsen und auszulegen, praelectio, *lectio*, Maaler“ [1561]; jelentései még a következők: „schulunterricht, *do die letzgen us was*; ,pensum‘, schweiz. *die letzge lehren*; das aufgegeben lernen; in die räumliche bedeutung einer schulklassen umschlagend: *letzgen* ,classis‘; schweiz. ist *lätzge* die höhere schulanstalt: *er geht in die*

lätzge, ins collegium“. Schmeller is említi a *lètz*, *ètzen* és *lètzgen* ‚lectio‘ alakokat (I, 1546.). Hasonló formák, amint a Grimm-szótár adataiból is látszik, Svájcban is el vannak terjedve; a svájci tájszótár a következő magyarázatot fűzi hozzájuk: „*Letzgen* wol durch metathesis aus *leczen*, vgl. *blitzgen* aus *bliczen*. Sonst allerdings einschiebung von *g* nach *z* nicht selten: *hitzgen*, *schmatzgen*, *süßzgen*, *schmützgen*“. (Schw. Idiotikon III, 1574).

Bárhogy magyarázzuk is a német *letzge* alakot, akár a *lek-ze* szóközépi hangcsoportjának metathesisét lássuk benne (a *g* ez esetben nem zöngés hangot jelöl), akár egy *letzje*-féle alakban beállott *j*: *g* változást tegyünk föl (vö. Weinhold Mhd. Gramm. 220. 221. §. Bair. Gramm. 178. §.): a magy. *lecke* alakot — főképp a szóvégi *-e-re* való tekintettel — legegyszerűbben ebből a német *letzge* formából származtathatjuk.*

Léc. E szónak eredete még nincsen kielégítően megmagyarázva. Melich János Nyr. 24:303 a ném. *leiste* szónak *leist* mellekalakjából származtatta, a Német vendégszók különnyomatában (47. l.) azonban elejtette a szónak e magyarázatát és azt a következő szókkal vetette egybe: „baj. *letz*, *letzen* ‚schlinge, schleife zum festhalten, zurückhalten; *letzenbrett*, brett mit schlingen zum vogelfangen; osztr.-baj. *latz*: ursprüngl. ein ding, womit etwas gedeckt, verhüllet wird“. Azt hiszem azonban, hogy a jelentéstan szempontjából ez a magyarázat sem állja meg a helyét: ez a *letz* hurkot, zsineget jelent (a *letzenbrett*-ben csak a *brett* a ‚deszka‘) s a *latz* sem illik a m. *léc* jelentéséhez, sem mostani értelmében (‚klappenförmiger kleidungsteil‘, Heyne), sem eredetibb használatában (‚lehnwort aus ital. *laccio*, span. *lazo* schlinge, schnur, fangstrick, zurückgehend auf lat. *laqueus* strick; zunächst in der bed. der schleife oder schlinge, dann bei den männerhosen, ursprünglich band oder riemen, mit dem man den schlitz zwischen den beiden hosenbeinen zuband, später übertragen auf das neu aufgekommene, vorn eingesetzte zwischenstück“, Heyne). Azt hiszem, más német szóban kell keresnünk a *léc* eredetijét. A Grimm-féle szótár öt *letze* főnevet sorol föl: 1. *letze* ‚unrechter, übler zustand‘; 2. *letze* ‚die verletzung, versehrung, ende, äusserstes, letztes‘; 3. *letze* ‚äusserste verteidigungslinie einer stadt, eines schlosses oder eines gebietes, schutzwehr zur abhaltung eines feindes, landwehr‘; 4. *letze*

* Megjegyezzük, hogy a mi kódexeinkben is gyakori a *lecke* alak. Nyilván mind a két forma a németből jött át. A SZERK.

aus dem lat. *lectio*, ‚vorlesung, unterricht, unterrichtsstoff‘; 5. *letze* ‚schlinge‘, wie *latz* und *lätsch* aus dem ital. *laccio* entsprungen, zunächst aber wol aus dem plural von *latz* hervorgegangen, schlinge, schleife zum festhalten, zurückhalten‘. Melich, amint lát-tuk, az 5. számú szóból származtatja a *léc*-et — én a 3. számút tartom erre alkalmasabbnak. Ehhez persze némi magyarázat szükséges. Lássuk, mit mond még a Grimm-szótár erről a 3. számú *letze* szóról:

„Es ist ein technischer ausdruck in beschränkter räumlicher verwendung (nur alem. u. bair.) für diejenige vorrichtung, die sonst allgemein landwehr heisst und aus einem verbau mit oder ohne davor gezogenen graben besteht. Französ. entspricht *lices*. Es ist dies ein gemeinromanisches wort: ital. *liccia*, *lizza*, span. *liza*, prov. *lissa* neben *laissa*, sonst die *schränke des turnier- oder kampfsplatzes*, auch den platz selbst bezeichnend . . . Die etymologischen verhältnisse des wortes sind dunkel. Wie immer aber, das deutsche *letze* wird von ihm herkommen, nicht umgekehrt, aus lautlichen gründen, da die roman. formen nicht aus *letze* sich bilden konnten, wohl aber *letze* aus jenen, namentlich der italienischen, sowie aus gründen der verbreitung, da das wort durch alle romanischen dialekte geht, dagegen bei den Deutschen nur im süden verbreitet ist und auch hier erst spät auftritt“.

Már ezekből az adatokból is kitűnik, hogy e latin eredetű szónak régibb jelentése ‚korlát, sorompó‘ volt. Még közelebb jutunk a magy. *léc* jelentéséhez, ha magát a latin szót kutatjuk. Du Cange *Glossarium mediæ et infimæ latinitatis* c. ismeretes művének V. kötetében (1885-iki kiadás) ezt olvassuk: „*Licia*, palus, pertica. Hinc *lice* agger palis constructus appellatur. Inde etiam *lice* dicitur pugna ludicra, hastiludium, quod in campo liciis seu palis clauso perageretur“. Itt van tehát a magy. *léc*-ével rokon jelentés: ‚karó‘ (palus), ‚pózna‘ (pertica). A szó, amint már láttuk, megvan az olaszban is: „*lizza*, schranke (des turnierplatzes), turnierplatz, kampfsplatz; *entrare in lizza*, in die schranken treten“ (Rigutini-Bulle, Dizionario). Az ó-franciában: „*lice*, barrière, paliasade, clôture d’un camp; champ clos pour un tournoi“. (Godefroy, Dictionn. de l’ancienne langue fr.) A bizonyítás láncolatának igaz, hogy hiányzik egy szeme: a ném. *letze*-nek (mert azt hiszem. ebből kell kiindulnunk és nem a lat. *licia*, ol. *lizza*-ból) egyelőre nem mutathatjuk ki azt az egyszerűbb jelentését, amely eredetijéhez fűződött. De ha a németben nem is mutathatjuk ki a lat. *licia* és magy. *léc* egyszerű ‚karó‘-féle jelentését, akadunk mégis oly jelentésárnyalatokra, amelyek mintegy közvetítők lehettek amaz

eredeti jelentés és a német *letze* szónak 'erődítvény'-féle értelme között. A svájci németségben t. i. a következőket találjuk: „*letzi* a) grenzbefestigung, besonders in gebirgsgegenden. Die *letzinen* waren bleibende oder vorübergehende. Erstere bestanden auf dem lande aus festem mauerwerk mit einem oder mehreren warttürmen, einem graben u. einem tor; in seen u. flüssen aus einer oder mehreren reihen von pfählen... In städten und burgen bezeichnet l. bisweilen auch den *hölzernen umgang* an der inneren seite der ringmauer. b) Grenze eines dorf-, stadt-, landgebietes, entweder auf natürliche weise oder wol auch durch einen zaun, grenzpfähle u. s. w. bezeichnet“. (*Schweizerisches Idiotikon* III, 1558. 1559. l.). Német nyelvterületen is kimutatható tehát a szónak, ha nem is egyszerű 'karó, cölöp', de legalább 'cölöp-sor' értelme s ez ugyancsak közel esik a latin 'palus, pertica'-féle jelentéshez. S ez az eredeti jelentése még meglehetett a németben. mikor a *léc* szó onnan a magyarba került.

Matéria, matéria. A Tsz. szerint több helyt 'genyedség' jelentéssel fordul elő. Természetes, nem szabad hinni, hogy a lat. *matéria* rendes jelentésének ez a megszűkülése magában a magyar nyelv körében ment végbe. Simonyi Zs. (NyK. 24:358). Dungernek az idegen szókat tárgyaló német munkájából idézte a *materie* szónak 'eiter' jelentését; Schmeller is említi: „*die materi*, 'der eiter', és hozzáteszi: „schon das lat. *materia* hatte auch diese bedeutung“ (I, 1685). A tirolai németségben is *matéri* a. m. 'eiter. pus' (Schöpf, *Tirolisches Idiotikon*); az elzászi német nyelvjárasnak ép most megjelenőben levő szótárában pedig *eiter* c. a. a következőket olvassuk: „nur N. [= Nordstreifen]; daneben das sonst allein gebräuchliche *Materi*“. (Martin u. Lienhart, *Wörterb. der elsäss. Mundarten* 1897., 82. l.). Már a kfn. *materje* egyik jelentése: 'flüssigkeit im körper, besonders eiter' (Lexer). Említi továbbá a Grimm-szótár: „*materie*, bei den wundärzten eiter, sanies, pus, in den geschwüren“ (Frisch L. 1741-ből való szótárára utalva); a franciában is megvan a szónak ez a jelentése: „*Matière purulente*, ou, simplement, *matière*, le pus qui sort d'une plaie, d'un abcès“ (Littre); megvan végül e jelentés a mai olaszban is: „*materia* = marcia, der eiter“ (Valentini, *Gran Dizionario*). Így kétségtávol a magyarban sem fejlődött önállóan a szónak efféle jelentése, hanem már a szó hangalakjához fűződve került a nyelvbe.

PETZ GEDEON.

VEZEKEL, SIRÁM.

Jól mondja Zolnai Gyula a *vezekel* szóról írt, érdekes és tanulságos fejtegetése végén (Nyr. 27:295), hogy e szóra nem a finn-ugor nyelvek távoli analógiáiban, hanem nyelvtörténetünkön belől kell világot derítetünk.

Irodalmunkban mikor és hol jelentkezik legelsőbbben a *vezekel* szó, 1. mai alakjában és 2. mai jelentésében? E két kérdésre akarok mindenekelőtt megfelelni.

1. Mai alakjában legelőször 1536-ban Pesti G. Uj Testamentuma 136. lapján fordul elő a következő mondatban: „Syrnak wala és *wezekelyk* wala a leyant“ (flebant omnes et plangebant eam, NySz.).

A *vezekel* alakot sem a codexek, sem a régi írók (Pestin kívül) nem ismerik. Náluk majd *vesziköl*, majd pedig *veszékel*; e szerint a *vezekel* Pesti Gábor hapax legomenonja. Jelentése azonban nála nem a mai, hanem „fleo, plango, lamentor“.

2. Mikor és kinél található először a *vezekel* igének mai bűnbánó, bűnsírató, töredelmeskedő jelentése? E második kérdésre is épp oly határozottan felelhetünk, mint az elsőre.

Szótár-íróinkat (jelesül a Tud. Társ. Zsebsz. szerkesztőit) a *vezekel* mai jelentésére Horváth Endre „Árpád“ (Pest, 1831) című hőskölteményének 430. lapján található s itt szó szerint idézett helye vezette, ú. m.:

„ Szvetopolkot Czoborhegy
Rőjté el: hol az álnokság játékszíne lelkét
Megtörvén, ragyogó fényét barlangba rekeszté
S itt *vezekelte* bűnét az utolsó vénkorig. A táj
Emlegeté csöndes remetéjét Nyitra hegyének
Hosszú üdön által, nem sejtven benne királyát“.

Állításom igazolására a döntő bizonyítékokat magából H. E. Árpádjából, nevezetesen a hozzá függesztett Szókalauzból merítem. H. E. a 463. lapon ugyanis így szól:

„Azokat, kik talán bennem néhány régi szóknak föltámasztását gáncsolni fognák, szükséges emlékeztetnem: tartsák szemeik előtt, hogy régi dolgokról és ugyan költeményben írok. Kellott akarnom, hogy a tiszteletes régiségnek színe ne csak a történeten, hanem annak elbeszélésén s még egyes szavain is kitessék . . . Bőcsüljük meg azokat a régi szokat, melyeket régi íróinktól által vettünk, kik úgy írtak, miképen akkor beszéltek; éltek oly szókkal, melyeket az akkoriak közönségesen értettek“.

E régi írók közül megnevezi Szt. Margit életíróját, Komjátit, Pesti Gábort (Uj Testam.), Telegdit, Pázmányt, Molnár Albertet (Szótár) stb.

A 487. lapon pedig a Szókalauz *vezekelni* címszavához ezt függeszti: „Siránkozni, megsíratni, plangere. (Régi szó.)“

Ezen idézetekből, azt hiszem, világosan kitűnik, hogy H. E. a régi szónak gondolta *vezekél* ige jelentését csakis Pesti Gábor Új Testamentumából, melyre hivatkozik is, vehette át, s hogy Szvetopolk *bűnvezekélése* nála nem is jelent egyebet, mint bűne *megsiratását*; mindamellett kétségtelen az is, hogy „a lélek megtörése, a barlangba húzódás és remetéskedés” mindenkiben, aki a fent idézett mondatot olvassa, a mai (poenitentia, busse) jelentés fogalmát ébreszti föl. S ily értelemben is került bele a M. Tud. Társ. Zsebszótárába (1835): „büssen: *vezekél bűnéért, hibájáért*”.

Horváth Endre tehát nem szántszándékosan, nem is a neologia szeretetéből — ami, mint ismeretes, nagyon is távol állott a szivétől — hanem éppen ellenkezőleg, a régihez betűszerint való, hű ragaszkodásból lett ennek az új szónak megteremtője. Azt ő nem tudta, hogy a Pesti Gábor *vezekeljét* mai helyesírással *veszékel*-nek kellene írnia, s erre csakis utóbb, mikor a *vezekél* már közkeletű irodalmi szóvá lett, mikor tehát már késő volt, jöttek rá mások. Vö. Egyházi Műszótár (1845), poenitentia stb. alatt.

Ugyanígy lett Horváth Endre a *sirám* szó megteremtője is. Szt. Margit élete Pray-féle kiadásában ezt olvasván: „tellyesseget ev magát ez zent zvy syralmakra ki oldoza és gyakorlvan syralmaknak beveseges syramyt arradassyt” (83), nem is gondolt arra, hogy e mondatban a *syramot* is *syralmnak* kell olvasni, sőt éppen ellenkezőleg azt következtethette, hogy a *syram* és a *syralom* két különböző szó. Bizonyára a *villám*, *hullám* analógiája meg a *siránkozik* ige hangzása vezette arra a gondolatra, hogy a régi *syram* voltaképen *sirámnak* olvasandó. Így alkalmazta azután, mint régi szót, Árpádja több helyén, péld. a 142. lapon:

„ honnyoktól messze szakadni
Írtóztak s a férfiakat meggyőzte *sirámjok*”.

A 165. lapon:

„ Pajzán uradat jobb útra terelned
S csöndre szelidítned lehetett félenyi *sirámmal*”.

Fogarasi 1836-iki s a Tud. Társ. 1838-iki Zsebszótára kapva-kaptak a szép *sirám* szavon, s így vált ez a költői nyelv kiegészítő részévé.

Mellékesen megemlítem még, hogy H. E. a *gímes*-t, „teherhordozó hajó” értelemben, szintén mint régi szót iktatta be Árpád-jába. Erről is megmondhatjuk, hogy honnan vette. M. A. 1708-iki kiadása 172. lapján találta: *Gimes*, navigium, navis oneraria; ellenben a 171. lapon, ha oda is tekint, ezt találta volna: *Gémia*, navis oneraria; az 1621-iki kiadásban pedig *Gimea* szintén navis oneraria. Az 1708-i kiadás sajtóhibájából támadt tehát ez a *gimes*, mint régi hajónév, amely azonban egy szótárunkba sem került bele, s ennek következtében a jól megérdemelt feledés fátyola borulhatott reá.

Térjünk most vissza a *veszékél* igéhez.

Zolnai (i. h. a régi *jaj* *hogy veszik* kifejezésből magyarázza a *jajveszékel*, *veszékel* igéket s a *veszik*-et a *veszni* ige ikés 3. személyének véli. Simonyi Zs. (uo.) a *veszék*-ből indul ki, csak hogy azt nem a jelen idő 3. személyének, hanem az elbeszélő mult 1. személyének tekinti.

Kétségtelen, hogy ragozott alakok is vehetnek föl néha-néha képzőt (pl. *általján*, *éljenez*, *sorjáz*, *ütlekel*), mindamellett a szóképzésnek ez a módja annyira kivételes, hogy csakis a nyilvánosság esetekben, vagy pedig a végszükségben szabad a szómagyarázónak ehhez a fegyverhez is nyulni. Ha el lehet nélküle, ne éljen vele s a járt utat, ha céljához vezet, ne hagyja el a járatlanért.

Állítsuk egymás mellé a következő igepárokat: *hull* — *hullál* (Tsz.) — *hullákol*, *supál* (Kriz.) — *supákol*, *szuny* — *szunyál* (CzF.) — *szunyákol* és juttassuk eszünkbe, hogy *k*, *g* előtt az *l* kiesése mindennapi dolog (vö. *nyáka*, *ólákokodik*, *beszéget* stb.), akkor önként kínálkozik ez az analóg csoportosítás is:

vesz — *veszél* — *veszékel*,

föltéve, hogy a *veszél* frequentatív ige meglétét vagy inegvoltát valósággal ki tudjuk mutatni.

A NySz.-ban találok a *veszélkedik* igét s jelentése ugyanaz, ami a *veszékel*-é; továbbá ugyanott *veszélődik* (ingadozik, vergődik) értelemben. A *veszélkedik* és *veszélődik* igék, együttvéve, nagy valószínűséggel egy **veszél* igét föltételeznek, még pedig épen azzal a kettős jelentéssel, amelyet a NySz. a *veszékel*-nek is tulajdonít.

Ugyanigy támadt a *bókol* ige a kihalt *ból* igéből. (Vö. *bólint*, *bólog*, *bólogat*.)*

KIRÁLY KÁROLY.

A 'REDŐ' SZÓ EREDETE.

Király Károly Nyelvújítási adatok c. cikkelyében a címbeli szónak eredetére a következő megjegyzést teszi (Nyr. 26:398) „Szarvas hibás elvonásnak tartotta a *redős*-ből, de mások azt állítják, hogy a *redős* a nép ajkán is él“.

Eme határozatlan nyilatkozat nekem alkalmul szolgál arra, hogy a *redő* eredetére vonatkozó régebben végzett nyomozásaimat közzé adjam s ezzel ügyét végleg tisztába tegyem.

* Amilyen érdekes e cikknek a tényleges része, olyannyira elfogadhatatlan a *veszékel* magyarázata. Magában véve lehetséges volna ugyan, hogy az *-ékel* e szóban csupa igeképző volna (csak a jelentés nem volna igen kielégítő, mert akkor *vesz-ékel* inkább olyasmit jelentene, mint *haldokol*). Ámde hogy lehetséges ez az összetétel: *jaj-veszékel*? Ez hasonló volna a *kép-visel*-hez (v. *jaj-kialtoz*), ilyen pedig a régiségben nincsen! Azonkívül a nyelvelvékekből nyilvánvaló, hogy a *jajveszék* régiebb, mint a *jajveszékel*, tehát ez amannak a származéka (vö. *láltamoz*, *üllegel*, ered. *üllek-el* stb.).

S. Zs.

A Nyelvőr olvasói bizonyára emlékszenek még ama vitára, melyet e szónak eredetéről annak idején Szarvas Gáborral folytattam anélkül, hogy megegyezésre jutottunk volna. Igaz ugyan, hogy Szarvas utolsó válasza után (l. Nyr. 23:540—550) való hallgatásom mindenki ben azt a gondolatot kelthette, hogy megadtam magamat s elismerem Barótit a *redő* alkotó mesterének; a valóságban azonban nem így volt. Abbeli hitem, hogy a *redő* népi eredetű szó, bár — nem tagadom — Sz. válasza után egy kissé meggyöngült bennem, egészen azonban ki nem halt belőlem; sőt a látszólagos vereség arra üzött-ösztönzött, hogy kutatásomat fokozott erővel tovább folytassam; fáradozásom végre is jó eredmény-nyel fog végződni!

S e hitemben nem is csalatkoztam. Ma már ugyanis oly bizonyosságok vannak birtokomban, amelyek minden kétségen fölül igazolják a címűl írt szónak népi származását.

Megjegyzem, hogy adataimat eredeti forrásból gyűjtöttem össze, nevezetesen papoktól és tanítóktól, akik községüknek nyelvét legjobban ismerhetik.

Lássuk tehát sorjában, mit szólnak ezek a *redő*-nek s rokonainak a nép körében való használatáról:

(Somogy m.) Balaton-Berény: „A *redő* szó nálunk ismeretes ránc értelemben; továbbá használják annak melléknévi *redős* alakját is, ezt azonban ritkábban. Mint igét, nem hallani, tehát nem is ismerik”. Milla István, kántortanító.

(Veszprém m.) Bakony-Ság: „A *redő* = ránc itt használatban van. Az itteni cipész is mondja, hogy gyakran kéri őt a csizma *redősésére* = ráncolására. De *red*, *redes* vagy *regyes* alakban nem használják”. Harsányi Imre, tanító. — Noszlop: „E tájon a nép a *redő* szót mint főnevet sohasem, de mint melléknévet, *redős* kifejezést igen gyakran használja, pl. *redős* gatyá. A *redől* szót mint igét is sokszor használja, pl. gatyát *redől*. Azonban *redél*, *regyēs* kifejezéseket egyáltalán mellőz”. Nagy Károly, tanító. — Láz: „A *redő* kifejezés itt nem ismeretlen, de nem a kért alakjában, hanem *regyő* = ránc alakban; előfordul melléknévi *regyős* és igei *regyőzni* alakja is. Hozzátehetem azt, hogy a *ránc* győztesen nyomul előre, s a *regyő* kiveszőben van; főleg az öregek használják, s a fiataloknál a kifejezés némi pajzán árnyalattal bír (De *regyős* a gatyád; ugyan *kiregyős-ted*; de *regyős* a képed stb.). Tárkányban (Komárom megyében) szintén ismeretes a *redő*, de itt is némi módosulással, a lázhoz hasonló értelemben: *regő*, *regős*, *regőzni* (a sekrestyésem-től tudom, ki tárkányi születésű)”. Ross Mór, plébános.

(Győr m.) Tááp: „Kutattam a *redő* szónak ismeretisége után s arra jutottam, hogy ezt a szót ránc értelemben nálunk ugyan rendszer beszédben sohasem használják, hanem vajmi sokan ismerik, vagyis jobban mondva: megértik. Más alakban nem ismerik és nem is értik”. Kisfaludy Z. Lajos, plébános. — Peér: „Peérett maga a *redő* szó ismerős, de a többi alakok ismeretlenek”. Öveges Alajos, főtanító. — Ménfő: „A *redő* itten ismeretlen; ellenben ennek melléknévi alakja

redős ismert, de csak ritkán használják“. Kovács István, kántortanító. — Nyúl: „Az öregek még szórványosan ismerik a *regyő*-t, ezt is csak mint melléknevet: *regyős* pintől, gatyá, szoknya stb.“. Kovács Gergely, kántortanító. — Nagy-Barát: „Hiveim között, de csakis az öregebbek között, akadtak néhányan, kik a *redőt*, még jobban a *regyő* szót ismerik, de csak a pintővel együtt említve. Önállóan említettem előbb, kérdezve, mit jelent *redő* v. *regyő*? Erre hallgattak; de, amint hozzátettem, hogy mit jelent hát a *regyős* pintől, mindjárt rámondták, hogy ráncos pintől, és hogy még néhány öreg asszony viseli is, de nagyon kevés. A *regyős* használatosabb, mint a *redős*“. Szemethy Sándor, plébános. — Bóny: „Népünk a *redő* szót ránc értelemben használja, habár ritkán. Használja a melléknévi és igei alakját is. E kifejezések azonban kiveszőben vannak, mert kérdezősködésemre némelyek bámultak csak, míg az éltesek kielégítő felvilágosítást tudtak adni“. — Réta lap: „Réta lap népe ezen szót: *redő* és ennek módosulásait egyáltalán nem használja. A fiatalabb nemzedéknek fogalma sincs róla. Miért? Mert a fiatal menyecskék és leányok, és ezekről átragadt az öregekre is, már nem *redőbe* szedik a szoknyát, hanem „plisérbe levasalják“ és „a fodrot kikolmizzák“. De hogy a *redő*, ill. annak módosulásai valamikor tényleg léteztek, bizonyítja ezen, az öregektől sértetlenül átvett mondat: Nid, de meg *regélli*! t. i. a büszkén lépegető leány a vasalt szoknyát verdesi s így ráncokat, *redőket* alakít rajta. A *megregélli*-nél még gyakrabban lehet hallani a *megregyélli* alakot, pl. ezen mondatban: Ugyan de *megregyélli* magát!“ Sámsoni Pollák István, tanító. — Tényő: „A *redő* szó itt általánosan ismert s használt szó a nép ajkán s volt használva főleg, midőn a nép maga fonta s festette szoknyákat használt, meléknévül: *redős* szoknya, *redős* újú rékli stb.; de az arca vonatkozólag is használta, mondván: Nem illik ez v. amaz hozzá, mert már *redős* az arca. Itt a barázdás arccal volt egyértelmű“. Gosztonyi Fábán, plébános. — Nyalka: „Nálunk ezen szó az ötvenes évekig lehetett használatban: 1. a nő ingének (pintő) ráncát jelentette. Ugyanis a régi időben nyáron át a nők csak inget és kötényt viseltek. Hogy ezen ing, mivel bő volt, szét ne álljon, azért szokás volt a hátulját ráncba szedni s ezen apró ráncokat *regyőnek* nevezték. 2. A férfi gatyájának ráncát, aki igen apróra tudta szedni, azt meg *regyősnek* nevezték“. Horváth Alajos, kántortanító. — Végül ide tehetem, hogy egy écsi (szintén Győr megyei község) 76 esztendő koldustól magam hallottam, hogy náluk is járatos volt hajdan a *redő* szó, még pedig *regyő* alakban (pl. de sok *regyőt* vet a szoknyád stb.). Ismerték igei *regyöz* és melléknévi *regyős* formáját is (pl. *regyős* a gatyája, *regyős* képu stb.).

Íme ezek azon hiteles adatok, melyeket a *redő* eredetére vonatkozólag sikerült összegyűjtenem s amelyek, úgy vélem, a vitás szónak ügyét végleg tisztába hozzák. Ha Szarvas G. élne, nem kételkedem benne, teljes készséggel meghajolna előttük, mert igazolják állításomat, hogy a *redő* a nép ajkáról került az irodalomba, nem pedig megfordítva.

Azt hiszem, fölösleges volna vitatkozásunk lefolyását most ismertetnem; elégnek tartom, ha az iránta érdeklődőket a Nyelvőrnek illető helyeire igazítom (7:386—388; 23:274—275, 376—377, 509—515, 540—550 ll.). Mindamellett a dolog teljes megértése s tisztába tétele végett egy-két szóval meg kell emlékezni a köztünk volt véleménykülönbségről.

Szarvas szerint a *redő* Barótinak alkotása, aki a régi szótárak *redős* melléknévi formájából következtette ki, még pedig helytelenül, mivel az ebben levő *ő* hang valószínűleg rövid. A *redő*-nek eredeti alakja a *red* (az ószl. **redu* szónak ivadéka), amely szélteben használatos a dunántúli nép körében, míg az egy-két helyt ismert *redő* forma csak az újabb időben lett ismeretessé a nép között a műveltebb osztály közvétele útján.

Én ezen nézettel szemben azt vitattam, hogy Baróti nem úgy alkotta a *redő*-t, hanem a népnelyvből vette át szótárába. Hivatkoztam Horváth Zsigmondnak tájszótárára, mely e szót mint a Balaton vidéki nép körében járatos kifejezést közli. Szerintem a *redő* a *red*-nek továbbképzett alakja, amelyet a nép maga alkotott, nem pedig Barótótól tanult el.

Vitánk eldöntése végett, mindketten a legilletékesebb forrásokhoz a népnelyvhez fordultunk a következő eredménnyel.

Szarvas huszonegy helyről kapott értesítést, amelyek szerint a *red* formát Dunántúlnak tizennégy községében és Szlavóniában ismerik, míg a *redő*-t mindössze négy helyen használják. Ez a körülmény szerinte világosan bizonyítja, hogy az utóbbi csak újabb időben került a nép nyelvébe, még pedig két úton, t. i. az egyházi szószék és a műveltebbek beszédje útján. Én tizenöt dunántúli községből szereztem tudósítást, amelyek mindannyian vallják, hogy a *redő*, illetőleg ennek elváltozott alakjai és származékai messze vidéken ismeretesek a nép körében a jelenben is s még inkább járatosak voltak a régi időben.

Szarvas azt hitte, hogy én a *red* és a *redő* formák közt oly nemű ellentétet állítottam föl, mely szerint az egyiknek létezése kizárja a másiknak járatosságát, holott világos szavakkal kifejtettem (l. Nyr. 23:514), hogy az utóbbit az előbbi közvetlen ivadékanak tartom. Eleddig meg nem cáfolt erősségekkel kimutattam, továbbá, hogy a régi szótárak *redős* alakjának *ő*-je nem rövid, hanem hosszú; föltéve tehát, de meg nem engedve, hogy Baróti alkotta a *redő*-t, sem követett el semmi csorbát az ú. n. gyök-elvonás (helyesen: kikövetkeztetés) elméletén. Különben is Adámi már 30 évvel előtte ismeri e szót, tehát Barótinak semmi köze sincsen hozzá. De még ha volna is köze hozzá, sem tehetni föl, hogy a nép tőle tanulta volna el; pedig Horváth Zs. már 1839-ben mint Balaton melléki tájszót közli (l. TudGyűjt. 1839. XI.4). Akarmi módon, de bizonyos, hogy a nép alkotta, még pedig minden bizony-

nyal a régibb *red* formából. * Baróti csak átvette a néptől, amint Szemere Pál is helyesen állítja róla (l. Munkái II.258. l.). Balatonberényi (Somogy m.) közlésem igazolja, hogy Horváth Zs. nem, mint Szarvas állította, Vörösmarty hatása alatt irt *red* helyett *redő*-t a szótárába, hanem a pusztá igazságot közölte. Lázi, bőnyi, rétalapi, tényői, nyalkai és écsi tudósításaim pedig föltűnő megegyezéssel tanúskodnak róla, hogy a *redő*-t és ivadékait főleg a régebbi időben ismerte s használta a nép; épen nem valószínű tehát, hogy az irodalom embereitől kapta volna. E föltevés ellen szól egész határozottsággal az a körülmény is, hogy a *redő*-nek *regyő*, *regyös*, *regyöz*, *regő*, *regös*, *regöz*, *regyél*, *regéll* stb. változatai is járatosak a nép körében. Különbösen is vajmi gyöngye az a föltevés, hogy a nép a *redő*-t az egyházi szószekekről tanulhatta el. Aki hallgatott valaha falusi templomokban prédikációkat, annak tudnia kell, hogy ilyen és hasonló szavakat a népnek való beszédekben nem szoktak használni; hiszen a *redő* még az irodalmi nyelvben sem valami nagyon használt szó! De a nép nem is igen értené meg magyarázat nélkül; pedig a prédikáló nem etimologizálhat, legalább nem ilyféle szavakat.

Föltűnők a tárkányi *regő*, *regöz*, *regöl*, meg a rétalapi *regyél*, *regéll* alakok, amelyek azonban nehézség nélkül leszármaztathatók a *redő* formából. A *regő* és társai eredhetnek közvetlenül a *redő*-ből *d* > *g* hangváltozással, vagy épen a *regyő* változatból is (*gy* > *g* változással), legalább a Rétalapon vegyesen használt *regyél* és *regéll* alakokból erre is lehet következtetni. Megjegyzem mellékesen, hogy Tárkány és Rétalap szomszédos községek, tehát a bennük használt *regöl* és *regéll* változatok egyezése könnyen érthető dolog.

Megemlíthetem itt, hogy Bódiss Jusztfn is járult néhány adattal a *redő*, illetőleg a *red* népi használatának ismeretéhez (l. Nyr. 25:370—371), amelyek azonban az előadtam tanúskodások után, legfőlebb csak annyiban jöhetnek számba, amennyiben azt bizonyítják, hogy a *red* formának eddigi tudomásunk szerint nagyobb elterjedése van a dunántúli nép körében, mint a *redő*-nek.

Befejezhetem tehát cikkelyemet azzal a megnyugtató tudattal, hogy az igazságot sikerült földerítenem. Eszerint nincsen joga senkinek sem azt állítani, hogy a *redő*-t Baróti alkotta, mert igazolva van, hogy a nép maga teremttette meg s az irodalom egyszerűen csak átvette tőle.

Ez a vitás szónak története. Én is azt mondhatom rá, amit Szarvas mondott utolsó válaszában végén, hogy „rövid, egyszerű és világos történet”.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

* Minden bizonnyal? de hogyan? Az *apró*, *fió(k)* szók ősrégi kicsinyítő képzője már nem volt élő képző, mikor a *red* náluunk meghonosult; a *Janó*, *anyó*, *kutyó*-féle becéző szók képzője pedig csak élő lények nevében fordul elő (l. TMNy. 560). Talán a *redöl* és *redős* alakokból lett *redöl* (előbb *redőnyi*, mint *énekőnyi* stb.) és *redős*, ezekből aztán elvonással *redő* (vö. a *csákos*—*csákós* melléknévből elvont *csákót*, melyet Szarvas magyarázott ilyenformán 12:483). S. Zs.

A PESTI NAPLÓ HANGSÚLYPÖRE.

Foglalkozva Arany János levelezésében előforduló nyelvészeti vonatkozásokkal, Aranynak egy megjegyzésére akadtam, mely a Pesti Napló- és a Magyar Sajtóban lefolyó hangsúlypörre vonatkozik. Ugyanis Arany az 1856-iki iskolaszünet elején kelt levelében figyelmezteti Tompát a napilapokban folyó hangsúlyvitára, kikérve Tompa véleményét ebben a dologban s egyszersmind közölve a magáét. Utána néztem azután a vitának az említett lapokban s ennek előzményeit és lefolyását szándékozom most röviden összefoglalni.

A vita a Pesti Napló és Magyar Sajtó júliusi számaiban folyt le, de kezdete korábbi időre nyúlik vissza. Ugyanis Greguss Ágost a Pesti Napló színügyi tudósítója még lapjának 1856 febr. 22. és márc. 1-i számában közli Hangsúly és hangnyomat és Hangnyomat és szórend című cikkeit, amelyekre okul a színészek által oly gyakran eltévesztett hangsúly szolgált s amelyeknek célja részben az is volt, hogy a nyelvészeket a megpendített kérdések továbbnyomozására indítsák. „A színészek — úgymond — a hangsúlyt nem ejtik egyes szavaknál azon tagra, melyre annak a magyar nyelv törvényei szerint esnie kell és szintoly gyakori eset, hogy a mondatban nem azon szót emelik ki, hangnyomat által, mely éppen a mondat leglényegesebb árnyalatát jelzi“.

Azután kifejti, hogy a hangsúly a szónak egyes tagján, a hangnyomat a mondatnak egyik-másik szaván uralkodik; az nyelvészeti, ez pedig logikai törvényeken alapszik. Teljesen helytelen az az elmélet, mely szerint a „magyarban a hangsúly mindig a szótó hangjára esik“, mert legyen az tőhang vagy nem, a magyarban a hangsúly mindig a szó első tagjára esik. A hangsúlytól megkülönbözteti a hangnyomatot, amely oly szókra vagy szórészekre esik, melyeket értelmüknél fogva kell kiemelni erősebben s ezen kiemelendő szók rendesen az uralkodó igék szoktak lenni, de nem kivétel nélkül, mert ha a mondat tagadást fejez ki, akkor az ige előtt álló tagadó szót kell meghangsúlyozni, mivel a tagadás tartalmazza határozottan a mondat lényegét. Hogy azután melyik szót illeti a hangnyomat, annak a szórendből kell kitűnnie vagy megfordítva: a szórendnek a hangsúly törvényei szerint kell alakulnia. Főszabálynak azt állítja föl: a hangnyomatos szó az uralkodó ige előtt szokott állani, a jelentéktelenebb részek pedig utána. Ha az igen van a hangnyomat, akkor ez kezdi a mondatot.

Ugyancsak Greguss Ágost a Pesti Napló 1856 júl. 2. és 4-iki számában közöl egy-egy cikket Mária királyné (Tört. színmű 4 fől. Irta: Vahot Imre) és Békési (Eredeti színmű 4 fől. Irta: Gajzágó Salamon) előadásáról s ebben említi, hogy színészeink nemcsak hogy nem tudnak különbséget tenni a hangsúly és hangnyomat között, de még a hangsúlyt sem tudják helyesen alkalmazni. Különösen Egressy Gábort hibáztatja (már megelőző-

leg is a P. N. 1856 máj. 21, 24, 29 és jún. 25. számaiban). Egressy Gábor, különben sem barátja a Pesti Naplónak Gyulaival folytatott irodalmi harca óta, erre levélben felel a P. N. szerkesztőségének s ez a levél azután a P. N.-ban is, a Magyar Sajtóban is megjelent júl. 8-án. Azt vitatja, hogy a színészetben a hangsúlyozásnak több neme van s ezért a tudósítónak meg kellene neveznie, melyik ellen történik a vétés s megokolnia vagy legalább megmagyaráznia, miért vétés az. Mert a színészetben szerinte hangsúlyozható minden szó, a szónak minden tagja, sőt minden egyes betűhang kivétel nélkül, tehát pl. a megállj, meghalt szavak végső tagja is. Hogy mikor milyen hangsúlyozásnak van helye, azt Szini leveleiben ígéri kifejteni s ezek azután a Magyar Sajtó júl. 17. és 19-iki számaiban meg is jelentek. Itt hangsúly alatt az emberi beszédnek énekszerű lengését érti s két csoportját különbözteti meg: a nyelvtani, másképen értelmi vagy anyagi hangsúlyt és művészi vagy érzelmet keltő vagy szellemi hangsúlyt. A nyelvtani ismét két csoportra oszlik: 1. fogalmi hangsúly, amely mindig a szó első tagjára esik, mint amely vagy magát a gyököt vagy ennek főviszonyát képviseli; 2. értelmi hangsúly, a hangnak könnyű emelkedése, mellyel a mondat főszavát ejtjük. Ez a hangsúly a mondat szavainak rendjétől független, foladata tisztán föltüntetni a mondatban a hasonlításokat, ellentéteket s így természetesen, hogy a szónak bármely tagjára vagy betűhangjára eshetik. Péld. 10,000 frtot öröklünk! Másik. Öröklünk!

A művészi hangsúlyt három csoportra osztja ú. m. 1) a szenvedély hangsúly (emphatischer accent), melyben az értelmi hangsúly a szenvedély hangsúlyába megyen át s azt sokszorozza. Sőt az indulat nem ferve az első szótagba, hangerejét a szomszéd, sőt a hosszabb szavakban más tagra is átviheti, pl. háladatlan! 2) jelző vagy jelvező hangsúly (symbolischer accent). Ezt azért nevezi így, mert azt a benső rokonságot jelképezi, mely a tárgy és a gondolat között van; pl. borzasztó, vagy: öltönyébe gyilkot rejtett s azzal ellopódzott. A gyilkot s ellopódzott szavakra tett hangszínezet szerinte nemcsak a gyilkolás sejtelmét ébreszti föl, hanem magát a gyilkolás tényét is előállítja. 3) egyéni hangsúly (ethischer accent), mely azon kedélyhangulatot festi, mely „a viszonyok öszletéből folyvást szülemlik“. Ez tisztán a színművészet körébe tartozik.

Az értelmi hangsúly tehát a beszéd nyelvtani értelmét fejezi ki, a jelző hangsúly szellemi tartalmat lehel belé, az egyéni a kedély egyéni kifejezése, az ő tükre.

Egressynek júl. 8-án közlött levelére ugyancsak abban a számban felel br. Kemény Zsigmond, a szerkesztő, kifejtve, hogy a hangsúly tisztán grammatikai tény s annak a magyarban csak egy törvénye van: hogy a hangsúly minden szónak akár egyszerű, akár összetett, mindig az első tagjára esik. A hangsúlyozásnak tehát több neme nem lehet. Nemcsak hogy hangsúlyozható minden szó, de mindig hangsúlyozandó is, mert mindegyiknek megvan

a maga hangsúlya. Enélkül egy szó sem lehet el. Hosszabb szavakban némi gyöngye hangsúllyal emeljük ki a harmadik, ötödik tagot, de ez már mértékes kiemelés, a főhangsúly mindig az első tagon van. A *meghalt* s *megállj* szavak hangsúlyozására nézve azt jegyzi meg — Gregussnak fentebb idézett két cikkére hivatkozva — hogy a hangnyomat (a logikai vagy mondathangsúly) néha elenyésztí a hangsúlyt, de ez ritkaság. Helytelen dolognak tartja, hogy a hangsúlyt színészi szempontból vizsgálja, mert a hangsúly a nyelvtan kelleke, nem a szavalaté s mert a hangsúly helyes alkalmazása még nem alkot szavalatot; erre csak a hangnyomatra van befolyása. Nem szabad lett volna tehát összevetesztetni a hangsúlyt a hangnyomattal.

A Pesti Napló júl. 23. és 24-iki számában „Szegény Egressy ügye“ cikkében a szerkesztő a felosztás alapját támadja meg, mert a hangsúly s hangnyomat csak ott alkalmazhatók, ahol a hangnak mennyiségi módosulása forog kérdésben, hol ellenben a hang minőségi tekintetében változik, mint a symbolikus és az ethikai hangsúlyban, ott nem szabad a hangsúly szót alkalmazni; azért is a symbolikus hangsúly nem egyéb, mint hangfestés, az ethikai pedig: jelző hangoztatás. A szenvedély hangsúlya már beletartozik az ethikai hangsúlyba, amennyiben mindkettő egyéni, belső életet tár fel. Az öröklünk szó hibásan van hangsúlyozva. A magyar azért, mert a hangsúly csak első szótagra eshetik, így segít magán: *Mi öröklünk*.

Egressy felszólal még ezután a Magyar Sajtó júl. 27-i számában, mintegy védőül cikkei elé téve Petőfi és Aranyhoz intézett dicsőítő költeményeit s Kemény azután felel erre júl. 30-án a maga lapjában; de itt az ügy már személyes kérdésekre megyen át.

Jöllehet Kemény utolsó cikkében Aranyra is hivatkozik, ő nem szól a kérdéshez nyilvánosan, hanem amint a fentebb idézett levele bizonyítja, kedvet kapott az akcentus vizsgálatára s az egész vita eszmét is költött benne. Eddig ő is abban a meggyőződésben élt, hogy van grammatikai hangsúly, mely szerint minden magyar szónak az első tagja hangsúlyos. Különösen Kemény cikkeit kísérve figyelemmel, arra jött, hogy a magyar szóban afféle hangsúly, mint a német gyökszóban, nem létezik. Sok oly első szótag van a beszédben, amelyre semmi hangsúly nem esik. De igen van szóköltési vagy logikai hangsúly (melyet a Nyelvőr II. kötetében megjelent szórendi tanulmányában azután mondatsúlynak nevez), melyet Kemény *hangnyomatra* nevezett. Mivel ez többnyire valamely szó első tagjára esik, azért vélekedtek a nyelvészek helytelenül, hogy a magyarban minden szó első tagja hangsúlyos.

Nem fogadja el tehát Keménynek azt az elmeletét, mely szerint a magyarban minden szó hangsúlyos, úgymint a németben vagy latinban s más szóhangsúlyos nyelvekben.

Ma úgy gondolkozunk, hogy minden egyes szónak első tagján

van a nyomaték s ez a hangsúly. De azt is tapasztaljuk, hogy szók hangsúlya nem egyenlő a mondatban, hanem mindig annak a szónak ejtjük leghangosabban az első tagját, amely szóval az illető gondolatnak főfogalmát jelöljük. Ez a mondatbeli hangsúly. Többféle hangsúly a magyarban nincsen, ha csak nem számítjuk ide még a magassági hangsúlyt, mely a hangok zenei magasságát változtatja (kérdő hangsúly).

Lehetséges, hogy e vita hatása alatt fogott hozzá Fogarasi János is a hangsúly behatóbb vizsgálatához a magyar nyelvben, amennyiben „Hangsúly. vagyis nyomaték a magyar nyelvben” című munkája négy évvel később jelent meg (a Magyar Akadémiai Értesítőben), amelyben tüzetesen vizsgálja a magyar hangsúlyozásnak számos különféle eseteit.

SUHAJDA LAJOS

A BÉCSI ÉS A MÜNCHENI KÓDEX IRÓI.

Nyelvészeti irodalmunkban kevésbé ismeretes *Jireček* József tanulmánya, amely a Bécsi és a Münchener kódexek íróira vonatkozik. Mivel Zolnai „Nyelvmemlékeink” c. könyve se említi ez értekezést, amely mű különben a legnagyobb gonddal készült az egyes nyelvmemlékek bibliográfiája tekintetében is, nem fog ártani ez értekezést a Nyr. olvasóival megismertetni. Az értekezés címe: *Einiges über die culturellen Beziehungen der Ungarn und Böhmen im XIV. und XV. Jahrhunderte und über die ungarischen Hussiten*. Prag, 1885. 15 l. 8r. Az értekezés eredetileg a prágai „k. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften” *Sitzungsberichte*-iben jelent meg. Bevezetőben elmondja a szerző, hogy a prágai egyetem jogi karának anyakönyve magában foglalja az 1372—1418. közt ott tanult ifjak névsorát, míg ellenben a filozófiai kar anyakönyve az 1367—1585 közt tanulókat. A dologban csak az a sajnálni való, hogy a filozófiai kar könyveiben csak azoknak a neve fordul elő, akik valami akadémiai fokot értek el. A magyarokat, akik a mondott időben összesen 98-an voltak, a négy akadémiai nemzet közül a csehhez számították. Már most nagyon érdekes, amit Jireček a husszita mozgalmakról, a prágai négy pontnak latin, német, cseh és magyar értelmezéséről elmond, s fölhozza azt a tényt, hogy a IV. Károly alapította *dies reliquiarum* alkalmával 1437-ben „ostensae fuerunt reliquiae et publicatae latine, boemice, theotonice et hungarice”. Ehhez hozzáadva azt a tényt, hogy a cseh múzeum lépcsőházában ma is őrzik azt a követ, amelyen az ekkor közzétett cseh szöveg maradt fenn az utókorra, föltehető, hogy a megfelelő magyar szöveg is megvolt, de vagy lappang, vagy örökre elveszett. A szerző azután vázolja a husszita mozgalmak történetét hazánkban. Mivel a husszita mozgalom ép úgy, mint a reformáció, a népre akart hatni, okvetetlen a nép nyelvére kellett támaszkodnia. S hogy ez így volt, egyebeken kívül tanúsítja az is, hogy a husszita mozgalmaknak köszönhetjük a Bécsi és a Münchener kódexeket. Jireček

most aztán arra a kérdésre akar megfelelni, ki volt Tamás és Bálint. „Was Valentin betrifft, so spricht wohl ein hoher Grad von Wahrscheinlichkeit dafür, dass derselbe mit dem Magister *Valentinus de Ujlak* (Illok) indentisch ist, der erwiesener Massen vom J. 1410 bis 1412 inmitten der Hochfluth der husitischen Bewegung in Prag verweilt hatte und unzweifelhaft zu Husens Anhängern zählte.* Eine gleiche Identität mit einem der Prager Graduatens lässt sich bezüglich seines Genossen Thomas nicht behaupten, es wäre denn, dass man an Thomas von Fünfkirchen (1399)** denken wollte, eine Annahme, die wohl nicht ausgeschlossen, aber wenig plausibel ist. Jireček aztán rátér arra is, hogy ki volt Németi György. A Münchener kódex végén az áll, hogy Hensel Imre fia volt. Mármint nagyon valószínű, hogy Hensel Imre erdélyi szász ember volt s természetesen az volt magyarul tudó fia is, aki amolyan Heltai-féle ember lehetett. Ez a Hensel Imre pedig Jireček szerint ugyanaz, aki a prágai egyetem baccalaureatusa lett 1407-ben s Emericus de Septem Castris-nak van beírva (vö. Jirečeknél 6. és 13. l.). Ezt támogatja az is, hogy aki „de Septem Castris“-nak van a prágai egyetem anyakönyvébe beírva, csakis a szász lakta területről való lehet (vö. pl. Frater de Megies alias de Septem Castris, míg ellenben az erdélyi magyart így írták be: „Ungarus de partibus Transilvanis“, lásd Jirečeknél 4. jegyzet). Mind az, amit Jireček aztán a moldvai husszitákról stb. elmond, nagyfontosságú dolog s megérteti velünk, hogy mért készülhetett kódexünk „Tathros“ városában, ahol 1646-ban már csak 30 magyar és szláv volt (vö. Bandinus visitatioját, Gyöngy. fer. könyvt.). Jireček tanulmányának a Bécsi és a Münchener kódexekre vonatkozólag tehát ez az eredménye: A két fordító Ujlaki Bálint és talán Pécsi Tamás; mind a kettő a XV. század elején, ill. a XIV. végén a prágai egyetem tanulója volt. Németi György, a Münchener kódex másolója, erdélyi szász ember volt, akinek az apja az az Emericus de Septem Castris lehetett, aki a prágai egyetemen 1407-ben lett baccalaureatusa.

MELICH JÁNOS.

ZICHY JENŐ GRÓF VÁLLALATÁRÓL.

Zichy Jenő gróf második tudományos vállalatának nyelvész tagja, Pápay József, eddigi útjáról a következő leveleket intézte lapunk szerkesztőjéhez:

I.

Perm, 1898. június 6-án.

...Az előkészület nagy munkájában igen sokszor megakasztott, majdnem lefegyszerzett a kétségeskedés, ilyenkor aztán csak a lelkesedés tartott meg. Hittem-reméltem, hogy bármily nagyok is azok az

* Az anyakönyvben 1411. 1412. évből ez áll: Valentinus de Vylak, wurde 1412 Magister.

** Vö. az anyakönyvben: Thomas de Quinque Ecclesiis.

akadályok, mégis napról-napra közelebb juthatok ahhoz a magasztos célhoz, amit kitűztem magam elé, amelynek hűséget esküdtem.

Elképzelheti Nagyságos Uram, hogy milyen érzélemmel mentem a tífiszi találkozóra; remény és kétség közt hányódott a lelkem, nem tudtam, még csak nem is sejtettem, hogy mit hoz a jövő. Ápril hó elsején már Tifliszben voltunk, megállapítottuk a nagy útitervet. Ekkor még hallgatnom kellett az osztjákokról, de azért nem mondtam le a tervemről, csak az alkalmas időre vártam. Ez csakhamar be is következett. Egy kirándulásunk alkalmával elmondtam a grófnak egyet-mást a jövőre vonatkozó tervemről s úgy vettem észre, hogy nem igen ellenkezik — tehát remélhetek. A szerencsés fordulat előbb megtörtént, mintsem gondoltam; . . . én ápril 12-től július 15-ig szabadságot kaptam — mehetek az Ob és Irtis közé.

Ápril 19-én már Kazánban voltam, de itt meg is akadtam; a jég miatt nem mehettem tovább. Figyelmem a csuvasokra irányult, összegyűjtöttem a rájuk vonatkozó irodalmat és úgy találtam, hogy nem lesz hálátlan a velük való foglalkozás. Hozzáfogtam a nyelvük tanulmányozásához, csakhamar el is mentem közéjük és bejártam a csebokszári kerületet. Még pogány csuvasokat is leltem, pedig Kazánban azt mondták, hogy ilyenek a kazáni guberniumban már nincsenek; *Szendás*-ban három családot is találtam. Elmentem a vásárjaikra is; ezek nagyon tanulságosak voltak rám nézve, kiváltképen a felső-togaji. Messze földről összesereglettek erre a vásárra a csuvasok és pedig egész háznépükkel egyetemben. Milyen remek kosztümöket láttam, az asszonyok, leányok teljes díszben voltak. A vásár végeztével az én csuvasaim letelepedtek a *traktir* elé, itták az áldomást. Ez alkalmas idő az énekgyűjtésre. Virágos kedvükben hamarabb eszükbe jut a nóta. Gyűjtöttem énekeket, meséket, babonákat stb. A rövid idő alatt is szép kis gyűjteményt állítottam össze.

Nagyon megszerettem ezt a gyermekeken naiv, egyszerű népet, pedig sokszor meg is bosszantottak — igen fáradságos úton-módon tudhattam meg tőlük egyet-mást. Egy alkalommal például csuvas kocsisomtól azt akartam megtudni, hogy ez a szó: *város* hogyan van csuvasul. Úgy gondoltam, hogy legjobb lesz egy mondatban föltennem a kérdést: Hogyan mondod ezt csuvasul: „a városba megyek”? — *Kajádáb Šeboškára* — válaszolt az én csuvasom nagy lelki nyugalommal. Hány meg hány ilyen esetem volt!

Csebokszárból, mint már mondtam, május 25-én egy volgai hajóval visszamentem Kazánba; társaim 28-án érkeztek meg. Még az nap elvezettem őket Szmirnovhoz, aki aztán a legnagyobb készséggel megmutogatta a múzeumi gyűjteményeket. A gróf meghallotta Szmirnovtól, hogy ők másnapra (29.) kirándulást terveznek a régi Bolgariba, — rögtön megkérte, hogy mi is velük tarthassunk. Másnap tehát Bolgariba mentünk. Útközben észrevettem, hogy a gróf unatkozik, beszélgettem vele; előhozta neki a jövőre vonatkozó terveimet s úgy láttam, hogy nagy figyelemmel hallgatja beszédemet, mind jobban nekifűzesedtem, őszintén föltártam előtte titkos tervemet, — mire megérkeztünk Bolgariba, az osztják kérdés már belekerült a Zichy-expe-

díció programjába olyformán, hogy a grófot elkísérem a Bajkál tóig, onnét aztán visszamehetek az osztjákokhoz.

Másnap este konferenciát tartottunk. Elmondtam a grófnak, hogy milyen eredménnyel jártam a csuvasok között, bemutattam neki a gyűjteményemet; aztán ismét áttértem az osztják kérdésre. Meggyőzttem őt ennek nagy fontosságáról, hitelt adott szavaimnak — együtt lelkesedett velem.

Még arra is kész volt, hogy együtt menjünk az osztjákokhoz; szinte nagy munkába került, míg erről le tudtam beszélni.

Megállapítottuk a programmat a következőkhen: 1. az osztják nyelv és nyelvjárások tanulmányozása; 2. a magyar-csuvas szöveggyűjtemények összeállítása; 3. a baskir nép és nyelv tanulmányozása. A fődolog természetesen az osztják kérdés, de azért a másik kettőre is gondolok, hisz megigértem, csak legyen rá időm. Nagyon könnyen megtörténhetik, hogy az osztjákok között telelek. A gróf május 31-én Kirszanevbe utazott, elkövetkeztem tőle — majd csak Bpsten találkozunk ismét. Adja az Isten! Ily módon sikerült az osztják kérdést belehoznom a Zichy-expedíció programjába. Az igaz úgy diadalmasodik. Úgy hiszem, hogy a gróf ír vagy talán már írt is Nagyságodnak; ilyen előzmények után nem nagy meglepetés számba megy, ha esetleg a finn-ugor atyafiságról is szó lesz abban a levélben.

Most még az expedícióról valamit. A gróf Csiki és Bánhidytársaságában megy Khinába; Minuszinszkig Jankó és Pósta is elkísérik, itt aztán (körülbelül aug. 15-én) elválnak a gróftól és visszafelé mennek — útközben még meglátogatják a közbeeső múzeumos városokat és csak úgy térnek vissza Magyarországra. A gróf számításunk szerint csak február vége felé érkezik haza, bizony jobban tenné, hogyha Minuszinszkból ő is visszafordulna; a legkellemetlenebb időben kelnek majd át a Góbi sivatagon. —

Szent-Pétervárott három hónapig szorgalmasan dolgoztam; az orosz nyelven kívül csak a fonetikával és az osztják nyelvvel foglalkoztam. Castrént és Ahlquistot szorgalmasan tanulmányoztam (már ekkor elhatároztam, hogy az osztjákok közé megyek, aztán folyton ebben az egy irányban dolgoztam). Összegyűjtöttem mindazt az orosz irodalmi anyagot, ami az osztjákokra vonatkozik, az orosz nyelv kedvéért meg ezeket olvastam.

Március elején voltam Helsingforsban, felejthetetlen napokat töltöttem a finn atyafiaknál! Sajnos, csak 10—12 napig lehettem közöttük, sietnem kellett Odesszába, ott vártak reám Jankó és Pósta. Útközben csak Moszkvában és Kievben állapodtam meg egynehány napra. Odesszából együtt mentünk a tífiszi találkozóra. Holnap este 7 órakor már innét is tovább megyek. F. hó 8-án reggel érkezem Jekaterinenburgba, itt szerzem meg a szükséges eleséget, aztán egyenesen Tobolszkba törekszem...

Arról, úgy hiszem, meg van győződve Nagyságos Uram, hogy szívvel-lélekkel azon munkálkodom, arra törekszem, hogy hasznára lehessen annak a tudománynak, amelyet oly nagyon, mondhatnám a rajongásig szeretek...

II.

Tobolszk, 1898. június 25-én.

Szívből üdvözlöm Nagyságodat és kedves családját Szibériából! Már két hét óta szibériai lakos vagyok; f. hó 11-én érkeztem meg Tobolszkba, itt megállapodtam egy kevés ideig (ez a két hét olyan hamar elmúlt!), de most már ismét indulóban vagyok — minden pillanatban várom a hajót — Berezov felé.

Tobolszkba érkezésem alkalmával rögtön megtudtam, hogy Karjalainen, a finn-ugor nyelvészeti társaság stipendiátusa már itt van; csak néhány nappal előzött meg.

Másnap még a délelőtti órákban fölkerestem Karjalainent. A gözülő szamovár mellett (ez az első lépés az eloroszosodáshoz) egy magas termető szőke fiatal embert látok; rögtön megismertem, hisz már egyszer találkoztam is vele (igaz, hogy csak úgy futólagosan) a Finn-ugor nyelvészeti társaság ülésén Helsingforsban. Nagyon meg volt lepődve, mert talán már nem is gondolt a találkozásra — de csakhamar túltettük magunkat a kezdet nehézségein és atyafiságos szerctettel üdvözöltük egymást. Nemzetközi nyelvnek megtettük az orosz, azóta ez a hivatalos társalgási nyelvünk. Megbeszéltük a jövőre vonatkozó terveinket s abban állapodtunk meg, hogy K. előbb a déli dialektusokat tanulmányozza, csak aztán megy főfelé — én Berezov és Obdorszk vidékén kezdem meg a munkát. Meghánytuk-vetettük a dolgot; együtt nem dolgozhatunk (úgy értem, hogy egy helyen egy és ugyanazon időben), pedig már annyira összeszoktunk, hogy szinte nehéz lesz a válás — csak január vagy február hóban találkozunk ismét.

Elhatároztam, hogy Obdorszkban telelek már csak a vásár miatt is (dec. végén vagy január elején), az osztjások messze földről összesereglenek erre a vásárra. Ez a legjobb alkalom a gyűjtésre. Obdorszkban már szállásom is van: a gubernátor most nevezett ki oda egy fiatal orosz tisztviselőt, akinek sajátképen az a hivatása, hogy a szegény osztjásokat a kapzsi orosz kereskedők ellenében megvédelmezze.

Matyaszevičsel (ez a családi neve) együtt telelünk majd Obdorszkban, ő még csak egy hónap múlva foglalja el ezt az állását, addig én Berezovban tartózkodom.

Most még együtt dolgozunk Karjalainennal a múzeumban. Ez csinos kis egyemeletes kőépület a Jermák-kert bejáratánál. A múzeum gyűjteményei teljesen rászolgálnak az érdeklődésünkre. Remek osztják és szamojéd gyűjteménye van; itt együtt találjuk mindazt, ami karakterizálja az osztjások és a szamojédok életmódját. Említésre méltó a könyvtára is, joggal nevezhetjük szibériai könyvtárnak, mert ez sajátképen azon irodalmi termékek gyűjteménye, amelyek Szibériára vonatkoznak.

Úgy látszik, hogy most már jobban fölkarolják a szegény osztjásokat; gondoskodnak még a lelki szükségleteikről is. A napokban jelent meg egy kis füzet (különnyomat a *Tobolszki Egyházközségi Értesítő*-ből): *osztják ábécé*. Jegorov osztják pap szerkesztette. Ide mellékelem.

Az expedíció többi tagjai most Jekaterinenburgban vannak; onnét Ufába mennek, majd Tyuménen keresztül Tobolszkba; ha jól tudom, júl. 9—10. táján érkeznek ide, akkor már én Berezovban leszek. Most irok a gróf úrnak is; értesítem arról, hogy a tavaszig az osztjások között maradok. Én azon leszek, hogy minél előbb végezhessenek, de természetesen folyton a szem előtt tartom azt a jó tanácsot: Festina lente!

Az útra már megszereztem a legszükségesebbeket; tanulok fotografálni is, hogy fölvételeket készíthessek. Az időjárás most nem igen kedvező; pár nap óta rettenetes hőség van, 40—42° R., csak úgy szédülünk tőle — nagy akadályunkra van a munkában, nem tudunk dolgozni.

Holnap vagy holnap után már útban leszek Berezov felé. Nagyságodnak és szeretett családjának minden jót kíván

örökre hálás tanítványa,
PÁPAY JÓZSEF.

IRODALOM.

Az iskolai kézikönyvek stílusa.

A középiskolai tanárok egyesületének ez idei hűsvéti gyűlésén a többek között azt javasolta a pápai kör: eszközölné ki az egyesület vezetősége a miniszteriumnál, hogy a *tankönyvek* magyar stílus szempontjából is bíraltassanak meg.

Amily örömdetes, ép oly elszomorító e javaslat. Örömdetes, hogy végre a legilletékesebb körök hangoztatják szükséges voltát; elszomorító, hogy egyáltalán szükség van rá. Pedig mennyire van! Alig találunk iskolai kézikönyvet, melyben lapról-lapra ne akadnánk nyelvtani és stílusbeli hibákra. Pedig a tanuló a kézikönyvekből nemcsak a tudomány anyagát sajátítja el, hanem az előadás formáját is. Igaz, hogy van egy miniszteri rendelet, mely szerint „nagy súlyt kell fektetni” arra, hogy a tanuló gyakorolja magát az önálló gondolkodás- és előadásban; mégis tagadhatatlan, hogy a legjobb, a legönállóbb gondolkodású tanuló is nagy mértékben támaszkodik a kézikönyvre. Annyi önállósága még aligha van, hogy a könyvben levő előadási hibákat kijavítgassa; a tanárnak meg... se kedve, se ideje nincs hozzá.

Ez általánosságokat már most dr. Mangold Lajos történelmi munkáira vonatkoztatom. E derek kézikönyvek miniszteri engedéllyel az összes középiskolák legnagyobb részében használatosak. Használhatóságukat s elterjedtségüket eléggé mutatja az, hogy aránylag rövid idő alatt három-négy kiadást értek. Az újabb kiadások egyszersmind „javított”-ak is s mégis a legújabbakban is mennyi még a javítani való! Példaképen csak a szembetűnőbb hibákat sorolom föl.

I. *Világtörténelem*. Középiskolák számára. I. k. Ókor. Negyedik javított kiadás 1895. A 2. kiadás előszavában (1883) azt

mondja a szerző: „javítottam a szöveget és az olykor-olykor nehézkes és hosszúra nyúló stílust“. A 4. kiadásban pedig (1895): „a szöveget *javításokat eszközöltem*“. Ezek kikerülték a figyelmét:

58. lap. Dárius — *Mardonius veje* vezérlete alatt sereget küldött... A 62. lapon már helyesen: Xerxesnek — csupán *sógora*, *Mardonius*, maradt vissza... Az utójelzőnek (értelmező) amolyan visszás használata mind a négy kötetben sérti a fület, zavarja az értelmet. Ilyenek még: 89. l. Sándor megbánta, hogy *Klitos barátját* megölte... 90. l. *Roxane nejétől* fiú utódot várt. 152. Caesar — *Julia leányát* nőül adta Pompeiushoz. — Egyéb szörendi hibák: 61. A salamisi öbölben a görög hajóhad is foglalt el védelmi állást (értelme: a görög hajóhad is a s. ö. f. el v. á.). 77. E zsoldos had Persiával is keverte Görögországot háborúba... 138. Márius az Izère és Rhone folyók egyesülésénél ütött táborát, honnan *mindkét Olaszországba* vezető utat szemmel tarthatott. 155. Még Pompeiust is merte saját házában ostrom alá fogni. 165. A földkerekségnek valamennyi vallása és bálványa *fészkelte be* magát a világ fővárosába.

Hibás szók és szólások: 90. *Ujdonsült* fejedelmek. 93. Bűvös *vonzerőt kölcsönzött* a képnek. 95. Az etruskok a rómaiak vallására, alkotmányára és művészetére lényegesen *befolytak*. 100. *Védenczek*. 101. *Képzeltetés*. 102. *Élőkön* a pont. maximussal (ez a rag fölösleges). 122. A rómaiak elhatározták magát Karthagót megtámadni. *Miszerint* (sokszor). 124. *Harczkész*. 128. *Kedvencz*. 132. E korszak irodalmi *áttekintete*. 137. Indítványának *kiviteléhez* fogott. 153. Végcélját az egyeduralom *képezte*. 155. *Bérencz*.

II. *Középkor*. Harmadik kiadás. 1892. A már felsorolt s folyton ismétlődő hibákat mellőzöm.

8. lap. Gondoskodott róla, hogy a polgárság gazdagodjék és hogy valamennyit ezerféle mulatsággal szórakoztasson. 71. III. Leo pápa kezdettől fogva *barátságos lábon állott* Károlylyal. (Én még nem láttam se *barátságos*, *bizalmas*, — se *barátságtalan*, *ellenséges lábat*; olyat csak a németek ismernek). *Megfelelt* az óhajnak. 94. Nagy Ottó — a sváb hercegséget *Ludolf fiának*, Bajorországot *Henrik öccsének*, [de már:] Lotharingiát *vejének*, *Konrádnak* adományozta. (Következetesség!) 98. III. Ottót — Gerbert nevelte, ki a *maga részéről* a spanyoloknak vala tanítványa. 103. *Kegyencz*. Pedig a 147. és 148. l. III. Henriknek *kedvelt embereiről*, *kegyeltekéről* van szó. 137. 1212-ben csalók által átitott szegény gyermekek indultak keletre. kiket azután család kalauzaik rabszolgáknak adtak el Afrikában; *hasonló* (!) *kudarcz kísérté* II. Endre vállalatát. 157. Anjou Károly — *eljött* Nápolyba. (A *jön-megy*, *hova-vissz* következetesen föl vannak cserélve). 209. Hazánkban jutott a föladat, hogy a *többi Európának* védbástyaül szolgáljon...

III. *Újkor és legújabb kor*. Negyedik kiadás. 1894. — Előszó a harmadik kiadáshoz: „az irány javításaért barátainak tartozom köszönettel“. (Nem ellenségeinek?) Tisztelettel legyen mondva, nem sok köszönet van benne. Ime:

23. lap. *Amerikába* — utóbb Afrikából hozták be a szerecseneket. 26. A megrettent pápa *békét sietett kötni* Károlylyal; három sorral alább: Ferenc király is *sietett békét kötni* . . . 47. Már ez okból is üdvözölte a nép trónralépését kitörő örömmel. (Szórend!) 53. A mozgalom a nemesség-*[nek]* és polgárságnak kedvezett. 55. Cervantes „Don Quixote” c. *gúnyoros hőskölteménye*. (Eddig úgy tudtam, hogy Don Quixote *regény*.) 100. Károly újra uralkodott az alkotmány ellenére (értelme: megint alkotmányellenesen uralkodott). 140. A trón először is I. József-*[re]* és fiutódaira és csak azután Károly-*[ra]* és ennek gyermekeire volt szállandó (a szórend is hibás). 181. (A deisták) Ez új iskola — arra *vetemedett*, hogy a szellemi világot, az államot és a társadalmat teljesen átalakítja (*törekedett*; mert *vetemedett* — mindig vmi rosszra való törekvést jelent; vö. *elvetemedett*). 183. Voltaire és társai a *megleevő* társadalom bajain orvosolni törekedtek. 223. (Napoleon) Mihelyt Párizsba érkezett, kellő előkészület után *Sieyès- és Lucian öccsével* és az idősbek tanácsával egyetértve . . . (értelme: Sieyès-vel és Napoleon öccsével, Luciánnal . . .). *Keresztülvisz, kivihetetlen, nagy horderejű, súlyt fektet, jogar, dicsvágy, vagyombukott, fölény, löfegyver, indok* — csakúgy hemzsegek.

IV. *A magyarok oknyomozó története*. Harmadik, javított kiadás. 1896. — E könyv már „a középtanodák VIII. oszt. számára” készült; míg a többi — két, három, négy évvel előbb — jó volt középiskolák használatára. Az ismétléseket most is kerülöm.

9. lap. A rómaiak Sisciában *főpénzverdét* létesítettek. A 84. lapon is *pénzverdékről* van szó, méltó párjaul a középtanodáknak. 103. (Hunyadi J.) Szilágyit nevezvén ki *Belgrád kapitányának*, ő maga Kapisztrán keresztes hadaival egyesült és azután *Nándorfehérvár* felmentésére indult. (Belgrád = Nándorfehérvár). 112. Pál pápa nem III. Frigyes császárt *szemléltette ki* . . . (szemelte . . .) 115. (Mátyás) most a *maga részéről* keresett Fr. ellen szövetségeseket. 123. Mátyás halála után a tudományos kincsbánya *részben a külföldre* került, . . . *részben a törökök által Konstantinápolyba* vitetett. 202. (Zrinyi) *Morvában* küzdött III. Ferdinánd szemei előtt, ki őt horvát bánná nevezett ki [!] 203. Alkalmom sem volt nagyobb tett *véghezvitelére* (a négy kötetben egyetlen egyszer helyes kifejezés *ki-, keresztülvitelére* helyett). 205. A török egész eljárásából kitűnt, hogy Erdélyt alá *akarja hajtani* (csak így!). 218. Lipót kezdettől fogva arra törekedett, hogy Magyarországot katolikussá tegye és *annak* alkotmányát megnyirbálja . . . sőt a német birodalmi tartományok közé szerette volna *azt vinni*. 222. A magyar alkotmány *ellen* irányuló törekvések *ellen* . . . visszahatás támadt. 222. II. Rákóczy F. alakjában a nemzeti hagyomány *kegyeletteljes dicsfénnel* övezett szabadsághőst tisztel. 243. (III. Károlynak) *István veje, Lotharingiai Ferencz* . . . törzsországa helyett Toszkánát kapta kárpótlásul. (Ennek a szórejtvénynek ez a megfejtése: III. Károly vejét Lotharingiai *Ferenc István*nak hitták.) Az udvar varázshatalma csak a nemzet *felszi-*

nét olvasztotta, a törzs épen maradt. (Képzavar.) — *Lelhely, rokon-szeno* stb.

Remélhető, hogy e különben igen derék iskolai kézikönyvek még több kiadást megérnek; de kíváncsok, szükséges, hogy akkor e felsorolt és még sok más hibákat, fogyatkozásokat mind, mind kijavítsa valamely igazán köszönetet érdemlő baráti kéz.

TRENCSENY KÁROLY.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Lunte riechen, a. m. megérezni, hogy baj van; magyar megfelelője: *megérezni a sáfrányillatot*, vö. TörtT.² III. 197: „Löcsén, az ellenség fennhagyott és elszallott alóla, érezvén a sáfrányillatot“.

Den Braten riechen és *Wind bekommen* is azt jelenti: messziről, jó előre megérezni, hogy majd lesz valami, csak-hogy jóra is, rosszra is vonatkozhatik. Az elsőnek értelme világos: megérzi, hol sütnék-főznek, szóval *érzi a pecsenyeszagot*; eredetileg csakis valami jóra vonatkozhatott, de tréfásan ellenkezőjét is jelenti. *Wind bekommen* a vadásznyelvből van véve; *Wind* itt a. m. a *vad szaga, szimat*; a szólás magyar megfelelője: *megszimatolni vmit*. Vö. a következő szólásokat: *szag után járó*, potyaleső; *szaga után borra, mint jó vizsla a nyúlra*.

Du lieber Himmel: Én édes Istenkém! Uramfia!

Dugni: néha egy-egy aranyat *dugtam* neki: hie und da steckte ich ihm einen Ducaten zu; — liess ich ihm einen Ducaten *bekommen*.

Elképed: er wurde auf einmal sehr *betreten*, *verblüfft*; *elképedt*: er machte ein sehr *verblüftes Gesicht*.

Förmedvény: Pamphlet, *Schmähschrift*.

Székház, rendház, pl. barátoké: *Ordenshaus*; uralkodó székhelye: *Wohnsitz, Residenz*.

Visszaszíni vmit: etwas *zurücknehmen* (revocieren); később aztán szépen vissza kellett színia követeléseit: später musste er *klein begeben*; tréfásan: *Retourkutsche nehmen*. TOLNAI VILMOS.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Sió, Tokaj, Tárkány. Lehetséges, hogy „post festa“ szólok. De most nem nézhetek utána se a Nyelvőr köteteiben, se a Nyelvtudományi Közleményekben, hogy ezeket a neveket magyarrazták-e s ha igen, hogyan magyarázták nyelvészeink. Én a csuvas földön tudtam meg a *Sió* folyónév igazi értelmét. Hogy összetétel, azt már azelőtt is tudtam (vö. *Sajó, Héjó* stb.), csak az össze-

tétel első tagjával nem voltam tisztában. Úgy hiszem, hogy nem csalódom, ha azt a csuvas *sivē* 'hideg' származékának tekintem. Ily módon **Šiv-jó* > *Sió*, valamint *Hév-jó* > *Héjó*. Ez utóbbi meleg, az előbbi meg hideg folyó.

A csuvas földön egy csomó *Togaj* és *Tärxàn* nevezetű helysegnév van (magam is voltam egy Togajban a Csebokszári kerületben). Zolotnickij csuvas-orosz szótárában mind valamennyit összeállította a szótárához csatolt függelékben. Abban semmi kétségünk se lehet, hogy ezekkel a mi Tokajunk és Tárkányaink (mert, ha jól emlékszem, több is van) valami kapcsolatban vannak. Arra gondoltam, hogy hátha a csuvas nyelv alapján egyes folyóink nevét is megtudnók közelebből határozni, s úgy jutott az eszembe a *Sió* magyarázata is.

Perm, 1898. jún.

PÁPAY JÓZSEF.

Peszmet, peszmeg. E szónak magyarázatában, mint Réthei Prikkel M. helyesen megjegyzi (Nyr. 27:203) a 'kétszersült' értelemről kell kiindulni, nem pedig a 'gyümölcsíz' értelemről. 'Kétszersült' értelemben előfordul hasonló hangzású szó a görögben a következő alakokban: *παξαμᾶς*, *παξαμᾶς*, *παξαμᾶτης*, *παξαμᾶδιον*, *παξαμᾶδιον*, *παξαμᾶδιον*. Ezen alakok közül az első. *παξαμᾶς*, átment a latinba *paxami* (többesszám) formában (használja Hieronymus, *Adversus Iovinianum* I:25), amiből következik, hogy már megvolt az ógörögben, tehát az ókorban is. Ugyanazt lehet némileg következtetni abból a körülményből, hogy a szó a régi zsidó irodalom egy termékebe is átment *pakszamin* (héber többesszám) alakban (l. szótáramat: Gr. und lat. Lehnwörter im Talmud, Midrasch und Targum s. v.); itt olyan munkában fordul elő, mely befejezésére nézve ugyan a 12. századba tartozik, egyes részeinek keletkezése azonban bátran az ókorba tehető. A szónak a középkori latinságban már olyan alakja van, mely a magyarhoz nagyon közel jut: *paximatium* (l. Meursius 400. l.). Ez alak könnyen fejlődhetett a görögből, mert a szó töve (pl. a többesben *παξαμᾶδες* vagy *παξαμᾶτες*) már itt is *d* vagy *t* néma hangot mutat föl; a görögös vagy latinós végzetnek az eltűnése pedig nem is szorul magyarázatra. Különbö a végzet nélkül és *t* hanggal előfordul az örményben is: *pakszimat* vagy *pakszimat* alakban; l. *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft* 47:31; továbbá Hübschmann, *Armenische Grammatik*, Leipzig 1897. I:371. és onnan a saját közlésében Philol. Közl. 22:344. Ugyancsak *pakszimat* alakban a görögből atment a szó a török nyelvbe is; l. G. Meyer. *Türk. Studien*, I:58.

Latszík ebből, hogy köz-elterjedtségű szóval van dolgunk, beszédes szóval, mely a maga vándorlásával egész kis kulturtörténetet élt át. A magyar *peszmet* akár egyenesen az örményből jöhetett, hiszen Mikes Kelemen a *peszmetet* mint örmény nemzeti ételt említi és így lehetséges, hogy a magyar örménység köréből bejutott más magyar vidékek nyelvbe is. Nehézséget okoz azon-

ban, hogy Mikes a szót *peszmeg* alakban közli, holott a fenti kimutatásban a *g* hangnak még csak nyomát sem láttuk, továbbá az, hogy a szónak Mikesnél 'gyümölcsíz' az értelme, holott a fentiek szerint csak 'kétszersültet' jelent. Azt hiszem tehát, hogy Mikes tudósítását teljesen ki kell hagyni a számításból, azaz, más szóval: más a *peszmet* és más a *peszmeg*; amaz kétszersült, emez gyümölcsíz; amaz a közvetítő nyelveken át a görögre megy vissza, emez, mint Prikkel valószínűvé teszi, a horvát *pekmec* változata, ami nem zárja ki, hogy ez a maga részéről örmény vagy török jövevényszó legyen.

A magyar *peszmet* 'kétszersült' nézetem szerint a törökből származott és így mégis csak Kúnosé az érdem, hogy e jövevényszóra rámutatott. A *k* hang kiesése a *kszm* hangcsoportból nem okoz nehézséget; vö. *puszpáng Buxbaum*ból, *viasz*, *viaksz*ból stb.

Még csak egy általános megjegyzést. A német *Zwieback* Kluge szerint (Etym. Wb. 5. kiadás) csak 1600 óta járja és a francia *biscuit*, olasz *biscotto* mintájára készült; a magyar eszerint, habár kölcsön útján, előbb jutott oly szónak birtokába, mely a kétszersült fogalmát jelzi, mint a német. Érdekes volna még azt is megtudni, hogy a középletin *buccellatum*: kétszersült előfordul-e latin nyelvű magyar iratokban?

KRAUSZ SÁMUEL.

Peszmeg. Nem a Kúnos-Prikkelék *peszmeg*-vitájának (Nyr. 26:538 és 27:203) lényegéhez szólok, oszmán-török jövevényszó-e vagy nem? csak rövid jegyzetet akarok szolgáltatni hozzá, mely némi-képen segíthet a szó történetének megvilágításában.

R. Prikkel Marián a NySz. és az új TSz. alapján egynéhány jelentésnek összevonása s egymásból származtatása után arra az eredményre jut, hogy a *peszmet*, *peszmeg*-nek két főjelentése marad: 1. kétszersült, keletlen v. összesült tészta; 2. kásásnemű édesség, gyümölcsíz, lekvár. Ezeknek elsejéből származtatja a népnyelvbeli harmadik jelentést: „vézna, csenevész, hitvány, formátlan“, de vitájában éppen úgy elhanyagolja, mint Kúnos. Pedig a *peszmeg*-nek bizonyára ez az értelme volt a régiségben is, meg a népnyelvben is, s így a régi népnyelvben is leginkább elterjedve. Ezt látszik bizonyítani Aranka Györgynek megjegyzése, mely 1791. január 2-án Kolozsvárt kelt rőpiratában (Egy erd. M. Nyelvmívelő T. fel-állításáról való Rajzolat“) olvasható. A rőpirat, mely nagy és változatos munkakörü tudós társaság felállítását sürgeti, a tervezett társaság sürgős feladatai közé sorolja (e tekintetben talán mint legelső) a Magyar Tájcsótár szerkesztését s nem röstel példákat is említeni. Ebben a rőpiratában mondja Aranka György a következőket is, amik most tárgyunkhoz tartoznak: „De találtathatnak lassan-lassan sok olyan Magyar szók is fel, melyekről megfejtkeztünk, mint p. o. *kouak* (?) annyit tézsen, mint *Statio*, a régiek így éltek vélle. *Peszmeg*, Bágage [így!]. A Székellyek most is élnek vélle stb.“ (Rajzolat: 24. l.)

A francia *bagage* poggyászt jelent s csak német csatornán át jutott hozzánk is más értelemben: *bagázs*, *bagácsi*, *bagázsia*: *hitvány*

népség, pereputty; német minta szerint megvetést jelentő szóvá lett nálunk is, vagyis furcsa germanizmussá. A *peszmegnek baggage* értelme tehát tulajdonképen nem egyéb a Tsz. említette harmadik jelentésnél, melyet Kúnos-Prikkelék elhanyagoltak.

Hátha hasznát veszik ennek a 107 éves népnyelvi adatnak!

GYULAI AGOST.

Esse. Pontos mása megvan a németben is: *dieser und jener* s itt nem egyéb, mint az ördögnek euphemisticus körülírása, amint Tóth Béla is magyarázza a magyar kifejezést (Nyr. 27:31). *Dich soll dieser und jener* — *dich soll der Teufel* (Hetzl, Wie der Deutsche spricht. Leipzig, 1896, *sollen* szónál); *dieser und jener*, wird in Verwünschungen euphemistisch für den Teufel gebraucht (Hermann Paul, Deutsches Wörterbuch, Halle, 1897). Pozsonyban is: *hol dich der und jener!* A magyarban is teljesen beleillik az említett szólásokba az *ördög*, akár főnévképen, akár melléknévképen, lehetne még *fenével* és *ördögadtával* is helyettesíteni: hova mentek esse lelkek: ördögadta lelkek (RMNy. II.169); ez esse fiai eltörték székemet: ez ördög fiai (Nád: Lev. 18); megszidván őket, monda, hogy ezek az essék nímetek volnának: ezek az ördögadták (Monlrok. III.49); esse-, bestye fiával ebet tapon-gassatok: ördög-, bestye fiával (Thaly: VÉ. I.389); nem tudtam, esez lélek, hogy fortélyos légy: ördög v. fene lélek (Monlrok. XXXI.30); szidogatám, ez s ennek a fia: ördög fia (Bethlen Miklós, Önéletírás I.337). Épen így illik az *ördög* Zolnai debreceni, valamint Bartha palóc adataiba is (NyKözl. 1896:345, Nyr. 27:125). Nem hiszem, hogy a magyarba átvételképen került volna a németből, véletlen találkozás, mint sok egyéb; annál is inkább, minthogy a rossznak, rútnek, gonosznak ilyesféle körülírása szelidebb korholásban, fenyegetésben nem épen ritka: no megállj csak, te *emilyen-amolyan*; fenyegetőzött, hogy majd *így-úgy*; majd elvisz téged a *majdmítmondokki* stb.

TOLNAI VILMOS.

Huja! 1895-ben a Hortobágyon jártam időjós-lási adatok gyűjtése céljából az Ethnographia számára. Dél körül járt az idő, midőn a hosszú úttól s a melegségtől elcsigázva az első pásztorral találkoztam. Távozásom előtt a távolban kolomp hangját hallottam. Meg is kérdeztem: „Ugyan bátyám! mennyire van ide a legközelebbi pásztoember?” „Hát biz öcsém van a vagy *egy jó hujára*“. Nem értettem s még egyszer megkérdeztem. Ismét ugyanazt mondotta. Én e szót még sohasem hallottam addig, azt hittem, valami pásztorias kilométerjelölőről van szó. Kérdem a pásztort: „Hát aztán mennyire számítanak egy huját?” Elmosolyogta magát. „Hej, öcsém, látom, hogy nem irti. Halla csak!” Erre elkiáltotta magát: „*huja haj!*“ és a távolból ugyanily feleletet hallottam. Hozzátette még: „Lám, ha messzibb lenne, meg nem hallaná!” Ekkor tudtam meg, hogy a *huja* egy oly távolság, amelyre az erős *huja haj* kiáltás elhallatszik és oly időt is jelölhet, amelyben egy hujányi utat megteszünk.

RECHNITZ IGNÁC.

A nyelvtani műszókhoz (Nyr. 27:223). A mondatot csupán csak azért, mert nincsenek mellékrészei, *puszta mondatnak* nevezni olyan logikai hiba, mintha valaki pusztának nevezné a házat azért, mert melléképületek, melyekre gyakran szükség nincs, nem tartoznak hozzá. Az ilyen mondatokat: *dörög, villámlik, havaz, esik* (épen úgy, mint ezeket: a kutya ugat, a ló nyerít stb.) azért lehet *bővítetlen* mondatoknak nevezni, mert csakugyan bővítetlenek. Ez a fosztóképzőjű elnevezés a mondatnak nem az értelmére, hanem a szerkezetére vonatkozik. Fentartom azt azt állításomat, hogy csupán alanyból és állítmányból álló mondatnak *bővítetlen mondat* a helyes neve.

Ami a *birtoknévmást* illeti, az *enyém, tied* stb. névmások elnevezésüket azért kapják a birtoktól, mert ez az alapszó a birtokviszonyos kapcsolatban (pl. ház *teteje, háztető*). A birtoknévmások mindig (a Czuczsa J. említette mondatban is) birtokos neve és birtok neve helyett állanak. GERGULECZ GÁBOR.

A pozsonyi magyar. Fadrusz János, úgy látszik, nemcsak vésőt forgat, hanem tollat is. A Magyarország c. lapba (1898. V.15) eleven cikkekét irt az olasz munkásokról. Egy helyütt azt mondja: „Kérdeztem, hogy itt alszanak-e; az volt a felelet, hogy nem, de már két órakor reggel indulnak a bányák felé. *egy kis kenyér és sajt a kendőjükben*“. Ezen a pozsonyi magyarságon kétség nélkül megbotránkozik a budapesti magyarság. Hogy lehet így beszélni? „... egy kis kenyérrel és sajttal a kendőjükben“, ez a helyes. A gáncsolók nem gondolják meg, hogy Fadrusz Jánosnak erős mentsége van. Emberyi ember korában tanult meg magyarul s most igazán tud magyarul; holott Szlankaményi báró szerint azt kis gyermekkorunktól fogva kell tanulnunk, hogy *ne* tudjunk magyarul. (Vö. Arany János Prózai dologozatai² 386. l. Nyr. 27:188.)

BÁLINT KELEMEN.

A macska fon. (Nyr. 27:233.) „A macska... néhol úgy látszik *fon* is“, írja Simonyi Zsigmond. Így tudom én is. Gyermekkoromban tanultam, hogy a macskának csak azt kell mondani: „Fonjál, titukám, jönnek a törökök, patyolatot kérnek“, és tüstént dorombol. De azt nem tudom már bizonyosan, kitől hallottam ezt a mondókát: szabolcsi, borsodi rokonaimtól-e vagy (mint homályosan sejlik bennem) a győrmegyei Hanthó Lajostól. A mondóka kétség nélkül hódoltság korabeli maradvány; turbánnak való patyolatot a törökök gyakran szedtek tőlünk adó fejében. „A macska fon“ aligha germanizmus („die Katze spinnt“); az orsó-, a rokkapergés meg a macskadorombolás hasonlóságából könnyen támadhatott ez a tropus nálunk is, másutt is.

TÓTH BÉLA.

Egy bibliai közmondás. A Nyr. f. é. első számában a szerkesztő Margalits művét kritika tárgyává teszi, idézván közmondásokat, melyeket M. föl sem említ. Többek közt: *Jobb a siralmas házhoz menni, hogysem lakodalmas házhoz*. Cikkének végén külön tesz emlí-

tést közhasználatban levő bibliai közmondásokról. Legyen szabad figyelemztetnem, hogy a fönt idézett közmondás is szószerint *Kohélet* 7. fejezetéből való, tehát bibliai eredetű.

STRICKER SIMON.

Lapaj. Petz Gedeon a német *lappe* szót látja benne. De a *lapaj* szót az egész tótság ugyanily alakban „kamasz, naplopó” jellel ismeri. Előfordul még *lapan* is; talán e h. **chlap*an, **hlapan*, **hlapaj*, a *chlap* v. *hlap* legény szóból. A m. *lapaj* tehát tót eredetű, s ú. l. csak a tóttal érintkező nyelvjárások ismerik. A *lapajt* a következő mondatban hallottam egyszer: *kukajte ho, jaki lapanisko, čo chvilu bi mi šecku hruški ulopniti*: nézd csak, milyen lapaj, majdhogy mind a körtémet el nem *lopja*. Ez azért érdekes, mert a mátyusföldi tót ember a *lapajt* is a *lopni* igével akarta kapcsolatba hozni, nyilván a *tolvaj* -aj végzete miatt. A *lopni* igét csak a magyarsággal szomszédos tótok ismerik.

K. Zs.

Ispiláng. Ugyancsak Petz G. úr növénynevet lát ebben (*Spilling*). De nem tartom valószínűnek akár azt, hogy a kevésbé használt *spillingen* kezdődő német gyermekversnek nyomára akadnassunk valaha, akár pedig azt, hogy ily nevű rózsát ősmenne valamelyik magyar nyelvjárás. Kiss Áron dr. Magyar gyermekjátékkönyvében 1792. kelettel közli e dalt, magyaros, de nyilván népetimológiára valló alakban (*kis pillantás*). Valószínű, hogy valamely *ich spiele* v. 's *spielen* kezdettől n. dallal van dolgunk. Az -ang végzetet talán a karintiai *Anger*: rét, mező szó magyarázza (vö. Drausn *am Anga*, sitzt maj diannal un want). A német eredeti tehát körülbelül így hangozhatott: *Spüln im anga, spüln im anga, spüln im anga rosen*. A vers többi része már magyar eredetű is lehet. Gyermekversnek ily változatára hadd említsem a tót, de magyar eredetű *Ērik ā medfā, nād āz ānyitā* kezdetűt, melyet így is énekelnek: *ēter, mēter, činčarānā, sžitā sžitā vendel, bīla rūssa pendel, sapszandel*. Ez utóbbi szó ebből van elrontva: „akit szeretsz, kapd el”. A rá következő második versnek már tót az eredete és teljes az értelme. (Ebből az értelem nélküli változatból újabb magyar vers lett: szita-szita péntek, szerelem csüttörtök, *szab szerda*.) — Érdekes, hogy a tótban is van egy gyermekek száján is hallható dal, melynek harmadik sora szintén hasonlít az *ispilánghoz*: „*išel pan, rozbil šban, aha mh rozbil šban*”. * De ez más dallamú, más mértékű és nem is gyermekvers.

K. Zs.

Pulyka. Az Alexi-féle etimológia, mely a *pulyka* szóban az oláh *csirkécske* fordítását látja, még sem olyan furcsaság, mint amilyenek Herman Ottó a Nyrben annak idején föltűntette (16:69, 129, 181, 220, 222). Néhány évvel ezelőtt Rajnai Burkusországban az essen híres ágyú-gyárban akadt dolgom és a társas-ebéd étlapján az egyik fogás *Puter* volt, melyet nem értettem meg, de akkor utána kutattván a dolognak, azt találtam, hogy ez a Grimm nagyszótára szerint is a kakaspulyka neve, a jérce neve pedig *Pute*, mely két

* Az úr jött, kancsót tört, aha mhm kancsót tört. Szeberényi ford. Tót népd. 160. l.

szó, valamint a *Put* (csibe) és *Putehen* (csibécske), ugyanazon forrás szerint mind egy töről szakadt. Q. e. d. — De a *Puter*-re nézve más magyarázat is lehetséges. Az angolszász *éle-pútan* ugyanis, továbbá az angol *pudding* (hurka), *pout*, *pouter*, svéd *puta* (tájszólásban), talán a francia *bouder* is, továbbá az ír *putog*, gael *putag*, *put*, *poten*, *putyn*, corn *pot* stb. Skeat véleménye szerint ugyanazon töre (*pút*, hosszú *ú*-val) vezethető vissza s valamennyi itt felsorolt szónak alapja a pöffeszkedés, fölfuvaltság, fölfuvalkodás fogalma. Ez talán található etimológia a pöffeszkedő kakaspulykára, mint a Grimm-féle csibe-szár-mazás. Az angolban *pouter* (ejtsd ki: *pauter*) a pöffeszkedő, nagybegyű tokás galamb (Kropftaube) neve.

Marha. Thallóczy L. nem rég megpirongatott a *Századok*-ban. (31:579) azért, mivel egy abbeli közleményemben *ingatlan marha* kifejezést használtam. Szerinte *marha* a magyarban „tárgyat, lábas jószágot, portékát és nem ingatlanban fekvő tulajdont jelent, tehát épen lényeges jelzetében, az ingó, nem fekvő természetében van az eltérés“. Erről azonban nem vagyok még teljesen meggyőződve, mert pl. Pázmány Péter „ingó marhát“ említ egy helyen, tehát vagy ingatlan marhára gondolt vagy pedig tautológiát követett el. Különben a NySz.-ban akárhány idézet van közölve, melyből világos az, hogy a *marha* szónak egészen általános a jelentése és jószágot, tulajdont, birtokot, gazdagságot stb. jelent minden tekintet nélkül ingó vagy fekvő természetére. Thallóczy maga is közöl egyet Zay Ferenc életrajzában (165. l.), hol a magyar főúr azt írja, hogy „az én jószágom és marhám nem ősmőtől, sem atyámtól, sem anyámtól nem maradt, mert azt mind török birja, hanem enszolgálatommal leltem“. Élek a gyanúpörrel, hogy Zay a' II. Lajos idejében elvesztett ős birtokait értette az Al-Duna mentében.

KROFF LAJOS.

Maszatol, meszetel. Érdekes volna megtudni, hogy a *mése* vagy *meszet* szóból eredő *meszelni* igének bővebb alakja a *meszetelni*, használatos-e Békésen kívül másutt is? Mindenesetre érdekes főhangú iker-alakja a *maszatolni* (— piszkítani) igének miként a *meszet* a *maszat*-é.

GYULAI ÁGOST.

Az új MTSz.-ban van: „[1. *meszetél*], *meszetől*: meszel. Szlavónia Nyr. 5:12. és 2. *meszetel*: szemetel, Pápa vid. Tsz. 259b. [vö. *maszatol*, *peszetel*]“.

A SZERK.

Nyúlálom. Kondoroson, Békésben használatos ez a kifejezés *nyúlálom*; azt jelenti, hogy rövid ideig tartó, éber álom. Kis gyermekekről mondják, kiket alig altattak el, már megint ébren vannak, hogy *nyúlálomuk van*. Vajjon használják-e másutt is? Én még sohasem hallottam. Eredete mindenesetre valami rövidített hasonlat; talán az, hogy olyan éber álmodást jelent, amilyen a félénk nyúlé, vagy olyat, mely rövid, mint a nyúl farka?

GYULAI ÁGOST.

Csicselli. Magam is dunántúli szülött vagyok. Gyermekkoromban, körülbelül 30 évvel ezelőtt, nálunk Keszthelyen szintén gyakran

hallottam a *csicselli*, inkább: *csicserli* kifejezést. A régi *hatost* mondtuk ennek; talán nem egyéb, mint a *sechserl* átmagyarosított kifejezése.

Hujja. A napokban egy vásárhelyi kerékpárkereskedő így szólt hozzám: „No, P.-né még csak ma, egy fél óráig tanul ezen a női biciklin, aztán *hujja*”. Mondom: mi az, hogy: *hujja*? — Hát hogy már nem tanul tovább, mert jól megtanult biciklizni. E szerint Hódmezővásárhelyen a *hujja* azt jelenti, hogy vége valami dolognak. Orosházi ember a *hujja* kifejezést nem használja; én legalább 15 év óta itt egyszer sem hallottam.

BÉRCZI FÜLÖP.

Digó, diga. Olasz földön katonáskodván, a magyar legénységtől mindig a *diga* kifejezést hallám; még pedig úgy megszólító, mint olaszt, főképp olasz férfit jelentőképen. Pl.: „Jelentem alásan, elhozta a köszörűs diga a borotvát” stb. Azt hiszem, a magyar nyelv-kényelem kívánja így.

BALOGHY DEZSŐ.

Lésza (27:279). Adán így nevezik a vesszőből font kocsikast, cserényt.

MOLNÁR SÁNDOR.

— Kalmának is igaza van, mikor azt állítja, hogy a *lésza* annyit is jelent, mint „vesszőkerítés”. Ipóltság (Hont m.) ilyen kerítéssel veszik körül a földmivesek udvarukat. Egymástól mintegy fél méternyire merőlegesen levert dorongokat fűzfavesszővel fonnak át tövétől a hegyéig s ez a *lésza* vagy *lészakerítés*. E szónak más formája vagy jelentése ott nincsen.

BÁRDOS REMIG.

Tegyen róla. Mit én bánom. A szerkesztő kérdéseire beérkezett válaszok 6. és 14. pontjához (Nyr. 27.) egy pár észrevételt fűzök ezúttal — 6. pont 236. Az itt elsorolt példák legnagyobb részének tanúsága szerint ezt: *tegyen róla* akkor mondják, amikor (N. szavaival) „nem úgy van valami, mint lenni kellene”; pl. hát *tegyen róla*, ha tud. E szerint — mint H. is mondja — mindig tagadó értelmű kifejezéssel áll szemben: *Tegyük róla*, ha nem akarja, hogy oda járjak stb. — Ebben az értelemben használja az irodalmi nyelv is, és csakis ez a használat felel meg e szólás természetének. Maga a *róla* is az ellencselekvés fogalmát jelöli az ilyen beszédben. Hát *tehetek én róla*, hogy...? mintha ezt mondaná: Hát *megakadályozhattam* én ezt a dolgot. Mit *tehetek* én *ellene*? Mit *tehettem* én *avégre*, hogy ez meg *ne* történjék?

A sok példával szemben az ottani jelentéssel ellenkezőleg csak ez a két mondat szerepel a válaszok rovatában: Valamit *tegyen róla*, hogy *kapjam meg* már a pénzecskémet (Kvh.). Ké *tehetne róla*, hogy én is *kaphatnék* pl. földet árendába (A.). — Ez a használat összekészti, erőszakosan kapcsolja egybe a *róla*-féle, természetesen tagadó értelmű mondatot az állítóval; ami kézzelfogható ellenmondást idéz elő köztük. Épen ilyen ellenmondást szűlné — csak hogy megfordítva — a mondatoknak efféle kapcsolata: *korteskedik mellettem*, hogy *megbukjam*. — A *teszek rólu* már magában állva is azt jelenti, hogy: *ellene dolgozom*; *azon vagyok*, hogy meg *ne* történjék. — Igen kívá-

natos, hogy az irodalmi nyelv ezentúl is csak ebben az értelemben használja.

Áttérek a 14. pont alatti szokatlan szórendezésre (238). *Mit én bánom*, ha gyűsz, ha nem gyűsz. Hát osztán ha ri jis, *mit én bánom*. Az e pont alatti válaszában Belányi T. azt mondja e különös elrakásról: „mintha palóc specialitás volna; kivált az ő megyéikben gyakori“. — Ha csakugyan palóc különlegesség, maradjon annak. Az irodalmi nyelvbe nem való. Sokkal természetesebb ez: *mit bánom én! bánom is én!*

Eszmekapcsolatnál fogva ide iktatom a következő szólásokat is: *Tudom is én! mit tudom én*, hogy mi a szándéka. Ezekhez nem kell magyarázat. De van a *tud* igének egy a *mit én bánom*-félével azonos sorakozása is; például: Beszélt ő irodalomról, politikáról, pénzügyről és *mit én tudom* miről nem fecsegett még. Nem egyszer találkoztam ezzel a szórenddel jó magyarságú emberek beszédében, és szintűgy irott dolgozataikban is. Magam is hozzászóltam húzamosabb idő óta. Akiikkel értekeztem erről, azok is úgy vannak vele.

Kétségtelen, hogy — nem is szólva a *bánom* ígéről — észrevehető különbség van a *mit tudom én* és a *mit én tudom* szerepe közt. Amaz rendszerint kezdi a beszédet, illetőleg a mondatot: *Mit tudom én*, hogy mi a szándéka?! — Magában is állhat: Hogy hova ment? *Mit tudom én*?! — Emez ellenben mindig csak kiegészíti a mondatot, következőkép nem állhat magában: Multjára, érdemeire, szenvedéseire és *mit én tudom* mire nem hivatkozott még!

Több szem többet lát. Célszerűnek tartanám e részben másoknak is a felszólalását.

JOANNOVICS GYÖRGY.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

A tárgyas és tárgyatlan ragozásról szólva véleményem szerint hibintott Joannovics, amikor azt állította, hogy helyesen csak így mondjuk: „*szükségesnek véljük mindenkit figyelmeztetni*“. Bizonyos, hogy állításának megokolása helytelen. Szerinte ugyanis az állítmány a lappangó *azt* szót vonzza egyenesen: *szükségesnek véljük azt*, hogy mindenkit figyelmeztessünk. Vajjon igaz ez? Lássunk csak egyéb példákat is: „*Azt hitte*, hogy a halálban édes boszú rejlik“. Ezt összevonva J. szerint így kellene mondanunk: édes boszút *hitte* a halálban rejleni, mert hát a *hitte* vonzza a lappangó *azt* szót, s íme Arany J. Murány ostroma IV. énekében mégis csak így mondja: „Édes boszút *hitt* a halálban rejleni“. Vagy vegyük a jegyzetbeli példát: „*szükségesnek tartok mindent fölemlíteni*“. Ha akarjuk, erre is ráfoghathatjuk, hogy a *tartok* vonzza a lappangó *azt* szócskát, mert hiszen mint összetett mondatot ezt is így mondanók: *szükségesnek tartom (azt)*, hogy mindent fölemlítsek; mégis az összevonásban tárgyatlan ragozást használunk s használ Joannovics is. Hogy mért? Így kívánja a *mindent*, a *mindenkit*. Vö. még: Látott érkezni sok kutyafejű tatárt (Petőfi). Kötélhágcsót leltek függeni a falon (Arany). Az előbbi példában álta-

lában kutyafejű tatárokról, az utóbbiban bármely kötélhágcsóról beszél az író, használja tehát az alanyi ragozást. E kérdés mindenestre megérdemli a további gondolkodást.

FENYŐ MIKSA.

Tetszhalott, álhalott, áltört. A Nyr. 27:36. lapján a *tetszhalott* fogalmára az *álhalott* h. igen jó régi szót ajánl Hegedűs Pál, i. i. *holteleven*. Az az *ál*-lal való összetevés már nagyon *hamis* kezd lenni. (Pl. *álbarát, áltört*, s mind a kettő fölé odahelyezhetjük: *álhalál*). Mint „tanügyi férfi“ (tanítót akarék írni) különösen az *áltört* dolgában kifejtett *nyelvi akadozást* csudáltam sokáig, lévén az egyszer: *áltört*, máskor *szinlett tört*, ismét: *vegyes tört* „ki nem fejlődött számalakban“, azután: *vegyes szám*, ugyanolyan értelmezéssel, megint: *hamis tört*, és így tovább, az egymásután megírt tanítókönyvek (= vezérkönyv) szerzőinek tetszése és akarata szerint. — A *tetszhalott* kifejezésére én itt Kalotaszegen ezt a szót hallottam: *elrejtőzött*. Hogy jobb szó a *tetszhalottnál*, az bizonyos; de hogy meg tud-e birkózni a *holteleven*nel, azt döntsék el a hozzáértők.

CZUCZA JÁNOS.

A Pesti Hirlap magyarsága. A Pesti Hirlap, amely bőséges nyelvészeti tanításokkal szokta ellátni olvasóit a „mondanivalókban“ még pedig meglehetősen apodiktikus hangon, a mult nyáron valamelyik számában vezércikkben aposztrofálta érdemes képviselőnket, Madarász Józsefet, midőn ez a tisztelt házban fölhívta minden jó magyar ember figyelmét az idegen szók kerülésére. A vezércikk címe ez volt: *Öreg Madarász*, s később is, a cikk folyamán, ahol Madarász József neve, mint alany fordul elő, a cikk írója mindenütt *Öreg Madarász*-nak tiszteli. *Öreg madarász* németül azt teszi, hogy *Ein alter Vogelfänger*; a cikkíró pedig azt akarta mondani, hogy *Der alte Madarász*.^{*} A magyarban a névelő a jelzős név elől soha el nem maradhat; pl. *az öreg Deák, az öreg Pulszky, az öreg Arany*, nem pedig: *öreg Deák, öreg Pulszky, öreg Arany*. A névelő elhagyása csak megszólításokban történhetnék, pl. *Te, öreg Tisza*; de azt meg a társadalmi illem tiltja, amely megelégszik a jelzővel: *te öreg* vagy kitoldja egy tárgyszóval: *te, öreg barátunk*! Ez elemi szabálya a magyar nyelvnek s aki ezt nem tudja, óvakodjék attól, hogy másoknak abban tanítást adjon. Különben a P. H. tárcái, különösen egy-két fővárosi munkatársái, bővölködnek szemenszedett nyelvficamításokban, amelyekből talán majd küldünk be izlelítőt a Nyelvőr olvasóinak.

JÁMBOR TAMÁS.

Azok az idegen szók. I. „Mindezek, ha egy képviselő nemtetszését vonták magukra, *vogelfrei*-állapotban vannak és tönkretehetők irgalom nélkül“ (Pesti Napló; magyarul: *védellen* állapotban vannak, mint holmi *földönfutók*). „Ferdinánd fejedelem *fogelfrájja* tesz egy védtelen nőt“ (MHirl.). — „Ügyesen rajzol és *skicceit* nagyon dicsérik, akik látták“ (Magyarország; irodalmi magyarsággal: *vázlatait*). — „Mily álláspontokban *krisztallizálódott* az egyházpolitikai kérdés“ (P. N.; *kristályosodott*). — „A kísérő katonai *konduktus*“ (uo.;

^{*} Amit magyarul úgy mondunk, hogy: *Az öreg Madarász*.

katonai kíséret). — „A bankok újra *köszbeléptek* erélyes *intervenáló* vásárlásokkal“ (uo.; ép ilyen szószaporítás volna ez: *intervenidltak* erélyes *köszbelépő* vásárlásokkal). — „Ravasz *machinációval* belevonhatja az érdekeltség körébe az egész *kontinenset*“ (uo.; *fondorlataival* az egész európai *szárazföldet*). — „A döntés előtt bárminemű *konjunktúrába* bocsátkozni időelőtti volna“ (uo.; itt hibás a *konjunktúra*, *konjektúra* vagyis *hozzávetés* v. *találgatás* helyett, mert *konjunktúra* a. m. helyzet, viszonyok találkozása v. kapcsolata). — „Az igazságszolgáltatás már megkezdte munkáját, miért nem tudják bevárni a *verdiktjét*?“ (B. H.; *döntését*). — „Bead egy igen *vague*, igen általános... beadványt“ (uo.; *határozatlan*). — „A hír szárnyára veszi, a *pietás* megszenteli“ (uo.; *kegyelet*). — „A munka és *populáció* arányosítása“ (uo.; *népesség*). — „Maga jelezte ama *modalitásokat*... Említette *in specie* a részleges anyakönyvek behozatalát...“ (uo.; így van kifigurázva a magyar Shaksperében a tudákos tisztviselők beszéde). — „A családnak ősi nemessége *notórius*“ (uo.; *köztudomású*). — *Notickönyv!* (uo.) — „*Momentuózussá* teszi a dolgot“ (Rákosi Jenő maga írja, e h. *emlékezetessé*, *nagyszerűvé*). — „Valami *Spasvogel* elhíresztelte rólam“ (Jókai írja e h. *kópé. selma, tréfás* v. *mókás* v. *fránya ember* stb.) — „*Altruisztikus* *motivumokkal* szaporítsák a karakter erejét“ (Wlassics írta 1896. I. 2. a néptanítóknak, e h. *emberbaráti vonásokkal*). — „Karakterisztikus, milyen *spendabilis* a kormány az emberek nyugdíjazásában“ (Pázmándy írja e h. *bőkezű*, *bőmarkú, pazar*).
ANTIBARBARUS.

II. Ijesztő például idejegyzem azon idegen szót, melyeket Emmer Kornélnak a B. H. 1897. III. 17-én kivonatossan két hasábon közölt beszédjéből írtam ki: *tendencia*, *pretenzió*, *mandátum*, *ambicionál*, *naivság*, *idealizmus*, *parlamentarizmus*, *illuzió*, *szimptomatikus*, *motivum*, *politikai force*, *parlament*, *korruptió*, *intakt*, *nyivellítőző*, *donquijottéria*, *főgefraj*, *argumentum*, *gallomán*, *institució*, *kanton*, *gallomania*, *mania*, *gallus*, *Mathiasz*, *plántáljuk*, *kodifikáció*, *sommás*, *doktrinárizmus*, *redaktorok*, *Streitfragen*, *produktivitás*, *mekanikai*, *polemia*, *Zweite Lesung*, *Reichsgericht* *deciziói*, *judikátúra*, *krigli*, *referé rendszer*, *passziánszjáték*, *kodifikátor*, *Place Vendome*, *abszolútizmus*, *provizorium*, *kulturális annexió*, *kultiválás*, *kodifikacionális*, *optimizmus*, *selfkontrol*. — Két hasábon 52 idegen szó, közölök néhány gyakori ismétléssel. Madarász József bizonyára nem volt jelen, mert nem szólt közbe. Mennyi lehetett még a teljes beszédben! BÁRDOS REMIG.

Az *elő* németessége. Föltűnő sok germanizmus fordul elő az *elő* szócskával képzett főnevek között: Vor-urtheil: *előítélet* (elfogultság), Vor-gefühl: *előérzet* (sejtelem), Vor-bedingung: *elő-föltétel* (föltétel), Vor-theil: *előny* (haszon, java), Vor-schuss: *előleg* (foglaló), Vor-wort: *előszó* (bevezetés), Vor-liebe: *előszeretet* (kiváló szeretet), Vor-tänzer: *előtáncos* (első táncos; a francia sem mondja avantdanseurnek, hanem chef des danseur-nek), Vor-bereitung: *előkészülés* (készülés), Vorschrift: *előírás* (meghagyás, szabály, rendszabás), Vor-zimmer: *előszoba* (pitvar), Vor-bote: *előhírnök* (híradó) stb. LEGÁNYI GYULA.

Lapszemle. „Ime a legújabb *kirohanás* a *classikus* nyelvek ellen“ (M. Paed. 7:191; *kirohanás* németes e b. *támadás*; *classikus* hibás írásmód, mert a meghonosult szókat az Akadémia szerint is magyarosan kell írni, tehát: *klasszikus*). — „Ha *sírvükön fekszik* a kiegyezés létrejötté“ (Nemzet; helyesen: *ha sírvükön hordják*). — „Cselfogása oly nyilvánvaló, *miként* igen gyenge elme kell ahhoz, hogy valaki annak *felüljön*“ (uo.; ha az ember saját szemével nem látná, alig hinné, hogy lehet avval a szegény *mikénttel* ennyire visszaélni; inkább tíz *hogyt* egymásután!). — „Szokatlan jelenség, *kis* optimizmussal szinte életnek nézné az ember“ (M. Hirl.; helyesen: *egy kis opt.*). — A szocialisták is nemzetközi nyelven írnak. Szabados S. sajtópörében (l. a VI.28-i lapokat) azt olvassuk, hogy „egy sereg nyomorult proletár a *fűde harapott*“, holott ezelőtt az ilyen istenadta népek a *fogukat* szokták *ott hagyni*. — „Ó, ó, — *abajgatott* Sancho Pansa“ (A Hét VII.10, 441; *óbéगतott*, jó uram, *óbéगतott*, mert nem szokás mást abajgatni, mikor az ember maga is óbéगत). — „Felélesztett tehát azon rendelkezés is, hogy *minden középületeknél s közintézeteknél, minden nyilvános ünnepélyek* alkalmával és *minden magyar hajókon* a nemzeti lobogó használtassék“ (Végvidék f. é. 4. sz.). — „Az ezen lapban megjelent és a cs. és kir. 7. hadtest részére szükséges széna, szalma és *részint* zab szállítására vonatkozó hirdetményre ezennel *figyelmestetik*“ (a 7. hadtest hadbiztossága figyelmestetése a Szegedi Napló VI.23-i számában).
ANTIBARBARUS.

EGYVELEG.

A császár beszéde. Bécsben a magyar meg az osztrák kvóta-deputációk erősen alkudoznak egymással, de nem tudnak megegyezni. Nem lep ez meg itthon senkit. Tudtuk előre. Nem is szomorít el senkit. Ami a bécsi hírek közül szomorúsággal tölt el bennünket, az, hogy az osztrák császár sokkal jobb szónok, mint a magyar király. Sok gyönyörűséggel és egy kevés irigységgel olvassuk azokat a beszédek, amelyeket a jubiláló császár Bécsben mondott. Tegnap a gyerekeknek, ma a vadászoknak. Poézis, lendület, melegség van ezekben a beszédekben. Szép, majdnem tökéletes a formájuk. A magyar király sohase mondott ilyen szép beszédek, pedig de sok jó alkalom volt rája! A nyelvünk is legalább olyan szép, mint a német, az irodalmunk is fejlettebb, mint az osztrák, nagyobb élő poétáink is vannak és stilsztáink. De ezek — sajnos — nem dolgoznak miniszteriumokban s a minisztereink „azon véleményben léteznek, miszerint általuk mégis csak jobban fogalmaztatik, mint némely skribler által“. Ezért mond szép beszédek az osztrák császár és mond kevésbé szépeket a magyar király.

(1898. VI.26.)

ORSZÁGOS HIRLAP.

Minden egyebet nem nézve: a német nép nemzeti érzésének, legdrágább kincsének: nyelvének megbecsülését látjuk e beszédekben. S e dolognak korántsem pusztán stilsztikai a jelentősége. Végre is a

nemzet legfőbb kincse a nyelv; és valameddig e kincsnek megvan az őt megillető becsülete fenn, addig a sokfelől szorongatott nemzetiség bizodalommal tekinthet sziklaként szilárd őrizőjére: urára és császárjára.

Azért olvassuk mély megilletődéssel e beszédeket, azért látunk bennük a nagy ünnep fontosságával arányos, külső formában és belső tartalomban egyként teljes és tökéletes megnyilatkozásokat. És azért fog el bennünket mély szégyenérzés, ha fenszóval olvasván, végig botorkálunk azokon a beszédeken, melyeket a magyar kormány bölcsesége ad ő felsége ajakára. Hol volt ember, ki érvényt tudott volna szerezni a magyar nyelv, magyar stílus és magyar gondolkodás jogainak? Úgy tetszik, mintha a kormány összes tagjai közül egy sem akadt volna, akire az ünnepi szónoklat szövegének megállapítását bizzák. Innen van, hogy maga a mindenhez értő Bánffy volt kénytelen szövegezni a beszédet, mely minden nagy terjedelme dacára is — öt mondatból áll. Közöttük akad ilyen is:

„Mert miután megállapítottam azon mód, mely szerint a magyar koronám országai és a többi királyságaim és országaim közt létező közös ügyek alkotmányosan kezelhetők és a kölcsönös védelem tekintetében a pragmatika szankción alapuló kötelezettségek teljesítendők, valamint Magyarország és társországai között is a közjogi viszony állandóan rendeztetett, valóban az 1848. évi törvények átalakító hatása teremtetten meg azt az alapot, melyen magyar koronám országainak újabbkori állami léte nyugszik és melyen azoknak szellemi és anyagi fejlődése oly örvendetesen halad“.

Ó mennyi hév, mennyi bensőség e pár rövid sorban, ez egyetlen mondatban! Magyarország trónjáról a magyar országgyűléshez ily magyar nyelven intéztetni szónoklatot — valóban megsértése legszen-
tebb két érzetünknek: a felség iránti tiszteletnek, a nyelv iránti féltékeny szeretetünknek.

De nem folytatjuk a példákat. Aki akar, már e kettőből is okulhat. Szembeállítva a felség szózatát amott és nálunk, eléggé szembeötlő a gyászos, ránk nézve oly megalázó különbség.

Ki volna oly vakmerő állítani azt, hogy a nagy fejedelem szeretete két népe iránt nem ugyanolyan nagy? De hogy ez a ragaszkodás a mi népünkhöz nem tud oly közvetlen kifejezést találni, mint ama másikhoz: azért szálljon azok fejére a felelősség, kik maguk is gyarlók saját anyanyelvünknek tudásában, sokkal is gyarlóbbak, hogys
sem neki a trónon meg tudnák szerezni méltó helyét.

Mert magyar nyelven szólni a magyar néphez Magyarország trónjáról — ez volna a méltó királyunkhoz!

1898. VI.28.

MAGYARORSZÁG.

Népies magyarság a francia nyelvben. Minket magyarokat eléggé érdeklő könyv jelent meg Párizsban ezen a címen: „Les grands poètes Hongrois: Arany-Petoefi“. Műfordítások vannak benne Arany-
nak és Petőfinak költeményeiből. Szerzője Gauthier F. E., a budapesti francia konzulság tisztviselője. Annál érdekesebb ez a könyv, mert

Aranyinak is, Petőfinek is olyan költeményeit fordítja, melyekben teljesen a nép nyelve uralkodik. Benne van a kötetben az egész *Toldi* és az egész *János vitéz*. Ezen a réven sok olyan szó ment át a magyarból a francia nyelvbe, melyek eddig ismeretlenek voltak a franciában. Eddig csak kevés afféle vándorszót ismertünk; a *huszárt* s a *csákót* emlegettük leginkább. Gauthiernál ott szerepelnek a következők is: *puséta, pint, fillér, csárda, Alfoeld, dolman, Koukoricza Jancsi, galouska, gombóc*; egyik még rímét is alkot:

„L'aurore

Malgré ses beaux atours, même elle regarda

N'ayant point de fierté, dans la pauvre *csárda*“.

Ezt különben magyar tulajdonnevekkel többször is megteszi a fordító. Bizonyos, hogy nem mind tősgyökeres magyar szó, amit így odakölcsönzünk, de a franciák ezen új jövevényszavainak a formája mégis csak a magyar nyelvé.

GYULAI ÁGOST.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. *Fene*. Simonyi M. Nyelv 2:205. 1. a következőket olvasom: „A mi *fenénknek* hangzására nézve teljesen megfelel a finn *peni*, lapp *bäna* stb., s ez a szó a rokon nyelvekben mindenütt kutyát jelent. E szerint *fene ember* tulajdonképp ‚kutya ember‘, *fene dolog* ‚kutya dolog‘ stb.“ — Miként magyarázza Simonyi ezen Bácskában nagyon elterjedt kifejezést: *fészes fene*? Pl. Egyén még a *fészes fene*! Nincs-e inkább a *fenének* oly jelentése, mint a *var*-nak, vagy mint a *rossz-seb*-nek? Csefkó Gyula.

Feleletül ide iktatjuk Budenz J. fejtegetését (MUG. Szót. 513): „A *fene* szónak már kissé határozatlan a jelentése a mai magyar nyelvtudatban. Tekintve, 1. hogy mint melléknév vad, kegyetlen állatról vagy ehhez hasonlított emberről használtatik; 2. hogy mint főnév olyanféle betegséget jelent, mely más nyelvekben is ragadozó, harapós állatról neveztetik (vö. ném. *wolf*, közélatin *lupus*, fr. *loup* a rák-betegségről); 3. hogy káromkodásban használva, amikor szintén főnévnek vétetik, ezen szó a *fészes* és *fias* attributumokat kapja: igen valószínű, hogy a *fene* szó eredetileg valamelyik ragadozó vad állatot, alkalmasint farkast (*canis lupus*) jelentett s mostani jelentései ebből kiindulva mind csak hasonlati alkalmazások. Ez ellen az sem szól, hogy a *fene* melléknévi is lehet, vö. *kutya-dolog*, *gaz-ember*“.

A SZERKESZTŐSÉG.

2. *Avval, evvel*. Ez a két hibás szó a Nyelvrörben is előfordul gyakorta. A segítő *-val, -vel*, ha hozzáragasztódik a főnévhez, nem alakítja át a főnév utolsó mássalhangzóját *v*-vé, hanem igenis a *v* alakul át az elibe ragasztott szó utolsó mássalhangzójává, vagyis ahhoz hasonul. Tehát: *avval, evvel* hibás. Helyesen: *azzal, ezzel*.

F. Egy más olvasónktól a következő levelet vettük:

Azzal, ezzel. Ez a két hibás szó a Nyrben is előfordul gyakorta.

Az *as*, *es* névmások, ha ragot vesznek föl, nem alakítják át a ragnak kezdőhangját *s*-vé, hanem igenis a *s* alakul át a ragnak első mássalhangzójává, vagyis ahhoz hasonló, pl. *abba*, *annak*, *ehhez*. Tehát *asszal*, *esszel* hibás. Helyesen: *avval*, *evvel*.

Ebből már most nyilván következik, hogy mind a két forma helyes; mert az első főszólaló az *asszal*, *esszel* helyességét bizonyította be, a második pedig az *avval*, *evvel*-ét. Sőt az utóbbi még annnyival is jogosultabb, hogy tudtunkra az élőbeszédben sokkal inkább el van terjedve, mintsem a másik.

3. *Főmeredek*: praeceps. Ez az ékesen faragott szó Szilasi Móricnak Horatius ódáihoz való Praeparatióiban (4.1.) fordul elő. Persze *prae*+*caput*; de akkor miért nem mindjárt *meredekfő*?

F. A *főmeredek*-et nem Szilasi M. faragta, mert ez a szó ebben a jelentésben egészen közönséges a régi magyar könyvekben. Nyilván éppen olyan rövidített kifejezés volt, mint a rokonjelentésű *hangatthomlok*. Kérdés, a népnyelvben nincs-e meg ma is itt-ott a *főmeredek*?

ANTIBARBARUS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Párbeszédek.

— Agygyon Ilona néném ök kis lisztét köcsön!

— Én agygyak, te? * Nincsen nekém. Hát hozzám jössz te köcsön kírni? Hát *mim van nekém*? ** 'Isze', tuggyá aszt az egisz világ, hogy *nincs nekém sémmin* sē. Alig tudok élni eggy napról a másikra. Osztán te mégis túllem kírsh? Adnék én Kata lelkem jó szívvel, de ha nincsen. Vót ök kicsi, de mán elfogyott. Még Karányi Érsók is itt vala pizt kírni, mér aszongya, hogy kell a porcijóba. No ládd! Van is nekém pizēm! Van a go... (szájára üt), maj' megmondám kicsodának! (Gonoszoknak akará mondani Ilona néni, kinek különben van elég mindēne, csak ű kéme erőssen fősvin asszon, szereti sok szóval, sok panasszal kifizetni a *hozzáfutulókat*.)

(Kalotaszeg.)

CZUCZA JÁNOS.

Közmondások.

Palóc vidékiek.

Ollyan fejēr a lelkēm, akar a
a leszakajtott haó.

Ollyan. mint a subagallēr, t. i.
változó. (Parád.)

Parasztyi munkába nincs köny-
nyebb a heverēsñ.

Rossz a rossz, rossz nekü rossz-
szabb. (Bocs.)

Sorba, mint a papok pokolba.

Szalad, mint a folyózatlan ke-
rék; t. i. baktat, mint a talpfát-
lan kerék. (Parád.)

* Mondat végén, közepén is, mikor rákiáltunk, a *tē* kinyillik *te-re*.

** Megerősíti Bodonyi nyelvérzékét (27:90).

Szénvedtem én má jépen annyit
mind af feőd. (Bocs.)

Tartya magát mint a kompaó-
tyi kisasszon.

Te jis a lëtjobb végibeöd vagy
a posztaónak. (Parád.)

Tisztélém, mint Pélyók haris-
nyáját, t. i. lef . . ta.

Tisztüllek, mint a kutya ja ve-
rém tetejit. (Bocs.)

Úgy állja neki mint a teőke;
t. i. mozdulatlanul.

Úgy él, mint barátok számára,
t. i. szegényesen.

Úgy érzem magam, mintha min-
denem el vón esve. (Parád.)

Úgy ütí mint a szúcsiak a szo-
paós malacot, mí' feő nem érte ja
vályúba ja túraós galuskát. (Bocs.)

Válogat, mint Makaóné aszaószba.
Véka esseő, kőbeő sár. (Parád.)

Hetes esseő, hármas ünne-
gazda morgás, béres nyugalom.
(Béresék szokás mondása essős,
rossz idő alkalmával.) (Bekölce.)

ISTVÁNFFY GYULA.

Mondókák.

I.

Éggya, kettő, három, négy,
Kicsi kutya hova mégy,
Én a bótba papucsét,
A nagyasszony kedviét.

II.

Új esztendő, jukas kendő,
Szeles üdő, üres bëndő.

(Háromszék m. Kézdi-Vásárhely)

III.

Csiga-biga búj ki,
Szarvadot nyúcsd ki,
Mett apádot,
Mett anyádot
Cséberrúddal kergetik . . .

VAJNA KÁROLY.

Népetimológiák.

Egy kis lány nem szerette József nevű rokonát. Ha azt mondták neki: a József bácsi, rögtön kijavította: Nem jó Zsef csak Zsef. — A másik kis lány mindenben szeretett ellenkezni. Ha azt mondták: Ez a zászló *nemzeti*, arra is azt vetette oda: De *zeti*.

(Baja.)

CSAPODI ISTVÁN.

Mikor IV. Béla király Belényes táján bujdokolt, keskeny híd veze-
tett át a Körös vizén. Nagyon féltette a feleségét, váltig mondogatta
neki: Vigyázz *belé ne ess, belé ne ess!*

(Belényes.)

HEVESS KORNÉL.

Tájszók.

G y e r g y ó i a k.

1. E nyerészkedő, anyagiasszárad hű fiaként én is a nyerész-
kedő játékkal kezdem. Ott nem használatos e kifejezés: g o m b o z n i,
hanem e helyett nagyon érdekesen használják n y e r ő z n i. S tényleg
találós is ez elnevezés, mert e játékot nemcsak gombbal, hanem f u s z u j-

kával (paszullyal), sőt krajcárokkal is játszsák. A két utóbbi esetben tehát a gombozást fuszujkázásnak és krajcározásnak kellene nevezni. Milyen jó általános kifejezés az összesre, a nyerő és szó.

A nyerőzésről annál is inkább áttérhetünk a ruházatra, mivel sok nyerészkedő játék az embert még a ruhájából is kivetkőzteti. Tehát összefüggés van közöttük. A ruhát ily néven nem nevezik, hanem csakis így: gúnya. Mert ez a szó: „ruha” nálok más fogalom megjelölésére szolgál. A kendő helyett használják: zsebbeli ruva (zsebkendő), főrevaló ruva, vagy más néven keszkenyő. Kezdetben e szó talán a zsebkendő neve volt, mivel ezt különösen a lányok és templomba menő öreg asszonyok mindig a kezökben szokták vinni. De az a sajátságos, hogy a zsebkendő ott más néven: zsebkeszkenyő.

Vau persze innapi és miesnap i gunya. A miesnap i az már csak olyan ucsu (rossz, silány). Rokonértelmű e szóval a csepű, a szősznek legkomiszabb része; úgyszintén a vaj csepűjét is csak a kutyáknak szokták odaadni. A csepűvászaron-ból varrott nadrág bikfaharisnya néven ismeretes. Készítenek belőle ucukát is (kis kabát).

2. Most jöjjenek azok a szavak, melyek más vidéken is hallhatók, de más az értelmük ott, más itt. A földünkön szereplő csomó kényesebb a gordiusnál is, s ha egy Nagy Sándor nem is, de egy ügyes orvos okvetlenül kell, hogy vágást eszközöljön. Ez a csomó: a difteritisz.

Ki láthatta a mostan élő emberek közül a Krisztus kapcáját? Lám a gyergyóiak milyen boldogok! Ők látták, ma is látják, sőt eszik is. Mert ez a Krisztus kapcája nem más, mint a palacsinta.

Hibázni minden ember szokott, mivel nincs ember nélkül. Gyergyóban ismerek olyan embert, kinél még az ártatlan bárány, a szelid galamb, sőt még a szentírás is hibádzik (= hiányzik).

3. A körülírás igen gyakori ott: „Nagy gazembernek adsz enni”, nagy gazember vagy. Ez persze a felnőtteknek szól. A kis gyerekeknek szól egyéb. A bugyugót még csak most dobván el és csak most húzván először nadrágot, természetesen, hogy a kicsikének kilóg a szíja, akárcsak egy hosszú tiszti kard. Ilyenkor gúnyolódva kiáltanak rá: „Dugd el a macskák harangjának a kötelét”. Tehát a lelógó szíj a macskák harangjának a kötele. E körülírás a nép gazdag képzelő tehetségéből magyarázandó meg. A macska ugyanis pajkos természeténél fogva a fiúnak alácsüngő szíjával játszani kezd; két első lábával belekapaszkodik. S az élénk képzelő nép, mely ezt látja, úgy képzei, mintha a szíj harangkötél s a macska harangozó lenne. A mi nem létezik, azt is érdekesen írja körül: „Van nekem egy királyi palotám. Látatlan szín; dali veres, hoppi kék”.

S hogy e nyelven szóljak és szerencsém gyakori változását ecseteljem, nem hazudok, ha azt mondom, hogy nálam is egyszer dobi, másszor kópi.

GENCSY ISTVÁN.

Ugocsamegyeiek:

bagóhitű: aki nincs meges- magyarok: reformátusok.
 küdve. megment: elveszett.
 bida: törvénytelen gyermek. tokány: kukoricaliszból készült
 kasica: fűzből készült gát. pépszerű étel.
 lingár: rossz, dologkerülő férfi. zsirba sült: fűtykös, bunkós bot.

(Tisza-Ujlak.)

KÖSZEGHY JÁNOS.

Gyermekszók.

aap: harap.	csócsó: korsó.	kájós: sáros.
ajci: alszik.	csócsóni: csókolni.	káka: sárga.
ádóba: ágyba.	datta: asztal.	kukó: cukor.
bábé: kávé.	Dáli: Mária.	kulla: iskola.
bácsitat: másikat.	Dándó: Sándor.	Malli: Margit.
bebes: leves.	deje: jer, gyere.	múzsza: muzsika.
bejja: vella.	Dédus: Jézus.	nennó: nem jó.
biám: virág.	dódú: gyógyul.	oddó: olló.
biba: szilva.	dondó: rongy.	okka: szoknya.
bibám: diván.	Dúcsa: Julcsa.	paci: csikó.
bobbózni: mosdozni.	dündöje: inge.	pajapa: kalapja.
bubu: szőlő.	gundáj: gúnár.	tejet: szeret.
bumbus: ördög.	inki: nyisd ki.	tete: szép.
csiccsen: nincsen.	Itten: Isten.	tetembő: teknő.

(Ózd.)

SOMSSICH SÁNDOR.

Családnevek.

Árvai. Bajnok. Bajúsz. Bakkai. Balázsik. Balon. Bárc. Barna.
 Barta. Bekke. Belány. Bencse. Bene. Benyó. Bódi. Bodnár. Bokor.
 Bollo. Cinka. Cókól. Dalen. Demjén. Derbész. Derda. Dúdor. Dukát.
 Dusza. Estók. Fáklya. Fodor. Fülöp. Gábor. Gál. Galo. Galko. Gelle.
 Gergely. Gesko. Giblyék. Gubaszko. Gyurgyák. Huszka. Jónai. Kajda.
 Károlyi. Kós. Kótai. Koto. Körtvélyes. Kövesdi. Kujon. Lakatos.
 Lányi. Lehotai. Lesták. Lévai. Lóska. Lőkös. Luszipai. Mács. Mada-
 rász. Matulka. Micski. Morász. Nemec. Németi. Orciák. Pataki. Petyerec.
 Radnóti. Ribár. Sága. Saru. Soltész. Szabó. Szekeres. Szepesi. Szögedi.
 Szurok. Tamás. Topor. Urbán. Üveges. Vályi. Vicén. Vince. Vityilla.
 Zachar. (Deresk. Gömör m.) MÁTÉ LAJOS.

Gúnynevek.

Apsi. Babszem. Betyke. Bezzeg. Bezsenáni. Bingyós. Bolha. Bakk
 bolha. Borsó. Budahordó. Buglya. Bugyi. Báró Sükösd. Csakakkora.
 Cigó. Cigánypap. Combik. Császár. Dete. Disznólab. Fingos. Fucsuj.
 Geci. Geszteli. Gédi. Gírlai. Hasburung. Hattyu. Jáger. Katipila. Kásás.
 Kamatiné. Kecse. Kokó. Kotró. Koszvájó. Kurta. Kukukk. Kúszemű.

Kúti. Kúticska. Lakat. Likfóti. Liktágító. Mánda. Máncika. Makujka. Mutuj. Mondika. Ócsu. Pacal. Pelikán. Pecula. Peszkula. Peckes. Piri-póci. Pizsi. Pocok. Poszi. Pozdor. Rikkancs. Rucuka. Rupi. Sós né. Sulter. Szatyira. Szotyros. Sutus. Szarka. Szima. Tatar. Turós. Vaksi. Vankúj. Vackor. Vakaró.

Dörő Dani. Égett Laji. Kotoka Pista. Kurta-koma. Sós Pista. Szegény Józsi. Szomorú Mózi. Torma Laji. Veres pap. Zsiros Pista. Puliszka Nagy Sándor.

(Kézdi-Vásárhely, Háromszék m.)

VAJNA KÁROLY.

Helynevek.

Utcanévek: Degettes-utca. Gagyaszar-u. Kovács-szer. Szala-u. Rácok. Kertmege. Poszigángja. Újut. Kanta. Rózsapalló. Unió.

(Kézdi-Vásárhely, Háromszék m.)

VAJNA KÁROLY.

Határrészek: Budsák. Dugolya. Hídvég. Felső rét. Kincstári telek. Macédonia. Nyomás. Peszér. Rétpart. Sziget. Tatárszellő. Tehénjárás. Tulabara. Városszállás. Viszpart. Tornyos. Kántor laposa.

(Ada, Bács m.)

MOLNÁR SÁNDOR.

Állatnevek.

Tehénnevek: Búcske. Bogár. Bárány. Bukros. Buga. Bútykós. Cifra. Cigány. Daru. Dallos. Fáni. Gazsi. Götymös. Gombos. Gondos. Jélika. Jágér. Kókény. Kadét. Káplár. Karvaj. Kasznár. Kormos. Kapcsos. Kesztyűs. Legyes. Lisztri. Lamos. Milka. Mэгgyes. Macuja. Pirók. Puskás. Petyke. Pittor. Róka. Rigó. Rojtos. Szilvás. Szennyes. Sámó. Szémők. Táblás. Téglás. Talpas. Virág. Végyes. Zsombó. Zsujá.

Őkórnevek: Bicskás. Busa. Buja. Bodor. Bastá. Csémpe. Fútykós. Füstös. Gatyás. Hajdár. Huszár. Hajas. Hégys. Kajla. Körmos. Lombár. Rékfa. Rabló. Samu. Utas. Vellás. Vendel. Zséra.

Lónevek: Basa. Bátor. Betyár. Bimbó. Csinos. Csézár. Dáma. Dáni. Égza. Fúrjózó. Gidra. Iboja. Kese. Kondész. Luci. Lila. Lisza. Liszka. Lénka. Marcsa. Maci. Marci. Nyalka. Pogány. Polyár. Pásztor. Pajtás. Pajkos. Putkó. Rúza. Szellő. Szikra. Szúltán. Tündér. Tatár. Tüzes.

Ebnevek: Bundás. Gyugó. Dolfi. Jedző. Kőjő. Kesej. Mocsos. Maszinó. Punyéc. Rigó. Virgonc. Viloja. Szomszéd. Szolga.

Sertés(kan)nevek: Gyémánt. Kardos. Huszár. Fegyver. Hatos. Csárdás. Sugár. Radics. Bukfenc. Pésztér. Vitéz. Nédáj.

(Ada, Bács m.)

MOLNÁR SÁNDOR.

Javítandók.

286. l. 3. sor: *csuha* h. olv. *eruha*.

333. l. 3. „ *husvét* h. *husvit*, és *usztat* h. *ústat*.

1. „ al. *ténnap* h. csakugyan: *ténnap*.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR

SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség
és
kiadó hivatal

Budapest
New-York palota

XXVII. kötet.

1898. SZEPTEMBER 15.

IX. füzet.

A „KOCSI” EREDETE.

Erről a tárgyról már sokan írtak, kül- és belföldiek egyaránt, de végleg tisztába hozni mindeddig nem tudták. A magyar eredet vitatói mellett akadtak számosan, akik a *kocsi*-t németnek, csehnek, olasznak s franciának akarták bizonyítani.

Az előbbieket főleg két bizonyossággal igyekeztek állításukat valószínűvé tenni, nevezetesen, hogy 1. a *kocsi* név magyar forrásokban előbb (XV. sz.) kerül elő, mint külföldiekben (XVI. sz.); 2. tekintélyes külszági írók (Dainero, Cuspinianus, Avila, Herberstein stb.) egyenesen magyar eredetűnek hirdetik.

Tagadhatlan, hogy e két számottevő erősség a *kocsi* magyar eredetét nagyon valószínűvé teszi, de kétséget kizáró bizonyosságot mindamellett nem szerez neki.

Nekem nem régen sikerült oly oklevéli adatokra bukkannom, amelyek megcáfolhatlanul igazolják, hogy e névnek magyar eredetét semmiféle nép nem vitathatja el tőlünk. Ezen adatok az eddigi valószínűséget megdönthetetlen bizonyosságra változtatják. Fölfedezésemet már közzé tettem a Phil. Közlönyben (21:53—56. l.). Mivel azonban e folyóiratot a Nyelvőr olvasói közül sokan nem olvassák, de a dolog iránt bizonyára érdeklődnek, szükségesnek tartom, hogy adataimat itt is közre bocsássam.

Engel egyetemes világtörténelmének (megj. Halléban, 1797-ben) 49. kötetében meg vannak örökítve ama számadások is, amelyeket egykoron Zsigmond pécsi püspök, kincstartó és helyettese, Dombai Imre vezettek a királyi udvarnak 1494- és 95-iki bevételeiről s kiadásairól (l. 17—181. l.). Ezekben találtam a *kocsi*-nak magyar eredetét meglepő módon igazoló következő tanubizonyosságokat:

XV-o die Februarii: Matheo *kwchy*, qui in negotio Re Mtis duxerat Thobiam et Georgium Banfy ad Wesprimium, dati sunt: fl. 6 (86. l.).

X-o Martii: *Curriifero de Koch*, qui ad relationem Korlathkwy transivit pro boletis, dedi: fl. 6 (72. l.).

I-o Maii: Ad mandatum Regie Mtis missa sunt ad Wissegrad poma narantia dulcia et acerba per unum *kochy* Dno Regi empta. Per eundem *kochy* misse sunt lucerne et candeles parve Dno Regi ad Wissegrad, cui *kochy* pro expensis et laboribus datus est: fl. $\frac{1}{2}$ (111. l.).

XXVI-o Julii: Matheo *kochy*, qui duxerat res Regie Mtis et reduxerat bina vice ad Thatham et huc Budam dati sunt: fl. 4 (166. l.).

XXIX-o Octobris: Pro *kochy*, qui praefatum Nicolaum cum prefatis rebus duxit Waradinum dati sunt: fl. 6 (100. l.).

XIX-o Novembris: Nicolao literato cum certis subis et prefatis pomis narantiis et aliis rebus ad Regiam Mtem ad Petrum Waradini, vel ubi repererit, pro expensis dati sunt: fl. 5, pro *kochy* iterum: fl. 5 (100. l.).

XXIX-o Decembris: Ad relationem Bradach stabulariis et aliquibus Gubernatoribus equorum Re Mtis, puta Horwath, qui providet ad currus Re Mtis: fl. 1, duci. fl. 1 . . . Uni *kochy* Re Mtis: fl. 1 . . . (101. l.)

Látnivaló, hogy e hiteles történeti adatok a *kocsi* névnek és a jelölte tárgynak magyar eredetét teljesen kétségtelenné teszik. Legérdekesebb és legnyomósabb köztük a második: „*curriker de Koch*“, amelyből szembeszökőleg kitetszik, hogy a *kocsi* valósággal *Kocs* helységünknek nevéből származik. De e mellett a többi adat is számottevő erősség arra, hogy a *kocsi* elnevezést mi adtuk a többi európai nemzeteknek, nem pedig azok nekünk. Észrevehetni ugyanis, hogy a *kocsi*-nak ezekben még *curriker*, azaz kocsi-vezető kocsis a jelentése. Ily értelemmel pedig egy külföldi nyelvben sem találjuk meg, hanem csak a későbbi *currus* jelentéssel. Ez a körülmény tehát nyilvánvaló bizonyosság reá, hogy bennünket illet a megalkotásának dicsősége.

Ugyane számadásokban vannak oly adatok is, amelyekben a *kocsi* név a *currus* jelzőjeként szerepel: *currus kochy*, azaz *kocsi szekér*.

I-o die Februarii: Misit Dnus meus ad Zenth Gyerghwara Gasparum Alemannum pro portandis pecuniis Regie Mti, cui pro expensis et ad *currum kochy* dati sunt: fl. 12 (79. l.).

I-o Augusti: Missi sunt per Regiam Mtem Ivan Slezak aulicus et prepositus Pragensis, nec non Jacobus bombardorius Regie Mtis in tribus *curribus kochy* in Nandor Albam (167. l.).

XXX-o Septembris: Jankoni, familiari Dni thesaurarii ad dicatores cottus Zempleniensis per unum *currum kochy* pro pecuniis misso pro expensis et vectori dati sunt: fl. 6 (172. l.).

E három adat azért fontos, mert a bennük feltűnő *currus*

kochy kifejezés pontosan összevág a 16. századbeli külföldi íróktól emlegetett s magyar eredetűnek állított *carro da còcia*, *Gotschiwagen*, *Kotzsch Wägnen* kitételekkel. A meglepő egyezés világosan mutatja, hogy ezek a nyelvünkben egész a jelen századig használt *kocsi szekér* elnevezésnek átültetett képmásai.

Átnéztem a királyi udvarnak 1526-i kiadásjegyzékét is (l. Engel, Monumenta Ungarica, 187—236. l.), amelyben szintén találtam nyomós erősségeket a *kocsi* magyar eredetére vonatkozólag.

A következő két példában a *kocsi* még eredetibb *currifer*, vagyis *kocsis* értelemmel kerül elő:

Feria III. prox. post fest. b. Barnabe apostoli: Luce *curri-fero kochy*, qui Matheum Pothony et Urbanum Soos . . . ad Posegam duxit et reduxit, pro mercede dati sunt in bonis per 2-os: flor. 25 (207. l.).

Fer. V. prox. ante fest. b. Johann. Baptiste: Quinque *curri-feris kochy*, qui Dnum cancellarium . . . Strigonium missum duxerunt, soluti sunt: fl. 25 (223. l.).

Ugyanebben igen sok följegyzésre bukkantam, melyek a „pro expensis et solutione *currus v. curruum kochy*” kiadásokról adnak számot.

Végül találtam benne egy pár oly adatot is, amelyekben az eredetileg jelzőül használt *kocsi* név már magában kerül elő „*currus*” jelentéssel, mint:

Pro expensis et solutione *kochy* dati sunt in cupreis monetis: fl. 23 (207. l.).

Sigismundo Nagh, familiari nostro Wiennam pro adducendo argento . . . cum duobus *kochy* misso pro exp. et solutione eorundem *kochy* dati sunt in cupreis: fl. 100 (210. l.) stb.

Összevetve e hiteles oklevéli bizonyságokat, mármost így állapíthatjuk meg a *kocsi* név jelentésének fejlődésmenetét: Legelőször a *Kocs* községből való híres fuvaros szekereseket jeleltette. Majd azután az itt készített könnyű földött utazó szekereknek s ezek vezetőinek jelölésére alkalmazták felváltva. A fejlődésnek ezen a fokán vették át tőlünk a szomszédos nemzetek. Végül az utazó szekereknek általános kifejezőjévé lett.

Látjuk tehát, hogy Herbersteinnek teljesen igaza van, mikor 1518-ban azt írja, hogy a *kocsi Kocs* község nevétől nyerte eredetét, „a quo et vectores currus nomen acceperunt (vö. Matheo, *kochy*; uni *kochy* Re Mtis; cui *kochy* stb.) Cotzique adhuc promiscue appellantur” (Rer. Moscovit. Comment. 108. l.), mert,

mint az idézett tört. adatok bizonyítják, a *kocsi* szót 1494 körül, sőt még 1526-ban is egyformán használták a Kocsról származó híres fuvarosoknak s ezek könnyű utazó szekereinek jelölésére.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

GYÖNGYÖSI ISTVÁN NYELVE

a nyelvújítás szempontjából.

(Vége.)

Mondattan.

Hogy Gyöngyösi a mondattanban újított, mindig is tartottuk. Könyvről-könyvre járt ez a deák és magyar analógiával megokolt példája: „*Bellóna sisakját kevés a' ki vággya*“. Már Kazinczy is megemlíti (i. h.) hozzátéve, hogy „még e sorának is kénytelen vala Gyöngyösi védelmére kelni“. Ezt még ma is Gyöngyösi újításának tarthatjuk; de általánosságban azt kell mondanunk, hogy néhány, jobbára a vers kedvéért használt, új határozói kapcsolatan kívül, meg természetesen eredeti szólásain kívül a mondattan körében nem tartjuk újítónak.

A magyarosabb írók között szoktuk említeni Gyöngyösit. Arany János is róla írt Arcképének végső soraiban: „Valahányszor a magyar költészet és nyelv oda jut, hogy idegen hatástól lesz szükség menekülnie: mindannyiszor nyereséggel fordulhat vissza a néphez s az irodalomban Gyöngyösihez“ — kiemeli Gyöngyösi magyarosságát; de nem tagadhatjuk, hogy a mondattani idegenszerűségektől nem tudott egészen szabadulni. Igaz ugyan, hogy azzal a gazdag kincssel szemben, amellyel költői nyelvünket gazdagította, eltörpül a száma soloecismusainak; de amit a költőnél is szívesen látunk takarva, nem maradhat takarva a nyelvész előtt. Nem mondhatjuk azonban, hogy ez idegenszerűségeket ő ültette volna irodalmi nyelvünkbe. Megtaláljuk valamennyit már előtte is: latinizmusait kódexeinkben, germanizmusait a német anyanyelvű Heltai műveiben s a XVII. század német eredetű szép-prózai műveiben (vö. Beöthy: Széppróza I.154; Simonyi: Magy. Nyelv 266—7). Úgy látszik nagy részben egészen öntudatlanul csúszhattak nyelvére korának különben is nagyon idegenszerű hivatalos nyelvéből. Följegyzek néhányat.

Különösen nagy kedvvel használja a szenvedő igealakokat, pl. l. alább. Egyéb idegenszerűségei:

A módhasználatban: Másnap mikor vinnék a város házához, Char. 37; Minthogy a mult napon sokat fáradnának, Char. 78; Mit kívánnyon tőlem a' hadnagy, értettem, Char. 40. stb. Leggyakrabban a Charikliában találkozunk velük, sokkal ritkább jelenség Gy. többi műveiben.

Régiességnek kell azonban tekintenünk ezt a gyakrabban olvasható módhasználatot: *Akarjuk* szívesen, hogy *vigasztaltatol*, Char. 404; Akarom, hogy már most haza leshettek, Char. 175. vö. NySz.

Névmások használatában: Nádat vevén tüzet gerjeszt *azzal*, Char. 74; Theogenest említvén könyvesen mondják, mint szerették *azt* közönségesen, Char. 392; Felvévén *magát* (főlemelkedék), Char. 65 stb.

Az infinitivus használatában: Nem is *lát*ni senkit ott lenni lélekben, Char. 4; *Mondja* a gyertyákat a tüzet jedzeni, Char. 50; Lenni az én dolgom majd így *találtatott*, Char. 99; Ezt csak történetből *tetteti* ő lenni, Char. 167; Strucczokat *ítélhedd* érkezni őh melly gonoszokat, KJ. 562; A' révnél *látszatot* immár Kemény lenni, KI. 462 stb.

Egyéb idegenszerű szerkezetek: *Félti*, hogy ne jusson az ellenség kezében, Char. 50; *Fél*, hogy gonosz hírt általa ne végyen, Char. 75; Azonban a *birót mondják*, hogy *eljött már*, Char. 332; *Szerencsés napjait mondhattam* eltemnek, Cup. 585; *Bús volt utánna*, Char. 411; *Temploma ékes volt véle*, Char. 119 stb.

A személyragos infinitivus használatában is eltér Gy. a mai köznyelvi használattól, de e tekintetben a régi nyelvszokást követi (vö. TMNy. 511). Tehát inkább régiességeknek, mintsem hogy újításoknak kell tekintenünk az ilyen szerkezeteket:

Főrendnek lennie állíták, Char. 10; A' kik a tengerre mennie készülnek, Char. 435; Pokol fenekéből származott fűria, Ki nem szántál engem így megrontania, Cup. 622; — Kévántam régen olly emberre akadnom, Char. 106; Alig tudom helyre hoznom életében Char. 108; Általlom pediglen néked jelentenem, Char. 150; Kész leszek felkelnem melletted, Cup. 593; Ha szódat nem fogod itt tovább is szánnod, Char. 168; Mert nem tudunk tőle másként elszakadnunk, Char. 83.

Bár a régi nyelvben s a népnyelvben is látunk ingadozást a *ki*, *mely*, *mi* használatában, mégis meg kell említenünk, hogy Gyöngyösi semmi ügyet sem vet megkülönböztetésükre; amint épen tollára jó, vagy ahogy a szótagszám kívánja, akképen használja. Majd minden lapjáról idézhetnék példát: Thiamus Termutist hívattya, a' melly távol lévén a szót nem hallhattya, Char. 50; Nem állhatván a fényt, a' kit szemlélének, Char. 7. A *mi*-t igen ritkán találjuk, mert helyét rendszeren *ki*- vagy *mely*-lyel pótolja.

Valódi ujságokat a szófűzésben határozói kapcsolatai közt

találunk. Maga is említi értekezésében, hogy e helyett *vágyok erre vagy arra* a vers kedvéért azt mondja, hogy *vágyom ezt vagy azt*, e helyen: Bellóna sisakját kevés, a' ki vággya (KJ. 528). Bár latin analógiát is említ (ezt a graecismust: Os humerosque Deo similis), saját szavaival bizonyíthatjuk, hogy a *kíván* ige vonzatának analógiája is vezette: „mintha mondanám: kevés kívánnya Bellóna sisakját“ (KJ. előb.). Ehhez egészen hasonló: Láttya Jóseph ezt s *könyvezi* RK. 245; nyilván a *sirat valakit* analógiájára (vö. Orczy-nál is: Bús szívvel könyveztem könyveit, Költ. Sz. 181).

A régi nyelvben is megtaláljuk már az ilyeneket: *Örüli* Polerus oda érkezését, Char. 287; *Örüli* a nem várt alkalmatos-ságot, MY. 23, *örül valamin* helyett (vö. Simonyi M. Hat. 1:284). Menék tőle én a piatz felé, a hol szemeimet Theogenes *telé*, Char. 175; Szívét öröm *telé*, Char. 178; szívét öröm teli, KJ. 380 (vö. CornC. stb. NySz.). Theogenest kezén fogva tartya, bőven *beszélgeti*, melyly bús volt utánna, Char. 411; vö.: Ki mit ohayt, azt beszélgeti, BornPréd. 251. — Itt említhetem még. hogy a tárgyas ragozás többes első személyének *tudnók*-féle alakját Gy. műveiben nem találjuk; pl. Hogy a titok köztünk maradna fogadánk, . . . Az ajtókulcsát is magunkhoz ragadánk, Char. 106; Csak tudnánk, azok kik lehetek, Char. 219 stb.

Bár a *vágyik* és *könyvez* igéket tárgyasan Gyöngyösi előtt nem találjuk az *örüli*, *beszélgeti*, *teli* alakok alapján legalább annyit mondhatunk, hogy a jelenség maga nem új Gyöngyösinél.

Egyéb újszerű határozói kapcsolatokra is akadunk helyel-közzel Gy.-nél, melyeket nálánál régibb íróknál nem találunk.

Búsul utánna (Char. 411); a *vágyódik*, *kívánczik* igék vonzatának lehet hatása.

Elámul valamivel; bizonyára a rím kedvéért: Elámula atyám az illy mondásokkal, Nem gondolván amaz köz tanításokkal, Char. 19.

Ég valakire: a *lángol*, *lángoz valakire* analógiája lehet, vö. NySz. Ég már a' leány rád. Char. 175.

Fajzik valamihez: a hasonlóságot kifejező igék vonzatához illeszkedett. Ne fáraszsz már többször Annához a'-kinek a'. szíve fajtott kősziklához. KJ. 392.

Fél valamiben, nyilván a rím kedvéért: A' mely nyul jut egyszer a' sasnak körmében, Az a' kányának is fél rezzenésében. Cup. 638.

Hitele van valaminek valakinél; Hihetetlen valakihez: egyiket sem találjuk Gy. előtt: úgy lehet, mindkettő a bizalmat, hűséget kifejező igék vonzataihoz alkalmazkodott. — Nálam minden szódnak vagyon nagy hitele, Char. 6; Látom hozzám vagy te hihetetlen. Char. 25.

Hírül hoz: a Rny.-ben mindig *hírt hoz valamiről*, *vmi felől*. Mikor hírül hozzák illy veszedelmeket, kedves feleinek szánnya eseteiket. KJ. 533.

Kedveli magának: nyilván a *kíván* ige vonzata rejlik benne;

olyan pregnáns szerkezetnek tartjuk, mint pl. ezt: kinézni valakit (l. Simonyi M. Nyelv 2:315). Temploma ékes volt véle (Charikliával) Diánának, Valaki meglátta kedvelte magának, Char. 119.

Köze van valamitől: a Rny.-ben mindig ,köze van vmivel, vmihez'; valószínűleg az ellentétes ,távol van tőle' s hasonlók analógiájára használja így Gy. — Van nem kevés köze a Biró házának Az ő szállásától. Char. 314.

Közelít melléje: a *hosszája közelít* helyett; ezt is pregnáns szerkezetnek tarthatjuk (*közelít + melléje jut*). — Melléje közelít 's gyengén ápolgattya. Char. 16.

Lángoz- valakiért: a Rny.-ben mindig így: ég valakire vagy vki miatt; az ,érted halok, érted szenvedek' s hasonlók analógiáját láthatjuk Gy. szerkezetében. Az a' kiért szívem annyira lángozott, Char. 32.

Meddő valamitől: Gy. előtt mindig *meddő valami nélkül* (vö. NySz.); a ,valamitől ment' s hasonlók mintájára keletkezhetett Gy.-nél. Kevés napok többet tesznek a jó főben, Mint számos esztendők az észtől meddőben, Char. 81.

Itt említhetem még Gyöngyösinek ezt a határozói kapcsolatát: *fél szerént*, a *félíg* helyett; bizonyára a versbéli szükség teremtette e helyen: Könnyebbült fél szerént azzal szenvedésem. Char. 383. Vö. *rész szerént*.

A mondatban egyéb részeire nézve egészen hagyományos nyomokon jár Gyöngyösi; még csak szólásairól és inversióiról kell egyet-mást szólunk.

Új szólások és szólásmódok.

E címen foglalom össze mindazon szólásokat és szólásmódokat, melyekkel Gyöngyösi gazdagította irodalmunkat. Nem egy közülök költői szellemének gazdagságát dicséri, de nem kevésbé érdeklik a nyelvészt is. Nagy részükben, különösen az átvitelekben, bizonyára eredetiek, másokat analógiára alkotott; néhányat pedig, különösen a közmondásszerűeket, egy kissé megváltoztatott alakkkal ugyan, de a népnyelv kincseinek kell tartanunk. Itt közlöm jobbra azon sorrendben, amint rájuk akadtam:

Panaszra ereszti nyelvét. Char. 5.

Fegyvere villámán a *szivők elhűle*. Char. 6.

A *sors mostohaságából* ... mint menekedtél. Char. 6.

Mélyebb elmével dologhoz szólának. Char. 7.

Anyám *fent viszi dolgomat* (a. m. nagytja, fölhordja hibáimat).

Char. 27.

Ördög ül a szíven, ott pedig középén. Char. 28.

Élete rút poklát palástoltya szépen. Char. 28.

Egyemáshoz sokféle *beseédet nyújtanak*. Char. 45.

Áradván szemei, bő könyve tsordúla. Char. 47.

A' nyereség köz szárnyon vitetik (a. m. kétés). Char. 50.

- Köz szárnyon röptül köztők a' nyereség. KJ. 564.
 A' mérges Párcák . . . éltem' bordájából engem kímessenek (a. m. haljak meg). Char. 61.
 Szörnyen hal (a Rny.-ben mindig: hirtelen vagy szörnyű halált hal (vö. NySz.). Char. 67.
 Szerelmeket űz (e h. szerelmeskedik). Char. 68.
 Félek vala, hogy rút fertelemhez adtam magam', 's *tesenek szalmát a' fejemhez* (a. m. megbélyegeznek; nb. a házasságtörőket szokták a középkorban szalmakoszorúval megbélyegezni a község előtt). Char. 101.
 Forgó szél van ennek a fejében (a. m. hóbortos). Char. 142.
 Ujjat von a' nagy Istenekkel. Char. 152.
 Az ujjamon is azt már meg-vetettem (vö. kis ujjamban van). Char. 153.
 Őszve-voná a' hegyit vállának. Lefüggeszté fejét (a. m. búsul, elszomorodik). Char. 160.
 Ne vegyen illy kordélyt gondolattyában (a. m. ne törődjék vele). Char. 164.
 Feje dült vállára, úgy bánkódik. Char. 204.
 Esze fordult meg a' feje lágyában? (a. m. meggabalyodott). Char. 228.
 A szél meszszére fújja bűzét (a. m. rossz híre terjed) Char. 322.
 Elméjére fordult a' Rhodopis dolga (eszébe jutott) Char. 322.
 A' bűnnek tétetik ott tora (a. m. jó kedvük kerekedett). Char. 332.
 Nyügbe akadok én is vele együtt (a. m. nyomorúságra jut). Char. 342.
 Nem soknak adta ő *kölcsát e' titkának*. Char. 358.
 Theogenesnek . . . mint estek nyomában (a. m. rátalál). Char. 391.
 Szíve gyengeségét hozza mérészségre (a. m. nekibátorodik). Char. 396.
 A' szót erről másra ütteti. Char. 400.
 Már csak híren is kedve hajnalodik. Char. 403.
 Merülnek . . . jó álomban utazások után. Char. 411.
 Úttyokat úgy-is siettetik *szűkítvén álmokat*. Char. 415.
 Kár illy serénységgel hogy *elméd terheled*. MV. 11.
 A' Vénus (= szerelem) *mestere mindennek*. MV. 16.
 Róka most a' világ; bölcs a' praktikában. MV. 16.
Szűköt hány az Égben. MV. 20.
 Gyenge láng-szín kárpit házát terítette (hajnal-pir vonta be). MV. 21.
 Kikbe szívet öntött sok beszédekkel (a. m. bátorít). MV. 54.
Vakra vetett sok' koczkája (a. m. rosszra fordult). MV. 65.
 Elvárom a' sorsnak vagy hattyát (szerencse dobás! a kocka hat pontos oldala), vagy vakját (a. m. kivárom jóra vagy rosszra fordul szerencsénk). KJ. 416.
 Két végét köti fel a' szerencsének (szerencsét próbál). KJ. 440.
 Le se veszi szemét szép ábrázattyaról. MV. 66.
Dől sokszor könyökre, hallgat, szomorkodik. MV. 72.
 Merevitvén testét a halál hidege. MV. 81.

Nem tanácsos dolog asszonyoknak hinni, Mikor leghívebbnek látszik hozzád lenni... akkor szokott *csalra vinni* (a. m. megcsal). MV. 86.

A' Törökök... *csalt vetvén* más-felé térének (a. m. cselt vet). KJ. 553, 518.

Ki-tetszenek körmei rejtett szándékának. MV. 108.

Az nap kezd hanyatlani. RK. 224.

Orrát fel-fodorította... úgy csúfollya (vő. orrát fintorgatja). RK. 260.
Pittyet hány (vő. ma: ajkát biggyeszti); az analogia nyilvánvaló: Amaj ajakára pittyet, az orra alá hány fittyet. RK. 260.

Décsei Bálintnak *lelkére kötötte*. KJ. 375.

Szép bőrrel földözi béle poklosságát. KJ. 439. (Vő. Bárány bőrrel földözi farkas fogait, SzD.: MVir. 349.)

Melly eszköz lehetne a' szabadulásban... *elmém annak uttya' gyöptét szegi* (fűrkészi). KJ. 446.

Kicsúszott markunkból minden reménség. KJ. 474.

A hold éjfélkorra derül (vő. a nap delel). KJ. 454.

Meg kell mérni elméje' fonttyával. KJ. 489.

Kuvarczot vált: *vall* helyett, nyilván a rím kedvéért: Ha el-kezd tovább is úgy *szántson*, Hogy a böcsületen kuvarczot ne *váltson*. KJ. 490.

Rab-szíjjra fűzik szegényeket. KJ. 517.

Ónt nem kötnek a' dolgok lábához (nem késeltetik). KJ. 551.

Egy máknyit se tud amannak tűzében. Cup. 613.

Kedvelt személynéről szemét le-nem-veti. Cup. 619.

Port rúghatsz szemekbe az ellenségeknek (a. m. visszatartóztat). Cup. 646.

Dolga kezében szegik (meghíusul). Cup. 651.

Nem lesz egy portám azokkal (a. m. dolgom velük). Cup. 651.

Közmondásszerűek:

Háló előtt halász nem fogja tsukáját. Char. 161.

Egy lélekzés hevet 's *méleget* (!) nem vehet. Char. 161.

A' bűdös hust adja bővön a' jó lével (szertelenül dicsér). Char. 206.

Vak mutat utat az eszesnek. Char. 331.

Tűz választja az arany jóságát. Char. 415.

Ki-néz a' szűrből is a' nemes vér, a' bársony kontósból-is a' paraszt természet. Char. 427.

Pénzért a szűz-koszorúk-is szalma színre kelnek. MV. 39.

Farka' elvágását kígyó nem felejt. KJ. 501.

A' hivalkodás ördögnek párnája. Cup. 647.

Inverziók.

Gyöngyösi valóságos költői nyelvet teremtett. Az alexandrin előtte s utána egészen Aranyig nem zengett hasonló ritmussal. Mi ennek az oka? Ha az elődök verses históriáit tekintjük, mon-

dataik elnyűttek, össze-vissza tömvék bővítményekkel, sokszor több versszakra terjedő körmondatos szerkezet laposságával fásasz-tanak. Gyöngyösinél ez a legnagyobb ritkaság. Rendesen föloldja a körmondatos prózai szerkezetet s vagy egymás mellé rendeli a gondolatokat, vagy csak a legegyszerűbb alárendelésekkel él egészen a magyar nyelv szelleme szerint. Hogy ez nagy fejlődés az elődök alkotásaival szemben, természetes. Sokszor úgyszólván a ritmus szerint méri ki s rendeli egymás mellé gondolatait. Csak egy példát említek:

Értéke Kő-várok. Űri rend Nemzete.
Ideje legjobb kor. Vitészég élete.
Dicséret, jó.példa, díszesség termete.
Járása gyorsasság. Ráró tekintete. MV. 2.

De leggyakrabban az inversióval kerül el a körmondatos szerkezet laposságát. Ez egyik leghatalmasabb eszköze annak, hogy alexandrinjeit elődei s utódai egész Arany Jánosig nem tudták meggyőzni.

Hogy inversióiban a régiség zengzetes énekeinek, a népnyelvnek és népekeknek hatását, tán nem is csekély mértékben, megtalálhatnók — nagyon valószínűnek tartom; de annak tüzetes kimutatása, hogy használatukra nézve mennyiben eredeti Gyöngyösi, hitem szerint külön alapos tanulmányozásra szorul. Az inversiónak a régi nyelvben leggyakrabban használt módjait, hogy t. i. a kötőszót az ige elé vonja, s a viszonyító névmás rendes helyét szokatlanabbal cseréli föl, Gyöngyösinél is megtaláljuk; sőt hogy kívülök még egyebeket is találunk nála, melyekben csak elvétele hagyja őt cserben mindenkor erős és magyaros ritmus-érzéke, már Arany J. igazolja a Magyar Nemzeti Versidomról szólóban (Próz. dolg. V:289—93). Egyelőre tehát csak azon főbb módozatok föltüntetését kísértem meg, melyek Gy. inversióiban mutatkoznak.

Igen gyakran használt inversiója, hogy az igét a sor elejére, vagy végére helyezi, az egyes mondatrészeket pedig aszerint csoportosítja, amint lényegesebbek vagy kevésbé lényegesek. Pl.

És méltó panasza a' nyelvét eresztí. Char. 5.
Hanem kérdi: kikkel Nanticles lehessen. Char. 96.
Erdély felé úttját ugyanezért vette. KJ. 535.
A' haza szerelme, kiben igazán forr. KJ. 545.
Kihozott magával a melly szám rabokat. KJ. 477.
Látván kell maradni most attól üressen. Cup. 614.
Számálllya elgyövén kérte melly szívessen. Cup. 615.

Tekinget kemény-is vissza még láthattya. KJ. 548.

Ne várják helyben meg, hanem ki mennyenek. KJ. 552.

A segédige az inversiókban rendesen sorkezdő:

Vala beteg szívem nem könnyű sebekben. KJ. 481.

Van az egész haza szörnyű rémülésben. KJ. 481.

Fogván szabadulni az gazdag sartzával. Char. 11.

Van nem kevés köze a Biró házának az ő szállásától. Char. 314.

Vagyon ugyan nékem más-is két magzatom. Char. 383. stb.

Az *is* szörendje legtöbbször rendes; de ha a ritmus kedvéért el *is* veszi rendes helyéről, arra látszólag mindig ügyel, hogy az ütemnek ereszkedő részébe kerüljön. Pl.

Örömet leány-is ezt megtszelekette. Char. 24.

Vagyon ugyan nékem más-is két magzatom. Char. 383.

Tavaszi munkája-is a mezei zöltség. KJ. 467. (e h. mezei zöltség *is*).

Érdekes s leghangzatosabb sorai közé tartoznak azon inversiói, amelyekben az összetett szó két tagját választja szét egy-egy hangsúlyosabb szóval. Pl.

Mellyet hallván a' szűz, *tsak* el-nem újula.* Char. 47.

Tsak' szörnyen nem holtál, a' mint szédeledtél. Char. 67.

A' Charikles pedig szegény tsak meg nem holt. Char. 213.

Két-féle szeretet *össe*-nehezen *fér*. KJ. 546.

Kedves személyedtől *el*-annyira-*essem*. Cup. 616.

Az összetartozó mondatrészeket azonban csak nagy ritkán különíti el egymástól; ebben van nagy érdeme Gyöngyösinek. Tudjuk, hogy Zrinyinél is találkozunk helyel-közzel magyaros inversiókkal; de ő nagyon is a latin nyelv szellemének hatása alatt állván, mintái után legtöbbször igen nagy szabadságot enged magának a mondatrészek széthányásában. Gyöngyösinél egészben véve csak ezeket említem:

Hogy már leszakadgyon, nem fél, több helyeken. KJ. 479.

Jutának elsőben, mintegy ötszáz *lóval*

Az esztergomiak válogatott *jóval*. KJ. 502.

Által köténk egy-mást karjaink lánczával,

Mint a *foglalkozó*-Gerlicze *társával*. Cup. 585.

És te-is önnön magának, *Szederin*—mert a lábának vérén nőtt—*rózsát* szedtél... RK. 174.

Nemcsak erős ritmus-érzéke teremtetten azonban inversióit, hanem sokszor épen a négysoros rímelés okozta nehézség lehetett szülőke.

* *Csaknem* a 17. sz.-ban még nem volt egységes összetett szó. A mai *csaknem* elájult ép olyan fejlemény a régi *csak* (éppen hogy) *el* *nem* *ájult* helyett, mint a dunántúli *alighanem* *elájult* e h. *aligha* *el* *nem* *ájult*. A SZERK.

E rövid példatárral is, hiszem, sikerült megbizonyítanom, hogy csakugyan méltó és érdemes dolog volna Gyöngyösi verselését ezen szempontból is alapos tanulmány tárgyává tenni kapcsolatosan népénekeink s a mult költészetével.

* * *

Nyelvújító volt-e tehát Gyöngyösink? Kazinczy az idéztem helyen, sorok között világosan védelmére kel Gyöngyösinek, mintegy ős munkását látja benne iskolájának, ki egy századdal előbb meri már védelmezni az újítás elveit az olvasók balítéleteivel szemben. Az újításnak csakugyan majdnem mindazon eszközét megtaláljuk már nála, melyet az újabbkori nyelvújítás munkásainál. Kazinczynál és követőinél látunk; de nagy a különbség köztük. Gyöngyösi szándékosan és tudatosan újított, mint láttuk, de nem erőszakkal; legtöbbször a vers kedvéért ugyan, de majdnem minden alkotásának láttuk analógiáját.

Szórővidítései közül az ilyeneket: *bizalom, győzelem* stb. szerencséseknek mondhatjuk, s elvonásai közül is a képzőjükből teljesen megfosztottakat, ha kissé merészebbeknek is, de mindenestre megbocsáthatónak tarthatjuk annak az íróknak, kinek annyi nehézséggel kellett megküzdenie a jó verselés kedvéért.

Amikor csak szüksége van új szóra s a régi nyelv és népnyelv kincsei szükségleteit nem pótolhatják: egész könnyedséggel, de mindig a magyaros szóalkotás jól ismerte eszközeivel alkotja meg a hiányzót s illeszti megillető helyére. Idegen képzőkre, az összetételekben idegen mintákra nincs szüksége; elég gazdagnak tartja a magyar szóképzés és szóösszetételnek nyelvérzéke sugalt, bő változatait.

Mondattanában is ami újat látunk, majdnem mindennek egész könnyedén megtaláljuk analógiáját; eredeti szólásaiért pedig különösen hálával is tartozunk neki, amennyiben költői nyelvünket nagy mértékben fejlesztette.

Szóval Gyöngyösi újított, de általánosságban kimondhatjuk, hogy mindig erős analógiai érzéke vezette, úgyhogy ő benne a XVII. századnak mintaszerű nyelvújítóját kell látnunk. Bátran járhatunk iskolájába, ha nyelvünket gazdagítani, fejleszteni akarjuk, s ha a nyelvújítás nagy mesterei az ő iskolájába járnak vala, sok fattyuhajtástól szabadulhatott volna nyelvünk.

EKKER J. SZENDE.

A BIRTOKOS -É RAG.

I.

Ragnak nevezem ezt a járulékot, ámbar képzőnek is szokás tekinteni. De nézetem szerint sem ezt, sem a többes -k-t nem helyes képzőnek minősíteni. A képző jelentéstani kitevője a szónak, minden mondatrészen végig megmaradhat a szóban és *minden mondatrész befolyásától független*. Pl. nincs az a mondattani szerkezet, mely a -ság -ség képzőt kiüsse a nyeregből, de a -k rag azonnal elmarad, mihelyt számnév a szó jelzője s azonnal i lép a helyére, mihelyt birtokos jelzője van a szónak.* Igaz, hasonlít a -k ragos szó a gyűjtőnévhez: *katonák : katonaság*, de a kettő mégsem teljesen egy, s ilyen átmenet ezrivel található, főképp ha két nyelvet hasonlítunk össze. Teszem: *járhat* a magyarban képzett szó, a latinban összetett kifejezés: *ire potest* vagy *coniunctivus potentialis : eat*. A többes k-nál, mely kétszeresen van alávetve a jelzőnek, nem különb az -é sem. Ez is csak bizonyos mondattani viszony keretén belül használható, mikor t. i. a birtokos jelző után a birtok nincs kiteve; ha a birtokot kitesszük, az -é eltűnik s a -nek léphet a helyébe.**

Egyetlen ok, mely miatt e két ragot képzőnek nevezhetnők, az hogy bármely mondatrészben megmaradhatnak s az illető mondatrész ragjai utánuk csatlakoznak a szóhoz, de ez nem elég arra a nagy változtatásra, mert a személyragok is végigvonulhatnak úgy az összes mondatrészekre s mégsem merjük őket, nem is volna helyes a képzők közé iktatni.

Az -é tehát rag, s a képző meghatározását azzal is meg kell toldani, hogy a mondatrészek befolyásától független.

De nekem még azt is meg kell védenem, hogy mért nevezem az -é-t birtokos ragnak, mikor különben birtok-képző a neve. Ragjaink arról a szóról veszik nevüket, melyhez járulnak, illetőleg arról a mondatrésztől, melyben a szavuk velők szerepel: van helyrag a helyneven, tárgyrag a tárgyon, részes határozó rag a részes határozón, okhatározó rag az okhatározón; tehát az -é-t,

* De ép úgy szokott a melléknévi -s helyébe -ú ü kerülni, ha számnév v. más melléknév van előtte, pl. *fűles*, de *két-fülű*, *hosszú-fülű*, s azért mégis képző az -s és az -ú ü. S. Zs.

** Czuczka J. közlése szerint Kalotaszegben, Nyárszón van egy határrész. melynek *papé szere* a neve; itt a *papé* valószínű genitívusnak látszik. S. Zs.

mely a birtokos jelzón van, szintén *birtokos ragnak* kell nevezni. Nevezték és nevezik így is, de zavart szült az *-m*, *-d*, *-ja* személyragok neve, mert ezek a birtokos személyét jelentik s ezért a többi ragoktól eltérőleg nem birtokragoknak vagy birtokszemélyragoknak, hanem a saját önálló jelentésük alapján birtokos személyragoknak • hívták őket. De ezen a zavaron könnyű segíteni, ha az *-m*, *-d* stb. ragokat egyszerűen csak *személyragoknak* nevezzük. Másféle személyragja úgy sincs a főnévnek, hogy attól jelzővel kellene megkülönböztetni, sőt a birtokos szó nem is találó, mert ezek a személyragok részeshatározóra is vonatkoznak: *nekem házam van*. Az ige személyragjaitól nincs mért megkülönböztetni, mert azokkal lehetetlen összetéveszteni őket.

Legyenek tehát a főnévnek a birtokviszonyban egyszerűen személyragjai (*-m*, *-nk* stb.) és két birtokos ragja: *-nek* és *-é*.

Ennek az *-é* ragnak s a belőle származtatott *-i* képzőnek (*kerti*) eredetéről eddig Budenz József mondott véleményyt. „Budenz az *-i* és *-é* (**oja*, *-eje*) képzőket az ugor kicsinyítő *-j* képzőből származtatja“, mondja Simonyi a TMNy. 580. l. De mivel Simonyi e véleményyt csak apró betűs jegyzetbe szorította, úgy látszik, nincs nagyon meggyőződve a származtatás helyes volta felől.

Hát ne is legyen!

A birtokos *-é* rag eredetét a másik birtokos rag eredete árulja el. Valamint a *-nek* rag az irányjelölő *-nek*-ből származott, épen úgy, talán még előbb, az *-é* rag is az irányjelölő *-á*, *-é* ragból eredt (hov-*á*, id-*é*-bb, el-*é*, mög-*é*, od-*á*-ig, Szöged-*é*-be, Egr-*é*, sok-*á*, sok-*á*-ig stb.). Szinte természetes is, hogy ha a kitett birtok mellett a „lativus“ *-nek* szerepel rag gyanánt megfordított irányjelentéssel, akkor a ki nem tett birtok esetében is egy lativus ragot használjunk hasonlóképen megfordított irányú jelentéssel. S ezzel egyúttal történetileg is ragnak bizonyul a birtokos *-é*.

A *-nek* és *-é* ragokat a birtokviszonyban megfordított irány jelölésére használjuk, mert ezek eredetileg *hová*-irányiak, a birtokos jelző, a genitívus pedig *honnan*-irányú. A görög genitívus *honnan* és *mióta* kérdésre felel, a latin helyébe *honnan*-irányú *de* és *di* stb. elüljárók léptek, a németben és angolban is ilyen irányú elüljárók (*von*, *of*) pótolják a genitívust. Szóval a birtokos jelző *honnan*-irányú fölfogása kétségtelen. De épen annyi bizonyíték mutatja, hogy a részeshatározó datívus és a birtokos jelző változnak: Die Kugel zerschmetterte dem Könige den Arm (des

Königs Arm), Er fiel dem Vater zu Füßen (zu des Vaters Füßen*) angolul: a cousin to the Lord (Becker K. F. Organism der Sprache 379.). Vegyük még ehhez a sok latin és görög „dativus possessivus“-t.

Más mondattani viszonyok közt is váltakozik a honnan- és hová-irány: az *-ért* rag célt jelez, hová-irányú, de okot is és ekkor a honnan-irányba csap át, a *végett* névutó is célt jelent, de immár nagyon sűrűn összetévesztik az okkal és okhatározó gyanánt használják; *félek valamitől* honnan-irányú, *félek bemenni* hová-irányú; a latinban, németben: adni valakinek *dare alicui*, *jemandem etwas geben*, a dativus hová-irányú; valakitől elvenni: *adimere alicui*, *jemandem etwas wegnehmen*, itt már honnan-irányú a dativus. A magyarban ezekben a részes- és fosztó-határozókban megmaradt a külön hová- és honnan-irányú rag, de az ok- és célhatározók közt nálunk is kiszorította a sűrűbben használt rag a másikat. Az átmenetet megkönnyíti az, hogy a hol-irányú határozók közelségi, a honnan- és hová-irányúak pedig távolsági viszonyban vannak az igével s a beszélő csak a távolsági viszonyt tartja számon; a többi részlet összefoly a szemlélete előtt. Ez az elhomályosodás néha oly erős, hogy a jeles Becker föntidézett híres művében (345. l.) a dativust tulajdonképp honnan-irányúnak állítja, tehát épen megfordítja az elméletben a szemléletet.

Sok érdekes részletet olvashatni az ily iránycserékről Simonyi M. Határozók I.24. és 27—44. ll. s. Becker K. F. i. m. 407. l. Itt célunk érdekében az eddigiek is bebizonyíthaták, hogy az iránycsere a mondattani kategoriákig is felhatolt s részeshatározóból fosztót (*dativus commodi*-ből *incommodi*-t), célhatározóból okhatározót teremtett, sőt az irányhatározóból a birtokos jelzőbe is átjutott.

Ez az *-é* rag egyszerűbb és ősi ragjaink egyike. „A közeledést jelentő lativus egyszerű ugor ragja Budenz szerint *-ga* volt“ s „talán ez van meg a vogul *-e* végű allativusban“ (Sim. TMNy. 1:642). „Az ugor lativusi *-ga*-nak nyelvünkben szabályszerűen *j*-re kellett volna változnia, ez a *j* pedig a megelőző tövégi magánhangzóval, mint számtalan más esetben, diftongussá, aztán egyszerű hosszú magánhangzóvá egyesült. Így keletkezett az az *-á*, *-é*, *-i*, melyet a *hová* kérdésre felelő határozó szóink és viszony-

* Sőt az osztrák németiség a birtokviszonyt különben is többnyire dativussal fejezi ki: *der Frau ihr Kind, dem Vater sein Rock* stb. S. Zs.

szóink végén rendszerint megtalálunk: *alá, fölé, közé, odább és odébb* stb., *-vá, -vé* (e h. **vel-é*, rokona a *vel-nek*)* (uo. 643. l.). Mivel ennek az *-é, -á* ragnak igen általános közelítő értelme volt, hol el-elmaradt a szók végéről: *megé: meg, elé: el, hozz-á: -hoz, neki: -nek, belé: be, kivé: ki, levé: le* (Sim. M. Hat. I. 9. l.), hol más raggal erősítették meg: *Szögedé-be, idá-ig, soká-ig, egy kicsinyé-g*, hol pedig az ellentétes irányban is használták: birtokos *-é-nek*, de más határozóban is: *onné-t*, honnét s bizonyára a *-ból -ből, -ról -ról, -tól -tól* hangzójában is ez az *-é* lappang. Ezeknek hosszú magánhangzójáról ugyanis különben a TMNy. 643. l. szerint kielégítő magyarázatunk eddigelé nincsen. Az ablativust a végső *-l* fejezi ki. Azt hiszem, elég természetesen lehet ott az *-t* keresni s akkor a magyar ablativus olyan mint a német *von zu hause*, francia *de chez le médecin*, oláh *de pe deal* kifejezések, csakhogy nem is *hol + honnan* kombinációval, hanem *hová + honnan* összeolvasztásával.

A melléknévi *-i* képző rokon ugyan a birtokos *-é*-vel, de alig származhatott ebből, mert **királyé kert*, **kerté virág*-féle birtokos kifejezés sohasem volt a nyelvben, tehát nem is hozhatott létre semmit; hanem az *-i* képző is egyenest a *hová*-irányú *-é* helyragból keletkezett, mert ilyen kifejezések nemcsak lehettek, de új, mai ragokkal ma is vannak a nyelvben: *tejbe kása, helyre legény, félre hely*. A nyelv szelleme ma is az ezer év előtti analógiákkal, eszközökkel jár el, csak az eszközöknek anyaga változott keveset.*

KALMÁR ELEK.

II.

Az *-é* ragra s a *-ja -je* vagy *-a -e* ragokra vonatkozó s a nyelvtani könyvektől elterő nézeteimet kívánom az alább következőkben előadni.**

1. Úgy gondolom, hogy az *-é* rag tökéletesen egyez a *-ja, -je*, vagy *-a, -e* (továbbbragozásnál hangzónyújtással álló) raggal. Ez a rag fordul elő *-é* helyett a *tied, mienk, tietek (tíjéd, mijenk, tije-*

* Dolgozótársaink bizonyára hozzá fognak szólni ehhez az érdekes kérdéshez. Én addig is csak egy ellenvetést teszek: a *Jánosék* alak nyilván a *Jánosé* többese s nyilván igen régi forma, ezt pedig bajos lesz az irányragos alakból magyarázni. S. Zs.

** Ebben a cikkben is van sok gondolkodásra valló, elmés és elmemozdító részlet, s azért közöljük, ámbár velejét és eredményét nem helyeselhettük. Eredménytelenségét a nyelvtörténeti szempontok hiánya okozta, mint alábbi jegyzeteink is mutatják. A SZERK.

tek) névmásokban; ennek a *j* betűje érzik az *enyém* névmásban is. Nyelvtani könyveink az -é ragot határozottan megkülönböztetik a -ja, -je, vagy -a, -e ragtól s bizonyosan ez az oka, hogy még eddig sem az egyik, sem a másik rag számára nem találtak általánosan elfogadott nevet.

2. Birtokrag mind a kettő, csak az alkalmazásra nézve különböznek egymástól. A -ja, -je, vagy -a, -e rag kimondott birtokszó mellett, az -é rag ki nem mondott birtokszó helyett áll. János könyvét szeretném, de a Péter(könyv)ét nem.

3. Az -é rag, minthogy a birtokszó, n.elyhez tartozik, kimarad, oda kerül a birtokos szó mellé, de nem úgy, mint ahhoz tartozó képző vagy rag, hanem mint a szóösszetételnek egyik tagja, s ezen összetételben épen az -é birtokrag az alapszó, melynek az előtte álló birtokos csak jelzőjét képezi. Az összetett szók elnevezése az alapszó után történvén, nem lehet az -é birtokraggal összetett szót *birtokos névnek*, vagy *birtokos névmásnak* nevezni. *Birtoknév*, vagy *birtoknévmus* az ilyen szónak a jellemző neve. A birtokos szó és a birtokszó is együtt ketten egy birtoknevet képeznek.

4. A birtokrag mint rag illeszkedhetett, mint az összetétel tagja nem. Ez magyarázza meg az alaki különféleséget, ez enged következtetni arra, hogy a birtokragok eredeti alakja -i, -é, vagy j lehetett.

5. Magyar nyelvünk a birtokviszonyt nem úgy fejezi ki, mint az indogermán nyelvek. Ha ezek közül valamelyiket, például a leginkább ismeretes német nyelvet a magyar nyelvvel összehasonlítjuk, kitűnik, hogy a birtokviszony kifejezésére a német nyelv birtokos ragokat, a magyar nyelv pedig birtokragokat használ (Das Buch des Vaters, az atya könyve. Der Garten des Nachbarn, a szomszéd kertje). A német nyelvben nincsenek birtokragok, a magyar nyelvben pedig nincs genitívus. Feljebb már említettem, hogy az -é nem úgy áll a birtokos mellett, mint ahhoz tartozó képző vagy rag; az -é birtokragnak épen úgy, mint a -ja, -je, vagy -a, -e birtokragos szóknak a német nyelvben nominatívus felel meg (Das Buch des Vaters ist gröss, das des Kindes ist klein: az atya könyve nagy, a gyermeké kicsiny). Genitívus ragoknak tekinteni nem lehet a -nak, -nek ragokat sem. A -nak vagy -nek ragos határozó a birtokos szó kihagyása folytán kerül a birtokszó mellé: Péternek az én ruhám szűk, Péternek a te ruhád szűk, Péternek a(z ő) ruhája szűk.* A birtokos szó sohasem kap -nak, -nek ragot. *Péter ruhája* helyett *Péternek ruhája* olyan kifejezés, mintha valaki az *én ruhám* helyett *nekem ruhámat* mondana.

6. Hogy a -ja, -je, -a, -e, -é (többes számban -jai, -jei, -ei, -éi, talán ebből: *ii*) ragok csakugyan birtokragok, és hogy nem

* De hát ha azt mondjuk: *Péternek a ruhája nekem szűk*? ilyenkor a *Péternek* csak genitívusnak, birtokos jelzőnek nevezhető.

ezek jelölik a harmadik személyt, kitetszik abból, hogy mindig ott állanak a birtokszó mellett vagy helyett, tehát ott állanak tisztán vagy személyragokkal összeolvadva akkor is, midőn a birtokos nem harmadik személyű. A *házam*, *késsem* stb. szókban az *a*, *e* hangzók nem kötőhangok, hanem birtokragok.* A *kalapjaim*, *kertjeim*, *gyalujaim* stb. alakok mutatják, hogy a *kalapom*, *kertem*, *gyalum* stb. a *kalapjam*, *kertjem*, *gyalujam* stb. alakokból rövidültek vagy származtak.** Legtisztábban felismerhető a birtokrag bármelyik személy birtoka mellett akkor, ha a *magam* névmás a birtokos: *magam kertje*, *magad kertje*, *maga kertje* stb.***

7. A birtokos személy nemcsak névvel, hanem 1., 2., 3. személyű névmással is megnevezhető. Magyar nyelvünk a személyes névmásokat, midőn nincs rajtuk hangsúly, el szokta hagyni, ennél fogva a birtokos személyt a birtokszónál is megjelöli. A birtokos személy ezen megjelölésének ide vonatkozó példákból kiolvasható törvénye ez: a harmadik személyű birtokost a személyrag teljes hiánya, az első és második személyt pedig a megfelelő személyragok jelölik. Személyragok a birtokszó mellett egyes számban: *-m*, *-d*; többes számban ugyanezek, összeolvadva a többes szám *-k* ragjával: *-nk* (régí nyelvemlékekben *-mk*, *-muk*, *-mük*). *-tok*, *-tek*, *-tök*.

8. Különböző nyelvtani könyvekben külön az *-é* rag is, meg a *-ja*, *-je* vagy *-a*, *-e* rag is többféle nevek alatt fordul elő. Velük szemben én azt gondolom és ismételve állítom, hogy a *-ja*, *-je*, *-a*, *-e*, *-é* ragok egyformán birtokragok. A kimondott birtokszó mellett és a ki nem mondott birtokszó helyett is vagy tisztán birtokragok, vagy birtok- és személyragok állanak. A birtok- és személyragok és a többes szám ragja együtt képezik az ismert négy csoportot.

GERGULECZ GÁBOR.

* De hisz semmi sem mutat arra, hogy a *házam*, *késsem* a *é* hangja más volna, mint a *házat*, *házak*, *késén*, *késél* alakok kötőhangzója.

A SZERK.

** Szinnyei J. a birtokos személyragozásról szóló értekezésében bebizonyította, hogy ezek a *-jai*-féle alakok csak újabban keletkeztek, még pedig *kalapjai* (a régibb *kalapai*, *kalapi* helyett) az egyes 3. szem. *kalapja* analógiájára, *kalapjaim* pedig még később a 3. szem. *kalapjai* hatása alatt (e h. *kalapaim*, *kalapím*). E szerint a *-jaim*-féle alakok nem bizonyíthatják a fölvetett *-jam*-féle formák hajdani megvoltát.

A SZERK.

*** *Magam* eredetileg főnév volt, *testem*, *személyem*-féle jelentéssel; tehát *magam kertje* olyan kifejezés, mint *személyem kertje*.

A SZERK.

AZ ADAI NYELVJÁRÁS.

A Magyar Nyelvőr pályázatán jutalmazott munka.

A nyelvjárás általános jellemzése.

Az adai nyelvjárás a duna-tiszai nyelvjárasterülethez, illetve ennek bácsmegyei nyelvjárás-vidékéhez tartozik. Midőn az adai nyelvjárásról értekezünk, egyszersmind azon területnek nyelvsajátosságait is bemutatjuk, amely a régi koronaközségek közül Adán kívül Moholyt, Petrovoszellót, Ó Becsét és Bacs-Szenttamást is magában foglalja.

E vidék lakossága jász telepítés. Ezen állításunkat a következő nyelvi sajátosságok támogatják:

1. A *t*-hangú igetöket összevontan ragozza nyelvjárásunk a befejezett cselekvésben, pl. kötöttem : *köttem*, süttöttem : *süttem* stb.

2. A foghangokat gyakran jésíti : *tetyű*, *testye*, *hityük* (hitük), *bútyor* (bútor); *gyió*, *gyiák*, *Bangyi*; *énnyi*, *innya* stb.

3. A kötőhangzó mélyhangú a *csip* ige mellett: *csipok*, *csipunk*, *csipnak*, *csipjon*, *csipás* stb.

Nyelvjárásunk hangzórendszere kevés eltérést mutat a köznyelvtől. Az *ë-ző* vidékek közé tartozik s az *ë-t* csak egyes esetekben váltja föl az *ö*.

A kétféle *é* közül az *é* helyén következetesen *é-t* ejt, míg az eredeti **é-t* néha az *i* cseréli föl. *Ly-t* nem ejt a nyelvjárás, helyette *j-t* használ. Diftongussal sem találkozunk; az *aj* helyén is *é* hangzik e szavakban: *paré*, *gané*, *karé*; *zsétár* (sajtár).

Nyelvjárásunk magánhangzóit a következő táblázat mutatja:

Felső nyelvallás:	<i>i, í, ü, ű</i>	<i>u, ú</i>
Középső "	<i>ë, é, ö, ő</i>	<i>o, ó</i>
Alsó "	<i>e, ê</i>	<i>a, â, á, (ü)</i>

A zárójel között levő *ü* hangot csak e két szóban hallhatjuk: *hász*, *hászen* (hát-hisz, hát-hiszen).

A tájszavak közül, melyek nyelvjárásunk sajátjai, kitetszik, hogy a szerbség, mellyel összekeveredve él, nagy hatással volt szókincsére. Lépten-nyomon akadunk szavakra, melyek ezt igazolják; ilyenek: *vrácsál*, *lésza*, *sziroma*, *uszkocsi*, *kotla*, *klapéc*, *povéta*, *gubényica*, *dragacs*, *bagrëna*, *próstyá* stb. Ezeknek néha megtaláljuk a magyar megfelelőjét, de az idegennek sürűbb használata kizszorítással fenyegeti emezt.

Sajátságos az egymásnak megfelelő magyar és szerb szó együttes használata ebben: *Opet újra itt vagyok*.

I. Hangtani sajátosságok.

4) M a g á n h a n g z ó k. A köznyelvtől eltérőleg hosszú magánhangzókat találunk e szavakban: *kórmány*, *cúkor*, *tyűlkör*, *mámáros* (mámeros), *hivatal*, *míjik* (melyik). *púha*, *csúnya*, *nyúgott*,

tudós. Hosszú a *-val, -vel, -hoz, -hez, -höz* ragok magánhangzója: *evvé, avvá; ehvő, ahvó* stb. A szóvégi *r* előtt hosszú a magánhangzó a *hamar* szóban *hamá*. Hosszú *é, ő, ó* hangot találunk a következőkben: *ére, mőre* (merre), *főró, őrom* (orrom) míg az *arra* szó *a*-ja az *r* kivetésével *á* lesz: *ára*. A határozói igenév képzője is hosszú magánhangzóval van, mássalhangzója pedig áthasonul: *addá* (adva), *kérré* (kérve), *ütté* (ütve) stb.

A pótlónyújtás által keletkezett hosszú hangok nem térnek el a köznyelviektől, tehát külön jelzésük is fölösleges.

e. — Az irodalmi nyelvtől eltérőleg *i*-t találunk *e* h. *e* szavakban: *messzi, kilis, igényes, eriggy* (eredj); a *félc*-vel képezett melléknevekben: *százféli, sokféli* stb.

ö. — E hangot használja a nyelvjárás: 1. sok egytagú szóban az *el, fel, vet, mer, ez* kivételével: *éggy, mőgy, hőgy, kőgy, tőgy, szőgy* (szedi), *mőg, kő, szőg, fenn, szőr* stb. 2. az *-é* kérdőszócskában. 3. Sok többtagú szóban: *őgyház, őgyéb, hėrvad, hėgyes, mőnyegző, sėrėny, szėglet, tėnnap, tėttes, bėgyes, pėtyke* (hetyke) stb. 4. Azon ragokban és képzőkben, melyeknek a mőlyhanguáknál *o* felel meg: *fėlėk, feketėdik, keskėny, teccėtt, nyeldės* stb.; *i*-t ejtenek helyette ezekben: *kinyėr, girizd, girinc, szilid*.

é. — Nyílt *e*-t hallunk az eredeti **é* helyén a következő szavakban: *szekerkenyőcs, keves, nehez, hetfő, szemet, egyeb*. Gyakrabban hallunk *i*-t az **é* helyén: *niz, tıp, szėginy, leginy, kilis, kisz, sítit, pintsz, kinyes, dėrtk, egisz, feht, dtmberedett* (gėmberedett), továbbá a *-ség* főnévképző *é*-je helyett *egissig, reminsig* stb. Rövid *i*-t ejt a nyelvjárás ezekben: *szėrint, mőgint, ęnyim*, továbbá az *-é* személyrag helyén ragozás alkalmával: *kezibe, fejire, tenyerit* stb. — *ű*-t találunk az *é* helyén: *fűsű, szűrű*.

i, í. — Az *i*-t szereti nyelvjárásunk hosszan ejteni így a: *hír, sír, víz, híd, sziv, szin, zsír, kín, tiz, síma, sír* (ige), *ír* (fn.) *ír* (ige), *bíró, nyílik, segít, szépit, hasít, tanít* stb. szavakban. — *ű*-t ejt a nyelvjárás *i* helyén: *űzen, fűzet, ügyekszik*; *ő*-t ebben: *ősmér*.

ő, ő. — Az *ő*-t e nyelvjárás némely *e*-etben a zártabb *ű*, *ű*-vel helyettesíti, így a *-ből, -ről, -től* ragokban: *kézbű, földrű, istentű*. A többes 3. személyű birtokos személyrag szintén *ű*-vel van: *fejűk, közöttűk, kezűk, előttűk*; *ű*, *ű*-t hallunk még az *ő, ő* helyett e szavakban: *gyűkér, gűdör, gyűn, fűtyűl, csűbör; kű, lűl* (lő), *tűlem, esernyű, sőprű, háztetű, tűpörtű*; *o* helyettesíti a köznyelvi *ő*-t ebben: *zonok* (igy, *n*-nel, a. m. zömök).

ü, ű. — Mint az *i* t. úgy az *ű*-t is hosszan szereti a nyelvjárás ejteni. Hosszan hangzik ezekben: *szűr, gyűrű, gyűszű, tyűkör* (tűkör), *tűz* (fn.), *tűz* (ige), *fűz* (fn.), *fűz* (ige), *fű, tű; gyönyörű, színű, szemű*. Röviden: *kivűl, belűl, kerűl, szűpűl, merűl, örűl; i, í* hangzik a köznyelvi *ű, ű* helyén: *siket, sindisznó, kilső, igyetlen, rihés; hírvs, nyírvs; ű* helyett *é: méhej* (műhely).

a. — Az *a* hang zártabbá lesz néha a szó belsejében, pl.:

várjonak, lábom, magos, tálol, lázos, halovány, lábos, csiromálé, nyovoja, vocsora, osztán, potkány, bogja, komra. A -val rag a-ja pótlónyújtással á lesz: *karddá, puskává* stb. Ugyanazon hanggal találkozunk az *ára, amára* (arra, amarra) szavakban, míg az *r*-nek ugyanilyen rövidítését minden változás nélkül tűri el a *vurok* ige. A köznyelv *a*-jával szemben *á*-t találunk e szavakban: *ád, hágy, hová, kácsa, kána* (kanna), de: *acc. hacc* (adsz, hagysz); *a* helyett *i*-t: *sipka*, *é*-t: *hërmonika*, *u*-t: *butu* (buta) szavakban találunk.

o, ó. Néhány szóban *ë, i* áll az *o* helyén: *gëjva, pëjva, abrincs, lapicka*; egy szóban *a*: *kila*; *o* helyett *ö* ezekben: *höbörtös, mörmöl.*

u, ú. — Hosszan hangzik ezekben: *út, kút, rúd, lúd, mülík, gúzs, hüsz, hús, szú, hajdú, háború, búcsú, szomorú, ágú, szárú*; röviden: *tanul, fordul, mulat, ugy-ë* stb. Gyakran helyettesíti *u, ú* a köznyelvi *o, ó*-t, pl.: *bukor, csukor, egyfurma, kukurikul, kápuszta, szagul, hun* (hol), *ustor, vánkus, durung, hajul, mustoha, bujtár, csurog, csorkuja* (korcsolya); *mámúr, kancsú, rúlad, rúzs, túrú* (turó), *fúrú*; — *i* all a köznyelvi *ú* helyett ebben: *hosszi*; *ú* helyett *a*: *savanya*.

Hangrend. A ragok és képzők nem mindig illeszkednek a szótdőhöz. Az idegen származású keresztnevek képzője *v.* ragja mélyhangú: *Irinka* (Iréne), *Józsefékhó, Albertnak.* A *csip* iget is mélyhangúan ragozzák. — Néhány idegen eredetű szóban érdekes hangzóilleszkedést látunk: pl. *citora* (citera), *fucukli* (fuszekli), *nyovoja, vocsora.* Pár szóban nem illeszkednek a magánhangzók: *gëjva, pëjva, gëga, abrincs, lapicka, sipka, hosszi.* — Tökéletes hasonulást találunk a *savanya* (savanyú) és *butu* (buta) szavakban.

Hiátus. A hiátust csak e két szóban tűri meg nyelvjárásunk: *peig* (pedig), *aig* (alig). Egyebként a hiátus pótlására általában a *j*-t használja: *Fábiján, fíjaim, ökrejim* stb. — Két esetben *h* és egy esetben *v* könnyíti meg a kiejtést: *koha* (kova), *fëbruhár; rivad* (riad). — A hiátus elkerülésére gyakran használnak összevonást, pl.: *lány, rá, mőte* (mióta), *mér* (miért), *águsztus, kék* (e h. kiék, pl.: kék ezek a malacok?).

B) Más sal hang z ó k.

a) A más salhangzók képzésénél jellemző sajátága a nyelvjárásnak, hogy *ly*-t nem ejt s helyette rendszeren *j*-t, néha *l*-t használ, pl.: *kiráj, fojó, mijik* (melyik); *luk* (lyuk).

b) A más salhangzók használata. 1. Az ajakhangok használata: *m*: *humok* (hunyak), *torom* (torony), *vagyom* (vagon).

2. A foghangok használata: *n*: *hun* (hol), *tanál, danol, nedve* (medve), *zonok* (zömök), *tonka* (tompá); — *d*: *dombol* (tombol), *dímberedett* (gémberedett); — *r*: *frastrom, rózan* (józan); — *t*: *butelláris, tróba* (próba).

3. Az ínyhangok használata: *j*: *kiráj, fojó, csobojó, hajma* stb.; *sajáta, pájinka*; — *ny*: *varnyú, vőfény, citrony, Adány,*

paradicsony, kenyőcs. katlany, paplany. Istvány. teknyő. csinyál, fony. nyől (nő, ige); — gy : gyijó, gyiják. Bangyi, hagyít. gyün (jön), gyere. térgy. gyinnye (dinnye). aggyig. Gyermány (Germán, keresztnév), — ty : tetyű (tetű). bútyor (bűtor). tyűkör (tűkör). töpörtyű; — s : tarisnya; — ds : gádsér (gácsér).

4. A torokhangok használata: *g : ippeg (épen). gēnge (gyenge), igēnyēs (egyenēs); — k : tonka (tompá), geszkēnye (gesztēnye).*

c) *Mássalhangzó-kihagyás.* 1. Pótlónyújtás nélkül. A szó elején: *ászló, ubhony (zubbony), trimfli. acskó. istória, árintus.* — A szóban: *tesvér, ikáb (inkább), kumpli (burgonya).* — A szó végén: *fűr (fürj), gazda (gazdag), mér (miért), mer (mert), há (hát), azé (azért). maj (majd). má (már). mikó (mikor) stb.*

2. Pótlónyújtással A leggyakrabban kieső hang az *l*, kivált a foghang előtt, legritkábban az ajakhang előtt. Példák az *l* kihagyására: *ugóc, póc, bót, fót. kődök, kúdús, mónár, páca, táca. ötés, föld, köt, mész, bóha, kúcs. böcső. ámos; éjjē, széjjē, nappá, de : legel, gondol, pirul stb.*

Vannak szavaink, melyeket a köznyelvtől eltérőleg rövid mássalhangzóval ejt a nyelvjárás. pl.: *álat, álomás. milijom. aféli. eféli stb.* Viszont az *s* és *sz* végű melléknevek végső hangja egyes ragozott esetekben hosszan hangzik, így: *erőssebb. szélessen. magosat stb.* Az *l* hangzik hosszan a *szallag, bellű, föllű* (belül, fölül) szavakban: a *gy* ebben az *egy* szóban: *bágygatt.*

d) *Szótagok kihagyása. Mángol (mángorol), hoci, hocide* (hozza ide). *bá* (bácsi). *hász* (hát hiszen). *oszt* (azután). *lád* (látod). *azzá* (azonnal). *köret* (követi). *levór* (revolver). *tom* (tudom).

e) *Hangbővülés.* illetőleg bővebb alakok. A szó elején: *spertli* (pertli). *iskátulya* (skatulya). — A szóban: *csalárd* (család). *pintszlēs* (penészes). *trücsök, trüsszent, mirvigu* (mirigy), *párgol* (párol), *majzol* (mázol), *tövüskes* (tövises). *fajintos, helyhēz* (helyez), *pakszus* (paszus), *pakszól* (passzol), *Kalára* (Klára). *mihántést* (mihelyt), *puntomos* (pontos), *tiisis* (te is). — A szó végén: *tolli, rozmaring, növélaszt, araszt, átal* (át), *meszet* (mész).

f) *Hangátvetés. Kalán, csanál, korēla, proszērijó, viaksz. subick. cutat* (tucat), *karalúb, pētlórējum, keleb* (kebel), *ögyvez* (özveg), *viloja. csorkuja* (korcsolya).

g) *Hangáthasonulás. Nasszájú, naffejú, hannagy, kiccsibe* (kis csibe). *ticcenti* (tiz centiméter), *nakkendő* (nagykendő), *meffog* (megfog), *hallak* (hagylak), *hallám* (hagy lám). *talló, palló. dönmög* (dörög), *ajja* (alja), *gyalló* (gyarló), *ajáll* (ajánl), *pallás, akkora honno* (akkora, hogy no!) stb.

II. Alaktani sajátságok.

A) N é v s z ó t ő.

A névszótöveknél a köznyelvtől eltérő sajátságok a) a hangzók megrövidülése, b) a kötőhangzó használatának eltérései, c) egyéb többeli sajátságok.

a) *Hangzórövidülés.* E jelenséggel a következő szavaknál találkozunk: *keves, nehez, egyéb, szemet, hetfü (hétfő), szekerkenyőcs; hosszú, ohajt, sohajt, joslás, barazda (barázda).* — Az egytagú *i, u, ü* hangú névszótók közül ragozás vagy képzés folytán megrövidülnek: *víz : vizek, tűz : tüzek, út : utak, kút : kutak, fűz : fűzek, szűz : szüzek, rúd : rudak, lúd : ludak, nyíl : nyilak, híd : hidak, frigy : frigyek, nyúl : nyulak, fű : füvek, ín : inak, hús : huszas, tíz : tizes, szű : szujos.*

b) *A kötőhangzó használatának eltérései.* Megtaláljuk a kötőhangzót a köznyelvi szabályokon kívül a *ki, mi* kérdő és vonatkozó névmásban és összetételeiben: *kijén, mijén, akikén, amijén.* (kin, min stb.) — Zárt kötőhangzót vesznek föl: 1. az *-ékony, -ékény* végű melléknevek többese: *jóteknő, törékények* stb. 2. az egytagú *i* hangzós névszótók közül ezek: *láb, kár, báb, rák, mák, pír, vám, áll, sár, úcs, máz.*

d) *Egyéb többeli sajátosságok.* A kéttagú *ó, ő-s* szavak közül véghangzójukat nem rövidítik meg: *akó, bimbó, csikó, hordó, korsó, kunyhó, orsó, posztó, tinó, ászló, zsidó.* Kétféleképpen járatos: *ajtó, apró, disznó*; pl. *ajtója* és *ajtaja.* — A magashangúak közül sohasem rövidül: *csipő, söprű, szőlő, bőcső, ernyű, lépcső, teknyő, fürdő.* — Az *ú, ü* hangúak közül az *ü* mellett megmarad a *v*, az *ü* mellett azonban *j-t* használnak: *bújában, szujos, fújósok*; de *nyívés* (nyüves), *hívés* (hüvös), *tüves, füves.*

B) Szóképzés.

a) *Névszóképzés.* A kicsinyítő képzők használata igen gyakori: *-ka, -ke*: *lányka, szitka* (szita), *csibike, bugyika, csipetke* (tesztafele), *legényke, pohárka, szegényke, picurka* (nagyon kicsiny); — *-cska, -cske*: *házacska, küvecske, fíjácska, kertéske, méhéske, vécseke*; — *-ika*: *ekkorika, akkorika, vékonyika* s a kicsinyítés fokozására: *ekkorikácska, akkorikácska, vékonyikácska*; — *-us*: *Bélus, Imrus, Kálmus, Viktus* v. *Vittus, Étus; kutyus, lihus, cicus.* Az *-us* és *-ka* képzők együtt is előfordulnak: *Béluska, Kálmuska, Imruska; kutyuska, cicuska* stb. — *-kó*: *Patkó, Ferkó; vejő* (a *vő* tréfás elnevezése), *pejő, pirinkó*; — *-ó*: *Ágó* (Ágnes), *kacsó, bábó* (kis báb), *suttyó* (legényke); — *-csa*: *Borcsa, Julcsa, Marcsa, Ancsa* (Anna), *Pancsa*; — *-ca*: *Katica, Vécá, Técá*; — *-csi*: *Palcsi, Juncsi, Tércsi, Fercsi, Lajcsi.*

A becéző *-i* képző is nagyon használatos: *Feri, Pali, Jani, Matyi, Móri, Punni, Gyuri, Franci* (Franciska), *Rózi, Juli, Sandri* (Sándor), *Dezsi, Szilvi* (Szilveszter), *Amáli, Lóri* (Lőrinc), *Marci, Luci* stb.; *bari* (báránya), *Bodri* (állatnév). — Az *-i* képzővel találkozunk a gúny- és ragadványnevekben: *Hasznosi, Túpai, Szépesi, Sziszi, Csanyi, Pukri, Kutri, Oszlatyi, Szubi.*

Az *-s* képző a köznyelvi használaton kívül gyakori a gúny- és állatnevekben: *Bürgés, Körttyás, Sajátás, Bicskás, Dudás, Vél-lás, Táblás, Gyöngyös, Pödrös, Gatyás, Csilás, Hajas, Talpas, Rëndés, Szutykos, Lomos* stb.

A nagyító -ók, -ők képzőt a köve!kező szavakban találjuk: *Pirók* (állatnév), *szemők* (nagy szemöldű ember; birkáról is mondják, ha fekete a szeme környéke), *bandsók* (nagyon kancsal), *posók* (duzzadt arcú)

Az összemérő melléknveket részint a pusztá alanyesetből, részint a birt. ragos főnevekből képezik: *lúványi*, *dobásnyi*, *aprányi*, *anyányi* leány, *apányi* legény, *felényi*, *embéryi* ember, *körmöm-feketényi* stb.

Az igéből képzett -at, -et végezetű főnevek sem idegenek: *sütet*, *gyugat* (egy gyugat szalma), *adat* (egy adat abrak), *ület* (egy ütet tápló), *falat*, *nyelet* (egy nyelet kinyér).

Az -i (összetartozást jelentő) képző a következő sajátosabb alakokat adja: *egyhasi* (iker), *előhasi* tehén (melynek még csak egyszer volt borjúja).

A közép- és felső-fokú határozók -bb képzője után néha az -at, -et szótag járul: *ikábbat*, *elsőbbet*, *továbbat* (később' értelemben). Itt említjük meg, hogy a *leg-* előrag *g-jéből* *t* lesz: *letjobb*, *letnagyobb*, *letszebb*, *letmesszebb*, *letvékonyabb*, *letutóbbat*, *letkésőbbet* stb. — A tulajdonság kisebb-nagyobb fokainak jelzésére ilyeneket használnak: *borzasztó szép*, *irgalmatlan nagy*, *szép szagú*, *rétentő sok*, *témérdék sok*, *csupa rózan* (tisztá józan) stb.

b) *Igéképzés* Nyelvjarásunk kedveli a gyakorító igéket: *végezelődik*, *főktszülődik*, *tisztogatulódzik*, *veszkődik* v. *veszkölődik*, *mégmosdódik*, *szédelődzködik*, *ugráncozik*, *farikcsál* (farag) stb.

Az -ít képző helyett -aszt, -eszt, -iszt képzőt használnak a következőkben: *szakaszt*: *szakaszt*, *repeszt*: *repeszt*, *fáruszt*: *fáriszt* (de *a* hanggal: *hullaszt*, *fukaszt*, *szuluszt*). Az -aszt, -eszt képző helyén -ajt is van a következőkben: *hullaszt*, *szakaszt*, *fukaszt*, *szalaszt* s így lesz: *hullajt*, *szakajt*, *fukajt*, *szalajt*. Az -ít helyén -ejt: *veszejt*.

A főnévi igenév képzője sok esetben -nyi, -nya: *énnyi*, *innya*, *felényi* (felelni), *feleennyi* (feledni), *annyi* (adni), *főkényi* (fölkelni).

A *vész* ige ezt a különös alakot ölti: *veszédik*, pl. *Megveszédik a kutya* (megvész, megdühödik).

C) Ragozás.

a) *Névragozás*. Az -l-es ragok közül a -ból -ből, -ról -ről, -tól -tól ilyen alakban járulnak a tövekhez: *házból*, *világból*, *lelkemből*, *vásárról*, *örökségről*, *piptól*, *feleségemtől* stb. Az *l* kihagyását látjuk a -nál -nél, -ül -ül, -stul -stül, -vel ragoknál: *városházánál*, *kertnél*, *gonoszúl*, *szémtelenül*, *csöstül*, *retye rutyástul*, *fűsűvel*, *kendővel* stb. A -val rag *a*-ja *á*-vá lesz: *fiammá*, *apámmá*, *kalapácsá*, *hirommá* stb.

A helyhatározói -ban -ben és -ba -be ragokat megkülönböztetés nélkül használják; néha még a hová kérdésre is a -ban -ben használata hallható, pl. *Hú mész hé? Mének a templomban*. A -hoz -hez -höz a következő alakokban használatos: -hó -hő,

-*hon* -*hön*, de Moholyon -*hol* is. A -*szēr* *ē*-je minden esetben *ō*-nek hallható: *ōccō*, *tisszō*, *kéccō*, de *kéccē* is. — Az -*ért* ragból elmarad az *rt*: *plzé* (pénzért), *kényéré* (kenyérért), *forinté* (forintért), *azé*, *mé* (azért, miért). — A régi -*ént* ragot találjuk e szóban: *képesint* (módjával). — Ragkettőztetések: *esztet*, *usztat*, *esztetet*, *asztatat*, *nílamná* (nálam), *tílemné* (tülem).

b) *Igerugozás*. Nyelvjárásunk az ikes igét az iktelentől nem különbözteti meg pontosan. Az ikes igék első személyének -*m* ragja ismeretlen, a második személyű -*l*, ill. -*ó*, -*ō* ragot iktelen igéknél is használják, ha azok sziszegő végzetűek: *nízō*, *olvásō*, *főzō*. Ikes igék módjára ragozzák a következő nem sziszegő végű igéket is, de csak a felszólító módban: *aggyá*, *irjá*, *ménnyé*. A sziszegő végűeknél ugyanezt látjuk: *üssé*, *olvussá*, *főzzé* stb.

A *megy* ige ragozása a jelentő mód folyó cselekvésében a következő: *mék* v. *ménék*, *mész*, *mén*, *ménünk*, *ménték*, *ménnek*.

A ható igéket a tárgyas alak 2. személyében így ragozzák: *vihead* (viheted), *athadd* (adhatod), *ēhead* (eheted), *ihidd* (íhatod), *ūhead* (űhated), *tēhead* (teheted), *níszhead* (nézheted) stb.

Sok *t*-hangú ige tárgyas ragozása helyett a felszólító alakot használják: *üssük* (űtjük), *vessük* (vetjük), *süssük* (sűtjük), *fessük* (festjük) stb.

Az elbeszélő mult *s* a *fog*-féle jövő ismeretlen.

A *t*-hangú igetőkét összevontan ragozzák a befejezett cselekvésben: *süttem* (sűtöttem), *űttem* (űtöttem), *köttem* (kötöttem), *vettem* (vetettem), *nyittam* (nyitottam); *űtem*, *űttél*, *űtött*, *űttünk*, *űtteték*, *űttek*; *űtem*, *űtted*, *űtte*, *űttük*, *űttéték*, *űtték*.

A *kell* ige 3. személye *kék*, föltételesének 3. személye *kéne* v. *kékne*.

A föltételes mód -*nék* végzete a mélyhangú igetők mellett illeszkedik: *annák* (adnék), *tunnák* (tudnék), *alunnák* (aludnék), *ugornák* (ugornék), *kapánák* (kapálnék) stb. — A föltételes mód *trnók*, *vernők* alakjai ismeretlenek.

A felszólító mód 3. személyében az ikes igék -*ék* ragja -*ik* alakot ölt: *ēgyík* (egyék), *igyík* (igyék) stb. Ugyanitt az iktelen igék is -*ik* ragot kapnak: *hozzík* (hozzon), *aggyík* (adjon), *süssík* (süssön), *lássík* (lásson), *vessík* (vessen) stb.

Az -*ít* végű igetők felszólítójának folyó cselekvése ilyen: *taníjjuk*, *taníjjá*, *taníjjon*, *taníjjunk*, *taníjjanak*, *taníjjanuk*; *taníjjam*, *taníjjad*, *taníjja*, *taníjjuk*, *taníjjátok*, *taníjják*.

Az *enged* ige felszólítója: *engess*, *engessen*, *engesse*.

Ikesen ragozzák a köznyelvi iktelen *hűl*, *fűl*, *fűl*, *hűg* igéket: *hűlik*, *fűlik*, *fűlik*, *bűgik*.

D) Névmások.

A személyes névmásokat így használják: *én*, *tē*, *ű*, *mink*, *tik*, *űk*; tárgyasán: *ēngemet*, *tégedet*, *űtet*, *minket*, *tiktéket*, *űket*. — A melyik kérdő névmást így ejtik: *míjik*; a mennyi-t pedig elvéve így: *minnyi*.

III. Mondattani sajátosságok.

Azon igeidők közül, melyeket a köznyelv gyakrabban használ, nem ismeri nyelvjárásunk az egyszerű jövő időt, helyette a *majd* szócskával való körülírást használja: *Majd éménnek a vásárra* e h. el fognak menni.

A szenvedő igeiket nem használja; helyettük mindig a *-va*, *-ve* ragos igenév áll: *lő van ütté, é van vágga, é van vivé* stb.

Használja a következő sajátos igealakokat is: *fáj van, fázik lesz, fáj vót a fogam*.

Számnév után a főnév sokszor többes számú, pl.: *ezérnyi embérek, témerdék katonák, három forintok*.

Valami cselekvés után való vágyódást, óhajtaást a következőkkel fejezik ki: *éhetném van, ihatnám van, aludhatnám vót* stb., de: *éhetnékem, ihatnékem, aludhatnékem* is.

Az *aki*, *amijik* vonatkozó névmásokat személyekre is, tárgyakra is vonatkoztatják, pl. Csikorgós a csizmám, *akit* ténnap vetté. Rossz az a ló, *aki* fartol. Rossz az a menyecske, *amijik* nagyon petyke.

A *-va*, *-ve* képzős igenév gyakran *-vást*, *-vést* alakot ölt: *nézvést, szórvást, alvást, futvást*. A *-re* rag helyett *-ről*-t használnak ebben: *miről való* (mire való), *miről használja* (mire használja).

Elmarad a tárgyrag az ilyen összetételekben: *kárlátnyi, borinnya, borszereti ember* (bort szerető ember).

IV. Szókines.

A) R o k o n s á g.

Az asszony férjét *embérnek* szólítja; az *uram* elnevezést más előtt sem használja, hanem *az én embérem* címezés járja. Viszont a férj *asszonyomról* beszél más előtt, ha pedig feleségével beszél, *anynyuk*-nak vagy *asszony*-nak szólítja. A gyermekek szülőiket *éccsapám* vagy *éccsanyám* névvel illetik s e mellett igen járatos a birt. ragos alak is, pl.: Mit hozott ké *apja*? Az anyának leggyakrabban használt elnevezése *szüle*. A menyecske férje szülőit és viszont a férj felesége szüleit is saját szüleiként szólítja.

A bátya feleségét a fiatalabb testvérek részéről *ángyi* megszólítás illeti meg, az ángyi pedig férje öccseit *kiszebbik uramnak* hívja.

A gyermekek együttes megnevezésére a *csalárd* (család) szó többesét használja a szülő: Ényugottak mán a csalárdjaim, a. m. elaludtak már a gyermekeim.

Az öregebbek *te*-zik a fiatalabbakat, míg ezek *ké*-vel tisztelik meg amazokat.

Az asszony is *ké*-zi urát, ha *te*-zi, azt mondják róla: Mán e' is viuebb az embériné.

A nagyobb tiszteletadást a *ké* szó kettőztetésével mutatják, pl.: *Kéké is együjön ám a lakadalomba*, vagy: *Ké is együjön ám ké a lakadalomba*.

B) Ruházat.

bakkancs: cipő.
bekécs: rövid férfikabát.
bihor: túll, organtin.
botos, pacsni: szőrcipő.
bugyi: a gyermek hátul gombos nadrágja; máskép *trityi, kereslábos*.
duci: ködmön.
dusánka: testtől elálló női ujjas, télre és nyárra.
fékető: főkötő.
galland: szalag.
jankli: a férfi köznap kabátja.
kacabáj: testhez simuló női újjas, télre és nyárra.
keszkenyő: zsebbeli.
kikbéli: sötétkék posztóból ünneplő férfiruha.
kis lajbi: mellény.

lajbi: vastagabb kabát.
leves: könnyű nyári férfikabát.
mejjedző: bőrből való, ujjatlan, körülbelül csipőig érő mellényféle, olykor színes hímezéssel.
répás kendő: élénk színű, szövött virágokkal díszített nagy rojtos selyemkedő, melyet a leányok ünnepnapon viselnek (már ritka).
szatyng: gatyamadzag.
péndél: női ing.
trimfli: harisnya.
tyurak: prémes, hosszú női téli kabát.
ubbony: egybeszabott, hátul gombos ruha kis leányoknak.
under: férfi ing, leginkább parketből, amelyre csupán a *kis lajbit* húzzák.
űng: ing.

C) Bútorok, házi eszközök, szerszámok.

abranyica: vízfordó rúd.
bútyor: bútor.
csíkszedő: téstaszűrő.
csücsös: korsó,
döbön: bádagedény a zsír, vaj stb. számára.
garabó: karkosár.
gurguja: vetéshengerező.
kallantyu: ablakzár.
karszék: támlás faszék.
kasztró: vaslábos.
kátyula: skatulya.
koha: kova.

kotla: bogrács.
lóca a közönséges pad is.
lőhúzó masina: cséplőgép.
nyoszoja: ágy.
panyócka: ajtófüggöny.
pizsla: méces.
portély: arckép (*portrait*).
szélke: nagyobb bögre.
tévő: a kemence szájának befödőzésére szolgáló agyagtábla.
tűrük: tülök.
tyükör: tükör.

D) Állatnevek.

békateknyő: folyami kagyló.
heszei légy: hesseni légy.
lipe: pillangó.
paklincs: kullancs.

pocik: patkány.
rudas fecske: füstös fecske (*Hirundo rustica*).
tetyű: tetű.

E) Növénynevek.

bagrëna: ákácfa (szláv *bagrena*).
ballangó: barlangkóró.
bisalma: birsalma.
bocfa: bodzafa.

burgying : gaz a vetés közt.

csörmepaprika : apró piros paprika.

csuma : a kukoricának földben maradt tönkje.

geszkénye : gesztenye.

koronafa : glediesia.

kutyafa : lycium.

kúdús tetyű : apró, ragadós termésű tövisfaj.

nádkuduj : a nád tönkje.

pillangó : a nád bugája.

sajáta : saláta.

turjány : a levágott fa tőhajtása.

F) Ételek.

angyali csík : mézes-mákos tészta.

bocskoros málé : a kukorica málé, mely alá kenyérliszttől aljat, bocskort készítenek.

bundás gölődin : a sült burgonya tréfás neve.

bundás kinyér : olajban vagy zsírban sültött kenyér.

cipó : a rosszúl kipattogott kukorica.

csík : metélt.

csipédett : tészta, melyet a forró levesbe kézzel csipkednek.

csiromálé : csirázó búzából készült eledel; bőjtben eszik. Mivel igen édes, kenyérrel is fogyasztják.

domó : a kenyér gyűrkeje; a jól kipattogott kukorica neve.

gibenyica : tökös lepény.

gölődin : gombóc.

gurábli : cukorsütemény.

herőce : csőrőge.

kandlvert : galuska.

kéve : töltött káposzta.

konfít : az utolsó falat kenyér (konfekt)

kumpli : krumpli.

kumplikása : tört burgonya.

kurcina : sült szalonna.

málé, görhe, ganca : kukoricából készült ételek.

odvas méz : a régiségtől szinte barna méz.

pampuska : fánk.

szak : olajpogácsa; a gyermekek bőjti csemegéje.

varsl : disznósajt.

virsi : virsli.

G) Egyéb tájszók.

a) Főnevek.

ákovita : civakodás.

átabola : összevisszaság.

békasó : kavics.

babkár : tüvel, cérnával s egyéb aprósággal kereskedő tót.

běngu : hazajáró lélek.

buksza, butelláris : pénztárca.

balogsuti, balfüles : süket.

busseng : bukfenc.

buba : bóbíta.

cincár : hentes.

csámac : csónak.

csömbök : kis szőlőfürt, csomó.

dáré : dáridó.

digó : az olasz munkások kétke-rekű kocsija; maguk a munkások *digósok*.

érkēzet : idő, ráérés.

fekés : a nyúl fekvőhelye.

fékézkómár : csirkefogó, csempész.

finanajsz : firneisz.

fűying : „Nem ér egy fityinget sē”.

fűjósok : trombitások.

galáris : gyöngy.

gēbērdusz : pálinka.

grasz : „Ez a vín graszt (ló) nem akar húzni”.

gügyü: az eljegyzésnél a kikérő násznagy.
hajka: hajtóvadászat.
halhé: sor, rend. „A kíviket halhéra fektettük”.
ízik: takarmányhulladék.
kacér: pénztáros.
kaláka, móva, pomána: toll- v. kukorica-fosztás.
kényesülő: hydrargirum.
kilis: kelés.
kis pap: káplán.
korozma: ajándék.
lővőndula: reverenda.
lélekváltság: lélekharang. „Húzzák a lélekváltságot”.
lajos: alacsonyabb hely a szántóföldeken v. országúton, hol a víz meggyülemlik s *kátyukat* alkot.
matyó: a kukoricaszárból rakott kúp teteje.
métál: ércpénz, melyet a leányok nyakukban hordanak.

murga: mumus-féle.
pálany: bélrészs.
paskom: legelő.
petek: csetepaté.
pétics: vörheny.
pilka: kavics.
polozs: tojás, melyet a tyúkfészekben hagynak.
pőszmet: apró dolog.
prószlik: keresztelési lakoma.
ruskó: valaminek az alja, szennye.
sudár: az ostor végére kötött lőszőr, mely arra való, hogy az ostor nagyobb csattanjon.
superlát: mennyezet a templomban.
szargália: káli-só.
tetēm: test.
telek: trágya, ganaj.
tárkelevény, támadás: nagyobb kelés.
vadrát: négyszög.
virághét: virágvasárnapot megelőző hét.
virinció: zűrzavar, csetepaté.

b) *Igék.*

acatol: a vetés közt levő gazt kivágja.
acsarog: civódik, ármánykodik, irigykedik.
andalodik: eltéved. „Egízen elandalottam a síftbe”.
bekever: bepiszkít, berondít.
bemázzál pl. a férj, ki rossz feleséget vett.
bizonykodik: esküdöz.
bozzékol: jajgat, könyörög.
céklés: kutat, fölülvizsgál.
csatakozik: veszekedik.
csatarász: hadonászik.
cseszenyit: piszkít.
csimpaszkodik: kapaszkodik.
csipákol: csipog.
csírog: sír.
dömmög: dörmög.
duflít: nagyít.

écsekel: elcsal.
édángál, énáspádogol: elver.
égügyüz: eljegyez.
éprangatéroz: elbukik, csődöt mond.
feleségesedik: házasodik, feleséget vesz.
főtökél: meggondol.
figlíz: kisemmisz.
finnyog: finnyáskodik.
gagyardz: gagyog.
gusztál: ingerel.
gyöntöl: ajánl.
gyovón: gyón.
hajkász: hajtóvadászat van.
házasodik: házast vesz.
hefetyöl: nyelveskedik.
hurkol: megver.
ilofól: elszalad.
irongál: csuszkál.

kárpál, kosepítöl : ócsárol, leszól.
kiesővárog : kikönyörög.

koslébál : összeir.

lehédeződik : vágyakozik.

méganyaháznak a méhek : az
 anyátlan raj anyát nevel.

mégkutyól : megver.

mörmöl : mormog.

nyihel : kb. dörzsöl. „Ne nyihél
 le a hátaddá aszt a falat“.

párgol : párol.

postorkodik : csintalankodik.

puskosodik : fölhollyagzik pl. a
 festék.

rēgnál : könyörög.

sēdēřēg : sűrőg-forog.

seppēg : fecseg.

seétmarad : elvál.

sziktíroz : haragit.

tēmpózik : tréfál.

tertyed : terjed.

uzováł : gyakorol.

vrácsál : babonáz.

vaksol : szavaz.

c) *Melléknevek.*

bosztor, buszma : együgyű, ostoba.

cépok : sovány, vékony.

cérkő : csontos, sovány.

csajhos : sáros.

csapda : fecsegő.

csesznye : piszkos.

csollák, bandsók : kancsal.

dēbēlla : vastag.

dēřēntor : gonosz.

gacsos, csortos : vékonypénzű, cson-
 tos.

gajdinds : részeg.

homli : nagyon szőke ember.

iszos : pityókös.

izmos : piszkos.

jó háztartó : házias.

kuka : süketnéma.

majzos : maszatos.

mutuj : buta.

nattörvényű ember : heves ember.

povétás : tréfás.

prasnya : rendetlen, tisztátlan.

pētyke : hetyke, gangos.

ruha-radó az, ki nagyon szaggatja
 a ruhát.

sandra : piszkos.

tökéletlen : meggondolatlan.

topa : görbe lábú.

tyora : vak.

veszes : veszekedett.

Elbeszélés.

Tuggya kê, még magam sē vótam ijen sorba, mer a velemvívású embēřek még bugyiba jártak, mikó a mēgbódogút nasságos űř lētt a parókijás. Hanēm má mos én is tom, hogy hom mēn a papválasztás, mer há tuggya kê én is ēvótam a választásra.

Amint mēnnek a kōssēgházahó, látom a sarkon a vīn Csēplēs fījāt, a Jánost, tuggya kê, akinek ojan nagyon csáléra áll az ēgyik szēmē. Mondok nēki : há tē mē tekingecc, mint vak kutya az ugaron. Asszongya, hogy várja a tōbbit. Osztán, mondok nēki, (mān hogy a Jánosnak) kire vakšósz, hé? ! Aszongya, má csak ű řa a kōvēřfur-májúra, mer az valami (derék) embēř, mēg osztán a nasságos űř ruhája is puntomossan rápakszól, letalább assē kēk a kōssēgnek csi-nyátatni. No, mondok, akkó ēgy a' igazunk, hanēm ha řa gyūn a sorja, lēgyē ām lēginy a gáton, oszt ēkkis pālīnkájē másra nē add a szót. (Mer, tisztēssīg nē essik mondvān, mēgis-sza a János a gēbēř-duszt, ha nem aggyák is ingyē.) Aszongya : ű, má mint ű . . . !

Mondok neki, nem kék a' ébét annyira kötnyi a lőcshő, mer északad a kötele, még oszt maj éválik, hány zsákká tellik.

Avvá osztán gyűttek a többijek. éballagtunk a kösségházához, oszt vártuk a sort. S. i. t. CSEFKÓ GYULA. MOLNÁR SÁNDOR.

IRODALOM.

A magyar kereskedelem nyelvéről.

Ha körülnézünk a magyar nyelv háza tájékán, sok olyan burján, gyim-gyom, mi boszantja tekintetünket, melyek ellen hasztalan kelünk háborúra mindenféle fegyvernemmel, fölűti biz az a fejét, mivelhogy gaz. Különösen egy van ezek közt a gyim-gyomok közt, amelyet a nyelvészbotanika *Germanismus Linné* névre keresztelt; oly tolakodó ez a gyom, hogy még ott is ki meri ütni a fejét, ahol a legádázabb harc foly ellene; nem ment tőle sokszor maga a Nyelvőr sem, még épen akkor sem, mikor ellene feni a fegyverét.

Sehol azonban nem virágzik oly búján ez a burján, mint a kereskedelmi nyelvben; ezen nincs is mit csodálkozni, ha figyelembe vesszük, hogy kereskedelmünk a német kereskedelem méhéből került ki s még mai nap is az ő gyámkodása alatt él. Ezért is nem tudta a magyar kereskedelem megtanulni eddigelé a tősgyökeres magyar nyelvet; ezért is erzik meg a gyermekek, milyen anyatejet szopott és milyen anyatejjel szította be a magyar szót.

Itt van már nagyon is az ideje, hogy a magyar kereskedelmet megtanítsuk a becsületes magyar nyelvre, megmutatva neki, mikép kell az idegen mintá utánzásáról leszokni és eredeti nemzet i ruházatot fölvenni.

A M. T. Akadémiában megvolt a jóakarata, hogy a magyar kereskedelmi nyelvet magyarra tegye, midőn megbízta Ballagi Mórt és György Aladárt azzal, hogy állítsanak össze egy kereskedelmi szótárt, mely biztos útmutatóul szolgálhasson a magyaros kereskedői nyelvre. Hogy a törekvés kudarcot vallott, nem az Akadémián mult teljesen, ámbár hibás abban, hogy a főszerkesztők mellé nem jelölt ki olyanokat, kik nyelvi szempontból utasítást adtak volna; a kudarc okai a szerkesztők, akik föladatukat nem oldották meg teljes szakbeli jártassággal.

Mivel a felnőttek oktatása — a tapasztalat is igazolja — kevés eredménnyel jár, s mivel csak úgy írnak a kereskedők ma is magyarul, mint írtak a Kereskedelmi Szótár megjelenése előtt, ennél fogva a magyar kereskedelmi nyelvet csak úgy lehetne megállapítani és közkeletűvé tenni, ha az ifjú kereskedői nemzedékkel kezdenők meg a nagy munkát: a kereskedelmi nyelvnek és szellemnek magyarossá és nemzetivé tételét. Azonban sajnos, de szent igaz, hogy a kereskedelmi iskola, nagyon, de nagyon kevés fárads-

ságot fordít arra, hogy a jövő kereskedői nemzedék végre magyarossá legyen nyelvében.

Ezen, talán vakmerőnek tetsző állításom bebizonyításául elég lesz megismertetnem a Nyelvőr olvasóival egy legújabbban megjelent iskolai könyvet, mely a felső kereskedelmi iskolák használatára készült, s mely a helyes magyarság és magyaros stílus ellen égbekiáltó bünt követ el.

Ennek a könyvnek a címe: *Magyar-német kereskedelmi levelezés. A felső kereskedelmi iskolák számára, valamint magánhasználatra. Írták Garai Ede és Pinterits Károly keresk. isk. tanárok. Budapest, 1898. Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai).*

Szakszerű bírálata szakemberre vár, majd elvégzi a Hivatalos Közlöny bírálója, aki szakszerűség szempontjából valószínűleg engedélyezésre fogja ajánlani a könyvet. Én beérem azzal, hogy fentebbi állításom bebizonyítása végett nyelvi szempontból veszem boncolóké alá, de olyképen, hogy midőn kimutatom, mi a vétek benne a magyar nyelv ellen, egy füst alatt igyekszem a hibát tehetségemhez képest kijavítani, megmutatva, hogy ami magyaros, az lehet kereskedelmileg helyes és jól hangzó is.

Az alábbiakból egyszerűben meggyőződhetik bárki is, hogy a két író közül egyik sincs tisztában sem a magyar nyelv természetével, sem a magyar stílus sajátjaival. elannyira, hogy ha a hivatalos bíráló nyelvi szempontból is vizsgálat alá veszi a levelezőt, pedig ez kötelessége volna. akkor a könyvtől meg kellene vonni az engedélyezést; mert a könyv valóságos metyeg a kereskedelmi iskolai tanuló nyelvérzékére. Hiábavaló munkát végez ilyen könyv mellett a magyar nyelv tanítója, hogy a diákot hozzászoktassa a helyes magyarsághoz; fáradozása sisyphusi munka, mert amit épít, azt vandál módra lerombolják a szakkönyveknek éketlen magyartalanságai. Aki a kereskedelmi iskolában magyar nyelvet tanít, szájalomra méltó teremtménye a jó Istennek! Az írásbeli dolgozatokban hasztalanul javítgatja ki ugyanazokat a hibákat nem egyszer, de százszor, százegyedíkszer is csak elköveti a diák, mert a szakkönyvek és szaktanárok úgy rászoktatják, hogy nincs mit csodálkozni azon, ha nem fog rajta egy cseppet se a tanítás.

Jóllehet hemzseg a magyartalanságoktól a szóban forgó kereskedelmi levelező, mégis csodálni való, hogy írói többször emlegetik az üzleti leveleknek s ügyiratoknak magyarosságát, mint amely egyik fő követelményük. „... a levelezőnek nemcsak az üzleti irány kellékeit s annak a nyelvnek, melyen levelez, a sajátosságait kell ismernie, hanem egyúttal az üzletébe vágó részleteket is”. (Jellemző mondat!) „... különösen kerülni kell benne (a levélben) az idegen nyelvű szórendet és szóviszonyítást”. (2. l.) „Az ügyirat irálya legyen világos, szabatos és magyaros”. (210. l.). Ime a magyar közmondás szerint a pap, ki vizet prédikál és bort iszik!

A következő részletekben csak a kirívóbb barbárságokat mutatom be; nem mertem szigorúan alkalmazni a boncolókést, attól tartva, hogy a levelezőkönyvből a végén merő rongy lett volna. Tanácsosnak véltem tehát szelídséget alkalmazni, nehogy a szigorúság ártsa a jó ügynek.

1. *Helyesírási hibák.*

A trieszti általános biztosító társaságnak 69. 70. lev. — Címről levén szó, a M. T. Akadémia szabályai szerint: A Trieszti Ált. Biztosító Társaságnak.

Gráz, 81. 82. 83. 86. lev. — Helyesen: Graz vagy Grác (a B. H. szerint: Gréc).

K. 1509. 80. a keszthelyi népbankra 115. lev. — K. 1509. 80. a Keszthelyi Népbankra.

A kereskedelmi bank 156. lap. — A Keresk. Bank.

... posztó és gyapjúárú raktár 134. lev. ... posztó- és gyapjúárú-raktár.

2. *Ragok és viszonzások helytelen használata.*

12. l. Bátor voltam a mai postával 50 zsák Singapore borsról mintával szolgálni. — H. borsból.

14. l. ... előnyös árszabásaim által indítva érzi magát. — Elkerülhető az által cselekvő alak: kedvező árszabásaim arra fogják Önt indítani.

20. l. Ilyen esetekben ... a hiteltkérő által ajánlott cégekhez fordulunk. — Ilyen esetekben bizalmi férfiakhoz vagy a hitelkérő ajánlta cégekhez fordulunk.

44. l. ha az áruk fölött másképp intézkednének. — H. ha az árukról (v. az áruk fölől) másképp intézkednének.

A fölött németes: verfügen über die Waare.

164. l. ... feddhetlen jelleme által az itteni piacon teljes bizalomban részesül. — H.: f. jelleménél fogva.

3. *A főnévi igénév helytelen használata.*

11. l. A vevő ajánlata tartalmaz: óhajtatást az eladóval összeköttetésbe lépni. — H. tartalmazza azt az óhajtatást, hogy az eladóval összeköttetésbe akar lépni.

24. l. Minden alkalmat felhasználunk, szíveségét viszonzni. — H. arra, hogy szíveségét viszonzozzuk.

4. *A névmások helytelen használata.*

26. l. Szolgálatkészségünkről más alkalomra biztosítva ... — H. Biztosítva Önöket szolgálatakrakészségünkről bármely más alkalom adtán ...

28. l. A megrendelő leveleknek az a céljuk, hogy azokban valakit ... fölkérjünk. — H. hogy bennök vkit ... fölkérjünk.

38. l. Remélem, hogy az áruk minősége és azok ára által indítva érzi magát. — H. Remélem, hogy az áruk minősége és ára arra fogják Önt indítani ...

40. l. A szállító ... fölkéri az átvevőt, hogy az ... áruk átvételét tudassa. — H. tudassa vele.

46. l. ... az árukat ... átvizsgálva, sajnosan tapasztaltam, hogy *azok* igényeimnek meg nem felelnek. — H. tapasztaltam, hogy kívánalmaimnak nem felelnek meg.

58. l. A folyószámlát ... lezárják és *ennek* kivonatát ... megküldik *oly* célból, hogy *azt* ... összehasonlítva, *annak* helyeségéről nyilatkozzanak. — H. lezárják és kivonatát ... megküldik *abból* a célból, hogy saját följegyzéseikkel összehasonlítva, helyeségéről nyilatkozzanak.

59. l. *Ama* biztosítással. — H. *Azzal* a biztosítással. *Amaz* csak akkor használatos, ha *emr*-zel áll szemben.

64. l. ... *oly* meggyőződésnek adok kifejezést ... — H. *azon* meggyőződésnek adok kifejezést (v. meg vagyok győződve). Általában az *oly* szertelen sokszor van használva *azon* v. *ezen* helyett, különösen így: *oly* kérelemmel fordulok Önhöz.

80. l. Pecsés címét az ottani Brázay Kálmán cégnek köszönöm. *kitől* megtudtam ... — H. *melytől* megtudtam. A *cég* a kereskedő ház helyett állván, nem helyes a személyre vonatkozó *ki* névmás használata.

82. l. Bevásárlási megbízások és azok teljesítése. — H. vásárlással való megbízások és teljesítésük.

104. l. ... átnyújtjuk ... kötvényeinket és kérjük, hogy *annak* biztosítási díját ... — H. kérjük, hogy a biztosítás díját ... Az *azt* és *annak*-ot a mellé- vagy alárendelt mondatban mindig kiteszi, fölöslegesen, mert a magyar mindig oda érti az előző mondatnak megfelelő szavát és nem lát értelmetlenséget ott, ahol a német azt látna, mert a birtokos személyrag fölöslegessé teszi a tárgyhelyettesítő *azt* v. *annak* kitételét.

158. l. Válaszolva b. levelére, ... értesítem, hogy az *abban* említett küldvényt. — H. hogy a benne említett küldvényt.

206. l. ... annak egyedüli oka, hogy ... — H. ... annak egyedüli oka *az*, hogy ...

5. *A névelő helytelen használata.*

94. l. Budapestről a Svájcba (nach der Schweiz). — H. Budapestről Svájcba.

6. *A kötőszók helytelen használata.*

146. l. Mi a fedezetet illeti, *úgy* *azt* teljes megnyugvással várom. — H. Ami a fedezetet illeti, teljes megnyugvással várom.

148. l. 110. lev. ... sajnálattal tudósítom, hogy abbéli kívánságának, *miképp* ... használhassa. — H. tudósítom, hogy azon kívánságának, hogy ... használhassa.

7. *Helytelenül képzett vagy összetett szavak.*

Előnyeimre is tekintettel kellennem. — H. A magam javára (v. hasznára) is tekintettel kellennem.

Sárosy D nem *veszi igénybe* az ajánlatot, mert az árak nem felelnek meg *igényeinek*. — H. Sárosy D. nem fogadja el az ajánlatot (v. nem áll rá az ajánlatra), mert az árak nem felelnek meg kívánalmainak (v. az árak nincsenek inyére, nem kedvére valók).

Lekötelező válaszuknak örömmel *nézek előre* : Ihrer verbindlichen Antwort sehe ich mit Vergnügen entgegen. — H. Lekötelező (v. szíves) válaszukat örömmel várom.

Szíves elhatározásának elébe nézve. — H. Szíves elhatározását várva.

Becsés megrendeléseit huzamosabb idő óta *nélkülözöm*. — H. Huzamosabb idő óta hiányát érzem v. híjával vagyok b. megrendeléseinek.

Nélkülözöm a benne (a levélben) jelzett küldvényt. — H. Nem kaptam meg v. nem találok a benne jelzett küldvényt.

A tavaszi *idény*. — H. A tavaszi *évad*.

Tiszteletteljes, -en. — H. tisztelettel teljes, teljes tisztelettel.

Kiváló *előnyöket* nyújthatok. — H. Kiváló kedvezményeket (v. kedvező föltételeket) nyújthatok.

Hasznothajtó forgalom. — H. haszonhajtó (v. haszonnal járó) forgalom.

Jutányos kiszolgálás. — H. olcsó kiszolgálás.

Ezen küldemények mellékköltségeinek megtérítését is *igényelem*. — H. Ezen küldemények mk megtérítését is megkívánom v. követelem.

Könyvtartozás (= Buchschuld) — H. Könyvbeli tartozás.

Kötlevél. (Még mindig kísért az efféle alak, minők: kötmód, kötszó) : Kötéslevél.

Dijmentes : Díjtalan.

Tanonc. Tanuló. — H. Inas. Tanulóidő, tanulás ideje.

8. *Helytelen, németes igei kifejezések.*

Nagyobb megrendelést *helyez kilátásba* : megrendelést ígér.

Nagy fontossággal bír. — H. Nagy fontosságú, fölötté fontos.

Szíves bizalmának eme *tanuságáért* (Beweis). — H. bizonyosságáért v. nyilvánításáért v. tanusításáért.

Megrendeléseim gyors *eszközölését* várva. — H. Megrendeléseimnek gyors végrehajtását várva...

A készpénz *elküldését* *cszközölhetjük*. — H. A készpénzt küldhetjük.

Az árakat *kiszabni*. — H. megszabni.

Lekötelező szolgálatot teljesítenének. — Nyakatekert kifejezés. — H. Nagyon leköteleznének. Hálára köteleznének. Nagyon hálás lennék szolgálatukért.

További megbízásainak *elvárásában* vagyok kiváló tisztelettel... — H. További megbízásait várva (v. kérve) vagyok stb.

F. hó 1-én kelt figyelmeztető sorainak *válaszában* szíves elnézését kérem. — H. F. hó 1-én kelt intő levelére való jelen válaszsomban szíves elnézését kérem.

Minden tekintetet mellőzve (= jede Rücksicht beseitigend). — H. Minden tekintet nélkül. Minden teketória nélkül.

Tekintve kényszerhelyzetére. — H. Kényszerhelyzetét tekintve v. kényszerhelyzetére való tekintettel.

Fizetéseit *beszüntette* (einstellen). — H. Megszüntette fizetéseit.

Szíveskedjék feltételeit *kezeimhez juttatni*. — H. Szíveskedjék velem közölni (v. tudatni) föltételeit.

Ha a szállítás vasúton *eszközöltetik*. — Ha a szállítás vasúton történik.

Kérjük a nyugtátványt hozzánk *visszajuttatni*. (A *kér* a legtöbbször németesen főnévi igenévvel van kapcsolatban). — H. Legyen szíves v. szíveskedjék a nyugtátványt hozzánk visszaküldeni. A nyugtátványnak szíves visszaküldését kérjük.

A váltó különfeleségére *nézve* az *ezzel* kapcsolatos levelezés is fontos. — A váltó különféle fajait tekintve, a vele kapcsolatos levelezés is fontos.

Bátor vagyok megküldeni a *mellékletben* (in der Beilage) intévényemet. — H. ide csatolva v. mellékelve.

Felteszem azonban, hogy azokat pontosan bejelenti. — H. Kikötöm azonban, hogy azokat pontosan jelentse be.

Becses bizalmát *magamnak kikérve*... (*Kikérem magamnak* a sértődés kifejezésére használatos). — H. Azzal a kérelemmel, hogy tiszteljen meg becses bizalmával... v. becses bizalmát kérve.

A kávét minden gyanú nélkül *útnak indítottam*. 400 koronát postautalvánnyal *útnak indított*. — A kávét minden aggodalom nélkül földadtam (a vasútra). 400 koronát küldött postautalvánnyal. (*Az útnak indított*-féle kifejezéseknek se szeri, se száma a könyvben.)

9. Hibás szófüzés, szórend és fogalmazás.

N e h é z k e s: Azon meggyőződésben, hogy méltányos föltételeim alapján szolgálataimat nemsokára igénybe veszi, vagyok azzal a kijelentéssel: becsületbeli dolognak fogom tartani, hogy megbízásainak pontosan eleget tegyek, kiváló tisztelettel... (28. l.) — H. Biztat a remény, hogy mélt. föltételeim alapján szolgálataimmal nemsokára élni fog. Egyúttal kijelentem, hogy mindenkor becsületbeli dolognak fogom tartani, hogy megbízásainak pontosan eleget tegyek. Kiváló tisztelettel...

R o s s z é s g y a k o r t a h a s z n á l t s z ó r e n d: ... melyet új számlára előjegyezni fogok (62. l.) — ... melyeket reám bízni óhajt (94. l.). ... meggyőződve lehet róla (114. l.) stb. stb.

A befolyt összeget számlám kiegyenlítésére fölhasználni tesék (132 l.).

S z ó f ö l ö s l e g: Egyúttal biztosíthatom, hogy b. megbízásainak keresztülvitelét becsületbeli ügynek tekintem és kötelességemnek tartom azoknak pontosan megfelelni. (80. l.) — H. Egyúttal biztosítom Önt, hogy b. megbízásainak becsületes teljesítését kötelességemnek tartom.

H i b á s s z e r k e z e t: ... az *áruk* továbbküldését úgy vállalja magára, hogy *azt* a saját nevében ... továbbshállítja (92. l.).

H i b á s k é r d ő a l a k: ... mit tegyen a váltóval: óvást vétessen föl, vagy visszaküldje-e? (121. l.) — H. ... mit tegyen a váltóval: óvást vétessen-e föl vagy pedig visszaküldje?

H i b á s s z ó f ü z é s: Az ily levelekben értesítjük a telepest, megnevezzük a váltót, kérelem annak beváltására, értesítés a

fedezetről. (137. l.). — H. Az ily levelekben értesítjük a telepest, megnevezzük a váltót, kérjük a telepest, fizesse ki és tudatjuk a fedezet módjáról.

Jelzőcsere: *Hosszú* évek során át. (196. l.) — Évek hosszú során át; sok éven át.

Németes fölszólítóalak: (Távirat.) Kávét nem venni, ha vett, azonnal eladni. — H. Kávét ne vegyen, ha vette, eladja azonnal. (Helyesebb volna: *adja el azonnal*, de egy szóval már több.)

Ime egész dandárja a magyartalanságoknak, a szemenszedett németességeknek. A szerzők különben sem tudnak menekülni a németiség nyügétől; nem tudják megállni, hogy a műkifejezéseket németül is ne biggyesszék oda, mintha olyan koldusok volnánk, hogy mindenért a szomszéd sógorhoz kellene fordulni.

Ami végre a kereskedelmi levelek általános sajátságait illeti, itt az ideje, hogy azt is szóvá tegyük. Menjünk sorjába.

A keltezésnél így szoktak írni: *Budapest, 1898. aug. 1.* — Szerintem nem helyes a keltezésnek ez a módja, mert a keltezés helyéhez és idejéhez mindig oda kell érteni azt a szót, hogy *kelt*; eszerint írjuk: *Budapesten, 1890. aug. 1-én.** Valamint kívánatos az is, hogy a cég címzésénél a címzett lakóhelyéhez is kitegyük a helyhatározó ragot: Révay Gyula úrnak, Késmárkon.

A levél szövege rendesen így szokott kezdődni: *Van szerencsém Önt értesíteni.* Helyesebb ez a használat: *Tisztelettel értesítem Önt.* Az idézett kereskedelmi levelezőkönyv szeretve szereti használni az efféle kitélt: *Nagyrabecsült ajánlata (v. levele) birtokában*, hogy megadja a módját ennek az ékes kifejezésnek: *Im Besitze Ihres geschätzten Offertes (od. Schreibens)*; magyarul talán így mondhatnók: *Vettem (v. kaptam) becses ajánlatát (v. levelét).*

Az intézvényezésre vonatkozó levelekben szokott előfordulni a hibás *lát után*, *látra* kifejezés az olasz *à vista* jelzésére. Nem volna-e célszerű a *látra* helyett valami magyarosabb alakot használni?

A leveleknek befejezésében a magyar meglehetősen kevés változatosságot tud alkalmazni. Legelterjedtebb a: *kiváló tisztelettel*, *síves üdvözléssel* s *maradok* stb.-féle használat. Van ugyan több is még, kivált a bizalmas levelezésben, de ezek olyanok, melyek nem igen válnak be a kereskedelmi életben. Könyvünk szertelenül szereti alkalmazni és úgyszólván csak vele él, a *s vagyok* v. *vagyunk teljes* v. *kiváló tisztelettel* (bin ich mit vollster Hochachtung) alakot, ami szerintem nem épen szerencsés találmány, mert egyszeriben megérzik rajta a származás. Efféle udvarias ki-

* De így is ki lehet egészíteni: [A keltezés helye és ideje] *Bpest, 1898. aug. 1.* A póstai címzésben pedig: [A címzettnek lakóhelye] *Késmárk.* Sőt jogosult azok fölfogása is, akik helyesebbnek tartják a rag elhagyását, hogy kitétele zavart ne okozzon; vö. *Apáti* és *Apatin*, *Bágy* és *Bágyon* stb. Egy anekdota szerint a címzett *Lontón* lakott, de a levél *Londonba* került.

fejezésekben talán leggazdagabb a francia. Célszerű volna, ha több magyaros befejező formulát lehetne összeállítani a kereskedelmi élet használatára.

Tisztelettel kérem e lapok olvasóit, szíveskedjenek ebben s egyéb idevágó dolgokban kezére járni a magyar kereskedelmi levelezés tanárainak, hogy végre a magyar kereskedelem a levelezés terén is elérhesse nagykorúságát és nyelvben is, szellemben is egyaránt minden ízében magyarrá legyen. KOVÁTS S. JÁNOS.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Ausgesprochen: kinyilvánított, nyilvánvaló.

Sonntagsjüger: kocavadász, lesipuskás.

Ehekrüppel: anyámasszony katonája, Katipila. (Két asszony-név összetéve: Pila: Pilu: Iloua.) Ide tartozó mondások: *Az asszony az úr. Mënnÿen kéd, hajja hé, ügÿejjën otthun a rán-tásra! Fûkötöt (fejkötöt) visel. Ű viseli a keszkönöt, felestge a kalapot.* (Kalotaszeg.) CZUCZA JÁNOS.

Ausgesprochen (Nyr. 27:319). Talán inkább adja az *ausgesprochen* értelmét az *elismert*? Pl. *elismert szépség*. Ein ausgespr. Gegner: elismert ellenfél.

Saufbruder: poharas pajtás.

Siebenschläfer: álmoszsák, álomtarisznya.

BÉRCZI FÜLÖP.

Unberufen. Amit a német e szóval ilyen mondatokban, mint *Er ist jetzt, unberufen, gesund* kifejez, azt az én édes anyám, aki szilágymegyei, zilahi asszony, így szokta mondani: Most egés-séges, jó órába legyen mondva.

ZOLNAI GYULA.

Hogyan mondják ezt németül?

Kevésdohányú. Ez a szólás tudvalevőleg egy 1672-ből való labanc gúnydalból származik (Thaly, Adalékok I. 41), mely főleg Szepessy Pál, borsodi alispán ellen irányul, aki egyike volt a legszerényebb s egyszersmind legvitézebb kurucvezéreknek. A dal maga Thaly Kálmán véleménye szerint a kurucoknak 1672. október hó 26-ikán történt veresége után keletkezhetett, ekkor csúfolták a labancok Szepessyt *nagypipájú, kevésdohányú* Pálnak; az elnevezés később az egész nemzetre hárult: *nagypipájú, kevésdohányú magyar nemzet*. Értelme világos, *nagypipájú*: nagyot akar, köti az ebet a karóhoz, hogy így meg úgy, s mikor aztán tette kerül a dolog, akkor *kevés a dohánya a nagy pipába*, nincs tehetsége hozzá, akár eszközök, akár ész és erő híján. Mint a kuruckornak sok más dala, ez is megmaradt a nép száján, kivált

nótája, a híres *tárogató-nóta* révén, s bár versei szétforgácsolódtak is, töredékei majd magukban álltak meg, majd hasonló dalokba olvadtak.* Így maradt meg a nevezett szólás is a nép nyelvében ebben az alakban: *nincs vágott dohányja, kevés a vágott dohányja*, s ezt olyan emberről szokták mondani, kinek nincs elég esze, nem elég okos valaminek megtevéséhez, különösen, ha ahhoz egyszerű, józan ész kell, mint Arany János tudósa, ki könyvet írt a bölcsességről, de nem találja ki cirmos cicájának baját, mert

Nagy lett volna a tudósnak az ő tudománya,
De mi haszna, ha kevés volt a vágott dohányja.

Van-e erre megfelelő, ily jóízű kifejezés? Ide vág különben ez a közmondás-féle: „Ein Quentchen Mutterwitz (természetes józan-ész) ist mehr wert, als ein Centner Schulwitz“ s ez a szólás: „Er hat Grütze im Kopf“. *Grütze* eredetileg annyi, mint tiszta gabona, szemben az ocsúval, pelyvával.

Hogyan mondják ezt magyarul?

Das bitte ich mir aus, das will ich mir ein für allemal ausbitten, vagy *ausgebeten haben*? Mert: *kikérem magamnak sült német szólás*.

Sich krümmen und winden, wie ein Wurm.

TOLNAI VILMOS.

Eine ausgesprochene Schönheit: legmegfelelőbb fordítása: *elismert szépség*. K. Gy.

Backfisch. A Pesti Hirlap a közelmúltban nagyon sokat foglalkozott e szó magyarításával, azonban a *csitri lányra* nem gondolt. A *csitri* szó nem fejez ki mást, mint serdületlent és így nagyon jól alkalmazhatjuk a *bakfis* helyett.

Garle-dame. *Hölgykisérő*, ez kissé erőltetett fordítás; sokkal jobb lenne az egyszerű *gárda* szót használni, pl. *lányomnak van gárdája* (e h. gardedámja).

Schneidig. Ezt a sok magyar lapban *snájdignak* írott melléknévet nagyon jól helyettesíti a régi nyelvben használatos *dali* avagy a *délceg*; pl. *dali v. délceg katona*, e h. *snájdig katona*.

Schnittling, Schnittlauch. A gyenge hagymahajtásokat mindenütt *snidlingnek* nevezik. Itt Pesten *sarjúnak* hallottam híni. Hol használják így, nem tudom.

Katzenjammer. Jókainál olvastam a *makutyi* szót ilyenforma okoskodással: A német a macskához hasonlítja a tivornya

* Erdélyi János, Népdalok és mondák I 335.

után levő állapotját; a magyar a kutyához: innét a *makutyi* (?!). Hallottam ezt a szót Esztergomban is. Valaki fáradt, petyhüdt volt s ekkor mondta: *makutyi* vagyok.

Auflag. Vendéglői műnyelven: *feltét*, s így ha valaki káposztát akar auflaggal, hát: *feltételes káposztát* kér. Jól megfelelne erre a *rádás* s újabban, hogy több vendéglőst figyelmeztettem erre: az egyik már így litografáltatta étlapját: *főzelék rádással*. [A nép így mondja: *rávaló, beléveló*. A SZERK.]

Pflanz (magyarosan írva: *flanc*). Mi a magyar egyértékese ennek a „fenn az ernyő, nincsen kas“-féle állapotnak? [Kb. *nagy-zás, hencegés, cifrázkodás*. A SZERK.] BRUKNER GYULA.

Mi a helyes fordítása a Lessing Náthánjában előforduló helynek: *Niemand muss müssen?* (Zichy Antal így fordítja: *Senkinek nem kell kelleni*). Továbbá a Säkkingeni trombitás ismert refrénjének:

Es wär zu schön gewesen,
Es hat nicht sollen sein?

P. I.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Hadd-féle kötőszó a németben. A *hadd* indulatszót a köz- és irodalmi nyelv sűrűn használja kötőszó értelemben. Eredeti jelentése elhomályosult és mindinkább a *hogy* szerepét veszi át. Érdekes és tanulságos, hogy némely *temesi német* tájszólás is így használja a *lass* indulatszót. A *lass' mal sehn* s hasonló alkalmazások közönségesek. E sorok írója a *liebling-semlaki* tájnyelvben ilyen kifejezést is hallott: *alle müssen d'ran gehn, lass* (tájsz. *loss*) 's *uns besser soll werden*. Első pillanatra magyar hatásra gondolunk, de ezt, amily érdekes, ép oly nehéz volna kimutatni. E nyelvvidék t. i. kiválóan oláh és tót, de különösen oláh nyelvterületekkel érintkezik; a magyarsággal való ritka közlekedés és így a nyelvi hatás is csak nehezen és erőltetve volna kimutatható. Az oláh nyelvvel való összevetés sem járt eredménnyel, amennyiben ott e használatra nem akadhattam. Megjegyzendő, hogy az említett vidéken a *lass*-nak ilyen értelemben alkalmazása nem kizárólagos és a *hogynak* rendszerint mégis csak a *dass* felel meg. Ha már a hatást s az átvételt kutatjuk, aligha tévedünk, ha kimondjuk, hogy a *lass*=*dass* ép oly eredeti momentuma az említett vidék belső nyelvi változásainak, mint a magyarban a *hadd*=*hogy* kialakulása, ha csak ez erősnek tetsző feltevést valamely esetleges pozitív adat le nem fogja rontani. NYÁCSIK BÉLA.

Dikhenc. Keszthelyen, de különösen a stájer határ felé gyakran hallható az ilyenféle kifejezés: *félre innen, te dikhenc!* A *dikhenc* szó fitymáló értelemmel bír, körülbelül annyit jelent: nagyszájú, nagyképszerű. Eredetét valószínűleg a *henc* szóban kell kutatni. A Balaton vidékét ugyanis — különösen, míg vasutak nem épültek — éven-

kint többször bejárták a stájer fuvarosok, deszkával, gerendával stb. Az ilyen embereket Keszthelyen *h'enc*-eknek hallottam nevezni. Kocsijuk elé igen nagy testű lovak voltak fogva; ú. n. *h'enclovak*. A henccek erőstestű, magas növésűek; hangjuk dörgő, beszédjük főnhéjazást árul el. Lehetséges, hogy a *henceg* szó is innét származik. Az én gyermekkoromban a tyúkokat, csirkéket szintén ezek a henccek vásárolták össze a Balaton vidékén. Hosszú, ketreces szekerekkel jártak faluról-falura, főnhangon kiabálva: *ván-e tík? tikit-tíkot!* A falu népe *tikász*-nak nevezte ezeket a „hencceket”. Nem egyszer hallottam otthon is: „ne kiabáj, mint egy tikász!” A *tikász* csúfnévül is használatos volt a gyermekek között. Sőt ijeszteni is így ijesztették a kis babát. „Ne sírgy, mert elvisz ám a tikász” vagy: „od'allak a tikásznak!” Ebből a két szóból keletkezhetett a *tikhenc* vagy *dikhenc* kifejezés.* Használata is erre vall, s körülbelül annyit jelent, mint: *hencegő*, *csirkefogó*. Tehát nem valami nagy megtisztelés rejlik benne, ha azt mondjuk valakire, hogy: *te dikhenc!*

BÉRCZI FÜLÖP.

Lapaj. Téved Petz G., ha azt hiszi, hogy *lapaj* a német *lappe* szóból ered, de téved K. Zs. is, ha e szónak tövét a tót *chlapan*, *hlapaj*, *chlap* v. *hlap* „legény” szóban látja. Tót eredetű e szó, de magyarázata sokkal egyszerűbb. A tót nyelvben van *lapaf* „fogni, megfogni”. Ennek főlszóltó egyes 2 szem. *lapaj*, mely teljesen megfelel a magyar *fogd meg*-nek úgy alakját, mint jelentését tekintve. A tót *lapaj* általánosan el van terjedve útonálló, csavargó, csirkefogó értelemben. Hogy pedig a tót nyelvben ily alakok nem ritkák, mutatják a következő hevenyében szedett példák: *nedbaj* „gondatlan” (szóról-szóra „ne bánd” a *nedbat* „nem banni” igéből), *habaj* „kapzsi” (szó sz. „kaparítsd össze” a *habat* „összekaparítani” igéből), *hltaaj* „faló” (szó sz. „fald meg” *hltaf* falni), *handrmaj* „hadarva beszélő” (szó sz. „hadarva beszélj” *handrmať* „hadarni”), *papaj* „nagyevő” (szó sz. „edd meg” *papat* „enni”). Főlemlitem, hogy a tót nyelv -aj szótaggal névszótöbbl is képez oly mellékneveket, melyek valamivel ellátottságot fejeznek ki; pl. *hlavaaj* „fejes, nagyfejű” (a *hlava* „fej” szóból), *bruchaj* „nagybélű” (*brucho* „gyomor”); így a K. Zs. említette *chlapaj* „legényes, legény” (a *chlap* „legény” szóból). — K. Zs. említi, hogy e szót *lapan*-nak is hallotta; ez valószínűleg analógia hatása, még pedig a *lagan*, *galgan* és *trhan* szavaké, melyeknek jelentése az említett *lapaj* szóval csaknem azonos.

KORÁNYI GYÖRGY.

A macska fon. (Nyr. 27:233. és 370.) A macskák Kalotaszegen is *fonnak* csak „*elvéttve*” dorombolnak.

Huja. Déli és estéli pihenőre fölhívásnak hallottam Kalotaszegen 1886-ban legelőször kőműves munkásoktól. Azóta különösen építés alkalmával nem ritka a másféle mesterembereknél is, kik csoportosan dolgoznak együtt, ha egyszerre kell abbahagyni a munkát

* Alig hisszük. Inkább német lehet mindenestül: *Dick-Henz*.

Lésza, lászsa. (Nyr. 27:279. 373.) 2—4 m. hosszúra font kerítés „*talpra*“ vesszöböl; elszállítható és bárhol, bármikor föllállítható.

CZUCZA JÁNOS.

Hujja. (Nyr. 27:273.) Nálunk Baranyában többnyire a svábok használják. Pl.: Noch amol trinkn mer, nochtom hujja (így). Magyar parasztjaink is használják, de ritkábban. Azt hiszem a sváboktól sajátították el.

Meszetel. (Nyr. 27:272.) Gyulai Á. kíváncsi, vajjon másutt is használják-e? Mohácson a *mesz* szót egyedül ilyen összetételben hallottam: *meszkemence* (mészégető). Egyébként csak: *meszet*. Ennek megfelelően így mondják: *meszetelni*, de így is: *meszelni*. — Ha a vidéki meszes ember elkiáltja magát: „meszet, meszet“, a gyermekek rimképen visszakiáltanak: „Elveszett az eszed“. PORDÁN MANÓ.

Népetimológiák. A *hujáról* 27: 369. l. adott magyarázat talán csak népetimológia. Hasonló magyarázatot hallottam egy másik hasonló hangzású szóra alkalmazva. Mélykút bácskai falu messze kinn fekvő részét a nép *Kurják*-nak hívja s ámbátor biztosra vettem, hogy ez elnevezés nem egyéb, mint a latin *curia* többesszáma — mások is innen származtatják — tudakoltam e szó népies magyarázatát s a következőket tudtam meg: Régebben azon a tájon szoktak a fiatalok cicázni s a távolságot, amily messzire *kurjogatásuk* elhallatszott, *kurják*-nak nevezték. E magyarázat egészen egyforma a *hujja-haj*-ra adott magyarázattal s hitelessége nem kevésbé kétséges. Nálunk a *hujja* szó pihenést, valaminek a befejezését, időbeli és térbeli távolságot jelent: „Lemorzsojjuk a kukoricát, azután hujja“. „Jó huját aluttam“. „Jó huját dógoztam“. A vesztes fél kuglizás közben nagy búsan mondta: No most már hujja = vége, elvesztettük a játékot. FENYŐ MIKSA.

Monda. Nagyszigethi Kálmán kimutatta, hogy a *monda* szót nem Kármán József csinálta, mert már Dugonics *Tudákosságában*, 1784-ben számtalanszor olvasható. Szerinte valószínűleg Dugonics alkotása (Nyr. 23:30). Anélkül, hogy a kérdést el tudnám dönteni, megjegyzem, hogy a *mondá*-t Dugonicsnak már egy 1774-ben megjelent munkájában, a *Trója veszedelmében* is megtalálni:

Bizonnyal igaz az, a' mit köz *mondában*
Sokan emlegetnek, hogy ha víg ágyában
Le-fekszik az ember, nem tudja voltában.
Mi történhet rajta hajnal' hasadtában. (181. l.)

ZOLNAI GYULA.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Meglepődés vagy meglepetés. A Budapesti Szemle augusztusi füzetében — *i* azt mondja, hogy Szikra én tőlem tanulta a *meglepődés* szót, mely rossz, mert *meglepetési* a jó. Nem gondolnám, hogy a *meglepődés*-t én csináltam volna; de ha mégis én csináltam,

nincsen okom szégyelleni. Abban igaza van az — *i* jegyű névtelennek, hogy én élek a *meglepődés* szóval; gyakorta láthatta írásaimban, tehát jussa van akár azt is hinni, hogy én alkottam.* De — *i* abban téved, hogy a *meglepődés* rossz, a *meglepetés* meg jó. A *meglepetés* neológia. A régi magyar elme nem ismerte ezt a kerek fogalmat; de azért mégis mindig tudta, mit kell mondani, mikor váratlan, hirtelen dolgok történnék. Az *überraechung* (vagy talán inkább a *surprisee*** magyar egyértékésének gyártása tehát fölösleges volt, mint ahogy fölösleges a többi tízezer neológia; ezeket a fogalmakat a magyarok azelőtt is ki tudták fejezni, csak hogy máskép, a maguk módja szerint. De ha már nem lehetünk el a *surprise* magyar egyértékese nélkül, hát legyen az a szó legalább helyesen alkotott. A *meglepetés* csinálója Geleji Katona Istvánnak hitt. „Így kell . . . igazán szólni: Az embernek *teremtetése, megváltatása, szenteltetése*. nem: *teremtése, meg-váltása, szentelése*“. Ezért mondta a szócsináló: *meglepetés* nem *meglepés*. Mert hogy a *surprise* helyes magyar egyértékese mégis csak *meglepés*, nem tagadja talán — *i* sem. Ma már a középiskolabeli fiúk is tudják, hogy az *-atás, -etés* mindig *causativum, nihil aliud*. Erről tehát kár is beszélni. A *meglepődés* szót olyan valaki csinálhatta, aki érezte, hogy nem műveltető, nem is szenvedő, hanem visszaható kifejezésre van szüksége. Szóval jó magyar, tiszta nyelvű, világos elméjű ember, — az Isten éltesse. (Ha véletlenül én volnék, annál inkább.) Alkalmasint író volt és talán fordítás közben támadt az a gondolata: „Hogy is mondják azt magyarul: *je fus bien surpris? Igen meg voltam lepetve?* Hát meg vagyok lövetve, ha így kell beszélnem. *Meg voltam lepetve?* Hagygyán. De ez is árjaizmus. Nekem magyar reflexivum kell, aminő az *aggódtam, a gyötrődtem*; tehát *meglepődtem*; mert mikor *aggaszt* valami, *aggodom*, mikor *gyötör* valami, *gyötörődöm*, mikor *meglep* valami *meglepődöm*“. Kell-e még sokat magyarázgatnom, hogy annak a gondolkodónak igaza volt? Ezt talán jóváhagyná még — *i* is, ha nem élne benne régtől óta az a makacs hit, hogy minden igazság legott hamissággá válik, ha én is vallani merem; és ha nem hallotta volna a Debreceni Grammatika hírért. A Budapesti Szemle — *i* jegyű írója ugyanis az *-ódik, -ődik, -ódás, -ödés* reflexivumokat egy kalap alá teszi a debreceni grammatikusok ama tanításával, hogy a passzivumok helyett folyamodjanak mindig az *-ódik, -ődik*-hez. E reflexivumok létét ma már különben csak azok tagadják, akik még most is azt hiszik, hogy a nép nyelve nem bizonyosság. De ha a szenvedő alak kerülésének nem is ez az az igaz és egyetlen módja, az *-ódik, -ődik*-et még sem szabad végkép sutba dobunk. Vagy ha sutba dobjuk, akkor — *i* velem nem *kötődik*, hanem *kötetik* (nem tudom, kitől) és ebbe az — *i* szemében igen homályos kérdésbe sem *szűrődik*, azaz hogy *szűretik* egy szikra világosság sem.

TÓTH BÉLA.

* Eljárása emberséges, nem olyan, mint a Bartha Józsefé, ki Nyr. 27:267 azt fogja rám, hogy az én nyelvemen a *gramatika*: „*gramatyika*“. Én sohasem írtam azt, hogy *gramatyika*!

** Mert e század elején a német is jobban szerette a *surprise* szót

Hazajáró lelkek. A Nyr. egy negyed század óta sok gazt kigyomlált irodalmi nyelvünk vetéséből, de a gyomnak igen szívós élete van s néha a legszebb vetés közepett is újra meg újra fölveti a fejét. A nyelvújításnak is egy-egy már-már elfeledett korcs alkotása újra kísért itt és ott, mint valami hazajáró lélek, melynek nincsen nyugta a sírban. Ime egy pár ilyen kósza lélek: „Ürge Ignác *hitküldér* úr részére“ (A kath. hitterjesztés lapjai 16:140; helyesen: *térítő v. hitterjesztő*). — „A Szávay *úr*ali polémiám“ (Pázmándy Dénes írja, Magyarország 1897. XII:8). *Figyelemrei* irányítás. *bőrkészítésbeni* jártasság stb. (egy 1897-ben megjelent könyvből idézve Ethn. 9:167). — „Pedig milyen más *leendett* az, ha a nemzet és a király együttesen a március tizenötödikét ünnepli vala meg!“ (Hoitsy Pál írja. Egyetértés 1898. IV.13.) — Biróság *útján*i megtorlást nem fogok kérni (Kossuth F. nyilatkozata az 1898. IV.2-i lapokban). — Mesterséges *fehérnye* (Nemzet, 1898. IV:22.; a természettudósoknál ma helyesen: *fehérje*). — Hadi *dugáru* (Nemzet és Egyetértés IV:22.; más lapokban helyesen *csempészett áru* de lehet rövidebben is: *csempészárú*). — Ezen ló igen szép *küllemü* (e h. *külsejü*, egy VI:2-i estilapban).

ANTIBARBARUS.

Végrehajtó hatalom és végrehajtói hatalom. Egyike a legszokásosabb s legkevésbé ellenőrzött könnyelműségeknek a hírlapokban s az élőbeszédben is az, mely az ilyenfajta kapcsolatok megkülönböztetésének elhanyagolásában rejlik, mint: *végrehajtói hatalom* és *végrehajtó hatalom*. Magam különösen fölsőbb osztályokba járó, politikai földrajzot tanuló diákoktól hallottam sokszor, s olvastam dolgozataikban is, az utóbbinak összezavarását az előbbivel. *Végrehajtói* nem a *végrehajtó* melléknévi igenévből továbbképzett melléknév, mert ez hibás képzés volna, hanem a *végrehajtó*: *ezekütor* főnévből származott melléknév s jelzett főnévvel az exekútornak könyörtelen hatalmát nevének nevezi; ebben a kapcsolatban a *végrehajtó* tehát birtokosa a *hatalomnak*. A *végrehajtó hatalom* politikai fogalmat jelöl. Ez a hatalom sokkal nagyobb, tágabb, mint az előbb jelzett. Azt a hatalmasságot jelenti, melynek joga, kötelessége s ereje is van rá, hogy az államban a törvényeket érvényre juttassa. Kapcsolata nem birtokviszony-forma, hanem oly jelzői viszony, melyben a jelzett név az alany, a jelző pedig melléknévi igenév-formájú állítmány s a tárgy világosan hozzáérthető.

Az omnibusz magyarsága. Budapest mostanában kétségtelesen elüljár közlekedési eszközeivel az európai fővárosok közt. Csak egy javíthatatlan, élettelen alkalmatossága van még. a Széchenyi ideje óta elfajzott demokrata *omnibusz*, melynek még a neve sem tud megmagyárosodni, hiszen alig mondja valaki *társaskocsinak*. A rázós, döcögös kocsikat még kellemetlenebbé teszi a belsejükben éktelenkedő hirdetés hétrétű latinizmo-germanizmusa: „*Kéretik a jegyeket a kocs elhagyása előtt megsemmisíteni!*“ Szinte fárasztó volna kielemezni belőle, hogy hányféle idegenszerűség van ebben az egy mondatban.

GYULAI ÁGOST.

A sajtó nyelvörkődése. *Dalkör, daloskör* (a rút *dalárda* helyett; épen olyan jó mint a régi *énekkar*). Szent Erzsébetrendi irgalmas *nénék*. Szent szívről címzett *szerzetesnők*. Angol *apácák*. (Pompás kikerülései a *nővérek*-nek. Bp. Hirlap.) — *Kiutasít* (*toloncol* helyett, Kakas Márton). *Vicc* jobb mint az *élc*. *Alborák kiutasítása* (nem pedig: A kiutasított Alborák; K. M.). SASSI NAGY LAJOS.

A Magyar Könyvtárból. 31. füzet Molière: Dandin György, ford. Hevesi Sándor. 8. l. Lubin (észreveszi Dandint, félre): Ez a valaki *megvigyáz engem* (e h. *szemmel tart*). — 28. l. Dandin *körülkerüli* a feleségét (e h. *megkerüli*). — 39. füzet. Droz Gusztáv: Az úr, az asszony és a baba, ford. Béri Gyula. 3. l. Droz a kedélyesség *hangját* telivér párisi létere kitűnően *kezeli*. Képzavar, e h. a k. hangját kitűnően eltalálja. — 20. l. . . az első könny, amely a zápor *előhírnöke* (e h. *híradója*). — 58. l. Ki tudja, hogy ez apróságoknak *kiindulási pontja nem-e* ugyanez, hogy igazán *nem-e* testvérek mindannyian? Székesfővárosi magyarság, e h. Ki tudja, hogy ez apróságok kiindulópontja nem azonos-e, hogy igazán nem testvérek-e mindannyian?

HARMAT GÉZA.

Az első németessége. Legányi Gy. az *előleget* (Vorschuss) így találja magyarosnak: *foglaló*, holott a foglaló az *Angabe* egyértékese. Vajjon hogyan mondaná ezt magyarul: „*Der Gehilfe hat von seinem Meister Vorschuss bekommen?*“ Úgy vélem, ilyenkor csak tartsuk meg az *előleget*. Elég, ha az *előszeretetet* stb. kerüljük.

PORDÁN MANÓ.

A Pesti Hirlap tudvalevőleg nyelvészkedik. Két nyelvészre van: a szerkesztő és Viharos. Ha az utóbbi pl. elmésen kigúnyolja a *laktanya, indok* stb. szókat, akkor ezek bizonyára legalább ötször olvashatók azon lapnak egyéb helyein. Így tulajdonképpen önnönmagukat figurázzák ki; elég nagy hősiesség, de nem elég hasznos dolog. Azért helyesen cselekednék Viharos, ha ezen alkalmi cikkecskéit szétosztaná dolgozótársai között megszívlelésül. A másik nyelvész sem sokkal szerencsésebb; mert ha — különben értelmes — szerkesztői izeneteiben egy jó szót ajánl, két rosszat használ. A VII.3. számban pl. a jó *kisdedővő*-t ajánlja a krisztinavárosiaknak a rossz *kisdedoroda* helyébe, mert így „két betűt (*da*) megtakaríthattak volna“ (az épület homlokzatán). „Bizony-bizony, fölösleges és *indokolatlan* pazarlás ez“. Vagy pl. a VI.13. számban helyesen magyarázza, hogy „az *ünnepély* és *ünnepség* helyett az *ünnep* egészen jó“, de aztán minden nyelvészeti tudását elrontja valami féllábú szabállyal. Ime: „A magyar nyelv *-ság, -ség* képzője csak melléknévekből csinál főnevet, mint pl. *hanyag-ság, rossz-ság, jó-ság* stb. De az erdőt pl. *faságnak* nem lehet mondani“. Hanem *vendégség, papság, katonaság, hegyiség, erdőség* stbit lehet mondani; lám, pedig ezek főnévből származtak, nemde?

JENŐ SÁNDOR.

Lapszemle. Morro erődből tegnap este 11 órakor az amerikai hajórajra tíz *lövést tettek* (M. Hirlap; e h. *tízet v. tízszer lőttek*).

Azt hiszik, hogy Anglia is *fog* tiltakozni az elfogás ellen (M. Hirlap). Sebével egyébként *kívül van* a veszedelmen. (Túl van a veszedelmen v. sebe azonban nem veszedelmes.) Éreztem, hogy most én *be fogom magam óhajtani* azoknak az egyszerű embereknek a boldogságával (meg fogom óhajtani a boldogságát). — Cseko *küllemileg*. (Az alagi nagy akadályverseny győztesének külsejéről mondva.) „Lábai csontosak és *inaival egészen megfelelőek a felső részeknek*; az első lábak *felkarjai izomdúsak*. A ló nem finom, *de* harcias *kinézésű*, nem oly nagy s elegáns, mint a főherceg lova . . . Kilátszott belőle nemcsak a fáradalmakat könnyen elviselő test, hanem az energikus *lélek* is, melynek futás alkalmával oly fényes jelét adta”. (P. Napló f. é. VI. 7. a Vadász és Versenylapból.)

SASSI NAGY LAJOS.

EGYVELEG.

Plágium? (Nyr. 27:222, 331. Irod. Közl. 8:378—80). Szilády Áron plágium-félét emleget Simonyi Zs. ellen, amiért Simonyi nem hivatkozik Szarvasra, midőn kimutatja, hogy Szilády értelmetlenül olvasta s ugyanúgy magyarázta Apáti Ferenc Feddő énekének immár hirhedtté vált sorát: *Szemérem kapálni bölcsőt rengesetek*. — Abhoz a furcsa törekvéshez nem fűzök megjegyzést, hogy mások akarják tanítani Simonyit Szarvas iránti tiszteletre és kegyeletre. De a dolog érdemére vonatkozólag kijelentem, hogy engem, aki Sziládyt vakon követve, szintén szemérmest kapáltattam Apáti Ferenczel (A XVI. század magyar lírai költészete. 66. l.), már pályamunkám megjelenése idején, 1883-ban vagy 1884-ben, tehát Szarvas G. 1888. évi nyelvőri cikkénél és a NySzótárnak 1890-ben megjelent II. köteténél előbb figyelmeztetett Simonyi a Szilády és az én tévedésemre, illetve a kérdéses sornak helyes olvasására.

KARDOS ALBERT.

Dal a „görredőny“-ről.

Segíts, óh muzsa! Sohse kértem
Segélyt még ilyen epedőn.
Hadd zengjek dalt a görredőnyről!
— Tudod-e, mi a görredőny?
A görredőny csinos találmány,
A neve is már csodaszó
Ő maga szerény éji jószág
S nappal csak ritkán látható.

Szép Budapestnek bölcs tanácsa
Rászól most . . . Zord szó az nagyon:
„Nem tűrhető ily görredőny meg
Sem boltajtón, sem ablakon!
A görredőny csak egy esetben
Tűrhető meg: ha zajtalan . . .”
S a budapesti bölcs tanácsnak
Ez egyszer tán igaza van.

A görredőnynek bizonyára
Zajtalanak kell lennie,
Kivált ha őt az ablakára
Szerelmes pár ereszti le.

De zajos görredőny dörögjön
Fülébe — mást nem érdemel —
Örökre, ki e szép találmányt
Görredőnynek nevezte el.

(O. Hirlap VII.31.)

TELL.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

Figyelmeztetés. Ezentúl ebben a rovatban olvasóinktól olyan kérdéseket is közlünk, melyekre a feleletet viszont más olvasóink szíves közreműködésétől várjuk. Ezt az eljárást az alábbi 4. kérdéssel kezdjük meg.

1. **Veszékel.** Simonyi Zsigmond e szót a régi *jaj veszék!* (=jaj elpusztulék!) fölkiáltás származékának állítja (Nyr. 27:300, 350). anélkül hogy a leszármazás mikéntjét bővebben kifejtene.

Két mód képzelhető:

1. Ha fölteszi, hogy a *jaj veszék!* helyett egyszerűen az emphatikus *veszék!* fölkiáltáshoz, vagyis ehhez a quasi-főnévhez (amire azonban egyetlen egy adatunk sincs) ragadt az *-el* képző. Tehát éppen azon a módon, mint ahogy a neológusok *lúttamoz*-ában a *lúttam*-hoz az *-oz* képző.

2. Ha fölteszi, hogy a *jajveszékel* igéből a *jaj* lehámlása útján támadt a *veszékel*.

Ez utóbbi föltevés tetszetősebb lenne az elsőnél, ha kitudnók mutatni, hogy a *jajveszékel* idősebb vagy legalább is egykorú a *veszékel*-lel. A NySz. azonban a *jajveszékel*-t egyáltalában nem ismeri, holott a *veszékel*re Pestiből, Tinódiból, Szalárdiból öt idézettel is szolgál.

Melyiket higgyük?

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

F. Az a régi fölkiáltás (*jaj veszék! jaj hogy veszék!*) nem volt annyira egységes kifejezés, hogy az egyszerű *veszék* ne válhatott volna az új ige képzésében kiinduló-ponttá, alapszóvá. — Ami pedig a *jajveszékel* korát illeti, ez a szó alig lehet újabb a *veszékel* szónál, mert, mint már megjegyeztem, nem igen lehet a *jaj* és *veszékel* összetétele, hanem csak a *jajveszék* származéka, tehát egykorú a *veszék* igei származékával. Az egyik vidék talán ezt, a másik amazt használta. Hogy a NySz. idézeteiben nem fordul elő a *jajveszékel*, az csak véletlen lehet. Az ilyen szók, melyeknek sem alakja, sem jelentése nem tér el a maitól, sokszor elkerülték a NySz. gyűjtőinek figyelmét. SIMONYI ZSIGMOND.

2. **Egy cső kukorica vagy egy kukoricacső?** melyik van helyesebben mondva?

F. Nézetünk szerint mindenik helyes, de más-más jelentéssel. *Egy kukoricacső*, ez csak a tárgynak megnevezése; pl. mi fekszik ott a földön? egy kukoricacső. Ellenben *egy cső kukorica*, két cső kuko-

rica stb. a mértéket, mennyiséget jelenti, mint pl. *egy pipa dohány, két tányér leves, három darab cukor, négy pár cipő* stb. — Szintúgy különböznek: *egy szőlőfürt* és *egy fürt szőlő, egy gyújtóskatula* és *egy skatula gyújtó, egy tyűkborító* és *egy borító tyűk*.

3. *Jó példával előljárni*, magyarosan van ez mondva? Nézetem szerint ez szolgál fordítása a német szólásnak: *mit gutem Beispiele vorangehen*. Hogy mondják ezt magyarul?

F. Igaza van, de a szóban forgó szólásnak mentségére szolgál, hogy könnyen érthető képes kifejezés. Egyébiránt vannak rá más magyar kifejezéseink is: *jó példát mutatni* v. *adni*.

ANTIBARBARUS.

4. **Az iskolai osztályzatok műszavai** amily sokféleképen, ép oly helytelenül s rossz magyarsággal vannak megállapítva. Az államiak sem tesznek ez alól kivételt. Az egyes osztályzatokban nincs meg az átmeneti fokozat, az ismétlés gyakori, a szavak pedig néha nem jó magyar szavak: Csak kevés példát említünk: A szorgalomnál *ernyedetlen* az első, *kitartó* a második fok. Az *ernyedetlen* szokatlan, erőltetett szó, jelentését a nép meg nem érti; s ha jól meggondoljuk, az *ernyedetlen* és *kitartó* szók között értelmileg nincs különbség, s így fokozat sincs. A *jó* általános előmenetellel *kellő* szorgalom áll szemben; pedig a *kellő* szó értelmi megfelelője: *elég(séges)*, s így az *elég(séges)* általános előmenetelnek felelne meg a *kellő* szorgalom. A szorgalomnak utolsó fokozata: *semmi*. Pedig elemi iskolában az irányító nevelés mellett képtelenség, hogy bármelyik tanuló szorgalma *semmi* se legyen. Az erkölcsi viselet utolsó foka meg épen: *rossz*. Ez igen erős; rossz magaviseletű tanuló nemhogy iskolai év végéig, de egy percig sem tartózkodhatik rendes iskolában, az ilyen tanuló a javító-intézetbe való. Az írásbeli dolgozatok külső alakjánál megállapított osztályzatok: *csinos, tiszta(!), rendes, türhető, rendetlen*. Múltán kérdezhetjük: *rendetlen* dolgozat nem lehet-e *tiszta*? Vajjon okszerűen alkalmazott, határozott osztályzat-e itt a *tiszta*? ... Egyéb helytelenségekre is mutathatnánk, de legyen elég ennyi példakép. Minthogy felekezeti iskolánkat e részben semmiféle rendelet sem kötelezi az osztályzati fokozatokat illetőleg, s minthogy a józan ésszel és a magyar nyelv törvényeivel számolni óhajtunk ez ügyben, arra kérjük a magyar nyelv hivatott őreit, szíveskedjenek az egyes osztályzati fokozatokat az előmeneteli jegyeknek megfelelő, okszerű egymásutánban megállapítani.

EGY EVANGÉLIKUS ISKOLA IGAZGATÓSÁGA.

Kérjük az iskola embereit, szíveskedjenek e kérdéshez hozzászólni. Minthogy azonban a tárgy annyi embert érdekel, hogy nagyon széleskörű vitát várhatunk, igen kérjük a hozzászólókat, szíveskedjenek nézeteiket igen röviden, szabatosan és valósen fogalmazni. Együttal megemlítjük, hogy a Nemzeti Iskolában épen a minap jelent meg egy ide vágó fejtegetés.

A SZERKESZTŐSÉG.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR

SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség
és
kiadó hivatal

Budapest
New-York palota

XXVII. kötet.

1898. OKTÓBER 15.

X. füzet.

A JELENKORI NYELVÉSZET ALAPELVEI.

VI. Néhány mondattani jelenség.

Annak a lelki és fizikai folyamatnak, amit beszélésnek nevezünk, legegyszerűbb része, egysége a mondat. A mondat nyelvi eszközökkel való kifejezése annak, hogy a beszélő lelkében két képzet kapcsolódott, azon célból, hogy az a két képzet a hallgató lelkében is összekapcsolódjék. A mondat lelki része tehát mindig szerepük szerint különböző két képzet kapcsolódása. Az egyik a pszikológiai alany, az a képzettömeg, mely először van meg a beszélő tudatában és ehhez csatlakozik a másik képzet vagy képzettömeg, a pszikológiai állítmány. Ugyanezt fejezi ki Gabelentz meghatározása, de a hallgató szempontjából: a pszikológiai alany az, amire a beszélő a hallgató figyelmét irányítja, az állítmány meg, amit vele arról gondoltatni akar. Az előbb kifejezett fölfogásnak, hogy minden mondat két képzet kapcsolata, azt a tényt vetették ellene, hogy vannak olyan mondatok, amelyek egy szóból vagy egy egységet alkotó szócsoporthoz állanak. Az ellenmondás magyarázata, hogy ilyenkor is megvan a másik képzet, a logikai alany, csak hogy nyelvíleg nincsen kifejezve.

Ide tartoznak azok az esetek, amidőn a logikai alanyt a megelőzők foglalják magukban, pl. a párbeszédekben: *Ki járkal a szobában?* — *Péter* (pszikológiai állítmány). Pszikológiai alany az egész megelőző kérdés. Pszikológiai állítmányul szolgálhatnak megelőző kérdésekre ilyen megjegyzések mint: *igen, hogyme, természetes, dehogy* stb.

Logikai alany lehet másodszor a szemléleti kép is, mely a beszélő és hallgató szeme elé tárul: ide tartoznak a csodálkozásnak, elszőrnyedésnek fölkiáltásai, segélykiáltások. Ha valaki egy szép hegyi táj előtt „*De gyönyörű!*” fölkiáltással ad kifejezést bámulatának, úgy pszikológiaiilag mindenestre megvan annak a nyelvíleg is kifejezett állítmánynak alánya; épen annak az elragadó tájnak képzete, mely belőle a fölkiáltást kicsalta.

Szakasztott így áll a dolog az úgyn. személytelen igékkel és az állítólagos alanytalan mondatokkal.* Itt is mindig megvan a mondatnak két része: az egyik a konkrét szemlélet — pl. ha azt mondom *villámlik, es brennt, pluit*, a villámlás, égés, esés közvetlen szemlélete, — a másik a villámlásról stb. lelkemben meglevő általános képzet, amely alá az előbbit foglalom.

A hallható mondat már most úgy viszonylik, a — hogy úgy mondjuk — lelki mondathoz, mint a hangsor viszonylott ahhoz a képzethez — a jelentéshez — amellyel rendes körülmények között kapcsolódott (asszociálódott). A fő az, hogy mind a két esetben csak jelképpel van dolgunk; a hangsor jelképe a képzetnek, a hallható mondat többé-kevésbé találó jelképe annak, hogy a beszélő lelkében két képzet kapcsolódott.

A nyelvnek különböző eszközei vannak arra, hogy ezt a képzetkapcsolódást kifejezze.

A legegyszerűbb eset az, amidőn a beszélő egyszerűen egymásután ejti ki azt a két szót, amely a lelkében kapcsolódott két képzet jelképe. Steinthal többször idézett munkájában több ilyen primitív szerkezetű mondatot említ, amelyeket maga lesett el beszélni kezdő gyermekek ajkáról. S ha a mondat a maga egyszerűségében talán kétséges értelmű lehetne is, mellékkörülmények, a megelőző, a szemléleti kép, melyeket a hallgató ismert, elősegítik a megértést.

A szavaknak egyszerű egymásmellé helyezése mellett van eszközünk arra is, hogy a köztük levő viszonyt pontosabban meghatározzuk. Ilyen a szórend, a hangsúly, a hanghordozás, melyekről föl kell tennünk, hogy már a fejlődés legelső fokán föllépnek, bár másrészt tagadhatatlanul történelmi fejlődésre is képesek.

A *s z ó r e n d* re nézve Gabelentz és Wegener fölfogása állanak egymással szemben. Gabelentz szerint a pszikológiai alany áll az első helyen; az elől álló grammatikai állítmány lélektani szempontból rendesen alany. Wegener szerint** rendes körülmények között a lélektani állítmány áll elől. Figyelembe véve az előbb mondottakat, nem lesz nehéz a helyes fölfogást megtalálni.

A pszikológiai alany, mint az a képzet, amelyhez az állítmány csatlakozik, természetesen mindig előbb van a beszélő

* Miklosich: Subjectlose Sätze. (Wien.) Marty egy értekezése (Vierteljahrschrift f. wissenschaftliche Philos. VIII.56).

** Wegener: Über die Grundfragen des Sprachlebens 31. l.

tudatában. Ha a hallható mondat mindig híven tükrözné vissza a lelki folyamatot, az első helyen mindig a pszichológiai alanynak kellene állania. De gyakran megtörténik, hogy az állítmány képzete olyan erővel tolul tudatunkba s kapcsolódik az alanyhoz, hogy előbb találja meg a nyelvi kifejezést. Így különösen, ha fölindulásban beszélünk, vagy ha az alany az előbb mondottakból érthető, amikor aztán egészen el is maradhat.

Az alany és az állítmány megkülönböztetésére szolgál másodszor a hangsúly. Minden nyelvre érvényes szabálynak vehetjük föl, hogy az állítmány, mely valami újat csatol az eddig ismert-hez, erősebben van hangsúlyozva.

A fejlődésnek magasabb fokán a mondattá kapcsolódott képzetek viszonyának pontosabb kifejezésére külön eszközöket fejleszt magának a nyelv: 1) a ragozást, mely az összetartozás minőségét fejezi ki, 2) az önálló viszonyjelölő szokat, amilyenek a létige, segítő igék, kötésszók, névutók stb. és 3) a szóegyeztetést (congruentia), mely az alaki megegyezéssel az összetartozást fejezi ki.

Bár csaknem minden ismert nyelvben megvan a hajlandóság a szóegyeztetésre, mégsem kell azt gondolnunk, hogy azt a logika okvetetlenül megkívánná. Semmi logikai kényszerűség nincsen arra, hogy a melléknév főnévvel esetben és számban vagy nemben is egyezzen. Mennyivel logikusabb a latin *bonis patribus* mint a magyar *jó atyáknak*, a francia *les pères sont bons* vagy a finn *isät ovat hyvät*, mint a német *die väter sind gut*?

Inkább úgy kell fölfognunk a dolgot, hogy történeti fejlődés révén létrejött alaki egyezés szolgált kiinduló pontul az analógiás elterjedésre. Már az előző fejezetben láttuk, hogy az igei személyragok a személyes névmásoknak az ígéhez forradásából keletkeztek. Az ígével összeolvadt névmási alanynak kettős szerepe van: megmarad eredeti alany szerepében, pl. *megyünk*, *menemme*, vagy az ígének az alanyhoz tartozását jelöli, pl. *isät menevät*, *az atyák mennek*. Az indogermán nyelvekben úgyszólván kizárólagosan utóbbi szerepében maradt meg. — A jelző és jelzett szó egyezése valószínűleg az utólagos jelző vagyis értelmező egyezéssel kezdődik, itt tehát a melléknév az értelmezett mondatrész ismétlésének vehető.

A szóegyeztetés kifejlődésével lesz a szám is mondattani kategóriává. De másrészt a többség kifejezésére a nyelv nemcsak a többesszámmal él. Ha nyelvtanilag nem is, logikailag többesszámot fejeznek ki a számnevek: *ezer*, *millió*, a gyűjtőnevek: *hegy-*

ség stb. Az ilyen esetekben a beszélő egyéni felfogásától függ, hogy a sokat mint több részből állót, vagy mint egy összetartartozó egészet fogja-e föl. Így könnyen megtörténhetik, hogy szigorú nyelvtani egyeztetés helyett logikai, úgyn. értelmi egyeztetés áll be. Leggyakoribb eset, hogy az állítmány többesszámban áll, mert az alany gyűjtőnév, vagy olyan fogalom, melyben logikailag benne van a többség képzete. Álljon itt néhány példa Aranyból:

Lássuk, az asszony nép, gyere, hogy solymásznak. (B. H. VIII.). Meglásd, valamennyi pártodra szegődnek. (B. H. IX.) Maga szakállába kiki elmélyednek. (B. H. IX.) Édes övéikhez kiki oszolhatnak. (B. H. X.) Némán háta megett a többije állnak. (B. H. XII.)

Az értelmi egyezés továbbfejlődésének lehet tekinteni azokat az eseteket, amidőn a nyelvtani kategória a lélektanihoz alkalmazkodik. Így keletkezett a francia *les gens* (kivételes írásmód *gents* helyett, az ó-franciában még *ja furent venu la gent*). Ugyanez az olasz *genti* története. Hasonló példa a magyarból: *Kaczagtak a népek* (Benedek, Népm. I:83). *Né, mennyi népségek gyűnnek ki a hajóból* (Népn.). Az ilyen gyűjtőnevek többesszáma ha nem metonimikus, nem fejez ki többet, mint az egyes.

A m o n d a t legegyszerűbb alakjában tehát mindig úgy keletkezik, hogy egy képzettömeghez, a pszikológiai alanyhoz egy más képzettömeg járul, a pszikológiai állítmány, s a nyelv kifejezi a képzetkapcsolódást és a képzetek viszonyát a rendelkezésére álló eszközökkel, fejlettségi állapotához képest pontosabban vagy kevésbé pontosan. Hogyan fejlődtek már most a t ö b b i m o n d a t r é s z e k? Hogyan alakult az a számtalan mondatalak, mely a legbonyolultabb gondolat kifejezésére is alkalmas eszközzel szolgálhat? Legvalószínűbb Paul föltevése, hogy a mondat legösszetettebb alakjában is annak az egy viszonynak, az alany és állítmány viszonyának ismétléséből származik. A bővülésnek legegyszerűbb esete, ha egy alanyhoz két állítmány vagy egy állítmányhoz két alany járul. Az utóbbi esetet véve, megtörténhetik, hogy a két alany logikai viszonya a közös állítmányhoz nem ugyanaz. Ez a t á r g y keletkezésének kiindulópontja. Vegyünk egy ilyen mondatot: *én hallom a zenét*. Személyes névmás nélkül azt is mondhatom: *a zene hallatszik*. Könnyen gondolhatunk olyan fejlődési fokot, midőn minden ragozás nélkül *én* és a *zenét* is a pszikológiai alany általános kategóriája alá esett. De a tárgy — vagy kiegészítő, legáltalánosabb értelmében — ismét sokféle viszonyban lehet az állítmánnyal. Ha tehát egy állítmánynak két tárgya van, megtörténhetik, hogy

a logikai viszony különbsége nyelvtani elkülönödés oka lesz, s keletkeznek a különböző bővítmények.

Amint a tárgy egy pszikológiai alany, úgy a jelző egy pszikológiai állítmány maradványának tekinthető, melyet nem önmagáért mondunk ki, hanem hogy így az alanyhoz újabb állítmányt csatolhassunk.

Ha egy egységes tagnak vett mondathoz járul egy új tag alanynak vagy állítmánynak, az egyszerű mondat képlete helyett az összetetté jutunk: $(a : b) : c$. Különböző is szoros határvonalat húzni a bővített és összetett mondat között történeti lélektani szempontból nem is lehet, mielőtt nem tekintjük az igét (a verbum finitumot) a mondat nélkülözhetetlen alkotó részének. Ahol az ige nincs határozottan megkülönböztetve, ott a határ az összetett és bővített mondat között elmosódik. Elég, ha például az uralaltaji nyelveket idézzük, melyek alakilag az alárendelt mellékmondatok rendszerét olyan értelemben, mint az indogermán nyelvek, nem fejlesztették ki, s gyakran még a többszörösen alárendelt mondatot is bővítmény alakjában csatolják a főigéhez. Nem szabad természetesen a magyarra, finnre, oszmanlira, gondolnunk, melyek mondattana. indogermán hatás alatt, részben megváltozott.

A mondattani viszonyok a történeti fejlődés folyamán éppen úgy változásnak vannak alávetve, mint a szó hangalakja vagy jelentése.

Minden mondatot kétféle szempontból tekinthetünk: nyelvtani és lélektani szempontból. Mind a két esetben az egyes mondatrészek szerepe, az egész mondat tagolódása más és más lesz. Ami nyelvtani szempontból alany, az lélektani szempontból talán állítmány és megfordítva. Ha most a beszélő lelkében a logikai fölfogás győz, a mondat eredeti, nyelvtani tagolódása megváltozik, s a logikainak enged helyet. Ha a folyamat többször ismétlődik az így támadt új szerkezet használatossá válhatik. Ezt a jelenséget nevezzük a mondattani tagolás eltolódásának vagy megváltozásának. Egy példa meg fogja értetni a dolgot.

Az úgynevezett *accusativus cum infinitivo* olyan szerkezetekből ered, ahol az *acc.* és az *inf.* egyként tárgya a főigének, pl. *jubeo te facere*. De mondhatni azt is: *quod te jubeo*. Lassanként azonban a tényleges logikai viszony hatása alatt úgy tűnt föl a dolog, mintha az *acc.* alanya volna az infinitivusnak, s mint egységes mondat függenének a főigétől. Ennek eredménye az volt, hogy a szerkezet analógiásan olyan igékhez is járult, melyek tárgyi *acc.*-t

nem vehetnek maguk mellé pl. *Pompejos terrae motu desedisse audivimus.*

A magyarban a mondattani tagolás említett eltolódása nem történt meg és ezért tulajdonképeni acc. cum inf. a magyarban nincsen. Hasonló szerkezetet használunk a *lát, hall, enged, hagy* igék mellett (*anyját látja jőni a korlátok felől* Ar. T. I. é.) *hallom a szelet zúgni; engedd őt kimenni*), de a tárgyeset mindig természetes tárgya a főigének. Ép úgy mondhatom, hogy *anyját látja, mint jőni látja.* (Folyt. köv.) GOMBÓCZ ZOLTÁN.

A ZILAHVIDÉKI NYELVJÁRÁS.

I.

B e v e z e t é s.

A nyelvjárásról általában.

Alig van nyelvjárásunk. amelyről a szakirodalom kevesebbet tudna, mint a zilahvidéki, hisz még csak kisebb tájékoztató ismeretetés sem jelent meg róla; a Nyelvőr szűkmarkú népnyelvi közleményei pedig a közlők lelkiismeretlensége, vagy járatlansága miatt bosszantóan hibásak és fölszínesek. Így igazán csoda, hogy kitűnő fonétikusunk e hibás közleményekből is érezte, hogy „több palócos sajátságot találunk benne, de nem egy jellemvonása a felsőtiszai nyelvjárással egyezik, mely minden oldalról körülveszi“; de egy-szersmind érezte azt is, hogy „e nyelvjárás bővebb vizsgálata s pontos leírása nagyon kívánatos volna“.*

Valóban e nyelvjárásvidék megérdemli a bővebb vizsgáldást nemcsak a számos megőrzött régies alakért, melyek a kevés fönmaradt nyelvemlék mellett hiánypótlóknak tekinthetők, de megérdemli érdekes fejlődése s kialakulása miatt, amelyhez hasonlólt kevés nyelvjárásvidék tud fölmutatni. Ezért elhatároztam, hogy a nyelvtudomány érdekében, szülőhelyem, megyém nyelvjárását megismertetem a szakirodalommal, mert éreztem, hogy a magyar nyelvészetnek nem egy vitás kérdésére fényt vethet.

Az adatokat majd mind magam gyűjtöttem. Kérdéseimre levél útján válaszoltak vagy kérdőívet töltöttek ki: Sarmaságról és vidékéről Fröhlich Albin nagybirtokos, Csete György földbirtokos, Balázs József ev. ref. tanító urak és Benkő György gazda. Az e kérdéssel összefüggő csekély irodalmat is fölhasználtam. Balassa József „A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése“

* Balassa J.: „A m. nyelvjárások osztályozása és jellemzése“. Bp. 1891.

(Budapest, 1891.) című művét s a zilahi nyelvjárásvidékről megjelent igen kevés népnyelvi közleményt.*

A zilahi nyelvjárásvidék magában foglalja Szilágy megye keleti részét. Határai: délen s délkeleten a Meszes hegység, keleten a Szamos folyó. Északon természetes határa nincs, mert Hadad és Szilágy-Cseh vidéken már kezd összefolyni a felsőtiszai nyelvjárással, amely minden valószínűség szerint hajdan egész Szilágy megyében uralkodó volt. Nyugati határa a Kraszna folyó, amelynek mind a két partján újabb időben is települtek le palócok Alsó- és Felső-Szopor, Nagy-Derzsida, Zálnok, Sarvaság, Mojád, Somlyó-Újlak és Somlyó-Csehi községekben.

Az egész nyelvjárásvidék, mintegy sziget a felsőtiszzaiban, amelynek több jellemző sajátosságát meg is találjuk benne s ez lehetett eredetileg az egész megyében az egyedüli. Ez az eredeti felsőtiszai nyelvjárás keveredett később a székellyel s az újabb időben, 1888. óta a palóccal.

Az egész vidék ősidőktől fogva tősgyökeres magyar volt s a Szegedi Kis István térítői működése óta kálvinista. Már Béla névtelen jegyzője megemlíti, hogy Tőhötöm és fia, Horka a Nyir vidékén hódítva Zilahig hatoltak, hogy Árpád országa határat a Meszes hegységig terjesszék (22. fej.). A török s tatár dúlások idejében nagyon meggyérült a lakosság e vidéken. E vidék volt az egyetlen kapu a meszesi átjáróval Erdélybe s így minden nagyobb háborúból s szenvedésből bőven kijutott a része, amint a zilahi levéltárban levő iratok tanúskodnak. A dolgos kéz hiánya a telepítéseket csakhamar szükségessé tette, ezek pedig, mint az egész országban, itt is a XVIII. sz. közepén, a török kiűzése után kezdődnek és folynak, amint a zilahi levéltárban még meglevő iratok tanúskodnak. Keletről s délről félkör alakban az oláhok nyomul a meggyérült lakosságú megyébe s ezen a részen (a Zilah szék-várost környező falvakban) még ma is számos községben kizárólag csak ők laknak vagy elszórva találjuk a magyar ajkú lakosság között s ahol többségben az oláh volt, megtörtént, hogy teljesen magába olvasztotta a magyar elemet; innen magyarázható, hogy az ilyen községben több oláhot találunk igen szép hangzású magyar névvel (*Zoványi, Szűcs, Embér, Kiss, Jó, Lakatos, Filep, Kocsis* stb.), aki magyarul egy szót sem tud, sőt szégyenkezve

* *Fodor Dániel* VI. köt. 473. lap; *Gacsó Kálmán* VI. köt. 10. füz.; *Gajmossy Iván* VII. köt. 381. l.; *Pungur Gyula* IX. köt. 181. és 477. l.; *Juhos Béla* XIV. k. 286., 333. és 430. l. tájszókat közölnek. — *Gajmossy Iván* VII. k. 383. l., *Boér Miklós* VIII. k. 240. l.; *Király Pál* IX. k. 231. l.; *Tömlő Gyula* IX. k. 479. l.; *Szilva György* XI. k. 380. l.; *Juhos Béla* XII. 234., 236. és 285. l.; *Versényi György* XII. 277 és 375, XIV. k. 44. l. népköltési termékeket és babonákat közölnek nagyrészt a köznapi kiejtést tükrőztetve vissza a leírásban, s ha a fonetikus írással próbálkoznak meg, sokszor hibásak és következtelenek (lásd XII. 277. és 375., XIV. 44. lap).

vallja be, hogy valamelyik őse magyar volt. Sokkal kedvezőbbek e tekintetben a viszonyok a megye szívében s északi részében Diósd és Kusaly községek környékén, ahol majd minden község tiszta magyar, s ahol egy kevés oláh elem ki is mutatható, ez anyanyelvét vagy teljesen elfeledte már, vagy pedig a magyart annál sokkal jobban beszéli. De ez az oláh elem az egész nyelvjárási vidéken csakis a szókincsre volt hatással s e tekintetben is inkább a déli és keleti részekben, ahol az érintkezés közvetlen.

Szerencsére elég korán kezdődnek a székely telepítések is. Már 1764-ből találunk okiratot, melyben a kormányzók a „székelyekről, ujjonnan fölállított határőrökről kibocsátott rendeletet a Radnai határőrző oláh katonákra is“ kiterjeszti s még ez évben megtiltja a kormányzók a „Szent-Háromság nevű Székely helységnek csúfságból Szentek-Pusztulása nevezetét“. Ez évtől kezdve lépten-nyomon találkozunk a „Székely primipilusok“, „Székely colonusok“ és „nemeseik“ említésével, akik meg-megszökésükkkel nem egyszer vonták magukra a kormányzók szigorú rendeletét, mert — úgy látszik — nem nagy kedvük lehetett e sok zaklatásnak kitett vidéken maradni s nem lehetetlen, hogy e megszökődésre céloz a többi lakos részéről a *Szentek-Pusztulása* tréfás elnevezés is. Ugyanakkor telepítenek a megye északi részében, Tasnádon, Hadadban és környékükön németeket és szászokat.* A székely határőri telepek központja Diósd község volt, amelynek nyelvjárása a közeli Kusaly, Mocsolya, Sámson, Kirva, Erked és Szeér községekkel (ide számítva még egynéhányat a megye észak-keleti részében), bárha palóc elemmel vegyült is, nagyon hamar elárulja a székely eredetet a figyelmes fül előtt. Az egész nyelvjárásvidék szókincsének is egy jó része közös a székellyel, mint a milyenek: *ákácijós, bocs* (medvebocs), *bíksó, bízól, fárzsába, tuszkál, empli* (a szán része), *kájsza, ízék v. izi-k, vájlógat, megkámforodik, zöcsköl, püsmog, pepecsel* stb., egy egész sorozat. Igen sok a székely családnév is, különösen Diósd környékén:

* E telepítésekre vonatkozó okiratokat magam kezdettem kutatni 1897. dec. havában a zilahi megyei levéltárban, mert bár magam seholsem találtam megemlítve, sem nem hallottam, hogy a Szilágyságban székely települtek lennének, de erős volt a hitem létezésükben a Diósd községben és környékén dívó székelyes kiejtés, a sok székely tájszó és családnév miatt. Azonban nem sikerült e kérdésre vonatkozó okiratot találnom a XVIII. sz. közepéről, úgy látszik, a régibb okiratok legnagyobb része már elkallódott; de találtam egy „Mutató könyv“-et, valamivel későbbi időből (valószínűleg a jelen század elejéről), amely az egyes okiratok tartalmát röviden összefoglalva adja betűrendes csoportosításban az 1618-ik évtől a 70-es évekig, idézve az illető jzkv. számát és lapját is, amelyben a kivonatolt okirat található. Más okirat híján e „Mutató könyv“-ből idéztem adataimat. Az idézett két okirat száma, mely a megfelelő jegyzőkönyv számára és lapjára céloz: Nro. 5. 56. 1. és Nro. 30, 97 lap.

Püskök, Boda, Dózsa, László stb. Igen sok szólásmód és népmese is teljes egyezést mutat a székellyel, e helyen nem is említve föl hangtani és egyéb egyezéseket. Magában a székvárosban, Zilahon is — bár a kiejtés majdnem azonos a felsőtiszsaival — az öregebb emberektől hallható *Nasz Székej-ucca* (ma Tuhutum-u.), *Kisz Székej-ucca* (ma Wesselényi-u.) elnevezések tanúskodnak a székely eredet mellett. Sőt, hogyha az újabb történeti kutatásokat tekintjük, ez a székely telepítés tulajdonképen nem egyéb, mint visszatelepítés az eredeti székely hazába. Legújabb kutatóink ugyanis azt iparkodnak bizonyítani,* hogy a honfoglalás előtt a székelyek hazája az ország nyugati részén Zala, Veszprém, Baranya és Vas megyék környékén, a keleti részen pedig a Felső-Tisza melléken Bihar, Szatmár, Szilágy és Arad megyékben volt.

Az 1888. évtől kezdve — de a hagyományok szerint, még előbb is — jönnek Heves, de különösen Borsód megyéből a palócok, akik a megye középső részében, Sarmaság környékén, különösen a már említett falvakban települnek le szórványosan. A régebbi települők, a szájhagyomány szerint, úgy kerültek e vidékre, hogy a földesurak többször megszorulva munkás dolgában, Felső-Magyarországról hívtak le dolgozókat aratásra vagy más munkára, akik aztán családotól lejöttek, s megkedvelve az itteni viszonyokat, a földesúrral kötött kedvező szerződések alapján itt maradtak. Többen jöttek egyes kereskedelmi cikkeket s különösen paprikát árulni s itt látva beköltözött földieik jólétét, jobbnak látták a termékeny vidéken maradni, ahol a megélhetés a dolgozók keznek sokkal könnyebb, mint otthonukban. Ezeket a többi lakos még most is gúnyosan *paprikásoknak* hívja.** Az 1889—90-ik évben több települő jött Borsód és kevesebb Szabolcs és Hajdú megyékből is, akik előzőnlöttek a Szilágy megye északi részében levő falvakat. Saját földjüket otthon eladták drágán s itt szereztek maguknak sokkal olcsóbban. különösen Alsó- és Felső-Szopor, Kezestelek, Nagy-Derzsida és Zálnok községek környékén. Ezek többnyire mind a mezőkön és erdők alján építették föl kicsiny házaikat, ahol az anyag kezük alatt volt.*** Fő foglalkozásuk a földművelés, s különösen szeretik a dinnyetermelést, de ezenkívül legalább még egy mesterséghez mindenik ért. Amelyiknek kevés a birtoka, a más földjét műveli a termés részében, felében vagy harmadában, vagy dolgozni bérért is eljár.

A palóc hatás és település mellett bizonyít a sok palóc családnév is: *Baláji, Bárta, Bari, Círvák, Császárs, Cseh, Csóka, Fodór, Kónya, Radics, Szigyártó, Tár* stb. A legtöbb szólásmód és tájszó is egyezik a nyelvtani egyezéseken kívül: *zsa*gól, sérke, szobaszusz, varga* (tímár és sohasem csizmadia), *suprikál, pinli,*

* L. pl. Thury J. az Erdélyi Muzeum 1898. évi XV. köt. II—V. füzetében, A székelyek eredete c. értekezésében.

** Csete György levele után.

*** A Csete György, Balázs József és Frölich Albin levele után.

várju (vő. a nógrád-gömöri *várnyú* : a varrott, rámás csizma tréfás neve, Nyr. 24:19) stb.

Hogy a palóc elem fölül tudott kerekedni, különösen Sarma-ság község környékén a már említett helységekben, azt különösen annak köszönheti, hogy a székelynél sokkal újabb elem, hisz még most, napjainkban is szivárognak be lassanként s az újabban beköltöztek a régebbi palóc telepek nyelvsajátságait kivészni nem engedik.

Az egész nyelvjárásvidék tehát, amint láttuk, három nyelv-járás keveréke, de egységesnek a keveredés után sem tekinthetjük, mert a keveredés aránya és ideje szerint, három kisebb terület különböztethető meg: 1) A zilah i, amelyhez egy pár szomszédos falu tartozik, amelyeknek lakossága csak felerészből magyar, s a többi oláh (Egrespatak. M.-Kecel, Ördögkút, Panit, Cigányi, Görcsön). Ezen a kis nyelvjárási vidéken uralkodó maradt a felső-tiszai nyelvjárás és csak kevesebb palóc és székely elem-mel vegült. 2) A diósad vidéki nyelvjárás, amelyhez tartoznak: Diósad, Mocsolya, Kusaly, Sámson, Kirva, Erked, Balla, Szeér és Bogdánd községek. E terület a három közül a legnagyobb s a figyelemre legméltóbb, mint amelyben a székely elem, még pedig amint a hangtan, szókincs és minden tanúskodik, a keleti székely elem az uralkodó; mellette érzik a palóc hatás, de a felső-tiszai már csak alig. 3) A sarmaságvidéki, ahol az újabb települések a palóc elemet emelték uralomra, amennyiben az újab-ban beköltöztek nyelvjárásuk sajátosságait magukkal hozták, de a régebben betelepültek nem diftongizálnak, csakis az újab-bak s úgy látszik ezek vezették félre az egyik közlőt (Nyr. 12:277. 375). De a legújabb betelepülteket nem tekintve, e terület nyelvjárása teljesen egyezik az előbbivel, a diósadvidékivel minden tekintetben, mert a diftongizálás megszűnése tisztán érezhető a régebben be-települteknél s a régibb lakosság gúnyolódása az újab-ban beköl-tözötteket is idomítja napról-napra érezhetőbben a saját nyelv-járásukhoz.

Ezek szerint két számbavehető kisebb nyelvjárási kört külön-böztethetünk meg, amelyek főképen a zárt **é* és az ikes igék föl-szólítójában különböznek egymástól. Ugyanis: míg a zilah i-ban a zárt **é* helyett mindenütt *í* áll (s csak nagyon ritkán *i*, mint az *idés* szóban), addig a nyelvjárásvidék egész északi részében, úgy a diósa di, mint a sarmasági körben e hang helyett, az első szótagban *í* diftongust ejtenek, a többiben a zárt *é* képzésé-nek teljesen megfelelő, nyújtott *é* hangot. A felszólító mód egyes-számú 3. személyét pedig, amíg a zilah i nyelvjárási kör inkább -*n* raggal (s csak ritkán -*ik*-kel), addig a diósa di kör, vagy jobban mondva, a nyelvjárásvidék egész északi része kizárólag -*ék*-kel (-*ék*) képezi, a legtöbbször még az iktelen igéknél is.

Az egész zilahvidéki nyelvjárás legjellemzőbb sajátosságai a következők:

1. A nyelvjárásvidék északi része (a diósa di-sarmasági kör)

a nyílt *e*-vel szemben a palóc és székely kiejtésnek megfelelőleg zárt *ē*-t ejt, ahol az alföldi vagy a nyugati székely *ō*-t ejtene, de a zilahi már igen gyakran ejt *e*-t a felsőtisztaival megegyezően. Az *e* küzd itt már a zárt *ē*-vel annyira, hogy néha, amelyik szóban az egyik *ē*-t hangoztat, a másik kizárólag csak *e*-t használ.

2. A zártabb hangzókat annyira kedveli, hogy a legtöbb alsó és középső nyelvallással képezett magánhangzó helyett ejtenek egy fokkal zártabbat, amely jelenség szintén észlelhető úgy a palóc, mint a székely nyelvjárási területen.

3. A hosszú hangzókat kedveli úgy a szótőben, mint a ragokban, ahol az irodalmi és a köznyelv nem tűrné.

4. Nem szereti az ajakhangzókat s ezért úgy a palóc, mint a keleti székely nyelvjárásnak megfelelőleg gyakori az *ü*-nek *i*-vel való helyettesítése.

5. Az *l* szótag végén és szóvégen, ha utána még egy más-salhangzó következik, az *o* és *ō* s nagyon ritkán az *u*, *ü*, *a* és *é* után elesik (*ászik*, de *álma* stb.). E tekintetben ép oly következetlen e nyelvjárás, mint a borsodi palóc vagy a keleti székely.

6. A palóc-székely *-nott*, *-nól*, *-ni* személynevekhez járuló helyhatározói ragok közül használatos honnan kérdésre a *-nú(l)*, *-nú(l)*; hol és hova kérdésre a *-ni*.

Az itt felsorolt sajátságok majd mind föltalálhatók úgy a palóc mint a székely nyelvjárásterületen, de hogy az *ly* helyett a palóccal ellenkezőleg mindig *j*-t ejtenek, ez már vagy a székely, vagy ami valószínűbb, a felsőtiszai nyelvjárás hatására mutat. Van még több sajátsága, ami a palóctól elüt; ilyen, hogy a *-val*, *-vel* mindig hasonló, hogy csak egyetlen egy diftongusa van (az *'ē*), de ez sem használatos az egész vidéken, amint láttuk; a többi kettős magánhangzó helyén pedig csak erős nyújtást alkalmaz az egész vidék. Az *i* is elveszítette már palócos palatalizáló hatását s csakis három szó tanúskodik arról, hogy egykor e hatás talán gyakoribb lehetett. E három szó: *cinyége*, *csinyál* és *innya*.

(Folyt. köv.)

LÁSZLÓ GÉZA.

A KÖNYVMOLY ÉS A RUHAMOLY.*

Volt egyszer egy ember, ki nagyon kapott a könyveken, felesége pedig, mint az már történni szokott, csak a divatban s egyéb hiúságban lelte örömét. Mindketten útramentek, s egyiknek a könyvtárát, másiknak a ruhaszekrényét jóideig senki sem bolygatta. Hogy ilyenkor a moly az úr a háznál, eléggé ismeretes

* A Fővárosi Lapok 1876-i 73. számából adjuk ki újra a szerző szíves engedelmével ezt az elmés és tanulságos népszerű cikket, melyet Schott Vilmos németre fordított s a Magazin für die Literatur des Auslandes 1876-iki évfolyamában némi rövidítéssel közzé is tett.

A SZERK.

dolog. Meg volt ugyan hagyva a szobalánynak, hogy a lakást rendszeresen szellőztesse, mi meg is történt, ha nem is gyakran, de legalább akkor, mire az uraságot megint haza várták. Bezzeg volt most söprés, takarítás és olyan porolás, hogy a szűcs udvarában sincs különbség. Az pedig a molyoknak cseppet sem kellemes. Meg is zavarodott jó módú nyugalmas életük: ki helehalt, ki a szemébe került s azzal az udvarra a szemégtödörbe.

Ilyen a világ folyása! Szerencsétlenségben összetartóbb az ember; de tudnivaló, hogy a moly is: legalább az a kettő, melyről itt szó lesz, jó napjaiban nem igen nézett egymásra; most azonban, hogy a sors egy szemégtödörbe hozta, szépen együtt élnek, osztozkodnak mindenben, amint szerencsétlen molyokhoz illik. Az egyik könyvmoly, a másik ruhamoly. Mostani helyzetük eltörülte köztük a különbséget; csak olyankor, midőn alkalmuk akad visszaemlékezniök a régi jó időkre, venni észre rajtuk, hogy könyvmoly meg ruhamoly mégis csak két különböző valami, nem mondom testileg, hanem ami a lelket, a műveltséget illeti.

Ha úgy együtt beszélgettek, a ruhamoly minduntalan előhozta azt a tömérdek drága ruhát, melyben valaha lakott és boldog napokat élt. Annyit s oly körülményesen mesélt a hiúság eme kedvelt holmijáról, mint valami eleven divatlap.

A könyvmoly csak hallgatta és nevetett. Öregebb is, okosabb is volt. Egyszer mégis megsokalta a hallgatást s azt jegyezte meg, hogy a ruhavilágban nem igen jártas, hanem igen is a könyvekben, s örökké sajnálja, hogy csak rágni tudta, olvasni nem; pedig azokban a könyvekben nagyon sok szép lehet.

Miből következtedet azt? — kérdi kíváncsian a ruhamoly. Hiszen csak csupa szó, semmi egyéb.

Oh ne hidd! A könyvek, amint hallottam, teli vannak ismeretekkel, tudománnyal; s a szó nem megvetendő valami. Hallottál-e már szógyűlést?

Szógyűlést? Azt sem tudom mi. Meséld csak! Hadd tudjam, mi az a szógyűlés?

Egy csendes nyári éjszakán sehogysem bírtam aludni. Házigazdám könyvei között ült és olvasgatott. Egyszerre csak elalszik s a könyv kiesik a kezéből. Erre nagy zümmögés támadt, mintha ezer meg ezer kis tündérke szállongott volna a levegőben. Nézem, hallgatom, hát csupa apró kis szó mászott elő a könyv lapjai közül. Kíváncsi lettem, hogy ugyan mit akarnak? Szépen körbe telepedtek s egyikök előállt s így kezdte beszédét:

Uraim! nem egy ízben tapasztaltuk már, hogy az emberek sok furcsát állítanak mi rólunk. Akik ellenségeink, még le is néznek. „Nincs könnyebb a szónál“, tartja a közmondás, pedig dehogy dehogy! A tettet minden szónál többre becsülik. Ebben igazuk van. De legyünk igazságosak. Nem-e a szó lelkesíti az embert a legszebb tettekre? Ha olykor az ember a szép szót készpénz gyanánt veszi, nem mi vagyunk az oka. Azt mondják, mi megcsaljuk őket, pedig mi többnyire ártatlanok vagyunk benne, csak-

hogy az ember visszaél velünk. Ha be nem váltja szavát, nem a szó a hibás, hanem az ő jelleme.

Igaz! Úgy van! kiált közbe a szógyűlés. Halljuk tovább!

A kisebbitést, uraim, ünnepélyesen visszautasítjuk.

Helyes! Éljen!

Hiszen a szó csak olyan, mint az ember: „értelemmel bíró lény“. Társaséletet él, s a nyelv alkotmányos törvényeit híven követi. Az emberek közti különbségeket, rangfokozatokat s tulajdonságokat nálunk is megtalálni. A szó nem mind egyforma: van köztünk rút meg szép szó, aljas meg nagy szó, sőt olyan is, mely annyira kiemelkedik a többi közül, hogy fejedelmül uralkodik s egész nemzeteket vezérel. A szó hatalmát érzi az egyes ember szintűgy, mint az egész emberiség.

Van-e oly szív, mely ne tudná, mily hatalom rejlik e szóban: *szeretek*?

Lehet-e boldog az a nemzet, mely a *szabadság* szavát nem ismeri?

Mennyi örömet, mennyi csalódást okozhatni egy szóval!

Mennyi fürgeteget idézett már elő a történetben egy könyvnyelmu *igen* vagy egy konok *nem*!

Úgy van! Helyes!

Mi szók mindenütt jelen vagyunk s mindenütt szerepelünk, ahol ember él. Az emberiség elválaszthatatlan társai vagyunk. Mi dolgozunk a gondolkodás műhelyében, a kész gondolatokat mi szállítjuk tovább, s mint a legbuzgóbb kereskedők, bejárjuk néha az egész világot. Mindenüvé elvisszük a fogalmakat, az eszméket, terjesztjük a műveltséget, s hódítjuk az emberiséget!

Szűnni nem akaró taps és éljen követte a szónok beszédét.

Hogy a zaj lecsendesült, egyik is másik is előállt s panaszt emelt az emberek ellen.

Először a német *schlecht* szó szólalt föl, hogy most semmi becsülete, pedig nem érdemli: nem rajta mult, hogy eredeti értelmét az emberek annyira eltorzították.

Ne füllents! kiálták közbe a társai.

Nem füllentek. Régen még az istenről is azt mondták, „*er thut nichts als schlechtes*“ s az útról: „*was uneben ist, soll schlechter Weg werden*“.* Tehát éppen az ellenkezőt jelentettem valaha. Mai nap csak egy kifejezés emlékeztet régi értelmemre t. i. *schlechtweg* s az *i*-sen hangzó *schlicht* meg *schlichten*.

Alighogy a *schlecht* szó önvédelmét befejezte, a *jámbor* szó is panaszkodott, hogy az emberek ő vele sem bánnak szépen. Nemcsak, hogy olykor gúnynévvé alacsonyítják, hanem még állatra is mondják, holott eredeti értelme szerint egyes-egyedül embert illetne meg.

* Az első mondat Fridanknak 1229-ben kelt „Bescheidenheit“-jából való, a másodikat Luthertől idézi Weigand, Wörterbuch der deutschen Synonymen (Mainz 1843.) 1644. sz. 1. jegyz.

Jámbor ugyanis összetett szó: *jó ember*-ből lett s régen *jómbor*-nak is ejtették.¹

A *jámbor* panaszát alaposnak találták; csak az *állat* szónak volt rá megjegyzése: mert bizony ő sem jelentett mindig oly aljast, mint a német Thier. Valamikor annyi volt csak, mint lény, das Wesen. Régen azt mondta a magyar, hogy „az Isten örök állat”. s „tudnia kell, hogy az emberbe két állat vagyon, lélek és test”.²

Most már az *asszonyi állat*-féle kitételen sem fognak többé megbotránykozni s azt a hazugságot kiokoskodni belőle, hogy a lovagias magyar nemzet az asszonyt valamikor állatnak nézte; *asszonyi állat* szakasztott annyi, mint a német *weibliches Wesen*.³

A szógyűlés érdeklél hallgatta e felvilágosítást. Utána felszólal az asszony: a védelmet jó szívvel fogadja, de egyúttal panaszt emel a *menyecske* ellen, ki azt akarja egyikkel-másikkal elhiteitni, hogy a *menny*-ből való. Feleljen róla!

A *menyecske* előáll s azt mondja, hogy ő nem tehet róla, ha némely ember onnan származtatja s azzal önmagát ámitja. Az én rokonain, úgymond, nem a *menny*, hanem a *meny* és a *menyasszony*.⁴

¹ *Jámbor*-ról szerzőneka „A helyes magyarságelvei” c. munkája 27. l.

² „Mert az isten örök állat” Katalin legend. 1175. v. „Tudnia kell, hogy emberbe két állat vagyon, lélek és test” Bod-cod. 400.

³ 1825-ben Pesten, az Ót-pacsirta-utcában Stand (Megyeri atyja?) házában, Gorove László (l. Magyar írók névtára 91. l.) lakásán egyszer egy írókból álló társaság mulatott. Jelen volt Szemere Pál, Vitkovics Mihály, dr. Kovács Mihály (l. M. írók névt. 192.), Horvát István és Ponori Thewrewk József. Ez alkalommal Vitkovics azt indítványozta, hogy az Üdvözlétből hagyják el az *állatok* szót s írják egyszerűen, hogy *asszonyok*. Mind beleegyezett, csak Thewrewk, mint a régi nyelv ismerője, azt jegyezte meg rá, ha kihagyják is, magyarázzák meg legalább a népnek, hogy eddig sem mondott vétket; de ezt az indítványt nem fogadták el.

⁴ Érdekes látnunk, a nyelv hogy gazdálkodik a maga szóvagyonával. *Meny* asszonnyal összetéve jelent Braut-ot, magában jelenti a menyasszonyból lett Schwiegertochter-t s kicsinyített t. i. *menyecske* alakjában a fiatal asszonyt. Ez utóbbi eszünkbe juttatja a votják nyelvet. Valamint a magyar a *meny* kicsinyítésével kapja a *menyecskét*: úgy alakul a votjákban a *men* kicsinyítésével a menyasszonyra való szó t. i. *ici-men* azaz kicsimeny. A menynek megfelelő lapp szó a menyen kívül a fitestvér feleségét s a férj nőtestvérét is jelenti. (L. Budenz, Szóegyezések 615. sz. Hogy *meny*-nek *menny*-nyel semmi köze, u. o. a 616. sz.) Hasonló tüneményt mutat a német és a latin nyelv. A német *Braut* a gótban (*bruths*) menyet és menyecskét, az ó-északi nyelvben (*brudhr*) feleséget, menyasszonyt, asszonyt és leányasszonyt jelentett. A latin *nurus*-t pedig hol menyre, hol a fiú menyasszonyára, tehát leendő menyre; hol az unoka vagy szépunoka nejére, hol általában menyecskére s fiatal feleségre mondták.

Egyébiránt ha valakinek a menyasszonya vagy menyecske felesége csakugyan mennyei ajándék, azt úgy hiszem a szógyűlés is szívesen föl-szabadítja rá, hogy a nevet ugyanonnan magyarázhassa magának.

Erre a szógyűlés jóízűt nevetett s megint mást kívánt hallani.

Előáll a házaló. Elmondja, aki házal, azt nem nagyon becsülik, míg ellenben az, aki udvarol, kedvesen fogadott vendég. Hát a ház mióta kevesebb az udvarnál? Nem lett-e a házaló ép úgy a házból, mint az udvarló az udvarból?

Igaz! felelé az udvarló, csak hogy az én értelmemnek egész története van. Valamikor az udvar levén a háznak főrése, a főrése után magát az egész épületet is udvarnak nevezték el. Később e név csak a magasabb rangúak épületeire maradt. A lovagkorban ez udvaroknál finomabb magaviselet és társalgás divott, miért is *udvariasnak* mondták. s minthogy főleg a nők iránti kedveskedő, hódoló magaviselet volt e körök jellemző tulajdonsága, az *udvarlás* különösen ezt az értelmet nyerte.

Hogy az *udvar* szó nagyon is alacsony értelméből annyira fölvergődött, hogy jelenleg még fejedelmi lakot is értünk rajta, nem páratlan tünemény. Hisz én is alacsony sorsból jutottam mai kitüntetésemhez, mondja közbe a *palota* szó.

Hogy-hogy? kérdi a szógyűlés.

Neveimet Róma *Palatium* nevű hegyétől kaptam. A *Palatium* pedig valószínűleg ugyanazt a szógyököt tartalmazza, mely a *pásztor* szóban is megvan, s e szerint eredetileg valami *legelő*, *takarmányos*-féle helyet jelentett. Később, t. i. a császárság korában e hegyen a legtündöklőbb fejedelmi lakok épültek, s így történt, hogy utóbb a hasonló épületeket szintén *palatium*-oknak, *palotáknak* keresztelték.

Alighogy befejezte a palota beszédét, csupa „halljuk“ hangzott föl a gyűlésben. A *király* szó állott volt föl s a csend bekövetkeztével így szólott:

Nekem is van panaszom, t. i. ama nyelvészek ellen, kik eredetéről hamis híreket terjesztenek. Azért, mivel a magyar korona görög feliratában I. Géza *král*-nak van címezve, azt hiszi némely ember, hogy görög szó vagyok,¹ pedig nem igaz. Valamint *Caesar* nevéből lett a *császár*: úgy lett Nagy *Károly* nevéből a szláv *kralj*, mely azután a magyar nyelvben *király*-lyá honosult.²

¹ Például Lóskay: A magyar nyelv, irodalom s műveltség története. Pest, 1863. 93. és 113. lap.

² A Nagy Károly nevétől való származást Dobrowsky állította föl. Geiger nem vallhatja egészen biztosnak, „da die Deutschen selbst nicht den Namen des fränkischen Königs, sondern den Caesar zur Gattungsbezeichnung des Herrschers verwendeten, so möchte die Entlehnung höchstens von dem Hauptwortbegriff *Karl*, im Sinne von Herr, ausgegangen sein“. Így szól „Der Ursprung der Sprache“, Stuttgart. 1869. 58. l. Ha netalán igaza van is, a mesében nem lehetett helye e finom megkülönböztetésnek.

E fölvilágosítást a gyűlés nagy tetszéssel fogadta. Utána a *remek* szó beszélt. Én is a fölvergődésnek egyik példája vagyok, úgymond. Valamikor azt jelentettem, hogy „Stück“, s „egy remek hús“¹ annyi volt, mint egy darab hús. Most már nem „Stück“, hanem „Meisterstück“ vagyok. Panaszom csak annyiban lehet, hogy egyik-másik ember sok olyat is mond remeknek, ami bizony silányság.

Erre jót nevettek s derűtségekben az új szót hívták föl, hadd meséljenek ők is valamit.

Először a *rajongás* lépett elő. Elmondja, hogy a német *Schwärmerei*, a *Schwarm*-ból származott, azért a magyar is a *raj*-ból alkotta a neki megfelelő magyar szót. Eredetileg — úgy mond — *rajoskodásnak*² hangzott. Ezt az alakot azonban nem kapták föl, hanem engem tettek helyébe s kevés ember van, aki észreveszi rajtam, hogy új szó vagyok.

Erre a *szerény* szó jelentkezik s így szól:

Én is új szó vagyok; de eredetemet nem igen ismerik. Néme-lyik még azt is rám fogja, hogy latin szó mintájára készültem. Valamint *szertelen*, aminek ellentéte vagyok. úgy én is szerény *szer* szóból lettem.

Hát születésem előtt minek mondták a szerény embert? kérdi valaki a hallgatói közül. — *Módosnak* vagy *jómódosnak*, feleli a szerény, mi még megvan a közmondásban:

Aki nagyon takaros,
Ritka benne jómódos.³

Én is új szó vagyok! — kiált föl az *előny*. Most *Vortheil*-t jelentek.

Most? kérdik társai. Hát azelőtt mi volt az értelmed?

¹ „Egy remek húst gyorsan ellopának tőle a szatyorból. A főző megösméré, hogy elkölt volna a remek hús“. Pesti Gábor meséi. XLVI. Toldy-kiad. 78. l. — „És ereszté remek ónnot ő szájába“ Bécsi cod.

² „Schwärmerei rajoskodás, mivel németben ettől a szótól jön *Schwarm*, méhraj, magyarban is legyen rajoskodás, bárha a méhrajnak azzal, amit a *Schwärmerei* akar kifejezni, semmi összeköttetése nincs is. Ilyenek jól néz ki, sieht gut aus; szenvedelem, Leidenschaft, passio“ így szól a Tudom. Gyűjtemény III.99. l. jegyz.

³ *Szerény*-ről azt írja Imre Sándor. („Nyelvújítás“ 80. lap), hogy a latin *serenus* hangzata vonzásán készült. Halljuk, mit mond Kazinczy Széphalmon jan. 5. 1814-ben kelt levelében: „*Szerény* és *szobor* ha régi szók-e? — De hát ha újak volnának? Mert az újak a mi Empiricusaink előtt nem rosszabbak a régieknél. — *Szobor*, igen is, régi szó; *szerény* pedig az én teremtésem. A gyökér *szer*, azaz *modus*, innen *szerény*, *modestus*, mert *szertelen* quod modum non habet“. (Jerney Magy. Nyelvk. I. Szerem sz. a. „Talán Szerény, a *Modestus* keresztnév magyarítása“!) — A *módos*-t, *jómódos*-t Molnár Albert szótára közli: a közmondást boldogult atyámtól hallottam.

Harminc év előtt készültem s azt mondták rólam, hogy annyit jelentek, mint *Smizli*. *

Erre oly nagy bahota lett a szobában, hogy a házigazda rögtön fölébredt. Alighogy egyet mozdult, a szőgyülés eltűnt volt.

Beh sok érdekes dolgot tapasztaltál, mondja e mesére a ruhamoly a könyvmolynak. Igaz ugyan, hogy nem igen értettem meg a felét sem; de azért tökéletesen meghiszem, amit a szók-ról meg a könyvekről mondottál.

Ha ebből a gödörből még kimenekszünk, magam is a könyvek közé megyek, ha egyébért nem, hát legalább kíváncsiságból.

PONORI THEWREWK EMIL.

TANULJUNK MAGYARUL OLVASNI.

I.

Szigetvári Iván az „igazat szólók nyugalmaival“ ront e címen a népiskolai olvasástanítás helytelen módszerének. Francia szemelvénnel fegyverzi föl magát, hogy a magyar tanítószág rovására bemutassa a francia gyermek képességét, mellyel az anyanyelvének írása és olvasása között kísértő nehézséget legyőzi. — Ha azonban igaz Szarvas G. ez állítása: „Mi magyarok úgy irunk, mint beszélünk,“ szükség szerint az is igaz, hogy: „Mi magyarok úgy beszélünk, mint irunk“. Amíg írásunk alapja a szóelemzés lesz, nem lehet, sőt nem szabad, hogy gyermekeink tisztán a kiejtést kövessék, mert hisz: „Mi magyarok úgy beszélünk, mint irunk“. Hogyan érvényesítené Szigetvári úr a szokásos kiejtést az olvasás kezdő fokánál, a szótagolva olvasásnál? Hogyan engedhetnők meg a gyermeknek, hogy *any-nya men-cség at-ta* stbit olvasson, mikor a könyvben a megszakitva nyomtatott szavak ezt mutatják: *any-ja, ment-ség, ad-ta* stb. ? De az olvasásnak nem csak e fokozatán kell a betűknek, illetve szótagoknak megfelelő hangoztatását követelnünk, hanem mindegyik fokozaton, mert csupán ez lehet ellenőre a gyermekek olvasásánál tapasztalt felületességnek. Hova jutnánk, ha szabadjára engednők a kiejtést?

Nem a tanítószág tudá k o s s á g á b a n van a hiba, hanem az Akadémia elvtelenségében, mert az ön kívánta kiejtést nem szabályfölállítással lehet az iskolába vinni, hanem a fonétikai helyesírás behozásával!

MOLNÁR SÁNDOR.

* „Smizli: *előny*; mint Leibl: *mellény*“. Közölte mint elfogadásra ajánlott szót a Hirnök 1845. 33. sz. 130. l. a szentmártoni „olvasó társaság“-nak 1845-ik március 31-én tartott választmányi üléséből Benovich József urad. gyámnok, mint társ. elnök.

II.

Igen tisztelt Tanító Úr!*

Fogadja Pista fiam tanításában kifejtett buzgólkodásáért hálás köszönetemet. A fiú ebben az évben is nagyot haladt, csupán csak a magyar olvasásban nem üti meg a mértéket. Gépiesen kitűnően olvas, hibátlanul ejti ki a szavakat; érzi, hogy hová esik a mondatban a hangnak a súlya, de azért az, amit olvas, nem hű mása a közéletbeli beszélésnek.

E fogyatékoszágnak abban találok az okát, hogy a magyar nyelvtanítás — lemondva minden önállóságról, csírájában elfojtva mindent, amiben a magyar beszéd génusza megnyilatkozhatnék — századok óta ott cammog a német iskola nyomában, mint ahogy a láncra kötött medve cammog a hajcsár nyomában. A német nyelv természete megköveteli, hogy a mondatbeli szavakat egyenként, megkülönböztetve ejtsük. Ezt a mondatot: *Er ist in England*, még ha gyorsan akarom is olvasni, nem olvashatom így: *E-risz-ti-nengland*. A német sohasem fűzi egymásba a szavakat; a német olvasás nem ismeri a szózáró mássalhangzó átvetését. A német iskolában így tanítják a gyermeket olvasni; az olvasás természetesen azonos a beszéléssel.

A francia ezt a mondatot: *Le fleuve s'en empare, les pousse au golfe mexicain, les échoue sur des bancs de sable || et || accroît ainsi le nombre de ses embouchures* így olvassa: *Lő flőv sza-nampár, lē pu-szo golf . . . , lē-zēsu . . . ē akroā-teñszi lő nombre dō szē-zañbusúr*. A francia tehát hol gyorsan egymásmellé illeszti a szavakat, hol meg egymásba fűzi őket: nála a mássalhangzó átvetésénél — a liaisonnál — a francia nyelv sajátos széphangzásának a törvényei érvényesülnek.

A magyar ezt a mondatot: „Akit egyszer megmart az eh, ugatásától is fél” (fittyet hányva a mondatszakasz-alkotó szavak eredetének, kizárólagosan a fonétika alapjára helyezkedve) így ejti ki: *A-ki-te-cceer-meg-mar-ta-zeb u-ga-tá-sá-tó-lis-fél*. A magyar a mondatot logikus szakaszokra bontja, e szakaszokat azután úgy ejti ki, mintha egyetlenegy szóból állnának. *Lehetőleg ügytj, amint-beszélnék, denebeszéljűgy, amintírnak*.

Ez adja azután magyarázatát annak, hogy miért veszi a német és a francia oly kevésbe a szakaszközi szüneteket, s hogy miért kell a magyar beszédben és olvasásban a mondatszakaszokat olyan szabatosan szünetekkel elhatárolni.

Csodálatos, hogy nyelvünknek ezen tulajdonságáról egyetlenegy grammatikánk sem emlékezik meg, s hogy nem akadt tudós, aki egybefoglalta volna a magyar beszélés és olvasás művészeté-

* Ez a levél Kerkasztner Jakab csömöri tanító úrhoz volt intézve, s ő bocsátotta — a levélíró engedelmével — rendelkezésünkre.

nek a törvényeit. Nem vagyok próféta, de azért nem vetek neki egy-két esztendőt, s a tudósok világa is magáévá teszi az én fölfogásomat, s templomban, szószéken és iskolában nagy lelki élvezettel hallgatjuk majd a német iskola járma alól fölszabadult gyönyörűséges magyar beszédet.

Fogadja, Tanító Úr, kitűnő tiszteletem kifejezését, amellyel maradtam

Csömörön, 1898. június 20.

készséges szolgálja

OLDAL JÁNOS.

III.

Az I. cikkre részben már a II. megadja a helyes választ, mikor azt mondja: Lehetőleg úgy írj, amint beszélnek, de ne beszélj úgy, amint írnak. Hiszen az élő szóval való beszéd az igazi nyelv (azért is nevezzük nyelvnek), és a beszélő nemzet milliói sehol sem igazodnak kiejtésükben az írás változó divataihoz vagy elavult formáihoz. Nálunk is a mintaszerű kiejtés kérdése független a helyesírás kérdésétől. A szóelemző írásnak, mely szerint azt írjuk, hogy *adjon, szabadság*, megvan a kellő alapja nyelvérzékünkben, mely öntudatlanul is megérzi e szónak az elemeit: *ad-j-on, szabad-ság*. Ámde azért kiejteni így kell e szókat: *aggyon, szabactság*, mert így ejti a magyarságnak 99%-a. A századik % csak azért mond *ad-jon-t* és *szabad-ság-ot*, mert az első iskolai évben rákényszerítik vagy mert sohasem tanult meg folyékonyan olvasni. Az csak szükséges rossz, hogy az olvasni tanuló gyermek így olvas, mert betűnként vagy szótagonként olvas és nem látja, nem érti még az egész szót, mikor az első szótagot kiejti. Sajnos, hogy sok tanító erre a szótagoló olvasásra kényszeríti a gyereket akkor is, mikor már folyékonyan, egész szókat kell olvasnia, nem pedig a szótagokat egyenként. Az a szótagolás helyes a maga helyén, de különben mesterkeltté s nevelésszerűvé teszi a kiejtést, ép úgy, mint mikor sokan *jó éj-szakát* mondanak csak azért, mert ez a hibás írásmód elterjedt (e h. *jó éjtszakát*), holott hazánknak minden vidékén ezer év óta így ejtik: *jó éjcsakát*.

A II. sz. levél írójának a dolog velejére nézve teljesen igaza van. Nemcsak hogy *adjon* helyett azt mondjuk *aggyon*, hanem *adjon isten* helyett is tényleg azt mondjuk mindnyájan: *agy-gyónis-ten!* De már abban nincs igaza, hogy a nyelvészek ezt még észre nem vették volna. Újabb nyelvészeti irodalmunk megállapította, hogy a mondatban nem egyenként ejtjük ki a szókat, hanem úgynevezett szólamokká vagy fonétikai szóká csoportosítva, melyeket egy főhangsúllyal egységes szók gyanánt ejtünk ki. (L. Balassa J. Hangsúly a m. nyelvben, Nyelvtud. Közl. 21. k. Német fonetikusok a szólamot ütemnek vagy beszédütemnek mondják, angolok hangsúly-csoportnak vagyis hangsúlyos csoportnak stb.) Ami pedig a szótagok alakulását illeti, megállapították, hogy „a két magánhangzó

között álló mássalhangzó mindig a második szótaghoz tartozik, még akkor is, ha ez a mássalhangzó a szó végén áll s utána magánhangzón kezdődő szó következik: *sza-ba-dé-let* stb. (Simonyi-Balassa: Tüzetes M. Nyelvtan 1:31). Ettől csak kivételesen térünk el, ha pl. az ilyen kifejezésnek értelmi elemeit valami okból határozottabban meg akarjuk különböztetni, pl. tollba-mondáskor, hogy a helyes írást megkönnyítsük: *sza-bad é-let*. Nincs igaza a levélírónak abban, hogy ez német hatás volna. A német szótagok alakulása nem egyezik ugyan teljesen a mieinkével, mindazáltal a mondatban, illetőleg az ütemben a német is — és alkalmasint minden nyelv — egységbe forrasztva, fonétikai szóvá egyesítve ejti a szokat. Sievers fonetikája szerint pl. ezt a mondatot: „gib mir das Buch her“ így ejtik: *gip-mir-das bü-chër*; ezt: „er gibt mir das Buch und geht weg“ így: *ergip(t) mirdasbü chungëtwech* (boszus hangon, erősödő hangnyomattal); ezt pedig: „er hat das Buch“, az a könyv van nála, így: *erha tásbüch*. (Grundzüge der Phonetik. 3. kiad. 206—8.)

A SZERKESZTŐ.

TÁRGYAS IGERAGOZÁS.

I.

Fenyő Miksa „A tárgyas és tárgyatlan ragozásról“ szóló cikkében (Nyr. XXVII. 374) azt mondja, hogy „hibintottam, amikor azt állítottam (277, 278), hogy helyesen csak így mondjuk: *szükségesnek véljük* (és nem: *vélünk*) *mindenkit figyelmeztetni*. — Nem hibintottam pedig; mert az ilyen mondatban a jó magyarságú beszélő és író tárgyasan ragozza az igét. „Hogy állításomnak a megokolása sem helytelen“ — mint a tisztelt cikkíró tévesen hiszi — újra ki fogom mutatni. De legerősebb kifogás alá esik épen az ő állításának a megokolása; még pedig mindenekelőtt azért, mert a cikkíró mondataim szabályosságát tőlük egészen elűtő szerkezetekkel iparkodik megdönteni.

A vitás mondatban ugyanis bővített, jelesül dativussal kiegészített állítmány szerepel: *szükségesnek véljük*; az ő tőle szembeállított mondatban pedig dativus nélkül áll az ige: édes boszút *hitt a halálban rejleni* (Ar.). Ime, ez teszi lényegben különbözővé ezt a két szerkezetet; úgy hogy nekem teljes jogom van bővített, még pedig dativussal kiegészített állítmányt követelni attól, aki kifogásolja állításomat. Hisz épen ez a szerkezetkülönbség okozza az igének különböző ragozását. Minthogy F. is — úgy mint én tettem a vitás szerkezettel — ketté osztotta az Arany J.-féle mondatot: *azt hitte, hogy a halálban édes boszú rejlik*; tegyük párhuzamot közöttük. A vitás szerkezet ketté osztva a következő: *Szükségesnek véljük (azt) | hogy mindenkit figyelmeztessünk*.

Itt (a vitás mondatban) két állítmány és két tárgyeset van, és ez a két tárgyeset külön-külön vonzza a maga állítmányát. A

lappangó *azt* az igének tárgyas — a *mindenkit* pedig tárgyatlan ragozását kívánja.* (Határozott fogalmat jelelő tárgyesettel a *hogy*-os mondatban is tárgyas ragozás járna; pl. *szüks. tartjuk (azt)*, *hogy őt is figyelmeztessük*.) Látni való, hogy itt a *hogy*-os mondat tárgyesetének semmi köze a főmondatbeli állítmányhoz, és hogy e szerint semmikép se intézheti emennek a ragozását.

Ha mármost egységes és infinitivumos mondatot akarunk szerkeszteni, meghagyjuk első résznek a főmondatot: *szüks. véljük*; a függő *hogy*-os mondat igéje pedig határozatlan módba kerül: *mindenkit figyelmeztetni*. Hogy ekkor mind az *azt*, mind a *hogy* eltűnik, magától érthető. — Vizsgáljuk most a F. idézte kettős mondatot: Itt se a főmondatban nincs dativussal vagy bármi mással bővített állítmány (*hitte*), se a függő mondatban nincs tárgyeset (*édes boszú rejlik*). E két mondatból tehát csak úgy lesz egységes és infinitivumos szerkezet, ha a *hogy*-os mondat alanya tárgyesetté válik (*édes boszút*), a melyhez, mint egyetlen tárgyesethez a szintén egyetlen határozott-módú (*hisz*) ige szükség szerűen alkalmazkodik: *édes boszút hitt a halálban rejleni*.

A *hogy* kötőszóval együtt az *azt* itt is eltűnik. Mit is keresnének ezek az egybevont mondatban? De F. itt is kerestet vele valamit. Azt állítja, hogy: „Ezt (a mondatot) összevonva J. szerint (szerintem?) így kellene mondanunk: *édes boszút hitte a halálban rejleni*, mert hát a *hitte* vonzza a lappangó *azt* szót.“ Téved a cikkíró. Szerintem is *hitt* és nem *hitte* a helyes igealak; mert az *azt* szónak itt már semmi dolga. Ez a szó csak a különálló főmondatban szerepel épen úgy, mint a függő mondatban a *hogy*: *azt hitte, hogy* stb. De a már összevont egységes szerkezetből eltűnik épen úgy, mint a *hogy*. F. el is bocsátja emezt, de visszatartja önkényes képzelettel az *azt*-ot; hadd teremtsen — az én rovásomra — bámulatos szerkezetet: *édes boszút hitte r*. Csakhogy ilyen furcsa mondat-összevonást nem ismer a magyar nyelvten. Hát nem látja F., hogy az összevonás itt egészen megváltoztatja a szórendet? Ugyan hova bujthatná itt az *azt* szót? Tárgyas ragozás csak a következőképen módosuló mondatban lenne helyén: a boszú *édességét* a halálban *hitte* rejleni. Mire mutat ez? napnál világosabban arra, hogy ebben az összevont mondatban, az ott álló tárgyeset határozza meg az igeragozást, nem pedig az onnan elillant és csak oda képzelt *azt*. F. e különböző mozzanatoknak egyikére sem vetett ügyet. Oda is jutott boncolásaival, hogy még egy mondatban, szintén hibásan, de a viszonyosság kedvéért (nem tárgyas, hanem) tárgyatlan ragozást vitet végbe velem. Azt mondja: Vagy vegyük a jegyzetbeli példát: „szükségesnek tartok (sic!) mindent fölemlíteni“. Nem írom ide a fejte-

* Első cikkemben az áll, hogy az állítmány vonzza az *azt* szót. Ez tolliba, szabatosan: „az állítmányt az *azt* vonzza egyenesen“ (277, 278).

getést; holott minden szava, F. szándéka ellenére nekem ad igazat (Ott van a rövidke cikk vége táján; alulról föl a 7. sor). A befejezés ez: „mégis az összevonásban tárgyatlan ragozást használunk, s használ Joannovics is“. Dehogyan használok én itt tárgyatlan ragozást! Hisz ez a szerkezet szakasztott olyan, mint a vitás mondaté: *szükségesnek véljük mindenkit figyelmeztetni és: szüks. tartom mindent fölemlíteni.*

A jegyzetet nem én írtam, hanem a szerkesztő (S. Zs.). Az ő példamondata nem az, amelyet F. idéz, hanem ez: „*Mindezt szükségesnek tartok fölemlíteni*, ami a dologra nézve fontos lehet“. Az itt helyes tárgyatlan igealak nyomán S. Zs. kérdőleg fejezi be jegyzetét: „S nem lehet-e azt is mondani: *Szüks. tartok mindent fölemlíteni*...?“ (Hát nem lehet, nézetem szerint; de erről később.) Ha F. a jegyzetbeli első példát idézte volna, azzal a kijelentéssel, hogy ott én is tárgyatlan ragozást használok, nem tiltakoznám ellene. Így azonban F. újra csalatkozott eljárásomról való föltevésében és a hibásan idézett példán hibásan véghezvitt mivelete ezúttal is sikertelennek bizonyult.

Többi idézetei ezek: *Látott érkezni sok kutyafejű tatárt* (Petőfi). *Kötélkácsót lettek függeni a falon* (Arany) Ezek a legközelebbi kiezésztő nélkül álló igék (*látott, lettek*) szolgálnának biznyítékul az én mondataim ellen, amelyek egytől-egyig „ad rem“ valók? Arany Janosnak három mondatát idéztem. Egyikből sem hiányzik a dativussal kiegészített állítmány. Többi példám is mind hasonló a vitás mondatához úgy a tárgyas, valamint a tárgyatlan ragozás eseteiben is. Ilyen példákat kérek azoktól, akik úgy vélekednek, hogy a kérdéses mondatokban a tárgyatlan ragozás a helyes, vagy — mint S. Zs. mondja a kérdésre adott feleletben (27:231) — a „helyesebb“.

(Folyt. köv.)

JOANNOVICS GYÖRGY.

K Á P A.

A RMK. 4:373. l. írja Szilády: „A kápát és csuklyát sokan egynek veszik, mint már Szenczi Molnár s legutóbb a Nagyszótár is. Itt (Ilosvai: Tholdi. 326—7) világosan meg van különböztetve egyik a másiktól. A nyakban lógdogáló csuklya (cucullus) azt a fejre húzható részét jelentette a barátruhának, melyet ma sem mondunk egyebnek... A derekon rengdegélő kápa pedig jelentette magát a ruhát“. — Ilosvai csakugyan határozottan megkülönbözteti egymástól a két ruhadarabot: „Nyakában csuklyája úgy lógdogál vala, derekán kápája hogy rengdegél vala.“ (Azaz: úgy lógdogál vala a csuklya nyakában, amint rengdegél vala derekán a kápa.) Megkülönbözteti a csuklyától a kápát Sztárai Frátora is: „Bizony én itt hagyom mind e csuklyát, mind e kápát (RMK. 3:227); meg aztán Eszterházi Tamás is: „Senki sem veszi meg... az barátoknak es az apatzaknak kápaiokat és kuklyaiokat“. (Az Igaz Anyaszent-

egyházról, 455.) Sőt még mintha Szenci MA. is megkülönböztetné egy esetben (A ker. religióra való Tan. Előb.): „kápa és csuklya“.*

Az idézett helyekből kitetszik, hogy a kápa a csuklyától különböző ruha-féle. Hogy pedig a legtöbb esetben magát a szerzetes-öltözetet jelenti, az a régi emlékekből világos; l. NySz. DebrC. 279. VirgC. 72. DomC. 280. Helt: Kr. 47. stb.

De akadunk ám olyan emlékekre is, melyekben a kápanak egyenesen csuklya, süveg jelentése van. Pl.: „Nem kell csengetyűs fület kápádra csinálni, igen esmernek öltözetedről“ (MA: SB. 128). Lépes Bálintnál (Pokoltól rettentő Tükör I. 301): „Kapat vonnak a feiéhen hogy ne lásson“. A XVI. századi Fortuna H jelzésű lapján: „Bár fel hasiczak az en legdrágáb orromat, ha feiedbe nem vonszák az barát kápaiát“. Haller (H. Hist. II. 262): „Kápas köntös“.

Tehát akik a kápát csuklyának értik, nem tévednek mindig. Sőt eleinte a kápa csak csuklyát jelenthetett. Azt ugyanis nem tarthatom a legsikerültebb szószármaztatásnak, amelyet Szilády a RMK. 4:374. lapján közöl: „A kápát a latin *cappaból* magyarosult szónak szokás tartani, s mikor az, akkor csakugyan süveget, csuklyát jelent... Mikor azonban köntösfélét jelent, akkor aligha vihető vissza a *cappára*; talán inkább az orosz *kabát*-tal függ össze.“*

Az én véleményem szerint mind a csuklyát, mind a szerzetesruhát jelentő *kápa* a deák *cappaból* magyarosult s mint már mondtam, eleinte csak csuklyát, sapkát, süveget jelentett. Amint a deák *cappa* az egyházi nyelven nemcsak csuklyát jelent már, hanem azt a kis csuklyával ellátott, hosszú, bő, violaszínű köpenyt is, melyet a püspök visel, midőn ünnepiesen a templomba vonul, úgy a magyar *kápa* néven idő folytán már nemcsak süveget, csuklyát vagy sapkát értettek, hanem csuklyás köntöst, a szerzetesek csuklyás öltözetét is.

RÉVAI TIBOR.

Épen a „köpönyeg, csuklyás ruha“ a *cappa* szónak legrégebbi jelentése. Hogy pedig mind a két *kápa* egy és ugyanaz a szó, azt Szilády Áron egy kis körületekintéssel könnyen megállapíthatta volna, mert a nyugati nyelvekben is szélteben megvan a szónak kétféle jelentése. Az olasz szótárakban *cappa* 1) sipka, 2) barát-csuha, köpönyeg. Egyébiránt bizonyítékul csak egynéhány sort kell idéznünk Diez-nek román és Kluge-nek német szófejtő szótárából: „*Cappa* ital.; span., portug., prov. *capa*; franz. *chape* Mantel. Ein sehr altes Wort, vielleicht noch aus der röm. Volkssprache: *capa*, quia quasi totum capiat hominem, bemerkt Isidorus 19, 31, 3, wo er die *capa* auch capitis ornamentum nennt, denn man zog sie über den Kopf“. (Diez: Etym. Wbuch der romanischen Sprachen 4. kiad. 86.) — „*Kappe*; die Bedeutung

* Ez a Szilády Áron híres „fonétikája“. Könnyebben lenne a mi nyelvünkben a *lapátból lápa*, az *apátból apa*, s még a *kápából* is *kápa*, mintsem a *kabátból kápa*!

A SZERK.

- des mittelhochdeutschen *kappe* entspricht seltener der neuhd. gewöhnlich bedeutet es ein mantelartiges Kleid, das mit einer Kapuze zugleich den Kopf bedeckte; daher *Tarnkappe*, eigtl. „unsichtbar machender Mantel.“ Althd. *cappa*; angels. *caepa* Mantel, engl. *cap* Kappe, Mütze. Die Doppelbedeutung des mhd. Wortes erscheint in dem ihm zu Grunde liegenden mittellat. *cappa*, Mantel und Mütze. Wegen der Bedeutung vgl. noch frz. *chape*, Chormantel, Überzug, Futteral, Formkappe, und die Ableitungen *chapeau* Hut und *chaperon* Mönchskappe. Das mittellat. Wort wurde europ. Kulturwort, es drang ausser ins Romanische und Germanische auch ins Slavische.“ (Kluge: Etym. Wb. d. deutschen Sp. 2. kiad.) — Ide tartozik természetesen a *nyereg-kápa* is = nyeregő, mintegy a nyeregnek süvege. Ide való még a *kaput* eredetije: olasz *cappotto* fr. *capot*, csuklyát köpönyeg, stb.

Erdekes, hogy a mi *kápolna* szavunk eredetije, vagyis a latin *capella*, a *cappa* szó kicsinyítője volt: „*capella*, urspgl. kurzer Mantel, speciell das Stück eines Mantels des heil. Martinus, das in einer kleinen Hofkirche aufbewahrt wurde, daher überhaupt kleine Kirche, sieh Ducange“ (Diez, id. h.). SIMONYI ZSIGMOND.

NYELVUJÍTÁSI ADATOK.

Erjed. 1796-ban Pethe Ferenc, a „Vizsgálódó Magyar Gazda“ szerkesztője, folyóirata 400. lapján kérdést intézett olvasóihoz, hogyan lehetne „a *fermentatio* szónak közönséges értelmét jó magyarsággal kitenni“.

- A tudakozódás eredményéről a rákövetkező évfolyam 11. lapján számolt be. Elmondja itt, hogy csakugyan jött egynéhány magyarázat, ú. m. Egerből ez: „mivel minden dolog, ami fermentálódik, az által erőssödik meg, ki lehetne 'hát, talám, ezzel tenni: *erősödés*“. — Győrből ez: „fermentálódik annyit teszen nálunk, mint *erejezik*“. — Debreczenből: *érik* — Pécsből (magától Pethétől) ez: „a fermentatiót közönségesen aligha ki lehet jobban fejezni, mint így: *erejedzés*. Szép magyar szó is ez a mellett, tsak egy nap' szoktassuk magunkat hozzá.“

Nemcsak a szerkesztőnek, hanem a költő és természettudós Földinek is nagyon megtetszett az *erejedzés* szó. (Vö. Földművelési Kémia 130); alkalmasint a *gyökeredzik*, *leveledzik*, *sarjadzik*, *bimbóddzik* és különösen a *levedzik* analógiája kedveltethette meg velök.

Később, századunk tizes éveiben, Pethe akkori mezőgazdasági irodalmunk legtevékenyebb munkása, gondoskodott is róla, hogy a Nemzeti Gazda és a Földművelési Kémia útján az *erejedzés* mindinkább elterjedjen. Egynémely követője, úgy látszik, a *gerjed* s *terjed* analógiájára, *erjedzésnek* is kezdte írni. (Vö. CzF.) Efféle rövidítések akkoriban nem voltak ritkaságok; így lett a Barczafalvi *teréj*-éből *terj* (Fog. Zsebsz. 1836), a Dugonics *elev*-éből *elv* (Nyr. 25:213) stb.

További elrövidülésére az első lökés egy egészen más eszmekörből indul ki. A filozófiai műnyelvnek szüksége volt egy szóra, mely a latin *intensio* értelmét fejezze ki. *Extensio* és *intensio* nemcsak párhuzamos fogalmak, hanem rokonhangzásúak is. Nyelvújítóink azt akarták, hogy a magyarban is így legyen. Imre Jánosnál (Phil. Műsz.) *külleg* vagy *külledék* és *belleg* vagy *belledék*; Kunossnál (Gyalulat) az *intensio* *belterj* s ennek felel meg (Ball. 1844.) az *extensióra* a *külterj*. Fogarasi még rövidebbet kívánt s így okoskodott: Ami külső legnagyobbodik, azaz minek *tere* szélesedik, az *terjed*; ami belsőleg nagyobbodik, belső *erőre* nézve gyarapszik az *erjed*, s e szerint az *extensio*: *terj* vagy *terjedés*, az *intensio* pedig *erj* vagy *erjedés*. (Fog. Zsebsz. 1836. és CzF.) Fogarasi még 1864-ben is (CzF.) úgy akarta, hogy az *intensio* *erjedés*, a *fermentatio* pedig *erjedzés* legyen; a közszokás azonban másként döntött. Ha a *sarjad* és *sarjadzik* egy jelentésűek, akkor az *erjed* és *erjedzik* sem lehetnek annyira külön értelműek. Már 1844-ben megtaláljuk az *erjedést* *fermentatio* értelmében is (Ball.); másik értelme pedig, alig egy-két évig tartó használat után, mindinkább háttérbe szorul, elannyira, hogy *intensio* értelmében az *erjedés* ma már teljesen kihalt szónak vehető; ellenben *fermentatio* értelmében úgy meggyökerezett, hogy kiirtására gondolnunk sem lehet.

Mellesleg megemlítem itt is, hogy a fermentumra Helmezy (még 1816 előtt) az *érv* szót csinálta s ezt ilyen értelemben Kazinczy is használta. A mai *érv* csak az ötvenes évek óta jött divatba. (Nyr. 26:305).

LUKÁCS LŐRINC.

Értesít. Budenz J. MNyszet 6:393. azt a nézetét fejtegeti, hogy a *tudósít* ige alkalmasint nem rendes úton fejlődött kifejezés, hanem „nyilván csak inter doctos keletkezett vocabulum doctum“. Szerinte ugyanis ügyetlenül van képezve ez a szó, mert hiszen nem azt akarja kifejezni, hogy „tudóssá tesz“ vkit, hanem hogy *tudtára* ad vmit, mintegy *tudtossá* (tudatossá) tesz, tehát így kel-lene hangzania: *tudtosít*. Érdekes, hogy Budenz e véleménye megerősítéseül az *értesít* igére hivatkozik, mely szerinte tkp. így értendő: *érttesít*, mintegy *érttessé* (értetessé) tesz, érttére vagyis értésére ad vmit. — Most pedig tudjuk, hogy *tudósít* régi szó, már írott nyelvemlékeinkben sokszor előfordul, s nyilván a *tudós* szónak eredeti általánosabb jelentéséből indult ki (tudó, beavatott, vö. *vmiben tudós*. l. NySz. szólások). Viszont kiséül most, hogy éppen az *értesít* ige nem található a régi nyelvben, hanem a nyelvújítás alkotása. Csak a harmincas években bukkan föl Kunoss Endre Szó-füzérében, még pedig illetéknéppen: „*Értelmesíttni* v. *érttesíttni*, verständigigen“. Verständig: *értelmes*, tehát verständigigen: *értelmesít*, és nyilván ebből az új igéből rövidítette Kunoss az *értesít* alakot.

SIMONYI ZSIGMOND.

Viszhang. Vajjon Dugonics Az arany perecek című regényének (317. lap, az első, 1790-iki kiadás szerint), e szava *visz'*-

hangoknak az echok-nak fordítása-e? A sorok, amelyekben ez a szó előfordul, így szólnak szóról-szóra:

„A' nedves szavaknak ládd erőtlenségét!
A' viz'-hangoknak-is tántorgó bőségét!
Lám hulló haboknak egyenlő térségét!
Egyszerre a' víznek kívántt csendességét!”

Ha *echo*-t tesz, akkor úgy tetszik, Dugonics volt a *visszhang* szó alkotója. Ámbár azt hiszem, hogy ő nem a *visszu*, hanem a *visz* szóval alkotja azt a szót.

BELLAAGH ALADÁR.

Dugonics *visz'-hangja* kétségkívül *echo*-t jelent, s a hiányjel mellett szól, hogy *vissza-hang*-ból van rövidítve. Az új szót Baróti Szabó Dávid mindjárt 1792-ben fölvette az ő Kisded Szótára 2. kiadásába, még pedig így: „*Vissz-hang*: vissza-hang, visszszáló-hang, vissza-vertt, -ütött, -szökő-hang. Vissz-hangolni. Vissz-hangolás“.

SIMONYI ZSIGMOND.

IRODALOM.

Egy nyelvemléktani kísérlet.

Hubert Emil. *A nyelvemléktan alapvonalai.* (Doktori értekezés.)
Budapest, 1898.

I.

A legutóbbi években megjelent nyelvemléktanulmányok csak elszomorító hatással lehettek minden komoly kutatóra. Nem egyebek ezek, mint rendszertelen kiböngészései egy-egy nyelvemlék különös (legalább a feldolgozó előtt különös) alakjainak, a melyekből ismert recipe szerint könyv lesz. Csakhogy e könyv nem tanítja meg a vele foglalkozót jóformán semmire; nem ismerjük meg belőlük az illető emlékek nyelvállapotát, sem viszonyát korának egyéb nyelvemlékeihez. Ép ezért örömmel üdvözljük Hubert dolgozatát, mely rendszeresen foglalkozik a nyelvemlékek tanulmányával, bemutatja a nyelvemlékekkel foglalkozó tudománynak egész körét, s a tanulmányozás módszeréről is sok figyelemre méltó és megszívlelendő megjegyzést tesz. Talán meglesz az a jó hatása, hogy óvatosságra inti a nyelvemlékekkel foglalkozókat, rámutatva, mennyi mindenre kell figyelemmel lenni, ha valaki az elmúlt korok írásaival tudományos célból akar foglalkozni.

Az értekezés első része az alapfogalmakat magyarázza meg: mi a nyelvemlék? mikor hiteles a nyelvemlék? mi a nyelvemléktan célja? Hubertnek ez alapvető fejtegetései hívják fel legjobban a bírálót, mivel tudományos műszavainknak nem közhasználatban levő, megállapodott jelentéseit veszi tárgyalása alapjául, hanem maga látja el a használt szokat új jelentéssel, s ami még nagyobb hiba, ez új jelentés alapján bírálja elődeinek eljárását. Így mindjárt a nyelvemlék szó meghatározása is helyte-

len. „A nyelvemlék egy nyelvállapotról szóló, jegyekben ránk maradt tanuvallomás.“ S később is mindig azt tekinti legfontosabbnak, hogy a nyelvemléknek jegyekbe kell foglalva lennie; amit élő szóval mondunk el, az nem nyelvemlék, amit írásba foglalnunk, az már igen is az. Tehát szerinte a Halotti Beszéd, Margit Legenda, Pázmány szónoklata, Arany balladája, sőt az ő értekezése is egyaránt nyelvemlék. E meghatározásban, s az egész értekezés folyamán, az *emlék* szó jelentésének egy lényeges jegyét felejtí el; azt t. i., hogy emlékek azt szoktuk nevezni, ami régebb korból való; *nyelvemlék* sem lehet az, amit ma foglalunk írásba, tehát sem Hubert értekezése, sem ez az én bírálatom nem nyelvemlék, hanem legfeljebb csak nyelvmutatvány vagy nyelvanyag a XIX. század utolsó éveiből. Ezt a két fogalmat: nyelvemlék és nyelvmutatvány, zavarja össze Hubert, ami elég kárára van a tárgyalásnak. Valamely nyelvállapotról szóló minden tanuvallomás a nyelvtudós számára „nyelvmutatvány“, s csak akkor nevezzük nyelvemléknek, ha a maitól eltérő, régebb kornak nyelvállapotát mutatja be. Igaz, hogy a régebb kor elválasztása a maitól némileg önkényeszerű, ez azonban nagy bajt nem okoz, hisz a mult és jelen szétválasztásában mindig van egy kis önkénykedés.

Attól azonban semmi esetre sem térhetünk el, hogy nyelvemléknek csakis egy a mainál régebb nyelvállapotról szóló, jegyekben ránkmaradt tanuvallomást nevezzünk. Teljesen felesleges és igazságtalan tehát az a szemrehányás is, amellyel Hubert Zolnait illeti könyve címe miatt. („Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig“). „Helyes dolog-e — írja a 9. lapon — a nyelvemlékeket egy bizonyos korszak határai közé szorítani, amint pl. Zolnai tette, hódolva a közhasználatnak?“ Még akkor sem érheti szemrehányás Zolnait a könyv címe miatt, ha igazat adnánk Hubertnek a *nyelvemlék* szó magyarázatában, mert hisz ép ez a cím arra mutat, hogy vannak nyelvemlékek a könyvnyomtatás korán túl is. S az írónak talán csak megvan az a joga, hogy a maga kutatását arra a korra szorítsa, amelyre neki éppen tetszik; s a könyvnyomtatás megkezdése mindenestre fontos határjelölő nyelvemlékeink között.

Sok szó fér ahhoz is, amit Hubert a nyelvemléknek hitelességéről mond: „Mivel minden ember nyelve külön nyelv, a szó igaz értelmében a nyelvemlék nem egy nemzet, hanem egy egyén nyelvállapotát tünteti föl. Tehát egy írott mű mindig annyi nyelvemlék, ahány egyén nyelvállapotát őrizte meg.“ — „A nyelvemlék akkor hiteles, ha tényleg létezett egyéni nyelvállapotot őrzött meg.“ (5. l.) S később: „A nyelvemléktan... célja az egyéni nyelvállapot hitelességének megállapítása és a hiteles nyelvállapot tárgyalása“. (12. l.) Mi eddig más értelemben használtuk a *hiteles* szót s a tudományban mindig bajt okoz, ha ok és szükség nélkül változtatjuk a szavak jelentését. Mi azt a nyelvemléket tartjuk hitelesnek, mely tényleg azon korbéli nyelvállapotot őrizett meg, a midőn írásba foglalták. Tehát nem hiteles nyelvemlék pl. Tóth

Béla-nak Krisztus gyermekségéről írott könyve, melyben mai író elmúlt korok nyelvét utánozza. És ha így fogjuk föl a nyelvemlék hitelességét, még akkor is figyelembe veendőek azok a tanulságos megjegyzések, melyeket Hubert a régi iratok nyelvemléktani s oklevéltani hitelessége közötti különbségről mond.

Egyébként is nagyon kényes dolog a nyelvemlék hitelességét attól tenni függővé, hogy *tényleg létezett* egyéni nyelvallapotot őrizett-e meg vagy sem. Igaz, hogy minden ember nyelve külön nyelv, csak hogy ez az egyéni külön nyelv mindig az összességéhez simul, s minél több emberhez szólunk, annál többet veszít nyelvünk a maga egyéniségéből s viszont annál többet vesz fel az egyénileg talán nem is létező köznyelvből. Egyikünk sem ír úgy, ahogy beszél, így tehát a mi írásunk sem „hiteles nyelvemlék“, mert nem hű képe a mi saját egyéni nyelvallapotunknak. Sőt még ez az egyéni nyelvallapot is változik időnként, amint az illető egyén más helyre vagy más társadalmi vagy irodalmi hatás alá kerül. A régibb korok írásműveiben, akár kéziratban, akár nyomtatásban maradtak reánk, még jobban elhomályosul az egyéni nyelvallapot, úgy hogy nagyon megelégedhetünk vele, ha meg tudjuk állapítani a szerző vagy leíró egyéni nyelvallapotának legfőbb vonásait; e nyelvallapot teljes képét sohasem fogjuk megrajzolni. Gyakran még avval is meg kell elégednünk, ha egyik-másik nyelvemlékből csakis a kor átlagos nyelvallapotára vonhatunk némi következtetést, s a szerző egyéni nyelvallapotát még csak nem is sejthetjük.

S mi lenne az egész nyelvemléktanból, ha csak a Hubert szerint hiteles nyelvemlékeket lehetne tanulmányoznunk. A leg-hitelesebb emlékek az emlékeztető feljegyzések, midőn az író csak önmagára volt tekintettel s nem mások számára dolgozott; már kevésbé hitelesek a levelek, az irodalmi művektől pedig (melyeket Hubert a furcsa szókat keresve *tanulmányiratoknak* nevez) legkevésébbet várhatunk, mert ezekben legjobban elhomályosult az egyéni nyelvallapot képe. Csak hogy a mi nyelvemlékeink első szakából afféle emlékeztető feljegyzés alig maradt egy-két sornyi, levél is alig egy-kettő, ellenben „tanulmányirat“ van elég szép számban. Mi lesz tehát a magyar nyelvemléktanból, ha ezeket, mivel az egyéni nyelvallapotot bennük megállapítani lehetetlen, sutba dobjuk, egyébbel pedig nem foglalkozhatunk, mert nincs.

Erre ez értekezés írója sem gondol, különben nem írta volna meg dolgozatának legértékesebb részét, a II. szakaszt, melyben osztályozza a nyelvemlékeket (feliratok, kéziratok, nyomtatványok), s mindegyik csoportnak tanulmányozása módját elég behatóan tárgyalja, utalva a legfontosabb s legsürgősebben elvégzendő feladatokra. Rendszeresen fel kell dolgozni az oklevelek teljes anyagát, meg kell írni a magyar írás történetét, az eddiginél, alaposabban és gondosabban kell foglalkozni a nyomtatványokkal, másrészt meg a ránk maradt magán és hivatalos levelek nyelvével.

Az értekezésnek utolsó szakasza a módszert tárgyalja s a nyelvemlékek kiadásáról, feldolgozásáról szól, bírálva azt, ami nálunk eddig e téren történt. A mi nyelvemlékkiadásainkra s nyelvemléktanulmányainkra valóban ráfér a bírálat: csakhogy az a nagyzó hang, amellyel Hubert mindent le akar dorongolni, ami eddig történt, inkább mosolyt kelt, pedig megjegyzései megérdemlik a komoly figyelembe vételt is. Igaz, hogy nyelvemlékkiadásaink nem mintaszerűek, hanem azért mégsem mondhatjuk, hogy „e téren minálunk kétségbeejtők a viszonyok, tökéletes a zavar”. A mi szegényes irodalmi viszonyaink mellett még álmodni sem lehet oly tökéletes nyelvemlékkiadásokról, amilyenekre a kutatónak valóban szüksége volna. Kénytelenek vagyunk munkánkat ebben a szerényebben felszerelt műhelyben végezni, s ha az eredmény nem is lesz tökéletes, valami eredményre mégis csak jutunk, s a tudomány lassú lépésekkel is tud előre haladni.

Hubert értekezésének leggyengébb része a polemia. Tényleges kifogásai Volf és Zolnai nyelvemlékkiadásai ellen sokkal meggyőzőbben hatnának az olvasóra, ha nem előznék meg oly nagyhangú mondások, melyek után az elsorolt egy-két hiány és tévedés valóságos *ridiculus mus*. S ha a HB. hasonmásában 12 vessző hiányzik, ez csak azt bizonyítja, hogy a mechanikai reprodukció sem teljesen megbízható eszköz a nyelvemlékek sokszorosítására. (Feltűnő azonban az, hogy Zolnainál a betűszerinti szövegben két helyen megvan a vessző, a minek nyoma sincs a hasonmásában: 29. s. *tumetivc*, 31. s. *iótua*. A Nyelvőr IX. kötetéhez mellékelt másolatban látható ez a két vessző, azonkívül még vagy három.)

Kicsinylő hangon támadja Hubert azt a törekvést is, hogy próbálgattuk megállapítani egy-egy nyelvemlékünk nyelvjárását. Jól tudjuk mi is, hogy nem könnyű dolog ismeretlen helyen s ismeretlen szerzőtől eredő nyelvemlékek nyelvjárását kutatni, s ha mégis megtesszük, ép az a cél lebeg előttünk, hogy helyesen értékesítsük a nyelvemlékből levonható nyelvi tanulságokat. Annyi bizonyos, hogy a XV. században is különbözőképp beszéltek a magyar nyelvet az ország más-más vidékein, s az is kétségtelen, hogy az írók e korban mindig a maguk nyelvjárását használták írás közben. Ha tehát keressük a nyelvemlékben az író nyelvének dialektikus sajátosságait, ezen csak a kákán is csomót kereső ütközhetik meg. S ha kellő óvatossággal végezzük a nyelvjárási sajátságoknak e bírálgatását, eljárásunk mégis csak valamivel komolyabb dolog lesz a játéknál. BALASSA JÓZSEF.

II.

Hubert Emil értekezése figyelemre méltó jelenség a mi irodalmunkban. Nemes lelkesültség, a foglalkozás iránti buzgalom és alapos készltség tükröződik át a sorokon. Nyelve is általában magyaros. Talán föl sem sorolnám az alábbi kifogásolni valókat, ha nem nyelvész munkájával volna dolgom.

A bélyegelárusító mondhat, az ujságíró írhat *okmányt*, de nyelvészembernek nem kellene (19., 20., 58. stb.). A varrólánynak kis, a bankárkisasszonynak nagy *igénye* lehet, hanem nekünk más *kiválmaink* és *követeléseink* vannak. „De ez eljárás mindig a legnagyobb *elővigyázatot* (*Vorsicht* helyett jobb *óvatosság*) *igényli* (követeli, kívánja) 8. l.; „a nyelvelméltannak melyik és minő segédtudományát vettük *igénybe*“ (19. l.), e h. vettük használatba v. használtuk; „1874-ben jelenik meg az első tudományos *igényekre* szabott (kiválmaknak megfelelő) nyelvelmétközlés“ (49. l.); „az alaki külső részek tanulmányozása nem *igényel* (kíván) külön cédulázást“ (54. l.); „a classica philologia... *igénybe veszi* (foglalkoztatja) az emberi szellem legkiválóbb képviselőit“ (38. l.). Csodálom, hogy nem nélkülözheti a főnti szót és testvérét, az *előnyt*! „Megvan a levélnek az az *előnye*“ (21. l.), *jó tulajdonsága* itt egészen helyén való; „legyen az akár anyagi *előny* (haszon, 33. l.); „de tekintsük az ajánlottam módszer *előnyeit*“ (gyakorlati hasznát, kiválóságát, kitűnőségét, 23. l.).

Két vagy több ember jó vagy rossz *viszonyban* élhet egymással, állatok és dolgok között is lehetséges *viszony*; a rag is *viszonyítja* a mondatrészeket. Szóval viszony legalább *két* valaki vagy valami közt lehet csak. Mire való hát *állapot* helyett *viszonyt* írni? „Ha e lelkes felszólalások mindeddig eredmény nélkül maradtak, annak oka jórészt honi *viszonyainkban* keresendő“ (3. l.); „jelen *viszonyok* között (19. l.); iskolázási, tanulmányi (31. l.), hazai, nyomdászattörténeti (42., 46. l.) *viszonyaink*“.

Boldog idők! Azelőtt csak az *ég* *nyilatkozott* meg, s ma már minden államférfiú „megnyilatkozik“. „Strindberg Agost, svéd író, Damaskus felé című új munkája szakít azzal az irány-nyal, mely a Julia kisasszony technikájában *megnyilatkozik*“ (Pesti Hírlap VII. 29.); íróink szerint a közóhajnak, költőink szerint a szerelemnek is vannak *megnyilatkozásai*. Nem régen kapták föl e kifejezést és íme, már mindenütt megtekinthető: „egyik vidék okleveleiben egészen más nyelvsajátságok *nyilatkoznak* meg. mint“ (23. l.), e h. tűnnek föl, találhatók stb.

S mindennek dacára (37. l. mindemellett). A címzett *játssza* a főszerepet (34. l.); *rosszul* (23. l.); *utánna* (40., 55. l.). „Nagyobb ügyforgalom mellett valószínűbb, hogy egy a nyomdában megjelent műnek megtaláljuk eredeti kéziratát, a mi már teljesen elegendő a nyomda *nyelvállapotközlelő* eljárásának megismeréséhez.“ (40. l.) Talán *nyelvállapotát közlő*? — Még két új, ámbar jó, szavát használ: *nyelvelméltanos*: aki nyelvelméltannal foglalkozik; *fogalmazat*: fogalmazvány.

JENŐ SÁNDOR.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Eine ausgesprochene Schönheit legmegfelelőbb fordítása Bérczi Fülöp és K. Gy. szerint (27:422, 423) *elismert szépség*. Nem egészen! *Ausgesprochen* itt ellentéte az *unausgesprochen*-nak;

jelentí azt, ami határozott kifejezésre jut, tehát: *határozott, bélyegzett*, a maga nemében *tökéletes*. Legmegfelelőbb tehát: *Határozott* (v. *tökéletes*) *szeűpség*. A fordítókat az vezette félre, hogy a határozottságot, mi a tárgyban van, fölcserélték a megfelelő alanyi viszonyval; ami tárgyiilag határozott, azt mindenki annak ismeri el. De a német kifejezés mégis csak a tárgyi, nem a megfelelő alanyi viszonyt jelzi.

Das bitte ich mir aus: kikérem magamnak (27:423). Igaz, hogy sült német szólás, de annyira el van terjedve, befogadva, hogy kár bolygatni. A latinból, németből nem vettünk-e át régebben is száz meg száz ily szólást?

Schneidig (27:423) ritkán: *délceg, dali*; eredetileg: aminek éle van, átvitt értelemben *bátor, merész*, tehát a magatartásnak, nem pedig a testi mineműségnek jelzője. Ujabban majdnem kizárólag a porosz határozott föllépésnek, kiméletlenségnek kifejezése. Magyar egyértékese nincs, mert a magyar nem sch., néha jó lesz: *elszánt, merész, vakmerő*.

ALEXANDER BERNÁT.

Schnittling: sem gyenge *hagymahajtás*, sem *hagymasarjú*, hanem: *párhagyma*, ami egy egészen külön hagymafaj. Minden gyenge hagymahajtást vagy sarjút nevezzünk csak *hagymasár*-nak, a megfelelő jelzőkkel — régi mód szerint.

Garde-dame: nővédő, nőoltalom. (A Nyr. 27:423. lapján a *hölgykísérő* h. a *gárda* ajánltatik. Aligha jó lesz. A *gárda* mint szó is, mint fogalom is el van már egyébbütt foglalva, jöllehet a védelmet jelenti ott is. Pl. *gárda* a kúton oltalmaz a belééséstől és *gárda* (szeges őv) a juhász kutya nyakán, oltalmazza a farkasoktól.* — Kalotaszeg.)

Das bitte ich mir aus stb. (Nyr. 27:423) jó magyarul: *engedelmet kérek* vagy: *bocsánatot kérek*. Nem takarja egészen a német szólást, de csak azért, hogy nem olyan harcias, azonban udvariasabb.

CZUCZA JÁNOS.

Magyarul: Kövesse meg magát az úr, kövesd meg magadat.

BÁLINT KELEMEN.

Pflanz: ágállás (ágálás, Kalotaszeg).

CZUCZA JÁNOS.

Fitogtatás.

BÁLINT KELEMEN.

Blockierung: a könyvnyomtatóknak ezt a műszóját *vakbetűre* fordítottam. Tetszett az itteni metrompásnak, fölvette az ő műszótárukba.

PERÉNYI ADOLF.

* Csakhogy ez nem azonos a nyugati nyelvek *gárdájával*, hanem szláv eredetű s egy a kerítést jelentő *garda, gardggya, gárgya, gard* tájszókkal.

A SZERK.

Unberufen. A jó órában legyen mondva németiség; * a magyar ember azt mondja: *hogy meg ne ártson.* (Rég láttam ilyen pirosposztnak, — hogy meg ne ártson^e, vagy: „csak úgy mondom, ha meg nem árt’.)

Stebenschläfer: álomszuszék.

BÁLINT KELEMEN.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Tímár. A Magy. Gazd.-tört. Szemle idei 5. füzetében megjelent egy rövid közleményemet avval a megjegyzéssel fejeztem be, hogy nyelvészeinkre bízom azon kérdés eldöntését, hogy a *tímsó* és *timár* szók között van-e oly összefüggés, mint a latin *alumen* és *alutarius* között. Feleletül a *Magyar Nyelvőr* szerkesztője hálára kötelező előzenységgel megküldötte e folyóirat 10. és 12. köteteinek azon számait, melyekben bold. Szarvas Gáborunk már megbirkózott volt a kérdéssel. Közleményei azonban nem győztek meg arról, hogy ő helyes úton kereste a *timár* szó származását s hajlandó vagyok Simonyi Zsigmondal egyetérteni (uo. 12:327) abban, hogy mégis csak van valami összefüggés a *tímsó* és *timár* között. A *timfű*-nek persze egészen más az eredete.

Szerény nézetem szerint Szarvas mindjárt első közleményének elején eltéved, midőn azt az általánosítást követi el, hogy a magyarban „a mesteremberek vagy attól a tárgytól kapják nevüket, amit készítenek, vagy attól a cselekvéstől, amivel foglalkoznak“. Továbbá, „arra nézve, hogy az iparos attól a tárgytól vette nevét a miből készített valamit, nyelvünkben csak egy esetet ismerünk: *bádogos* (no még az *úveges* is!); hogy azonban az eszközök valamelyikéről neveztek volna el, amelyekkel dolgozik, annak egyáltalában nem tudunk példáját s nem is tartjuk elképzelhetőnek“. Hát a *kössörös* nem ebbe a lehetetlen kategóriába tartozik-e? Ha pedig az idézett mondatban az *iparos* szót *munkás*-sal helyettesítjük: szolgálhatok még egy-két példával, mint *drótos*, *kapás*, *kaszás*, *kocsis*, *szekeles*, *hajós*. Továbbá az *ágyús*, *muskétás*, *puskás*, *trombitás*, *kürtös*, *dobos*, *furulyás*, *dudás*, *pattantyús*, *cimbalmos* stb. szók szintén a Szarvas fölállította szabály ellen bizonyítanak. Másrészt azonban megengedem, hogy ha a *timár*-t a *tímsó* után nevezték volna el, úgy *timos* vagy *timsavas* volna talán mai neve.

Szláv testvéreink szerint minden *-ár*-ral végződő név, mely foglalkozásmódot jelöl, az ő nyelvanyagukból származott át hozzánk, de a *tim* gyökeret, vagy a *timár*-féle származékot még eddig nem földőzték föl.

Kutatásait a szófejtés útvesztőjében tovább folytatva, Szarvas Gábor arra az eredményre jutott, hogy a magyar bőrgyártó *timár* nevének eredetét megleljük az ó-görögben, a közép-latinban, új-görög-

* Még pedig, úgy látszik, egész Németországban járatos. Egy képes folyóiratuk is van: *Zu guter Stunde.*

ben és az olaszban. Az ó-görögben akadunk egy τομάριον (schnitt, abgeschnittener theil. stück) szóra, de megvallja, hogy „a két jelentés (bőr és darab) közt igen nagy a hézag“. A közélatinban, megvan „tomaira (tomaria-ból) scortum, corium, pellis“. Az új-görögben van τομάρι (ejtsd ki: tomári) s végre az olaszban „tomajo, tomára (oberleder) alakban és jelentéssel. (Mellesleg jegyzem meg, hogy tomare az olaszban annyit is jelent, mint „bukfencet vetni“. Absit omen!) Azt azonban Szarvas elmulasztotta fölemlíteni, hogy a nyers bőrnek az ó-görögben βύρσα a neve és δέφω jelentése „gerben, weich machen“, honnan a bőrgyártó neve βυρσοός vagy βυρσοδέφης, amely két névnek van logikai alapja. A bőrmetélő azaz szíjgyártó neve pedig βυρσοτόμος, amit szintén megértünk. Továbbá τόμαρος (vagy τόμορος) valami okból papot jelent, valószínűleg azért, mert az áldozat húsát ő metélte föl.

Szarvas további fejtegetése szerint avval a mihaszna o bőtfüvel nem kell sokat törődnünk, mert állítólag „az o > i hangváltozás a magyarban a szónak mind elő- mind utóhangjában a megszokott jelenségek közé tartozik“. Ime megint egy általánosítás! Hogy egy göcseji vagy palóc ember büneiért az egész magyarságot miért teszik felelőssé, annak Isten a megmondhatója.

Az is baj Szarvas fejtegetéseiben, hogy a régi szótár-csinálókba föltétlen bizalmat helyezett, kik a foltozó vargát és tímárt összecserélik. Ha azonban az új angol nagy szótár szerkesztésénél elfogadott szabályt nálunk is meghonosítanók és a régi szótár-csinálókat másod-, sőt harmadrangú tekintélyeknek degradálnók, különösen műszaki szók magyarázatában, sok tévedéstől menekülnénk meg. Így pl. jelen esetünkben bizonyára csak náluk támadhatott az a fogalomzavar a cerdo (foltozó varga, Flickschuster, ang. cobbler), alutarius (lágy, finom bőrök gyártója) és coriarius (durvább bőrök gyártója) között, kiket mind egy kategóriába szorítanak. A pulyka szónál pláne, mint Herman Ottó már néhány év előtt (ugyancsak a Nyelvőrben) kimutatta, a szótárakban egy egész madársereglettel találkozunk.

Nálunk tehát a régi szótár-csinálók összetévesztették a tímárt a foltozó vargával, az új-görögben pedig a foltot (nem szükségképen bőrből, de bőrfoltot is) tomári-nak nevezik, ergó a magyar tímár szó az új-görög tomári-ra vezethető vissza. Ha pedig hitelt adhatunk egy modern szótár-csinálónak τομάρι egyenesen bőrt jelent (peau, cuir). L. Angelos Blachos *Lexikon Hellenogallikon*-ját (Athén 1897).

Szarvas Gábor származtatása ellen szól azonban még az is, hogy ugyanazon szótár tanúsága szerint a bőrgyártó mesterembernek még mai napság is βυρσοδέφης (tanneur, corroyeur, mégissier) a neve Görögországban. Mellesleg megemlíthető még az is, hogy a τυμάρι szó is megvan s értelme pansage (d'un cheval) tehát ló-szerszám.

KROPF LAJOS.

Bence (27:86, 182, 224). Nagy Géza a Pallas Nagy Lexikonában azt mondja a Bencéről vagy Benciről, hogy „napjainkban a Benedek név becéző alakjának használjuk, valószínűleg azonban nem

ebből származott, hanem ép olyan rövidítése a *Bencenc*nek, mint a *Vince* a *Vincentius*nak“. A *Bencenc*, ugyancsak Nagy Géza szerint, „az Árpádkorban használt magyarosítása a *Vincentius* vagyis a mai *Vince* névnek“. Réthei P. Marián maga is elismeri, hogy a *Bence* alakot nem lehet a *Benedictus* formából kihüvelyezni; szerinte azonban *Bence* a *Benének* *-ce* deminutivumos származéka. Ebből a következő kérdések kerekednek: 1. volt-e a *Bencenc* (*Vincentius*) névnek *Bence* alakja, mint Pápai Páriz állítja és Nagy Géza hiszi; 2. ha volt, előbb volt-e meg, mint a *Bene+ce*? Ami az első kérdést illeti, alig hiszem, hogy akadjon nyelvész, aki a *Bencenc* > *Bence* lehetséges voltát tagadja. A második kérdésből azonban könnyen circulus vitiosus támadhat; mert akár az egyik *Bence*, akár a másik *Bence* a régibb, annak kellett történnie, hogy az emberek még egy *Bencét* csináltak mikor már megvolt egy *Bence*. Ezt a dolgot nem igen lehet a homonimia keletkezésének rejtelmek közé sorozni. De talán nem gondolok merészet és nagyot, ha azt vélem, hogy a *Bencenc-Bencéből* népies etimológia révén lett *Benedek-Bence*. *Bencenc* régtől óta kiavult név; kényelmesre kopott és eredeti értékét vesztett *Bence* alakja azonban megmaradt és a nép a *Benedek* gyanánt használja. Mert hogy a nép atyafiságot láthasson (amint hogy lát is) a *Benedek* meg a *Bence* közt, az tiszta sor; hogy azonban nekiálljon és megcsinálja a régi *Bencével* semmi rokonságban nem lévő *Bene+ce* nevet, az nem egészen tiszta sor. már csak azért sem, mert se a *Gyurica*, se a *Palica*, se a *Marci*, se a *Berci*, se a többi szláv *-ca*, *-ce*, *-ci*, *-ica* nem ad eléink teljesen meggyőző példaképet. (A Nagy Géza említette *Benci* talán inkább tekinthető ilyen kicsinyítő alaknak.) Csakis a *deductio ad absurdum* kedvéért emlitem azt a másik lehetőséget, hogy a *Bene+ce* > *Bence* már javában élt és uralkodott, mikor az új *Bencenc* > *Bence* hirtelen előtermett valahonnan. A két név, azaz hogy az egy név, eleinte küzdött egymással, azaz hogy magamagával; de csakhamar békesség lett s a kétlaki *Bence* ugyanazon időben *Vince* is volt, *Benedek* is volt. Ámde minden keresztnév arra való, hogy értsenek róla; még pedig az értsen róla, akinek az a keresztnév a megkülönböztető jegye. Mi történt hát akkoriban, ha a gazda kikiáltott az udvarra: „Bence szolgám, itasd meg a jószágot!“ Ki nyúlt a vödörhöz? Benedek-e vagy Vince? Szerencse, hogy ezek a rossz napok csakhamar elmúltak. A jövevény *Bence* elbujdosott, visszatért a semmiségbe, ahonnan jött; és az ő *Bence* ismét régi hatalmához jutott. A keresztnév jelentése aligha változhatik másképen, mint hogy először elveszíti eredeti értékét, aztán népetimológia vagy ép erőszak révén reáforgatják valami másra. Az utóbbi esetnek példája a *Leander*, *Lándor*, *Nándor*, mely ma már *Ferdinánd*. A *Bencenc* elveszett; de megmaradt (talán mint vezetéknév) a belőle lett *Bence*, s ezzel bánt el aztán a nép a maga etimológiája szerint. E kérdésben az lesz a döntő, aki nyelvtörténeti bizonyítékkal szolgál arra nézve, hogy a *Bencenc* > *Bence* csakugyan megvolt; bár, azt hiszem, már most sincsen jussunk a Pápai Páriz tanuságát és a Nagy Géza vélekedését rövideden sutba dobunk. Réthei P. Marián talán nem egész szerzete nevében szól, mikor azt mondja, hogy „mi

magyar Benedek-rendűek teljes joggal nevezhetjük magunkat *bencés*-eknek". Mert ép egy nyelvész társa írta nekem most ötödfél esztendeje: „A *bencés* szó bizony nagyon elterjedt, s mi szintén érezzük alkalmazásának hibásságát; különösen apródjaink mestere irtogatja szüntelen. De hát mind hiába!" Irta pedig ezt nekem egy levelemre, melyben arról szóltam, hogy a Benedek-rendűek helytelenül cselekszenek, mikor maguk is *bencéseknek* nevezik magukat. Az a „nép szava" kedves, sőt díszes, mert a nép bizodalma és szeretetére vall; a tudós szeretet azonban nem vállalhatja el komoly nevének azt, amit nem csupán én ítéllek a Vincentius-Bencencből lett népies etimológiának. Ami a Szerémi György olvasását illeti: a mondó vagyok, hogy jó Georgius Sirmiensi-nél következtelenebb orthographus nem egyhamar született ez világra, Hogy *Benke* vagy *Bence*-é az a *Benche*, az majd csak akkor derül ki, teljes bizonyossággal, ha adataink lesznek arra nézve, hogy a XVI. század elején a *Bence* már mindig *Benedeket* jelentett. A *Benedek Benke* deminutivuma megvolt és megvan (a Benke vezetéknévben) ma is. Ha majd a kérdés nyelvtörténeti részét teljesen megismerjük, az is eldől: vajjon nem követett-e el Arany János anachronismust, mikor Nagy Lajos korában Bencét azonegynek véteti Benedekkel. Kérdés: végkép eltűnt-e már akkor az Árpádok korabeli *Bencenc* név? Kötve hiszem. *Bencenc* még 1296-ban is előfordul. De szabad-e ilyesmit a népies költő szemére hányni? A mai jámbor olvasó ép akkor hőkent volna meg, ha azt látja, hogy az öreg *Bence* voltaképen *Vince*.

TÓTH BÉLA.

Tér, térebb. A NySz. a *tér* szónak két értelmét ismeri. A nyelvújítás előtti magyar nyelvben *tér* lehet főnév ebben az értelemben: regio plana, ebene; lehet melléknév s akkor azt jelenti: spatiosus, planus, weit, geräumig; ezt az utóbbit főválthatja a *téres* melléknév is. Ma a melléknévi értelemről elszoktunk s alig halljuk már a *tér* szót e helyett: *téres*, *sík*, *tágas*; ma a *tér* csak mint főnév ismeretes előttünk.

A *tér* főnévre egyetlen egy példát hoz föl a NySz. Comenius Januájából 1697-ből; a *tér* melléknévre sokat, körülbelül 16-ot. Ezek közül a legtöbb a *föld* szóval kapcsolatban, néha határozott összetételben mutatja be a melléknévet: *tér föld*, *tér-föld* vagy *térföld* formájában úgy, hogy szinte főnévnek tekinthetnők a *tér*-t is. De a NySz. példái közül egyik-másik világosan mutatja a melléknévet: „Ez a ten-ger nagy és ijgen (igen?) teer: hoc mare magnum et spatiosum. (Kulcsár kódex: 252).“ Pázmány két helyen is emlegeti a *tér*, *sík* és *gyepes utat* (Prédikációk: 86. 87). A példák közül a legutolsó már 1789-ből való: „Megtzirkálván e tér világ négy részeit.“ (Orczy, Két nagyságos elmének Költeményes Szüleményi, 22.)

Azontúl nem ismerünk példát a *tér*-nek melléknévi használatára. Az Orczy példájánál egy évvel fiatalabbat találtam Révai előszavában, melyet Bessenyeinek Jámbor Szándékához írt 1790-ben. Bárótzírói, Bartsairól és Bessenyeiről szólván, mondja: „Ezek voltak inkább az első, melylyek jobb ízlésbenn világosottak nekünk arra a' *térebb* Ország

útra, a' hol most járunk". (10. l.) Révai tehát ugyanazon melléknévi értelemben s ugyanolyan jelzői minőségben használja, mint Pázmány két ízben is, de érezhetőbbé teszi a szó melléknévi voltát azáltal, hogy fokozza is. Ha pusztán főnév volna is, akkor is csak melléknévül használna volna fokozható, mint: *róza rózsább, gyönyör gyönyörebb* (Vörösmarty), *róka rókább* (Arany), *gyöngy gyöngyebb* stb. GYULAI ÁGOST.

Hogy lesz a cívisből bika? (27:175). Ilyenformán gyártott a bácstopolyai népetimológia *donátokat* a tanítókból, Donát nevű egykori kedvelt tanítójoktól. MOLNÁR SÁNDOR.

Az igeidőkhöz. *Elbuktlál, ha bejöss.* Úri emberek kalábriaszjátékánál hallottam ezt a mondást, melynek szokatlan időviszonyítása érdekes. BÁRDOS REMIG.

Rohadt sarok. Nálunk az égnek azt a táját híják *rohadt saroknak*, ahonnét a legtöbb vihar- és esőfelhő szokott előkerekedni; és pedig az éjszak-nyugoti tájat. Németül is hallottam már *Faulwinkel*-nek nevezni egy német-magyar ácsmestertől. Azt hittem, magyarizál a germán. Most az Országos Hírlap egyik tárcájában olvastam Michel Corday után franciából fordítva, hogy az ég éjszaknyugoti táját a francia köznép is rohadt saroknak hívja. Ilyen világ-polgár volna ez a tősgyökeresnek látszó magyar kifejezés? MAGISTER.

Átalatos. A szentesi Közérdek c. újság múlt évi 29-i számában volt közölve egy jegyzőkönyv, mely Szegeden 1834. Boldog-Asszony hava 27-én kelt s ebben olvastam a következő mondatot: „a gyermekket hasonlóra serkentsék, beléjők a' becsület érzést öntvén, a' gonosz tetteket szemök előtt *átalatossakká* tegyék.” Az *átal* igének ezt a származékát sohasem hallottam; a szótárakban sem találtam. Lehet, hogy a rokonértelmű *útálatos* mintájára keletkezett [vagy e helyett olvasták v. irták hibásan. — A szerk.] MOLE CZ BÉLA.

A kuglizás műszavaihoz. A középső a *király*; a legelső a *papunbíró*, ettől jobbra és balra levő: *dáma*; a két szélső: *paraset*; az utolsó neve *hátulsó*. (Maros-Vásárhely.) SZABÓ BÉLA.

Híú, ház héja. Vikár Béla a ház héját a *hászhajból* magyarazza. E feltevés mellett szól a *kenyérhéj*, alma *héja*, dió *héja*, mely Adán még a *kenyérhaj*, *almahaj*, *dióhaj* alakban járatos.

Digó, diga. *Digó*-nak nevezik Adán a kubikos taliánok két kerekű, földhordásra használt kocsiját, maguk a talián munkások *digósok*.

Peszmet. Talán nem éréktelen tudni, hogy e szó Adán (Bács. m.) a csörmelék tűzrevaló neve. MOLNÁR SÁNDOR.

Szavatos. A *szavaty*, *savagy*, *zuvat* szavakról kifejtett etimológia támogatására (l. Nyr. 27:289—295) Tagányi Károly egy újabb adatra hívja föl figyelmemet. A Teleki-Oklevéltár II. kötetének 12. és 13. lapján közölve van egy Tordán, 1444. III. 8-án kelt oklevél; e

szerint az oklevél szerint „Váraskeszi Lépes Bálint erdélyi kormányzó megparancsolja a tordavármegyei szolgabíráknak, hogy Bolgár Lászlónak Bogdán nevű pakocsa jobbágyát, kit Csáni László egy lovának ellopásával vádol, ha magát tisztázni tudja s a *szoatost*, kitől állítása szerint a lovat vette, előtudja állítani, elmarasztalni ne merészeljék“. Az illető hely, a hol a magyar szó is előkerül, ez: „Quare vestris committimus dilectionibus et mandamus, quatenus si ipse Bagdan se coram vobis emundare et excipere legitime poterit, et illum, a quo emit equum, scilicet *szoathos* suum dare poterit, extunc ipsum in nullo aggravare contra eundem Ladislaum presumpmatis aut sitis ausi quoquo (modo)“.

Ez az adat mind hangalakjánál, mind pedig jelentésénél és koránál fogva igen becses. Hangalaki szempontból kitűnik belőle az, hogy *zavagy*, *szavaty*, *zuvat* mellett volt egy *szoatos* vagy *zovatos* alak is. Megtaláljuk azonban az oklevélben a szónak pontos jelentéskörét is. E szerint a *szoatos*, *zovatos* a lopott lónak az az átmeneti gazdája, kire a ló eltulajdonításával vádolt egyén mint eladóra hivatkozik. Erre az eladóra háramlik tehát a lopás vádja, aki esetleg szintén urát tudja adni jogtalan tulajdonának. Végül nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az itt közölt magyar adat teljesen egykorú a közölt szláv adatokkal; ugyancsak ez a nyelvtörténeti adat a székely *zuvat*-tal egyetemben támogatja azt a föltevést, hogy a *szavaty*-nak 'hír, rágalom' jelentése nyelvünkben kifejlődött másodfokú jelentés.

MELICH JÁNOS.

Ideje korán. Tudományos módszerrel készült két új szótárunk egyikében sem szerepel a című írt kifejezés. Az új TSz. egyáltalán nem ismer effajta időjelzést, a NySz. pedig az *idő* származékai közt hasonló értelemmel csak ezeket mutaja ki a régiségből: *ideje* (tempus est; es ist zeit, an der zeit); *idejében* (suo tempore; zur zeit, zu rechter zeit); *idején* (tempori, attemperate, in tempore, tempestive, mature; in der zeit, zur zeit, zeitlich, früh); *ideintén* (mature, initio; zeitlich, im anfang.)

Az *ideje korán* mindezeknek egy új árnyalatát adja; azt jelenti körülbelül, hogy „*valamicskével előbb, mint kell*, rendes ember felfogása szerint tehát *épen jókor*, ennél fogva *lehetetlen hogy későn*.“ Ez az értelmi árnyalat egyúttal valószínűvé teszi, hogy egy egész mondat rejlik benne, épen úgy mint a hogyan az *ideje* kifejezés maga tényleg mondat s azt jelenti *tempus est*. Az *ideje korán* teljes mondatká ki-fejtve így hangzanék: *ideje korán van*.

GYULAI ÁGOST.

De bizony megvan a címeli szó a NySz.-ban a *korán* összetételei közt. Ugyanott azonban elég idézet van erre a régi kifejezésre is: *idején-korán*, úgyhogy nyilván ennek a rövidítése a mai *ideje-korán* (mint pl. *ágán-bogán* h. *ágabogán*. Vö. még a *korán*-ról MHat. 2:354).

A SZERK.

Csanak v. csinik-csanak (Nyr. 27:62 és 186) a Szilágyságban a *csente-bente* ikerszóval együtt a legtöbbször azoknak a kis

cserép-edényeknek a neve, amiket „a jó kis jányok karácsonkő *afgyál-fijába* kapnak“, de a „gazda“ a felesége edényeit is kicsinylőleg gyakran nevezi így (s más is): „Ugyamán máñ nem tudod aszt a sok roñgy csanakodat érakni(j) az útbú, az embêr még dógozni sê tud máñ túllók“.

LÁSZLÓ GÉZA.

Milling. Két újabb adattal járulhatok ennek az érdekes szónak ismeretéhez. Bródy Sándor „Regénytárgyak“ című kötetében (Szépirodalmi Könyvtár) írja: „No uram, a Sári meg a Tiltos megy már, akár a *milling*“, jelezvén evvel a két ló gyorsaságát s ugyancsak ilyen értelemben használja még egyszer: „Gyors mint a *milling*“. Ez esetben jelentése nem közeledik annyira a *kard*, *pallos*, *hóhérpallos*, *éles kés* felé (Vö. itt 27:231 és 241), mint inkább CzF.-nak a NySz.-ban megkérdőjelezett magyarázatához, mely szerint a *milling* „villámló fényes test, különösen maga az égi villám“ s ezt az árnyalatot Petz tudósítása szerint a német mythologusok is megtalálják a német *Mim-ing*-ben. Minthogy Bródy egri születés és nevelés, talán a hevesi népnyelvből még több adatot is kaphatnánk szavunkra. Merőben előt ettől a jelentéstől másik adatom, melyet Jókai „A leaotungi emberkék“ című meséjében leltem. (J. M. Meséskönyve. Révai Testv. 152 l.) Jókai valamilyen mesebeli emberkéeknek, tündérkéeknek mondja a *millingeket*: „Termete olyan, mint a *millingeké*, a kik ép ilyen parányiak, ilyen finomak, éjjel a fűben táncolnak s karéjuk után zöldebb lesz a pázsit, a mit lábuk hegye megérintett“. Nekem ilyen *millingekről* nincsen eddigelé tudomásom, Jókai műveiből sem emlékszem rájuk; hátha csak összetévesztése a *villik*-nek a hasonló hangzású *millinggel*? Kiegészítésül főlemlitem még Ballagi Mór adatait. Teljes Szótárában: *Milling* általában vakító fényű test; különösen 1) a villám; 2) fegyver fényes éle, pengéje; innen a szójárás: *síma, mint a milling*. 3) nyaktiló; innen *millingez*: nyaktilóval fejét veszi vkinek. Német-magyar szótárában (1890) *késmilling*: késpenge. Adatait csillaggal táj-szónak jelöli, de ez véleményem szerint, a „nyaktiló“ jelentésre nézve legalább is kétséges.

Nyúlálom (Nyr. 27:372). A nyúlról vett hasonlat, mert nyílt szemmel alszik s azért álma igen éber, könnyen felriad. Hogy szemefelnyitva alszik, annak az az egyszerű oka, hogy nincsen szempillája, miről akár vadászaton, akár vadkereskedésben bármikor meggyőződhetünk. Innen a közmondás: *alseik mint a nyúl, fél szemre alseik, ébren alseik, mint a nyúl*. Németben is mondják: *Hasenschlaf*. (Vö. Nyr. 25.501.)

TOLNAI VILMOS.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Józsika-utca, Gizela-tér. Jósika Miklósnak, a költőnek nevére elől elnevezett budapesti utcán így díszleg a fölirat: *Józsika-utca*. Mi tudjuk itt Pesten, hogy Jósikáról van szó és nem Józsikáról. Valami nem literátus ember azonban joggal gondolhatná, hogy ez

kedélyeskedés valami Józseffel szemben. A helyesírási hiba költői szépséggel ékes egy tizenöt éves leányka levelében vagy egy szegény baka episztolájában. De ahol annyi ember néz az írásra, meg vasból is van kovácsolva, ott talán jó lenne félretenni a könnyed bájt és szépen odairni a nevet úgy, ahogy a magyar helyesírás megköveteli. — A Gizella-tér pedig a cukrászat fölött *Gizela*-térnek van jelezve. Ez jogosult lehetett a Halotti Beszéd vagy a naiv eposzok korában. Ma a magyar helyesírás kérlelhetetlenül követeli a két *l*-et és ennek úgy is kell lenni. Már ez így van. A főváros hatóságai fölött bizonyos ügyekben nemcsak a belügyminiszter, hanem a magyar helyesírás is intézkedik.*

(1898. VII. 1.)

BUDAPESTI NAPLÓ.

Mit adtak? Kis cselédem eldicsekedett vele a minap, hogy a nyáron színházban is voltak Füleken.

— Aztán mit adtak?

— Bizon nem adtak semmit, de még be is kellett fizetni, felelte ajkát biggyesztve az Eszti.

Én meg ez után a lecke után szent fogadást tettem, hogy ezentúl majd csak azt mondom és írom: *játsszék a szindarabot*. Mert hiába van előadás, az 'adni' mégis csak a 'geben'. BÁLINT KELEMEN.

Nosce te ipsum. Igen, ismerjük be magunk, ha tévedtünk. A tévedés ugyan nem velem, az egyes emberrel esett meg, hanem a Nyr. egy másik dolgozó társával, de egyik lévén a szeretetben a Nyelv és annak ör-e iránt, ha szeliden dorgálva jóvá tesszük, amit más közülünk való elkövetett, mintha csak magunkat hibáztatnók, és Rechnitz Ignácot magyartalanságaiért szapulva a fejmosásnál engem is esz a lúg (Arany). A Nyr. augusztusi számában (27:369) *Huja* címen olvashatjuk ezeket a magyartalanságokat. Rechnitz I. pl. azt mondja, hogy *időjósági adatok gyűjtése céljából ment a Hortobágyra*, noha valójában *időjósító adatokat ment gyűjteni*; hogy a huja *egy oly távolság, amelyre* az erős huja kiáltás elhallatszik bár a mi tudomásunk szerint a huja csak *akkora távolság, amennyire* stb. A jámbor olvasó talán azt is elhiszi, hogy az öreg pásztor (miért nem határozottan: csikós, kanász, juhász, csordás vagy tehenes?) így beszélt: *Lám, ha messzibb lenne, meg nem hallaná, nem pedig ha messzibb volna.***

* *Jósika* a helyes írásmód, de tudnivaló, hogy kiejteni *es*-vel kell, mint *Desszoffyt*, *Sennyeyt* stb. vagy *Deés* és *Isaszegh* nevét. Egyébiránt a helységnevekben nem tartjuk helyesnek ezt a régies helyesírást. A fővárosi népnek is elég bajt okoznak az ilyen nevek, pl. a *Maddch-utcát* a józsefvárosiaknak jó része *Madák-utcának* hívja. — A *Gizela* egyszerű *l*-je németes, aminthogy idegenszerű az *Arthur*, *Mártha*, *Fanny*, *Jenny* e h. *Artur*, *Márta*, *Fanni* v. *Fáni*, *Zseni* stb.

A SZERK.

** Az irodalmi nyelv szerint itt a *volna* a helyesebb, de az öreg kanász csakugyan mondhatta úgy, hogy *lenne*. A népnyelvben ez elég járatos; hiszen az már az irodalomban is általános, hogy *lett volna* e h. *volt volna*, sőt a nép ezt néhol így mondja: *lett lenne*.

A SZERK.

Azt olvasván pedig: *Távolságom előtt a távolban kolomp hangját hallotam. Meg is kérdeztem...* megeshetik, hogy a kérdést nem a följebb mondott "pásztorra, hanem a kolomp hangjára érti. CAESAR.

Tartály. A Pesti Hirlapban ezt olvastam (1895. X:26. sz. 17. l.): „*Kis tévedés.* 0'80 m. mélységű *tartály* két csapból nyerhet vizet... Ha a két csapból egyszerre folyik a víz, a *tartály* két óra alatt megtelik. Úgy is megtölthető a *tartály*, hogy... Mekkora a *tartály* köbtartalma? Mily idő alatt telik meg a *tartály*, ha...“ Mulatságos kis olvasmány volt ez csakugyan s örvendek, hogy a Pesti Hirlap az attikai humor-nak ilyen szapora *sótartályával* rendelkezik. Vagy talán nem szándékosan buzogtatta ilyen bőségesen e *tartályból* a furcsaságokat? Kár lett volna mindenesetre, ha ez a kacagtató apróság a P. Hirlap *tinta-tartályába* rekedt volna. Nem tudom, kell-e külön megjegyeznem, hogy ez apróságnak címe ellen is *kis kifogást* tehetünk. Hogy mit, azt szerencsére már Arany János kifejtette *kis malíciával* abban a cikkekcskében, melynek címe *Kis polémia*, s melyben a határozatlan névelő jogát vitatta *kritikai lap* támadásával szemben. Tessék megkeresni Arany Hátrahagyott prózai dolgozataiban s okulni rajta.

ANTIBARBARUS.

Bujás szembajok. Csapodi professzor e címen közöl egy füzetet. Eddig ezen bajokat bujakórosoknak mondtuk. Azt hiszem evvel meg is lehetnénk, a *bujás*-sal csizmadiát fogott Csapodi. *Buja* melléknév; ha ehhez -s képzőt függesztünk, legfeljebb kicsinyítjük értelmét: *feketés, sötétes, pirosas*; de kurtás, fürgés, stb. meg nem állhatnak

JENDRÁSSIK ERNŐ.

Milyen a mintaszerű ifjú? *Herczegh* Mihály dr. a tudományos egyetem rektora erre a kérdésre így válaszol:

„Én nem azt tartom *mintaszerű ifjúnak*, aki halovány, vékony, nyulánk, éjfélíg virraszt, örökké csak tanul, a testet megveti, csupa szellem. Szerintem a mintaszerű ifjúnak piros az arca, széles a válla, öblös a melle, erős a gyomra, jó a tüdeje és mindenekfölött kemény, acélos az idegzete. A mintaszerű ifjú nem sápadt, nem beteges: hanem csupa *rugany* (migany?), csupa izom, csupa jó egészség, mely az élet bármely viszontagságaival is könnyedén dacol.“

Ezt az egyetem kitűnő rektora egy fölhívás keretében mondja el, amelyben tudatja az ifjúsággal, hogy a budai polgári lövészegyesület az ifjúság gyakorlataira átengedte a lövészsarnokot, egyéb testedző sportok céljára pedig többi helyiségeit. Fölhívja az ifjúságot, hogy a polgári lövészegyesület szíves engedélyét minél gyakrabban vegye igénybe, ami bizonyára meghozza a kívánt eredményt a *rugany* szempontjából.

(1898. IV.27.)

MAGYAR HIRLAP.

Lapszemle. Napoleon *kezei* (Orsz. Hirl. V.10; helyesen u. a. nap a M. Hirlapban: N. *keze*). — „Az ellenségeimmel majd csak *elkészülök* magam is“ (Uj Idők V.15. will ich schon selber *fertig werden*: magyarul *elbánok*). — „Ha vmelyik középiskolai tanuló a Bésán-alapítás egyik *ösetönzödiját* megnyerte“ (B. Hirl. VI.6, 6; ez

már kelletténél több buzgalom, mert *alaptílvány* is helyes képzés és *ösetöndj* is helyes összetétel: olyan díj, mely egyúttal ösztön, amennyiben ösztönül vagyis ösztönzőül szolgál). — „Négy millió ember maradt kenyér nélkül. Nem jól irom. Így kell mondani: a kenyér *reménye* nélkül“ (ezt írja Bartha M. Magyarország VII.1). Pedig még most sem jól írta, mert helyesen így kell mondani: a kenyérnek *reménye* nélkül. — „Nevetni való hadviselés volna, amely haditervét a *nagy-harangra bízna*“ (P. N. VII.7. 2; helyesen: *dobra útné*; a *nagy-harangra* legfőllebb a kifizetendő adósságokat bizzuk). — „Koldus ország vagyunk? Jó. *Ezt szegessük le*. Ez a koldus ország nem bírja el a fölemelt kvótát“. (P. N. VII.9. 2. Ezt ritka magyar olvasó értheti meg, még ha visszafordítja is németre, mert ritka az a magyar, aki tudja, hogy *das wollen wir tiefer hängen* = tekintsük ezt meg közelebből, tegyük világossá, fejtsük ki jobban.) ANTIBARBARUS.

EGYVELEG.

A **színek nevei**. A Természettudományi Társulat növénytani szakosztálya 1898. IV.13-án tartott ülésén Csapodi István előadást tartott a színek magyar neveiről. A növényvilág tarka színpompája nemcsak a laikust gyönyörködteti, hanem a növénytudós mint fontos bélyegeket nézi a növényeken; de a színek leírásában olyan nagy az ingadozás, hogy ideje már, hogy egységes megállapodás legyen erre nézve. Csapodi István nagyszámú pamutmotringon magyarázta el az előforduló színeket, s megnevezésekre helyes magyarságú neveket ajánlott. Egyszersmind általános elveket is fejtegetett; így kikelt az ellen a németesség ellen, hogy *églék*-et, *rozsdavörös*-t s *koromfekete*-t monnának *égszínkék*, *rozsdaszínvörös* v. *koromszínfekete* helyett.* Rámutatott a magyar nyelv azon sajátására, hogy a *vörös* színen kívül még *pirosat* is ismer; ezt a kincset jól lehet értékesíteni, ha *vörös*-nek csak az igazi vöröset, vagy sárgás-vöröset nevezzük, *piros*-nak a bibort, rózsaszínt, szóval a kékes színezetű vöröset. Nem kevésbé fontos a *kék* és *ibolyaszín* szigorú megkülönböztetése. — Staub Móric kifejti, hogy a színárnyalatok helyes megkülönböztetését újabban biológiai szempontból is több figyelemre méltatják; a működésben levő növénytani műszótár-bizottságot arra kéri, hogy e kérdést karolja fel, és hasson arra, hogy a színjelzéseket tartalmazó megfelelő tábla a leendő műszótárból ki ne maradjon. — Simonkai Lajos azt hiszi, hogy *hószínfehér* helyett *hószín*, *hollószínfekete* helyett *hollószín* stb. ilyen rövidített alakban is helyesen és magyarosan fejezi ki az illető színeket. Csapodi István hozzájárul e rövidítéshez. — Mágócsi-Dietz Sándor

* *Rozsdavörös*, *téglavörös*, *hamuszürke* helyett a népnél csakugyan a *rozsdaszínű*, *téglaszínű*, *hamuszínű* (v. röviden csak *hamuszín*) dívik, de a fokozók vagy erősítők, minők *hófehér*, *koromfekete*, *vörvörös*, azt tartom, a népnél is ismeretesek, mert ezek a *méregdrága*, *csodaszép*-lélekhez hasonlítanak.

indítványozza, hogy az előadás jelenjen meg a Természettudományi Közönyben, ennek megtörténte után lépne a szakosztály jegyzője érintkezésbe a többi szakosztályokkal, s a szűkebb körű bizottság az előadó jelenlétében állapotodnék meg véglegesen a nyomtatásban kiadandó színes tábla iránt. Azt hiszi, hogy a táblát nemcsak a megjelenendő növénytani műszótárhoz lehetne mellékelni, hanem a Saccardo-féle Chromotaxia mintájára is ki lehetne adni, angol, francia és német szöveggel. A szakosztály ehhez hozzájárult.

1898. VII.

TERMÉSZETTUDOMÁNYI KÖZLÖNY.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

☛ Kérjük olvasóink szíves hozzászólását.

1. *Elhal*, újabban nagyon járatos összetétel. Úgy érzem, mintha a magyar embernek a keze, a lába, családjának egy tagja *elhalhatna*, de a magyar ember maga *meghal*. Igazam van-e?

F. Igaza van: az *elhal* és *meghal* között van különbség még akkor is, mikor legjobban közeledik egymáshoz jelentésük. Aki vkinek elvesztését siratja, azt mondja róla, hogy *elhalt*, itt hagyott, *elköltözött*. Aki ellenben az illetőnek halálát egyszerűen megállapítja, azt fogja mondani: *meghalt*. És milyen nevetséges volna, ha pl. a színpadi gyilkos az ő megölt áldozatáról azt mondaná, hogy *elhalt*! A különbség itt is olyanforma, mint ezek közt: *elromlik*: *megjavul*, *elgyöngül*: *megerősödik*, *elfajul*: *megnemesedik*, *eloláhosodik*: *megmagyarosodik* stb. L. Nyr. 25:469.

2. *Szálfinom*-at ajánlott vki a *subtilis* helyett. Kérdem: ha az orvosnak tilos a *vérszegény*, miért szabad a nyelvésznek ajánlani a *szálfinom*-féle összetételeket?

F. Más a *szálfinom* és más a *vérszegény*. A főnévből és melléknévből álló összetételek közül azok, amelyek összehasonlítást fejeznek ki, immár rég meghonosultak nyelvünkben és nézetünk szerint kifogás alá nem eshetnek. Ilyenek: *méregdrága*, *hófehér*, *jéghideg*, *nyílsebes* stb. és ilyen a *szálfinom* is. (L. az előbbi l. jegyz.)

3. **Tárgyas igeragozás. I.** A fővárosi napi lapoknak csaknem mindenike közölte Bogdanovics Lucían budai szerb püspöknek köszönő levelét, melyet egyik volt jogtanárának üdvözlő soraira küldött válaszképen. E levélben a következő kifejezést olvassuk: „Ebben is tanújelét látom annak az igaz szeretetnek, amely *nagyságodat* hozzám, mint volt tanítványához *fűzött*”. Helyes-e ez? — I. Gy.

Mártonffy M. „Magyar nyelvtan elemi iskolák V. VI. osztálya számára” (Budapest, 1895.) c. könyvében a 112. lapon a következő mondat áll: „T. B. magához veszi A. B. fiát 4 évre, mely idő alatt minden alkalmat megadja, hogy” stb. Jól van ez így? — Löw Eszti.

F. Mind a két mondat határozottan hibás. Az elsőben tárgyas igeragozás kell: *Nagyságodat hozzádm . . . fűzte*, a másodikban pedig tárgyatlan: *ninden alkalmat megad*. Sajátságos, hogy a *minden* szó mellett többen is elkövetik a szóban forgó hibát; pl. *Minden igaz bécseit* magyarokkal való együttérzés *lengi át* (P.Napló, 1896. VIII.17). Talán azért, mert a rokonértelmű *valamennyi* mellett tárgyas alakkal szoktunk élni. Szokatlan pl. Pósa Lajosnak tavali versében (Éljen a sajtószabadság) a köv. mondat: *Törjetelek szét, zúzzatok szét valamennyi gépet*, s lapjaink közül a P. Napló akkor ki is javította: *Törjétek szét, zúzzátok szét valamennyi gépet*.

4. **Tárgyas igeragozás. II.** Sokat vitatkoznak egy városunkban elmondott beszédnek következő töredékéről: „A bizottságnak azon föltevésből kellett kiindulnia, hogy a rendelkezés a felek meghallgatásának mellőzésével történt, *mely föltevést igazol* azon körülmény . . .” Az egyik párt szerint hibás az *igazol*; azt állítja, hogy *igazolja* kellene. A vitatkozóknak kisebbik része az *igazol* mellett van, azon az alapon, hogy vonatkozó névmás mellett a tárgyas ragozás elkerülendő.

F. Az idézett mondatot helyes magyarsággal így kellett volna mondani: „A bizottságnak azon föltevésből kellett volna kiindulnia, hogy a rendelkezés a felek meghallgatásának mellőzésével történt, *ezt a föltevést pedig igazolja* azon körülmény . . .” A viszonyító névmás használata itt határozottan latinosság. Világos, hogy a helyes, magyaros szerkezetben itt tárgyas alak kell: *igazolja*; s ezt a vitatkozóknak többsége megérezte. Viszont a kisebbség azt érezte, hogy a viszonyító névmás mellett furcsa a tárgyas forma, mert ilyenkor tárgyatlanul szokás ragozni az igét; vö. pl. az ilyen közmondásokat: *Amely ebet el akarnak veszteni*, dühös nevét költik. *Amely ebet* bottal *hajtanak* a nyúl után, nem fogja az meg. — Tehát mindenik párt érezte a fele igazságot, csak hogy egyik sem tudta a teljes igazságot megtalálni.

ANTIBARBARUS.

5. **Szilágy és Zilah (Zilaj).** Vajjon azonos eredetű-e a megye és a város neve. Az utóbbi az oklevelekben csak így fordul elő: oppidum *Zylah*. A Névtelen jegyző írja: „de *Zyloc* egressi venerunt in partes mezesinos”. Egy 1281-i oklevél szerint Erzsébet királyné „quintam partem proventuum tributi de *Ziloh* (alább *Zilok*) annualet” adja, illetve meghagyja a monostor birtokában. Bunyitay Vince azt tartja, hogy ezek alatt a nevek alatt nem Zilah város, hanem Szilágy, Szilágyság értendő (*Ziloc* mai kiejtéssel: *Szilágy*). A Szilágy ily változatokban fordul elő *Zylagh*, *Zylag*, *Zilag*, *Zilagság*. De ilyen alak is van: *Scylag* (1246).

F. Nagyon valószínű, hogy a két név nem egy eredetű, s hogy hasonló hangzásuk csak véletlen eredménye. *Zilok* vagy *Zilah* alakból a magyar hangfejlődés szabályai szerint nem válhatik *Szilágy*. A megye neve az oklevelekben is *sz* kezdőhanggal olvasandó, hisz ezt a hangot is *z* betűvel jeldölték akkor, a *z* hangból pedig azóta nem vált volna *sz*. *Szilágy* kétségkívül a *szilf*ából származik; hiszen oklevelekben mint

erdő neve is előfordul: silva Zylag, nemus Zylagh (1231-i s 1489-i oklevélben, l. NyK. 25:152). Egészen hasonló képzésű helynevek: *Nyárágy*, *Hásságy* (háss = hárs), *Száldobágy* (szintén erdőnév 1414.; *száldob* az oklevelek tanúsága szerint hársfát jelent és azonos a *zádag*, *zöldok* szóval, l. NyK. 25:153. és Nyr. 27:132). Vö. más képzőkkel: *Nyárád*, *Nyárad*, *Nyárasd* és *Száldobos*; és szintűgy: *Szilád* és *Szilás*. Hogy a *Zilah* név honnan ered, arra talán olvasóink közül tudna valaki megfelelni.

A SZERKESZTŐ.

6. *Egy cső kukorica.* (Nyr. 27:431.) Nem vitatkozom a két kifejezés helyes, vagy nem helyes voltán. Azt tudom azonban, hogy a feleletben foglalt arra a kérdésre: *mi fekszik* (no, ez a *fekszik* is alhatik mi felénk, nálunk így kérdeznék: *mi van*) *ott a földön?* Kalotaszegen így felelnek: *egy cső kukorica*. S ha már a *kukuricáról* foly a beszéd, egy kárbecslésnél pl. nem is említik a *kukuricát*, hanem a *csőt*.

— Sok kárt bécsültek?

— Nem ott; felit sē annak, ami van.

— Mégis mennyit?

— Vaj (vagy) harminc csüt.

CZUCZA JÁNOS.

A M. TÁJSZÓTÁR SZERKESZTŐJÉNEK KÉRDÉSEI.

1. Hol és minő értelemben használják a következő szavakat: *szalmájára* (nézve) *szavattyús*, ház *szegélye* v. *szegése*, *szegező* (ajtózárón), *szegint*, *szemere*, *szērēcsika*, *szērēdina* (szērēgyina), *szermet*?

2. Mit jelentenek a következők a rekeszben megnevezett helyen v. vidéken: *męgszámozkodik* (Gömmör), *szőndékoskodik* (Göcssej), *szapirkál* (Répce vid.), *szaporék* (Háromszék m.), *száraz fájdalom* (Rábaköz), *szottyán* (Udvarhely m.), *szavat* (Ormánság), *századol*, *beszázadol* (Püspök-Ladány), *szēdi-vēdi*, *ūti-veri* mint főnevek (Rábaköz), *szedő*, *szedőkereskedés* (Háromszék m.), *szegnek hagy* (Cegléd), *szelnék hagy* (Halas), *szegle-szugla* (Rábaköz), *szēglelet* (Vas, Zala m.), *szeke-szuka* (Szeged), vármegye *székjese* (Pusztá-Földvár), *szēlkergető* (Csongrád), *szējkehosszatjába* (Háromszék m.), *szēlel*, *szēlelő karó* (Vas m.), *elszellen* (Dtül), *egy szemre metszik a szőlőt* (Hegyalja), *szemni* (Kún-Szt-Márton), *szenesház* (Félegyháza), *sz. András-pofa* (Csongrád), *szent János kabalái* (Csík m.), *szennyes* (Ormánság), *szépasszonyok* (Hétfalu), *szépka* (szövőszékben, Szürnyeg), *odaszervezik* (Dtül), *odaszörkölődzik* (Veszprém), *szeszemosza*, *szeszemuszi* (Türkeve), *szeszpitális* (Beregszász), *szipörge* (Őrség), *sziket* (Gömmör)?

A M. Tájszótár szerkesztője (Szinyei József) arra kéri a Nyr. t. gyűjtőit, hogy minden egyes kérdésre külön-külön lapocskán válaszoljanak és válaszaitak még október hó folyamán egyenesen ő hozzá (Budapest, VIII. József-körút 17. sz.) küldjék.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Káromkodások.

Az Isten engeggye meg, hogy fojjon ki a szemed, mint a húslé.

Az Isten engeggye meg, hogy a két kezem száraggyon le tőstőből, ha ezt tettem.

Hej! te kutya máju!

Te kutyafejű tatár!

Az Isten engeggye meg, hogy bolonduj meg s ugy haj meg.

Az Isten ugy elsiesszen, mint Isodomát.

Az Isten engeggye meg, hogy a két látószeméd fojjon ki.

Az Isten pusztíccson el a nyakamról.

Hogy a fekete fene egye meg a csontodat, hogy zeregjen.

(Ége, Udvarhely m.)

FERENCZ MIKLÓS.

Tájszók.

Bács megyeiek.

atabotába: összeviszza, rendetlenségben. „Ténnap hogy meszelés vót, ojan atabotába vótunk...”

bēnga: a „bolygó zsidó”-hoz hasonló, nyugtot nem találó lélek.

buksza, butélláris: pénztárca, bugyelláris.

csajhos: csatakos. „Minek jártok a búzán, egisz csatakos lesz a gúnyátok?”

csesznye: piszkos (gyermekről).

csőmbők: kicsiny, fejletlen szőlőfűrt.

dragacs: láda nélküli talicska, targonca.

écselhőni (elcselhelni): elcsalni, ellopni. „Má ha zsidó csehőte vóna é tüle, nem szónék sémmit”.

éprangatéroz: elbukik, vagyoniilag tönkre megy.

garaboj: kar-kosár.

gondság: gond. „Nagy gondságba vót”.

hēpciáskodik: kőtekedik.

igēnyēs: egyenes.

kopoz: a hengerőrlés alá való gabonát, ha esetleg még nem volna megrostálva, a malomban „kopozzák meg”.

korozsma: bérmaajándék.

móvába, pománába, kalákába dolgozni: ajándékban, ingyen dolgozni.

murga: mumus amivel a gyermekeket ijesztik.

nyakda bicska: rossz, elromlott kés.

nyovoja: nyavalyás. A szidásnál mondják: „te nyovoja”.

prandán néz ki: csúnya. „Nőtő cudar, ugyancsak prandán néző ki!”

sonkoly: méhsejt, melyből a mézet már kipergették.

trēhany: lusta, lomha.

velem vívású: velem egy idő.

zöcsköl: összever, összezúz (embert v. állatot). „Annyira összezöcsköté, hogy alig vagyok”.

(Ada.)

MOLNÁR SÁNDOR.

Bereg megyeiek.

ászok: két hasáb fa, amelyre tűzgyújtáskor a forgácsot és fákat keresztbe teszik. „Nem lehet a tűz alá gyújtani, mert vékony az ászok”. (Barkaszó).

gőmeje: összegyűrt juhturó. „Gőmejét vettem a juhásztól”. (Barkaszó).

hoggy?: hogy? „Hoggy van az a nóta?” (Barkaszó).

ilitt-olott: imitt-amott. „Csak ilitt-olott van gyümölcs”. (Barkaszó).

közlés: besüppedt hely, a holt Szamos hagyta fővényes helyen, hol míg a Szamos folyt, örvény lehetett; vagy: vízmósás. „Ezen a helyen nagyon sok közlés van”. (Vásáros-Namény).

lazna: mindenféle fű, a jószág némely részét szereti. „Ide is kell hajtani a jószágot, hadd legelje le a laznát”. (Tisza-Adony, Vásáros-Namény).

lazna-hely: kaszáló hely, hol mindenféle giz-gaz van, ott lehet gyalog menni. „De lazna hely a te földed”. (Vásáros-Namény).

öklél: öklél. „Ne menj ki az

uccára, mert felöklél a bika”. (Barkaszó).

patti: pattogatott tengeri (Szatmárt „pukkam-malé”). „Hozzál egy rostát, pattantok patti”. (Barkaszó).

tinó-binó: apró borjú, 1—3 éves. „Vettem két tinó-binót”. (Tisza-Adony).

törömpész: törpe. „Kivágom ezt a kis törömpész fát”. (Barkaszó).

tusszan: fű? lélekzetet vesz? „Tegnap két kis lány hótt a Tiszába. Az egyiket halva húzták ki, a másikat még harmadszor is felvetette a víz, de mire odaértek aladikon, egyet tusszant s meghótt”. (Vásáros-Namény).

zohoda: óvoda. „Vigyed a zohodába ezt a két gyermeket”. (Barkaszó).

zsarám: porló kő, mely szőlőtermelésre igen alkalmas. „Örül a komám, mert olyan szőlőt vett, amékből sok a zsarám”. (Tisza-Adony, Beregszász).

vergel: nagyon hajt. „Nem is akartuk a jószágot vergelni”. (Tisza-Adony; messzi útról, lassú szekerezésről szól.)

IFJ. VOZÁRI GYULA.

Baranyamegyeiek.

déta: feleselés.

elindétani: megkezdeni. „Ha nem tudta végbe vinni, ne is indétotta vóna é.”

étőkéllötte: eltulajdonította. füzű: fűz.

gángó: hosszú, nyulánk. „Nagy, gángó embőr lött belüle”.

gegerce: gége.

helböséteni: állásában megerősíteni, igaznak tartani. „Mínynyá pásztort helbösétöttek; helböséttöm, amit mondó”.*

huppalagos: puffadt, duzzadt. imahónap: maholnap.

kucorázik, kucorába van: csirázik, csirban van az elvetett mag.

* 1880-ban tettünk kérdést a helybeszt szóról, melyet akkoriban egy üggyársunk Veszprém vidékén hallott (l. Nyr. 9:26, 126).

kunyer málódik: könyörög. nagyzi magát: dicsekszik.
 mőgállétani: megfogadni. Mőg, tikokó: tyúkól, tyúkok ólja [tik-
 állétották a lohak mellé: meg- akol. — A szerk.]
 fogadták csikósnak. vaklic: barna, piros. „Ejnye, de
 merő: merev. „Elereszti magát, szép vaklic mőnyecske“.
 ojan mint egy merő fa“.

(Ózd.)

SOMSSICH SÁNDOR.

Családnevek.

Ács. Bajnok. Balázs. Balyo. Bódi. Bodnár. Cirják. Forgó. Futák.
 Gálic. Gérec. Györgyi. Hatala. Kótai. Lalik. Lányi. Miskai. Orosz.
 Palica. Pásztor. Sebén. Sebestyén. Szécsi. Tamás. Török. Tuza. Üve-
 ges. Vince. (Szkáros. Gőmör m.)

Bacso. Belányi. Berki. Bojtos. Demjén. Gubar. Lang. Pataki.
 (Visnyó. Gőmör m.)

Balog. Belica. Bojtos. Deman. Dusza. Fabo. Goral. Holló. Hunyák.
 Kondor. Medve. Orosz. Palica. Pazár. Rózsa. Sebe. Sebők. Sürgő.
 Szabari. Szentiványi. Szukács. Tőke. Újpál.
 (Felfalu. Gőmör m.)

MÁTÉ LAJOS.

Gúnynevek.

Aprózsídó. Bárány. Báránygyáros. (Jókor ellettek a juhái.) Bársony.
 Belizár. (A ref. pap adta az illetőnek ezt a nevet, mert félszemére
 vak volt, azóta az egész község ezen a néven ismeri.) Bogár. Borzos.
 Brugós. Csitri. Deszkáncásúzó. Fecske. Gyertyamártó. Gyönyörű. Ha-
 curaperzselő. (A hacurával a dohányt s más efélét szokták betakarni.
 Minthogy ez szalmából készült, itt-ott egy száll áll ki belőle. Ezeket
 a szalmaszálakat úgy akarta letisztítani egy ember a hacurájáról, hogy
 meggyújtotta, persze megégett aztán az egész. Így ragadt rá ez a
 gúnynév.) Harkály. Hatvékás. Herkules. (A leggyengébb ember a köz-
 ségben.) Hapsuk. Kajla. Későjött. Kolbász. Kosláb. Kotló (Mérge-
 sészetű.) Lábtó. Lepke. Luci. (Cigány gúnyneve.) Panóka. Pipás. Rókli.
 (Az anyját Rákkelnek hívták.) Sárviz. Selyemkos. Tyúkbőr. Üрге. Vad-
 macska. Vicsori. Zsacskó. (Balkány.) BALKÁNYI KÁLMÁN.

Helynevek.

Dűlőnevek: Csomós. Ragyás. Felsőrért. Kenderföld. Templom-
 oldal. Folyó-fű. Alsórért. Cseres. Ágozat. Csomósalja. Rókalynuk. Ra-
 kottyás. Latráni kenderföld. Előhegy. Kullogó. Somos-oldal. Varjas. Határ-
 völgy. Mocsolyásvölgy. Kisvölgy. Nagyerdő. Nagyvölgyoldal. (Zádorfala.)
 Gyertyános. Moré. Hegyeshegy. Ritkaerdő. Fábíán. Gőrbe. Bakóc.
 Hímrét. Őrhegy-alja. Mocsárerdő. Mocsáralja. Nagyerdő. Juhszalagos.
 Kiserdő. Bogomér. Lókert. Peres. Rónya. (Alsó-Szuha.)

Rétnevek: Berekalja. Simonbérc. Kányás. Mocsár. Hosszúdúlórét. Tilalmas pást. (Putnok.)

Szöllőnevek: Nagy völgy. Pál völgy. Hegyestető. Nagyhegy. Lepénke. (Uo.)

Szántóföldek nevei: Kistelekre járó. Dienesfalusi völgy. Borsóföld. Lepénke. Tetűsor. Temetőalja. (Uo.)

Erdők nevei: Szurdok. Gombás. Legyestető. Hosszúdűllő. Kurtabérc. Csempely. Farkaspallag. Gosztonyos-kő. Fenyves. Somosvölgy. Juhlegelő. Fancsal. Hosszúbérc. Bucsinka. Lódányoldal. Páska. Piroska. Zöldkapú. Hegyvár. Zsidóvölgy. Fehérlovas. Babatető. Lódomb. Nagykő. Hidegoldal. Kiskő. Lomova. Kavacsos-bérc. Kormos-tőke. Kőlesparlag. Magashegy. Róna. Szedreslápa. Barackó. Dőlőbérc. Kakasvár. (Gömör m.) ISTVÁNYFY GYULA.

Állatnevek.

Lovak: Csinos. Villám. Véres. Vércse. Búszke. Cukor. Hamvas. Kokas. Barna. Betyár. Csillag. Fakó. Kese. Kódus. Madár. Rózsa. Sarolta. Sárga. Szikra. Szőke. Szürke. Tajár.

Tehenek: Lányasszony. Tuba. Zöldes.

Őrök: Pompás. Nyulas. Éles. Boros. Nyakas. Galambos. Szőke. Bokros. Torkos. Tarka. Cifra. Bárány. Pogány. Fekete. Pörge. Gyöngyös. Kőrös. Szárcsa. Bodor. Boris. Gyapár.

Kutyák: Hattyú. Kánya. Paulina. Citrom. Cukor. Kávé. Pumi. Pinzsi. Bundás. Bojtos. Talát. Hektor. Szultán. Parisli. Kamilla. Oszkár. Amidor. Fidel. Vildon. Amor. Cigány. Plutó. Duna. Dráva. Huszár. Kurázs. Cuki. Palotás. Borzas. Tigris. Kehes. Kondor. Piszi. Forint. Vizsla. Veddrád.

(Marcali, Somogy m. 1874.) MARCZALI PÁL.

Állathivogató és ūző szók.

Az őrkörnek mondják: Csá ne! Csá be! (balról jobbra hajtja a barmot). Hó me! vagy: Hók ide ne! Hejk ide! (ellenkező irányban, balra hajtja). Farta te! (lépj arrébb). Hők me! (hátrálj).

A borjut így hivogatják: Prűcsi, prűcsi, prűcsi! Kergetik: Prű bé! prűcsi bé; prűcsi bé ne! vagy: kuty ki! prűcs ki!

A disznót így hivogatják: Csika, csika, csika! Kergetik: Huj ki ne, huj ne!

A malac hivogatása: Cuga, cuga, cuga! Kergetése: Hec ki, hec ki!

A juh hivogatása: Prűss ne ne, prűs ne! Kergetése: Bri ne!

A kecske hivogatása: Cige, cige, cige! Kergetése: Cige ne!

A réce hivogatása: Ucu, ucu, ucu! Kergetése: Ruca ne!

A tyúk hivogatása: Pipityi, pityi, pityi! vagy: pi, pi, pi! Kergetése: Hes ne!

A kotló hivogatása: Kotá, kotá, kotá fias!

A pulykái: Puj, puj, puj!

(Marosvásárhely.)

SZABÓ BÉLA.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR
SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség
és
kiadó hivatal
Budapest
New-York palota

XXVII. kötet.

1898. NOVEMBER 15.

XI. füzet.

A JELENKORI NYELVÉSZET ALAPELVEI.

VII. A nyelv keletkezéséről.

Jelen fejezetünk tárgya, amennyiben a nyelv keletkezéséről való legújabb feltevésekkel foglalkozik, jó részben más természetű, mint az eddigi fejezeteké; más természetűek lesznek a nyert eredmények is, mint azok, amelyekre az eddigi fejtegetések folyamán jutottunk. Az élő nyelv és az írott emlékek a nyelvi jelenségek egész sorát tárják elénk. Ezek természetét, történeti kifejlődését vizsgáltuk, fölfedezni iparkodtunk azon állandó viszonyokat, amelyek a nyelvi tünetmények bizonyos során észlelhetők. Megérteni törekedtünk a nyelvi élet törvényeit, amelyek mint a fejlődés általános irányai, áramlatai jelentkeznek. Egyes megfigyelt esetek közt fönnálló állandó viszony fölfogása vezetett el bennünket a nyelvtörténelem elveihez.

Másképp áll a dolog a nyelv eredetének kérdésével. Az eddig alkalmazott induktív-történeti módszer itt eredményre nem vezet; hiszen itt épen tapasztalati tények megfigyelése lehetetlen, pedig ez az első lépés minden induktív kutatásnál.*

* Az összehasonlító lélektan módszereivel eszközölt kutatások sem nyújtottak még eddig biztos eredményeket. Némelyek a gyermeknyelv megfigyelése útján törekedtek az önkéntes nyelvfejlődés természetét megérteni és ebből a nyelv keletkezésére következtetéseket vonni (l. kül. Hale: The origin of language. 1886. James Sully: Studies of childhood. London). Pontosabb kutatások azonban kimutatták, hogy a gyermeknyelv korántsem minden külső befolyás nélkül létrejött képződmény, hanem nagy része van benne környezetének is, amennyiben a gyermek ösztönszerű vagy reflex hangjait valamely tárgyra vonatkoztatja. Sőt még azok a hangsorok vagy hangkapcsolatok is, amelyeket a gyermek látszólag magától képez, gyakran hallott szavak tökéletlen utánzásainak mutathatók ki (l. Wundt, Essais, Leipzig. 1885). — Müller Miksa fölolvásásai révén ismeretes Robert Moffat utazó följegyzése, mely szerint Délafrika némely elhagyott falujában a gyermekek szüleiik hosszas távollétében maguk alkottak maguknak nyelvet. De az efféle nagyon is elszigetelt és épen nem pontos megfigyelésekre tudományos kutatásnál nem igen lehet támaszkodni.

A nyelvkeletkezésének kérdését csupán a p s z i k o g e n e t i k a i vizsgálatok eredményeinek fölhasználása világíthatja meg; ezt ellenőrzik és támogatják azok a visszafelé való következtetések, amelyeket a nyelv jelenlegi állapotából vonhatunk egy olyan nyelvállapotra, illetőleg a nyelvfejlődésnek egy olyan korszakára, melyből közvetetlen megfigyelés útján adatokat nem gyűjthetünk. E két segédeszközzel legalább közelítő fogalmat alkothatunk magunknak arról a folyamatról, amit nyelvkeletkezésnek, nyelvteremtésnek nevezünk. Következtetéseink elfogadhatósága azonban egy föltevéshez van kötve; minél jobban bebizonyul a föltevés igazsága, annál inkább nyernek valószínűség dolgában a belőle vont következtetések. Ez a fejlődés egyöntetűségének és folytonosságának tétele; más szóval: el kell fogadnunk, hogy a nyelv egyes korszakaiban működő erők között nem minőségi, hanem csak mennyiségi különbség van, hogy azok az élettani és lelki feltételek, amelyek között a nyelv fejlődése megindult, olyan természetűek voltak, mint jelenleg, vagy egy megszakítatlan fejlődési folyamatnak alacsonyabb fokán állottak. A feltevés általános érvényessége mellett szól az is, hogy a természettudományok is kutatásaik eredményekép a folytonosság elvét állítják föl a természeti fejlődés fő jellemvonásául.

Ezzel mindjárt ellenkezésbe jutottunk a régibb nyelvészeti irány egyik tételével, mely Schleicher fogalmazásában így hangzik: „A nyelv élete két teljesen különvált korszakra oszlik: a nyelv fejlődésének történetére: a történet előtti korszakra és a nyelvi forma hanyatlásának történetére: történeti korszakra“. Az efféle felfogást a leghatározottabban vissza kell utasítanunk. Nincs jogunk arra, hogy a nyelv fejlődése menetét két ilyen minőségileg különböző korszakra osszuk, midőn valamennyi külső és belső bizonyíték a fejlődésnek egyöntetűsége mellett szól. Sőt tovább mehetünk. Tágabb értelemben a mai kort ép úgy nyelvteremtő kornak kell neveznünk, mint a történet előtti. Magától értetődik, hogy ha már a nyelv, mint az emberi lélek legmagasabb fokú nyilvánulása létrejött, nincs meg többé sem az alkalom sem a szükség oly nagy mértékben az úgyn. nyelvteremtő erő nyilvánulására, mint a fejlődés kezdő fokán. Ha valamely nyelv a fejlődésnek olyan magas fokán áll, mint pl. egy nyugateurópai nyelv, hogy úgyszólván minden képzetnek megvan a maga vele társult hangbeli megfelelője, ritkán áll be a nyelvfejllesztés szükségessége. De a nyelvteremtő erő működése sohasem szűnik meg teljesen. A modern nyelvekben a pontos szófejtő kutatások mellett is egész

sereg olyan szó van, melyek megfelelőjét sem a régiebb, sem a rokon nyelvekből nem sikerült kimutatni. Igaz, hogy számba kell venni azt is, hogy a nyelvelmékek sohasem ölelik föl egy kor teljes szókincsét, s így sok szó eredete éppen ezek hiányossága miatt homályos; de még az így megmaradt szám is tetemes. Paul egész kis gyűjteményét állította össze azoknak a nagyrészt hangfestő újfelnémet szavaknak, amelyek a régiebb nyelvből nem mutathatók ki s melyekről föl kell vennünk, hogy újabb fejlődések. *

Előbb említettük már, hogy a nyelv nem esetleges valami, vagy éppen logikai folyamatok eredménye, hanem az emberi léleknek a maga alkatától föltételezett szükségszerű nyilvánulása. **

Fizikai vagy fiziológiai ingerek hatása alatt bennünk támadt érzeteket, ezek társulását folytonosan bizonyos elemi érzelmi állapotok kísérik, amennyiben az egyén azokat szükségszerűleg saját állapotára vagy tevékenységére, egyszóval saját énjére vonatkoztatja. Ezen kísérés nem magokban véve különálló tényezők szabályos együttlételetét jelenti, hanem magoknak az állapotoknak egységes összefüggését, melyből csak a mi elvonásunk választja ki az egyes elemeket.

Ezen érzelmek, épúgy mint az érzetek, melyeket kísérnek, első sorban pszikofizikai állapotok. Minden érzelmet tehát minőségének és erőfokának megfelelő testi változás követ. Amennyiben ezen változások külső tünetekben nyilvánulnak, az érzelem természetének objektív jeleivé lehetnek. Minden olyan mozgást, amely az egyesben végbemenő változásokat a külvilág tudomására

* Nem szólunk itt azon szavakról, amelyek úgyszólván szemünk előtt, gyakran véletlen folytán vagy félreértésből keletkeztek, pl. *mob, gas, tramway*.

** A nyelvetkekezés kérdése mindig egyike volt azon problémáknak, amely talán mértéken fölül is foglalkoztatta mind a nyelvészeket, mind a laikusokat. Nem is említve a régiebb kísérletek egész sorát, melyet Plátó Kratylosa nyit meg, az idevágó újabb munkákból is egész lajstromot állíthatnánk össze. Tájékoztatás kedvéért csak néhány alapvető művet sorolok föl. H. Steinthal: *Der Ursprung der Sprache im Zusammenhange mit den letzten Fragen alles Wissens*. 1851. Noiré: *Ursprung der Sprache*. (A nyelv elsőbbségét vitatja a gondolkodással szemben.) Bleek: *Über den Ursprung der Sprache*. (A dialektusok keletkezését a Darwin-féle fajkiválás elméletével veti egybe.) Farrar: *An essay on the origin of language based on modern researches and esp. on the works of M. Renan*. (A hangutánzás elméletét védi; ellene: Müller Miksa és Noiré.) L. a részletes bibliográfiát Techmer, *Intern. Zeitschr. für allg. Sprachwiss.* I. 2—8.

juttatja, kifejező mozgásnak nevezünk. A tudat és a külvilág közötti kapcsolat létesítésére a mozgás az egyetlen eszköz. Természetesen ezen kifejező mozgások nem külön eredetűek, hanem származásuk szerint mind vagy ösztönszerű, vagy reflex-mozgások. Nem is szabad őket fejlődésük legalacsonyabb fokán akarati jelenségekkel kapcsolatba hozni. Erős érzelmi változásnál közvetlen innerváció megy végbe a mozzató idegrendszer közép-ponti részeire, ami vagy bizonyos izomcsoportok rögtöni megbénulását vagy gyengébb rázkodásnál az ingereltség állapotát hozza létre, melyet később lankadság vált föl. A kifejező mozgások egy másik csoportjának eredete az analog érzetek társulásának elvében van. Hasonló érzelmi hangulatú képzetek egymással társulnak s egymást erősítik; ez különösen a tapintási és izomérzetekre vonatkozik. Ezek képezik leggyakrabban valamely érzet föllépését kísérő erős érzelmi változás érzéki alapját. Az öklök összeszorítása, a kar vagy arc izmainak feszültsége önkénytelenül is az előidéző érzelem erőfokához alkalmazkodik. A végbement belső változás külső mozgásban tükröződik, melyből a hatást létrehozó érzelem természete és a képzetek iránya többé-kevésbé pontosan kiolvasható. A kifejező mozgások egy harmadik csoportjánál a képzet és a mozgás viszonya jó különösen tekintetbe. Ennek a kapcsolatnak appercipialása teszi a fejlődés következő fokát. Fölindukt állapotban önkénytelenül rámutatunk arra, akiről beszélünk. Ezáltal a kifejező mozgás tudatunk előtt is jelzi az érzelmet, mint közvetlen forrását, evvel együtt jele lesz az érzetnek is, melynek föllépését azon érzelmi hangulat kísérte, és csak közvetve azon jelenségnek vagy konkrét tárgynak, mely az érzetet előidézte. Itt még nem föltétlenül szükséges, hogy a kifejező mozgásnak célja legyen.

De egy dolgot nem szabad figyelmen kívül hagynunk. Az ember kezdettől fogva a többi ember társaságában élt. Minden mozgás-nyilvánulása természetesen visszahatást keltett az egyenemű lelki szervezetű csoportnak többi tagjában. A tudat appercipialja az észrevett visszahatás és a végbevitt mozgás közötti kapcsolatot. Ez mintegy fölhívja a tudatot arra, hogy az illető mozgást már most olyan céllal tegye meg, hogy a visszahatást társa részéről előidézzé. Mihelyt az egyes szándékosan tesz meg valamely mozgást, mely az előbb említett céllal van összekötve, megszületett a nyelv legkezdetlegesebb alakjában. Valamint az utánzó törekvés a kifejező mozgás keletkezésénél annak a jelen-

ségnek utánzására indít, amely bennünk az érzelmi változást előidézte: ez ismét újabb utánzást idéz elő azon egyesek részéről, kikhez a kifejező mozgás irányult. Ez fontos tényező arra, hogy a támadt mimikai jel megszilárduljon és általánosan elterjedjen egy csoport tagjai között.

Mindeddig általában kifejező mozgásról beszéltünk, amennyiben nemcsak az ösztönszerű és reflex reakciók, hanem alacsonyabb fokon a kifejezők is külső mozgás alakjában nyilvánulnak.* A hallható nyelv, egészen úgy mint a jelbeszéd, eredetileg az ember azon ösztönéből származik, hogy érzelmi változásait mozgással kísérje, amelyek az érzést előidéző folyamattal közvetlen kapcsolatban vannak és azt szubjektíve előidézett hasonló érzéssel erősítik. De van egy nagy különbség a néma és a hallható beszéd között: a hallható beszédnél a mozgásérzeten kívül a hangérzet is erősíti a keletkezett benyomást és így az utóbbinak érzékelhető ereje nagyobb. Hozzájárul még ehhez az is, hogy a hangérzéknek finom kifejlődésénél fogva a változatosságnak itt úgyszólván nincsen határa. Természetesen eleinte, legalább a beszélő tudatában a hangalaknak több-kevesebb összefüggésben kellett lennie a képzetel. Erre két út van. Az első és legtermészetesebb, ha a hangalak valamely természeti hangnak közvetlen utánzása. Ez az úgyn. hangutánzás (onomatopöia). De a közvetlen hangutánzásnál fontosabb egy másik folyamat, amit közvetett hangutánzásnak nevezhetnénk. Ez abban áll, hogy — a hasonló érzelmi hangulatú képzetek vonzódása alapján — más érzékek érzeteit a hangérzetek területére visszük át. E folyamat kizárólag az érzelem területén megy végbe, amennyiben az eredeti benyomások egyértékesei ugyanazon érzelmi állapotot idézik elő.**

* Tágabb értelemben a jelbeszédet ép úgy beszédnek kell tartanunk, mint a hallhatót. Minden eszköz, legyen bár hang, vagy szorosabb értelemben mozgás, mely az egyes gondolatait más egyessel tudatja, lélektani szempontból beszéd. A süketnémák jelbeszédében pl. megvan a beszéd minden lényeges jellemvonása (l. Wundt Essais. Leipzig 188). Az egymás nyelvét nem értő amerikai indián törzsek között egész jelbeszéd fejlett ki, amelynek a szó szoros értelmében megvannak a maga nyelvjárásai, egészen úgy mint egy hallható nyelvnek. (L. erre nézve. Sign language among north american indians. Garrick Mallery. First annual report of the bureau of ethnology. Washington. 1881.)

** E. Lazarus: *Leben der Seele* II. 92. H. Steinthal: *Abriss der Sprachwissenschaft* I.: 376.

Három fontos állomás van eszerint a nyelvkeletkezés menetében. I. Ösztönszerű kifejező mozgások közvetlen innerváció hatása alatt. II. Bizonyos célból akarati elemek hozzájárulásával véghezvitt kifejező mozgások. III. A jel (mozdulat vagy hang) elterjedése eleinte önkénytelen, később mindinkább szándékos utánzás útján.

De a hangsor ezen elterjedésének van a fejlődés kezdetén egy olyan akadálya, amelyet eddig nem vettek kellőleg figyelembe s melynek fontosságára méltán utal Paul. Valamely hangsor utánzása a mozgásérzet biztosságát feltételezi; ez meg csak hosszas gyakorlás eredménye lehet. A beszélni tanuló gyermeknél is megfigyelhetjük, hogy mennyi tapogatózásra, kísérletezésre van szüksége, míg a hallott hangot képezni tudja. Pedig a gyermek folytonosan olyan felnőtt egyének hatása alatt van, akiknél a mozgásérzet megállapodott és legalább is nagyon közelítőleg egyformán van kifejlődve. A nyelvkeletkezés első korszakait mindenesetre a mozgásérzetek nagy tarkasága és bizonytalansága jellemezhetette; csak az egymással való folytonos érintkezés fejleszthetett idő folytán bizonyos egyöntetűséget. Ezen átlagon belül az egyes egyének és a zártabb egészet képező csoportok között természetes kisebb-nagyobb eltérés fejlődött, melynek foka épen az érintkezés gyakoriságától és tartósságától függ.

Magától értetődik, hogy az így keletkezett jeltömeg még nem nyelv a mai értelemben. Úgy kell képzelnünk a legkezdetlegesebb nyelvet, mint hangsorokat, amelyek egész konkrét szemléleti képekre vagy érzelmi állapotokra vonatkoznak, amelyek összefüggése az okozó benyomással még él a beszélő tudatában.

Minél többször ismétlődik az így támadt jel használata, annál gépiesebb lesz a kifejező hangsor és a megfelelő szemléleti kép között való kapcsolat és annál inkább elhomályosul a köztük való összefüggés tudata; de viszont annál inkább meglesz az illető hangsornak az a képessége, hogy lassanként elvont jelentést vegyen föl. Mihelyt a fejlődés oda jutott, hogy a tárgy szemlélete önkénytelenül idézi fel az emberben a hangsort, amelyet eleinte a köztük levő tényleges viszony hozott a tudatba, mihelyt tehát a hangsor úgyszólván jelképpé lett, megindul a nyelvnek élettani és lelki tényezőktől feltételezett kifejlődése, melynek módját és törvényeit a megelőző fejezetekben tárgyaltuk.

(Vége.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

NYELVUJÍTÁSI ADATOK.

Király Károly a Nyr. 25. s 26. k.-ében mintegy 5—600 nyelvújítási szónak összeállította a történetét. Valahányszor tehát újabb szók történetével foglalkozunk, hasznát kell vennünk annak a becses összeállításnak, hogy nyomozásainkban könnyebben s biztosabban haladhassunk. Mulasztás volt tőlünk az imént is, hogy a *viszhang* és *értesít* szókkal foglalkozva (27:457—8), Király K. jegyzékét meg nein néztük; mert akkor láttuk volna, hogy a *viszhang* szóval Baróti Sz. D. már 1788 előtt is élt, tehát előbb mint Dugonics, az *értesít* igét pedig Pápay Sámuel már 1807-ben beiktatta a Veszprémmegyei Tiszti Szótárba (az *értelmesít* igével pedig, mint Király K. úr figyelmeztet, már 1822-ben élt Versegly az ő Lexiconában „*explanare, intellectuare*“ értelemben). Mindazáltal megmarad minapi közlésünknek az az érdeme, hogy tanulságunkra fordítja a *tudóssít* és *értesít* közti történeti viszonyt, s hogy a *viszhang* példáján ismét megmutatja, milyen nagy szerepe volt Dugonicsnak az új szók elterjesztésében s népszerűvé tételében.

Egyáltalában nem elég az új szókra nézve az első előfordulást, mintegy az első kísérletet kimutatni, s különösen nem elég a szógyűjteményekre és szótárakra való hivatkozás, mert a nyelvújítás előtti szótárakban is sok a hiba s az élő nyelvszokástól való eltérés, hát még a nyelvújítás óta megjelentekben! Szükséges annak a kimutatása is, hogyan, kik által terjedtek el az új szók lassanként az irodalomban, s eközben minő változásokat szenvedtek alakjukban s jelentésükben (hisz az utóbbiakra Király K. összeállítása is néhány érdekes példát mutat). Szándékom tehát azoknak az újabb szóknak, amelyeknek első előfordulása már ki van mutatva, további sorsát olyan adatokkal megvilágítani, melyek ezen szók életének első korába esnek. Ezek az adatok nem rendszeres kutatások, hanem csak alkalmi följegyzések eredményei,* de talán így is használható anyagot szolgáltatnak a magyar szók történetéhez.

ábra 25:211; különös, hogy Kuthy Lajosnál (Hazai rejtelmek 1846) „*ábrázat, arc*“ jelentése van: „*dült ábra*“ 1:9. (Kunoss Szófüzésében 1834 „*Umriss, Contour*“.)

ábránd 26:299. „*Egyedül az ifjukor van kicsapongó ábránd-*

* Csak a harmincas években megjelent akadémiai szemle, a Tudománytár néhány kötetét és Dugonics egy-két munkáját olvastam tüzetesen e célra való tekintettel.

dal lelkesedve a szabadságért“ Tudománytár 1834. 4:126. *Ábránd*: Phantasie, *ábrándozik*: phantasieren, Kunoss: Szóf.; *ábrándos*, -an: phantastisch, Kunoss: Gyalulat 1835. — *Abrándoz* (mely a Tisza vidékén is dívik, MTsz.) irodalmi szövegben már Kisfaludy Sándornál előkerül: Repkedett a szív lelkében, ábrándozván felőle (Gyula 3:54).

alany 25:211. Nem árt megjegyezni, hogy már előbb is próbáltak a latin *subjectum* alapján magyar műszót alkotni: *alája-vettelett*, Geleji Kat. I. CörpGr. 317. *alózmány* Barcafalvi.*

alap 25:211. Azelőtt a *fundamentumot* *fenékkal* is próbálták fordítani. Révainál *derék-fenék*: Az ékesszószeretésnek (philologia) derék-feneke... a hazai nyelvnek története... (id. Bánóczi: Révai 318). Még Szemere Pál is *fenekest* ír 1809-ben *alapos* helyett: A nyelv históriáját a... grammatikának előrebocsáttatása nélkül fenekesen írni nem lehet (Munkái 3:10).

álladalom, status 25:211. Barcafalvi szava, ő tőle vette Dugonics, de 'állapot' értelmében; így használja pl. 1798. Szerecsenek 1:157, továbbá Példab. 2:38: Úgy tette magát, mintha... nyomorult álladalmát szívére venné. — 1804-ben már jogi szakmunkában is előfordul, még pedig a politikai status értelmében, Georch Illésnél, l. 25:50. (Vö. még 1834-ben: az Egyesült-országok Tudománytár 4:105; „keleten a háznép a *status* alapja“ uo. 1:112. stb.)

állítmány 25:211. Georchnél *állítmányok*: statuta, Honnyi törv. 22. Állítás értelmében is előfordul, pl. Ezen álláspontnál fogva azon állítmány általában helytelennek látszik. Tudománytár 1838. 4:101.

állomány 25:211. Alkotója, Dugonics, mindig *államán*, *állomány* alakban írja; gyakran használja s rendszeren 'föltételi' értelmében, pl. Szerecs. 200, 403, Példab. 1:257. 2:203.

anyag 26:300. Bessenyeinél *anyatest*, Holmi 30, id. Mátyás F. NySz. 57.

arány 25:212. Barcafalvi Szigvártja után a köv. irodalmi művekben fordul elő, de még folyvást 'cél' jelentéssel: Eltökéltett aránya szerettével együtt lenni, KisfS: Gyula 9:35. „Arányba szemzeni“: célba venni, Horváth E. Árpád 329. Ugy szegi a sűgárt célja s aránya felé, Ungv. Tóth L: Vers. 41. — A mai

* Nyilván az ugyancsak nála található *előzmény* 'objectum' példájára (vö. *mellős*: *előz*).

„proportio” jelentéssel irodalmi szövegben talán csak a 30-as évek óta: Fegyvernemek aránya, . . . egymásközti arányban kell állani, Tud.-tár 1835. 7:164. A föld és tenger közti arány, uo. 1838. 4:98. Ez az *arányosság* áll, uo. 1835. 8:120. — A bátor tettek *arányos* béreik, Ungv. TóthL: Vers. 105. Vö. „*arántos* (proportionné)” Dess: Bártfai Lev. 1818. 62. — Faludinál „*képes egyenlőség* (proportio)” 135. — Még a 30-as, 40-es években sokszor használták az *irány* szót proportio h. is. Így: A tudományos előmenettel az engedett szabadsággal egyirányban fog lenni, Tud.-tár 1836. 6:13. Így *iránylag* idősb Szász Károlynál; *iránylag* e h. aránylag meg van róva 1843. Athenaeum 1:85. — Maga az *irány*, úgy látszik, először 1798 Dugonicsnál fordul elő: Megparancsolta kormányossának, hogy abba-hagyván Ammon templomának *irányját* Kárhágó felé célozzon, Szerecs. 398. Miért is ad Kegyed hőse oly rossz irányt szenvedelmeinek? Tud.-tár 1838. 4:285. Cél értelmében: Rettentéssel kíváná kitűzött irányát elérni, uo. 190.

Aszkór 13:321. Bugátnál 1843-ban; de már előbb is előfordul így: „*aszkórság*, tabes, Auszehrung” Tud. Gyűjt. 1833. 6:81.

SIMONYI ZSIGMOND.

A ZILAHVIDÉKI NYELVJÁRÁS.

Második közlemény.

I. Hangtani sajátságok.

• 1. *A hangok képzése.*

Magánhangzók. Az *a* hangok képzése alig különbözik a köznyelvitől. A hosszú *á* hang kiejtése azzal teljesen megegyezik, úgyszintén a rövid *a*-é is, azzal az eltéréssel, hogy ha a megelőző szótagban *á* hang van, ez az *a* az egyes szám 1. és 2-ik személyű birtokos ragja előtt *o* s a 3-ik személyben pedig az *o* felé hajló, ajakzárással ejtett *q* hang lesz, mint a dunántúli, vagy a palóc nyelvjárásban: *lábom, lábod, lábq; hátom, hátod, hátq* stb. Az irodalmi és köznyelvi *a* hang képzésével teljesen megegyezik a nyújtva ejtett *á* hang képzése, amely két esetben használatos: 1. az *a* hang után következő *l, r* hang kiestével, pótlónyújtás esetén: *ászik, ásó; vár (varr), ára* stb. 2. a megmaradt *l, r* és *j* előtt, ha ezekre még egy mássalhangzó következik vagy ha mondat végére kerülnek, mint az egész székely területen, itt is minden esetben: *álma, hatálmás; tártani, párt; hájtani, ájtó*, „fené tutygya mit *akár*”, stb

Az *e* hangot a nyelvjárásvidék északi részében a legtöbb

esetben, a zilahi körben pedig igen gyakran zárt *ē* helyettesíti. Az *e* hang széles ejtésű nyújtott alakját, az *ē*-t hangoztatja e nyelvjárás az *ā* hangnál említett két esetben, de máskor soha: *téjes* (teljes), *mérni*, *féjtem* stb. A zárt *ē* képzésével teljesen meg-egyezik ennek nyújtott alakja, anyugati székelységben is hallhatót *ē*, amelyet a zilahi nyelvjárási kör nagyon kán ejt az eredeti zár **ē*-vel szemben, mert rendszeren az *é* és *í* között képezett *ī* t ejti ilyen esetben: *īlet*, *ésīg*, *szīsō* (szélső), *īg* (ardet) stb. De *ē* hangot ejt az egész nyelvjárás-szívet a következő szókban: *ērez*, *ērt*, *ērtelēm*, *ērtellēn*, *kēnyēr* (ritkábban: *kinyēr*), *kērdezni*, *cērna*, *gyērtya*, *sērt*, *sērtēget*, *tāngyēr*, *tērgy* (térd) és származékaikban. tehát csakis *r* előtt.

A nyelvjárás-szívet egész északi része, tehát a diósadi s a sarmasági kör a zárt **ē* helyett, épen mint a mátravidéki palóc, az első szótagban *ī* kettős magánhangzót ejt, a többiben mindig a zárt *ē* nyújtottját, az *ē*-t: *īg* (ardet), *īl*, *īmejēg* (a gyomrom); *tesvēr*, *kēlēs* (v. *kilis*), *mēnedēk* stb. Ez esetekben a zilahi kör a felsőtiszaí nyelvjárás befolyása alatt úgy az első, mint a többi szótagban a már említett *ī* felé hajló *ī* hangot ejti *szīl* (margo), *fīl* (timet), *hasadīk* stb.

Az *a* hanghoz közeledő széles ejtésű, székelyes *ē* hangot csakis a diósadi körben (tehát ahol a székely hatás legszembetűnőbb) lehet hallani az *el* — és *fel* — igekötőkben: *ēmēt*, *fēkōtt* stb.

A rövid *o* képzése teljesen megfelel a köznyelvnek, de a hosszú *o* már kétféle: *ō* és *ó*. Az első széles ejtésű, a rövid *o* teljesen megfelelő hosszúja s alkalmazása megegyezik a megfelelő *ā* és *ē*-ével, azzal a különbséggel, hogy csak a megmaradt *r*, *l* és *j* előtt nyulik az *o* *ó*-vá: *ōrsó*, *kapór*; *pakól*, *voncól*; *rőjt*, *bőjtár*; míg a mássalhangzók kiestével pótlónyújtásos *ó* lesz: *ótás*, *ócsó*, *bódog*, *ór* (orr) stb.

A rövid *ō* sem ter el semmiben az irodalmitól, de a hosszú szintén kétféle: *ō* és *ō*. Az első a még egy következő mássalhangzóval álló *l* és *j* előtt használatos: *ōldōklēs*, *ōrvend*, *jōjjēk* stb. többször *ō* lesz: *zōd*, *fōd* stb.

összes magánhangzóit tehát a következő-lázatba:

Mély hangok		Magas hangok	
<i>r</i> nélkül	ajakkal	ajak nélkül	ajakkal
	<i>u</i> <i>ú</i>	<i>ī</i> <i>i</i> <i>í</i>	<i>ū</i> <i>ű</i>
	<i>o</i> (<i>ó</i>) <i>ó</i>	<i>ē</i> <i>ē</i> <i>ē</i> <i>ē</i>	<i>ō</i> (<i>ō</i>) <i>ō</i>
<i>ā</i>	<i>a</i> (<i>ā</i>) <i>a</i>	<i>e</i> (<i>ē</i>) <i>ē</i>	

nyújtással vagy az *l*, *r* és *j* hatása alatt jelzi.)

Képzése tekintetében csakis annyiban mutat amennyiben a *ly* hangot nem ismeri,

helyette mindig *j*-t ejt *s* a zöngés *m*, *n* és *ny* hangok helyett a szó végén és *k*, *g* előtt orron keresztül ejtett magánhangzó hallható: *i^{ká}bb*, *roko^a*, *cigá^a*, *lejá^a* vagy *já^a* stb.

A hangok kapcsolatában a többi nyelvjárással egyezőleg a könnyű kiejtés az irányadó, ezért a hiátust nem tűri, elkerülésére vagy magánhangzót dob ki: *odatta* (oda adta), *hoccidē!* (hozdza ide!) stb., vagy járulékos mássalhangzót alkalmaz: *v*, *h*, *j* hangot: *biváj* v. *biháj*; *januvár*, *fébruvár*; *dijó*, *férijaszt* (fölriaszt), *hijába* stb. Az átmenet könnyébbítése céljából az érintkező mássalhangzók között gyakran áll be hasonulás: *pallag* (parlag), *talló* (tarló), „am má^a nem jó^a” (az már nem jó), *id aggya*, *fucc*, *hacc*, *tözzed* (fagysz, hagysz, töltsd).

2. Minőségi hangváltozások.

A) Zártabb hang áll nyíltabb helyett.

Nyelvjárásunk sok alsó és középső nyelvállással képezett hang helyett egy fokkal zártabbat ejt. Ez a magánhangzóváltozás a legkedveltebb az egész vidéken a hangzónyújtás mellett, ezért a leggyakoribb *s* ha akár palócos, akár székelyes vonásnak magyarázzuk is, annyi bizonyos, hogy eredetibb, régibb nyelvállapot megőrzésére mutat.

Amint már említettük, a zárt *ē* hang a nyelvjárás-sziget egész északi felében általános a nyílt *e*-vel szemben, de a zilahi körben nagyon ingadozó a felsőtiszai nyelvjárás hatása miatt, s minthogy az egész északi rész *e* hang alkalmazásában teljesen egyezik úgy a palóccal, mint a keleti székellyel, itt inkább csak a három kisebb kör közös vonásaira leszek tekintettel. Ragtalan alakok *ē*-vel: *bērēna* (gyakoribb: *borona*), *pēcsēnye*, *zsēndice* stb. Sokkal gyakoribb a használata ragos alakokban. Ez áll a birtokos személyragozás egyszámú 3-ik személyében: *lélkē*, *v'ērē*, *könyvē* (de ez az *ē* ragok előtt *i* lesz: *lélkire*, *v'ērít*). A tárgyrag előtt: *könyvemēt*, *v'ērū^aket*. Más esetben a palócos használat szokásos.

A köznyelvi *ē*-vel szemben *i* áll néhány szóban: Az *-ē* vagy *-é* kérdő szócska mindig *i* alakban használatos: „jössz-i nállu^ak?” „hoz-i valamit?” Az egyetlen *gyérmekik* szóban is *i*-t ejtenek kivételesen a többesképző előtt. Ilyenek még: *hátgirinc*, *hírnyó*, *kinyér* (de gyakoribb: *kényér*). „aggy ikis kényerēt!” (egy kis). *e ~ i*: *körti*, *messzi*, *kilis*, *igyenés*, *teli*, *eriggy*.

A zárt **é* helyén mindig *í* áll a zilahi körben — amint már láttuk — amikor az északi rész az első szótagban **ē*-t *s* a többi szótagban *ē*-t ejt.

A köznyelvi nyílt *é* helyén is hallhatni egy pár szóban zártabb *ē* vagy *i* hangot *e* nyelvjárásban: *ért*, *értelēm*, *érēz*, *érzik*, *kērd*, *kērdēz*, *sērt* (vö. *sért* Helt.), *szivonó* (vashorog a szén kizsújtására, vö.: *szén* Rábavid. nyj.), *b'ērc* (zilahi: *býrc*). *zsimbél*, *zsimbēs*, *kí^a* (kénkö). *v'ēka* (zilahi: *výka*), *fővi^a* (fővin NySz.). Az *é*-vel szemben *i* áll a főnevek egyes 3. személyű birtokosának ragos alak-

jaiban: *kezeit, szemire* stb.; úgyszintén az *ippe**, *pinz*, *gimberedik* és az *idés* szóban, ha jelzőül szerepel: *idésálma*, *idés téfel*, *idés anyám*, de „az álma *idés*“ Zilahon és *idés* a nyelvjárásvidék többi részében.

ő ~ ü: *tűrül, tűvicsek, dülűgödzik*, de hosszú ü pótlónyújtás esetén: *bűtöl* (bőjtől, vö.: *bwyt* VirgC., *bwth* LevT.), *dűt* (dönt) s az egy *űjjü* (ölyv) szóban, úgy a ragos mint a ragtalan alakjaiban.

ő ~ ű: *bű, fű, fűstű* (fejestől), *kű* (követ), *tű* (tövet), *csű* (csövet), *ű* (űtet, ő), *űk* (űkét), *ledűl, beszű, -bű(l), -rű(l), -tű(l)* stb. Rövid ü lett a *csérgettyű, pérgettyű, seprű*-féle szókban, de: *seprő* (a bor és kávé alja) és *tépértő*.

A köznyelvi *a*-val szemben nagyon gyakori az eredetibbnek látszó *o* hang: *osztá** v. *oszt*, *osztég* (vö.: *oz, ozuc, oschuz* HB. *oz, ozth* LevT.), *topp* v. *toppintás* (vö.: *tapos, tapod; topod* Pázm.; volj. *tub, osztj. tupa*), *toszit, ágos, fokad, fokaszt, rogya, kokas, hombár, nádól, haloná**, *roggyog, poronyó* (porhanyó), *magoss, horgosi**, *kosórnya* (kasornya), *padmőj, foncsika, fazokas, motóz, Frigmo** (Friedmann), *boka, szároz, jova, popa* (kenyér, gyermek ny.), *kotá kóré* (katáng), *bokafántos* (makrancos), *sódór* (sódar). A birtokos személyragozás egyes 1. és 2. személyében is *a* helyett *o* kötőhangzó áll, ha az előző szótagban *á* v *a* van: *hítom, hátod* (de: *hátq*); *ódalom, ódalod* (de: *ódalq*). Szintén *o* az *-s* melléknévképző s a *-n* módhatározó rag előtt: *bórzos, horgos, hátos* (lú), *tálos* (edénytartó állvány), *tágos, málos* („a búr, ha v'élko”), *bogjos; szörgálmatoso, haláloso, piszkoso** stb.

o helyén az eredetibb *u* is gyakran hallható: *udu* (odv, vö.: *uodw* Jord. ErdyC.), *csuda, hu, hunnét, othu, valahu, ahu, éhu** (imhol), *sehu, hummi* (holm), *suhájtoz, muhár, muha* (moh), *úcsu* (lokos búza), *cucu* (cócó, ló, gyermek ny.), *íuttt* (vö.: *oduita* HB.), „*csukra köt*“ (csukorra köt), *kúdül, kúdus* (a pótlónyújtás miatt), *sutu* (satu, sajtó), *úcsudni*.

Az *ő* helyett az *ű* már ritkább: *alű(l), hátű(l), lű*. A *-ból, -tól, -ról* ragok is zártabbak: *-bű(l), -tű(l), -rű(l)*, amelyekből az *l* mássalhangzók előtt kiesik. De *u*-vá rövidülve megtaláljuk ezt az *ő*-t a következő szókban: *vakaru, fűru, gyalu* (s a legtöbb

tyükulucca (Tyük-ól-utca, ma *l, -ról* ragokban, ha utánuk kos személyraggal látjuk el: *itt*“), *rullam* stb. [Éppen így: *a, tüllem* stb.]

zártabb helyett.

etének megfelelőleg igen ritka. Ezek némely jövevényszó elején: *g* stb. Ezt az *ő*-t találjuk az *ndéj* s az *éhu** (imhol) szavak-

A köznyelvi *i* helyett *é* hallható a nyelvjárás északi részében oly szókban, ahol eredetileg *é* hang volt: *mindéig, szerént óráként*.

i ~ é: „Maraggy itt. *amég* visszajövk”.

ü ~ ő: előfordul a többes 3. sz. alakban, de gyakran *ë* helyettesíti: *kértýők* v. *kértýék*. *r'ëttyők* v. *r'ëttyék* (rétjük).

u ~ o: a többesszám 3. sz. birtokos rag előtt az alhangú szavakban: *házok, ruhájok* stb. s a *krompli* szóban (sokkal gyakoribb: *pírkó* néven). A *kócs*-ban és a *Kócsár* névben is *o* van pótlónyújtással. Különben *u* helyen *ó*-t csakis az egy palócos *savanyó*-ban észleltünk.

C) Elülső és hátsó hangok egymás helyett.

E hangváltozásokra alig lehet itt egy-két példát találni: *u ~ i*: *bajicc* (csak az öregebbek ajkán, a fiatalabbak *bajucc*-nak ejtik). — *u ~ ü*: „a párna v. zsák *csücske*” (csücska). — *ö ~ ő*: *bérzél* (a lekaszált fűvet megforgatja). — Az *-aj* diftongus helyén *é*-t hallunk: *gané, karé, paré, taré*. — *a ~ í*: *gubics*. — *o ~ í*: *csimbók, lapicka, lapiss* (gyakoribb: *laposs*).

Még ritkább a hátsó hang elülső helyett: *i ~ ú*: *zsúzsok, juhárfa*. — *i ~ o*: *oskola* (csak az öregektől hallható, más *iskola*-t mond). — *i ~ u*: *puci*.

D) Nem ajakhangzó áll ajakhangzó helyett.

Ez a változás már sokkal gyakoribb, minthogy az egész nyelvjárás lehetőleg kerüli az ajakhangzókat. A köznyelvi *ü, ü* helyett *i, í*-t gyakran ejtenek: *bikkfa, mihéj, filem, fige, innep, hités, idvezül, idvesség, siket* stb., épen mint a keleti székelység. — *ö ~ e* vagy *ë* (pótlónyújtás esetén, vagy az *l, r, j* hatása alatt *ë*): *sér, veress, sérté, séri* (sörény), *fél, felésleg, gyenge, észém, csépp, csebér, vedér, fértelém, férgetég, csérgő, mégé, pér, répked, repül, géthes, gömbéc, tömléc*. — *ő ~ é*: *bétetéz, megfértéztet, elébb*. — *ő ~ í*: *isztike* és *isztikél*. — *ü ~ ë*: *fëredő* (fürdő), *fëredni, szégy* (szügy).

Ajakhangzót a nem ajakhangzó helyett csak az *üđ* szóban lehet hallani az öregebbektől. A *fűsü* szóban általános az *ű, é* helyett (az alapszava is *fű*: fő, fej).

Mássalhangzók.

A mássalhangzóknál már kevesebb az eltérés.

1. Zönge hangok zöngések helyett.

j helyett *ny* csak két szóban: *bórnyu* és *pérnye*. — *r ~ z*? *nyizbál* (a rossz kés, olló, ha nem vág jól).

2. Zöngés hangok zönge nélküliek helyett.

$t \sim d$: *pü^aközsd, garad* s így *d*-vel hangzik a *mint* kötőszó: „Oja^a jó kedvém va^a, mind akit akasztani visznék“. — $k \sim g$: *gunyhó, geleb* (kebel), (disznó- v. bika-)csög. — $h \sim j$: *fejér, Ziláj, zilaji, Zilájra, Zilájru*, de: *Zilahu^a* (zártan ejtve a *hu^a, othu^a, sehu^a* stb. analógiájára).

3. Zöngés hangok zöngék helyett.

A székely és a felsőtiszai nyelvjárás hatása alatt a *ly, lly* hangok helyett kivétel nélkül *j, jj* hangzik az egész vidéken: *fojó, ije^a, oja^a, kiráj* stb. — *l* és *ll* helyett is igen gyakori a *j* és *jj*, mint a keleti székely területen: *pujiszka, páji^aka, fejül, bejüll, já^a* (v. *lējá^a*), *jászój, csajá^a, váju, kájba* (kaliba); *méjj, düjjeszt* stb.

4. Zönge nélküli hangok zöngések helyett.

$g \sim k$: *vennike* (venyige). — $gy \sim cs$: *varancsokos* (*b'ēka*), *gööröncsös* (a *sima* ellentéte). — $zs \sim s$: *sugorgat* (de: *zsugori*). — $z \sim sz$: *szugój*. — $d \sim t$: *lapta*. — $b \sim p$: *pittyeszt*. — $v \sim f$: *csafárni, kotyfaszt, kotyfad* (erjed).

5. Zönge hangok egymás helyett.

$r \sim n$: *má^a* (már). — $l \sim n$: *tanál, danol, hu^a, ēhu^a* stb. — $ly \sim n$: *mihenst* (mihelyt). — $l \sim r$: *elódaról* (elkulloz. vö.: *oldal*). — $ny \sim n$: *vennike*. — $n \sim ny$: *készkenyő, vonyítani, honyajj, szappanyozni, tekényő, cinyège, innya, csinyál, nyősté^a* (Zilahon: *nyősti^a*). — *n, ny* helyett szóvégen, ha reá mássalhangzó következik, vagy a *g, k* előtt orrhangú magánhangzót ejtenek: *mē^akū* (mennykő). *toro^a, vászo^a, szappa^a, lējá^a* v. *já^a, roko^a, i^akább*. — $r \sim l$: *fancsalog* (tekereg), *ökléndez* v. *ökréndezik, fanyaló* (fanyar, talán a *savanyó* analógiájára); hasonulások: *talló, salló*. — $ny \sim m$: *fímlik*.

6. A hangképzés helyét tekintve, néha váltakozik egymással a torokhang, ínyhang, foghang és ajakhang: $d \sim gy$: a *térgy* (térd) és az *ésomförgyál* (elkulloz) szavakban. — $z \sim zs$: *csizsma, zscakó, rozsmari^ag*. — $sz \sim s$: *csusnya, tarisnya, cserésnye, silimá^a* (v. *szilimá^a*). — $cs \sim s$: szöközéken igen gyakori és jellemző változás a diósad-sarmasági körben: *luskos, keské, boskór, kusma, menyéske, feske, maska*. Zilahon és környékén csak az egy *bestele^a* szóban hallottam. — $s \sim cs$: *tüvicsk*. — $m \sim n$: *penetē* és *penetēfű*. — $sz \sim c$: *dēcka, kopac* (*kopasz* is). *ba-jucc*. — $t \sim c$: *kalicka*. — $n \sim t$: *disztó*. — $t \sim k$: *Szakmár, Szakmári*.

3. *Mennyiségi változások.*

A hangzárás mellett leginkább kedveli nyelvjárásunk a hangzóknak megnyújtását, nemcsak ott, ahol a köznyelv ingadozik a kiejtésben, hanem igen gyakran az általánosan röviden ejtett hangokat is megnyújtja úgy a töszótagban mint a ragokban és képzőkben.

Hosszú magánhangzó van a következőkben: *szűz, szület, szünik, fürész, tükör, űz, fűszfa, gyűrű, fűrj; szív, szívre, színek, bírtok, vidék, tiz, tízet, tízes, bíró, bíztat, biztos, vigat, hídat, ír, írás; hús, húszat, húszadik, húzás, gyúr, szúr, szúrtam, úr, úrnak, zúg, búza, búcsu* (vö.: régi *bulcsu*), *csúcs, nyúl, nyúlat, kút, kútat, rúd, rúdat, út, útat, gúnár, sugár, mulat, húszár; és* (esik az eső), *kél, lés, nyél. vér* (ver-ni), *nékem, néki stb., dá, hágy, sehová, motóz stb.*

A nyújtott nevezős főnevek rendesen minden rag előtt megörzik hosszúságukat s rövidülést csakis a tárgyrag előtt szenved egynehány.

Minden *r, l, j* előtt megnyúlik a rövid magánhangzó a megfelelő hosszúvá a mondat végén, vagy ha az *l, r, j*-re még egy mássalhangzó következik: *órsó, álma, éjteni stb.*

Képzős és ragos alakokban is igen gyakori a nyújtás. Az *-ul, -ül* végű igék és határozók kivétel nélkül hosszú hangzósak: *bámúl, okúl, örül, terül; n'emetül(l), csehül(l).*

Hosszú mássalhangzó van a következő szókban: *U: kerüllő* (csösz), *belöllem, alólám, rullam, nállam, tüllem, előllem, felöllem, cöllőnk* (kölönc), *restéll, keveséll, javáll, sokáll, utállat, ráriváll* s ezek ragozás közben is megtartják a hosszú mássalhangzót. — *nn: utánnam, utánnad stb., szalonna, vennike* (venyige). — *ss: magoss, laposs* (ritkán: *lapiss*), *eröss, piross, hegyess, a mássa* vminek és minden *-s* végű melléknév, s ezek ragozás közben is megörzik a hosszúságot. — *ssz: egéssz, bajussz* (gyakoribb *bajucc* v. *bajicc*) *lössz, bosszu, bosszuság, bosszant, rossz.* — Ilyenek még: *órakkór, szljj v. szljjü, újj* (novus és digitus), *egyébb, battyu, dúcc* (kényér- és galambdúcc), *sunnyi, közzül, hammu* (vö.: a *holm-tővel), *csé*gettyü, csérgettyü.*

Rövid magánhangzó is áll hosszú helyett, de ez már ritkább jelenség. Az *-ít* végű igék *t*-je kivétel nélkül megrövidül: *tanít, toszít, kerít, csérdít, kondít, csendít stb.* Az *-ü, -ű* végű melléknévek és főnevek szintén kivétel nélkül rövidek: *kákabélü, nagyfejú, nagyhasu; főrgattyu, billentyü, csé*gettyü, bosszu, búcsu stb.* A *-ból, -ról, -tól* ragokban és felhangú alakjaikban magánhangzók előtt az *l* marad s rövidül a magánhangzó: „a házrul esett” de: „a házrú hull”.

Mássalhangzó-rövidülést csakis a *virad, viradat, vár, várás, ór* (orr), *fórad* és *fóró* szókban és származékaikban hallhatni.

Bővült alakokat találunk sokszor az irodalmi nyelvvel

szemben, úgy magánhangzóval mint mássalhangzóval. Ilyenek pl. magánhangzókkal bővülve: *palánt* (*planta*), *tekényő*, *kör-csoma*, *tollu*, *kurázsi*.

Má ss al hang z ó - b ő v ű l é s t találunk a már tárgyalt hiátustöltő *j*, *h* és *v* hangokon kívül ezekben: *vírgáncs*, *tulipánt*, *iziⁿk* (v. *izék*), *gőringy* (gőrény), *szírpog* (szipog), *tágyér*, *rozsmá riⁿg*, *fréccseⁿ*, *tűvicsk* (elhomályosult kicsinyítő képző), *vijaszk*.

Néha szótagokkal, képzőkkel s egész szóval is bővül a szó teste anélkül, hogy az értelme megváltoznék: *varancsokos* (*b'élka*), *fájintos* (finom), *m'érsekél* (méreget), *hilinta* (hintá), *jukatos* v. *jukacsos*, *azótátulóta*, *mámma* (ma), *bincsilók* (bincsök v. csimbók), *tésis* (te-is-is) s az eredetibb *örökkétig* és *mindétig* vagy *minditig* szavakban.

Hiányos alakokat is találunk e bővüléssel szemben. Mint láttuk, a hiátus kikerülése végett gyakran esnek el magánhangzók: *gazdasszoⁿ*, *id'aggya* stb. De máskor is: *cibre* (cibere), *m'él(r)* (Zilahon: *mí[r]*, miért), *osztáⁿ*, *jáⁿ* (leány)

A má ss al hang z ó nyomtalanul vész el néha, így az *r*, *l*, *j* hosszú magánhangzó után s másik mássalhangzó előtt: *fére*, *téfél*, *hálgat*, *nyút*, *bűt* (bőjt); rövid magánhangzó után ritkán: *gélíce* (gerlice).

Az *l* a szóvégen, ha azzal végződik a mondat, vagy ha az utána következő szó mássalhangzón kezdődik, nyomtalanul elvesz a *-bú(l)*, *-bű(l)*; *-rú(l)*, *-rű(l)*; *-tú(l)*, *-tű(l)* és *-ná(l)* ragokban. Három egymás mellé került mássalhangzó közül a középső nyomtalanul vész el: *tesv'ér*, *kérbű*, *mi^m megölté* (mind m.), *kóp' ki*. Ez okból a *most* szó *t*-je is mindig kiesik mássalhangzók előtt: *mos' jőⁿ*. Az *-n* a *-ban*, *-ben* ragok végéről mindig elmarad; a *h*: *husagyókedd*, *poronyó* (porhanyó); a *v*: *pitár*, *pitarájtó*, *Éstáⁿ* (István). Az *-ért* ragból s a *mert* kötőszóból mássalhangzó előtt az *rt* kiesik: „*m'él* jössz? *azé mé* hittá!” de magánhangzó előtt csak a *t*: *m'ér* eszed? *mer* 'édés (Zilahon *mí[r]* és *azí[r]*). Az *eggy* szó mássalhangzója is elesik a *kis*, *kicsiny* szók előtt: *ikis* (egy kis), *ikicsinyég* (egy kis ideig).

Néha egész szótaggal is megapad a szó teste: *istuccsegéⁿ*, *pég* (pedig), *mippa?* (mit parancsol?), *ett* (evett), *sosé*, *vóⁿ* (volna), *csál* (csinál) stb., amelyekhez hasonló alakokat a székely nyelv-járásokban bőven találunk.

Pótlónyujtással esik el a *l* a rövid *o*, *ő* s nagyon ritkán az *a*, *u* és *ü* után, ha az *l*-re még egy mássalhangzó következik: *ócsó*, *bódog*, *ódani*, *nyóc*, *sikót rikót*; *zód*, *gyümölcs* v. *gyömölcs*, *érköcs*, *böcső*, *tögy*, *vögy*, *ködök*, *szemődök*; *küdeni*, *tanútam*; *ászik* (de: *álma*, *hatálmas*). Az *el*-, *fel*- igekötők is elveszítik *l*-jüket mássalhangzók előtt: *émént*, *fékött* (a diósadi körben: *émént*, *fékött*). Ilyen pótlónyujtásos alakok még a következő szók: *dűt* (dönt), *gyűt*, *té* (tej) és származékaik, *faré*, *kéd* v. *ké* (kend).

A hangátvetésre is álljon itt egy pár érdekesebb példa: *tepsed* (tesped), *korella*, *egyeledik*, *ögyvez*, *gelebem* (kebelem), *lebzsél*, *göb*, *cöllő**k (kölönc), *csimbók* és *bincsó*k v. *bincsilók*, *husá**g v. *suhá**g (vessző), *agdenóta* (anekdota) stb.*

(Folyt. köv.)

LÁSZLÓ GÉZA.

„MÁSODIK JAVÍTOTT KIADÁS“.

Midőn két melléknév, mint jelző, a mellérendelés viszonyában áll egymáshoz, a sorrend — ha bizonyos esetekben stilisztikailag szóba jöhet is — logikailag teljesen közömbös. Ha egy társaság, amely eddig fehér bort ivott, még pedig egrit, ezután vörös bort akar inni, még pedig szegzárdit, akkor mindegy, akár így szól a vendéglőshöz: „Kérünk most már *szegzárdi*, *vörös bort*“, akár így: „Kérünk most már *vörös*, *szegzárdi bort*“. Itt ugyanis *bor* a jelzett, mely két szempontból, hazája és színe szempontjából, van közelebbről meghatározva: mint *szegzárdi* és mint *vörös*. A *szegzárdi* az *egri*vel és a *vörös* a *fehér*rel van szembeállítva; itt tehát csak az a lényeges, hogy mind a két melléknévet nyomatékkal ejtse ki a megrendelő, azonfölül pedig szünetet tartson a kettő közt, mely szünet írásban vesszővel volna jelölendő.

Ha azonban két melléknév nem a mellérendelés, hanem az alárendelés viszonyában van egymáshoz, akkor korántsem közömbös, melyik előzi meg a másikat. Ebben az esetben ugyanis a második helyen álló melléknév a rákövetkező főnévvel együtt egy egységes fogalmat fejez ki, melynek csak az első helyen álló melléknév a jelzője. Mármint ha két ily melléknév helyet cserél, s így az, amely jelző volt, most a főnévvel egy egységes fogalmat fejez ki, az pedig, amely a főnévvel egy egységes fogalmat fejezett ki, most egy új fogalomnak jelzőjévé lesz: akkor ez a helycsere kétségtelenül az értelemnek teljes megváltoztatásával fog járni. Ha pl. a társaság nem is gondol más borra, mint egrire, akkor azt a bort, melyet eddig ivott, csak *fehér egri bornak* nevezheti, nem pedig *egri fehér bornak*, mert az a fogalom, mely itt közelebbről van meghatározva, nem a *bor*, hanem az *egri bor* fogalma. És ha ezután, megmaradva az *egri* termés mellett, vöröset akarnak inni, csak *vörös egri bort* kérhetnek, de nem *egri vörös bort*. Ez az utóbbi kívánság csak akkor volna helyén, ha azelőtt is vörös bort ivott volna a társaság, de nem egrit, hanem például szegzárdit. Ebben az esetben a *vörös bor* fogalma a jelzett, melynek jelzői: *szegzárdi*, illetőleg *egri*.

* Az egész leírásban főként a diósadi kör kiejtését tartom szem előtt, mert ez a legnagyobb s a hangtan terén itt legkevésbé zavaros a kiejtés, míg Zilahon s a körülötte fekvő pár faluban már a felsőtiszai nyelvjárás hatása alatt sokkal zavarosabb a kiejtés, igen sok a szabálytalanság. A zilahi kör eltérő kiejtését rendszeren zárójelben közlöm.

Arra is van eset, hogy az egymásnak alárendelt két melléknevet csak egy sorrendben használhatjuk. — akkor t. i., mikor csak az egyik alkalmas arra, hogy a főnévvel együttesen egy fogalmat fejezhessen ki. Így pl. ez a cím: „Temesvári Első Takarékpénztár“ határozottan hibás. Az „Első Takarékpénztárak“ kategóriájának nincs semmi értelme, hanem a Temesvári Takarékpénztárak fogalmát kell alapul venni. Mikor az idézett intézet létesült, Temesvárott még nem volt takarékpénztár, s azért a többi, netalán később alapítandó takarékpénztárak közt az időbeli elsőséget akarta címében dokumentálni. Nem fér hozzá kétség, hogy ez volt a címadók szándéka. Helyesen tehát csakis ebben a címben állapodhattak volna meg: „Első Temesvári Takarékpénztár“.

E szerint az elv szerint állapítható meg egyebek közt minisztériumaink helyes címezése is. Így van-e helyesen: *M. k. igazságügyi minisztérium*? Vagy így: *Igazságügyi m. k. minisztérium*? Megjegyzendő, hogy itt csak két jelzővel van dolgunk, minthogy a *M. k.* szét nem választható. A kérdés tehát az, hogy az *igazságügyi* kapcsolandó-e össze a *minisztériummal* egy egységes fogalom kifejezésére, melynek megkülönböztető meghatározására a *m. k.* szolgál, vagy a *m. k.* jelöl-e a *minisztériummal* együttesen egységes fogalmat, melyet az *igazságügyi* jelző határoz meg közelebbről. Az első esetben az *igazságügyi minisztérium* a *genus proximum* és *m. k.* a *differentia specifica*. E szerint a világ összes Igazságügyi Minisztériumaitól egy mint *m. k.* volna megkülönböztetve. Világos azonban, hogy midőn a kérdéses minisztériumot akarjuk megjelölni, nem gondolunk más államok igazságügyi minisztériumaira, amelyekről a mienket mint magyar királyt akarnók megkülönböztetni, hanem a többi *m. k.* minisztériumokra gondolunk amelyekről ezt az egyet mint *igazságügyit* akarjuk megkülönböztetni. A *genus proximum* tehát: *m. kir. minisztérium*, a *differentia specifica* pedig *igazságügyi*; — a helyes címzés tehát: *igazságügyi m. k. minisztérium*. Ha más államok igazságügyi minisztériumaival akarjuk a mi igazságügyi minisztériumunkat bizonyos szempontból összehasonlítani, akkor igenis *magyar igazságügyi minisztériumról* kellene beszélnünk, — megkülönböztetésül pl. az angol, francia, a porosz stb. igazságügyi minisztériumtól. A két jelzőnek vesszővel való elválasztása itt is teljesen ki van zárva, mert az elválasztás esetén egy nagyon is általános fogalom, t. i. a minisztérium (bármely államban és bármely ügykörrel) fogalma szolgálna a közelebbi megkülönböztetés alapjául.

Látjuk az eddigiekből, hogy a vessző alkalmazásának, illetőleg elhagyásának mindazon esetekben, ahol két melléknév következik egymás után, igen nagy fontossága van. Hírlapokban és könyvekben egyaránt mégis igen sűrűn találkozunk e tekintetben értelemzavaró vagy (mivel az értelmes olvasó a hibás szünetjelzés ellenére is a helyes értelem szerint olvassa az illető kifejezést) legalább pongyola írásmóddal.

Ha valamely egyesület az ő gyűléseit, jellegükre való tekintet nélkül, folytatólagos számmal jelöli, vagyis rendes és rendkívüli gyűléseit nem számozza külön, akkor ez a jelölés: *Első rendes gyűlés, Második rendkívüli gyűlés, Harmadik rendes gyűlés* határozottan hibás, mert hiszen pl. a *Harmadik* (vessző nélkül!) *rendes gyűlés* alatt azt kellene tulajdonképen értenünk, hogy csak a *rendes* gyűlések harmadikáról van szó, holott az egyesület azt akarta mondani, hogy az illető gyűlés egyáltalán még csak a harmadik (a rendeseket és a rendkívülieket összevéve). Tehát: *Első*, (vessző!) *rendes gyűlés. Második*, (vessző!) *rendkívüli gyűlés* stb.

Amily sűrűn találkozunk a vessző elhagyásával ott, hol vesszőnek volna a két melléknév közt helye. ép oly gyakran bukkanunk oly esetekre, amelyekben vessző választ el két melléknévet, minden alap és jogosultság nélkül. Az utóbbi hibára a következő mondatok szolgálhatnak példakul: „Beköszöntött az első tavaszi nap”; „A magyarországi, nemzetiségi kérdés megoldása nagy nehézségekkel jár”. Ezekben a mondatokban nem lett volna szabad a melléknéveket vesszővel elválasztani, mert itt a melléknévek nem a mellé-, hanem az alárendelés viszonyában vannak egymással; más szóval: mind a két esetben a második helyen álló melléknév a főnévvel együtt a jelzettet fejezi ki, és csak az első helyen álló melléknév a jelző. Itt nem napról, hanem tavaszi napról, nem kérdésről, hanem nemzetiségi kérdésről van szó.

A kérdés, úgy hisszük, az eddigiekben eléggé meg van világítva, s így immár eldölhet a *második javított kiadás* sorsa. Igaz, hogy nagyon kiváló szerzők műveinek címlapján találjuk így írva, ahogy e sorok élén áll (t. i. vessző nélkül); mindazonáltal nem lehet kétséges, hogy a *második* és a *javított* jelzők közt vesszőnek kell állania. Hiszen itt nem arról van szó, hogy az illető könyv már másodszor jelenik meg javított kiadásban (nem is gondolna olyat senki, hogy — mivel az eredeti kiadás nem lehet javított — a *második javított kiadás* tulajdonképen harmadik kiadás legyen). hanem arról, hogy egyáltalában még csak két kiadást ért meg a kérdéses könyv, mely kiadások közül azonban a második nem változatlan lenyomata, hanem javított mása az elsőnek.

Különben a vessző elhagyásával írt *második javított kiadást* minden értelmes olvasó úgy olvassa, mintha a két melléknév vesszővel volna elválasztva, t. i. mind a kettőt hangsúlyozza és a kettő közt szünetet tart. Minthogy pedig minden szünetjelzésnek az a főcélja, hogy a helyes kiejtésre adjon lehetőleg pontos útmutatót, a vesszőt a szóbanforgó esetben nem szabad elhagyni.

Tehát: *Második*, (vessző!) *javított kiadás*.

BERGMANN ÁGOST.

TÁRGYAS IGERAGOZÁS.

(Vége.)

II.

Minthogy már hozzáfogtunk a kérdés vizsgálásához és a Simonyi Zs. jegyzetbeli példájában (*mindent szükségesnek tartok fölemlíteni*) új mozzanattal találkozunk, a további tárgyalást szükségesnek tartom annál is inkább, mivel így még érthetőbbé lesz a vitás mondat kérdése és még szembevetőbbé az e szerkezetbeli ige tárgyas ragozásának a jogosultsága.

S. Zs. példamondata, amely hasonló a vitás mondatához a benne működő részes tárgybeli állítmány és infinitivus tekintetében, ép oly eltérő tőle e mondatrészek elrakását illetőleg; pedig ez idézi elő e két szerkezetben a különböző igeragozást. A vitás mondatban ugyanis a tárgyeset együtt marad *szüks. véljük | mindenkit figyelmeztetni*; a S. Zs. mondatában ellenben a közből álló bővített állítmány elszakítja őket egymástól. *Mindent | szüksé. tartok | fölemlíteni*. Ennek itt az a következménye, hogy az elül-álló tárgyeset uralkodik a mondaton; és minthogy határozatlan fogalmat jelöl, az őt követő igének tárgyatlan ragozását eszközöli. A tőle távol álló infinitivust sorsára hagyja ilyenkor, úgyhogy ez akár határozó számban is járhat; mintha azt mondanók: *mindent szüksé. tartok a fölemlítésre*.

Az ilyen szerkezetben a mondatvezérlő tárgyeset határozza meg az igeragozás minőségét. Ha pl.: így kezdődnek a mondat: *Ezt a körülményt . . .*, magától érthetőleg, így folya tovább: *célszerűnek vélte fölemlíteni*. Egészen más a vonzat ott, ahol a tárgyeset együtt marad a határozatlan móddal; mert az ilyen szerkezet, mint már legelső cikkemben kimutattam, két mondatból össze van vonva. Ott a részek mindegyikének van tárgyesete. Az egyik a lappangó *azt*, amely nélkül épen úgy nem képzelhető a tárgyas ragozás, mint nem képzelhető az igének (*tartom*) első személye a szintén elhallgatott *én* nélkül. Itt tehát van tárgyas ragozást eszközölő tárgyeset; Simonyinak a szerkezetében nincs; még elhallgatva sincs ilyes tárgyeset; az ottani egyetlen tárgyeset (*mindent*) pedig tárgyatlan igeregozást kíván: *Mindent szüksé. tartok fölemlíteni*.

Ahol a tárgyeset együttmarad az infinitivussal, ott mindig tárgyas az igealak, akármelyik részen kezdjük is a mondatot, és akárminő fogalmat jelöl is a határozatlan móddal együttálló másik tárgyeset; pl. *Szüks. tartom | mindent fölemlíteni*; és: *mindent* (v. *egyet-mást*, v. *valamit*) fölemlíteni | *szüks. tartom*; — és így tovább: Jobbnak láttad | valótlanságot mondani. — Másféle állítmány-egészítővel: Feladataul tűzte ki | mindenkit sértegetni. — Követet taposni | rendes teendőid közé soroztad. — Tárgyas a ragozás ott is, ahol nincs tárgyeset az infinitivus mellett: Ildomosabbnak ítélte | hallgatni róla. „. . . noha nem igen látják szükségesnek | bajlódni a caesurákkal.“ Ar. Próz. 22. Nyr. 27:278.

Ha az ilyen szerkezetű (összevont) mondatot középen kettészakítjuk, kiegészített állítmánya akkor is megtartja mondatbeli kellékeit: *jónak látom; elvünknek valljuk; kötelességüknek tartják* stb. — a más elrakású mondat részei ellenben bárhol is elválasztva, jelentés nélküli töredékekké válnak: *mindent | szükségesnek tartok | fölemlíteni*. — Amikor a szóban forgó bővített állítmányt előre-bocsátjuk, gyakran még nem is szerkesztettük a mondatnak többi részeit, esetleg a külön függő mondatot; és így ezektől nem is tehetjük eleve függővé az előre-bocsátott állítmány sorsát. Az ígét tehát ez esetben szükségszerűen ragozzuk tárgyasan. Ha ez áll, akkor nem tudok alapos okot arra, hogy a hátravetett állítmány ragozása másféle szabály alá essék.

A határozatlan tárgyesettől vezérelt mondatokban, — aminő a Simonyi-féle is — mind a szórend, mind a tárgyatlan ragozás egybevág azzal, amelyet a visszamutató *akit, amit* stb. és a kérdő *kit? mit?* stb. tárgyesetekkel alakuló mondatokban találunk: *amit* nem *tartok* szüks. elmondani; és: *mindent* nem *tartok* szüks. elmondani. A különbség itt mégis az, hogy a visszamutató és kérdő tárgyeset vonzó ereje nagyobb a többi határozatlan tárgyeseténél; mert minden körülmény között és így akkor is tárgyatlan ragozást eszközöl. amikor az infinitívus együtt marad vele: *amennyit | tanácsosnak vélsz | szóba hozni*; és szintűgy: *amennyit szóba hozni | tanácsosnak tartasz*; — ellenben (másnemű határozatlan tárgyesettel): *vulamicskét | jónak láttál | eltitkolni*; — és: *egyét-mást kifecsegni | nem tartod helytelen cselekvénynek?*

A szóban forgó részekből álló mondatokra nézve eszerint a következő három szabály adna útmutatást: I. Ahol a határozatlan mód együtt marad a tárgyesettel, ott az állítmánynak a ragozása tárgyas. II. Ahol a közből álló állítmány elválasztja a határozatlan módot az előre-bocsátott, következésképp mondatvezérlő tárgyesettől, ennek határozott vagy határozatlan mivolta intézi az állítmánynak tárgyas vagy tárgyatlan ragozását. III. Az *akit, amit, amennyit* stb. és *kit? mit? mennyit?* stb. mindig tárgyatlan ige-ragozást kívánnak, akár együtt marad velők az infinitívus, akár nem.

E három szabály szemünk elé állítja a különböző szerkezetek határvonalait és a köztük különféle módon végbemenő ige-ragozást. Jobb íróink műveiből, Aranynak három mondata kivételével, nem idéztem példákat; kerestem pedig ilyeneket órákon át; de hasztalan; mintha ez írók nyelve nem is ismerné (a szóban forgó szerkezetre vonatkozólag) a határozatlan tárgyesetet, amely előidézte a vitát. Remélem azonban, hogy majd ráakadunk ott is olyan szerkezetekre, amelyek vagy igazolják, vagy megcáfolják állításomat. Az utóbbit nem tartom ugyan valószínűnek; de bármi lesz is a további kutatás eredménye, a nyelv ügyének minden-esetre csak javára szolgálhat. „Győzzön a jobb“.

JOANNOVICS GYÖRGY.

BENCE, BENCÉS.

Tóth Béla, mint e tárgyról írt legutóbbi cikke bizonyítja (27: 465—467. ll.), még mindig meg van erősen győződve, hogy a *Bence* nem a *Benedictus*, hanem a *Vincentius* ivadéka. Vitatkozásunk fő tárgya az, jogosan s helyesen nevezik-e a Benedek-rendűek magukat *bencéseknek*? Tóth B. szerint nem és újra nem! S vajjon ugyan miért? Mert a nép pusztá félreértésből nevezte el s nevezi a *Benedeket Bencének*?

Ha azt hiszi Tóth B., hogy e megismételt bizonykodása előtt a Benedek-rend mindjárt fejet hajt s az eddig használta *bencés* nevet nyomban elveti magától, akkor fölötte igen csalódik. Kétségbevonhatatlan tiszta igazság ugyanis, hogy népünk a *Bence* nevet széles ez országban mindenfelé a *Benedictusra* érti; nem pedig a *Vincentiusra*. S ha ez így van, amint hogy nincs is különben, akkor nem lehet oka, sem joga bárkinek hibául tartani, ha Sz. Benedek fia a hosszú *benedekes* v. *benedekrendi* helyett *bencésnek* mondja magát, akár félreértésből, akár tudatosan nevezte el a magyar nép a *Benedeket Bencének*! Ez ellen hiába szavaz s kardoskodik Tóth B.; ügyekezete markába szakad, mert az istenadta nép erősebb nála! Vagy talán szégyen az a Benedek-rendre, legyen bár még oly tudós, ha a maga elnevezésében a nép szavajárása után indul? Legkevesbé sem!

Különben Tóth B. még azt se tudja semmiféle elfogadható tanuságtétellel igazolni, hogy népünk valósággal félreértésből használja a *Bencét* a *Benedictus* jelölésére. Abból magából, hogy Pápai P. szótára a *Vince* sarjadékának közli, még épen nem következik, hogy a közhasználatú *Bence* név csakugyan ebből fakadt. Vagy Pápai tanuságához tán kétség nem férhet? Mutasson fel T. B. egyéb bizonyságokat! Idézzon olyan adatot, amelyben a *Bence Vincét* jelent! Hiszen még a *Bencenc* forma egykorú megletelére se hozott fel eleddig egyetlen egy határozott történeti adatot sem! Mert a Nagy Gézára való pusztá hivatkozása csak nem fogadható el történeti adatképen!

Egyébként, ha a nép a *Bencét* való-igazán félreértésből alkalmazná a *Benedictus* kifejezésére, annak bizonyára valamelyes nyoma akadna nyelvében. Ez esetben ugyanis alig hihető, hogy az egész országban csupán ezen értelemmel használnák, hanem kellene lenni helyeknek (vagy legalább kellett volna lenni a multban), a hol *Vince* volna a jelentése. Ámde erre eleddig nincsen semmi tanubizonyosságunk.

Tóth B. nyelvészkedő okoskodásából kedvesen kitetszik az elbeszélő hajlandóság. Egész kis történetet ad ugyanis arra nézve, miként lett a „kétlaki“ *Bence* idővel egyalakivá, vagyis az eredeti

* Ehhez meg kell jegyeznünk, hogy Nagy G. a Pallas nagy lexikonában három árpádkori forrásból idézi a *Bencench*, *Benchench* nevet.
A SZERK.

Vince értelme hogyan változott át *Benedek*ké. Ámde ez a kigondolt fejlődés történeti alap híján egy cseppet sem bizonyítja, hogy a mai *Bence* név valóban a *Vincentius-Bencenc*-ből keltett népies etimológia műve. Vagy ugyan hát mutassa ki T. B., mely időben történt meg ez az átváltozás! Annyi való-igaz, hogy a *Bence* névalak a 12. század elején már divatos volt nyelvünkben, mert a Váradi Regestrumban (1205—1235.) már találkozunk vele: „Paulus comes impeciit Letem diaconum Forcasium et *Benczem* de sexaginta marcis . . . Vendegu curialis comes exemiit Farcasium et *Benczem* a ferro candent“. 34. db. Az ugyanitt található *Benci*, *Bunczy* (67. db.) és *Bencya* (117. db.) formák is valószínűleg a *Bence* átváltozott mássai. A *Vince* név csak egyszer kerül elő ugyane forrásban s ekkor is eredeti *Vincentius* alakjában; a *Bencenc*nek pedig semmi nyoma benne. Kérdés azonban, nem *Vincét* jelent-e még itten a *Bence*? Semmi erősség se szól mellette, sőt a valószínűség egyenesen a *Benedek* javára írható. Tehát nincsen alapja Tóth B. ama föltevésének sem, amely szerint Arany J. anakronizmust követett el, mikor Nagy Lajos korában *Bencét* azonegynek veszi a *Benedek*kel.

Tóth B. annak valószínűbbé tételére, hogy a mai *Bence* a *Vincentius-Bencenc*-ből lett népies etimológia eredménye, hivatkozik a *Nándor* név analógiájára, amelyet ma már nem *Leander*, hanem *Ferdinánd* értelemmel használunk. Csakhogy ez az argumentuma se bizonyít semmit, mert a *Nándor* névnek mostani alkalmazása nyilvánvalóan nem a népnek, hanem a művelt osztálynak rovására esik. Már Czuczor szótára is megjegyzi, hogy „újabb időben valamely ügyetlen szógyártó *Nándort* *Ferdinánd* helyett erőszakolta a nyelvre“.

Hogy Tóth B. a Szeréminél előkerülő *Benche* nevet hibásan olvasta *Bence* helyett *Benkének*, az, bármennyire bizonykodik is igaza mellett, nagyon-nagyon valószínű, mert Szerémi, ha még oly következetlen ortografus is, a *k* hangot *ch*-val nem jelöli.

Cikkének végén szememre veti, hogy én egész szerzetem nevében merek írni, holott egyik nyelvész rendtársam neki ötöd-fél esztendeje írt levelében kifejezte a *bencés* név hibáságáról való véleményét. Igaza van Tóthnak; a Benedek-rend, engem nem bízott meg, hogy nevében nyilatkozzam. Ámde ilyesmit nem is tettem; mert mikor azt írtam, hogy „mi Benedek-rendűek teljes joggal nevezhetjük magunkat *bencéseknek*“, nyilván csak azt akartam kifejezni, hogy a Benedek-rend, amelynek magam is tagja vagyok, jogosan nevezheti magát *bencésnek*. Rendtársaimnak legtöbbje így is írja magát. Hogy azon nyelvész rendtársam bármiféle eddig nem nyilvánította okból hibásnak tartotta vagy tartja a *bencést*, az e név eredetének s helyességének eldöntésénél számba nem jöhet, s így ebből Tóth B. ellenem semmi erősséget sem kovácsolhat.

Tóth B. irataiban már nem egyszer kifejezést adott rendünk iránt való érdeklődésének s barátságos érzületének; a nevünkről

írt két cikkelye is erről tesz tanubizonyosságot. Halával vagyunk és leszünk érte. Ámde most az egyszer, mivel olyat kíván tőlünk, a miről megokolt hitünknel fogva le nem mondhatunk, tanácsát nem követjük.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

TALLÓZÁS AZ IDEGEN SZÓKÖTÉS MEZEJÉN. *

M u t a t ó.

ugy = so.

ast : es

—i.

szenvedő.

igekötő.

es, mint alany.

—*and*, —*end*, rímes mondatok.

—*and*, —*end*.

de = hanem.

szórend.

miszerint = hogy

felett = über.

is — *nem* = sem

igekötő.

többszám, igekötő.

A mi a spanyolokat illeti, *úgy* ezek is kegyetlenségek által alapították meg uralmokat. *B. P. Közlöny*. 1406. lap 1867.

Ha politikai lapot vesz kezébe, unalommal dobja félre *ast*. *P. Napló* 186—5194.

Tény az, hogy a Kréta szigeténí véres jelenetek a Balkán táján ismételtetnek s orosz részről minden elkövetetik a keleti kérdés előtérbe helyezése *érdekében*. *U. o.*

Törökországban *azonban*, a keresztények kedélye *felisgatva van*. *U. o.*

Még kissé szokatlan itt, (t. i. nekem a hely vagy körülmény.) *Hon* 1867. 185. sz.

Remélem... hogy közreműködésünk annyira összeforrasztandja lelki *valónkat*, hogy a rövid „barát” szó használatára jogosítva *érendem magamat*. *U. o.*

Mit ha P... re *érkezendem*, élőszóval magyarázni el nem mulasztandók. *U. o.*

A közreműködő törekvés nem a múlté, *de* a jövőé. *U. o.*

Egy hazafi, ki *tudta* a „szabadság” stb. jelszavait *egyesíteni*. *U. o.*

VIII. Henrik Rómától elvált. *miszerint* házasságát felbonthassa. *U. o.*

Sajnálkozik a *felett*. *U. o.*

E tekintetben az autonómia is nekik *nem* elég. *U. o.*

Mennyire *tér el* ettől a reixrath fel fogása! (*U. o.*)

A két küldöttség között a hangulat engedékeny. Ez pedig *több* jelenségekből *tűnik ki*. (Kitűnik.) *U. o.*

* Ez a Tallózás még azokból a jegyzetkből való, melyeket Arany János 1878-ban adott át a M. Nyelvőrnek. Ez a rész akkor nem jelent meg, alkalmasint azért, mert csak rendezetlen alkalmi jegyzetkből áll. Most mégis közöljük, hogy el ne vesszen e „tallózás”, mely szintén mutatja, mily aprólékos gondot fordított Arany János az irodalmi nyelvhasználat megfigyelésére.

A legjelentékenyebb <i>jelenség</i> . U. o.	stil.
Aligha <i>nincs</i> igaza ő felségének. U. o.	szórend.
A deczemberi császárság romjain a köz- társaság fog feltámadni és a köztársaság <i>fogja-e</i> nekünk azt <i>beváltani</i> (be fogja-e váltani) amit Napoleon ígért. Hon-estilap. 1867. II.39.	szórend
Egy szövetség Napoleonnal ránk nézve oly merénylet stb. U. o. (A N. való szövetség).	egy.
Ha azoknak <i>volt</i> volna is igazuk . . . e h. Ha a. <i>igazuk</i> volt volna is. U. o.	hibás nyomaték többszám
Minekutána a fővárosban <i>több</i> kormány- férfiakkal találkozván . . . (P. Napló. 187— 5195.)	
Az erdélyi múzeum egyletének beadott <i>értekezletem</i> . U. o.	szóhasználat
(A németek) ez elkülönített állásban soká nem maradhatnak meg, ha csak <i>nem</i> <i>szűnnek meg</i> németek lenni. P. Napló. 5196.	szórend.
Vajon Poroszország olvad-e belé Né- metországba, vagy . . . a többi német álla- mot <i>poroszszá teszi</i> ? U. o. (teszi poroszszá).	szórend.
Ha egyszer <i>keresztülvitetik</i> , <i>fenntartani</i> fogják akarni. U. o.	igeköt. germ. szórend.
R. ur lemondását el nem lehet fogadni, míg utódja <i>nincs kiszemelve</i> . U. o.	szórend
Mondják, hogy B. úr <i>helyre állítani</i> akarja a valutát. Hon. II.187. 1867.	szórend.
A nemzeti bankot kényszeríteni akarja készpénz fizetéseinek <i>fölvételére</i> . U. o.	germ.
A tapasztalás megtanított <i>rá</i> , nem di- csérni a napot leszállta előtt. U. o.	germ.
Az adósság amortisatiója megszüntet- ték. U. o.	szóhasználat
Legtöbbet <i>jajgatnának</i> az ilyen műve- let <i>felett</i> az asszonyok. U. o. (Megverték, a <i>felett</i> jajgatok.)	<i>felett</i> : über.

ARANY JÁNOS.

RÉGI KÖZMONDÁSOK.

Egy múlt századi latin iskolakönyvre akadtam, amelynek hiányzik az első 16 oldala és címlapja. A könyv különben 621 oldalra terjed, azonkívül még egy „index verborum ungarico-latinus” is van hozzácsatolva. Latin nyelven van megírva, de magyar iskolák számára készült, mert magyar és német szavak, szólások bőven fordulnak elő benne. Valószínű, hogy lényegében két egymás-

tól független könyv lehetett (amelyet talán egy osztályban használtak), mert a 145. lapon új cím áll: „Flos Latinitatis, ex auctorum latinae linguae etc. auctore Fr. Pomey“. Az 1—144. lapra terjedő rész címe az ívek alsó széle szerint: „Syntaxis Ornata“.

Récsey Viktor úr szíves közlése szerint a pannonhalmi könyvtárban van egy ily Syntaxis Ornata, de nincs egybekötve a Pomey-féle „Flos Latinitatis“-szal. Ez utóbbi Syntaxis Ornata Nagy-Szombatban nyomtatott 1745-ben és 146 lapra terjed. Valószínűnek tartom, hogy a kettő azonos, vagy legalább egyazon munkának két kiadása.

A könyv maga azért érdekes, mert nagyon sok magyar szólást, sőt egyik fejezetében 79 magyar közmondást tartalmaz. A fejezetnek címe: idiotismi ungarici adagiales, qui nisi circumlocutione aliqua latine reddi nequeunt, vagyis oly tősgyökeres magyar mondások, amelyek csak körülírással fejezhetők ki latinul. Valamivel főlebb megtudjuk még azt is, hogy a magyar mondások legtöbbje „apud Beniczium in Rhythmis, tum apud alios“ van összegyűjtve, latinra fordítva pedig részben Páriz-Pápainál, részben Molnárnál találhatók.

E közmondások érdekeseek, mert néhány közülök egyéb gyűjteményeinkben nem található meg, javarésze pedig más alakban van följegyezve. Azt hiszem, nem lesz érdektelen részletes kimutatásuk. Az összehasonlításnál a magyar közmondások és közmondásszerű szólások legteljesebbikét: Margalits Ede gyűjteményét használtam, és mivel ő megnevezi „a közmondásnak gazdáját, ki először használta írásban“, kimutatásom egyúttal erre is kiterjed, ha Margalits későbbi keletet jelez.

Alább három részre osztva közlöm a Syntaxis Ornatában levő közmondások legnagyobb részét. Az 1. alattiak Margalits gyűjteményében nincsenek meg. A 2. alattiak megvannak Margalitsban, de nem ugyanúgy, mint itt; míg a 3. pont alatt csak azon egyező közmondásokat idézem, amelyeknél az írásban való első használat ideje módosul.

Épen ezért szükséges a rövidítéseket is megmagyarázni: M. = Szenczi Molnár Albert (1604), KV. = Kis-Viczai (1713), ML. = Mikes K. levelei (1735), BSz. = Baróti Szabó Dávid (1804), Sz. = Szirmay Antal (1805), D. = Dugonics András (1820), B. = Ballagi Mór (1850), E. = Erdélyi János (1851) és ME. = Margalits Edénél először. A zárójelben levő számok az írásban való első használatot jelzik, Margalits szerint. Természetesen módosul ez azon közmondásoknál, amelyek után BSz., Sz., D., B., E. és ME. áll, mert a Syntaxis Ornata régebbi keletű.

1. Margalits gyűjteményében nincsen meg:

Alatt jár elméje = circa terram natat.

Egy fára üttetett = ejusdem farinae.

Mód nélkül bömböl = suilla harmonia.

2. Megvannak Margalits gyűjteményében, de nem ugyanúgy, mint a Syntaxis Ornatában:

Nem álmot hivelyezek, hanem igazat mondok = non somnium est, sed res vera. (Margalitsban: nem álmot hűvelyezek én, hanem igazat mondok. Decsi János.)

Mind apróstul, tsepőstül = ne saunione quidem domi relicte. (Marg.: apróstul, cseprőstül, iastul, iastul. BSz.)

Bagoly is biró házában = suae quisque domi Rex est. (Marg.: bagoly is biró házábanál. Decsi János.)

Nem mind barát, a' ki reád mosolyodik = fronti nulla fides. (Marg.: nem mind barátod, aki rád mosolyog. M.)

Fagy követ fujnak [így] = colludunt. (Marg.: egy követ fujnak. B.)

E' vólt az ő bibéje = hinc illae lacrymae. (Marg.: ez a bibéje. E.)

Ki hon bízik, ott hízik = ubi amici, ibi opes. (Marg.: ki hol bízik, ott hízik. M. KV.)

Egy bordában szót, Egy huron pendült = ejusdem farinae. (Marg.: egy bordában szóttek, KV.; egy huron pendülnek, ML.)

Minden botnak a' végén a' feje = finem vitae specta. (Marg.: minden botnak végén a feje. M.)

Ez a' bekkenője = caput rei. (Marg. Ez a' bökkenője. Sz.)

Olly kevély mintha mind a' dio-fáig az övé volna = tanquam si argivum clypeum abstulerit. (Marg.: oly kevély. mintha övé volna mind a diófáig. KV.)

Ő maga ditsíri magát = ipse sibi tibicen est. (Marg.: maga dicséri magát. E.)

Kap két felé, mint a' dunában haló ember = animo nunc huc, nunc fluctuat illuc. (Marg.: kétfelé kap, mint a Dunába haló ember. M.)

Valamelly ebet bottal hajtnak a' nyúl után, nem fogja a' meg = invitis bobus arare. (Marg.: a mely ebet bottal hajtanak a nyúl után, nem fogja az meg. M.)

'A mely ebet meg akarnak ölni, veszett nevét költik = malefacere qui vult, nunquam non causam invenit. (Marg.: a mely ebet meg akarnak ölni, dühös nevét költik. KV. vagy: amely kutyát meg akarnak ölni, veszett nevét költik, B.)

Eb rudon ki vetni = furcillis expellere. (Marg.: ebrúdon vetették ki. M.)

Nem hallik eb-ugatás menny-országba = in coelum jacularis bruta fulmina. (Marg.: ebugatás nem hallik a mennyországba. KV.)

Ebül gyűjtött marhának, ebül kell el-veszni = male parta, male dilabuntur. (Marg.: ebül gyűlt marhának, ebül kell elveszni. M.)

Egy más kezére adgyák = sphaeram inter se reddunt. (Marg.: egymás kezére adni, M.)

El-feledtem, mint a' holt = illud devoravi imprudens. (Marg.: úgy elfelejtette, mint a holt, D. vagy: megfelejtkezik, mint a holt, E.)

Igen enyves kezű = viscatis manibus est. (Marg.: enyves kezű. M.)

Híres eperjre nem kell kosárral menni = non respondet opinioni calculus. (Marg.: híres eperre nem kell kosárral menni. M. KV.)

Erdőre fát vinni = noctuas Athenas deferre. (Marg.: erdőre fát visz. M.)

Farkast emlegetnek, 's kert alatt kullog = *lupus in fabula*. (Marg.: farkast emlegetnek, a kert alatt kullog. Sz.)

Mindenben gántsot találsz te = *nodum in scirpo quaeris*. (Marg.: mindenben gáncsot talál. M.)

A' gazdagnak is kettő az orra lyuka mint a szegény embernek = *dimidio vitae nihil differunt felices ab infelicibus*. (Marg.: A gazdagnak is kettő az orraluka, mint a szegénynek. Sz.)

Azt sem tudgya, mely nap rántják-el a' gyéként alóla = *occidit ei sol, cum adhuc esset dies*. (Marg.: Ki sem tudja, mely nap elrántják a gyékényt alóla. M.)

Igen tud a' hajdú harangot önteni = *asinus ad lyram*. (Marg.: igen tud hajdú harangot önteni. M.)

Még a halál-ház-is ki ütött rajta = *Charontis symbolum habet*. (Marg.: még a halálháza is kiütött rajta. M.)

Addig hamítsd a hárs fát, míg hámlik = *dum pluit, molendum est*. (Marg.: addig hántsd a hársfát, míg hámlik. D. M.)

A' harist maga szaván fogják meg = *suo indicio perit forex*. (Marg.: a harist az ő maga szaván fogják. M.)

Hátán háza, 's kebelében szobája = *inter inquilinos censetur*. (Marg.: hátán háza, kebelén szobája. M.)

Sem hete, sem hava, 's immár parantsolsz = *de Aesopi puteo modo venis, et iam exlamas*. (Marg.: Se hete, se hava, már is parancsol. KV.)

Jó tett helyében, jót ne várj = *vallus vitem decipit*. (Marg.: jótett helyébe jót ne várj. M.)

A' kinek a' kása száját meg-égeti, máskor a' tarhóját fujni nem felejtí = *proprio periculo sapere*. (Marg.: kinek a kása megégeti száját, még a tarhóját is megfujja. KV.)

Nem jó nagy urakkal tseresnyét enni = *cum Regibus verborum parcus esto*. (Marg.: nem jó nagy urral egy tálból cseresnyét enni. D.; vagy: nem jó nagy urral cseresnyét enni, mert meglővöldöz magjával. KV.)

A ki igazat mond, bé törík a feje = *veritas odium parit*. (Marg.: mondj igazat, betörík fejed. KV.)

Se füle, se farka a' mit beszél = *inepte loquitur*. (Marg.: se füle, se farka beszéd. Sz.)

Mással ujjat vonni = *disceptare*. (Marg.: mindenkivel ujjat húz. ME. von. D.)

Tormát törtem az orra alá = *dicenda dixi*. (Marg.: tormát tört az orra alá. Sz.)

Minden tehén a' maga borját nyalja = *me mea delectant*. (Marg.: minden tehén maga borját nyalja. D.)

Ember fogad fogadást, az-eb [így] a' ki meg-állja = *regia res est promittere multa, at praestare etc.* . . . (Marg.: ember fogad fogadást, eb a ki megállja. D. vagy: e. f. f., agg eb, ki megállja, KV.)

Meg-sem fogtad, 's immár mellesztet = *ante victoriam triumphum canis*. (Marg.: el se fogta, már melleszti, E. vagy: meg sem fogtad és már mellezed, Sz.)

A' tsöbörből vödörbe hágott = ex equo ad asinum. (Marg.: Csöbörből vödörbe hág, M. vagy: vödörből csöbörbe hágott, Sz.)

Bika alá-is a' nyelv borjút tehet = lingua Theseo Pirithoum cripit. (Marg.: a gonosz nyelv bika alá is borjat tehet. D.)

Fel tette ma az orbán sövegét = indulsit genio. (Marg.: feltette az Orbán süvegét. M. KV. Sz.)

3. Margalitsban ugyanúgy van, tehát csak az írásban való első használat kelte módosul:

A sok bába között a' gyermek-is el-vész és sok szakáts el-sózza az étket = multitudo imperatorum Caryam perdidit. (Marg.: ugyanígy: mindkettő Sz.-tól.)

Mit állasz, mint a' bálvány = quid stas stipes. (Marg.: m. állsz stb. Sz.)

Nem minden bokorban találsz nyúlat = non e quovis trunco fit mercurius. (Marg.: ugyanígy. Sz.)

Egy a' szoba a' kementzével = amicorum communia sunt omnia. (Marg.: ugyanígy. Sz.)

Fáradt lónak farka is nehéz = longo ex itinere etiam palea oneri est. (Marg.: ugyanígy. D.)

Ki-ki a' maga fazéka mellé szít = omnes sibi melius esse malunt, quam alteri. (Marg.: kiki maga fazeka mellé szít. Sz.)

Megy a' szekér, ha hájzod = invia nulla via est auro. (Marg.: m. a. sz., h. hájazod. E.)

A' mi nem éget, ne fújd = aliena ne curaveris. (Marg.: fujjad. B.)

Kitetszik a' szeg a' zsákból = naturam expellas furca, usque tamen recurret. (Marg.: ugyanígy. Sz.)

Alánéző matskának nem köll hinni = frons, oculi, vultus persaepe mentiuntur. (Marg.: a. m. n. köll h. E.)

Nem azé a' madár, a' ki utánna jár = sic vos non vobis fertis aratra boves. (Marg.: ugyanígy. Sz.)

Az ebnek ha aranya vólna-is, hájat venne rajta = asinus stramen mavult, quam aurum. (Marg.: ugyanígy: Sz.)

Az ökör tsak ökör, ha Bétsbe hajtyák-is = qui fuit hic asinus, non ibi fiet equus. (Marg.: ugyanígy. Sz.)

Nem idézek 15 közmondást, mert megvan ugyanígy Margalitsban és M. vagy KV. jelzésű, tehát korább jelent meg nyomtatásban, mint a Syntaxis Ornata.

VISZOTA GYULA.

IRODALOM.

Madárnevek.

Magyarország Madárfajainak Elnevezései. (Nomenclator Avium Regni Hungariae.) Összeállította s kiadta a magyar ornitologusok 1896. évi ezredéves értekezletének megbízásából a m. ornitológiai központ. Budapest, 1898.

Szójegyzék, száraz lajstroma szárnyasainknak, mégis régen olvastam hasonló gyönyörűséggel könyvet, mint ezt. Örül a lelke

az embernek, míg egymásután forgatja a lapokat, mintha csupa régi jó ösmerős között járna, kint a víz partján, kalászos dűlők közt, lombos erdőben; egyenként ráösmertünk kedves madarainkra, melyeket ezelőtt a szándékában dicséretes, de eszközeiben és eljárásában vak és elbizakodott buzgalom száműzött, kizárt könyveinkből, iskoláinkból, úgyhogy a természetrajzi órák rémületesebbek voltak a legagyafúrta latin és számvetési leckéknél. Ezekben legalább idegen dolgot kellett eszünkbe gyúrni, de azok nyomorékká tették, agyonsilányították azt, amit ösmertünk és szerettünk, a természetet. Nem volt szabad ösmernünk füles baglyot, az *huhogó fülös* volt, fülemülénk *bájdalú zenér*, a sáskamadár *rózsaszínű csacs-kár*, a fecske *kőfali fölleng*, nem is szólva a *délice, édenc, nyarga, lángály, bajnok küzdér* s egyéb csudálatos nevű szörnyetegekről, ámbár ezek még ma is kísértgetnek a Nemzeti Múzeum állattárában. Szabó József, Szily Kálmán fölszólalásai után *Herman Ottó* volt az első, ki elröstelkedve ezen a nevetséges fonákságon, visszaadta állatainknak becsületes neveiket, belenyúlt a régiségbe, óriás fáradsággal bejárta az országnak minden táját, gyűjtve azokat az elnevezéseket, mikkel a nép illeti úszó, csúszó-mászó, röpködő teremtményeit a földnek, víznek és levegőnek. A most kiadott madarlajstrom lapjain ott van ugyanaz a szellem, mint a halászat könyvében, mint az ős foglalkozásokról írt jelentésében. Hál' Istennek, mai természettudásaink mind az ő nyomában járnak.

Az előttünk fekvő madarlajstrom tulajdonképen csak előmunkálát a készülő nagy madárszótárhoz, s azért nyomatták ki, hogy minden szakember megtehesse észrevételeit rá. Egy-egy lapon bal-felől vannak a madarak latin nevei, jobbfelől magyar neveik, még pedig legelől az a név, melyet az ornitologiai központ, mint nézete szerint legjobbat ajánl irodalmi használatra, a többi utána sorban, végül még a tájnyelvi nevek. A lajstrom szerkesztői nem árasztják el munkájukat maguk képezte szavakkal, hanem részben megtartják az irodalmilag használt nevek közül a jókat, részben a nyelvemlékekből, régi írókból s a népnyelvből pótolják a hiányzó neveket a leghelyesebbnek és legalkalmasabbnak látszóval. Igen helyes dolog, hogy a tájneveket is fölvtették (néhányiknél négy-öt is van), bár saját nyilatkozatuk szerint a rendelkezésükre álló anyagnak felét sem használták föl. A nagy madárszótárban remélhetőleg egy-egy fajnál ott lesznek a régiségnek és tájnyelvnek *összes* elnevezései, ami majd megbecsülhetetlen hasznót hajt, nemcsak a madarász szaktudósnak, hanem a nyelvésznek, vadásznak, gazdának s az érdeklődő nagyközönségnek is egyaránt. Tudományos okból lehetőleg kettős nevet ajánlanak a szerkesztők, úgyhogy minden fajnak meglegyen nemi és fajneve is, mert enélkül pontos megkülönböztetés lehetetlen volna; p. o.: nem: *pacsirta*; fajok: *búbos, erdei, fehérszárnyú, mezei, füles pacsirta*; csak ott nem alkalmazták a kettős nevet, hol az egyes név oly erősen átment mind népies, mind irodalmi tekintetben a közhasználatba, hogy, nézetük szerint, nem lehetne a rendszer formáihoz gyúrni, anélkül.

hogy a nyelven erőszakot ne tegyenek; ilyenek például: a *holló*, *csóka*, *gerle*, *fogoly*, *fürj* stb. Nézetem szerint itt az egyszerű *közönséges* jelző is megtenné, ha új faj fölmerülésénél új jelzőre volna szükség; pl.: *közönséges gólya*, *fekete gólya*.

A mi az egyes neveket illeti, következő megjegyzéseim volnának rájuk. A *Larus ridibundus*-ra a szerkesztők a *danka sirály* szabolcsi nevet ajánlják, tudtommal a *kacagó* vagy *nevető* általánosabb; az egész családot is inkább *halászkafélék*-nek nevezném, minthogy a *sirály* a régiségben nincsen meg, a Tájsszótár is csak egyetlenegy adatot mond s így a név nem egészen megbízható. Szintén ilyenféle, legalább számomra teljesen hozzáférhetetlen eredetű neveknek nézem a következőket: *csüllő*, *gulipán*, *cankó*, *guvat*, *sitke*, *geze*, *csuszka*, *zsezse* (ennek az utolsónak egész nemét a legösmertebb faj után *kenderiké*-nek nevezném). Furcsán hangzik a *csaláncsúcs*, *fitisz füzike*, *csilpcsalp füzike*. Hibás a *Phalacrocorax carbo* (*Carho cormoranus*) neve: *kárókatona*, ennek török eredetű neve *karakatna*, *karakatona*, *karakatna*, *karakatona*, de sohasem *kárókatona*. Tévedésre adhat okot, hogy az *Oedemia* nemi neve *feketeréce*, egyes fajai pedig *füstös* és *kormos réce*; a hiba az, hogy a faj nevében nincs benne a teljes név. A tűzók két fajtát: *tűzók* és *reznek* nevekkal választják el, pedig *reznek* a régiségben szalonkát jelent, Beregben ma is valamilyen kisebb vízi madarat; különben is az *Otis tetrax* mindenfelé, ahol előfordul, *törpe tűzók* néven ismeretes. A *Nycticorax* is sokkal ösmeretesebb *vakvarjú*-nak, mint pusztán a Tisza mentén járatos *bakcsó*-nak; ép így a *Bubo*-t kis helyen nevezik *buhú*-nak, szemben az általános *nagyfüles bagoly*-lyal; a *lappantyú*-t teljesen ki kellett volna hagyni, mint bugátságot s a latinból fordított *kecskefejő* helyett is jobb volna a Dunántúl használt *bagolyfőcske*; ép így a *pásztormadár* helyett a *sáskamadár*, *királyka* helyett *pipőke*. Tévednek a szerkesztők, mikor a népies *figemadár* nevet tévesztésnek tartják *függő madár* helyett (ami egyáltalán nem is fordul elő), valamint abban is, hogy régi íróinknál *Ficedula*-t, *figeevő* madarat jelentett; a régiség adatai mind a *Remiza pendulina* (*Parus pendulinus*) mellett szólnak, így Sz. Molnár Albertnél a *füge*: *avicula in artificioso vinctans nido. pendente de arbore celsa*; *fügefészék*: *nidus mira arte constructus aviculae sycalis*; egy múlt századi munkában is olvastam *füge* és *függő cinke* = *parus pendulinus* (vö. Nyr. 21: 222); a régi Tájsszótár székely, az új székely és baranyai szónak ösmeri a *füge*, *fige* alakokat, mind a mondott jelentésben, tehát szó sem lehet a *füge* (*figus*) és a *függő* szavakkal való össze-
tévesztésről, nem más, mint külön megvolt és meglévő alak.

A nagy madárszótárban, amint említettem, föltétlenül benne kell lennie minden régi és minden népies adatnak, anélkül nem válnék teljessé, s egyes esetekben, mint látnivaló, csak az összes adatok útbaigazításával igazodhatni el. Remélhetőleg a madárszótár után indul ezután az egész természetrajzi nyelv is.

TOLNAI VILMOS.

Nyelvemléktani alapfogalmak.

I.

A Nyelvőr októberi számában ismertette Balassa József „A nyelvemléktan alapvonalai” című doktori értekezését, s mivel szerinte a dolgozatnak éppen „alapvető fejtegetései hívják föl legjobban a bírálatot”, sajnos, kénytelen vagyok „alapvető fejtegetéseim” védelmére kelni.

Mi a nyelvemlék? Mikor hiteles a nyelvemlék? Mi a nyelvemléktan célja? Különösen e három alapkérdés hívja ki t. bírálóm kritikáját, még pedig több okból.

1. „... mivel tudományos műszavainknak nem közhasználatban lévő megállapodott jelentéseit veszi tárgyalása alapjául”;

2. mert „maga látja el a *használt* szókat új jelentéssel s ami még nagyobb hiba, ez új jelentés alapján bírálja elődeinek eljárását”.

A t. bíráló első kifogásával tárgyalásomnak mindjárt kiinduló pontját támadja meg, de a legjobb akarat mellett se tehettem volna eleget kívánságának, minthogy dolgozatom megjelenése előtt tudtomra senki se határozta meg, hogy mi a nyelvemléktani hitelesség s mi e tudomány célja, amiért is e műszavaknak, „megállapodott jelentésük” sem lehetett.

Készséggel elismerem, hogy e két szót: *nyelvemlék* és *hiteles* nem én csináltam. De hol az a logikai szabály, amely megtilthatja nekem gondolkozó embernek, ha rájövök arra, hogy a nyelvemlék és a nyelvemléktani hitelesség *nem az*, aminek azt a „tudomány” tartja, hanem *az*, aminek én tartom, hogy én azt teljes határozottsággal meg ne mondhasam?

Mért volna „még nagyobb hiba”, ha én *bizonyítani* is akarom, hogy „elődeim” rosszul vagy sehogyse fogták föl azt a három fogalmat, s úgy van helyesen, ahogy én fölfogtam?

A t. bíráló azután sorra veszi alapkérdéseimet s szerinte mindjárt az első definicióm: „a nyelvemlék egy nyelvállapotról szóló jegyekben ránkmaradt tanuvallomás” helytelen, mert az *emlék* szónak egy *lényeges jegyét* felejttem el, t. i. hogy „emléknek azt *szoktuk* nevezni, ami *régibb* korból való”.

Vajjon igazán „szoktuk”-e?

1890-ben egy vékony füzetecske hagyta el Hornyánszky sajátját, a címe: „*Nyelvőr-emlék*”. Szarvas Gábornak királyi tanácsossá történt kinevezése emlékére szerkesztették barátai és tisztelői.

Úgy tudom, hogy Szarvas Gábor és barátai értettek valamicskét a magyar nyelv tudományához, s íme ők *emléknek* neveztek azt a füzetet, amiben a többek között „egybefűzték a mondott fölköszöntők koszorúját”.

Mit tettek tehát? 1890 márc. 8-án gyorsírással rögzítették a lakomán elhangzott fölköszöntőket s Nyelvőremléknek nevezték ugyancsak 1890-ben, amikor a füzet a sajtót elhagyta.

S ha, amint láttuk, nem „szoktuk” is emléknek *csak* azt

nevezni, ami régibb korból való, vajjon igazán „lényeges jegye“-e a nyelvemléknek, hogy *régi* legyen?

A t. bíráló azt mondja: igen.

„Valamely nyelvállapotról szóló minden tanuvallomás a nyelv-tudós számára „nyelvmutatvány“ s csak akkor nevezzük nyelv-emléknek, ha a maitól eltérő, *régibb* kornak nyelvállapotát mutatja be“.

Az a nyelvállapotról szóló tanuvallomás nemcsak akkor „nyelvmutatvány“ ha új, hanem akkor is, ha *régi*, vagy akkor is, ha nincs jegyekbe foglalva, hanem *hangzó* nyelvállapot. *Bármely* nyelvállapotnak egy *része* „nyelvmutatvány“.

E szót tehát így és ezen a helyen alkalmaznunk nem lehet. Nyelvemlék csak maradandó, rögzített nyelvállapot lehet.

Ez ellen azt hiszem a t. bírálónak sincs kifogása, csupán abban térünk el, hogy a jegyekbe foglalt nyelvállapotok között ő különbséget lát, én nem. Ő azt tartja, hogy ha régi a nyelvállapot, akkor emlék, ha új, akkor nem emlék, hanem „nyelvmutatvány“. Én azt tartom, hogy ha maradandó, ha rögzített az a nyelvállapot, akkor emlék, ha nincs rögzítve, akkor nem emlék. Egyébként pedig mind a kettő: „nyelvmutatvány“.

Mikor fogalmakat határozunk meg, akkor nem szabad csupán a jelenkor kutatási körére tekintettel lenni, mert az változó; jó meghatározásnak pedig örök időkre kell szólni.

A mai gyakorlati diplomatika pl. csak a XVI. sz. elejeig terjed, de azért Sickel s az összes mai diplomatikusok úgy határozzák meg az oklevelet, hogy: *az oklevél bizonyos megállapított formák között kiállított jogi természetű irat* s nem tették bele a meghatározásba, hogy annak réginek is kell lenni. Nagy Károly diplomája, Mária Terézia címereslevele, meg az én doktori oklevelem minden diplomatikus előtt egyaránt *oklevél*; csakhogy jelenleg érdemesebbnek tartják Nagy Károly diplomájával foglalkozni, mint Mária Teréziáéval, vagy az enyémmel.

Ugyanígy van a nyelvemléktanban is. Minden fixált, megörökített nyelvállapot nyelvemlék, a Halotti Beszéd ép úgy, mint az én értekezésem.

A nyelvemléktani *hitelességet* így határoztam meg: „A nyelvemlék akkor hiteles, ha tényleg létezett egyéni nyelvállapotot őrzött meg“. A t. bíráló szerint ehhez is sok szó fér. „*Mi* eddig más értelemben használtuk a *hiteles* szót, s a tudományban mindig bajt okoz, ha ok és szükség nélkül változtatjuk a szavak jelentését. *Mi azt a nyelvemléket tartjuk hitelesnek, mely tényleg azon korbéli nyelvállapotot őrizett meg, amidőn írásba foglalták*“.

Ime ez az a meghatározás, amelyet eddig — a t. bíráló többszáma szerint — uralt a tudomány. Én ugyan még sehol nem olvastam sem ezt, sem más meghatározást, de tegyük föl, hogy nem *ad hoc* készült. Nézzük most már, hogy igazán ok és szükség nélkül „változtattam“-e a szó jelentésén?

Mindenekelőtt azt kell tudnunk, hogy mi a „hiteleség”. Tegyük félre egy percre a kettőnk eltérő felfogását, nézzük meg egész részrehajlatlanul, hogy mit ért rajta a „tudomány”?

Vegyük a két legközelebbit: a *történelmet* és az *oklevéltant*. E két különböző tudomány tanítása szerint a *hitelesség* = *igazság*.

A két tudománynak különböző végcélja van; az egyiké; *esemény*, a másiké: *oklevél*; de mindkettő megköveteli a maga tanujától, hogy az, amit mond, *igaz* legyen. Nézzünk egy példát: „*Én, alulírott X, adományozok e levelem rendjében Y-nak egy birtokot.* — X (aláírása)“.

A történelem azt keresi, hogy *igaz-e* az az esemény, amiről ez oklevél hírt ad? Igaz! X adott egy birtokot Y-nak!

Most lemásolom ezt az oklevelet. *Igaz-e* az az esemény, amiről ez az oklevélmásolat hírt ad? Adott-e X birtokot? Igen. E kütfő *történeti hitele* tehát a másolat következtében nem változott.

Nézzük az oklevéltan szempontjából. Ki ennek az oklevélnek a kiállítója? Az oklevél maga mondja, hogy: „*Én alulírott X.*“ Igaz? Igen. Most Z lemásolja. Kinek az oklevele ez a *másolat*? A kütfő azt mondja, hogy az alulírott X állította ki. Igaz? *Nem igaz*, mert Z állította ki. *Oklevéltani hitele* nincs, mert nem *az, aminek magát mondja*. A fides diplomatica tehát nem tűr másolást, csak *eredeti* oklevél lehet hiteles. Ebből azonban nem következik, hogy az eredetiség, az oklevéltani hitelesség magába foglalja a fides historicat is. Tegyük föl, X nem adott birtokot Y-nak, de azért mégis kiállítja az oklevelet. *Eredeti* az oklevél? Igen. Igaz, hogy adott birtokot? *Nem igaz*, tehát történeti hitele nincs.

Íme a „tudomány” megismertetett bennünket két fogalommal: a *hitelességgel* és az *eredetiséggel*, ami két külön dolog. E tudásunkkal fölfegyverkezve vizsgáljuk meg a t. bíráló meghatározását. Csak annyit szabadjon még előre bocsátanom, hogy a nyelvemléktannak végcélja természetesen a *nyelvállapot*. (Hogy egyéni-e vagy másfajta, az most mellékes, később csak azt kell bebizonyítanom, hogy nincs más, mint egyéni nyelvállapot.) Mi tehát a *nyelvemléktani hitelesség*? A nyelvállapot *igaz* volta.

Vegyünk föl most egy X hiteles, eredeti nyelvemléket. Ha én egész híven lemásolom, vajjon nyelvemléktanilag hiteles lesz-e ez a másolat? Szerintem igen, mert nyelvállapota nem változott. A t. bíráló meghatározása szerint nincs nyelvemléktani hitele, mert nem azon korbeli nyelvállapotot őrizett meg, amikor írásba foglalták (1898), hanem egy régebbit, pl. XIII. századit.

Szerinte tehát a másolatok nem lehetnek hiteles nyelvemlékek, mert ő a nyelvemléktani *hitelességet* összeköti az írásemléknek *eredetiségével*, ami pedig két teljesen külön dolog; mert ha egy emlék, mint *írásemlék* megváltozik, még nem kell megváltozni a hiteles *nyelvemléknek*.

Mindebből csak az tűnik ki, hogy a t. bíráló meghatározása tarthatatlan, de evvel még nincs bizonyítva, hogy az enyém helyes.

Egy lényeges kellékét már eddig is láttuk. A hitelességnél az *igazságra* vettem súlyt, hogy az illető nyelvállapot „tényleg létezett“-e.

A t. bíráló, a fönnebb említett „ok és szükség“ hiányán kívül még két kifogást emel meghatározásom ellen.

Az első, hogy *kényes* az *egyéni* nyelvállapot megállapítása. Ezt föltétlenül elismerem. De azért, mert a nyelvemléktan ma még „kényes“ tudomány, nem következik, hogy mást keressen, mint az egyéni nyelvállapotot s hogy azért a meghatározás hibás.

Második kifogása egy fölkiáltás: „S mi lenne az egész nyelvemléktanból, ha csak a Hubert szerint hiteles nyelvemlékeket lehetne tanulmányoznunk“. Ezt én nem mondtam. Minden nyelvemléket tanulmányozhatunk, de a tanulmányozás az illető emlék *hitelességénél* kezdődjek.

Arról pedig, hogy a t. bíráló kétségbe esik a magyar nyelvemléktan sorsán, szintén nem az én meghatározásom tehet, mert én általános nyelvemléktant írtam s ha nincs elég emlékün, az nem a rendszer hibája.

Más ponton kellett volna definíciómát támadni. A t. bíráló egy szóval sem említi, hogy én különbséget tettem *nyelvtörténet* és *nyelvemléktan* között. Pedig, ha ez helytelen, akkor rendszerem alapjából összedől.

A nyelv-történet: *nyelvfejlődés*, melyet Hermann Paul az individuumoknak *kölcsönhatásából* (Wechselwirkung) magyaráz. De addig nem szólhatunk nyelv-történetről, nyelvfejlődésről, egyedeknek kölcsönhatásáról, míg magukat az egyedeket nem ismerjük. Itt tehát előmunkálatról van szó, melynek célja az egyedi nyelvnek, *egyéni* nyelvállapotnak kiválasztása. (Hát van más nyelvállapot is? Nincs! „Jede sprachliche Schöpfung ist stets nur das Werk eines Individuums. Paul, Prinzipien 17. Die Gemeinsprache ist natürlich erst recht eine Abstraktion. Sie ist nicht ein Komplex von realen Thatsachen, realen Kräften, sondern nichts als eine ideale Norm...“ Uo. 378.)

E munkát a nyelv-történetnek egy segédtudománya: a *nyelv-történeti kútfőtan* végzi, melynek, ha írott forrásokból dolgozik, neve *nyelvemléktan*. (A *hangzó nyelvforrások tana* még nem rendszerezett tudomány.)

A jegyekbe foglalt egyéni nyelvállapotokkal tehát a nyelvemléktan foglalkozik. Nyelvegységeket állapít meg, míg a nyelv-történet ez egységek kölcsönhatását, nyelvfejlődésbeli jelentőséget vizsgálja. Íme kétféle szempont, kétféle cél. Minél közelebb áll a vizsgált tárgy az illető tudomány végcéljához, annál nagyobb a bizonyító ereje, *hitelessége*. Minél egyénibb nyelvállapotot őriz meg egy nyelvemlék, annál nagyobb a *nyelvemléktani hitele*, minél világosabb az egyéni nyelvállapotnak a többi nyelvállapothoz való viszonya, annál nagyobb a *nyelvtörténeti hitele*.

A mondottakból, azt hiszem, kitetszik, hogy a nyelvemléktani hitelességről szóló meghatározásom minden önállósága mellett is a „tudomány“ felfogásával ellentétben nem áll.

Ami már most a két tudomány *célját* illeti, idézhetem értekezésem idevágó sorait:

„A nyelvemléktan . . . kizárólag egyéni nyelvéllapotokkal foglalkozik; a nyelvtörténetnek már kész anyagot nyújt. hogy az az összes földolgozott egyéni nyelvéllapotokban fölismerje az összefüggést és megállapíthassa a nyelv egész fejlődését.

A nyelvemléktan tehát a nyelvtörténetnek *segédtudománya*; *célja: az egyéni nyelvéllapot hitelességének megállapítása s a hiteles nyelvéllapot tárgyalása.*

Tán kelletténél hosszabbra nyúlt soraimat avval a kijelentéssel zárom, hogy a t. bíráló jelenleg nem győzött meg rendszerezem hibás voltáról, de ha ezt a jövőben bármikor megtenné, szívesen beismerem tévedésemet.

HUBERT EMIL.

II.

Hubert fejtegetéseire igen kevés a megjegyezni valóm; bizonyosan mások is foglalkoznak az itt tárgyalt kérdésekkel, döntsék el azok, hogy melyikünknek a fölfogása jár közelebb az igazsághoz s válik a tudománynak javára.

Az *emlék* szót tárgyalva elfelejti Hubert, hogy e szónak a magyarban többféle jelentése van. Ő abban a megbírált értekezésben s én is a bírálatban arról az *emlék*-ről beszéltünk, aminek német neve *Denkmal* s most egyszerre előáll a *Nyelvőremlék*-kel, pedig ez egészen más fogalom, ennek a német neve: *Andenken*. Azt hiszem, hogy a különbség e két szó között minden további magyaráztatás nélkül is világos.

A nyelvemléktani hitelesség meghatározásában még mindig egymástól eltérő nézetet vallunk: csakhogy a példa, amit Hubert említ, épen nem találó. Ha egy X hiteles nyelvemléket valaki híven lemásol, az szerintem is hiteles nyelvemlék marad, de nem mint eredeti, hanem mint másolat, mert leírója most sem vallja más korbelinek, mint amikor tényleg írásba foglalták. Akár kézírással, akár nyomtatással vagy fotográfia útján másoljuk és sokszorosítjuk az eredetit, az mint másolat is (ha igazán hű) hiteles nyelvemlék marad, ha az eredetije hiteles volt.

BALASSA JÓZSEF.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Rómaság. A *Barcaság, Jászság, Kúnság, Nyírség, Ormánság, Őrség, Szepesség, Szilágyság* stb. kaptafájára készült *Rómaság* szóalakot eddig leginkább az Akadémia Csoma-kódexében, egy 1638-iki másolatban főnmaradt „Rustán császár“ históriájából (XVI. sz.) ismertem, ahol ez alak igen sokszor ismétlődik. Pl. 1. vsz. *Rommasagrol*, 2. vsz. *Rommasagot*, 8. vsz. *Rommasagban*, 11. vsz. *ua.*, 19. vsz. *Rommasagban*, 52. vsz. *Rommasagbol*, 69. vsz. *Rommasagnak* s a legutolsó (226.) vsz. *Rommasagnak* stb. — De megvan ez alak már az Érdy-kódex

(1526—27) 445. és 453. lapján is; amott: *romaffagban*; emitt: *Romabafagbhan*, ami nyilvánvalóképen a másoló hibája és szintén csak *Romafagbhan* helyett kerekedett ki úgy, hogy a gondatlan leíró már a képző elé is oda szúrta az utána következő ragot. Megleljük továbbá ugyanez alakot a valamivel még régiebb (1517) Domonkos-kódexben is 98. *romafagba*.*

K. L.

Hogy hívták a fagyaltot a múlt században? Gvadányi tanúsága szerint (PNót. IV. r. 202. vsz.) és másutt is) *fagyos* volt a neve. „Enyhülnek *fagyossal*, 's mandola tejével“ mond a jó öreg Gvadányi s kár, hogy a nyelvújítás nem hallgatott az ő szavára, mert akkor nem érzének a német *Gefrorenes* íze a magyar *fagyalt*on, ezen a nyelvtanilag bár helyesen képezett, de mégis erőltetett szón. Ím egy újabb bizonyosság, hogy a nyelvújítás mily kevésbé épített a hagyományra s mily kevésbé tartotta számon és használja föl a nyelvnek régen kész alkotásait.

KARDOS ALBERT.

Nap nap után (Nyr. 27:65). Nekem is van erre két példám Hajduszovátról: „*Nap nap után, csak ellátogat ü is; mikoron benn járék Debrecenbe, nap nap után tatálkozék véle.*“

RECHNITZ IGNÁC.

Milyen idős a nagysád? Ha mai nagy divatjából következtetnénk, azt kellene hinnünk, hogy olyan újabb termék, akár az *ön* és *kegyed*? Hiszen ma minden asszonyt és minden leányt, kiknek rangját nem tudjuk, *megnagysádolunk*. A szó pedig százévesnél is régiebb; Bessenyei, Gvadányi széltere használják, nemcsak nőkre, hanem férfiakra is. (Lásd Bessenyeinek gróf Teleki József ellen írott versét közölve a Széll Farkas-kiadta *Bihari remetében*; továbbá Gvadányinál PNót. VI. r. 267. vsz. és másutt is). A NySz.-ből kimaradt.

KARDOS ALBERT.

Szörszál-hasogatás. A *Néptanítók Lapja* boldogult királynénk egy versét közölte magyar fordításban. Abban a versben ez a mondat is előfordult:

„Óh Mária, *imádunk!*“

E miatt aztán a *Népnevelő*, ez a kiváló pápista érzelmi lap nekiront a *Néptanítók Lapjának*, hogy bizony mi kath. keresztények

* Előfordul még más nyelvemlékekben is: a Katalin-legendában (1486. vers), Tinódinál (Zsigmond kir. 644., 939. és 945. v.), Dézsi Andrásnál és Sztárainál (RMK. V. köt. 12. 181. valamint ugyane kötet mutatójában felsorolt számos helyen). A TihC. 24. lapján mint gyűjtőnév a lakosságra van vonatkoztatva: Mikoron az misén jelen volna az pápa az két császárokkal és olymint egész Rómasággal. — Hasonló gyűjtő helynevek: *Somogyság* és *Zalaság* ÉrdyC. 496, *Erdélység* uo. 400b, *Szerémség* uo. 593b; *Somogyság* Helt: Krón. 28b, 41; *Erdélység* MA: Tan. előb. 5; *Bakonyság* LevT. 1:313; *Liptósdág* és *Szepesség* Valkai: Geneal. 54; *Szilágy-ság* Lisznyai Kovács P. Krón. 86; *Bosenaság* uo. 93; *Barcaság* Szöllősi: Szenán b. 11.

S. Zs

nem *imádjuk* Máriát, hanem *csak tiszteljük*. És minden áron kétfelé akarja hasítani a — szörszálat. Olyan országra szóló kázust csinált belőle, hogy a szegény Néptanítók Lapja ijedtében Jézus-Máriát kiált s ugyancsak mosakodik, hogy ők azt a verset a napilapok után közölték.

Hát hiszen ez is mentség. De úgy látszik, azt egyik lap szerkesztője sem tudja, hogy *imádkunk* azt is teszi, hogy 'kérünk'. „Én bizony nem imádlak tovább. Mennyit imádtam, hogy jöjjön már haza!” Hisz ez egész közönséges szólás-mondás.

És ilyen értelemben, noha magam is pápista vagyok, bizony sokszor imádtam (ex offo) Máriát. Ezt csak azok nem tudják, akik a dogmatika egy-szál fájától nem látják a népnyelvi szokás öregerdejét.*

MAGISZTER.

Bujás szembajok. Jendrássik Ernő azt jegyzi meg egy füzetem címéről, hogy csizmadiát fogtam vele, mert a *buja* melléknév, s ha -s képzőt függesztünk hozzá, legföllebb kicsinyítjük értelmét. s meg sem is állhat, ahogy nem mondhatjuk: *kurtás, fürgés*. Én nem akarom a *csizmadiát* latin mondatban idézni, csupán azt jegyzem meg viszont, hogy csodálom, hogy olyan jeles klinikás, mint Jendrássik, azt mondhatja, hogy „eddig ezen bajokat *bujakórosoknak* mondtuk, azt hiszem evvel meg is lehetnénk”. Bizony-bizony minden szifilisz-tudós megbotránkozna rajta, ha az egyszerű *buja* bajokat *bujakóros* bajoknak nevezné valaki, holott csupán az igazi szifilis a bujakórság. Én nekem közös név kellett az efféle betegségek hármas csoportjára, ahogy mások venerikus vagy venériás vagy nemi bajoknak mondják őket. Magyar név kellett, azért nem használtam az első kettőt, az meg neveltséges lett volna, ha *nemi szembajok*-ról irtam volna. Így próbálkoztam meg az önkéntelenül alkotott *bujás* jelzővel. De mielőtt ki nyomattam, a NySz.-től is tanácsot kértem, szabad-e. No hát ott találtam Enyedi I. János Mennyei szó-jából a *bujás* gyönyörűséget, meg a Kis-Viczay Péter Adagiá-jából az *igen suskás, bujás*-t. Emez a példa arra is megfelel, hogy kicsinyítő-e az -s képző az *igen bujás*-ban.** Különben is, ámbátor a *feketés*: kicsit fekete, de talán a *tartós* nem a. m. 'kicsit tartó'. hanem inkább 'sokáig tartó'. Nem lehet ám mindent egy kaptára húzni.

CSAPODI ISTVÁN.

* Az *imád* ige a NySz. számos idézetében is könyörgést, imádkozást jelent, hasonlóképp az új MTsz. szerint kérést jelent Csallóközben. Azonkívül kínálást is jelent (*imád, megimád*) Veszprém megyében és Csallóközben, l. MTsz.; így a NySz. három idézetében is.

A SZERK.

** Az igazság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy más példákban is előkerül az -s képzőnek fokozó, hővítő jelentése. Pl. a NySz.-ban: Hogy az haza dolgait *igen restesen*, sőt többire [többnyire] nem is effektuálná. *Annysira siketes* volt, hogy ha ágyuval lőttek volna is, mégsem hallotta volna (viszont kicsinyítőleg ugyancsak a NySz.-ban: Jobb siketesnek lenni, hogynemmint teljességgel siketnek). Vörösmarty a Helvilához intézett költemény első kia-

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Akar. Ez a szó magyar mondatban egymagában meg nem állhat; kiegészítésül mindig megköveteli a maga főnévi igenevét, pl. Pista almát akar (eddig németes) *kapni, lopni, enni* stb. Kivétel a hiányos szerkezet, pl. erre a fölszólításra: No, menj vele te is, Palika! — az elkísérendő így felelhet: De ha nem akar. (T. i. vele *menni*.) Tehát csakis ilyen mondatpárban szerepelhet egymagában. Nem is hiszem, hogy nem tévedésből került a Nyr.-be ez a germanizmus: „ha valaki káposztát *akar* auflággal” stb. (27:424). Itt élénken követeli a kiegészülést pl. ezzel: kapni, rendelni, enni.

BELÁNYI TIVADAR.

Meglepődés vagy meglepetés? Erről a kérdésről (27:426) még volna egy s más mondanivalóm. Azt hiszem, igazam volt, mikor azt állítottam, hogy a *meglepetés* neologia, s hogy csinálója Geleji Katona Istvánt követte. Nagyszigethi Kálmán egy szíves figyelmeztető levele azonban kötelességemmé teszi, hogy bővebben és világosabban beszéljek. Mind a *meglepés*, mind a *meglepetés* mind a *meglepődés* természetes bokrosodása a *meglepni* igének, és mind a három jó a maga helyén. A *meglepés* activum, a *meglepetés* causativum, a *meglepődés* reflexivum. *Meglepés* akkor ér, mikor hirtelen, váratlanul következik rám valami; *meglepetés* akkor, mikor valaki meglepetett valamivel; a *meglepődés* meg lelkem amaz állapotját fejezi ki, amelyet a *meglepés* vagy a *meglepetés* okoz. A neologusnak az volt a hibája, hogy ezt a három fogalmat az egy *meglepetés* szóba foglalta össze, holott mind a *meglepés*, mind a *meglepődés* mást jelent. A Budapesti Szemle — i jegyző írójának meg az a hibája, hogy tagadja a *meglepődés* szónak még csak a lehetőségét is. Ez azonban nem ingatja meg az én *meggyőződésemet*; *meggyőztetésem* csak akkor sikerül, ha — i okokkal győzet meg; valamig ezt nem cselekszi, *meggyőzésem*et kereken tagadom.

TÓTH BÉLA.

Leszögez. Higgyék el az Országos Hírlap írói: sok fáradságuk kárba vész az idegenségek erőszakos pártolásában. Egy vadonatúj németesség háromszor is ismétlődhetik egyazon vezércikkben s mégis megeshetik, hogy a legtöbb olvasójuk nem érti meg. Ime okt. 23-án

dásában a *feketést* is nagyításra használja: Boríts el álmok éjjele s burkolj *feketés fátjolodba*. Később erre javította: burkolj *sötétes fátjolodba*; s ez a *sötétes* sok példában kimutatható ilyen fokozó jelentéssel, l. TMNy. 570. — Ide tartoznának Calepinus szótárának efféle fölös képződjű nagyító mellékevei: *nádásos, fejeses, krétásos* stb. (l. Nagyszigethi K. cikkét Nyr. 17:357). De ezek gyanusak, mert a szótárakon kívül, összefüggő szövegben s a népnyelvben nem mutathatók ki (a Nagyszigethi említette népies *nedveses* bizonyára kicsinyítő), tehát könnyen lehet, hogy Calepinus magyarítójának a csinálmányai, (a latin -osus utánzásaul), mint pl. Molnár Albertéi az *aranyi, ezüsti*-féle anyag-mellékevek. Azokkal az adatokkal, melyek csak szótárakban kerülnek elő, egyáltalán óvatosan kell bálnunk!

S. Zs.

is háromszor egymásután írtilyent a vezércikkíró: „Tisza I. gr. gombostűre szúrhatta a második tanulságot... Sem Tisza I.-ről, sem Szilágyi Dezsőről nem szabad föltenni, hogy pusztán a panaszkodás okáért *szögezték volna le* a szembeszökő anomaliákat... Nem mondják, hogy miért, de tanulságul a jövőre *leszögezik* őket... Tisza I. *egy pár kemény szóval leszögezi* azt a jelenséget, hogy a házszabályok micsoda képtelen szituációt engednek kifejlődni“. — Merjük állítani, hogy még a megelőző *gombostűre szúrás* után is csak az az olvasó érti ezt, aki a Pester Lloydot is szokta olvasni. Lám, nekünk kenyerrünk az effélék böngészése, mégsem találtuk el a helyes magyarázatot, mikor a minap a P. Naplóban találkoztunk ez új jövevénnyel s a német *tiefer hängen* fordításának tartottuk (473. l.). Most *Löw Immanuel* úr figyelmeztet az igazi forrásra:

„*Szegezzenek le* nem a *tiefer hängen* fordítása, hanem egy másik divatos német hirlapírói szólásé: *festnageln*, vmely állítást szaván fogni, eshetőleg későbbre eltenni, hogy alkalomadtán hivatkozassunk reá és megcáfolhassuk.“

Minden esetre hathatós metafora: az ereje szinte aránytalan a tartalmához képest. Más nyelvben alig van teljesen megfelelő szólás; Sachs-Villatte német-francia szótára pl. ennyit mond róla: „figürlich: *Das muss festgenagelt werden*, etwa: *nous en prendrons note*“. Tehát: ezt megjegyezzük magunknak, tudomást veszünk róla. Persze, ha Papp Dániel a Figaróba írná cikkei, akkor ilyen szólással gazdagítaná a francia nyelvet: *il faut que cela soit cloué!*

ANTIBARBARUS.

EGYVELEG.

Műkedvelő nyelvészek virágkorát érjük. Egy hétfőn Jókai Mór mond lesújtó ítéletet az egész magyar nyelvhasznítás fölött, Jókai, ki sem a nyelvészeti irodalmat nem ismeri, sem pedig a rokon nyelvek mivoltáról nincsen sejtelve. * A másik hétfőn Ballagi Aladár sujt le az erkölcsbíró mennydörgő haragjával a Nyelvtörténeti Szótárra s így bünteti sírjában is Szarvas Gábort, aki kétségbe merte vonni Ballagi Mór szótárírói érdemeit. Azt írja egy napilap, hogy a jelenvoltak nagy élvezettel hallgatták Ballagi kifakadásait. Hogyne? Az emberek mindig szívesen jártak a kivégzésekre, még az ártatlanokéra is, hát még ha olyan embert végeznek ki, akinek egynéhány hónap mulva gyönyörű emlékszobra fog emelkedni ugyanott, a vesztőhelyen. az Akadémia palotája előtt. Dehogy az irigység elégtétele, dehogy a tekintély lábbal-tiprása esik jól nekik, ó nem! ők az erkölcsbíró magasztos tisztét gyakorolják!

No de nem minden erkölcsbírónak van sejtelve a szótárszerkesztés módjáról. Néha az erkölcsbíró azt hiszi, hogy egy nagy

* Jókait mint nyelvészt jellemeztem a P. Napló f. é. XI.5-i számában.

tudományos szótár szerkesztőinek fő kötelességük összeírni mindazt, amit a már meglevő szótárak közölnek, nem törődve avval, vajjon az egyes adatok nem a szótárírók koholmányai-e, s ha nem, vajjon elég fontosak-e arra, hogy szótárban egyáltalán szerepeljenek.

Néha meg azt hiszi az erkölcsbíró, hogy egy nagy szótár gyűjtői egyes kijelölt kifejezéseket keresnek az irodalmi forrásokban. Pl. előbb száz régi könyvet csak azért olvasnak végig, hogy ugyan melyikben van meg a *paprika* meg a *tarhonya*? Azután megint százat, más százat vagy ugyanazt a százat, hogy megkeressék a *parasztgazdát* meg a *földművest* és így tovább. Ha pedig a gyűjtők véletlenül nem akadtak rá ezekre a szókra, vagy nem volt érzékük, hogy megfigyeljék előfordulásukat: nosza rajta, jámbor szerkesztő, — arra való az *olcsó időnek hasztalan soka* — keress meg minden egyes hiányzó kifejezést évekig tartó verejtékes munkával, ha pedig akkor is ismeretlen előtted a lelőhelye, szabadítsd rá a bejelentő hivatal rendőreit, azok majd megbírságozzák az önként nem jelentkezőket. Mindent próbálj meg, csak azt ne, hogy történettudósainktól kérj segítséget, mert azt ugyan várhatod. Lám, szegény Szarvas is mennyit rimázkodott nekik, hogy: Uraim, segítsetek a szent ügy érdekében! Gyűjtsetek össze az oklevelekben található s a történeti érdekű szókat, hiszen csak ti érthettek ehhez! De éppen az erkölcsbírák nem ajánlkoztak akkor ilyen munkára, sem ingyen, sem pénzért. (Ellenben a szerkesztők egyike buzdította az elhunyt Szamota Istvánt, pótolja ki a legérezhetőbb hézagot, aknázza ki az oklevelek szókincsét. S a buzdításnak fényes eredménye volt és nemsokára sajtó alá kerül a NySz.-nak legelső és legbecsesebb pótléka.)

Van végre olyan eset is, hogy az erkölcsbíró — érezve semmi-voltát a nyelvtudomány terén — tisztán „erkölcsi” mozzanatokot érvényesít. Ráolvassa Szarvas Gáborra a saját mondását, mellyel a hiányokat mentegette: hogy „bedugultak az összes források, *ingyen* pedig manapság senkinek sincs kedve dolgozni”. Jaj, kérem szeretettel, mikor Szarvas ezt írta, még nem voltak olyan tudós és nagylelkű háziuraink, akik ingyen ajánlkoznak megígérni a főváros történetét.* Szarvas pedig azokra a szegény emberekre értette, akik a gyűjtés terhes munkáját végezték — no meg azokra a tudós urakra, akikhez sikertelen esdekelt segítségért.

Azt is állítja még a legújabb erkölcsbíró — legalább a lapok közlése szerint — hogy „a szerkesztők ezekre menő szókat, amiket a gyűjtők beküldtek, nem illesztettek be az őket megillető helyre”. Már azt az örömet nem szerzem meg bírálónknak, hogy ezt a leggonoszabb ráfogást cáfolgassam. Nevetséges ez mindenkinek, aki a két szerkesztőt akár személyesen, akár tudományos működésük révén ismeri. Nevetséges minden dolgozótársunknak,

* Megígérni — így volt a kéziratban is, nem megírni.

sőt minden nyelvésznek s a Nyelvőr minden olvasójának; mert mindezek jól tudják — ne dicsekedjünk lelkiismeretünkkel vagy lelkesedésünkkel — de tudják, mennyi kedvteléssel, mennyi gyönyörűséggel, mennyi szenvedéllyel dolgoztunk munkánkon, s mennyi gondnal és szeretettel iparkodtunk már megjelenése közben a hiányzókat pótolgatni s pótlásukra megnyerni az ügyfeleket.

Gondolkodtam, méltassam-e egyáltalán szóra a legújabb támadást. De — szomorú dolog — nálunk a tudatlan és rossz-akarátú támadások mindig megtévesztik a jóakaróknak is nagy részét, s azért mindannyiszor kénytelen az ember ismételni százszor elmondott dolgokat. Jelenlegi fejtegetéseimet pedig alkalmasint folytatnom is kell, ha nyomtatásban is látom Ballagi föl-olvasását. Hiszen, ha komoly célja van vele, akkor *mentül előbb ki fogja adatni, s hogy ez megtörténjék, azt hivatalosan is kértem a M. Tud. Akadémia főtitkárához intézett beadvánnyal.*

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. **Lefokoz.** A napilapok használják, s így a nagyközönség is használja a *lefokoz* szót a *degradálás* kifejezésére, még pedig a katonai életre alkalmazva teszi ezt különösebben. Másoknál azonban ez a lefokozás egyebet tesz. Teszi azt, hogy leütötték, föbe ütötték, agyonütötték; pl. a NySz.-ban: Nyakon ytyk vala kardfokkal. (WinklerC. 166.) A varga leányát is . . . jól megbaltafokozta. (Phil. Fl. 60.) A magyarországi ember pedig, ha valakit lefokozott, azt, vagy főbeütötte, vagy agyonütötte, vagy fejbe vágta, vagy épen kollintotta fejbe. Ime, a nagy ellentét. De ezen én meg nem ütközöm; nem ritkaság a nyelv életében, hogy egy szónak többféle nagyon eltérő értelme lesz. De az sem tagadható, hogy a szóban forgó használatnak oka a latin-német hatás, mert szóról-szóra való fordítása a *degradatio*, *Degradation* szónak. Jobb volna a következő kifejezések valamelyikét használni: *letették, lecsapták; megfosztották állásától; hivatalából kiesett; állásából elmozdították; állásától felmentették; hivatalától elesett.* Nincs igazam?

F. Igaza van, de félünk, hogy elkészt a figyelmeztetésével. A *lefokozás* már annyira elterjedt, hogy alkalmasint megmarad nyelvünkben. Szerencsére nem ellenkezik sem az összetétel módjára, sem pedig két elemének használatára nézve nyelvünk szokásaival, úgy hogy a nyelvérték nem igen ütközik meg benne.

ANTIBARBARUS.

2. **Duga?** Beregszászi barátaim kinevettek, mikor a *donga* helyett azt mondtam, hogy *duga*; pedig nekem — azt hiszem — igazságom van, mert Somogyban mindenütt *dugának* nevezik azokat a deszkákat, melyekből a hordó készül. Az irodalmi nyelvben is nyoma van ennek a tájszónak, — ott van a *dugába döl* képletes kifejezés, melynek bizonyára van valami köze a hordó összeomlásához. Van-e igazságom?

F. Az bizonyos, hogy *dugába dől* tkp. a. m. összedől a dongája (hisz erről éppen tavál közöltünk kimerítő magyarázatot, 26:65). Ennek a szólásnak Dunán túl van a hazája, ahol a dongát *dugának* híják. Minthogy azonban magát a hordódongát a legtöbb nyelvjárás *dongának* mondja: az irodalomban csak ez a forma járatos, és az irodalmi szokáshoz alkalmazkodik a művelteknek élőbeszéde is.

ANTIBARBARUS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Gúnyos és tréfás mondások.

Szerencsétlenség megesik az ágyon is.

Igyék, egyék a vendég, van a hidasba elég! (A Kása Ferkó felesége, a Sziva Juli mondta, mikor a Marci fia vendégségét tartotta. Akkor épültek s kamráhazuk — mit e vidéken külön szoktak építeni — még nem volt s azért új hidasában tartotta, amit vendégségre készített.)

Ne mennyen el, ugysis mit csinál itt?!

Ne mennyen el, ha émegy, émegy az esze is! (Természetesen, mert magával viszi.)

— Há méssz? Fehér földet venni menek (feleli vissza az oldal és fenék nélküli kocsin ülő paraszt). — Kővér gondolatok gyűnnek ki abból a sovány fejedből, az igaz! Nohát ha nem úgy van, edd meg a mekecsét (mécset)!

Nem fél, hogy leszakad a lóva farka, ha egy emberrée több ül a kocsijára.

Nem veszik vaját (a kölcsönkért ásonak).

Hogy ez a bőr azon a csonton? (Rossz lóra gúnyos alkuvás.)

— Nem harap ez a ló? — Nemcsak harap, de rug is! Nem jó vóna, ha nem harapna! Mit ennék, ha nem harapna?

Tensúr émehetett vóna a gelencsérekkée (fazekasokkal kocsin).

— Nem ollan üdös még! — Ha az én feleségem ollan vén lenne, má régen levágattam vóna.

Van is magának pénze? — Hát ez micsoda? Az aprajával meg a malacokat etetem.

Te csúnya hagyás!

Sok a huncfut!

Csak a fejedet tapogasd (magadban talál sz legtöbb hibát)!

(Zala m.)

VOLÁK LAJOS.

Tájszók.

Bereg megyeiak:

csónár: csalán.

felső: kabát, pl. „Add ide a felsőmet“.

köpecce: 10—12 lit. nagyságú edény.

jő sz t ő k: jőttök (különösen kérdéseskor).

lín gár: naplopó.

meg fele enni, meg fele tanulnib.

nyít: nyílik (pl. kinyitott a

1. [illegible]
2. [illegible]
3. [illegible]
4. [illegible]
5. [illegible]
6. [illegible]
7. [illegible]
8. [illegible]
9. [illegible]
10. [illegible]

1. [illegible]
2. [illegible]
3. [illegible]
4. [illegible]
5. [illegible]
6. [illegible]
7. [illegible]
8. [illegible]
9. [illegible]
10. [illegible]

1. [illegible]
2. [illegible]
3. [illegible]
4. [illegible]
5. [illegible]
6. [illegible]
7. [illegible]
8. [illegible]
9. [illegible]
10. [illegible]

(Held)
ALBERT JAMES

aztá ng on: azután.

dranzir: drágás (olyan kereskedő, aki jó drágán árul).

drémál: szundit, szunyókál.

furmányos: fuvaros (nagy teherkocsival).

folyosó: orbánc.

kercse: kertecske.

labog: sokat beszél.

megszmú dúl: megközmásodik.

slajdirozik: sokat járkál, kóborol.

sillent: hazudik.

szmuhtol: keres vmit (de nem találja).

ú k o r k o d i k: kötődik, kötekedik.

(Rozsnyó és vidéke.) STROMP JÓZSEF.

Balaton mellékiek.

rend: sor, pl. írásnál, ültetésnél, kaszálásnál.

satut: széles út a szőlőben, melyen a csöbröt hordják.

sia kodik: sikoltó hangon kiabál.

sor: állapot, dolog, pl. „jó sora van; sora akadt“.

szédibabáz: addig forog körben, míg el nem szédül.

szodél: telhetetlen az ételben.

szuszakul: lassan végzi dolgát.

tislér: asztalos (e szót nem ismerik).

vakotás: foltos, rozsdás gyümölcs.

vendégkésérő: furkósbot.

vinnyog: a száját huzogatja.

zerna: zöldes szürke (pl. bizonyos szín a macskánál.)

(Felső-Somogy.) SZEMNECZ EMIL.

Szabolcs megyeiek.

alkalmazgat: elrendezget.
„Nem hajlik el ez a kazal a világír’ se, majd elalkalmazgattyuk azt mi szépen“.

baj: szitkozódásban: „Hogy a baj mennyen rá!“

belegyőződni vmibe: megnyugodni valamiben. „Csak abba az egybe nem tudok belegyőződni sehogyse!“

campózik: ballag, megy. „Akar ide campózik a szekér, akar oda, an nekem mindegy“.

csizsmadia-fogás a!/: ostoba beszéd.

dógozik. „Nincs ojjan; nem kisérlünk mi el szombat estig a takarmány behordásával. Mer’ a bökköny (bűkköny) meg a csalamádé csak megvóna, hanem a lúhere, ad dógozik benne“ (a. m. az tesz sokat).

duhog: (az esőről) szakad.

„Adony fele duhog már az eső“.

hallani: érezni. „Dinnyét ettek hé? Azt. Tán a szagán hallod?“ (Metonímia: faj a nem helyett.)

indulóskodni: „Eibocsátottam, mer’ egisz idő alatt indulóskodott“. (Menni akart.)

kifog. „Ín rajtam nem fog ki“ (rajtam nem múlik).

kilel: 1) kitalál. „Mit nem lenek ki azok az urak“. 2) megkap; „Majd kilelem ín azt tőle“.

mellőz: kikerül. „Ne fíjen, nagyságos uram, úgy elmellőzöm ezt a dűlőt, mintha ott se’ vóna“.

paposan: kényelmesen, nyugodtan. „Ne egyíl ojjan paposan!“

percen áll. „Most íp’ a percen áll“ (Méréskor mondják, ha a föltett súly pontosan megfelelő).

(Aba pusztá.) BALKÁNYI KÁLMÁN.

Udvarhely megyeiek.

békócs lani: bézárni.

cikkel: az ing egy része, mely a vállon közvetlenül a gallér mellett van.

csitol: csendesít.

kötvény: kötény (csak az öregbektől lehet hallani).

mennység: meddig.

nagymatag: lagymatag, lanygos.

nyislat, flangéroz: jő-megy.

pacsmagol: zavar, össze-vissza csinál mindent.

tóc s: zabból és polyvából a lovaknak csinált étel.

vakontag: vakondok.

zeke: téli kabát szürke posztóból.

FERENCZ MIKLÓS.

(Cége)

Tájszók és mondások.*

Á: Nē ájj itt úgy, mind ēgy Á bētű! (Tótágast áll. B.-Hunyad.)

áp-fog: zápfog. Hasonlók: 'ápor-eső (K.-Sz.-Király), 'ászló. A tojás azonban zápon marad.

ágyszalma: „Isten könnyisd meg az ágya szalmáját“: bár meghalna! (Vö. *símlődik*.)

akasztófa: akasztófára való. „Jaj, te nagy akasztófa!“ (B.-Hunyad.)

ajtóstúl já bē: rohanva, nagyra nyitott ajtóval.

alamuszi: alamuszi, alattomos. „Alamuszi macska egeret fog“.

áldott: nap. „Jaj be szípen sűt az áldott!“

álingál: álldogál.

ángyó: a testvérbátya felesége.

Kisángyó: az öcs neje. (Zentelke.)

anyatej: „Még az anyja teje a szája szilín van s mán fogdossa a lányokat! (Vö. *téfelēs száju*; *sabolás*.)

angyalfia, angyalhozta: christkindl.

apjárúl maratt: összes vagy. 1) *kürső*: (lőfekvő) szántó,rét, erdő, kaszáló stb. 2) *berső* (l. *örökség* alatt). Hangt. analógiák: erső, ferső, túrső, közbűrső, embértűrső, hátűrső, utórső.

asszonyember: nő, asszony. (Nagy-Petri).

átok: Fogja még az átok! Égye még a szígyén s a keserűség! Lepje körül a bánat! Mēnyēn velle a gonosz! A kárvallás légyen a cimborája! Essik belé a fene! Vesszēn még az í(ét)-vágya! Íjjen addig, amég a Kűhég! (Ahasvérus átka.) A rossz ájjon belé! A nehísség bűjjon az ódalába! Törje ki a libáké! Ájjon a sűjj belé! Én Istenēm, vakisd v. sűketisd még! Légyen társa az őrdög! Az Isten nē légyen Istene! A Sátány legyen a keresztapja! Pusztuljon el még a magja is! Jussan a híd vígire! (Koldus.) Verje még a mindēnható jó Isten, aki felhozza az áldottat! Ó, hogy az én Istenēm pusztitná el! Égye még a fízkes fene! Hogy az én Istenēm tőrné el

* A különösebb „szóllásnál“ oda teszem a helyet is, ahol hallottam, „egyebekben érteni kell Kalotaszögét“.

a lábát! Lelje (rázza) ki a hideg! Lelje ki a mindennapos, (esetleg) harmadnapos hideg! Ígesse még a tűz a lelkit! A gyéhénna lángja csapja fél! A ménkü üssön belé! Törje ki a nehéz nyavaja!
 az a zsák, aki a mákot megtartya! (A titoktartásnak szép hasonlata. K.-Sz.-Király.)
 bábák fērgetegje: viharos, szélvész, menydörgős zápor. (Bába: a rosszak, boszorkányok anyja a néphitben.)

bagazia: muszuly (speciális ruhadarabja Kalotaszegnek, M.-Győrő-Vásárhely).

bagja: bugja. A petrence: villahegy (B.-H.), rudas, apró (K.-Sz.-Király).

baj a baj: sóhajtozó válasza annak, kinek vmi kárt vagy szerencsétlenséget beszélnek el.
 bajos ember: sok ügye-baja van. (A hangsúly érezhetőleg a baj-ra esik.)

baklóságotkap: csökönyössé, makaccsálesz (M.-Gy.-Vásárhely).

(Kalotaszeg.)

CZUCZA JÁNOS.

Családnevek.

Almási. Bányász. Béres. Bobák. Bucseg. Burkus. Drótos. Figura. Hajnos. Hegyes. Kuchta. Lang. Máté. Rákai. Répási. Soltész. Szepesi. Tisza. Vanyo. Vasko. Vozár.

(Lucska. Abaúj-Torna m.)

Ádám. Andó. Arany. Bática. Bénai. Bódi. Boros. Bozó. Gazda. Gúdor. Ispán. Király. Lakatos. Lázár. Mandula. Mede. Pál. Szombati. Varga. Vince.

(Egyházas-Bást. Gömör m.)

Ádám. Básti. Bal. Bolla. Bozó. Mede. Medve. Pál. Surc.

(Ó-Bást. Nógrád m.)

Bozo. Süle. Sülye. Vég.

(Vecseklő. Nógrád m.)

Bajzát. Balázs. Baraca. Bebb. Béres. Boza. Csubai. Dávid. Drotár. Dudla. Éliás. Erős. Farmosi. Ferenc. Fóris. Gábor. Hajdú. Hegedűs. Hívósi. Jó. Juhász. Király. Kocsis. Komlós. Kőrömi. Kún. Kutas. Lakatos. Lénárt. Lipócki. Mitnyócki. Oláh. Olajos. Orosz. Palkovics. Polányi. Pongó. Poroszká. Siket. Sikúr. Simon. Sípos. Sőregi. Szalai. Szepesi. Szikora. Tamasi. Telekes. Vajdovics. Vas. Vékony. Virág. Zöld.

(Cserépváralja. Borsod m.)

Árvai. Bernát. Breznai. Figura. Juhász. Kerekes. Korcsmáros. Olajos. Sirgely. Szepesi. Tisza. Zsilla.

(Barka. Abaúj-Torna m.)

MÁTÉ LAJOS.

Günynevek.

Ancsa. Aranyos. Bableves. Bába. Bicskás. Bojtok. Bolha. Bürgés. Brekú. Brinzák. Csanyi. Cseplés. Darázs. Dobre. Dora. Dudás. Gügyella. Gyerepál. Hasznosi. Hurka. Jónás. Kanász. Katri. Káli. Köles. Kártyás.

Kölly. Krajcár. Kukac. Medve. Mikacs. Módé. Parti. Pityin. Pozderja. Pörge. Pukri. Sajátás. Szarvák. Sziszi. Szepesi. Szubi. Tollas. Tyurakos. Veréb. Vityilós.

(Ada, Bács-Bodrog m.)

Begre. Buhú. Gányó. Gombóc. Jakab. Kikindai. Palóc.
(Mohol, Bács-Bodrog m.) CSEFKÓ GYULA.

Helynevek.

Erdőrészek: Biróné. Örök. Erős oldal. Lóré. Andornyak. Avas. Cserealja. Ipacs. Piliske. Csordadélló. Tetves kút. Szármány. Magos hegy. Görgő. Tisztított csere. Játszómező. Kerek ponk. Mészegető. Sugas. Vállus kút. Benkőkert.

Mezőnevek: Döbrén (D. teteje, D. pataka). Újhely. Kőkönyes (K. pataka). Középhegy. Felmenő. Hosszu. Déirejövő. Vizremenő. Nagykép. Nagytó. Sóstó. Középláb. Szemerjai láb. Templomféle.* A hegy. Karószög. Avas alja. Kertmège.** Szénafű. Gémvára. Magyarós nyaka. Kula kert. Eprés tető.

(Háromszék m.)

INCZE BÉNI.

Határrészek és dűlők. Mogyorós. Pangota. Ásvány. Pagony. Kepés. Tanárok. Fud. Bájkap. Mégyér. Körtölés-sziget. Szencér. Gálista. Kásagáttya. Ördögáttya. Vadalmás. Káboasztáslap. Góla. Gelegényes. Piribék. Csukás. Dühös. Farkasdomb. Tállo. Gérébi. Szilés. Sáfár. Erdőalla. Kómár. Kertalla. Ördögös. Fődvitel. Malomlapos. Bárd. Csonkás. Tóhát. Pusztahidere. Ökörtilos. Kónyi lapos. Hármoshatár. Világvigé. Háromcsucos. Pityérdomb.

(Csécsény, Győr m.)

Dűlőnevek***: Kertallai rétek. Szénegető és Határföldek. Róka-szerek és Hosszú Köles-Földek. Hid eleje. Ujirtás. Nagy-Bereg. Pinkóci Irtás. Öreg Tölös. Gödör allya. Eötvösi dűlő. Körtélesi dűlő. Árokszer. Szabad földek. Középdűlő. Köles-szerek. Aszú dűlő. Kutra dűlő. Kiss Homokok. Rétre dűlő. Csapó rétek. Öreg rétek. Merétei rétek. Gányás rétek. Alsó erdő. Vadalmás.

(Salamon, Veszprém m.)

VIDA SÁNDOR.

* = a templom felett, a hegyen. I. B.

** = a kert(ek) megett. Mint határozó: Kert megett voltam. Kert megí (= mögé) menyek. Kert megül jövök. Ép így a templom felett, a templom felí, a templom felül. I. B.

*** Ezekre a községben levő győri püspöki uradalom hivatalában egy 1817-ben rajzolt térképen akadtam. Ugyane neveket találtam egy 1846-ban készült térképen is, s a nép ma is ezeket használja, bár újabb földfelosztások folytán a rétek, erdők és szántóföldek helye nagy változásokat szenvedett.

V. S.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR

SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség
és
kiadó hivatala

Budapest
New-York palota

XXVII. kötet.

1898. DECEMBER 15.

XII. füzet.

A GYULAFEHÉRVÁRI VERSEK.

Becses új nyelvemléket fedezett föl Varjú Elemér a gyulafehérvári könyvtárnak egy latin kódexében, s jelentését e nevezetes fölfödözésről nov. 28-án mutatta be néhány nyelvészeti megjegyzés kíséretében ifj. Szinnyi József az Akadémiában. Az illető irott kódex 154 kis 8r. lapra terjed, az 1299 és 1310 közti időben készült és latin szentbeszédék gyűjteményét foglalja magában. Írója valószínűleg Watachai János, magyar ferencrendi barát. A latin szöveg alatt három helyen egy-egy latin versszakot lefordított magyarra, hogy az egyházi szónok magyarul is versben tolmácsolhassa a latin verseket. Ez tehát minden eddig ismert verses emlékünknél közt legrégibb — versnek ugyan elég gyarló, — s összefüggő nyelvemlékeink közt a HB. után első helyen áll, mert régibb a Königsbergi Töredéknél. Az egész kódexet s a magyar bejegyzéseket bővebben s pontosabban Varjú Elemér fogja ismertetni. Addig is itt közöljük magukat a gyulafehérvári verseket:

I. Habrosagben walacnok kegsusge
Eleeknek uruksege
Koorsagban walaknok egessege
Sciukseghben walaknok beusege
Ehezeu nepeknek . . .

II. Chudalatus miuinec ielenetuiben
Vnū zaiaual mūdut igenec to-
nosagaban
Scent oltarū kuner kepeben
Oz kerezt fan űgeu kepeben.

III. Vnun tontohtuananac arulatia
Nemzetui nepnech vadulatia.
Jrlm warasanac tistes fuga-
datia
Isten fianoeh artotlonsaga
Halalanoch scidalmos quina
S (?) Bodug ascunnak scemehel
latatia

Háborúságban valóknak kegyessége,
Élőknek öröksége,
Kórságban valóknak egészsége,
Szükségben valóknak bősége,
Éhező népeknek . . .

Csodálatos műveinek jelenetiben,
Önnön szájával mondott ígének ta-
nuságában,
Szent oltáron kenyér képében,
A keresztfán függő képében.

Önnön tanítványának árulatia,
Nemzeti (nemzete) népnek vádolatja,
Jeruzsálem városának tisztos foga-
datja,
Isten fiának ártatlansága,
Halálának szidalmos kína (kínja),
Boldog asszonyoknak szemével látatja
(látása).

E nagybecsű sorokból ezúttal csak a legfontosabb nyelvi jelenségeket akarom kiemelni. (A helyesírás egészben a HB.-ével s KTör.-ével egyezik.)

Uj és fontos az *á*-képzős igenévi alak ebben a háromszor előkerülő szóban: *valáknak*, ami a. m. *valóknak*. Ez azt bizonyítja: 1) hogy a *bíró*, *méltó*, *forró* szónak *á*-hangú alakjai, vagyis *bírák*, *méltán*, *forrás* (vö. TMNy. 288), egy hajdani rendes igenévi képzés maradványai; 2) hogy ez az *á*-hangú képzés valamikor szabályos megfelelője volt a magashangú igék *é*-képzős igenevének, mely még a 15. század emlékeiben is gyakran előfordul (l. TMNy. 78), pl. *idvezejté*, *szülé*, *veréfény* stb. 'üdvözítő, szülő, verőfény'; ennek is van egy pár maradványa: *tetéz*, *tetés* a *tető* alak mellett stb. (TMNy. 288.) — Az *-á é*-ből a ragtalan alanyesetben *-a e* lett, tehát ide tartoznak az ilyen főnevek és melléktnevek: *szüle*, *hulla* (hulladék, l. MTsz. hulló), *lenge*, *pörge*, *daga*, *nyifa* stb. (l. TMNy. 522.) — A mélyhangú szók *á*-ja is eredeti *é*-ből lett; ezt különösen a mai *pattanthyú*, *csurgató*-félekkel egyértékű régi és népnyelvi *pattanté*, *sarkanté*, *fogaté*, *csurgaté*-féle formák bizonyítják, melyekben az *é* megmaradt illeszkedés nélkül (l. uo.). — E szerint, úgy gondolom, egyáltalán nincs szükség Balassa J. föltevésére (uo. 89), mely szerint a *kajla*-féle igéből való képzések véghangja az *-ó* igenévképző elváltozása volna. Az *-a e*, *-á é* képző és az *-ó ő* képző nem azonos eredetűek, csak rokonértelműek voltak, s megfelelnek egyfelől a finn *-ja jü*, másfelől a finn *-va vä* képzőknek és rokonnyelvi párjaiknak.

Fontos továbbá a *scemehel* (*szēmélhel*) alak, mert most már a HB.-beli *kegilmehel* nem áll magában és látszik, hogy a *-vel* ragnak ilyen ejtése magánhangzó után tényleg szokásban volt, legalább némely vidéken. (Vö. *bival* > *bihal* s más efféléket, s a HB.-ben *halalaal*).

A *-ben* rag három mélyhangú szóban fordul elő, az egyikben még nem illeszkedik, a másik kettőben már igen: *habrosagben*, *koorsagban*, *tonosagaban*. — A *-nek* rag is illeszkedik már itt.

Az *-at et* képzőnek magashangú formája, mint a KTör.-ben, a HB.-ével egyezik: HB. *intetvinec*, *ildetvitvl*, — GyfvVers. *iele-netuiben*, *nemzetui*, — KTör. *kezdetvitvl*, *scülete[t]vi*; s magashangú az egyetlen fönmaradt példa is: *hitv-és*. Ellenben mélyhangú példában a *v* nyomát csak a HB. őrízte meg: *kinzotvintul* (így olvasandó: *klnzatujátul*, l. TMNy. 478). Mind a GyfvVers., mind a KTör. példái már a rövidebb formát mutatják: GyfvVers. *arulatia*,

vadulatia, fugadatia, latatia, chudalatus, — KTör. *mogzotbele*[*vl*], *tamadatia, aradatia*, sőt *chudaltus*.

A KTör. *chudaltus* szavát (e h. *csudálatos*), valamint a HB-ben ezeket a rövidítéseket: *angelcut* (angyalokat) és *vogmuc* (e h. *vagyomok*, vagyunk) eddig gyanús szemmel néztük, mert tollhiba lehetőségére gondoltunk, jöllehet a *chudaltus* hitelessége mellett szóltak a fönmaradt *éltes, biztos*-féle formák (TMNy. 482), s az *angelcut* szakasztott mássa is megkerült a moldvai csángó *azkat, ezket* formában, e h. *azokat, ezeket* (Nyr. 9:486). — Most a Gyulafehérvári Versekben is találunk egy ilyen rövidítést: *habrosagben*, olv. *hábróságben* e h. *háboróságben*. Mindezekből az akkori kiejtésnek az a hajlandósága látszik, hogy a második s harmadik szótagban a két mássalhangzó között álló rövid magánhangzót kihagyják. Ennek a jelenségnek egyéb példáit ismerjük az olyan nyelvtani alakokban, minők a HB-ben s más nyelvemlékekben *zumtuchel, esztékben, élették* stb. (TMNy. 276., jegyz.), továbbá *éltem, holtig, távozta* stb. (480), aztán különösen számos helynévben és jövevényszóban, melyek szintén az Árpádok korában vesztek el egy-egy magánhangzót, minők *Zsitova : Zsitva, Zagyava : Zagyva, szologa : szolgál, *pálica : pálcá* stb. stb. (l. ezekről MNyelv 2:37.). — A nyelvtani formákban nyilván a magánhangzós alakok analógiája akadályozta meg e hangtörvénynek általános érvényesülését: a legtöbb nyelvjárás az *angyélkot* helyett megőrizte az *angyélókot* formát, mert az alanyeset így hangzott: *angyélók*; szintűgy megmaradtak a teljes *csudálatos* és *háboró(ság)* mellett, mert azt mondták: *csudálat, csudálatja, háborgani, háborgás, háborgat, háborkodik* (hol a hangtorlat miatt nem maradhatott el az o).

Már ennyiből is világos, mennyi becses tanulást vonhatunk abból a tizenöt kis verssorból, s mennyire múlhatatlan kötelességünk a hazai könyvtárak kéziratainak legaprólékosabb átvizsgálása! Addig is szerencsét kívánunk Varjú Elemérnek nevezetes fölfödéséhez.

SIMONYI ZSIGMOND.

KÁRMÁN MÓR NYELVTANÍTÓ ELMÉLETE.

Adalékok a gimnáziumi oktatás elméletéhez. A budapesti m. k. tanárképzőintézet gyakorlófőgimnáziumában Kármán Mór vezetése alatt tartott elméleti értekezletek jegyzőkönyveiből összeállította Waldapfel János. Budapest 1898. Eggenberger. (Ára 2 kor.)

E kötet kiadásával nagy szolgálatot tett Waldapfel János a magyar iskolaügynek. Végre előttünk van Kármán Mór egész

pedagógiai rendszere. Nem a szó szoros értelmében vett könyvben ugyan és irodalmi formában, de teljes, maradandó, rendszeres jegyzetek alakjában, melyeknek minden lapja kiadójuk szakértelmét és szerető gondját mutatja. Még aki ismerte is fővonásaiban e rendszert, sok új hecses dolgot fog találni az eszmék e ragyogó kincsesházában, a magyar tanárság pedig megkapja benne a mai gymnáziumnak és Utasításainknak elméleti alapját. A napirenden levő tantervváltoztatások alkalmából meg egyenesen vitairat e könyv: egy szilárd, minden részében összefüggő pedagógiai rendszer, amelyen ha réseket ütünk, megsemmisítjük az egésznek tudományos értékét. Benne minden szigorúan tudományos, ethikai és lélektani elveken épül föl a széleskörű alaptól a legutolsó részlelig, igazolva a pedagógiai gyakorlat minden lépését. Egészben pedig a magyar szellemnek oly hatalmas terméke, mely méltán sorakozik az új Magyarország nagy nemzeti alkotásai mellé.

E helyütt bennünket e rendszernek természetesen csak a nyelvi tanításra vonatkozó része érdekel. A nyelvtanítást azonban Kármán nem tekinti önálló célnak, hanem csak az irodalmi tanítással összefüggésben. Az ő pedagógiája szerint ugyanis formális disciplina — grammatika, stilistika, retorika, matematika — nem lehet öncél, tárgyi tartalmat kell belé vinni, mert csak ennek van *nevelő* értéke s ezen keresztül dolgozandó aztán föl az illető tanulmány alaki része. Az irodalmi formális tanítás célja kettős: az egyik az *ars dicendi et scribendi*, a másik a sajátképeni *nyelvtani oktatás*. Az elmélet értelmében mindkettő csak gondosan megválasztott, nemes tartalmú olvasmány alapján foglalhat helyet az iskolában.

Az első természetesen főként a fogalmazás, szerkesztés és anyaggyűjtés kérdése, de Kármán már jóeleve alapot vet neki az alsó osztályokban a *szókincs gyűjtésével*. Ezt iskoláink ma is nagyrészt elhanyagolják, pedig gazdag szókészlet és az árnyalatok megkülönböztetése nélkül nincs stílus sem.

A theoretikum így szól róla:

„Kiindulunk abból a tényből, hogy a gyermekek már magukkal hoznak az iskolába bizonyos anyagkészletet t. i. van szókincsük és bánni tudnak az alakokkal. Ezt a kétféle nyelvi birtokot kell nekünk fejlesztenünk. Az elsőnek fejlesztése a fontosabbik feladat, mert a gyermek a társas életben magára hagyva is meg lehetőszen megtanul helyesen beszélni, de hogy mikor, melyik szót használja, az már tárgyi tájékozottságot tételez föl. Első feladatunk ezért a szókincs fölvilágosítása. Hogy ez miben áll, azt legjobban

példán tüntethetjük föl. A gyermek iskolába kerülve, használja már a családra vonatkozó szavakat, de nincs tudatában, hogy ezek összetartozó csoportot alkotnak. Az ilyen csoportok egy részét fölvilágosítják a különböző tantárgyak. A matematika például megtanítja, hogy a pont, vonal, kör stb. együvé tartozó képzeteket jelölnek. A történelem megtanítja a maguk összetartozásában az állami életre vonatkozó kifejezéseket. De van egy kör, mely egyenesen az irodalmi tanítás számára marad föl; ez t. i. a *lelki életre vonatkozó szavak köre*. Ez nem csekély anyag; benne van az ember egész szellemi világa; de végre a külvilág föl fogása is psychicum, amennyiben erre nézve is fontos, hogy az ember lelke miképen, minő szempontból fogja föl. Ha a matematikus egy szót használ valamely fogalom jelölésére, avval megelégedhetik; neki nem kell a fogalom megvilágítására még a szónak eredetét, más szókkal való kapcsolatát is tárgyalni; de a fiú magát a szót igazában csak akkor fogja teljesen ismerni, ha gyökerét, származékait, szóval egész családját ismeri, azért ezt az ismertetést valamely tanításnak el kell végeznie, még pedig a dolog természeténél fogva nem végezheti más, mint a magyar nyelvi tanítás. A történet tanára definiálja például az *állam* fogalmát; a magyar nyelv tanára azonban összeveti még e szót az *állapot*, *állhatatosság* stb. szóval is és kimutatja, hogy mind e szók, melyek az *áll* igéből származnak, minő fogalmi árnyalatokat fejeznek ki. Ilyen módon kell nekünk a nyelv anyagáról fölvilágosítást adni. Ez egészen más feladat, mint az irodalmi olvasmány megértetése. Ott a szöveg, a mondatok értelmére vagyunk tekintettel; itt pedig a szókéra. A szókincs tárgyalása — s ezt iskoláink nem igen veszik figyelembe — maga is oly önálló föladat, mint az alakoké. A régi görög és római grammatikai tanítás nem is a formákra, hanem az anyagra (szók jelentésére) helyezte a fösúlyt. Quintilianus igen szépen fejtegeti, hogyan lehet minél nagyobb szóbőségre szert tenni. Comenius is a nyelvtanításban a szókincs-gyűjtést tekintette első sorban. És a szókincs e fölvilágosítását magának a magyar nyelvi tanításnak kell elvégeznie; nem végezhető az más idegen nyelv tanításával kapcsolatban, még pedig azért nem, mivel az ilyen szócsaládok a különböző nyelvekben korántsem fedik egymást. Minden nép-másképp gondolkodik és azért szócsaládjai is másképen fejlődnek.

A szókincs fölvilágosításának e munkájára nézve három nagy csoportot és neki megfelelő három fokozatot különböztethetünk meg. 1. alakítandók, főleg a lelki élet tényeiről, tárgyi csoportok; 2. egybeállítandók etymológiai csoportok; 3. fölvilágosítandó a szók átvitt értelmének használata. Tulajdonképen nem volna szabad itt egymástól elkülönített föladatokról beszélni, mert tárgyalásuknak az olvasmánnyal kapcsolatban egymás mellett kell haladnia; de amennyiben az első rendbeli csoportosítás némileg kevesebb nehézséggel jár, mint a második, ez is könnyebb a harmadiknál, azért előtérbe lép az első osztályban a *tárgyi*

csoportok tárgyalása, a másodikban az *etimológiai* csoportoké, a harmadikban pedig a *figurális* csoportoké. Hogy az ilyenmő tanítás kellőképen keresztülvihető legyen, ahhoz mindenkéltt jó segédeszközök volnának szükségesek. Össze kellene állítani ily csoportokat rendszeres szótárakban segédeszköztől tanárainknak, hogy kiszemelhessék pontossággal, természetesen a megállapított olvasmányra való tekintettel, a tárgyalandó csoportokat tárgyi, etymológiai és figurális szempontok szerint“.

A sajátképeni nyelvtani tanításról nagyon szűkszavú a theoretikum. Hiszen a gyakorló iskolából indult ki a nyelvtanítás mondattani alapra helyezése és írták Simonyi Zsigmond az első magyar, Bartal és Malmosi az első latin grammatikát mondattani alapon. De e tekintetben ott volt a jelöltek előtt maga a gyakorló iskola nyelvi tanítása, élén a mesterrel, Kármánnal, aki épen e téren aratta legfényesebb tanítói sikereit. A theoretikumok e tekintetben csupán a mondattani alap kérdését tisztázzák:

„Másik föladata a nyelvtanításnak a szó szoros értelmében vett nyelvtani oktatás, melynek első része az alaktani oktatás. Ebbe némi tekintetben belevág már az etimológiai tárgyalás. Alapjában véve ugyanis a rag és a képző között aligha van functióbeli lényeges különbség és nem is szükséges, hogy a gyermek pl. az elemi iskolában a kettőt szigorúan elválassa egymástól. De a tulajdonképeni alaktani tanítás csak mondattani alapon eszközölhető.

Mondattani alapon itt nem azt értjük, amit rajta érteni szokás, hogy a tanítás egyes mondatokból induljon ki, hanem hogy a gondolatbeli és a megfelelő mondatbeli functiók fonalán haladjon tárgyalásunk, azaz aszerint, hogy minő szerepe van a szónak, alaknak a beszédben. A vezető kategóriákat mondatok elemzése útján nyerjük; de azután már maguk e kategóriák szerint haladhatunk. A kezdőfokon be kell érniünk avval, ha a gyermek a kategóriákat fölismeri és a megfelelő kérdések útján elemezni tudja a mondatokat; csak lassan-lassan kell aztán a mondatrészek és beszédrészek alaki megkülönböztetésére rávezetni, főleg a jelek, ragok és képzők egybevetésével“.

A nyelvtan tanítása ez alapon az első és második osztályban befejeződik s a harmadik osztályban rendszeres összefoglalás tárgya. Tüzetes, tudományos nyelvtannak a gimnáziumi tanítás későbbi fokán a theoretikum nem barátja. „A nyelvtudománynak physiológiai és psychológiai ismeretek teszik az alapját; ezek pedig tanítványaink nem igen rendelkeznek; de másrészt az ügyes, pontos nyelvhasználaton túl, nyelvtani belátásra szükségük sincs. A gimnáziumban minden formális disciplina — hogy a régi terminusokkal éljünk — nem mint *scientia*, hanem mint *ars* tanítandó“.

Rendkívül érdekes a theoretikumnak az idegen nyelvek tanításáról szóló része. Miért szükséges az iskolában egyáltalán idegen nyelv tanítása? Korántsem egyedül azért, hogy egyeseket ezáltal valami életföladatra képesítsünk. A gyakorlati hasznavehetőség szempontját egymagában nem alkalmazhatjuk a gymnáziumi anyag megállapítására nézve. Magasabb szempontokat kell keresnünk. Az egyik az, hogy a műveltségnek mai fokán lehetetlen a többi népek szellemi mozgalmait elől elzárkóznunk. A tanulót képesítenünk kell rá, hogy más népek szellemi életét össze tudja vetni a magyarral. Másrészt maga a magyar szellemi élet idegen szellemi életnek ismerete nélkül meg sem érthető. Már a római nép is fölvetette az iskolába egy idegen nyelvnek, a görögnek tanítását és azóta minden modern nép követi példáját.

A theoretikum vázolja ezután a görög és latin nyelv tanítását osztályról-osztályra, a főcélok megjelölésével. Kétségtelenül értékes megjegyzések, de mégis halványak nekünk, akik láttuk, mint indult meg a tanítás a magyarban előforduló latin szókön (hónapok nevei, iskola, templom, tudományok), majd tért át a helybeli latin föliratokra (József nádor szobra, Rókus, egyetemi könyvtár) s vezette azután végig a tanulót Róma történetén, kimutatva mint lett a kis pásztóvárosból Itália, majd a földközi tenger egész medencéjének ura.

Az első két osztály számára maga Kármán készítette a szöveget, egyszerű, de természetes szöveget, formális grammatikai meszterkedés nélkül, mely ma Csengeri nyelvtanában olvasható, a III. és IV. osztálynak Bartal-Malmosi, Livius nyomán, továbbvive a római történetet a pün háborúig, melyeket az V. osztályban azután Livius eredeti ragyogó szövegében olvastak. A VI. osztályban Vergilius foglalta össze költői világképben Róma történetét a nagy háborúk utáni diadalmas római önérzet hangján, majd Cicero catilinai beszédei mutatták a köztársaság romlását és végre Horatius a császárkorbéli római sztoikus-epikureus filozófiáját. Teljes összefüggő római történet ez, a római szellemnek, a hadi, vallási, állami és magánéleti régiségeknek biztos alapja, azokat nem kompendiumból magoltatva, hanem a nagy írók szövegéhez fűzve, mindent a maga helyén, ahol hat és megmarad, mert összeforr a teljes, egységes történettel. Épen ez az alapja a belőle elvonandó grammatikának is, a szókincs és a nyert szabályok azáltal állandósulnak, hogy egy oly, magában is összefüggő szöveghez fűződnek, mely ismét a tanuló egész tudástartalmával alkot

egységet. E grammatikai tanítás menetét különben az Utasítások részletezik. A theoretikum még a latinnyelvű magyar irodalomra — erre a tényleg nemzeti irodalomra — is tekintettel van s pl. Livius olvasásakor, főleg a magyarból latinra való fordításnál, Bonfiniust szeretné fölhasználni látni.

A német nyelv és irodalom tanításának fejtegetése egyik legszebb része a theoretikumnak. Amaz elvi megkülönböztetésből kifolyólag, hogy a tárgyak reális és formális része közül az előbbi a pedagógiailag fontosabb, természetesen itt is elsősorban az olvasottaknak *tartalmát* tekinti. Nem akarja egészen elmeríteni a tanulót az idegen nép szellemében. Attól tart, hogy:

„Ha a modern irodalmakban a tanítást nagyon is korán kezdjük vagy növendékünk nagyon is belemerült a modern, fejlődő idegen irodalomba, akkor ehhez hozzászokva könnyen szűknek, kicsinynek találhatja a magyart. Így aztán az idegen irodalom könnyen versenytársává lesz a mienknek és csakhamar az a veszedelem fenyeget, hogy izlésünkben, gondolkodásunkban más irodalomtól függünk, ami aztán megakasztja saját nemzeti irodalmunk fejlődését“.

Hogy ennek a fölfogásnak van alapja, azt legjobban mutatja nemzetünk régibb története és azon nagyszámú családok példája a jelenben, ahol az idegen nyelvek hajszolása miatt sem egészséges magyar nyelvérzék sem a magyar szellemi élet igaz szeretete ki nem fejlődhetett. Valamint azon irodalmi termékek is, melyek idegen szellemből fakadva, nyelvükön kívül a magyar léttel majd semmi összeköttetésben nem állanak. A theoretikumok szerint tehát csak oly műveket szabad a modern irodalomból fölvenni, melyek nem szorosan nemzeti, hanem általában emberi jellegűek. Ilyenek a német és francia irodalom ókori mintára készült vagy másutt is, mint saját földjükön már mintává lett művek. A theoretikumok az egyes osztályok szerint a görög mondák német földolgozásait (Niebuhr), Herder Cidrománcait Goethe és Schiller balladáit, Hermann u. Dorotheát és Iphigeniát jelölik meg elsősorban ilyenekül. Ezeknek fordítása, nyelvi és tartalmi elemzése lesz az oktatás főfőladata. A szó és írásbeli készséget sem zárja ki ugyan a theoretikum, de méltó és elérhető célnak csupán a német szöveg *megértését* ismeri el. A beszédbeli ügyesség csak egyéni értékű lehet, nem nemzeti cél, közös munkával el sem érhető és azért a ház és nem az iskola körébe tartozik. A nyelvnek *megértését* lehet csak közös munkával elérni és erre kell az iskolában okvetetlenül törekedni. E tekintetben

leginkább Bartos Fülöp értekezései fejezik ki a gyakorló iskola álláspontját, aki az újabb ú. n. *méthode maternelle* elveit és kísérleteit is a theoretikumok pedagógiájának alapján méltatja. A modern nyelvnek is összefüggő szövegen való tanítása azonban a gyakorló iskolából indult ki, csak hogy a fonetika és az idegen nyelvnek mint a tanítás nyelvének útjára már nem követte a reformálókat, habár ennek nem is zárta ki alkalmazását.

Mindezen eszmék, bármily röviden vannak is meg a theoretikum lapjain, egy nagy rendszer keretébe helyezve termékenyítő elmélkedésnek és a gyakorlati föladatokat egész sorának lehetnek ösztönzői. Biztosabb kalauzt erre Kármán pedagógiájánál nem is választhatunk. *

ZLINSZKY ALADÁR.

MADÁRNEVEK.

E folyóirat 1898. XI. füzetének irodalmi rovatában Tolnai Vilmos oly módon ismerteti a magyar ornithológiai központ madár-nomenclatorát, hogy az intézetre és munkásaira nézve csak buzdító hatással lehet. Ezért a támogatásért hálával tartozunk és ha lehet, még nagyobbab azokért a megjegyzésekért, amelyeket T. V. némely madárnévhez fűzött. A kiadmány előleges lévén, az intézet nem nyújthatott a szaknyelvésznek a kritikai eljárásába való betekintést és minthogy a tervezett ornithológiai szótár megjelenéséig még sok víz folyhat le a Dunán, talán helyén való, hogy a betekintést, éppen T. V. megjegyzéseihez fűzve, lehetővé tegyük. Megtesszük pedig megjegyzéseinket sorrend szerint T. V. rendjéhez alkalmazkodva.

„Közönséges“, szerintünk a nagyon meggyökeresedett és egyedül álló, össze nem téveszthető fajoknál, mint *holló*, *csóka* stb. azért nem alkalmazandó, mert megkülönböztető oly valamivel, ami most még nincs, t. i. a *nem közönségestől*. Megjön azonban az idő, amikor a madarak egyetemét kell majd tárgyalnunk s ekkor lehet, hogy ezek a magyar — esetleg palaearktikus — fajok megkapják a megkülönböztető fajnevet.

* Ezúttal megemlíttjük a gyakorló gimnázium tavali 25 éves örömnünnepére megjelent nagybecsű emlékkönyvet is: Emlékkönyv Kármán Mór 25 éves tanári munkásságának ünnepére. Szerkesztették Volf György és Waldapfel János. (Bp. 1897. Eggenberger-féle könyvkereskedés.) Ebben a Nyr. olvasóit közelebb érdeklő cikkek a következők: Simonyi Zs. Kármán Mór s a magyar nyelvtan. Kardos A. Kármán és a tankönyvirodalom. Kőrösi S. Nehéz-e a magyar nyelv? Albert József: A magyar stílus tanítása. Balassa J. A beszédrészek osztályozása. Zlinszky A. A történeti fokozatok az irodalmi oktatásban.

Danka sirály: T. V. a *kacagó* vagy *nevető* mellett volna, mert „általánosabb“. Igen ám, de szolgai fordítása a *L. ridibundus* és *Lachmöve* névnek, a nép száján pedig nem él, holott a *danka* Szabolcsban, a Bodroghközön — *tanga* alakban — népies, azonkívül Bessenyei György szava; hozzá Debrecenben családi név.

Sirály T. V. szerint nincs meg a régiségben, ezért *halászkának* nevezné a családot. A *sirály* a nép szájáról való. A Hortobágyon, a Hajdúságban és a Nagy Kúnságban a *Lúszemű sirály* = *Larus argentatus* L.; a Tiszamentén a *Lósirály* = *Larus canus*. E nagy alakokkal szemben a kis testű halászkák népies nevei *csér*, *csérta*, *csélla*, *csóré*, *csória*, a közép Tiszán *szerkő*, a Balaton körül *kúszvágó*. De tekintetbe veendő még a *sró csüllő* és a még tisztázandó mátravidéki *csira*, végre a *csüllő* is. Egyébiránt a *sirály* nevet Földi János 1801-ben hozta forgalomba; azóta tankönyvekben általános és megvan Arany és Tompa szókincsében is. A *csüllő* legelsőbbben Fábiánnál — 1799 — és utána Földinél található. Az enemű alakokat a nép szájáról vett jó neveikkel majd az egyetemességben is meg lehet különböztetni.

Gulipán, *Recurvirostra*, mint hangfestő név az Alföld parasztvadászainál közkeletű.

Cankó, széles körben partokon futkosó sneff-féle madarat jelöl. Már a német *sneff* lehető kiszorítása miatt is föl kellett venni. Különben *cankózni* = lábatlankodva futkosni.

Guvat, megvan Sándor Istvánnál és Földi J. hozta forgalomba.

Füzike, Földi J. vette be; talán a német *Weidenzeisig* hatott rá.

Csülp-csalp, a németben *zülp-zalp*, az angolnál *chiff-chaff*, annyira hangfestő, hogy a laikus is így kérdez: miféle madár az, amely így szól: *csülp-csalp*? Diós-Jenő vidékén a nép száján *sztj-csap*.

Zsezse, túl a Dunán és egyebütt is népies: kenderike azért nem lehet, mert csak téli vendég, éjszakon pedig Linné a len szerint különböztette meg *linaria* név alatt.

Csaláncsúcs, *Pratincola*, magas csalán és kórók csúcsán lesi prédáját. Borsodban a nép száján.

Csuszka, Sitta, a Bükk borsódi és hevesi részében a nép száján. Kitűnően jellemző.

A *sitke*, *geze* és más hasonló elnevezések magyar családnevekből kerültek, mint égető szükségét pótlók, azért, mert némelyik apró fajt sem a nép, sem a tanult rend nem különbözteti meg. Ezeket az alakokat a „kismadár“ vagy „tövisbújó“ tágas keretébe foglalják egybe.

Károkatoná: Chernel Istvántól — Velencéről — való; de érmelléki név is. Pungür; Kalocsa vidékén *karókatona*. Grossinger-nél: „corrupte *Károl-katona*“.

Oedemia: Feketeréce; a megjegyzés helyén van, hogy t. i. a nemi név nincs benne a faji névben; ez nemcsak itt, hanem a

bukórécénél is így van. A szakornithologusok egyhangúlag ellene voltak az összetett faj-neveknek, nekünk sem kellenek; de a népies szókincs egyelőre cserben hagyott. A megoldás a jövő fejlődés föladata.

Reznek. Fábiánnál 1799. „kisebb tűzok“ magyarázattal; Földinél 1801 „*reznek tűzok*“, Szentgyörgyinél 1803 „*rezgő szárnyú tűzok*“; a Tisza mentén a nép száján „*reznek tűzok*“ és „*rezege-tűzok*“; az öreg vadászoknál egyszerűen „*reznek*“. Ahol e nevet *sneffek*re értik, ott nem ismerik magát a *rezneket*; alkalmazták már a fogolyra is: Recueil de Dialogues, Pozsony 1749 p. 159. „*Perdris grise, grau Feldhuhn, reznek*“.

Bakcsó; T. V. a *vak varjú* mellett foglal állást, ezt azonban kizárja az a szabatosság, amelyet a tudomány művelése megkövetel. A vakvarjú sem nem vak, sem nem varjú, mert látó, gémféle. Lehet, hogy a név a hangfestő *bakcsó, bakcsóka*, melynek szava *lak-vak*, a *vakcsókán* át *vakvarjúvá* fejlődött, a csóka és varjú családi és alaki rokonságánál fogva is; még inkább talán azért, mert ágra is szokott szállani s ekkor, összehúzódva, a varjúra emlékeztet és „vak“-ot kiált; annyi bizonyos, hogy a szakornithologusok a bakcsó nevet szó nélkül elfogadták.

Buhu, e helyett T. V. a *nagy fülesbagoly* nevet ajánlja; ajánljuk mi is, mert a *buhu* csak németes vidéken élő magyaroknál divik.

Lappantyú, T. V. bugátság, így kivetendőnek tartja. Azonban ez ép oly kevésbé bugátság, mint a *karmantyú, pattantyú, kallantyú* vagy *sarkantyú*. Bugát előtt egy félszázaddal — 1799 — Fábián Term. Hist. p. 392 már alkalmazza s úgy okolja meg, hogy azért *lappantyú*, mert estve mint a tolvaj *lappogva* jár.*

Kecskefejő, ugyancsak Fábiánnál 1799 p. 392 arval a megokolással, hogy Aristoteles azt költötte a madárról, hogy éjjel behatol az akolba és megfeji a kecskéket.

A kecskefejőt, a *Caprimulgus*-t = *lappantyút*, Aristoteles nyomán Plinius is közli. Grossinger — 1793 Ornith. — biológiailag helyesen ismerteti a madarat: „*Aetas nostra verius statuit, quod hae aves pecudum caulas subeant, potius ut insecta venentur, quam ut lac sugant*“. Az akol és környéke sok rovar fejleszt, ez csábítja a madarat, melynek roppant öblös a szájanyaílása; ez és az akol vezette Aristotelest a kecskefejés föltevésére; ez a babona mélyen bevette magát a népek lelkületébe, minek bizonyítéka a következő sorozat: *Goat-milker, Goat-sucker*: angol; *Succia capre*: olasz; *Ziegenmelker*: német; *Geitenmelker*: holland; *Kozodoj polunočnik*: éjféli kecskefejő: orosz; *Kozodoj*: tót (régibb

* A *tyú, tyü* képző leginkább élettelen tárgyat, különösen esz-
közt jelent (TMNy. 502); a *lappantyú*-t sem a régiség, sem a nép-
nyelv nem ösmeri, Fábián alkotása. amit hozzáfűzött magyarázata is
mutat. Akkor inkább a babonás *kecskefejőt*, vagy még inkább a népies
bagoly-fecskét ajánlanám. — T. V.

helyesírással: *Kozodog*, Grossingernél hibásan *Kozodok* és *Hozodog*; tót szinonimikája Bernolák szerint, Lex. slav. II:1058: *Kozodogec*, *Kozidogka*, *Kozodogka*). [Finnül is *vuohen-lypsäjä*: kecskefejő. — A szerk.]

Királyka. E helyett T. V. a *pipőkét* ajánlja, amit el nem fogadhatunk, mert szinonimikája szerint a majorsághoz vezet: *pipi*, *pipe*, *pikőke* stb. A *királyka* szakasztottan úgy gyökerezik a népek lelkületében, mint a kecskefejő; ezt a babona, amazt egy mese vitte be mélyen. Miskolczi 1691. mondja: „regulus . . . annyit téssen, mint *királyocska*, mivelhogy a királyságot családssággal a sástól nyerte volt el⁴. A magyarság irodalma így oktat: *Kis keral*, Murmelius 1533; „*Királyka* nominant aucupes nostri“ Grossinger 1793; *Királyka*, Sándor István 1792; ugyanígy Földi J. 1801. A meggyökeresedést és elterjedést bizonyítja a következő sor: *Roitelet*: francia; *regolo*, *reatino*, *re d'uccelli*, *regina*: olasz; *Fugelkonge*: dán és norvég; *Kungsfogel*: svéd; *Haubenkönig*, *Sommerkönig*: német; *Kraliček*, *Kralik*: tót; *Krolík zubaty*: lengyel; *Kraljič*: horvát nyelven. Ez talán eléggé igazolja eljárásunkat.

Függő madár. Erre vonatkozólag a mi megokolásunk ez. Földi 1801. a *Parus pendulinus* = *Remiza pendulina* tárgyalván, annak Függőmadár és Remic nevei után oda teszi: *nem figemadár*. Comeniusnál Figemadár = *Ficedula*, ez „*figeevőt jelent*“. Miskolczi mondja: „Figemadár csak kicsiny, de megételre igen kedves ízű . . . gyönyörködik a *figetelben* a holott kaphatja, a minthogy akkor-tájban is szokott közénk érkezn, mikor a fige derekasan érik . . . azért az édes figétől szokott deákul neveztetni: *Ficedula*, a *fico dulci*“. Igaz, hogy Sz. Molnár Albert és utána Páriz-Pápai is, így adja: „*Füge*, avicula in artificioso victitans nido pendente de arbore celsa“; de egyik sem volt tisztában a dologgal, ennek világos bizonyossága az a magyarázat, amelyet a két szótáríró a *Fügefészek*hez csatol, mondván „nidus mira arte constructus aviculae *sycalis*“. Már pedig *sycalis* görög eredetű: *συκη*: fügefa, *σῆκον*: füge: *figus*: Feige. Ennek alapján helyes Grossinger interpretotiója: „*Ficedula* proprie est Graecorum *Sycalis*, Italicorum *Beccafigo*, Hungarorum *Füge-madár*, Germanorum *Feigenfresser*, Polonorum *Figojedka*“.

Való, hogy népünk nyelvén él és Sz. Molnár idejében is élhetett a *Füge*, a *Parus pendulinus* értelmében, úgy a *függő fészek* is, mint e madár fészke „*fügefészek*“ név alatt; de kénytelenek vagyunk addig, valameddig új adatok az ellenkezőről nem győznek meg, véleményünket föntartani, mely az, hogy a *fügemadár* tévesztés útján került forgalomba a *függőmadár* helyett. E mellett már azért is meg kell állani, mert Sz. Molnár és Páriz-Pápai az állattaniakban érezhetően a Plinius-féle fölfogásnak hódoltak.

Amidőn még megjegyezzük, hogy a *pásztormadár* nevet ugyanazoknál az okoknál fogva alkalmaztuk, amelyek a tudomá-

nyos elnevezés alkotására hatottak — *Pastor, Hirtenvogel* stb. — abban a reményben zárjuk sorainkat, hogy eljárásunk alaposságát kimutatni legalább igyekeztünk.

A MAGYAR ORNITHOLÓGIAI KÖZPONT.

*

Nekem, személyesen, ezek után csak egy pár megjegyzésem van. Senkisésem érzi jobban, mint érzem én, hogy a madár-nomenclator csak nagyon is „előleges dolgozat” s hogy előbb-utóbb gondoskodnunk kell az ornithologia egyetemének magyar nyelven való tárgyalására is. Ez egyértelmű egy nagy szókinccsel, amelynek nagyobb részét meg kell alkotni. A mi gyűjtésünk nem arra való, hogy azt is kiteremtse, ami nincs, hanem igenis arra, hogy adja meg a nyelvnek azt a hajlékonyságot, mely nélkül úgy alkotni, hogy a nyelv szelleme csorbát ne szenvedjen, nem is lehet. De az is igaz, hogy mi magunk a föladatot nem oldhatjuk meg a gyűjtő nyelvészek hozzájárulása nélkül. A gyűjtő nyelvészek hozzájárultak maig pl. ahhoz, hogy a *bankának* kb. negyven elnevezését ismerjük; de csak elenyésző kis mértékben járultak ahhoz, hogy a többi 329 madárfaj népies elnevezéséről kellőképpen értesüljünk; pedig itt nyugszik a magyar egyetemes ornithológia ismeretlen nyelvkincse. A szegényességnek a kérdezés módszere az oka. Ha azt kérdem halásztól, pásztortól: hány madarat ismer? nem tudja megmondani; ha nevet kérek, 5—6 kerül ki belőle; de ha azt kérdem: hányféle sast, rigót, rucát, gémet, ludat stb. ismer, csak úgy dől a remekebbnél remekebb anyag. A szakornithologusok egyértelműleg visszautasították a *Fű* genus nevet, mint ismeretlent és akadt nyelvész is, aki ellene szólt, mert szerinte ha él is, kis nyelvtérületre szorítkozik. Ám a *Fű* a régiségben megvan; az Akadémia régi tájszótára Baranyából adja, én Beregben szedtem, Kassai Szatmárból említi. Annyi bizonyos, hogy az értelmezés ingadozott; de mégis leginkább a récével volt kapcsolatban: *Fűrécce, fű-réce* [!], *Fűmony*: vadréce-tojás, innen *fűmonyaz*, Kassai, *fű-pete* uo. A legtöbb vélemény oda hajlott, hogy a *Fű* már kihalt. Amidőn azonban én intéztem a kérdéseket, kiszült, hogy a *Fű* él és generikus értelmű, tehát kiválóan becses. A révések, halászok és pákászok így mondták be a rucák sorát:

Békés, révéssz:	Hajdúság, halássz:	Sárrét, pákássz:
Tőke r.	Zöldfejű r.	Tőkekacsa.
Kendermagos r.	Kendermagos r.	Kánálos k.
Orsófarkú r.	Orsófarkú r.	Kerce r.
Kánálos r.	Lapátorrú r.	Kendermagos r.
Csörgő r.	Kerce r.	Csörgő r.
Jég fű.	Jeges kér.	Telelő r.
Sívó fű.	Veres kér.	Jég fű.
Fekete fű.	Fekete kér.	Fekete fű.

A Hajdúság — Kösi ér — halásza a *fűt* — a régiéknél *fuwat* — nem ismerte. Ebből világos, hogy a *fű* él, a *kér* helyettese és nem *csér*, mert a halász pontosan megkülönböztette a sirályfeléket, ahová a csérek is tartoznak.

Igen érdekes volt, hogy a bemondók az igazi rucákat, *Anas*, bemondva, megakadtak és csak arra a szóra, hogy még több rucaféle madár is van, mondták „igen, de az már *fű*, illetőleg *kér*”. Az utóbbi tudtommal mint madárnév, a szótárakban nem fordul elő.

HERMAN OTTÓ.

A ZILAHVIDÉKI NYELVJÁRÁS.

Harmadik közlemény.

II. Alaktani sajátságok.

Ezek nagyrészt vagy a palóccal vagy a székellyel egyeznek, de azért akadunk egy pár érdekesebbre is, amelyek a legtöbbször egy régibb nyelvállapot megkövült alakjaiként tűnnek föl.

1. Szóösszetétel.

A köznyelvtől kevés az eltérés, de néha palócos, kihagyásos összetételekkel is találkozunk; különösen ahol tárgyrag maradt el: *mitűvő* legyek, *ammondó* vagyok, *sokérő* takármánnya térmett. Ritkább palócos összetételek még: *bétűvőfalatt*, *halópór*, *dógozóruha*. Gyakoribbak a székely hatásra mutató igés összetételek, amilyeneket a palóc nem kihagyásos, hanem teljes, ragos alakban használ: *pirkókapálni*, *háztűznézni*, *kendérnyűni*, *szénagyűtni*, *fűkaszálni*, *szőlőszedni* stb.

A határozós összetételek nem gyakoriak, különösen a főnevekben: *bébillér* (a bejáróné tréfás neve), *összemarék*, *f'érhezmenés*, *fűtűvaló* (fejfa), *Nyakigláb*, *V'égigűress* (a magas, sovány ember gúnynevei).

Érdekesebb jelzős összetételek: *rézelő* (pálinkafőzéskor ami először folyik ki), *vendégháj* (álhaj), *ördöglóginya* (ördöghinta), *uccapista* (tekergő), *takompóc* (az alkalmatlankodó gyermeknek mondják), *szakasztókosár*, *dürifaru* v. *darázsdereku* menyecske, *égimeszelő* (gúnynev), *maglódisztó*, *kóstolóbór*, *arammáj* (sárgarigó, **arany-mál*), *főtökör*, *álomszuszek*, *tüvicskesdisztó* (sün).

Tárgyas összetételek: *bagóleső* (a száj tréfás neve), *kutya-szorító* (sikátor), *nyaktekércs* (madár), *b'ékanyúzó* (a rossz kés), *fűsfaragó* (tréfásan: kéményseprő), *v'érszipó* (nádaly), *kármentő* (csizmadia szerszám), *derejemeccő*.

Ikerszók: *hepē-hupás hēj* (gidres-gödörös), *hibli-hubli* v. *hi^k-há^k embér* (szeleburdi, hencegő), *locsi-fecsi* (fecsegő), *miki-máki* (piciny, amely valószínűleg az oláh *mic* (kicsiny) és a *mákszem*

szók keveredéséből származott; *hújki-hújbé* (mindenes a háznál), *hilinta-balinta* (hinta), *térü-fördül* (*Térü-fördül* oszt mingyá-mingyá húz egy jó a pájiⁿkás üvegbe), *tél-túl* (innen s túl. *Csak úgy tél-túl végzi a dögöt*: immel-ámmal, hanyagul), *tétova* (révedező, habozó), *tétovázik* (habozik, ingadozik).

2. Szóképzés.

A) Igeképzés igékből. Leggyakoribb s legkedveltebb mozzanatos képzők az *-int*, *-ant* s az ezekből összevont *-ít* képző: *pattint* v. *pattant*, *koppint* v. *koppant*, *béréccsintettem* a kemencébe, *kollint* (oldalba üt), levelet *firkint* v. *firkant*, *kiör-sint* (kiszökik), *csendítnek* (halottnak harangoznak), vállat *vonit*, *kaparit*, *kanyarit* stb. Ritkább az *-an*, *-en*: *kukka* v. *mukka* v. *vakka* (szólni kezd: *Mukkanni se mért tjétibe*), *loccsa*. *hórkant* (vö.: *hórkól*). *sziprant* (az orrát szívja), *mégszepe* (megijjed, *szepeg*: fél), *rebbe*, *zökke*.

A gyakorító képzésnél leghasználatosabb a *g* s az ezzel alkotott képzőbokok: *zubog* (a víz), *lödörög* (inog, tekereg), *bitojog* v. *imbójog* (lóg), *kucorog* v. *kuporog* (guggol), *hencserög*, *nyafog*. A *-gat*, *-get* is igen gyakori: *k'érégét* (koldul), *állogat* (állítgat), *toszogat*, *-ng* és *-ngat* képzővel: *tátog*, *ácsigódzik* (ágaskodik, kapaszkodik), *lézeg*, *kúrjogut*; — a *-d* és *-l* és képzőbokraik: *górnyed*, *kotyfad* (erjed), *lohad* (a daganat), *mégsájdul* (sajogni, fájni kezd), *kóricál* (kószál), *kórnyicsál* v. *kórnyicsól* (a macska), *gyürköl*, *zöcsköl* (összeráz, pl. szőlőt), *gyürücköl*, *m'érsekél* (mérget). A gyakorító s kicsinyítő *-kod*, *-ked*, *-köl* helyett inkább a *-dos*, *-dös*, *-dös*: *csibdös*, *kabdos*, *köbdös*; *-ász*, *-ész*: *kúrkász* (keres), *hájkorász* (hajkároz), *futkorász* (futkároz), *kaparász*.

A műveltető igék *-t*, *-at*, *-et*, *-tat*, *-tet* és *-szt* képzőinek használata a köznyelvvél megegyezik. Különösebb alakok: *bérget* (juhót), *fojat* (tehenet), *rühet* (disznót), *hágat* és *sárat* (lovat közösít). Az *-szt* használata nagyon ritka, mert rendszeren az *-it* helyettesíti: *nyúgosztál*, *végasztál*, *száraszt*, *izzaszt*, *bágyaszt*. Az *-it* képző, mint már említettük, mindig megrövidül: *hájlit*, *homlit* (szőlőt bújtat), *kondit*.

Visszaható képzés. A szenvedő igét ez a nyelvjárás sem ismeri, ahelyett is a visszaható alak használatos. Leggyakoribb az *-ódik*, *-ődik* s a névszóból képzetteknek az *-ül*, *-ül*: *levágódik*, *mégnyesődik*, *sértődik*, *mégpirül*.

A tulajdonképi visszaható igék képzőjében *-ódzik*, *-ődzik* alakot ejt nyelvjárásunk: *vakaródzik*, *hegörgődzik*, *dülögődzik*, *rágatódzik*, *k'érődzik* (a marha).

B) A névszóból való igeképzésben még ritkábban tér el nyelvjárásunk a köznyelvtől. Nevezetesebb képzések: *nyavajog* (betegeskedik), *vájlogat* v. *óbégat* (oh weh! jajgat, sápítózik). *óról* (vö.: *orr*): *haragszik*, *dohog*; *pócikál* (rakosgat vmit), *nyakál*

(mohón eszik), *hilintádzik*, *lepárjál* (lemásol), *megigenli* (megso-kalja) a dógot, *kapcáskodik* (kötekedik, hibát lel vmiben), *noszo-gat* (nógat, a *toszogat* analógiájára), káposztát *órmóz* (az *órmóját* levagdossa a káposztalevélnék, vö.: *hámoz*), *cubikkól* a sárba (vö.: *cubák*: *comb*), *katlanoz* (kutat, keres, különösen ételneműt: *Kéj fē Bori n'ēz(d) mēg, hu* katlanoz az a tólváj maska*), *rátéhē*kedik* vkire (ránehézkedik), *ku*korodik* (görbül, *ku*koru*: görbe).

C) Névszóképzés igékből. A *-dalom*, *-delem* sokkal gyakoribb, mint a köznyelvben: *köpedelēm*, *ēgedelēm* (nagy baj, veszély), *győzedelēm*, *nyűgodalom*, *rijadalom*. Az *-ás*, *-és* képző igen gyakran a cselekves eredményét, tárgyát és helyét fejezi ki: *kárcolás*, *aratás*, *kelēs* v. *kilis*, *kaszacsapás* (a fűnek kaszálás után a földből kiálló csonka része), *tērgyhājlás*, *ne járj a szántáson!* (a fölshántott hely), *irtás* (a kiirtott hely), *vágás* (az erdő levágott része). A főnévi igenévképző rendes alakja a *-ni*; egyetlen kivétel a palóc vidéken is hallható *innyu*. A mn. igenevek *-ó*, *-ő* képzője főnévi használatban zártabb lesz és egyszersmint megrövidül: *pér-gettyü*, *csérgettyü*, *csēngettyü*, *fúru*, *gyalu*, *vakaru*, *seprü* (vö.: *sepér*). De van egy-két kivétel is: *seprő* a bor és kávé alja, *tepértő*, *v'ēő*.

Különösebb névszók: *habari*, *lesi-pēcsi*, *locsi-fecsi* (szószátyár), *ördöglőginga*, *lőtyedēk* (mosogató lé, gyenge leves), *Toppancs* (güny-név, vö.: *tapod*, *toppint*, *topp*: lépés), *lebbencs* (lepény), *zuhatag* (zápor), *Szegődi Mócsi* (a vándorló cseléd günyneve), *tőrek* (gabona-törmelék), *tekērcs*, *nyaktekērcs* (madár), *ragadáj* v. *ragadvá*fű*, *nyomdēk* (nyom), *ivóka* (kis fapohár), *futóka* (növény, fölfutó).

D) Névszókából. A birtokos *-é* után nem alkalmazzák az *-i* többes képzőt; vagy *-k-t* tesznek utána, vagy pedig semmit sem: „*Kijék ezek a bőrnjuk?*“ „*Há biz azok a Kócsár Éstánék* (Istvánéi), *azok a juhok pég, ott ni! az idēsapámé* (apáméi)“ . A birtokos névmások több birtokra vonatkoztatott alakjai a követ-kezők: *az enyimek*, *a tijéd*, *az övék* vagy *az övé*; *a mijé*k* (ritkán: *a mijé*kek*, vö. JordC. *tiedek*), *a tijétek*, *az övék*.

A kicsinyítő képzőket nyelvjárásunk nagyon ritkán alkalmazza s a legtöbb kicsinyített szavában nem érzí a képző ilyen jelentését. A kicsinyítést a *puci*, *kis*, *kicsi*, *ész szikra*, *mákszem*, *ēcs csēpp*, *miki-máki* szók körülírásával fejezi ki rendesen: „*Ó be sz'ēp ikis jánya* (leánykája) *va* kének, esszēm a kisz szive gyükerit!*“

Palóc hatásra mutat egy pár tótos kicsinyítő képző alkalmazása, különösen a becéző tulajdonnevekben; a *-csa*, *-cse*: *Júlcsa*, *Bőrca*; *-ca*, *-ce*: *Gyurica*, *moslica*, *fűrkinca*; *-is*, *-us*: *baris* (a barna sertés), *Anuska*, *Bértuska*, *Ninus*, *picus* v. *picurus* (cicus, macska); *-u*, *-ók* és *-kó*: *Misu*, *Feru*, *Pistuka*; *Érzsók*, *pufók*, *bincsók*, *bincsilók* v. *csimbók*, *csombók*, *fjók*, idevére még a szárnyasok combját jelentő *cubák* szót is (vö. Háromszék: *cobók*); *vaskó* (csizmatakarító rossz kés), *haskó*, *bundikó* (kis bunda), *cso-mőjkó* lēssz a pujiszkába, ha nem törik jól még!“

Főnevek fokozása: *legájja*, *legtetejē*, *legtövé*, *leghegyē*; *legēs-legvēgē*, *legēslegtetējē* stb.

Az *-ú, -ű* képző, mint említettük, mindig rövid: *dűrifarú, darázsdereku, jó(v)ízű*.

A személyes névmás a többesszámban minden személyben fölveszi a többes *-k* képzőt: *én, té, ű; mik, tik, űk*. Birtokos nm. *enyim, tijéd, övé; mijék, tijétek, övék*.

Visszamutató nm.: *aki, ami, amék* (amelyik; *amely* sohasem használatos). Az *aki* néha tárgyra is vonatkozik: „Recsegős a csizmam, *akit* ténnap vettem” (Népdal).

Különösebb névszói képzések: *kórság* v. *kórságos nyavaja* (epilepsis), *fájintos* (finom), *akkurátos* (épen olyan), **tapodat* csak tárgyraggal: „*Éggy tapottat* sē menny sehová sē!” (vagy: „*éggy toppot* sē . . .”; lépés), *pēcsi* (hús; gyerm. ny.), *izék* v. *iziék* (szénatörmelék, szénamurva, vö. *iz, izület*), *hancsik* v. *hancsok* (kis hant, rög), *fonszika* (vminek igen kis része), *éikes* (falánk), *vérmes* (a szem, ha vörös a fehére).

Elvonással is képez sok esetben szót nyelvjárásunk: *csiscoka* (csúsza a jegen), *hilita* (hintá; *csiscokázik* és *hilitázik* igékből), *csóva, rekesz, piszka-fa, szúrka-piszka* (kötődés, áskálódás), *vizita, trakta*.

3. Szóragozás.

Nyelvjárásunk a szóragozásban tér el leginkább a palóctól, mert a palóc újabb fejlődésű alakjait itt nem találjuk meg, s a köznyelvtől eltérő különösebb sajátságok inkább megőrzött régies-ségek, amiket nagyrészt úgy a palócnál, mint a székelynél megtalálhatunk.

A) Szótövek.

A szótövek között találunk úgy bővebbeket, mint rövidebbeket a köznyelveiennél s nem egyszer tanúskodnak megőrzött régies-ségről. Bővebb főalakot mutatnak: *muha* (moh), *törzsa, őrcsa, sárju* (*sárjum* stb.; másodkaszási széna), *udu* (odv, odu), *szíju* (szíj), *űjű* (ölyv), *tollu* (toll), *hamniu, könyv* (az öregebbek ajkán: *köny*), *úcsu* (tokos búza), *savanyó, ad, hágy, mér* (merészel), *nyér*. A *szúj* (szű) szóban a *j* analógia hatása alatt kerülhetett a töbe (vö.: a dunántúli és palóc *búj, bú* s a mai *száj* s a régi *szá* szókkal). Tőhöz tartozónak tűnik föl az *a* több helynévben: *Szánuta, Babuta* (szőlőhegyek), *Kirájkúta* (tanya), *Erőssgödörárka*.

A nyújtott nevezőjű szavakban a hosszú hangzó a legtöbb-szor ragok előtt is megmarad: *fondált, fűzet, hídát, hígat, húszat, kútat, nyúlat, rúdat, sűgárt, szűzet, tenyért* (de *tenyerét* is néha), *tízet, útut, vígat* stb., amint már a hangtani részben is érintettük. A kettős ragozású főnevek inkább az eredetibb tövet mutató nevezősethez veszik föl a ragokat: *falut, faluk, hammut, gyap-jum* stb.

A hangzóvesztő igék rendszeren így hallhatók: *sodrani, ug-rani* stb.

B) Igeragozás.

Mint a legtöbb nyelvjárásunkban, úgy ebben is három mód van. A jelentő módnak megvan a folyó jelen ideje: *ír*; a befejezett jelen ideje: *írt* s a befejezett múltja: *írt vót*; a föltételes módnak két alakja: *írna*, *írt vóna*; a fölszólító módnak csak folyó jelene: *írjo* (a diósd-sarmasági körben: *írjék*).

A folyó jövő kifejezésére a folyó jelen használatos *májd*, vagy *ha* v. *májha* (majd ha) jövőre mutató szócskával: *májd ír*, vagy pedig csak magára: *ír*. A befejezett jövőt legtöbbször a befejezett jelen helyettesíti valami jövőre mutató szócskával: „Hagygyátok el a fenébe, csak akkó civakoggyátok ezen a rongy kis gugyori”, *ha má^m mēghóttam!* „Idésapám! ugyi *májha* mēgnőttem, nékem isz szabad lēssz pipálni?” Sokszor a folyó jövő, illetőleg a folyó jelen fejezi ki: „Na hadd é csak, *májha* bémengyek Zilájra, néked is veszek kicsi piross ficsórt (gyermek csizma)!”

Az igeidőket tekintve, tehát a székelhez képest, nagyon szegénynek nevezhető nyelvjárásunk s e tekintetben a palócnál csak két idővel gazdagabb a jelentő mód befejezett és elbeszélő múltjával (*ítam vót* és *írek*), de az utóbbit csak az öregebbektől hallhatjuk ritkán, élénk elbeszélésben.

Alanyi ragozás. Az ikes és iktelen igéket az egyes 3. személyen kívül sehol sem különböztetik meg, mint a legtöbb nyelvjárásban. E tekintetben a köznyelvtől való eltérések mind palóc eredetre mutatnak.

Az *-m* ragot az egyes 1. személyben csak elvétele lehet hallani az öregebbektől vagy egyes szólásmódokban megcsontosodva: „Mitű jó az a sok *eszēm-iszom?*” (de máskor mindig *eszék és iszok*). Az általánosan használt rag a *-k*.

A 2. sz. *-l* és *-sz* ragja vegyesen fordul elő úgy ikes, mint iktelen igékben gyakran egymásmellett is: *szenvedé(l)*—*szenvecc*, *adó(l)*—*acc*, *féredé(l)*—*fērecc*, *bájlódó(l)*—*bájlócc*, *gyötrődó(l)*—*gyötrőcc*, *hagyó(l)*—*hacc*, *lakó(l)*, de rendszerint *laksz*.

Az *l* végű tövek a széphangzás és könnyebb kiejtés kedvéért mindig *-sz* s a sziszegőn végződők *-l* ragot vesznek föl: *nevész* (nevelsz), *cs'ēpész* (csépelsz), *mēghász*, *romlassz*, *bomlassz* (ritkán: *romósz*, *bomósz*): *rákászó(l)*, *dógozó(l)*, *győző(l)* stb. A fölszólító 2. személyében is nagyon gyakori az *-l* az iktelen igéknél is: *hozzá(l)*, *legyé(l)*, *tegyé(l)*, (*hozz*, *l'éggy*, *t'éggy* v. Zilahon: *l'igy*, *t'igy* csak a felmüveltek ajkán), míg az *l* végűek itt sem vesznek föl a *-l*-t: *danójj*, *ugrájj*, *órnyikájj* (orditozik), *feléjj* stb.

A jelentő mód 3. személyében már az ikes és iktelen igék közt megvan a különbség egész határozottan s csakis három ige tesz kivételt az ikesek közül: „és az eső”, „*mēgesz* mindenfélét” (megeszik) és „Kinek szive hova húz, kezé-lábq oda *csúsz*” (csuszik).

A fölszólító mód 3. személyében a rag a diósd-sarmasági körben az ikes igéknél mindig *-ék*: *egyék*, *igyék*, *lácoggyék* (lássék), de az iktelenek is jobbára e ragot kapják: *jőjjék*, *aggyék*,

hozzék, n'ézzeék, lássék, mennyék. A zilahi körben -n a rag még az ikes igéknél is, különösen a fiatalabbak ajkán s csak ritkán hallszik az -ík rag: aggyoⁿ, jőjjőⁿ, egyeⁿ, igyoⁿ, láccoggyoⁿ stb. (ritkán: aggyík, jőjjík, egyík, igyík stb.).

A föltételes mód egyes sz. 3. személyében minden ige iktelen ragozású: enne, inna, láccana, esne, lakna; sírna, nyérne stb. A hatóige is a legtöbbször iktelen s csak ritkán ikes ragozású: nyukhat, álhat, lakhat, ehét (ritkán: nyukhatik, lakhatik stb.).

A régies -n végzet több igenél hallható az egyes 3. személyben: mengyēⁿ (gyakoribb: megy). lészēⁿ, tészēⁿ, vészēⁿ, viszēⁿ, hiszēⁿ, vagoⁿ (ritkábban: vaⁿ), jōⁿ, nincsēⁿ, sincsēⁿ.

Tárgyas ragozás. Az igék tárgyas ragozásában a köznyelvtől semmi különösebb eltérést sem tudunk fölmutatni, legfőnnebb csak azt, hogy a föltételes mód többes első személyű hagynók-fele alakja mellett ritkán palócosan a hagynák alak is hallható.

Néhány különösebb igei alakot is találunk, mint amilyenek: mengyék, m'ész (Zilahon: m'issz), mengyēⁿ (v. megy), mengyüⁿk, menték, mennék (a többi alakja rendesen). Ilyen a vagyok, vagy, vagoⁿ (ritkább: vaⁿ), vagyuⁿk, vagytok, vagynak ige is. A mengye-fele alak a felsőtiszai nyelvjárás hatására mutat, bár palóc eredetű is lehet, mert Borsodban is él. A kell ige föltételes módjának 3. személye kék v. gyakrabban kéⁿk, kéne. A jön ige fölszólító mód egyes 2. személye gyere vagy gyér (gyer idő!); a menni ige fölszólító m. egyes 2. személyű alakja az eriggy, amely mellett a menny csak ritkán hallható.

A főnévi igenév sohasem veszi föl a személyragokat: „nékem írni kēⁿ stb.

Az ige melléknévi alakjai közül csak az író és írt-fele alakok élnek; a jövőt körülírással fejezik ki: „A fű máⁿ kaszálni való“, „a gabonát máⁿ hórdani ké“. A határozói alakok közül ritkán használatos a -va, -ve alak (a -ván, -vén helyett is), de ha lehetséges az értelem zavarása nélkül, ezt is a következőfele igékből képezett személyragos névszói alakok helyettesítik: ültömbe, éltömbe, hőtömbe, jártodba-köttödbe stb.

C) Névragozás.

A névszók ragozásában már több, a köznyelvtől eltérő, érdekes jelenséget találunk. Különösen a határozói ragokban találunk egyes megőrzött régi alakra, amely figyelmet érdemel.

1. A tárgyrag a birtokos ragok után néha elmarad, kivéve mind a két 3. személyt, de a legtöbbször kiteszik: „Elattam a tinóm v. a tinómat“, „vedd le a kusmád v. a kusmádat“. Ez a szabály áll a személyes névmások egyes számára is: éⁿgem v. éⁿgemēt, t'éged v. t'égedet (Zilahon: t'iged v. t'igedēt) de: ütēt.

2. A határozó ragok többnyire csakis a hangtani részben már tárgyalta hangheli eltéréseket mutatják: -bú(l), -bű(l);

-*rú(l)*, -*rű(l)* stb. A -*ban*, -*ben* rag mindig elveszti az *n*-jét. De a -*hoz*, -*héz*, -*höz* alakja és alkalmazása a köznyelvvél egyezik, a Nyr. egyik közlöje tévesen hagyja el a *z*-t, mert mindig tisztán hallszik (Nyr. 12:375. l.).

A -*vá* -*vé* rag nagyon ritkán székelyesen az alhangú szavakhoz is járul: „*kárré mēnt*“ (káriba veszett), „*bélyárré lett*“.

Az -*ul*, -*ül* helyett egy pár szóban eredetibb palócos alakot találunk: „észak *felől*“ (de *fejül*, fölü, fönn), *alól*, *elől*, *belől* vagy *alól/felől*, *elől/felől* stb. (hol kérdésre felelve).

A székely és palóc nyelvjárásban élő ősi -*nott*, -*nól*, -*ni* helyhatározó ragjaink közül használja e nyelvjárás a -*nól* és -*ni* ragokat a személynévek és a személyt jelentő köznevek mellett, még pedig honnan kérdésre felel a -*nú(l)*, -*nű(l)*: „Ippēg mos jövők *nagyapádéknú*“ „É^m még *Érzsijéknű* hozom haza eszt a rongyos köjköt, hogy ne *cancékőjo^m* (tekeregjen) mán annyit“. De ezek mellett különösen az ifjabb nemzedék ajkán hallható *apádék-tú(l)* és *Érzsijéktú(l)* is. Hol és hova kérdésre felel a -*ni*, melyet csak ritkán helyettesít a -*ná(l)*, -*né(l)* és -*hoz*, -*héz*, -*höz*: „Mengyék ékkicsinyég (egy kis ideig) ide *écsémasszonyékni*, te pég fussál át addig a *kománi* (v. *komájékni*)“. „Há tē annyuk hun a fenébe koricáltá (csavarogtál) *megiⁿ* (ismét)?“ „Nē haraguggy na *fijam*, igazáⁿ csak *ikcsit* (egy kicsit) *beszélgettem* itt *Kócsárékni*, *osztá^m* még ész szikrát a *papékní*“. Ritkán a fiatalabbak ajkán: *Komájék-hoz*, *papékná(l)* stb. Sőt még ilyen alakok is hallhatók: *nálluⁿkní* (nálunk) és *nálluⁿknű* (tőlünk).

Az -*ig* rag eredetibb, nyiltabb alakban él a *még* (míg) kötőszóban s a *kicsinyég* (kis ideig) határozóban.

Az okhatározó -*ért* rag alakja a mássalhangzón kezdődő szók előtt és mondatvégen -*é*, magánhangzón kezdődő szók előtt pedig -*ér* (Zilahon: -*í* és -*ír*): „*Ezē* jötté?“ „*Azēr* attam“. Hasonló helyzetben veszíti el a -*kór* rag is az *r*-jét: „*Valamíkó* csak *lössz*“ de: „*māj máskor* adok“.

Különösebb képzésű és használatú határozók. A *hol*-t és összetételeit zártabb magánhangzóval ejtik: *huⁿ*, *valahuⁿ*, *sēhuⁿ*, *othuⁿ*, *ithuⁿ*. Érdekes régi ragot őrizett meg nyelvjárásunk néhány *honnan* kérdésre felelő határozó szavában: *innét* (ritkábban *innet*), *onnét* (v. *onnat*), *hunnet*, *túrunnet* (*tul-ról-nét*), *alórunnet*, *fejűrunnet*, *hátúrunnet*, *másünnét*, *egyebünnét*. Az utóbbi terjedős formákat csakis az *innét*, *onnét*, *hunnet* alakok analógiájából magyarázhatjuk.

Az *azután* szó alakjai *osztáⁿ*, *oszt*, *osztég* (ritkán). A *bent* és *kint* helyett igen gyakori az *odabé* v. *odabe* és *odaki* (vagy ritkábban *künn*). Az -*st* elavult határozó ragga!: *mihenst* (mihelyt), *rögvest* (rögtön) stb.

Nagyon sok alhangú határozó fokozásánál a fokképző előtt főlhangu *é* áll *á* helyett: *hátrébb*, *leghátrébb*, *árébb*, *odébb*, *legodébb* stb., amelyek ritkábban *á*-val is hallhatók. Egy néhány érdekes határozót találunk az egyes szám 3. sz. birtokos ragjával és

a *-ban*, *-ben* határozó raggal ellátva: *ëcceribe* v. *ízibe* (rögtön, hamar), *melegibe* (hirtelen), *hamárjába*, *bűvibe* v. *dögibe* (bőven), *futtába*, *hosszába*, *sűltibe* stb. Figyelemre méltó alakok még: *másütt* v. *másutt*, *egyebütt*, *másüvé* v. *másuvá* és *egyébüvé*.

3. Birtokos személyragok. A sziszegő mássalhangzón végződő szavak a 3. sz. birtokos rag előtt e véghangjukat gyakran — mintegy a birtokos *j* kiesésének a pótlására — palócosan megnyújtják: *mássa*, *kokassa*, *kovássza*, *mázsa* stb. Az egyes 3. személyű birtokos *a* ragja, ha az előző tagban *á* vagy *a* van, mint már láttuk, zártabb *o* és *q* lesz s az ennek megfelelő fölhangú *e* rag is egy fokkal zártabb *ê*, amely aztán ragok előtt még zártabb *i*-be csap át: *hátom*, *hátod*, *hátq*; *szemëm*, *szemëd*, *szemê* és *szemit*, *szemire*, *p'énzivé(l)* stb. Az *-ó*, *-ő* végű névszók e hangzói rendesen nem változnak *a*, *e*-re a birtokos rag előtt: *hórdója*, *ajtója*; *érdője*, *mezője* stb. Kivételek: *elő*, *eső* (első), *erő*, *esztendő*, *vő* (*elejé*, *ésejé* stb.).

4. Név mások. A személyi névmások ragozása a következő:

<i>é</i> , <i>é^agem</i> v. <i>é^agemët</i> ,	<i>mik</i> , <i>mi^akët</i> v. <i>bennü^akët</i> ,
<i>të</i> , <i>t'êged</i> v. <i>t'êyedët</i> ,	<i>tik</i> , <i>tiktekët</i> v. <i>bennëtekët</i> ,
(Z.: <i>tiged</i> , <i>tigedët</i>)	<i>ük</i> , <i>ükët</i> .
<i>ü</i> , <i>ütët</i>	

Főnévvel kapcsolatban a személynévmás így hangzik: *az é^a földëm*, *a të földëd*, *az ü föggye*; *a mi földü^ak*, *a ti földetëk*, *az ü* v. *az ük föggyëk* v. *föggyök*.

(Folyt. köv.)

LÁSZLÓ GÉZA.

A KOCSI KÉRDÉSÉHEZ.

I.

Az Egyet. Phil. Közlöny 1897. évf. 53. s. köv. lapjain R. Prikkel Marián valósággal kocsi kérdéssé tette a kocsi származását, midőn a Baumgarten- (és nem Engel!) féle világtörténelemben Engeltől kiadott magyar történelemre s a Mon. Hung.-ra támaszkodva a komárommegyei *Kocs*-ra ruházta a *kocsi* föltalálásának dicsőségét.

Londoni historikus hazánkfia, Kropf Lajos, megtette ugyan erre (uo. 207. s. a köv. l.) a maga megjegyzéseit, de csodálatos, Prikkel szeges figyelmét elkerülte. Így tehát, midőn újra szellőzteti fölfödözését, talan nem lesz fölösleges azt a historikus anyagot, mi szemembe ötlött, közölni.

Különösen nyomós okadatnak tartja Prikkel a „currifer de Koch” kifejezést, mint „amelyből szembeszökőleg kitetszik, hogy a *kocsi* valósággal *Kocs* helységnek nevéből származik”. Tévedés van a dologban! Tudvalevő dolog, hogy nemcsak a királynak, hanem a földesuraknak is voltak bizonyos meghatározott szolgál-

latra kötelezett emberei, kik némely az illetők birtokában levő helységeken, részbirtokokon laktak. Így van azután, hogy már 1266-ban (hol van ide még 1495?) „*curriferi (regis) in Kulchud*” (Kulcsod, Győr m.), *curriferi (regis) in villa Negeven*” kitételekkel találkozunk. Ezek semmivel sem jelentenek mást, mint mikor „*vinitores (regis) de Sokoro iuxta Jaurinum in villis . . . Zeuleusmeyer . . . in maiori Meger*”-ről olvasunk. (Az idézetek okl. helyére vő. Csánki Magyarország tört. földrajza a Hunyadiak korában III, 551., 552., 553. l.) Kajári curriferekről olvasunk 1369-ben (Litt. Doc. Abbatiae Sti Mauricii de Bakonbél, kézirat a pannonh. ltárban, 270. l. uo. 272. l. vector curruum). Vő. még: *cruciferi de Dada* (Somogy m., Csánki i. m. II, 599. l.), *udvornici de Ketel* (Anjouk. új okmt. XI, 226. l.), *castrenses de Duruzmot* (Hazai Okmt. I, 42. l.) stb.

Azután meg azt a körülményt sem lehet mellőzni, hogy curriferekkel másutt is találkozunk a 15. sz. elején; német városokban is voltak (vő. Fejérfataky, Magyarországi városok számadáskönyvei) s ezek elnevezéseiben semmi sem emlékeztet arra, hogy a *kocsi Kocs*-ról származó magyar találmány volna. Ezzel kapcsolatban jut eszembe, hogy ugyan a fölhozott „tekintélyes” írók melyike emlékszik meg „híres” kocsi fuvarosokról?

De meg miért lenne éppen a komárommegyei *Kocsé* a *kocsi* fölfedezésének dicsősége, mikor már 1409-nél látjuk (Pannonhalmi ltár C. LIII, L. R. alatt), hogy Vas megyében is van villa *Koch* és Csánki dr. ugyanezen megyében *Kocsi* nevű birtokos családról is megemlékezik. Az sem mellékes, hogy Zalamegyében *Koch* hegye helyre találhatunk (Csánki i. m. III, 73. l.)

Másik fontos argumentumul szolgált Prikkel barátomnak a „*currus kochy*” kifejezés, mert „szépen összetalál a 16. századi külföldi írótól említett s magyar eredetűnek állított „*carro de cocia*” *Gotschiwagen*, *Kolzsch-Wägnen* kitételekkel”. Csak csinján szabad ilyesmit állítani, mert bekövetkezik, amit mondtam, hogy az első lovak is *Kocson* termettek. Igen bizony, mert Oláh Miklósnak 1562-i végrendeletében „*De equis*” cím alatt (L. Tört. Tár, 1896, 157. l.) a következő, a címben érintett kérdéshez tartozó följegyzésekre akadunk:

„*Reliqui tres (equi), qui in curia mea serviunt quotidie, una cum Koczy dentur Joanni Listio et uxori.*”

Tres similiter *equi Kocsy* (mi ez, ha *currus kocsy*: *Kocson* fölthalált szekér? talán *Kocson* fölthalált ló?), qui Posonii sunt, dentur Emerico Saághy Provisori.

Tres similiter *equi Kocsi*, qui in Olah-Wywar (a mai Érsekújvár) sunt, dentur Petro Wsali Provisori.

Még csak azt jegyzem meg, hogy Verancsics összes munkáiban IX, 162. l. szintén oly kitétel van, mely nem kedvez a kocsi *kocsi* származásának és hogy magyarul, már 1587-ben egyszerűen így írnak: „Egy kocsi négy lúra való küssiggel (TörtTár, 1879. 561. l.). A *currus kocsy*: *kocsi szekér* nem más, mint megkülönböztetés a

hintó székértől (vö. Radvánszky, *Udvartartás és háztartás könyvek*, 15. l.), milyenekkel, mint tudott dolog, 1495 előtt már ismerős volt a magyarság is.

Szóval ezekből előttem az látszik világosnak, hogy a *kocsi*-nak *Kocs*ról való származtatása mégsem oly világos, s manapság még úgy vagyunk, hogy olyas állítás, mely szerint „a *kocsi* magyar eredete történeti emlékeinkből minden kétséget kizáró bizonyossággal igazolható” erősen megkérdőjelezni való, még ha a „tekintélyes” írónak mondott Herberstein mondja is, hogy a *kocsi* magyar eredetű és neve a Győrtől 6 mfre eső *Cotzi* (mellesleg így nem nevezték!) falunak nevétől származott.

A fentebbiekben fölhoztam a további kutatás érdekében. nehézségeim s kívánom, hogy kedves Prikkel barátom a szokott ügyességgel s szerencsés utánjárással eloszlassa azokat.

SÖRÖS PONGRÁC.

II.

Sörös P. barátom nehézségeire nyomban megadhatom a feleletet.

Azt mondja rólam cikkének elején, hogy valóságos *kocsi* kérdéssé tettem a *kocsi* származását. Tévedésben van. Ez a kérdés már régen fönnállott. Én cikkemmel csak a megoldására törekedtem, s ezt hitem szerint sikerült is elérnem.

Téved, midőn azt állítja, hogy én a komárommegyei *Kocs*-ra ruháztam a *kocsi* föltalálásának dicsőségét. Én e tárgyról nem mint találmányról írtam, hanem azt akartam hiteles tört. adatokkal kétségtelenné tenni, hogy az európai nyelvekben is megtalálható „currus” értelmű *kocsi* elnevezés tőlünk magyaroktól, még pedig a komárommegyei *Kocs* helység nevétől származott. Sörös, mint cikke világosan mutatja, fejtegetésem eme nyilvánvaló célzásával nem volt tisztában, mert különben nem tenne afféle semmitmondó nyilatkozatot, mintha az enyémhez hasonló bizonyítással még azt is kisüthetné valaki, hogy a világ első lovai szintén Kocson nyertettek először a fölkelő napnak.

Egyébként ez utóbbi legkevésbé sem találó analógiája nem eredeti, mert már Kropf Lajos is előállott hasonlóval (l. Phil. Közl. 21:258.), mikor először közzeadott cikkelyemre megtette a maga észrevételeit. Sörös szememre is veti, hogy Kropf ellenvetései csodálatos mód elkerülték a figyelmemet. Higgye el, épen nem kerülték el; de nem éreztem szükségét annak, hogy cáfolatukba bocsátkozzam.

Barátom tévesnek mondja azon állításomat, mely szerint az 1494-ből idéztem *curriker de Koch* kifejezésből szembeszökőleg kitetszik, hogy a *kocsi* valósággal *Kocs* helységünk nevéből származott. Ennek megbizonyítására fölhozza 1266-ból („hol van ide még, kiált föl, 1495!”) a „*currikeri* (regis) in *Kulchud*” és „*currikeri* (regis) in *villa Negewen*” kitételeket, amelyek szerinte állításomat meggyöngyitenék; hogy mért, azt egészen elfelejti kifejteni.

Talán az én állításomból az következik, hogy *currifer*-ek (szeke-resek) 1494 előtt nem voltak, avagy hogy csupán *Kocson* voltak s egyebütt nem? Voltak bizony nemcsak nálunk, hanem más országokban is, még pedig sok, nagyon sok idővel előbb! De hát, kérdem, mért nem nevezték őket *curriferi kochy*-nak, mint ahogy az 1494—95-iki kir. számadásokban! Sörös bizonyosságai csak az esetben volnának számbavehetők, ha így kerülnének elő: „*curriferi kochy* in Kwlchwd“ és „*curriferi kochy* in villa Negewen“; de még ily alakban sem zárnák ki a *kocsi*-nak *Kocs* helység nevéből való származhatását.

Elismerem, hogy a *currifer de Koch* kifejezés magában, egyéb bizonyságok nélkül még nem teszi kétségtelenné a *kocsi* illetén származását; ámde ott vannak az 1494—95-ki számadások, melyekben a *currifer de Koch* mellett *currifer kochy*, *Matheus kochy* vagy pusztán *kochy* kerül elő „auriga, rhedarius currifer“, azaz „szekeres, kocsis, kocsivezető“ értelemmel. Mikor tehát egy és ugyanazon történeti tanúságtételben ily föltűnően összevágó kitételekre akadunk, teljes joggal-alappal következtethetjük, hogy a *currifer kochy* a *currifer de Koch*-nak ivadéka (mert különben *currifer kochy de Koch*-nak kellene lennie), vagyis, hogy a *kocsi* elnevezés nem más, mint a *Kocs* helységnévnek jelzői származéka, szintűgy, mint a *landauer* és *berline* kocsinevek *Landau*, illetőleg *Berlin* városnevéké (l. Nyr. 24:555).

De ha netán ez összevetés nem győzné meg Söröst, ott van Herberstein, aki két művében is megerősíti, még pedig teljes határozottsággal a *kocsi*-nak eme származását. Vagy talán nem akar neki hinni? Akkor, kérem, előbb cáfolja meg őt s azután álljon elő ellenvetésével!

„Nem lehet mellőzni, mondja tovább Sörös, azt a körülményt sem, hogy *curriferekkel* másutt is találkozunk a 15. sz. elején; német városokban is voltak, s ezek elnevezéseiben semmi sem emlékeztet arra, hogy a *kocsi* *Kocs*-ról származó magyar találmány volna“.

Barátomnak ez a megjegyzése nem hogy gyöngítene, de sőt inkább megerősíti származtatásomat. Épen az a körülmény, hogy a *kocsi* név a 15. sz.-ban külföldön még nem ismeretes, egyik szintén nyomós erősség arra nézve, hogy a *kocsi* valóban magyar eredetű.

Csodálkozik Sörös, mért származtatom a *kocsi*-t épen a komárommegyei *Kocs* község nevéből, mikor Vas megyében is volt *villa Koch* és *Kocsi* nevű birtokos család; Zala megyében pedig *Kocs* hegyről történik említés.

Erre az ellenvetésre nagyon könnyű a felelet. Egyszerűen azért származtatom a komárommegyei *Kocs*-ból, mert erre Herbersteinnek ismeretes, eleddig senkitől meg nem cáfolt nyilatkozatai teljesen biztos alapot nyújtanak. A zalamegyei *villa Koch* különben is bizonyára csak valami kis gazdasági telep volt, tehát a *kocsi* semmiesetre sem eredhetett belőle.

Oláh M. végrendeletéből (1562) az *una cum koczy* és *tres equi kocsy* kifejezéseket idézi ellenem, mint amelyek szinte nem kedveznek a kocsi *kocsi* származásának. Ha cikkemet jobban megnézi vala, láthatta volna, hogy én 1526-ból idéztem adatokat, amelyekben a *kocsi* név már magában kerül elő „*currus*“ jelentéssel. Azután, ha betekint, a NySz.-ban is talál 1562-nél jóval régiebb, tisztán magyar nyelvű, hasonló adatokat. Különben ebben a korban, sőt még előbb már külföldön is használják a pusztá *kocsi* kifejezést a szekér elnevezésére.

A *tres equi kocsy* kitételről azt kérdezi tőlem, hogy „mi ez, ha *currus kocsy*: Kocson föltalált szekér? talán Kocson föltalált ló?” Nos hát, ha nem tudja, szívesen megmondom; ez nem egyéb, mint: három *kocsis* (kocsiba fogott v. népies nyelven: parádés-) ló. Láthatja jól, hogy ez az ellenvetés sincs bizonyításomnak semmi ártalmára.

Ami azt a megjegyzését illeti, hogy a *kocsi-szekér* megkülönböztetés a *hintó-szekér*-től, annak biztos eldöntése nekem, mint nyelvésznek nem lehet föladatom; mindamellett a közöltem tört. adatok alapján azt hiszem, hogy a *kocsi-szekér* eredetileg nem megkülönböztetés a *hintó*-tól, hanem inkább ennek egyik faja lehetett.

Ezek azok a bizonyságok, melyeknek alapján Sörös azt a végső következtetést vonja le, hogy állításom, mely szerint a *kocsi* magyar eredete tört. emlékeinkből minden kétséget kizáró bizonyossággal igazolható, erősen megkérdőjelezni való, még ha a „tekintélyes“ (gúnyosan idézőjelbe teszi anélkül, hogy megcáfolná tekintélyét!) Herberstein bizonyítja is. Histórikus létére nem áll nehézséget látni még abban sem, hogy Herberstein *Kocsi* helyett *Cotzi*-t ír emlékiratában; pedig bizonyára nagyon jól tudja, hogy H. azem magyar ember volt, azután meg önéletrrásában már ugyan *Kolzschi*-t ír.

Mindamellett merem hinni, hogy barátom az előadtam fölvilágosítástól megnyugtatta, készséggel meg fog hajolni az igazság előtt s többé nem vonja kétségbe a *kocsi* magyar eredetét.

Végül még egyet! Említettem már, hogy én cikkelyemben nem azt vitattam, hogy a „*currus*“ vagyis a *szekér* magyar találmány volna, hanem hogy a külföldi nyelvekben is meghonosodott *kocsi* elnevezés tőlünk, magyaroktól származik. Szükségesnek tartom, hogy ez állításhoz némi magyarázatot fűzzek.

A *kocsi* tagadhatlanul ú. n. műveltségi szó, amely bizonyára a jelölte tárggyal együtt jutott el az európai nyelvekbe. Ebből azonban korántsem következik, hogy a *szekér* magyar találmány, hanem annyi igenis fölülte valószínű, hogy az európai népek a 16. sz. első felében a magyar utazó-szekerek egyik fájával, a *kocsi-szekérrel* akármi révén megismerkedtek s azt a névvel együtt átvették tőlünk. Természetesen tört. adatok híján senki sem állíthatja, hogy ezeket a szekereket eredetileg csupán a komárom-megyei *Kocson* gyártották, vagy hogy pláne itt valóságos kocsigyár

lett volna; készíthették s használhatták széles ez országban más helyeken is; de azt elvitatni nem lehet, hogy az elnevezés is elterjesztés dicsősége ezt a községet illeti meg minden időre.

Hogy a *kocsi* elnevezés nem hozza szükségkép magával azt, hogy az ilyenmű első szekereket *Kocson* készítették, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az ú. n. *landauer kocsi*, amely nem azért kapta *Landau* várostól a nevét, mivel először ott készítették, hanem mert I. József császár *Landau* meg szállása alkalmával 1702-ben ilyen kocsiban vonult e városba (l. Hauffen, Goethes Herman und Dorothea 88. l.).

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

KÉT SZAVAZAT A BENCÉS ELLEN.

I.

Amicus Plato, amicus Cicero, sed magis amica veritas.

Én vagyok az a bizonyos benediktinus, aki egyszer azt írtam Tóth Bélának, hogy mi benediktinusok is tudjuk, mennyire nem egyértékese a *Bence* a *Benedeknek*, de hát terjed, terjed, s mi nem állhatjuk útját; apródjaink mestere irtogatja, üldözi ugyan, de mind hiába. Írtam pedig ezt azon alkalommal, midőn a *Jézus gyermeksege* ügyében először váltottam levelet Tóth Bélával, aki hozzám írt szíves válaszában imígy szól: „Meg nem állhatom, hogy még az e levél írásakor szívemben levő ünnepi érzések közepett is ne sajnálkozzam a *bencés* szó elterjedésén. *Bence*, szerintem, nem a *Benedictus*, hanem a *Vincentius* diminutivuma (l. Pápai-Páriz Bod 1767. 612. és 614. l.)⁴. Ezt a levelet sokaknak megmutattam v. fölolvastam, többi között tanítványaimnak is, akik közé tartozott Prikkel is. Így kerültem én bele ebbe a vitába. Az a bizonyos apródmester, Labach Berthold, épen akkor lett a beöltözött próbaévesek vezetője, amikor (1881.) én is a szerzetbe léptem. Nagy nyelvőr volt s elégszer elmondta előttünk, mily helytelen dolog az, hogy erőszakosan és ok nélkül terjesztik a nem rég fölkapott *Bence* nevet, holott helytelenül teszik; maradjon meg a régi *benediktinus* név v. a tisztes *benedekrendi*, miként megmaradtak a következők: *kegyesrendi* v. *piarista*, *ciszterci*, *prémontrei*, *ferencs*, *domonkos-rendiek*, s nem mondjuk: *zanti*-, *nardi*-, *berti*-, *feri*-, *dózsa-rendiek*. Azóta sok víz lefolyt a Dunán, s a *bence* v. *bencés* név még jobban elterjedt. Használják nálunk is sokan, terjed mindenfelé, ahol csak megfordulunk, s most is azt mondom, lehetetlenség útját szegni terjedésének. De használjuk még elegenden a *benedekrendit* is, a *benediktinust* is írásban, beszédben egyaránt; névtárunk, értesítőink évről-évre állandóan kerülnek a *bencés* nevet, mert hivatalosan mi még mindig pannonhalmi Szt. *Benedek*-rend vagyunk, és nem *bencések*,

És vajjon kik használják manap a *bencés* nevet a világban? A műveltek és félműveltek, mondjuk: a beavatottak, de csakis

ezek, mert a nép sehol sem használja, legfőlebb városhelyen, ott is persze úri hatás alatt, anélkül, hogy a *Benedek*-névvel való egyértelmű voltál csak sejtene is, szóval pusztán hallás v. a megtanult használat alapján. Idősebb rendtársaim nagyobb része szintén csak mint belopózott dologról tud a *bencés*-névről, amelyet ők is akarva nem akarva fogadtak el a 67 után való időkben. Van olyan társam, aki megesküdnék, hogy az 50-es években még sehol nem alkalmazták a *bence* v. *bencés* (ad analogiam: *dömés*, * *pálos*) nevet mireánk; pedig valószínű, hogy már akkor belopódzott közénk. Volt egy igen erős magyar-érzésű rendtársam, Apa Benedek, akit föl is függesztettek tanítói állásától kuruc-magyar voltaért; de jóllehet szónoklataiban Alexandriai Kelemen Sándoros Kelemennek hirdette s minden lehető kitévelt megmagyarosított, a maga nevét legfőlebb *Bené*-nek (ad analogian: Kele, Kelemenből) írta, de soha *Bencének*; pedig a vele egyidőben működő Kiliánt Kilénnyé, Alkuint Alkonnyá, Cipriánt Ciporjanná, Szilvesztert Erdőssé stb. változtatta az akkori magyar világ. Vaszary Kolos sem írta régi kiadványaira azt, hogy *bence* v. *bencés*-r., hanem *bene-rendi áldor*. A népről pedig Pannonhalma vidékén maig sem lehet mondani, hogy használná a *bencés* nevet (legfőlebb azt mondhatni, hogy egyesek kezdik szájukra venni). hanem beszélnek imígyen: a mi papjaink, a várbéli papok, a távolabbiak pedig: a szentmártoni papok, az uri papok; míg a falusi v. paraszt papok és a világi urak gúnyosan és hátunk mögött a különben oly szép értelmű s nekünk semmi fölháborodást nem okozó *barátok* nevet használja rólunk, mikor úgy tetszik nekik. Másrészt jó régi lehet (talán az 50-es évekből való) az a deákok csinálta (tehát szintén nem népi eredetű) versezet: Pannonhegy tetején *bence*-barát leszek én. Persze a deákok révén a falvakba elvándorolhatott a *bencés* név, ha nem gondolnak is használói a *Benedek*-kel való azonosságra.

Más vidékeken, amelyekről szólhatok, beszélnek kiscelli papokról, akikhez búcsura járnak a vidékbéliek; szalapáti papokról Keszthelyen és egész Szalában, míg a *bencés*-név csak épen hogy a hozzáértők és tudálekosak száján fordul meg.**

Szülőföldemen, Türrén (Szalamegyében), és a vele szomszé-

* Érdekes lám az is, hogy manap *Döme* a *Dömötör* rövidítése-kép használatos, míg a *Domonkos* név helyett *Dóci* v. *Dósa* járatos. Érdekes a Fesztyek nevének származása is, apjoknak Szilveszter keresztnevében való rövidítés útján. Hja a nevek eredetének ezer és ezer módja van! Sok mulatságost írt ezen módokról Tóth Béla a Pesti Hirlapban.

** Itt emlitem meg azt is, hogy Pápán a fekete-ruhás benediktinusokat *fehéreknek* mondják annak emlékére, hogy előtűnk a fehér-ruhás pálosok voltak ott. A nép jellemzésére még fölhozhatom, hogy a prémontreieket Türré vidékén fehér papoknak v. csak *fehéreknek*, ritkán csornaiaknak is hívják; a cisztercieket pedig jobbára zircieknek mondják.

dos Hosszú-Peresztegen (Vas megyében) a *Bence* név annyi, mint: ügyefogyott, félénk, félkegyelmű, s csupán csúfnévül használják, de *Benedek* helyett soha. Ezért is keltett bennem némi idegenkedést a *Bence* név, mikor a rendbe léptem, s még azért is, mert a *baca* és *béce* szokat juttatta mindig eszembe. A nyúlra is mondják a Szala-mentiek, mikor kergetik: *hap-hap bence!* Mivel továbbá a türjei legények a vidékbeli búcsukon vitézbbek szoktak lenni a többieknel, mindazokat, akiket megröptettek, egyszerűen bencéknek gúnyolták. Így történt, hogy a *peresztegi bence* elnevezés nálunk egész közönséges volt gyerekkoromban, mert úgy látszik, ők futottak meg legtöbbször a türjeiek elől. Ehhez azonban meg kell jegyeznem, hogy ugyanezen alapon magán Peresztegen is megbélyegeznek egyeseket a *bence* névvel, s Kardos C. tanuskodása szerint ilyen nevek is vannak náluk: Bence Szabó Józsi stb. Ugyanezt mondhatom néhány türjei emberről is, azzal a különbséggel, hogy itt a *Bence* előnév kiszorította a másik vezetéknevet s maradt csupán: *Bence Jancsi* stb.*

Rendünkben most van Sipőc *Benedek*, ennek két éve Cellben hallottam, hogy az odavaló jegyző mondta: kedves *Bencém!* Dukai Takács *Benedek*, szombathelyi orvos, nevét is hallottam *Bencének* ejteni, de aláírásában *Benedek*-et olvastam. Egy Csácsról (Szala-Egerszeg mellől) való tanítványom azt vallja, hogy egy pár földijének becéző keresztnéve *Bence*; megjegyzem, hogy a falu benediktinus birtok. Győrött járt a kezünk alá egy kitűnő deák és igen jámbor izr. fiú, aki kevésbe mult, hogy rendünkbe nem lépett, de *Benedek* nevét *Bencének* mondani csak benediktinus professzoraitól hallotta először becéző megszólításképen. Csaplár Benedekről sem olvastam sehol, hogy *Bencének* írta volna magát, ellenben *Bentnek* olvastam már; pedig maga beszélt nekem, mennyire tiszteli egykori benediktinus tanítóinak emlékét. A litánia csak *Benedek* apátúrról szól a híveknek. Végül a *Benedek* zsákban hozza a meleget-fele népies jóslat szintén a teljes alak mellett tanuskodik

Azt mondhatná erre valaki, hogy aláírásokban kírja mindenki az egész becses nevét; tehát a *Bence* név, mint becéző név (ép úgy mint Józsi, Jóska, Pista stb.), emiatt nem használható. Aki ezt mondja, figyelmeztetem, hogy a *Bence* név nem egyszerű becéző név, ha mindjárt *ca-ce*-képzős származéknak vallják is, hanem a *Vincének* v. *Benedeknek* teljes egyértékese akar lenni ép úgy, mint Ferenc Franciscus helyett, István Stephanus helyett stb. A magukat *bencéseknek* író v. mondó egyének sem tartják v. mondják bizonyára a címöket csupán házias, vagy szűkebb körbe valónak.

Régibb időről nem igen szólhatok, mert 48-ig latinul van-

* Volt Türjén egy öreg zsidó suszter, akinek egyik fiát *Bencinek* v. *Benci-nek* hítták; azt hittem hogy talán a *Benedek* rövidítése az a név; de megtudtam, hogy *Vencel* akart lenni.

nak fogalmazva névtáraink és jegyzőkönyveink, a magyarul író és levelező benediktinus pedig akkoriban kírta magáról, bármily hosszúnak tetszik is manap, hogy Szt. *Benedek* fia, v. szt.-*benedek*-rendi atya, ép úgy mint a Jézus társaságához tartozó v. a kegyes iskolákbéli atyák tették.

Mindezen adatokkal csak azt akartam tisztázni, hogy legjobb tudomásom szerint, milyen a mi *bencés* melléknevünknek története. Nekem elég azt tudnom, mi módon férközhetett be hozzánk; a többit döntsék el a kétségtelen tapasztalaton alapuló bizonyítékok, vagy ha tetszik, erősségek. Én úgy látom a dolgot, hogy Arany és Szigligeti *Bencéje* nyithatott utat ami vidékünkre is, s ezzel egyszersmind aláírom azt az állítást is, hogy Arany János hazájában már régibb idő óta általános volt a *Benedek*=*Bence* azonos-sága. Hogy miképen történhetett amott ez az azonosítás, azt én nem tudhatom; csekély véleményem szerint azonban egészen esetleges v. önkényes fölkapásnak v. átvitelnek eredménye, miként Tóth Béla is pedzette.*

Azt is aláírom továbbá, hogy az említett azonosítás mind-jobbban terjed Dunán túl is, sőt megengedem, hogy van oly vidék és helység, ahol már meg is honosodott. Természetesen az ily helyeken szerintem is becéző névül kap lábra, nem úgy mint a Mons Sacer Pannoniae tetején.

A *Bene*+*ce*-féle származtatást már nem írnám alá.

A Váradi Regestrum adatát én is ösmerem már jó ideje; de ha még a *bencés* szó prókátora is csak pusztá valószínűséggel meri a maga erősségét kieroszakolni belőle, nekem nem lehet rá elégséges okom, hogy Pápai-Páriz és Nagy Géza hármas, ill. négyes erősségét semmibe vegyem.

Bármikép dőljön el a kérdés, nekem elegendő, hogy kifejt-hettem a magam álláspontját az immár meggyökeresedett *bencés* név ellen. Olvasóim talán megbocsátják, hogy egyik rendtársam, volt tanítványom ellen foglaltam állást, hisz őszinteségem sarkalt reá.

Bódiss Jusztín.

II.

Réthei Prikkel Marián, a *bencés*, úgy látom, legyűrte Tóth Bélát, a *vincést*. A *Bence*, amisso Párizpápaio, minden meglévő bizonyosság szerint a *Benedek*-kel egyértelmű és Tóth Béla a *Vincé*-

* A magam körében is hozhatok föl példát ilyen önkénykedő megszólításra. Engem egyik gazdatisztünk *Juci* néven akart szólíttatni, míg rendre nem utasítottam azzal, hogy én nem vagyok Judit, s amúgy is elég bosszúság rám nézve, hogy egyre-másra kapom a B. Jusztín úrhölgy ő nagysága címezésű leveleket, valamint Zoltvány Irén társam is a maga nevére, mintha hölgyek volnánk. Máty Engelbert társamat közönségesen Bandinak szólíttuk tisztán a magunk Anygalbandi-féle azonosítása és elvonása alapján. Jándi Bernardin társam egy időben a Benjamin-Benő alapján Berő-nek kezdte magát írni.

vel egyedül marad a sivatagban. Mert Prikkal főtisztelendő úr szigorúbb bíró, mint a nyelvtudományi bizottság, mely Jókai ellenében azt kifogásolja hogy a magyarok eredetéről szóló előadásban nem találta egyéb argumentum, csak a belső meggyőződés. Ime Tóth Béla a belső meggyőződésen kívül még egy (1) nyelvtörténeti adattal is szolgál és R. Prikkal Mariánnak még az is kevés. Kegyetlen Marián.

Engedje meg a Nyelvőr, hogy ehhez a nyelvészetileg eldöntött vitához hozzászóljak, ámbár nincs rendelkezésemre sem a MTsz., sem a NySz., sem pedig a TMNy., csupán csak régi mulattatom, a bolond Vbtz.* Ugyanis megléven a tudományos igazság, hogy t. i. a *bencés* igenis helyes értelmű szó: a műkedvelő, a kontár bizonyosan nem szerénytelen, ha belészól az elintézett dologba, amin már semmit sem ronthat. Veszem hát szócsovémet s az egyik bolygóról átkiáltom a másikra a következőket:

A magyar a *Benedek* szót azért rövidíti meg, hogy nevesen rajta. Bizonyítja ezt a szándékot ama három nevezetes Bence, akit a magyar ember ismer. Tudniillik ismeri először is a Toldi Miklós szolgáját, *Bencét*, a magyar Sancho Pansát, azután ismeri az említettem Világbencét, az ő „némelly furtsa és nevetséges történeteivel” és ismeri végül a falu bolondját, aki ha Mihálynak keresztelték, tehát lesz belőle, Miska s ha a keresztapjánál fogva Benedek, akkor meg Bence. A Tisza mentéről magam is ismerek egy *Mata Bence* nevű futóbolondot, aki fellábon szokott táncolni, a másik meztelen talpával meg pirosra verte a felsőcombját; de ez az úriember krajcárt kapott és sohasem nevezték *Benedeknek*. Viszont a kontoly, nagy Benedictusok, X. Benedek pápa például, vagy Virág Benedek, sehol sem fordulnak elő úgy, hogy „Bence”; valamint hogy Hollós Mátyást sem hívjuk Matyi királynak s valamint hogy a Brázay Kálmán francia pálinkáját is fölgújtotta volna a nemzet, ha a múzeumkörúti emléktáblán ez állna: „Itt lakott Czuczor Gergő.”

A *Bence* hát jó kedvre hangol: az ilyen szónak kizárólagos célja a lelkek földériteése, és én nem is tudom miért dolgozik a panonhalmi benediktinusok nagy része most humorban, mikor a mi kitűnő benedekrendi papjainktól bizonyosan távol van az ilyen szándék. Prikkal és a benediktinusok és a nyelvészek, akik a döntéshez hozzájárulnak, aligha gondolnak erre, vagy gondolnak ugyan rá, de nem törődnek vele. Pedig én már tizenöt esztendősen koromban is törődtem vele, a szócsinálás humorával, mikor ugyanis helyi lapunk a „Fatornyos Haza” azt közölte velünk, hogy „az új tankerületi főigazgató ő nagysága pannonhalmi bencés”. Vagy azt hiszem pláne csak „bencé”-nek mondta. Benediktinus avagy *bence*! ... Jóhannita avagy *jancsi*!

Ime azt fejtegetem, hogy a nyelvész nem mindig törődik azzal, hogy humor is található az igazságában. De nagyon még

* *Világbentze.*

egy panaszom: a nyelvész azzal sem törődik mindig, hogy erőszakoskodás is van az igazságában!

A *Bencével* kapcsolatosan a Nyelvőrnek egy másik témája indít erre a panaszkodásra: az idegenségek ostromozása tudniillik. A novemberi füzetben például a *leszőgezni* (festnageln) szó alkalmából került szóba az idegenségek kérdése, és ebből az alkalomból igen kikaptam én és az „Orsz. Hirlap“, holott az illető igazságot nem is én „szőgeztem le“, hanem Kabos Ede. (Kiírom, hadd mérgelődjön.) A Nyelvőr tehát híjába mondja, hogy én, ha a Figaróba írnék, bizonyosan franciára is lefordítanám a *festnageln*-t: „Il faut que cela soit cloué“. Ó nem. Ezt nem tenném. Mert mikor nekem az idegenségekről más a nézetem, mint a Nyelvőrnek, akkor ez nem azt jelenti, hogy én olyan idegenségeket is leírok, amelyeket a közönség nem ért meg. Ebből a szempontból mindig óvakodom is attól, hogy például a kaffer nyelvből vegyek szóképeket; az ember lehetőleg igyekszik a németnél vagy a franciánál maradni s mielőtt a nagy fába belé vágja a fejszéjét, előbb mindig arra gondol, hogy vajjon az olvasó megérti-e majd a frázist. A *festnageln*-nél úgy látszik elmulasztották ezt. Ez hiba volt. Hasonló hiba volna az is, ha én a Figaróban német szólásmódokat alkalmaznék franciául; hiba volna, mert először is a művelt francia közönség nem tud németül s mert másodszor a francia nyelv dáriusi gazdagságához fölösleges még idegenből is hozzálopni. De máskép van a dolog nálunk. szegényeknél, akiknek rideg a mondatszerkezetük és 213 szóból áll a szókincsük, mint a polinézeknek.

Már most egyébiránt nem magamat akarom védeni, hanem panaszkodni akarok, mint mondtam. Panaszom a nyelvészek erőszakoskodásáról szól, és az ő csendőrszuronyukról, a *magyar nyelv géniuszáról*. Ez a fegyver az ő ómegájuk. Ha valami vitát, különösen, ha az idegenségek vitáját el akarják vágni, hirtelen megvillan a szurony, a magyar nyelv szelleme, és akkor vége a szórakozásnak. Jól van az így? Nem erőszakoskodás ez így? A szellemi világ kutatójának szabad mesterséges falat állítani a gondolkodás elé? Tagadom mindezt. És célszerűnek sem tartom. Ha a Bourgogneban hétszáz évvel ezelőtt azt mondták volna a fakultások: „Frank szólásmódok használatát tiltja a gallo-latin szellem“, a francia nyelv még akkor is megszületett volna. Igaz, önök nyelvészek azt felelhetik, hogy önök magyar nyelvészek, tehát a magyar nyelv külön sajátosságait védik; de ebből legfőleg az következik, hogy a magyar igazság, az az önöké, ellenben az általánosabb igazság, az az enyém. Nem is kívánok többet.

Mert Herbert Spencernek egy korszakos mondására emlékezem: „A tekintély tiszteletét legfőképp a grammatika terjeszti. Mivel a grammatika így szól: Ez a szabály így és így van, ennek így és így kell lenni, tehát itt nincs további okoskodás. Punctum“. Szakasztott ilyen grammatikus erőszakoskodás van a „magyar nyelv géniuszában“ is. Le akarok például magyarul írni egy fran-

cia mondást, avagy le akarom írni azt, hogy „a kék úristenre Bajorországban“. Akkor rögtön megvillan a csendőrszurony:

— Elég idegenségünk van úgyis. Tessék ezt a képet visszaszorítani becses önmagába.

— De tisztelt csendőr úr — könyörgök neki — először is nem beszélek én kaldeusul, megértenek engem így is, másodszor meg, ki az, aki nekem azt parancsolja, hogy elnyeljem egy gondolatomat? Kicsoda ez a fórum?

— Ez a fórum feleli ő, a Tabu, vagy másként a magyar nyelv géniusza . . .

. . . . Tekintetes karok! Ne méltóztassanak bántani a műkedvelő nyelvészeket. Az ő szent hivatásuk az, hogy beleszóljanak a tudományba, ha a nyelvészek humorizálnak vagy erőszakoskodnak.*

PAPP DÁNIEL.

* Közzük ezeket az elmés sorokat, mert egynémely részben igaza lehet az írójuknak. De egészen igaza egyik dologban sincs. Először is nagyon téved, ha azt hiszi, hogy a nyelvészek egyáltalán nem törődnek a nyelvbeli húmorral. Igen sokszor érintjük mi ezt, és éppen most van nálunk közlésre elkészítve Tolnai Vilmosnak egy nagyobb cikke, a keresztnevek tréfás használatáról. A *Bence* névre nézve megengedem, hogy ma többnyire tréfásan élünk vele, de nem mindenhol s nem mindenkor használták tréfásan; voltaképp csak kicsinyítő szó, mint *Marci*, *Juci*, *Feri*, s néha az ilyen kicsinyítő, becéző nevek idővel egészen komollyá válnak, mint *Gerő*, *Danó*, *Izsó*, *Döme* stb. (a *Döméből* még *dömések* is lettek, mint a *Bencéből* *bencések*.) Néha más tréfás szók is megkomolyodnak idővel, pl. a *bálya*, melyet eleinte csak gúnyosan használtak, vagy a *trágya*, mely azelőtt édességet, édes lét, hús mellé való befőttet jelentett s csak pajkos tréfával alkalmazták a ganéjra.

Az erőszakoskodás vádjához is sok szó fér. Lám, Tóth Béla meg azt nem helyesli a Nyelvőr mai irányában, hogy nagyon is „synkretistikus“, megalkuvó. (Hát még ahhoz mit szól majd, ha legközelebbi füzetünkben egész gyűjtéseket közlünk olyan idegen eredetű szólásokból, melyek nézetünk szerint meghonosultak s többé nem hibázathatók!) Azt azonban tovább is valljuk, hogy nekünk a „bajorországi kék isten“ érthetetlen, hogy a magyar olvasótól nem kívánhatják a német és francia észjárás teljes ismeretét, s hogy még ami érthető is, lehet nekünk csúnya, ízléstelen, nevetséges. (Az érthetőség pl. nem mentheti azt, hogy: *látom valamit* vagy: *látok téged*.) Ami pedig a magyar nyelvnek szegénységét illeti, az rég elintézett balvélemény. Aki író, annak mai napság nem illik már elárulni, hogy ennyire nem ismeri a magyar nyelvnek értelmi és érzelmi kincseit s hogy ennyire nem érdeklődik irántuk. Persze, akik ahelyett, hogy „*Dreyfus testben lélekben egészséges*“ éppen most is egyhangúlag azt hirdetik, hogy „*Dreyfus moráliter és fizikailag jól érzi magát*“, azokkal bajos a magyar nyelv géniuszáról vitatkozni. A SZERKESZTŐ.

GYÖNGYÖSI ISTVÁN NYELVE

a nyelvújítás szempontjából,

(Függelék.)

Kevés író szolgáltatott ugyan gazdagabb anyagot a Nyelv-történeti Szótárnak Gyöngyösinél; de, hogy — a már említetteken kívül is — sokkal jobban fölhasználja a korabeli, a régi és népnyelv kincseit, mint ahogy a NySz. föltünteteti, annak bizonyítékául följegyzem még néhány érdemesebb adatát.

- Aba: silány posztó, KJ. 505.
 Ajándékon ad: vő. ingyen ad, MV. 119.
 Akadályoskodik: MV. 86, Cup. 656 stb.
 Állat: állít, műv. Char. 112.
 Ált: vél, tart, Char. 77 stb.
 Ápolás: osculum (apol), Char. 167.
 Áros: kereskedő, Char. 2. stb.
 Asszonykodik: dominare; „Éllyen, éllyen, asszonykodgyon, oltalma alá fogadgyon engemet is. RK. 345.
 Bajmoldodik vele: RK. 182.
 Kezéhez *békéll*: kezét csókol, Pal. 141, Char. 318 stb.
 Bor-császár: Cup. 649.
 Bögy: madárbegy, RK. 433.
 Borján: bojtorján, RK. 202.
 Bűdös-babuk: upupa, Cup. 634.
 Capa: bőr; „Zöld-fodor czapával nyergét borították“, KJ. 506.
 Csácsogás: csacsogás; „Az Ekhó akkor is mestere volt a' csácsogásnak.“ MV. 84.
 Csintalanság: „Minthogy nincs semmi csintalanság... csende-sült a Pórság“, MV. 93.
 Diadalom: RK. 193, Cup. 645.
 Dél-szin, RK. a. 8. stb.
 Derék-ally: culcitra, MV. 78.
 Dicsőtelen, KJ. 527
 Dőlöngő habok, KJ. 544.
 Duplázott kereszt, Pal. 132.
 Edgyen-edgyen: egyre [? vő. MHa-tározók 1:219. — A szerk.], RK. 299.
 Elégség, KJ. 529.
 Majd *elhal* szívében, Cup.
 Ellenvetés, RK. a. 3.
 Emberkedik: viriliter agere, Char. 26.
 Értekezik: kérdezősködik, Char. 39.
 Hitét *farba rúgja*: megtagadja, KJ. 501,
 Fel-fog: belekezd, megkezd, Cup. 651.
 Fel-forr ellene, Cup. 629.
 Fel-tesz: kockára tesz, KJ. 534.
 Fen-héjjáz, KJ. 505.
 Foganat: eredmény. RK. 318.
 Gondolatlan szándék, MV. 9.
 Gőz-fürdő RK. 183.
 Gránát (szin): vörös, KJ. 501.
 Gubás: szőrös, villosus, KJ. 516.
 Hagyomány: parancsolat, RK. 239.
 Nem *hajlok* rá, Char. 28.
 Hal-vesz érette, Cup. 572.
 Hangicsál a prücsök, KJ. 538.
 Hernyóka, * Cup. 601.

* Nem hernyó ám, hanem madárnév, a. m. *herjóka* Pázmánynál: «Mint egy herjóka fen akar röpülni Calvinus» (Kalauz 414). Gyöngyösinél így: «Fiale felett egy hernyóka lebege». MA. szerint *herjó* perdix, PP. szerint tetrao Europaeus. De ezek a szótárírók alkalmasint tévedtek, mert a JordC. 94. lapján (Mózes 3. k. 11:12) *heryo*, úgy látszik, a milvus fordítása, Kassai Szókönyve szerint *herjóka* Szabolcsban héját jelent és ez a jelentés olvasható ki Pázmány és Gyöngyösi itt idézett mondataiból is. Talán madarászaink többet tudnak e szóról.

A SZERK.

- Hideglelés, Cup. 589.
Hó-pénz: havi zsold, MV. 119.
Hostát: suburbium, vorstadt, Char. 314.
Indulót fő: neki indul, KJ. 532.
Istenleni: istennek tartani; vö. Köt s fát istenlették, Char. 104.
Karabén: karabély, KJ. 523.
Kába sólyom: stultus, * KJ. 528.
Kárlani: sajnál, Char. 28.
Kedven: kedve szerint, Char. 421.
Kényesség: finnyáság, MV. 86.
Képmutató, Cup. 625.
Képtelen: inanis, Pal. 131.
Ki-néz: kitetszik, Char. 427.
Kornét: kornéta, reiterfahne, KJ. 523.
Köszönet: fölköszöntés, Cup. 614.
Kötelesség: kötelék, Char. 431.
Locs-pocs. KJ. 544.
Lyuk: barlang, Char. 77.
Maszlag: méreg, Cup. 647.
Medályos kolcsog: tolldísz, KJ. 511.
Meg-eggyez: egyesül, MV. 83.
Megengedek neki: megbocsátok, Char. 174.
Meghittél engemett: hittél nekem, Char. 321.
Meg-melyeszt: megkopaszt, KJ. 429.
Meg-sajdít: megsejt, Char. 10.
Meg-tol: visszatol, visszaszorít, KJ. 565.
Mordság: zordonság RK. 302.
Napfényre hoz, Cup. 626.
Negétség: superbia, RK. 239.
Nyögés: gerlice nyögése, KJ. 433.
Ordas: farkas, KJ. 371.
Oszpora: pénz (török). KJ. 552.
Perec: armilla, Cup. 610.
Perváta: cloaca, Cup. 635.
Pribék személy: szolga sz. KJ. 419.
Publikán: pelikán madár, KJ. 454.
Rák-háton-járás: cunctatio, KJ. 500.
Rá-vesz: rászéd, MV. 95.
Rójja a községet: adóztat, KJ. 530.
Seléb: zsilip, RK. 187.
Sertély: sörte, Cup. 600.
Stvalkodás, KJ. 563.
Szégyenség, RK. 285.
Szérdék: aludt tej, KJ. 529.
Szívtat: belehel, Char. 139.
Szófogadóság: szófogadás. Char. 154.
Szökés: ugrás Cup. 600.
Szurdok: züg, latebra, Char. 329.
Szügyelő: szügy-ék, KJ. 514.
Tekintet: respectus, Cup. 627.
Tromf: Játékára tesz nyertes tromfokat, KJ. 522.
Vasmacska, Cup. 619.
Vaspor: korom, KJ. 425.
Verő-fény: napsugár, KJ. 393.
Viadalom: küzdelem, MV. 110.
Visszát von: viszázkodást szít, Pal. 137.
Vonítás: vonás, Char. 187.
Zsenge: fiatal, Char. 28.
Zomok: szomak (ivó-edény), Cup. 604.
Zúr-zavar (ige!), Char. 226.

Végül meg kell még említenem, hogy a szívesség szót a NySz. hibásan tulajdonítja Gyöngyösinek. A szívesség rovatába csak tévedés útján kerülhetett Gy. neve, mert műveiben sehol sem akadtam reá (ez értelemben *szíveskedést* használ!). A NySz. idézte adat is nem Gy. műveiből való (mint a hogy idézve van), hanem Dugonicsnak Gyöngyösi-kiadása elé írt bevezető soraiból.

EKKER J. SZENDE.

* Nem így! Az van ott: „El-fajzott, mint *kaba* [a] Sólyom nemzetitől.” *Kaba* a. m. kánya; l. NySz. és MTsz.! A SZERK.

IRODALOM.

A Nyelvtörténeti Szótár és az elfogulatlan kritika.

Nagy érdeklődéssel mentem el az Akadémia november 7-iki fölolvasó ülésére, hogy meghallgassam egyetlen tárgyát, amelynek címe volt: *Művelődésünk képe a Nyelvtörténeti Szótárban*. Tanulságos műveltségtörténeti értekezésre számítottam, aminőt például néhány év előtt *Tagányi* Károly a beszerce-naszódmegyei levéltárban fölfedezett latin-magyar szójegyzékről, vagy boldogult *Volf* Györgyünk a honfoglaló magyarok műveltségéről tartott. Csalódtam. A cím gúny volt, a fölolvasás pedig nem tudományos értekezés, hanem a Nyelvtörténeti Szótárban meg nem levő szónak nevetetésre szánt, elméskedő csoportosítása, amely sem a hiányai és hibái mellett is érdemes szótárhoz, sem a tudomány szentelt csarnokához nem volt méltó. Így szólhat valaki tudományos munkáról élcslapban vagy karcolatban, de nem az Akadémia fölolvasó asztala előtt.

Azonban lássuk, hogy az olcsó szellemeskedés micsoda vádat akar, hatást vadászva, a Nyelvtörténeti Szótárra dobni.

Ez az első „értekezés” — mert szerzője, *Ballagi* Aladár, folytatást is ígér — azt akarja kimutatni, hogy az Akadémiának a Nyelvtörténeti Szótárra fordított anyagi áldozata sárba esett; mert a szótárból *ezerekre menő* régi szó maradt ki. Ezt a „szenzációs” vádat *Ballagi* 1898-ban, a szótár adatgyűjtésének befejezése (1880) után csaknem két évtizeddel mondja ki, nagy álmélkodására laikus és még laikusabb fejeknek. Ha még két évtizedet vár, talán százezer olyan szót gyűjthetett volna össze *Ballagi* Aladár, amely nincs meg a Nyelvtörténeti Szótárban; mert hisz tudjuk, hogy a nyelv kiaknázhatatlan bánya, s hogy *teljes* szótár a világon nem volt és nem is lesz — *Ballagi* Mór „*Teljes magyar és német szótár*”-át kivéve, amelyről mindjárt szólani fogok.

Már most igazságos és méltányos dolog-e a Nyelvtörténeti Szótárt — amely jóformán csak tíz évig gyűjthette anyagát — oly szók ezreinek kimaradásáért vádolni, amelyeket e rövid idő alatt az anyagi és szellemi erőknek elégtelensége miatt össze nem gyűjthetett? *Ignotos fallit, notis est — despicatui!*

Komoly, tudományos eljárás az lett volna *Ballagi* Aladártól, korunk egyetlen eszményi gondolkozású emberétől, hogy a maga két évtizedes gyűjtésének eredményeit a Nyelvtörténeti Szótár újabb kiadása, illetőleg pótkötetei számára a tudománynak egyszerűen rendelkezésére bocsássa s a szótárirók és az Akadémia ezt nagy halálával fogadták volna. De neki kedvesebbek a köznép hiú tapsai, mint a tudós méltóságához illő tárgyilagosság.

Nagyemlékü *Szarvas* Gáborunk, a most megtámadott szótár egyik szerkesztője, midőn az Akadémia egyes tagjainak a Nyelvtörténeti Szótár közzétételét sürgető szavaitól nem szabadulhatott, így kiáltott föl: Isten neki, hát kiadjuk a szótárt annyi adattal,

amennyi van és úgy, ahogy lehet! A szótár meg is jelent, fogyatékosan bár, sőt mint minden emberi mű, a részletekben nem egy hibával, de azért nagy fontosságát *elfogulatlanul* így sem lehet elvitatni. Hogy mennyivel többet tudunk e szótár megjelenése óta a régi nyelvről és nyelvünk történetéről, azt csak az nem veheti észre, aki a magyar nyelvészet fejlődését nem ismeri.

Arra is megfelelt már Szarvas Gábor, amire Ballagi emlékeztet, hogy a Nyelvtörténeti Szótárnak egy bírálója 5000 olyan szót talált Molnár Albertben, amely a Nyelvtörténeti Szótárban hiányzik. E szóknak egy része ugyanis olyan igenév, cselekvésnév, határozó alak, szokatlan i-képzős melléknév, kísérletező körülírás vagy egyéb efféle lehet, amelyeket nem tekinthetünk a *szókincs valóságos elemeinek*, a szótáriró tehát elvből is mellőzheti őket. Effélék részben a Ballagi Aladár bámulatot keltő új adatai is, amelyeknek kimaradása alapján ő oly *szellemes* képet rajzolt őseink szánandóan fogyatékos műveltségéről.

Ám legyenek a Ballagi szerint kimaradt szók mind valóban fontos szóadatok, kérdem: várható-e a mi első *nyelvtörténeti* szótárunktól, hogy *teljes műveltségtörténeti* képet adjon? Szótárunknak nem ez volt a feladata, hanem — amint a neve is mutatja — a *nyelv* fejlődéséről akart olyan képet adni, aminőt akkori viszonyaink között adhatott. Ha csak egy olyan műveltségtörténettel foglalkozó gyűjtője lett volna akkor a szótárnak, aminőnek Ballagi Aladár e szenzációs adatok összehordásában bizonyul, a Nyelvtörténeti Szótár bizonyára e tekintetben is sokszorta gazdagabb volna.

De van még egy szempont, amelyet a szakértő és tárgyilagos bírálónak tudnia kell, de amelyet Ballagi vagy nem tud, vagy szándékosan nem hoz föl a szerkesztők melegségeül: hogy az ő tőle összeállított nagyon is mindennapi szók (mint például a *paprika* stb.) *épen azért hiányzanak a szótárból, mert annyira mindennapiak*, hogy a gyűjtők nem tartották érdemesnek a följegyzésüket. Azt pedig józan ésszel csak nem követelhattuk a szerkesztőktől, hogy e szóknak föl kutatásáért ők olvassák még egyszer végig az egész 400 éves irodalmat! Ha a francia akadémia szótárából kimaradhatott annak idején épen az *akadémia* szó, ne csodáljuk, hogy kimaradt a mi első nyelvtörténeti szótárunkból a *töltött káposzta, püspökfalat* stb.

Még csak egyet, nyájas olvasóm. Csodálkozol, hogy a Nyelvtörténeti Szótárból — amely nem nevezi magát *teljesnek*, sőt bevezetésének legelső soraiban panaszkodik a maga kezdetleges, fogyatékos voltáról — mondom, hogy a Nyelvtörténeti Szótárból Ballagi Aladár szerint annyi ezer és ezer műveltségi szó hiányzik; csodálkozol, hogy őseinknek nem volt *koponyacsontjuk*, nem ettek *turós téstát, öntött salátát, hallevest, fonott kalácsot, disznóaprólékot, malacpecsenyét*, nem volt közöttük *parasztgazda* (ezek a Ballagi szellemes műveltségtörténeti fölfedezései!) — nos hát tudd meg nyájas olvasóm, hogy a magyarnak 1890-ben sincs

koponyacsontja; nincsenek *parasztagazdái*, nem eszik se *turós tésztát*, se *öntött salátát*, se *hallevest*, se *fonott kalácsot*, se *dísznóparólékot*, se *malacpecsenyét*! Mindezen szók ugyanis hiányzanak Ballagi Mór 1890-iki „*Teljes magyar-német szótár*“-ából is, amit csak annak az igazolására hozok föl, mennyire méltatlan, sőt nevetséges dolog a szótárakat a kimaradt szók miatt ítélni el.

De menjünk mégis tovább, kritikusunk szellemességét követve, a Ballagi Mór *Teljes szótárában* (1890) s adjunk mi is egy kis *műveltség-történeti* képet a mai korról e szótár alapján.

Nemcsak őseinknek nem volt „szépnemük“, de ami báljainknak sincs a század végén (1890) *báلكirálynéjük*, nem csoda tehát — ami különben férfiaságunkat is mutatja — hogy nincs közöttünk egyetlen *papucshős* sem! Nem ismerjük a *korteszfogást* (Ballagi Aladár sem?), nincsenek *pártkérdéseink*, sem *érdekszövetkezeteink*, nem vezet bennünket se *pártszempont*, sem *érdekközösség* (mily eszményi világ! kiált föl örömmel Bodnár Zsigmond és Ballagi Aladár); nem ismerünk *lókupecseket*, nincsenek *nagy- és kisbirtokosaink*, *kisgazdáink*, sőt *kartársak* nélkül is szűkölködünk; nem vagyunk *tapintatosak* (amint a tárgyalt akadémiai felolvasás is bizonyítja); nem gyártunk *műbort*, nincsenek *műfogaink* (azért mutatjuk ki oly könnyen a fogunk fehérít); nincsenek *tandíjmentes* diákjaink és végül *érdemjelünk*, amellyel a tudomány ingyen munkásait jutalmazhatnók! (Ezek a szók mind hiányzanak Ballagi 1890-iki szótárában.)

Azonban nem folytatom. Csak föl akartam világosítani a tájékozatlan és könnyen megtéveszthető közönséget a szóban forgó bírálat értékéről s méltányosságot és tárgyilagosságot követelni egy hibáiban is érdemes szótári munka megítélésében, meg komolyságot a tudományban.

ZOLNAI GYULA.

* * *

A fentebbi cikkhez, amelyet az Egyetértés nov. 13-i számából e folyóirat átvenni érdemesnek tartott, Ballagi Aladár december 5-i folytatólagos támadása után csak néhány észrevételt kell még tennünk.

E második fölolvast azzal kezdte Ballagi, hogy míg a múltkoriban azt gyűjtötte össze, ami a Nyelvtörténeti Szótárban nincs meg, most a fölött gyakorol kritikát, ami megvan, de rosszul van meg benne. A bírálatnak ez a része tehát a Nyelvtört. Szótár „tömerdek *hibáinak és tévedéseinek*“ kimutatására vállalkozik. Nyugodt lehet a szótár minden olvasója, ha csupán a Ballagitól magától készített hirlapi közléseket olvassa is, hogy ez a folytatólagos handabandázás is legnagyobbbrészt újra a *szótárból kimaradt* dolgokért üt zajt. Mert hiszen, hogy a szótár a fölhozott szóknak — Ballagi szerint — csak a mindennapi jelentéseit ismeri, s hogy nincs tudomása azokról a *ritkább jelentésekről*, amelyeknek adatait a szótár dicső „leleplezője“ két évtized alatt összegyűjtötte s nagyobb hatás kedvéért fiókja rejtekéből most ama laikus

és még laikusabb fejeknek bámulata elé állítja, ez a szótárnak ismét nem *hibája*, nem *tévedése*, hanem olyan *hiánya* csupán, amelyekről nem a szerkesztők, hanem a gyűjtők tehettek volna. Lehet-e a szerkesztőket s így a szótárt is általában vádolni azért, hogy a gyűjtők nem vettek észre olyan jelentéseket, amelyeket csak történetíró, még pedig első sorban műveltségtörténetbúvár vehet észre?

Ami pedig azokat az igazi tévedéseket és botlásokat illeti, amelyekbe a szerkesztők egyes szók magyarázatában szerencsétlenségükre beleestek, s amelyeknek száma ilyen rengeteg szóhal-mazhoz és ezernyi ezer különféle tudnivalóhoz képest jelentéktelenül csekély: vajjon e néhány „Leiter Jakabiááért“ tűzbe kell-e dobunk az egész munkát, amely nélkül Ballagi Aladárnak nyelvtörténeti tudománya sem lehetne oly bámulatot keltő, amely nélkül ő sem volna képes egy közönséges régi iratot se kellően értelmezni?!

Valljuk meg keserűen: ami e bíráló föllépésében s egy ily bírálat elhangzásának lehetőségében sajnálkozásra és fölháborodásra méltó, az az igazságérzetnek, a bíráló és tudós első kötelességének, oly páratlan lábbaltiprása, aminőre csak egy szenvedélytől vezettet, föltűnést hajhászó s ezért komoly meghallgatásra nem érdemes kritikus képes. Néhány hibától nem látni egy munka megmérhetetlen becsét! A hiányoktól nem látni azt, ami nagy fáradsággal össze van gyűjtve benne! Iskolás gyermekül kérkedni olyan ismeretekkel, amelyekhez a szegény szótárszerkesztők véletlenül vagy a tudás kimeríthetetlensége miatt hozzá nem juthattak! Soha nem éreztem lelkemben hazai tudományos állapotaink iránt olyan csömmört, mint e két fölolvadás meghallgatása után; de megnyugodtam abban a tudatban, hogy a Nyelvtörténeti Szótár érdemei túl fogják élni e kicsinyes és szégyenletes bírálatnak emlékezetét.

Z. Gy.

Ballagi Új Teljes Magyar-Német Szótárának teljessége.

Három havi munkámba tellett, hogy kicédulázzam Cz.-F. Nagy-Szótárából azokat a köznyelvi szókat, melyek Ballagi fönt jelölt szótárában (1890-iki VI. kiadás) nincsenek meg.

Nyolcezer körül találtam ilyen szót, ami bizony szép szám, különösen ha meggondoljuk, hogy a kimaradt szók nem valami ritka használatúak vagy holmi általános képzővel bővült képzett szók, sőt ellenkezőleg olyanok, amelyek minden pillanatban jelentkező fogalmak kifejezésére szolgálnak, mint pl. *ángyi*, *ángyika*, *apuska*, *óhaj*, *népszínház*, *érdekeltség*, *félszegség*, *higgadt-ság*, *érdemjel*, *feketeleves*, *fogyatékos*, *tapintatos*, *helyszűke*, *megmagyarosítani* stb.

A kiírott szók között nincsenek melléknévi vagy határozói igenevek, *-ás*, *-és* végű főnevek, *ási*, *-ési*, *-i*, *-ú* végű mellénevek, *-n*, *ül* végű határozószók, sem pedig tulajdonnevek, tájszók vagy műszók. És ha a megjelölt két szótár összevetése mégis közel

8000 oly szó kiírását eredményezte, melyeket B. egyszerűen kihagyogatott, az ő szótárának teljességébe eddig vetett bizodalumnak meg kellett rendülnie és kötelességünk immár rámutatni arra, hogy ez a szótár oly címet visel, mely semmikép sem illeti meg.

De hát lássunk a kimaradtak közül egynehányat, amint épen elélem kerülnek:

a) összetett főnevek: *arany-lakodalom, arcmozgás, asszony-kalap, -kesztyű, -köpeny, bölcsességfog, ábrándvilág, nagyvilág, bársony-ruha, -sipka, -szalag, csend-háborgatás, -háborítás, cseréptető, dohány-egyedárusság, -zacskó, elvtárs, erényhős, gyász-ravatal, gyermeknyelv, házsarok, -sor, kukorica-cső, -cséve, -nadrág stb., mű-becs, -intézet, -kincs, úrfelmutatás, alsóing, angol-tapaszt;*

b) összetett mellékevek: *benfekvő, aggravaszt, előrangú, ebadta, jegybenjáró, vápahunás, dunajobbarti, dunabaltparti* (az utóbbi kettő a M. á. v. két üzletvezetőségének jelzésére szolgál és így elég közönséges szó);

c) igék: *acélosodik, beleszalad, bepáztstoz, beszögell, bezúzódik, buggyan, csillagosodik, csúsztat, céduláz, cégérez, elpipázgat, epéskedik, fellök, huncutkodik, megfélekez, megfülled, megszikkad, nekifekszik, viszonyít, zizeg, zümmög, diceg-döcög, dilleg-düllög, dinnyeg-dünnyög, dirmeg-dörmög, dirreg-durrog, zsong-bong stb.*

d) más képzett szók: *bélyegtelen, botocska, bugyros, aprányi* (aprány megvan, pedig ez senkinek se kell), *ájuftság, bajtalan és bajatlan, búvészség és búvösség, csuhás, elvndultság, lomposság stb.*

B. a *borjúsültet* — ügylátszik — nem találta érdemesnek arra, hogy felvegye (pedig a *borjúpecsenye* cikk végén ott áll, hogy „l. borjúsült“). Ép úgy hiányzik a *borjútüdő* is, meg az *özgerinc* is, pedig ez utóbbi minden jobb étlapon megvan. *Előbb-utóbb* csak az *előbb* címszó alatt található meg eldugva, *ezeres* nincs, csak *ezeres*, az egyévi *önkéntes* B. szerint csak *önkéntes* lehet.

Nem tudom, mire véljem, hogy B. kihagyta a CzF-ban meglevő következő neológus szókat: *életöröm, -szomj, -tartam, -teljes, -télz, -vágy, -vidám?*

Hozzá maga és sok összetétele is hiányzik pl. *hozzámegy, -simul, -szagol, -szegődik -szokik* stb. Az utóbbira nézve nevezetes, hogy a *hozzászokás* bejutott a szótárba, az ige maga pedig nem. Ilyen következetlenséget nem egyet lehet benne kimutatni, de nem ez volt a jelen sorok feladata, csak annak a kimutatása, hogy ez a szótár nem „teljes“, sőt nagyon is fogyatékos, és ideje volna már, hogy a közönség más, hasonló terjedelmű, de gondosabban megszerkesztett szótárhoz jusson. SZIGETI JÓZSEF.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

1. Szavak:

Avít (viseltet, kopottas, vásott): abgetragen, übertragen, faden-scheinig, abgeschossen, ver- (zer-)schlissen, schofel.

Vezérkedik: die Führerrolle spielen.

Pörleső (ügyvéd): prozesshungrig, Beuteträumer.

Majszos, maseatos: schmutzig.

Lélekvesztő (csónak): der Seelentränker.

Trabális, drabális, tenyeres-talpas: schwerfellig, plump, drall
(eine dralle Dirne), so ein Trampel von einem Mädchen.

2. Szólások:

Csillagot rúg (a remény): flöten gehen; in die Pilze, in die Brüche, zu Grunde gehen; zunichte werden; in Rauch aufgehen.

Fittyet hány vkinek az orra alá: jemandem ein Schnippchen schlagen.

Halomra hordani a földet: Eulen nach Athen, Wasser in den Rhein (in die Donau, in die Elbe, in den Brunnen, in's Meer), Ablass nach Rom, Holz in den Wald tragen, den Fröschen trinken geben.

Leszopja magát: sich bedudeln, beduseln; benebelt, angesäuselt, seelig, weinseelig, illuminiert sein; einen Stich haben; des Guten zu viel gethan haben.

Elfutja a méreg: ihm läuft die Galle über; ihn frisst die Galle fast weg.

Mesemondásba való dolog: das gehört in das (blaue) Reich der Fabel (Träume); das sind blaue Märchen; das ist schon zu blau.

Összeszűrük a levelet: sie stecken (spielen) unter einer Decke, sie blasen ein Horn.

Még neki áll följebb: jetzt hat er noch das grosse Maul; ist er noch der Beleidigte, spielt er noch den Beleidigten; ist er noch aufgegangen.

Két pofára dolgozik (eszik, fal): einhauen, mit vollen Backen essen.

Ráköttni vkire vmit: jemandem etwas aufdrängen, bei jemandem etwas anbringen.

Eltörpül mellette: er verschwindet neben ihm.

TOLNAI VILMOS.

Vogelfrei. Antibarbarusnak nem tetszik a német *Vogelfrei* szó magyar hirlapban, de értelmét ő maga is csak circumlocutióval tudja visszaadni ily formán: „*védetlen* állapotban . . . mint holmi földönfutó“. És ez sem helyes. Mert lehet valaki földönfutó, mint pl. a szegény szegediek voltak annak idején, midőn a Tisza kiöntötte őket mint holmi ürgéket, anélkül hogy egyszersmind *Vogelfrei-állapotban* voltak volna. Védetlenek is voltak ők szél, eső, hideg ellenében, de nem *Vogelfrei*. Mert e szóval csak azokat illethetjük, kiknek fejére halálbüntetést mértek in contumacia s kiket a régi jó időkben bárki büntetlenül agyonverhetett vagy lepuskázhatott, mint holmi hitvány verebet. Az angol szó reá *outlaw*, azaz olyan valaki, ki a törvény védelmén kívül helyezte magát. A franciában *proscrit*, azaz számkiivetett, proscribált.

KROPF LAJOS.

A *vogelfrei*-nak itt kifejtett jelentését magam is ismertem. De

magyar kifejezésre mindenesetre szükségünk van, s az említett két magyar szóra, amíg jobb nincs, ráruházhatjuk azt az *ex-lex* jelentést.

ANTIBARBARUS.

Wenn der Teufel kein Fleisch hat, frisst er Fliegen. ennek tökéletesen megfelelő értelemben használatos az *Esel* szónál előforduló: ha ló nincs, szamár is jó (Német-magyar szótársok, Simonyi Zs.).

Selbstessen macht fett: kaparj kurta neked is lesz.

Aus dem wird nichts Tüchtiges, Hervorragendes: ebből nem lesz prédikációs halott (kálvinista szólás).

A *peronospora* a betűragóknak: *szőlőgomba*, *szőlőpenész*, *burgonyapenész*, a magyar parasztnak pedig: *fenerosszpor*. Sz. E.

Unberufen: De szépek a gyerekei, *hogy szómmal ne vétsek*. (Tapolca, Zala m.)

Nicht's für ungut: Szép a szőlője, má: *tisztesség szőlőn essék*, csak igaz, hog ganyé a gazda. (A szőlő jól meg volt trágázva. Tapolca, Zala m.)

VÁZSONYI LIZIDOR.

Schnittling: nem *párhagyma*, mert ez a *póré* v. *póréhagyma* neve (Allium porre), hanem *snidling* v. *metélő-hagyma* (A. Schoenoprasum).

CSAPODI ISTVÁN.

Schnittling: *sarjhagyma*. A székelységben széltére használják.

Katzenjammer: *égpokol*. Ezt a kifejezést Nagy-Enyeden sokat hallottam, többek között öreg édes anyámtól is.

Das bitt ich mir aus. Talán megfelelne neki: *tiltakozom ellene, az ellen már tiltakozom*, vagy pedig: *az már nem járja*.

Garde-dame: Erdélyben csak a kútnak van *gárdája*, *gárdyája*, a hölgyeknek talán hagyjuk meg csak a *kísérőt*.

BRASSAI KÁROLY.

Schlagfertig. A harcrakész helyett olvastam valahol *helyre-nyelves*-t. Azt hiszem, ez jobban kifejezi a *schlagfertiget*.

Kunststück. Vajjon nem jó-e a *Kunststückre* a *remek* szó? Így aztán a kártyajátékban *Kunststück* helyett *remek* lenne.

Mi a *schlager* (B. H. *sláger*) magyar egyértékese?

Mi a *Kohlmark* és *Kohlmarkbruder* magyar egyértékese? [*Hencegés, kérkedés; hencegő, kérkedő, szájhűs.* — A szerk.]

BRUKNER GYULA.

Hogyan mondják ezt németül? *Megnótáztatni* (coram nehmen, coramisieren?); *zabhegyezés*, *álomhüvelyezés*; *lesz még szőlő*,

*lágý kenyér, eszem én még majd fehér cipót is; csillagot rúgatni vki-
vel; meg- (neki-) cresszi hangját; belesúl rmibe (beszédbe, vállalatba,
tervbe); nyakába sózni vkinek vmit?* A SZERKESZTŐSÉG.

Hogyan mondják ezt magyarul?

1. *der Kauz*, egyszóval hogy van ez? mert Ball. csak össze-
tételben használja (*närrischer, seltsamer. wunderbarer K.* csodálatos szent
[ez is német! = *ein sonderbarer Heiliger.* — A szerk.]; *durchtrieb-
ener*: nagy kópé, *reicher*: pénzes ember), mikor a német s z e m é l y r e
önmagában is használja.

2. *wirrig?* — 3. *Anstrich?* — 4. *Wischer*, rajzeszköz.

5. *Schnörkelwesen*: barokk, műtört. kifejezés. G. K.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

A *hintó* Turóczy krónikájában. „*Tandem antedicti trini
dextrarii solennes, cum armis et operimentis omnibus ipsorum glorio-
sissimis, seu attinentiis, cum sartaneo curru seu mobili aut osti-
lario regnali, signo regis desuper, forma avis struthionis, deau-
rato et gemmis adornato*”. Turóczy krónikájának a Küküllői Jánostól
írt részét (pars II., cap. 29), mely Róbert Károly temetéséről szól,
Fessler (*Die Geschichten der Ungern*, 3:1055) így fordítja: „... *folgte
drey herrlich geschmückten Prachtpferden die königliche Staatskutsche
(sartaneus currus) in Riemen hängend (mobilis) mit dem
Reichsschilde (ostilario regnali), worauf das königliche Wappen
der Vogel Strauss vergoldet und mit Edelsteinen besetzt, zu sehen
war*”. És egy jegyzetben azt mondja: „*Die Räthsel: sartaneo,
mobili, ostilario regnali wussten wir nicht besser als oben
geschehen ist, zu deuten; mit Du Cange sambuca, anstatt sarta-
neo, mochten wir nicht lesen*”. A *sartaneus* szóról én sem tudok
mondani semmit; de a *currus mobilis* aut *ostilarius* legott érthető,
ha az utóbbi szót úgy olvasunk, ahogy kell: *oscillarius* és kész a
fordítás: „ingó vagy hintó kocsi”. Az *ostilario regnali* tehát nem „*mit
dem Reichsschilde*”, mint Fessler véli, hanem „uralkodói hintóval”. —
Egy füst alatt megemlítem, jó lenne végre tudnunk, mit ér Nagy
Gyula amaz adata (Nyr. 8:552), hogy a *kocsi* szó már 1267-iki ok-
levélben is előfordul (*cochy vehendis et bene vasatis*). Az ember
sajtóhibát sejtene az évszámban, ha a közlő így nem folytatná: „Így
fr István ifjabb király a hunyadi várnagynak, igazi magyaros diákság-
gal, hogy jól vasalt kocsikon siessen hozzá a hadi készülétekkel”.
E megjegyzés arra vall, hogy csakugyan a XIII. század közepéről van
szó. mert V. István 1270-ig volt ifjabb király. Úgyde a kocsi egész
eddig ismert története ellene mond annak a lehetőségnek, hogy a
kocsi már IV. Béla idejében is megvolt. Ismernünk és vizsgálnunk
kellene hát a Nagy Gyula idézte oklevelet. TÓTH BÉLA.

Én a szóban forgó adatot annak idején István ifjabb királynak (V-ik) egy 1267-iki leveléből jegyeztem ki, mely megolvasható Fejérnél: Cod. Dipl. Tom. VII. vol. 4. pag. 133., meg kell azonban jegyeznem, hogy ezen levél hitelességéhez sok kétség fér, sőt Pauler legújabbban (M. Nemzet Tört. az Árpádházi királyok alatt II:765. l. a. függelékben) határozottan hamisítványnak ítéli. Az a körülmény, hogy Fejér közleménye Kemény József gróftól származik, hogy a levél eredetije, melyet talán soha senki sem látott, állítólag a Kemény familia levéltárában lett volna, inkább gyanússá teszi, mint támogatja a kérdéses levél hitelességét, mert Kemény J. tudvalévőleg főmester volt az oklevél-hamisításokban.

Egyébiránt megemlítem még, hogy I. Lajos királynak egy 1359. évi levelében is előfordul e kifejezés: „universis officialibus et tributariis, quatenus . . . currus vassatos diversis rerum generibus oneratos . . . transire et abire permittatis“ stb.. Fejérnél IX. 3. 47., ki e levelet Engel után közli.

NAGY GYULA.

Nyúlálom (27:372). Ezzel a szóval nemcsak mink élünk országszerte, hanem élnek vele a franciák is: *sommeil de lièvre*: „sommeil très-léger, que le moindre bruit interrompt“. A nép szerint ugyanis a nyúl nyitott szemmel alszik („csak hárttyát bocsát rá“). CzF. is említi ezt a szólást: „ébreu vagy fél szemre alszik, mint a nyúl“.

BÁLINT KELEMEN.

Az ószeresnek jobb magyar neve. Faludi Téli éjtszakáinak 8. beszélgetésében Párizsról beszélgetnek, s az író ezeket mondja: A szabók többet vesződnek az új inventióval, sem hogy a varrás munkával, és ha az egyféle köntös tovább tart egy leggyengébb virág életénél, már mindazon régiség. Innen támadtak a *kótyavetyések*, kik ennekelőtte minden condrát és megnőtt rongyot összeszerettek egy kézzel, más kézzel eladták. (288. lap.) Ime a szónak világos a jelentése. A kótyavetyés tehát *handlét* jelent, éppen azt, amire mi az *ószere*st találtuk ki. Azt hiszem, hogy a *kótyavetyés* ki fogja szorítani az *ószere*st.*

RUPP KORNÉL.

Csicseelli. E két szó eredetéről a következő fölvilágosítással szolgálhatok. Zichy Károly gr. osztr. pénzügyminiszter 1825-ben igen apró ezüstpénzt veretett 3 pengő kr. értékben. A bécsi humor e kis pénzdarabokat csakhamar *Zitscherl*, majd *Tchitscherl*-nek keresztelte el. Innen terjedt el az elnevezés Magyarországra is, különösen a dunántúli vidékekre *csicseelli* alakjában, s ezt az elnevezést későbbben minden kis ezüstpénzre, így az ezüst tíz p. krajcárookra is alkalmazták amint ezt Győrött és vidékén magam hallottam és használtam is.

BERKY GUSZTÁV.

* Az *ószere*st az *ószereből* képezték, ami Kolozsvárt s a székelyföldön a zsibvásár neve. — A *kótyavetyés* megvan a Pápai-Bodféle magyar-latin szótárban is: „*praeco auctionarius, der Sachen feil bietet, Gantmeister*“; azután Baróti Sz. D. és Kresznerics szótárában. De már 1669-ben is előkerül Károlyi Sándor gr. önéletírásában: Ineáltam computust kótyavetyésekkel. NySz.

A SZERK.

Lésza (27:426 stb.) az erdélyi részekben sok helyt, pl. Alsó-fehér megyében a vesszőből font kerítés v. kertezés tetejébe két oldalról betűzdelt hegyes cővekecskék, amelyeknek a közét tővissel vagy szalmával töltik ki.

BRASSAI KÁROLY.

Baka-selyem? A NySz.-ban találok a régi magyaroknak ezt a különös nevű selymét. Miféle selymet nevezhettek őseink a *baká*-ról? Vagy talán sajtóhiba? Nem hihető, mert mind a három kötetben (I: 163; II: 1539; III: Szómutató, 13) ugyanígy van.

Fölvilágosítással szolgál PP. akármelyik kiadása is. Itt ugyanis „m e t a x a: matász, *béka-selyem*”; sőt, ha ezt tudjuk, fölvilágosít bennünket már maga a NySz. is, a hol ezt olvassuk „m a t á s z: készíttelen, nyers selyem, *béka-selyem*”.

A quiproquo a Vectigal Transylvaniae földolgozójától származik, aki a *békkát bakának* olvasta.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Suba. Minthogy a *suba* szó megvan a szláv nyelvekben is, (*šuba, šupa*) szláv jóakaróink mindenesetre a magukénak követelik. Pedig valószínűleg a keletről került hozzánk. Az omdúrmáni csata leírásában pl. a londoni Daily Chronicle levelezője azt írta, hogy a csatátér egészen fehér volt a lemészárolt dervisek *dsibbái*-tól. Erre nézve dr. Skeat tanár a következőket közli a londoni Notes and Queries okt. 6-i számában. A *jibbah* (Daily Chronicle), *jubbah* (Century Dictionary), *jubbeh* (Burton's El-Medinah) hosszú, kaftán-féle köntöst jelent, rövid újjakkal, melyet elől gombolatlanul, nyitva viselnek tisztességes mohammedán férfiak és nők Egyiptomban, Arábiában és Hindusztánban. Richardson arab szótára szerint *jubbat* (ejtse ki: *dsubba*) gyapottal bélelt mellényt jelent. Devicnek Littréhez kiadott *supplément*-ja szerint a francia *jube*, spanyol *juba*, *chupa* alsó kabátot (újjas mellényt) jelent; portugál *aljuba* (az *al*- névelővel) mór kaftán; olasz *giubba, giuppa*, Niebuhrnál (Voyage en Arabie): „Par dessus le caftan les Turcs mettent une *juppe* ou surtout à manches très-courtes”. A *dsibbát* vagy *dsubbát* a keresztes vitézek mindenesetre jól ismerték a keleten. Godefroynek ó-francia szótárában sok változatát találjuk a szónak így: *jupe, juppe, jube, jubbe*, s még *gipe* és *gippe* is. Chaucernél az ó-angol költőnél pedig *gipoun*. A mai francia nyelvben *jupon* persze csak alsó szoknyát jelent. *

KROFF LAJOS.

Téres. A *tér* ötletéből érdemesnek tartom följegyezni, hogy a szintén pusztuló *téres* szavunkat a sopronymegyeiek akkor mondják, mikor tudják, vagy azt hiszik, hogy tudják, ki kopogtat az ajtón. Oda kiáltják: *ot' kin téréssebb!* Az nem haragszik meg, hanem benyit e szavakkal: *ide ben' heléssebb!*

CSAPODI ISTVÁN.

Huja. Mikor a halászcsonak a parthoz közeledik, a kormányos

* Keleti eredetű s a *suba* családjával összefügg a *subbony* is, mely szintén megvan a szláv nyelvekben, de a törökben is *szebun* formában.

huja szavára a legények egyszerre bevonják az evezőket. A bajai diákok is, ha megelégtették a tanulást, azt mondják: De most aztán *huja*!

HERMAN MIKSA.

— Bácskában a *huja* véget jelent. Használata a szerbségtől származik s átragadt a többi nemzetiségekre. Így mondja a rutén, a magyar, a sváb, a tót. A szerb nyelvbe valószínűleg a törökből jött át, mert az ó-szláv egyházi könyvekben semmi nyoma.*

KÓTH SÁNDOR.

— Aradmegyében azt jelenti, hogy vége valaminek: „Estélig dolgozunk, aztán *huja*”. Az ottani halászoknál és molnároknál szintén ilyesféle a jelentése; ha csónakon általkelnek a Maroson, a túlsó parthoz érve a kormányos azt mondja: „Huja!” s akkor a dallozók kiemelik az evezőket a vízből s a csónakba húzzák. — Másféle, de a Nyr. füzeteiben már közlött jelentésben találtam Jókai „Sárga rózsá” című elbeszélésében: „Nem tréfa a polgári révtől a zámi karámig nyargalni egy *hujjában*”. (X. fej.) „Egészségedre! — kiitták egy *hujjába*” (t. i. italukat; XII. fej.), nyilván „egy huzomban, egyszerre” jelentése van. Az eddigi adatok szerint tehát (MTsz., Nyr. 18:190, 27:183, 275, 277, 369 és 425) a *huja*, *hujja*, *hujás* szónak két jelentésárnyalata van. Az első: bizonyos rövidebb (körülbelül egy órai) idő alatt végzett folytonos cselekvés, átvitt értelemben az idő, távolság, mód (folytonosság), mely alatt, vagy melyben a cselekvés végbe megy (*egy huja*, *egy hujányi*, *egy hujára*, *egy hujában*); a második: a cselekvés befejezte, vége, pihenés s ebben a jelentésárnyalatban mint indulatszó is szerepel. Ásbóth Oszkár adatai pedig (Nyr. 27:275) világossá teszik, hogy a magyar *huja*, *hujás* kapcsolatos a szerb-horvát *huja*, *uja*, *hujati*, *ujati* szóval. Melyik vette át a másiktól, az mindeddig nincsen kiderítve. TOLNAI VILMOS.

Hihetőleg az indulatszói használat volt a legelső. Ebből fejlődött az indulatszó jelezte pihenő v. szünet értelme, s utóljára a pihenőig eltelt idő jelentése. Ép így mondták ezelőtt, hogy egyik város a másiktól pl. *három stáció*. Bokros J. értesítése szerint Bessenyeinek A természet világa c. költeményében előfordul ez a kifejezés: *egy pihőben*, a. m. egyfolytában; s az új MTsz. is közli Beregszász vidékéről: *egy pihőre* mentünk el Ujlakig: egy hajtásban. Ezek nyilván azt fejezik ki, hogy a cselekvő csak egyszer pihen, a munkának végén. (Vö. NySz. *pih*, *pihés*, *pihő*, a. m. pihen, pihenés, pihenő.)

A SZERKESZTŐ.

Örmény jövevényszók lehetnek a következők:**

Dal. Örm. *dál* (*dágh*) = vers; óda.

Dalol. Örm. *dálálel* (*tajlájlel*, *dajlájlel*) = zengeni, zengedezni, zengetni, hangot váltani.

* Ebből még nem következik, hogy török. Minden nyelvben keletkezhetnek új szók.

A SZERK.

** Nézetünk szerint jobbra csak véletlen egyezések.

A SZERK.

Ibolya? Pehlevi nyelven: *bōyāk*. (Bundelesh, Gl. 93.; ed. Justi, Leipzig 1868.) Új-perzsa: *bōyā* = illatos, szagos; riechend. (Vö. új-perzsa *bōya* és *bādarranj-būja* méhfű, mézelke; Melisse.) Abu Mansur Muwaffaq, Pharmacologia, ed. Seligmann, Wien 1859. — Örm. *gaz i boyag* = indiai fűszer; ein indisches Gewürz.

Kukk. E szólásmódban: Egy kukkot se! Örményben: *kuk* (khukh) = sóhajtozás, nyögés, nyögdécselés, gémissment. (Demirdsibashian, Örmény-francia szótár).

Tekereg. Örm. *tekerel* = ögyelegni, ácsorogni; fr. flâner (uo.)

Varjú. Örm. *vari (vori)* varjú; corneille. (uo.)

VOITH ANTAL.

Égyém. Szenci Molnár Albert bizonyára a népnyelv alapján vette be a szótárába (Dictionarium Ungarico-Latinum. Norinberga, 1604.) az *égyém* rendes *nempe*, *scilicet*: *tudniillik* jelentése mellett az *inquam*: *mondok* jelentést is. Ezt bizonyítja az a körülmény, hogy a NySz. a *nempe*, *scilicet* jelentésre a régiségből egész sor példát idéz, szám szerint 9-et; az *inquam*-ra MA. szótári adatán kívül egyet sem. Az új MTSz. 27 példán mutatja be ezt az alakot a következő értelemben: *azt mondja v. mondják, úgymond.* Mindenik példa a Dunántúlról, szűkebben a Drávamellékéről, Baranyamegyéből, az Ormánságról, sok Eszék vidékéről való. Érdekesen egészíti ki ennek a népnyelvi szónak ismeretét egy erdélyi embernek multszászadi följegyzése, mely bemutatja, hogy mint *provincialis* szó a MA. említette *inquam* értelemben már a mult században ismeretes volt, szóval a népnyelvi adatot érdekesen köti össze a régiségi adattal. Aranka György írja 1791-ben kelt Rajzolata 21. lapján: „Az úgy nevezett tsupa Helységbeli *Provincialis* szókot is szükséges megjegyezni, hogy csak Helységbeliek. Mellyekkel közönségesen, kivált a Tisztességes Beszédék rendében és Gyülekezetekben élni nem szabad. Illyen p. o. *Egyem* — Mondokért stb“. Vajjon a székelységben vagy legalább is Erdélyben ismerte-e meg Aranka ezt a szót s használatos volt-e régebben ott is? Vagy csak hallott róla, hogy a Dunántúl valahol szokásos ez a szó? Nem erre az utóbbi körülményre vall-e az, hogy „csak Helységbelinek“ nevezi? Manapság bajos volna már eldönteni!

GYULAI ÁGOST.

Makutyi. Azt mondja a nép: Ma kutyául vagyok. Kutyául vagyok. *Makutyi*, úgy látszik, a *ma kutyául vagyok* összevonása: rosszul vagyok, dárídó után levő állapotban. Innét a Jókai-féle *makutyi*, a katzenjammerre, Nyr. 27:424.

BRUKNER GYULA.

Jókai maga is így magyarázta az illető helyen: „Az átdözsölt éjtszaka után következik a *makutyiság* (*Katzenjammer*; valószínűleg ettől a szótól jön: *ma kutya*; a német macskául, a magyar kutyául érzi magát)“. — „Öreg ember nem vén ember“ 17. folyt. a M. Hir-lapban.

A SZERK.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

A magyar kereskedelem nyelvéről (Nyr. 27:415—422). E cikk írója eltévesztette a dolgát. Legfőbb hibája, hogy a magyar kereskedelem nyelvén és a Garai-Pinteritsék stílusát egynek nézi. Szeretettel kérem, ez nem egy, hanem két különböző dolog.

Való ugyan, hogy az agyonbírált iskolakönyv megrótt hibáinak egynémelyike előkerül a magyar kereskedelem nyelvében is, kétségtelen azonban, hogy a magyar kereskedelem nyelve jóval németesebb, idegenszerűbb a szóban forgó könyvnél. Ez, sajnos, tagadhatatlanul így van. A magyar levélírás már másfél tizede kenyerem s minden nap számos példáját látom, hogy a legmagyarabb vidék bankjának, takarékpénztárának avagy magáncégének levelei mennyire vétének a jó magyarságnak, tudományosan megvitatott s helyesnek elismert elvei ellen. Valóban, ha gáncoskodni akarnék, sorjában le kellene írnom mindazt a sok kifogást, amit a Nyrnek mintegy huszonhét évi szorgalma és tudása összegyűjtött.

Kováts S. János cikkelye nem a gyakorlati élet kereskedelmi nyelvét vette „boncoló kése” alá, mert erre, úgy látszik, nincsen módja. Amit a kereskedelem nyelvéről mond, az merő általánosságnál nem egyéb. Ami kritikát mond, az csakis a szóban forgó könyv stílusát illeti. Dolgozata tehát voltaképen másról szól, mint amit címe ígér.

Különben is Kováts S. János kifogásaival nem értünk mindenben egyet. A helyesírás—megalkuvás; itt az általános szokás, a gyakorlat az irányadó; legalább a kereskedelmi életben ez a fölfogás járja. Hibás ugyan: *keszthelyi népbank*, de helyes így: *Keszthelyi népbank*. Hibátlan pl. hosszú címmel: *Kis-küküllő vármegyei takarékpénztár és hitelbank részvény-társaság*, s nem okvetetlenül szükséges az illetén helyesírás: *Kisküküllő Vármegyei Takarékpénztár és Hitelbank Részvény-Társaság*.

A keltezés dolgában a cikk írója téved és így Simonyi Zs. megjegyzése tökéletesen helyén való.

A *látra, lát után* megjelölések általánosak. A kiirtásukra való minden törekvés meddő.

Igaza van Kováts S. Jánosnak, midőn immár elérkezettnek látja az időt, hogy ügyet vessünk kereskedelmünk nyelvének tisztaságára, eredetiségére, hogy a jövő kereskedői nemzedék végre magyarossá legyen nyelvében. Ezt a célját azonban sohasem éri el oly cikkel, mint aminőt most írt. Ne hibákat böngésszünk másutt, hanem állítsuk össze a kereskedelmi nyelv német-magyar és magyar-német szólás-gyűjteményét (frazeológiáját) elismert nevű szakírók nyomán (Kitt, Kleibel, Meyer-Rotschild, Névy László).

Csakis szólásgyűjteménnyel érünk célt. A szókönyv egymagában nem sokat használ, mert a szó valójában csak a mondatban él. Tehát magyaros mondatok, fordulatok sokaságát adjuk kereskedelmi isko-

láink tanulóinak kezébe s ezeket irassuk velük folyton-folyvást; akkor a jó hatás nem marad el.*

HARMAT GÉZA.

Mikor orthológus vki. „A politika teljes szenvedelemmel...“ így kezdődik a Budapesti Hírlap 1897. december 30 iki számában egy cikkely. „Éljen!” kiáltottam föl magamban. „Im egy derék orthológus ujságíró! Neki nem kell a *szenvedély*. Neki *szenvedelem* kell. Hát ami azt illeti, az egyik olyan jó vagy olyan rossz, mint a másik; sőt bizonyos, hogy mind a kettő tűrhető. De az az ódon (magam se tudom: miért ódon) *szenvedelem* orthológus emberre vall; meg kell becsülni az ilyen embert, főképp ha ujságíró. Bizonyosan há olvasója a Nyelvőrnek; amiért aztán az Otthonban csúfolják a szegényt. De ő nem bánja, sőt örömei szenved üldözést az igazságért. Szóval derék ember. Éljen! No de hadd olvassam tovább szép, magyaros írását”: „... uralta ma a törvényhatóságot“. Mi a tatár? „A politika teljes szenvedelemmel uralta ma a törvényhatóságot“. Ejnye! Vajjon jól látok-e? Ki uralt? A politika. Mit uralt? A törvényhatóságot. Mivel uralta? Teljes szenvedelemmel. Érthetetlen! Ej, fordítsuk le a mai gondolkodás nyelvére és pedig rosszul: „Die Politik beherrschte heute mit voller Leidenschaft das Municipium“. Most már értem. De az a jó szenvedelmes orthológus még mindig nem érti, mit akarok én voltaképpen. Hát hogy megértsen, lefordítom neki, és pedig jól, mit írt ő. Ezt írta: „Das Municipium beherrschte heute mit voller Leidenschaft die Politik“. A szenvedelmes orthológus erre bámul, aztán fölháborodik és azt mondja, hogy én nem tudok németül... *Ural* hegységében egyébiránt álló huszonhét esztendeje jár fölfedező úton a Nyelvőr. Sőt nincsen olyan rossz szótárunk, mely ne mondaná meg, mit jelent az *uralni* szó. Miért *beherrschen* hát mégis? Miért méltóságos úr a kályhafűtő szolga? Azért, mert orthológus lehet az ember, ha nem is olvas soha semmi fűzet vagy könyv alakjába hajtogatott nyomtatott papírost. Ezt mondja legalább az én elvszilárd, szellemdús és eszmegazdag orthológus ujdondász barátom: Nélkülözy Dacár.

Úgy néz ki a dolog. Mikszáth Kálmán az Almanach 1899-iki kötetében ezt írja: „A főtisztelendő úr veres tintával javított itt-ott a szövegben — néhol ő is rosszul. Felvidéki ember lévén, körülbelül *úgy néz ki a dolog*, mintha például Matuska Péter tanítana egy főherceget magyar nyelvre“. Azt kérдем: javította-e valaki Mikszáth Kálmán ez írását? Alkalmasint javította, még pedig rosszul. Mert a dolog körülbelül olyan, mintha például Krazelhuber Tóbiás tanítana egy Mikszáth Kálmánt magyar nyelvre.

BÁLINT KELEMEN.

* A *Kereskedelmi Szakoktatás* legújabb fűzetében örvendetes jeleket látunk. Sassi Nagy Lajos közli lelkes fölhívását: Szózat iskolánk helyes magyarsága ügyében (ugyancsak ő közöl most egész cikksorozatot a helyes magyarságról a Nemzeti Iskolában); s a szerkesztőség állandó rovatot nyit ily címmel: Kereskedelmi helyes magyarság. — Ugyanott igen kedvezőtlen bírálatokat olvasunk az itt szóban forgó Garai-Pinterits-féle könyvről.

A SZERK.

Kerguela-sziget. „*Ein echter deutscher Mann mag keinen Franzen leiden*“. Azonképen a magyar sem állja a németet. Egy, a magyar tanuló ifjúságnak szánt lapban Jules Verne legújabb elbeszélését olvasom. És nagy az én szívemnek ő gyönyörűsége, hogy a fordító (középiskolai tanító) nem tűri a németességet, még ha francia ember követi is el. Jules Verne ugyanis azt találta írni: „*île Kerguelen*“. Jaques Echelle! Leiter Jakab! Mert hiszen, az a *Kerguelen* német plurális! Ki kell belőle hüvelyezni a magyar szingulárist. Nem könnyű dolog (én aligha tudnám), de a tudós eszmélkedés mégis csak kisúti: *Kerguela*. — *I thank thee, Jew, for teaching me that word!* Mely könnyen fogok elbánni mostantól fogva a német plurálisokkal, melyek mindenfelé lappanganak! *Kempelen*: sing. hung. Kempela. *Bethlen*: sing. hung. Bethla. *Kelenföld*: sing. hung. Kelaföld. *Szemtelen*: sing. hung. szemtela. Az ember ugyanis mindmostanig azt hitte, hogy Kerguelen kapitány, ki 1772-ben fölfedezte ama szigetet, becsületes bretagnei ember volt. Pedig német a lelke is az ipse foltosnak! Mely szégyen, hogy Weinek László, a magyar csillagász, ki 1874-ben a Vénus átvonulását figyelni járt a déli vizeken, mindmáig megmarad a németesség mellett, és konokul azt állítja, hogy ő a Kerguelen-szigeten mulatott! *Kerguela* az, Weinek úr, *Kerguela*! Nem *Kerguelen*, ahogy az ujságírók mondják, az ujságírók, akiknek szégyenletes tudatlanságát ama jeles ifjúsági lap ép ama számában kárpálja meg.

BALINT KELEMEN.

Nosce te ipsum. Caesar dorgálását köszönettel fogadom, sokban igaza van, de nem mindenben. Így pl. az mondja, hogy az én „a huja egy oly távolság“ kifejezésem helyett jobb lett volna „a huja akkora távolság.“ No kérem, én nem hiszem, hogy magyar ember látott volna olyan huját, amelyet meg lehetne mérni! (Van ugyan látható *huja* is: a 15-20 mázsás vaskalapácsot, amelyet pilóta leveréséhez használnak, szintén így nevezik; de nem erről van szó.) Már pedig az *akkora*-t tényleg ott használjuk, ahol van valami, ami *mekkora*. — A *lenne* szóra vonatkozólag pedig a szerkesztő megjegyzéséhez hozzátehetem, hogy azok a hortobágyi öreg pásztorok jobban megválogatják (ha ugyan válogatniok kell) a *lenne* és *volna* helyes használatát, mint sok „jámbor olvasó“ és csak ritkaság, ha téved. E tévedést pedig rendszeren az „urizálás“ okozza. És az a kaputos ember akármilyen népiesen beszél hozzá (különösen ha ismeretlen), ő mégis csak azt hiszi, hogy a beszédje miatt kinevetik; ilyenkor utánozni akarja az irodalmi nyelvet, s rendszeren ez szüli a tévedést.

RECHNITZ IGNÁC.

Hazajáró lelkek. Az egyetemi *I. belgyógykóroda* fölváltotta tábláját *belgyógyászati klinikára*, ennek ellensúlyozására az új sebészprofesszor is új táblát főtetett: egyetemi *I. sebkóroda*-t iratván ki. Az Orvosi Hetilap új melléklapjának címe: *Gyermekgyógyászat* lett. Hiába könyörögtem szerkesztőnek, kiadónak, írának: *Gyermekorvoslás*.

CSAPODI ISTVÁN.

EGYVELEG.

Szarvas Gábor Homeros-fordítása. P. Thewrewk Emil egy teljes magyar Homeros-fordítás tervével foglalkozik. Ehhez való előkészület az eddigi fordítások bírálata, mely az Akadémia nov. 28-iki ülésén volt napirendre tűzve. Mindenki azt várta, hogy az előadó első sorban Baksay Sándor nagyérdeklő rimes fordítását fogja bírálni, de e helyett legnagyobb meglepésünkre Szarvas Gábornak a Kisfaludy-Társaság legújabb évkönyvében megjelent kísérletét bírálta módszeres aprólékossággal. A fölolvadás, megvallhatjuk, kellemetlen hatást tett a hallgatókra, mert végső eredményében kedvezőtlen világot vetett Szarvasra, pedig, mint e sorok végén látni fogjuk, Szarvas Gábornak csak dicsőségét öregbíti. De kiméletlennek és igazságtalannak találták, mert a fölolvadás nem volt tekintettel arra, hogy az a kísérlet csak töredék, melyet a majdnem teljesen világtalan szerző nyár évadán fölolvadás után tollba mondvá készített, eleinte talán inkább csak a maga kedve-telésére: a befejezésben, a simításban és sajtó alá készítésben megakadályozta halála. S valamint kegyeletből adták ki a mindamellett figyelemreméltó töredéket, ép úgy kellett volna kegyelettel bírálni!

Az egyenetlenségek és félreértések, melyeket Th. E. fölhányt, mind az említett okokból magyarázódnak. Egyes magyar kifejezések félreértését és hibás-voltát is fölírta a bíráló s némelyekben első látszatra igaza is volt, mint pl. a *számsszerj*-re nézve, melyet Sz. a kézj. neve gyanánt használ. Amde Sz. G. jól ismerte e szónak igazi jelentését (ágyúgép kövek stb. szórására), hisz ő maga szerkesztette a számszerjéről szóló egyik cikket a NySzban 3:196. S ha P. Th. E. elfogulatlanul gondolkodott volna, arra az eredményre jutott volna, hogy Sz. G. a rég elavult szót, melyet ma igen kevés olvasó ismer, talán költői szabadságból alkalmazta a kézj. hangzatosabb egyértékeseül.* De kifogásainak nagyobb részében semmikép sincs igaza a bírálónak. Igazságtalan volt pl. az olyanok megrovása, minők *jötte-nek, mentenek, becsülötte*. Vagy talán komolyan ki akar tiltani minden régiességet a Homeros-fordításból? Viszont mint újat, mint Sz. alkotását rója meg ezt a kifejezést: a kikötő *beljén*. Tessék csak megnézni a Nyr. 14:251. lapját; ott négy író idézem, aki már Sz. előtt élt *bel* főnévvel, mely egyébiránt azonos a *bél*lel.

Legerősebben hibáztatja Th. ezt a kifejezést: *tengerjárt* hajók (melyet Sz. G. Kölcsy Iliasából vett át). Azt mondja, hogy ez teljesen ellenkezik nyelvünk törvényeivel, mert emezek szerint *tengerjárt* az, amit a tenger jár, mint *viemosta* az, amit a víz mos, nem pedig ami a vizet mossa. Hát igaz, hogy szabály szerint így van, de azért ne gondoljuk, hogy a Kölcsy és Szarvas kifejezése valami hallatlan a

* Helyesen alkalmazta a *számsszerj*-t Arany a Toldi Szerelmében. Most tudjuk, hogy ez a szó eredetileg nem az új összetétele, hanem = ószl. *samosztrélis* 'balista' (szó sz. mintegy ön-nyilazó, magától lödőző). Vö. *samoszerig*, balistra BeszSz., olv. *samoszerigy*. Ebből pompás népetimológia útján lett a *számsszerj*.

magyar nyelvben. Ime három régebbi írónknál olvassuk ezt az összetételt: *vildg-unta*, ilyen értelemben: világ-unt, aki a világot, az életet megúnta. „Nem gondolok osztán, ha lelkem elválík világ-unta testemből” (Zrinyi 2:126). Világ-unta ember (Faludi 936). Sohonnai, bitang ember, vflág únta (Kovács P. Köz. 140). — Ilyeneket találunk egy párszor Kazinczynál is: Boldogabb, mint ahogy azt a *porlakta* lélek képzelni tudja (Munk. 2:157. azaz a porhüvelyt lakó lélek). Nem messze Baalzeponthól, a *barlanglakta* nép tanyájától: Herberg einst der Höhlenbewohner im Land (Kaz: Pyrk. 35). Ismét más írónál: Oh, akkor a költészet, a *bűnbánta* szűz elnémult (Tudománytár 1834. 1:78). S végre a népnelvben is ráakadunk: *szárnyaszegette csirke* (Somogy, Nyr. 10:190). — Meg is mondhatjuk, minő észjárás vezetett erre a szerkezetre. Mivelhogy egyaránt mondták: *anyaszült* és *anyaszülte*, *szélültött* és *szélütötte* ép így rájárhatott egy-egy nyelv vagy toll a *vildg-unt* mellett is a személyragos *vildg-unta* formára stb.*

Kölcsey kifejezését az Iliasban Vályi Nagy F. így módosította: *tengert járta hajók*. Erre a tárgyragos szerkezetre még több példát találunk, mint az előbbire: *Jót-unta* balgatag emberek (GKat: Váits. 2:247). A *színét-hagyta* halmon s a még zöld völgyekben (Kaz: Munk. 3:75). A *színét-hagyta* dombok (Kaz: Idyllek 1:85). Örül, mint a *mását elverte* gúnár (Dug: Pél. 209). Erőtlen, mint a *bőrért vetette* kígyó (218). Fohászkodva adta tudtomra, hogy ő *szeretőt veszette* lányka (Vitk: Munk. 2:66). Egy *magát megsszedte* pénzügyi hivatalnok (Gogol Beszélei 67). Az irodalom úgy hányódott a tengeren, mint a *kormányzó-rudját veszette* hajó (Alexander B. BHirl. 1894. 10:28). — S végre a népnelvben: „Ormánságban: *bábját veszette* gyerek, *házdát tévesztette* barom, *urát hagyta* szolga stb., mi erdélyi nyelvrokonságra mutat”, jegyzi meg Vass J. (M. Nyszet. 5:131).

Nem akarok amellet kardoskodni, hogy már most ezek mind utánzásra méltó kifejezések, de itt is bebizonyult a szép francia közmondás igazsága: *Comprendre c'est pardonner*. Ne legyünk tehát igazságtalanok és bocsássuk meg az apró vétségeket s kívált a költői szabadságokat, valamint mi is bocsánatot remélünk a magunk vétkeinek!

Azonban még nem végeztünk. Th. E. azokkal a „módszeres” apróságokkal még éppenséggel nem okolta meg azt a kicsinylő általános ítéletet, melyet végül az egész fordításról kimondott. Az alaki hűség elvi kérdését nézetünk szerint Th. E. — akármennyire erősítgeti — nem döntötte el végérvényesen. Szarvas nem annyira hű, mint olvasható fordításokat akart. s annyi bizonyos, hogy a művelt közönség mindíg szívesebben fog olvasni egy szép prózai átdolgozást, mint a leghívebb hatmérétt fordítást. Ami pedig az ezen kívül fölhozott egyetlen esztetikai kifogást illeti, hogy t. i. Szarvas fordítása szószaporító, kívált a jelzők halmozásában: tudnunk kell, hogy Szarvas még a közönséges értekező prózában is szépnek és ajánlatosnak tartotta a

* A *vildg-unta* keletkeztét megmagyarázná a *maga-unta* is („maga-unta ember”, Lépes: Fényes Tük. 212), mert ez kétféleképp volt érthető: az előtag tkp. alany volt, de jelentésénél logva egyúttal tárgya az utóagnak.

szinonimák kapcsolatát. Itt a nézetek eltérése jogosult lehet, de semmi esetre sem oly nagy stílusbeli hiba ez, hogy azt a kicsinylést igazolná.

Ámde hátra van még mondókámnak a java. Thewrewk Emil az ő apróskodó módszeres kritikájával is aránylag nem éppen sok hibát talált a fordításban, s a közt is kevés kétségtelen hibát. Már most, hogy Szarvasnak kiváló tehetségét megbecsülhessük, gondoljuk meg, hogy fordítását nem a filológiai múzeum nagy készületével, de még nem is a saját dolgozó-szobájában készítette, ahol legalább a legszükségesebb segédeszközöket fölhasználhatta volna: hanem fürdőhelyen, nemes időtöltésül dolgozott rajta, minden filológiai segítség nélkül. Sőt mi több, tudja meg a módszeres kritika: Szarvas Gábor fordítás közben nem látta, de jobbára nem is hallotta az eredeti szöveget, hanem világatlan léteire kísérőjével a német szöveget olvastatta föl, úgy aztán emlékezetében fölidézte az eredetit s tollba mondotta a magyar fordítást. Csak itt-ott, ahol kétsége volt s ahol nem bízott egészen emlékezetében, vették elő az eredeti szöveget. Micsoda lelki erő, minő emlékezet és minő tudás kellett ehhez, tessék elgondolni és megítélni! S ha a legszigorúbb bíráló sem vette észre, hogy a fordítás nem is áll teljesen a görög eredeti alapján: bírálatával — ha akarta, ha nem — Szarvas Gábornak csak dicsőségét hirdeti. SIMONYI ZSIGMOND.

Szocialista. Még fiatal szó és máris mennyi változatát ismerjük a népnyelvben! Az egymásután következő két magánhangzó terhére van a magyar ember nyelvének; azért hallhatjuk inkább az ilyeneket: *szocilista*, *cocilista* (ezek a legelterjedtebbek), *copidlista* (Kömlő, Heves m.), *cocista* (Tápió-Szt-Márton), *cokilista* (Félegyháza), *cucilista* (Alföld), *csucsilista* (Baranya m.). Az etimológia két tréfás alakja a *cokilusta* (Félegyháza) és a *csucsimiska* (budapesti diáknyelvben). — Itt tartom megemlítenednek, hogy Madarász József, a képviselőház nyelvésze, *társbeliség*-nek és *társiasság*-nak nevezte a szocializmust.

JENŐ SÁNDOR.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

Derékség. Vajjon élhetek-e evvel a formával. Egy sportmunka fordításán dolgozom és szükségem volna erre a műszóra: *testi derékség*, de azt mondják, a *derék* szóhoz nem szabad magashangú képzőt tenni, mert mély hanggal ragozzuk: *derekam*, *derékon*, *derekabb*, *derekus* stb.

F. Csak tessék bátran *derékséget* írni. Ezt a szót mindig így hallottuk és olvastuk. Már Vitkovicsnál előfordul: Munkái 3:143. Így van az Akadémia Zsebszótárától kezdve újabb szótárainkban. sőt Fogarasiiban *deréklő* is van. Keresznericsnél *deréksó* h. (l. MTsz.) *deréksó* is van, evvel a jegyzettel: „Hallottam Ságbon 1818. júl. 10.án, tehát Vas m. Tolnában szóbeli értesítés szerint így mondják a középfokot: *deréktyebb*, Debrecenben pedig az új MTsz. szerint *derékre való* a mellény. Ilyen magashangú formák még: „a hallgató *derékek egyike*“ P. Thewrewk J. Velencei szappanpor 89. *deréknek* (rim:

ösmérnek) Vajda J. Béla 23. — A *derékség*hez hasonló magashangú alak: *férfiség* Dugonics: Szerecs. 1:328, 329. és *férfinék*, *férfi*vel is hallható, legalább Dunántúl. — A *dérék* és *férfi* abban egyeznek, hogy rendesen mélyhangú a ragozásuk, ámbár most tényleg mind a két szótagjuk magashangú. De éppen ez a körülmény a magyarázata, hogy átcsapnak a magashangú ragozásba. ANTIBARBARUS.

KÉRDÉSEK

a Magyar Nyelvőr olvasóihoz.

1. **Kortés.** Az Athenaeum kézi lexikona azt mondja erről a szóról: „1821 óta jött divatba, midőn a köznemesei választók Nógrád-ban az akkori alispánt sok választási furfanggal megbuktatták; akkor-tájt keltettek a spanyolországi liberális kortések [cortes] (a törvényhozás két háza) figyelmet s ezért a bécsi aulikusok a nógrádi választási küzdelem után a magyar köznemességet szabadelvűsége miatt kortesnek kezdték gúnyolni s a szó nálunk csakhamar közkeletű lett, de a fönt jelölt [kortes] értelemben“. Ki tud ennél többet? CzF.-ban még nincs meg a *kortés* szó. Ballagi Mór Teljes szótára már beleveszi a nyelv kincsébe: „buzgó párthív; párthíveket szerző; *kortés-kedik*: „párthíveket hajhász“.

2. **A Miatyánk és az Üdvözlég.** Köszönettel fogadnám, ha a Nyelvőr olvasói leírnák számomra a nép őregeinek ajkáról a Miatyánkot és az Üdvözlégyet. Ez a két imádság ma-holnap elveszti ősi ódon színét a „néptanoda“ meg az „imakönyvek“ révén. A Miatyánkot én így tanultam a nagyanyámtól, ki 1803-ban született Szabolcs vármegyében: „Miatyánk isten, ki vagy a menyégben, szenteltesd meg a te neved. Jöjjön el a te országod, legyen meg a te szent akaratod, mikép a mennyben, azonképpen itt a földön is. Mindennapi kenyérünket add meg nekünk ma, és bocsásd meg a mi bűneinket, miképben mi is megbocsátunk az ellenünk vétetteknek, és ne vígy minket a kísértethe, de szabadícs meg a gonosztul, ammen“. — Az Üdvözlég: „Üdvözlég Márja, malasztal vagy teljes, az Úr vagyon teveled, te vagy áldott az asszonyi állatok között, és áldott a te méhednek gyümöccse, Jézus. Asszonyunk szűz Márja, istennek szent anyja, imágyg értünk bűnösökért, most és halálunk óráján, ammen“. Azt hiszem, a Nyelvőr is örömet közlené e gyűjtést (legalább kivonatossan), mert ebben a két imádságban sok hagyomány maradt meg. *Colligite fragmenta, ne pereant.* TÓTH BELA.

3. Ismeri-e a régi vagy a népnyelv e szót: *só hely*? Ismeri-e olyan értelemben, hogy vele megmagyarázhatnók Gvadány e sorát: „Só helyekre vették gyorsan az útjokat“ (t. i. a barmok). PNótárius 11.

4. Ismeri-e a régi vagy a népnyelv az *úkor* szót? Gvadányi a táncosokról szólva (PN. 76.) mondja: „Vetém szemem gúnyájokra, Irtóztató tsúfos *úkor* lárvájokra“. KARDOS ALBERT.

TARTALOM.

Értekezések.

	Lap
ARANY JÁNOS:	Tallózás 604
BALASSA JÓZSEF:	A nyelvjárások tanulmánya 258, 300
BALOGH PÉTER:	Uj kísérlet a határozók osztályozására 49, 104
BARTHA JÓZSEF:	Jósika Miklós nyelvujtása 114
	A népies szólások peres ügyéről 264
BERGMANN ÁGOST:	Második javított kiadás 497
BÓDISS JUSZTIN:	Szavazat a <i>bencés</i> ellen 553
CSÁSZÁR ELEMÉR:	Idegen szavak a szépprózában 151
CSEFRÓ GYULA:	Az adai nyelvjárás 403
EKKER J. SZENDE:	Gyöngyösi István nyelve 154, 249, 307, 388, 561
GOMBOCZ ZOLTÁN:	A jelenkori nyelvészet alapelvei . 6, 53, 92, 193, stb.
GERGULECZ GÁBOR:	A birtokos -é rag 397
GYULAI ÁGOST:	A népies szólások peres ügyéről 264
HERMAN OTTÓ:	Madárnevek 537
JOANNOVICS GYÖRGY:	Helyreigazítások 16, 63, 174, 452, 500
KALMA ISTVÁN:	A mohácsi nyelvjárás 66, 110
KALMÁR ELEK:	Olyan, amilyen 15
	A birtokos -é rag 397
KIRÁLY KÁROLY:	Vezekel, sirám 348
KÜNOS IGNÁC:	Oszmán-török jövevényszók 62
LÁSZLÓ GÉZA:	A zilahvidéki nyelvjárás 438, 489, 542
MELICH JÁNOS:	Dözsöl 13
	Szavaty, zavagy, zuvat 290
	A Bécsi és a Münchener kódex írói 368
MOLNÁR SÁNDOR:	Az adai nyelvjárás 403
	Tanuljunk magyarul olvasni 449
OLDAL JÁNOS:	Tanuljunk magyarul olvasni 449
PAPP DÁNIEL:	Szavazat a <i>bencés</i> ellen 557
PETZ GEDEON:	Német jövevényszók 241
	Szómagyarázatok 343
P. THEWREWK EMIL:	Könyvmoly és ruhamoly 443
RADÓ ANTAL:	A népies szólások a szépirodalomban 201
RÉVAI TIBOR:	Kápa 454
R. PRIKKEL MARIÁN:	Oszmán-török jövevényszók 203
	A redő szó eredete 360
	A kocsi eredete 385, 564
	Bence, bencés 502
SASSI NAGY LAJOS:	Szózat az iskolai helyes magyarság ügyében 165
SÖRÖS PONGRÁC:	A kocsi kérdéséhez 561
SIMONYI ZSIGMOND:	A nép bölcsesége 1
	A sajtó nyelvörkődése 167
	Nyelvujtási adatok 487
	A Gyulafehérvári versek 529
SOMSSICH SÁNDOR:	Nyelvsajátságok Baranya-Ózd vidékéről 206
SUHAJDA LAJOS:	A Pesti Napló hangsúlypöre 355
SZARVAS GÁBOR:	Olasz jövevényszók 148
SZOKOLAY HERMIN:	Tisztességtudás a népnél 19
SZIGETVÁRI IVÁN:	Tanuljunk magyarul olvasni 210
TOLNAI VILMOS:	Cserben hagy 145
	Időmérték és hangsúlyos verselés 246
VISZOTA GYULA:	Régi közmondások 505

VOZÁRI GYULA:	Kemény Zsigmond szókincsből.	26, 82	Lap
ZLINSZKY ALADÁR:	Kármán Mór nyelvtanító elmélete.	531	
ZOLNAI GYULA:	Vezekel	295	

Magyarázatok. Helyreigazítások.

(Az egyes szókra vonatkozókat l. a szómutatóban.)

	Lap		Lap
Francia szók a magyarban. BALINT K.	33	Nánási tájszók. MOLNÁR SÁNDOR.	224
Sok lud mit is győz? CSEFKÓ GYULA, DOBOZI, RECHNITZ IGNÁC.	88, 279	Fonétikus írás. BALASSA JÓZSEF.	274
Gyöngyösi István és a Nyelvtörténeti Szótár. LUKÁCS LŐRINC.	88	Tárgyas vagy tárgyatlan ragozás? JOANNOVICS GYÖRGY.	277
A műveltető -tat -tet-nek egyes alkalmazásairól. DEMEK GYÓZÓ. A SZERK.	124	Különös határozók. KREBSZ ERNŐ	320
Kell lesz, lehet lesz. DULISKOVICH ELEK. A SZERK.	125	Törülmetszett régi kifejezések. K. L.	323
Állathangok. BÓDISS JUSZTIN, TRENCSENY L.	127, 279	A pozsonyi magyar. BALINT K.	370
Akusztikai hatások a nyelv fejlődésében. SZILASI MÓRIC.	184	Egy bibliai közmondás. STRICKER SIMON	370
Nyelvtani műszók. GERGULECZ GÁBOR, CZUCZA JÁNOS. 185, 223, 370		Tegyen róla. Mit én bánom JOANNOVICS GYÖRGY.	373
Fázik van. BODONYI NÁNDOR	185	Népetimológiák. FENYŐ MIKSA	426
A Jordánszky és Erdy-kódexhez MELICH JÁNOS	221	Hogy lesz a civis-ből bika? MOLNÁR SÁNDOR.	468
A Nyelvtörtelemhez. K. L.	223	Az igeidőkhöz. BARDOS REMIG.	468
Széljegyzetek. Kresznerics Szótárból. DEMEK GYÓZÓ	224	A kuglizás műszavaihoz. SZABÓ BÉLA	468
		Hogy hitták a fagyaltot a múlt században? KARDOS ALBERT.	517
		Nap nap után. RECHNITZ IGNÁC.	517
		Szórászhasonlat. MAGISTER.	517
		Örményjövényszók. VOITH ANTAL.	574

Kérdések és feleletek.

(Az egyes szókra vonatkozókat l. a szómutatóban.)

	Lap		Lap
Kocsiműszavak. Francia mondat magyar fordítása. SIMONYI ZSIGMOND	37, 38	tetik, tudomásul szolgál, tudomásul van. ANTIBARBARUS	231, 232
I. a. osztály vagy a. I. osztály? ANTIBARBARUS	91	Egy cső kukorica vagy egy kukoricacső? ANTIBARBARUS, CZUCZA JÁNOS.	431, 476
Még egyszer a -val -vel. Utóda és utódja. SIMONYI Zs.	133, 134	Jó példával előljár. ANTIBARBARUS.	432
Doctor philosophiae. ANTIBARBARUS	134	Az iskolai osztályzatok műszavai. Egy evangélikai iskola igazgatósága	432
Tárgyas vagy tárgyatlan ragozás? Kiszereitni kiből? Tudomásul vé-		Tárgyas igeragozás. ANTIBARBARUS	476

Idegen csemeték. Fattyúhajtások.

(Az egyes szókra vonatkozókat l. a szómutatóban.)

	Lap		Lap
Államgimnázium és o-tóvek. KALMAR ELEK.	34	A budapesti vincellérképezde évkönyvéből. PERÉNYI ADOLF	36
Nagy kezdőbetűk. CSAPODI ISTVÁN	36	Kerüljük a németességet. BARTHA J.	89

	Lap		Lap
Mi van nekem? BODONYI NÁNDOR	90	A népies szólásokról. RADÓ ANTAL	326
Idegen szók. ANTIBARBARUS. BARDOS REMIG	129, 327, 375	Új magyarság. GYULAI ÁGOST	326
A pénzintézetek magyarsága. BUDAPESTI HIRLAP	130	Egy csodálatos igenév. ANTIBARBARUS	327
Hibák a Nyelvőrben. SASSI NAGY LAJOS, MILES, ALLES 187, 227, 281		Jókai ellenállási részlete. TÓTH BÉLA	328
Lapszemle. SASSI NAGY LAJOS, ANTIBARBARUS, MOLNÁR S. 187, 228, 377, 472		A tárgyas és tárgyatlan ragozás FENYŐ MIKSA	374
Szép szöke hajai voltak. BUDAPESTI HIRLAP	188	A Pesti Hírlap magyarsága. JÁMBOR TAMÁS	375
Förtelmes helyesírás. ANTIBARBARUS	226	Józsika-utca, Gizela-tér. BUDAPESTI NAPLÓ	470
Papp vagyok, prédikálok. A SZERK. 226		Mit adtak? BALINT KELEMEN	471
Pardon és társai. BRUKNER GYULA 228		Nosce te ipsum. CAESAR	471, 577
A rosszul fogalmazott alapszabályok. MAGYARORSZÁG	229	Milyen a mintaszerű ifjú? MAGYAR HIRLAP	472
Tisztelt Cím. JOANNOVICS GYÖRGY 280		A magyar kereskedelem nyelvééről. HARMAT GÉZA	575
A magyartalanságok hódító hatása. GYULAI ÁGOST	281	Mikor orthológus valaki. Úgy néz ki a dolog. Kerguela-sziget. BALINT KELEMEN	576
Hibás szörend. JOANNOVICS GY. 282		Hazajáró lelkek. CSAPODI ISTVÁN 577	

Irodalom.

Tót elemek a nyelvjárásokban. PRÓNAI ANTAL, ÁSBÓTH OSZKÁR 119, 174, 215	
Még egyszer Pekár Gyula nyelvéről és stílusáról. GYULAI ÁGOST	177
Hoffmann Frigyes német-magyar szótára. SZIGETI JÓZSEF	212
Ruschek Antal munkái SEBESTYÉN KÁROLY	214
Pázmány Péter összes munkái. KALMÁR ELEK	273
Wolff B. magyar-német zsebszótára. TOLNAI VILMOS	313
Az iskolai kézikönyvek stílusa. TRENCSENY KÁROLY	363
A magyar kereskedelem nyelvééről. KOVÁTS S. JÁNOS	413
Egy nyelvemléktani kísérlet. BALASSA JÓZSEF, JENŐ SÁNDOR	458
Mádárnevek. TOLNAI VILMOS	509
Nyelvemléktani alapfogalmak. HUBERT EMIL. BALASSA JÓZSEF	512
A Nyelvtörténeti Szótár és az elfogulatlan kritika. TOLNAI GYULA	563
Ballagi Új magyar-német teljes szótárának teljessége. SZIGETI JÓZSEF	566

A német-magyar szótárhoz.

Christkindl. PAAL SÁNDOR. A SZERK. CZUCZA J. S. NAGY LAJOS. 28, 84, 182	
Katzenjammer. PESTI HIRLAP. BODONYI N. GYULAI Á.	83, 180, 317
Aufchlagen ein Buch. CZUCZA JÁNOS. KALMÁR ELEK. KARDOS ALBERT. RECHNITZ I. SZOKOLAY H. S. NAGY L.	84, 180
Morgue. CSAPODI ISTVÁN. KÓSZEGHY I.	84, 181
Sparmeister. PUDRINSZKY VAZUL. BALOGHY D. RECHNITZ I. KATONA L. 179, 219	
Kraftausdruck. PUDRINSZKY V. CZUCZA J. BALOGHY D.	179
Prügelknabe. CSAPODI I. PUDRINSZKY V. BALOGHY D. RECHNITZ IGNÁC. KATONA L.	180, 219
Hinterland. PUDRINSZKY V. BALOGHY D. RECHNITZ I.	180
Fressen, tüzzről pattant asszony. RECHNITZ I. KATONA L.	180, 219
Megejteni a választást. NAVARRA JÓZSEF.	181
Findig, spitzfindig. DEMEK GYÓZÓ. NAVARRA J. KATONA L. ALEXANDER B.	181, 218, 219, 316
Lichthof. BRUCKNER GY. SZIGETI I.	182, 317
Waschecht. SZTRÓKAY L.	181
Trödler. GYÖRKÖNYI L.	182
Aufgezwirbeltes Schnurrbärtchen. NAVARRA J.	218
Sich zieren. Zierpuppe. NAVARRA J. ALEXANDER B.	218, 316

	Lap
Gelbschnabel. NAVARRA J.	218
Überbein. CSAPODI I. A SZERK.	218, 318
Geil. BRUCKNER GY. TOLNAI V.	219
Gönnen. TOLNAI V.	219
Koffer. TOLNAI V. SZOKOLAY H.	219, 318
Ferencpálinka. TOLNAI V.	316
Stockdumm. SZOKOLAY H. BRUCKNER GY. SZIGETI I.	317
Eine Mode aufbringen. SZIGETI I. SZOKOLAY H.	317
Sonntagsjäger. SZOKOLAY H. SZIGETI I. A SZERK. TOLNAI V. CZUCZA J.	318, 422
Bergsteiger. BRUCKNER GY. SZIGETI I.	318
Ehebett. SZIGETI I. RECHNITZ I.	318
Kaviar fürs Volk. RADÓ ANTAL	319
Ausgesprochen. GYULAI ÁGOST. A SZERK.	319
Hasenfuss. GYULAI ÁGOST. A SZERK.	319
Stosseufzer. GYULAI Á. A SZERK.	319
Lunte riechen. Den Braten riechen. Du lieber Himmel. — Elképed. Szék- ház, rendház. Visszaszl vmit. TOLNAI VILMOS.	366
Ehekrüppel. SZIGETI J. BÉRCZI F.	318, 422
Siebenschläfer. BÉRCZI F. BALINT KELEMEN	422, 464
Unberufen. TOLNAI GY. BALINT KELEMEN. VÁZSONYI I.	422, 464, 569
Ausgesprochen. BÉRCZI F. ALEXANDER B.	422, 462
Das bitte ich mir aus. ALEXANDER B. CZUCZA J. BRASSAI K.	462, 569
Schneidig ALEXANDER B.	463
Schnittling. CZUCZA J. CSAPODI I. BRASSAI K.	463, 569
Pflanz. BALINT KELEMEN.	463
Blockierung. PERÉNYI ADOLF.	463
Avit, csillagot rúg stb. TOLNAI VILMOS	567
Vogelfrei. KROFF L.	568
Schlagfertig stb. BRUCKNER GYULA	569

Egyveleg. Vegyesek.

Kérelem	36
Hogy ejtse a magyar deák szót? TÓTH BÉLA	131
A tolvajnyelvből. CSEFKÓ GYULA	132
A latin kiejtés. SZIGETVARI IVÁN.	229
Wonock. PESTI HIRLAP	230
Kutatások a rokonnyelvek terén. ZICHY JENŐ	283
Iskolai olvasás. HARMATH P.	284
Hoffmann Fr. szótára bírálatához. A SZERK.	285
Tájszólás a bíróság előtt. B. K.	285
Szarvas Gábor szobrának leleplezése. Szarvas Gábor dicsősége. Elhibázott kezdet. Halasi logika. SIMONYI Zs.	331
A császár beszédei. ORSZÁGOS HIRLAP. MAGYARORSZÁG	377
Népies magyarság a francia nyelvben. GYULAI ÁGOST	378
Plágium? KARDOS ALBERT	430
Dal a görredőnyről. TELL	430
A színek nevei. TERMÉSZETTUDOMÁNYI KÖZLÖNY	473
Műkedvelő nyelvészek. SIMONYI Zs.	520
Szarvas G. Homeros-fordítása. SIMONYI Zs.	574
Szocialista. JENŐ SÁNDOR	576
Nyelvtani műszók	22, 71
Főlhívás. SIMONYI ZSIGMOND	240
Jelentés a Magyar Nyelvőr pályázatáról. BALASSA JÓZSEF. A SZERKESZTŐSÉG	273
Szarvas Gábor emlékezete. VIKÁR BÉLA	337
Zichy Jenő gróf vállalatáról. PAPAY JÓZSEF	359
A szerkesztőség kérdései	136
A M. Tájszótár szerkesztőjének kérdései	476
Válaszok a szerkesztőség kérdéseire	92, 233, 332

Nyelvjárási adatok.

	Lap		Lap
Gyöngyösi és Faludi. EKAER J. SZ.	27	Erdei LUKÁCS LŐRINC	456
Dugonics műszavai. SZABÓ BÉLA	80	Értess. SIMONYI ZSIGMOND	457
Pethe Ferenc műszavai. KIMNACH		Vízhangz. BELLAAGH ALADÁR	
ÖDÖN	81	SIMONYI ZSIGMOND	458
Képezde. RECHNITZ IGNÁC.	81		

Népnyelvhagyományok.

	Lap		Lap
Nyelvsajátságok Baranya-Özd vi-		Mondókák	381
dékéről	285, 334	Rimes mondások	42, 94
Családnévek	47, 383, 479, 527	Népies ráfogások	190
Gúnynevek 48. 143, 192, 383, 479, 527		Karomkodások	477
Hejlynevek	48, 144, 384, 479, 528	Közmondások	138, 380
Állatnevek	384, 480	Gúnyos és tréfás mondások	523
Állathivogató és úzó szók.	480	Parbeszéd	40, 380
Ruhanévek	39, 92, 136	Szólasók 39, 93, 137, 189, 288, 336	
Növénynevek	96	Népetimológiák	381
Mesterműszók	93	Népmese	288
Tanészók	339	Taiszók minden számban.	
Gyermeársók	383, 139		

Földrajzi mutató.

Dunáninnen. Esztergom m. (Esztergom) 96, 190; Csallóköz 524.

Dunántúl. Fehér m. 95, Győr m. (Csécsény 528; Veszprém m. (Sálamon) 528; Somogy m. 139, 191; Marcali 480; Balaton-mellek. Felső-Somogy) 525; Zala m. 523; (Alsó-Lendva 94; Sümeg 48; (Badacsony) 141; (Tapolca 48; Vas m. (Körmeny vid. Hegyhát 96; Soprony m. 39; Baranya m. (Bánfa) 190; (Baranya-Özd 285, 334, 383, 478; Tolna m. 140; Dombóvár) 47; Sárvár) 94; (Tolna-Ozora 288.

Duna-Tisza-köz. Pest m. 95; Kis-Kunság 94; (Nagy-Kőrös) 138; Kún-Félegyháza) 336; Bács-Bodrog m. (Zenta) 140; (Mohol 528; Ada 384, 477, 528); (Baja 381.

Palócság. Palóc-vidék 380; Nográd m. 140; (Vecsekő 527; Heves m. 93, 524; (Sirok) 43; (Hatvan 44; Markaz 44; Szűcs Csehi) 44; (Tisza-Sas) 92; Gómsor m. 140, 480; (Egyházas-Bást 527; (Détér 192; (Jeszte) 192; (Darnya) 192; (Gesztete) 48; Rimaszombat) 190; (Szűtor) 191; (Deresk) 383; (Hanva) 524; (Felfalu) 479; Rozsnyó vid.) 525.

Felső-Tisza melléke. Borsod m. 140; (Cserépváralja) 527; Abauj-Torna m. (Lucska) 527; Barka) 527; Bereg m. (Barkaszo) 478; (Mezővár) 523; (Beregszász 95; Ugocea m. 383; (Tisza-Szölös) 141; Szabolcs m. (Aba pusztai) 42, 96; (Tisza-Dob) 44; (Tisza-Füred) 94; Jászág 95; (Jászberény) 95; (Jászmonostor) 141; (Karcag) 95; Nádudvar) 192; Hajdú m. 43; (Hajdú-Nánási) 94, 140; (Debrecen) 141; Szatmár m. 95; (Patóháza) 288; Nyírség. Érmélek 140; Binar m. (Lap) 140; (Nagyvarad) 140; (Belényes) 381; (Nagyszalonta) 143.

Alsó-Tisza melléke. Békés m. 140; Csongrád m. (Szentés) 136

Erdély. Székelység 43, 46, 139; Maros-Torda m. 39, 94; (Maros-Visarhely) 48; (Kálotszegi) 380, 527; Udvarhely m. (Éze) 143, 477, 526; Háromszék m. (Gyergyó) 381, 528; (Kézdi-Vasarhely) 336, 381, 384.

SZÓMUTATÓ.

(Ebbe a szómutatóba nincsenek fölvéve a köv. cikkek szavai: Nyelv-
tani műszók. Vozáry: Kemény Zs. szókincséből. Szarvas G. Olasz jövevény-
szók. Ekker J. Sz. Gyöngyösi nyelve. Prónai A. Tót elemek a nyelvjárásokban.)

- A**bra 487
ábránd 487
affér 17
agazo 91
akar 519
alamusz 3
alany 488
alap 488
álhalott 375
alkalmatosság 225
alkalomkor 18
álladalom 488
állitmány 488
állomány 488
álmos-zsák 422
álomszuszek 464
által 17
általatos 468
áltört 375
angyal 150
angyalfia 29, 84,
182
anyag 488
ár 99
arány 488
aszkor 489
avval 379
- B**abrá 121
babuka 121
bagázs 368
bagyulál 201
bakcsó 539
baka-selyem? 572
bakfis 423
bakter 61
bal-sors 27
bal-szerencse 28
barack 30
bárka 149
Bence 224, 465
Bence, bencés 86,
182, 502, 554
bele-nyugszik 32
bírák 530
bitangság 87, 185
blamázs 17
borcsömör 84,
317
- boron-szöszön 88,
128
bugris 217
bujás 472, 518
bunkó 4
burgonya 325
bűtor 230
bűnbak 180
- C**icoma 316
coldova 132
csak 127
csanak 63, 469
csáva 146
csecsnyulvány 87
cserben hagy 146,
277
csésze 150
csicselli 325, 372,
571
csicsókás 218
csihés 219
csilsátor 223
csinik-csanak 63,
186, 469
csirke 34
csizmadia 37
csollák 62
csölle 243
csömörletes 318
csúz 297
- D**andár 133
degradál 522
derék-fenek 488
derékség 580
digó, diga 128,
183, 324, 373,
468
dikhenc 424
doktor 134
dombóroz 133
Döme, dömés
555, 560
dózsól 13
drabális 84
dug 366
duga 522
dutyán 87, 222
- E**gy szem 29
égyém 574
elhal 474
elismert 422, 462
elképed 366
elő 376, 429
előny 448
előszó 189
elővitel 130
elprédiz 132
elvesz, elvesz 188
engedelem 283
eplény 38
erjed 456
eregel 279
értesít 457, 487
érv 457
esse 31, 126, 369
estende 189
esztendő 189
- F**agylalt 517
fagyos 517
fakó 99
farsang 129
fázik van 185
fél szem 26
feltét 424
felüt 28, 84
fene 379
fenék, fenekes 488
ferencpálinka 317
figemadár 511
flastrom 128
fogadó 130
fon 370, 425
fondor 244
föllép 63
főmeredek 380
főmedvény 366
fü 541
fundér 243
függőmadár 540
- G**ajda 216
galogány 217
ganca 216
gárda 423, 463
gedó, gedó 4
gerencsér 150
gesztenye 150
golyhó 319
- gósnya 83
gracka 217
gri 321
gulajsztra 217
gyanánt 17
gyékény 102
- H**add 424
hagy 173
hal 59
hala 126
harambasa 148
harang 3
házaló 447
hegymászó 318
henc 33
henceg 425
herjoka 561
hiu 468
hintó 570
hivók 89
holtcsont 218
holteleven 36
holttetem 186
holval 133
huja, hujja 183,
275, 323, 369,
425, 373, 572
hulla 86, 530
hullároz 21
- I**dejekorán 469
iga 38
igény 223
imád 517
indok 429
irány 489
irmag 13
ispilang 244, 371
istráng 38
iszony-viszony 89
- J**aj-veszek 298
jámor 446
járom 38
jegyez 130
juhafa 38
- K**aba 562
kacabajkó 20
kacskaringós 218
kajszin 30

- kalabér 60
kápa 38, 454
kápola 466
karácsonyfia 182
karakatna 511, 538
katzenjammer 88
kecskefejő 539
kehely 61
kell lesz 125
kemence 150
képezde 80
késafa 38
kész van 87
kevésbé 232
kevésdohányú 422
kéz 59
kicsuk 188
ki-fitt 28
kikelet 186
kikér 463
kikeriki 35
kinéz 129
király 447
királyka 540
kirohanás 377
kis dél 277
kis tél 220
kiszeret 231
kizár 188
kocavadász 317, 422
kocsi 38, 385, 549
koffer 219
kokonya 63
kolompér 325
kortes 581
kótyavetyés 571
könyvmoly 443
közepett 18
kötés 87
közlekedik 130
kránfutter 33
krisztár 32
krisztkindli 29
kudarc 17
kupori 180
Kurják 426
kutya 221
- L**aktanya 429
lapác 221
lapaj 244, 371, 425
lappantyú 511, 539
lásza 426
laska 60
léc 345
- lecke 344
lefokoz 522
lehet lesz 125
lesipuskás 422
lésza 279, 426, 373, 572
leszögez 519, 559
letört 89
liba 34
lombárd 130
lomos 182
lőzsian 325
lőcs 38, 321
lúdvérc 20
- M**ajszol 245
majzol 297
makutyi 423, 574
málházó 318
mammál 246
marha 372
maszatol 372
matéria 347
mazúr 87, 126, 324
megejt 181
meghietség 20
meglepetés 64, 173, 426, 519
megszivlel 64
mellény 443
meltán 530
menyecske 443
mesterinas 332
meszetel 372, 426
milling 231, 241, 470
mi sem 88
monda 426
morgue 85, 181
múzol 246
- N**agysád 517
nap nap után 517
nézlet 64
nyereg 37
nyósz 231
nyújtó 38
nyulálom 372, 470, 571
- O**lyan amilyen 15
orgonál 233
ostor 37
ostorós 85
ószeres 571
- P**ác 146
palota 447
- panyóka 183, 221
paprika 30
pardon 227, 283
párhagyma 463
pazarol 237
peszmet 203, 367, 468
pih, pihó 573
pulyka 371
- R**ajongás 448
rákérdez 322
rányit 180
redő 350
rékli 20
rendház 336
reznek 511, 539
rohadt sarok 468
rónaság 516
ropogós beszéd 180
rosszseb 20
ruhamoly 443
- S**áfrányillat 366
sajka 324
saraglya 36
saslog 21
Sió 366
sirdly 511, 538
siram 338, 348
snájdig 423
sósbornesz 317
sovinizmus 226
standart 133
suba 572
- Sz**ádok, száldok 132, 220, 324
száldob 133
szálfinom 474
szálló, szálloda 180
számla 130
szám 37
számszerij 578
szarahora 62
szavaty 290
szavatos 468
szekér 37
székház 366
szemény 204
szeméremkapálás 222
szerény 448
szertibe 321
Szilágy 475
szittya 33, 186, 331
szoborszép 177
- szocialista 550
szósz 146
szőcske 60
szüle 530
szűnóra 288
- T**árkány 366
tartály 472
tatár 180
tehnika 55
tekintve 90
tengely 37
tér, térebb, téres 467, 572
teremtettetés 179
teremtmeny 28
tetem 86
tetemnész 86
tetéz 530
tetszhalott 36, 375
timár 464
Tokaj 366
toplé 323
torva, torván 126
trágya 560
tűnder 133
- U**jonc 4
utiláda 219
űdvöz 295
- V**akbetű 463
vakfűl 87
vakudvar 181
vakvarjú 511
váltóslag 221
végreható hata-
lom 428
vérpatak 28
vérszegény 474
veszékél 296, 431
veszteség 331
vezekel 295, 348
villámmostoba 177
viszhang 457, 487
visszasz 366
vonock 230
vonz 237
vukli 246
- Z**abola 38
zabolás 84
zakányos 84
zavagy 290, 468
Zilah 475
zubbony 572
zuvat 290, 468
zsánfutter 33
zsugori 219

